

శ్రీ రామాయ నమః.

శ్రీమద్వల్మీకిమహర్షి ప్రణీత

శ్రీమ ద్రామాయణము
యుద్ధకాండము.

చెదలవాడ * సుందరరామశాస్త్రులచే

వ్రాయబడిన ప్రతిపదాంధ్రీకాతాత్పర్య విశేషార్థ
సమన్వితమును

పరమార్థచంద్రికయును వ్యాఖ్యానముతో

వావిళ్ల * రామస్వామిశాస్త్రులవారి

దెనుకేటునకుండాను

కొరదాంబాలిలాసము ద్రాక్షరశాలయందును

ముద్రింపబడియె.

౧౯౯౭ సం॥ డిసెంబరు.

Registered Copy - Right.

అమ

అమత్తరమహంస పరివ్రాజకాచార్యవర్యపదవాక్య

ప్రమాణ పారావారపాఠిణ యమ నియమాసన ప్రా

ణాయామ ప్రత్యాహార ధ్యాన ధారణ సమాధ్యష్టాంగ

యోగానుష్ఠాన నిష్ఠ తపశ్చక్రవర్త్యనాద్యవిచ్ఛిన్న గురు

పరంపరాప్రాప్తపద్ధత్యనస్థాపనాచార్య వ్యాఖ్యాన సిం

హాసనాధీశ్వర సకల నిగమాగమ సారహృదయసాంఖ్య

త్రయ ప్రతిపాదక వైదికమాగకప్రవతక సర్వతంత్ర

స్వతంత్రాది రాజధానీ విద్యానగర మహారాజధానీ క

ణాకటక సింహాసనప్రతిష్ఠాపనాచార్య అమద్రాజాధి

రాజగురు భూమండలాచార్య ఋశ్యశృంగ పురవరాధీ

శ్వరతుంగభద్రాతీరవాసి అమద్విద్యాశంకర పాదప

ద్మారాధక అమ స్మసింహభారతీస్వామి గురు కర

కమలసంజాత శృంగేరి అమసచ్చిదానంద శివాభినవ నృ

సింహభారతీస్వామి చరణారవిందయోః,

అఖిలావగ్రహ నిగ్రహణావ్యగ్ర సమగ్రబలేన, శ్రీమ

తాఽనుగ్రహేణ, విజయతేతరామయమ్.

శ్రీరస్తు.

ప్రతిపదాంధ్రీటికావిశేషార్థతాత్పర్య ప్రతిమాదిసహిత

శ్రీమద్రామాయణము.

ప్రధాన పోషకులు.

శ్రీమన్మహారాజరాజాధిరాజాశ్రీమహారాజా సాహేబు

మహర్షాక్ దోస్తాక్ ముష్త్ ఖదర్ దాక్ కరంపమాన్

య మొగలిషాక్ మర్జారాబాది హాస్ రేబిల్ హిజ్ మైనస్

మన్షెసుల్తాక్ బహదూర్, కె, సి, బి, ఐ,

ఇత్యాద్యనేక బిరుదావళి విరాజమానులగు

శ్రీమద్రాజాధిరాజమహారాజ

శ్రీమద్విజయనగరపట్టణాధీశ్వర

శ్రీమదానందగజపతిమహారాజులుం

గారు

రూ (౫౦౦) అయిదువందలుగూపాణలు విరాళమిచ్చించి

మహాసాహాయ్యము చేసి

ఈగ్రంథమునకు ప్రధాన పోషకత్వము నంగీకరించిరి.

మంగళమస్తు.

- ౧ శ్రీబ్రహ్మసంధాసరస్వతీస్వామిలవారు, యోగానందేశ్వరమఠం, నిడతొరె.
- ౨ శ్రీరంగస్థలంశ్రీపరాశరభట్టరైన శ్రీమాన్ మహామహూపాధ్యాయ శ్రీరంగరాజభట్టరిత్యం గాబు గారు.
- ౩ ది, హానరేబిల్, పల్లె, చెంచలరావు పంతులు గారు. సి-వి-ఇ.
- ౪ దివాన్ బహదర్ పతికి, శ్రీనివాసరావు గారు స్టాల్ కాఫీ కోటు ఉడ్డి.
- ౫ సి, జి-కుప్పసామి అయ్యర్, బి, పి, బి, ఎల్, మద్రాస్ ప్రెసిడెన్సీ మ్యాజిస్ట్రేట్
- ౬ వెంబాకం, కృష్ణమాచార్యులు గారు, రిజిస్ట్రార్ రాఫ్ బుక్సు.
- ౭ చివుకులరామయ్య గారు. పింకితాశీల్ దార్
- ౮ చివుకుల, సుబ్బయ్య శాస్త్రి గారు, విజయనగరం మునసఫ్.
- ౯ రాజా-దిహానరేబిల్, టి, రామరావు గారు, హైకోటు ఉడ్డి.
- ౧౦ సి, పి, సుందర శాస్త్రి ల గారు, బి, పి, ఎల్, హైకోటు ఉడ్డి.
- ౧౧ రాయబహదూర్-పి, అనంతాచార్యులు గారు, బి, ఎల్, హైకోటు ఉడ్డి.
- ౧౨ తల్లా ప్రగడ సుబ్బారావు గారు-బి, ఎల్, హైకోటు ఉడ్డి.
- ౧౩ శ్రీరాజా, కావలి-వేంకట పెద్ద సీతారామయ్య వారు-జాగీర్ డాక్ ఆఫ్ ఫిన్స్ నూర్.
- ౧౪ శ్రీరాజా, కావలి-వేంకట చిన్న సీతారామయ్య వారు, జమీందార్ ఉభయ విస్సన్న పేట.
- ౧౫ సాహుకార్, అంబాశంకర దత్త వేదవారు.
- ౧౬ మాదాపూర్, చిద్దాట్ వేంకటాచార్యులు వారు.
- ౧౭ పి, కే, రంగారావు ల వారు.
- ౧౮ మండపాటి రామకృష్ణయ్య పంతులు వారు.
- ౧౯ నాగరాజు పిరరావు పరావు వారు-సెల్లూరు రంగ నాయకుల పేట.
- ౨౦ ఆదివి, శ్రీరామ పంతులు వారు, బి, పి, గవర్నర్ మెంట సెక్రటేరి ఆఫ్ కలెక్షన్.
- ౨౧ జి, సుబ్బారామయ్య వారు, కొంగి నపురం ముతా శ్రీ వర్తక శంకర ముగం.
- ౨౨ జక్కరాజు, లక్ష్మీ నారాయణప్ప గారు, నందం పేట, పుంగనూరు.
- ౨౩ కున్నతురు, తిరువేంగడాచార్యులు గారు.
- ౨౪ నేలటూరు, వెంకట్రంగారావులు అయ్యంగారు, పడార్ పల్లె (శ్రీ) యదవలు
- ౨౫ విశ్వనాథయ్యర్ వారు, బి, పి, ఎల్ హైకోటు ఉడ్డి.
- ౨౬ జడ్డు పూణి అయ్య వారు, సచి రిజిస్ట్రార్, గుంటూరు.
- ౨౭ ధూళి పాటి సుబ్బారాయలు అయ్య వారు-ధూళి పాటి కృష్ణయ్య వారి ఆస్తి కుమారులు.
- ౨౮ కోవి సుందర రామయ్య వారు-సూపరం లెండింగ్ ఇంటి యర్ ఆఫీస్.
- ౨౯ కుండవరం-సుందర అయ్య వారు
- ౩౦ పిన్న పాకం సుందర చార్యులు వారు
- ౩౧ రామచంద్రరావు గారు-అంబూరు పేట ముతాయిజాగాదారు గారు, శ్రీ ఆమూరి వడ్డతుర్తి
- ౩౨ పానగంటి, వెంకట్రామా నాయని వారు కొమ్మల పేట జాగీర్ దార్ (జిల్లా)
- ౩౩ మోకా, వెంకటాద్రి శాస్త్రి ల వారు.
- ౩౪ కొప్పరపు, రామరావు గారు-మునసఫ్.
- ౩౫ సోమేశ్వర తిర్వాడి గారు.
- ౩౬ ముడియం నాగేశ్వర రావు గారు. వకేలు గుర్తి
- ౩౭ కలిచెల, వెంకట రెడ్డి వారు, మదనపల్లె
- ౩౮ తంబళ్ల పల్లె, సుబ్బారెడ్డి వారు. మదనపల్లె

- ౩౯ బాజీరెడ్డివారి సేతారామరెడ్డివారు.
 ౪౦ శ్రీనివాసరంగచార్యులవారు, దేవస్థానం సంస్కృతపాఠశాల, తిరుపతి
 ౪౧ శంగంకోటశ్రీనివాసరావుగారు.
 ౪౨ నాగేశ్వరయ్యర్ వకేలు తిరిత్తిర పూండి
 ౪౩ జడ్డునారాయణయ్యవారు సబ్ కలెక్టర్ రాఫీస్ హేడ్ క్లకు
 ౪౪ వ, నామయ్యవారు. రివిన్యూ ఇనిస్పెక్టర్
 ౪౫ వంకాయలకృష్ణస్వామిశెట్టివారు
 ౪౬ నాగేశ్వరశాస్త్రి గిలవారు, మిడిల్ స్కూల్ పెండ్ మాన్యు, పుంగనూరు.
 ౪౭ బాదాలశ్రీనివాసయ్యవారు. తాలూకా ఛైర్మనుమస్తా, వావిలి పాడు.

మహారాజరాజశ్రీ

- ౪౮ కొల్లా వెంకటకన్నయ్య శెట్టివారు.
 ౪౯ సామలకూర్, కృష్ణదాస్ బాలముకుందాసువారు.
 ౫౦ సామలకూరు చతుర్ముఖదాసుకుశాల్ దాస్ వారు.
 ౫౧ సమర్థి రంగయ్య శెట్టిగారు, బి.ఎ. ప్రొఫెసర్ ప్రెమియల్ కాలేజ్.
 ౫౨ పి.కృష్ణస్వామి శెట్టివారు; బి.ఎ; బి.ఎల్ హోటల్స్-వకేలు.
 ౫౩ అజ్జిపల్లి భిష్మవారు; ఎమ్మె గోపవెండియా ప్రెస్
 ౫౪ తెల్ల నాకులమ్మయ్య శెట్టివారు.
 ౫౫ వివేకపతిపాటిసుబ్బరామయ్య శెట్టివారు.
 ౫౬ నాళం; అప్పలరాజువారు.
 ౫౭ శిరంకోట లింగంవారు.
 ౫౮ సూరం; లి రెడ్డివారు
 ౫౯ తాటికొండపంజెరుమాళ్ల శెట్టివారు; గి; ఎ
 ౬౦ పిట్టి; త్యాగరామ శెట్టివారు. బి; ఎ
 ౬౧ గోనుగుంట; నారాయణివారు.
 ౬౨ కామి శెట్టి; చిన్న కొండయ్య శెట్టివారు.
 ౬౩ శ్రీరేకంఠపనవాళయ్యవారు. యెలూరు; సబ్ డి (య. నూ. ను. బు.)
 ౬౪ మాంబళం. వెంకటస్వామి నాయుండ్రువారు - తంజావూరు రామానాయుడి సత్రవ
 ౬౫ పి. రంగయ్య నాయుండ్రువారు. హోకోటల్స్-వకేల్.
 ౬౬ చి. బాలయ్య నాయుండ్రువారు. హాయికోటల్స్.
 ౬౭ వంకాయలకుప్పయ్య శెట్టివారు.
 ౬౮ రాయపహదూర్ ఆర్కాడు. ఘనకోటిముహూర్తీవారు. మేల్వూరం. జమీందారు
 ౬౯ బండ్రరామస్వామి నాయుండ్రువారు. వేలూరు. డిస్ట్రిక్టు మున్సిపల్.
 ౭౦ ఆల్ల తూరు. నారాయణ శెట్టివారు.
 ౭౧ పురుచ్చేరి రింగవేంగడస్వామిశిల్ప వారు. ఆటణి.
 ౭౨ మల్లన్నరు. పేట. రామస్వామి నాయుండ్రువారు. తంజావూరు రామానాయుడి ఫను.
 ౭౩ యస్. రామస్వామి మొదలారిగారు. హాయికోటల్స్-వకేల్. (మా నేజి.)
 ౭౪ యస్. గోపాలస్వామి మొదలారివారు. మిరతాదార్. నేలం.
 ౭౫ ది. హనరే బిల్ శ్రీరాజాగోపాలాచార్యులు. నారాయణగజపతిరాయనింగారు. విశాఖపట్నం.
 ౭౬ గ్రంథి. రామయ్య శెట్టివారు.
 ౭౭ దొడ్డి. యోగప్పగారు. వింథల్ ముక్తసఫ్.
 ౭౮ పి; కృష్ణస్వామి శెట్టివారు. బి. ఎ. ఆకాం. పెంటుజనరల్ ఆఫీస్.

- ౭౯ మధుర-కంగరావువారు-
 ౮౦ భమకపురి-వెంకటరావువారువకే-
 ౮౧ మండి-శ్రీనివాసరావువరదప్పశెట్టిగారు-
 ౮౨ సంజూరు-సుబ్బారావుగారు-
 ౮౩ పురుచ్చేరి-లక్ష్మణస్వామిశెట్టిగారు-
 ౮౪ పి-సాయియ్యగారు-నందలూరుమునపు

—(*) చందాదారులు- (*)--

మహారాజరాజశ్రీ.

సి-వి-సుందరంశాస్త్రిలుగారు-
 కోపల్లి-కృష్ణరావుగారు-
 ముట్లూరుఅదినారాయణయ్యగారు-
 ఆమంచెల-సూరయ్యగారు-
 నెమలి-మాడపూడిసుబ్రహ్మయ్యగారు-
 కొప్పరపు-రంగి రావుగారు-
 పువ్వాడ-హర్షనారాయణరావుగారు-
 పిడుగు-సుబ్బరామయ్యగారు-
 పడకల్-కేపక రావుగారు-
 మాచవరం-రామకృష్ణయ్యగారు-
 వనంగురుస్వామయ్యగారు-
 దేవళ్ల-రామస్వామయ్యగారు-
 పి-లక్ష్మణరావుగారు-
 ఆ-పరశరామయ్యగారు-
 ఘాళిపాటి-కృష్ణయ్యగారు-
 క-సీతాపతియ్యగారు-
 టి-వెంకటకన్నయ్యగారు-
 పులుగు-వెంకట్రామయ్యగారు-
 ఘాళిపాటిసుబ్బరామయ్యగారు-
 పేరత్తురు-శ్రీనివాసాచార్యులుగారు-
 దిగవిల్లి-తిమ్మరాజుగారు-
 జనమంచి-వెంకట్రామయ్యగారు-
 పడసాల-సుబ్బరామయ్యగారు-
 ఎ-రాఘవయ్యగారు-
 కోడూరు-వెంకటకన్నయ్యగారు-
 అద్దంకిరఘునాథరావుగారు-
 ములకుట్ల-వెంకటప్పయ్యగారు-
 మైసూరు-వెంకట్రావువారు-
 పరమాభిల్ల-అన్నాజీరావుగారు-
 పి-అనంతాచార్యులుగారు-
 మాంబట్టు-లక్ష్మీనరసయ్యగారు-
 చివుకులబాసకీరామయ్యవారు-

మహారాజరాజశ్రీ.

గుండలపూడి-రామకృష్ణయ్యగారు-
 పీఠకుటి-సుబ్బారావు-
 ముంగి మూర్-నరసింహపంతులు-
 పెంపటి-వెంకటాచలంపంతులు-
 కాన్కలగంటి-హనుమంతరావు-
 బ్రహ్మచారి-శేషగిరిరావు-
 నెమలి-పట్టాభిరామరావు-
 ఎ-త్యాగరాజయ్యగారు-
 దేశిరాజు-కృష్ణయ్యగారు-
 పిరుకుంట-వెంకటసుబ్బారావు-
 భోగి రాజు-రామచంద్రరావు-
 గుడిపాటి-జంగట్రావు-
 గుండావరపు-రామకృష్ణయ్యగారు-
 కో-రామలింగయ్యగారు-
 జై-డిపాటి-వీరాస్వామయ్యగారు-
 మహాంకాళి-సుబ్బరాయలుగారు-
 య-అప్పయ్యపంతులు-
 నరసరాజువారు-
 వడిగెల్లి-శేషగార్యగారు-
 హుల్లూరువాసుదేవప్పగారు-
 మలిరెడ్డికొండల్రాయుడుగారు-
 బుర్రాశంకరశాస్త్రిలుగారు-
 గుండు-గురుస్వామయ్యవారు-
 గురుజాడశ్రీరామమూలవారు-
 పిరుగంటి-లక్ష్మీనారాయణప్పవారు-
 నాదామూరుపీఠరాఘవాచార్యులు-
 కూసపరాజు-శేషాద్రిరావువారు-
 గోజుకుటి-తిరుమలరావుగారు-
 శేపూరులక్ష్మీనరుసుపంతులవారు-
 కృత్తివెంటి-కృష్ణమూలవారు-
 శంకి-నరంవరదాచార్యులవారు-
 నాచేరిరామానుజాచార్యులవారు-

మహారాజరాజశ్రీ

బొటపల్లి-వెంకటాచార్యులవారు-
 ఆక్కిరాజు-చెంగి బ్రాహ్మణులు-
 శివరాజు-రంగయ్యవారు-
 కానుగోలు-నాగేశ్వరరావువారు-
 చానమామల-నరసింహాచార్యులవారు-
 కరణంవెంకట్రామయ్యవారు-
 శ్రీపూసాపాటి-వెంకటాచార్యులవారు-
 ఆద్వైతకేతవాచార్యులవారు-
 వేంకటాచార్యులవారు-
 చావుసామె-పొన్నూరిచావుసామె-
 ఆరంభావం-సామయ్యవారు-
 యల్-సుబ్రహ్మణ్యయ్యలవారు-
 ప-గోపాలాచార్యులవారు-
 ఉప్పలభద్రయం-వెంకయ్యవారు-
 వేలామూరు-శింగి రాచార్యులవారు-
 గొడవలి-కృష్ణయ్యవారు-
 యమ్-పాథక-సారథి-అయ్యంగారు-
 కరణం-వెంకటరావు-
 లక్ష్మణేశ్వర-గారు-
 కే-రామానుజాచార్యులవారు-
 ము-విశ్వనాథశాస్త్రి-గారు-
 తిరుమలనల్ల-పద్మవతి-శ్రీనివాసవెంగి
 ట్రాపుచెంకటేశ్వరగారు-
 పంగులూరు-మున్నామి-నెట్టివారు-
 కి-రాలపాటి-రామానుజయ్యవారు-
 చిలమతూరు-నందమూర్తి-నెట్టిగారు-
 వంకాయల-కృష్ణస్వామి-నెట్టివారు-
 మున్నూరు-నరసింహాచార్యులవారు-
 భువనగిరి-చెన్నకేశవుల-నెట్టివారు-
 సత్రసాల-వెంకటకృష్ణమ-నెట్టిగారు-
 సాగులకొండ-శ్రీరామయ్య-
 మామ-వెంకట్రామానుజశ్రేష్ఠివారు-
 వేమూరు-వెంకటకృష్ణమ-శ్రేష్ఠిగారు-
 ఉంమడి-నెట్టిగురవప్ప-శ్రేష్ఠిగారు-
 యం-వెంకట్రామయ్యగారు-
 కామిశెట్టి-శేషయ్యగారు-
 పాలూరు-రాజం-నెట్టివారు-
 మన్నూరు-వెంకట్రామస్వామి-శ్రేష్ఠిగారు-
 చల్లా-గురుస్వామి-శ్రేష్ఠిగారు-
 చండాలు-పురుషోత్తమ-శ్రేష్ఠిగారు-

మహారాజరాజశ్రీ.

పోతురు-తిరువేంగి-డత్తా-శ్రేష్ఠిగారు-
 గింధిపాటి-చెంగి బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠిగారు-
 కలవర-తిరువేంగి-డత్తా-శ్రేష్ఠిగారు-
 శి-సాంబశివశ్రేష్ఠిగారు-
 వేం-సుబ్బయ్యశ్రేష్ఠిగారు-
 జి-పొన్నూరి-పుల-శ్రేష్ఠిగారు-
 మి-నెట్టియ్యగారు-
 శి-గిరి-భాద్ర్యశ్రేష్ఠిగారు-
 కో-టా-నం-మా-శ్రేష్ఠిగారు-
 టి-రామశి-గారు-
 పొ-భ-రాజ-గారు-
 టి-రామయ్యశ్రేష్ఠిగారు-
 కా-కా-శ్రేష్ఠియ్యశ్రేష్ఠిగారు-
 శ్రీ-రా-శ్రీ-రా-భా-శ్రీ-రా-గారు-
 కి-నా-య-ని-ద-పా-రా-మ-ప-నా-య-ని-గ-
 (రింగం-టి-మి-ద-ప-
 కు-ప-ప-శ్రేష్ఠి-స్వామి-నా-య-ని-గ-
 పి-నా-య-ని-నా-య-ని-గ-
 కొ-టి-నా-య-ని-నా-య-ని-గ-
 శి-ప-ని-నా-య-ని-నా-య-ని-గ-
 కా-ప-నా-య-ని-నా-య-ని-గ-
 న-ప-నా-య-ని-నా-య-ని-గ-
 నై-వా-ప-ని-నా-య-ని-గ-
 ప-ని-నా-య-ని-నా-య-ని-గ-
 వ-ని-నా-య-ని-నా-య-ని-గ-
 మె-నా-య-ని-నా-య-ని-గ-
 అ-ని-నా-య-ని-నా-య-ని-గ-
 పి-గో-ప-ని-నా-య-ని-గ-
 మె-ప-ని-నా-య-ని-నా-య-ని-గ-
 పి-ప-ని-నా-య-ని-నా-య-ని-గ-
 కు-ప-ని-నా-య-ని-నా-య-ని-గ-
 కు-ప-ని-నా-య-ని-నా-య-ని-గ-
 పి-గో-ప-ని-నా-య-ని-గ-
 మా-ప-ని-నా-య-ని-నా-య-ని-గ-
 బ-ప-ని-నా-య-ని-నా-య-ని-గ-
 గి-ప-ని-నా-య-ని-నా-య-ని-గ-
 ఇ-ప-ని-నా-య-ని-నా-య-ని-గ-
 అ-రా-మ-ని-నా-య-ని-గ-
 మ-ప-ని-నా-య-ని-నా-య-ని-గ-
 మ-ప-ని-నా-య-ని-నా-య-ని-గ-

మహారాజరాజశ్రీ.

కు-రామస్వామినాయుడుగారు-
 నిశ్చింత-ఎంతారయ్యగారు-
 యమ్-రామాంజులనాయుడుగారు-
 టి-గోవిందరాజునాయుడుగారు-
 టి-ఎ-రంగయ్యనాయుడుగారు-
 జమ్మి-కుప్పుసామినాయుడుగారు-
 ముద్దుకృష్ణపిళ్లగారు-
 చిన్నకృష్ణమనాయుడుగారు-
 కరణం-హరివెంకటాగ్రామయ్యగారు-
 కర్వదిరాఘవయ్యగారు-
 ఆల్లంగ-నెల్లూరుకృష్ణస్వామయ్యగారు-
 వి-వెంకటాగ్రామగారు-ప్రభుగారు-అవ-మోరల్స
 మహారాజాధికారీవీరయనగరం-
 ధారాపురం-కొండలుసెట్టిగారు-
 శాస్త్రునూరు-కల్యాణసుందరశాస్త్రుగారు-
 చిరవెళ్ల-గుర్వరాజుగారు-బో-రెవెన్యూ-పల్లె
 గామపరణం-
 వెలివతి-భాస్కరపుగారు-పామ్మయ్యగారు-
 రిప-తై-రిణం-
 రామచంద్రరావుగారు-అనిస్టాంటుకమిషనర్
 సదాశివశాస్త్రీలగారు-చిరుపడి-
 కృష్ణస్వామినాయుడుగారు-కుంభకోణం-
 పోలీసుయిన స్వేక్టరు-
 జడ్డుకృష్ణస్వామయ్యగారు
 ఆయ్యగారికియంబకంగారు-నర్సాపురం-
 టి-చిదంబరరావుగారు-రినూలు-
 టి-నాగేశ్వరయ్యగారు-కోట
 జి-కృష్ణయ్యగారు-సేంద్రమంగళం-
 మేకలపాథకాసారథీనాయుడుగారుకావలి-
 కే-వెంకటరావుగారు-
 యం-సి-కాశిరామయ్యగారు-పండ్లట్టి
 మంగ-మూరుసరహరిరావుపంతులుగారు-డిప్టీ
 కాశీదార్-ఆల్లూరు-
 పి-సుబ్బరామయ్యగారుకావలి
 హి-వేణ్కటెంకట్రాజుగారు-పితాపురం-
 సి-హనుమంతరావుగారు-గుత్తి
 కో-పూరుకృష్ణరావుపంతులుగారు-తహశీల్దారు
 స్వయంపాకులవెంకటసుబ్బారావుగారు-సె
 ల్లూరు-

మహారాజరాజశ్రీ

మోదరపురామస్వామినాయుడుగారు-తె
 పేటలకా-కృష్ణమనాయుడుగారు-మదనం
 గడ్డం-సారపుగారు-చదనపల్లె
 డ-నాచాయణ-రెడ్డివారు-పడి-
 యం-రామచంద్రరావుగారు-పలవనెరి-
 యల్లాప్రగడ-వెంకటకృష్ణరావుగారు-కొత్త
 పేటగుంటూరు-
 జె-యల్లప్పగారు-గుత్తి
 ఎస్-అ-నాజిరావుగారు-వకీలుగుత్తి-
 వల్లూరు-గ-నాథరావుగారు-బొప్పిలి-
 చెన్నారెడ్డిగారు-కుమ్మి-త్రపాటి-
 కో-నా-వరదయ్య-రెడ్డిగారు
 ఏ-రామానుజాచార్యులుగారు-సేదవట్ల
 శ్యామజిరాఘవేంద్రరావుగారు-అనంతపురం
 గో-పా-కృష్ణయ్యగారు-రేపల్లె
 పాపాశాస్త్రుగారు-గుత్తి
 తోటచెల-పీ-రే-లింగం-శాస్త్రుగారు-
 కి-క-రాయ-మొదలారిగారు-పొన్నేరి
 కృష్ణరాజుగారు-కో-దూరు-గ్రామం-శ్రో-త్రియ
 దారు-పొన్నేరి
 యే-కా-మయ్యగారు-శి-ర-నె-దార్-పొన్నేరి-
 ది-న-న-యా-పి-నాయుడుగారు-
 మోటపల్లి-వాసుదేవనాయుడుగారు-కడ
 లూరు
 బా-కృష్ణ-దాసుగారు-
 ధ-మ-క-పురి-గ-ర-వ-త్తె-మ-రావుగారు-వకీలు-చి
 తూరు-
 టి-దేశికాచార్యులుగారు-స-వ-రి-జి-స్ట్రా-గ-వే
 లూరు-
 చి-ల-క-ల-మ-త్రి-క-శ్యా-చార్యులు-రాజమండ్రి-
 మ-గ-పూ-డి-రా-మ-శా-స్త్రి-లు-వారు
 శ్రీ-ని-వా-సు-ల-మొ-ద-లి-యూ-గారు-త-హ-శీ-లు-దా
 రు-పే-లూరు-
 రా-శ్యా-ప-ల్లి-అ-ది-శే-ప-య్యగారు-
 కృష్ణ-వెంకటసుబ్బయ్య-రెడ్డివారు-
 ఆ-రు-తి-క-వి-శ్వం-రా-జు-గారు-వ-కీ-క-డ-ప-
 క-ర-ణ-ం-కి-ంగ-రా-జ-పా-ప-రా-జు-గారు-
 తు-ం-మ-ల-ప-ల్లి-వ-ర-ద-రా-వు-గారు-పె-డ్-అ-సి
 స్టాం-డు-క-శ్రీ-గారు-

మహారాజరాజశ్రీ.

సరికెల్లగొపాలకృష్ణమగారు-
 శ్రీపాదంనాగయ్యగారు-
 వెంకటేశ్వరరావుగారు-
 గొల్లాపిన్నినరసింహయ్యగారు-
 పాలవూడిశివరామయ్యగారు-
 ఆరుణాచలయ్యగారిస.బ్రహ్మణ్య శాస్త్రిలువారు-
 కప్పగంతులసావిత్రిపంతులుగారు-
 హనుమంతులప్పశనాయుడుగారు-
 సుబ్బారెడ్డివారు-జూటూరుతాటి పత్రి
 వేలూరునరసింహంగారు-భీమవరం-
 వల్లభశేషయ్యగారు-తహశీల్దారు
 శిష్టాసూర్యనారాయణశాస్త్రి గిలువారు
 యన్-రాఘవేంద్రరావుపంతులుగారు- పెన్
 షన్-తహశీల్దార్ గుర్తి

మహారాజరాజశ్రీ

టి-రామచంద్రరావుగారుడిస్ట్రిక్టు మున్సిఫ్
 నెలూరు
 పి-భీమరావుగారు-అత్త కూరుకర్నూలు
 కొంమిమ్మీనరసునాయుడుగారు-
 శంకరప్పగారుకరణం- గుంతకల్లు
 డి-శ్యామరావుగారు-తిరుకోవిలూరు
 కొప్పలకొండనరసప్పరెడ్డిగారు-
 ఉదరపిగొండపొడ్డననాయుడుగారు
 తాకరాజుసుబ్బన్నగారు-
 కరణంలింపుగారు-
 కరణంకేశవరాజుగారు-
 కరణంరంగప్పగారు-
 పరిగహనుమంతరావుగారు
 బెంగుళూరు-ఫట్టాసాని-
 బల్లారి-రంగాసాని-

శ్రీరామచంద్రశ్రితపారిజాతః, సమస్తకల్యాణగుణాభిరామః
 సీతాముఖాంభోరుహచందరీకో, నిరంతరంమంగళమాతనోతు.

అం

శ్రీ రామచంద్రానుసమి.

విష్ణు ప్రి.

ఈశ్రీమద్రామాయణమును గుఱించి వ్రాయవలసినవిషయసాధికముగా నున్నది. ప్రకృతమున నంతయువకాశములేదు. ఇప్పుడు నీ గుఱించుము లోకాన్య మనియు నెల్లరకును ముఖ్యపరిణమనియుం బ్రవృత్తియొందులకై ప్రహేళికా ముష్టికాభీష్ట సుఖప్రదమనియు నాపండిత గోపాలచంద్రులకుం ద్వితీయము. ఇట్టి పవిత్రగ్రంథమునందును నశ్వరత క్రద్ధాభక్తులతోఁ బరిపుష్టమైనారుగాని, సం స్కృతభాష దెలియనివారలకుఁ గ్రంథము, దీనియర్థము తెలియమింజేసి దీనియందు భగవద్విప్రచరిత్ర వర్ణనాది మహనీయ శుభోద్యమ రసాస్వాదము ననుభవించుజాలవలె యున్నవారు. కానన, వారలకుండుటయు సామ్యమునంత వఱకు నుపయోగార్థమయి, యిచ్చసాగ్రంథమునకుం బ్రవృత్తి టివాదాన్వయ్య విశేషార్థసహితమయిన సరమార్థచంద్రికయొనసేయించి విద్యాభ్యాసము గావించి ముద్రించు బ్రయత్నము సేయబడినది. బహుశవసాన్యం గుఱుజేసి చందా మూలమున నెలనెలకుం గొంతకొంతగాఁ బ్రచురించునట్లు నున్నయిది, రురాలి సం॥ మేసలఁ బ్రారంభింపబడి ఆభాగ్ గతేది బాలకాలము మొదటిసంచికచందాదాగులకుం బంపబడెను. అట్లుబకసంవత్సరమువఱకుం బకపకపంపునను ఆ పిమ్మట రెంటిపొప్పునను నెలనెలకు సంచికలవచ్చుచునుగాఁ బ్రచురింపబడుచుం దెను.

ఇట్లు బహుకాలము జరగెను, నాలుగు సంవత్సరములు కాఁగానే దీని ముద్రింపించుమండిని బ్రహ్మశ్రీ వావిళ్ల, రామస్వామిశాస్త్రిలు కంఠశేషము అయిరి. అయితే, వారు మరణ శాసనమునకు దన్న గృహకులలో నొకరయి, న తద్వాఖ్యానకర్త వీతద్వంద్ర శేషమును బూర్ణముగా ముద్రింపించునట్లు లిఖితముగావించిరి. వ్యాఖ్యానకర్తయందు బ్రయత్నముచేసి కొంతవఱకుం బంసా గించెం గాని ద్రవ్యలోపమునంజేసి నిలువలనిపించెను. ఇట్లుకొన్ని సంవత్సర

ములు పసినిచినులచికులు సుపబడకున్నను అదోషమును తమిలించి మించు
దాదారుల మహాశయత యెంతయు క్లాషనీయము. ఇది యిట్లు విచ్చిన్నిమగు
టయు క్తముగాదని వ్యాఖ్యానకర్త, పైశాస్త్రులవారి మోక్షశాసన నిర్వాహ
కులలో మఱియొకరును దృఢతమాయసజేటికా నిర్వాణయంత్రశాలాస్వాము
జనగు మహారాజుశ్రీ మంగళం నారాయణస్వామిశెట్టివారితో మదలంపవా
సుప్రయత్నించి కావలసిన ద్రవ్యసాహాయ్య మొనగూర్చుటయు వ్యాఖ్యానకర్త
తచ్చాసనోదాహృతపద్ధతినీకార్యమునిర్విఘ్నముగాఁ బూర్ణము సేయఁగలెగను.
మొదట నిష్కహాకార్యమునకుఁ బెక్కొండు సాహాయ్యము గాంచి వినుతికేటి
కి గాని యాకష్టకాలంబున నెందఱినో పార్థింపినను దుదకిది సమాప్తిబాం
దులకుఁ బ్రధానసహాయత వహించిన యా శెట్టివారు శ్రీరామచంద్ర ప్రసాద
మునగు ముగ్ధభాజనమయిరని వేలు వకాఁజెంపనలఁ ఇచ్చుచి నిర్విఘ్నపరిస
మాప్తికేఁ జెప్పొండటకుఁ జ. దాదారులందఱు పంచ నందలంబువారిని యుం
దునినుటకు సందిగములేరుగదా! ఈవ్యాఖ్యానకర్తయుఁ జందాదారుల నం
ర్పిస్తయెఁ గీరిఁగించినవాడుకావునఁ గడుం బ్రహృష్టుడయ్యెను.

ఈవ్యాఖ్యానము, తఱుదుగా శ్రీమహేశ్వరీయ గోవిందరాజేంద్రాదివ్యా
ఖ్యానముల ననుసరించియే వ్రాయఁబడినది. అయినం, చామాదికములున్నను
అచ్చుతప్పులగపడినను బుడితులు పరమదయతోక్షమించి జెలిపి సవరింపింతుర
ని ప్రార్థింపఁబడుచున్నారు.

ఇట్లు, మధుఃఖేయుండు,

చెదలవాడ, సుందరరామశాస్త్రుని.

వ్యాఖ్యానకర్త.

శ్రీయౌద్ధికాండవిషయసూచిక.

సర్గసంఖ్య.

విషయములు.

- ౧ శ్రీరాముండు హనుమంతునివలన సీతావృత్తాంతంబువిని సీతంజూచివచ్చి నందుకై హనుమంతునకు గాఢాలింగనంబొసంగుట.
- ౨ సముద్రము దుస్తరమగుటందలపోసి సీతావిరహవీడితుండై పలవిండుశ్రీ రాముని సుగ్రీవుం డూటించుట.
- ౩ హనుమంతుండు రామునిచే నడుగఁబడినవాడై రామునకు లంకానగర ప్రాకార దుర్గసేనాగు ప్తిపరిభ్రాదులను వివరించిచెప్పుట.
- ౪ రాముండు లంకానగర దుర్గబలవృత్తాంతములువిని యప్పుడె విజయము* హస్తార్థంబున వానరసేనలతోఁ బ్రయాణముకావలెనని సుగ్రీవునకు ని యోగించుట.
- ౫ శ్రీరామాజ్ఞచే సుగ్రీవుండు వానరసేనలతో వెడలుటయు, రామలక్ష్మణు లు హనుమదంగదుల నారోహించిపోవుట.
- ౬ సుగ్రీవుండు మార్గంబునం దోచిన శుభనిమిత్తంబులను రామునకు నిరూ పించిచెప్పుట.
- ౭ వానరప్రయాణ కోలాహలము.
- ౮ వానరసేన సముద్రతీరంబుఁ జేరుట.
- ౯ సముద్రతీరంబున నీలునిచేవిడియింపఁబడిన వానరసేన సముద్రంబుఁ జూ చి కోలాహలంబుఁ గావించుట.
- ౧౦ సముద్రంబుఁజూచి సీతందలంచికొని దుఃఖించుశ్రీరాముని లక్ష్మణుండా శ్వాసించుట.
- ౧౧ అంకయందు రావణుండు యౌద్ధంబునకు రాఁబోవురామునిజయించువిష యమునుగుఱించి మంత్రులతో మంత్రణంబుగావించుట.
- ౧౨ రాక్షసులు రావణున కతండు గావించిన దిగ్విజయంబు నిరూపించుచు నింద్రజిత్తోక్కండమూత్రమె రాముని జయింపఁజాలునని చెప్పుట.
- ౧౩ ప్రహస్త దుర్ముఖ వజ్రదంష్ట్ర నికుంఠులు తమతమపరాక్రమంబులు

సర్గసంఖ్య.

విషయములు.

- పొగడుకొనుచు దామొక్కొక్కరె రామునిజయించి రాంగలరిని రావణునకుఁజెప్పట.
- ౯ విభీషణుండు పరదారపరిగ్రహము నింద్యమనియు నిరపరాధుడగు రామున కపకారము సేయుట యుక్తముగాదనియు రామునిజయింప నలవిగాదనియు రామునిపరాక్రమం బప్రమేయమనియు రామునకు సీత నొసంగుటయె యవశ్యక ర్తవ్యమనియు రావణునకుఁజెప్పట.
- ౧౦ విభీషణుండు రావణుని గృహంబునకుఁబోయి సీతను లంకకుఁదెచ్చినది మొదలు లంకయందుఁగలుగుచుండిన నానావిధ దుర్నిమిత్తంబులనుసగూఢించి తచ్చాంత్యార్థమై రామునకు సీతనొసంగుట కర్తవ్యమని యెంతచెప్పినను రావణుం డంగీకరింపకుండుట.
- ౧౧ రావణుండు వ్యాకులహృదయుండై మఱల నాలోచనార్థమయి మంత్రుల తోఁగూడ మంత్రసభంబు వేశించుట.
- ౧౨ రావణుండు రామునకు సీతనొసంగకయె రామునిజయించుటకుఁదగిన యుపాయంబునాలోచించుటని మంత్రులకుఁజెప్పట.
- ,, కుంభకర్ణుండు నీమెవ్వనితోను ఆలోచించక మహావీరుండగు రామునితో వైరంబుపెట్టుకొన్నను నేను నాపరాక్రమముచే నర్థమును సమీకరించెదనని రావణునితోఁజెప్పట.
- ౧౩ మహాపార్శ్వుండు సీతను బలాత్కారంబున ననుభవింపుమని రావణునకుఁజెప్పట.
- ,, రావణుండు బ్రహ్మదేవునిశాపంబునంజేసి తానుబరవసతనుబలాత్కారంబున ననుభవింపుటకు వీలుకాదనిచెప్పట.
- ౧౪ విభీషణుండు రాముండు దుర్జయుండనియు సీతను రామునకు సమర్పింపనియెడ సమస్తరాక్షసులకును రావణునకును వినాశంబువాటిల్లుననియు రామునకు సీతనొసంగుటయె సమస్తరాక్షసులకును మౌమికరంబనియుఁ బ్రతిపాదించుట.
- ౧౫ ఇంత్రజిత్తు విభీషణునధిష్ఠింపించుట.
- ,, విభీషణుం డింద్రజిత్తుని నిరాకరించి మరల సీతాప్రదానమె యవశ్యక ర్తవ్యమని దృఢముగాఁ బలుకుట.

గ్రంథం.

విషయములు.

౧౬ రావణుండు విభీషణు నవమానించుట.

,, విభీషణుండు డంతరిక్షగతుండై కాలవశంగతులు హితముగ్రహింపరనియు
అయినను నిన్నును లంకను రక్షించుకొనుమని మఱల మఱియొకమాటచె.
ప్రేదననియు రావణునకుఁ బ్రత్యుత్తరించిచ్చుట.

౧౭ విభీషణుండు గదాపాణియై నల్వరిమంత్రబలతోఁగూడినవాడై ముహూర్త
మాత్రంబున సముద్రంబు తరించి రామలక్ష్మణులున్న ప్రదేశంబునకు
వచ్చుట.

,, ఆకాశగతుండైనవిభీషణుంజూచి వానరులతనింబ్రహారింపనన్నధులగుట.

,, విభీషణుండు వానరులంజూచి ఆకాశంబునుండియే తానుదురాత్ముండగు
రావణుని తమ్ముండనియు రావణునిచే నవమానితుండై దార పుత్రా
దులం బరిత్యజించి రాముని శరణుపొంద వచ్చినట్లును మహా ధ్వనితోఁ
జెప్పుట.

,, సుగ్రీవుండు శ్రీరామసన్నిధానంబున విభీషణశరణాగతిం చెలిపి విభీషణుం
డు రావణానుబుడగుటచేఁ దక్షిణంబుననే వధ్యుండని విన్నవించుట.

,, శ్రీరాముండు అంగద జాంబవ చ్చరభ మైంద హనుమదాదులను విభీష
ణునివిషయమై వారివారియభిప్రాయముల నడుగుట.

,, అంగ వాసులు శత్రుపక్షమునుండి దేశకాలవిరుద్ధముగా వచ్చినవాఁడు
కావున విభీషణుండన్నివిధంబులం బరీక్షణీయుండైయగునని రామునితోఁ
జెప్పుట.

,, హనుమంతుండు విభీషణుండు దుష్టుండగురావణునివదలి రాజ్యంబుగోరి
శరణాగతుండయ్యె గావున పరిగ్రాహ్యుండేయని రామునితోఁజెప్పుట.

౧౮ శ్రీరాముండు శరణాగత సంతకము తనయొక్క మహావ్రతమని సుగ్రీ
వునితోఁజెప్పుట.

,, శ్రీరాముండు సుగ్రీవునకుఁ గపిఠాభ్యాసకండుగాధలం జెప్పి విభీషణుని
దోడైర నియోగించుట.

౧౯ విభీషణుండు శ్రీరాముని సన్నిధానంబునొంది యతనిపాదంబులంబడుట.

,, శ్రీరామనియోగంబున లక్ష్మణుండు విభీషణుని సర్వవాసరమధ్యంబునందు
లంకారాజ్యంబునకు సముద్రజలంబుల నభిషేకించుట.

సగ్గసంఖ్య.

విషయములు.

- ౧౯ శ్రీరాముండు సుగ్రీవలత్కణాభిమతంబున విభీషణుండుజేప్పినట్లుసముద్ర తరణోపాయంబునకై సముద్రునిశరణువాండుట.
- ౨౦ శార్దూలునివలన రాముండుసేనాసమేతంబుగా సముద్రతీరంబునకువచ్చుటనువిని రావణుండు శుకరాక్షసుని సుగ్రీవభేదనార్థమైపంపుట.
- ,, వానరులు శుకునిబ్రహ్మారింప నారంభించుట. (చుట.
- ,, రాముండు శుకుని యార్తధ్వని విని యతనివిధింపవలదని వానరులనివారిం
- ౨౧ రాముండు తాను త్రిరాత్రముదర్శయితుండై యారాధించినను సముద్రుండు ప్రసన్నుండుగామికిం గోపించినముద్రునిమీఁద కాలాసలకల్పంబులగు బాణంబులం బ్రయోగించుట.
- ,, లత్కణుండు రామునికోపంబు నివారింపఁ బ్రయత్నించుట.
- ౨౨ రాముండప్పటికిని సముద్రుండావిచ్ఛింపమిలజూచి పగిల కుపితుండై ధనుస్సున బ్రహ్మస్త్రముచే నభిమంత్రించి శరసంధానము జేయుట.
- ,, సముద్రుండు రామునకుఁ బ్రత్యక్షుండై సేతుబంధమునకు నల్పనియోగించి తనపైసంధింపఁబడిన బ్రహ్మస్త్రము నొకానొక మరుడేశంబునందువినియోగింపించి యంతర్ధానమునొందుట.
- ,, నలుండు సముద్రంబున వైదుదినములలో సేతువు నిర్మించుట.
- ,, రామలత్కణులు హనుమదంగదులనాగోహించి నకలసేనాసమేతులయి సుగ్రీవసహితంబుగా సేతువుచేసముద్రంబుదాటుట.
- ,, సువేలాప్రాంతమున వానరసేన విడియుటయు దేవతలు సేతుబంధంబుగాంచిశ్రీరాముం బ్రస్తుతించుట.
- ౨౩ శ్రీరాముండు మహాయుద్ధసూచకములయిన మహితాత్పతంబులంజూచి లత్కణునకువానింజూపుట.
- ౨౪ రాముండు సేనకుగరుడవ్యూహంబుఁబన్నిశిరఃపత్యపుచ్చాదులనేర్పఱచుట.
- ,, శ్రీరాముండు రావణచారుండైనశుకునివిడువసుగ్రీవునకునియోగించుట.
- ,, శుకుండు రావణసమీపంబునొంది వానరసేన యసాధ్యమనియు సముద్రంబున సేతుబంధంబుగావించి తన్వార్గంబున రాముండు సైన్యసమేతంబుగా సముద్రంబుదాటి సువేలోపాంతంబునవిడిసి యున్నవాండనియు రామునకుసేతనొసంగుటయే కర్తవ్యమనియు రావణునితోవిన్నవించుట.

సర్గసంఖ్య.

విషయములు.

- ౩౮ శ్రీరాముండు లంకంబూచుటకై సువేలాద్రినారోహించుట.
- ౩౯ రాముండు లంకానగరంబుంబూచుట.
- ౪౦ సుగ్రీవ రావణుల ద్వంద్వయుద్ధము.
- ౪౧ సుగ్రీవుండు ద్వంద్వయుద్ధంబున రావణునిజయించి రామనోద్ధకువచ్చుట.
- ,, రాముండనేకవానరరాక్షసవివాశసూచకములై ననిమిత్తములం గాంచుట.
- ,, రాముండు రావణునోద్ధకు అంగదునిదూతగాంబులు.
- ,, రాముండు వానరసేనలతో లంకానిరోధంబుగావించుట.
- ౪౨ వానరరాక్షసుల యుద్ధారంభము.
- ౪౩ వానరరాక్షసుల ద్వంద్వయుద్ధము.
- ౪౪ రాత్రియుద్ధంబున నంగదునిచే నింద్రజిత్తుపరాజయంబునొందుట.
- ,, ఇంద్రజిత్తు కుపితుండై రామలక్ష్మణుల నాగపాశముచే బంధింపనుపక్రమించుట.
- ౪౫ ఇంద్రజిత్తుని నాగపాశముచే రామలక్ష్మణులు బద్ధులగుట.
- ౪౬ సుగ్రీవవిభీషణాదులు నాగపాశబద్ధులగు రామలక్ష్మణులయొద్దకువచ్చి వారియవస్థంబూచి దుఃఖితులగుట.
- ,, ఇంద్రజిత్తు వానరయూధపులనందఱు నొప్పించుట.
- ,, విభీషణుండు దుఃఖితుండగు సుగ్రీవునాశ్వాసిండుట.
- ,, ఇంద్రజిత్తు రామలక్ష్మణులను నాగపాశముచే బంధించి వచ్చితినని రావణునితోఁజెప్పట.
- ౪౭ రావణాజ్ఞచేరాక్షసస్త్రీలుసీతాదేవినిబుష్పకవిమానంబుననెక్కించియుద్ధభూమికిం దోడ్కొనిపోయి నాగపాశబద్ధులై పడియున్న రామలక్ష్మణుల నావిడకుంజూపుట.
- ౪౮ సీత రామలక్ష్మణుల యవస్థంబూచి నానావిధంబుల విలపించుట.
- ౪౯ రాముండు కొంతదేఱి లక్ష్మణునిగూర్చి దుఃఖించుట.
- ,, రాముండు సుగ్రీవుం డదివఱకుం గావించిన యుపకారమును ప్రశంసించి యతనికిం గిహింధకుం బోననుజ్ఞ యొసంగుట.
- ,, విభీషణుండు వానరసేనను అయ్యైస్థలంబుల నిలువరించి మఱుల రామున మీపంబునకు వచ్చుట.

సర్గసంఖ్య.

విషయములు.

- ౫౦ విభీషణుండు రామలక్ష్మణుల యవస్థంబూచి మిక్కిలి దుఃఖించుట.
- ౫౧ సుగ్రీవుండు విభీషణు నాశ్వాసించుట.
- ౫౨ గరుత్మంతుండువచ్చి రామలక్ష్మణులకు నాగపాశవిమోచనంబు గావించుట.
- ౫౩ వానరులు రామలక్ష్మణులు స్వస్థులగుటంబూచి యానందవశంబున సెలహనాదంబుగావించుట.
- ౫౪ రావణప్రేషితుండగు ధూమ్రాక్షుండు చతురంగబలసహితుడై వచ్చి రామబాహుపాలితయగు వానరసేనంజూచుట.
- ౫౫ ధూమ్రాక్షుండు హనుమంతునిచే హతుండగుట.
- ౫౬ రావణుండు వజ్రదంష్ట్రునిం బంపుట.
- ౫౭ అంగదుండు వజ్రదంష్ట్రునిసేనను నశింపజేయుట.
- ౫౮ అంగదుండు వజ్రదంష్ట్రుని వధించుట.
- ౫౯ అకంపసుండు రావణప్రేషితుండై లంకా పశ్చిమద్వారంబున నిర్గమించి యచ్చటనున్న హనుమంతునిసేనతో యుద్ధంబుగావించుట.
- ౬౦ అకంపసుండు హనుమంతుచే హతుండగుట.
- ౬౧ రాక్షససేనానాయకుండగు ప్రహస్తుండు మహాసేనాపరివృతుడై యుద్ధంబునకువచ్చుట.
- ౬౨ ప్రహస్తుండు లంకాపూర్వద్వారంబున నిర్గమించి తద్ద్వారరక్షకుండయిన వానరసేనానాయకుండగు నీలునిచే హతుండగుట.
- ౬౩ రావణుండు తానే లంకయు త్తరద్వారంబున నిర్గమించి యుద్ధముగావించుట.
- ౬౪ వానరయూధపులు రావణునిచే భంగపడుట.
- ౬౫ రావణుండమోఘంబగు శక్తిచే లక్ష్మణులబ్రహ్మరించుట.
- ౬౬ రామరావణయుద్ధము.
- ౬౭ రాముండు రావణునికీరటమును ఛేదించుట.
- ౬౮ రావణుండు రామునిచేభంగపడి కుంభకర్ణుని మేలుకొలుప రాక్షసుల కాక్షాపించుట.
- ౬౯ కుంభకర్ణుండు రాక్షసులచే మేలుకొలుపబడినవాడై రావణునిసమీ

సర్గసంఖ్య.

విషయములు.

పంబునకు బయలుదేలుట.

- ౬౧ రావణునిగృహంబునకుఁ బోవుచున్న మహేశాన్నతశరీరుండగు కుంభకర్ణుఁజూచి రాముండితంజెవఁడని విభీషణునడుగఁగా విభీషణుండుకుంభకర్ణునివృత్తాంతంబు రామునకుఁజెప్పట.
- ౬౨ రావణుండు తనయొద్దకువచ్చిన కుంభకర్ణుననునయింపుచు రామువలనఁ గలిగినయాపదంజెప్పి యుద్ధరింపవలెనని ప్రార్థించుట.
- ౬౩ కుంభకర్ణుండు సేనును విభీషణుండును జెప్పిన చాప్పన రామునకుసీతని య్యవైతివిగావున నీకీయనర్థంబు వాటిల్లెనని రావణునుపాలంభించుట.
- ,, కుంభకర్ణుండు తనమాటకు రావణుండు కుపితుండగుటంగని యతనికనుకూలంబుగా శత్రువులజయించివచ్చెదనని ప్రతిజ్ఞ సేయుట.
- ౬౪ మహేశాదరుండు కుంభకర్ణునధిక్షేపించుట.
- ౬౫ కుంభకర్ణుండు యుద్ధంబునకు వెడలుట.
- ౬౬ కుంభకర్ణుండు వానరులతోయుద్ధము సేయనారంభించుట.
- ,, భయంబునం బరుగెత్తుచున్న వానరుల నంగదుండు నిలువరించుట.
- ౬౭ వానరవీరులు కుంభకర్ణునిచేఁ బరాజయంబునొందుట.
- ,, అంగదుండు కుంభకర్ణునితో యుద్ధముచేసి పరాజితుండగుట.
- ,, సుగ్రీవుండు కుంభకర్ణునితో యుద్ధముగావించుట.
- ,, మూర్ఛితుండగు సుగ్రీవుని కుంభకర్ణుండు లంకకుఁగొనిపోవుట.
- ,, సుగ్రీవుండు లంకారాజవీధియందలి శైల్యోపచారంబులచే మూర్ఛదేటి కుంభకర్ణునిమఱుకొని జెవులను బండ్లతోఁగొటికి యపహరించుకొని మఱల వానరసేనం గలియుట.
- ,, కుంభకర్ణుండు తనకణ్ణ నాసాచ్చేదనంబునకు లక్షా కోపంబులొంది మఱల యుద్ధంబునకు మఱలుట.
- ,, రామ కుంభకణ్ణ యుద్ధము.
- ,, రామునిచేఁ గుంభకర్ణుండు హతుండగుట.
- ౬౮ కుంభకర్ణుండుహతుండగుటనునిరావణుండుబహువిధంబుగావిలపించుట.
- ౬౯ రావణప్రేషితులై మహేశదర మహాపార్శ్వ నరాంతక దేవాంతక త్రిశిరోతికాయులు యుద్ధమునకు వచ్చుట.

సర్గసంఖ్య.

విషయములు.

- ౬౯ అంగదుండు నరాంతకుం జంపుట.
- ౭౦ హనుమంతుండు డేవాంతకుని వధించుట.
- ,, నీలునిచే మహాదారుండు హతుండగుట.
- ,, హనుమంతుండు త్రిశిరునిచేతి ఖడ్గముల బెఱికికొని దానిచే నతని మూడు తలలను ఛేదించుట.
- ,, ఋషభుండు మహాపార్శ్వనిగూల్చుట.
- ౭౧ అతికాయుండు యుద్ధమున కార్థించుట.
- ,, రామునిచే నడుగబడినవాడై విభీషణుండు దతనికి నతికాయు వృత్తాంతముం జెప్పట.
- ,, లక్ష్మణాతికాయుల ద్వంద్వయుద్ధము.
- ,, లక్ష్మణుండు బ్రహ్మాస్త్రమున నతికాయునిసంహరించుట.
- ౭౨ రావణుండు తానుబంపిన యతికాయాదులందఱు హతులయిరనివినియొకండైనను మఱిరామికి వగచి రామపరాక్రమము సర్వాతిశయించుచింతించి భృత్యులకు సర్వప్రకారంబుల నగరక్షణంబుననే యాజ్ఞాపించి పుత్రశ్రోకంబున నంతర్గమంబుం బ్రవేశించుట.
- ౭౩ ఇంద్రజిత్తు రావణునాశ్వాసింబి యాభిచారిక హోమంబుగావించి బ్రహ్మాస్త్రంబున రామలక్ష్మణులను వానరయోధవులను మూర్ఛిలంజేయుట.
- ౭౪ జాంబవంతుని నియోగంబున హనుమంతుండొవధి పర్యవంతుడెచ్చుట.
- ,, ఓషధిపర్యవంతునందలి దివ్యవధులగంధము నాఘ్రాణించిన మాత్రమున వానరులును రామలక్ష్మణులును సుప్తప్రబోధన్యాయంబున వికల్బులై మూర్ఛదేటుట.
- ౭౫ రాత్రి ప్రభమయామంబున సుగ్రీవునాజ్ఞను వానరయోధవతులు కొఱివికట్టెలంజేకొని ప్రాకారంబుదాటి లంకానగరంబు దహించుట.
- ,, రావణుండుకుపితుండై కుంభకర్ణ పుత్రులయిన కుంభనికుంఠలనుయూపాక్ష శోణితాక్ష ప్రజంఘకంపనులను యుద్ధమునకుం బంపుట.
- ,, వానరరాక్షససేనల తుమలయుద్ధము.
- ౭౬ అంగదుండు కంపనప్రజంఘుల వధించుట. (గుట.
- ,, ద్వీవిదునిచే శోణితాక్షుండును మైందునిచే యూపాక్షుండును హతుల
- (౨)

సర్గసంఖ్య.

విషయములు.

౨౬ సుగ్రీవుండు కుంభునివధించుట.

౨౭ హనుమంతునిచే నికుంభుండుగూలుట.

౨౮ ఖరపుత్తుగ్రంథగుమక రాక్షసుండు సేనాసహాయుడైయుద్ధంబునకు వెడలుట.

౨౯ రాముండుమక రాక్షసునివధించుట.

౩౦ ఇంద్రజిత్తు మఱల నాభిచారిక హిమంబుగావించివచ్చి యుద్ధంబున రామలక్ష్మణులను సర్వవానరులన్మృతాపిండుట.

౩౧ లక్ష్మణుం డేంద్రజిత్తుని దౌష్ట్యంబు సహింపక సర్వరాక్షసవిధ్వంసనాథుడై బ్రహ్మాస్త్రప్రయోగంబుసేయ నశజ్జ వేడుటయు రాముండునిరపరాధులగు రాక్షసుల సంహరించుట యధర్మమని లక్ష్మణునివారించి యింద్రజిత్తునుమాత్రమే వధింపనుపాయంబు చింతించుట.

౩౨ ఇంద్రజిత్తు హనుమంతుండు చూచుచుండగా మాయాసీతను ఛేదించుట.

౩౩ హనుమంతుండు ఇంద్రజి తోగ్రలాహలంబునకు వెఱచిపాటుచున్న వానరుల నిలువరించి రాక్షససేనల నుఱుముడే యింద్రజిత్తుగావించిన సీతావిపత్తిని రామునకుఁజెలుపుటకై సేనాసహాయంబుగా రామసన్నిధానంబునకుఁబోవుట.

౩౪ హనుమంతువలన నింద్రజిత్తుగావించిన సీతావధంబువిని పరమదుఃఖితుండైన రాముని లక్ష్మణుండూ రాడ్చుట.

౩౫ విభీషణుండు ఇంద్రజిత్తు మోసపుచ్చుటకై మాయాసీతను ఛేదించినాడే కాని వాస్తవసీత కేభయంబునులేదనిచెప్పి నికుంభిలాహిమంబు సమాప్తిబొందుటకుమున్న యింద్రజిత్తునువధింప లక్ష్మణుంబంపుమని రాముం బ్రార్థించుట.

౩౬ రాముండు విభీషణువచనంబున ధైర్యమునొంది యింద్రజిద్వధంబునకై లక్ష్మణుని విభీషణ హనుమ దంగద జాంబవ త్ప్రముఖసమేతంబుగా నికుంభిలకుంబంపుట.

౩౭ నికుంభిలచుట్టును రక్షణార్థమయి యుంచబడిన రాక్షససేన లక్ష్మణహనుమదాదులచే విధ్వంసితమవుటనువిని యింద్రజిత్తు హిమకర్తము సమాప్తినొందక మున్నే యుద్ధంబునకు వెడలుట.

౩౮ విభీషణుండు లక్ష్మణునకు ఇంద్రజిత్తుయొక్క హిమస్థానమయిన నికుం

సర్గసంఖ్య.

విషయములు.

- భీలాన్యగ్రోధమాలముంబూపి యింద్రజిత్తున్యగ్రోధంబుఁ బ్రవేశింపకము
న్న యుగనివధింపవలెననిచెప్పట.
- ౮౭ ఇంద్రజిత్తు దనమర్త్యంబులు లక్ష్మణునకుఁ జెప్పటకై విభీషణునినిందించుట
యు విభీషణుం డతనికిఁ బ్రత్యుత్తరములిచ్చట.
- ౮౮ లక్ష్మణేంద్రజితులు పరస్పరము పీరవాదంబులువలికి బాణంబులచేనొండా
రుల నొప్పించుట.
- ౮౯ లక్ష్మణేంద్రజితులు బాణసహస్రంబులచే నొండొరుల కవచములనుభేదిం
చి మహాయుద్ధము గావించుట.
- ౯౦ విభీషణుండు ఇంద్రజిత్వరినారమును వధింపుఁడని వానరవీరులం బ్రోత్సా
హపఱచుట.
- ,, లక్ష్మణుండు ఇంద్రజితుని సారథింజంపుట.
- ,, ప్రమాథిశరభరభస గంధమాదను లింద్రజిద్రథాశ్వంబులం గూల్చుట.
- ౯౧ ఇంద్రజిత్తు వెఱురఁగు బాగోహించివచ్చుట.
- ,, లక్ష్మణుండు మఱలనింద్రజిత్సార్థిం బొలియించుట.
- ,, విభీషణుం డింద్రజిద్రథ హయంబులం బరిహర్చుట.
- ,, లక్ష్మణేంద్రజితు లొండొరులపయి దివ్యాస్త్రంబులు ప్రయోగించుట.
- ,, ఇంద్రజిత్తు లక్ష్మణునిచే హతఁడగుట.
- ౯౨ లక్ష్మణుండు విభీషణుననుమదగులతో రామసమీపంబునకుఁబోయి రా
మునకు సమస్కరించి యింద్రజిద్వధంబుఁ జెలుపుటయు రాముండు ప
రమసంతోషంబున లక్ష్మణుగాఢంబుగాఁ గన్పఱిలించి శిరంబుమార్చి
ని విభీషణాదుల శ్లాఘించుట.
- ,, సుషేణుండు రామనియోగంబున లక్ష్మణాదులఁ జికిత్సించి విశల్కలంజే
యుట.
- ౯౩ రావణుం డింద్రజిద్వధంబుని విలపించుట. (చుట.
- ,, సీతావధంబు సేయఁబూనిన రావణుని సుపార్శ్వండునుమంత్రి నివారిం
- ౯౪ రావణుండు పంపిన మూలబలముఁ ను రాముండు నిర్మూలము గావించుట.
- ౯౫ సర్వరాక్షస వినాశకారణమైన రావణుని దుర్మయముంబేర్పొనిలంక
యందు రాక్షసస్త్రీలు రోదనముగావించుట.

సర్గసంఖ్య

విషయములు.

- ౯౬ రావణుండు మహేంద్రమహాపార్శ్వ విరూపాక్షులను మువ్వరి మం
త్రులతోఁగూడినవాడై యుద్ధంబునకు లంకోత్తరద్వారంబున జేడలుట.
- ౯౭ రావణునకు మార్గంబున నాత్మవధసూచకంబులగు నుత్పతంబులు పొ
డసూపుట.
- ౯౮ రావణుండు వానరసేనతో యుద్ధముసేయుట.
- ౯౯ విరూపాక్షుండు సుగ్రీవునిచేఁగూలుట.
- ౧౦౦ సుగ్రీవుండు రావణమంత్రియగు మహేంద్రుని బరిమార్చుట.
- ౧౦౧ రావణమంత్రియగు మహాపార్శ్వం డంగదునిచే నిహతుఁడగుట.
- ౧౦౨ రామగోపణ లాండుగులపయ బాణంబులు ప్రయోగించుట.
- ౧౦౩ రావణుండు ప్రయోగించిన యాసురాస్త్రమును రాముం డాక్ష్మీయా
స్త్రముచే నివారించుట.
- ౧౦౪ రాముండు రావణునిసైన్యంబులనివారించి కొంత విశ్రమించుచుండఁగా
లక్ష్మణుండును విభీషణుండును రావణుని రథహయసారధులను నులుము
సేయుట.
- ౧౦౫ రావణుండు విభీషణునిపయిల బ్రయోగించిన శక్తిని లక్ష్మణుండు నడుమ
నెఱుఁగించుట. (మూర్ఛితుండై నేలంబడుట.
- ౧౦౬ రావణప్రియుక్తమయిన మయూర్తితనగు నమోఘశక్తిచే లక్ష్మణుండు
రాముండు హనుమదాదుల లక్ష్మణ రక్షణంబునకు నియోగించి యమిత
బాణవహంబుల రావణుని నొప్పించుట.
- ౧౦౭ రాముండు లక్ష్మణుని దేశించి విలపించుట.
- ౧౦౮ హనుమంతుండు సుషేషప్రహేతుండై దోషధివ్యవృత్తంబుఁజెచ్చుట.
- ౧౦౯ సుషేణుండు దివ్యావధిరసమును లక్ష్మణునిముక్కునఁ బిండుటయు లక్ష్మ
ణుండువిశేష్యుండయి లేచుట.
- ౧౧౦ రాముండు దేవేంద్రప్రేషితమగు మాతలిసారథికమయిన దివ్యరథం బా
గోహించి మఱల మఱియొకరథము నారోహించివచ్చిన రావణునితో
యుద్ధముసేయుట. (క్షకోపించుట.
- ౧౧౧ రావణుండు మాతలిని ఇంద్రరథాశ్వములను నొప్పించుటంజూచి రాముం
డు రావణ ప్రయుక్తమయిన మహానూలమును రాముం డింద్రప్రేషితమగు

సర్గసంఖ్య.

విషయములు.

- శక్తిచేవారించి రావణుని దురభిప్రాయమునుబాణవర్షంబులనొప్పించుట.
- ౧౦౫ దశగ్రీవుండు దశరథపుత్తునిపంపుననేకసహస్రబాణంబులుప్రయోగించుట.
- ,, దాశరథి దశకంఠప్రయుక్తబాణసహస్రములనుఅన్నిబాణంబులచే వారిం
చి యన్నిశాచరుని డెక్కుబాణవషణంబులఁ బ్రహరించుటయు నతండు
విహ్వలంబుడగుటఁగని సారథి రథంబుదొలంగఁ దోలుకొనిపోవుట.
- ౧౦౬ నిశాచరేశ్వరుండు మూర్ఛదేవీ రథము దొలంగఁదోలినందుకై సారథిని
దూఱుటయు నతం డతనికిసమాధానంబుఁజెప్పి మఱిరథమును యు
ద్ధహామికిందోలుట.
- ౧౦౭ అగస్త్యుపహర్షి శ్రీరామున కాదిశ్యహృదయస్తోత్రముపఁజేయుట.
- ,, ఆదిశ్యహృదయస్తోత్ర జపప్రీతుండయి యాదిత్యుండు రఘునందనునకు
రక్షోనాయకుండు పాతుండయ్యెడునని యనుగ్రహముసేయుట.
- ౧౦౮ రామరావణ సారథులు స్వస్వరథములను బరస్పరాభి ముఖంబుగాఁ
దోలుట.
- ,, రావణమరణ సూచకములయిన దుర్నిమిత్తంబులు రామవిజయ సూచ
కములయిన శుభనిమిత్తంబులు నాగ్భవించుట.
- ౧౦౯ రాత్రించరేశ్వరుండు రఘువీరుని రథధ్వజము ఛేదించబాణంబు విడువ నది
యకాగ్రర్యంబున కనవర్ధంబయిపడుటయు రఘునాయకుండా రక్కసు
ని రథధ్వజంబు ఛేదించుట.
- ౧౧౦ ఛేదించ ఛేదించమాటిమాటికి మొలుచుచున్న రావణశిరస్సులను లక్ష్మణా
గ్రజండు నూటయొక్క మాటుఖండించుట.
- ౧౧౧ మాతలిస్తారితుండై రఘువీరుండు అగస్త్యదత్తమయిన బ్రహ్మనిర్మితము
గుడివ్యబాణమును బ్రహ్మస్రాగి మంత్రితంబుగావించి ప్రయోగించుట
యుపమహనీయ బాణంబున్ని శాచరేంద్రుని వక్షంబుచ్చి తత్ప్రీణంబు
లు గ్రహించి మఱిదూడేరంబుఁ జేరుట.
- ౧౧౨ సమస్తదేవతలును రావణవధంబున కై పరమానంద భరితులయి రఘు
నాథుంబాగడి పుష్పవృష్టిగురియుట.
- ,, సుగ్రీవాదులు పరమసంతుష్టులయి శ్రీరామం బ్రస్తుతించుట.
- ౧౧౩ భాగ్యవధంబునకు దుఃఖితుండై విలపించుచున్న విభీషణునిరఘూత్తముఁ

సర్గసంఖ్య.

విషయములు.

డాశ్వాసించుట.

౧౧౩ రావణభార్యలు మృతుండగుపతింబుచి రోదనంబుసేయుట.

౧౧౪ రావణపట్ట మహాషియగు నుండోదరి విలపించుట.

„ రామనియోగంబున విభీషణుండన్నకు సంసారంబుగావించుట.

౧౧౫ శ్రీమనియోగంబున లక్ష్మణుండు లంకయందు వైర్యతేంద్రసింహాసనంబున విభీషణునకుం బట్టాభిషేకంబుగావించుట.

„ విభీషణుండు పట్టాభిషేకంబునొంది ప్రకృతులసంతోషపఱిచి మణిలదళర థపుష్రి సన్నిధానంబునకు వచ్చుట.

„ రామండు సీతకుం దనవిజయంబుదెలుపుటకై హనుమంతుంబంపుట.

౧౧౬ హనుమంతుండు సీతకు రామవిజయంబుదెల్పి యాచిదయొద్దనుండి సం జేశంబుగొని రామునొద్దకువచ్చుట.

౧౧౭ విభీషణుండు రామనియోగంబున సీతాదేవిని శరస్సన్నచదివ్యాలంకారా ది యుక్తురాలంగావించి గామనమీపంబునకుం దెచ్చుట.

„ సీతాదేవి యాశ్చర్యంబుతోను ఆనందంబుతోను స్నేహంబుతోను భర్త ముఖంబుజూచుట. (పరుషోక్తులాడుట.

౧౧౮ రామండు సీతంజూచి రావణగృహంబునం జరకాలవాసంబును గుఱించి

౧౧౯ సీతాదేవి రామవదనంబులకుం బ్రశస్యతరంబుంజెప్పి పెనిమిటికి నమ్మకం బుగలుగుటకై యగ్నిప్రవేశముసేయుట.

౧౨౦ బ్రహ్మదేవతలు విమానారూఢులయి శ్రీరామసన్నిధానంబునకు వచ్చుట.

„ దేవతలందఱు శ్రీరామం బ్రస్తుతించుట.

„ బ్రహ్మదేవుండు విశేషించి శ్రీరామం బ్రస్తుతించుట.

౧౨౧ అగ్నిపురుషుండు సీతందీసికొని చితామధ్యంబుననుండిలేచి సీతా పాతివ్ర శ్యంబుల్లాఘింపుచు శ్రీరామునకు సీతనుసమర్పించుట.

„ రామండు సీతాదేవిని స్వీకరించి పరమానందంబునొందుట.

౧౨౨ శివుండు రామునిల్లాఘించి “నిపుభరతునాశ్వాసించి రాజ్యంబునొందియ శ్వషేధాదిధర్మంబుల ననుష్ఠింపు”మనిచెప్పి రామునకు స్వర్గంబునుండి వి మానగతుండైవచ్చిన దశరథంజూపుట. (చూట.

„ రామండు సీతాలక్ష్మణసహితంబుగా దశరథునకునమస్కారంబుగావించుట.

సర్గసంఖ్య.

విషయములు.

- ౧౨౨ దశరథుండు సీతారామలక్ష్మణులం గొనియాడి ప్రత్యేకముగా వారివారి కర్తములశ్లాఘించి యింద్రతోకంబునకుఁబోవుట.
- ౧౨౩ దేవేంద్రునివరంబునంజేసి మృతవానరులందఱు పునరుజ్జీవితములయిలేచుట.
- ,, సర్వదేవతలును వారివారిస్థానములకుఁబోవుట.
- ౧౨౪ విభీషణుండు శ్రీరాముని మంగళస్నానంబుసేయఁ బ్రార్థించుటయు భరతునివిడిచి స్నానంబుగాని మఱి యేసుఖంబుగాని నేనంగీకరింపనని రాముండుచెప్పుట.
- ,, విభీషణుండు రెండుమాఁడుదివసంబులు రాముని లంకయందునివాసము సేయఁబ్రార్థించుటయు నతండుల్లనని భరతుంజూడఁగొరి త్వరపడివుప్పకవిమానంబుదేర నాజ్ఞాపింప నతండు పుష్పకవిమానంబుదెచ్చుట.
- ౧౨౫ రామునియోగంబున విభీషణుండు మణికాంచనాదులచే వానరులబహు మానించుట.
- ,, సుగ్రీవాది వానరులతోను మంత్రసహితవిభీషణునితోనుగూడినవాఁడై సీతాలక్ష్మణసహతుండై రాముండుపుష్పకవిమానం బారోహించియయోధ్యాభిముఖుండైపోవుట.
- ౧౨౬ రాముండు సీతాదేవికి మార్గంబునందు లంకాపురము నారంభించి యయోధ్యాపర్యంతముగల విశేషములుచెప్పుట.
- ,, రాముండు కిష్కింధాసమీపంబునకుఁ బోయినపుడు సీతాప్రార్థనంబున సుగ్రీవాది వానరపత్నులను బుష్పకందెక్కించి యందఱితోఁగూడ భరద్వాజాశ్రమంబుఁ జేరుట.
- ౧౨౭ రాముండు భరద్వాజమహర్షి వలనఁ దనతల్లులు భరతుండుమొదలగువారల జ్ఞేమంబువినుట.
- ,, భరద్వాజు నియోగంబున రాముండాదినమందచ్చటనె నివసించుట.
- ,, భరద్వాజమహర్షి యయోధ్యానగరంబునకుఁ బోవు మార్గంబున సమస్తవృక్షములకును అకాలమునందును ఫలకుసుమ మధుసమృద్ధి గలుగునట్లు రామునకు వరంబొసంగుట.
- ౧౨౮ రామునియోగంబున హనుమంతుండు ముందుగాఁబోయి శృంగిబేర పురంబున గుహునకు రామాగమనవార్తంజెప్పి నందిగ్రామంబుఁజేరి భరతు

సర్గసంఖ్య.

విషయములు.

సకల రామాగమనశుభంబుఁ దెలుపుటయు నతండు మహానందంబు నొందుట.

౧౨౯ హనుమంతుండు భరతునిచే నడుగంబడినవాఁడై రాముండు చిత్రకూట పర్వతము వదలి నది మొదలు మఱల భరద్వాజాశ్రమంబుఁ బ్రవేశించువఱకుంగల వృత్తాంతములంజెప్పి యెల్లివువ్వయోగంబున సీతా లక్ష్మణ విభీషణ సుగ్రీవాది సహితుఁడయిన శ్రీరాముం జూడఁగలవని భరతునితోఁ జెప్పట. (పరమానందంబునొందుట.

౧౩౦ ,, రామాగమనవృత్తాంతమునువిని భరతుండు పరిపూర్ణకా మనోరథుండై భరతునియజ్ఞచే నయోధ్యా నగరాలంకారము.

,, అంతఃపురజనులును రాజపరిజనులును నాగరికులును మొదలగు వారల రామదర్శనంబునకై నందిగ్రామంబునకు వచ్చుటయు భరతుండు వారలతోఁగూడ శ్రీరామునెదుర్కొనఁబోవుట.

,, శ్రీరామ భరత సమాగమము.

,, శ్రీరాముండు భరతునితోఁ బుష్పకారూఢుండై నందిగ్రామంబునందలి భరతాశ్రమంబుఁజేరుట.

,, శ్రీరాముండు పుష్పకమును గుఱేరునకుంబంపుట.

౧౩౧ భరతుండు రాజ్యంబంగీకరింపఁ బార్థివచుటయు రాముండంగీకరించుట.

,, రాముండు భరతలక్ష్మణ సహితంబుగా మంగళస్నానంబుగావించి సుగ్రీవాదిపరివృతుండై దివ్యరథంబునారోహించి యయోధ్యకుఁబోవుట.

,, శ్రీరామ పట్టాభిషేకము.

,, విభీషణ సుగ్రీవాంగద హనుమదాదులు శ్రీరామునిచే యధాకామముగ సమ్మానితులయి తమతమస్థానంబులకుఁబోవుట.

,, భరత యావరాజ్య పట్టాభిషేకము.

,, శ్రీరామాయణపఠన శ్రవణాది ఫలశ్రుతి.

ఇట్లు శ్రీయుద్ధకాండ

విషయానుక్రమణిక

ముగిసినది.

ఇ టీ వ ల చే రి న పో వ కు లు.

కొట్టెదీనదయాశునాయుఁడుగారు, తాకిల్ దార్ కుళి తై-
యస్, రాఘవేంద్రరావుగారు. పింఛి తాకిల్ దార్ గు తైతైవ్వేవ్వే-
అ తియారు, క్రిసివాసాచార్యులుగారు. రాయపురం-
ఆరీ, అప్పడుగారుకురుప్పాంజమింఠారిలిగల్ యడైజర్, అండోన్ క్రేటిరి; పార్వతీ
ఆమంచలక, సూరయ్యగారు. రాయపురం. (పురం.

ఇ టీ వ ల చే రి న చం దా దారు లు.

మద్దం. యతిరాజులునాయుఁడుగారు.
కోటంరాజు, కృష్ణారావుపంతులుగారు.
విజయరాఘవులుశెట్టిగారు.
రామానుజులునాయుఁడుగారు.
మధురకవులయ్యగారు.
జి, కుప్పసామినాయుఁడుగారు.
మాధవరాజుగారు.
అప్పయ్యశెట్టిగారు.
రామయ్యశెట్టిగారు.
చెడలవాడ, వెంకయ్యగారు. శిత్తూరు.
వెంగిపూడి రామయ్యగారు. శేటుపురం. అనంతవరం, యాతమక్కుల, నెల్లూరు.
మంగిపూడి. రామశాస్త్రిలుగారు.
కోటంరాజు, సుబ్బరావుపంతులుగారు.
టి, చిదంబరరావుగారు.
పూళ్ళ, శేషయ్యగారు.

కూసపరాజు, శేషాద్రి గావు గారు.

నడూదూరు, పీఠి రాఘవాచార్యులు గారు.

యరగుడి పాటి, ఆప్పయ్య పంతులు గారు.

గోజుకుడి, తిరుమల గావు గారు.

నవల, చచ్చ పేశ్వరయ్య గారు.

కంది, వెంకటాశ్రమ పంతులు గారు.

సాశ్వ పంతులు, సీతాపతి రావు గారు.

వరగంటి, రామ గావు గారు.

పిరుగంటి, లక్ష్మీ నరస పంతులు గారు.

యన్-పి-బాలకృష్ణమూర్తి స్త్రీకృష్ణ ఆంధ్ర సర్వ కోటున్ పేట బరంపురింగంజాం.

రాళ్ల పల్లి, లక్ష్మీ నరసింహయ్య గారు, రిపబ్లికన్ స్పెక్టర్.

శు త్తలూరు, చెంచయ్య గారు, కరణం

చినమండ్రము, సూరయ్య గారు. మదనపల్లి

వీరి సహాయముతో

శాలివాహన శకము ౧౯౦౯ వదగు సర్వజిన్నామ సంవత్సరము

శ్వేత్త శుద్ధపూర్ణిమా భానువారము ప్రారంభమైన శ్రీరా

మాయణమునందు వికృతినామ సంవత్సర శ్వేత్త

శుద్ధి ౧౩ భానువారము అయోధ్యాకాండ

సంపూర్ణంబయ్యె,

శ్రీలక్ష్మణస్వామి.

శ్రీరామస్వామి.

శ్రీనీలాచలం.

శ్రీ రామాయణ వై భవం.

- ౧ శ్రీరామప్రాతిపదిక మవశేనాపి సంగృహన్
ముక్తింపాప్నోతి మనుజః కింపున ర్భుద్ధిపూర్వకమ్.
- ౨ రాశబ్ధో చ్చారణాదేవ పాతకా దేహః శ్చరాత్
నిర్మాన్యాయాన్తి పాపాని మవతాః దశకనాత్పురః.
- ౩ రాశబ్ధో చ్చారణేజాతే వక్త్రాత్పాపం విగచ్ఛతి
మకార శ్రవణే జాతే భస్మభావం గమిష్యతి.
- ౪ రామేతి రామచంద్రేతి రామభద్రేతివా మనుష్ఠ
యావజ్జీవం జపన్తత్యోక్ జీవన్ముక్తో నసంశయః.
- ౫ రామాయణస్య మాహాత్మ్యం వక్తుం వక్షా శతైరపి
అశక్యం విస్తరా ద్వక్తుం సుతేపా ద్వల్పిసాంప్రతమ్.
- ౬ రామాయణస్య వాక్యంవా పాదంవా పదమేవవా.
భుక్త్యంతేతు ప్రయంజానో బ్రహ్మభూయాయ కల్పతే.
ఇత్యుమాసంహితాయాం శ్రీరామాయణవై భవం సమాప్తం.

బ్రహ్మాండే, రామాయణ ఫలశ్రుతిః.

- ౧ చతుర్వింశ తస్మాన్మస్తు రామాయణ మతంద్రితః
యఃపతే చ్చృణుయాద్వాపి నైకుంఠ పదమశ్నుతే.
- ౨ రామాయణం సోఽరస్తు యశ్చణోతి పథశ్చపి
సీతా రామ ప్రసాదేన స సర్వం లభతేధ్రువమ్.
- ౩ రామాయణస్య మాహాత్మ్యం శృణువత్క్యే ద్విజోత్తమ
రామాయణస్థ వణకస్య శ్రీవణా ద్భూపదక్షిణమ్.
- ౪ కృతం సహస్రవారేణ యత్ఫలం తత్ఫలంలభేత్
ఉమాసంహితాయాం ఉమాంప్రతిశోఽక్షిః.
- ౫ శృణ్వ నామాయణంభక్త్యా యఃపాదం పదమేవవా
సయాతి బ్రహ్మణస్థానం బ్రహ్మణా పూజ్యతేనదా.
- ౬ యఃకణాకంజలి సంపుటైరహరహ స్సవ్యక్తిబత్వాదరా
ద్వాల్మీకే ర్వదనారవిన్దగళితం రామాయణాఖ్యమ్మధు
జన్తవ్యాధి జరావిపత్తి మరణై రత్యంతసోపద్రవమ్.
సంసారం సవిహాయగచ్ఛతి పుమాన్విష్ణోః పదంశాశ్వతమ్
- ౭ సకృద్రామాయణం శ్రుత్వా త్వపుత్రః పుత్రవా న్భవేత్.
రామాయణం పఠేద్యస్తు తస్యగేహే రమాపతిః
- ౮ వాచిబ్రహ్మహ్యహం చిత్రై సత్యమేవ వసామ్యహమ్.
తస్మాక్షిణీ హరిశ్చంద్రో రోమకూపేషు దేవతాః
- ౯ ఏతద్వినా న్యత్రవణం యఃకుర్వీత సరాధమః
స నారకీతివిజ్ఞేయః సత్యమేత ద్భ్రమిమితే.
- ౧౦ రామాయణమహాపుణ్యకథా యత్ర ప్రవతతే
తతోపి యోజనశతం పవిత్రమితి గద్యతే.
- ౧౧ నవేదై ర్మతపోభిస్సన్నవతీథాః చరణైరపి
సకృదైచ్చి రాశ్వమేదైశ్చ నయజ్జైర్మ వ్రతైరపి.
- ౧౨ రామాయణస్య శ్లోకస్య శ్రీవణాద్వా గతిస్తస్మిన్
నాస్తినాస్త్యేవసావిద్ర ఇత్యాజ్ఞా పారమేశ్వరీ.

- ౧౩ రామాయణే పథ్యమానె యస్త్యాగచ్ఛతి భక్తిః
సనరః కోటివహాదాం గంగాస్నాన ఫలంభేత్.
- ౧౪ ఏకస్మిన్లోకమాత్రేతు శ్రుతే నియమోద్విజ
బ్రహ్మహత్యోది పాపాని తత్త్యక్త్వా యాన్తిమూరతః
- ౧౫ యస్తురామ కథాం త్యక్త్వా హ్యన్యతర-తు- మిహేచ్ఛతి
స్వగృహేషు సమృద్ధాన్నం త్యక్త్వా భిక్షా మటత్యకా.
- ౧౬ యస్తురామాయణం త్యక్త్వా హ్యన్యతర-తు- మిహేచ్ఛతి
సురూపాం స్వస్త్రియం త్యక్త్వా కుష్ఠీమిచ్ఛత్య యాపిణీమ్.
- ౧౭ యస్తు రామాయణం త్యక్త్వా హ్యన్యతర-తు- మిహేచ్ఛతి
సనరః పాయసం త్యక్త్వా హ్యచ్ఛిష్టం ప్రతిధావతి.
- ౧౮ యస్తు రామ కథాం త్యక్త్వా హ్యన్యతర-తు- మిహేచ్ఛతి
సుగంధ సంయుతజలం త్యక్త్వామూత్రం ప్రతీచ్ఛతి.
- ౧౯ యస్తురామ కథాంత్యక్త్వా హ్యన్యతర-తు- మిహేచ్ఛతి
సరాజ్య సమృదం త్యక్త్వా నరకిం గస్తుమిచ్ఛతి.
- ౨౦ యస్తురామ కథాంత్యక్త్వా హ్యన్యతర-తు- మిహేచ్ఛతి
సద్రవ్యసచ్చయం త్యక్త్వా మృత్యుమాదనమిచ్ఛతి.
- ౨౧ యస్తురామ కథాంత్యక్త్వా హ్యన్యతర-తు- మిహేచ్ఛతి
సగోక్షీరం విహయాశు గాధకభీక్షీర మిచ్ఛతి
- ౨౨ యస్తురామాయణం త్యక్త్వా హ్యన్యతర-తు- మిహేచ్ఛతి
స్వస్యభార్యాం సున్తరాక్షీం త్యక్త్వామాతర మిచ్ఛతి.
- ౨౩ యస్తురామాయణం త్యక్త్వా హ్యన్యతర-తు- మిహేచ్ఛతి.
సయాగీయం పశుంత్యక్త్వా పితరంహంతుమిచ్ఛతి.
- ౨౪ యస్తురామాయణం త్యక్త్వా హ్యన్యతర-తు- మిహేచ్ఛతి
గుఢోదకం రసంత్యక్త్వా సత్కారోదక మిచ్ఛతి.
- ౨౫ యస్తురామ కథాంత్యక్త్వా హ్యన్యతర-తు- మిహేచ్ఛతి.
ససూర్యాగ్ని ప్రభాంత్యక్త్వా హ్యన్ధకారంప్రధావతి.
- ౨౬ యస్తురామకథాంత్యక్త్వా హ్యన్యతర-తు- మిహేచ్ఛతి
అమృతస్య సరస్త్యక్త్వా విషంపాతు మిహేచ్ఛతి.
- ౨౭ యస్తురామ కథాంత్యక్త్వా హ్యన్యతర-తు- మిహేచ్ఛతి
సపాతు ముదకంత్యక్త్వా సురంపాతు మిహేచ్ఛతి.

- ౨౮ యస్తురామ కథాంత్యక్వా అన్యతర-తుక్ మిహేచ్ఛతి
సస్వభార్యామృతౌత్యక్వా చడ్డాలీం గన్తుమిచ్ఛతి.
- ౨౯ యస్తురామ కథాంత్యక్వా అన్యతర-తుక్ మిహేచ్ఛతి
త్యక్వా హోమాభామగ్నింస్త్రీన్ శ్మశానాగ్నిం సధావతి.
- ౩౦ యస్తురామ కథాంత్యక్వా అన్యతర-తుక్ మిహేచ్ఛతి
త్యక్వా సమత్యోహమ్యూదీక్ శ్మశానేవాస మిచ్ఛతి.
- ౩౧ యస్తురామ కథాంత్యక్వా అన్యతర-తుక్ మిహేచ్ఛతి
స్వణరాశింసర స్త్యక్వా సచార్యం కతుక్ మిచ్ఛతి.
- ౩౨ యస్తురామ కథాంత్యక్వా అన్యతర-తుక్ మిహేచ్ఛతి
సబ్రాహ్మణం విహాయాన్యం శూద్రీమ్నూజితమిచ్ఛతి.
- ౩౩ యస్తురామ కథాంత్యక్వా అన్యతర-తుక్ మిహేచ్ఛతి
గాయత్రీన్మాతరం త్యక్వా వేదాన్తస్తు మిహేచ్ఛతి.
- ౩౪ యస్తురామా యుగంత్యక్వా హ్యుగ్మత-తుక్ మిహేచ్ఛతి
సదేవత్యం పరిస్వజ్య పిశాచస్య సుభిచ్ఛతి
- ౩౫ రామా యథా శ్రమతో యుగ్ధులంభవతిద్వజ
తత్ఫలం శ్రోతుకామస్య నాహంవక్తు తవక్షమః.
- ౩౬ అథకవాదోయమితివై నమస్తవ్యంక వాచన
తథావక్తారవేహ యాన్తిమూఢా స్తస్యధోగతిం.
- ౩౭ అహస్తే సర్వలోకానాం హితంవచ్చి మునిశ్వర
యస్తుం ప్రేహయేత్తస్మిన్ దస్తిస్మధేః పిఘాఢధీః.
- ౩౮ సన్దేహోత్తాసనై మత్యోగ సరికన్యాత్రిపుయాధ్యుగ్రవమ్
తస్మాత్త చాథకవాదోయ మిహశక్యోగ్యమసిషధిః.
- ౩౯ అహంయద్రశ్యమగమం పిఘ్నస్సస్థస్య పువహి
బ్రహ్మబ్రహ్మశ్యమగమ త్యేంద్రాదేవశ్వమాత్మవసన్.
- ౪౦ శతకోటిప్రవిస్తీణా మేంద్రామా యథామహాత్
సుల్లోకేపిఘ్నలోకేద సశ్వలోకే పరంతప
- ౪౧ సస్తిశ్వరాదశ్వణువ మహంరామా యథాపురా
పిఘ్నకేనాత్తథాపిఘ్న శ్వణోతి చరితంసదా.
- ౪౨ మార్కండేయాత్పద్మజోప శ్వణోతిమంమహామనుం
పహ్నికతోటి విస్తీణాం కథాభ్యేమాంధుగ్రాన్తికే.

- ౪౩ గాయన్రిజేవానిత్యంవై పరమానందనిర్మలాః
తథాగవాఙ్మ లోకేషు దశకోటి ప్రపిస్త్యమ్.
- ౪౪ ఇమం గాయన్రి సతతం కల్పవృక్షాదయోమునే
దేవేన్ద్రస్య సమీపేతు కోటివిస్తీర్ణ మద్భుతమ్.
- ౪౫ ఇమక్ష్ణాయన్రి సతతం వాలఖిల్యదము స్సదా
పఞ్చాశతోగతిసత్త్వాక మిమమాద్య మ్మరాతనమ్.
- ౪౬ సర్వలోకేచ గాయన్రి వసిష్ఠాద్యా ఋషీశ్వరాః
లోకేషు గాయన్ద్రైతాంహీ ప్రత్యేకం కోటివిస్త్యతామ్.
- ౪౭ వ్యాఖ్యాతి నారదస్తత్ర నిత్యానన్ద ప్రదానదా
సహస్రాదాం చతుర్వింశ శ్లోకానాం సజ్జయాయుతామ్.
- ౪౮ ఉపాదిత మహస్తస్య వాల్మీకే ర్భావితాత్మనః
తామేవ సమ్మితాభ్యోమూ శతస్యైవహ మాదరాత్.
- ౪౯ తస్మాద్రామాయణమన్యం యశ్చావయతి శాస్త్రం
సోన్యం పుమాంసంననమేన్నియమస్థో భవేద్భగి.
- ౫౦ సఏవచంద్యో భన్యశ్చ హ్యస్తాః శ్చ ద్విజోత్తమ
కిమత్రచిత్రం వక్తవ్యం యశ్శూరియా దాఘవం మనుమ్.
- ౫౧ సఏవవిష్ణు స్సప్తాచ సేవోహాభ్య ననంతయః
—(*)—ధ యద్ధకాణ్డ ఫలశ్రుతిరారభ్యతే(*)—
ఉమాసంహితాయాం ఉమాం ప్రతిశవాక్షిః.
- ౧ రామజ్ఞానేయసంవాదం శ్రుత్వా ముచ్యేతకృపితాత్
ఽభీషణపరీక్షాది శ్రవణాన్దోతమాత్మయాత్.
- ౨ సకృదేవేత్యయం శ్రుత్వా సరిః ప్రాప్నోతిచాభయమ్
సేతుబన్ధస్య కథనం శ్రుత్వా ముచ్యేతపాతకాత్.
- ౩ సంసారిసాగరం తీర్త్వా పరిః ప్రాప్నోతిమూనవః
హరిశ్శతవర్షీర ఇతి శ్లోకాదిమాత్మరమ్.
- ౪ శ్రుత్వా దేవ్యాష్టోడశేన్ద్ర దపమృత్యుజయో భవేత్
ధన్వీసంహననోపేత ఇతి శ్లోకస్థితం శుభమ్.
- ౫ ధవణమాదిమం శ్రుత్వా సాత్వతం పదమాత్మయాత్
యోవజ్రపాతాశని సన్నిపాతా
నిత్యత్రపూర్వాత్మరమాదరేణ.

- శృణోతిచాష్టా దశమాక్షరస్తు
 డేవ్యాః ప్రయాత్యేవపదస్తుపూరుషః
- ౬ కుమ్భకణస్య నిధనం శ్రుత్వా తద్దురువక్త్రతః.
 శాపవోషేణ ముచ్యేత పుమా స్సద్యో నసంశయః
- ౭ రావణేర్నిధనం శ్రుత్వా కలిదోషా త్ప్రముచ్యతే.
 యమదణ్డోపమం భీమ మిశ్యతైక్రికోన వింశతమ్
- ౮ గాయత్రీ బీజమాకణ్యకం యమలూకం నగచ్ఛతి-
 వధం రాక్షసరాజస్య రావణస్య మహాత్మనః
- ౯ శ్రుత్వా నరః పాపబంధా న్ముచ్యతే జన్మకోటిజాత్.
 కుమ్భకణస్యనిధనం శ్రుత్వా సద్దురువక్త్రతః
- ౧౦ కుమ్భ పాకగతా న్సర్వా సుత్రాయతి పూర్వజాన్.
 రావణేర్నిధనం శ్రుత్వా లక్ష్మణో త్ప్రీతిపూర్వకమ్
- ౧౧ స్వగణస్థాః పిఠిర స్రస్య విష్ణుమందిర గామినః.
 భరద్వాజాశ్రమం ప్రాప్య వవంజే నియతోమునిమ్
- ౧౨ ఇత్యాది శ్రూయతాం స్మృతాం యావ త్పట్టాభిషేచనమ్.
 సర్వకార్యాణి సిద్ధంతి పాపరాశిశ్చనశ్యమ్

అథాంజనేయస్తోత్ర ప్రార్థింభః.

- ౧ శృణుదేవి ప్రవక్ష్యామి స్తోత్రంసర్వభయాపహమ్
 సర్వకామ ప్రదంస్మృతాంహనూమత్ స్తోత్రముత్తమమ్.
- ౨ తత్ప్రకంచన సజ్కాశం నానారత్న విభూషితమ్
 ఉచ్యద్బాలార్క-వదనం ప్రజ్ఞేత్రం కుండలోద్భవమ్.
- ౩ మాణ్డీకాపీన సంయుక్తం హేమ మణ్డోపవీతనమ్
 పిఙ్గళాక్షం మహాకాయం టక్కుశై లేంద్రధారిణమ్,
- ౪ శిఖానిషేప్త వాలాగ్రం మేరుశ్చేలాగ్రసంస్థితమ్
 మూర్తికల్పయాత్మకం పీనం మహావీరం మహాహనుమ్,
- ౫ హనూమంతం వాయుపుత్రం నమామి బ్రహ్మచారిణమ్
 త్రిమూర్త్యాత్మక మాత్మస్తం జపాకుసుమసన్నిభమ్
- ౬ నానాధూషణ సంయుక్తమాఙ్గానేయం నమామ్యహమ్
 పంచాక్షర స్థితంజేవం నీల నీరదసన్నిభమ్.

- 2 పూజితం సర్వదేవైశ్చ రాక్షసాంతం నమామ్యహమ్
అచలద్యుతి సజ్గాశం సర్వాలక్ష్మీర భూషితమ్
- ౩ వడతరస్థితం దేవం నమామి కపినాయకమ్
తప్తస్వణకమయం దేవం హరిద్రాభం సురార్చితమ్
- ౪ సుందరంపాబ్జనయనం త్రిణేత్రం తం నమామ్యహమ్
అష్టాక్షరాధిపం దేవం వీరవణసముజ్జ్వలమ్.
- ౧౦ నమామి జనతావంద్యం లక్ష్మీపాస్రీసాదభంజనమ్
అతసీపుష్ప సజ్గాశం దశవణోత్తకం విభుమ్.
- ౧౧ జటాధరం చతుర్బాహుం నమామి కపినాయకమ్
ద్వాదశాక్షర మంత్రస్య నాయకం కున్దధారిణమ్.
- ౧౨ అమృతశఞ్చ దధానఞ్చ కపివీరం నమామ్యహమ్
త్రయోదశాక్షరయంతం సీతాదుఃఖనివారిణమ్.
- ౧౩ పీతవణకం లసత్కాయం భజేసుగ్రీవమంత్రీణమ్
మాలామంత్రీస్తకం దేవం చిత్రవణకంచతుర్భుజమ్.
- ౧౪ పాశాబుశాభయకరం ధృతటటం నమామ్యహమ్
సురాసుర గణైస్సవైః స్సంస్తుతంప్రణమామ్యహమ్.
- ౧౫ ఏవంధ్యాయే న్నరోనిత్యం సర్వపాపైఃప్రముచ్యతే
ప్రయాతి చింతితంకార్యం శీఘ్రమేవనసంశయః.
- ౧౬ అష్టమ్యంవా చతుర్దశ్యా మర్కవా రేవేశేషతః
సంధ్యాపూజాం ప్రకర్వీత ద్వాదశ్యాఞ్చవిశేషతః.
- ౧౭ అర్కమూలేన కుర్వీత హనుమత్ప్రతిమాంసుధీః
పూజయేత్తత్రవిద్వాక్యో రక్తవస్త్రేణవేష్టయేత్.
- ౧౮ ద్వాప్తాణాన్భజయేత్పశ్చాత్తత్ప్రీత్యైసర్వకామదామ్
యఃకరోతిసరోభక్త్యాపూజాంహనుమతస్సుధీః.
- ౧౯ నశస్త్రభయమాహ్నితి భయంవాఙ్మంతరిక్షజమ్
అక్షౌదిరాక్షసహరందశకంఠదపణ
నిమూలనంరఘువరాంఘ్రిసరోజభక్తమ్
సీతావిషవ్యాఘనదుఃఖనివారికంతం
వాయోస్సుతం గలిత భానుమహంసమామి
- ౨౦ మాంపశ్యపశ్య హనుమత్ నిజదృష్టిపాతైః

మాంరక్షగక్షపరితో రిపుదుఃఖపుంజాత్

వశ్యాం కరుత్రిజగతీం వసుధాధిపానామ్

మదేహదేహిమహతీం వసుధాంశ్రియంచ.

౧౧ ఆపద్భ్యర్థిత స్వప్న ఆంజనేయనమోస్తుతే

బంధనం ఛేదయాజస్మిం కపివీరనమోస్తుతే.

౧౨ దుష్టరోగా హనహన రామనూత నమోస్తుతే

ఉచ్ఛాటయిరిపూ స్వర్వా త్తోహనం కరుభూభుజామ్.

౧౩ విద్యేషిణో మారయత్స్వం త్రిమూర్త్యాత్మక సర్వదా

సజ్జీవపర్వతోద్ధార మనోదుఃఖం నివారయ.

౧౪ ఘోరానుపద్రవాక్ సర్వాక్ నాశయాత్మేసురాంతక

ఏవం స్తుత్వా హనూమన్తం నరశ్చక్రిధా సమ్యుతః.

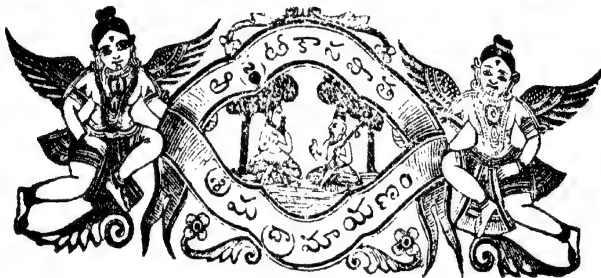
౧౫ పుత్ర పౌత్రాదిసహితో సర్వసౌఖ్య మవాప్నుయాత్

ఇత్యుమాసంహితాయాం ఆంజనేయ

స్తోత్రం సంపూర్ణం.

శ్రీ హనుమత్సమః,

శ్రీ గురుభ్యోనమః.

శ్రీ రామచంద్ర పరబ్రహ్మణేనమః.

దేవతా ప్రార్థన.

శుక్లాంబరధరం విష్ణుం శశివణం చతుర్భుజమ్
ప్రసన్నవదనం ధ్యామే త్వర్వవిఘ్నోపశాంతయే.
రామాయ రామభద్రాయ రామచంద్రాయ వేదసే
రఘునాథాయ నాథాయ సీతాయాః పతయే నమః

వాల్మీకిప్రార్థన,

కూజంతం రామరామేతి మధురం మధురాక్షరమ్
ఆరుహ్య కవితాశాఖాం వందే వాల్మీకికోకిలమ్.
వాల్మీకే ముఖనిసంహస్య కవితావనచారిణః
శృణ్వ నామ కథానాదం కోనయాతి పరాం గతిమ్

అంజనేయ ప్రార్థన.

అంజనానందనం వీరం జానకీకోకనాశనమ్
కపీశ మక్షహంతారం వందే లంకాభయంకరమ్
గోష్పదీకృతవారాశిం మశకీకృతరాక్షసమ్
రామాయణమహామాలా రత్నం వందే నిలాత్మజమ్
మనోజవం మారుతతుల్యవేగం జితేంద్రియం బుద్ధిమతాం వరిష్ఠమ్
వాతాత్మజం వానరయూధముఖ్యం శ్రీరామదూతం శిరసా నమూమి

శ్రీరామాయణప్రశంస.

వేదవేద్యే పరే పుంసి జాతే దశరథాత్మజే

వేదః ప్రాచేతసా దాసీ త్సాక్షా ద్దామాయాతాత్మనా.

శ్రీమద్భీష్మాతదేవబీజ మమలం యస్యాజుర శ్చిన్నయః
కాండైస్స ప్రభిరస్వితోతివితతో ఋష్యాలవాలోదితః.
పత్రైస్తత్త్వసహస్రకైస్సువిలస చ్చాఖాశతైః పంచభిః
స్వాత్మప్రాప్తిఫలప్రదో విజయతే రామాయణస్వస్తయః.
యఃకథాకాంజలిసంపుతై రహరహ స్సమ్యక్ప్రీటత్వాదరా
ద్వాల్మీకేవకదనారవిందగళితం రామాయణాఖ్యంమధు,
జన్తవ్యాధిజరావిపత్తిమరణై రత్యస్తసోపద్రవం
సంసారంసవిహాయగచ్ఛతిపుష్కా న్విష్ణోఃపదంకాశ్వతమ్.

వాల్మీకిగిరిసంఘాతా రామాంభోనిధిసంగతా

శ్రీమద్రామాయణీ గంగా పునాతు భవనవ్రతయమ్.

అ

శ్రీమద్రామాయణే * యుద్ధకాండ ప్రారంభః.

శ్రుత్వా హనుమతో వాక్యం యథావ దభిభాషితమ్
రామః ప్రీతిసమాయుక్తో వాక్య ముత్తర వ పీత్. ౧

అవతారిక. — సుందరకాండంబు | ధకాండంబారంభి పలుకుచున్నది.
స, భగవత్ప్రీతి పురుషకార భూత | అట్లు పూరింబగుననుగ్రంబును, గోష్ఠ
లక్ష్మీకార్యంబు చెప్పబడినది ; ఇం | దంబునుంగోతలంఘించి, నిర్భయంబు
క సుపాయకృత్యంబు చెప్పుటకైయు | గాలంకంబ్రవేశించి, సీతాదేవింబూచి,

యశోకవనభంగాద్యమానుషకార్యంబు
లు గావించి, మఱి, వచ్చిన, హనుమం
తుండు, చూడఁజూచినా సంగి విన్నవించిన
సీతావృత్తాంతంబు నాలకించి, రాముం
డు, పరమసంతుష్టుండై, కృతకృత్యుండ
గుభృత్యుని విషయమయి స్వామియాద
రింపవలసిన పద్ధతిం చెల్పుచు, సుగ్రీవాదు
లకును బ్రోత్సహంబు సేయుచు, బ్ర
యావృత్తాంతంబుం చెచ్చిన హనుమం
తుం గౌరవించుచున్నాఁడు. —

టీక॥ రామః = రాముండు; హనుమ
తః = హనుమంతునియొక్క; అభిభా
షితం = చెప్పఁబడిన ; వాక్యం =
మాటను ; యథావత్ = అంతయు;
శ్రుత్వా = విని; ప్రీతిసమాయుక్తః = సం
తోషముతోఁగూడినవాండై; ఉత్తరం =

పైనఁజెప్పవలసిన; వాక్యం = మాటను;
అగ్రీవిత్ = చెప్పెను.

రాముండు, హనుమంతుండు, విన్న
వించినవృత్తాంతమునంతయు విని, పరమ
సంతుష్టుండై, పరమప్రియవార్తను వినిన
ప్పుడు, చెప్పినవానికి, ఏమాటం జెప్ప
వలయునో, అట్టిమాటం జెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము — ఈశ్లోకమునం
దు, “శ్రుత్వా హనుమతః” అనుస్థలమున,
“మ” అనునక్షరముచే, గాయత్రిపదునై
దవయక్షరము గ్రహింపఁబడినది. పదు
నాలుగువేల గ్రంథములయినవి. ఇంకఁబ
దునైదవ గ్రంథసహస్రంబారంభింపఁబ
డుచున్నది.

కృతం హనుమతౌ కార్యం సుమహద్భువి రుల్లభమ్
మనసాపి యదన్యేన న శక్యో ధరణీతలే. ౨

టీక॥ హనుమతౌ = హనుమంతునిచే
తః; సుమహత్ = మిక్కిలియుగోష్ఠి
యు; భువి = భూమియందు; రుల్లభ
భం = బొందఁదలచి గానిచియునగు; మత్ =
ఏది; ధరణీతలే = భూతలమునందు; అ
న్యేన = ఇతరునిచేత; మనసా = మనసుచే
తః; మస్తుం (అధ్యాహృతము) అపి = తలం

చుటకైనను; శక్యంన = అలవికాదో;
తత్ (అధ్యాహృతము) = అట్టి; కా
ర్యం = పని; కృతం = చేయఁబడినది.

హనుమంతుండు, మిక్కిలియుగో
ష్ఠికార్యమును జేసినాఁడు; ఇట్టికార్య
ముమఱియెవ్వనికిని జేయనశక్యమగుట
యె గాక, మనసునందలంచుట కేని య

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము.

స ౧

లివిగాదు. అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము. — “ప్రత్యక్షే గురస్త్వత్కాః పరోక్షే మిత్రా బాంధవాః, కమాంతేదానభృత్యాశ్చ నకదాచన పుత్రకాః” (గురువులంబిన్యక్షింబునంబిస్తుతింపవలయు; మిత్రులనుగాని బంధువులనుగాని పరోక్షింబునంబొగడవలయు; దాసులనుభృత్యులను, గార్యానంతరము కొనియాడవలయు; కొడుకులను, మాత్రము, ఒకప్పుడును, స్తుతింపఁగూడదు.) అని, యుండుటం

జేసి, రాముండు, కార్యానంతరము దాసునిహనుమంతుం గొనియాడుచున్నాడు. “సుమహాత్ (మిక్కిలియుగొప్పది) దుర్లభం (పొందనలవిగానిది,) అనుశబ్దములచే” “సముద్రంబు దాఁటుటయొక్కవృత్తు; అందులంకంబుచే శించుటమఱియుఁ గవ్వము; ప్రవేశించియు ధక్షిణంచుటయంతకన్న నసాధ్యము; అప్పటికిని, మఱలనుముద్రంబుదాటి వచ్చుటయంతకన్న దుర్లభము.” అని, సూచింపబడినది.

నహితం పరిపశ్యామి యస్తగేత మహాణవమ్
అన్యత్ర గరుడాద్వాయో రన్యత్రేవ హనూమతః. ౩

టిక॥ గరుడాత్ = గరుత్మంతునికన్న; అన్యత్ర = ఇతరుండును; వాయో = వాయువుకన్న; అన్యత్ర (అధ్యాహుతిము) = ఇతరులును; హనూమతః = హనుమంతునికన్న; అన్యత్రేవ = ఇతరుండును; యః = ఎవ్వఁడు; మహాణవం = మహాసముద్రమును; తరేత = దాఁటునో;

తం = అతనిని; పరిపశ్యామి హి = చూడనుగదా!
గరుత్మంతుండును, వాయుదేవుండును, ఈహనుమంతుండును, దక్క, మఱియెవ్వనిమహాసముద్రంబు దాఁటంగలవాని, నేనెచ్చటనుజూడలేదు. అని, తాత్పర్యము.

దేవదానవయతాణాం గంధర్వోరగరక్షసామ్
అపౌన్ద్రప్యాం పురీం లంకాం రావణేన సురక్షితామ్. ౪
ప్రసిష్ట స్సత్వ మాశ్రిత్య శ్వసన్ కోనామ నిపక్రమేత్

టిక॥ కోనామ = ఎవ్వఁడు; దేవదానవయతాణాం = దేవతలకును దానవులకునుయు

ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

సం

క్షులకును; గంధర్వోరగరక్షసాం=గంధ	ష్కమేత్=వెడలును.
ర్వులకును సర్పములకును రాక్షసులకును;	దేవతలకును దానవులకును యక్షు
అప్రృప్యాయం= ఎదిరింప నలవిగానిది	లకును గంధపుష్కలకును సురగములకును
యు; రావణేన=రావణునిచేత; సురక్షి	రాక్షసులకును, దేవీమాడనలవిగానిది
తాం=చక్క-గారక్షింపఁబడినదియున	యు, రావణరక్షితంబునగులంకాపు
గు; లంకాం=లంకయును; పురీం=ప	రింబ్రవేశించియు, నెవ్వఁడు, బలంబు
ట్టామును; ప్రవిప్త్=ప్రవేశించినవాఁ	నవలించించి, ప్రాణంబుతో, మఱిల రా
డై; సత్త్వం=బలమును; ఆశ్రిత్య=ఆ	గలఁడు? అని, తాత్పర్యము.
శ్రయించి; శ్వసక్=ఊర్చువిడుచుచు; ని	

కో విశే త్సుదురాధమాం రాక్షసైశ్చ సురక్షితామ్. x
యో వీర్యబలసంపన్నో న సమ స్సాస్య ధనూమతః

టిక వీర్యబలసంపన్నః=పరాక్రమ	దయునగులంకాపురిని; విశేత్ = ప్రవే
ముతోనుబలముతోనుంగూడిన; యః=ఎ	శించును?
వ్వఁడు; హనుమతః=హనుమంతునకు;	ప్రవేశించి మఱివచ్చుట యట్లుండుఁ
సమః=సమానుఁడు; సాస్య=కాఁడో;	గాక; హనుమంతునంతటి బలపరాక్ర
సః(అధ్యాహృతము)=అట్టి; కః=ఎవ్వఁ	మకాలికాఁడేని, యెవ్వఁడును, దురాధ
డు; సుదురాధమాం=ఎదిరింపనలవిగా	షణ్ణంబును రాక్షసులచేసురక్షితంబునగు
నిదియు; రాక్షసైః=రాక్షసులచేత; సు	లంకాపురింబ్రవేశించుటకే శక్తుఁడుకాఁ
రక్షితాంచ=చక్క-గారక్షింపఁబడిన	డు. అని, తాత్పర్యము.

భృత్యకార్యం హనుమతా సుగ్రీవస్య కృతం మహత్. ౬
ఏవంవిధాయ స్వబలం సదృశం విక్రమస్యచ

టిక హనుమతా = హనుమంతు	భృత్యునియొక్క-సని; కృతం=చేయఁబ
నిచేత; సుగ్రీవస్య=సుగ్రీవునియొక్క;	డినది. ఏవం=ఇట్లు; విధాయ=చేసి; వి
మహత్=గొప్పదగు; భృత్యకార్యం=	క్రమియ్య=అధికకక్షికి; సదృశం= సరి

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము.

2

సం

యయిన; స్వబలంచ = తనబలమును; యతందుతనకుం జెప్పకపోయినను, ద
భృతం (అధ్యాహృతము) = చేయబడి నది. నవిక్రమంబున కనురూపంబుగా, నశో
హనుమంతుండు తనకుసుగ్రీవుండా గావించెను. అని, తాత్పర్యము,
జ్ఞాపించిన మహాకార్యంబునుసాధించి,

యోహి భృత్యో నియుక్తస్థక్ భత్యా కమణి దుష్కరే. 2
కుర్యాత్తదనురాగేణ త మాహుః పురుషోత్తమమ్

టిక||యః=ఏ; భృత్యః=భృత్యుండు; తని; పురుషోత్తమం = పురుషశ్రేష్ఠుని
భత్యా=స్వామిచేత; దుష్కరే=చే గా; ఆహుః=జెప్పుచున్నారు.
యనలవిగాని; కమణి = కార్యమునం ఏభృత్యుండు, స్వామితనకాజ్ఞాపిం
దునియుక్తస్థక్ = ఆజ్ఞాపింపబడిన చినదుష్కరకార్యంబుగావించి, స్వామి
వాడై; తదనురాగేణ=ఆస్వామియంద భక్తిచే, ఆకార్యమునకనుకూలముగా,
లిభక్తిచేత; అనియుక్తమపి (అధ్యాహృ నితరకార్యములనుగూడజేయునో, ఆ
తము) = ఆజ్ఞాపింపబడినకార్యమును తండుత్రమభృత్యుండనిచెప్పెదరు.
గూడ; కుర్యాత్ = చేయునునో; తం=అ అని, తాత్పర్యము.

నియుక్తో యః పరంకార్యం న కుర్యాత్సృపతేః ప్రియమ్.౮
భృత్యో యుక్తస్థమథశ్చ తమాహు మకాధ్యమం నరమ్

టిక||యః=ఏ; యుక్తస్థ = ఉత్సా యుడో; తం=అతని. మధ్యమం= మ
హముగలవాడును; సమథశ్చ = సమ ధ్యముండగు; నరం= పురుషునిగాను;
థుండనుగు; భృత్యః=భృత్యుండు; ఆహుః=జెప్పుచున్నారు.
నియుక్తః=ఆజ్ఞాపింపబడినవాడై; సృ ఎవ్వండు, ఉత్సాహవంతుండును
పతేః=రాజునకు; ప్రియం= సంతోష సమర్థుండునై, తనయేలికయాజ్ఞాపిం
కరంబగు; పరం=ఇతరమయిన; కా చినకార్యమునుమాత్రముచేసి, యం
ర్యం=కార్యమును; నకుర్యాత్ = చే దుకనుకూలంబునువీలికుల్పియకరం

బునగునితర కార్యమును, “చెప్పినకార్య త్యంజండురు.
మును జేసీతిని, ఇంకమనకేమి?” యి అని, తాత్పర్యము.
ని చేయకుండునో, అతండుమధ్యమభ్య

భృత్యస్తు యిపరం కార్యం నకుర్యాత్ప్రపతేః ప్రియమ్. ౮
భృత్యోభృత్య స్సమర్థోఽపి తమాహు మధ్యమం నరమ్
(ఇతి, పాఠాంతరం)

టీక॥ యిః=ఏ; భృత్యస్తు=భృత్యుఁ కతనకాజ్ఞాపించిన కార్యమును మాత్ర
డుమాత్రము; సమర్థోఽపి=సమర్థుఁ ముచేసి, యాకార్యంబునకు నుకూలంబును
డైనను; నృపతేః=రాజునకు; ప్రియం= ఏలికకుఁ బ్రియకరంబునగు నితరకార్యం
సంబోధకరంబయిన; పరం= ఇతరమ బును, “చెప్పినకార్యమును జేసీతివి. ఇంక
యిన; కార్యం=పనిని; నకుర్యాత్ = మనకేమి?” యని, చేయకుండునో, అతం
చేయఁడో; సః (అర్థ్యాహృతము) = డు, చెప్పినకార్యముచేయుటవలన, భృ
అతండు; భృత్యః = భృత్యుఁడును, అ త్యుండునగును; స్వామికధికసంబోధం
భృత్యః = భృత్యుఁడుగానివాఁడును, బుగలుగునట్లు, తదనుకూలేతరకార్యం
తం=అతని; మధ్యమం = మధ్యమండు బుచేయకపోవుటవలన, నభృత్యుండున
గు; నరం=పురుషునిఁగా; ఆహుః=చె గును; కావున, నతని మధ్యమ భృత్యుం
ప్పచున్నారు. డందురు. అని, తాత్పర్యము.

ఏభృత్యుండు, సమర్థుఁడైనను, ఏలి

నియుక్తో నృపతేః కార్యం నకుర్యాత్ప్రపతేః సమాహితః. ౯
భృత్యో యుక్త స్సమర్థోఽపి తమాహు పురుషాధమమ్

టీక॥ సమాహితః=ఎచ్చరికగలవాఁ క్తః = ఆజ్ఞాపించబడినవాఁడైననృప
డును; యుక్తః = ఉత్సాహముగలవాఁ తేః=రాజుయొక్క; కార్యం=కార్యము
డును; సమర్థోఽపి= సమర్థుఁడునగు; ను; నకుర్యాత్=చేయఁడో; తం= అత
యిః=ఏ; భృత్యః = భృత్యుఁడు; నియు ని; పురుషాధమం=పురుషాధమునిఁగా,

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము.

౪౦

అధమభృత్యునిగాననుట; ఆహుః=చే
ప్పుచున్నాడు.
ఎవ్వండు, ఎచ్చరికగలవాఁడు ను
త్సాహ వంతుండును సమధుఁండునై

యుండియుతనకాజ్ఞాపించిన కార్యము
నైనను, చేయకుండునో, అతండు,
అధమభృత్యుండందురు.
అని, తాత్పర్యము.

తన్నియోగే నియుక్తేన కృతం కృత్యం హనూమతా
నచాత్మా లఘుతాం సీత స్సుగ్రీవశ్చాపి తోషితః. ౧౦

టిక॥నియోగే=కార్యమునందు; ని
యుక్తేన=ఆజ్ఞాపింపఁబడిన; హనూమ
తా=హనుమంతునిచేత; తత్= అట్టి;
కృత్యం=కార్యము; కృతం=చేయఁబడి
నది. ఆత్మా=తానును; లఘుతాం=చుల
కండనమును; సీతః=ప్రాందించుకొనఁబడ
లేదు. సుగ్రీవశ్చాపి= సుగ్రీవుండును;
తోషితః = సంతోషింపఁ జేయఁబడి
నాఁడు.

అట్లుహనుమంతుండు, తనకాజ్ఞాపిం
చినకార్యంబుసాధించుటయె గాక, త
దనుకూలంబులగు నశోకవనభంగమున
క్షాదిసంహారము లంకాదహనముమొ
దలగు ననేకకార్యములుచేసినాఁడు ;
కావునన, దనకును లాఘవంబుగలిగిం
చుకొనలేదు, సుగ్రీవునకును మిక్కిలి
యుసంతోషంబు గలుగఁజేసినాఁడు.
అని, తాత్పర్యము.

అనాంవ రఘువంశశ్చ లక్ష్మణశ్చ మహాబలిః. ౧౧
వైదేహ్య దర్శనేనా ద్యధమతః పరిరక్షితాః

టిక॥అద్య=ఇప్పుడు; అనేన(అధ్యా
హృతము)= ఈహనుమంతునిచేత; వై
దేహ్యః=సీతయొక్క; దత్తానేన=చూ
చుటచేత; అనాంవ=నేనును; రఘువంశ
శ్చ=రఘువంశమును; మహాబలిః=అధిక
మయినబలముగల; లక్ష్మణశ్చ = లక్ష్మ
ణుండును; ధమతః=ధర్మమునందు;

పరిరక్షితాః=కాపాడఁబడినాము.
ఇప్పుడిహనుమంతుండు సీతంబుచి
వచ్చుటచేత, నేనును, మహాబలుండగుల
క్ష్మణుండును, రఘువంశంబునఁబుట్టిన
వారలందఱు, ఆత్మహత్యాదోషంబు
నొందక, ధర్మంబు నొందిసుఖంబున
నుండునట్లేర్పడినది. అని, తాత్పర్యము.

ప్రతిపగాంధ్రటికాతాత్పర్యసహితము.

స ౧

ఇదంత మమ దీనస్య మనో ఘాయః ప్రకవతి. ౧౨
యదిహః స్య ప్రియాభ్యాతు నా కుమి నద్యశం ప్రియమ్

టిక|| ఇహ = ఇప్పుడు; ప్రియాభ్యా = పలుమాటు; ప్రకవతి = ఈడ్చు
తుః = ప్రియంబు చెప్పనట్టి; అస్య = ఈహ చున్నది.
నుమంతునకు; సద్యశం = సరియైన; ఇస్స, డిట్టిప్రియవారం జెప్పిన
ప్రియం = సంతోషమును; సకుమి (క యీ హనుమంతునకుందగునట్లు, ప్రి
రోమి) (ఇతి) యత్ = చేయకున్నాననున యంబునేయకున్నానేయనునదిమాత్ర
దియేదిగలదో; ఇదంత = ఇదిమాత్ర ము, నామనంబునకుమికి-లియుదుఃఖం
ము; దీనస్య = దుఃఖితుండనగు; మమ = బుగలిగించుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.
నాయొక్క; మనః = మనసును; ఘా

౧ ఏష సర్వస్వఘాతస్తు పరిష్వంగో హనూమతః. ౧౩
మయా కాలమిమం ప్రాప్య దత్త స్తస్య మహాత్మనః ||

టిక|| మయా = నాచేత; ఇమం = సీతనున్నను మాయద్దటినిం గా
ఈ; కాలం = కాలమును; ప్రాప్య = పాడిమ హేమాపకారంబు జేసినట్టిమ
పొంది; తస్య = అట్టి; మహాత్మనః = హాపరాక్రమశాలియగు హనుమంతున
పూజ్యమయిన పరాక్రమంబుగల; హ కు, ఏమియొసంగిన దీరును? సగ్యస్వం
నూమతః = హనుమంతునకు; దత్తః = బొసంగినం గానితీరదు; కావున, ని
ఇయ్యుంబడిన; ఏషః = ఈ; పరిష్వంగ ట్టికాలంబున నిమ్మహాత్మునకు, నే
స్తు = కొంగిలియే; సర్వస్వఘాతః = వొసంగు నాలింగనంబె, సర్వస్వప్ర
సర్వస్వదానమయినది; అస్తు (అధ్యా దానంబగుం గాక. అని, రాముండు,
హృతము) = అగుం గాక. చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యుక్త్యా ప్రీతిహృష్టాంగో రామ స్తం పరిష్వస్వజే. ౧౪
హనూమంతం మహాత్మానం కృతకార్య ముపాగతమ్

టిక|| రామః = రాముండు; ఇతి = ఇట్లు; ఉక్త్యా = చెప్పి; ప్రీతిహృష్టాం

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము.

౧౧

స ౧

గః = సంతోషముచేగగుపాటనొంది	లిండుకొనెను.
నదేహముగలవాడై; మహాత్మానం =	రాముండిట్లు, చెప్పి, సంతోషంబు
పూజ్యమయినపరాక్రమముగలవాడు	చేంబులకాంకిత దేహుండై, సీతాదే
ను; కృతకార్యం = చేయఁబడినకార్య	వింజూచివచ్చినట్టి మహాపరాక్రమశా
ముగలవాడును; ఉపాగతం = వచ్చిన	లియగు హనుమంతుం గవుఁగిలిండు
వాడునగు; తం = ఆ; హనుమంతం =	కొనెను. అని, తాత్పర్యము.
హనుమంతుని; పరివస్వజే = కవుఁగి	

ధ్యాత్వా పునరు వాచేదం వచనం రఘునందనః, ౧౫
పారిణా మీశ్వరస్యైవ సుగ్రీవస్యోప శృణ్వతః

టీక రఘునందనః = రాముండు;	ప్పెను.
ధ్యాత్వా = ఆలోచించి; పునః = మఱి; హ	రాముండు, కొంచెమాలోచించి, మ
రీణాం = వానరులకు; ఈశ్వరస్య = ప్ర	జల, వానరాధీశ్వరుండగు సుగ్రీవుండువి
భుండగు; సుగ్రీవస్య = సుగ్రీవుండు; ఉప	నుచుండఁగానే, యీమాటంజెప్పెను.
శృణ్వతః = వినుచుండఁగానే; ఇదం =	అని, తాత్పర్యము.
ఈ; వచనం = మాటను; ఉపాచ = చె	

గర్వధా సుకృశం తావ త్సీతాయాః పరిమాగణమ్, ౧౬
సాగరంతు సమాసాద్య పున ర్నప్తం మనో మమ

టీక సీతాయాః = సీతయొక్క; పరి	చినది.
మాగణం తావత్ = వెదకుటమాత్ర	సీతను వెదకువిషయమునందుమాత్ర
ము; గర్వధా = అస్థివిధములను; సుకృ	ము, అస్థివిధంబులను, మంచిప్రయత్న
తం = చక్కఁగాఁజేయఁబడినది. సాగ	మేచేసి, కార్యసాధనమునొందితిమి; స
రం = సముద్రమును; సమాసాద్యతు =	ముద్రంబుదలంచినంత నె, నామనసునకు
పొందిమాత్రము; పునః = మఱి; మమ =	మిక్కిలియొభయంబుగలుగుచున్నది.
నాయొక్క; మనః = మనసు; నప్తం = నశిం	అని, తాత్పర్యము.

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౧

కథంనామ సముద్రస్య దుష్పారస్య మహాంభసః. ౧౭

హరయో దక్షిణం పారం గమిష్యంతి సమాహితాః

టీక॥ హరయః = వానరులు; సమాహితాః = కూడినవారలయి; దుష్పారస్య = దాఁటఁగూడనిదియు; మహాంభసః = అధికమయినజలముగలదియునగు; సముద్రస్య = సముద్రముయొక్క; దక్షిణం = దక్షిణపుదిక్కునందలి; పారం = గట్టును; కథంనామ = ఎట్లు; గమిష్యంతి = పొందఁగలరు? వానరులందఱు నొకటొకటిగాఁజేరి, దాఁటఁగూడని మహాసముద్రంబు దాటి, దానిదక్షిణపుగట్టునెట్లు పొందఁగలరు? అని, తాత్పర్యము.

యద్యప్యేషతు వృత్తాంతో వైకేహ్య గదితో మమ. ౨౮

సముద్రపారగమనే హరీశాం కిమివో త్తరమ్

టీక॥ మమ = నాయొక్క; ప్రియా = (అధ్యాహృతము) = ప్రియురాలగు; వైకేహ్యః = సీతకు; ఏషః = ఈ; వృత్తాంతస్తు = సమాచారమును; గదితో యద్యపి = చెప్పఁబడినదే; హరీశాం = వానరులయొక్క; సముద్రపారగమనే = సముద్రపుగట్టునొందుటయందు; ఉత్తరమ్ = ఉత్తరము; కిమివ = ఏమి? నా ప్రియురాలగు సీతాదేవికి విషయమందు, సమాధానముచెప్పఁబడియేయున్నది. అయినను, వానరులు సముద్రము దాటుట కేమి యుపాయమున్నది? చెప్పును అని, రామండుచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
--

ఇత్యుక్త్వా శోకసంభ్రాంతో రామ శ్శత్రునిబహుణః. ౧౮

హనుమంతం మహాబాహు స్తతోధ్యాన ముపాగమత్

టీక॥ శత్రునిబహుణః = శత్రువులఁజంపువాడును ; మహాబాహుః = పెద్దచేతులుగలవాఁడునగు; రామః = రాముఁడు ; ఇతి = ఇట్లు; హనుమంతం = హనుమంతునిగూచి ; ఉక్త్వా = చెప్పి; తతః = అటుపిమ్మట , శోకసంభ్రాంతః = దుఃఖముచేభ్రమణమునొందినవాఁడై; ధ్యానం = ఆలోచనమును ; ఉపాగమత్ = పొందెను. శత్రువులఁజంపువాఁడును మహాబా

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౩

స ౨

హుండునగురాముండు, హనుమంతుండు | తుండై, చింతింపుచుండెను.
జాచి, యిట్లు, చెప్పి, పరమదుఃఖి | అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాశీ, శ్రీమద్రామాయణే, అదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, ప్రథమస్కంధః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రీ
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండప్రథమస్కంధిక,
ముగిసినది.

ॐ

ద్వితీయస్కంధః పాఠం భిః.

తంతుశోకపరిమృశం రామం దశరథాత్మజం
ఉవాచ వచనం శ్రీమాన్ సుగ్రీవ శ్లోకనాశనమ్. ౧

టీక|| శ్రీమాన్ = అధికమయినసంపద్యోగోట్టునట్టి; వచనం = మాటను ; ఉ
దగల; సుగ్రీవః = సుగ్రీవుండు; శోకపరివాచ = చెప్పెను.
ద్యూనం = దుఃఖముచేసిడిగినవాండు అంత, శ్రీమంతుండగు సుగ్రీవుండు, దుఃఖ
ను; దశరథాత్మజం = దశరథునికుమారుండై యున్న దశరథపుత్రుండయిన రా
మండునగు; తం = ఆ; రామంతుం = రాముంజూచి, యతనిదుఃఖంబు పోవునట్లు,
మునిగూర్చి యోశోకనాశనం = దుఃఖముఁ ఈమాటంజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

కిం త్వం సంతప్యసే వీర యథాన్యః ప్రాకృతస్తథా
మైవం ధూస్త్యజ సంతాపం కృతఘ్న ఇవ సాహృదమ్. ౨

టీక|| వీర = పరాక్రమశాలివగురాత్మ = మూఁడు; యథా = ఎట్లో; త
ముఁడా; అన్యః = ఇతరుండగు; ప్రాకృతా = అట్లు ; త్వం = నీవు; కిం =

ఎందుకు ; సంతప్యసే = పరితపించు
చున్నావు? వివరము = ఇట్లు ; మాఘాః = కా
వలదు. కృతఘ్నః = చేయబడినయొక
కారమును మఱచువాఁడు ; సౌహృదమి
వ = స్నేహమునువలె ; సంతాపః = దుః
ఖమును ; త్యజ = విడుపుము.

పరాక్రమ శాలివగు రాముడా!
ప్రాకృతమునయిట్లు, నీవును, బరితపించుదు
న్నావేల? ఇట్లుండవలదు; కృతఘ్నము,
స్నేహమునువదలునట్లు, దుఃఖించునువి
డుపుము. అని, తాత్పర్యము.

సంతాపస్యచ తే స్థానం నహిపశ్యామి రాఘవ
ప్రవృత్తా వుపలభాయాం జ్ఞాతేచ నిలయే రిపోః. ౩

టీక|| రాఘవ = రాముడా! ప్ర
వృత్తై = సమాచారము ; ఉపలభా
యాం = తెలియబడినదగుచుండగా ;
రిపోః = శత్రువుయొక్క ; నిలయేచ =
ఉనికిపట్టును ; జ్ఞాతే = తెలియబడిన
దగుచుండగా ; తే = నీకు ; సంతాప
స్య = దుఃఖమునకు ; స్థానం = కారణము

ను ; నపశ్యామిహి = చూడను.
నీతాచేవివృత్తాంతంబునుశత్రువుం
డుస్థలంబును తెలిసినవిదప , నీకుదుఃఖ
ముగలుగుటకెంతమాత్రముకారణము,
నాకుదోచలేదు.
అని, తాత్పర్యము.

మతిమాన్ శాస్త్ర విత్పాజ్ఞో పండితశ్చాసి రాఘవ
శ్యజేమాం పాపికాం బుద్ధిం కృతాత్మై వార్థకదూషణీమ్. ౪

టీక|| రాఘవ = రాముడా! త్వం =
నీవు ; మతిమాన్ = భవిష్యత్సంగతివా
లొచ్చించు శక్తిగలవాఁడవును ; శాస్త్రవి
త్ = నీతిశాస్త్రము నెఱింగినవాఁడవు
ను ; పాజ్ఞః = ఊహాపోహలుచెలిసిన
వాఁడవును ; పండితశ్చ = అథఃతత్వేన
ణాయముగలవాఁడవును ; అసి = అగుచు

న్నావు. కృతాత్మై = చేయబడినయా
త్మగల (ధ్యానింపబడినయాత్మగలనను
ట)యోగి ; అర్థకదూషణీమ్ = మోక్షరూ
పపురుషార్థమును దూషించునట్టి ; బు
ద్ధిం (అధ్యాహృతము) ఇవ = బుద్ధినివ
లె ; ఇమాం = ఈ ; పాపికాం = పాపిష్ఠు
యిన, ఉత్సాహమునుజెఱపునట్టియను

శ్రీమద్రామాయము * యుద్ధకాండము.

స ౨

౧౫

ట; బుద్ధిం=బుద్ధిని; త్యజ=విడుపుము. డవు; పండితుండవు; యోగియగువాడు
 నీవు, భవిష్యత్సమాచారంబునాలో మోక్షప్రాప్తిబాధకంబగుబుద్ధినివిడుచు
 చించువాడవు; నీతిశాస్త్రంబుఁజెలిసిన నట్లు; నీవీయుత్సాహబాధకబుద్ధినివిడువ
 వాడవు; ఊహాపోహలయందు సమర్థుం వలయును. అని, తాత్పర్యము.

సముద్రం లంఘయి త్వాతు మహానక్రీసమాకులమ్
 లంకా మారోహయిష్యామో హాష్యామశ్చ తే రివుమ్. ౫

టీక||వాయు(అధ్యాహృతము)=మేపుంచ = శత్రువును; హానిష్యామశ్చ=
 ము; మహానక్రీసమాకులం = పెద్దమొస వంపెదము
 ల్ల చేసిండిన; సముద్రం=సముద్రమును; మేముమహామక రాదులచేసిండినసము
 లంఘయిత్వాతు = దాటియు; లం ద్రంబునుదాటి, లంకాపురికోటలపైకె
 కాం = లంకాపురిని; ఆరోహయిష్యా క్రిసీశత్రువును రావణునిఁజంపెదము.
 మః = ఎక్కడము. తే=నీయొక్క; రి అని, తాత్పర్యము.

నిరుత్సాహస్య దీవస్య శోకపర్యాకులాత్తనః
 సర్వాథాఽవ్య వసీదంతి వ్యసనంచాధిగచ్ఛతి. ౬

టీక||నిరుత్సాహస్య = ఉత్సాహ| ను; అధిగచ్ఛతి=పొందుచున్నాడు.
 ములేనివాడును; దీవస్య=దైన్యము గ ఎల్లప్పుడునుదుఃఖంబు నవలంబించి
 లవాడును; శోకపర్యాకులాత్తనః = యుండువానికి, దుఃఖంబువలన, దై
 దుఃఖముచేఁగలఁతఁజెందిన మనసుగల న్యంబుగల్గి, దాననుత్సాహనాశంబు
 వాడునగు పురుషునియొక్క; సర్వా ను, అందువలన సమస్తకార్యహానియుఁ
 థాః=సమస్తకార్యములును; వ్యవసీ గల్గును; అంత, నతనికిదుఃఖంబుమా
 దంతి=చెడుచున్నవి. సః(అధ్యాహృ త్రమేగాక, గొప్పయాపదయుసంభ
 తము)= అతండు; వ్యసనంచ= కష్టము విధిచును. అని, తాత్పర్యము.

ఇమే శూరా స్సమథాఽశ్చ సర్వే నో హరియాధపాః

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౨

త్వత్ప్రియాధకం కృతోత్సాహః ప్రవేష్టుమపి పావకమ్. ౨

టీక॥శూరాశ్చ = యుద్ధమునందుభి	ప్రవేశించుటకై నను; కృతోత్సాహః =
యములేఽవారలును; సమర్థాశ్చ = స	చేయుటదీనయుత్సాహముగలవారలు.
మధుకాలునగు; నం = మనయొక్క; ఇమే =	శూరులును, ఉపాయంబులంబండి
ఈ; హరియూధపాః = వానరసేనానా	తులునగు, మనవానరశ్రేష్ఠులందఱును,
యకులు; సర్వే = అందఱును; స్వత్ప్రి	నీసంతోషంబునకై యగ్ని హేమాత్రముఁ
యాధకం = నీసంతోషముకొఱకు; పావ	జొచ్చుటకై నను, సిద్ధులైయున్నారు.
కం = అగ్ని హేమాత్రమును; ప్రవేష్టుమపి =	అని, తాత్పర్యము.

ఏషాం హాషేణ జానామి తర్కశాస్త్రీక దృఢో మమ

టీక॥ఏషాం = ఈవానరులయొక్క;	ఈవానరులసంతోషంబుజూడఁగా
హాషేణ = సంతోషముచేత; జానా	వీరలకట్టియుత్సాహంబుగలదని, నాకుఁ
మి = తెలుసుకొనుచున్నాను. అస్తిక్ =	దెలిసి యున్నది; ఈవిషయమునందు
ఈవిషయమునందు; మమ = నాయొక్క;	నేనుశైష్ట్యవియథార్థము.
తర్కశ్చ = ఊహయు; దృఢః = స్థిరమయి	అని, తాత్పర్యము.
నది.	

విక్రమేణ సమానమ్మే సీతాం హత్వా యథారిపుమ్. ౩

రావణం పాపకర్మాణం తథా త్వం కతుం మహాసి

టీక॥యథా = ఎట్లు; అహం (అధ్యా	పు; కతుం = చేయుటకు; అహాసి = త
హృతము) = నేను; విక్రమేణ = పరాక్ర	గుదువు.
మముచేత; రిపుం = శత్రువయిన; పా	నేనుబరాక్రమంబునఁ, బాపిష్ఠుండ
పకర్మాణం = పాపంబులగుకార్యము	గుశత్రువును రావణుంజంపి, సీతాదే
లుగల; రావణం = రావణుని; హత్వా =	విందెచ్చునట్లు, నీవును, మిక్కిలియును
చంపి; సీతాం = సీతాదేవిని; సమానమ్మే	త్సాహంబు నవలంబించి యుండవల
మ్మే = తెత్తునో; తథా = అట్లు; త్వం = నీ	యును. అని, తాత్పర్యము.

సేతు రత్రయథా బద్ధే ద్యథా పశ్యేమ తాం పురీమ్. ౯
తస్య రాక్షసరాజస్య తథా త్వం కురు రాఘవ

టీక॥ రాఘవ = రాముడా! యమ = చూతుమే; తథా = అట్లు ;
థా = ఎట్లు; అత్ర = ఈసముద్రమునం త్వం = నీవు; కురు = చేయుము.
దు; సేతుః = కట్ట; బద్ధేత్ (బద్ధేత) = రాముడా! సముద్రంబునందు ,
కట్టబడునో; యథా = ఎట్లు ; రాక్ష సేతువుగట్టునట్లును , మనము రాక్షసే
సరాజస్య = రాక్షసేశ్వరుండగు; త శ్వరుండగు రావణునిలంకాపట్టణంబును
స్య = ఆరావణునియొక్క; తాం = జూచునట్లును, నీవాలోచింపుము.
ఆ; పురీం = లంకాపట్టణమును ; పశ్యే అని, తాత్పర్యము.

దృష్ట్వా తు తాం పురీం లంకాం త్రికూటశిఖరే స్థితామ్. ౧౦
హతంచ రావణం యుద్ధే దశకానా దుపధారయ

టీక॥ త్రికూటశిఖరే = త్రికూటపర్వ శ్చయించుకొనుము.
తశిఖరమునందు ; స్థితాం = ఉన్నట్టి ; త్రికూటపర్వతశిఖరంబునఁబ్రతిష్ఠిత
తాం = ఆ; పురీం = లంకాపట్టణమును; మయియున్నయాలంకాపట్టణముఁజూ
దృష్ట్వా తు = చూచినంతనె; దశకానాత్ = చినం జాలును; అంత , రావణం
చూచుటవలన; రావణం = రావణుని ; డుయుద్ధంబునం జంపఁబడి నట్టె నీశ్వ
యుద్ధే = యుద్ధమునందు; హతం = చం యింపవచ్చును.
పఁబడినవానిగా ; ఉపధారయ = ని అని, తాత్పర్యము.

అబద్ధా సాగరే సేతుం ఘోరే తు వరుణాలయే. ౧౧
లంకా న మదితం శక్యా సేంద్రై రపి సురాసురైః

టీక॥ ఘోరే = భయంకరమయినది ద్రమునందు; సేతుం = కట్టను; అబ
య; వరుణాలయే = వరుణదేవునియ ధ్వాతే = కట్టకయే; సేంద్రైః = ఇం
నికపట్టయినయనగు; సాగరే = సము ద్రనితోఁగూడిన; సురాసురైరపి = దేవా

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౨

సురులచేతను; లంకా-లంకాపట్టణము; మదీతుం-మదీంచుటకు; నశక్యా-అలవికాదు.

సేతువుగట్టక, దేవేంద్రసహితులగుదేవాసురులయినను, లంకాపురిందేఱిచూడఁజాలరు. అని, తాత్పర్యము.

భయంకరంబగు సముద్రంబునందు

సేతు ర్భద్ర స్సముద్రేవ యావ ల్లంకాసమీపతః. ౧౨

సర్వం తీర్ణంవ వై సైన్యం జిత మిత్యుపధారయ

టీక॥ యావత్-ఎంతకాలమునకు; సముద్రే-సముద్రమునందు; లంకాసమీపతః-లంకాసమీపమునందు; సేతుశ్చ-సేతువుమాత్రము; భద్రః-కట్టబడినదో; తావత్(అధ్యాహృతము)= అంతకాలమునకు; సర్వం = సమస్తమయిన; సైన్యం-సైన్యమును; తీర్ణం=

ది. జితంచ- జయించినదియు. ఇతి-అని; ఉపధారయ-నిశ్చయించుము. లంకవజకు, సముద్రంబున, సేతువుగట్టిన తరుణంబుననై, యీవానరునై న్యంబంతయు, సముద్రంబుదాఁటి, జయంబునుంబొందినదని, యెంచుకొనుము. అని, తాత్పర్యము.

ఇమే హి సమరే శూరా హరయః కామరూపిణః. ౧౩

శక్తా లంకాం సమాసేతుం సముత్పాట్వ స రాక్షసామ్

టీక॥ సమరే=యుద్ధమునందు; శూరాః-శూరులును; కామరూపిణః = ఇచ్ఛాధీనమగురూపముగలవారలునగు; ఇమే=ఈ; హరయః=వానరులు; స రాక్షసాం=రాక్షసులతోఁగూడిన; లంకాం-లంకాపురిని; సముత్పాట్వ=పెల్లగించి; సమాసేతుం=తెచ్చుటకు; శక్తాహి=శక్త

మఘకలుగదా! యుద్ధంబునందు శూరులును గామరూపులునగు నీవానరులు, లంకాపట్టణమును రాక్షసులతోఁగూడఁబెల్లగించితెచ్చుటకును, శక్తులయియున్నారు. అని, తాత్పర్యము.

త దలం విక్లబా బుద్ధీ రాజ స్స ర్వాభవాశినీ. ౧౪

పురుషస్య హి లోకే స్థితి శోక శ్చోర్యాపకవణాః

శ్రీమద్రామాయము * యుద్ధకాండము.

౧౯

స ౨

టీక॥ రాజక=రాజా! తత్=అం హి = శౌర్యమునుతగ్గించునదిగదా!
దువలన; సర్వాభానాశినీ = సమస్త రాజా! అందువలన, సమస్తకా
కార్యంబులనునశింపజేయునట్టి; విక్ల ర్యంబులనునశింపజేయునట్టి యీదుః
ఖా=దుఃఖితయుగు; బుద్ధిః= బుద్ధి; అ ఖంబునువదలుము; లోకంబునందంతటం
లం=వలదు. అస్తిక్=ఈ; లోకే = బురుషుండు, దుఃఖమునొందునేని, అతని
లోకమునందు; శోకః=దుఃఖము; పురుష శౌర్యమునశించును.
స్య=పురుషునకు; శౌర్యాపకషణో అని, తాత్పర్యము.

యత్తు కార్యం మనుష్యేణ శౌండిర్య మవలంబతా. ౧౫
అస్తిక్ కాలే మహాప్రాజ్ఞ సత్త్వ మాత్మిత్య తేజసా

టీక॥ మహాప్రాజ్ఞ = మహాపండి తేజసా=పరాక్రమముతో; ఆత్మిత్య =
తుండవగురాముండా; శౌండిర్యం = అవలంబించువుము.
శౌర్యమును; అవలంబతా = అవలం మహాపండితుండవగు రాముండా!
బిందునట్టి; మనుష్యేణ = మనుష్యునిచే శౌర్యమప్రధానముగాఁ గలపురుషుం
త; యత్తు=ఏదిమాత్రము; కార్యం= డు, దేనివదలకుండవలయునో, అట్టిదై
చేయఁదగినదో; అస్తిక్ = ఈ; కా ర్యంబునుబరాక్రమంబును, అవలంబిం
లే=కాలమునందు; తత్ (అధ్యాహ్న చియుండుము. అని, తాత్పర్యము.
తము)=అట్టి; సత్త్వం=ధైర్యమును ;

శూరాణాం హి మనుష్యాణాం త్వద్విధానాం మహాత్మ నామ్. ౧౬
వినష్టేవా ప్రణష్టేవా శోక స్సర్వాభానాశనః

టీక॥ త్వద్విధానాం=నీయట్టివారలు వా=అగపడకుండుదానివిషయమందుఁ
ను; శూరాణాం= యుద్ధమునందుభయ గాని; ప్రణష్టేవా = నశించినదానివిష
ములేనివారలును; మహాత్మనాం = పూ యవుండుగాని; శోకః = దుఃఖము; స
జ్యమయిన స్వభావముగలవారలునగు; ర్వాభానాశనోహి= సమస్తకార్యము
మనుష్యాణాం= మనుష్యులకు; వినష్టే లనశింపజేయునదిగదా!

ప్రతిపాదాంత్రీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౨

నీయట్టిశూరులును మహాత్ములునగు	దుఃఖము నొందఁగూడదు ; అట్లుదుం
పురుషులు, అగపడకుండు దానివిషయమ	ఖమునొందిరేని , సమస్తకార్యంబులు
యిగాని, నశించినదాని విషయమైగాని	నుజెడును. అని, తాత్పర్యము.
ఏవిషయమందును , ఎంతమాత్రము ,	

త్వంతు బుద్ధిమతాం శ్రేష్ఠ స్సర్వశాస్త్రాగ్రణ్కోవిదః. ౧౭
మద్విధై స్సచివై స్సాధక మరీం శేష మహా హాని

టిక త్వంతు=నీవును; బుద్ధిమతాం=	అహాని=తగుదువు.
బుద్ధిమంతులలో; శ్రేష్ఠః = ఉత్తముండ	నీవు, సమస్తబుద్ధిమంతులలోను ను
వు; సర్వశాస్త్రాగ్రణ్కోవిదః=సమస్త	త్తముండవు; సమస్తములయినశాస్త్రా
ములయినశాస్త్రాగ్రణ్ముల యందును	గ్రణ్మును నెలిసినవాండవు; మఱియు,
బండితుండవు; మద్విధై=నాయట్టివారి	నాయట్టి సహాయులంగూడి , యిప్పు
లగు; సచివై=సాధకంబులతో	నీవుపునువధింపుము.
లతోఁగూడి యహా=ఇప్పుడు; అరిం=	అని, తాత్పర్యము,
శత్రువును; రీం=జయించుటకు ;	

సహి పశ్యా మ్యహం కంచి త్రిషు లోకేషు రాఘవ. ౧౮
గృహీతధనుయో యస్తే తిష్ఠే దధిమహో రణే

టిక రాఘవ = రాముడా! యః=	కేషు=లోకములయందును; అహం =
ఎవ్వడు; యుద్ధమునందు; గృ	నేను; సపశ్యామిహి=చూడనుగదా!
హీతధనుః=హింసపఁబడినధనుస్సుగ	రాముడా! యుద్ధంబుననీవు ధను
ల; తే=నీకు; అధిముఖి= ఎదురై నవా	వుధరించియుండఁగా , నీయెదుటనిలు
డై; తిష్ఠేత్=నిలుచునో; తం(అధ్యా	పంజాలినవాఁడు , ముల్లోకంబులందె
హృతము)=అట్టివాని; కంచితో=ఒకా	వ్వండును, నాకగపడలేదు.
నొకనివైనను; త్రిషు=మూడైన; లో	అని, తాత్పర్యము.

వాసరేషు సమాన క్తం న తే కార్యం విపత్స్యతే. ౧౯

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౨౧

స ౨

అచిరా ద్ద్రక్ష్యసే సీతాం తీర్త్వా సాగర మక్షయమ్

టిక॥ వానరేషు = వానరులయందు;	తా నేః సింద్రక్ష్యసే = చూడఁగలవు.
సమాస క్తం = సంబంధించియున్న; తే =	వానరులపైనుంచియుండు నీకార్య
నీయొక్క; కార్యం = పని; నవిపత్యతే =	ము, ఎంతమాత్రము జేడదు; ఇంక, ననం
చేడదు. అక్షయం = నాశములేని; సాగ	తంబగుసముద్రంబుదాటి, శీఘ్రంబున
రం = సముద్రమును; తీర్త్వా = దాటి;	నసీతాదేవిఁజూడఁగలవు.
అచిరాత్ = శీఘ్రముననే; సీతాం = సీ	అని, తాత్పర్యము.

త దలం శోక మాలంబ్య క్రోధ మాలంబ ధూపతే. ౨౦
నిశ్చేష్టాః త్కత్రియా మందా స్సర్వే చండస్య పిభ్యతి

టిక॥ ధూపతే = ధూమికిఁబ్రభుండవ	భ్యతి = భయపడుచున్నాడు.
గురాముఁడా! తత్ = అందువలన; శో	రాముఁడా! అట్లుకావు. ఇంతవఱ
కం = దుఃఖమును; ఆలంబ్య = అవలంబిం	కుదుఃఖంబవలంబించినదిచాలును; ఇంక
చి; ఆలం = చాలును. క్రోధం = శోపము	దుఃఖంబువిడువుము; క్రోధంబునవలం
ను; ఆలంబ = అవలంబింపుము. నిశ్చే	బింపుము; త్కత్రియులును ద్యోగులగుచు
ష్టాః = నిరుద్యోగులగు; త్కత్రియాః = త్క	రేని, మందభాగ్యులగుదురు; భయంకరుఁ
త్రియులు; మందాః = మందులు. సర్వే =	డగువాని కందఱునుభయ పడుదురు.
అందఱును; చండస్య = భయంకరునికి; చి	అని, తాత్పర్యము.

లంఘనాథకంచ ఘోరస్య సముద్రస్య నదీపతే. ౨౧
సహస్రాభి రిహూపేత స్సూక్ష్మబుద్ధి ర్విచారయ

టిక॥ నదీపతే = నదులకుఁబ్రభువు	త్సబుద్ధిః = సూక్ష్మమగుబుద్ధిగల; త్వం =
ను; ఘోరస్య = భయంకరమునగు ;	(అధ్యాహృతము) = నీవు; అస్తాభిస్స
సముద్రస్య = సముద్రముయొక్క; లం	హః మాతోఁగూడ; ఉపేతః = కూడిన
ఘనాథకంచ = దాఁటుటకొఱకును; సూ	వాండవై; ఇహ = ఇచ్చట; విచారయ =

అలోచింపుము.

భయంకరంబగు సముద్రంబుదాఁ
ఋషుపాయంబును, సూక్ష్మబుద్ధివగునీ

పు, మమ్ముఁగూడి, యిచ్చట నెయ్యలా
చింపుము. అని, తాత్పర్యము.

సర్వం తీణం చ మే సైన్యం జిత మి త్యుపధారయ. ౨౧

టీక॥ తీణం=దాఁటిన; సర్వం=
సమస్తమును; మే=నాయొక్క; సై
న్యం=సైన్యమును; జితం= జయించి
నది; ఇతి=అని; ఉపధారయ = నిష్ఠ
యించుకొనుము.

వాసైన్యంబంతయు సముద్రంబు
దాఁటిలంకంజేయజేసి, సిద్ధముగాజయ
మునొందినట్లేయెంచుకొనుము.
అని, తాత్పర్యము.

సర్వం తీణం చ మే సైన్యం జిత మి త్యుపధారయ. ౨౨

సర్వం తీణం చ మే సైన్యం జిత మి త్యుపధారయ. ౨౩

టీక॥ సర్వం ముద్ధమునందు; తూ
రా= భయంకరంబగు; కామ
రూపిణి= ఇచ్ఛాధీనమగు సూపముగల
వారలునగు; ఇమే=ఈ; హరయః=వా
నరులు; తా=ఆ; అరీ= శత్రువుల
ను; శిలాపా= స్త్రీధి= తొల్లయొ
క్కాయువు; యొక్కయు వానల

చేత; విషమివ్యంతహి= చంపుదురు
గదా!
యుద్ధంబునశూరులును గామరూపు
లనగు సీవానరులు, తొల్లను వృక్షం
బులనుగురిపించి, రాక్షసులనందఱను,
గిటఁగొంతురు.
అని, తాత్పర్యము.

కథంచి స్సంతరిష్యామ సై వయం పరుణాలయమ్

హత మిశ్యేవ తం మన్యే యుద్ధే సమితి నందనమ్. ౨౪

టీక॥ తే=అట్టి; వయం=మనము; వ
రుణాలయం=సముద్రమును; కథంచి

తే=ఎట్లయినను, సంతరిష్యామః= దాఁ
టెదము. సమితి నందన= యుద్ధమునం

దుసంతోషంబు గలుగఁ జేయునట్టి రా
ముఁడా; తిం=ఆ రావణుని; హతం=
చంపఁబడినవానిఁగా; ఇత్యేవ= ఇట్లే;
మన్యే= తలంచుచున్నాను.

యధో త్సుకుండ వగు రాముఁ

డా ! నేతువుచేతనే కాదు , మఱి
యేయపాయముచేనైనను, సముద్రం
బుదాటుదుము; రావణుండునుహతుం
డయ్యెననియే, తలంచెదను.

అని, తాత్పర్యము.

కిముక్త్యా బహుధా చాపి సర్వధా విజయీ భవాన్
నిమిత్తానచ పశ్యామి మనో మే సంప్రహృష్యతి. ౨౫

టీక॥ బహుధాచాపి=పెక్కువిధం న్నది.

బులను; ఉక్త్యా=చెప్పి; కిం= ఏమిప్ర
యోజనము? సర్వధా=అన్నివిధంబుల
ను; భవాన్=నీవు; విజయీ=జయముగల
వాఁడవు. నిమిత్తానిచ=శుభసిమి త్తము
ను; పశ్యామి=చూచుచున్నాను. మే=నా
యొక్క; మనః=మనస్సు ; సంప్రహృ
ష్యతి = మిక్కిలియుసంతోషించుచు

పెక్కుమాటల నెన్నియేమిప్రయో
జనము? అన్నివిధంబులనునీకవశ్యముజ
యమేగలుగును ; అట్లు శుభసిమి
త్తంబులుదోచుచున్నవి ; సంబు
ను, మిక్కిలియుసంతోషంబు నొందయు
న్నది. అని, సుగ్రీవుండురామునితోఁ జె
ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాపే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

యుద్ధకాండే, ద్వివీయస్సగళః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్య

వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండద్వివీయస్సగళః,

ముగిసినది.

౨౨

తృతీయసగళప్రారంభః.

సుగ్రీవస్య పదశ్చ త్వా హేతుమ త్వరమాథకవిత్
ప్రతిజగ్రాహ కాకుత్స్థ హనుమంత మథాబ్రవీత్. ౧

టీక॥ పరమాథకవిత్ = పరమాథక	బ్రవీత్ = చెప్పెను.
ముండెలిసిన; కాకుత్స్థః = రాముడు ;	పరమాథకవేత్తయగు రాముండు,
సుగ్రీవస్య = సుగ్రీవునియొక్క; హేతు	సుగ్రీవుండు చెప్పినయుక్తియుక్తం బగు
మతే = కారణముగల; పదః = మాట	మాటనువిని దానికొప్పుకొని, యంత
ను; శ్రుత్వా = విని; ప్రతిజగ్రాహ =	హనుమంతుంజూచి, యిట్లుచెప్పెను.
అంగీకరించెను. అథ = అటుపిమ్మట;	అని, తాత్పర్యము.
హనుమంతం = హనుమంతునిగూర్చి; అ	

తపసా సేతుబంధేన సాగరం చ్యవతేన వా
స్వధా సుసమర్థోస్తి సాగరస్య స్య లంఘనే. ౨

టీక॥ అహం (అధ్యాహృతము) = నే	భుంజను; అస్మి = అగుచున్నాను.
ను; పతసా = తపస్సు చేతఁగాని; సేతుబం	తపంబు చేసిగానీ, సేతుబంధంబు
ధేన = సేతువుకట్టుట చేతఁగాని; సాగరో	గావించి గాని సముద్రంబు నెండించుట
చ్యవతేన వా = సముద్రంబు నెండించు	చేతఁగాని, యేవిధంబుననయునను, ఈ
ట చేతఁగాని. స్వధా = అన్నివిధంబుల	ముద్రంబు దాటుటకు, మిక్కిలియు సమ
ను; అస్య = ఈ సాగరస్య = సముద్రం	భుంజనై యున్నాను; ఇంకనీ విషయ
ముయొక్క; లంఘనే = దాటుటయు	మునందేమియు చింతయొక్కఁజలేదు.
దు; సుసమర్థః = మిక్కిలియు సమ	అని, తాత్పర్యము.

కతి దుగ్ధాణి దుగ్ధాయా లంకాయా బ్రూహి తాని మే
జ్ఞాతు మిచ్ఛామి త త్వర్వం దర్శనా దివ వానర. ౩

బలస్య పరిమాణంచ ద్వారదుర్గాక్రియామపి

గు ప్రికర్మచ లంకాయా రక్షసాం సదనాని చ. ౪

టీక||వానర=హనుమంతుడా! దు
ర్గాయాః = పొందనలవిగాని;లంకా
యాః=లంకాపట్టణమునకు; దుర్గా
ణి=కోటలు;కతి=ఎన్ని?తాని=వానిని;
మే=నాకొఱకు; బ్రూహి=చెప్పుము.
బలస్య=నైస్యముయొక్క; పరిమాణం
చ = కొలఁదిని;ద్వారదుర్గాక్రియామ
పి=ద్వారమునందలిప్రవేశింపనలవిగాని
కార్యమును;లంకాయాః = లంకయొ
క్క;గుప్రికర్మచ = రక్షణకార్యము
ను;రక్షసాం = రాక్షసులయొక్క;సద
నానిచ=గృహములను;తత్=దానిని;స
ర్వం=అంతను;దర్శనాదివ=చూచుటవ

లనవలె;జ్ఞాతుం = తెలిసికొనుటకు;ఇ
చ్ఛామి=కోరుచున్నాను.
హనుమంతుడా!ప్రవేశింపనలవిగా
నట్టిలంకాపురికెన్నిదుర్గంబులున్నవి?వా
నినాకుంజెప్పుము;మతియు, నైస్యపరి
మాణంబును, ద్వారంబుననెవ్వరునుబ్ర
వేశింపకుండునట్లుగావించియున్నరక్ష
ణంబును, బ్రాకారాట్టాలకాది సన్నివేశ
ంబును,రాక్షసులగృహంబులను, వీని
నంతయుఁ,బ్రత్యక్షముగాఁగలంజూచి
నట్లు, చక్కఁగాఁడెలిసికొనఁగోరుచు
న్నాను.అని,తాత్పర్యము.

యథాసుఖం యథావచ్చ లంకాయా మసి దృష్టవాక్

సర్వ మాచక్ష్య తత్త్వేన సర్వథా కుశలోహ్యసి. ౫

టీక||త్వం(అధ్యాహృతము)=నీవు;
యథాసుఖం=అనాయాసముగా; య
థావచ్చ=చక్కఁగాను;లంకాయాం=
లంకయందు; దృష్టవాక్ = చూచిన
వాడవు; అసి=అగుచున్నావు. తత్త్వే
న=యాథార్థ్యముచేత;సర్వం= అం
తను; ఆచక్ష్య=చెప్పుము. సర్వథా=
అన్నివిధంబులను; కుశలో= సమర్థుఁ

డవు; అసి=అగుచున్నావు.
నీవు, అనాయాసంబున, లంకలో
నంతయుఁ జూచియున్నావు; దానినం
తయు, నిప్పుడునవిస్తరముగా, నాకుం
జెప్పుము; అన్నిటికిని, నీవుసమర్థుఁడ
వు. అని; రామండు , హనుమంతుని
తోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

శ్రుత్వా రామస్య వచనం హనుమా వ్తారుతాత్తజః
వాక్యం వాక్యవిదాం శ్రేయో రామం పున రథా బ్రవీత్. ౬

టీక॥వాక్యవిదాం=మాటలు చెలిసి	టను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.
నవారలలోపల; శ్రేయః=ఉత్తముడును;	మాటలాడం చెలిసిన వారిలోను త్ర
వారుతాత్తజః= వాయుదేవునికుమా	ముండునువాయుదేవుని కుమారుండున
రుండునగు; హనుమాన్ = హనుమం	గుహనుమంతుండు , రాముండానతి
తుండు; రామస్య=రామునియొక్క	చ్చినమాటనువిని , రామునింటాచి ,
వచనం=మాటను; శ్రుత్వా= విని; అ	మఱల, నిట్లని, చెప్పెను.
థ=అటుపిమ్మట; పునః= మఱల; రా	అని, తాత్పర్యము.
మం=రామునిగూచి; వాక్యం=మా	

శ్రూయతాం సర్వమాఖ్యాన్యే దుగ్ధకర్మకవిధానతః
గుప్తా పురీ యథా లంకా యథా చ యథా బలైః. ౭
రాక్షసాశ్చ యథా స్నిగ్ధా రావణస్యచ తేజసా
పరాం స మృద్ధిం లంకాయా స్సాగరస్యచ భీమతామ్. ౮
విభాగంచ బలౌఘస్య నిదేశంచ వాహనస్య చ

టీక॥లంకా=లంకయును; పురీ = ప	ప్రభావముచేత; లంకాయాః = లంక
ట్టము; యథా=ఎట్లు; దుగ్ధకర్మకవి	యొక్క; పరాం=అధికమయిన; సమృ
ధానతః= దుగ్ధకార్యసన్నివేశమువల	ద్ధించ=సమృద్ధిని; సాగరస్య= సముద్ర
ను; గుప్తా= లంకపరిధినిదో; యథా=	ముయొక్క; భీమతాంచ = భయంకర
ఎట్లు; బలైః = సైన్యములచేత; రాక్షసా	త్వమును; బలౌఘస్య= సైన్యసమూహ
చ=రాక్షింపఁబడినదియనో; యథా=ఎ	ముయొక్క; విభాగంచ= విభజనమును;
ట్లు; రాక్షసాశ్చ = రాక్షసులును; స్ని	వాహనస్య = వాహనముయొక్క; ని
గ్ధాః= స్నేహముగలిగినవారలో ; రా	దేశంచ=విభాగమును; సర్వం=అంత
వణస్య=రావణునియొక్క; తేజసా=	ను; అఖ్యాన్యే = చెప్పినను. శ్రూయ

తాం=వినుటకుఁ గాక.

లంకాపురియందు, దుర్గావిధానంబునను సైన్యంబుల చేతను రక్షింపఁబడి యుండువిధంబును, రాక్షసులకురావ ణనియందుంగలస్నేహంబును , రా

వ్వసమృద్ధిని, సముద్రంబుభయంకరము గానుండుటను, లంకయందు , సైన్య సంఖ్యాసన్నివేశాదిక్రమంబును, రథగ జతురగాదివిభాగంబును, అంతయుం జెప్పెదను, వినుడు. అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్త్యా కపిశ్రేష్ఠః కథయామాస తత్త్వతః. ౯

టీక॥ కపిశ్రేష్ఠః=వానరోత్తముఁ డగుహనుమంతుండు ; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్త్యా=చెప్పి; తత్త్వతః=యాథార్థ్యమువలన; కథయామాస=చెప్పెను.

వానరోత్తముఁడగు హనుమంతుఁ డు, ఈప్రకారముచెప్పి, యథార్థముగా, లంకాసన్నివేశకృమంబంతయుఁ జెప్పనారంభించెను. అని, తాత్పర్యము.

హృష్టప్రముదితా లంకా మత్తద్విపసమాకులా
మహతీ రథసంపూర్ణా రక్షోగణసమాకులా. ౧౦
వాజిభిశ్చ సుసంపూర్ణా సా పురీ దుర్గామా పరైః

టీక॥ హృష్టప్రముదితా=మిక్కిలి యుసంతోషించిన జనులుగలదియు ; మత్తద్విపసమాకులా=మదించినయే నుంగులచేసిందినదియు; మహతీ=పెద్దదియు; రథసంపూర్ణా=రథముల చేసిందినదియు ; రక్షోగణసమాకులా=రాక్షససమాహముల చేసిందినదియు; వాజిభిశ్చ=గుఱ్ఱములచేతను; సుసంపూర్ణా=మిక్కిలియునిందినదియు నగు; సా=ఆ; లంకా=లంకయను;

పురీ=పట్టణము; పరైః=శత్రువులచేత; దుర్గామా=పొందరానిది. లంకాపురిలోని జనులందఱును మహా సంతోషముతో నున్నారు; ఆపట్టణముమిక్కిలియు విశాలమయినది ; అందురథంబులు నేనుంగులు గుఱ్ఱంబులు నిండియున్నవి; రాక్షసులు లేక-లేకయున్నారు; శత్రువులకు దానింబ్రవేశింపనల విగాదు. అని, తాత్పర్యము.

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స 3

దృఢబద్ధకవాటాని మహాపరిఘవంతిచ. ౧౧

ద్వారాణి విపులాన్యస్యా శ్చ త్వారి సుమహంతిచ

టీక॥ అస్యాః=ఈలంకాపట్టణము (అధ్యాహృతము)= కిలవు.
నకు; దృఢబద్ధకవాటాని= దృఢముగా లంకాపట్టణమునకు , దృఢముగా
బంధింపఁబడినతలుపులుగలవియు; మ నాణులు మొదలగువానిచే బంధింపఁబడి
హాపరిఘవంతిచ = పెద్దగడియమ్రా నతలుపులు గలవియు; పెద్దగడియమా
నులుగలవియును; విపులాని= విశాల నులుగలవియు విశాలంబులును మిక్కి-
ములును ; సుమహంతిచ=మిక్కిలి-లి- లియు నున్నతంబులునగు, నాలుగు
ద్దవియునగు ; చత్వారి= నాలుగయి ద్వారంబులుగలవు.
న ; ద్వారాణి=ద్వారములు; సంతి అని, తాత్పర్యము.

శత్రే పాపలయంత్రాణి బలవంతి సహంతిచ. ౧౨

ఆగతం పరస్మై తు తి ప్రతిహన్యతే

టీక॥ తత్ర=ఆద్వారములయందు; కొట్టఁబడుచున్నది.
బలవంతి = అధికమయినబలముగలవి ఆద్వారంబులందు , బలిష్ఠంబులు
యు ; మహంతిచ=పెద్దవియునగు; ను విపులంబులునగు , బాణమోచక
ఇమాపలయంత్రాణి = బాణయంత్ర యంత్రంబులును , శిలామోచకయం
ములునుశిలాయంత్రములును ; సంతి త్రంబులును , ఉన్నవి; శత్రునైన్యంబ
(అధ్యాహృతము) = ఉన్నవి ; తత్ర చ్చ టివచ్చినప్పుడు , ఆయంత్రంబులు,
తు=అచ్చ ; ఆగతం= వచ్చిన; పర బాణంబులనుశిలలనుగురిపించి , యా
నైన్యం = శత్రునైన్యము ; తైః=ఆ నైన్యంబునంతయు, నశింపఁజేయును.
యంత్రములచేత ; ప్రతిహన్యతే = అని, తాత్పర్యము.

ద్వారేష సంస్కృతా భీమాః కాలాయసమయా శ్చిలాః. ౧౩

శతశో రచితా వీరై శ్చ తక్ష్యా రక్షసాం గజైః

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము.

౨౯

స 3

టిక్కవీరైః = పరాక్రమకాలులగు; నూలులుగా; రచితాః = చేయఁబడినవి,
రక్షసాం = రాక్షసులయొక్క; గజైః = స్థాపింపఁబడినవి.
సమూహములచేత; ద్వారేషు = ద్వార
ములయందు; సంస్కృతాః = సంస్కరిం
పఁబడినవియు; భీమాః = భయంకరము
లును; కాలాయసమయాః (కాలాయస
మయ్యై) = ఇనుము వికారములయినవి
యునగు; శతఘ్నైః = నూర్గురంజంపున
ట్టి; శిలాః = గుడియలు; శతశః = నూలు

అద్వారంబులందు, బరాక్రమకౌ
లురగు రాక్షసులు, భయంకరంబులును
వొక్కమాటుప్రయోగించిన నూర్గురం
జంపునవియునగునినుపగుడియలు, సిద్ధం
బుగా, నుంచయున్నారు.
అని, తాత్పర్యము.

సౌవణిక శ్చ మహాంస్తస్యాః ప్రాకారో దుష్ప్రవక్షణః. ౧౮
మణివిద్రుమవై దూర్యముక్తావిరచితాంతరః

టిక్కతస్యాః = ఆలంకారురికి; సౌవణికు) = కలదు.
ణః = బంగారువికారంబును; మ ఆలంకారురిచ్చట్టును, సువర్ణము
హా = పెద్దదియు; దుష్ప్రవక్షణః = యంబును, అచ్చటచ్చటలంకారార్థక
ఎదిరింపనలవిగానిదియు; మణివిద్రుమ ముపద్మరాగప్రసాళవై దూర్యముక్తా
వై దూర్యముక్తావిరచితాంతరః = మ ఫలములచేసిమితలంబులగు ప్రదేశము
లులచేతనుపగడములచేతను వై దూర్య లుగలదియునత్యున్నతంబును, దాటఁ
ములచేతనుమైములచేతనుచేయఁబడి గూడనిదియునగుప్రాకారము, గలదు.
నమధ్యప్రదేశములుగలదియునగు; పా అని, తాత్పర్యము.
కారః = ప్రహరి; అస్త్రైః (అధ్యాహృత

సర్వత శ్చ మహాభీమా శ్చీతతోయవహా శ్శుభాః. ౧౯
అగాధా గ్రాహవత్యశ్చ పరిభా మీనసేవితాః

టిక్క సర్వతః = అంతటను; మహా శీతతోయవహాః = చల్లనినీళ్లునువహిం
భీమాః = మిక్కిలిభయంకరములును; శుభాః = సుందరములును;

అగాధాః = అధికమయినలోతుగలవి
యు; గ్రాహవత్వశ్చ = మొసళ్లుగలవి
యు; మీనసేవితాః = మత్స్యములచేసే
వింపబడినవియునగు; పరిభాః = అగ
డైలు; సంతి(అధ్యాహృతము) = ఉ
న్నవి.

అప్రాకారముడుట్టును, మహాభ

యంకరములునుస్పృశింపనుంగాడనల
విగాకుండునంతటిదల్లని; స్థలగలవియు,
మిక్కిలియులోతుగలవియు, మొస
ళ్లునుమహామీనంబులునుగలవియునుండ
రంబులునగు,నగడైలున్నవి.

అని, తాత్పర్యము,

ద్వారేషు తాసాం చత్వార స్సంక్రమాః పరమాయతాః. ౧౬
యంత్రై రుపేతా బహుభి ర్మహద్భి ర్గృహపక్షిభిః

టీక॥ ద్వారేషు = ద్వారప్రదేశము
లందు; తాసాం = ఆయగడైలకు; పర
మాయతాః = మిక్కిలియువిశాలము
లును; బహుభిః = పెక్కులయినవియు;
మహద్భిః = పెద్దవియునగు; యంత్రైః =
యంత్రములతోను; గృహపక్షిభిః = గృ
హముల సమూహములతోను ; ఉపే
తాః = కూడినవియునగు; సంక్రమాః =
సంచారయంత్రములు; చత్వారిః = నా
లుగు; సంతి(అధ్యాహృతము) = ఉన్నవి.

ద్వారగంబులసమీపమునందు, ఆయ
గడైలకు, నాలుగుప్రక్కలనునాలుగు
నాగునిమిత్రసంచారమాగా ములు
న్న; అందు, ఆపలకలనైత్రివేయవల
సినప్పుడెత్రివేయుటకును, జనులుసంచ
రించుటకైమజలనగడైలపై వేయవలసి
నప్పుడువేయుటకును గొప్పయంత్రంబు
లును, మజియినచ్చటగావలియుండు
భటులగృహంబులును, ఉన్నవి.

అని, తాత్పర్యము.

త్రాయంత్రే సంక్రమాస్తత్ర పరస్మైన్యాగమే సతి. ౧౭
యంత్రై స్తై రవకీర్యంతే పరిభాసు సమంతతః

టీక॥ తత్ర = అచ్చట; సంక్రమాః =
సంచార మాగాములు; పరస్మైన్యా
గమే సతి = శత్రునైన్యమురాకయగు

చుండగా ; పురిం(అధ్యాహృతము) =
లంకాపట్టణమును; త్రాయంత్రే = రక్షిం
చుచున్నవి. త్రై = ఆ ; యంత్రైః =

యంత్రములచేత; పరిభాసు=అగడైల ఓంచుచున్నవి ; ఎట్లనగా, నాయం
యందు; సమంతతః=అంతటను; అవ త్రీములు , అగడైల యందంతటను,
కీర్యంతే=ఎత్తివేయఁబడుచున్నవి. ఈమాగఁగఘాతములయి యుండు ప
అచ్చట , నాదారునిమిత్రసంచార లకలను, ఎత్తివేయుచున్నవి; అంతశ
మాగఁములు, శత్రుసైన్యములు వచ్చి త్రువులు , అగడైను దాటుటకు
నవ్వడుమాత్రము , పట్టణమును ర లేదు. అని, తాత్పర్యము.

ఏకస్త్య కంప్యో బలవాక్ సంక్రమ స్సమహాదృఢః. ౧౮
కాంచనై ర్భహుభి స్తస్యంభై ర్వేదికాభి శ్చశోభితః .

టీక॥ ఏకః=ఒక ; సంక్రమస్తు= స్పృలచేతను ; శోభితః=ప్రకాశించు
సంచారమాగఁము మాత్రము ; అ చున్నది.
కంప్యః=కదలింపరానిది. బలవాక్= అందు , ఒకసంచారమాగఁము
అధికమయిన బలముగలది. సమహా మాత్రము , మిక్కిలిదృఢంబైబలిష్ఠం
దృఢః = మిక్కిలియదృఢమయినది . బై , పెక్కు-బంగారుస్తంభములతో
బహుభిః = పెక్కులయిన ; కాంచ నుదిస్పృలతోనుంబ్రకాశించుచున్నది.
నైః=కనకమయములగు ; స్తంభైః= అని, తాత్పర్యము.
స్తంభములచేతను ; వేదికాభిశ్చ=తి

స్వయం ప్రకృతి మాపన్నో యయుత్సారామ రావణః. ౧౯
ఉత్తిత శ్చ ప్రము త్తశ్చ బలానా మనుదశః నే

టీక॥ రామ=రాముఁడా! రావణః= నై యనుట; అప్రమత్తశ్చ= ఏమటు పా
రావణుఁడు; ప్రకృతిం= స్వభావమును; టులేనివాఁడునై; స్వయం=తానే; యు
అపన్నః=పొందినవాఁడై, చలనములేని యుత్సాహః= యుద్ధముసేయఁగోరినవాఁ
స్వభావముగలవాఁడైయనుట ; ఉత్తిత డై; బలానాం= సైన్యములయొక్క; అను
శ్చ= లేచినవాఁడునై, జాగరూకుండు దర్శనే=చూడుటయందు; తిష్ఠతి(అధ్యా

హృతము)=ఉన్నాడు.

రాముఁడా! రావణుండు, నిశ్చలంబు
గుమనంబుగల్గి, జాగరూకుండై, యేమ
ఁక, శత్రువులు లేకున్నను, శత్రువులుం

దునప్పుడువలె, యుద్ధము సేయును తా
హంబునక, బ్రతిదినంబును, సైన్యంబు
లం జక్కఁగాఁ జూచుకొనుచుండును.
అని, తాత్పర్యము.

లంకా పునఁ గ్నిరాలంబా దేవదుర్గా భయావహా. ౨౦
నాదేయం పార్వతం వాన్యం కృత్రిమంచ చతుర్విధమ్

టీక॥ పునః=ఇంకను; లంకా=లం

కాపురి ; నిరాలంబా= ఆలంబములే
నిది . దేవదుర్గా = దేవతలచేతను
బొందరానిది . భయావహా= భయ
ముగలిగించునది. నాదేయం=నదిచేఁగలి
గినదియు ; పార్వతం=పర్వతంబునం
గలిగినదియు ; వాన్యం = వనసమూ
హంబునంగలిగినదియు ; కృత్రిమంచ=
చేయఁబడినదియు ; చతుర్విధం=నా
లుగువిధములుగల ; దుర్గం (అధ్యా
హృతము)= దుర్గము ; అస్తి (అధ్యా

హృతము)=ఉన్నది.

మఱియు, లంకాపురి, త్రికూటపర్వ
తంబుపైనుండుటచేఁ, బైకేబోవుటకా
ధారములేదు; అచ్చటికి వెళ్లుటకు దేవత
లకైననలవి గాదు; మఱియు నాలంకయా
పరులకు భయంబుగల్గించుచున్నది; జల
దుర్గంబును బర్వతదుర్గంబును, వనదుర్గం
బును, బ్రాకారపరిభ్రావృతంబుగు కృ
త్రిమదుర్గంబును, అనునాలుగుదుర్గంబు
లును, లంకాపురికున్నవి.
అని, తాత్పర్యము.

స్థితా పారే సముద్రస్య దూరపారస్య రాఘవ. ౨౧
నాపథోపిచ నాస్త్యత్ర నిరాదేశశ్చ సర్వతః

టీక॥ రాఘవ=రాముఁడా! సా(అ
ధ్యాహృతము)=ఆలంక ; దూరపార
స్య=దూరమునందుగట్టుగల; సముద్ర
స్య=సముద్రముయొక్క; పారే=ఆవ
లిగియున్నందు; స్థితా=ఉన్నది. అత్ర =

ఈసముద్రమునందు; నాపథోపిచ -
ఒడమార్గమును ; నాస్తి=లేదు. అ
యదేశః(అధ్యాహృతము)= ఈదేశ
ము; సర్వతః=అంతటను ; నిరాదేశ
శ్చ=వాతానాసంచారములేనిదియు.

రాముడా! లంకాపట్టణము, అతినిచ్చటివారికి, అచ్చటివారివారకాదెలివికాలంబగునముద్రమునావలిగట్టున, యునుపాయంబునులేదు; కావున, లంనున్నది; ఈసముద్రంబునుదాటుట కకుజలదుర్గమున్నది. కు, నోడమాగకంబునులేదు, మఱియు, అని, తాత్పర్యము.

శైలాగ్రే రచితా దుర్గా సా పూ డేవపురోపమా. ౨౨
వాజీవారణసంపూర్ణా లంకా పరమదుర్జయా

టిక|| డేవపురోపమా = డేవనగర ధ్యాప్యతము) = ఉన్నది.
ముతోఁబోల్కొగలదగు; సా = ఆ; లం డేవపురోపమానమగు, నాలంకాప
కా = లంకయును; పురీ = పట్టణము; పట్టణము, పర్వతాగ్రంబుననున్నదైహ
శైలాగ్రే = పర్వతాగ్రమునందు; రచితా యగజంబులచేసంపూర్ణమయి, యె
తా = చేయఁబడినదియు; దుర్గా = వ్యరికిని జయింపనలవిగాకున్నది; ప
పొందనలవిగానిదియు; వాజీవారణసం ర్వతాగ్రంబుననుండుటచేఁబర్వతదుర్గం
పూర్ణా = గుట్టములతోనువీనుంగుల బునువనదుర్గకంబునుంగలదు.
తోనునిండినదియు; పరమదుర్జయా = అని, తాత్పర్యము.
మిక్కిలియుదుర్జయంబునై; అస్తి (అ

పరిభాష్య శతఘ్నశ్చ యంత్రాణి వివిధాని చ. ౨౩
శోభయంతి పురీం లంకాం రావణస్య దురాత్మనః

టిక|| పరిభాష్య = అగడైలును; శతన్నవి.
ఘ్నశ్చ = శతఘ్నులును; వివిధాని = అగడైలచేతనుశతఘ్నులచేతను వా
నానావిధములగు; యంత్రాణి = యంత్రములు; గళిలామోదకాది నానావిధయంత్రము
త్రములును; దురాత్మనః = దుష్టబుద్ధిగల; లచేతను, దురాత్ముండగురావణునిలం
రావణస్య = రావణునియొక్క; పురీం = కాపట్టణము మిక్కిలియుం బ్రకాశించు
పట్టణమయిన, లంకాం = లంకాపట్టణము చున్నది. అని, తాత్పర్యము.
ను; శోభయంతి = ప్రకాశింపఁజేయుదు

అయుతం రక్షసా మత్ర పూర్వద్వారం సమాశ్రితమ్. ౨౪
శూలహస్తా దురాధమాః స్పర్శ్యే ఖడ్గాగ్రయోధినః

టీక|| అత్ర=ఈలంకయందు; రక్ష| యుద్ధము సేయువారలు.
సాం= రాక్షసులయొక్క; అయుతం= ఈలంక యందు, బూర్వద్వారంబు
పదివేలు; పూర్వద్వారం = తూర్పు న, బదివేల రాక్షసులున్నారు; వారలం
ద్వారమును; సమాశ్రితం= పొందినది. దలు, శూలపాణులు; యుద్ధంబున నె
స్పర్శ్యే=అందఱును; శూలహస్తాః= శూ దిరింపనలవిగాని వారలు; యుద్ధంబున
లమునుమా స్తములంగలవారలు. దురా ముందు నిలిచి, ఖడ్గంబులం బోరువార
ధమాః=ఎదిరింపనలవిగానివారలు. ఖ లు. అని, తాత్పర్యము.
గ్రాగ్రయోధినః= కత్తులచే ముందట

నియుతం రక్షసా మత్ర దక్షిణద్వార మాశ్రితమ్. ౨౫
చతురంగేణ సైన్యేన యోధా స్త్రాప్య సుత్రమాః

టీక|| అత్ర=ఈలంకయందు; చతు| లు; అను త్రమాః= తనకన్నను త్రములు
రంగేణ = నాలుగంగములుగల; సై లేనివారలు.
న్యేన(సహ)= సైన్యముతోఁగూడ; ర లంకయందుదక్షిణద్వారంబునఁజతు
క్షసాం=రాక్షసులయొక్క; నియుతం= రంగసైన్యముతోఁగూడ, లక్షమందిరా
లక్ష; దక్షిణద్వారం=దక్షిణదిక్కునం షుసులున్నారు; వారలునుమిక్కిలియున
దలిద్వారమును; ఆశ్రితం= పొందినది. మధులు. అని, తాత్పర్యము.
తస్మాత్=అందును; యోధాః= భటు

ప్రయుతం రక్షసా మత్ర పశ్చిమద్వార మాశ్రితమ్. ౨౬
చమఖడ్గధరా స్పర్శ్యే తథా సర్వాస్త్రకోవిదాః

టీక|| అత్ర=ఈలంకయందు ; రక్షసాం= రాక్షసులయొక్క ; పశ్చిమ

తం=పదిలక్షలు; పశ్చిమద్వారం=పడమర ప్రాంతములందుబండితులు.
మటిద్వారమును; అశ్రితం=పొందినది. లంకాపశ్చిమద్వారంబునఁ, బదిల
సవేణ=అందఱును; చమఃఖిత్తధరాః=క్షులరాక్షసులున్నారు; వారలందఱు
చర్తసిర్దితమగుకవచమును ఖడ్గమునుధను, జమకవచంబులనుఖడ్గంబులనుదా
రించువారలు. తథా=అట్లు; సర్వాత్మి, సమస్తాస్త్రంబులుంచెలిసి, వె
స్త్రకోవిదాః=సమస్తములయినయలుంగుచుందురు. అని, తాత్పర్యము.

స్వర్పుదం రక్షసా మత్ర ఉత్తరద్వార మాశ్రితమ్. ౨౭

రథినశ్చ శ్వవాహశ్చ కులపుత్రా స్సుపూజితాః

టీక॥ అత్ర=ఈలంకయందు; రక్షక్కంఠాఁబూజింపఁబడినవారలు.
సాం=రాక్షసులయొక్క; స్వర్పుదం=లంకాపురియుత్తరద్వారంబున,
నూలుకోటులు; ఉత్తరద్వారం=ఉత్తరనూలుకోటులరాక్షసులున్నారు; అం
రదిక్కునందలిద్వారమును; అశ్రితం=దుఁ, గొందఱురథికులునుగొందఱుశ్వసా
పొందినది. తే(అధ్యాహృతము)=వాదులును గొందఱుజసాదులునుగాను
రలు; రథినశ్చ=రథికులును; అశ్వవాన్పారు; వారలు, సహకలంబునంబుట్టిన
హశ్చ=గుఱ్ఱములచేవహింపఁబడువారవారును, రావణునకువిశ్వాసనీయులై,
లును; కులపుత్రాః=మంచికులంబునరావణునిచే మిక్కిలియుగౌరవింపఁబ
కుంబుట్టినవారలు. సుపూజితాః=చదుచుందురు. అని, తాత్పర్యము.

శతశో ధ సహస్రాణి మధ్యమం స్కంధం మాశ్రితాః. ౨౮

యాతుధానా దురాధమాః స్సాగ్రకోటిశ్చ రక్షసామ్

టీక॥ అథ=ఇంక; దురాధమాః=నిసాం=రాక్షసులయొక్క; సాగ్రకోటి
దిరింపనలవిగాని; యాతుధానాః=రాశ్చ=సమగ్రకోటియు; మధ్యమం=నడి
క్షులు; శతశః=నూలునూలుగామిదైన; స్కంధం=స్థానమును; అశ్రి
ను; సహస్రాణి=చేనవేలుగాను; రక్షతాః=పొందినారు.

మతియు , దురాధమకలగురాక్షా గానుగోటులుగాను, పట్టణమధ్యమస్థా
నులు, నూలునూలుగాను వేసవేలు నంబుననున్నవారు. అని తాత్పర్యము.

తే మయా సంక్రమా భగ్నా పరిభాష్య వహ్నితాః. ౨౯
దగ్ధా చ నగరీ లంకా ప్రాకారాశ్చ వసాదితాః

టిక|| మయా=నాచేత; తే=ఆ; సంక్రమా=విలువపడినది. సాదితాః=విలువపడినది.
కృమాః=సంచారమాగములు; భగ్నా=ననాయగడైలమీదిసంచార మా
గ్నాః=విలువపడినది. పరిభాష్య=అగ్రంబులను బగులగొట్టితని; ఆయగ
గడైలను; అవహ్నితాః=పూడ్చబడి డైలను బూడ్చి వేసినారు; ఆలంకారం
నవి. లంకా=లంకయను; నగరీచ=పరిసరయు దహించితి; ఆప్రాకారం
ట్టణమును; దగ్ధా=దహింపబడినది. బులనుబగులగొట్టితిని; ఇప్పుడంతకన్న
ప్రాకారాశ్చ=ప్రాకారములును; అని ముతము. అని, తాత్పర్యము.

బలైకచేతః క్షపితో రాక్షసానాం మహాత్మనామ్. ౩౦

టిక|| మయా(అధ్యాహృతము) = శమునొందింపబడినది.
నాచేత; మహాత్మనాం = అధికమయి నేను, మతియు , రావణుని నైన్య
నపరాక్రమముగల; రాక్షసానాం = ముఖ్యగొంతభాగమయిన , మహాప
రాక్షసులయొక్క; బలైకచేతః = నైరాక్రమశాలులగు రాక్షసులంజంపియు
న్యములొకభాగము; క్షపితః=నాన్మను. అని, తాత్పర్యము.

యేన కేనచ మాగేణ తరాప వరుణాలయమ్
హతే తి నగరీ లంకా వానరై రవధార్యతామ్. ౩౧

టిక|| యేన కేనచ మాగేణ=ఏయు సముద్రమును; తరాప=దాటెదము.
పాయముచేనైనను; వరుణాలయం=లంకా=లంకయను; వురీ=పట్టణము;

వానరైః=వానరులచేత; హతాః=హతములగువానిని; బునుదాటవచ్చును; ఇంక , వానరు
ట్టబడినది. ఇతి - అని ; అవధార్య బులంకానగరమును హతముగావించిర
తాం=నిశ్చయింపబడుచుగాక. నియేనిశ్చయింపుము. అని, తాత్పర్యము.
ఏయు పాయముచేనై ననుసముదం

అంగదో ద్వివిదో మైందో జాంబవాః పనసో నళిః

నీల శేనాపతి శ్రైవ బలశేషేణ కిం తవ. 32

టీక||అంగదః=అంగదుడు; ద్వివిదః=యేమిప్రయోజనము?
ద్వివిదుండును; మైందః=మైందుండును; మిగతేసేనతోమనకుం గార్వములే
జాంబవాః=జాంబవంతుండును; పన దు ; అంగదుండును ద్వివిదుండును మైం
సః=పనసుండును ; నళిః=నళుండును; దుండును జాంబవంతుండును బనసుండు
శేనాపతిః=శేనానాయకుండగు; నీల నునళుండును శేనానాయకుండగునీలుం
శ్రైవ=నీలుండును; సంతి(అధ్యాహ్న డును, ఉన్నారు. వీరలేచారు.
హృతము)=ఉన్నారు. తవ=నీకు; బ అని, తాత్పర్యము.
బలశేషేణ=సేనలోని మిగతచేత; కిం=

ప్లవమానా హి గత్వా తాం రావణస్య మహాశ్రీమ్

సపర్వతవనాం భిత్వా సఖాతాం సప్రతోరణామ్. 33

సప్రాకారాం సభవనా మానయిష్యంతి రాఘవ

టీక||రాఘవ=రాముడా! ఏతే(అప్రాకారాం=ప్రాకారములతోఁగూడి
ధ్యాహృతము)=వీరలు; ప్లవమానాః=నదియు; సభవనాం=ఇండ్లతోఁగూడిన
ఎగురుచు; గత్వా=పోయి; సపర్వతవ దియునగు; తాం=ఆ; రావణస్య=రావ
నాం=పర్వతంబులతోను వనంబులతో నునియొక్క; మహాశ్రీం=గొప్పపట్టి
నుగూడినదియు; సఖాతాం= అగడైల మయినలంకను; భిత్వా=పెల్ల గించి; ఆ
తోఁగూడినదియును; సప్రతోరణాం=బ నయిష్యంతి(ఆసేవ్యంతి)=తేఁగలరు.
హిద్వాఁకరములతోఁగూడినదియు; స రాముడా! వీరలు , ఆకాశమా

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స 3

గణంబునంబోయి, పర్వతంబులతోను వహంబులతోనులంకావట్టగాంబులెల్ల గిరి
నంబులతోనులగక్షలతోను బహిద్వాచి, యిచ్చటికిఁ దేగలను.
రములతోను బ్రాకారములతోను గృ అని, తాత్పర్యము.

ఏవ మాజ్ఞాపయ తీప్రం బలానాం సర్వసంగ్రహమ్. 38
ముహూర్తేన తు యుక్తేన ప్రస్థాన మభిరోచయ

టీక|| ఏవం=ఎట్లు; బలానాం=నైస్య వయ=ఇచ్చింపుము.
ములలో; సర్వసంగ్రహం=అన్నిటియం నైస్యంబులలోనన్నిటినిసారభూ
దునుసారభూతమయిన దాని; తీప్రం= తులగునంగదాదులకుశ్రేణుముగావట్టా
శిఘ్రముగా; ఆజ్ఞాపయ = ఆజ్ఞాపించు నతిమ్ము ; యాత్రాయోగ్యులగు ము
ము.యుక్తేన = యోగ్యమయిన; ము హూతంబునఁ, బయనంబగునట్లు, సు
హూర్తేనతు = ముహూర్తముచేత ఘటించుము. అని, హనుమంతుఁడు, రా
నే; ప్రస్థానం= పరియాణమున; అభిరో మునకుఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాపే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యథాకాండే, తృతీయస్కంఢే.
ఇది, స్వప్రాథకము.

ఇది, పరమాథకచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, యథాకాండతృతీయస్కంఢే,
ముగిసినది.

అ

చ తు ర్థ స గ క పా రం భః.

శ్రుత్వా హనుమతో వాక్యం యథావ దనుపూర్వతః
తతో బ్రవీ న్నహతేజా రామ స్సత్యపరాక్రమః. ౧

టీక మహా తేజాః = అధికమయిన	ని; తతో = అటుపిమ్మట; అబ్రవీత్ = చె
తేజస్సుగలవాఁడును; సత్యపరాక్రమః =	ప్పెను.
సత్యమయిన పరాక్రమముగలవాఁడు న	మహా తేజుండును సత్యపరాక్రమం
గు; రామః = రాముఁడు-హనుమతః =	డునగు రాముండు, హనుమంతుండుచె
హనుమంతునియొక్క; వాక్యం = మా	ప్రసమాటనంతయుఁ గ్రమముగా విని,
టను; అనుపూర్వతః = మొదటనుండి;	హనుమంతుంజూచి, ఇట్లు చెప్పెను.
యథావత్ = క్రమముగా; శ్రుత్వా = వి	అని, తాత్పర్యము.

యాం నివేదయసే లంకాం పురీం భీమస్య రక్షణః
క్షీప్ర మేనాం మధిష్యామి సత్య మేత ద్భ్రవీమి తే. ౨

టీక భీమస్య = భయంకరుండగు;	భ్రవీమి = చెప్పుచున్నాను.
రాక్షసం = రాక్షసుఁడైన రావణునియొ	నీవివుడుభయంకరుండగు రావణుని
క్క; యాం = ఏ; లంకాం = లంకయను;	పట్టణమగు సేలంకం జెప్పుచున్నావోదా
పురీం = పట్టణమును; నివేదయసే = తె	నిశీఘ్రముగానే హతముగా విచేదను;
ల్పచున్నావో; ఏనాం = ఈలంకాపట్ట	సత్యము, నీకుంజెప్పుచున్నాను. అని,
ణమును; క్షీప్రం = శీఘ్రముగా ; మధి	రాముండు, హనుమంతునితోఁజెప్పెను.
ష్యామి = మంథించెదను. ఏతత్ = ఈ; స	అని, తాత్పర్యము.
త్యం = సత్యమయినమాటను; తే = నీకు;	

అస్తి న్నుహతేజ సుగ్రీవ ప్రయాణ మభిరోచయే
యక్తో మహాతోక విజయః ప్రాప్తో మధ్యం దివాకరః. ౩

<p>టిక॥ సుగ్రీవః=సుగ్రీవుఁడా! అస్మిక్- ఈః=ముహూర్తే=ముహూర్తమునం దు; ప్రయాణం=పయనమును; అభికో- చయే = కోరుచున్నాను. ముహూ- తః=ఈ, ముహూర్తము; యుక్తః= తగినది. విజయః=విజయముగలిగించున ది. దివాకరః=సూర్యుఁడు; మధ్యం=పగ టిమధ్యమును; ప్రాప్తః=పొందినాఁడు.</p>	<p>సుగ్రీవుఁడా! ఈముహూర్తము నందే, ప్రయాణము సేయవలయునని కోరుచున్నాను; ఇప్పుడు, సూర్యుఁ డు, దివామధ్యమునొందియున్నాఁడు; ఈయభిజిత్తుహూర్తము, ప్రయాణ మునకుయుక్తమయినది; జయంబుగ ల్గించునది. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

అస్మి స్మహూర్తే విజయే ప్రాప్తే మధ్యం దివాకరే
 సీతాం హృత్వాతు మే జాతు క్వా సా యాస్యతి యాస్యతః. ౪

<p>టిక॥ దివాకరే = సూర్యుఁడు; మ ధ్యం= దివామధ్యమును; ప్రాప్తే = పొందఁగా; అస్మిక్ = ఈ; విజయే = విజయముగలిగించునట్టి; ముహూర్తే = అభిజిత్తుహూర్తమునందు; మే = నే ను; యాస్యతః = ప్రయాణము సేయఁ గా; అశా = ఈ రావణుఁడు; సీతాం = సీతను; హృత్వాతు = హరించియు ; జాతు = ఒకానొకప్పుడును; క్వా = ఎచ్చ</p>	<p>టికీ; యాస్యతి=పోగలఁడు; సూర్యుఁడు మధ్యంగతుఁడైయుండు నప్పుడు, విజయావహంబగు నీయభిజిత్తు హూర్తంబుననేను బ్రయాణమగుదునే ని, సీతనవహరించిన రావణుండు, ఎ చ్చటికిఁబోయి, తప్పించుకొనఁగలడు? అతంఁడెచ్చటికిఁబోయినను విడువక, వ ధింతును. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

సీతా శ్రుత్వా భియానం మే ఆశా మేవ్యతి జీవితే
 జీవితాంతే మృతం స్మృప్త్యా పీత్యా విష మివా తురః. ౫

<p>టిక॥ సీతా=సీత; మే= నాయు క్క; అభియానం = ప్రయాణము ను; శ్రుత్వా=విని; విషం=విషమును; యకాలమునందు; అమృతం=అమృత</p>	<p>పీత్యా-త్రావి; అతురః=పీడితుఁడగు వాఁడు; జీవితాంతే = ప్రాణాత్మ యకాలమునందు; అమృతం=అమృత</p>
--	--

మును; స్పృష్ట్యేవ = తాకివలె; జీవితే = ప్రాణమునందు; ఆశాం = ఆశను; ఏవ్యతి = పొందఁగలదు.

ఏవంబుఁ ద్రాఁగినవాఁడు పీడితుం డైచావంబోవును తటికాలంబున, నమృతస్వశంబునొంది, కొంచెముజీవన శక్తినొందునట్లు, సీతాదేవి, నాప్రయాణంబునువిని, జీవితాశంబొందఁ గలదు. అని, తాత్పర్యము.

ఉత్తరాఫల్గునీ హ్యద్య శ్వస్తు హస్తేన యోత్యతే
అభిప్రయామ సుగ్రీవ సర్వానీకసమాప్యతాః, ౬

టీక॥ సుగ్రీవ = సుగ్రీవుఁడా! అద్య = నేఁడు; ఉత్తరాఫల్గునీహి = ఉత్తరఫల్గునీన త్తత్రముగదా! శ్వస్తు = రేవుమాత్రము; చంద్రః (అధ్యాహృతము) = చంద్రుఁడు; హస్తేన - హస్తనక్షత్రముతో; యోత్యతే = చేరఁగలఁడు. సర్వానీకసమాప్యతాః = సమస్తసైన్యములచేఁబరివేష్టించఁ బడినవారలమై; అభిప్రయామ = పయన మగుదము. సుగ్రీవుఁడా! నేఁడు ఉత్తరఫల్గునీ నక్షత్రము; పునర్వసునక్షత్రంబునఁ బుట్టి ననాకు, ఇదిసాధనతారయగుచున్నది; రేవుహస్తనక్షత్రము, అదినాకువైదన తారయగును; కావున, సమస్తసైన్యంబు లంగూడి, నేఁడేపయనమయ్యెదము. అని, తాత్పర్యము.

నిమిత్తాని చ ధన్యాని యాని ప్రాదుర్భవంతి చ
నిహత్య రావణం సీతా మానయిష్యామి జానకీమ్, ౭

టీక॥ యాని = ఏ; నిమిత్తాని = నిమిత్తములు; ధన్యాని = శుభముగలిగించు నవో; తాని (అధ్యాహృతము) చ = అవియు; ప్రాదుర్భవంతి చ = అవిభవించుచున్నవి. రావణం = రావణుని; నిహత్య = చంపి; జానకీం = జనకమహారాజుకూతురయిన; సీతాం = సీతను; ఆనయిష్యామి (ఆనేష్యామి) = తెచ్చెదను. మఱియు, శుభసూచకంబులగు నిమిత్తంబులును చాిదుభావించుచున్నవి; అవశ్యము, రావణునివధించి, జనకమహారాజుకూతురయిన సీతం దెచ్చెదను. అని, తాత్పర్యము.

౪౪ ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౪

టీక || వనోకసః=వానరులు; నిమ్మే-
ఘ=పల్ల ములయందును; వనదుగోఘ-
జలముచేబోనలవిగానిప్రదేశములందు
ను; వనేషుఘ= వనములయందును; ని
హితం=ఉంచబడిన; పశేషాం=శత్రువు
లయొక్క; బలం = బలమును; అభిప్లు
త్య=ఎగిరి; అభిపశ్యేయః= చూడురు
గాక.

ఒకవేళ, శత్రువులు, పల్లవు నేలల
యందును, జలదుగ్గస్థానంబులందును,
అడవులయందును, సమయముఁ జూచి
మనలంబ్రహ్మరించుటకై సైన్యంబులుంచి
యందురు; వానరులచ్చటచ్చట, నాకొ
శంబునకుఁ దగ్గమించి, యట్టిస్థలంబులశత్రు
సైన్యంబులున్నవో లేవో చూడవలయు
ను. అని, తాత్పర్యము.

యచ్చ ఫల్గు బలం కించి త్త దత్తైవో పయుజ్యతామ్
ఏత ద్ధి కృత్యం ఘోరం నో విక్రమేణ ప్రయుజ్యతామ్. ౧౪

టీక||ఫల్గు=అసారమయిన; బలంచ-
సైన్యమును; యత్=ఏది; కించిత్=కొం
చెము; అస్తి(అధ్యాహృతము)= కల
దో; తత్=అది; అత్తైవ=ఇచ్చటనే; ఉ
పయుజ్యతాం= ఉపయోగింపబడు
గాక. సః=మనయొక్క; ఏతత్=ఈ;
కృత్యం=కార్యము; ఘోరంహి= భ
యంకరముగాదా! విక్రమేణ=పరాక్ర

మముచేత; ప్రయుజ్యతాం=ప్రయోగిం
పబడుగాక.

కొంచెమునెన్నగమయినబలమున్న
యెడల, దానినిచ్చటనే యుపయోగా
ర్థమయియుండును; మనదిగొప్పకా
ర్యము, కార్యము, నందలునుబరాక్రమం
బునవలంబించియుండవలయును.

అని, తాత్పర్యము.

సాగరౌఘనిభం భీమ మగ్రాసీకం మహాబలాః
కపిసింహః ప్రకషణంతు శతశో ధ సహస్రశః. ౧౫

టీక|| మహాబలాః=అధికమయినబ
లముగలవారలగు; కపిసింహః=వానర
శ్రేష్ఠులు; శతశః=సూతుసూతులుగా
ను; అథ=ఇంకను; సహస్రశః=వేనవే

లుగాను; సాగరౌఘనిభం=సముద్రప్ర
వాహముతోసమానమయినదియు; భీ
మం=భయంకరమునగు; అగ్రాసీకం=
ముందటిసేనను; ప్రకషణంతు=ఈదు

రుగాక.

మహాబలశాలులగు వానర శ్రేష్ఠులు
నూలునూలు గాను వేనవేలుగాను

గుంపులుగూడి, యగ్రసేనతోఁ గూడి,
ముందునడకురుగాక.
అని, తాత్పర్యము.

గజశృ గిరిసంకాశో గవయశ్చ మహాబలః

గవాక్షశ్చ గ్రతో యాంతు గవాం దృప్తా ఇవవళభాః. ౧౬

టిక॥గిరిసంకాశః=పర్వతముతోన
మానుండైన;గజశృ=గజుండను;మహా
బలః=అధికమయినబలముగల; గవయ
శృ=గవయుండును; గవాక్షశృ=గవా
క్షుండును;అగ్రతః=ముందట;గవాం=
గోవులయొక్క; అగ్రతః(అధ్యాత్మత
ము)=ముందట;దృప్తాః = గర్వించిన;

ఋషభాశ్చ-అఁబోతులవలె; యాం
తు=పోవుదురుగాక.
పర్వతాకారుండగుగజుండును,మహా
బలుండగుగవయుండును, గవాక్షుండు
ను,గర్వితంబులగునాఁబోతులు,గోవుల
ముందటంబోవునట్లు, సేనకుముందునడ
తురుగాక.అని, తాత్పర్యము.

యాతు వానరవాహిన్యా వానరః స్థవతాం వరః

పాలయ స్తక్షిణం పార్శ్వ మృషభో వానరవళభాః. ౧౭

టిక॥స్థవతాం = ఎగురువారిలోప
ల;వరః=శ్రేష్ఠుండును;వానరవళభాః=
వానరశ్రేష్ఠుండునగు; ఋషభః=ఋష
భుండను;వానరః=వానరుండు; వానర
వాహిన్యాః=వానరసేనయొక్క;దక్షి
ణం=కుడిదైన;పార్శ్వం= ప్రక్కను;

పాలయ=రక్షింపుచు; యాతు=పో
వుఁగాక.
ఎగురువారిలోను త్రముండును,వాన
రశ్రేష్ఠుండునగుఋషభుండు, వానరసే
న దక్షిణపార్శ్వమును బాలించుచువ
చ్చుఁగాక.అని, తాత్పర్యము.

గంధహస్తీవ దుధకషణ స్రవస్వీ గంధమాదనః

యాతు వానరవాహిన్యా సృష్ణం పార్శ్వ మధిష్ఠితః. ౧౮

టిక॥ గంధహస్తీవ= మత్తగజమువలె; దుధకషణః= ఎదిరింపనలవిగాని

జ

జ

వాడును; తరస్వీ = బలవంతుడును	డై; యాతు = పోవుచుగాక.
గు; గంధమాదనః = గంధమాదనుడు;	మ త్తగజముంబోలెదుర్భాషుండు
వానరవాహిన్యాః = వానరసేనయొ	నుబలవంతుండునగుగంధమాదనుండు,
కః సవ్యం = ఎడమదైన; పార్శ్వం =	వానరసేనయెడమప్రక్కను బాలించు
ప్రక్కను; అధిష్ఠితః = అధిష్ఠించినవా	డు, వచ్చుచుగాక. అని, తాత్పర్యము.

యాస్యై బలమధ్యేహం బలౌఘ మభిహషాయక్
అధిరుహ్య హనూమంత మైరావత మివేశ్వరః. ౧౯

టీక॥ అహం = నేను; ఈశ్వరః =	పోయెదను.
ఇంద్రుడు; విరావతమివ = విరావ	నేను, దేవేంద్రుండుడైరావతమువా
తమునువలె; హనూమంతం = హను	రోహించునట్లు, హనుమంతునిసైరా
మంతుని; అధిరుహ్య = ఎక్కి; బలౌఘం =	రోహించి, సైన్యంబులకు శ్వాసంబు
మైన్యముమాహమును; అభిహషాయక్	గల్గించుచు, సైన్యమధ్యంబునవచ్చెదను.
యక్ = స. తసింపజేయుచు; బలమ	అని, తాత్పర్యము.
ధ్యే = సైన్యముననుహము; యాస్యై =	

అంగదే నైష సంయాతు లక్ష్మణ శ్చాంతకోపనుః
సార్వభౌమేన ధూతేనో ద్రవిణాధి పతిర్వథా. ౨౦

టీక॥ అంతకోపనుః = యమునిలో	పోవుచుగాక.
బోల్కొంగల; ఏషః = ఈ; లక్ష్మణశ్చ =	యక్షనాథుండగుకుబేరుండు, సా
లక్ష్మణుండును; అంగదేవ = అంగదు	వశభౌమంబును సుత్తరదిగ్గజంబునెక్కి
నిచేత; సార్వభౌమేన = సార్వభౌమ	పోవునట్లు, అంతకుత్పల్లవగునీలత్త్వ
మనును త్తరదిగ్గజముచేత; ధూతేనః =	ణుండును, అంగదునారోహించి, స
యక్షులకుఁబ్రభువైన; ద్రవిణాధిప	చ్చునుగాక. అని, తాత్పర్యము.
తిర్వథా = కుబేరుండువలె; సంయాతు =	

జాంబవాంశ్చ సుషేణశ్చ వేగదశోచ వానరః

జ

జ

ఋక్షరాజో మహాసత్త్వః కుక్షీరతతు తే త్రయః. ౨౦

టీక॥ ఋక్షరాజః=ఎలలగుగొడ్డులకుంబ్రోధుండును; మహాసత్త్వః=అధికమయినబలముగలవాఁడునగు; జాంబవాంశ్చ=జాంబవంతుండును; సుషేణశ్చ=సుషేణుండును; వేగదశే=వేగదశియను; వానరశ్చ=వానరుండును; తే=వారలు; త్రయః=మూవురును; కుక్షీం=వెనుకటిభాగమును; రతుంతు=రక్షింతురుగాక. ఋక్షరాజుండును మహాబలుండును గుజాంబవంతుండును సుషేణుండును వేగదశియు, వీరు మూవురును, సేనాపశ్చాద్భాగమును రక్షింతురుగాక. అని, రాముండు, నెప్పెను. అని, తాత్పర్యము

రాఘవస్య వచ శ్శ్రుత్వా సుగ్రీవో వాహినీపతిః

వ్యాధిచేశ మహావీర్యాన్ వానరా న్వానరహభః. ౨౧

టీక॥ వానరహభః=వానరశ్రేష్ఠుండును; వాహినీపతిః=వానరసేనకుంబ్రభుండునగు; సుగ్రీవః=సుగ్రీవుండు; రాఘవస్య=రామునియొక్క; వచః=మాటలు; శ్శ్రుత్వా=విని; మహావీర్యాన్=అధికమయినపరాక్రమముగల; వానరాన్=వానరులను; వ్యాధిచేశ=ఆజ్ఞాపించెను. వానరోత్తముండును వానరసేనాధీశ్వరుండునగు సుగ్రీవుండు రాముండు చెప్పిన మాటను విని, మహాపరాక్రమశాలులగు వానరులకుంబయినముకండని యాజ్ఞాపించెను. అని, తాత్పర్యము,

తే వానరగణౌ స్సర్వే సముత్పత్య యుయుత్సవః

గుహభ్య శ్శిఖరేభ్యశ్చ ఆశు భ్రష్టు విరే తదా. ౨౨

టీక॥ తదా=అప్పుడు; తే=ఆ; వానరగణౌ=వానరసమూహములు; సర్వే=అందఱును; యుయుత్సవః=యుద్ధముసేయఁగోరినవారలై; సముత్పత్య=అప్పుడు వానరులందఱును, యుద్ధోత్సవః=విగిరి; ఆశు=శీఘ్రముగా; గుహాభ్యశ్చ=గుహలవలనను; శిఖరేభ్యశ్చ=పర్వతశిఖరములవలనను; భ్రష్టువిరే=గంతులు వేసిరి. అప్పుడు వానరులందఱును, యుద్ధోత్సాహులయి, గుహలనుండియుం బర్వ

౪౪ ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౪

తనభిరంబుల నుండియు వృక్షంబులనం | అని, తాత్పర్యము,
డియు, సగిడి, గుఱులు చేసిరి.

తతో వానిర రాజేన = త్వ, జేనక పూజితః
జగామ రామో ధర్మాత్వా స సైన్యో దక్షిణాం దిశమ్. ౨౪

టీక తతో=అనుచిహ్నుట; ధర్మాత్వా=	దిశం= దిక్కునుగూర్చి; జగామ= పొం
త్వా= ధర్మమునాశ్రితుడగు; రామః=	దేను.
రాముండు; వానిర రాజేన= వానరేశ్వ	అంత, ధర్మాత్ముడగు రాముండు
రుండగునుగ్రీవునిచేతను; లక్ష్మజేనక=	వానిర రాజుండగునుగ్రీవునిచేతలక్ష్మణుని
లక్ష్మణునిచేతను; పూజితః=పూజింపఁ	చేఁబూజితుండై, వానిర సైన్యంబుగూ
బడినవాఁడై; స సైన్యః= సైన్యముతోఁ	డి, దక్షిణపుదిక్కునుబట్టి, పోయెను.
గూడినవాఁడై; దక్షిణాం= దక్షిణపు;	అని, తాత్పర్యము.

శతై శ్వశనహ సైన్య కోటిభి రయ్యుతైః ౨౫
వారిణాశైశ్చ హరిభి ర్యయా పరివృతైః స్తవా. ౨౫

టీక తదా=అప్పుడు; సః (అధ్య	యయా=పోయెను.
హృతము)=ఆ రాముండు; వారిణాశై	అప్పుడు, రాముండు, నూలునూలు
శ్చ=ఏనుంగులతో సమానులను; శతైః=	లుగాను, లక్షలులక్షలుగాను, కోటులు
నూలులును; శతసహ సైన్య=లక్షలును;	కోటులుగాను, బదివేలు పదివేలుగా
కోటిభిః=కోటులును; అయ్యుతైః=ప	ను, నుండువానరులచేఁబర వేష్టితుండై,
దివేలునగు; హరిభిః=వానరులచేత; ప	పోయెను. అని, తాత్పర్యము.
రివృతః = పరివేష్టింపఁబడినవాఁడై;	

తం యంత మనుయాతి స్త మహా హరివాహినీ

టీక మహాహి=గొప్పదగు; హిరివా	న్న; తం=ఆ రాముని; అనుయాతిస్త=
హినీ=వానరసేన; యంతం=పోవుచు	వెంబడించినది.

ఆప్సమ రాముండు, బోవుచుండఁ దీంచినదచినది.

గా, ఆయనను, గొప్పవానరసేన, వెంట అని, తాత్పర్యము.

దృప్తాః ప్రముదితా స్సర్వే సుగ్రీవేణా భిపాలితాః. ౨౬

ఆప్లవంతః స్లవంతశ్చ గజాంతశ్చ ప్లవంగమాః

ద్వేశంతో ధావమానాస్తే జగ్న్వై దక్షిణాం దిశమ్. ౨౭

భక్షయంత స్సుగంధీని మధూని చ ఫలానిచ

ఉద్వహంతో మహావృక్షా ముజరీ పుంజధారిణిః. ౨౮

టీక|| తే=ఆప్లవంగమాః=వానరులు; సర్వే=అందఱును; దృప్తాః=గర్విం
చినవారలై; ప్రముదితాః=మిక్కిలి
యుసంతసించినవారలై; సుగ్రీవేణ=
సుగ్రీవుచేత; అభిపాలితాః=పాలి
పఁబడినవారలై; ఆప్లవంతః=ఎగురు
చు; స్లవంతశ్చ=గర్జితులువేయుచును; గ
జాంతశ్చ=అజుచుచును; ద్వేశంతః=నెల
హనాదమసేయుచు; ధావమానాః=
పరుగెత్తుచు; సుగంధీని=మంచివాసనగ
ల; మధూనిచ=తేనెలను; ఫలానిచ=పం
డ్లను; భక్షయంతః=భక్షింపుచు; మం
జరీపుంజధారిణిః=పూగొత్తులసమూ
హములనుధరించునట్టి; మహావృక్షాః=

గొప్పవృక్షములను; ఉద్వహంతః=పట్టు
కొనుచు; దక్షిణాం=దక్షిణపు; దిశం=
దిక్కు-సుగూచి; జగ్న్వై=పోయిరి.
“వై” అనునది పాదపూరణార్థము.

ఆవానరులు, గర్వితులయి, సంతృప్తు
లయి, సుగ్రీవపాలితులయి, యెగురు
చు, గంతులు వేయుచు, నజుచుచునింహ
నాదంబులు గావించుచు, బరుగులిడు
చు, సుగంధిఫలంబులం దినుచు, దేని
యలం దావుచు, విలాసార్థము, పుష్ప
మంజరీశోభితంబులగు పెద్దవృక్షంబులం
బట్టుకొనుచు, దక్షిణదిక్కునకుంబోయి
రి. అని, తాత్పర్యము.

అన్యోన్యం సహసా దృప్తా నిర్వహంత తుపంతచ

పతంతశ్చా ధీపం త్యన్యే పాత యుంత్యపరే పరాత్. ౨౯

టీక|| తే=ఆవానరులు; దృప్తాః= గర్వించినవారలయి; సహసా = బలము

❧

❧

చేత; అనోన్యం=బంధులను; నిర్వహించి=పెట్టుచుండిరి. ఊపంతిచ=పడవేయుచునుండిరి. అన్యే = ఇతరులు; సంతతశ్చ=పడుచును; అక్షిపంతి=అక్షేపించుచుండిరి. అపరే=మఱికొందఱు; వరాక=ఇతరులను, పడద్రోయువారలనుట; పాతయంతి= పడద్రోయుచుండిరి.	అన్యమ, వానరులు, గర్వితులయి, బలంబునఁగొందఱు, ఇతరులంబై కత్తిరి; కొందఱితరులంబడద్రోసిరి; కొందఱుపడద్రోయఁబడియొక క్తులు కావునఁ, బడద్రోసిన వారలనాక్షేపించిరి ; ఇతరులగువారిలొందఱు, తమ్ములబడద్రోసిని వారిలమఱలంబడద్రోసిరి.
--	--

అని, తాత్పర్యము.

రావణో నో నిహంతవ్య స్సచేచ రజనీవరాః
ఇతి గజఁతి హరయో రాఘవస్య సమీపతః. ౩౦

టీక “నః=మనకు; రావణః= రావణుడు; నిహంతవ్యః= చంపఁబడవలసినవాఁడు. రజనీవరాః=రాక్షసులు ; సర్వేచ=అందఱును; నిహంతవ్యాః (అర్థ్యాహృతము)=చంపఁబడవలసిన వారలు” ఇతి=అని; హరయః = వానరులు; రాఘవస్య=రామునియొక్క; సమీపతః=సమీపమునందు ; గజఁతి=అజుచుండిరి.	పతః=సమీపమునందు ; గజఁతి=అజుచుండిరి.
--	------------------------------------

“మనము, రావణుని రాక్షసుల నందఱను , జంపి చేయవలయు” ననియట్లువానరులు, రామునిసమీపమునందు , గజఁతుచుండిరి.

అని, తాత్పర్యము.

పురస్తా దృపభో వీరో నీలః కుముద ఏవచ
పంథానం శోధయంతి స్త వానరై ర్బహుభి స్సహ. ౩౧

టీక వీరః= పరాక్రమశాలియగు; ఋషభః = ఋషభుండనువాఁడును; నీలః=నీలుండును; కుముదఏవచ = కుముదుండును; బహుభిః = పెక్కులయిన; వానరై స్సహ=వానరులతోఁగూడ; పురస్తాత్ = ముందట; పంథానం = మార్గమును; శోధయంతి=శోధించుచుండిరి.	స్తాత్ = ముందట; పంథానం = మార్గమును; శోధయంతి=శోధించుచుండిరి.
--	---

పరాక్రమశాలియగుఋషభుండనువాఁడునునీలుండునుకుముదుండును, పెక్కులయినవానరులతోఁగూడ; పుర

❧

కుక్కువానరులంగూడి, సేనకుముందునడచి,
మాగఁబుకోధింపుడుండిరి.

అని, తాత్పర్యము.

మధ్యేతు రాజా సుగ్రీవో రామో లక్ష్మణ ఏవచ
బహుభి ర్బలిభి భీకై వృతా శ్శత్రు నిబహాణాః. ౩౨

టీక || శత్రునిబహాణాః=శత్రువులు=పోయిరి.

లంజంపునట్టి; రాజా=రాజుని; సుగ్రీ
వః=సుగ్రీవుడును; రామః=రాముండు
ను; లక్ష్మణ ఏవచ=లక్ష్మణుండును; బలి
భిః=బలవంతులును; భీమైః=భయంకరు
లును; బహుభిః=పెక్కువానరులచే
త; వృతాః=చుట్టబడినవారలై; మధ్యే
తు=నడుమను; జగ్తుః(అధ్యాచూత

శత్రువులం జంపువారలగు, వానర
రాజుసుగ్రీవుండును, రాముండును, లక్ష్మ
ణుండును, బలవంతులును భయంక రా
కారులునగు పెక్కువానరులచేఁబరిచే
ష్టింపఁబడినవారలై, సేనామధ్యంబునం
బోయిరి. అని, తాత్పర్యము.

హరి శ్శతవలి ర్వరః కోటిభి దశభి ర్వృతః

సర్వా మేకో హ్యవష్టభ్య రరక్ష హరివాహినీమ్. ౩౩

టీక||వీరః=పరాక్రమశాలియగు; శ

తవలిః=శతవలియను; హరిః= వానరుఁ
డు; దశభిః=పదియగు; కోటిభిః=కోటు
లచేత; వృతః = చుట్టబడినవాఁడై; ఏ
కః=ఒక్కఁడై; సర్వాం= సమస్తమయి
న; హరివాహినీం=వానర సేనను; అవ
ష్టభ్య=అధిష్టించి; రరక్షహి = రక్షిం

చెనుగదా!

వీరుండగు, శతవలియను వానరుం
డు, పదికోట్లవానరవీరులచేఁ బరివేష్టి
తుండై, యొక్కఁడై, వానర సేననంత
యురక్షించుచుండెను.

అని, తాత్పర్యము.

కోటిశతపరీవారః కేనరీ పునో గజః

అరగ-శ్చుతిబలః పార్శ్వ మేకం తస్యాభి రక్షతి. ౩౪

టీక కోటిశతపరివారః—నూలు	చుండిరి.
కోటులపరివారముగల; కేశరీ=కేశరీ	కేశరియగుననుండును గణండును
యును; పనసః=పనసుండును; గణః=	మహాబలుండునగు నర్కుండును, ౭
గణండును; అతిబలః= అధికమయిన	కొరకరు, నూలుకోటులవానిరులతో
బలముగల; అర్కశ్చ=అర్కుండును;	గూడి వానిరసేన యొక పార్శ్వంబు
తస్య=ఆవాసర సైన్యమయొక్క; ఏ	నురక్షింపుచుండిరి.
కం=ఒక్కటయిన; పాశ్వకం=ప్రక్క	అని, తాత్పర్యము.
ను; అభిరక్షతి(అభిరక్షంతి) = రక్షించు	

సుషేణో జాంబవాంశ్చైవ ఋత్యైశ్చ బహుభిర్వృతౌ
సుగ్రీవం పురతః కృత్వా జఘనం సంరక్షతః. ౩౪

టీక సుషేణః= సుషేణుండు;	తుః=క్షింతి.
జాంబవాంశ్చైవ = జాంబవంతుండు	సుషేణుండును జాంబవంతుండు
ను; బహుభిః= పెక్కులయిన; ఋత్యై	ను, ఋషి సైన్యంబు చేరిరి వేష్టితులయి,
శ్చ=ఎఱుగుగొడ్డలచేతను; వృతౌ=చు	సుగ్రీవునిముందటనుంచుకొని, వానిరసే
ట్టంబడినవారలై; సుగ్రీవం=సుగ్రీవుని; పు	రవశ్యమభాగమునురక్షింపుచుండిరి.
రతః=ముందట, కృత్వా=చేసికొని; జ	అని, తాత్పర్యము.
ఘనం= పశ్చాద్భాగమును; సంరక్ష	

తేషాం సేనాపతి వీరో నీలో వాసరపుంగవః
సంపత స్తతతాం శ్రేష్ఠ స్తద్భులం పర్యపాలయత్. ౩౬

టీక తేషాం=ఆవాసరులకు; సేనా	నీలః= నీలండు; సంపత=అంతటను
పతిః=సేనానాయకుండును; వీరః=వ	తిరుగుచు; తత్=ఆ; బలం=సేనను; పర్య
రాక్రమశాలియును; వాసరపుంగవః=	పాలయత్=పాలించెను.
వాసర శ్రేష్ఠుండును; పతతాం=ఎగురు	వాసర సేనానాయకుండును, బ
వారలలో; శ్రేష్ఠః=ఉత్తముండునగు;	రాక్రమవంతుండును, వాసరౌ త్తముం

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము.

౫౩

స ౪

డను, ఉత్పతనశక్తిగలవారలలోను త్రిరుగుచు, వానరసేనను, రక్షింపుచుండే ముందునగునీలుండు, నాలుగుప్రక్కలం ను. అని, తాత్పర్యము.

దరీమఃఖః ప్రజంఘశ్చ రంభోభ రభసః కపిః
సర్వతశ్చ యయు స్వరా స్త్వరయంతః స్లవంగమా౯. ౩౭

టీక॥ అభః=ఇంకను; వీరాః=పరా	పోయిరి.
క్రమశాలలగుః దరీమ ఖః=దరీమఃఖం	మఱియుఁ, బరాక్రమవంతులగు, ద
దును; ప్రజంఘశ్చ=ప్రజఘండును; రం	దీమ ఖండును బ్రజఘండును, రంభం
భః=రంభండును; రభసః = రభసుండ	న సురభిసుండును, నాలుగుప్రక్కలం
ను; కపిః=వానరుండును; సర్వతశ్చ=అం	దిరుగుచు, వానరులనందఱనుబోల్చి
తటను; స్లవంగమా౯=వానరులను; స్వ	హవతుచుఁ, బోయిరి.
రయంతః=వేగిరివతుచు; యయుః=	అని, తాత్పర్యము.

ఏవం తే హరిలాదూకలా గచ్ఛంతో బలదక్షిణాః
అపశ్యం ప్రే గిరిశ్రేష్ఠం సహ్యం ద్రుపలతా యుతమ్. ౩౮
సరాంసిచ సుపుల్లాసి తటాకాసి వనానిచ

టీక॥ ఏవం=ఇట్లు; తే=ఆ; హరిశా	సి=చెఱువులను; వనానిచ=అడవులను;
నూకలాః=వానర శ్రేష్ఠులు; బలదక్షి	అపశ్యం=చూచిరి.
తాః=బలగర్వితులయి; గచ్ఛంతః=పో	ఆవానరోత్తములు, ఇట్లుబలగర్వితు
వుచు; తే=ఆవానరులు; ద్రుపలతాయు	లయిపోవుచు, సూరంబుననుండి, వృ
తం=వృక్షములతోను తీరగలతోనుంగూ	తలబులతోనులతలతోను ఒప్పుచున్నప
డిన; గిరిశ్రేష్ఠం=పర్వత శ్రేష్ఠమయిన;	ర్వత శ్రేష్ఠంబగుసహ్యపర్వతంబును, మ
సహ్యం= సహ్యపర్వతమును; సుపుల్లా	తీయు, పుల్లపద్మకల్పారంబులగుసర
ని=చక్క-గావికసించిన, చక్క-గావి	స్సులను తటాకంబులను వనంబులనుం,
కసించినకమలము మొదలగు నవిగలయ	జూచిరి.
గుట; సరాంసిచ=సరస్సులను; తటాకా	అని, తాత్పర్యము.

రామస్య శాసనం జ్ఞాత్వా భీమకోపస్య భీతవత్. ౩౯
 వజ్రాయ న్నగరాభ్యాశాం స్తథా జనపదానపి
 సాగరౌఘనిభం భీమం త ద్వానరబలం మహత్. ౪౦
 ఉత్ససజ్ మహాఘోషం భీమఘోష ఇవాణవః

టీక॥ సాగరౌఘనిభం=సముద్రప్రవాహముతో సమానమయినదియను; భీమం=భయంకరమును; మహత్=గొప్పదియనగు; తత్=ఆ; వానరబలం=వానరస్యైశ్చము; భీమకోపస్య=భయంకరమగుకోపముగల; రామస్య=రామునియొక్క; శాసనం=ఆజ్ఞను; జ్ఞాత్వా=తెలిసికొని; భీతవత్=భయమునొందినదై; నగరాభ్యాశా=పట్టణసమీపప్రదేశములను; తథా=అట్లు; జనపదానపి=గ్రామములను; వజ్రాయత్=విడుచుచు; మహాఘోషం=పెద్దధ్వనిగలదై;

భీమఘోషః=భయంకరమగుధ్వనిగల; అణవశ్చ=సముద్రమువలె; ఉత్ససజ్=పోయెను. సముద్రంబునబోలె ననంతలయి యున్నదియుభయంకరంబునగు నావానరసేన, భయంకరకోపుండగురామునాజ్ఞకుభయపడి, నగరంబులపైఁగాని గ్రామంబులపైఁగానిపడక, మహాధ్వనిగదుర, మహాఘోషంబగుసముద్రంబుకరం, బోయినది. అని, తాత్పర్యము.

తస్య దాశరథేః పార్శ్వే శూరాస్తే కపికుంజరాః. ౪౧

రూణా మాశ్రుశ్చ సృవే సదశ్వాశ్చ చోదితాః

టీక॥ తస్య=ఆ; దాశరథేః=రామనియొక్క; పార్శ్వే=పక్కయందు; శూరాః=యుద్ధమునందుభయములేనట్టి; తే=ఆ; కపికుంజరాః=వానరశ్రేష్ఠులు; సర్వే=అందఱును; చోదితాః=ప్రేరేపించబడిన; సదశ్వాశ్చ=ఉత్తమాశ్వంబులవలె; రూణాః=

శీఘ్రముగా, ఆశ్రువుల=పోయిరి-రామునకుల్లాసంబుగల్గించుటకై, యతససమీపంబున, శూరులగువానరౌత్తములు, చోదితంబులగునుత్తమాశ్వంబులకై వడి, శీఘ్రించునందిరుగైతిరి- అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామానుజము * యుద్ధకాండము.

౫౫

స ౪

౩

౩

కపిభ్యాం హవ్యా మానా తా శుశుభాతే సరోత్తమా. ౪౨
మహాభ్యుమివ సంస్పృష్టా గ్రహాభ్యాం చంద్రభాస్వరౌ

టీక|| కపిభ్యాం = హనుమదంగదుల సగ్ర-రావివ = చంద్రసూర్యులువలె; శు
చేతః హి హవ్యా = మోయించుచు శుభాతే = ప్రకాశించిరి-
న్న; తౌ = ఆ; సరోత్తమా = పురుష పురుషశ్రేష్ఠులగు రామలక్ష్మణ
శ్రేష్ఠులగు రామ లక్ష్మణులు; మహా లు, హనుమదంగదుల సైన్యములుండగ
దాభ్యం = గ్రాభ్యములగు; గగనా సి, బృహస్పతిశుక్రబుధులతో సంబంధిం
భ్యాం = బృహస్పతిశుక్రబుధులచేత; సం చిన, చంద్రసూర్యులుంబోలె, బ్రహ
స్పృష్టే = స్పృశింపబడిన; చంద్రభా శించిరి- అని, తాత్పర్యము-

వానర రాజేన లక్ష్మణేనచ పూజితః. ౪౩
మ రామో ధర్మాత్మా ససైన్యో దక్షిణాం దిశమ్
జగ

టీక|| తతః = తతః; ధర్మాత్మా = ధర్మమునుగూర్చి; జగమ = బోయెను.
; రామః = రాముల అట్లు, ధర్మాత్ముండగు రాముం
మహాస్వభావుండగు = వానరేశ్వరుండగు డు, వానర రాజుండగు సుగ్రీవుండును
దు; వానర రాజేన = లక్ష్మణేనచ = లక్ష్మణు లక్ష్మణుండునుబూజింప, వానర సేనం
సుగ్రీవునిచేతను; లక్ష్మణేనచ = పూజింపబడిన గూడి, దక్షిణపుదిక్కునకుం బోయెను.
నిచేతను; పూజితః = సైన్యముతోఁగూడిన అని, తాత్పర్యము.
వాడై; ససైన్యః = దక్షిణపు; దిశం =
వాడై, దక్షిణాం;

దగతో రామం లక్ష్మణ శ్శుభయా గిరా. ౪౪
త మం పరిపూర్ణార్థాత్ స్వస్తి మాస్త్రితి భాసవాత్
ఉవాచ

టీక|| స్వస్తిమా = జ్ఞాపకశక్తిగ దగతః = అంగదునిఁ బొందియు
లవాండును; ప్రతిభా సవాత్ = అధి స్త; లక్ష్మణః = లక్ష్మణుండు; ప
కమయిన ప్రతిభగల రాండునగు; అం పరిపూర్ణార్థః = నిండిన కోర్కు

ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౪

మంగళం యై; తు-అ; రామం- రా
మునిగూర్చి; శుభయా= మంగళకరము
యిన; గిరా=మాటచేతఁడు = చె
ప్పెను.

జ్ఞాపకకర్తగలవాడను, మిగిలిన

యుద్ధబలిభగల రామనగు, అంగదుని
వైంగూర్చుండెను. పైలక్షణము, పరి
పూర్ణమని యీ ధృతిపై హనుమంతునిపై
నన్నె రాముంబుచి, మంగళవాక్యము
ని, నిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

హృణా మవాప్య తైచేహీం స్త్రీనం హత్యాచ
సమృద్ధాథా సమృద్ధాథా మయాధ్యాం ప్రత
రావణమ్. ౪౫
చూడ్యసి

టీకాత్వం(అధ్యాహుతము)=నీ : అయోధ్యాంప్రత=అ
ప్రీతం=నీకుఁగఱుగా; హృణాం= ఆహ
మారంపఁబడిన; తైచేహీం= నీతాచే
ని; అవాప్య=పొంది; రావణం= రా
ణుని; హత్యాచ = చంపియఁగన్పట్టెను
థి=నిండినకొడుగులవాడయై; స
మృద్ధాథాకం= నిండినకొడుగులవా
డలవు. అని, తాత్పర్యము.

అయోధ్యాంప్రత=అ
యోధ్యసి= విడిగల
నీకుఁగఱుగా; రావణంజంపి,
మఱలనీ తాచేవింబొం
చి, సమృద్ధమనోర
మంజన, మృగము
మృగముచేతాధ్యాం
గరింబునకుంబో
ము.

మహాబలిచ సమిత్తాః దివి ధూమావ రాఘవః
శుభాని లభిష్యన్తు సర్వాణ్యే వాథకనిధిన్

టీకా రాఘవ=రాముండా! నిమిత్తాః
కాశమనందుఁడూమావ = ధూమా
యందును; మహాబలి=పూజ్యులందును
శుభాని=మంగళకరములనుగడు; సమిత్తా
ని= సమిత్తములు; సూరసంధి (అధ్యా
హుతము)=వివిగలవా; తాన్(అధ్యా
హుతము)=వానిని; సర్వాణ్యేవచ=అ
న్నింటినేతవ = సమీకృ-; అథకనిధి

యే = కార్యసిద్ధిని
అని(అధ్యాహుతము)=ప్రాదుర్భవ
చినవానిగా; పరా
వ్యామి = చూచుచు
రాముండా! అకాశంబునందును
ధూమియందును, గొప్పశుభనిమిత్తం
మలేవిగలవా, అవియన్నియునుష్ణదు
ప్రాదుర్భుతంబులయి, నీకార్యసిద్ధిని

సూచించుచున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

అనువాతి శుభో వాయుస్సేనాం మృదుహిత స్సుఖిః. ౪౭
పూర్ణావస్థ స్వరాశ్చేమే ప్రపదంతి మృగద్విజాః

టీక శుభిః = మంగళసూచకంబును;	సించుచున్నవి.
హితం = హితకరంబును; సుఖిః = సుఖక	వాయువు, హితకరంబులు సుఖక
రంబునగు; వాయుః = వాయువు; మృదు = మృదు	రంబులు, భావిమంగళంబు సూచించు
దు = మెల్లగా; సేనాం = సేనను; అను	చు, మెల్ల మెల్లగా, సేన వెంబడించుచు
వాతం = అనుసరించినచున్నది. ఇమే =	న్నది; మృగంబులును బుక్షులును, మధురం
ఈ; మృగద్విజాశ్చ = మృగంబులును బ	బుగా, భవించుచున్నవి.
క్షులును; పూర్ణావస్థ స్వరాః = నిండిన	అని, తాత్పర్యము.
మధురభవసులుగలవై; ప్రపదంతి = భవ	

ప్రసన్నాశ్చ దిశ స్వర్వా మిమశ్చ దివాకరః. ౪౮

టీక దిశః = దిక్కులు; సర్వాశ్చ = అ	దిక్కులన్నియుఁ బ్రసన్నములయి
న్నియు; ప్రసన్నాః = ప్రసన్నములయి	యున్నవి; సూర్యుండు విమలుండైయు
యున్నవి. దివాకరశ్చ = సూర్యుండును;	న్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.
విమలః = స్వచ్ఛుడైయున్నాఁడు.	

ఉశనాశ్చ ప్రసన్నాచి రనుత్వాం భాగవో గతః
బ్రహ్మరాజి విశుద్ధశ్చ శుద్ధాశ్చ పరమషణ్డయః. ౪౯
అచ్ఛిష్టంతః ప్రకాశంతే ధ్రువం సర్వే ప్రదక్షిణమ్

టీక బ్రహ్మరాజిః = వేదరాజిగల	ప్రసన్న మయిన కాంతి గలవాండై;
వాఁడును; విశుద్ధశ్చ = పరిశుద్ధుండునగు;	త్వాం = నీన్ను; అనుగతః = వెంటడించి
భాగవః = భృగువులుండయిన; ఉశ	యున్నాఁడు. శుద్ధాః = పరిశుద్ధులును;
నాశ్చ = శుక్రుండును; ప్రసన్నాచిః =	అచిష్టంతః = అధికమయిన కాంతిగల

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౪

వారలునగు; పరమక్షయశ్చ = మహా
క్షయమును; ధృవం=ధృవునిగాచి;
ప్రదక్షిణం=ప్రదక్షిణమును; కుర్వంతః
(అధ్యాహృతము)=చేయుచు; ప్రకా
శంతే=ప్రకాశించుచున్నారు.

సమస్తవేదవేద్యులబిరుద్ధుడు
నగుభాగవతుడుశ్రుతుడు, ప్రసన్నతే

జుండై, నీకువెనుకంబ్రకాశించుచున్నా
డు; మితియొక, బరిశుద్ధులగు సప్త
క్షులు, కాంతిమంతలయి, ధృవున
కుంబ్రదక్షిణంబుగాదిరుగుచు, బ్రకా
శించుచున్నారు.

అని, తాత్పర్యము.

త్రీశంకు ర్విమలో భాతి రాజర్షి స్సఫురోహితః. ౫౦
వితామహవరో స్తాక మిత్వోకూఠా మ్మహాత్మనామ్

టీక|| మహాత్మనాం=పూజ్యమయిన
స్వభావముగల ; ఇత్వోకూఠాం=ఇ
త్వోకువంశమునంబుట్టిన; అస్తాకం=మ
నకు; వీతామహవరః=వీతామహాశ్రేయ
దును, ప్రధానకూటస్థుడననుట; రా
జర్షిః= రాజునుఋషియునగు ; త్రి
శంకుః=త్రీశంకువు ; సఫురోహితః=
ఫురోహితుండగు వసిష్ఠునితో గూడిన

వాండై; విమలః=నిమలబుండై; భాతి=
ప్రకాశించుచున్నాడు.
మహాత్ములు నిత్వోకువంశ్యులనగుమ
నకుఁ బ్రధానకూటస్థుడును రాజర్షి
యైనగు త్రీశంకుమహారాజును, విశ్వా
మిత్రస్సప్తసప్తవర్ణకలగత వసిష్ఠుని
తోఁగూడి, నిమలబుండై, ప్రకాశించు
చున్నాడు. అని, తాత్పర్యము.

విమలే చ ప్రకాశేతే విశాఖే నిరుపద్రవే. ౫౧
నక్షత్రవర మస్తాక మిత్వోకూఠా మ్మహాత్మనామ్.

టీక|| మహాత్మనాం= పూజ్యస్వభా
వులగు; ఇత్వోకూఠాం=ఇత్వోకువం
శమునంబుట్టిన; అస్తాకం = మనయొ
క్క; నక్షత్రవరం= నక్షత్రశ్రేష్ఠమయి
న; విశాఖేచ= విశాఖానక్షత్రములును;

నిరుపద్రవే= ఉపద్రవములేనివై; విమ
లే=నిమలములయి; ప్రకాశేతే=ప్ర
కాశించుచున్నవి.
మహాత్ములగుమనయిత్వోకువంశ్య
లనక్షత్రముయిన విశాఖానక్షత్రమును,

శ్రీమ. ద్రామాయణము * యుద్ధకాండము.

౫౯

స ౪

దుష్టగ్రహసంబంధములేక, నిమకాలము
యి, ప్రకాశించుచున్నది.

అని, తాత్పర్యము.

నైర్వృతం నైర్వృతానాంచ నక్షత్ర మభిషిష్యతే. ౫౨
మూలో మూలవతా స్పృష్టో ధూమ్యతే ధూమకేతునా

టీక || నైర్వృతం=నిర్వృతియేడేవలన యుంబడుచున్నది.

గాఁగలదియగు; నైర్వృతానాం=రాక్ష
సులయొక్క; నక్షత్రంచ=మూలానక్ష
త్రమును; అభిషిష్యతే=పీడింపఁబడుచు
న్నది. మూలం=మూలానక్షత్రము; మూ
లవతా=సామీప్యముగల; ధూమకేతు
నా=ధూమకేతువుచేత; స్పృష్టః -
తాఁకఁబడినదై; ధూమ్యతే=తపింపఁజే

ఇదిగాక, నిర్వృతిదైవత్యంబగు రా
క్షసులనక్షత్రమయినమూలానక్షత్రము
సమీపంబుననున్నధూమకేతువుచేస్పృ
శింపఁబడితపింపఁజేయఁబడినదై మిక్కి
లియుంబడితమగుచున్నది.

అని, తాత్పర్యము.

సర్వం జైత ద్విదాశాయ రాక్షసానా ముపస్థితమ్. ౫౩

కాలే కాలగృహీతానాం నక్షత్రం గ్రహపీడితమ్

టీక|| ఏతత్=ఇది; సర్వంచ=అం
తయు; రాక్షసానాం=రాక్షసులయొ
క్క; విదాశాయ=చేటుకొఱకు; ఉ
పస్థితం=సంభవించినది. కాలగృహీతా
నాం=మృత్యువుచేగ్రహింపఁబడినవా
రలయొక్క; నక్షత్రం=నక్షత్రము; కా
లే=అంతకాలమునందు; గ్రహపీడితం=

దుష్టగ్రహముచేఁబడింపఁబడినది; భవతి
(అధ్యాహృతము)=అగుచున్నది.

ఇదంతయు, రాక్షసుల వినాశంబు
నకేఱుటైనవి; ఏలయనఁగా, మృత్యుగ్ర
స్తులగువారినిక్షుంభింబు, అట్టియంతకా
లంబున, దుష్టగ్రహపీడితంబగును.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రసన్నా స్మరసా శ్చాపో వనాని ఫలవంతిచ. ౫౪

ప్రవాంత్య భృధికం గంధాన్ యథర్కా కుసుమా ద్రుమాః

టీక॥ ఆపః=నీళ్లు; ప్రసన్నాః= స్వ	చున్నవి.
చ్చములై; సురసాః= మంచి రుచిగల	మణియు, నీళ్లు స్వచ్ఛములయి, మం
వై; భవంతి (అధ్యాహూతము)= అగు	చిరుచిగలిగియున్నవి; వనంబులు, ఫల
చున్నవి. వనానిచ=అడవులును; ఫలపం	పూణాంబులు ముయున్నవి; వృక్షముల
తి=మంచిపండ్లుగలవి. ద్రుమాః= వృ	క్షియు, ఋతుసర్వాదనతిక్రమింపక,
క్షములు; యథతుకసుమాః=ఋతు	చక్క-ఁగాఁబుప్పించి, సుగంధంబులగు
వునతిక్రమింపకపుష్పములగలవై; ఆ	బాళించుచున్నవి.
భృధికం=మిక్కిలియునధికముగా; గం	అని, తాత్పర్యము.
ధాః=తావులను; ప్రవాంతి=క్రకర-	

పూర్వాది కపిసైన్యాం ప్రకాశంలే ధికం సప్తో. ౫౫

దేవానామివ సైన్యాని సంగ్రామే తారకాసురే.

టీక॥ ప్రభో= సమభూండవగురా	కాశించుచున్నవి.
ముఁడా! పూర్వాది=పూర్వహముఁగాఁ	ప్రభుండిగురాముఁడా! పూర్వహ
శేయంబిహిస; కపిసైన్యాని=వానరసైన్య	ములుగా నేర్పింపఁబడియున్నయీవా
ములు; తారకామయే తారకామయమ	నరసైన్యంబులు, మున్న తారకాసుర
ను, తారకాసురవధంబుగలయనుట, లే	యుద్ధమన, (లేక, చంద్రుండుబృహస్ప
క, తారకయనుబృహస్పతిభార్యయే	తిభార్యను వారింగొనబోయినప్పుడు, త
మిత్తముగాఁగలయనుట; సంగ్రామే=	న్నిమిత్తకంబగు యుద్ధంబనెంచు) దేవ
యుద్ధమునందు; దేవానాం = దేవతల	సైన్యంబులంబోలే, మిక్కిలియుంబ
యొక్క; సైన్యానివ= సైన్యములనలె;	కాశించుచున్నవి. అని, తాత్పర్యము.
అధికం=మిక్కిలియు; ప్రకాశంలే=ప్ర	

ఏవ మార్య సమీక్ష్యైతాః ప్రీతో భవీరు మహాని. ౫౬

టీక॥ ఆర్య=పూజ్యుడవగురాముఁడా! ఏవం=ఇట్లు; ఏతాః=వీరిని; సమ

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౬౦

స ౪

త్యుచూచిఃప్రీతిః సంతసించినవాడ	ఈశుభసమిత్తంబులనన్నింటినె జూచి,
వృఃభపేతుం=అగుటకుఁ;అహాసి=తగు	సంతోషంబు నొంది యుండెను. అని,
దువు.	లక్ష్మణుండు, రాముని కింజెప్పెను.
పూజ్యుడవగు రామఁడా! ఇట్లు,	అని, తాత్పర్యము.

ఇతి భ్రాతర మాశ్వశ్య హృష్ట స్సౌమిత్రి రబ్రవీత్

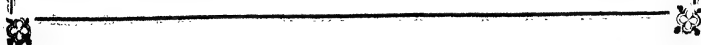
టీక॥ సౌమిత్రి=లక్ష్మణుండు; హృష్టః= సంతసించినవాడై; ఇతి=ఇట్లు;	లక్ష్మణుండు, సంతస్తుండై, యీవ్ర
భ్రాతరం=అన్నను; ఆశ్వశ్య=పోతుంటు	చారము, అన్నగుగు రామునాశ్వాసించెను- అని, తాత్పర్యము-
చి; అబ్రవీత్ =చెప్పెను-	

అథా నృశ్య మహీం కృత్సాం జగామ మహతీ చమూః. ౫౧
 ఋతు వాసర శాదుకలై నఖదంష్ట్రా యుధై ర్వృతా

టీక॥ అథ=అంత; నఖదంష్ట్రాయు	సోం=భగవానుని; అవృశ్య=వ్యాపించి; జ
ధైః=గోళ్లును పండ్లునె యుద్ధము	గామ=పోయెను.
లుగాఁగల; ఋతువాసర శాదుకలైః-	అట్లు, నఖదంతాయుధులగు నా
ఎఁగు గొడ్డులలోను వానరులలోను	ఋతువాసరుల మహాసేన, భూమిసంత
శ్రేష్ఠులగువారలచేత; వృతా= చుట్టఁబ	యు, వ్యాపించి, విశ్రుదంజెను.
డిన; మహతీ=గొప్పదగు; చమూః= సే	అని, తాత్పర్యము.
న; కృత్సాం= సమస్తమయిన; మ	

కరాగై శ్చరణాగైశ్చ వానరై రుత్థితం రజః. ౫౨
 భీమ మంతర్దధే లోకం నివార్య నవితః స్రభామ్

టీక॥ వానరైః=వానరులచేత; కరా	గణాగైశ్చ = పాదములకొనలచేత
గైః= హస్తములకొనలచేతను; చ	ను; ఉత్థితం=లేచిన; రజః=దుమ్ము; స

విఘ్నః = సూర్యునియొక్క; ప్రభాం =
కాంతిని; నివార్య = అడ్డుగించి; భీమం = భ
యంకరముగా; లోకం = లోకమును;
అంతరధ = ధే = కప్పెను.
వానియలహస్తములచేతనుపాదము

లచేతను రేగినదమ్ము, సూర్యుఁడప్రకా
శమునావరించి, యందఱకును భయము
గల్గినట్లు, లోకమంతయువ్యాపించినది.
అని, తాత్పర్యము.

సపర్వత వనాకాశాం దక్షిణాం హరివాహినీ. ౫౯

ఛాదయంతీ యయా భీమా ద్యామివాంబువ సంతతిః

టీక॥ భీమా = భయంకరమగు; హరి
వాహినీ = వానర సేన; అంబుదసంతతిః =
మేఘసమూహము; ద్యామివ = ఆకాశ
మునువలె; సపర్వతవనాకాశాం = పర్వ
తములతోను వనంబులతోను ఆకాశ
ముతోనుం గూడిన; దక్షిణాం = దక్షిణ
పుదిక్కునందలి ఘామిని; ఛాదయం

తీ = కప్పదు; యయా = పోయినది.
భయంకరాకారయగునావానరసే
న, మేఘసమూహము ఆకాశము నావ
రిండునట్లు, పర్వతములతోనువనంబు
లతోను ఆకాశంబులతోనుం గూడిన, ద
క్షిణ ఘామినంతయు నావరించుదు
రబోయెను. అని, తాత్పర్యము.

ఉత్తరంత్యాంచ సేనాయాం సతతం బహుయోజనమ్. ౬౦

నదీ ప్రోతాంసి సర్వాణి సస్యంధు ర్విపరీతవత్

టీక॥ సతతం = నిరంతరముగా; సేనా
యాం = సేన; ఉత్తరంత్యాంచ = దా
టుచుండఁగాను; నదీప్రోతాంసి = వీటి
ప్రవాహములు; సర్వాణి = అన్నియు;
విపరీతవత్ = విపరీతమువలె; బహు
యోజనం = పెక్కుయోజనములగునట్లు
గా; సస్యంధుః = ప్రవహించినవి.

అప్పుడు, ఆవానరసేన, నదులను
నిరంతరముగాదాటుచుండుటచే, నీళ్లు
పోవుటకు వీలులేక నిలిచి యుండుటం
జేసి, దాటికాఁగానే, విపరీతప్రవాహ
మువచ్చినట్లుబహుయోజనంబులవఱకు
దాటినవి. అని, తాత్పర్యము.

సరాంసి విమలాంభాంసి దుర్రమాకీణాంశ్చ పర్వతాః. ౬౧
సమాఽ ధూమి ప్రదేశాంశ్చ వనాని ఫలవంతిచ
మధ్యేనచ సమంతాచ్చ తిర్యక్చాధశ్చ సావిశత్. ౬౨

టీక॥ సా=ఆవానరసేన; విమలాంభాం దుగాను; అవిశత్=ప్రవేశించెను.
సి= స్వచ్ఛమయినజలముగల; సరాం ఆవానరులుస్వచ్ఛములగునీళ్లుగలస
సి=సరస్సులను; దుర్రమాకీణాః=వృక్ష రస్సులను, చల్లనీళ్లుగలవిగావున, వాని
ములచేవ్యాపింపఁబడిన; పర్వతాంశ్చ= లోదిగిదాఁటిరి; వృక్షబహుళంబులగు ప
పర్వతములను; సమాఽ=మిట్టపల్లములు ర్వతంబులువచ్చినప్పుడు, కొంచెముడ్డ
లేని; ధూమిప్రదేశాంశ్చ= ధూమప్రద ముగాఁబోయిదాఁటిరి; సమభూముల
శములను; ఫలవంతి= అధికమయిన పం లో, నంతటనువ్యాపించినడచిరి; ఫలవం
ట్లుగల; వనానిచ=వనములను; మధ్యే తంబులగువనంబులువచ్చినప్పుడు, ఫలం
చ=నడుమను; తిర్యక్చ=అడ్డముగాను; బులందుకొనిదినవచ్చునని, చెట్ల క్రిందు
సమంతాచ్చ=అంతటను; అధశ్చ= క్రిం గాఁబోయిరి- అని, తాత్పర్యము.

సమావృత్య మహీం కృత్సాం జగామ మహతీచమూః

టీక॥ మహతీ = గొప్పదగు; చ గొప్పదగు నావానరసేన, యిట్లు
మూః=సేన; కృత్సాం=సమస్తమ భూమినంతయువ్యాపించిపోవుచుండిన
యిన; మహీం=భూమిని; సమావృత్య= ది. అని, తాత్పర్యము.
వ్యాపించి; జగామ=పోయినది.

తే హృష్ట మనస స్సర్వే జగ్తు మాంరుత రంహసః. ౬౩
హరయో రాఘవ స్యాథేఽ సమారోపిత విక్రమాః

టీక॥ మారుతరంహసః=వాయువు మయి; సమారోపితవిక్రమాః = ఆరో
యొక్క-వేగమువంటివేగముగల; తే= పింపఁబడిన పరాక్రమము గలవారలై;
ఆ; హరయః=వానరులు; రాఘవస్య= హృష్టమనసః=సంతోషించినమనస్సుగ
రామునియొక్క; అర్థే=కార్యమునిమిత్త లవారలై; జగ్తుః=పోయిరి.

<p>వాయుఁ జేర్చుచుంబోలె మహావేగంబుగలయావాసరులు, ర మకార్యంబును మిత్తరులు, పరాక్రమంబు నవలంబె</p>	<p>చి, సంకల్పస్థాంతరికరణులయి, పోయిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

హాహా టీక్య బలోద్రేకాక్ దశకానుంశః పరస్పరమ్. ౬౪
యావనోద్వే కజాక్ దర్పాక్ వివిధాం శృక్ర రధ్వని

<p>టికీకే (అధ్యాత్మతము) = ఆవాసరులు; పరిస్పరం = ఒండొరులకు; హాహా టీక్య బలోద్రేకాక్ = సంతోషము యొక్క యొడరాక్రమము యొక్కయు బలము యొక్కయు సత్తయు ములను; దర్పాయం = చూపుకొనుచు; వివిధాక్ = నానా విధములయిన; యావనోద్వేకజాక్ = యావనాతిశయమువలన గలిగిన; ద</p>	<p>గర్వాక్ = గర్వములను, గర్వమువలన గగినవ్యాపారములనుట; అధ్వని = మాగకమునందు; చక్రం = చేసిరి. ఆవాసరులు, మాగకమునందు, ఒండొరులకు, దమతమసంతోషపరాక్రమ బలాతిశయములంజూపుకొనుచు, యావనబలంబునంగలుగునట్టి, నానావిధచేష్టలంజేసిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

ఇన్ శ్రీ కేచి ద్ద్వైతం జగ్గు రుత్పేతుశ్చ తథా పరే. ౬౫
కేచి త్కీల కిలాం చక్ర ర్వానరా వనగోచరాః

<p>టికీ తత్త్వ = అందు; వనగోచరాః = వనములందుండునట్టి; వానరాః = వానరులు; కేచిత్ = కొందఱు; ద్రుతం = శీఘ్రముగా; జగ్గుః = పోయిరి. తథా = అట్లు; అపరే = మఱి కొందఱు; ఉత్పేతుశ్చ = ఎగిరిరి. కేచిత్ = కొంద</p>	<p>లు; కిలకిలాం = కిలకిలయునుధ్వని; చక్రం = చేసిరి. అందుకొందఱు, వానరులు, శీఘ్రముగాఁబోయిరి; కొందఱెగిరిరి; కొందఱు, కిలకిలయునియఁచిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

ప్రాసోభయంశ్చ పుచ్చాని సన్నిభఘ్నః పదాన్యపి. ౬౬
భుజా న్విక్షిప్య తైలాంశ్చ ద్రుమా నన్యే బభంజిరే

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము.

౪౪

టీక || అన్యే=ఇతరులు ; పుచ్చా పర్వతములను ; బభంజిరే=విడిచిరి.
వి=తోడలను ; ప్రాసాద్భటయంశ్చ=స మఱికొందఱువానరులు, తోడల
లంగొట్టిరి. పదాన్యపి=పాదములను ; నునేలంగొట్టిరి ; కొందఱుపాదంబుల
సన్నిజఘ్నుః=నేలంగొట్టిరి. భుజాన్= నునేలంగొట్టిరి ; కొందఱుచేతులుచా
చేతులను ; విష్య = చాచి ; ద్రు చి, వృక్షంబులను విడిచిరి ; పర్వతంబు
మాన్=వృక్షములను ; నైలాంశ్చ = లంబగులంగొట్టిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఆరోహంతశ్చ శృంగాణి గిరిణాం గిరిగోచరాః. ౬౭

మహానాదా స్విముంచంతి ష్వేణా మన్యే ప్రచక్రిరే

టీక || గిరిగోచరాః= పర్వతవాసు థాం=సింహనాదమును ; ప్రచక్రిరే =
లగువానరులు ; కేచిత్ (అధ్యాహృత ము)=కొందఱు ; గిరిణాం = పర్వతము చేసిరి.
ము) పర్వతవాసులగువానరులు కొంద
లయొక్క ; శృంగాణి=శిఖరములను ; ఱు, పర్వతశిఖరంబులపై నెక్కి, పెద్ద
ఆరోహంతశ్చ=ఎక్కుచును ; మహానా కేకలువేసిరి ; కొందఱు , సింహనాదం
దాన్=పెద్దధ్వనులను ; విముంచంతి=వి బుఱుగావించిరి. అని, తాత్పర్యము.
డిచిరి. అన్యే=మఱికొందఱు ; ష్వే

ఊరువేగైశ్చ మమృదు లతాజాలాన్యనేకశః. ౬౮

జృంభమాణాశ్చ విక్రాంతా విచిత్రీడు శ్శిలాద్రుమైః

టీక || కేచిత్ (అధ్యాహృతము)= చేతనవృక్షములచేతను ; విచిత్రీడుః =
కొందఱు ; లతాజాలాని-తీగెలసమూ త్రీడించిరి.
హములను ; అనేకశః= పెక్కులను ; ఊ కొందఱు, ఊరువేగంబున, లతా
రువేగైశ్చ=తోడలవేగములచేత ; మమృ సమూహంబులమడిగించిరి ; మఱికొంద
దుః=మర్దించిరి ; కేచిత్ (అధ్యాహృత ము)= కొందఱు ; జృంభమాణాశ్చ= ఱు, విజృంభించి, పరాక్రమించి, వృ
విజృంభించుచును ; విక్రాంతా=పరాక్ర ష్టంబులను తాళ్లనుదీసికొని యాటలా
మించినవారలై ; శిలాద్రుమైః= తాళ్ల డిరి. అని, తాత్పర్యము.

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౪

శతై శ్చతసహస్రైశ్చ కోటిభిశ్చ సహస్రశః. ౬౯

వానరాణాంతు ఘోరాణాం యూధైః పరివృతా మహీ

టీక॥ శతైః—నూలులచేతను; శత

సహస్రైశ్చ=లక్షలచేతను ; సహస్ర

శః=వేనవేలుగా; కోటిభిశ్చ=కోటుల

చేతను; ఘోరాణాం=భయంకరము

లగు; వానరాణాం = వానరులయొ

క్క; యూధైః=సమూహములచేత ;

మహీ=భూమి; పరివృతా=ఆవరింప

బడినది.

భయంకరాకారులగు, వానరులు,

నూలులునూలులుగాను వేనవేలుగాను

లక్షలక్షలుగాను, గోటులుకోటులుగా

ను, భూమిని, వ్యాపించియుండిరి.

అని, తాత్పర్యము.

సాస్త్రయాతి దివారాత్రం మహతీ హరివాహినీ. ౭౦

హృష్టా ప్రముదితా సేనా సుగ్రీవేశాభి రక్షితా

టీక॥ సా=ఆ; మహతీ=గొప్పదగు;

హరివాహినీ=వానరసేన; సేనా =

ప్రభువుతోఁగూడినదై ; హృష్టా =

గగు ర్వాటు నొందినదై ; ప్రముది

తా = మిక్కిలియు సంతోషంబు

నొందినదై ; సుగ్రీవేశా = సుగ్రీవు

నిచేత; అభిరక్షితా=పాలింపబడినదై;

దివారాత్రం = అశుభారాత్రమును;

యాతిస్త=పోయినది.

గొప్పదగునావానరసేన, రామస

హితము, పరమసంతోషంబునొంది,

పులకాంకితమయి, సుగ్రీవపాలితమ

యి, రేయంబవలను బయనముచేయు

చుండినది. అని, తాత్పర్యము.

వానరాస్త్యరితా యాంతి సర్వే యుద్ధాభినందినః. ౭౧

ప్రమోక్షయిషవ స్సీతాం ముహూర్తాం క్వాపినాసత

టీక॥ వానరాః=వానరులు; సర్వే=

అందఱును; యుద్ధాభినందినః=యుద్ధ

మునభినందించువారలయి; త్వరితం =

శీఘ్రముగా; యాంతి = పోయిరి. నీ

తాం=నీతాడేవిని; ప్రమోక్షయిషవః=

విడిపింపఁగోరువారలయి ; ముహూ

తఁగొంచెముసేపైనను ; క్వాపి= ముగాఁబోయిరి; సీతాదేవిని, ఎప్పుడెప్పు
ఎచ్చటను; నాసతఁడండరైరి. డువిడిపింతుమోయని, కొంచెముసేపైన
వానరులందఱు, యుద్ధంబునందలి ను, ఎచ్చటను నిలువరైరి.
యుత్సాహంబున, మిక్కిలియు శీఘ్ర) అని, తాత్పర్యము.

తతః పాదప సంబాధం నానామృగసమాయుతమ్. ౭౨
సహ్యపర్వత మాసేదు మలయంచ మహీధరమ్

టీక || తతః=అటుపిమ్మట; తే(అ ను; ఆసేదుఁ=పొందిరి.
ధ్యాహృతము)=ఆవానరులు; పాదప అంత, నావానరులు, వృక్షములచే
సంబాధం= వృక్షముల చేసిండినదియు; నిండినదియు నానావిధమృగసంయుతం
నానామృగసమాయుతం= నానామృ బునగు, సహ్యపర్వతంబును, అట్లుమల
గములతోఁగూడినదియునగు; సహ్యప యపర్వతంబును, బొందిరి.
ర్వతం=సహ్యపర్వతమును; మలయంచ= అని, తాత్పర్యము.
మలయమను; మహీధరంచ=పర్వతము

కాననాని విచిత్రాణి నదీప్రసరివణాఽచ. ౭౩
పశ్య స్మతియయా రామ స్సహ్యస్య మలయస్యచ

టీక|| రామః = రాముఁడు; సహ్య) చూచుచు, అతియయా=పోయెను.
స్య=సహ్యపర్వతముయొక్క-యు; మల రాముఁడు, సహ్యమలయపర్వతం
యస్యచ = మలయపర్వతముయొక్క- బులందలి, నానావిధవనంబులగు, ఏఱు
యు; విచిత్రాణి=నానావిధములయిన; లను సెలయేఱులనుజూచుచు, బోయె
కాననాని=అడవులను; నదీప్రసరివణాఽచ ను. అని, తాత్పర్యము.
చ=ఏఱులను సెలయేఱులను; పశ్య=

చంపకాంస్త్రీకాం శ్చూతా నకోకాః సింధువారకాః. ౭౪
కరవీరాంశ్చ తిమిశా భజంతి స్త్ర ప్లవంగమాః

టీక॥ స్థవంగమాః = వానరులు; చం	స్త = పొందిరి.
పకా = సంపెంగచెట్లును; తిలకా =	వానరులు, మాగళంబున , చం
బొట్టుగు చెట్లును; చూతా = మా	పక వృక్షములను , బొట్టుగు చెట్లు
మిడిచెట్లును; అశోకా = అశోకవృక్ష	ను , మామిడిచెట్లును, అశోకవృక్షంబు
ములను; సింధువారకా = తెల్లవావి	లను, తెల్లవావిలిచెట్లును, గన్నేరుచెట్లు
లిచెట్లును; కరవీరాంశ్య = గన్నేరుచెట్లు	ను, నేమిచెట్లును, అంతనంతంబుచుడు
ను; తిమిరా = నేమిచెట్లును; భజంతి	బోయిరి. అని, తాత్పర్యము.

అంకోలాంశ్య కరంజాంశ్య స్థవంగమాః. ౩౪
జంబూకాదులకా స్నిపాక భజంతి స్థ స్థవంగమాః

టీక॥ స్థవంగమాః = వానరులు; అం	దంబవృక్షములను; భజంతి = పొందిరి.
కోలాంశ్య = ఊడుగుచెట్లును; కరంజాం	వానరులు, మాగళంబున , ఊడుగు
శ్య = క్రాసుగుచెట్లును; స్థవంగమాః	చెట్లును , క్రాసుగుచెట్లును జువ్విచెట్లు
దుకా = జువ్విచెట్లును మట్టిచెట్లును తు	ను మట్టిచెట్లును ముమ్మికిచెట్లును , నేరె
మ్మికిచెట్లును; జంబూకాదులకా = నే	డుచెట్లును ఉసిరిగిచెట్లును , అంతనంతం
రెడుచెట్లును ఉసిరిగిచెట్లును; స్నిపాక = క	బాచుడుబోయిరి. అని, తాత్పర్యము.

ప్రస్తరేఘవ రమ్యేఘ వివిధాః కాననద్రుమాః. ౩౫
వాయు వేగప్రచలితాః పుష్పే రవకిరంతి తాక

టీక॥ రమ్యేఘ = మనోహరములగు; ల్లి నవి.	
ప్రస్తరేఘవ = త్రాళ్ల యందును; వివి	రమణీయంబులగు శిలలయందున్న
ధాః = నానావిధములయిన; కాననద్రు	నానావిధవన్యవృక్షంబులు , వాయు
మాః = అడవియందలివృక్షములు; వాయు	వేగంబునకుంబలించి, యావానరులవై,
వేగప్రచలితాః = వాయు వేగముచేతగ	పూలుగురిపించినవి.
దలినవై; తాక = ఆవానరులను; పు	అని, తాత్పర్యము.
ష్పైః = పూలచేత; అవకిరంతి = చ	

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము.

స ౪

౬౯

మారుత స్సుఖసంస్పర్శో వాతి చందనశీతలః. ౭౭

పట్టదై రసుకూజచ్ఛి వహసేఘ్రిమధుగంధిమ

టీక|| మధుగంధిమ = తేనెచేమంచి డినది.

వాసనగల; వసేమ = అడవులయందు; సు	అప్పుడు, మధుఘ్రాణంబులగు సు
ఖస్పర్శః = సుఖకరమయిన తాకుటగల	గంధివనంబులందు, భృంగంబులుం
దియు; చందనశీతలః = చందనమువలె జ	కరించుచు వెంటబడగుల, మందమారు
ల్లనిదియునగు; మారుతః = గాలి; అను	రంబు, సుఖస్పర్శకాంబయి, చందనశీత
కూజచ్ఛి = వెంటడిగ్గనించుచున్న; పట్ట	లంబయి, వీచినది.
దైః = తుమ్మెదలతో; వాతి = వీచుచు	అని, తాత్పర్యము.

అధికం శైలరాజస్తు ధాతుభి స్సువిధూషితః. ౭౮

టీక|| శైలరాజస్తు = పర్వతశ్రేష్ఠ సలకరింపబడినది.

మయిన సహ్యాపర్వతమును; అధికం =	పర్వతశ్రేష్ఠంబగు, సహ్యాంబును,
మిక్కిలియు, ధాతుభిః = గైరిక ధాతు	మిక్కిలియు; ధాతుభూషితం బయిన
వులచేత; సువిధూషితః = మిక్కిలియు	ది. అని, తాత్పర్యము.

ధాతుభ్యః ప్రస్థతో రేణు ర్దాయువేగవిఘట్టితః

సుమహ ద్వాసరాసీకం ఛావయా మాస సర్వతః. ౭౯

టీక|| ధాతుభ్యః = ధాతువులవలన; దయామాస = కప్పెను.

ప్రస్థతః = వెడలిన; రేణుః = పరాగము;	ఆవానరులత్రోడుగుడువలన, ధాతు
వాయువేగవిఘట్టితః = వాయువేగము	వులందుం బుట్టి సపరాగము, గాలి దె
చేలేవలచినదై; సుమహత్ = మిక్కిలి	బృకురేగి, యావానర సైన్యమువంత
యుగొప్పదగు; వాసరాసీకం = వానర	యొక, గప్పినది. అని, తాత్పర్యము.
సైన్యమును; సర్వతః = అంతటను; ఛా	

గిరి ప్రస్థేషు రమ్యేషు సర్వత స్సంప్రపుష్పితాః
 కేతక్య స్సింధువారాశ్చ వసంత్యశ్చ మనోరమాః. ౮౦
 మాధవో గంధపూర్ణాశ్చ కుండపుష్పాశ్చ పుష్పితాః
 చిరివిల్వా మధూకాశ్చ వకుళాః ప్రియకాస్తథా. ౮౧
 సూభజకా స్తీలకాశ్చైవ నాగవృక్షాశ్చ పుష్పితాః
 చూతాః పాటలయశ్చైవ కోవిదారాశ్చ పుష్పితాః. ౮౨
 ముచుళిందాజ్ఞానాశ్చైవ శిశుపాః కుటజాస్తథా
 ధవాశ్శల్మలయశ్చైవ రక్తాః కురవకాస్తథా. ౮౩
 హింతాలా స్తీమికాశ్చైవ చూర్ణకా నీపకాస్తథా
 నీలా శోకాశ్చ వరణా అంకోలాః పద్మకాస్తథా. ౮౪
 స్లవమానైః స్లవంగైస్తు సర్వే పర్యా కులీకృతాః

టీక॥ రమ్యేషు = మనోహరములయి
 న; గిరి ప్రస్థేషు = పర్వతములనైతములం
 దు; సర్వతః = అంతటను; సంప్రపుష్ప
 తాః = చక్కఁగాఁబుష్పించిన; కేత
 క్యః = మొగిలిచెట్లును; సింధువారాశ్చ =
 తెల్లవావిలిచెట్లును; మనోరమాః =
 మనోహరములగు; వసంత్యశ్చ =
 గురివెండచెట్లును; మాధవ్యః = కుసు
 మశ్రులచెట్లును; గంధపూర్ణాశ్చ =
 దుంప రాత్నచెట్లును; పుష్పితాః =
 పూచిన; కుండగుల్మశ్చ = మొల్లచెట్లు
 ను; చిరివిల్వాః = కానుగుమ్రాకు
 లును; మధూకాశ్చ = ఇప్పమాకులును;
 వకుళాః = పొగడచెట్లును; తథా = అ
 ట్లు; ప్రియకాః = వేడిస చెట్లును; సూ

భజకాః = తుమికిచెట్లును; తీలకా
 శ్చైవ = బొట్టుగుచెట్లును; పుష్ప
 తాః = పూచిన; నాగవృక్షాశ్చ = నా
 గకేసరవృక్షములును; చూతాః = మా
 మిడిచెట్లును; పాటలయశ్చైవ = కలి
 గొట్టుచెట్లును; పుష్పితాః = పూచిన;
 కోవిదారాశ్చ = కాంచనముచెట్లును;
 ముచుళిందాజ్ఞానాశ్చైవ = భిజ్జార
 వృక్షములును; శిశుపాః = ఇరుగుదు
 ట్లు; కుటజాః = అడవిమల్లెలును;
 ధవాః = చంద్రచెట్లును; శల్మలయ
 శ్చైవ = ఋరుగుచెట్లును; తథా =
 అట్లు; రక్తాః = ఎఱ్ఱు; కురవకాః = గో
 రంటచెట్లును; హింతాలాః = శ్రీతాల

వృక్షములును; తిమిశ్రాశ్చైవ=నేమిచెట్లును, పాగడచెట్లును, కేసరిస చెట్లును; చూడాకాః=ఉసిరిగచెట్లును; తథా=అట్లు; నీపకాః=కదంబవృక్షములును; నీలాశోకాః=నల్లపువ్వులయిరుగుడుచెట్లును; వరణాః=ఉలిమిరిచెట్లును; అంకోలాః=ఊడుగుమ్మరములును; తథా=అట్లు; పద్మకాః=మెట్టతామరలును; సర్వే=అన్నియు; ప్లవమానైః=ఎగురుచున్న; ప్లవంగైస్తువానరులచేతను; పర్యాకులీకృతాః=కలచచంబడినవి.

అచ్చట, గొండనైత్రములందంతటను జక్కగాఁబుట్పించియుండు, మొగిలిపొదలును, తెల్లవావిలిచెట్లును, మనోహరంబులగు గురివెండ చెట్లును, మాధవీలతలును దుంపరాళ్ళ చెట్లును మొల్లచెట్లును, కానుగుచెట్లును, ఇప్పచె

ట్లును, పాగడచెట్లును, కేసరిస చెట్లును, తుమికి చెట్లును, బొట్టుగ చెట్లును, నాగకేసరవృక్షములును, మామిడిమ్రాకులును, కలిగొట్టుమ్రాకులును, కోవిదారంబులును, ఖజూరంబులసజ్జానంబులును, శింశుపావృక్షంబులును, అడవిమల్లెలును, చంద్రమ్రాకులును, శాల్యలివృక్షంబులును, ఎఱ్ఱగోరంఱులును, శ్రీతాళవృక్షములును, నేమివృక్షంబులును, ఉసిరిగమ్రాకులును, కదంబవృక్షంబులును, నల్లపువ్వులయిరుగుడుమ్రాకులును, ఉలిమిరిమ్రాకులును, ఊడుగుమ్మరములును, మెట్టతామరలును, పుష్పితంబులగునీవృక్షంబులన్నియు, నావానరులకోలాహలంబునకుఁ, బర్యాకులంబులయినవి. అని, తాత్పర్యము.

వాప్యస్తస్మిన్ గిరా శీతాః పల్వలాని తదైవచ. ౮౦
చక్రీవాకానువరితాః కారండవ నిషేవితాః
వైతైః కౌంచైశ్చ సంకీర్ణా పరాహమ్భుగనేవితాః. ౮౧
ఋత్యైః స్రరతుభి స్సింహై శ్చాదూలైశ్చ భయావహైః
వ్యాధైశ్చ బహుభి భీమై స్సేవ్యమానం సమంతతః. ౮౨
పద్మై స్సౌగంధికైః పుల్లైః కుముదై శ్చోత్పలై స్తథా
వారిజై వికవిదైః పుష్కై రమ్యాస్తత్రీ జలాశయాః. ౮౩

టిక|| తస్మిన్ = ఆ; గిరౌ = సహ్యాపర్వతమునందు; శీతాః = చల్లనివియు; చక్రవాకానుచరితాః = చక్రవాకపక్షులచేసంపరింపఁబడినవియు; కానిండు వనిషేవిలాః = నీరుకొల్లచేసేవింపఁబడినవియు; ప్లవైః = నీరుకాకులచేతను; కాంచైశ్చ = క్రౌంచపక్షులచేతను; సంకీర్ణాః = వ్యాపింపఁబడినవియు; వరాహమృగసేవితాః = వరాహములు మొదలగుమృగములచేతసేవింపఁబడినవియునగు; వాప్యః = నడచావులును; తథా = అట్లు; పల్వలానిచ = నీళ్లునీలించినపల్లములును; ఋక్షైః = ఎరుంగుగొడ్డలచేతను; తరక్షుభిః = సింహులచేతను; సింహైః = సింహములచేతను; భయావహైః = భయముగల్గించునట్టి; శౌరూలైశ్చ = పెద్దపులులచేతను; భీమైః = భయంకరములగు; బహుభిః = పెక్కులయిన; వ్యాలేశ్చ = దుష్టగజములచేతను; సమంతతః = అంతటను; సేవ్యమానం = సేవింపఁబడుచున్న; వనం (అధ్యాహృతము) = వనమును; పుల్లైః = వికసించిన; పద్మైః = కమలములచేతను; సౌగంధికైః = చెంగలువలచేతను; కుముదైశ్చ = తెల్లకలువలచేతను; త

థా = అట్లు; ఉత్పలైః = నల్లకలువలచేతను; వివిధైః = నానావిధములగు; వారిజైః = నీళ్లు యందుబుట్టిన; పుష్పైః = పూలచేత; రమ్యాః = మనోహరములయిన; జలాశయాః = సరస్సులును; తప్ర = అచ్చట; ప్లవంగైః (అధ్యాహృతము) = వానరులచేత; పర్యాకులీకృతాః (అధ్యాహృతము) = కలఁదఁబడినవి.

ఆసహ్యాపర్వతమునందు, శీతలంబగుజలముగలవియ్య, చక్రవాకకారండుచతోభితంబులును, నీరుకాకులును గ్రొంచంబులును ఇవి మొదలగుపక్షులచే నొప్పుచున్నవియు, వరాహాదిజలగోచరమృగసేవితంబులగునడచావులును, ఋతుంబులును సింహంబులును, శౌరూలంబులును దుష్టగజంబులును మొదలగుభయంకరమృగంబులతోఁ గూడినవనంబులును, వికసించినకమలంబులును, చెంగలువలును తెల్లకలువలును నల్లకలువలును మొదలగుజలజాతపుష్పంబులతో నొప్పుచున్న జలాయశంబులును, ఇవన్నియు, నావానరులచేఁ, సేఱుపఁబడినవి. అని, తాత్పర్యము.

తస్య సానుష కూజంతి నానాద్విజగణా స్తథా

టీక॥ తథా=అట్లు; తస్య= ఆసహ్యప
ర్వతముయొక్క; సానుషు= నెత్తములం
దు; నానాద్విజగణాః= నానావిధపక్షి
సమూహములు; కూజంతి=అటచినవి.

అప్పుడానైన్యముంజూచి, సహ్యప
ర్వతసానువులందలి నానావిధపక్షులు,
కూయుచుండినవి.
అని, తాత్పర్యము.

స్నాత్వా పీత్యోదకా న్యత్ర జలే క్రిడంతి వానరాః. ౮౯
అన్యోన్యం స్థావయంతిస్త

టీక॥ వానరాః=వానరులు; అత్ర=
ఈపర్వతమునందు; జలే=జలమునందు;
స్నాత్వా=స్నానముచేసి; ఉదకాని=జ
లములను; పీత్వా=త్రాగి; క్రిడంతి= క్రీ
డించిరి. అన్యోన్యం=ఒండొరులను; స్థా

వయంతిస్త=తడుపుకొనిరి.
వానరులు, సహ్యపర్వతంబునంద
లిసరస్సులందు, స్నానంబుగావించి, నీ
ళ్లుద్రావి, యొక్కరిపైనొకరునీళ్లుపోసు
కొనుచు, గ్రీడించిరి. అని, తాత్పర్యము.

శైలమారుహ్య వానరాః

ఫలాన్య మృతగంధీని మూలాని కుసుమానిచ. ౯౦

బుభుజు వానరా స్తత్ర పాదపానాం మదోత్కటాః

టీక॥ వానరాః= వానరులు; శై
లం=పర్వతమును; అరుహ్య = ఎక్కి;
తత్ర=అచ్చట; వానరాః=వానరులు;
మదోత్కటాః= మదముచేతమడించిన
వారలై; పాదపానాం= వృక్షముల
యొక్క; అమృతగంధీని= అమృతము
యొక్క వాసనపంటివాసనగల; ఫలా

ని=పండ్లను; మూలాని=గడ్డలను; కుసు
మానిచ=పూలను; బుభుజుః= భుజిం
చిరి.
వానరులంతఃపర్వతంబుచాగోహిం
చి, మదమోహితులయి, అమృతమునం
టిఫలంబులను గడ్డలనుబుష్పములను, భు
జించిరి. అని, తాత్పర్యము.

దోణమాత్రప్రమాణాని లంబమానాని వానరాః. ౯౧

యయః పిబంతో హృష్టాస్తే మధూని మధుపింగళాః

టిక॥మధుపింగళాః = తేనెవలెగో
రోచనపువన్నెగల; తే=ఆ; వానరాః =
వానరులు; లంబమానాని = ప్రేలాడుచు
న్న; ద్రోణమాత్రప్రమాణాని = తూ
మెండు తేనియగల; మధుని = తేనియల
ను, తేనె తెట్టెలను; పిబంతః = త్రాగు
చు; హృష్టాః = సంతసించినవారలై; య

యః = పోయిరి.

తేనెకుంబోలె గోరోచనపు వన్నె
గలయావానరులు, అచ్చటచ్చట వ్రేలు
కాడుచున్న తూమెండు తేనియగల తే
నె తెట్టెలను యధేచ్ఛముగాఁ ద్రాగు
చుఁ, బరమసంతోషంబునంబోయిరి.
అని, తాత్పర్యము.

పాదపా నవభంజంతో వికషణతస్తథా లతాః. ౯౨

విధమంతో గిరివ రాజ్ ప్రయయిష్టవగషణభాః

టిక॥స్లవగషణభాః = వానరశ్రేష్ఠ
లు; పాదపా = వృక్షములను; అవభం
జంతః = విలుచుచు; తథా = అట్లు; లతాః =
తీగెలను; వికషణతః = ఆకషించుచు;
గిరివ రాజ్ = పర్వతశ్రేష్ఠములను; విధ
మంతః = పగులఁగొట్టుచు; ప్రయయిష్టః =

పోయిరి.

వానరోష్ఠములు, వృక్షంబుల విలు
చుచు, అతలను ఆకషించుచు, గొప్ప
పర్వతంబులను బగులఁగొట్టుచుఁ, బో
యిరి. అని, తాత్పర్యము.

వృక్ష్యేభ్యో న్యే తు కపయో నదంతో మధుదర్శితాః. ౯౩

అన్యే పృత్యో స్ప్రపద్యంతే ప్రపతంత్యపి చాపరే

టిక॥అన్యే = ఇతరులయిన; కపయ
స్త్రు = వానరులును; మధుదర్శితాః = తేనె
చేమదించినవారలై; నదంతః = ధ్వనిం
చుచు; వృక్షేభ్యః = వృక్షములకన్న; అ
న్యత్ర (అధ్యాహృతము) = ఇతరస్థల
మందు; యయః (అధ్యాహృతము) =
పోయిరి. అన్యే = ఇతరులు; పృత్యో =

వృక్షములను; ప్రపద్యంతే = పొందిరి. అప
రేచాపి = ఇతరులును; ప్రపతంతి = పడిరి.
కొందఱువానరులు, తేనెద్రావుట
చేమదించియటచుచు, వృక్షంబుల తేని
చోటనడచిరి; కొందఱు, వృక్షంబులనా
రోహించిరి; కొందఱు వృక్షంబులనుండి
నేలకుదుమికిరి. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౭౫

స ౪

బధూవ వసుధా తైస్తు సుపూర్ణా హరియాధప్తైః. ౯౪
యథా కలమకేదారైః పక్షైర్వివ వసుంధరా

టీక॥ తైః=ఆ; ("తు" అనునదిపాద తా=అధ్యాహృతము)నిండిన; వసుం
పూర్ణాధాము)హరియాధప్తైః=వా ధరా(అధ్యాహృతము)ఇవ=ధూమివ
సరశ్రేష్ఠులచేత; సుపూర్ణా=నిండిన; లె; బధూవ=ఉండినది.
వసుధా=ధూమి; పక్షైః=పండిన("ఇ వానరోత్తములచేత నిండియుం
వ" అనునదివాక్యలంకారాధాము); కల మధూమి, వరిపైరులచేసిండినధూమివ
మకేదారైః=వరిపైరులచేత; సుపూర్ణా లెనొప్పుచుండినది. అని, తాత్పర్యము.

మహేంద్ర మథ సంప్రాప్య రామో రాజీవలోచనః. ౯౫
అధ్యారోహ న్నహాబాహు శ్శిఖరం ద్రుమధూషితమ్

టీక॥ అథ=అంత; మహాబాహుః= రోహత్=ఎక్కెను.
పెద్దచేతులుగల; రాజీవలోచనః=క అంత, మహాబాహుండునుగమలం
మలంబులవంటికండ్లుగల; రామః=రా బులవంటికండ్లుగలవాఁడునుగు రాముం
ముఁడు; మహేంద్రం=మహేంద్రప ష, మహేంద్రపర్వతంబుఁజేరి, నానా
ర్వతమును; సంప్రాప్య=పోండి; ద్రు పృథ్వీసమూహాలంకృతంబగు, దానిశిఖ
మధూషితం=పృథ్వీములచేనలంకరింపఁ రంబునారోహించెను.
బడిన; శిఖరం= శిఖరమును; అధ్యారోహ అని, తాత్పర్యము.

తత శ్శిఖర మారుహ్య రామో దశరథాత్మజః. ౯౬
కూమరమీనసమాకీర్ణ మపశ్య త్సలిలాకరమ్

టీక॥ తతః= అంత; దశరథాత్మ పింపఁబడిన; సలిలాకరం= సముద్రము
జః=దశరథునికొడుకైన; రామః=రా ను; అపశ్యత్=చూచెను.
ముఁడు; శిఖరం= శిఖరమును ; అరు అంత , దశరథకుమారుండగురా
హ్య=ఎక్కి; కూమరమీనసమాకీర్ణం= ముండు , మహేంద్రశిఖరంబునారో
తాచేళ్లచేతనుమత్స్యములచేతనువ్యా హించి , తాచేళ్లతోను మత్స్యంబు

లతోనునిండియున్న, సముద్రంబుఁజూచెను. అని, తాత్పర్యము.

తే సహ్యం సమతిక్రమ్య మలయం చ మహాగిరిమ్. ౯౭

ఆసేదు రానుపూర్వేణ సముద్రం భీమనిస్సవమ్

టీక॥ తే=ఆవానరులు; సహ్యం=సహ్యపర్వతమును; మలయం=మలయమను; మహాగిరించ=పెద్దపర్వతమును; సమతిక్రమ్య=అతిక్రమించి; ఆనుపూర్వేణ=క్రమముచేత; భీమనిస్సవమ్=భయంకరమగుధ్వనిగల; సముద్రం=సముద్రమును; ఆసేదు=సమీపించిరి.	ముద్రం=సముద్రమును; ఆసేదు=సమీపించిరి.
మను; మహాగిరించ=పెద్దపర్వతమును; సమతిక్రమ్య=అతిక్రమించి; ఆనుపూర్వేణ=క్రమముచేత; భీమనిస్సవమ్=భయంకరమగుధ్వనిగల; సముద్రం=సముద్రమును; ఆసేదు=సమీపించిరి.	ఆవానరులు, అట్లు సహ్యపర్వతంబును మలయ పర్వతంబునుదాటి, భయంకరావంబగు సముద్రంబు సమీపించిరి. అని, తాత్పర్యము.

అవరుహ్య జగామాశు వేలావన మను త్తమః. ౯౮

రామో రమయతాం శ్రేష్ఠ స్ససుగ్రీవ స్సలక్ష్మణః

టీక॥ రమయతాం=సంతసించజేయువారి లోపల; శ్రేష్ఠః=ఉత్తముఁడైన; రామః=రాముఁడు; ససుగ్రీవః=సుగ్రీవునితోఁగూడినవాఁడై; సలక్ష్మణః=లక్ష్మణునితోఁగూడినవాఁడై; అవరుహ్య=డిగ్గి; అశు=శిఘ్రముగా; అను త్తమః=తనకన్న శ్రేష్ఠములేనటువంటి; వేలావనం=సముద్రతీరమునం	దవేనమునుగూర్చి; జగామ=పోయెను. ఇతరులకుసంతోషముగలిగించు వారిలోను త్తమం ఁడైన రాముండు, సుగ్రీవ లక్ష్మణులంగూడి, పర్వతంబుడిగ్గి, సముద్రంబుఁబూచుకొనుకంటె, శీఘ్రముగా, సముద్రతీరవనంబునకుఁబోయెను. అని, తాత్పర్యము.
--	--

అథ ధౌతోపలతలాం తోయాష్టే స్సహసోత్థితైః. ౯౯

వేలా మాసాద్య విప్రులాం రామో వచన మబ్రవీత్

టీక॥ అథ=అంత; రామః=రాముఁడు; సహసా=వేగమున; ఉత్థితైః=లేచి

నఃకోయాఘైః = జలప్రవాహములచే	అంత, రాముండు, వేగవంతముల
తఃథాతోపలతలాం = కడఁగఁబడినతా	గుతరంగంబులచే ఛాతంబులఁగఁజ్ఞాత్తుగ
ల్లుగలదగుఃవిపులాం = విశాలమగుఃవే	ల, సముద్రతీరంబుఁజేరి, సుగ్రీవునిఁజూ
లాం = సముద్రతీరమును; ఆసాద్య = పొం	చి, యిట్లు, చెప్పెను.
ది; వచనం = మాటను; అబ్రవీత్ = చె	అని, తాత్పర్యము.

ప్పెను.

ఏతే వయ మనుప్రాప్తా స్సుగ్రీవ పరుణౌలయమ్. ౧౦౦

టిక॥ సుగ్రీవ = సుగ్రీవుఁడా! ఏతే =	సుగ్రీవుఁడా! ఇదిగో! మనమునము
ఈ; వయం = మనము; పరుణౌలయం =	ద్రంబునొద్దకువచ్చినాము,
సముద్రమును; అనుప్రాప్తాః = పొంది	అని, తాత్పర్యము.

నాము.

ఇహేదానీం విచింతా సా యా నః పూర్వం సముత్థితా

టిక॥ యా = ఏది; నః = మనకు ;	చేయఁబడవలసినది.
పూర్వం = మునుపు; సముత్థితా = కలిగి	మునుపెమనముచేసియుంటిమే, ఆ
నదో; సా = ఆ; విచింతా = ఆలోచన	యాలోచనమునిప్పుడుచేయవలసినది.
ము; ఇహ = ఇచ్చట; ఇదానీం = ఇప్పు	అని, తాత్పర్యము.
డు ; కతవా (అధ్యాహృతము) =	

అతః పర మతీరోఽయం సాగర స్మరితాంపతిః. ౧౦౧

టిక॥ అతఃపరం = ఇంతకుఁబిమ్మ	గరి = సముద్రము; అతీరః = గట్టులేనిది.
ట; అయం = ఈ; సరితాం = నదుల	ఇంక, నదీపతియగుసముద్రంబెకా
కు; పతిః = పెనిమిటియైన; సా	ని, తీరంబులేదు- అని, తాత్పర్యము.

నచాయ మనుపాయేన శక్య స్తరితు మణఃవః

ప్రతిపదాధ్యక్షికాతాత్పర్యసహితము.

స ౪

టీక || అయం - ఈ; అణఁవః = సముద్రము; అనుపాయేన = ఉపాయములే మిశ్రేత; తరితుం = దాటుటకు; శక్యశ్చ = అలవియ్యినదియు; న = కాదు-

ఉపాయంబులేక, యీ సముద్రంబు దాటు నలవిగాదు-
అని, తాత్పర్యము-

తదిహైవ నివేశోస్తు మంత్రః ప్రస్తాయతా మితి. ౧౦౨
యథేవం వానరబలం పరం పార మవాప్నూయాత్

టీక || తత్ - అందువలన; ఇహైవ = ఇచ్చటనే; నివేశః = విడిచిపెట్టుట; అస్తు = అగుఁగాక. యథా = ఎట్లు; ఇదం = ఈ; వానరబలం = వానరసైన్యము; పరం = అవ్వలి; పారం = గట్టును; అవాప్నూయాత్ = పొందునో; ఇతి = ఇట్లు; మంత్రః = ఆలోచనము; ప్ర

స్తాయతాం = చేయఁబడుఁగాక. అట్లుకావున, నిచ్చటనే విడిచిపెట్టుము; ఈ వానర సైన్యము, సముద్రంబున వ్యతిరేకముగా నున్నట్లు చేయనట్లుగా వనము సేయవలయును. అని, రాముండునుగ్రీవునితో జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇతీవ స మహాబాహు స్తీతాహరణకశితః. ౧౦౩

రామ స్సాగర మాసాద్య వాస మాజ్ఞాపయ త్తదా

టీక || స్తీతాహరణకశితః = స్తీతాహరణముచేతఁ గృశింపఁజేయఁబడిన; మహాబాహుః = పెద్దచేతులుగల; సః = ఆ; రామః = రాముండు; సాగరం = సముద్రమును; ఆసాద్య = ప్రాంది; తదా = అప్పుడు; ఇతీవ = ఇట్లు; వాసం = విడిచిపెట్టుట

ను; ఆజ్ఞాపయత్ = ఆజ్ఞాపించెను. స్తీతాహరణంబునంబరమదుఃఖితుండైయున్న మహాబాహుండు గురాముండు, సముద్రంబున జేరిన పిమ్మట నచ్చట విడిచిపెట్టుటను గుఱించి యీ ప్రకారమాజ్ఞాపించెను, అని, తాత్పర్యము.

సర్వా స్సేవా నివేశ్యంతాం వేలాయాం హరిపుంగవ. ౧౦౪

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము.

27

స ౪

టీక॥హరిపుంగవ=వానరశ్రేష్ఠుండ డియశేయబడుగాక.

వగుసుగ్రీవుడా!సర్వాః=గమస్తమల	వానరశ్రేష్ఠుండవగుసుగ్రీవుడా!మ
యిన;సేనాః=సేనలును; వేలాయాం=	ససేనలనన్నిటిని, సముద్రతీరంబునవిడి
సముద్రతీరమునందు;నివేశ్యతాం=వి	యనియమింపుము.అని, తాత్పర్యము.

సంపాప్తౌ మంత్రకాలో న స్సాగరస్యాస్య లఘుసే

టీక॥అస్య=ఈ;సాగరస్య= సము	బడినది.
ద్రమయొక్క;లఘుసే=దాటునిమిత్త	ఈసముద్రంబు దాటును పాయం
మయి;మంత్రకాలః= ఆలోచించుకాల	బనుగుటించియాలోచించునవసరంబు
ము;నః=మనకు;సంప్రాప్తః= పొంద	మనకుగలిగినది.అని, తాత్పర్యము.

స్వాంస్వాం సేనాం సముత్సృజ్య మాచక్రభితుతోవశేత్.౧౦౫

టీక॥కచ్చిచ్చ = ఒకావొక్కడును;	ఎవ్వండును దనసేననువదలియెచ్చ
స్వాంస్వాం=తనతన; సేనాం=సేనను;	టికిని,బోగూడదు.
సముత్సృజ్య=విడిచి;కుతః= ఎందును;	అని, తాత్పర్యము.
మావ్రశేత్=పోగూడదు.	

గచ్ఛంతు వానరా శ్శూరా శ్శేయం ఛన్నం భయంచ నః

టీక॥శూరాః = యుద్ధమునందుభ	శూరులగువానరులు, అంతటనుదిరు
యములేని;వానరాః= వానరులు; గ	గుచుండవలయును; భద్రంబన్నేషించిమ
చ్ఛంతు=పోవుదురుగాక, అంతటనుది	నలంబ్రహరించుటకై శత్రువులెచ్చటనై
రుగుచుందురుగాకయనుట.నః = మన	ననుదాచుకొనియుందురు. అని, రా
యొక్క;భయం=భయనిమిత్తమయిన;	ముండు, సుగ్రీవునితోఁజెప్పెను.
ఛన్నం = దాచుకొనియుండునది;శ్శే	అని, తాత్పర్యము.
యం=ఎఱుంగదగినది.	

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౪

రామస్య వచనం శ్రీత్వా సుగ్రీవ స్సహలత్కణః. ౧౦౬
సేనాం న్యవేశ య త్తీరే సాగరస్య ద్రుమాయుతే

టీక॥ సుగ్రీవః = సుగ్రీవుఁడు; రామ	సేనను; న్యవేశయత్ = విడియఁజేసెను.
స్య = రాముఁ యొక్క; వచనం = మాట	సుగ్రీవుండు, రామునిమాటనువిని,
ను; శ్రుత్వా = విని; సహలత్కణః = లత్క	లత్కణునితోగూడ, నానావృత్తసం
ణునితోగూడినవాఁడై; ద్రుమాయుతే =	యుతంబగుసముద్రతీరంబునందు, వా
వృక్షములతోగూడిన; సాగరస్య = సము	నర సేనను, విడియనియమించెను.
ద్రుమయొక్క; తీరే = గట్టునందు; సేనాం =	అని, తాత్పర్యము.

విరరాజ సమీపస్థం సాగరస్యచ తద్బలమ్. ౧౦౭
మధుపాండుజల శ్శ్రీమాన్ ద్వితీయభవ సాగరః

టీక॥ సాగరస్య = సముద్రముయొ	విరరాజః = ప్రకాశించెను.
క్క; సమీపస్థం = సమీపంబునందున్న;	సముద్రసమీపంబునవిడిసియున్నమ
తత్ = ఆ; బలంచ = సైన్యమును;	ధువర్ణులగునావానరులసేన, కాంతిమ
శ్రీమాన్ = అధికమయినకాంతిగల; మ	తంబగు, మధువణకంబయిన, రెండ
ధుపాండుజలః = తే సేవలెగోరోచనపు	వసముద్రంబుకరణింబ్రకాశించుచుండిన
వన్నెగలజలముగల; ద్వితీయః = రెం	ది. అని, తాత్పర్యము.
డవదగు; సాగరభవ = సముద్రమువలె;	

వేలాపన ముపాగమమ్య తత స్తే హరిపుంగవాః. ౧౦౮
వినిష్ఠాః పరం పారం కాంక్షమాణౌ మహేంద్రధేః

టీక॥ తే = ఆ; హరిపుంగవాః = వా	మాణౌ = కోరుచు; వినిష్ఠాః = విడిసిరి.
నరశ్రేష్ఠులు; వేలాపనం = సముద్రతీరవన	అవానరశ్రేష్ఠులు, సముద్రతీరవన
మును; ఉపాగమ్య = పొంది; తతః = అంత;	ముఁబొంది, యంత, సముద్రంబునవ్వలి
మహేంద్రధేః = మహాసముద్రముయొక్క;	తీరంబుజేరంగోరుచు, నచ్చటచ్చట, వి
పరం = అవ్వలి; పారం = గట్టును; కాంక్ష	డిసిరి. అని, తాత్పర్యము.

తేషాం నివిశమానానాం వైశ్యసన్నాహనిస్సవనః. ౧౦౯
అంతర్థాయ మహానాద మణవస్య ప్రశుశ్రువే

టీక॥ నివిశమానానాం = విడియు గొప్పధ్వనిని; అంతర్థాయ=అణచి; చున్న; తేషాం=ఆవానరులయొక్క; వై ప్రశుశ్రువే=వినఁబడినది.
స్యసన్నాహనిస్సవనః = వైశ్యమువిడి అచ్చట, నావానరసేనడియుటవ యుఁ జేయుటయొక్కధ్వని; అణవ లనఁగలిగినధ్వని, సముద్రధ్వనిఁ గూడన స్య=సముద్రముయొక్క; మహానాదం= అణచిచెలంగినది. అని, తాత్పర్యము.

సా వానరాణాం ధ్వజీనీ సుగ్రీవేనాభిపాలితా. ౧౧౦
త్రిధా నివిష్టా మహతీ రామస్యాథా పరాభవత్

టీక॥ సుగ్రీవేణ=సుగ్రీవునిచేత; అభిపాలి తా=పాలింపఁబడిన; మహతీ= గొప్ప నరసేన , వానరులొక్కతట్టును గో దగు; సా=ఆ; వానరాణాం= వానరు లాంగూలంబులొక్కతట్టునుభల్లూకం లయొక్క, ధ్వజీనీ=సేన; త్రిధా=మూ బులొక్కతట్టును గానిట్లుమూడుప్ర డువిధములుగ; నివిష్టా=విడిసినదై; రామ కారంబులవిడిసి, రామునికార్యంబుగా స్య=రామునియొక్క; అథాపరా= వింపనుద్యుక్తయయి పరమోత్సాహం ప్రయోజనమునందాసక్తిగలదై; అభవ బుననుండినది. అని, తాత్పర్యము.
త్ =ఉండినది.

సా మహాణవ మాసాద్య హృష్టా వానరవాహినీ. ౧౧౧
వాయువేగసమాధూతం పశ్యమానా మహాణవమ్

టీక॥ సా=ఆ; వానరవాహినీ=వా పఁజేయుటఁడిన; మహాణవం= మహా నరసేన; మహాణవం= మహాసముద్ర సముద్రమును ; పశ్యమానా (పశ్యం మును; ఆసాద్య=పొంది ; వాయువేగ త్రి)చూచుచు; హృష్టా=సంతసించినది. సమాధూతం=వాయువేగముచేఁజలించి ఆవానరసేన, మహాసముద్రంబుఁబొం

ది, వాయుఁ వేగంబునకుఁ జెల్లుబ్బితరం | ముంజూచుచు, సంతోషంబునొందినది.
గంబులం జెలంగుచున్న మహాసముద్ర | అని, తాత్పర్యము.

దూరపార మసంబాధం రక్షోగణనిష్ఠేవితమ్. ౧౧౨
పర్యంతో వరుణోవాసం విషేదు హారియాధపాః
చండనక్రగ్రహం ఘోరం త్విపాదౌ దివసత్తయే. ౧౧౩
హసంత మివ ఘేనౌమై నృత్యంత మివ చోమిభిః
చంద్రోదయసముద్ధాతం ప్రతిచంద్రసమాకులమ్, ౧౧౪
చండానిలమహాగ్రాహైః కీర్ణం తిమితిమింగితైః
దీప్తై ర్భృగైరివాకీర్ణం భుజంశ్చై ర్వరుణోలయమ్. ౧౧౫
అవగాఢం మహాసత్త్వై నానాశైలసమాకులం
సుదుర్గం దుర్గమాగ్గం త మగాధ మసురాలయమ్. ౧౧౬

టీక|| హారియాధపాః=వానరశ్రేణీ; హసంతమివ(స్థితం)= నవ్వుచు
వులు; దూరపారం= దూరంబుననుం న్నట్లున్నదియు; ఊమిభిః= అలలచే
దుగట్టుగలదియు; అసంబాధం= బా తఃసృత్యంతమివ(స్థితం)చ=నృత్తముసే
ధలేనిదియు, కొలఁత పెట్టఁగూడనిదియు యున్నట్లున్నదియు; చంద్రోదయసము
ననుట ; రక్షోగణనిష్ఠేవితం= రాక్ష దూతం= చంద్రోదయమునందువిగ్రహం
సులసమూహములచే సేవింపఁబడినది గొట్టఁబడినదియు; ప్రతిచంద్రసమాకు
యు; వరుణోవాసం= వరుణునియునికి లం=ప్రతిబింబచంద్రులచేనిండినదియు;
పట్టును; చండనక్రగ్రహం=భయంకరమ చండానిలమహాగ్రాహైః=భయంకరమ
యిన మొసళ్ల చేగ్రహించుటగలదియు; యిన వాయువువంటివేగముగలగొప్ప
త్విపాదౌ = రాత్రియారంభమునందు మొసళ్ల చేతను; తిమితిమింగితైః=తిమి
ను ; దివసత్తయే=పగటియంతమునం యనునూఁబుయోజనంబులపొడవుగలమ
దును, సాయంసంధ్యాసమయమునందు తృములచేతనుతిములనుదీనునట్టితిమిం
ననుట; ఘోరం=భయంకరంబును ; గిలంబులను మత్స్యముల చేతను ; కీ
ఘేనౌమైః = సురుగులసమూహముల లం = వ్యాపింపఁబడినదియు ;

భోగైః = పడగలచేత; దీప్తైరివ(స్థితైః) = మంచుచున్నట్లున్న; భుజంగైః = సపకములచేత; ఆకీర్ణం = వ్యాపింపఁబడినదియు; మహాసత్వైః = పెద్దజంతువులచేత; అవగాధం = ప్రవేశింపఁబడినదియు ; నానాశైలసమాకులం = నానావిధపర్వతంబులచేతనిండినదియు; సుదుర్గం = చొరరానిదియు; దుర్గమాగ్గం = పోరానిమాగ్గముగలదియు; అగాధం = మిక్కిలిలోతుగదియు; అసురాలయం = అసురులయనికీపట్టుగలదియునగు; వరుణాలయం = సముద్రమును; పశ్యంతః = చూచుచు; విషేదః = దుఃఖించిరి.

దురవస్థితంబగునావలిగట్టు గలదియు, సఖోభ్యంబును రాక్షససమూహంబుచేసేవింపఁబడినదియు, వరుణనియునికీపట్టును, ఎట్టిమ్మగుంబునైనట్టుకొనంజాలిన మొసళ్లుగలదియు, సు

ధ్యాకాలంబునందు, భయంకరంబయిచూపట్టునదియు, తెల్లనినురుంగులచేనవునట్లుదోచునదియు, దరంగంబులనతకనంబుగావించునట్లుగానగుపడునదియు, జంద్రోదయకాలంబునమఱియుంబెల్లుబ్బి, ప్రతిబింబితంబులగు శండ్రబింబంబులనొప్పుచున్నదియు, మహావాతంబునకుంబోలవేగంబుగలమొసళ్లతోనుదిమితిమింగిలంబులతోనునిండియుండునదియు, ఘోరాస్థితమణులచేవెలుంగుచున్నసర్పంబులనొప్పుచున్నదియు, మఱియుశిశుమారాది మహాజంతువులచేవ్యాపింపఁబడినదియు, జలంబులమునింగియున్ననానావిధపర్వతంబులుగలదియు, జొరరానిదియుమార్గరహితంబును, మిక్కిలియలోతుగలదియునసురాలయంబునునగు, నాసముద్రంబును, జూచి, వాసరోత్తములు, దీనినెట్లుదాటఁగలమని, దుఃఖంబునొందిరి. అని, తాత్పర్యము.

మకరైర్నాగభోగైశ్చ విగాఢా వాతలోలితాః
ఉత్పేతుశ్చ నిషేతుశ్చ ప్రమృధా జలరాశయః. ౧౧౭

టిక|| మకరైః = మొసళ్లచేతను; నాగభోగైశ్చ = సర్పదేహములచేతను; విగాఢాః = ప్రవేశింపఁబడిన; జలరాశయః = తరంఘములు; వాతలోలితాః =

గాలిచేజలంపఁజేయఁబడినవై; ప్రమృధాః = వృద్ధిబొందినవై; ఉత్పేతుశ్చ = ఎగిరినవియు. నిషేతుశ్చ = పడినవియు. గొప్పగొప్పతరంగములు, మకరం

బులతోను సర్పంబులతోను, వాయువేగ బులయి, యెగిరిపడుచుండినవి.
చలితంబులయి పెల్లుబి్చి, యత్యంతం అని, తాత్పర్యము.

అగ్నిమాణిమివావిధం భాస్వరాంబు మహారగమ్
సురారివిషయం ఘోరం పాతాళవిషమం సదా. ౧౧౮
సాగరం చాంబరప్రఖ్య మంబరం సాగరోపమమ్
సాగరం చాంబరంచేతి నిర్విశేష మదృశ్యత. ౧౧౯

టీక॥ భాస్వరాంబు = ప్రకాశించు
చున్నజలముగలదియు; కావుననే; అవి
ద్ధం = కొట్టఁబడిన; అగ్నిమాణిమి
(స్థితం) నిప్పుల పొడివలె నున్నదియు;
మహారగం = మహానాగంబులుగలది
యు; సురారివిషయం = అసురులకునివా
సస్థానంబును; ఘోరం = భయంకరంబ
యైనదియు; సదా = ఎల్లప్పుడును; పా
తాళవిషమం = పాతాళమువలె గంభీర
మయినదియునగు; సాగరంచ = సము
ద్రమును; అంబరప్రఖ్యం = ఆకాశముతో
సమానమయినది. అంబరం = ఆకాశ
ము; సాగరోపమం = సముద్రముతో
బోల్కొంగలది. సాగరంచ = సముద్రం
బును; అంబరంచ = ఆకాశంబును - ఇ
తి = అని; నిర్విశేషం = భేదములేనట్లు; అ
దృశ్యత = చూడఁబడెను.

రాత్రికాలంబునందు, జంద్రకిర

ణసంపర్కంబునంచేసి, సముద్రంబున
దలిజలబిందువులు, అగ్నికణంబులుం
బోలెబ్రకాశించుచుండును; ఆకాశం
బునందును, అట్లునక్షత్రంబులు ప్రకా
శించుచుండును; సముద్రంబు, మహా
నాగంబులుగలది; ఆకాశంబును, నా
గంబులుగలదే; సముద్రంబుననురులుం
దురు; ఆకాశంబుననురులుండురు,
సముద్రంబుభయంకరంబై నది ఆకాశం
బునుభయంకరంబైనది సముద్రంబుపా
తాళంబువలె గంభీరంబుగ నుండినది, ఆ
కాశంబునట్టిదెకావున నిప్పుడు సముద్రం
బుకాశంబువలె నుండినది ఆకాశంబున
ముద్రంబువలె నుండినది. ఇది సముద్రంబు
నియునిదియాకాశంబునియు నెంతమా
త్రము భేదమగపడదలేదు
అని, తాత్పర్యము.

సంపృక్తం నభసా ప్యంభ స్సంపృక్తంచ నభోం భటా

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము.

౪౫

స ౪

తాద్య గ్రూపే స్త దృశ్యేతే తారారత్న సమాకులే. ౧౨౦

టిక అంభోపి=జలమును;నభసా=	దృశ్యేతే=చూడబడుచుండినవి.
ఆకాశముతో;సంపృక్తం=చేరినది.నభ	సముద్రము నందలిజలము, ఆకాశ
శ్చ=ఆకాశమును;అంభసా = జలము	మువలెనుండినది; ఆకాశంబుజలంబువ
తో;సంపృక్తం=చేరినది.తారారత్నస	లెనుండినది;కావున, నాయాకాశసము
మాకులే=నక్షత్రముల చేసిండినయాకా	ద్రంబులు రెండును, ఒక్కటివలేనొక్క
శమును రత్నముల చేసిండినసముద్రంబు	టిభేదములేకుండనుండినవి.
ను;తాద్యగ్రూపే=అట్టిరూపముగలవై;	అని,తాత్పర్యము.

సమత్పత్తిత మేఘస్య వీచిమాలాకులస్యచ
విశేషో న ద్వయో రాసీ త్సాగరస్యాం బరస్యచ. ౧౨౧

టిక సమత్పత్తిత మేఘస్య=మైన్యా	ఉండలేదు.
పించియున్న మేఘంబులుగల; అంబర	మేఘసమూహంబుతోనొప్పచున్న
స్యచ=ఆకాశంబునకును;వీచిమాలాకు	యాకాశమునకునుతరంగసంఘాతులం
లస్య=అలలపట్టుల చేసిండిన; సాగర	బగు సముద్రంబునకునుఎంతమాత్రము
స్యచ= సముద్రమునకును; ద్వయో=	భేదమగపడలేదు. అని. తాత్పర్యము.
రెంటికిని;విశేషః= భేదము;నాసీత్=	

అన్యోవై రహతా స్సక్తా స్సస్వనాః
ఉమయ స్సింధురాజస్య మహాభేర్య ఇవాహవే. ౧౨౨

టిక అన్యోవై=ఒండొరులచే	నిగలవై; సస్వనాః=ధ్వనించినవి.
త; సక్తాః=సంబంధించినవియు;ఆహ	సముద్రంబునందలి; యలలు,ఒకటి
తాః = కొట్టబడినవియునగు; సింధు	చేనొక్కటికొట్టబడినవై, యుద్ధంబు
రాజస్య=సమద్రముయొక్క; ఉమయ	నందుపెద్దభేరులుంబోలె, భయంకరా
యాః=అలలు; ఆహవే= యుద్ధమునం	రావంబున, ధ్వనించుచుండినవి.
దు;మహాభేర్యఇవ=గొప్పభేరులువలె;	అని,తాత్పర్యము.
భీమనిస్వనాః=భయంకరమయిన ధ్వ	

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౪

రత్నోఘజలసన్నాదం విష క్తమివ వాయునా
ఉత్పతంత మివ క్రుద్ధం యాదోగణసమాకులమ్. ౧౨౩
దదృశు స్తే మహేయాత్సహ వాతాహతజలాశయమ్
అనిలోద్ధాత మాకాశే ప్రవల్గంత మివోమిభిః. ౧౨౪

<p>టీక రత్నోఘజలసన్నాదం=రత్న సమూహములయొక్క-యు , జలముల యొక్క-యు ధ్వజిగలదియు ; వాయు నా=గాలిచేత; విష క్తమివ (స్థితం)= ఏకీభూతమయినట్లున్నదియు; ఉత్పతం తమివ(స్థితం)= ఎగురునట్లున్నదియు; క్రుద్ధం (ఇషస్థితం)= కోపమువొంది నట్లున్నదియు ; యాదోగణసమాకు లం=జలజంతువులసమూహముచే నిం డిచిదియు; అనిలోద్ధాతం=గాలిచే నె గురఁగొట్టఁబడినదియు; ఉోమిభిః = అలలచే; ప్రవల్గంతమివ(స్థితం)=మా టలాడు నట్లున్నదియునగు ; వాతా</p>	<p>హతజలాశయం = గాలిచేఁగొట్టఁబ డిన సముద్రమును ; మహేయాత్స హః= అధికమయిన యుత్సాహముగ ల; తే“ఆవానరులు;దదృశుః=చూచిరి. రత్నంబులతోనుజలంబులతోను మ హాధ్వజిగల్గి వాయుహతంబు, యా కాశంబునకుగ్గమించుకై వడి, కోపంబు వొందియుండుచాడ్పునంబూపట్టుకొ, జ లజంతుగణసంకులంబై, వాయువేగంబు నకు, లేచుతరంగంబులధ్వజిచేమాటలా డునట్లు గాన్పించుచున్న సముద్రంబును, మహేయాత్సహ శాలులగు నావానరు లు, చూచిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

తతో విస్తయ మాపన్నా దదృశు హారయ స్తదా
భ్రాంతోమిజలసన్నాదం ప్రలోలమివ సాగరమ్. ౧౨౫

<p>టీక తతో=అంతఃతదా=అప్పుడు; హారయః=వానరులు;విస్తయం=ఆశ్చ ర్శమును;అపన్నాః= పొందినవారలై; భ్రాంతోమిజలసన్నాదం= తిరుగుడు వొందినయలలుగల జలముయొక్క-ధ్వని</p>	<p>గలదియు;ప్రలోలమివ(స్థితం)-తిరుగు డువొందినట్లున్న;సాగరం=సముద్రము ను;దదృశుః=చూచిరి. అంతసప్పుడు, వానరులు;నానావిధంబు గాఁడరంగంబులగ్గమింప, మహాధ్వనిం</p>
---	--

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము.

౪౩

స ౫

బొల్చుచునుచ్చగ్రీతంబయినట్లు చూర్వంబునొందిరి. అని, తాత్పర్యము.
పట్టుచున్న సముద్రంబుజూచి యాశ్చర్యము.

ఇత్యావే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, చతుర్థాస్సగః.
ఇది, స్వపాఠము.

ఇది, పరమాథకచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండచతుర్థాస్సగః టీక, ,
ముగిసినది.

(౫)

పంచమస్సగః ప్రారంభః.

సాతు నీలేన విధివ త్స్వరత్నా సుసమాహితా
సాగరస్యోత్తరే తీరే సాధు సేనా నివేశితా. ౧

టీక॥ నీలేన=నీలుని చేత; సా = ఆ; డియఁజేయఁబడినది.

సేనాతు=సేనయు; స్వరత్నా=మం
చిరత్నకులుగలదై; సుసమాహితా =
మిక్కిలియు నెచ్చరిక గలదై; సాగర
స్య=సముద్రముయొక్క; ఉత్తరే=ఉ
త్తరపుదిక్కునందున్న; తీరే= గట్టునం
దు; సాధు=చక్కగా; విధివత్ =
నీతిశాస్త్రప్రకారముగా, నివేశితా=వి

వానర సేనానాయకుండగు నీలుండు
జక్క-గారత్నకుల సేర్పఱిచి, నిర్భయం
బుగావించి, సముద్రోత్తరతీరంబునం
దు, నీతిశాస్త్రోక్తప్రకారంబునం, జ
క్క-గా, సేనానివేశనంబుగావించెను
అని, తాత్పర్యము.

మొదళ్ళ ద్వివిధ శ్లోధౌ తత్ర వానరపుంగవౌ
విచేరతుశ్చ తాం సేనాం రత్నాథం సర్వతోదిశమ్. ౨

టీక॥ తత్ర=అచ్చట; వానరపుంగ	లందును; తాం=ఆ; సేనాం=సేనయం
వా=వానరశ్రేణులగు; మైందశ్చ=మైం	తయు; విచేరతుశ్చ=తిరుగుచుండిరి.
దుండును; ద్వివిదశ్చ=ద్వివిదుండును ;	అశ్వదచ్చట, మైందుండును ద్వివిదుం
ఉధా=శైర్దటును; రత్నార్థం= రత్నం	డును సేనానరోత్తములిర్వురును , రత్న
చుటకొఱకు; దిశం(జా శ్యేకవచనము, వ	దార్థకము, వానర సేనయన్ని ప్రక్క
త్తధ్యమందు ద్వితీయ, దిశాం)=దిక్కు	లను దిరుగుచుఁగాచియుండిరి.
లయొక్క; సర్వతః= అన్నిప్రదేశంబు	అని, తాత్పర్యము.

నివిష్టాయాంతు సేనాయాం తీరే నదనదీపతేః

పార్శ్వస్థం లక్ష్మణం దృష్ట్వా రామో నచన మబ్రవీత్. ౩

టీక॥ సేనాయాం=సేన; నదనదీప	బ్రవీత్=చెప్పెను.
తేః=సముద్రముయొక్క; తీరే=గట్టు	అట్లు, సైన్యమంతయు, విడిసినంత
నందు; నివిష్టాయాంతు= విడిసినంత నె;	నె, రాముండు, తన పార్శ్వభాగంబునం
రామః=రాముండు; పార్శ్వస్థం= ప్ర	గొలిచియున్న లక్ష్మణుంబాచి , యిట్లు
క్కొనున్న; లక్ష్మణం=లక్ష్మణుని; దృ	ని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
ష్ట్వా=చూచి; నచనం = మాటను; అ	

శోకశ్చ కిల కాలేన గచ్ఛతా హ్యపగచ్ఛతి

మమచాపశ్యతః కాంతా మహస్యహని వధకతే. ౪

టీక॥ శోకశ్చ= దుఃఖంబును; గచ్ఛ	హస్యహని= చినదినమందును; వధక
తా=పోవుచున్న; (“హి” అనునది పా	తే=వృద్ధిబొందుచున్నది.
దపూరదార్థకము) కాలేన= కాలము	దుఃఖముకొంత కాలముగడవగా న
చేత; అపగచ్ఛతి కిల = పోవునుగదా!	శించును, నాకుంబ్రియురాలుం బాడ
నశించునుగదా! కాంతాం = ప్రియు	కుండుట చేఁగలిగినదుఃఖము మాత్రము,
రాలను; అపశ్యతః= చూడకున్న ;	అంతంతకు, వృద్ధిబొందుచున్నది.
మమ = నాయొక్క; శోకం (అధ్యా	అని, తాత్పర్యము.
హృతము) చ=దుఃఖముమాత్రము; అ	

శ్రీమ ద్రామాయణము * యుద్ధకాండము.

౪౯

స ౫

భీ

భీ

న మే దుఃఖం ప్రియా దూరే న మే దుఃఖం హృతేతివా
ఏతదేవానుశోచామి వయోస్యా హ్యక్షవతఃతే. ౫

టీక॥ ప్రియా=ప్రియురాలు; దూరే=దూరదేశమునందు; వతఃతథాతి (అధ్యాహృతము)=ఉన్నదని; మే=నాకు; దుఃఖం=దుఃఖము; న=లేదు. హృతా=అపహరింపబడినది; ఇతివా=అనియున్నను; మే=నాకు; దుఃఖం=దుఃఖము; న=లేదు. అస్యా=ఈనీతియొక్క; వయః=యావనము; అతివతఃతేహి=అతిక్రమించిపోవుచున్నదిగా! ఏతదేవ=దీనిగుఱించియే; అనుశోచామి=దుఃఖించుచున్నాను.

ప్రియురాలగురంబున నన్నదని నాకుదుఃఖములేదు; రాక్షసుండుగొని పోయెననియున్నను, నాకుదుఃఖము లేదు; ఏలయనగా, నచ్చటికిఁబోయి, యారాక్షసుంజంపి, మఱలప్రియురాలింబడయవచ్చుగా! అయితే, ఇప్పుడు, ఆవిడయావనమువ్యభిచారముగాఁ బోవుచున్నదే! అనియేనాకుదుఃఖము గలుగుచున్నది. అని, రాముండు, లక్ష్మణునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

వాహి వాత యతః కాంతా తాం స్పృష్త్వా మామపి స్పృశేత్వయి మే గాత్రసంస్పృశః శృంగదే దృష్టి సమాగమః. ౬

టీక॥వాత=వాయువా! యతః=ఎచ్చట; కాంతా=ప్రియురాలు; అస్మి (అధ్యాహృతము)=ఉన్నదో; తతః (అధ్యాహృతము)=ఎచ్చట; వాహి=తిరుగుము. తాం=ఆవిడను; స్పృష్త్వా=తాకి; మామపి=నన్నను; స్పృశ=తాకుము. మే=నాకు; గాత్రసంస్పృశః=దేహస్పృశము; త్వయి=నీయందు. దృష్టిసమాగమః=చూపుతోఁజే

రుట; చంద్రదే=చంద్రునియందు. వాయుదేవుఁడా! నాప్రియురాలుండుస్థలంబున సంచరింపుము; ఎచ్చట, నావిడనుస్పృశించి, నన్నునుస్పృశింపుము; ఆవిడదేహము, దాకివచ్చిన నన్నుస్పృశించుటవలన నాకావిడదేహముదాకినట్లు సంతోషము గలుగును; కావున నావిడదేహస్పృశము నాకుఁగలుగుట, నీయధీనముగా నున్నది

౧౦ ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౫

అట్లు, ప్రియురాలిముఖంబువలెనుండు న్నడికావున, నాకుఁబ్రియురాలిముఖం
చంద్రుంజూచి, ప్రియురాలిమొగంబుం బుజూచుట, చంద్రుని యర్ధసముగా
జూచినట్లునంతోషంబునొందవలసియు నున్నది. అని, తాత్పర్యము.

తన్నై దహతి గాత్రాగ్ని విషం పీత మివా శయే

హానాథేతి ప్రియా సా మాం స్రాయమాణా యద బ్రవీత్. ౭

<p>టీకాసా=అట్టి; ప్రియా=ప్రియురా లు; హిగామాహా=అహరింపఁబ డుచున్నవై; మాం=నన్నుఁగూర్చి; “హా నాథ=అయ్యోనాథా”; ఇతి=అని; య త్=ఏమాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెనో; తత్=అది; మే=నాయొక్క; ఆశయే= హృదయమునందు; పీతం=త్రాగఁబడి న; విషమివ=విషమువలె; గాత్రాగ్ని= అవయవములను; దహతి=దహించుచు న్నది.</p>	<p>సమస్తభోగంబులను బరిత్యజించి నావెంటనడవివచ్చినట్టి ప్రియురాలు, రావణునిచేఁగొనిపోఁబడునప్పుడు, తా ను బాత్రినత్యాగిణిచేసతని నీటుసేయ సమర్థురాలయినను, నాయందుండు భక్తిచే, నన్నేగతిగాఁదలంచి “అయ్యో? నాథుఁడా” అని, చెప్పినమాట, నాహృ దయంబుననుండి, త్రాగఁబడినవిషంబు కైవడి, దేహంబంతయుదహింపఁబడు చున్నది. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

తస్మిన్మోగేంద్రసవతా తచ్చింతావిప్రులాచిషా

రాత్రిం దివం శరీరం మే దహ్యతే మదనాగ్నినా. ౮

<p>తస్మిన్మోగేంద్రసవతా=ఆప్రి యురాలి వియోగమును కట్టెలు గలది య; తచ్చింతావిప్రులాచిషా=ఆప్రి యురాలి చింతయను సర్ధిక మయిన మంటగలదియనగు; మదనాగ్నినా=మ న్మథుండను నగ్ని హోత్రముచేత; మే=</p>	<p>నాయొక్క; శరీరం=దేహము; రాత్రిం దివం=రేయుంబవలను; దహ్యతే= దహింపఁబడుచున్నది. సున్మథుండనునగ్ని హోత్రము, ఆ ప్రియా వియోగంబై యింద్రసములుగా నావిడనుజింఠించుటయెఱ్ఱాలుగా ,</p>
---	--

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము.

౯౧

స ౫

నాదేహంబంతయు, రేయుంబవలనుదహించుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.

అవగాహ్యంజవం స్వప్స్యే సామిత్రే భవతా వినా
కథంచి త్వద్విల నామ స్సమా సుప్తం జలే దహేత్. ౯

టీక॥ సామిత్రే = లక్ష్మణుడా! భవ హేత్ = దహింపడు.

తావినా = నిన్ను విడిచి; అణవం = స	లక్ష్మణుడా! నేను నిన్ను విడిచి, నము
ముద్రమును; అవగాహ్యం = ప్రవేశించి ;	ద్రంబునంబడి పరుండెదను ; నేను కల్గ
స్వప్స్యే = పరుండెదను. ప్రజ్వలం = మం	లో బరుండియుండునేని, ప్రజ్వలించు
డుచున్న; సం = అ; కామః = మన్నధుం	చున్నయా మన్నధుడు, నన్నదహిం
డు; జలే = నీళ్లు యందు; సుప్తం = పరుం	పజాలడు, అని, తాత్పర్యము.
డిననన్ను; కథంచిత్ = ఎట్లయినను; మాద	

బహ్వే త తామయానస్య శక్య మేతేన జీవితమ్
య దహం సాచ వామోరూ రేకాం ఛరణి ముశ్రితో. ౧౦

టీక॥ అహం = నేనును; సా = ఆ; వా	డుటకు; శక్యం = అలవియగును.
మోరూః = సుందరములయిన తోడలు	నేనును, సుందరములయిన తోడలు గల
గలసీతాదేవియును; ఏకాం = ఒక్కఁడై	యాసీతయును, ఒక్కఁఁడై ఘామియందుం
న; ఛరణిం = ఘామిని; ఆశ్రితో (ఇతి)	డుటయె యిప్పటికధికముగా నున్నది;
యత్ = పొందియున్నామనునదియేది	కావున, ఘామియందే, మనతోపాటు
గలదో; ఏతత్ = ఇది; బహు = అధికమ	బ్రతికియున్నదిగాదాయని, దీనిచేతమా
ము; కామయానస్య = విరహి నగునాకు;	త్రముజీవించియుండగలను.
ఏతేన = దీనిచేత; జీవితం = బ్రతికియుం	అని, తాత్పర్యము.

కేదారస్యేవ కేదార స్సోదకస్య నిరూదకః
ఉపస్నే మేన జీవామి జీవంతం యచ్ఛ్రణోమి తామ్. ౧౧

టీక॥ జీవంతిం = బ్రతికియున్న; లితేమచేనవలె; జీవామి = బ్రతికియు
తాం=ఆసీతను; శృణోమి(ఇతి)యత్ = న్నాను.
వినుచున్నాననునదియేదిగలదో; లేన(అ
ధ్యాహృతము) = దానిచేత; నిరూదకన్య
నీళ్లులేన; కేదారి = చేను; సోదకస్య = నీ
ళ్లుతోఁగూడిన; కేదారిస్య = చేనియు
క్రూ; ఉపస్మి హేనేవ = సమీపమునంద

నీతబ్రతికియున్నదని వినుచున్నాను
కావున, దీనిచేత, నీళ్లులేనిచేను, నీళ్లుగల
చేనితేమతాఁకుడుచే నెండకుండునట్లు,
జీవించియుండును. అని, తాత్పర్యము.

కదాను ఖలు సుశ్రోణీ శతపత్రాయతేషదామ్

విజిత్య శక్రూ న్ద్రక్ష్యామి సీతాం స్థీలా మివ త్రియమ్. ౧౨

టీక॥ కదాను = ఎప్పుడు ; శక్రూ = శక్రపులను; విజిత్య = జయించి; సుశ్రోణీ = సుందరములయినపి
లుందులగులదియు ; శతపత్రాయతే విశాల సుందరంబుల
క్షణం = తామరపూలువలెదీక్షుముల యిననేత్రంబులుగలదియునగు సీతను,
యినకండ్లగులదియునగు; సీతాం = లక్ష్మీనింబోలె, నెప్పుడుచూడఁగలను?
సీతను; స్థీతాం = ఉత్కృష్టమయిన ; అని, తాత్పర్యము.
త్రియమివ = లక్ష్మీనివలె; ద్రక్ష్యామి =

కదాను చారుదింబోష్ఠం తస్యాః పద్మమివాననమ్

ఈష దున్నయ్య పాస్యామి రసాయన మివాతురః. ౧౩

టీక॥ కదాను = ఎప్పుడు; తస్యాః = ఆసీత
మొక్క; చారుదింబోష్ఠం = సుందరము
లయినదొండపండ్లవంటిపెదవులుగలది
యగు; పద్మమివ = కమలమువంటి; ఆన
నం = ముఖమును; ఈషత్ = కొంచెము;
ఉన్నయ్య - మైకెత్తి; ఆతురః = రోగి, ర
సాయనమివ = రసాయనమునువలె;
పాస్యామి = త్రాఁగుదును?

శ్రీమ.ద్రామాయణము* యుద్ధకాండము.

౯౩

స ౫

సుందరంబులగుదొండపండు వంటి | త్రి, రోగిరసాయనంబుద్రావనటుల, న
పెదవులు గలదియుఁ గమలంబువంటిది | ధరామృతంబు నెప్పుడుద్రావదును?
యునగుసీతముఖమును గొంచెముపైకె | అని, తాత్పర్యము.

తస్మాస్తు సంహతౌ పీనౌ స్తనౌ తాశ్శలోపమా |
కదాను ఖలు సోత్కంపౌ శ్లిష్ఠ్యంత్యా మాం భజిష్యతః. ౧౮

టిక || కదాను=ఎప్పుడు; శ్లిష్ఠ్యం | తః=పొందఁగలవు?
త్యాః = కవుఁగిలింఁచుకొనుచున్న; త | సీత, నన్నుఁగవుఁగిలింఁచుకొనఁగాఁ,
స్యాః=ఆసీతయొక్క; సంహతౌ=ఒక | బరస్పరసంహతంబులును, మాంసలం
సుకొనియున్నవియు; పీనౌ=బలిసినవి | బులునుదాశ్శలోపంబులవంటివియు నగు
యు; తాశ్శలోపమా = తాటిపండ్ల | నాబిడ స్తనంబులు, సకంపంబు లయి,
తోఁబోల్కి-గలవియునగు; స్తనౌ=స్త | యెప్పుడు, నామేనుసోఁకఁగలవు?
నములుమాత్రము; సోత్కంపౌ=వణఁ | అని, తాత్పర్యము.
కుతోఁగూడినవై; మాం=నన్ను; భజిష్య

సా నూన మసితాపాంగీ రక్షోమధ్యగతా సతీ |
మన్నాథా నాథహీనేవ త్రాతారం నాధిగచ్ఛతి. ౧౫

టిక || అసితాపాంగీ=నల్లనికడకం | నం=నిశ్చయము.
ద్లుగలదియు; సతీ=పతివ్రతయు; మన్నా | నల్లని కడకండ్లుగలదియుఁ బతివ్రత
థా= నేనునాథుండుగాఁ గలదియున | యునగునాసీత, రాక్షసులచేతంజిక్కి,
గు; సా=ఆసీత; రక్షోమధ్యగతా=రా | నాథుండను నేనుండియు, ననాథవలె, ర
క్షసులనడుము వొందినదై; నాథహీనే | త్తకుం గానక, పరితపించుచున్నది. నిశ్చ
వ=నాథుండులేనిదివలె; త్రాతారం= | యము. అని, తాత్పర్యము.
రక్షకుని; నాధిగచ్ఛతి=పొందదు. నూ

కథం జనక రాజస్య దుహితౌ సా మమ ప్రియా

రాక్షసిమృగం శతే స్మృతా దశరథస్యచ. ౧౬

టిక॥ దశక రాజస్య = జనకమహారా	దినదై; శతే = ఉన్నది?
జయ్యుక్క; మహితా = కొమారెక	అసీతాదేవి, జనకమహారాజుహుం
యు; మమ = నాయుక్క; ప్రియా = ప్రి	తురయ్య, నాప్రియురాలయ్య, దశరథ
యురాలును; దశరథస్య = దశరథమహా	మహారాజు కోడలునయ్య, రాక్షసి
రాజయ్యుక్క; స్మృతాచ = కోడలున	స్త్రీలనమమంజీకీయున్నదేమి?
గు; సా = అసీత; కథం = ఎట్లు; రాక్షసి	అని, తాత్పర్యము.
మృగం = రాక్షసస్త్రీలనదుముహం	

కదాఁ విత్కోభ్యరక్షాంసి సావిధూయో త్వత్ప్రవృత్తి
విధూయ జలదా స్త్రీలాక్ శశరేఖా శరద్వివ. ౧౭

టిక॥ శరత్తు = శరత్కాలములందు; సి	శరద్వృత్తువునందు, బండరేఖ, నల్ల
లాక్ = నల్లసి; జలదాక్ = మేఘములను;	సమేఘులులంద్రోసివుచ్చి, బయలుపెడ
విధూయ = ఎగురగొట్టి; శశరేఖా =	లునట్లు, సీతయెప్పుడు, అద్రోఘ్యులగు
బండరేఖవలె; సా = అసీత; కదా = ఎ	రాక్షసులందాఁదోలి, నాయెదుట ను
ప్పుడు; అవిత్కోభ్యరక్షాంసి = కలత	దయింపఁగలదు?
పెట్టరాని రాక్షసులను; విధూయ = ఎగు	అని, తాత్పర్యము.
రగొట్టి; ఉత్ప్రవృత్తి = ఎగురఁగలదు.	

స్వభావతనుకా నూనం శోకేనా నశనేనచ
ధూయస్త సుతరా సీతా దేశకాలవిపర్యయాత్. ౧౮

టిక॥ స్వభావతనుకా = స్వభావము	వలన; శోకేన = దుఃఖముచేత; అనశనే
చేతనేకృశించియున్న; సీతా = సీత; దేశ	నచ = అహారములేమిచేతను; ధూయః =
శకాలవిపర్యయాత్ = దేశముయొక్క	మిక్కిలియు; తనుతరా = అధికముగాఁ
ఁగలముయొక్కయు వైపరీత్యము	కృశించినది, నూనం = నిశ్చయము.

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౯౫

స ౫

స్వభావంబుననే కృతదేహయై తనుమఱియొమిగిలికృశించియుండగ
నసీత, యిప్పుడు దేశకాల వైపరీత్యంబులదు. ఇది, నిశ్చయము.
నంజేసి, దుఃఖంబుననుడపవాసంబులచే అని, తాత్పర్యము.

కదాను రాక్షసేంద్రస్య నిధాయోరసి సాయకాఁ
సీతాం ప్రత్యాహరిష్యామి శోక ముత్సృజ్య మానసమ్. ౧౯

టిక|| కదాను = ఎప్పుడు; రాక్షసేం
ద్రస్య = రాక్షసేశ్వరుండగు రావణుని
యొక్క; ఉరసి = అొమ్మునందు; సాయ
కాఁ = బాణములను; నిధాయ = ఉంచి;
మానసం = మనస్సునందలి; శోకం = దుః
ఖమును; ఉత్సృజ్య = విడిచి; సీతాం = సీత
ను; ప్రత్యాహరిష్యామి = మఱిలఁదో
వొనీవత్తును?
నేను, రాక్షసేశ్వరుండగు రావణుని
వత్సస్థులంబున బాణంబుల నాటి, మ
ఱిసీతఁబొంది, యెప్పుడు, మనోదుః
ఖంబువిడువంగలను? అని, తాత్పర్యము.

కదాను ఖలు మాం సార్ధ్యే సీతా సురసుతోపమా
సోత్కంఠా కంఠ మాలంబ్య మోత్య త్యానందజం పయః. ౨౦

టిక|| కదాను ఖలు = ఎప్పుడు; సా
ర్ధ్యే = పతివ్రతయును; సురసుతోపమా =
దేవకన్యకశోభోలిగలదియునగు; సీ
తా = సీత; సోత్కంఠా = తహతహ
తోఁగూడినదై; మాం = నన్ను; కంఠం =
కంఠమును; అలంబ్య = పట్టుకొని; ఆనంద
జం = సంతోషమువలనంగలిగిన; ప
యః = జలమును; మోత్యతి = విడువ
గలదు?
పతివ్రతయు దేవకన్యాసమానురా
లునగు సీతాదేవి, పరమకౌతుకంబునన
న్నుఁగలతంబునం గవుఁగిలించుకొని,
ఆనందబాష్పంబుల నెప్పుడు విడువంగల
దు? అని, తాత్పర్యము.

కదా శోక మిమం ఘోరం మైథిలీవిప్రయోగజమ్
సహసా విప్రమోక్ష్యామి వాస శ్శుక్లేతరం యథా. ౨౧

ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౫

టీక॥ కదా=ఎప్పుడు; ఘోరం = భయంకరమయిన; మైథిలీవిప్రయోగ	ప్రమాత్కృమి=విడువఁగలను? భయంకరంబగునీ సీతావిరహదుః
జం=సీతావిరహమువలనఁగలిగిన ; ఇ	ఖంబును, నులినపస్త్రంబునుబోలే ,
మం=ఈ; శోకం=దుఃఖమును ; శు	శీఘ్రింబున, నెన్నడువిడువఁగలను? అ
క్షేతరం=నల్లని;వాసోయథా=వస్త్ర	ని, రాముండుపిలపించెను.
మునువలె; సహసా=శీఘ్రిముగా; వి	అని, తాత్పర్యము.

ఏవం విలపత స్తస్య తత్ర రామస్య ధీమతః
 దినక్షయా స్తందరుచి భాస్కరో స్త ముపాగమత్. ౨౨

టీక॥ తత్ర=అచ్చట; ధీమతః=బు	పాగమత్=పొందెను.
ద్ధిమంతుండగు; తస్య=ఆ; రామస్య=	అచ్చట, బుద్ధిమంతుండగురాముండ
రాముండు; ఏవం=ఇట్లు; విలపతః =	ట్లువిలపించుచుండఁగానే, సూర్యుండు
విలపించుచుండఁగా; భాస్కరః=సూ	మందకాంతియై యస్తమించె, నం
ర్యుండు ; దినక్షయాత్ =పగటినాశము	త, సంధ్యాకాలంబయ్యెను.
వలన; మందరుచి= తగ్గినకాంతిగల	అని, తాత్పర్యము.
వాండ్రై; అస్తం=అస్తమయమును; ఉ	

ఆశ్వాసితో లక్ష్మణేన రామ స్సంధ్యా ముపాసత
 స్మరన్ కమల పత్రాక్షీం సీతాం శోకాకులీకృతః. ౨౩

టీక॥ రామః=రాముండు;లక్ష్మణేన=	ఉపాసత(ఉపాస్త)=ఉపాసించెను.
లక్ష్మణునిచేత; ఆశ్వాసితః=ఊరిడింప	అంత, లక్ష్మణునిచే నాశ్వాసితం
బడినవాండ్రై, కమలపత్రాక్షీం=తామర	ద్రై, కమలపత్రంబులుంబోలేవిశాలంబు
పూతోకులవంటికండ్లుగల సీతాదేవిని;	లగుకండ్లుగల సీతందలంచుచు, దుఃఖి
స్మరన్=తలంచుకొనుచు; శోకాకులీకృ	తుండై, సంధ్యావందనంబుఁ గావించె
తః=దుఃఖముచే వ్యాకులుండుగాఁ జే	ను. అని, తాత్పర్యము.
యఁబడినవాండ్రై; సంధ్యాం=సంధ్యను;	

ఁ త్యావేక, శ్రీమద్రామాయణే, అపికావ్యే,
యుద్ధకాండే, పంచమస్కంధః.
ఇతి, స్వప్రార్థకము.

ఇతి, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంబోధి
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండపంచమస్కంధీక,
ముగిసినది.

శ్రీ

ప థ స గ క ప్రా రం భః.

లంకాయాంతు కృతం కమః ఘోరం దృష్ట్వా భయావహమ్
రాక్షసేంద్రో హనుమతా శక్రేణీవ మహాత్మనా. ౧
అబ్రవీ ద్రాక్షసాశ్ సర్వాశ్ హియా కించి దవాత్తు ధిః

టీక|| రాక్షసేంద్రః=రాక్షసనాయకమఖముగలవాడై; "రాక్షసాశ్" =
కుండగురాక్షసుండు; మహాత్మనా=అధి రాక్షసులను; సర్వాశ్=అ. వసుకు
కమయినపరాక్రమముగలవాడైన; శక్రేణీవ=శక్రమున.
ప్రణేవ (స్థితేన)=ఇంద్రునిచేతలెనున్న అ. తఃచ్యుత, "రాక్షస" అ. వసుకు
వాడను; హనుమతా=హనుమతుని రాక్షసులను, చేతలెనున్నవాడు.
చేత; లంకాయాం=లంకాయందు; కృతం=చేయబడిన; ఘోరం=చూడంగల
తం=చేయబడిన; ఘోరం=చూడంగల యందుం గావించిన తం భయపరి
డనట్టి; భయావహం=భయంబుగలకొల కాల్గించుటగాని, స్థిరమైనదాని
చునట్టి; కమః=కార్యమును; దృష్ట్వా అనగాచి, రాక్షసులనుచూడించి, హ
తు=చూచినంతసే; హియా=నిగ్గుచేట్లని, దెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
త; కించిదవాత్తు ధిః=కొంచెమువలచి

ధర్మితాచ ప్రవిస్తాచి లంకా దుష్ప్రసాదాత్ పు. ౭

తేన వాసర మాత్రేణ దృష్టా సీతాచ జానకీ

టీక॥ వాసర మాత్రేణ=కోతియం సీతయు; దృష్టా=చూడబడినది.
 తవాదై న; తేన=ఆహనుమంతునిచేత; ఒకకోతియంతవాడా హనుమం
 దుష్ప్రసహం=ఓర్వంగూడని; లంకా= తుండు, శత్రువులకుదుష్ప్రవేశంబగు
 లంకయును; పురీ=పట్టణము; ధర్మితా= లంకాపట్టణమును, నిర్భత్యము గాఁబ్ర
 చ=తిరస్కరింపబడినదియు. ప్రవిష్టా= వేశించి, జనకునికొమాతెను సీతంజూ
 చ=ప్రవేశింపబడినదియు; జానకీ=జన చియుంటోయినాఁడు.
 కమహా రాజుకూతురయిన; సీతాచ= అని, తాత్పర్యము.

ప్రాసాదో ధర్మితః శైత్యశ్చ; ప్రవరా రాక్షసా మాతాః. ౩

ఆవిలాచ పురీ లంకా సర్వా హనుమతా కృతా

టీక॥ హనుమతా= హనుమంతునిచేయు; ఆవిలా=వ్యాకులముగా; కృతా= చేయబడినది.
 త; శైత్యం=చైత్యమనెడు; ప్రాసాదం= హనుమంతుండు, చైత్యప్రాసాదం
 మేడ; ధర్మితః=తిరస్కరింపబడినది, హనుమంతుండు, చైత్యప్రాసాదం
 పగులఁగొట్టబడినదనట. ప్రవరా= బునుబగులఁగొట్టెను; ఉత్తములగురా
 శత్రులగు, రాక్షసాః=రాక్షసులు; హ త్కసులఁబెక్కఁగొడంజంపెను; లంకాపట్ట
 ణాః=చుండుబడినది. లంకా=లంకయును; ణంబునంతయుదహించి, వ్యాకులంబు
 పురీచ=పట్టణమును; సర్వా = అంత గావించెను. అని, తాత్పర్యము.

కిం కరిష్యామి భద్రం వః కిం వాయుక్త మనంతరమ్. ౪

ఉచ్యతాం న స్సమథాం యత్కృతంచ సుకృతం భవేత్

టీక॥ అనంతరం=ఇంకమీద; యు నై; సుకృతం= చక్కగాఁజేయబడిన
 క్తం=అపూర్వమునది; కింవా = ఎద్ది? ది; భవేత్=అగునో; తాదృశం(అధ్యా
 యత్=ఏది; నం = మనకు; సమథాం= స్మృతము)=అట్టిది; కిం = ఎద్ది; ఉచ్య
 హితమో; కృతంచ=చేయబడినదియు తాం=చెప్పబడుగాక. కరిష్యామి=

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము.

స ౬

చేసెదను.వః=మీకు;భద్రం = మంగళము;అస్తు=ఉండుగాక.
ఇంకమనమేమిచేయవలెను;మనహితంబును, జేసినచో గార్యసిద్ధిగలిగించున

దియునగును పాయంబెద్ది? వచింపుడు; దానింజేసెదను;మీకుమంగళముగలుగుగాక. అని, తాత్పర్యము.

మంత్రమూలం హి విజయం ప్రాహురార్యా మనస్సీవనః. ౫
తస్మా దైవ రోచయే మంత్రం రామం ప్రతిమహాబలాః

టీక॥మహాబలాః=అధికమయినబలముగల రాక్షసులారా! మనస్సీవనః=మంచిమనస్సుగల;ఆర్యాః=పూజ్యులగు వారలు;విజయం = గెల్పును;మంత్రమూలం=ఆలోచనమెకారణముగాఁగలదానిగా;ప్రాహుహి=చెప్పుచున్నారగుదా!తస్మాదైవ=అందువలన నె;రామప్రతి = రామునిగూర్చి;మం

త్రం=ఆలోచనమును;రోచయే = ఇచ్చింపుచున్నాను.
మహాబలశాలులగు రాక్షసులారా! ధీరులగుపెద్దలు, మంత్రముచేతనేజయమునిద్దించునని, చెప్పెదరు;కావున, రామునివిషయమయి, మంత్రమునేయఁగోరుచున్నాను. అని, తాత్పర్యము.

త్రివిధాః పురుషా లోక ఉత్తమాధమమధ్యమాః. ౬
తేషాంతు సమవేతానాం గుణదోషా వదామ్యహమ్

టీక॥లోకే = లోకమునందు;పురుషాః=పురుషులు ; ఉత్తమాధమమధ్యమాః=ఉత్తములు అధములుమధ్యములని; త్రివిధాః=మూడువిధములుగలవారలు. అహం = నేను; సమవేతానాం=భేదముదెలియనట్లుఁబరితొనొకరుకలసియున్న; తేషాం=వారలయొక్క; గుణదోషాతు=గుణదోషముల

నుమాత్రము ; వదామి = చెప్పుచున్నాను.
లోకంబునబురుషులు , ఉత్తములు మధ్యములునధములుననిమూడువిధములు ; వారలభేదముతెలియుటకష్టము కాఁబట్టి, నేనువారలగుణదోషంబులఁజెప్పెదను. అని, తాత్పర్యము.

౧౦౦ ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౬

మంత్రభి హితంసంయుక్తై స్సమస్తై మ్మంత్ర నిజకాయే. ౪
 బుద్ధై ర్వాపి సమానాథై ర్బంధవైరపివా హితైః
 సహితో మంత్రయిత్వా యః కర్తారంభా స్సృవతేయేత్. ౫
 దైవేచ కురుతే యత్నం తమాహుః పురుషోత్తమమ్

<p>దేహి యః = ఎవ్వఁడు ; మంత్రని యాద్యే = ఆలోచించుచున్నాఁడు ; మంత్ర ము = మంత్రము ; సమానాథులగు ; హ తను = అతఁడు ; మేలునందాన కులయ చు ; మంత్రభిః = మంత్రములతోఁగాని ; స మానాథైః = సమానములవలనయే సమానములు ; సుఖభాగములు సమానము లగునందు ; బుద్ధైః = స్వే హతులతోఁగాని ; హితైః = దేవుల యులతో ; బంధవైరపివా = బంధువుల లతో ; సహితైః కూడినవాఁడై మంత్రయిత్వా = ఆలోచించి ; కర్తా రంభా = కార్యకంధములను ; స్రవతేయేత్ = జరిగించునో ; దైవే చ = దైవమునందును ; యత్నం = ప్ర</p>	<p>యత్నమును ; కురుతే = చేయునో ; తం = అతని ; పురుషోత్తమం = పురుష లలోను తత్తమునిగా ; ఆహుః = చేప్ప చున్నారు. ఎవ్వఁడు , ఆలోచించుటయందున మంత్రులగు, తనహితముగోరుమంత్రు లతోఁగాని, తన దుఃఖంబునకు దుఃఖం బువారునుదనుఖంబునకుసంతోషించు వారునయిన యట్టిస్నేహితులతోఁగా ని, తనమేలు గోరునట్టి బంధువులతో గని, చక్కగా చాలించి, శక్తివం చనలేక, కార్యంబులనారంభించుచు, దై వమునందును, భారము వేసియుండునో, అతండు తమపురుషండు. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

ఏకోధికం విద్యతే దేవో ధర్మక ప్రకరుతే మనః. ౬
 ఏక కార్యాణి కురుతే తమాహుః మహాశ్యమం నరమ్

<p>టీకాఁడు (అధ్యాత్మశ్రము) = ఎ వ్వఁడు ; ఏకం = ఒక్కఁడే ; అధికం = కా ర్యమును ; విద్యతే = ఆలోచించునో ;</p>	<p>ఏకం = ఒక్కఁడే ; ధర్మక = ధర్మకమునం దు ; మనః = మనస్సును ; కురుతే = చేయు నో ; ఏకం = ఒక్కఁడే ; కార్యాణి = పనుల</p>
---	---

ను; కరుతే = చేయునో; తల = అతని; మధ్యమం = మధ్యమునైన; నరసి = పురుషునిగా; అహం = చెప్పుచున్నారు.

ఎవ్వండు, తానొకరిని, యాలో

చనము చేసి, యెక్కిండుగానె దైవము నావ్రయించి, యెక్కిండుగానె, కార్యములందఱు నో; అతండు మధ్యమపురుషునియందురు. అని, తాత్పర్యము.

గుణదోషా వసిన్విత్య త్యక్త్వా ధమః వ్యపాశ్రయమ్. ౧౦
కరిష్యామితి యః కార్యమపేక్షేత్ సరాధమః

టీక|| యః = ఎవ్వండు; గుణదోషా = మంచిచెడులను; అన్విత్య = వదిలిపెట్టి; త్యక్త్వా = వదిలిపెట్టి; ధమః = ధర్మము; వ్యపాశ్రయమ్ = దైవమునావ్రయించుటను; త్యక్త్వా = వదిలి; “కరిష్యామి = చేసెదను.” ఇతి = అని; కార్యం = కార్యమును; ఉపేక్షేత్ (ఉపేక్షేత) = ఉపేక్షించునో; సః = అతండు; సరాధ

మః = పురుషార్థముండు. ఎవ్వండు, అలోచింపక, మంచిచెడులను వదిలిపెట్టి, దైవమును సరకునెయ్యక, చేసెదననికార్యము నారంభించి, పాదముట్టంగా వింపక యుపేక్షిసేయునో, అతండు ధమపురుషుండు. అని, తాత్పర్యము.

యథేషే పురుషో నత్య ము త్తమాధమమధ్యమాః. ౧౧
ఏవం మంత్రాహి విజ్ఞేయా ఉ త్తమాధమమధ్యమాః

టీక|| యథా = ఎట్లు; ఇమే = ఈ; పురుషాః = పురుషులు; నిత్యం = ఎల్లప్పుడూ; ఉత్తమాధమమధ్యమాః = ఉత్తములును మధ్యములును అధమములును; ఏవం = ఇట్లు; మంత్రాహి = అలోచనములును; ఉత్తమాధమమధ్యమాః = ఉత్తములు

మధ్యమములు సధమములుగా; విజ్ఞేయాః = ఎఱుగఁదగినవి. ఎట్లు పురుషులు, ఉత్తమమధ్యమాధమములని మూడువిధములగునట్లు, మంత్రములును, ఉత్తమ మధ్యమాధమముల మూడువిధములు. అని, తాత్పర్యము.

ఏకమత్య ముపాగమ్య శాస్త్రదృష్టేన చక్షుషా. ౧౨
మంత్రణో యత్ర నిరతా స్త మాహు మంత్రము త్తమమ్

టిక॥ యత్ర = ఏయాలోచనమునం	లోచనమునుగా; ఆహూః = చెప్పచు
దు; మంత్రణః = ఆలోచనముసేయు	న్నారు.
వారలు, ఎకమత్యం = ఒక-బుద్ధిగలిగి	మంత్రులందఱు, నైకమత్యంబు
యుండుటను; ఉపాగమ్య = పొంది;	నొందిశాస్త్రజ్ఞానయుక్తంబగు దృష్టి
శాస్త్రదృష్టిన = చూడఁబడినశాస్త్ర	తోఁబరస్పరాసక్తులయియే మంత్రంబు
ముగల; చక్షుషా = దృష్టితో; ని	సేయుదురో, అది, యుత్తమమంత్రం
తాః = ఆసక్తులొ; తం = చానిని; ఉ	బందురు. అని, తాత్పర్యము.
త్తమం = శ్రేష్ఠమయిన; మంత్రం = ఆ	

బహువ్యూహి మతయో ధూత్వా మంత్రణౌ మర్తసిగ్ధయే. ౧౩
పున ర్యత్రైక తాం ప్రాప్తా స్స మంత్రో మధ్యమ స్సన్మతః

టిక॥ యత్ర = ఏయాలోచనమునం	ము; మధ్యమః = మధ్యమమంత్రముగా;
దు; అథసిగ్ధయే = కార్యమున	స్సన్మతః = చెప్పబడినది.
శ్చయించువిషయమయి; మంత్రణౌ = ఆ	ఏమంత్రమునందు, కార్యసిగ్ధయ
లోచనముసేయువారలకు; బహ్వ్యూహః =	విషయమయి, మంత్రులకుఁబరస్పరమ
పెక్కులయిన; మతయః = బుద్ధులు;	తశ్చేదములుగలిగి, యాపిమ్మటఁబదుదకు
ధూత్వాపి = కలిగియు; పునః = మఱల,	ఎకమత్యముగలుగునో, అది, మధ్యమ
ఏకతాం = ఏక్యమును; ప్రాప్తాః = పొం	మంత్రంబందురు. అని, తాత్పర్యము.
దినవో; సః = ఆ; మంత్రః = ఆలోచన	

అన్యోన్యం మత మాశ్రిత్య యత్ర సంప్రతిభావ్యతే. ౧౪
నచైకమత్యే శ్రేయో స్తీ మంత్రస్సోధమ ఉచ్యతే

టిక॥ యత్ర = ఏమంత్రమునందు;	(అధ్యాహృతము) - తనతన; మతం =
మంత్రభిః (అధ్యాహృతము) = ఆలోచ	మతమును; ఆశ్రిత్య = ఆశ్రయించి; ఆ
నముసేయువారలచేత; స్వాంస్వాం	న్యోన్యం = ఒండొరులనుగూచి; సం

ప్రతిభాప్యతే=వాదించబడునో ; విభిన్నాభిప్రాయంబులంబొంది, తమతమ
కమశ్యే=ఒకకొకబుద్ధిగలగుటయందు ; యభిప్రాయంబును వదలక, వాదించు
శ్రేయశ్చ=ప్రీతియును; నాస్తి=లేదో; చుందురో, మఱియు నైకవత్సంబునొం
సః=ఆ; మంత్రః=అలోచనము; అధదవలెననుప్రీతియులేకయుండురో, అది
మః=అధమమంత్రముగా; ఉచ్యతే=చెయ్యబడుచున్నది,
ప్రబలుచున్నది. ఆసి, తాత్పర్యము.

ఏమంత్రమునందు, మంత్రులు, భిన్న

తస్మాత్సుమంత్రితం సాధు భవంతో మతిమత్తమాః. ౧౫
కార్యం సప్రతిపద్యంతా మేతత్కృత్యం మతం మమ

టిక|| తస్మాత్=అందువలన; మతిమత్తమాః=అందువలన, మిగులబుద్ధిమంతులర
త్తమాః=మిక్కిలియుబుద్ధిమంతులయి అందువలన, మిగులబుద్ధిమంతులర
న; భవంతః=మీరు; సాధు=చక్కగా గుమీరలు, శాస్త్రప్రకారంబుననైకమ
గా; సుమంత్రితం=లెస్సగానాలోచిం త్వంబుతోఁజక్కఁగానాలోచించి, చే
పంబడిన; కార్యం=కార్యమును; సంతప్రతి యుండగినకార్యమును నిర్ణయింపుడు; ఇ
పద్యంతాం=పొందుదురుగాక. ఏ దినాకుఁగావలసినది. అని, తాత్పర్యము.
తతః=ఈ; కృత్యం=పని; మమ=నాయొ

వానగాణాంహి వీరాణాం సహస్రైః పరివారితః. ౧౬

రామోభ్యేతి పురీం లంకా మస్తాక ముపరోధకః

టిక|| రామః = రాముడు; వీరాణాం=పరాక్రమశాలులగు; వానరా
ణాం=వానరులయొక్క; సహస్రైః=అభ్యేతిహి=వచ్చుచున్నాఁడుగాదా!
వేలచేత; పరివారితః=పరివేష్టించబడి రాముండు, పరాక్రమశాలులగువే
నవాఁడై; అస్తాకం=మనయొక్క; ఉప లకొలదివానరులంగాడి, మనలబాధిం
రోధకః=అడ్డగించువాఁడై; లంకాం=చుటకై, లంకాపురికివచ్చుచున్నాఁడు.
అని, తాత్పర్యము.

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౬

జ్యో

జ్యో

తాత్పర్యచ సువ్యక్తం రాఘవ సాగరం సుఖమ్. ౧౭
తరిసా యుక్తయాపేన సానజ స్వబలానుగం

టీక॥ రాఘవః = రాముండు; సాను	గలండు. సువ్యక్తం = మిక్కిలియున్న
జః = తమ్మునితోఁగూడినవాడై; సుబలా	ప్రము.
నుగః = నైన్యముతోను అనుచునులతోను	రాఘవ, తమ్ముని నైన్యమునును
గూడినవాడై; యుక్తయాపేన = మిక్కి	గ్రీవాదిలనుఁగూడి, తనక కైచే, సుఖం
లయుయుక్తముయిన; తరిసా = బలము	బుగా సముద్రంబు దాటఁగలండు; ఇది
చేత; సాగరంచ = సముద్రమును గూడ;	స్వప్రము లి, తాత్పర్యము.
సుఖం = సుఖముగా; తరివ్యతి = దాటఁ	

సముద్ర ముచ్చోషయతి ఏర్వేణా న్యత్కరోతివా. ౧౮

టీక॥ రామః (అధ్యాత్మతమ) =	రాముండు, పరాక్రమంబున, సము
రాముండు; ఏర్వేణా = పరాక్రమముచే	ద్రమును, ఎండించినను ఎండించును; లేక,
త, సముద్రం = సముద్రమును; ఉచ్చోష	నేతుబంధారులు గావించి యయినను
యతి = ఎండించును. వా = లేక; అన్యత్ =	చాటినచ్చును. అని, తాత్పర్యము.
ఇతరమును; కరోతి = చేయును.	

అస్మి న్నేవం గతే కాశ్యే విరుద్ధే వానరై స్సహ

హితం పురేచ నైన్యేచ సర్వం సమ్మంత్ర్య తాం మమ. ౧౯

టీక॥ అస్మిన్ = ఈ; కాశ్యే = కాశ్య	హితం = మేలు; సర్వం = అంతయు; స
ము; ఏవం = ఇట్లు; గతే = ప్రాప్తి	మ్మంత్ర్యతాం = ఆలోచింపఁబడు
పఁగా; వానరై స్సహ = వానరులతో	గాక.
గూడ; విరుద్ధే = విరోధముగలుగఁగా;	నేను శిష్యునట్లు రాముండు వానరుల
మమ = నాయొక్క; పురేచ = పట్టణము	తో వచ్చిలంకను పరోధించు పక్షమునను
నందును; నైన్యేచ = నైన్యమునందును;	నకును వానరులకును విరోధముగలుగు

జ్యో

శ్రీమ ద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౦౫

స ౭

ను; అప్పటికి, నాపట్టణంబునకును సైన్యం | డు, రాక్షసులతోఁజెప్పెను.
బునకును మేలుగలుగు నుపాయంబంత | అని, తాత్పర్యము.
యునాలోచింపుడు. అని, రావణుం

ఇత్యావే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, షష్ఠస్కంధః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రీ
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండషష్ఠస్కంధిక,
ముగిసినది.

(బ్ర)

స ప్ర మ స గ ఁ పా ర ం భః.

ఇత్యుక్త్వా రాక్షసేంద్రేణ రాక్షసాస్తే మహాబలాః
ఊచుః ప్రాంజలయ స్సర్వే రావణం రాక్షసేశ్వరమ్. ౧
ద్విషత్పక్ష మవిజ్ఞాయ నీతిదాహ్య స్త్వబుద్ధయః

టిక||నీతిదాహ్యః=నీతికన్న వెలుపల
నుండువారలును, నీతిప్రకారమునడవని
వారననుట; అబుద్ధయః=బుద్ధిలేనివార
లును; మహాబలాః=అధికమయినబలము
గలవారలునగు; తే=ఆ; రాక్షసాః=రా
క్షసులు; సర్వేతు = అందఱును; రాక్ష
సేంద్రేణ=రాక్షసనాయకుండగు రావ
ణునిచేత; ఇతి=ఇట్లు; ఉక్తాః=చెప్పబడి
నవారలై; ద్విషత్పక్షం = శత్రుబలంబు
ను; అవిజ్ఞాయ=ఎఱుంగక; ప్రాంజలిః=

మంచిచేమోడ్పుగలవారలై; రాక్షసే
శ్వరం=రాక్షసులకుఁబ్రభుండైన; రావ
ణం=రావణునిగూర్చి; ఊచుః=చెప్పిరి.
నీతిదాహ్యులును, బుద్ధిహీనులును,
మహాబలశాలులునగు నారాక్షసులంద
ఱు, రావణుండుచెప్పినదిని, శత్రుబలం
బుదెలియక, రాక్షసాధీశ్వరుండగు రావ
ణుంబాచి, చేమోడ్పుగిలించి, యిట్లు,
చెప్పిరి. అని, తాత్పర్యము.

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౭

రాజ స్పరిఘశ క్త్యృష్టి శూలపట్టినసంకులమ్. ౨
సుమహా నో బలం కస్తా ద్విషాదం భజతే భవాన్

టీక॥ రాజన్=రాక్షసరాజుండవగు	వాన్=నీవు; విషాదం=దుఃఖమును; భజ
రావణుడా! పరిఘశ క్త్యృష్టి శూలప	తే=పొందుచున్నావు?
ట్టపసంకులం= గదలచేతను ఈ పెలుచే	రాక్షసరాజుండవగు రావణుడా!
తనుఖడ్గములచేతను శూలములచేతను అ	గదలును ఈ పెలును ఖడ్గంబులును శూ
డ్డకత్తులచేతను నిండిన; సుమహత్=మి	లంబులును అడ్డకత్తులును మెండుగాఁగల
కిరిలియుగొప్పదగు; నం=మనయొక్క;	యనంతంబగు మన సైన్యంబున్నదే! నీవేల
బలం = సైన్యము; అస్తి(అధ్యాత్మత	దుఃఖపడుచున్నావు?
ము)=ఉన్నది. కస్తాత్= చేనివలన; భ	అని, తాత్పర్యము.

త్వయా భోగవతీం గత్వా నిజికాతాః పన్నగా యుధి. ౩

టీక॥ త్వయా=నీచేత; భోగవతీం=	నవి.
భోగవతీపురమును; గత్వా = పొంది;	నీవు, పాతాళంబున భోగవతీంజ
యుధి=యుద్ధమునందు; పన్నగాః=స	ని, యుద్ధంబున బన్నగుల జయించి
ర్పములు; నిజికాతాః = జయింపఁబడి	నావు. అని, తాత్పర్యము.

కైలాస శిఖరావాసీ యత్రై ర్భూభి రావృతః
సుమహా తదనం కృత్వా వశ్యస్తై ధనదః కృతః. ౪

టీక॥ కైలాసశిఖరావాసీ= కైలాస	ర్థమును; కృత్వా=చేసి; తే = నీకు; వ
ప్రస్థశిఖరంబుననున్నవాడగు; భూభి	శ్యః=అధీనుఁడుగా; కృతః=చేయఁబడి
భి=పెక్కిండ్లయిన; యత్రై= యత్ను	నాఁడు.
లచేత; ఆవృతః = చుట్టఁబడినవాఁడు	కైలాసపర్వతంబుననున్న యక్షరా
సగు; తదనం=కుబేరుఁడు; సుమహత్=	జుండగు కుబేరుండు, అనేకయత్నులం
మిక్కిలియు సధికమయిన; తదనం=యు	గూడి, మహాయుద్ధంబుచేసి, తుదకు, నీకు

వశ్యుండయ్యె. అని, తాత్పర్యము.

స మహేశ్వర సఖ్యేన శ్లాఘ్యమాన స్త్వయా విభో
నిజిత స్సమరే రోషాల్లోకపాలో మహాబలిః. ౫

టిక విభో = ప్రభుండవగురావ	మరే = యుద్ధమునందు ; నిజితః = జ
ణుండా! మహేశ్వరసఖ్యేన = మహా	యింపబడినాడు.
శ్వరునితోటి స్నేహముచేత; శ్లాఘ్యమా	ప్రభుండవగురావణుడా! ఈశ్వ
నః = కొనియాడబడుచున్నవాఁడును;	రునకు స్నేహితుండని వినుతి కెక్కినవాఁ
మహాబలిః = అధికమయినబలముగల	డును మహాబలుండను లోకపాలుండున
వాఁడును; లోకపాలః = లోకపాలుం	గునాకు బేరునింగూడ , నీవు, యుద్ధం
డునగు; సః = ఆకుబేరుండు; త్వయా =	బునందు, జయించినావు.
నీచేత; రోషాత్ = కోపమువలన; స	అని, తాత్పర్యము.

వినిహత్యచ యత్యేఘా నివృత్తోభ్యచ విగృహ్యచ
త్వయా కైలాసశిఖరా ద్విమానమిద మాహృతమ్. ౬

టిక త్వయా = నీచేత; యత్యే	తేబడినది.
ఘాత్ = యత్యసమూహములను; విని	నీవు, పెక్కిండ్రాయత్యులంజంపి
హత్యచ = చంపియు; నివృత్తోభ్యచ = క	యు , నానావిధంబులంగలంచయు ,
లంచయు ; విగృహ్యచ = పట్టుకొని	బద్ధులంగావించియు, కైలాసశిఖరం
యు; కైలాసశిఖరాత్ = కైలాసపర్వ	బుననుండి, యీవుష్పకవిమానంబుచే
తశిఖరముననుండి; ఇదం = ఈ; విమా	చ్చినావు. అని, తాత్పర్యము.
నం = పుష్పకవిమానము; ఆహృతం =	

మయేన దానవేంద్రేణ త్వద్భయా తృఖ్య మిచ్ఛతా
దుహితా తవ భార్యార్థే దత్తా రాక్షసపుంగవ. ౭

టిక|| రాక్షసపుంగవ = రాక్షసశ్రేష్ఠుండవగురావణుడా! త్వద్భయాత్ =

నీభయమువలన;సఖ్యం=స్నేహమును;
ఇచ్చతా=కోరుచున్న;దానవేంద్రుని=
దానవనాథుండగు;మయేన=మయని
చేత;దుహితా=కూతురు;తవ=నీకు;
భార్యార్థే=భార్యనిమిత్తమయి;ద
త్తా=ఇవ్వబడినది.

రాక్షస శ్రేష్టుండవగురావణుడా!
దానవనాథుండగు మయేను, నీకుభ
యపడి,నీస్నేహంబుఁగోరి, నీకు, భా
ర్యగాఁ,దనకూతురు,మందోదరినాసం
గెను.అని,తాత్పర్యము.

దానవేంద్రో మధు నామ వీర్యోత్పిక్తో దురాసదః
విగ్రహ్య వశ మానీతః కుంభీనస్యా స్సుఖావహః. ౮

టిక||వీర్యోత్పిక్తః= పరాక్రమము
చేగర్వించినవాడును; దురాసదః=చె
నకఁగూడని వాడును; కుంభీనస్యాః=
కుంభీనసికి;సుఖావహః=సుఖముగలిగిం
చువాడును,భర్తయుననట,అగు; మ
ధునామ=మధువను;దానవేంద్రః=దా
నవనాథుండు;విగ్రహ్య= యుద్ధముచే

సి;వశం=అధీనతను; అనీతః= పొందిం
పబడినాఁడు.
పరాక్రమముచేగర్వించును, దు
రాధఘ౯ండును నీభగింకుంభీనసికిఁబ్ర
యండునగుదానవనాథుండయినమధు
వును, యుద్ధంబుగావించి, వశీకరించు
కొంటివి.అని,తాత్పర్యము.

నిజితాస్తే మహాబాహూ నాగాగత్వారసాతలమ్
వాసుకిస్త్రక్షకశ్శంఖోజటిచవశమాహృతాః. ౯

టిక||మహాబాహూ= పెద్దచేతు
లుగలరావణుడా! తే(త్వయా)= నీచే
త;రసాతలం=పాతాళమును;గత్వా=
పొంది;వాసుకిః= వాసుకియును;తక్ష
కః=తక్షకుండును;శంఖః= శంఖుండు
ను; జటివ=జటియు; నాగాః= స
పములు; నిజితాః= జయింపబ

డినవారలై; వశం= అధీనతను; అ
హృతాః=పొందింపబడినారు.
మహాబాహుండవగు రావణుడా!
నీవు, పాతాళంబునకుంబోయి,వాసుకి
నిదక్షకునిశంఖుని,జటిని,ఈనాగేంద్రుల
నుజయించి, వశ్యులంజేసికొనియున్నా
వు. అని,తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము.

౧౦౯

స ౭

అక్షయా బలవంతశ్చ సూరా లబ్ధ వరాః పునః
త్వయి సంవత్సరం యుద్ధ్యా సమరే దానవా విభో. ౧౦
స్వబలం సముపాశ్రిత్య సీతా వశ మరిందమ

టీక॥ అరిందమ= శత్రువులనడగఁగ	అధీనతను ; సీతాః = పొందింపఁబడి
దొక్కునట్టి;విభో=ప్రభుండవగురావ	నారు.
ణుడా! అక్షయాః= నాశములేనివార	శత్రువులనడగఁగఁగ వ్రొక్కఁజాలిన
లును; బలవంతశ్చ = అధికమయినబల	ప్రభుండవగురావణుడా! చూణము
ముగలవారలును; సూరాః=యుద్ధము	గావించిననుమఱల లేచునట్టి నాశరహి
నందు భయములేనివారలును ; లబ్ధవ	తులును బలవంతులును సూరులును, బ్ర
రాఃపునః = పొందఁబడినవరముగలవా	హ్మనుగూర్చి తపస్సుగావించి వరంబు
రలునగు; దానవాః=దానవులు, కాల	లువడసి యున్నవారిలునునగు కాలకే
కేయులనుట ; సమరే = యుద్ధమునం	యులనుదానవులు, తమయావచ్చక్తిని,
దు; స్వబలం=తమబలమును; సముపా	సీతోనొక్కసంవత్సరంబు యుద్ధముచే
శ్రిత్య=ఆశ్రయించి; త్వయా=సీతో ;	సి, తుదకు, సీకువశ్యులయిరి.
సంవత్సరం = ఒక్కసంవత్సరమంత	అని, తాత్పర్యము.
యు; యుద్ధ్యా=జగడమాడి; వశం =	

మాయా శ్చాధి గతాస్తత్ర బహవో రాక్షసాధిప. ౧౧

టీక॥ రాక్షసాధిప= రాక్షసులకుఁ	రాక్షసేశ్వరుండవగురావణుడా!
బ్రభుండవగురావణుడా! తత్ర= వార	మఱియునాకాలకేయులన్నేహమువల
లయొద్ద; బహవః = పెక్కులయిన ;	న , నానావిధమాయలనుంగూడనేర్చి
మాయాశ్చ=మాయలును; అధిగతాః=	యున్నావు. అని, తాత్పర్యము.
పొందఁబడినవి.	

సూరాశ్చ బలవంతశ్చ వరుణస్య సుతా రణే
నిజితా స్తే మహాబాహూ చతుర్విధబలానుగాః. ౧౨

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౭

టీక॥ మహాబాహు = పెద్దచేతులుగలరావణుడా! శూరాశ్చ = యుద్ధమునందుభయములేనివారలును ; బలవత్శ్చ = అధికమయినబలముగలవారలును ; చతుర్విధబలానుగాఁ = నాల్గువిధములయినసైన్యములు వెంటనడుచునవిగాఁగలవారలునగు; వరుణస్య = వరుణునియొక్క; సుతాఁ = కొడుకులు; తే(త్వయా) - నీచేత; రణే - యుద్ధమునందు; జితాఁ = జయింపఁబడినారు. మహాబాహుండవగు రావణుడా! మత్రియు, నీవు, శూరులును మహాబలశాలులును జతురంగసైన్యసమేతులు నగు, వరుణపుత్రులను యుద్ధంబున , జయించియున్నావు. అని, తాత్పర్యము.

మృత్యుదండమహాగ్రాహం శాల్మలి ద్రుమ మండితమ్
కాల పాశమహావీచిం యమకింకరపన్నగమ్. ౧౩
అవగాహ్య త్వయా రాజ్ యమస్య బలసాగరమ్
జయశ్చ విఫులః ప్రాప్తో మృత్యుశ్చ ప్రతిషేధితః. ౧౪

టీక॥ రాజ్ = రాక్షసరాజుండవగురావణుడా! త్వయా = నీచేత; మృత్యుదండమహాగ్రాహం = యమదండమేపెద్దమొసలిగాఁగలదియు; శాల్మలి ద్రుమమండితం = శాల్మల్యాయుధములనుమృత్యుములచే నలంకరింపఁ బడినదియు; కాలపాశమహావీచిం = యమపాశమేపెద్దతరంగముగాఁగలదియు; యమకింకరపన్నగం = యమకింకరులెసర్పములుగాఁగలదియునగు; యమస్య = యమునియొక్క; బలసాగరం = పైన్యసముద్రమును; అవగాహ్య = ప్రవేశించి; విఫులః = అధికమయిన; జయశ్చ = గెల్చును; ల్చును; ప్రాప్తో = పొందఁబడినది. మృత్యుశ్చ = యముడును; ప్రతిషేధితః = తోఁయఁబడినాడు. రాక్షసరాజుండవగు రావణుడా! నీవు, యమదండంబెభయంకర మకరంబుగా, శాల్మల్యాయుధంబులెవృక్షంబులుగా, యమపాశంబె మహాతరంగంబుగా, యమకింకరులెపన్నగంబులుగా, సముద్రంబుపొల్కింబొల్చునట్టి, యమసైన్యంబుఁజొచ్చి, యుద్ధంబునయముంబాఁడోలి, అధికంబగు విజయంబునొందినావు. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౧౧

స ౭

సుయుద్ధేనచ తే సర్వే లోకాస్తత్ర విలోలితాః

టిక॥త్ర=అచ్చట; తే=నీయొక్క;	అచ్చట, నీవుచేసిన యుద్ధంబునకు,
సుయుద్ధేన=మంచియుద్ధముచేత; లో	లోకంబులన్నియుఁజలించినవి.
కాః=లోకములు; సర్వేచ=అన్నియు;	అని, తాత్పర్యము.
విలోలితాః=చలింపఁజేయఁబడినవి.	

క్షత్రియై ర్భహుభి ర్ద్విరై శ్శక్రతుల్య పరాక్రమైః. ౧౫

అసీ ద్వ సుమతీ పూర్ణా మహద్భిరవ పాదపైః

టిక॥ వీరైః=పరాక్రమశాలులును;	భూమి; పూర్ణా=నిండినది; అసీత్=
శక్రతుల్యపరాక్రమైః=దేవేంద్రుని (ప	అయినది.
రాక్రమము)తోసమానమయినపరాక్ర	దేవేంద్రునకుంబోలె మహాపరాక్ర
మముగలవారలునగు; బహుభిః = పె	మంబుగలక్షత్రియులు, పెక్కండు, మ
క్కొండయిన; క్షత్రియైః= క్షత్రియుల	హవృక్షంబులుంబోలె, భూమియంత
చేత; మహద్భిః = పెద్దవగు; పాదపైరి	యునిండియుండిరి. అని, తాత్పర్యము.
వ=వృక్షములచేతంబోలె; వసుమతీ=	

తేషాం వీర్యగుణోత్సాహై ర్మనమో రాఘవోరణే. ౧౬

టిక॥రాఘవః=రాముఁడు; రణే=	రాముండు, పరాక్రమగుణోత్సా
యుద్ధమునందు; వీర్యగుణోత్సాహేః=	హంబుల, యుద్ధంబునందు, వారలకుస
పరాక్రమముచేతను గుణములచేతను ఉ	మానుఁడెంతమాత్రముకాఁడు.
త్సాహములచేతను; తేషాం= వారల	అని, తాత్పర్యము.
కు; సమః=సమానుఁడు; స=కాఁడు.	

ప్రసవ్య తే త్వయా రాజక హతాః పరమదుఃఖయాః

టిక॥రాజక= రాక్షసరాజుండవగురావణుఁడా! త్వయా= నీచేత; పరమ

౧౧౨ ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్య సహితము.

స ౭

దుర్జయః = ఎంతమాత్రము జయింప
నలవిగానట్టి; తే = ఆరాజులు; ప్రస
హ్య = బలాత్కారముగా; హతాః =
చంపబడినారు.

రాక్షసరాజుండవగు రావణుడా!
అట్టిదుర్జయులగు నారాజులనే నీవువ
ధించియున్నావే; ఇంక, రాముండు నీకేం
తమాత్రము, అని, తాత్పర్యము.

తిష్ఠవా కిం మహారాజ శ్రమేణ తవ వానరాః. ౧౭

అయి మేకో మహాబాహు రింద్రజిత్తు పయిష్యతి

టీక॥ మహారాజ = పూజ్యుడయి
నరాజవగు రావణుడా! త్వం (అధ్యా
ప్యతము) = నీవు ; తిష్ఠవా = ఊరకుండి
నను, ఉండుము. తవ = నీయొక్క;
శ్రమేణ = ఆయాసముచేత; కిం = ఏమి
ప్రయోజనము? మహాబాహుః = పెద్ద
చేతులుగల; అయం = ఈ; ఇంద్రజిత్ =
ఇంద్రజిత్తు; ఏకః = ఒక్కండె; వాన

రాః = వానరులను; తుపయిష్యతి =
నశింపఁజేయఁగలఁడు.
మహారాజుండవగు రావణుడా! నీవుఊ
రకయెయుండుము; నీవు శ్రమపడనేల;
మహాబాహుండగు నీయింద్రజిత్తు, ఒ
క్కండె, వానరులనందఱును నశింపఁ జే
యఁగలఁడు. అని, తాత్పర్యము.

అనేనహి మహారాజ మాహేశ్వర మను త్రమమ్. ౧౮

ఇష్ట్యా యజ్ఞం వరో లభ్యో లోకే పరమదుర్లభః

టీక॥ మహారాజ = మహారాజుండ
వగు రావణుడా! అనేన = ఈయింద్ర
జిత్తుచేత; అను త్రమం = తనకన్న శ్రే
ష్ఠములేని; మాహేశ్వరం = ఈశ్వరదే
వతాకమైన ; యజ్ఞం = యాగము
ను; ఇష్ట్యా = చేసి; లోకే = లోకము
నందు; పరమదుర్లభః = మిక్కిలి

యుదుర్లభమయిన ; వరో = వరము;
లభ్యోహి = పొందఁబడినదిగాదా!
మహారాజుండవగు రావణుడా! ఈ
యింద్రజిత్తు, మాహేశ్వరుండుగావించి,
యీ త్రమంబగు యాగంబుగావించి, లో
కమునందు, పరమదుర్లభంబగు వరం
బునొందెను. అని, తాత్పర్యము.

శక్తితోమర మీనంచ వికీర్ణాంత్రో శైవలమ్. ౧౯
గజకచ్చపసంబాధ మశ్వ మంచూక సంకులమ్
రుద్రాదిత్య మహాగ్రాహం శురుద్వసు మహారగమ్. ౨౦
రథాశ్వ గజతో యాఘం పదాతి పులిసం మహాత్
అనేనహి సమాసాద్య దేవానాం బలసాగరమ్. ౨౧
గృహీతో దైవతపతి లంకాంచాపి ప్రవేశితః

టీక||అనేన=ఈయంద్రజిత్తుచేత; శక్తితో
మరమీనంచ=శక్తితోమరంబులనునాయు
ధంబులేమత్స్యంబులుగాఁగలదియు; విని
కీర్ణాంత్ర శైవలం=వెదచల్లఁబడినపేగులె
పాంచిగాఁగలదియు; గజకచ్చపసంబా
ధం=వీనుంగులనుతాఁజేళ్లచే నిండినది
యు; అశ్వమంచూకసంకులం = గు
ఱ్ఱంబులను కప్పలచేనిండినదియు; రు
ద్రాదిత్యమహాగ్రాహం= రుద్రులునా
దిత్యులుననేపెద్దముసళ్లుగలదియు; మ
రుద్వసుమహారగం=వాయువులునువ
సువులునే పెద్ద సర్పంబులుగాఁ గలది
యు; రథాశ్వగజతోయాఘం= రథం
బులునుగుఱ్ఱంబులునువీనుంగులునేజలస
మాహంబులుగాగలదియు; పదాతిపు
లిసం= కాలిబంటులె యిసుక దిబ్బలు
గాగలదియు; మహాత్= గొప్పదియన
గు; దేవానాం=దేవతలయొక్క; బల

సాగరం=నైన్యసముద్రమును; సమా
సాద్య=ప్రవేశించి; దైవతపతిః=దేవేం
ద్రుండు; గృహీతః=పట్టుకొనఁబడిన
వాఁడై; లంకాంచాపి=లంకనుగూడ;
ప్రవేశితోహి=ప్రవేశింపఁజేయఁబడి
నాఁడుగదా!

ఈయంద్రజిత్తు, శక్తితోమర మత్స్య
యుధంబులుమత్స్యంబులుగానుగ
లెనై వలంబుగానేనుంగులెతాచేళ్లుగా
గుఱ్ఱంబులెకప్పలుగా, రుద్రాదిత్యులె
భయంకరమకరంబులుగా, వసువాయు
వులెమహాగజంబులుగా, రథాశ్వగజం
బులెజలసమాహంబుగా, పదాతిసై
న్యంబెయిసుకదిబ్బలుగా, మహాసము
ద్రంబుకరణీనతిభయంకరంబై క్రాలు
చేవనైన్యంబుఁజొచ్చి, దేవేంద్రుంబట్టి
బంధించి, లంకకుంగొనివచ్చెఁగదా!

అని, తాత్పర్యము.

పితామహ నియోగాచ్చ ము క్తశృంబరవృత్రహః. ౨౨

గతస్త్రి విష్టపం రాజన్ సర్వదేవ నమస్కృతః.

టీక॥ రాజన్=రాక్షసరాజుండవ	పంబడినవాడై; త్రివిష్టపం=స్వగృహము
గురావణుడా! శంబరవృత్రహా=శం	ను; గతః=పొందినాడు.
బరాసురునివృత్రాసురునిజంపిన యిం	రాక్షసరాజుండవగు రావణుడా!
ద్రుండు; పితామహునియోగాత్=బ్ర	అంత , బ్రహ్మ దేవునానతింజేసి దేవేం
హ్మదేవునాజ్ఞవలన ; ముక్తశ్చ=విడు	ద్రువిడిచివుచ్చితివి; అంత, నతండు, న
వంబడినవాడునై ; సర్వదేవనమస్కృ	మస్తదేవతులుంగొలువ , దేవాలయం
తః=నమస్తదేవతలచేతనునమస్కరిం	బనకేగెను. అని, తాత్పర్యము.

తమేవ త్వం మహారాజ విస్మయేంద్రజితం సుతమ్, ౨౩
యావ ద్వాసరసేనాం తాం సరామాం నయతి త్షయం

టీక॥ మహారాజ= మహారాజుండవ	శమును; నయతి=పొందించునో!
గురావణుడా! త్వం=నీవు; తం=అట్టి;	మహారాజుండవగు రావణుడా! అ
సుతం=కొడుకుని; ఇంద్రజితమేవ=	ట్టికొడుకునింద్రజిత్తునేపంపుము; రా
ఇంద్రజిత్తునే; విస్మయజ=విడుపుము. యా	మునితోఁ గూడిన నావాసరసేననంత
వత్=ఎంతలోపల; సరామాం = రా	యునెంతలోపలవధించివుచ్చునో, చూ
మునితోఁగూడిన; తాం = ఆ; వాసరసే	డుము. అని, తాత్పర్యము.
నాం=వాసరసేనమును; త్షయం=నా	

రాజ న్నాపదయుక్తేయ మాగతా ప్రాకృతాజ్ఞనాత్. ౨౪
హృదినైవ త్వయా కార్యా త్వం వధివ్యసిరాఘవమ్

టీక॥ రాజన్=రాక్షసరాజుండవగు	యుక్తా=యుక్తముకాదు, మనకుదెలి
రావణుడా! ప్రాకృతాత్= త్సుద్రుం	యకయున్నట్లుగానుండితటాలునవచ్చు
డగు; జనాత్=జనమువలన; ఆగతా=వ	టంజేసి, దీనివలన మనము దుర్బలుల
చ్చిన; ఇ. గుం=ఈ; అపత్ = అపద; అ	మనియెంచఁదగదనుట. త్వయా=నీచేత;

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౩౫

స ౮

హృది=మనస్సునందు; నైవకార్య=	భావితంబుగా సంభవించిన యాపదకు
చేయఁదగినదేకాదు. త్వం=నీవు; రాఘ	భయపడకుండుము; దీనిమనంబున నంచి
వం=రాముని; వధివ్యసే=చంపకలవు.	కుము; నీవు తప్పక రాముని వధిం గలవు.
రాక్షసరాజుండవగు రావణుడా!	అని, రాక్షసులు, రావణునితోఁజెప్పిరి.
క్షుద్రుండగు నీహనుమంతునివలనననం	అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాశే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

యుద్ధకాండే, సప్తమస్సర్గః.

ఇది, స్వప్రార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండసప్తమస్సర్గటీక,
ముగిసినది.

త్రై

అష్టమస్సర్గః ప్రారంభః.

తతో నీలాంబుదనిభః ప్రహస్తా నామ రాక్షసః

అబ్రవీత్ప్రాంజలి ర్వాక్యం శూర సేనాపతిస్తదా. ౧

టీక||తతో=అంత; తదా=అప్పు; వీత్=చెప్పెను.

దు; శూరః= యుద్ధమునందుభయము	అంతనప్పుడు, శూరుండును రాక్షస
లేనివాఁడును, సేనాపతిః = సేనానా	సేనానాయకుండును నీలమేఘంబువంటి
యకుండును; నీలాంబుదనిభః=నల్లనిమే	మేనుగలవాఁడునగు ప్రహస్తుండను రా
ఘంబుతోనమానుండునగు; ప్రహస్తో	క్షుండు, రావణుంబొచి, చేమొడ్చుగీ
నామ= ప్రహస్తుండను; రాక్షసః =	లించి, యిట్లని, విన్నవించెను.
రాక్షసుఁడు; ప్రాంజలిః=మంచిచేమో	అని, తాత్పర్యము.
డ్చుగలవాఁడై; వాక్యం=మాటను; అబ్ర	

ప్రతిపదాంతర్యుక్తకాతాత్పర్యసహితము.

స ౮

దేవదానవగంధర్వాః పిశాచపతగోరగాః

సత్త్వాం ధర్మాయితం శక్తాః కిం పునర్వానరా రణే. ౨

<p>టీక॥ దేవదానవగంధర్వాః=దేవతలును దానవులునుగంధర్వులును; పిశాచపతగోరగాః=పిశాచములునుబట్టులునుసర్పములును; త్వాం = నిన్ను; ధర్మే=యధమునందు; ధర్మాయితం=ఎదిరించుటకు; శక్తాః=సమర్థులు; న=కారు. వానరాః=వానరులు; సశక్తా ఇతి (అధ్యాహృతము)=సమర్థులుకారని;</p>	<p>పునః (పక్షవ్యం) = చెప్పబడవలయునా? దేవతలేమిదానవులేమి గంధర్వులేమిపిశాచంబులేమిపట్టులేమినాగంబులేమి, యధంబున, నీకెదురునిలవంజాలరు; ఇంక, వానరులనఁగా నెంతమాత్రము? అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

సర్వే ప్రమత్తా విశ్వస్తా వంచితా స్సహనూమతా

సహిమే జీవతో గచ్ఛేజీవన్ స వనగోచరః. ౩

<p>టీక॥ ప్రమత్తాః=మదిచినవారలమును; విశ్వస్తాః=నమ్మి యుండినవారలమునగు; సర్వే=అందఱమును; హనూమతా = హనుమంతునిచేత; వంచితాః=మోసపుచ్చుచిడినవారలము ; స్స (స్త్రీ)=అగుచున్నాము, మే=నేను; జీవతః=బ్రతికియుండఁగా; సః=ఆ; వనగోచరః=వానరుండు; జీవన్=జీవించియున్నవాండ్రైనగచ్ఛే=పోదుగదా!</p>	<p>మనమందఱమును, మనలనెవ్వరు, ఎదిరింపఁజాలరని, మదిచి, విప్రభూలమయియుంటిమి; కావున, హనుమంతుండు, తటాలునవచ్చి యట్టహాసముచేసిపోవుటకవకాశముగల్గెను; లేనియెడల, నేనడిచించి యుండునపుడు, ఆవానరుండిచ్చటనుండిపొయింబులతో నెట్లుపోఁగలఁడు? అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

సర్వా సాగరపర్యంతాం సశైలవనకాననామ్

కరోమ్యువానరాం భూమి మాన్జ్ఞాపయతు మాం భవాన్. ౪

టీక॥ సాగరపర్యంతాం = సముద్రములుఅంతములందుగలదియు; సశైల

వనకాననాం = పర్వతంబులతోనువనంబులతోను కాటడవులతోను గూడినది యువగుఃఘామిం = ఘామిని; సర్వాం = అంతయు ; అవానరాం = వానరులులే నిదానిగా; కరోమి = చేసెదను. భవాన్ = నీవు; మాం = నన్ను; ఆజ్ఞాపయతు = ఆజ్ఞాపింతువుగాక.

సన్నా జ్ఞాపింతుము; నాలుగుసముద్రంబులలోపలనున్న యీభూమండలమునందంతయు, బర్వతంబుల నేమివనంబుల నేమిమహారణ్యంబుల నేమి, యుండునట్టివానరుల నందఱంజంపి, ఇంక ఘామిలోవానరులే లేకుండునట్లుగా వించెదను. అని, తాత్పర్యము.

రక్షాంజైవ విధాస్యామి వానరా ద్రజనీచర
నాగవివృతి తే దుఃఖం కించి దాత్వాపరాధజమ్. ౫

టీక॥ రజనీచర = రావణుడా! రక్షాంజైవ = రక్షణంబును; విధాస్యామి = చేసెదను. వానరాత్ = వానరునివలన; ఆత్మాపరాధజం = నీయపరాధంబునంగలిగిన ; దుఃఖం = దుఃఖము ; కించత్ = కొంచెమయినను; నాగవివృతి = రాదు.

రావణుడా! నేనునీకులంకాపురంబునురక్షించుదునుండెదను; నీవుగావించిన నీతాపారణంబునకు , ఈవానరులెంతమాత్రమునీకు దుఃఖముగలుగఁజేయఁజాలరు. అని, ప్రహస్తుండురావణునికేజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

అబ్రవీత్తు సుసంక్రుద్ధో దుర్ముఖా నామ రాక్షసః

టీక॥ దుర్ముఖానామ = దుర్ముఖుండను ; రాక్షసస్తు = రాక్షసుండును; సుసంక్రుద్ధః = మిక్కిలియుంగ్రోవబునొందినవాడై; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

అంత, దుర్ముఖుండను రాక్షసుండు, మహాకోపంబునొంది, యిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇదం సత్తమణీయంవా సర్వేషాం సంప్రధక్షణమ్. ౬

టీక॥ సః = మనయొక్క ; సర్వేషాం = అందఱియొక్కయు ; ప్రధక్షణమ్

౧౧౮ ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౮

ణం = తిరస్కారము; నక్షమణీయం | ట్టియవమానంబు గావించినాడు; ఇది
హి = ఓర్వడగినదీకాదుగదా! మాశ్రమము, తమింపదగినదికాదు.
హనుమంతుండు, మనకందఱకు ని | అని, తాత్పర్యము.

అయం పరిభవో ధూయః పురస్యాంతఃపురస్య చ
శ్రీమతో రాక్షసేంద్రస్య వానరేణ ప్రభవణమ్. ౭

టిక||వానరేణ=వానరునిచేత; ధూ (అధ్యాహృతము) = ఇది తమింపదగి
యః=ఇంకను; పురస్య=పట్టణముయొ నదికాదు.
క్కయు; అంతఃపురస్యచ=అంతఃపు వానరమాత్రుండొకడువచ్చి, మ
రముయొక్క; అయం=ఈ; పరిభవః = నపట్టణంబును మఱియు నంతః పురం
అవమానమును ; శ్రీమతో=లక్ష్మీ సంప బును అవమానించుటయు , శ్రీమం
స్నుండగు; రాక్షసేంద్రస్య=రాక్షసే తుండగు రావణుని గూడ నవమా
శ్వరుండగు రావణుయొక్క; ప్రభవణ నించుటయు ! ఎంతమాత్రముతమింప
ణం=అవమానము; ఇదంనక్షమణీయం | రాదు. అని, తాత్పర్యము.

అస్తి స్మహూతే హత్వైకో నివతిష్ఠ్యామి వానరాన్
ప్రవిష్టాన్ సాగరాన్ భీమ మంబరం వా రసాతలమ్. ౮

టిక||అహం(అధ్యాహృతము)=నే ధంపి; నివతిష్ఠ్యామి=మఱిలెదను.
ను; వీకః=ఒక్కడనే ; అస్తి=ఈ; నేనొక్కండనె, యిప్పుడేపోయి, వా
ముహూతే=ముహూతమునందె ; నరులనందఱను, భయంకరంబగుసము
భీమం=భయంకరమగు; సాగరం=స ద్రంబుజొచ్చినను , ఆకాశంబునకుదగ్గ
ముద్రమునుగాని; అంబరం = ఆకాశ మించినను, బాతాళంబునదాగినను ,
మునుగాని; రసాతలంవా=పాతాళ విడువక, వధించివచ్చెదను. అని, దు
మునుగాని ; ప్రవిష్టాన్=ప్రవేశించిన; ముఖుండు, రావణునికిఁజెప్పెను.
వానరాన్=వానరులను; హత్వా = అని, తాత్పర్యము.

తతో బ్రవిత్సుసంకుక్తో వజ్రదంష్ట్రో మహాబలిః

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము.

౧౧౯

స ౮

ప్రగృహ్య పరిఘం ఘోరం మాంసశోణితరూషితమ్. ౯

టీక॥ తతః=అంత; మహాబలః=	బ్రవీత్=చెప్పెను.
అధికమయినబలముగల; వజ్రదంష్ట్రః=	అంత, అధికబలవంతుడగు వజ్ర
వజ్రదంష్ట్రుండు; సుసంక్రుద్ధః=మిగిలి	దంష్ట్రుడుమిగిలియుం గోపమువొం
యుంగోపంబువొందినవాడై; ఘోరం=	దినవాడై భయంకరంబును, మాంస
భయంకరంబును; మాంసశోణిత రూషి	ముచేతనునెత్తురుచేతనుబూయబడిని
తం=మాంసముచేతను నెత్తురుచేతను	దియినగునినుపగుదియను దీసికొనిబలి
బూయబడినదియైనగు; పరిఘం= ఇను	కెను. అనీతాత్పర్యము.
పగుదియను; ప్రగృహ్య=పట్టుకొని; అ	

కింవా హనుమతా కార్యం కృపణేన తపస్సీవనా
రామే తిష్ఠతి దుర్ధామే ససుగ్రీవే సలత్క్షణే. ౧౦

టీక॥ ససుగ్రీవే= సుగ్రీవునితోఁగూడి	వః=మీకు; కిం=ఏమి; కార్యం=పని?
నవాఁడును; సలత్క్షణే= లక్షణునితోఁ	సుగ్రీవలక్షణునిసహితుండగుదుర్ధా
గూడినవాఁడును; దుర్ధామే=ఎదిరిం	షుకండయిన రాముండుండఁగా, భ
పనలవిగానివాఁడునగు; రామే= రా	యంబున రాత్రికాలంబున రహస్యంబు
ముఁడు; తిష్ఠతి=ఉండఁగా; కృపణేన=భీ	గావచ్చిపోయిన శోచనీయుండగునిహ
రువును; తపస్సీవనా= శోచనీయుండున	నుమంతునితోమీకేమికార్యమున్నది?
గు; హనుమతా= హనుమంతునిచేత;	అని, తాత్పర్యము.

అద్యరామం ససుగ్రీవం పరిఘేణ సలత్క్షణమ్
ఆగమిష్యామి హత్వై కో విత్కోభ్య హరివాహినీమ్. ౧౧

టీక॥ అద్య=ఇప్పుడు; అహం=నేను;	త్క్షణునితోఁ గూడినవాఁడునగు; రా
వీకః=ఒకఁడనె; ససుగ్రీవం=సుగ్రీవుని	మం=రాముని; పరిఘేణ= ఇనుపగుది
తోఁగూడినవాఁడును; సలత్క్షణం= ల	యచేత; హత్వా= చంపి; హరివాహి

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౮

నీం=వానర సేనను; విఠ్ఠోభ్య=కలంచి; పరిఘంబునం జంపి, వానర సేననంత
ఆగమిష్యామి=వచ్చెదను. యుంగలంచి, వచ్చెదను.
నేనిష్పృహక్షుడనెచోయి, రాముని అని, తాత్పర్యము.
నుగ్రీవునితోను లక్ష్మణునితోనుంగూడ,

ఇదం మమా పరం వాక్యం శృణురాజ౯ యదీచ్ఛసి

టీక॥ రాజ౯=రాక్షసరాజుండవ	రాక్షసరాజుండగు రావణుడా?
గురావణుడా! ఇచ్ఛసియది=కోరు నేనుమఱియొక్క మాటంజెప్పెదను; ఇ	
దువేసి; మమ=నాయొక్క; అపరం= స్వముకలదేనివినుము.	
మఱియొక్క; ఇదం=ఈ; వాక్యం= మాట	అని, తాత్పర్యము,
ను; శృణు=వినుము.	

ఉపాయకుశలో హ్యేవ జయేచ్ఛతూ నతంద్రితః. ౧౨

టీక॥ ఉపాయకుశలో హ్యేవ= ఉ	జయించును.
పాయములందు సమధుంజయె; అ	ఏమఱక యుపాయంబుననె, శత్రు
తంద్రితః=ఏమఱుపాటులేని వాడై; శ	వులను జయింపవలెను.
తూ౯ = శత్రువులను ; జయేత్=	అని, తాత్పర్యము.

కామ రూప ధరా శూరా స్సుభీమా భీమదశనాః
 రాక్షసావా సహస్రాణి రాక్షసాధిప నిశ్చితాః. ౧౩
 కాకు శ్చ సముపసంగమ్య బిభ్రతో మానుషం వపుః
 సర్వేహ్య సంభీమా భూత్వా బ్రువంతు రఘుస త్రమమ్. ౧౪

టీక॥ రాక్షసాధిప=రాక్షసరాజుం	లేనివారలును; సుభీమాః= మిక్కిలియి
డవగురావణుడా! కామరూపధరాః= భయంకరులును; భీమదర్శనాః=భయం	
ఇచ్ఛార్థీనమగురూపము ధరించువారలు	కరమయినచూచుటగలవారలునగు; రా
ను; శూరాః=యౌద్ధమునందు భయము	క్షసాః = రాక్షసులు ; సహస్రాణి

వా=వేనవేలును; సర్వే = అందఱును;	వంతు=చెప్పుచురుగాక.
(“హి” అనునది పాదపూరణార్థము)	రాక్షసరాజుండవగురావణుడా!
నిశ్చితాః=నిశ్చయించికొన్నవారలును;	కామయావులును శూరులును భయంక
మానుషం = మనుష్యసంబంధియగు; వ	రాకారులునగు రాక్షసులు, వేనవేలు
పుం=శేహమును; విభ్రాతః = ధరించిన	గా, మనుష్యశేహముధరించి, రామునొ
వారలయి; కాకున్ధం = రాముని; ఉప	ద్దకుఁబోయి, తొట్రుపాటులేక, రాము
సంగమ్య=పొంది; అసంభ్రమాః = తొ	నింజూచి, యిట్లని, చెప్పవలెను.
ట్రుపాటులేనివారలు; పూత్వా = అ	అని, తాత్పర్యము.
యి; రఘుసత్తమం = రాముఁగూర్చి; బు	

[వేషితా భరతేన స్త్ర భ్రాత్రా తవ యవీరుసా

టీక॥ తవ = నీయొక్క; యవీరు	అగుదున్నాము.
సా=చిన్న; భ్రాత్రా = తోఁబుట్టువ	మేము, నీతమ్ముఁడుభరతునిచేఁబం
గు; భరతేన = భరతునిచేత; వేషి	పఁబడివచ్చినాము. అని, తాత్పర్యము.
తాః=పంపఁబడినవారలము; స్త్ర (స్త్రీ)=	

సహి సేనాం సముత్థాన్య షీప్ర మేవోపయాన్యతి. ౧౫

టీక॥ సః=ఆభరతుఁడు; సేనాం=	ఆభరతుండు, సేనంబిలుచుకొని,
సేనను; సముత్థాన్య=లేపి; షీప్రమే	శీఘ్రముగనే, వచ్చుచున్నాఁడు- అని,
వ=శీఘ్రముగనే; ఉపయాన్యతి=రా	రామునితోఁజెప్పవలెను-
గలఁడు.	అని, తాత్పర్యము.

తతో వయ మిత స్తూణాం శూలశక్తిగదాధరాః

చాపబాణానిహస్తాశ్చ త్వరితాస్త్రత్రయామహి. ౧౬

టీక॥ తతో=అటుపిమ్మట; వయం=మేము; ఇతః=ఇచ్చటనుండి; తూణాం=

శీఘ్రముగా; శూలశక్తిగదాధరాః =	యామ=పోయెదము ("హ" అనునది
శూలమును శూలమైలను గదలనుధరించు	పాదపూరణార్థము).
చున్నవారలై ; చాపబాణానిహస్తా	అతః, మేము, శూలశక్తిగదలను, ధ
శ్చ=విండ్లును బాణంబులును ఖడ్గములును	నుర్బాణఖడ్గంబులను, ధరించి, యిచ్చట
చేతులం గలవారలయి; త్వరితాః=చే	నుండి, శీఘ్రంబుగా నచ్చటికిఁ బోయెద
గిరిపడినవారలయి; తత్ర= అచ్చటికి;	ము. అని, తాత్పర్యము.

ఆకాశే గణశ స్థితిర్వాహన్వితాం హరివాహినీమ్
అశ్వశస్త్రమహావృష్ట్యా ప్రాపయామ యమక్షయమ్. ౧౭

టిక॥ వయం=మేము; ఆకాశే =	న; ప్రాపయామ=పొందింతుము.
ఆకాశమునందు; గణశః=గుంపులుగుం	మేము, గుంపులుగుంపులుగా నాకా
పులుగా; స్థితిర్వా= ఉండి; తాం=ఆ;	శంబుననుండి; తామ్రాత్రయధంబులను
హరివాహినీం=వానరసేనను; అశ్వశ	గురిపించి, ఆవానరసేననంతయు, య
స్త్రమహావృష్ట్యా=తామ్ర యొక్కయు	మహాకంబునొందించెదము.
నాయుధములయొక్కయుగోప్పవహ	అని, తాత్పర్యము.
ముచేత; యమక్షయం=యమునెఱి	

వీవంచే దుససర్వేతామనయం రామలక్ష్మణౌ
అవశ్యమపనీతేన జహతామేవ జీవితమ్. ౧౮

టిక॥ రామలక్ష్మణౌ=రామలక్ష్మణు	ఈప్రకారంబు, మనము సేయుదుమేని,
లు; వీవంచే=ఇట్లు; అనయం= అపాయ	ఇట్లు, నంకటంబునొంది, రామలక్ష్మణు
మును; ఉపసర్వేతాంచేతే= పొందుదు	లు, అవశ్యము, ప్రాణంబులను విడుతు
రేని; అపనీతేన= అపాయముచేత; బీ	రు. అని, వజ్రసంఘ్రిండు, చెప్పెను.
తం=ప్రాణమును; అవశ్యం= అవశ్య	అని, తాత్పర్యము.
ముగా; జహతామేవ=విడుతురే.	

కౌంభకణ్ఠే స్తతో వీరో నికుంభో నామ వీర్యవాన్
అబ్రవీ త్వరమక్రద్ధో రావణం లోక రావణమ్. ౧౯

టీక॥ తతః-అటుపిమ్మట; వీరః=	నిఁగూచి; అబ్రవీత్-చెప్పెను.
శూరుండును; వీర్యవాన్=అధికమయిన	అంత, శూరుండును మహాపరాక్రమ
పరాక్రమంబుగలవాఁడునగు; కౌంభక	శాలియునగు కుంభకర్ణ పుత్రుండునికుం
ణ్ఠే=కుంభకణ్ఠంబునొక్కడైన; నికుం	భుండను రాక్షసుండు, పరమ కుపితుం
భోనామ=నికుంభుండనువాఁడు; పరమ	డై, లోకంబుల నేర్పించునట్టి రావణుం
క్రద్ధః=మిక్కిలియుఁగోపమానొందిన	జూచి, యిట్లుచెప్పెను.
వాఁడై; లోక రావణం=లోకంబులనఱ	అని, తాత్పర్యము.
చునట్లుచేయునట్టి; రావణం=రావణ	

సర్వే భవంత నిష్ఠంతు మహారాజేన సంగతాః

టీక॥ భవంతః=మీరలు; సర్వే=అం	మీరలందఱు, మహారాజుండను రా
దఱును; మహారాజేన=మహారాజుండ	వఱుతోఁగూడ, నిచ్చటనే యూరక,
గురావణునితో; సంగతాః=ఘడినవా	యుందురుగాక.
రలయి; నిష్ఠంతు=ఁబడుదురుగాక.	అని, తాత్పర్యము.

అహ మేకో హనిష్యామి రాఘవం సహలక్ష్మణమ్. ౨౦

సుగ్రీవంచ హనుమంతం సర్వానేవచ వానరాన్

టీక॥ అహం=నేను; ఏకః=ఒక్కఁ	చంపెదను.
డనె; సహలక్ష్మణం=లక్ష్మణునితోఁ	నేనొక్కఁడనేపోయి, రామలక్ష్మ
గూడిన; రాఘవం=రాముని; సుగ్రీ	ణులను సుగ్రీవుని, హనుమంతుని, వా
వం=సుగ్రీవుని; హనుమంతం=హను	నరులనందఱను, వధించివుచ్చెదను. అ
మంతుని; వానరాన్=వానరులను; స	ని, నికుంభుండు చెప్పెను.
ర్వానేవచ=అందఱనే; హనిష్యామి=	అని, తాత్పర్యము.

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౮

తతో వజ్రహనునామ రాక్షసః పర్వతోపమః. ౨౦

క్రుద్ధః పరిలిహ స్వక్రృ జిహ్వయా వాక్య మబ్రవీత్

టీక|| తతో=అటుపిమ్మట; పర్వతో=వాక్యం=మాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను. పమః=కొండతోఁబోలి-గల; వజ్రహనుర్నామ=వజ్రహనుండనెడు; రాక్షసం=రాక్షసుడు; క్రుద్ధః=కోపించినవాడు; జిహ్వయా=నాలుక చేత; వక్త్రం=చేతచేనోరంతయునాకుకొనుచు, నీ నోటిని; పరిలిహ=అంతటనాకుచు; మాటంజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

స్వైరం కుర్వంతు కార్యాణి భవంతో విగతజ్వరాః. ౨౧

టీక|| భవంతః=మీరలు; విగతజ్వరారాః=పోయినభయముగలవారలై; స్వైరం=యభేచ్ఛముగా; కార్యాణి=పనులను; కుర్వంతు=చేయుండు. మీరలందఱు నిర్భయంబుగా, యభేచ్ఛించిన కార్యంబులు సేసికొనుడు. అని, తాత్పర్యము.

ఏకోఽహం భక్షయిష్యామి తాన్ సర్వాన్ స్థరియాధపాన్

టీక|| అహం=నేను, ఏకః=ఒకడనె; తాన్=అ; హరియాధపాన్=వానరశ్రేష్ఠులను; సర్వాన్=అందఱను; భక్షయిష్యామి=భక్షించెదను. సేనాక్రండనె యావానరోస్తము అనందఱనుభక్షించి వేసెదను. అని, తాత్పర్యము.

స్వస్థాః క్రిడంతు నిశ్చింతాః పిబంతో మధువారుణీమ్. ౨౩

టీక|| భవంతః (అధ్యాత్మతము)=మీరలు; నిశ్చింతాః=చింతలేనివారలై; స్వస్థాః=సమృద్ధిగలవారలై; మధువారుణీమ్=రుణీ=మద్యమును; పిబంతః=త్రాగుచు; క్రిడంతు=క్రిడించుచుండురుగాక. మీరలేచింతయు లేనివారలై, మ

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము.

౧౩౫

స ౯

ద్యంబుఁద్రాగుచు స్వస్థంబుగా క్రీడించుచుందురుగాక. అని, శాత్పర్వము.

అహ మేకో వధిష్యామి సుగ్రీవం సహలక్ష్మణమ్

అంగదంచ హనూమంతం రామంచ రణకుంజరమ్. ౨౪

టీక||అహం=నేను; ఏకో=ఒక్కఁడ వధిష్యామి=చంపెదను.

నె; సహలక్ష్మణం=లక్ష్మణునితోఁ గూ సేవొక్కండనెపోయి, సుగ్రీవునిల
డిన, సుగ్రీవం=సుగ్రీవుని; అంగదంచ= క్ష్మణుని అంగదను హనుమతుని రణపం
అంగదుని; హనుమతంచ=హనుమతు డితుండగురాముని, అందఱను వధించి వ
ని; రణకుంజరం=యుద్ధమునందు ఏనుఁ జెప్పెదను. అని, వజ్రహనుండు చెప్పెను.
గువంటివాఁడైన; రామంచ=రాముని; అని, శాత్పర్వము.

ఇత్యాహే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

యుద్ధకాండే, అష్టమస్కంః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థః చంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబనందు, యుద్ధకాండాష్టమస్కంఠిక,

ముగిసినది.

||౨||

స వ మ స గ క పా రం భః.

తతో సికుంభో రభస స్సూర్యశక్రం మహాబలిః

సుప్తః పూయజ్ఞహ రతో మహాపార్శ్వ మహోదరః. ౧

అగ్నికేతుశ్చ దుర్ధవో రశ్మికేతు శ్చరాక్షసః

ఇంద్రజిత్వ మహాతేజా బలవా నావణాత్పజః. ౨

ప్రహస్తా థ విరూపాక్షో వజ్రదంష్ట్రో మహాబలిః

ధూమాత్పిశ్చ తికాయశ్చ దుర్ముఖ తైవరాక్షసః. ౩

పరిఘా న్నట్టిసా న్నాగ్రీసాక్ శక్తిశూలపరశ్వధాన్
చాపానిచ సబాణాని ఖడ్గాశ్చ విపులాక్ శితాక్. ౪
ప్రగృహ్య పరమక్రుధా స్సమత్పత్యచ రాక్షసాః
అబ్రువ నాగ్రీవణం సర్వే ప్రదీప్తా ఇవ తేజసా. ౫

టిక|| తరికి = అటుపిమ్మట ; నికుం
భిః = నికుంభుండును; రభానిః = రభానుం
డును; మహాబలిః = అధికమయినబలము
గల; సూర్యశక్తిః = సూర్యశక్తిగల
ను; సుప్రస్తుః = సుప్రస్తుండనువాడు
ను; యజ్ఞహుః = యజ్ఞహుండను; రి
క్షిః = రాక్షసుండును; మహాపార్శ్వః =
మహాపార్శ్వుండును; మహాబలిః =
మహాబలుండును; దుర్ధామః = వి
రింపనలవిగానట్టి; అగ్నికేతుశ్చ = అ
గ్నికేతుండును; రశ్మికేతుః = రశ్మికేతుం
డును; రాక్షసశ్చ = రాక్షసుండును; మహా
తేజాః = అధికమయిన తేజస్సుగలవా
డును; బలవాక్ = అధికమయినబలము
గలవాడును; రావణోత్తజః = రావణు
కొడుకునగు; ఇంద్రబిచ్చ-ఇంద్రబిచ్చును;
అభః = ఇంకి; ప్రహస్తః = ప్రహస్తుండు
ను; విరూపాక్షః = విరూపాక్షుండును;
మహాబలిః = అధికమయినబలముగల;
వజ్రదంష్ట్రః = వజ్రదంష్ట్రుండును; ధూ
మాక్షిశ్చ = ధూమాక్షికుండును; అతి
కాయశ్చ = అతికాయుండును; దు

ముఖాః = దుముఖుండను; రాక్షస
శ్చైవ = రాక్షసుండును; రాక్షసాః =
ఈ రాక్షసులు; సర్వే = అందఱును; పరి
ఘాన్ = ఇనుపగుదియలను; పట్టిసాక్ =
అడ్డకత్తులను; ప్రాసాక్ = ఈచేలను;
శక్తిశూలపరశ్వధాన్ = శక్తులును శూ
లంబులను గొడ్డల్లును; సబాణాని = బా
ణములగుడిసె; చాపానిచ = ఛనుస్సు
లను; విపులాక్ = పెద్దవియును; శి
తాక్ = కఱుగుగలవియునగు; ఖడ్గాం
శ్చ = ఖడ్గంబులను; ప్రగృహ్య = పట్టుకొ
ని; పరిమకుగ్రధాః = మిక్కిలి యిరుగోపం
బునొందినవారలయి; సమత్పత్యచ = లే
చియు; తేజసా = కాంతికేత; ప్రదీప్తా
ఇవ (స్థితాః) = వెలుంగునట్లున్నవార
లై; రావణం = రావణు; గూచిః = అబ్రు
వక్ = చెప్పిరి.
అంత; నికుంభుండును రభానుండు
ను మహాబలిగాలియును సూర్యశక్తిం
డును సుప్రస్తుండును యజ్ఞహుం
డును మహాపార్శ్వుండును మహాబా
దరుండును దుర్ధామండనునగ్నికేతుం

డునురశ్చి కేతుండును మహా లేబుండును
మహాబలశాలియును రావణపుత్రుండు
నగుసింహజిత్తును బ్రహ్మస్తుండును, వీరూ
పాక్షుండును మహాబలుండగు వజ్రద
ష్టుండును, ధూమ్రాక్షుండును సతేక
యుండును, దుమ్మెఱుండును, వీరలద
టు, పరిఘంబులను బట్టినంబులను బ్రాస

బులను శేక్తులను శూలంబులను గండ
గొడ్డల్లను ధనుర్బాణంబులను నిశితం
బులగు మహాశిష్టంబులను; ధరించి; లే
చి, పరమకపితులయి, లేజంబున వె
లుంగుచు, రావణంబాచి, యిట్లుచే
ప్పరి. అని, తాత్పర్యము.

అద్య రామం వధిష్యామ స్సుగ్రీవంచ సలత్క్షణమ్
కృపణంచ హనూమంతం లంకా యేన ప్రథమితా. ౬

టీక॥ అద్య-ఇప్పుడు; రామం =
రాముని; సలత్క్షణం=అక్షణసంఖ్య;
గూడిన; సుగ్రీవం = సుగ్రీవుని; యే
న=ఎవనిచేత; లంకా = లంకాపట్ట
ణము; ప్రథమితా=తొలిసారింబడి
నదో; తం(అధ్యాహృతము)=అట్టి;
కృపణం=నీచుండగు; హనూమంతం

చ=హనుమంతుని; వధిష్యామః=చం
పెదము.
మఃవిష్ణుదేవోయి, రామలక్ష్మణ
ును, సుగ్రీవుని లంకా పురింజెఱచిననీచుం
డగుహనుమంతుని వధించివచ్చెదము.
అని, నికుంభాది రాక్షసులు చెప్పిరి.
అని, తాత్పర్యము.

తా న్నహీతాయుధాన్ సర్వాన్వారయత్వా విభీషణః
అబ్రవీత్ప్రజలి రావ్యం ప్రసః ప్రత్యుపవేశ్య తాన్. ౭

టీక॥ విభీషణః=విభీషణుండు; గృ
హీతాయుధాన్ = పట్టుకొనబడిని
యాయుధంబులుగల; తాన్=వారల
ను; సర్వాన్=అందఱను; వారయ
త్వా=అడ్డగించి; ప్రసః=మఱియు; తాన్=
వారలను; ప్రత్యుపవేశ్య=కూచుండ

జేసి; ప్రాంజలిః=మంచిచేమోద్యుగ
లవాడై; రావ్యం=మాటను; అబ్ర
వీత్=చెప్పెను.
అంత, విభీషణుండు, ఆయుధధా
రులై ప్రయాగసన్నద్ధులై యున్న నికుం
భాది రాక్షసులను నిలిపి మఱిలంగూర్చుం

డఁబెట్టి, చేమొడ్చుగీలించి, రావణుం
జూచి; యిట్లని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము-

అత్యుపాదైః ప్రీతి స్తాత యో భవః ప్రాప్తుం సశక్యతే
తస్య విక్రమకాలాం స్తా న్యక్తా నాహు మనసిషిణః ౮

టీక॥ తాత=నాయనా! ఉపాదైః=సామాన్యపాయములగు; ప్రీతిరపి=చూడఁబెట్టచేతనుగూడ; యః=ఏ; అర్థః=కార్యము; ప్రాప్తుం=పొందుటకు; సశక్యతే=అలవికాదో; తస్య=చానికి; తాత్=ఆ; విక్రమకాలాత్=పరాక్రమసమయములను; యుక్తాత్=తగినవానిఁగా; మనసిషిణః=పండితులు; ఆహుః=చెప్పచున్నారు.

నాయనా! సామదానభేదంబులమూఁడుపాయంబులచేత నేషియసాధ్యమోదానివిషయమయ్యె, దండోపాయంబుఁబ్రయోగింపవలయునని పండితులు చెప్పచున్నారు. కాఁబట్టి, మనమిప్పుడు సామదానభేదంబులఁ బ్రయోగింపవలయుఁగాని, దండంబునకుఁ గాలముగాదు. అని, తాత్పర్యము.

ప్రమత్తైవ భియు క్షేమ దైవేన ప్రహృతేషుచ
విక్రమా స్తాత సిద్ధ్యంతి పరీక్ష్య విధినా కృతాః ౯

టీక॥ తాత=నాయనా! విక్రమాః=పరాక్రమములు; ప్రమత్తైవ=ఏమఱియుండువారలయందును; అభియు క్షేమ=శత్రువులచేనాక్రమింపఁ బడిన వారలయందును; దైవేన=నిధిచేత; ప్రహృతేషుచ=కొట్టబడినవారలందును, పరీక్ష్య=పరీక్షించి, విధినా=శాస్త్రరీతిచేత; కృతాః=చేయఁబడినవై; సిద్ధ్యంతి=సిద్ధించుచున్నవి.

విషయాసక్తులయియేమఱియుండువారలు శత్రువులచేనాక్రాంతులుదైవంబు ప్రతిహతంబుగాఁగలవారలు. మొదలగువారలయందు, నీతిశాస్త్రోక్తప్రకారమునఁ జక్కఁగాఁబరీక్షించిప్రయోగింపఁబడునేని, దండంబు సఫలమగును; మఱియుక్కఱోఁబ్రయోగింపఁబడిన పక్షమునందు, ఎంతమాత్రము సిద్ధింపదు.

అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౨

స ౯

అప్రమత్తం కథం తత్తు విజిగీషుం బలే శ్రీమ

జితరోషం దురాధవకం ప్రథష్కాయిత మిచ్ఛథ. ౧౧

టీక॥ అప్రమత్తం = ఏమటాపాటు లేనివాడను; విజిగీషుం = జయింపనిచ్చ గలవాడను; బలే = బలమునందు; స్థితం = ఉన్నవాడను; జితరోషం = జయింపబడినకోపముగలవాడను; దురాధవకం = ఎదిరింపనలవిగానివాడను; తత్తు = ఆరామునిగూడ; కథం = ఎట్లు; ప్రథష్కాయితం = తరస్కరించుటకు; ఇచ్ఛథ = కోరుచున్నారా? రాక్షసులారా! రాముని స్థితికాదుకాదు; ఎంతమాత్రమునేనును మిలేనివాడను; విజిగీషుండు; ఒలవంతండు; అకాలంబునఁగోపంబుఁజెచ్చుకొనువాడనుకాదు; కావున, నెదిరి, నెదిరించనలవిగాదు; అట్టివానిగూడ నెదిరింప, నెట్లుకోరెదరు. అని, తాత్పర్యము.

సముద్రం లంఘయిత్వాతు ఘోరం నదనదీపతిమ

కృతం హనుమతా కమక దుష్కరం తర్కయేతవా. ౧౨

టీక॥ హనుమతా = హనుమంతుని చేత; ఘోరం = భయంకరంబును; నదనదీపతిం = నదంబులకును నదులకును బ్రసవనగు; సముద్రం = సముద్రమును; లంఘయిత్వాతు = దాటియు; దుష్కరం = చేయనలవిగాని; కమక = కార్యము; కృతం = చేయబడినది. తర్కయేతవా = (ఎవ్వఁడైనను) మనసునవైనను దలంచునా? హనుమంతుఁడు, భయంకరంబయినయెమ్మ హాసముద్రంబును దాటి, యెవ్వరికిని చేయనలవిగాని కార్యముజేసినాడే! ఇట్లు, ఎవ్వఁడెదిలఁటనుకైనను వచ్చునా? కావున, రాముని కష్టమును బ్రతికూలంబుగాదు. అని, తాత్పర్యము.
--

బలాన్య పరిమేయాని వీర్యాణివ నిశాచరాః

పరేషాం సహసా వజ్జా నకతకవ్యా కథంచన. ౧౩

టీక॥ నిశాచరాః = రాక్షసులారా! పరేషాం = శత్రువులయొక్క; బలాన్య

చ=బలములును; వీర్యాణిచ = పరా	రాక్షసులారా! శత్రువులబలంబు
క్రమంబులును; అపరిమేయాని=కొలత	లుంబరాక్రమంబులుం గొలతలేనివి, మీ
పెట్టరానివి. సహనా = తటాలున;	రాలోచింపక, తటాలునఁడక్క-వయని
కథంచన=ఎట్లయినను; అవజ్ఞా=పరిభ	చెప్పవలదు.
వము; చకతవ్యా=చేయఁబడరాదు.	అని, తాత్పర్యము.

కించ రాక్షసరాజస్య గామేణా పకృతం పురా
ఆజహర జనస్థానా ద్యస్య భార్యాం యశస్వినిః. ౧౩

టీక॥ కించ=మఱియు; యశస్వి	పకృతం=అపకారముచేయఁబడినది.
నిః=అధికమయినపరాక్రమముగల; య	మఱియు, రాముండు మున్నురాక్ష
స్య=ఎవ్వఁ యొక్క; భార్యాం=భార్య	సేవ్యుండగురావణునకు, ఖరాదులం
ను; గామేణి(అధ్యాహృతము)= రావ	జంపియపకారముగావించినాఁడు; కా
ణుండు; జనస్థానాత్ = జనస్థానంబున	పున, రావణుండు, యశస్వియుగు రా
నుండి; ఆజహర=తెచ్చెనో; తేన(అధ్యా	మసిభార్యను, జనస్థానంబుననుండి, తె
హృతము)=అట్టి; రామేణ= రాముని	చ్చెను. అని, యందురు.
చేత; రాక్షసరాజస్య= రాక్షసప్రభుం	అని, తాత్పర్యము.
డగు రావణునకు; పురా=మున్ను; అ	

ఖరో యద్యత్పత్రస్తు రామేణ నిహతో రణే
అవశ్యం ప్రాణినాం ప్రాణౌ రక్షితవ్యా యథాబలమ్. ౧౪

టీక॥ అయిత్పత్రః = దుర్మాగుం	ణౌ=పాణములు; యథాబలం=తమ
డగు; ఖరను=ఖరుండును; రామేణ=రా	బలమునతిక్రమింపక; అవశ్యం=అవశ్య
మ, యే; రణే=యుద్ధమునందు; నిహ	ము; రక్షితవ్యః=రక్షింపఁబడవలసినది.
తో=యది=చంపఁబడినవాఁడగునేని; కో	ఖరుని, రాముండు యుద్ధంబునఁజంపి
దోషః (అధ్యాహృతము) = ఏమిదోష	నాఁడనుటయే కదా! ఖరుం డెముదట
ము. ప్రాణినాం=పాణులకు; ప్రా	నూరకున్న రామునింజంపఁబోయినా

దు; కాననతసింజంపుట రాముని యపదమతము పాణంబులను రక్షించుకొన రాధము! తప్పుకాదు; తమశక్తికొలదిఁ వలసినదేకదా! అని, తాత్పర్యము.

అయశస్య మనాయుష్యం పరదారాభిమన్యనమ్
అథక్షయకరం ఘోరం పాపస్య చ పున ర్భవమ్. ౧౫

టీక || పరదారాభిమన్యనం = పర పాపమునకు; భవంచ = ఉత్పత్తిస్థాన భార్యలతడవుట; అయశస్యం = అపకీర్తిమును.
క్షయింజునది. అనాయుష్యం = అ పరదారగమనము, అపకీర్తిగల్గిం
యున్నదిగ్గించునది. అథక్షయకరం = చను, ఆయుఃక్షయంబుఁజేయును; ధన
ధననాశమునుజేయునది; ఘోరం = భ నాశంబుగావించును, మహాపాపంబుల
యంకరము; పునః = ఇంకను; పాపస్య = నుగల్గించును. అని, తాత్పర్యము.

ఏతన్నిమి త్తం వై డేహీభయం న స్సుమహద్భవేత్

టీక || ఏతన్నిమి త్తం = ఈకారణము | ఈకారణముచేత, మనకనీతవలన,
వలన; నని = మనకు; సుమహాత్ = మిక్కిలి మహాభయంబునంభవించును.
లియుగొప్పదగు; వై డేహీభయం = నీత అని, తాత్పర్యము.
వలనభయము; భవేత్ = కలుగును.

అహృతా సా పరిత్యజ్యా కలహాథే కృతేన కిమ్. ౧౬

టీక || అహృతా = తేఁబడిన; సా = ఆ నీతం దెచ్చినాము; మఱలనాబిడను
నీత; పరిత్యజ్యా = విడువఁదగినది. క రాఘన కీయ వలసినది; కలహంబు
లహాథే = కలహమువిషయమయి; కృ గల్గించునది యెంతయు దైనను ఏమిట
తేన = చేయఁబడినకార్యముచేత; కిం = యోజనము? అని, తాత్పర్యము.
ఏమిప్రయోజనము?

న నః క్షమం ఏర్వవతా తేన ధమా కసువతా చ

వైరం నిరర్థకం కతుకం దీయతా మస్య మైథిలీ. ౧౭

టీక॥ వీర్యవతా = అధికమయిన ప	దీయతాం = ఇవ్వఁబడుఁగాక.
అర్థమును గలవాఁడును; ధర్మానువ	నుహాపరాక్రమశాలియుధర్మకాంక్షు
నివాసాధిపతిమనుననరించువాఁడున	దప్పక నడచువాఁడునగునారామునితోని
క; అతని అరామునితో; నిరర్థకం =	ప్రయోజనమయినవైరిముపెట్టుకొను
ప్రయోజనములేక; వైరం = విరోధము	ట, మనకుయు క్తముకాదు; రాము
ను; కర్తుం = చేయుటకు; సః = మనకు;	నకు, నీతనిచ్చివేయుము.
క్షమం = యుక్తమయినది; స = కాదు.	అని, తాత్పర్యము.
అస్య = ఈ రామునకు; మైథిలీ = సీత;	

యావన్న సగజాం సాశ్వాం బహురత్నసమాకులామ్
పురిం దారయతే బాత్రై దీయతా మస్య మైథిలీ. ౧౮

టీక॥ యావత్ = ఎంతలోపల; సా	అంతలోపలనె; అస్య = ఈ రామునకు;
(అధ్యాహృతము) = ఆ రాముఁడు; స	మైథిలీ = సీత; దీయతాం = ఇవ్వఁబ
గజాం = తీసుంగులతోఁగూడినదియు; ఁ	డుఁగాక.
సాశ్వాం = గుఱ్ఱములతోఁగూడినదియు;	రాముండు: వచ్చి, ఏనుంగులతో
బహురత్నసమాకులాం = పెక్కురత్న	నుగుఱ్ఱంబులతోనుంగూడినదియు బహు
ములచేసిరినదియునగు; పురిం = ల	రత్నసమాకీర్ణకాంక్షునగు; లంకాపురి
కావట్టమును; బాత్రై = బాణముల	ని, బాణంబులవిదారించుటకుమున్నె,
చెత; నదాగయతే = పగలఁగొట్టకుం	రామునకు, సీతనొసంగుము.
పలో, తావత్ (అధ్యాహృతము) =	అని, తాత్పర్యము.

యావత్సౌఖ్యే రా మహతి దుర్ధవా హరివాహిని

రావస్మిం దతి నో లంకాం తావత్సీతా ప్రదీయతామ్. ౧౯

టీక॥ యావత్ = ఎంతలోపల; సౌఖ్యే = మిక్కిలియుభయంకరమయిన

దియు; చుహాత్ = గొప్పదియు; దుధా =	చీపయతాం = ఇవ్వబడుగాక.
షా = ఎదిరింపనలవిగానదియునగు ;	అతిథయంకరంబునుదురాధమకం
హరివాహినీ = వానర సైన్యము; సః =	బునగువానర సైన్యమువచ్చి , మనలం
మనయొక్క; లంకాం = లంకను ; నాద	కాపురింజుట్టుముట్టి, నిరొధించుటకుము
స్కందతి = అడ్డుగింపకుండునో; తా	న్నె, రామునకునీతనిచ్చివేయుము.
వత్ = అంతతోపల; నీతా = నీత; ప్ర	అని, తాత్పర్యము.

వినశ్యేద్ధి భురీ లంకా శూరా సృశ్వే చ రాక్షసాః
రామస్య దయితా పత్నీ స్వయంచ యది ఓయతే. ౨౦

టిక॥ రామస్య = రామునియొక్క; (అధ్యాహృతము) = నశింతురు.
దయితా = ప్రియురాలగు; పత్నీ = భా
ర్య; స్వయం = తనశేతనె; నదీయతేయ
ది; ఇవ్వబడకుండునేని; లంకా = లంక
యను; భురీ = పట్టణము; వినశ్యేద్ధి = న
శించునుగదా; శూరాః = యుద్ధమునం
దుభయములేనట్టి; రాక్షసాః = రాక్ష
సులు; సశ్వే = అందఱును; వినశ్యేయః
రామనిప్రియభార్యనాయనకుమనము
గానే, ఇవ్వమేని మనలంకాపట్టణము
తయునాశమునొందును; మఱియు, శూ
రులగు రాక్షసులందఱు నాశంబు నొం
దుదురు.
అని, తాత్పర్యము.

ప్రసాదయే త్వాం బంధుత్వా తుగురుష్వ వచనం మమ
హితం తథ్య మహం బూమి దీయతా మన్య మైథిలీ. ౨౧

టిక॥ బంధుత్వాత్ = బంధువగుట	బూమి (బ్రవీమి) చెప్పుచున్నాను. అ
వలన; త్వాం = నిన్ను; ప్రసాదయే = వే	స్య = ఈరామునకు; మైథిలీ = నీత; దీయ
డకొనెదను. తుమ = నాయొక్క; తచ	తాం = ఇవ్వబడుగాక.
నం = మాటను; కురుష్వ = చేయుము. అ	నీవునాకన్నదగుటవలన, నిన్నువే
హం = నేను; హితం = మేలునేయునది	డకొనుచున్నాను; నేనుచెప్పునట్లు చే
యు; తథ్యం = యథార్థముగలదానిని;	యుము; నేను హితకరంబును యథా

ధకంబునగుదానింజెప్పుచున్నాను; రా | అని, తాత్పర్యము.
మునకునీతనిచ్చిచేయుము.

పురా శరత్సూర్యమరీచిఁగిహా
న్నవాగ్రపుంఖాన్ సుదృఢా స్మృతాత్తజః
స్వజన్య మో ఘాన్ విశిఖా స్వధాయతే
ప్రదీయతాం దాశరథాయ మైథిలి. ౨౨

టీక॥ స్మృతాత్తజః = రాజకొమరుం	య = రామునికొఱకు; మైథిలి = నీతి; ప్రదీ
డగురాముండు; శరత్సూర్యమరీచి సన్ని	యతాం = ఇయ్యబడుఁగాక.
భాన్ = శరద్రతువునందలి సూర్యుని కి	రాచకొమరుండగురాముండు, ఇం
రణములతోసమానమయినదియు; సవా	క, మీద, శరత్కాలసూర్యకిరణంబులుం
గ్రపుంఖాన్ = సూతనమయిన కొనలు	బోలెనతిత్త్యంబులును సూతనాగ్రపుం
నుమొదళ్లునుగలవియు; సుదృఢాన్ =	ఖంబులునుమిక్కిలియు దృఢంబులునుఅ
మిక్కిలియు దృఢంబులును ; అమో	మోఘంబులునగుబాణంబులను, నీవఘం
ఘాన్ = వ్యర్థములుగానివియునగు; విశి	బునకై, విడువఁగలఁడు; కావున, రాము
ఖాన్ = బాణములను; తే = నీయుక్తి; వ	నకు, నీతనొసంగుము.
ధాయ = చంపుటకొఱకు; పురా = ము	లని, తాత్పర్యము.
న్న; స్వజతి = విడుచును. దాశరథా	

త్యజస్వ కోపం సుఖధర్మనాశనమ్
భజస్వ ధర్మం రతికీర్తివధనమ్
ప్రసీద జీవేషు సపుత్రబాంధవాః
ప్రదీయతాం దాశరథాయ మైథిలి. ౨౩

టీక॥ సుఖధర్మనాశనం = సుఖము	ము, రతికీర్తివధనం = సంతోషము
నుధర్మమునునశింపఁజేయునదియుగు;	నుగీర్తనవివర్ధింబొందించునదియుగు; ధ
కోపం = కోపమును; త్యజస్వ = విడుపు	మం = ధర్మమును; భజస్వ = పొందు

ము. ప్రసీద=అనుగ్రహించును. సపు
త్రబాంధవాః= కొడుకులతోనుబంధు
వులతోనుగూడిన వారలమయి; జీవేష =
బ్రతికియుందుము. దాశరథాయ=రా
మునికొఱకు; మైథిలీ= సీత; ప్రదీయ
తా=ఇయ్యబడుఁగాక.

కోపంబు; సుఖంబును ధవ=ంబును
నశింపఁజేయును, దానోడువుము, సం

తోపంబునుగీర్తికొన్నవృద్ధిబొందించునట్టి
ధవ=ంబునశలించింపుము; అనుగ్రహిం
చినేనుజెప్పనట్లుగావింపుము; అట్లునే
యుదువేసి, మనముకొడుకులు బంధువు
లతోఁగూడ, సుఖంబుగాఁ బ్రతికీయుండ
వచ్చును, రామునకు, సీతనొసఁగము
అని, విభీషణుండు, రావణునకుం జెప్పె
ను. అని, తాత్పర్యము.

విభీషణవచ శ్చుత్వా రావణో రాక్షసేశ్వరః

విసజయిత్వా తాన్ సర్వాన్ ప్రవివేశ స్వకం గృహమ్. ౨౪

టీక॥ రాక్షసేశ్వరః= రాక్షసులకుఁ
బ్రధుండగు; రావణః=రావణుండు; విభీ
షణవచః = విభీషణునిమాటను; శ్చు
త్వా=విని; తాన్=ఆరాక్షసులను; స
ర్వాన్=అందఱను; విసజయిత్వా (వి
సృజ్య)=విడిచి; స్వకం = తనదైన; గృ

హం=ఇంటిని; ప్రవివేశ=పోయెను.
రాక్షసనాథుండగురావణుండు, వి
భీషణుండు వలెనమాటనాలకించి,
యాసభికులకందఱకును సెలవిచ్చి, తా
నును. స్వగృహంబునకుంబోయెను.
అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాక్షే, శ్రీమద్రామాణ్యే, ఆదికావ్యే,

యుద్ధకాండే, నవమస్కంధః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాణ్యాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండ నవమస్కంధటిక,

ముగిసినది.

అర్థ

దశ మ స గ క్రా రం భః.

తతః ప్రత్యుపసి ప్రాప్తే ప్రాప్త ధర్మార్థానిశ్చయః
రాక్షసాధిపతే ద్వైత్వ భీమకర్మా విభీషణః. ౧
శైలాగ్రచయసంకాశం శైలశృంగమివో స్తుతమ్
సువిభక్తమహాకత్యం మహాజనపరిగ్రహమ్. ౨
మతిమద్భి మహామాత్రై రనురక్తై రధిష్ఠితమ్
రాక్షసైశ్చా ప్రకగ్యాప్తై స్సర్వతః పరిక్షితమ్. ౩
మత్తమాతంగనిశ్చలై వ్యాకలీకృతమారుతమ్
శంఖ ఘోషమహాఘోషం తూర్వనాదానునాదితమ్. ౪
ప్రమదాజనసంబాధం ప్రజప్తమహాపథమ్
తస్మాదాచనసిర్యూహం ధూమ్రతో తమధూపితమ్. ౫
గంధర్వాణా మివావాస తాలయం మరుతా మివ
రత్నసంచయసంబాధం భవనం భోగినా మివ. ౬
తస్మాదభిమివా ఉత్యస్తేజోవిస్తృతరశ్మిమాన్
అగ్రజస్యా లయం వీరః పృథివీశ మహాద్యుతః. ౭

టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట; ప్రత్యుపసదియు; శైలశృంగమివ(స్థితం)= ప
వసి=ప్రాతఃకాలము ; ప్రాప్తే=రాగ్యతశిఖరమువలెనున్నదియు; సువిభక్త
గా; వీరః=శురాక్రమశాలియు ; మహాకత్యం=చక్క-గావిభజింపబడి
హాద్యుతః=అధికమయినకాంతిగలవాం నపెద్దతొట్టికట్లుగలదియు; మహాజనపరి
దును ; భీమకర్మా=భయంకరమయి గ్రహం=గొప్పవారిచేబరిగ్రహింపఁబడి
నకార్యముగలవాఁడునగు; విభీషణః=విడినదియు; మతిమద్భిః= అధికమయిన
భీషణుఁడు; శైలాగ్రచయసంకాశం=బుద్ధిగలవారలును; అనురక్తైః= స్వా
పర్వతశిఖరసమూహముతోసమానమ మిభక్తిగలవారలును; అప్రకగ్యాప్తైః=
యినదియు; ఉన్నతం=ఉన్నతంబయి కావలసిన కార్యములందు సమర్థులు

ను; మహామాత్రైః = ప్రధానులునయి (స్థితం) = లోకమువలెనున్నదియునగు ;
 న; రాక్షసైశ్చ = రాక్షసులచేతను; ఆ తత్ = ఆ; రాక్షసాధిపతే = రాక్షసే
 ధిష్ఠితం = అధిష్ఠింపబడినదియు; స శ్వరుండగు; అగ్రజస్య = అన్నయైనరా
 ర్వితః = అంతటను ; పరిరక్షితం = వణునియొక్క; ఆలయం = నివాసభూ
 రక్షింపబడినదియు; మత్తమాతంగని తమయిన; వేత్త = ఇంటిని ; తేజోవి
 శ్వానైః = మదపుటేనుంగులసిట్టూ స్తుతరశ్మివాక్ = దేహకాంతియై
 ర్ములచేత; వ్యాకులీకృతమారుతం = ధికమయినవీరణములుగాఁగలవాడై ;
 వ్యాకులముగాఁజేయఁబడినవాయువుగ ఆదిశ్యాః = సూర్యుడు; మహాభ్రమివ =
 లదియు, శంఖఘోషమహాఘోషం = శం గొప్పయాకాశమునువలె; ప్రవివేక -
 ఖర్షణులచేమహాధ్వనిగలదియు; రూర్క ప్రవేశించెను -
 నాదానునాదితం = వాద్యధ్వనులచేధ్వ అంతః, బ్రాతఃకాలంబయినపిమ్మ
 నింపఁజేయఁబడినదియు ; ప్రమదాజన టఁ, బరాక్రమవంతుండును గాంతిమం
 సంబాధం = శ్రీజనులచేసిండినదియు ; తుండగుఁగిభీషణుండు, ధర్మాధికంబు
 ప్రజల్పితమహాపథం = కలకలధ్వనిగల లసిశ్చయించుకొనిరావణునిఁహితంబుఁ
 రాజమాగ్గముగలదియు ; తప్తకాంచ శిష్టులయినెడు భయంకరకార్యంబునే
 ననిర్యూహం = మంచిబంగారువికారమ యందలంచి, పర్వతశిఖరంబువలెనున్న
 యినమదపుటేనుంగులదియు; భూష పెక్కుశిఖరంబులుగలదియుఁ, బర్వతశి
 ణోత్తమఘోషితం = భూషణశ్రేష్ఠము ఖరంబువలె సత్యన్నతంతై యున్నది
 లచేనలంకరింపఁబడినదియు; గంధర్వా యుఁ, జక్కఁగావివిక్తంబులగుపెద్దతొ
 ణాం = గంధర్వులయొక్క; ఆవాసమివ ష్టకట్లుగలదియుఁ, బండితజనాధిష్ఠిం
 (స్థితం) = నివాసస్థానమువలెనున్నదియు బును, బుద్ధిమంతులును స్వామిభక్తిగల
 మరుతాం = దేవతలయొక్క; ఆలయ వారలును గార్యంబుల నిర్వహించుట
 మివ(స్థితం) = పట్టణమువలెనున్నది యందు సమధుఁకులునగు ప్రధానులచే
 యు; రత్నసంచయసంబాధం = మణి నంతటను రక్షింపఁబడుచున్నదియు, మ
 సమూహములచేసిండినదియు ; భోగి దపుటేనుంగులసిట్టూర్ములకుఁదిరుగుచు
 నాం = సర్పములయొక్క; భవనమివ నొందువాయువుగలదియుఁ; బ్రాతఃకా

నాదానునాదితం = వాద్యధ్వనులచేధ్వ
 నింపఁజేయఁబడినదియు ; ప్రమదాజన
 సంబాధం = శ్రీజనులచేసిండినదియు ;
 ప్రజల్పితమహాపథం = కలకలధ్వనిగల
 రాజమాగ్గముగలదియు ; తప్తకాంచ
 ననిర్యూహం = మంచిబంగారువికారమ
 యినమదపుటేనుంగులదియు; భూష
 ణోత్తమఘోషితం = భూషణశ్రేష్ఠము
 లచేనలంకరింపఁబడినదియు; గంధర్వా
 ణాం = గంధర్వులయొక్క; ఆవాసమివ
 (స్థితం) = నివాసస్థానమువలెనున్నదియు
 మరుతాం = దేవతలయొక్క; ఆలయ
 మివ(స్థితం) = పట్టణమువలెనున్నది
 యు; రత్నసంచయసంబాధం = మణి
 సమూహములచేసిండినదియు ; భోగి
 నాం = సర్పములయొక్క; భవనమివ

లశంఖధ్వనులచేతను మృదంగాది వా
ధ్యధ్వనులచేతను, నిబిడంబయియున్న
దియు, స్త్రీలచేసిండ్లియున్నదియు, గ
లకలధ్వనిచేనాకులంబగు రాజమాగ్గం
బు గలదియు, మంచిబంగారముచేఁజే
యఁబడినమదపుఁజేసుంగుగలదియు, ను
త్తమభూషణంబులచేసలంకృతంబైనది
యు, గంధర్వలోకంబువలె నృత్తగీతవా
ద్యాదిముఖరితంబైన యొప్పుచున్నదియు,

దేవనగరంబుపగిది సరై వృత్పర్యసంప
న్నంబైన యున్నదియు “భోగిభవనంబు
భాతినానావిధంబులం బ్రకాశించుచుం
డునదియు, నన్నయగు రాక్షసేశ్వరుం
డు రావణునకునివాసస్థానంబునగు రాజ
గృహంబును; దేహకాంతియె కిరణం
బులుగా, సూర్యుం డాకాశంబుఁ బ్ర
వేశించునట్లు, ప్రవేశించెను.

అని, తాత్పర్యము.

పుణ్యార్థ పుణ్యహఘోషాంశ్చ వేదవిద్వి రుదాహృతాన్
శుశ్రావ సుమహాతేజా భ్రాతృ విజయసంభితాన్. ౮

శీక॥ సుమహాతేజాః=మిక్కిలియు
శుశ్రావ=శుభ్రమున విజయముగల విభీషణుండు;
పుణ్యార్థ=వేదవేత్తలచే; ఉదాహృ
తాన్=కర్తవ్యంబడినవియు; భ్రాతృ=బ్ర
ాతృమొక్క; విజయసంభితాన్=జ
యంబునుబొందినవియు, జయంబుగలి
గించునవియుననుట; పుణ్యార్థ=పవ
ిత్రంబులునగు; పుణ్యహఘోషాంశ్చ=

పుణ్యహమంత్రధ్వనులను; శుశ్రావ=
వినెను.
సుమహాతేజాండగువిభీషణుండు, అచ్చ
ట, రావణునకు విజయంబుగలుగుటకై,
వేదవేత్తలగు రాక్షసులుచ్చరించునట్టిపు
ణ్యంబులగు పుణ్యార్థమంత్రంబులధ్వ
నిని, వినెను.
అని, తాత్పర్యము.

పూజితాన్ దధిపాత్రైశ్చ సర్పిర్వి స్సమనోక్షతైః
మంత్రవేదవిదో విప్రాన్ దదర్శ సుమహాబలిః. ౯

టిక॥ సుమహాబలిః=మిక్కిలియునధి
కమయినబలముగల విభీషణుండు; దధి

పాత్రైః=పెరుంగుపాత్రలచేతను; స
పిభిః=నేతులచేత; సమనోక్షతైః=

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౩౯

స ౧౦

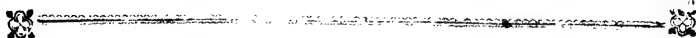
పుష్పములచేతను అక్షతలచేతను; పూజితాక్ష=పూజింపబడిన; మంత్రవేదవిరుగునేయి, పుష్పములునక్షతలు మొద
దః=మంత్రంబులను బ్రాహ్మణంబులను లగువానిచేతఁ బూజింపబడిన మంత్ర
ఎఱింగిన; వివాహి= బ్రాహ్మణులను; బ్రాహ్మణవేత్తలగు బ్రాహ్మణులంజూచె
దదశక=చూచెను. సు. అని, తాత్పర్యము.

స పూజ్యమానో రక్షోభి దీప్యమాన స్స్వతేజసా
ఆసనస్థం మహాబాహు ర్వవంశే ధనదానుజమ్. ౧౦

టీక|| మహాబాహుః=పెద్దచేతులు సమస్కరించెను.
గల; సః=ఆవిభీషణుండు; రక్షోభి= మహాబాహుండగునవిభీషణుండు,
రాక్షసులచేత; పూజ్యమానః= పూ రాక్షసులుగొనియాడఁ, దేజంబునవె
జింపబడుచున్నవాడై; స్వతేజసా= లుంగుచు, లోనికింబోయి, సింహాస
తనకాంతిచేత; దీప్యమానః=ప్రకా నగతుండైయున్నకుచేరానుజుండగురా
శించుచున్నవాడై; ఆసనస్థం=సింహా వణునకు, నమస్కారింబుజేసెను.
సనంబునందున్న; ధనదానుజం=కు అని, తాత్పర్యము.
బేరుశత్రుుండగురావణుని; పవంచె=

స రాజదృష్టిసంపన్న మాసనం హేమభూషితమ్
జగామ సముదాచారం ప్రయజ్ఞ్యా చారికోవిదః. ౧౧

టీక|| ఆచారికోవిదః= ఆచారంబు న; ఆసనం=ఆసనమును; జగామ=పొం
లందుఁబండితుండగు; సః= ఆవిభీష ఁదెను.
ణుండు; సముదాచారం= తగినయా విభీషణుండు, సాంప్రదాయకాచా
చారమును; ప్రయజ్ఞ్యా=చేసి; రాజ రంబులంజక్ష్మాగాఁదెలిసినవాఁడుకావు
దృష్టిసంపన్నం=రాక్షసరాజుండగురా న, నప్పుడుతానుజేయవలసినట్లు, జయ
వణునిచూపుతోఁగూడిన; హేమభూషితమ్ శబ్దప్రయోగంబుగావించి, రావణుండు
తం= బంగారముచే నలంకరింపబడి నేత్రసంజ్ఞ చేఁజూపిన కాంచనాలంకృ

తంబగునానంబునంగూడుకొండెను. అని, తాత్పర్యము.

స రావణం మహాత్మానం విజనే మంత్రిసన్నిహౌ
ఉవాచ హిత మత్యథాం వచనం హేతునిశ్చితమ్. ౧౨

టీక॥ స॥=అపిభీషణండు; విజనే=	నం=మాటను; ఉవాచ=చెప్పెను.
జనులులేని స్థలంబునందు; మంత్రిసన్ని	అంత, నవ్విభీషణండు, మంత్రులు
హౌ=మంత్రులనమీపంబునందు; మహా	తప్ప మఱియెవ్వరును లేనప్పుడు, మహా
త్మానం=అధికమయిన పరాక్రమముగ	పరాక్రమశాలియుగు రావణంబూచి,
ల; రావణం=రావణునిగూచి; అత్య	మిక్కిలియుహితకరంబును బెహుయు
థాం=మిక్కిలియు; హితం=మేలుసే	ర్చులచే, సునిశ్చితంచునగుమాటంశెప్పె
యునదియ; హేతునిశ్చితం=యుక్తుల	ను. అని, తాత్పర్యము.
చేసిశ్చయింపబడినదియనగు ; వచ	

ప్రసాద్య భ్రాతరం జ్యేష్ఠం సాంత్వేనో పస్థితక్రమః
దేశకాలార్థసంవాదీ దృష్టలోకపరావరః. ౧౩

టీక॥ ఉపస్థితక్రమః=పొందబడిన	సాంత్వేన=తిన్నదనముచేత; ఉవా
క్రమముగలవాడును; దేశకాలార్థసం	చ(అధ్యాహృతము)=చెప్పెను.
వాదీ=దేశమునకును కాలమునకునుదిగిన	ఎప్పటికెచ్చటసేమిచేయుటయు క్త
కార్యమునుజెప్పవాడును; దృష్టలోకప	మోదానినంతయు నెఱింగినవాడును
రావణః=చూడబడినలోకంబునందలి	లోకమునందలి మంచిచెడులు దెలిసిన
మంచిచెడులుగలవాడునగు; స॥(అధ్యా	వాడునగునవ్విభీషణండు, స్తోత్రాదు
హృతము)=అపిభీషణండు; జ్యేష్ఠం=	లచేత్రమంబుగా, నన్ననుబ్రసన్నంజే
దెద్దవాడగు; భ్రాతరం = తోడుబట్టు	సికొని, తిన్నగా, నిట్లనిచెప్పెను.
వును; ప్రసాద్య = ప్రసన్నునింజేసి;	అని, తాత్పర్యము.

యదాప్రభృతి వై దేహీ సంప్రాప్తే మాం పురీం తవ

తదాద్రభ్యతి దృశ్యంతే నిమిత్తాన్యశుభాని సః. ౧౪

టీక॥ యదాద్రభ్యతి=ఎప్పుడు మొదలు; వైశేహీ=సీత; తపః=నీయొక్క; ఇమాం=ఈ; పురీం=పట్టణమును; సలపాప్రస్తా=పొందివదో; తదాద్రభ్యతి=అప్పుడు మొదలు; సః=మనకు; అశుభాని=అమంగళకరంబులగు; నిమిత్తాని=త	కునంబులు; దృశ్యంతే=చూడబడుచున్నవి. సీత, మనపట్టణంబునకువచ్చిందిమొదలు, మనకు; అశుభసూచకంబులగు పెనుగొమ్మలగుపడుచున్నవి. అని, తాత్పర్యము.
---	--

సస్ఫులింగ స్సధూమార్చి స్సధూమకలుషోదయః
మంత్రసంధుక్షితోఽప్యగ్ని నౌ సమ్యగభివర్ణితే. ౧౫

టీక॥ అగ్నిః=అగ్ని హోమాత్రము; మంత్రసంధుక్షితోపి=మంత్రములతోఁబురికొల్పఁబడినదైనను; సస్ఫులింగః=కణములతోఁగూడినదై; సధూమార్చిః=పొగతోఁగూడినమంటతోఁగూడినదై; సధూమకలుషోదయః=పొగచేమందమయినయుదయించుటగలదై; సమ్యక్=	చక్కగా; నాభివర్ణితే=వృద్ధిబొందకున్నది. అగ్ని హోమాత్రము, సమంత్రకంబుగా వేర్వేరింబడియు, నగ్నికణంబులతోఁగూడిపొగగల్గి, కొంచెముకొంచెముగా లేచుచున్నదేకాని, చక్కగాఁబ్రజ్వరిల్లుటలేదు. అని, తాత్పర్యము.
---	--

అగ్నిష్ఠేష్వగ్నిశాలాసు తథా బ్రహ్మస్థలీమచ
సరీస్పపాణి దృశ్యంతే హవ్యేషుచ పిపీలికాః. ౧౬

టీక॥ అగ్నిష్ఠేషు=పొయ్యులయందును; అగ్నిశాలాసు=అగ్ని హోమాత్రగృహములందును; తథా=అట్లు; బ్రహ్మస్థలీమచ=వేదాధ్యయనస్థలములందును; సరీస్పపాణి(సరీస్పపాణి)=పాములు; దృశ్యంతే=చూడబడుచున్నవి. హవ్యేషు=హవిస్సులయందును; పిపీలికాః=చీమలు; దృశ్యంతే(అధ్యాపౌతము)=చూడబడుచున్నవి. పొయ్యులయందును, అగ్ని హో
--

౧౪౨ ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౧౦

త్రగ్యహంబులందును , వేదాధ్యయన సుంచయుండుహవిస్సులకుంజీమలెక్కు-
స్థలంబులందును సహకంబు లగుపడుచు చున్నవి. అని, తాత్పర్యము.
న్నవి; మఱియు హేమామంబు నేయ

గవాం పయాంసి స్క-న్నాని విమదా వీరకుంజరాః
దీన మశ్వాః ప్రహేషంతే స చ గ్రాసాభినందినః. ౧౭

టీక॥ గవాం = ఆవులయొక్క; ప మనభినందించునదియు; న=కావు.
యాంసి=వీరములు; స్క-న్నాని= ఎం ఆవులపాలు, ఎండేపోయినది; మద
డిపోయినవివీరకుంజరాః= మదపుటే పుటేనుంగులు, మదహీనంబులయ్యు
నుంగులు; విమదాః= మదములేకున్న న్నవి; గుట్టములు, దీనముగా నటచు
వి. అశ్వాః=గుట్టములు; దీనం=దైన్యము చున్నవి; ఆహారంబునుంగూడఁగానుట
గలుగునట్లుగా; ప్రహేషంతే=అటచు లేదు. అని, తాత్పర్యము.
చున్నవి. గ్రాసాభినందినశ్వ= ఆహార

ఖరోష్ట్రాశ్వతరా రాజన్ భిన్నరోమా స్ప్రపంతి నః
న స్వభావేన తిష్ఠంతి విధానై రపి చింతితాః. ౧౮

టీక॥ రాజన్ = రాక్షసరాజుండవ స్వభావములచేత; నతిష్ఠంతి=డిండవు.
గురావణుడా! నః=మనయొక్క; ఖ రాక్షసరాజుండవగు రావణుడా!
రోష్ట్రాశ్వతరాః= గాడిదలును ఒంటె మనగాడిదలును ఒంటెలును కంచరగా
లునుకంచరగాడిదలును; భిన్నరోమాః డిదలును , రోమంబులువిడఁ, గన్నీళ్లు
(భిన్నరోమాః)= పిగిలిన వెండ్రుకలు గాఁ రోదంబుసేయుచున్నవి; నానా
గలవై; ప్రపంతి=కన్నీళ్లు కారుచున్న విధచిత్సలు గావించినను, ఎప్పటియ
వి. విధానైః=వైద్యవిధులచేత ; చి ట్లుకాఁజాలకున్నవి.
ంతితాపి= ఆలోచింపఁబడినవయ్యు, అని, తాత్పర్యము.
చిత్సింపఁబడినవయ్యు; స్వభావేన=

వాయసా స్సంఘశః క్రూరా వ్యాహరంతి సమంతతః

సమవేతాశ్చ దృశ్యంతే విమానాగ్రేషు సంఘశః. ౧౯

టీక॥ క్రూరాః = భయంకరములయి	శృంతేచ = చూడబడుచున్నవి.
న; వాయసాః = కాకులు; సంఘశః =	క్రూరంబులగుకాకులు, గుంపులు
గుంపులుగుంపులుగా; సమంతతః = అం	గూడి ఎచ్చటఁజూచినను అటుచు, వి
తటను; వ్యాహరంతి = అటచుచున్నవి;	మానశిఖరంబులందు గుంపులుగుంపులు
విమానాగ్రేషు = విమానశిఖరంబుల	గా; నగపడుచున్నవి.
యందు; సంఘశః = గుంపులుగుంపులు	అని, తాత్పర్యము.
గా; సమవేతాః = కూడుకొన్నవై; దృ	

శృధ్రాశ్చ పరిలీయంతే పురీముపరి పిండితాః

ఉపపన్నాశ్చ సంధ్యే ద్వే వ్యాహరం త్యజివం శివాః. ౨౦

టీక॥ శృధ్రాశ్చ = గద్దలును; పిండి	రంతి = చెప్పచున్నవి.
తాః = గుంపులుగట్టినవై; పురీముపరి =	గద్దలు, గుంపులుగట్టి, పట్టణంబున,
పట్టణముపైరి; పరిలీయంతే = నిలుచుచు	నింటింటిపైనినునిలుచున్నవి; నక్కలు,
న్నవి. శివాశ్చ = నక్కలు; ద్వే = రెండైన;	సంధ్యాకాలంబుల రెంటియందును, పట్ట
సంధ్యే = సంధ్యాకాలంబులందును; ఉప	ణసమీపంబునకువచ్చి, యమంగళంబు
పన్నాః = సమీపమునొందినవై; అశి	గానటచుచున్నవి. అని, తాత్పర్యము.
వం = అమంగళమగునట్లుగా; వ్యాహ	

క్రవ్యాదానాం మృగాణాంచ పురద్వారేషు సంఘశః

శ్రూయంతే విపులా ఘోషా స్సవిస్ఫుజ్జధునిస్స్వనాః. ౨౧

టీక॥ పురద్వారేషు = పట్టణద్వారంబు	లగుమృగములయొక్కయు; విపులాః =
లందు; సంఘశః = గుంపులుగుంపులుగా	అధికములయిన; ఘోషాః = ధ్వనులు; న
నున్న; క్రవ్యాదానాం = మాంసమునుది	విస్ఫుజ్జధునిస్స్వనాః = ఓడుగుమోత
నునట్టి; మృగాణాంచ = కుక్కలుమొద	వంటిమోతతోఁగూడినవై; శ్రూయం

తే=వివరబడుచున్నది.

మఱియు, కుక్కలు మొదలగు క్రూర

మృగంబులను, బట్టణద్వారంబులందు

గుంపులుగట్టి, పిడుగు మోతవంటిధ్వని

తో, నఱచుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.

త దేవం ప్రస్తుతే కాశ్యే ప్రాయశ్చిత్త మిదం త్తమమ్

రోచతే మమ వై డేహీ రాఘవాయ ప్రదీయతామ్. ౨౨

టీక॥ తతే=అందువలన; ఏవం= ఇ గాక.

ట్లు; కాశ్యే=కార్యము; ప్రస్తుతే= ప్రస

క్తమగుచుండగా; ఇదం=ఈ; ప్రాయ

శ్చిత్తం=ప్రాయశ్చిత్తము; త్తమం=యో

గ్యముగా; రోచతే= రుచించుచున్నది.

వై డేహీ=నీత; రాఘవాయ=రాముని

కొఱకు; ప్రదీయతాం = ఇవ్వఁబడు

అట్లు, కాపున, దానికేదగినట్లు, లం

కాదహనాదులు సంభవించి యేయున్న

వి; దానికేదగిన ప్రాయశ్చిత్తమునాకుం

దోచియున్నది; రామునకు నీతనొసం

గుఁగాక. అని, తాత్పర్యము.

ఇదం చ యదివా మోహా ల్లోభాద్వా వ్యాహృతం మయా

తత్రాపిచ మహారాజ న దోషం కతుఁ మహానసి. ౨౩

టీక॥ మహారాజ= మహారాజుండ కతుఁ=చేయుటను; మహానసి =

వగురావణుడా! మయా=నాచేత ; తగవు.

మోహాత్ = అజ్ఞానమువలనఁగాని ; మహారాజుండవగురావణుడా! నే

లోభాద్వా = ఆశవలనఁగాని ; ఇ నుదీని, మోహంబువలననో లేక లో

దం=ఇది; వ్యాహృతంయదివా= చె భంబువలననో, చెప్పినాను; దీనిదోషం

ప్పఁబడినను; తత్రాపిచ = అవిషయ బుఁగాఁదలంపవలదు.

మందును; దోషం=అపరాధమును ; అని, తాత్పర్యము.

తగవు.

మహారాజుండవగురావణుడా! నే

నుదీని, మోహంబువలననో లేక లో

భంబువలననో, చెప్పినాను; దీనిదోషం

బుఁగాఁదలంపవలదు.

అని, తాత్పర్యము.

అయం చ దోష స్సర్వస్య జనస్యాస్యో పలత్యతే

రతుసాం రాక్షసీనాంచ పురస్యాంతఃపురస్యచ. ౨౪

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౪౫

స ౧౦

టీక॥అయం=ఈ;దోషశ్చ= దోష బడుచున్నది.	
మను;సర్వస్య= సమస్తమయిన ; అ	ఈదుశ్శకునాదిదోషము , సమస్త
స్య=ఈ;జనస్య= జనమునకును; రక్ష	రాక్షసులకును రాక్షసస్త్రీలకును అం
సాం= రాక్షసులకును ; రాక్షసీసాం	సిపురస్త్రీలకును, బట్టణంబున నుండు
చ=రాక్షసస్త్రీలకును; పురస్య= పట్ట	చారలకండజకును, డెలిసియున్నది.
ణంబునకును; అంతఃపురస్యచ=అంతః	అని, తాత్పర్యము.
పురమునకును; ఉపలత్యతే= తెలియఁ	

శ్రావణే చాస్య మంత్రస్య నివృత్తా స్సర్వమంత్రణః
అవశ్యంచ మయా వాచ్యం యద్బలప్త మపివా శ్రుతమ్. ౨౫

టీక॥అస్య=ఈ;మంత్రస్య= ఆలోచ	ధ్యాహృతము)=ఆది;అవశ్యం=అవశ్య
నముయొక్క;శ్రావణే = వినిపించుట	ముగా;వాచ్యం=చెప్పఁదగినది.
యందు;సర్వమంత్రణశ్చ= సమస్తమం	మంత్రాలందఱు నీకునియందఱి నీకు
త్రులును;నివృత్తాః = మఱిినారు.మ	క్షీణమునకై, యానంగశిలశాస్త్రుః నే
యాచ= నాచేతనుమాత్రము;యత్=	ను,తమ్ముండవగుటచేఁ, బొచ్చినదిన్న
ఏది;దృష్టం=చూడఁబడినదో; అపివా=	ది,యంతయనవశ్యము, చెప్పవలయు
లేక;శ్రుతం = విసంబడినదో;తత్(అ	ను. అని, తాత్పర్యము.

సంప్రధార్య యథాన్యాయం తద్భవాత్ కతుం మహాతి

టీక॥భవాత్ = నీవు;యథాన్యాయం=	నీవు, న్యానుప్రకారముగ నాలో
యం= న్యానుప్రకారము; సంప్రధా	చించి,నిశ్చయించి, యీప్రకారము
ర్య=నిశ్చయించి; తత్ = దాని;క	యము. అని, నిభీతముండు, కావల
తుం=చేయుటను;అహాతి = తగ	దికైవలెను.
దువు.	అని, తాత్పర్యము.

ఇతి స్త మంత్రణం మచ్ఛే భ్రాతా భాగీ మూచివాత్. ౨౬

రావణం రాక్షసశ్రేష్ఠః పథ్య మేత ద్విభీషణః

టీక॥ భా ౩ = తమ్ముండగు; విభీషణః=విభీషణుడు; భాతరం=అన్నయగు; రాక్షసశ్రేష్ఠం = రాక్షసశ్రేష్ఠుడు; తమ్ముండగు విభీషణుడు, అన్నయముండయిన; రావణం = రావణుని రాక్షసశ్రేష్ఠుండునగు రావణుంజూచి, గూచి; ఇతి=ఇట్లు ("స్త" అనునది పామంతులనడుమ, నీప్రకారముగా, హిచస్తూరణార్థము); మంత్రిణాంమతకరంబగుమాటంజెప్పెను. ధ్యే=మంతులనడుమ; ఏతత్=ఈ; ప అని, తాత్పర్యము.

హితం మహాథకం మృదు హేతుసంహితం

వ్యతీతకాలాయితినప్రతిక్షమమ్. ౨౭

నిశమ్య తద్వాక్యముపస్థితజ్వరః

ప్రసంగవాసుత్తర మేత దబ్రవీత్

టీక॥ సః (అధ్యాపృతము)=ఆరావణుండు; హితం=మెలుగలిగించునదియు; మహాథకం=అధికమైనయర్థముగలదియు; వ్యతీతకాలాయితిన=అత్యంతకాలమునకును; హేతుసంహితం=హేతుసంహితము; నిశమ్య తద్వాక్యము=భూతకాలమునందును; పుష్కలమునందును వత్కమానమునందును సమర్థమైచియునగు; ఏతత్=ఆ; వాక్యం=మాటను; ఉపస్థితజ్వరః=పొండబడినకోపముగలవాడై; ప్రసంగవాక్=మిక్కిలియునభినివేశముగలవాడై; ఏతత్=ఈ; ఉత్తరం=బదులుమాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను. ఆరావణుండు, హితకరంబునగు పుష్కలమొజనంబుగలదియు మృదులంబును యుక్తియుక్తంబును భూతకాలంబునందును భవిష్యత్కాలంబునందును వత్కమాన కాలంబునందును మెలుగలిగించునదియునగు విభీషణుండు చెప్పినమాటను విని, మహాకోపంబునొంది, తనపట్టువదలక, యిట్లని, బదులు చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

భయం నపశ్యామి కుతశ్చ దప్యహం

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౪౭

స ౧౦

న రాఘవః పాప్రస్థ్యతి జాతు మైథిలీమ్. ౨౮
సురైస్సహేంద్రై రపి సంగతః కథం
మమాగ్రత స్థాస్యతి లక్ష్మణాగ్రజః

టీక॥ అహం=నేను; కుతశ్చిదపి=దే	ఉండఁగలఁడు?
నివలనను; భయం=భయమును; నపశ్య	నాకు, ఎవ్వనివలననుభవించులేదు;
మి=చూడను. రాఘవః=రాముఁడు; జా	నాచేఁబిక్కిననీతను, రాముండెంతమా
తు= ఒకానొకస్వధును; మైథిలీం=నీత	త్రమునుఁబొందఁజాలఁడు; దేవేంద్రుని
ను; నపాప్రస్థ్యతి=పొందఁడు. లక్ష్మణా	తోఁగూడఁదేవతలుసహాయులయితోఁద్వ
గ్రజః= లక్ష్మణునియన్నయగు రాముం	డినను, రాముండు, యుద్ధమున నాయె
డు; సహేంద్రైః=ఇంద్రునితోఁగూడిన;	దుటనిలువఁజాలఁడు. అని, రావణుం
సురైః=దేవతలతో; సంగతోపి=కూడి	డు, విభీషణునకుంజెప్పెను.
నవాఁడైనను; మమ=నాయొక్క; అగ్ర	అని, తాత్పర్యము.
తః=ముందట; కథం=ఎట్లు; స్థాస్యతి=	

ఇతి ద ముక్త్యా సుర సైన్యనాశనో
మహాబల స్సంయతి చండవిక్రమః. ౨౯
దశాననో భ్రాతర మాప్తవాదీనం
విసజ్జాయామాస తదా విభీషణమ్

టీక॥ సుర సైన్యనాశనః=దేవతల	దం=ఈమాటను; ఉక్త్యా=చెప్పి; ఆప్త
సైన్యమును నశింపఁజేయువాఁడును; మ	వాదినం=యుక్తును శైవ్యవట్టి; భ్రా
హాబలః=అధికమయిన బలముగలవాఁ	తరం=తమ్ముండగు; విభీషణం=విభీష
డును; సంయతి=యుద్ధమునందు; చండ	ణుని; విసజ్జాయామాస=విడిచెను.
విక్రమః= భయంకరమయిన పరాక్రమ	దేవసైన్యమును నశింపఁజేయువాఁ
ముగలవాఁడునగు; దశాననః=రావ	డును మహాబలుండును యుద్ధమున భ
ణుండు; తదా=అప్పుడు; ఇతి=అని; ఇ	యంకర పరాక్రముండునగు రావణుం

దు, ఈ ప్రకారము చెప్పి, హితవాదియై గెను. అని, తాత్పర్యము.
గుతమ్ముఁడై విభీషణునకు, సెలవొసం

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

యుద్ధకాండే, దశమస్కంధః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండ దశమస్కంధటిక,

ముగిసినది.

అ

ఏ కాదశ స గ ఁ ప్రా రం థః.

స బధూవ కృశో రాజా మైథిలీకామమోహితః

అసమ్మానాచ్చ సుహృదాం పాపః పాపేన కమణా. ౧

క॥ మైథిలీకామమోహితః=సీత	పాపిష్ఠుండగు నారావణుండు, సీ
తుండలి కోర్కెచే మోహితుండును;	తామోహంబునను, విభీషణాదులు, సీ
పాపః=పాపస్వభావుండునగు; సః=ఆ;	తనిమ్మని, యనాదరణంబు సేయుటవల
రాజా=రాక్షసరాజుండగు రావణు	నను, ప్రహస్తాదులు, విభీషణునిమాటకు
దు; పాపేన=పాపముగలిగించునట్టి;	ఊరకుండుటవలన వారలయభిప్రాయం
కమణా=కార్యముచేతను; సుహృ	బను, అదేయనియేర్పడుటవలనను. తా
దాం=విభీషణాదులయొక్క; అసమ్మా	నుజేసిన పాపకృత్యంబు వలనను, మఱి
నాచ్చ=అనాదరమువలన; కృశః=కృ	యుంగృకుండయ్యెను.
శించినవాఁడు; బధూవ=అయ్యెను.	అని, తాత్పర్యము.

అతీతసమయే కాలే తస్మిన్ వై యథి రావణః

అమాత్యైశ్వ సుహృద్భిశ్చ మంత్రకాల మమన్యతః ॥

టీక॥ తస్మిన్ = ఆ; ("వై" అనునది పాదపూరణార్థము) కాలే = కాలము; అతీతసమయే = కడచినయవసరముగలదగుచుండఁగా; రావణః = రావణుడు; యుధి = యుద్ధముపయమయి; అమాత్యైశ్వ = మంత్రులతోను; సుహృద్భిశ్చ = స్నేహితులతోను; మంత్రకాలం =	మంత్రసమయమున; అమన్యః = తలంచెను. అట్లాదినముగదచిపష్టుట. రావణుడు, యుద్ధంబుపయమయి, మంత్రులతోను స్నేహితులతోను, ఆలోచింపం, దలంచెను-అని, తాత్పర్యము.
--	--

స హేమజాలవితతం మణివిద్రుమధూషితమ్
ఉపగవ్య పినీతాశ్వ మారురోహ మహారథః ॥ ౩

టీక॥ మహారథః = తన్నును సారథివలెకొను.

ని గుఱ్ఱంబులనుం గాపాడుకొనుచుం బదునొకండువేలమంది విజృంభకాండ్రశోరబోరునట్టి; సః = ఆ రావణుడు; హేమజాలవితతం = బంగారుకిటికీలచేవ్యాపింపఁబడినదియు; మణివిద్రుమధూషితం = రత్నములచేతనుబగడములచేతను అలంకరింపఁబడినదియు; పినీతాశ్వం = శిషింపఁబడినగుఱ్ఱంబులుగలదియునగు; రథం (అధ్యాపృతము) = రథమును; ఉపగవ్య = ప్రదక్షిణించి; ఆరురోహ =	తన్నును సారథి గుఱ్ఱంబులనుం గాపాడుకొనుచుం బదునొకండువేలమంది విజృంభకాండ్రశోరబోరునట్టి రావణుడు, ఆ రావణుడు, బంగారుకిటికీలచేతను, రత్నములచేతను బగడంబులచేతను అలంకరింపఁబడినగుఱ్ఱంబులుగలదియునగుచి, యారోహించెను. అని, తాత్పర్యము.
---	--

తమాస్థాయ రథశ్రేష్ఠం మహామేఘసమన్వనమ్
ప్రయయా రాక్షసశ్రేష్ఠో దశగ్రీవ స్సథాంతరతః ॥

టీక॥ రాక్షసశ్రేష్ఠః = రాక్షసోత్తయా = పోయెను.
 ముండఁగ; దశగ్రీవః = రావణుండు; మ రాక్షసోత్తముండగు రావణుండు,
 హామేఘమన్వనః = గొప్పమేఘంబు (ధ్వ మేఘగజానంబువంటిధ్వనిగల , యు
 న)తోసమానమయినధ్వనిగల; తం = త్రమంబగునారథంబునారోహించి ,
 ఆ; రథశ్రేష్ఠం = రథోత్తమమును ; ఆ యులోచనంబునీయు గృహంబునకుఁ
 స్థాయ = ఆధిష్ఠించి; సభాంప్రతి = ఆ బోయెను. అని, తాత్పర్యము.
 లోచన గృహమునుగూచి ; ప్రయ

అనిచమ = ధరా యోధా స్వర్వాయుధధరాస్తథా
 రాక్షసా రాక్షసేంద్రస్య పురత స్సంప్రతస్థితే. ౫

టీక॥ అనిచమ = ధరా = భద్రమును క్కః = పురతః = ముందట; సంప్రతస్థితే =
 చాలునుధరించిన; యోధాః = ధటులు వెడలిరి.
 ను; తథా = అట్లు ; స్వర్వాయుధధ కొందఱుచాలును గత్తియుధరించి,
 రాః = సమస్తాయుధంబులనుధరించిన; కొందఱునానాయుధ పాణులు, రా
 రాక్షసాః = రాక్షసులును; రాక్షసేంద్ర పక్షసేవ్యుండగు రావణునిమందునడచి
 స్య = రాక్షసేవ్యుండగు రావణునియొ రి. అని, తాత్పర్యము.

నానావికృతవేషాశ్చ నానాభూషణభూషితాః
 పార్శ్వతః పృష్ఠతశ్చైవం పరివార్య యయుస్తతః. ౬

టీక॥ తతః = అంత; రాక్షసాః (అ రలునై; ఏనం = ఈ రావణుని; పార్శ్వ
 ధ్యాహృతము) = రాక్షసులు; నానావి తః = ప్రక్కలను; పృష్ఠతశ్చ = వెనుకను;
 కృతవేషాశ్చ = నానావిధములయినవి పరివార్య = పరివేష్టించి; యయుః = పో
 కృతవేషములు గలవారలును; నానా యిరి.
 భూషణభూషితాః = నానావిధముల అంతఁ, గొందఱు రాక్షసులు, నానా
 యినసొమ్ములచే నలంకరింపఁబడినవా విధంబులయినవికృతవేషంబులుగలవార

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము.

౧౫౧

స ౧౧

లై, నానావిధభూషణాలంకృతులయి, కను, బరివేష్టించి, పోయిరి.
ఈరావణుని పార్శ్వభాగంబులను వెను అని, తాత్పర్యము.

రథైశ్చాతిరథా శ్శీఘ్రం మత్తైశ్చ వరవారజైః
అనుత్పేతు దశగ్రీవ మాక్రిడ ద్భిశ్చవాజిభిః. ౭

టీక|| అతిరథాః = పెక్కువిలుకాం త్పేతుః = అనుసరించిపోయిరి.
డ్రతోఽబోరునట్టిరాక్షసులు; శీఘ్రం = శీ అంత, నతిరథులగురాక్షసులు, కొం
ఘ్రముగా; రథైశ్చ = రథంబులచేతను; దఱురథంబులనారోపించి, కొందఱు
మత్తైః = మదించిన; వరవారజైశ్చ = ఉ మదపుటేనుంగులనెక్కియొం, గొందఱు
త్రమములగునేనుంగులచేతను ; ఆక్రిడ నానావిధగతులంక్రిడించుగఱ్ఱంబులనధి
ద్భిః = ఆటలాడుచున్న; వాజిభిశ్చ = గుఱ్ఱ రోపించియు, రావణునివెంబడింబో
ములచేతను; దశగ్రీవం = రావణుని; అను యిరి. అని, తాత్పర్యము.

గదాపరిఘహస్తాశ్చ శక్తితోమరపాణయః
పరశ్వధధరాశ్చాఽన్యేతథాఽన్యేశూలపాణయః ౮

టీక|| అన్యే = ఇతరులు; గదాపరిఘ శూలపాణయః = శూలములుహస్తము
హస్తాశ్చ = గదలును ఇనుపగుదియలును లంగలవారలై; చుయుః (అధ్యాహృత
చేతులంగలవారలై; అన్యే (అధ్యాహృత ము) = పోయిరి.
తము) = ఇతరులు; శక్తితోమరపాణయః = కొందఱు, గదలును బిఘంబులను దా
యః = శక్తులునుతోమరములును హస్తము ల్చియొం, గొందఱు శక్తితోమరంబులం
లంగలవారలై; అన్యే = ఇతరులు; పరశ్వ గొనియుం, గొందఱు గండగొడ్డళ్లుపట్టు
ధధరాశ్చ = గండగొడ్డళ్లనుధరించినవా గొనియుం, గొందఱు శూలంబులుధరించి
రలునై; తథా = అట్లు; అన్యే = ఇతరులు; యుంబోయిరి. అని, తాత్పర్యము.

తతస్తూగ్యసహస్రార్థాం సజజ్ఞే నిస్సవోమహా

దుఃసఖః అగుచు, విరచితాం చక్ర-
గా నేర్పఱుపఁబడిన; శుభాం = సుందర
మయిన; సభాం = సభను; ఆసనాద =
పొందెను.

శత్రువుల నడఁగఁదొక్కఁజాలని
మహాప్రభావుండగు రావణుండు రాక్ష-

సులచే “జయ జయ” అను శబ్దంబుల
చేతను, అశీర్వాచనంబులచేతను, గొని
యాడఁబడుచు, చక్ర-గా నిమిశంపఁ
బడి సుందరంబయి యుండు సభంజేరెను.

అని, తాత్పర్యము.

సువర్ణరజతస్థానాం విశుద్ధస్ఫటికాంతరామ్
విరాజమానో వపుషా రుక్తపట్టోత్తరచ్ఛదామ్. ౧౫
తాం పిశాచశత్రైష్టద్భి రభిగప్తాం సభాం శుభామ్
ప్రవివేక మహాలేజా స్సుకృతాం విశ్వకర్మణా. ౧౬

టిక॥ మహాలేజాః - అధికమయిన
పరాక్రమముగలవాఁడగు రావణుండు;
వపుషా = దేహముచేత; విరాజమా
నః = ప్రకాశించుచు; సువర్ణరజతస్థా
నాం = బంగారుతోను వెండితోను జేయఁ
బడిన స్తంభములుగలదియు; విశుద్ధస్ఫటి
కాంతరాం = స్వచ్ఛమయిన స్ఫటికము
తోనిమిశంపఁబడినమధ్యప్రదేశము గల
దియు; రుక్తపట్టోత్తరచ్ఛదాం = బం
గారుచున్న మెయా స్తరణముగాఁగలది
యు; విశ్వకర్మణాం = విశ్వకర్మచేత;
సుకృతాం = చక్ర-గాఁ జేయఁబడినది
యు; షడ్భిః = ఆఱయిన; పిశాచశత్రైః -
పిశాచంబుల నూలక చేత; అభిగ

ప్తాం = కాపాడఁబడినదియు; శుభాం =
సుందరంబునగు; తాం = ఆ; సభాం = స
భను; ప్రవివేక - ప్రవేశించెను.
మహాలేజాండగునారావణుండు, దే
హకాంతిచే వెలుంగుచు, బంగారుతో
ను వెండితోను జేయఁబడిన స్తంభంబు
లుగలదియు, స్వచ్ఛస్ఫటికమయంబగు
మధ్యప్రదేశంబుగలదియు, గాంచనమ
యంబగు నా స్తరణంబుగలదియు, విశ్వ
కర్మచేబహుసుందరంబుగానిమిశంపఁ
బడినదియు, నాఱువందలపిశాచంబుల
చేరి షీంపఁబడుచున్నదియు, మిక్కిలి
యుసుందరంబునగు నాసభం బ్రవేశిం
చెను. అని, తాత్పర్యము.

తస్యాంతు వై ధూగ్యమయం ప్రియకాజినసంవృతమ్

మహా తస్మాప్రాశ్రయం భేదే రావణః పరమాననమ్. ౧౭

టీక॥ రావణః = రావణుడు; తస్మాత్ = అందున; ప్రాశ్రయం = ఆశ్రయం; భేదే = భేదమున; రావణః = రావణుడు; పరమాననమ్ = పరమమున యాననంబు
 యం = వైధూర్యవికారంబును; ప్రియకాజినసంవృతం = ప్రియకమును మృగముయొక్క తోలుచేతఁగప్పబడినదియు; సోపాశ్రయం = చిండుతోఁ గూడినదియు; మహాత్ = గొప్పదియునగు; పరగూర్చుండెను. అని, తాత్పర్యము.

తత శ్చశాసే శ్వరవ గ్దూతాఽలఘుపరాక్రమాత్
 సమానయత మే శ్రీప్ర మహ తాత్ రాక్షసా నితి. ౧౮
 కృత్య మస్తీ మహ జ్ఞాతం సామర్థ్య మిహ నో భవేత్

టీక॥ తతః = అటుపిమ్మట; శాసే = యోగించెను; శ్వరవ = శ్వరులముగా; సమానయత = తోడ్పాటుచేసెను; మహ = అట్లు; జ్ఞాతం = తెలిసినది; సామర్థ్యం = సమర్థింపఁదగినది; భవేత్ = అగును; మే = నాకొఱకు; ఇహ = ఇచ్చటికి; తాత్ = అ; రాక్షసాత్ = రాక్షసులను; శ్రీప్రం = శ్రీ

రాక్షసా నైవద్యత శ్రుత్వా లంకాయాం పరితక్రమః. ౧౯
 అనుగేహ మవస్థాయ విహరిశయనేషుచ

ఉద్యానేషుచ రత్నాంసి చోదయంతో హ్యభీతవత్. ౨౦

టీక॥ రాత్నసాః = రాత్నసులు; హం = ప్రతిగృహమునందును; పరిచక్ర
తత్ = ఆ; వచః = మాటను; శ్రు ముః = తిరిగిరి.
త్వా = విని; విహారశయనేషుచ = క్రీడించు ఆ రాత్నసులు, రావణునిమాటనువి
పాన్సులయందును; ఉద్యానేషుచ = ఉ ని, నిర్భయంబుగాగృహంబులంజొచ్చి, వి
ద్యానవనంబులందును; స్థితాని (అధ్యా హారశయనంబులందును ఉద్యానవనంబు
హృతము) = ఉన్న; రత్నాంసి = రాత్నసుల లందును బడి క్రీడించుచున్న రాత్నసులనుం
ను; అభీతవత్ = భయములేనివారలయి; గూడ, లేపి, రావణునాజ్ఞ దెలుపుచు, ని
చోదయంతః = ప్రేరించుచు; లంకా ట్లు లంకయందుఁ బ్రతిగ్రహంబునుండిరి
యాం = లంకాపురియందు; అనుగే గిరి. అని, తాత్పర్యము.

తే రథాః రుచిరా నేకే దృష్టా నేకే పృథ గ్న్యయా
నాగా నన్యే ధిరుహు జగన్తు శ్చైచికే పదాతయః. ౨౧

టీక॥ తే = వారలు; ఏకే = కొందఱు; స్తు = పోయిరి.
రుచిరా = మనోహరంబులగు; ర అంత, నా రాత్నసులు, దూరలవలన
థా = రథంబులను; ఏకే = కొందఱు; రావణునాజ్ఞ నువిని, కొందఱునుందరం
పృథక్ = వేఱుగా; దృష్టా = గర్వించి బులగురథంబులను గొందఱుగర్వించియు
న; హయా = గుఱ్ఱంబులను; అన్యే = ఇ న్నమహావేగంబులగు గుఱ్ఱంబులను, మఱి
తరులు; నాగా = ఏనుంగులను; అధిరు కొందఱు, గజంబులను, ఆహించిపో
రుహుః = ఎక్కిరి. ఏకేచ = కొందఱుమా యిరి; కొందఱు, కాళ్లతో నడచిపోయి
త్రము; పదాతయః = కాల్వరుగా నేజ రి. అని, తాత్పర్యము.

సా పురీ పరమా కీర్వా రథకుంజర వాజిభిః

సంపతద్భి ర్వి రురుచే గరుత్త ద్భి రివాం బరమ్. ౨౨

టీక॥ పరమా = ఉత్తమమగు; సా = ఆ; పురీ = లంకాపట్టణము; సంపత

ద్భిః = పోవుచున్న; రథకుంజరవాజీ
భిః = రథంబులచేతను ఏనుంగులచేత
ను గుఱ్ఱంబులచేతను; ఆకీర్ణాః=వ్యా
పింపబడినదై; గరుత్మద్భిః=పక్షులచే
త; ఆకీర్ణం (అధ్యాహృతము)-వ్యా
పింపబడిన; అంబరమివ=ఆకాశమువ
లె; విరుచే=ప్రకాశించినది.

ఉత్తమంబగునాలంకాపురి, యట్లు
గంపులుగుంపులుగా నిండుకొనియున్న
రథంబులు నేనుంగులుగుఱ్ఱంబులుగ గల్గి
యందుటవలనం, బక్షిసంఘంబులతోఁ
గూడినయాకాశంబుపగిదింబ్రకాశించు
చుండినది. అని, తాత్పర్యము.

తే వాహనా న్యవస్థాప్య యానాని వివిధానిచ

సభాం పద్భిః ప్రవీణైశ్చ స్సింహాః గిరిగుహామివ. ౨౩

టీక॥ తే=ఆరాక్షసులు; వాహనా
ని=పల్లకీలుమొదలగు వాహనంబులను;
వివిధాని=నానావిధంబులగు; యానా
నిచ=గుఱ్ఱంబులు మొదలగు వాహనం
బులను; అవస్థాప్య=నిలిపి; సింహాః =
సింహములు; గిరిగుహామివ=పర్వతగు
హనువలె; సభాం=సభను; పద్భిః =

పాదములచేత; ప్రవీణుః= ప్రవేశిం
చిరి.

అంతనారాక్షసులు, రథంబులుమొ
దలగువాహనంబులను, ద్వారంబుననే
నిలిపి, సింహంబులుగిరిగుహం బ్రవేశిం
చునట్లు, పాదంబులతోనే సభంబ్రవే
శించిరి. అని, తాత్పర్యము.

రాజ్ఞః పాదౌ గృహీత్వాశు రాజ్ఞౌ తే ప్రతిపూజితాః

పీతేష్వస్యే బ్రువీత్ ప్వస్యే ధూమా కచి దుపావిశత్. ౨౪

టీక॥ తే=ఆరాక్షసులు; రాజ్ఞః =
రావణునియొక్క; పాదౌ=పాదంబు
లను; గృహీత్వాశు= పట్టుకొనియు;
రాజ్ఞౌ = రావణునిచేత; ప్రతిపూజి
తాః = బదులుపూజింపబడిన వార
లయి; అస్యే=కొండలు; పీతేషు=కాం

చనాననంబులందును; బ్రువీషు=దర్శన
సనంబులందును; కేచిత్ = కొండలు;
ధూమా= ధూమియందును; ఉపావి
శత్=కూర్చుండిరి.

ఆరాక్షసులు, రాక్షసరాజుండగు
రావణునిపాదంబులకునుసన్నా రంబు

గావించి యతనిచే బూజింపబడి, కొం	దునుగొందలు నేలయందును గూర్చుం
దలుకొంచనాననంబులందునుగొందలు	డిరి. అని, తాత్పర్యము-
శ్రాత్రియరాక్షసులు దర్శనసంబంధం	

తే సమేత్య సభాయాం వై రాక్షసా రాజశాసనాత్
యథాహా ముపతస్థ స్తే రావణం రాక్షసాధిపమ్. ౫౫

టీక॥ తే=ఆ; రాక్షసాః=రాక్షసు	రావణుని; ఉపతస్థః=సమీపించి కూ
లు; రాజశాసనాత్=రాజాజ్ఞవలన;	ర్చుండిరి.
సభాయాం=సభయందు; ("వై" అను	ఆ రాక్షసులు, అట్లు రాజాజ్ఞ వల
నదిపాదపూరణార్థము); సమేత్య=	నసభకువచ్చి, వారివారి యోగ్యతకు
చేరి; తే=ఆ రాక్షసులు; యథాహాం=	దగినట్లు, రాక్షసేశ్వరుండగు రావణుని
యథాయోగ్యము గా; రాక్షసాధిపం=	సమీపంబునం గూర్చుండిరి.
రాక్షసులకుఁబ్రభుండగు; రావణం =	అని, తాత్పర్యము.

మంత్రణశ్చ యథా ముఖ్యా నిశ్చయాధేయ పండితాః
అమాత్యాశ్చ గుణోపేతా స్సర్వజ్ఞా బుద్ధివన్మనాః
సమేయుః ప్రత్ర శతశః

టీక॥ త్రత్ర=అచ్చట; నిశ్చయాధేయ	లందు సహాయులగు నమాత్యులును ;
పు=నిశ్చయించుకార్యంబులందు; పం	శతశః=నూలునూలులు గా; యథా=
డితాః=సమర్థులగు; ముఖ్యాః=ము	వరుస గా; సమేయుః=చేరిరి.
ఖ్యులయిన; మంత్రణశ్చ=బుద్ధియందు	అచ్చట, గార్హింబులు నిశ్చయించు
సహాయులగు మంత్రులును; గుణోపే	టయందుఁ బండితులగు ముఖ్యులయిన
తాః=గుణములతోఁగూడినవారును; స	మంత్రులును గుణవంతులును సర్వజ్ఞులు
ర్వజ్ఞాః=సమస్తము నెఱింగినవారును ;	నుబుద్ధిచే నెట్టిరహస్యమునేని కనుంగొ
బుద్ధివర్షవాః=బుద్ధిమేచువుగాఁగల	నువారునగు నమాత్యులును , గుం
వారలునగు; అమాత్యాశ్చ=కార్యంబు	పులు గుంపులుగాఁ , గ్రమంబునం

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౧౩౪

స ౧౧

గూర్చుండిరి. అని, తాత్పర్యము.

శూరాశ్చ బహవ స్తదా

సభాయాం హేమవదౌఢాయాం సర్వాథకస్య సుఖాయ వై. ౨౭

రమ్యాయాం రాక్షసేంద్రస్య సమేయు స్తత్ర సంఘశః

టీక|| తదా=అప్పుడు; బహవః= అయాం=సుందరమయిన; సభాయాం= సేకులయిన; శూరాశ్చ-యుద్ధమునం సభయందు; సంఘశః= గుంపులు గుం దుభయములేనట్టి రాక్షసులును; తత్ర= పులుగా; సమేయుః=జేరిరి. అచ్చట; సర్వాథకస్య=సమస్తకార్య అప్పుడు, శూరులును, అనేకులు, సమ మయొక్కాయు; సుఖాయ= శ్రేష్ఠమమ స్తకార్యంబులును జక్కగా నాలో కొఱకు; (“వై” అనునది పాదపూరి చించుటవై, కాంచనవంశంబును, సుం దరింబునగు రావణుని సభయందు, గుం వర్ణాయాం=బంగారువస్త్రగల; రమ్య| పులుగుంపులుగాఁజేరిరి. అని, తాత్పర్యము.

తతో మహాత్మా పిపులం సుయుగ్యం

వరం రథం హేమవిచిత్రితాంగమ్. ౨౮

శుభం సమాస్థాయ యయా యశస్సీవ

పభీషణ స్సంసద మగ్రజస్య

టీక|| తతః = అటుపిమ్మట; మహాత్మా=పూజ్యమయినస్వభావముగలవాఁ యవములగలదియు; శుభం= సుందరం దును; యశస్సీవ= అధికమయినకీర్తి బువగు; రథం = రథమును; సమాస్థా గలవాఁడునగు; పభీషణః=పభీషణుఁడు; య=అధిష్ఠించి; అగ్రజస్య=అన్నయొ విపులం=విశాలంబును; సుయుగ్యం= క్క; సంసదం=సభను; యయా= పొం మంచిగఱుంబులుగలదియు; వరం=త్రే జెను. అంత, మహాత్ముండును మహాయశ

శ్శాలియునగువిభీషణుండు, విశాలంబు | బునుసుందరంబునగురథంబునారోహిం
సుమంచిగుట్టుంబులుగట్టినదియుబంగార | చి, అన్నయగు నారావణునిసభకుఁబో
ముచేనలంకరింపఁబడినదియు నుత్తమం | యెను. అని, తాత్పర్యము.

స పూర్వజాయా వరజ శ్వశంస
నామాథ పశ్చా చ్చరణౌ వవంజే, ౨౯
శుకః ప్రహస్తశ్చ తదైవ తేభ్యో
దదౌ యథాహం పృథగాసనాని

టీక॥ అథ - అంత; సః - ఆ; ఆవ | హం = యథాయోగ్యముగా ; ఆస
రజః = తమ్ముండగువిభీషణుండు; పూర్వ | నాని - ఆసనములను; దదౌ = ఇచ్చెను.
జాయ = అన్నకొఱకు; నామ = పేరును; | అంతఁ , దమ్ముండగునవ్విభీషణుం
శ్వశంస = చెప్పెను. పశ్చాత్ - వెనుక ; | డు, అన్నయగు నారావణునకుఁబ్రవరవై
చరణౌ = పాదములను; వవంజే = నమ | ప్రిపాదంబులకు నమస్కరించెను; ఆ
స్కరించెను. తదైవ = అట్లే; శుకః = | ట్లే, శుకుండును బ్రహస్తుండును నమస్క
శుకుండును; ప్రహస్తశ్చ = ప్రహస్తుఁడు | రించిరి; అంత, రావణుండు, వారలము
ను; వవంజేతే (ఆధ్యాత్మతము) = నమ | వ్యరకును వేవేఱు వారివారియోగ్య
స్కరించిరి. సః (ఆధ్యాత్మతము) = | తకుండగునట్లు , ఆసనంబులనొసంగ
ఆరావణుండు; తేభ్యః = వారలకొఱ | ను. అని, తాత్పర్యము.
కు; పృథక్ - వేరువేరుగా; యథా

సువర్ణానామణిఘాషణానాం
సువాససాం సంసది రాక్షసానామ్. ౩౦
తేషాం పరాధ్యాగ గరుడందనానాం
స్రజశ్చ గంధాశ్చ వపు స్సమంతాత్

టీక॥ సంసది = సభయందు; సువ | రువికారంబులును నానావిధంబులునగు
ర్ణానానామణిఘాషణానాం = బంగా | సొమ్ములుగలవారలును; సువాససాం =

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౬౧

స ౧౧

మంచినస్త్రములుగలవారిలును; పరా	భూషణంబులునుమంచి వస్త్రంబులును
ధ్యాగరుచందనానాం=శ్రేష్ఠమలగు	దాస్యసేవారీతినుడై వ్రేమంబులగునగరు
నగరుపునుజందనమునుగలవారిలునగు;	చందనంబులంబూనికొనియుండువార
తేషాం=ఆ; రాక్షసానాం=రాక్షసుల	లును నానావిధపుష్పమాలికబధరించి
యొక్క; స్ర్జిశ్చ=పుష్పమాలికలును;	యున్నవారిలునగునారాక్షసుల, మేని
గంధాశ్చ=వాసనలును; సమం తాత్=	పుష్పమాలికలునుజందనాదులును, అం
అంతటను; వప్తః=వీచినవి.	తటను, సుగంధంబులుగుబాధించుచుండి
ఆసభయంను, నానావిధసువణా	నవి. అనఁ, తాస్పర్శము-

స చక్రశు నాకస్యత మాహ కశ్యే
శ్శభాసదో నై స జజల్ప రుద్రేన్. ౩౧
సంసిద్ధాథాక స్సర్వ ఏవాగ్రపి ర్య
భావః స్సర్వై దర్శను శ్చననం త

టీక సభాసదః= సభికులు; సచ	అండలును; భావః=ప్రభువుయొక్క;
క్రశుః=అఱచలేను. కశ్యేత్=ఒకానొ	ఆననం=ముఖమును; దర్శకుః=చూచిరి.
కండును; అస్యతం= అబద్ధమును; నా	సభికులు; ఎవ్వరునఱచకుండిరి; ఎవ్వం
హ=జెప్పించుకొని. ఉద్రేన్=గట్టిగా;	ఎవ్వరబద్ధముడలేదు; ఎవ్వరునుగట్టిగా
నై వజజల్పః=మాటలాడలేరి. సవ	మాటలాడలేదు; అండలునుసేధాధుక
ఏవ=అండలునై; సంసిద్ధాథాకః=ఈ	లయి మహాపరాక్రమశాలులయ్యుం
జేతినప్రయోజనముగలవారును; ఉగ	డిరి; అగ్రము, స్ర్జింపఁడగురావణిము
వీర్యా= భయంకరమగుపరాక్రమము	ఖంబు, అందఁడగుజూడఁదగియుండె
గలవారిలును. తే=వారలు; సర్వై =	ను. అనఁ, తాస్పర్శము.

స రావణ శ్శత్రుభృతాం మనస్స్వినాం
మహాబలానాం సమితౌ మనస్స్వీ. ౩౨
తస్యాం సభాయాం ప్రభయా చకాశే
మధ్యే వసూనామివ వజ్రహస్తమ్

టీక॥ మనస్వీ = ధీరమయినమనః | ప్రహస్తభవ = దేవేంద్రుడువలె; ప్ర
స్నుగల; సః=ఆ; రావణః= రావణు
డు; తస్యాం=ఆ; సభాయాం= సభ
యందు; శస్త్రభృతాం=ఆయుధధా
రులును; మనస్వీనాం = ధీరమయిన
మనస్సుగల వారలును ; మహాబలా
నాం=అధికమయిన బలముగలవారలు
నగురాక్షసులయొక్క; సమితౌ = స
మూహమునందు; వసూనాం= వసువు
లయొక్క; మధ్యే=నడుమునందు; వ

ప్రహస్తభవ = దేవేంద్రుడువలె; ప్ర
భయా=కాంతిచేత; చకాశే= ప్రకా
శించెను.
ధీరమయినమనస్సుగలవాండగు శా
రావణుడు, ఆసభయందు , ఆయు
ధధారులును ధీహృదయులును బల
వంతులగునారాక్షసులనడుమ వసులన
డుమదేవేంద్రుడుంబోలె, దినదేహ
కాంతిచే, బ్రకాశించుచుండెను.
అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

యుద్ధకాండే , ఏకాదశస్సర్గః.

ఇతి, స్తప్తార్థము.

ఇతి, పరమార్థః చంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండైకాదశస్సర్గః టీక,

ముగిసిరి.

(౨)

ద్వాదశస్సర్గ ప్రారంభః.

సతాం పరిషదం కృత్వా సమీక్ష్య సమితింజయః

ప్రచోదయామాస తదా ప్రహస్తం వాహినీపతిమ్. ౧

టీక॥ తదా = అప్పుడు; సమితింజయః | సమీక్ష్య=చూచి; వాహినీపతిం=సేనా
యః=యుద్ధమునందు జయించునట్టి ; నాయకుండగు; ప్రహస్తం=ప్రహస్తు
సః=ఆరావణుడు; కృత్వా=సమస్త
ని; ప్రచోదయామాస=ఆజ్ఞాపించెను.
మయిన; తాం=ఆ; పరిషదం=సభను; | అప్పుడు, యుద్ధమునందు జయశాలి

యగునారావణుండు, అసభనంతయుఁ | చి, యిట్లుని, యాజ్ఞాపించెను.
గని, సేనానాయకుండగుప్రహస్తుంజూ | అని, తాత్పర్యము.

సేనాపతే యథా తే స్యుః కృతవిద్యా శ్రమవిధాః
యోధా సధికరత్యాయం తథా వ్యాధేష్టు మహాసి. ౨
("యోధాన్నగరరత్యాయం" ఇతిపాఠాంతరం.)

టీక సేనాపతే = సేనానాయకుం	వ్యాధేష్టుం = ఆజ్ఞాపించుటకు; అహా
డగుప్రహస్తుండా! కృతవిద్యాః = సేర్వః	సే = తగుదువు.
బడినవిద్యలుగల; చతుర్విధాః = నాలు	సేనానాయకుండ వగు ప్రహస్తుం
గువిధములుగల; తే = ఆభటులు ; య	డా! సమస్తాయుధవిద్యలను సేర్చిన వా
థా = ఎట్లు; అధికరత్యాయం = అధిక	రలును రధికహ స్తిపకసాదిపదాతి భే
ముగారత్యంచుటయందు; పాఠాంతర	దంబులం జతుర్విధులునగు యోధులు
పక్షమందు. నగరరత్యాయం = సట్టణ	పట్టణంబునెప్పటికన్న సధికంబుగా ర
ముయొక్కరత్యంచుటయందు ; జాగ	త్యంచుటయందు జాగరూకులయియుం
రూకాః (అధ్యాహృతము) = ఎచ్చరిక గ	డు నట్లాజ్ఞాపింపుము. అని, రావణుం
లవారలుగా; స్యుః = అగుదురో; త	డు, ప్రహస్తున కాజ్ఞాపించెను.
థా = అట్లు; యోధా = భటులను;	అని, తాత్పర్యము.

సప్రహస్తః ప్రణీతాత్మా చికిష్ణ నాజ్ఞశసనమ్
వినిత్యపద్ధలం సర్వం బహిరంతశ్చ మందిరే. ౩

టీక ప్రణీతాత్మా = వినయముతో	హి = వెలుపలను; అంతశ్చ = లోపల
గూడినమనస్సుగల; సః = ఆ; ప్రహ	ను; వినిత్యపత్ (విన్యషిపత్) = ఉం
స్తః = ప్రహస్తుండు; రాజశసనం =	చెను-
రాజాజ్ఞను; చికిష్ణ = చేయఁగోరి	ఆప్రహస్తుండు, వినయంబున, రా
నవాడై; బలం = సైన్యమును; సర్వం =	జాజ్ఞ సేయఁగోరి, సైన్యమునంతయు
అంతను; మందిరే = ఇంటియందు; బ	నాగృహంబులోపలను వెలుపలను, ఉం

చెను. అని, తాత్పర్యము.

తతో వినిషీష్య బలం పృథ జ్జగరగుప్తయే
ప్రహస్తః ప్రముఖే రాజ్ఞో నివసాద జ గాదచ. ౪

టీక॥ తతో=అటుపిమ్మట; ప్రహస్తః=ప్రహస్తుండు; పృథక్=వేరుగా; జగరగుప్తయే=పట్టణరక్షణంబుకొఱచునగరగుప్తయే; వినిషీష్య=ఉండు; బలం=నైస్యమును; రాజ్ఞః=రాజుయొక్క; ప్రముఖే=సముఖమునందు; నివసాద=కూర్చుండెను. జ గాదచ=పలికెను. అంతఁ, బట్టణరక్షణంబునకై, వేరుగా నైస్యంబునిలిపి, ప్రహస్తుండు, రావణుని సమ్ముఖంబునకు వచ్చి కూర్చుండి, యిట్లు నివసించెను. అని తాత్పర్యము.

నిహితం బహిరంతశ్చ బలం బలవత స్తవ
కురుష్యా విమనాః క్షిప్రం య దభిప్రేత మ స్తితే. ౫

టీక॥ బలవతః=అధికమయినబలమును. ముగల; తవ=నీయొక్క; బలం=నైస్యము; బహిః=వెలుపలను; అంతశ్చ=లోపలను; నిహితం=ఉంచబడినది. యత్=ఏది; తే=నీయొక్క; అభిప్రేతం=కోరబడినది; అస్తి=ఉన్నదో; తత్(అధ్యాహృతము)=దాని; అవిమనాః=దిగులు లేనిమనస్సుగలవాడవై; క్షిప్రం=శీఘ్రముగా; కురుష్య=చేసి

బలవంతుండవగునైనైస్యంబును లోపలను వెలుపలను అంతటను గావలియుంచెనున్నదో, దాని, స్వస్థంబుగా, శీఘ్రంబునంజేసికొనుము. అని, ప్రహస్తుండు, రావణునితో జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ప్రహస్తస్య వచ శ్చ త్వా రాజా రాజ్యహితే రతః
సుఖేత్స సుహృదాం మధ్యే వ్యాజహర స రావణి. ౬

టీక॥ రాజ్యహితే=రాజ్యముయొక్క మేలునందు; రతః=ఆసక్తుండగు;

శ్రీమద్రామాయణముః యుద్ధకాండము.

౧౬౫

స ౧౨

రాజా = రాజుని; సః = ఆ; రావణి = రావణుడు; ప్రహస్తస్య = ప్రహస్తునియొక్క; వచః = మాటను; త్వా = విని; సుఖేభ్యః = సుఖముగోరువాడై; సుహృదాం = స్నేహితులయొక్క; మధ్యే = నడుమనందు; వ్యాజహ

ర = చెప్పెను.

రాజ్యమునకు హితము సేయుటయందు సక్తుడయిన రావణుడు, ప్రహస్తునియొక్క మాటను విని, సుఖముగోరి, స్నేహితులనడుమ, నిట్లనిచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము-

ప్రియా ప్రియే సుఖం దుఃఖం లాభాలాభా హితాహితే

ధర్మకామార్థకృచ్ఛేషు యూయ మహాథ వేదితుమ్. ౨

టీక॥ యూయం = మీరలు; ధర్మకామార్థకృచ్ఛేషు = ధర్మములయొక్కయుఁ గామములయొక్కయు సర్థములయొక్కయు సంకటములయందు; ప్రియాప్రియే = ప్రിയంబును అప్రియంబును; సుఖం = సుఖమును; దుఃఖం = దుఃఖమును; లాభాలాభౌ = లాభమును నష్టమును; హితాహితే = మేలును గీడును;

వేదితుం = తెలియుటకు; అహాథ = తగుదురు.

ధర్మకామార్థకంబులలో సంకటంబుగల్గినప్పుడు, ప్రియాప్రియంబులను, సుఖదుఃఖంబులను, లాభనష్టంబులను, మంచిచెడులను జెలిసికొనుటకు మీరు సమర్థులరు. అని, తాత్పర్యము.

సర్వకృత్యాని యుష్మాభి సమారథ్థాని సర్వధా

మంత్రకమన్ నియుక్తాని స జాతు విఫలాని మే. ౮

టీక॥ సర్వధా = అన్నివిధంబులను; యుష్మాభిః = మీచేత; సమారథ్థాని = చక్కఁగా నారంభింపబడిన సర్వకృత్యాని = సమస్తకార్యంబులు; మంత్రకమన్ నియుక్తాని = అలోచనకార్యముచే నిశ్చయింపబడినవై; మే = నాకు; జాతు =

ఒకానొకప్పుడును; విఫలాని = నిష్ఫలములు; న = కావు.

అన్నివిధంబులను మీరలు చక్కఁగా నాలోచించి నిశ్చయించియారంభించిన కార్యమేదైనను, నాకు సఫలంబుగాకుండినదిలేదు. అని, తాత్పర్యము.

ప్రతిపగాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౧౨

ససోమగ్రహనక్షత్రై మేకరుద్భి రివ వాసవః
భవద్భి రహ మత్యంతం వృత స్థియ మవాత్సయమ్. ౯

టీక॥ అహం=నేను; ససోమగ్రహ అవాత్సయం=ప్రాంచుదును.
నక్షత్రైః= చంద్రునితోను ఇతరగ్రహ దేవేంద్రుండు చంద్రసూర్యగ్రహం
ములతోనునక్షత్రములతోనుఁగూడిన; మ బులతోనునక్షత్రంబులతోను దేవతలతో
రుద్భిః=దేవతలచేత; వాసవభవ=దేవే నుఁగూడి జయలక్ష్మి నొందునట్లు, నేను,
ద్రుండువలె; భవద్భిః=మీచేత; వృతః= మిమ్ముఁగూడి, జయలక్ష్మి నొందెదను.
చుట్టబడినవాడనైః శ్రియం=లక్ష్మిని; అని, తాత్పర్యము.

అహంతు ఖలు సర్వా న్వ సమర్థయిషు ముద్యతః
కుంభకణస్యతు స్వప్నా స్తే మ మథా మచోదయమ్. ౧౦

టీక॥ అహంతు=నేనును; వః= మి దయం=తెలుపనై తిని.
మ్ముఃసర్వా=అందఱును; సమర్థయి నేను, మీకందఱకును, ఇదివఱకే, కొం
తుం= తెలియునట్లు చేయుటకు; ఉద్యతః తదూరమీసంగతిం దెలిపియున్నాను;
ఖలు= ప్రాయత్నంపఁబడినాను గదా! కుంభకణం నకుమాత్రము, ఆతండుని
కుంభకణస్యతు=కుంభకణం నకిమా ద్రించుచుండుటవలన, నీసంగతింశెప్పలే
త్రము; స్వప్నాత్=నిద్రురవలన; ఇమం= దు. అని; తాత్పర్యము.
ఈ; అథం=అభిప్రాయమును; నాచో

అయం హి సుప్త షణ్మైసాక్ కుంభకణో మహాబలః
సర్వశత్రుభృతాం ముఖ్య స్స ఇదానీ ముపస్థితః. ౧౧

టీక॥ మహాబలః= అధికమయినబల ఆఱుమాసములంతయు ; సుప్తాహి=
ముగలవాఁడును; సర్వశత్రుభృతాం= నిదురించియుండివాఁడుగదా! సః= ఆ
సమస్తాయుధధారులలోను; ముఖ్యః= కుంభకర్ణుండు; ఇదానీం=ఇప్పుడు; ఉప
మొదటివాఁడునగు; అయం=ఈ; కుంభ స్థితః=వచ్చివాడు.
కణః= కుంభకర్ణుండు; షణ్మైసాక్= మహాబలుండును, ఆయుధధారుల

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౬౭

స ౧౨

యందఱిలోను శ్రేష్ఠుండునగు, నీకుంభక
ర్లుండు, ఈయాటమాసంబులునిదురిం
చియుండినాఁడుగదా! అతండిప్పుడు వ

చ్చియున్నాఁడు.
అని, తాత్పర్యము.

ఇయంచ దండకారణ్యోద్రామస్య మహిషీ ప్రియా
రక్షోభి శ్చరితా ద్వేశా దానీతా జనకాత్మజా. ౧౨

టిక॥ జనకాత్మజా=జనకమహా
జాకూతురును; గామస్య=రామనియె
క్క; ప్రియా=ప్రియురాలయిన; మహి
షీ=పట్టుపుడేవియునగు; ఇయంచ=ఈ
నీతయు; రక్షోభి=రాక్షసులచేత; చరి
తాత్=సంచరింపఁబడిన; ద్వేశాత్=ప్రదేశమయిన; దండకారణ్యత్=దం

డకారణ్యంబుననుండి, అనీతా - లేఁబ
డినది.
జనక మహారాజుభ్రుత్రియు రాము
నిప్రియరాలునగునీతను, రాక్షసులు
సంచరించునట్టి దండకారణ్యంబునను
ండి, దెచ్చియున్నాను.
అని, తాత్పర్యము.

సా మే న శయ్యా మారోఢు మిచ్ఛత్య లసగామినీ
త్రిమ లోకేషు చాన్యా మే న సీతాసదృశీమతా. ౧౩

టిక॥ అలసగామినీ=తిన్నఁగానడ
చునట్టి; సా=ఆనీత; మే=నాయొక్క;
శయ్యా=పాస్సును; ఆరోఢు=ఎక్కు
టకు; నేచ్ఛతి=కోరదు. మే=నాకు; త్రి
మ=మూడైన; లోకేషు=లోకముల
యందును; సీతాసదృశీ=నీతతోసమా
నురాలగు; అన్యా=మఱియొక్క; స్త్రీ;
నమతా=సమ్మతిగాదు.
మందగామినియగునానీత, నేనెంత
ప్రాధికంచినను, నాపైవలపు గొనకు
న్నది; ముల్లోకంబులయందును, నీతవం

టిమఱియొక్క స్త్రీయేదియు లేదు.
అని, తాత్పర్యము,
రహస్యాథకము. — మే=నాయొ
క్క; శయ్యా=పాస్సును; నేనుసమర్పిం
చినపాస్సుననుట. శేషము సమానము.
అట్టిమంగళకేవల, నేలంబడియుం
డుటనుబాడఁజాలక, నేను, శయనంబున
మర్పించిన, దానినంగీకరింప కున్నది;
ముల్లోకంబులయందును అట్టిస్త్రీయెచ్చ
టనులేదు- అని, తాత్పర్యము-

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము
స ౧౨

తనుమధ్యా పృథుశ్రోణీ శారీ ఛేందునిభానవా
హేమబింబనిభా సౌమ్యా మాయేవ మయఃమితా. ౧౪

<p>టీక॥సా(అధ్యాపూతము)=ఆసీత, హృతము)=ఉన్నది. తనుమధ్యా=సన్ననదుముగలదై; పృథు శ్రోణీ=పెద్దపిఱుందులుగలదై; శారీ ఛేందునిభాననా=శరదృతువునందలిచంద్రునితో సమానమయినముఖముగలదై ; హేమబింబనిభా=బంగారుప్రతిమితోఁ గూడినదై; సౌమ్యా=సుందరియై; మయః నిమిత్తా = మయునిచేతయేఁబడిన; మాయేవ=మాయవలె; స్థితా(అధ్యా</p>	<p>అసీత, సన్ననదుమును బెద్దపిఱుందులును శర తా-ల చంద్రబింబంబు వంటి మోమును బంగారుప్రతిమవంటి మేను నుగల్గి, సరిలేనిసౌందర్యంబున మెలయుచు, మయఃమితలగు మాయ పగిది, నత్యాశ్చ్యంబుగల్గించుచున్నది.- అని, తాత్పర్యము-</p>
--	--

సులోహితతలౌ శ్లఙ్ఘౌ చరణౌ సుప్రతిష్ఠితౌ
దృష్టౌ తామ్రనిభౌ తస్యా దీప్యతే మే శరీరజః. ౧౫

<p>టీక॥తస్యా=అనీతయొక్క; సులోహితతలౌ = మిక్కిలియు నెఱ్ఱనియడుగులుగలవియు; శ్లఙ్ఘౌ = కోమలములును; సుప్రతిష్ఠితౌ=చక్కఁగాఁబ్రతిష్ఠింపఁబడినవియు; తామ్రనిభౌ=ఎఱ్ఱఁగోళ్లుగలవియునగు; చరణౌ=పాదములను, దృష్టౌ=చూచి; మే=నాయొక్క; శరీర</p>	<p>జః=మన్నధుఁడు; దీప్యతే=వెలుంగుచున్నాఁడు. మిక్కిలియు నెఱ్ఱనియడుగులుగలవియు మృదులంబులును సమంబులును ఎఱ్ఱని గోళ్లుగలవియునగునాసీతా దేవిపాదంబులంబూడఁబూడ, నాకుమన్నధబాధ, యెచ్చుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

హుతాగ్నే రర్చిసంకాశా మేనాం సారీ మివ ప్రభామ్

<p>టీక॥హుతాగ్నే=ప్రేవ్ఠబడినయగ్ని హుతాత్రముయొక్క; అర్చిసంకా</p>	<p>శాం(అర్చిసంకాశాం) = జ్వాలితోసమానురాలును; సారీం = సూర్యసంబం</p>
--	---

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధకాండము.

౧౬

స ౧౨

ధీయగుఃప్రభావివ(స్థితాం)=కాంతివ
లెనున్నదియునగుఃఏనాం = ఈసీతను;
దృష్ట్యా(అధ్యాహృతము)=చూచి; శరీ
రజః, దీప్యతే (అధ్యాహృతము)=మన్న
ధుఁడు వెలుంగుచున్నాఁడు.

హుతాగ్నిజ్వాలవలెసూర్యకాంతి
యింటోలెనున్న యీసీతంజూడఁ జూ
డ, నాకు, మన్నభద్రాధమతీయు నెచ్చగు
చున్నది. అని, తాత్పర్యము.

రహస్యాథము. ఈయొకటిన్నఱ

శ్లోకమునకును, శరీరజః=దేహమునంబు
ట్టినదుఃఖము; దీప్యతే=వెలుంగుచున్నది.
శేషముసమానము.

అతిసుందరంబులగు నాచిడ పాదం
బులను, హుతాగ్నిజ్వాలవలెసూర్యప్ర
భయింటోలె వెలుంగుచున్నయాచిడదే
హంబునుజూడఁజూడ, నట్టిమంగళదేవ
త, నేలంబరుండియుండుటకు, నాదుఃఖం
బుమఱిమఱియెచ్చుచున్నది.

అని, తాత్పర్యము.

ఉన్ననం వదనం వల్లు విపులం చారులోచనమ్. ౧౬

పశ్యంస్తథావశస్తస్యాః కామస్యవశమేయివాక్

టిక॥తస్యాః=ఆసీతయొక్క; ఉన్న
నం= ఉన్నతమయినముక్కు-గలదియు;
వల్లు=సుందరంబును; విపులం=విశాలం
బును; చారులోచనం= సుందరంబులగు
కండ్లుగలదియునగు; వదనం= ముఖము
ను; పశ్యం=చూచుచు; తథా=అట్లు; అ
వశః=స్వాధీనతదప్పినవాడనై; కామ
స్య=మన్నధునియొక్క; వశం=ఆధీనత

ను; ఏయివాక్=పొందినాను.

ఉన్నతంబగుముక్కు-గలదియు, సుం
దరంబునువిశాలంబును రహస్యంబుల
గునేత్రంబులతో నొప్పుచున్నదియునగు
నాసీతాదేవిముఖంబునుజూడఁజూడ, నే
ను, బరవశుండనై, మన్నధునకులోఁబడు
చున్నాను. అని, తాత్పర్యము.

క్రోధహవఃసమానేన దుర్వణాకరణేనచ. ౧౭

శోకసంతాపనిత్యేన కామేన కలహీకృతః

టిక॥క్రోధహవఃసమానేన=కోప
మునందును సంతోషంబునందునుసమా

నుండును; దుర్వణాకరణేనచ = తెల్లఁ
బాటుటయొక్క-చేయువాఁడును; శోక

సంతాపని త్యేన = మనోవ్యధయందును శరీరబాధయందును జలనము లేనివాఁడు నగు; కామేన = మన్త ఘనిచేత; కలుషీకృతః = కలుషండుగాఁ జేయఁబడినాను.

కోపంబువచ్చినను సంతోషంబుగల్గిననుదుఃఖంబుసంభవించిననుసంతాపంబువచ్చిననువిడువక బాధించువాఁడును దేహము తెల్లఁబాటునట్లు నేయివాఁడు నగు, మన్త ఘండు, నస్మగలంచుచు న్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

రహస్యాభాము. — ఈరెండుశ్లోకంబులకును. కామేన = మన్త ఘనిచేత; క

లుషీకృతః = కలుషండుగాఁ జేయఁబడిన వాఁడనయ్యు; తస్యాః = అసీతయొక్క; వదనం = ముఖమును; పశ్యత్ = చూచుచు; కామస్య = మన్త ఘనియొక్క; వశం = అధీనతను; ఏయివాక్ (కిం) = పొందుదునా? ఎంతమాత్రమును బొందననుట.

నేను, అట్టిమన్త భవరవశుండనయ్యు, నాసీతా దేవిముఖంబుఁజూతు నేని, కామ బాధయంతయునశించుచున్నది.

అని, తాత్పర్యము.

సాతు సంవత్సరం కాలం మా మయాచల భామిని. ౧౮

ప్రతీక్షమాదౌ భతాకరం రామ మాయతలోచనా

టీక|| ఆయతలోచనా = దీర్ఘములయినకండ్లుగల; భామిని = (స్త్రీ)యగు; సాతు = అసీతయ్యు; భతాకరం = పెనిమిటియగు; రామం = రాముని; ప్రతీక్షమాదౌ = ఎదురుసూచుచు; మాం = నన్ను; సంవత్సరం = ఒక్కసంవత్సరమును; కా

లం = గడువును; ఆయాచలం = అడిగెను. దీర్ఘములయిన కండ్లుగల యాసీతా దేవి, తన పెనిమిటి, రాముండువచ్చునోయేమోయని, నన్నొక సంవత్సరంబు గడువడిగియున్నది. అని, తాత్పర్యము.

త న్నయా చారునేత్రాయాః ప్రతిక్షాతం వచ శ్శుభమ్. ౧౯

టీక|| మయా = నాచేత; చారునేత్రాయాః = సుందరములగుకండ్లుగలసీతయొక్క; తతః = అ; శుభం = మంగళకరమ

యిన; వచః = మాట; ప్రతిక్షాతం = ౨ పృకోనఁబడినది. సుందరాక్షియగు నా సీతదేవిన

శ్రీమద్రామాయణముః యుద్ధకాండము. ౧౭౧

స ౧౨

యామాటకు, నేనొప్పుకొంటిని. అని, తాత్పర్యము.

శ్రాంతో హం సతతం కామా ద్యాతో హయ ఇవా ధ్వని

టిక|| అధ్వని = మాగణమునందు; యున్నాను. అని, తాత్పర్యము.

యాతః = పోయిన; హయఇవ = గుఱ్ఱము
వలె; అహం = నేను; కామాత్ = మన్న
భునివలన; శ్రాంతః = అలసినాను.

మాగణంబునడచినగుఱ్ఱంబువలె,
నేను, ఈమన్నభునిచేఁ బడి పడియలసి

రహస్యాథాము. — ఈమన్నభుని
వలనఁగలుగుసౌఖ్యంబుల ననుభవించి
సుకుఁజెందియున్నాను; ఇంక నాకక్కఱ
లేదు; కడలేజ నుపాయంబు వెదకుచు
న్నాను. అని, తాత్పర్యము.

కథం సాగర మత్యోభ్య ము త్తరంతి వనాకసః ౨౦

బహుస త్త్వసమాకీర్ణం తావా దశరథాత్మజౌ

టిక|| వనాకసః = వానరులు; కథం = ఎట్లు; అ
త్యోభ్యం = కలఁత పెట్టరానదియు; బహు
స త్త్వసమాకీర్ణం = పెక్కుజంతువు
లచేవ్యాపింపఁ బడినదియునగు; సాగ
రం = సముద్రమును; ఉత్తరంతి = దాటు
దురుఁతో = ఆ; దశరథాత్మజౌవా = దశర
థమహారాజుకొడుకులుగాని; కథం (అ
ధ్యాహృతము) = ఎట్లు; ఉత్తరతః (అ

ధ్యాహృతము) = దాటుదురు.
అత్యోభ్యంబును తిమి తిమింగిలాది
మహాజంతువులతోనిండియుండునదియు
నగు, మహాసముద్రంబును వానరులెట్లు
దాటఁగలరు? ఆరామలక్ష్మణులు గా
నియెట్లు దాటఁగలరు?
అని, తాత్పర్యము.

అథవా కపినైకేన కృతం నః కదనం మహత్. ౨౧

దుష్టేయః కార్యగతయో బూత యస్య యథామతిః

టిక|| అథవా = అటుకా దేని; ఏకేన =
ఒక్కఁడైన; కపినా = వానరునిచేత; నః =
మనకు; మహత్ = గొప్పదగు; కదనం =

యుద్ధము; కృతం = చేయఁబడినది. కార్య
గతయః = కార్యములపోకలు; దుష్టేయః
యాః = తెలియఁగూడనివి. యస్య = ఎవ్వ

నికి; యథా=ఎట్లు; మణి=బుద్ధియో; త
థా(అధ్యాహృతము)= అట్లు; బ్రూ
త=చెప్పెడు.
ఒకవేళ చాటుదురనియే తలంత
ము; ఒక్కచానరుడంతటి వాడేనన

తోనితమారము యుద్ధముచేసి పోయె
నే; కార్యగతులనెటుంగుటకష్టము; కా
వున, మీరలు, మీ మీమిద్ధికి గోచిన
ట్లుచెప్పెడు. అని, తాత్పర్యము.

మానుషా స్తే భయం నాస్తి సిధాపిత విమృశ్యతామ్. ౨౨
తదా దైవాసురే యుద్ధే యుష్టాభిస్సహితోఽజయమ్
తే మే భవంతశ్చ తథా

టీక|| తదా=అప్పుడు; దైవాసురే=
దైవాసురులతోనైన; యుద్ధే=యుద్ధము
నందు; యుష్టాభి=మీతో; సహితః=
కూడినవాడనై; అజయం= జయించితి
ని. మే=నాకు; తే=అట్టి; భవంతశ్చ=మీ
రలును; తథా = అట్లే; పతంతే(అ
ధ్యాహృతము)=ఉన్నారలు. మే=నా
కు; మానుషాత్ = మనుష్యులవలన; భ
యం=వెఱపు; నాస్తి = లేదు. తథాపి

తు=అట్లయినను; విమృశ్యతాం=అలా
చింపబడుం గాక.
అప్పుడు, మీసాహాయ్యంబున, దేవా
సుర యుద్ధంబున, నేజయంబునొందినా
ను; అప్పుడు సహాయులయిన మీరలునట్లే
యున్నారలు; కావున, నాకు మనుష్యుని
వలన నేమిభయము? అయినను, చక్క
గా నాలోచింపుడు.
అని, తాత్పర్యము.

సుగ్రీవప్రముఖాహరీ. ౨౩

పరే పారే సముద్రస్య పురస్కృత్య నృపాత్మజౌ

సీతాయాః పదవీం ప్రాప్తౌ సంప్రాప్తౌ వసుధాలయమ్. ౨౪

టీక|| సముద్రస్య= సముద్రముయొ
క్క; పరే=అప్పుడైన; పారే = గ
ట్టునందు; నృపాత్మజౌ=రాచకొమరు
లగు రామలక్ష్మణులు ; సుగ్రీవప్రము

ఖా=సుగ్రీవుడుమున్న గాఁగల; హ
రీ=వానరులను; పురస్కృత్య=ము
న్నిడుకొని; సీతాయాః=సీతయొక్క;
పదవీం=స్థానమును; ప్రాప్తౌ=తెలిసిన

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౭౩

స ౧౧

<p>వారలయి; వరుణాలయం = సముద్ర మును; సంప్రాప్తా = పొందినారు. అచ్చటసముద్రోత్తరతీరంబున, రా మలక్ష్మణులు, నీతయిండుస్థలంబులచే</p>	<p>నిసికొని, సుగ్రీవాదివానరులంగూరు కొని, సముద్రంబువాద్దంజరియున్నారు. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

అనేయాచ యథాసీతా వధ్యో దశరథాన్తజౌ
భవన్ధి మంత్రితాం మంత్ర స్సనీతం చాభిధీయతామ్. ౨౫

<p>టీక యథా=ఎట్లు; నీతాచ= నీ తాదేవియు; అదేయా = ఇవ్వఁదగిన దియగునో; దశరథాన్తజౌ = దశరథు నికొడుకులగురామలక్ష్మణులు; వధ్యో= చంపదగినవారలగుదురో; తథా (అ ధ్యాహృతము)=అట్లు; భవన్ధి= మీచే త; మంత్రే = ఆలోచన ; మంత్రి తాం=ఆలోచింపఁబడుఁగాక, చేయఁ బడుఁగాకయనుట. సునీతంచ=చక్కఁ గానిశ్చయింపఁబడినట్లుగాను ; అభిధీ యతాం=చెప్పఁబడుఁగాక.</p>	<p>ట్లు, మీరలు, చక్కఁగానాలోచించి, నిశ్చయించి, యుపాయంబువచింపుఁ డు. అని, తాత్పర్యము. రహస్యార్థము.— దశరథాన్త జౌ=రామలక్ష్మణులు; అవధ్యో=చం పదగనివారలగుదురో, వారలునన్ని జంపుదురోయనుట. శేషముసమానము నేనునీతాదేవినిసంగమండునట్లును రామలక్ష్మణులచే నాకుమరిణంబుగలు గునట్లును, మీరలుచక్కఁగానాలోచి చి, యుపాయంబుజెప్పఁడు.</p>
--	--

<p>నీతాదేవినిసంగకయే, దశరథుని కుమారులగు రామలక్ష్మణులంజంపున</p>	<p>అని, తాత్పర్యము.</p>
---	-------------------------

సహ శక్తిం ప్రపశ్యామి జగత్సన్యస్య కన్యచిత్
సాగరం వానరై స్తీర్త్వా నిశ్చయేన జయో మమ. ౨౬

<p>టీక వానరైః(సహ)= వానరుల తోఁగూడ; సాగరం=సముద్రమును; తీ ర్త్వా = దాటి; ఆగమంతుం (అధ్యా చిత్=ఒకానొకనికిని; శక్తిం= సామ</p>	<p>హృతము)=వచ్చుటకు; జగతి=ప్రపంచ మునందు; అన్యస్య=ఇతరుండగు; కన్య చిత్=ఒకానొకనికిని; శక్తిం= సామ</p>
--	---

జ్ఞ

జ్ఞ

భ్యక్తమును; సప్రపశ్యామి = చూడనుగదా! నిశ్చయేన = నిశ్చయము చేత; మమ = నాకు; జయః = జయము.

వానరులను సహాయులుగా నుంచు

కొని, నముద్రంబుదాటి యిచ్చటికి వచ్చుటకు, బ్రపంచంబున నెవ్వండును సమర్థుండుగాఁడు; కావున, నిశ్చయంబుగా నాకే జయంబుగల్గును అని, రావణుండు, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

రహస్యాథము. — అన్యస్య = రామునకిన్ననితరుండగువానికి; కస్య

చిత్ = ఎవ్వనికిని; శక్తిం = సామర్థ్యమును; సప్రపశ్యామిహి = చూడనుగదా! మమ = నాకు; నిశ్చయేన = నిశ్చయము చేత; జయః = జయము.

రాముండు దక్క-మఱియెవ్వండును నముద్రంబుదాటి రాజ్యాలండు; రాముండు సముద్రంబుదాటివచ్చి, నన్ను వధించునుగావున, నేనీసంసారంబును నిశ్చయముగ జయింపఁగలను.

అని, తాత్పర్యము.

తస్య కామపరీతస్య నిశమ్య పరిజేవితమ్

కుంభకణః ప్రచుక్రోధ వచనం చేద మబ్రవీత్. ౨౩

టీక॥ కుంభకణః = కుంభకణః; డు; కామపరీతస్య = మత్తఘ్నిచేనావేశింపఁబడిన; తస్య = ఆ రావణుయొక్క; పరిజేవితం = ఏడ్చును; నిశమ్య = విని; ప్రచుక్రోధ = మిక్కిలియుఁగోపంబునాండెను. ఇదం = ఈ; వచనం = మా

టను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను. అట్లుమత్తఘ్నితావిష్టుండగు నారావణుండు చెప్పినమాటను విని, కుంభకర్ణుండు, మహాకోపంబునాంది, యీమాటం జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

యదాతు రామస్య సలక్షణస్య

ప్రసహ్య సీతా భిలు సా ఇహ హృతా

సక్య త్సమీత్యైవ సునిశ్చితం తదా

భజేత చిత్రం యమునేవ యామునమ్. ౨౪

టీక॥ యదా = ఎప్పుడు; సక్యత్ = ఒక్క-మాటు; సమీత్యైవ = ఆలోచించి

జ్ఞ

జ్ఞ

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౭౫

స ౧౨

యో సలత్త్వః స్య = లత్త్వః స్యోఽగౌః
డిన; రామస్య = రామనియొక్క; సా =
అ; సీతా = సీత; ప్రసహ్య = బలాత్కా-
రముగా; ఇహ = (సంధియావకము) ఇ-
చ్చటికి; అహృతా = తేఁబడినదో; త-
దాతు = అప్పుడె; చిత్తం = మనస్సు; య-
మునా = యమునానది; యామనమి-
వ = యామనపర్వతమునువలె; సునిశ్చి-
తం = చక్కనినిశ్చయమును; భజేతఖ-
లు = పొందునుగాదా!

సీత, నీయంతనె యాలోచించి ,
రామునిభార్యయగుసీతను బలాత్కా-
రముగానిచ్చటికిఁ జేకమునుపె, మాతో
నాలోచించియుందువేని, అప్పుడు య-
మునానదియామన పర్వతమునొందున-
ట్లు, మనస్సునిశ్చయంబు నొందియుండు-
ను; ఇప్పుడాలోచించుటంతయు, గతజల-
సేతుబంధనమువంటిది.
అని, తాత్పర్యము.

సర్వ మేత న్మహారాజ కృత మప్రతిమం తవ

విధీయేత సహస్రాభి రాదావే వాస్య కమణిః ౨౯

టిక॥ మహారాజ = మహారాజుండ
వగురావణుడా! తవ = నీయొక్క; ఏ-
తత్ = ఈ; కృతం = కార్యము; సర్వం = అం-
తయు; అస్య = ఈ; కమణిః = సీతాహర-
ణయాపంబగుకార్యముయొక్క; ఆదా-
వేవ = మొదట నె; అస్థాభిస్సహ = మాతోఁ-
గూడ; విధీయేత (యది) = చేయఁబడి

యుండువేని; అప్రతిమం = సరిలేనిది;
స్యాత్ (అధ్యాహృతము) = అగును.
మహారాజుండవగురావణుడా! ఇప్పు-
డాలోచించుటంతయు , సీతందీసికొని
వచ్చుటకు మొదట నేమాతో నాలోచిం-
చియుందువేని, మిక్కిలియుఁజక్కఁగా
నుండును- అని, తాత్పర్యము.

న్యాయేన రాజకార్యాణి యః కరోతి దశాసన

న స సంతప్యతే పశ్చాన్నిశ్చితాథశమతి స్వపః ౩౦

టిక॥ దశాసన = రావణుడా!
యః = ఎవ్వఁడు; న్యాయేన = న్యాయము
చేత; రాజకార్యాణి = రాజకార్యముల

ను; కరోతి = చేయుచున్నాఁడో; సః = అ-
ట్టి; నిశ్చితాథశమతిః = నిశ్చయింపఁబడిన
కార్యములందుబుద్ధిగల; స్వపః = రాజు;

పశ్చాత్=పిమ్మట; ననంతశ్చే=పరిత
పింపఁడు.

రా'వణుఁడా! ఎవ్వఁడు, కార్యంబు
నారంభించుటకునున్నె, చక్కఁగా
న్యాయంబునాలోచించి, యటుపిమ్మట

రాజకార్యంబులనారంభించునో, అట్టి,
ప్రతికార్యంబునందును నిశ్చితబుద్ధిగల
రాజు, నీయట్లు, వెనుకఁబరితాపంబు
నొందఁడు. అని, తాత్పర్యము.

అనుపాయేన కర్మాణి విపరీతాని యానిచ

క్రేయ మాణాని దుష్కృతి హవీం వ్యవ్రయతే ష్వివ- ౩౧

టీక॥ యాని=ఏ; విపరీతాని=విప
రీతములయిన, గుణవంతములయినయ
నుట; కర్మాణి=కార్యములు; అను
పాయేన=ఉపాయములేమిచేత; క్రే
యమాణాని=చేయఁబడుచున్నవగు
నో; తాని(అధ్యాహృతము)చ=అవి
యు; అప్రయతేషు=అపాత్రముల
యందు; హవీంషీవ=అన్నములువ

లే; దుష్కృతి=దోషవంతములగుచు
న్నవి-
మంచికార్యములయినను ఉపాయ
ముచేజేయకున్నచో, నిష్ఫలంబులగు
టయెగాక, అపాత్ర(లకుఁజెట్టినయన్న
మువలె, దోషంబునుం గలుగఁజేయును-
అని, తాత్పర్యము.

యః పశ్చిత్పూర్వకార్యాణి కర్మాణ్యభిచీకృతి

పూర్వ చాపరకార్యాణి న స వేద నయానయా- ౩౨

టీక॥ యః=ఎవ్వఁడు; పూర్వకార్యా
ణి=ముందుచేయఁదగినట్టి; కర్మాణి=కా
ర్యములను; పశ్చాత్=వెనుకను; అపరకా
ర్యాణి=వెనుకఁజేయఁదగినకార్యము
లను; పూర్వంచ=ముందును; అభిచీ
కృతి=చేయఁగోరుచున్నాఁడో; సః=
అతఁడు; నయానయా=నీతినిఅనీతిని;

నవేద=ఎఱుంగఁడు-
మతియు, నెవ్వఁడు, వెనుకఁజేయ
వలసినకార్యములనుముందుచేసి, ముం
దుచేయవలసిన వానిని వెనుకఁజేయఁ
గోరునో, అతండుమంచిచేడులుచెలి
సినవాఁడుకాఁడు-
అని, తాత్పర్యము-

చపలస్య తు కృత్యేషు ప్రసమీత్యై ధికం బలమ్
ప్రీప్ర మన్యే ప్రపద్యంతే కౌంచస్య ఖమివ ద్విజాః- ౩౩

టీక॥ కృత్యేషు = కార్యములందు; కార్యములు చేయువాని కధికబలమును
చపలస్య = చంచలనియొక్క; అధికం = యెడల, శత్రువులు, రంభాన్యైః
అధికమును; బలం = బలమును; ప్రసమీ సేయుచుండి, వాడుచపలమునొందు
త్య = చక్కగాఁజూచి; అన్యే = ఇతరు ప్పడు, ఇది సమయమనితటాలున, హంస
లు; ద్విజాః = హంసపక్షులు; క్రౌంచ లు, ఎగిరి దాఁచుకొని క్రౌంచపర్వతమును
స్య = క్రౌంచపర్వతముయొక్క; ఖమి చానియందు గుమారస్వామి శక్తిచేఁగా
వ = రంధ్రమునువలె; ఖం (అధ్యాహృత వించినరంధ్ర) మూలముననూటి దాఁచి
ము) = రంధ్రమును; ప్రపద్యం శే = పొందు పోవునట్లువానింబరాజితుని చేయుదురు
చున్నారు- అని, తాత్పర్యము.

చక్కఁగా నాలోచింపక చపలఁడై

త్వయే దం మహా దారభ్యం కార్య మప్రతిచింతితమ్
దిష్ట్యా త్వం నావధీ ద్రామో విషమిశ్ర మివామిషమ్. ౩౪

టీక॥ త్వయా = నీచేత; అప్రతిచింతి డు; నావధీత = చంపఁడయ్యె.
తం = ఆలోచింపఁబడిన; మహత్ = గొ నీవెంతమాత్రంబునాలోచింపక, మి
ప్పదగు, అపాయకరమగు; ఇదం = ఈ; కిరలియునపాయకరంబగునీసీతాహరి
కార్యం = పనిని; ఆరభ్యం = చేయఁబడినది. ఆకార్యంబుగావించినావు; మాభాగ్యం
విషమిశ్రం = విషముతోఁగలసిన; ఆమిష శంబున, విషమిశ్రంబగుమాంసము వలన
మివ = మాంసమువలె; త్వం = నిన్ను; నెవ్వరికిని డెలియనట్లు రాముండినివలె
దిష్ట్యా = భాగ్యముచేత; రామః = రాము నిన్ను జంపకున్నాడు. అని, తాత్పర్యము.

తస్మా త్వయా సమారభ్యం కమహ్య పృథిమం పతైః
అహం సమీకరిష్యామి హత్వా శత్రూం స్తవా సఖ. ౩౫

టీక॥ అసఖు = పాపరహితుండవగు రావణుఁడా! త్వయా = నీచేత; సమార

బం-అరంభింపఁబడినదియు; పరైః= ఇతరులచేత; అసాధ్యం(అధ్యాహృతము)= సాధింపఁదగనియు; అప్రతిపం-సరిలేనిదియునగు; కర్త=కార్యమును; అహం=నేను; తవ=నీయొక్క; శత్రూ=శత్రువులను; హత్వా=చంపి; సమీకరిష్యామిహి=సరిచేసెదనుగాదా!

పాపరహితుండవగు రావణుడా! అట్లుగుటంజేసి, నీవుకోరిచేసినట్టి, యసదృశంబును నేనుదక్క-మఱి యెవ్వరికిని అసాధ్యంబునగు నీకార్యంబును, నేను, నీశత్రువులంజంపి, నీకుసాధించియిచ్చెదను. అని, తాత్పర్యము.

అహ ముత్సాదయిష్యామి శత్రుం ప్రవ విశాంపతే

టీక॥ విశాంపతే= నరేంద్రుండవగు రావణుడా! అహం=నేను; తవ=నీయొక్క; శత్రూ=శత్రువులను; ఉత్సాదయిష్యామి=చంపెదను.

రాక్షసరాజుండవగు రావణుడా! నేను, నీశత్రువులనందఱంజంపెదను. అని, తాత్పర్యము.

యది శక్రవివస్వంతౌ యది పావకమారుతౌ. ౩౬

తా వహం యోధయిష్యామి కుబేరవరుణావపి

టీక॥ శక్రవివస్వంతౌ యది=దేవేంద్రుండుసూర్యుండునైనను; పావక మారుతౌ యది = అగ్నివాయువులయినను; కుబేరవరుణావపి=కుబేరవరుణులయినను; తౌ = ఆరామలక్ష్మణులను; అహం=నేను; యోధయిష్యామి=జగడ

మాడించెదను. వారఱు, ఇంద్రసూర్యులయినను, అగ్నివాయువులయినను, కుబేరవరుణులయినను, వారలతో నేను యుద్ధముచేసెదను. అని, తాత్పర్యము.

గిరిమాత్రశరీరస్య మహాపరిఘయోధినః. ౩౭

నదాత స్తీక్ష్ణదంష్ట్రస్య బిభియా ద్వైపురందరః

టీక॥ గిరిమాత్రశరీరస్య = పర్వతంబంతటిచేహము గలవాడను; మహాపరి

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౧౭౯

స ౧౨

ఘయోధినః = గొప్ప యినుపగుడియి
తోబోరువాడను; నదః తః = అతడు
వాడను = తీక్షణదంష్ట్రస్య = కఠకుకోట
లుగలవాడనగు; మమ = (పంచమృగః
మందువృత్తి) నావలన; పురందరోవై;
దేవేంద్రుండును; బిభీయాత్ = వెలుచును

నేను, పర్యతంబంతటిదేహంబుతో,
గొప్పయినుపగుడియందాల్చి, భయం
కరంబులగు కోటలతో, సింహనాదంబు
లునేయుచు, యుద్ధంబునకుఁ బోగా
దేవేంద్రుండుగూడ, భయపడిపాటిపో
వును. అని, తాత్పర్యము.

పున మాం స ద్వితీయేన శరేణ నిహనిష్యతి. ౩౮
తతో హం తస్య పాస్యామి రుధిరం కామ మాశ్వస

టీక॥ సః = ఆ రాముడు; మాం = న
న్ను; పునః = మఱల; ద్వితీయేన = రెండవ
దగు; శరేణ = బాణముచేత; నిహనిష్య
తి = కొట్టును; తతో = అంతలోపలనే;
అహం = నేను; తస్య = ఆ రామునియొ
క్క; రుధిరం = నెత్తురును; పాస్యామి =
త్రాంగదను. కామం = యథేచ్ఛముగా;
శ్వస = ఊరడిల్లుము.

ఆ రాముండు, నాపై నొకబాణము
వేసి రెండవబాణంబువేయునంతలోపల
నె, నేను, ఆ రామునిరక్తంబుఁ ద్రావెదను;

సీత్రాణ్దిల్లి స్వస్థంబుగానుండుము.

అని, తాత్పర్యము.
రహస్యాశ్శకము. నిహనిష్యతి = చం
పును. శేషముసమానము.

రాముండు, రెండవబాణంబుచేత
నే, నన్నుఁజంపును; అటుపిమ్మట నేను నె
త్తురుద్రావలెను (నేనతనిపై కఠకుక
ము న్నైనన్నతండుచంపివేయునే, నేనే
మిచేయుదుననుట) ఆలోచించి కార్య
ములేదు; స్వస్థముగానుండుము.

అని. తాత్పర్యము.

వధేన వై దాశరథే స్సుఖావహం
జయం తవా హతుః మహం యతిష్యే. ౩౯
హత్వాచ రామం సహలక్ష్మణేన
ఖాదామి సర్వాక్ హరియూధముఖ్యాక్

టీక॥ అహం = నేను; దాశరథే = రామునియొక్క; వధేన = చంపుటచేత

(“వై” అనునదిపాదపూరితాథకము); తవ=నీకు; సుఖావహం=సుఖముగల గించునట్టి; జయం = జయమును; ఆహతుం=తెచ్చుటకు; అహం=నేను; యతిష్ఠ్యే=ప్రయత్నించెదను. లత్నజేననహ=లత్నమునితోఁగూడ; రామం=రాముని; హత్వాచ=చంపియు; హరియాధముఖ్యాం=వానరసమూహములలో ముఖ్యులగువారలను; సర్వాం=అందఱను; ఖాదామి=భక్షించెదను.

నేను, రామంజంపి, నీకు, సుఖకరంబగుజయంబుగల్గునట్లు ప్రయత్నంబుఁజేసెదను; అట్లు రామలత్నములంజంపి, వానరశ్రేష్ఠులనందఱనుభక్షించెదను.

అని, తాత్పర్యము.

రహస్యాథకము.—వధేన=చచ్చుట

చేత; దాశరథే=రామునకు; తవ=నీయొక్క; జయం=జయమును; ఆహతుం=తెచ్చుటకు; అహం=నేను; యతిష్ఠ్యే=ప్రయత్నించెదను. లత్నజేననహ=లత్నమునితోఁగూడ; స్థితం(అధ్యాహృతము)=ఉన్న; రామం= రాముని; హరియాధముఖ్యాం=వానరశ్రేష్ఠులగు; సర్వాం=అందఱను; హత్వాచ=పొందియు(హనహింసాగత్యో); ఖాదామి= భక్షింతునా? జీవింతునా? యనుట.

నేను, ముందు రాముని చేహతుండనై, రామండునిన్ను జయించునట్లు ప్రయత్నించెదను; యుద్ధంబున, రామలత్నములను వానరోత్తమలనుంబొంచి, యింకను బ్రతుకుటెక్కడిది?

అని, తాత్పర్యము.

రమన్వ కామం పిబ చాగ్ర్యవారుణేం

కురుష్వ కార్యాణి హితాని విజ్వరిః ౪౦

మయా తు రామ గమితే యమక్షయం

చిరాయ నీతా వశగా భవిష్యతి

టిక||త్వం(అధ్యాహృతము)=నీవు; కామం=యథేచ్ఛ గూర్చున్న-క్రీడింపుము. అగ్ర్యవారుణేంచ=శ్రేష్ఠమగుసురను; పిబ=త్రాఁగము. విజ్వరిః=పరితాపములేనివాడనై; హితాని = ఇష్టముల

గు; కార్యాణి=పనులను; కురుష్వ=చేసికొనుము. మయా=నాచేత; రామే=రాముండు; యమక్షయం=యమునిగృహమును; గమితేతు = పొందింపఁబడఁగానే; నీతా=నీతాచేవి; చిరాయ=బహు

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౮౧

స ౧౩

కాలము; వశగా = అధీనతఁబొందినది; భవిష్యతి = కాంగలదు.

సీవు యథేచ్ఛ గాఁగ్రీడింపుము; మంచి మద్యంబును ద్రాఁగుము; సీకిష్టములయిన కార్యంబులం జేసికొనుచుండుము; నేను బోయి రాముంజంపెదను; అంత, సీత, బహుకాలము సీయధీనయయియుండఁగలదు. అని, కుంభకర్ణుండు, రావణునితోఁ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

రహస్యాథకము. — నుయాతు = నాచేతనే; ఇయం = ఈ; సీతా = సీత; రామే = రామునిందు; అత్యయం = నాశము

లేనట్లుగా; గమితా = పొందింపఁబడిన

దై; చిరాయ = బహుకాలము; వశగా =

అధీనతఁబొందినది; భవిష్యతి = కాంగలదు. శేషము సమానము-

నేనె, ముందు మరణంబునొంది, నిన్నును మరణంబునొందుచి, సీతరామునింబొంది, బహుకాలము, రామునితో నుండునట్లుగా విం చెదను; సీవు యథేచ్ఛ గాఁగ్రీడించుచుండుము- అని, కుంభకర్ణుండు, రావణునితోఁ జెప్పెను-

అని, తాత్పర్యము-

ఇత్యాపే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

యుద్ధకాండే, ద్వాదశస్కంఠః.

ఇతి, స్వప్రార్థకము.

ఇతి, సరమార్థక చంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండ ద్వాదశస్కంఠిక,

ముగిసినది.

అమ్మ

త్రయోదశస్కంఠా ప్రారంభః.

రావణం కుర్ధ మాజ్ఞాయ మహాపార్శ్వ మహాబలిః

మహాతాత మనునంచిత్య ప్రాంజలి ర్వాక్య మబ్రవీత్. ౧

టీక|| మహాబలిః = అధికమయినబలి | శ్వండు; రావణం = రావణుని; ముగల; మహాపార్శ్వః = మహాపా | క్రుద్ధం = కోపించినవానిఁగా; ఆజ్ఞా

య=తెలిసికొని; ముహూర్తం=కొం
చెముసేపు; అనుసంచిత్య = ఆలో
చించి; ప్రాంజలిః=మంచిచేమోడ్పు
గలవాడై; వాక్యం=మాటను; అబ్ర
వీత్=చెప్పెను.

మహాబలశాలియగుమహాపార్శ్వం

దు, రావణుండు కుంభకర్షునిమాటలకుఁ
గోపంబునొందినాడని తెలిసికొని, కొం
చెముసేపు, అతని బ్రసన్నుంజేయను
పాయంబాలోచించి, చేతులుమొగు
డ్చుకొని, యిట్లని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము-

యః ఖల్వపి వనం ప్రాప్య మృగవ్యాళ సమాకులమ్
స పిబే న్నధు సంప్రాప్తం స నరో బాలి శో భవేత్. ౨

టీక॥ యః=ఎవ్వఁడు ("ఖలు" అను
నదివాక్యాలం కారాధము); మృగ
వ్యాళసమాకులం=మృగములచేతనుస
పహములచేతనునిండిన; వనం=అడవిని;
ప్రాప్యః=పొందియు; సంప్రాప్తం=
పొందఁబడిన; మధు= తేనియను; సపి
బేత్=త్రాగఁడో; సః=ఆ; నరః =
మన్యుఁడు; బాలిశః=మూఢుండు; భ
వేత్=అగును.

ఎవ్వఁడు, తేనియ్రత్రాగవలెనని
మృగంబుల తోను సర్పంబుల తోను
సండియుండునడవికింబోయి, యచ్చ
టనెట్లకేలకుఁ దేనియసంపాదించి,
దానిం ద్రాగ కుండునో, అతం
డు, మూఢుడు. అట్లు, నీవు, సీతాస
మాగమంబుఁగోరి, యతిప్రయాసం
బున, సీతదీప్తికొనివచ్చియు, నూర
కుండందగదు. అని, తాత్పర్యము.

ఈశ్వరస్య శ్వరః కోస్తీ తవ శత్రునిబహణ
రమస్వ సహవై దేహ్య శత్రూ నాక్రమ్య మూర్ధను. ౩

టీక॥ శత్రునిబహణ=శత్రువులం
జంపునట్టిరావణుడా! ఈశ్వరస్య=ప్ర
భుండవగు; తవ=నీకు; ఈశ్వరః =
ప్రభుండు; కః=ఎవ్వఁడు; అస్తీ=ఉ
న్నాడో; శత్రూ=శత్రువులను; మూ

ర్ధను=తలయందు; ఆక్రమ్య= తొ
కిలి; వై దేహ్యసహ=సీతాదేవితోఁగూ
డ; రమస్వ=క్రీడింపుము.
శత్రువులంజంపునట్టిరావణుడా?
నీవె యీశ్వరుండవే ; నిన్నుదుగువాఁ

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౪౩

స ౧౩

డెవ్వడ? శత్రువులతలబుద్ధికి, నీతఁగూడక్రీడింపుము. అని, తాత్పర్యము.

బలాతుగ్గుట వృత్తే న వత్కస్వ సుమహాబల
ఆక్రమ్యాక్రమ్య సీతాం వై తథాభుజ్జ్వరమస్వచ. ౪

టిక్కసుమహాబల = మిక్కిలియొసగి	ము. రమస్వచ = సు. తోవంబును బొం
కమయినబలముగలరావణుడా! బలా	దుము.
త్ = బలాతుగ్గుటమువలన; కుక్కుటవృ	మహాబలుండవగు రావణుడా! నీ
త్తేన = కోడివ్యాపారముచేత; వత్క	తయొప్పకున్నను, గుక్కుటఁబుపగిది, బ
స్వ = ఉండుము. తథా = అట్లు; సీతాం =	లాత గ్రంబున, నీతనాక్రమించి, పలు
సీతను; ("వై" అననదిపాదపూరణ	మాటుక్రీడించి, సు. తోవంబు నొందు
థకము;) ఆక్రమ్యాక్రమ్య = ఆక్రమిం	ము. అని, తాత్పర్యము.
చి యాక్రమించి; భుజ్జ్వ = భోగింపు	

లబ్ధ కామస్య తే పశ్చ దాగమిష్యతి యభ్యయమ్
ప్రాప్త మప్రాప్త కాలంవా సర్వం ప్రతీసహిష్యసి. ౫

టిక్కలబ్ధకామస్య = పొందఁబడినకో	రాబోవుదానినిగానియనట; సర్వం =
రిగ్గుల; తే = నీకు; పశ్చత్ = పిమ్మట;	అంతను; ప్రతీసహిష్యసి = ఓర్వంగలవు.
యత్ = ఏ; భయం = భయము; ఆగమి	ఇట్లునీవు, కోరిక నెరవేర్చుకొన్నపి
ష్యతి = రాగలదో; తత్ (అధ్యాహ్న	మ్మట, నీకేదై నభయము సంభవించు
తము) = దానిని; ప్రాప్తం = పొందఁబ	నేని, యదివచ్చినరానిమ్ము; లేకరాఁ
డినదానిగాని; అప్రాప్తకాలంవా =	బోవునదిగానున్న సుండనిమ్ము; నీకేది
పొందఁబడనికాలముగలదానిగాని,	యలత్యములేదు. అని, తాత్పర్యము.

కుంభకణః స్సహస్తాభి రింద్రజిచ్చ మహాబలః
ప్రతిషేధయితుం శక్తౌ సవజ్రిమపి వజ్రిణమ్. ౬

టిక్కఅస్తాభిస్సహ = మాలోఁగూడ; కుంభకణశ్చ = కుంభకణుఁడు

కగ్రఃభవనం = ఇంటినిగూచిక; గచ్చం తిని.

తీం=పోవుచున్నదియు; చంచూర్యమా

తాం= దాఁగిదాఁగిపోవుచున్నదియు; గిదాఁగిబ్రహ్మదేవునింటికి

అకాశే=అకాశమునందు; అగ్నిశిఖామి

వ(స్థితాం)= అగ్నిజ్వాలయుఁబోలెను

న్నదియునగు; పుంజికస్థలాం=పుంజికస్థ

లయనునప్పరసు; అద్రాక్షం= చూచి

నేనొకప్పుడు, నాభయంబున, దాఁ

బోవుచునా

కాశంబుననగ్నిజ్వాలవలె వెలుంగుచున్న

పుంజికస్థలయనునప్పరసుమిన్నంగంటి

ని. అని, తాత్పర్యము.

సా ప్రసహ్య మయా భుక్తా కృతా వివసనా తతః

స్వయంభుభవనం ప్రాప్తా లోళితా నశినీ యథా. ౧౨

టీక||తతః=అటుపిమ్మట; సా = ఆ

పుంజికస్థల; మయా = నాచేత; ప్రస

హ్య=బలాత్కారముగా; వివసనా=ది

గంబరగా; కృతా=చేయఁబడినదై; భు

క్తా=భోగింపఁబడినది. లోళితా= నల

పఁబడిన; నశినీయథా= తామరతీఁగవ

లె; స్వయంభుభవనం= బ్రహ్మదేవునిం

టిని; ప్రాప్తా=పొందినది.

అంత, నేనాపుంజికస్థలను బలా

త్కారంబునదిగంబరఁగాఁజేసి భోగిం

చితిని; అంత, నదివాఁడినతామరతూఁడు

వలెదీనయ్యి బ్రహ్మదేవునొద్దకుఁ బో

యినది. అని, తాత్పర్యము.

తస్య తచ్చ తదా మస్యే జ్ఞాత మాసీ న్మహాత్మనః

టీక||తచ్చ = ఆసంగతియు; తస్య=దను.

ఆ; మహాత్మనః= అధికమయినప్రభావ

ముగలబ్రహ్మదేవునకు; జ్ఞాతం = తెలి

యఁబడినది; ఆసీత్=అయినది. ఇతి(అ

ధ్యాహృతము)=అని; మస్యే=తలంచె

మహాత్ముండగు నాబ్రహ్మదేవునకు,

ఆసంగతిఁజెలిసినట్లుతోఁచుచున్నది.

అని, తాత్పర్యము.

అథ సంకుషితో దేవో మా మిదం వాక్య మబ్రవీత్. ౧౩

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౧౮౭

స ౧౩

టిక॥ అథ=అంత; దేవః = బ్రహ్మ దేవేషును.

పుండు; సంకుపితః=మిక్కిలియుఁగోపం అంత, బ్రహ్మ దేవుండు, మహాకో
చినవాఁడై; నూం - నన్నుఁగూర్చి; ఇ పంబునొంది, నన్నుఁగూర్చి యీమా
దం=ఈ; వాక్యం=మాటను; అబ్రవీత్= టంజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

అద్య ప్ర భృతి యా మన్యాం బలా న్నారీం గమిష్యసి
తదా తే శతధా మూర్ధాః ఫలిష్యతి న సంశయః ౧౪

టిక॥ అద్య ప్రభృతి=ఇది మొదలు; అ మున-లేదు.

న్యాం=ఇతరయైన; యాం=వీ; నా ఇది మొదలు, నీపిట్లు పరస్మిని బ
రీం=స్త్రీని; బలాత్ = బలాత్కారము లాత్కారంబునంబొందుదువేని, యప్పు
వలన; గమిష్యసి; పొందుదువో; తదా= డె, నీతలనూలువ్రయ్యలయి పగులం
అప్పుడె; తే=నీయొక్క; మూర్ధాః=త గలదు, సందేహంబులేదు. అని, బ్రహ్మ
ల; శతధా=నూలువ్రయ్యలుగా; ఫలి గేవుండుచెప్పెను.
ష్యతి=పగులును. సంశయః= సందేహ అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యహం తస్య శాపస్య భీతః ప్రసభమేవ తామ్

నారోపయే బలా స్థితాం వై దేహీం శయనే శుభే. ౧౫

టిక॥ అహం=నేను; ఇతి=అని; అ మువలన; శుభే= సుందరంబునగు; శ

స్య=అబ్రహ్మ దేవునియొక్క; శాపస్య= యనే=పాస్తునందు; నారోపయే=ఎ
(పంచమ్యర్థమందువచ్చి) శాపమువల కెంచుకొనకున్నాను.
న; ప్రసభమేవ= బలాత్కారముగా నేను, బహుకష్టంబుననాశాపంబున
న; భీతః= భయపడినవాఁడనై; వై దే కుభయపడియె, నీతనుబలాత్కారంబు
హీం= విదేహరాజుకూతురగు; నీ నంబొందకున్నాను.
తాం=నీతను; బలాత్= బలాత్కార అని, తాత్పర్యము.

సాగరస్యే వ మే వేగో మారుత స్యేవ మేగతిః

నైతద్దాశరథిర్వేద హ్యసాదయతి తేన మామ్. ౧౬

టీక॥ సాగరస్యేవ=సముద్రముయొక్క-వలె; షే=నాయొక్క-; వేగః=వేగమును; మారుతస్యేవ=వాయువుయొక్క-వలె; షే=నాయొక్క-; గతిః=గమనమును; ఏతత్=దీనిని; దాశరథిః=రాముండు; నవేద=ఎఱుంగఁడు; తేన=దానిచేత; చాం=నన్ను; ఆసాదయతిహి=	పొందుచున్నాఁడుగదా! సముద్రంబునకుంబోలె వేగంబును వాయువునకుంబోలె గమనంబునునాకున్నదని రామునకుఁ దెలియదు; కావున నేనాపైకి వచ్చుచున్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.
---	---

యస్తు సింహ మివాసీనం సుప్తం గిరి గుహాశయే
క్రుద్ధం మృత్యు మివాసీనం ప్రబోధయితు మిచ్ఛతి. ౧౭

టీక॥ యస్తు=ఎవ్వఁడయితే; గిరిగుహాశయే=పర్వతగుహామధ్యంబునందు; సుప్తం=నిదురించిన; సింహమివాసీనం=సింహమువలెనున్నవాఁడను; సుక్రుద్ధం(అధ్యాహృతము)=నిదురించిన; మృత్యుమివాసీనం=మృత్యువువలెనున్నవాఁడను; క్రుద్ధం=కోపస్వభావుండనగు; మాం=నన్ను; ప్రబోధయితుం=మేలకొలుపుటకు; ఇచ్ఛతి=కోరుచున్నాఁడో; సఃకీచ్యశః(అధ్యాహృతము)=అ	తంజెట్టివాఁడు? ఆరాముండు, పర్వతగుహయందు నిదురించుచున్నసింహంబును, నిద్రలేపునట్లు, నిద్రవోయియున్న మృత్యువును మేలుకొల్పునట్లు, ఊరకున్నయతికోపనుండగునన్నుకావలెనని పురికొల్పుచున్నాఁడే, అతంజెట్టివాఁడు? ఏమియుఁ దెల్పలేనివాఁడు. అని, తాత్పర్యము.
---	---

న మత్తో నిశితాఽబాణాఽ ద్విజిహ్వ ఏవ పన్నగాఽ
రామః పశ్యతి సంక్రామే తేన మా మభిగచ్ఛతి. ౧౮

టీక॥ రామః=రాముండు; సంక్రామే=యధుద్ధమనందు; మత్తః=నావలన; నిశితాఽ=తీక్షణములయినవియు; ద్విజిహ్వ=రెండునాలుకలుగల; పన్నగాని	హ్వే=రెండునాలుకలుగల; పన్నగాని
వ (స్థితాఽ)=సర్పములువలెనున్నవి	
యనునగు; బాణాఽ=బాణములను; నవ	

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధకాండము. ౧౮

స ౧౩

శృతి - చూడలేదు. లేన=అందుచేత; లయిన నాబాణంబులంగని యెటుంగఁ
మాం=నన్నుఁగూర్చి; ఆభిగచ్ఛతి=వ
చ్చుచున్నాఁడు. దు; కావుననే, యిప్పుడునామీదికి వ
ఇదివఱకెన్నండును, రాముండు, యు
ద్ధంబున, సపఁబులుంబోలె దీక్ష్యంబు
అని, తాత్పర్యము.

క్షిప్రం వజ్రోపమై ర్భ్రాతృశతధా కామృతకఞ్చుతైః
రామ మాదీపయిష్యామి ఉలాగభి రివ కుంజరమ్. ౧౮

టిక॥ క్షిప్రం=శీఘ్రముగా; శత మి=వెలిగించెదను.
ధా=నూలునూలుగా; కామృత ఇంక, శీఘ్రంబుగానే, యేనుంగుల
కఞ్చుతైః=ధనుస్సుననుండిజూతిన; వజ్రో పైఁగొఱివిక ట్టెలువేయునట్లు, రాముని
పమైః=వజ్రముతోఁబోల్చి-గల; బా పై, వజ్రంబువంటి పెక్కు బాణంబు
తైః=బాణములచేత; రామం=రాము లంప్రయోగించెదను.
ని; ఉలాగభిః=కొఱివిక ట్టెలచేత; కుంజ అని, తాత్పర్యము.
రమివ=ఏనుంగునువలె; ఆదీపయిష్యా

తచ్ఛాస్య బల మాదాస్యే బలేన మహతావృతః
ఉదయన్ సవితా కాలే నక్షత్రాణా మివ ప్రభామ్. ౨౦

టిక॥ అహం(అధ్యాహృతము)=నియొక్క; తత్=ఆ; బలంచ=సైన్యము
నేను; మహతా = గొప్పదగు; బ సుగూఁడ; ఆదాస్యే=ఖండించెదను.
లేన = సైన్యముచేత; వృతః = చు మఱియుఁ బ్రాతఃకాలంబున నుది
ట్టబడినవాఁడనై; ఉదయన్ = ఉద తుండగుసూర్యుండు, నక్షత్రంబులకాం
యించుచున్న . సవితా = సూర్యుఁ తింబోగొట్టునట్లు, నేనుగొప్పసైన్యం
దు; కాలే=ప్రాతఃకాలమునందు; నక్ష బుంగూడి, రామునియావాసర సైన్యం
త్రాణాం = నక్షత్రములయొక్క; ప్ర బునుగూడఁజక్కాడెదను.
భామివ=కాంతినివలె; అస్య=ఈరాము అని, తాత్పర్యము.

ని వాసవేనాపి సహస్ర చక్షుషా
యుధా స్తి శక్యో వరుణేన వా పునః
మయాత్వియం బాహుబలేన నిజీతా
పురీ పురా వైశ్రవణేన పాలితా. ౨౧

టిక||సహస్రచక్షుషా = వేయికం పఠపినది.

ద్లుగల; వాసవేనాపి=ఇంద్రునిచేతను; వేయికఁద్లుగలచేవేంద్రుఁడుగాఁగవరు
పునః=మఱియు; వరుణేనవా=వరుణు ఁండుగాని యుద్ధంబున, నాయెదుట,
నిచేతను; యుధా = యుద్ధముచేత; శ విలువవేగైరి; మఱియు, నేనుగుచేరునిం
క్యః=అలవియగువాడను; నాస్తి=కా గూడజయించి, యతనిచే బాలితంబ
ను. పురా=మున్ను; వైశ్రవణేన= కుబే గు నీలంకాపురింగొంటిని; ఇంక , మను
రునిచేత; పాలితా=రక్షింపఁబడిన ; ప్పొండగురాముండు నాకెంతమాత్ర
ఇయం=ఈ; పురీతు = లంకాపట్టణము ము? అని, రావణుండు మహాపార్శ్వుని
ను; మయా=నాచేత; బాహుబలేన = నితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
ధుజులముచేత ; నిజీతా= జయిం

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, త్రయోదశస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పంచండికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండత్రయోదశస్సర్గః టీక,
ముగిసినది.

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౯౧

స ౧౪

శ్లో

చతుర్దశశగళప్రారంభః.

నిశాచరేంద్రస్య నిశమ్య వాక్యం
స కుంభకణ్ణస్య చ గజితాని
విభీషణో రాక్షసరాజముఖ్య
మువాచ వాక్యం హిత మథాయుక్తమ్, ౧

<p>టీక॥ సః=అవిభీషణః=విభీషణః దుఃనిశాచరేంద్రస్య=రాక్షసేశ్వరుండ గురావణునియొక్క; వాక్యం= మాట ను; కుంభకణ్ణస్య= కుంభకణ్ణునియొ క్క; గజితానిచ=గజనలను; నిశ మ్య=విని; రాక్షసరాజముఖ్యం= రా క్షసరాజులలో శ్రేష్ఠుండగు రావణుని గూర్చి; హితం= మేలుగలిగించునదియు; అథాయుక్తం = పరమార్థముతో</p>	<p>గూడినదియునగు; వాక్యం=మాటను; ఉ వాచ=చెప్పెను. అంతవిభీషణుండు, రాక్షసేశ్వరుం డగురావణునిమాటను, కుంభకణ్ణ నిగజనలనువిని, రావణుంజూచి, హీ తంబునుబరమార్థసంయుతంబునగు, నీమాటంజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

వృతోహి బాహ్వంతరభోగరాశి
శ్రింతావిష సుస్త్తితతీక్షణదంష్ట్రః
పంచాంగుళీపంచశిరోతికాయః
సీతామహాహిస్తవ కేన రాజక. ౨

<p>టీక॥ రాజక=రాక్షసరాజుండవ గురావణుడా! బాహ్వంతరభోగరా శిః=వత్సస్థలమునుపడగలదియు; చిం తావిషః= చింతయను విషముగలది యు; సుస్త్తితతీక్షణదంష్ట్రః=చిలునగవను</p>	<p>కలుకులయినకోటలుగలదియు; పంచాం గుళీపంచశిరోతికాయః= అయిదువ్రే ళ్లనుఅయిదుతలల పెద్దదేహముగలది యునగు; సీతామహాహి=సీతయను గొప్పనర్పము; తవ=(తృప్తియాధానం</p>
---	--

దుష్పరి) నీచేత; కేన=ఎందుచేత; వృ
తః=కోరబడినది. "హి" అనునదిపా
దపూరణార్థము.

రాక్షస రాజుండవగు రావణుడా!
వత్సస్థస్థమను పడగగలదియుఁ జింత
యనువిషంబుగలదియుఁ జిలునగవనుక

జకుకోటలుగలదియు, దుఃఖవశంబునఁ
దలగడగాఁజేయఁబడిన హస్తంబునంద
లియుదువేళ్లను అయిదుతలలుగలిగి
నదియునగు, సీతయనుగొప్పసర్పమునే
లకోరితివి?

అని, తాత్పర్యము.

యావన్నలంకాం సమభిద్రవంతి
వలీముఖాః పర్వతకూటమాత్రాః
దంష్ట్రాయుధాశ్చైవ సఖాయుధాశ్చ
ప్రదీయతాం దాశరథాయ మైథిలీ. ౩

టీక॥ యావత్ = ఎంతవఱకు; దం
ష్ట్రాయుధాశ్చైవ = దంతములేయా
యుధముగాఁగలవారలును; సఖాయు
ధాశ్చ = గోల్లె యాయుధములుగాఁగ
లవారలును; పర్వతకూటమాత్రాః =
పర్వతశిఖరంబులంతటివారలునగు; వలీ
ముఖాః = వానరులు; లంకాం = లంకను
గూర్చి; సమభిద్రవంతి = రాగో; తా
వత్ (అధ్యాహృతము) = పలోపల;

మైథిలీ = సీతాదేవి; దాశరథాయ = రా
మునికొఱకు; ప్రదీయతాం = ఇవ్వఁబ
డుఁగాక.

దంతంబులును సఖంబులునెఱుఁగ
ధంబులుగాఁగల పర్వతశిఖరాకారుల
గువానరులు, లంకకు రాకమున్నె, సీతా
దేవిని రామునకొసంగుము.

అని, తాత్పర్యము.

యా శ్చగృహంతి శిరాంసి బాణా
రామేరితా రాక్షసపుంగవానామ్
వజ్రోపమా వాయుసమానవేగాః
ప్రదీయతాం దాశరథాయ మైథిలీ. ౪

టీక॥ యావత్ = ఎంతవఱకు; వజ్రోపమాః = వజ్రములతోఁబోలి-గలవియు;

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౩

స ౧౪

వాయుసమానవేగాః - వాయువుయొక్క
వేగముతో సమానమైన వేగముగలః
యునగు; రామేరితాః = రామునిచేత
యోగింపబడిన; బాణాః = బాణములు;
రాక్షసపుంగవానాం = రాక్షసశ్రేష్ఠుల
యొక్క; శిరాంసి = తలలను; నగృహం
తి = గ్రహింపవో; తావత్ (అధ్యాప్య)
తము) - అంతలోపల; మైథిలీ = నీతాడే

వి; దాశరథాయ = రామునికొఱకు; ప్ర
దీయతాం = ఇవ్వఁబడుఁగాక.
రాముండు, వజ్రసమానంబులును
వాయువునకుంబోలె వేగంబుగలవియు
సగుబాణంబులుప్రయోగించి, రాక్షసో
త్తములశిరస్సులందుంచుటకుమున్నే, నీ
తాడేనిరామునికొసంగుము.
అని, తాత్పర్యము.

భిత్వా న తావత్ప్రవిశంతి కాయం
ప్రాణాంతికాస్తే శనితుల్యవేగాః
శితాశ్వరా గాఢపవిప్రయుక్తాః
ప్రహస్త తేనైవ వికృష్టే శ్వప్.

ఓక్కప్రహస్తః = ప్రహస్తుఁడా! పా
ణాంతికాః = ప్రాణనాశముసేయునవి
యు; అశనితుల్యవేగాః = పిడుగునోస
మానమయిన వేగముగలవియు; శి
తాః = తీక్ష్ణములనగు; రాఘవవిప్రయు
క్తాః = రామునిచేతయోగింపఁబడిన; శ
రాః = బాణములు; తే = నీయొక్క; కాయం
= దేహమును; భిత్వా = భేదించి; న
ప్రవిశంతి = ప్రవేశింపకున్నవి (" తా

నత్ " అనునదివాక్యాలంకారాభిము)
తేనైవ = అందుచేతనే; త్వం = నీవు; విక
ృష్టనే = పొగడుకొనుచున్నావు.
ప్రహస్తుఁడా! ప్రాణహరంబులును
బిడుగువంటి వేగంబుగలవియును తీక్ష్ణం
బులునగు రామునిబాణంబులు. ఇంకను,
నీదేహంబుభేదింపకున్నవి; కావుననే,
నీవిట్లాశ్చస్త్రనిశేసినుచున్నావు.
అని, తాత్పర్యము.

స కుంభకజేఽంధజితౌ స రాజా
తథామహాపార్శ్వమహాదరౌవా
సికుంభకుంభౌచ తథాతికాయ
స్థాతుం నశక్తౌ యుధి రాఘవస్య. ౬

రాఘవస్య=రామునియొక్క; యు
ధి= యుద్ధమునందు; స్థాతుం= నిలుచు
టకు; కుంభక శ్లేంధ్రజితౌ = కుంభక
ణుండును ఇంద్రజిత్తును; న(శక్తా)= స
మర్థులుకారు. రాజా= రావణుండు;
న(శక్తః) = సమర్థుండుకాడు. త
థా= అట్లు; మహాపాశ్వమహేంద్ర
వా= మహాపాశ్వమహేంద్రులును
గాని; కుంభకుంభౌచ= కుంభుండును
గుంభుండును; తథా= అట్లు; అతికా

యః= అతికాయుండును; నశక్తాః= స
మర్థులుకారు.
కుంభకణుండుగాని యింద్రజిత్తు
గాని రాక్షస రాజుండగు రావణుండు
గాని, మహాపాశ్వమహేంద్రులుగా
ని కుంభుండుగుంభుండుగాని యతికా
యుండుగాని. యెవ్వరును యుద్ధంబున
రామునెదురు నిలువంజాలరు.
అని, తాత్పర్యము.

జీవంస్తు రామస్య న మోక్ష్యసేత్వం
గుప్త స్సవిత్రా పృథవా మరుద్భిః
న వా సవస్యాంక గతో న మృత్యో
నభో న పాతాళ మను ప్రవిప్తః ౭

టిక||త్వం=నీవు; జీవంస్తు = బ్రతికి
యున్నవాడవైమాత్రము; సవిత్రా=
సూర్యునిచేతను గాని; అథవా=లేక; మ
రుద్భిః=దేవతలచేతను గాని; గుప్తః=
రక్షింపబడిన వాడవయ్యు ; రామ
స్య(రామేణ) = రామునిచేత; నమో
క్ష్యసే=విడువబడవు; వాసవస్య=ఇం
దునియొక్క; అంకగతః=తొడనుబొం
దినవాడవైనను; న(మోక్ష్యసే)= వి
డువబడవు. మృత్యోః= మృత్యువుయొ
క్క; అంకగతః (అధ్యాహృతము)=
తొడనుబొందినవాడవైనను; న(మోక్ష

సే)=విడువబడవు. నభిః= ఆకాశము
ను గాని; పాతాళం=పాతాళమును గా
ని; అమ ప్రవిప్తః=ప్రవేశించినవాడవై
నను; న(మోక్ష్యసే)=విడువబడవు.
నీకు సూర్యుడుతోడవచ్చినను దే
వతలందఱుండోడ్పడినను, నీవు , దేవేం
దునితోడవై గూర్చుండినను, మృత్యువు
తోడవై గూర్చుండినను, ఆకాశంబు
బ్రవేశించినను, పాతాళంబు జొచ్చి
నను, రాముండు, నిన్ను బ్రాణంబుతో వి
డువడు. అవశ్యముచంపును; అని, విభీ
షణుండు చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౧౯౫

స ౧౪

నిశమ్య వాక్యం తు విభీషణస్య
తతః ప్రహస్తో వచనం బభాషే

టిక|| ప్రహస్తః=ప్రహస్తుండు; విభీషే=పలికినను.
షణస్య=విభీషణునియొక్క; వాక్యం = ప్రహస్తుండు, విభీషణుండుచెప్పిన
మాటను; నిశమ్యతు=విన్నుతనె; త మాటన వినియంత, నీమాటంజెపె
తః=అంత; వచనం=మ టను; బభా సు. అని, తాత్పర్యము.

న నో భయం విద్యన దైవతేభ్యో
న దానవేభ్యో హ్యథవా కుతస్మిత్. ౮

టిక|| నః=మాకు; భయం = భయ భయమును; నవిద్యహీ(విద్యః)=ఎటుం
ము; దైవతేభ్యః=దేవతలవలన; న= గము. గదా!
లేదు, దానవేభ్యః= దానవులవలన; దేవతలవలనగాని దానవుల వల
న=లేదు. అథవా = లేక; కుతస్మిత్ = నగాని యెవ్వరివలననుగాని మాకుభ
ఎందును; భయం (అధ్యాహృతము) = యంబులేదు. అని, తాత్పర్యము.

న యక్షగంధర్వమహారగేభ్యో
భయం న సంఖ్యే పతగో త్తమేభ్యః
కథన్తు రామా ద్భవితా భయం నో
న రేంద్రపుత్రా త్సమశే కదాచిత్. ౯

టిక|| నః=మాకు; సంఖ్య= యుద్ధ న; రామాత్=రామునివలన; సమశే=
మునందు; భయం=భయము; యక్షగం యుద్ధమునందు; కదాచిత్ = ఒకప్పుడైన
ధర్వమహారగేభ్యః= యక్షులవలన ను; భయం=భయము; కథన్తు=ఎట్లు;
నుగంధర్వులవలననుపెద్దసహములవల భవితా=కాగలదు?
నను; న=లేదు. పతగో త్తమేభ్యః=పక్షు యక్షులవలనగానిగంధర్వులవలన
లలోను త్తమమగువానివలనను; న= లే గాని యురగంబులవలనగాని పక్షిసం
దు, నరేంద్రపుత్రాత్=రాజుకొడుకై ఘంబులవలనగాని, మాకు యుద్ధంబున

నెంతమాత్రముభయంబులేదు; ఇంకను | అనమాకేమిభయము? అని, ప్రహస్తుండు
నువ్వుండగు రాచపిల్ల కాయ రామునివ | విభీషణునితోఁజెప్పెను అని, తాత్పర్యము

ప్రహస్తవాక్యం త్వహితం నిశమ్య

విభీషణో రాజహితానుకాక్షీ

తతో మహాత్మా వచనం బభాషే

ధర్మార్థకామేషు నివిష్టబుద్ధిః. ౧౦

టీక|| మహాత్మా = పూజ్యమయిన నబుద్ధిగలవాఁడై; వచనం = మాటను; బ
స్వభావముగలవాఁడును; రాజహితా భాషే = చెప్పెను.
నుకాంక్షీ = రాజుమేలునుగోరువాఁడు మహాత్ముండును రావణుని మేలుకో
నగు; విభీషణః = విభీషణుండు; అహితం = రువాఁడునుగోరి విభీషణుండు, రాజునకుఁగీ
కీడుగలిగించునట్టి; ప్రహస్తవాక్యం = ప్ర డుగలిగించునట్టి ప్రహస్తునిమాటనువిని,
హస్తునిమాటను; నిశమ్యతు = విన్నంగి ధర్మార్థకామంబుల మూడింటినింజ
నె; తతో = అంత; ధర్మార్థకామేషు- క్య-౯ గా నాలోచించి, యీమాటం జె
ధర్మమునందును అర్థమునందును గా ప్పెను. అని; తాత్పర్యము.
మమునందును; నివిష్టబుద్ధిః = ఉంచబడి

ప్రహస్త రాజాచ మహేందరశ్చ

త్వం కుంభకణశ్చ యథా ధర్మజాతమ్

బ్రవీథ రామప్రతి తన్నశక్యం

యథాగతి స్వగ్ధ మధమబుద్ధేః. ౧౧

టీక|| ప్రహస్త = ప్రహస్తుఁడా; రా మును; యథా = ఎట్లు; బ్రవీథ = చెప్పుచు
జాచ = రాక్షస రాజుండగు రావణుండు న్నాగో; తతో = అది; అధర్మబుద్ధేః =
ను; మహేందరశ్చ = మహేందరుండును; అధమంబునందు బుద్ధిగలవానికి; స్వ
త్వం = నీవును; కుంభకణశ్చ = కుంభక గణం = స్వగణమునుగూచి; గతిర్య
ణుండును; అధర్మజాతం = కార్యజాత థా = పోవుటవలె ; రామప్రతి =

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౧౯౭

స ౧౪

రామునిగూర్చి; సశక్యం=అలవికాదు.

ప్రహస్తుడా! నీవును, రావణుండును మహాదరుండును గుంభకణ్ఠుండును, జెప్పకార్యము, అథమివ మ్మనకు న్వ

గ౯ గమనంబునీర్ధింపనట్లు, రామునివిషయమయి యెంకిమాత్రము, సఫలముకానేరదు. అని; తాత్పర్యము-

పథస్తు రామస్య మయా త్వయావా

ప్రహస్త సర్వై రపి రాత్రినై ర్వా

కథం భవే దథకవిశారదస్య

మహాణకవం తతూ మివా స్థవస్య. ౧౨

టీక|| ప్రహస్త=ప్రహస్తుడా! మయా=నాచేతఁగాని; త్వయావా=నీచేతఁగాని; సర్వై=సమస్తులయిన; రాత్రినై=సరిపివా=రాత్రినులచేతనుం గాని; అథకవిశారదస్య=కార్యములయందుఁ బండితుండగు; రామస్య=రామునియొక్క; పథస్తు=చఁపుటయొక్క; అస్థవస్య=తెప్పలేనివానికి; మహాణకవం=మహాసముద్రమును; తతూ=దాటుటకు;

శక్తి (అధ్యాత్మికము) ఇవ = సామర్థ్యమువలె; పథం=విల్లు; భవేత్=అగును? ప్రహస్తుడా! తెన్నకొయ్యయి ననులేనివానికి మహాసముద్రంబు దాటిన అవిగానట్లు, నాకుఁ గాని సేవఁ గాని, రాత్రినులయందఱకుం గాని, కార్యదత్తుండు గురాముని పధింపనలవిగాదు. అని, తాత్పర్యము.

ధర్మప్రధానస్య మహారథస్య

ఇష్టాకుపంతప్రభవస్య రాజ్ఞః

ప్రహస్త కేవాశ్చ తథావిధస్య

కృత్యేషు శక్తస్య భవంతి మూఢాః. ౧౩

టీక|| ప్రహస్త = ప్రహస్తుడా! ధర్మప్రధానస్య=ధర్మమెప్పిధానము

గాఁగలవాఁడును; మహారథస్య=తన్నునుసారధిని గుఱ్ఱంబులనురక్షించు కొను

చుఁబదునొకండు వేలమందివిలుకాండ్రు
తోఁబోరు వాఁడును ; ఇత్వోక్తువంశ
ప్రభవ్య = ఇత్వోక్తువంశమే కార
ణముగాఁ గలవాఁడును ; తథావిధ
స్య = అట్టివాఁడును ; శక్తస్య =
సమర్థుఁడును ; రాజ్ఞః = జనరం
జనము సేయువాఁడునగు రామునియొ
క్క ; కృత్యేషు = కార్యములయందు ;
దేవాశ్చ = దేవతలునుగూడ ; మూ
ఢాః = మోహము నొందిన వార
లు; భవంతి = అగుచున్నారు.

ప్రహస్తుఁడా! పరమ ధార్మికుం
డును దన్నును సారథిని గుఱ్ఱంబులనుం

గాపాడుకొనుచుఁ బదునొక్కండువే
లమంది విలుకాండ్రతోఁ బోరంజాలిన
వాఁడును బరాక్రమనిధానంబగు నిత్వో
క్తువంశంబునంబుట్టినవాఁడును అట్లు వి
రాధుండుఁగబంధుండువాలియు మొద
లగుననేక మహావీరులనువధించినట్టిమ
హాపరాక్రమశాలియును మహా సమ
ర్థుఁడును జనరంజనంబు సేయువాఁడు
నగు రామునియెదుట, యుద్ధంబున, దేవ
తలుం గూడ మోహితులగుదురు; ఇంక
మనమెంతమాత్రము వారలము?

అని, తాత్పర్యము.

శీర్ష్టా నతా య త్తవ కంకపత్రా
దురాసదా రాఘవవిప్రముక్తాః
భిత్వా శరీరం ప్రవిశంతి బాణాః
ప్రహస్త తేనైవ వికత్తసే త్వమ్. ౧౪

టీక॥ ప్రహస్త = ప్రహస్తుఁడా ! శీ
ర్ష్టాః = కఱకుగలవియు; నతాః = వంగినవి
యు; కంకపత్రాః = కంకపక్షులయొక్క
లుగలవియు; దురాసదా = చేసినకరాని
వియునగు; రాఘవవిప్రముక్తాః = రా
మునిచేవిడువఁబడినవగు; బాణాః = బా
ణములు; తవ = నీయొక్క; శరీరం = దే
హమును; భిత్వా = భేదించి; ప్రవిశంతి

(ఇతి)యత్ = ప్రవేశించుచున్నవనునది
యేదిగలదో; తేనైవ = అందుచేతనే;
త్వం = నీవు; వికత్తసే = పొగడుకొనుచు
న్నావు,

ప్రహస్తుఁడా! శీర్ష్టంబులును నతప
ర్వంబులును గంకపక్షియొక్కలుగట్టినవి
యు, మహావేగంబులగుటచేదురాసదం
బులునగు రామునిచేఁబ్రయోగింపఁబడిన

శ్రీమద్రామాయణముః యుద్ధకాండము.

౧౯౯

స ౧౪

జ్ఞ

జ్ఞ

దాణంబులు, నీచేహంబును, భేదిచిప్ర తిచేసికొనుచున్నావు. అని తాత్పర్యము.
వేళింపంగలవు; కావుననే, నీవిట్లాత్తును.

స రావణో నాతిబల స్త్రిశీరో
స కుంభకణోక్త్య స్త సుతో నికుంభః
స చేంద్రజి ద్దాశరథిం ప్రసోధం
త్వం వా రణే శక్రసమం సమథాణి. ౧౫

టిక॥ రణే=యుద్ధమునందు; శక్రస మధుకాండముకాదు. ఇంద్రజిచ్చ=ఇంద్ర
మం=జేవేందునీతో సమానుండగు; దా జిత్తుగాని; త్వంవా=నీవుగాని; సర్వే
శరథిం=రాముని; ప్రసోధం=ఓచుకట (అధ్యాహృతము)=అందఱును; ససమ
కు; రావణి=రావణుడు; స(సమర్థం)= థాణి=సమధులుకారు.
సమధుకాండముకాదు. అతిబలి=అధిక రావణుడుగానిమహాబలుండగుత్రి
మయినటలముగల; త్రిశీరో= త్రిశీ శీఘ్రండుగాని కుంభకణండుగాని
షుకాండము; స(సమర్థం)=సమధుకాండము యతనికొక కు నికుంభండుగాని యిం
కాదు. కుంభకణం=కుంభకణం ద్రజిత్తుగాని నీవుగాని, మీరెవ్వరును,
దు; స(సమర్థం) = సమధుకాండము శక్రసమానుండగు రాముని యుద్ధంబు
దు; అస్య = ఈకుంభకణంనియొకర; ననెదిరింపసమధులరుకారు.
సుతః=కొడుకగు; నికుంభం= నికుంభం అని, తాత్పర్యము,
దు; ససమర్థం (అధ్యాహృతము)=స

జేవాంతకోవాపి నరాంతకోవా
తథా తికాయో తిరథో మహాత్మా
అకంపనశ్చ ద్రిసమానసార
స్థాతుం నశక్తా యుధి రాఘవస్య. ౧౬

టిక॥ జేవాంతకోవా=జేవాంతకుడు ని; తథా=అట్లు; అతిరథం=పెక్కువిలు
గాని; నరాంతకోవా=నరాంతకుడుగా కాండ్యోతోటోరువాడును; మహాత్మా=

జ్ఞ

జ్ఞ

అధిక మైన బలముగలవాఁడనగు; అతికా
యః = అతికాయుఁడు గాఁ; అప్రిసమా
నసారః = పర్వతముతో సమానమును
బలముగల; అకంపనశ్చ = అకంపనఁడు
గాని; రాక్షసస్య = రాక్షసయొక్క;
యుధి = యుద్ధమునందు; స్థానం = నిలు
చుటకు; సశక్తః = సమర్థులుకారు.

చేవాంతకుండు గాని నరాంతకుండు
గాని పెక్కువిలుకాండ్రతో సేకకాలం
బునఁబోరంజాలినవాఁడును మహాబలుం
డునగు నతికాయుండును గాని పర్వతస
మానబలుండగునకంపమండును గాని,
యుద్ధంబున, రామునదుట నిలువంజాల
రు. అని. తాత్పర్యము.

అనఁడు హి గాఢా వ్యసనాభిధాతో
మిత్రై రిమితప్రతిష్ఠైర్భవద్భిః
అన్యాయతే రాక్షసనాశనాథేః
సీత్యైః ప్రకృత్యా హ్య సమీశ్యకాన్. ౧౭

టీకా || అ = మీత్త్యకాన్ = అలాగే చింతపడి
చేయువాఁడనగు ("హి" అనునది పాద
పూరణార్థము); సమీశ్యకాన్ = స్వభా
వము చేత; సీత్యైః = చింతపడిన; వ్యసనా
భిధానః = స వ్యసనములచేలొక
నలబడినవాఁడునగు; అనఁడు = ఈ; రా
జా = రాక్షస రాజుండగు గాఢావ్యసన;
రాక్షసనాశనాథేః = రాక్షసులనశిం
పఁజేయుటకును ప్రయోజనమునెన్ని
మయు; అమితప్రతిష్ఠైః = శత్రువులతో
బోలికలగు; మిత్రైః = స్నేహితులర
గు; భవద్భిః = మీ చేత; అన్యాయతేహి =

అనునలంపబడుచున్నాఁడనా!
అలాగే చింతపడి చేయువాఁడును చీత్త
వ్యసనాభిధానరావలయును "వాక్యా
ప్రవృత్తి, దండపాదుప్రవృత్తి, అథాదూ
షణము, పానము, స్త్రీ, వేట, బాదము"
అనునీ సవ్యసనంబులకునులోబడిమల
చింతలుచెలియక, రాక్షసులకందఱకు,
నాశంబుగల్గించునట్టికార్యంబు సేయం
దలంపఁగా, మీరలందఱు, స్నేహితులని
పేరుపెట్టుకొని, శత్రువులపగిది, నతని
యెదుట, నిచ్చకములాడుచున్నారు.
అని, తాత్పర్యము.

అనంతభోగేన సహస్రమూర్ధ్నాః
నాగేన భీమేన మహాబలేన

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౨౦౧

స ౧౪

బలా త్పరిక్షిప్త మిమం భవంతో

రాజాన ముత్తిప్య విమోచయంతు. ౧౮

టీక॥ భవంతః = మీరలు; అనంతః | స్త్రిప్య=ఎత్తి; విమోచయంతు = విడి
భోగేన=తుదిలేని దేహముగలదియు ; పింతురుగాక.
సహస్రమూర్ధ్నాః= వేయితలలుగల రాక్షసరాజుండగురావణుని, దుదిలే
దియు; భీమేన=భయంకరంబును; మ నిదేహంబుగలదియు, వేయితలలుగల
హాబలేన = అధికమయినబలముగలది దియుభయంకరంబును మహాబలంబున
యునగు; నాగేన=సహముచేత; బ గురామనైరంబను మహాసహంబుచు
లాత్=బలాత్కారమువలన ; పరిక్షి ట్టుకొనియున్నది; మీరలు, సర్పంబులచా
ప్తం=చుట్టబడిన; ఇమం=ఈ; రాజా ఱుదోలి, యితనివిడిపించుడు.
నం=రాక్షసరాజుండగురావణుని; ఉ అని, తాత్పర్యము.

యావద్ధి కేశగ్రహణం సుహృద్భి

స్సమేత్య సర్వైః పరిపూర్ణకామైః

నిగృహ్య రాజా పరిరక్షితవోః

ఘాతై ర్యథా భీమబలై ర్మహాహతః. ౧౯

టీక॥ పరిపూర్ణకామైః= నిండిన తేగ్రహణం=వెండుకలపట్టుటవఱ
కోర్కులుగలవారలగు; సుహృద్భిః = కు;నిగృహ్య = నిగ్రహించి; పరిరక్షిత
స్నేహితులచేత; సర్వైః=అందఱిచే వ్యంఃరక్షింపబడవలసివచ్చుచున్నది!
తను ; సమేత్య = ఒకటియై ; రా రాజుదుమాకణంబునొందునేని,
జా=రాజు; భీమబలైః= భయంకరమ రాజుచేసమస్తరాజులంబులంబొందిపూ
గులముగల; ఘాతైః= భూతముల ణకాములయినమిత్రులు, అందఱునై
చే; మహాహతః(అధ్యాపృతము) = ప కమత్యంబునొంది, యితని, మహాబలం
ట్టుకొనబడిన; పురుషః(అధ్యాపృత బులగుభూతంబులచేనావిష్టుండగుపురు
ము)యథా=పురుషుడువలె ; యావ ఘంబాలె, తలవెండుకలంబట్టియొడ్డి

యయినను, నిగ్రహించి, మంచిమాగఁబునకుఁ జేవలయును. అని, తాత్పర్యము.

సువారిణా రాఘవసాగరేణ

(“సంహరిణా” ఇతిపాఠాంతరం)

ప్రచ్ఛాద్యమానస్తపసా భవద్భిః

యుక్తస్త్వయం తారయితుం సమేత్య

కాకుత్స్థపాతాళముఖే పతకసః. ౨౦

టీక॥ సువారిణా = మంచిసమూహముగ

లవాఁడును, మంచిజలముగలదియునగు;

(పాఠాంతరమునందు) సంహరిణా = న

శింపఁజేయునట్టి; రాఘవసాగరేణ = ల

త్వఁబడనుసమద్రముచేత; ప్రచ్ఛాద్య

మానః = కప్పబడుచున్నవాఁడును; కా

కుత్స్థపాతాళముఖే = రాముండనుబడ

దానలము యొక్క ముఖమునందు; ప

తక = పడుచున్నవాఁడునగు; అయం = ఈ;

సః = అట్టి రావణుడు; తరసా = శీఘ్ర

బున; భవద్భిః = మీచేత; సమేత్య = ఒకటి

యయి; తారయితుం = దాఁటించుటకు;

యుక్తస్త్వం = అహుఁడుగదా!

మీకునమస్తసుఖంబులుఁగలిగించిన

ట్టియీ రావణుండిప్పుడువినాశంబునొం

చుటకై, లక్ష్యఁబడనుసముద్రంబునము

నింగి రాముండనుబడదానలాగ్ని ముఖం

బునంబడనున్నాఁడు, కావున, మీరలంద

ఱునైకమత్యంబున, సితనిందరింపఁ జే

యవలయును. అని, తాత్పర్యము.

ఇదం పురస్యా స్య స రాక్షసస్య

రాజ్యశ్చ పథ్యం ససుహృజ్జనస్య

సమ్యగ్వివాక్యం స్వమతం బ్రవీమి

నరేంద్రపుత్రాయ దదామి పత్నీమ్. ౨౧

టీక॥ ఇదం = ఇది; అస్య = ఈ; పుర

స్య = పట్టణమునకును; ససుహృజ్జనస్య =

స్నేహిత జనముతోఁగూడిన; రాజ్య

శ్చ = రావణునకును; పథ్యం = హితము.

స్వమతం = నామతమయిన; వాక్యం =

మాటను; సమ్యక్ = చక్కఁగా; బ్రవీమి

హి = చెప్పుచున్నానుగదా! నరేంద్రపు

త్రాయ = రాజపుత్రుండగు రామునికొ

జకు;పత్నీం=భార్యను;దదామ=ఇచ్చె తంబు; నామతంబుజెప్పెదను జక్క-
దము. గావించుడు;రాజపుత్రుండగురామునకు

నేనుజెప్పినది, యీ లంకాపురము అతనిభార్యయగు సీతాదేవినిసంగద
నకును రాజునకును మీకందఱకును హి ము. అని, తాత్పర్యము.

పరస్య వీర్యం స్వబలంచ బుద్ధ్యా
స్థానం త్షయంచైవ తథైవ వృద్ధిమ్
తథా స్వపక్షే ప్యనుమృశ్య బుద్ధ్యా
వచేత్ త్షమం స్వామిహితంచ మంత్రి. ౨౨

టీక॥మంత్రి=మంత్రి;పరస్య=శత్రు వ=రాజునకుమేలుగల్గునట్లుగాను ; వ
పుయొక్క; వీర్యం= పరాక్రమమును; దేత్=చెప్పవలయును.
స్వబలంచ=తనబలమును; బుద్ధ్యా= ఎ మంత్రియగువాడు , శత్రుబలంబు
ఱింగి; పరస్య(అధ్యాహృతము.)= శ నుతనరాజుబలంబును, తెలిసికొని,శత్రు
త్రుపుయొక్క; స్థానం=సామ్యమును ; వునకుంగలిగినసామ్యంబునువృద్ధిక్షయం
క్షయంచైవ=నాశమును; తథైవ= అ బులను,ఎఱింగి,యట్లు,తనరాజువృద్ధిక్ష
లై; వృద్ధిం=వృద్ధిని; తథా=అట్లు;స్వ యంబులనువిమర్శించి; యుక్తంబుగా
పక్షే=తనపక్షమునందును; బుద్ధ్యా= నురాజునకుమేలుగల్గునట్లుగాను, జెప్ప
బుద్ధిచేత;అనుమృశ్య= విమర్శించి;క్ష వలయును.అని,విభీషణుండుచెప్పెను-
మం=యుక్తంబుగాను; స్వామిహితం అని,తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, చతుర్దశస్సర్గః.
ఇది,సప్తాధ్యాయము.

ఇది,పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు,శ్రీమద్రామాయణాంధ్రీ
వ్యాఖ్యానంబునందు,యుద్ధకాండచతుర్దశస్సర్గః టీక,
ముగిసినది.

డైన; రాక్షసేన=రాక్షసునిచేతి; సు
పాకృతేనాపి= మిక్కిలియునధమున
చేనైనను; రణే=యుద్ధమునందు; సిహం
తుం=చంపుటకు; శక్యా= అలవియగు
దురు. భీరో=పిఱికివాఁడా! కుతః=ఎం
దువలన; భీషణసేస్త= భయపఱచి
నావు?

రాక్షసుండవగువిభీషణుడా! రాచ
కొమరులగుచారామలక్ష్మణులను, మా
లో నొక్కనీచరాక్షసుండైనను, యు
ద్ధంబునంజంపివేయును; పిఱికివాఁడా!
నీవేలయూరకభయపఱచెదవు?
అని, తాత్పర్యము.

త్రిలోకనాథో నను దేవరాజ
శృక్రో మయా భూమితలే నివిష్టః
భయాదీతా శ్చపి దిశః ప్రపన్నా
స్సర్వే తథా దేవగణా స్సమగ్రాః ౫

టిక||నను=ఓయి! త్రిలోకనాథః=
ముల్లోకంబులకునుబ్రభుండును; దేవరా
జః=దేవతలకుఁబ్రభుండునగు; శక్రో=
ఇంద్రుఁడు; మయా=నాచేత; భూమి
తలే=నేలయందు; నివిష్టః=పడినాఁడు.
తథా=అట్లు; సమగ్రాః=సమస్తముల
గు; దేవగణాశ్చపి=దేవసమూహము
లును; సర్వే=అన్నియును; భయాదీ
తాః = భయముచేచీ వీడింపఁ బడిన

వై; దిశః=దిక్కులను; ప్రపన్నాః=పోం
దినవి.
ఓయి! ముల్లోకంబులకునునాథుం
డునుదేవేంద్రుండునగునింద్రునినేను, నే
లంబడఁద్రోసితిని; మఱియుదేవతలనం
దఱ, గుంపులుగుంపులుగా, భయఁబున,
దిక్కులకుంబాటువట్లుగావించినాను.
అని, తాత్పర్యము.

విరావతో విస్వర మున్నదక్ స
నిపాతితో భూమితలే మయాతు
వికృత్య దంతౌ తు మయా ప్రసహ్య
విత్రాసితా దేవగణా స్సమగ్రాః. ౬

టీక || విస్వరం=అధికముగా ధ్వనిగ
ల్లనట్లుగా; ఉన్నదన్=అటుచున్న;
సం=అ; విరావతం=విరావతము; మ
యాతు=నాచేతనే; ధూమితలే=నేల
యందు; నిపాతితం=పడఁదోయఁబడి
నది. మయా=నాచేత; ప్రసహ్య=బలా
త్కారముగా; దంతే=దంతములను;
వికృప్య=పెరికి; సమగ్రాం=సమస్తము

లయిన; దేవగణాం=దేవసమూహము
లు; విత్రాసితాం=భయపలుపఁబడినవి.
నేను మహాధ్వనితో నటుచు వచ్చి
యైరావతంబుఁబట్టి నేలంబడఁదోసి
నాను; మజియు, నాయైరావతముదం
తంబులకొలలాత్కారంబుగాఁ బెరికి,
వాసచే నేనతలనందఱను భయపఱిచి,
పాఁబందోలినాను. అని, తత్పర్యము.

సో హం సురాణామపి దర్పహంతా

దైత్యోత్తమానామపి శోకదాతా

కథం నరేంద్రాత్తజయో న౯ శక్తో

మనుష్యయోః ప్రాకృతయో స్సువీర్యః. ౭

టీక||సురాణామపి=దేవతలయొక్క
యము;దర్పహంతా=గర్వముపోగొట్టు
వాఁడను; దైత్యోత్తమానామపి=అసు
రశ్రేష్ఠులకును; శోకదాతా=దుఃఖము
నొసంగువాఁడను; సువీర్యం=మంచిప
రాక్రమంబుగలవాఁడనగు; సం=అట్టి;
అహం=నేను; మనుష్యయోః=మనుష్యు
లను; ప్రాకృతయోః=నీచులును; నరేం
ద్రాత్తజయోః=రాచవిజ్ఞులనగురామ
లత్పర్యములవిషయమయి; కథం=ఎట్లు; న

శక్తం=సమర్థుండనుగాను;
నావలనదేవేంద్రుండు మొదలగు స
మస్తదేవతలనుగర్వంబుపీడిన; నావల
న, అసురోత్తములగుఁడ, దుఃఖంబు
నొందుదురు; అట్టిపరాక్రమశాలినిగునే
ను, మనుష్యుల, నీచులనగు, నీరాదక్షి
కాయలజయింపనవర్థుండఁగా నాశి
యేమిమాటఁ అని, యింద్రజిత్తుచేప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

అథేం ద్రకల్పస్య దురాసదస్య

మహాజనస్తద్వచనం సశమ్మ

తతో మహాభణం వచనం బభాషే

విభీషణ శృత్రుభృతాం పరిష్ఠః. ౮

టీక॥ అథ=అంత; శస్త్రభృతాం=ఆ	యినయథాముగల; వచనం = మాట
యధధారులలోపల; వరిష్టః=శ్రేష్ఠుండ	ను; బభాషే=చెప్పెను.
గు; విభీషణః=విభీషణుడు; ఇంద్రకల్ప	అంత, నాయుధధారులలోను త్ర
స్య=ఇంద్రునితో సమానుండును; దురా	ముండగు విభీషణుండు, దేవేంద్రతుల్యం
సదస్య=చేనక రానివాడును; మహాజ	డును జేనక రాని మహాపరాక్రమంబుగల
సః = అధికమయిన పరాక్రమంబుగల	వాడునగునయ్యింద్రజిత్తువచనంబువిని
వాడునగునింద్రజిత్తుయొక్క; తత్ =	పరమార్థయుక్తంబగునీమాటం జెప్పె
ఆ; వచనం=మాటను; నిశమ్య=విని ;	ను. అని, తాత్పర్యము-
తతః=అంత ; మహాథాం = అధికమ	

న తాత మంత్రే తవ నిశ్చయో స్తి

బాల స్త్వ మద్యా ప్యవిపక్వబుద్ధిః

తస్మా త్వయా హ్యోత వినాశనాయ

వచో థాహీనం బహు విప్రల ప్రమ్. ౯

టీక॥ తాత=నాయనా! తవ=నీకు;	మాట; బహు=అధికముగా; విప్రల ప్రం
మంత్రే=ఆలోచనమునందు; నిశ్చయః=	హి(విప్రలవితం)=ప్రేలబడినది.
నిశ్చయించుకొన్నది; నాస్తి=లేదు. స్త్వం=	నాయనా! నీకుమంత్రముసేయుట
నీవు; బాలః=పిన్నవాడవు. అద్యాపి=ఇ	యందు శక్తిలేదు; నీవు పిన్నవాడవు; ఇం
ప్పటికిని; అవిపక్వబుద్ధిః=పరిపక్వముకా	కనునీబుద్ధిపరిపక్వముకాలేదు; కావున
నిబుద్ధిగలవాడవు. తస్మాత్=అందువల	నె, నీకే వినాశంబుగలుగునట్లు, నిరథక
న; త్వయా = నీచేత; ఆత్మవినాశనా	కంబులగు నీమాటలనెచ్చుగాఁజేలినా
య = నీవినాశముకొఱకు ; అథాహీ	వు. అని, తాత్పర్యము.
నం=అథాముచేవిడువఁబడిన; వచః=	

పుత్రప్రవాచేనతు రావణస్య

త్వ మింద్రజిత్స్య త్రముఖోసి శత్రుః

యస్యే దృశం రాఘవతో వినాశం
నిశమ్య మోహ దనుమస్యసే త్వమ్. ౧౦

టీక ఇంద్రజిత్ = ఇంద్రజిత్తా ! త్వం=నీవు; యస్య=వరాహాసుకు; ఈ దృశం=ఇట్టి; రాఘవతః=రామునివల న; వినాశం=చేటును; నిశమ్య=విని; మో హాత్=అజ్ఞానమువలన; అనుమస్యసే= ఒప్పుకొనుచున్నావా; తస్య(అధ్యా హృతము)=అట్టి; రావణస్య=రావ ణునకు; త్వం=నీవు; పుత్రప్రవాదేన= కొడుకగుప్రసీద్ధిచేత; మిత్రముఖః=న్నే హితునిముఖంబువంటిముఖంబుగల; శ	త్రుస్తు= పగవాడవే; అసి = అగుచు న్నావు. ఇంద్రజిత్తా! ఈరావణునకు, రా మునివలన; బుత్రమిత్రకళ త్రాదిసహి తంబుగా, వినాశంబుగల్గుటనువినియు, నీవజ్ఞానంబున, నందుకుసమ్మతించుచు న్నావు; కావున, నీవు, రావణునకు, బుత్రుండనుపేరుపెట్టుకొనిమిత్రుండువ లెనభినయించుశత్రుండవై తివి. అసి, తాత్పర్యము.
--	--

త్వమేవ వధ్యశ్చ సుదుమతశ్చ
సచాపి వధ్యో య ఇహ నయత్వామ్
బాలం దృఢం సాహసికంచ యో ద్య
ప్రావేశయ స్తంత్రకృతాం సమీపమ్. ౧౧

టీక త్వమేవ=నీవే; వధ్యశ్చ=చం పదగిసవాడవును; సుదుమతశ్చ=మి క్కిలియుదుర్బుద్ధిగలవాడవును. యః= ఎవ్వడు; ఇహ=ఇచ్చటికి; త్వాం=ని న్ను; ఆనయత్=తోడొనివచ్చెనో; యః= ఎవ్వడు; బాలం = పిన్నవాడ వును; దృఢం=బలవంతుండవును; సా హసికంచ=సాహసంబుసేయువాడ	వునగునిన్ను; అద్య=ఇప్పుడు; మంత్రకృ తాం=అలోచనముసేయువారల యొ క్క; సమీపం= సమీపమును; ప్రావే శయత్=పొందించెనో; సచాపి=అతం డును; వధ్యః=చంపదగిసవాడు. ఇట్లు, పితృవినాశంబునకిష్టపడియు న్నావుకావున, నీవువధ్యుండవు; దుర్బు ద్ధివివై తివి; మఱియు, బాలుండవుబల
--	--

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౧౫

వంతుండవు సాహసంబు సేయుటయం | వేశంపఁజేసినిట్టివాఁడును, వధ్యుండు.
 దేప్రియంబుగలవాఁడవునగునిన్ను , ఇ | అని, తాత్పర్యము.
 చ్చటికిఁగొనివచ్చి, యాలోచనసభంబు

మూఢః ప్రగల్భోపినయోపపన్న
 స్తీక్ష్ణస్వభావోల్పమతి ర్దురాత్మా
 మూర్ఖ స్త్య మత్యంతసుదుర్మతిశ్చ
 త్వ మింద్రజి ద్బాలతయా బ్రవీషి. ౧౨

టిక॥ ఇంద్రజిత్ = ఇంద్రజిత్తా; త్వం = వాఁడవగుటచేత; బ్రవీషి = చెప్పుచు
 నీవు; మూఢః = తెలివిలేనివాఁడవు. ప్రగల్భాః = చమతకారవి, గర్వితుండవగుట.
 ల్పః = చమతకారవి, గర్వితుండవగుట. ఇంద్రజిత్తా! నీవు, తెలివిలేనివాఁడ
 అనినయోపపన్నః = అగుకువలేనివాఁడవు; గర్వితుండవు; శిక్షితుండవుకావు;
 వు. స్తీక్ష్ణస్వభావః = కూరమయినస్వభావముగలవాఁడవు. ఆల్పమతిః = నీచబుద్ధిగ
 కుర్రంబయిన స్వభావముగల వాఁడవు; నీచబుద్ధివి; దుష్టస్వభావుండవు; ఆ
 లవాఁడవు. దురాత్మా = దుష్టస్వభావము లోచన తెలియనివాఁడవు; మిక్కిలియు
 గలవాఁడవు. మూఖః = ఆలోచనలేని దుర్బుద్ధివి; పుష్పిన్నవాఁడవగుటచే, నే
 వాఁడవు. అత్యంతసుదుర్మతిశ్చ = మి మయుఁడెలియక ప్రేతెదవు.
 క్కిలియునధికమయినదుర్బుద్ధిగల వాఁ అని, తాత్పర్యము.
 డవును. త్వం = నీవు; బాలతయా = పిన్న

కో బ్రహ్మదండప్రతిమప్రకాశా
 సర్విష్ట తః కాలనికాశరూపాన్
 సహేత బాణాన్యమదండకల్పా
 న్నమక్షముక్తాన్యధి రాఘవేణ. ౧౩

టిక॥ కో = ఎవ్వఁడు; బ్రహ్మదండప్రతిమప్రకాశా = బ్రహ్మదండములో

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౨౧౧

స ౧౫

బోలి-గల కాంతిగలవియు; అర్చిష్ట
తః=జ్వాలలుగలవియు; కాలనికాశరూ
పా=మృత్యువుతో సమానమయినరూ
పముగలవియు; యమదండకల్పా=య
మదండముతో సమానములునగు; రాఘ
వేణ=రామునిచేత; సమత్వముక్తా=స
సమీపమునందువిడువబడిన; బాణా=బా
ణములును; యుధి= యుద్ధమునందు;

సహేత=ఓర్పును?
బ్రహ్మదండమువంటివియు జ్వాలలు
గలవియుమృత్యువువంటి లెజాపట్టునవి
యు యమదండసమానములునగు, రా
మునిచేతబ్రయోగింపబడినబాణముల,
యుద్ధంబుననెవ్వఁడుసహింపఁగలఁడు?
అని, తాత్పర్యము.

ధనాని రత్నాని విభూషణాని

వాసాంసి దివ్యాని మణీంశ్చ చిత్రాణి

సీతాంచ రామాయ సేవద్య దేవీం

వసేమ రాజస్మిహ వీతశోకాః. ౧౪

టిక॥ రాజ=రాక్షసరాజుండవ
గురావణుడా! ధనాని=ధనములను; ర
త్నాని=శ్రేష్ఠవస్తువులను; విభూషణా
ని=సొమ్ములను; దివ్యాని = శ్రేష్ఠముల
గు; వాసాంసి = వస్త్రములను; చి
త్రాణి=నానావిధములగు; మణీంశ్చ=
రత్నములను; దేవీం = రాణియగు; సీ
తాంచ=సీతను; రామాయ=రాముని
కొఱకు; సేవద్య = సమర్పించి; ఇ
హ=ఇచ్చట; వీతశోకాః=విడువబడిన

దుఃఖముగలవారలమయి; వసేమ=ఉం
డుదము.

రాక్షసరాజుండవగురావణుడా!
ధనములను అమూల్యపదార్థములను
భూషణములను దివ్యవస్త్రములను, నా
నావిధరత్నములను, సీతాదేవితోఁగూ
డ, రామునకు సమర్పించి, మనమిచ్చట,
సగృహములమై సుఖంబుగా నుండుదము.
అని, విభీషణుండుచెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, అధికావ్యే,

యుద్ధకాండే, పంచదశస్కంధః.

ఇది, స్వప్నార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయకాంధ్రీ
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండ పంచదశసర్గటిక,
ముగిసినది.

॥

సో డ శ స గ ణ ప్రా రం భః.

సునిపెద్దం హితం వాక్య ము క్తవంతం విభీషణమ్
అబ్రవీ త్పరుషం వాక్యం రావణః కాలచోదితః. ౧

<p>టీక॥ రావణః=రావణుడు; సునిపి ప్దం = చక్క-గా మనస్సునకుండగులున ట్లుగా; హితం=మేలుగల్గించునట్టి; వా క్యం=మాటను; ఉ క్తవంతం = చెప్పిన ట్టి; విభీషణం=విభీషణునిగూచి; కాల చోదితః= మృత్యువుచే ప్రేరింపఁబడి నవాడై; పరుషం=కూరిమగు; వా క్యం=మాటను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.</p>	<p>అట్లు, చక్క-గా మనస్సునకు వచ్చు నట్లు, హితవాక్యంబులు చెప్పినట్టి విభీష ణునిజూచి, రావణుండు, అట్టి హితం బుఁజెప్పినందుకు మిక్కిలియుగౌరవింప వలసినవాడయ్యు, మృత్యు ప్రేరితుం డై, పరుషవాక్యంబులదూషింప నారం భించెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

వసే తస్మా సపత్నేన క్రుద్ధేనా శీవిషేణ వా
న తు మిత్రప్రవాదేన సంవసే చ్చత్రుసేవినా. ౨

<p>టీక॥ సపత్నేన సహ=శత్రువుతోఁగూ డఁగాని; క్రుద్ధేన= కోపంబు నొందిన; ఆశీవిషేణవా= సర్పముతోఁగూడఁగా ని; సంవసేత్=ఉండవచ్చును. మిత్రప్రవా దేన= స్నేహితుండను ప్రసిద్ధిగల; శత్రు సేవినాతు= శత్రువును సేవించువాని తోమాత్రము; నసంవసేత్=వాసము సేయఁగూడదు.</p>
--

సాక్షాచ్ఛత్రుప్రతోఽగాని కుపితంబు యుండుశత్రుపక్షపాతితో మాత్రము
గుసంపాముతోఁగాని సహవాసమునే నెప్పుడేసహవాసమునేయరాదు.
యవచ్చును, స్నేహితవేషము ధరించి అని, తాత్పర్యము,

జానామి శీలం జ్ఞాతీనాం సర్వలోకేషు రాక్షస
హ్యవ్యంతే వ్యసనేష్యే తే జ్ఞాతీనాం జ్ఞాతయ స్సదా. ౩

టీక॥ రాక్షస=రాక్షసుఁడవగువిభీషణ= దుఃఖములయందు; హ్యవ్యంతే=
పణుఁడా! సర్వలోకేషు=సమస్తజనుల సంతోషించుచున్నారు.
యందును; జ్ఞాతీనాం=దాయాదులయొక్క రాక్షసుఁడా! సమస్తజనులలోను,
కర్కశీలం=స్వభావమును; జానామి=ఎ ఈజ్ఞాతుల స్వభావమునాకుఁడెలియు
ఁబుగుదును. ఏతే=ఈ; జ్ఞాతయః=దా ను; ఈజ్ఞాతులు, తమజ్ఞాతులకుఁగప్తము
యాదులు; సదా = ఎల్లప్పుడు; జ్ఞాతీ వచ్చునప్పుడంతయు, సంతోషమునొం
నాం = దాయాదులయొక్క; వ్యసనే దుదురు. అని, తాత్పర్యము.

ప్రధానం సాధనం వైద్యం ధర్మశీలంచ రాక్షస
జ్ఞాతయో హ్యవమన్యంతే శూరం పరిభవంతి చ. ౪

టీక॥ రాక్షస=రాక్షసుఁడా! జ్ఞాత రమనుజేయుదురు.
యః=దాయాదులు; ప్రధానం=శ్రేష్ఠ రాక్షసుఁడా! జ్ఞాతులు, తమజాతి
ని; సాధనం=కార్యసాధకుని; వైద్యం= లోఁబ్రధానుండుగువానిని, బండ్లితుని,
పండితుని; ధర్మశీలంచ=ధర్మశాస్త్రభా ధామికనుని, శూరుని, నవమానితురు;
వుని; శూరం= యుద్ధమునందుభయము మఱియుఁగిరిస్కరింతురు.
లేనివానిని; అవమన్యంతేహి= అవమా అని, తాత్పర్యము.
నింతురుగదా! పరిభవంతిచ=తిరస్కరింతురు

నిత్య మన్యోన్యసంహృష్టా వ్యసనే స్వాతతాయినః

ప్రచ్ఛన్నహృదయా ఘోరా జ్ఞాతయస్తు భయావహాః. ౫

టీక॥ ప్రచ్ఛన్నహృదయాః = మూ	వహాః = భయముగల్గించువారలు.
యః బడినమనస్సుగలవారలును; త్యం =	జ్ఞాతులు, ఇతరకాలములయందు, ఏ
ఎల్లప్పుడును; అన్యోన్యసంహృప్తాః =	కరిపైవొకరు మహాస్నేహముగలిగియు
ఒండొరులపైసంతోషంబునొందినవార	న్నట్లభించుచు, మనస్సులోనొకటి
లును సంతోషమునొందినట్లున్నవారలు	బయిటనొకటిగామాటలాడుచు, నెప్పు
ననుట; వ్యసనేషు = కష్టములయందు;	దునుగీడేతలంపుచు, నాపత్నమయంబుల
ఆతతాయినః = ద్రోహముసేయువార	ద్రోహంబుగావించురు; కావున, జ్ఞాతు
లును; ఘోరాః = భయంకరులునగు; జ్ఞాత	లవలనభయంబవశ్యముగల్గును; వారల
యస్తు = దాయాదులుమాత్రము; భయా	నమ్మరాదు. అని, తాత్పర్యము.

శూన్యమంతే హస్తీభి గీతా శ్లోకాః పర్వవనే క్వచిత్
పాశహస్తా న్నరాన్ దృష్ట్వా శృణు తాన్ గదతో మమ. ౬

టీక॥ క్వచిత్ = ఒకానొకచోట; ప	భవమందుపట్టి) నావలన; తాన్ = ఆశ్లో
ర్వవనే = పర్వవనమునందు; హస్తీభిః =	కములను; శృణు = వినుము.
ఏనుంగులచేత; పాశహస్తాన్ = పాశ	పర్వవనంబను నొకయరణ్యంబునం
ములుహస్తములందుగల; నరాన్ =	దు, ఏనుంగులు, తమ్ములబట్టుటకై పా
మనుష్యులను; దృష్ట్వా = చూచి; గీతాః =	శంబులంగొనవచ్చినపురుషులంజూచి,
పాదబడిన; శ్లోకాః = శ్లోకములు;	కొన్నిశ్లోకంబులంజెప్పినవి; వానింజె
శూన్యమంతే = వినబడుచున్నవి. గద	ప్పెదవినుము. అని, తాత్పర్యము.
తః = చెప్పుచున్నట్టి; మమ = (పంచమ్య	

నాగ్ని నాన్యాని శస్త్రాణి న నః పాశా భయావహాః

ఘోరా స్సాన్వభా ప్రయుక్తాస్తు జ్ఞాతయో నో భయావహాః. ౭

టీక॥ నః = మనకు; అగ్నిః = నిప్పు; న (భయావహాః) = భయంబుగలిగించున

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౨౧౫

స ౧౬

దికాదు. అన్యోని=ఇతరములయిన ;
శస్త్రాణి=ఆయుధములు; న (భయా
వహాని)=భయంబుగలిగించునవికావు.
పాశాని=తాళ్లును; భయావహాని=భ
యంబుగల్గించునవి; న= కావు. ఘో
రాని=భయంకరములును; స్వాధికాప
యక్తాని=స్వకార్యమునందుఁ బ్రయో
గింపఁబడినవియనగు ; జ్ఞాతయస్తు =
జ్ఞాతులుమాత్రము , మనజాతయేనుల
గులుమాత్రము;నని= మనకు ; భయా

వహాని=భయముగలిగించునవి.
మనకునెప్పువలనభయములేదు ; ఇ
తరాయుధంబులవలనను భయంబులే
దు; ఈపాశంబులవలనను మనకెంత
మాత్రముభయంబులేదు; అయితే, ని
దకాయములును, స్వకార్యపరిములు న
గు, నీవురుషులయొద్ద నుడువనట్టి మన
జాతయేనులగులే, మనకుభయంబు గలి
గించునవి అని, తాత్పర్యము.

ఉపాయ మేతే వశ్యంతి గ్రహణే నాన్రసంతయః

టిక|| ఏతే = ఈజ్ఞాతులయిన యే
నులగులు; గ్రహణే = ట్టుకొనుటయం
దు; ఉపాయం=ఉపాయమును; వశ్యం
తి=చెప్పును. అత్ర=ఇందు; సంతయః=

సందేహము;న=లేదు-
ఈ మనజ్ఞాతులె, వీరికి, మనలంబట్టు
టకుపాయంబులునేర్పునవి; ఇందు సందే
హము లేదు. అని; తాత్పర్యము.

కృత్వాన ద్భయోత్ జ్ఞాతిభయం సుకష్టం విదితం వచః. ౮

టిక|| కృత్వాన= సమస్తమయి
న; భయోత్ = భయముకన్నను; జ్ఞాతిభ
యం=జ్ఞాతులవలనిభయము; సుకష్టం=
మిక్కిలియుఁగష్టమయినది. వచః=ఈ
మాట; విదితం= తెలియఁబడినది.

అన్నిభయంబులకన్నను, ఈజ్ఞాతుల
భయమెమిక్కిలియుఁగష్టతరము, ఈసం
గతిను ప్రసిద్ధమే.
అని, తాత్పర్యము.

విద్యతే గోష సంపన్నం విద్యతే బ్రాహ్మణే దమః

విద్యతే శ్రీమ చాపల్యం విద్యతే జ్ఞాతితో భయమ్. ౯

టిక॥ గోష = అఫలయందు; సంప
న్నం = సంపద; విద్యతే = తలదు. బ్రాహ్మ
ణే = బ్రాహ్మణునియందు; దమి = ఇంద్రి
యనిగ్రహము; విద్యతే = ఉన్నది-స్త్రీ
మ = (స్త్రీ)లయందు; చాపల్యం = చాలచ
ల్యము; విద్యతే = ఉన్నది. జ్ఞాతీతః = జ్ఞా
తులయందు; భయం = భయము; విద్య
తే = ఉన్నది.

అఫలయందు సంపదయున్నది; బ్రా
హ్మణులందు, ఇంద్రియ నిగ్రహము
గలదు; స్త్రీలయందు చాపలంబు
న్నది; అట్లు, జ్ఞాతులవలననవశ్యముభ
యంబుగలదు. ఇట్లు, ఆయేనుగులు,
జ్ఞాకంబులంబరించినవి.
అని, తాత్పర్యము.

సో నేష్టమిదం సౌమ్య యదహం లోకసత్కృతః

విశ్వస్య విభిజాతశ్చ జ్ఞాతీనాం మూర్ఖ్యైః వస్థితః- ౧౦

టిక॥ సౌమ్యం = తిన్ననివాడవగు వి
భీషణుడా! తతః = అందువలన; అ
హం = నేను; లోకసత్కృతః = జనుల
చేఁబూజింపఁ బడినవాడనై; విశ్వ
ర్యం = విశ్వర్యమును; అభిజాతశ్చ = పొం
దినవాడనునై; జ్ఞాతీనాం = రాయాదు
లయొక్క; మూర్ఖ్యైః = తలయందు;
అవస్థితః = ఉన్నవాడనై; స్థితఇతి (అ

ధ్యాహృతము)యతే = ఉన్నాననునది
యేదిగలదో; ఇదం = ఇది; తవ (అధ్యాహృ
తము) = నీకు; నేష్టం = సమ్మతముకాదు-
సౌమ్యుడవగు విభీషణుడా! అట్లు
సీఘ్రజ్ఞాతీవికావున, నేను, ఇట్లులోకపూ
జితుండనై, పరమైశ్వర్యంబునొంది, జ్ఞా
తులలో ముఖ్యుండనై యుండుట, నీకు
సమ్మతముకాదు. అని, తాత్పర్యము.

యథా పుష్కరపక్షేషు పతితా స్త్రోయబిందవః

సశ్లేష ముపగచ్ఛంతి తథా నార్యేషు సంగతమ్ ౧౧

టిక॥ యథా = ఎట్లు; పుష్కరపక్షే
షు = తామరాకులయందు; పతితాః = ప
డిన; తోయబిందవః = జలబిందువులు; శ్లే
షం = విశ్యమును; నోపగచ్ఛంతి = పొం

దవో; తథా = అట్లు; అనార్యేషు = దుష్టు
లయందు; సంగతం = సంబంధము; శ్లేషం
(అధ్యాహృతము) = స్నేహసంబంధ
మును; నోపగచ్ఛంతి (అధ్యాహృతము) =

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౨౧౭

స ౧౬

పొందదు.

తామరాకులయందుబడిన జలబిం
దువులు, ఒకటితో నొకటిచేరనట్లు, దు

ష్టలతో నెన్నాళ్లు సహవాసము చేసిన
ను, స్నేహంబుగదారదు.
అని, తాత్పర్యము.

యథా మధుకర స్తపాఁ ద్రసం వింద న్నవిద్యతే
తథా త్వమపి తత్రైవ తథా౭ నాన్యేషు సౌహృదమ్. ౧౨

టీక|| యథా=ఎట్లు; మధుకరః=తు
మ్మెద; తపాఁ=కోర్కె-వలన; ద్రసం=
తేనియను; విందఁ=పొందుదు; తత్రై
వ=అపుష్పమునందే; నవిద్యతే= ఉండ
దో; త్వమపి=నీవును; తథా=అట్లు. అ
నాన్యేషు=దుష్టులయందు; సౌహృదం=
స్నేహము; తథా=అట్లు.

(ద్రావి, యంత, నాపుష్పంబునఁ, చేనియ
నిచ్చినయవకారంబుదలంచి, నిమిషంబై
ననునెలువదు గదా! అట్లు, నీవును, నావ
లనను నైసుఖంబులననుభవించి, నాకీ
షుకోరుచున్నావు; దుష్టలతో స్నేహ
ము సేయటయంతయుం దుదకు, అట్లు
నిష్ఫలమగును. అని, తాత్పర్యము.

తుమ్మెద, పుష్పంబులనుండు తేనియం

యథా పూర్వం గజ స్సాత్వా గృహ్య హస్తేన వై రజః
దూషయ త్యాన్యేనో దేహం తథా౭ నాన్యేషు సౌహృదమ్. ౧౩

టీక|| యథా=ఎట్లు; గజః= ఏనుం
గు; పూర్వం=మొదట; స్సాత్వా=స్నా
నముచేసి; హస్తేన వై = తొండిముచేత
నే; రజః = దుమ్మును; గృహ్య (గృహీ
త్వా)=తీసికొని; అత్తనః = తనయొ
క్క; దేహం = దేహమును; దూషయ
తి=చెఱచుకొనునో; అనాన్యేషు=దుష్ట
లయందు; సౌహృదం = స్నేహము; త

థా=అట్లు.
ఏనుంగు, మొదటఁ జక్క-ఁగా స్నాన
ముచేసి, యంతఁ, దనతుండముచేత నెదు
మ్మడిసి, దేహంబంతయుఁబోసికొను
నట్లు దుష్టలు మొదట బహుస్నేహ
ముగానుండి, విస్మృత, దానికివిఘాతము
సేయుదురు. అని, తాత్పర్యము.

యథా శరది మేఘానాం నిందతా మపి గజః తామ

నభవ శ్యంబుసంక్షేద స్తథా నార్యేషు సాహృదమ్. ౧౮

<p>టీక॥ యథా=ఎట్లు; శరది = శర తాగి-లమునందు; సింహతాం=తడుపు చున్నవియు; గజఃతామపి=గజిండు చున్నవియునగు; మేఘానాం = (పంచ మృధఃమందువస్తి) మేఘంబులవలన; అం బుసంక్షేదః=నీళ్ల తేమ; నభవతి=కాదో; అనార్యేషు = దుష్టులయందు; సాహృ దం=స్నేహము; తథా=అట్లు.</p>	<p>శరదృతువునందు మేఘంబువవఁ బుగురియునట్లు ఎంతగజిండుచుండిన ను, నేలయందుఁ దేమయియునుగలుగ కుండునట్లు, దుష్టులతో నెంతస్నేహము చేసినను, వారలుపకారిము సేయునట్లు భిన్నములుకాని, యెంతమాత్రము చేయరు. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

అన్య స్తే వంవిధం బ్రాయా ద్వాక్య మేత న్నిశాచర
అస్తిక్ ముహూతే నభవే త్వాంతు ధిక్కులపాంసనమ్. ౧౯

<p>టీక॥ నిశాచర = రాక్షసుడవగువి భీషణుడా ! అన్యస్తు = ఇతరుడుమా త్రము; ఏవంవిధం=ఇట్టి; ఏతత్=ఈ; వాక్యం = మాటను ; బ్రాయాత్ (చేత్) =చెప్పునేని; అస్తిక్=ఈ; ము హూతే=క్షణమునందే; నభవేత్ = ఉండఁడు , నశించుననుట. కులపాంస నం = పంశముచెఱపునట్టి ; త్వాం తు=నిన్నుఁగూచిమాత్రము; ధిక్=ద</p>	<p>హింపఁబడుటయగుఁగాక. రాక్షసుడవగు విభీషణుడా! నీవు తమ్ముడవనిమన్నించితిని; మఱియొక డిట్టిపరువవదనంబులాడునేని, యతం క్షణంబున నె వివాశంబు నొందునట్లు గావించు; నీవుపంశంబుఁజెఱపంబుట్టిన వాడవు; ఏ! అవతల! అని , రావణం డు, విభీషణునిగూర్చి , పరుషంబులాడె ను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

ఇత్యుక్తిః పరుషం వ న్యాయవాదీ విభీషణః
ఉత్పాత గదాపాణ శ్చతుభిః స్సహరాక్షసైః. ౧౬

టీక॥ న్యాయవాదీ = న్యాయముఁజెప్పనట్టి; విభీషణః = విభీషణుడు; ఇతి=

ఇట్లు; పరుషం = కఠినమయిన; వాక్యం = మాటను; ఉక్తిః = చెప్పబడిన వాఁడై; గదాపాణిః = గదచేతంగల వాఁడై; చతుర్భిః = నలుగురగు; రాక్షసైస్సహ = రాక్షసులతోఁగూడ; ఉత్పాతః = ఎగిరెను.

న్యాయవాదియగువిభీషణుడు, ఇట్లక్రమముగా రావణునిచేఁ బరుషవచనంబులనవమానితుండై, గదచేతంబూని, నల్వరి రాక్షసులతో, నాకాశంబునకుద్గమించెను. అని, తాత్పర్యము.

అబ్రవీచ్చ తదా వాక్యం జాతకోధో విభీషణః

అంతరిక్షగత స్త్రిమా న్భూతరం రాక్షసాధిపమ్. ౧౭

టీక॥ తదా = అప్పుడు; శ్రీమాన్ = కాంతిమంతుండగు; విభీషణః = విభీషణుండు; అంతరిక్షగతః = అంతరిక్షమునొందినవాఁడై; జాతకోధః = కలిగిన కోపముగలవాఁడై; భూతరం = అన్నయగు; రాక్షసాధిపం = రాక్షసేశ్వరుండగు రావణునిగూర్చి; వాక్యం = మాటను; అబ్రవీచ్చ = చెప్పెను.

అట్లు, విభీషణుండు అంతరిక్షమునొంది, ప్రతికూలంబగు రావణసహవాసంబువదలుటయు ననుకూలంబగు రామసమాశ్రయంబుగోరుటయునను, నీరెంటివలనంగలిగిన పరమకాంతిచే వెలుంగుచు, అన్నయగు రాక్షసేశ్వరుండగు రావణునిజూచి, కుపితుండై, యీ మాటంజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

స త్వం భ్రాతాసి మే రాజన్ బ్రూహి మాం య ద్యచిచ్చసి

టీక॥ రాజన్ = రాక్షసరాజా! సః = అట్టి; త్వం = నీవు; మే = నాడొక్కఁ; భ్రాతా = అన్నవు; అసి = అగుచున్నావు. యత్, యత్ = డేని డేని; ఇచ్చసి = కోరుచున్నావో; మాం = నన్నుఁగూచి; తత్ (అధ్యాహృతము) = దా

నిని; బ్రూహి = చెప్పుము. రాక్షసరాజుండవగు రావణుడా! నీవునాకుజ్యేష్ఠభ్రాతవు; కావున, నీకేమేమిచెప్పవలెననియున్నదో, ఆమాటలన్నియుఁ జెప్పుము; నేనుబదులాడఁగూడదు. అని, తాత్పర్యము.

శ్రేష్ఠో మాన్యః పితృసమో నచ ధన్యః పథే స్థితః. ౧౮
ఇదంత పరుషం వాక్యం న జ్ఞమాన్యచృతం తవ

టీక॥ త్వం (అధ్యాహృతము) = నీవు;	ము; నత మామి = ఓర్వసు.
శ్రేష్ఠః = అన్నపు. మాన్యః = పూజ్యుండ	నీవు, నాకు శ్రేష్ఠభ్రాతృ, తండ్రివ
పు; పితృసమః = తండ్రితో సమానుండవు.	తంబూజనీయుండవు; అయితే, ధన్య
ధన్యః పథే = ధన్యమాగణమునందు;	మాగణంబువదలినావు; మఱియు, నా
స్థితశ్చ = ఉన్నవాండవు; మాత్రము; న =	మీద, ననత్యముగా దోషంబుమోపి, ప
కాపు. తవ = నీయొక్క; అన్యతం = అస	రుషవచనంబుల దూషించినావు; దీనిని
త్యమయిన; ఇదం = ఈ; పరుషం = కఠిన	మాత్రము సహించను.
మయిన; వాక్యంతు = మాటనుమాత్ర	అని, తాత్పర్యము.

సుసతం హితకామేన వాక్యము క్తం దశానన. ౧౯
న గృహం త్యక్త తాత్మనః కాలస్య వశ మాగతాః

టీక॥ దశానన = రావణుడా! హిత	కం = అధీనతను; ఆగ లాః = బొందినవార
కామేన = మేలుగోరునట్టి; మయా = నా	లయి; నగృహం = గ్రహింపరు.
చేత; సుసతం = చక్క-గా నిశ్చయించు	రావణుడా! నేను, నీమేలుగోరి, చ
డిన; వాక్యం = మాట; ఉక్తం = చెప్ప	క్క-గా నిశ్చయించి, నీకు హితకరంబగు
బడినది. అకృతాత్మనః = చేయబడినబు	మాటం జెప్పెదని; అయితే, బుద్ధిహీనులు,
ద్దిగలవారలు, శిక్షింపబడనిబుద్ధిగలవా	మృత్యునశంకతులయి, హితోపదేశం
రలనుట; కాలస్య = మృత్యువుయొక్క; వ	బు, విన్నారు. అని, తాత్పర్యము.

సులభాః పురుషా రాజ సతతం ప్రియవాదినః. ౨౦
అప్రియస్య చ పథ్యస్య వక్తా శ్రోతాచ దుర్లభః

టీక॥ రాజ = రాక్షసరాజుండవ | వకరంబులగు మాటలం జెప్పనట్టి; పురు
గు రావణుడా! ప్రియవాదినః = సంతో | నాః = పురుషులు; సతతం = ఎల్లప్పుడు

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౨౦

సం.

౨౧

ను; సులభాః=సులభులు. అప్రియస్య =
అనిష్టంబగు; పత్యస్యచ= హితముయొ
క్కమాత్రము; పక్తా=చెప్పవాడును;
శ్రోతాచ=వినువాడును; దులభాః=
పొందనలవిగానవాడు.

రామసరాబంధవగురాజునిబాదు!
ఎట్లయిననుసంతోషంబుగల్గించుమాట

అచేష్టవారిలును, వినువారిలును, ఎ
ల్లస్యమను, గావలసినంతనుండిదొరకు
దురు; అప్రియంబలగు, హితవచనం
బలంబెప్పవాడును, చెప్పిన, వినువా
డును, చెప్పించెనును, దొరకఁడు.

అని, లాభస్యము.

బద్ధం కాలస్య పాశేన సర్వభూరావహరితా. ౨౦
స సశ్యం చ ముపేక్ష్యం ప్రస్తుతం శరణం యథా

టీక|| సర్వభూరావహరితా= స
మస్తప్రాణులనుసంహరించునట్టి; కా
లస్య = మృత్యుస్థులకుకూ; పాశేన=
త్రాటిచేత; బద్ధా=కట్టబడినవాం
ను; సశ్యంచ= నడిచుచున్నరాజులకు;
త్వాం(అధ్యాపృతము)=నిన్ను; ప్ర
స్తుతం= మఁడుచున్న; శరణంయథా=

గృహంబునువలె; నోపేక్ష్యం (నో
పేక్ష్యం). ఉపేక్ష్యం=ని.
సమస్తప్రాణిసంహరికారణంబగుమృ
త్యుపాశంబునబద్ధుండవై నాశంబునాం
దుచున్నున్నుమఁడుచున్నగృహముంబో
లెఁబూచి, యగారకుండంబాలక, యంత
మూరముచెప్పితిని. అని, రాత్వర్థము.

దీప్తపావకసంకాశై శ్శితైః కాంచనభూషణైః. ౨౧
స లావ మిచ్ఛా వ్యహం ద్రష్టుం రామణిహతం శత్రైః

టీక|| అహం=నేను; రామణ=రా
మునిచేత; దీప్తపావకసంకాశై=మం
డిననిప్పుతోసహనములును; శిత్రైః=తీ
క్షములును; కాంచనభూషణైః= బం
గారులలంకారముగాఁగలవియునగు; శ

త్రైః=బాణములచేత; నిహతం=కోట్ట
బడిన; త్వాం=నిన్ను; ద్రష్టుం=చూచుట
కు; నేచ్ఛామి=కోరను.
రాముండు, నిన్ను, మండుచున్ననిప్పు
వలె వెలుంగుచున్నవియుఁ దీక్షంబులు

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౧౬

నుగాంచనాలంకృతంబులనగు బాణం ప్రములేదు. అని, తాత్పర్యము.
బులంగొట్టుచుండఁగాఁ, బాడ, నాకి

శూరాశ్చ బలవంతశ్చ కృతాస్త్రాశ్చ రణాజితే. ౨౩
కాలాభిషన్నా స్తీదంతి యథా వాలుక సేతవః

టీక॥ రణాజితే=యుద్ధమామియందు;	యథా=ఇసుక నీటికట్టలువలె; స్తీదంతి=
శూరాశ్చ=యుద్ధమునందు భయములే	ననింతురు.
నివారలును ; బలవంతశ్చ=అధికమయి	యుద్ధంబున శూరులును బలవంతు
నబలముగలవారలును; కృతాస్త్రాశ్చ=	లునుఅస్త్రవేత్తలునగువారలందఱు, మృ
నేర్వఁబడిన యస్త్రములు గలవారలు	త్యుగ్రస్తులయినపుడు, ఇసుక చేఁజేసిననీ
ను; కాలాభిన్నాః = మృత్యువుచేఁగ	టికట్టలువలె నిమిషంబున మడిసిపోవు
హింపఁబడినవారలై ; వాలుక సేతవో	దురు. అని, తాత్పర్యము.

తన్మషః యతు యచ్చోక్తం గురుత్వా ధిత మిచ్చతా. ౨౪

టీక॥ గురుత్వాత్= అన్నవగుటవ	హృతము)= సీత్ర; మషః=తమిం
లనః; హితం=మేలును; ఇచ్చతా= కోరు	పవలయును,
నట్టి; మయా(అధ్యాహృతిము)= నాచే	అన్నవగుటవలన, సహితంబుఁ గోరి
త; యచ్చ=ఏదియు; ఉక్తం=చెప్పఁబడి	నేనేమోచెప్పినాను; అందుకునీవుతమిం
నవో; తత్=దాని; భవా (అధ్యా	పవలయును. అని, తాత్పర్యము.

ఆత్మానం సర్వధా రక్ష పురీం చే మాం స రాక్షసామ్

టీక॥ ఆత్మానం=నిన్ను; సర్వధా=అ	అన్నివిధంబులను, నిన్ను సీపురక్షించు
న్నివిధంబులను; ఇమాం=ఈ; సరాక్ష	కొనుము; ఈరాక్షసులను ఈలంకాపట్ట
సాం=రాక్షసులతోఁగూడిన; పురీంచ=	ణంబునుం గూడరక్షించుకొనుము.
లంకాపట్టణంబును; రక్ష= కాపాడు	అని, తాత్పర్యము.
కొనుము.	

స్వస్తి తేస్తు గమిష్యామి సుభీ భవ మయావినా. ౨౫

టీక॥ తే= నీకు; స్వస్తి=మంగళము; సీకుమంగళంబుగలుగుగాక; నేను
అస్తు=కలుగుగాక. గమిష్యామి=పో బోయెదను; నేనుబోయినపిమ్మట, నే
యెదను. మయావినా=నన్ను పడిచి; ను నులేనుగాదా! ఇంకనీవుసుఖంబుగ నుం
భీ=సుఖంబుగలవాడవు; భవ=అగుము డుము. అని, తాత్పర్యము.

నివార్ల మాణస్య మయా హితై పిశా

న రోచతే తే వచనం నిశాచర

పరేతకల్పాహి గతాయుషో నరా

హితం న గృహంతి సుహృద్భి రీరితమ్. ౨౬

టీక॥ నిశాచర=రాక్షసుండవగురా గుండునట్టిమాటను; నగృహంతి = గ)
వణుడా! హితైపిశా=మేలుగోరునట్టి; హింపరు-
మయా= నాచేత; నివార్లమాణస్య= రాక్షసుండవగురాక్షసుడా! నేను
నివారింపఁబడుచున్నట్టి; తే= నీకు; వచ నహితముంగూర్చియెంతచెప్పినను, నా
నం=మాట; నరోచతే= రుచింపకున్న మాటయందు, నీకురుచిపుట్టకున్నది;
ది- గతాయుషః=పోయినయాయుస్సు ఆయుస్సుగడచినవారలు, చచ్చినట్లైగ
గల; నరాః=మనుష్యులు; పరేతకల్పా దా! స్నేహితులుచెప్పహితో క్తులను
హి= చచ్చినవారలతో సమానులగు వారలువినరు. అనివిధిషణుండు, రావ
దా! సుహృద్భిః=స్నేహితులచేత; ఈ ణనకుఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
రితం=చెప్పఁబడిన; హితం= మేలుగలి

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

యుద్ధకాండే, యోడశస్సర్గః.

ఇది, సప్తష్టాధికము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర)

వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండయోడశస్సర్గః టిక,

ముగిసినది.

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౧౭

(౨)

సప్తదశసగళప్రారంభః.

ఇన్యక్త్వా పరుషం వాక్యం రావణం రావణోనుజః

అజగామ మహూతేన యత్ర రామ స్సలత్క్షణః. ౧

టీక|| రావణోనుజః = రావణునిత
మ్ముండగువిభీషణుండు; రావణం = రా
వణునిగూర్చి; ఇతి=ఇట్లు; పరుషం =
కఠినమయిన; వాక్యం=మాటను ; ఉ
క్త్వా=చెప్పి; యత్ర= ఎచ్చట; సలత్క్ష
ణః=లత్క్షణునితోఁగూడిన ; రామః=
రాముండు ; స్థితః(అధ్యాపృతము)=
ఉన్నాఁడో; తత్ర(అధ్యాపృతము)=
అచ్చటికి; మహూతేన=స్వల్పకాల
ముచేత; అజగామ=వచ్చెను.

రావణునితమ్ముండగువిభీషణుండు,
రావణునిజూచి, యిట్లుపరుషవచనం
బులాడి, యంత, మహూతేనబున, ల
త్క్షణసహితుండగు రాముండున్న ప్ర
దేశంబునకువచ్చెను-

అని, తాత్పర్యము-

విశేషార్థము.— రావణో

రావణునితమ్ముండగు విభీషణ , చ
న్నవాఁడైనుజ్ఞానికావున, శత్రువలసి
నహితవచనముంజెప్పినాఁడని సూచిం
పఁబడినది. పరుషంవాక్యం=పరుషవచ

నమును; మలయాసిలాదులు, ప్రియరాం
డ్రతోఁగూడినవారలకుఁబ్రിയుకరములై
నను, విరహీజనులకుదుఃఖకరంబులగున
ట్లు, విభీషణునిమాట, హితంబుకావున
సంతోషకరంబుగావలసినదయ్యె, రా
వణుండుదుష్టుండగుటచే, సతనికిఁబరు
షంబుగానేయఁడినది. ఉక్త్వా=చెప్పి;
“రామునకుసీతాదేవినిొసంగుము” అని
కర్తవ్యాంశమును, “రాముండు, కఱకు
బాణంబులచే రాక్షసులశిరస్సులఖండిం
చుటకుమున్నెయిమ్ము” అని, చేయకు
న్నంగల్గిప్రత్యచాయంబును, నిశ్చేషంబు
గా, హితంబుగాను, అది, నిష్ఫలంబగుట
వలన, బరుషంబుగాను, ఎంతవఱకుఁజె
ప్పినచోఁదమ్ముండుఅంతయఁడెలిసియు
అన్నయాపదనొందుచుండఁగాఁజూచు
చుసూరకుంఁడెననునపక్షీర్తి, తనకుఁబొసఁ
గకుండునో, అంతవఱకునుజెప్పి; య
త్ర=ఎచ్చట, ఇందుచే, “రాముండుండు
టచేనాప్రదేశంబునుబరమప్రాప్యం”బ
సిసూచింపఁబడినది. సలత్క్షణః=లత్క్ష

ణుఁతోఁగూడిన; ఇందుఁజేబరుష కార
సాన్నిధ్యంబుదెలుపఁబడినది- రామః=
రాముండుఃతత్ర=అచ్చటికి; ఆజగామ=
వచ్చెను-విభీషణునకు, రావణగృహంబు
పరికియగృహము; రామగోష్ఠియెస్వగృ
హంబుగావునఁ, బోయెనిచెప్పకవచ్చె
ననిచెప్పఁబడినది-మహా రాక్షస(ఆజగా
మ)=శీఘ్రమునవచ్చెను. అనుటచే, “వ
రంహుతవహజ్వలా పంజరాం త
ర్వ్యవస్థితిః, నశోరిచింతావిముఖజన
సంవాసవై శసం” (అగ్నిజ్వాలలనుపం
జరంబునడునునుండుటయెఁమఁచిది; వి
ష్ణుధ్యౌరపరాబ్జుఖులగువారితో నుం
డుటమాత్రముబహుకష్టము) అనున్యో

యంబుననుసరించి, నిష్పపయింబో
లె రావణునింటనిమిషంబై ననునిలువం
జాలక; నూడనువిడిచిసంతన, యది
తల్లి స్తనంబులందాకుటమున్నువచ్చట
నేనిమిషంబై నజాగునేయనట్లు, అతి
శీఘ్రంబున, విభీషణుండు, రామనొ
ద్దకుఁబోయెను. అనుసూచింపఁ బడిన
ది- ఈశ్లోకముచే, భగవద్భక్తిలేనివా
నిదేశంబునువిషవవలయుననియు; భ
గవత్సంబంధిదేశంబెవరమప్రాప్యంబని
యు; (అత్కూసాన్నిధ్యంబునుజెప్పఁబ
డుటచే) భాగవతాధిమానంబుగలకేశం
బునందెయిండవలయుననియుసూచిం
పఁబడినది.

శం మేరుశిఖరాకారం దీప్తా మిద శవహృదామ్

గగనస్తం మహీస్థా స్తే దర్శశు స్సర్వవాసరాః. ౨

టీక॥ మహీస్థాః = భూమియందు
న్న; తే=ఆ; సర్వవాసరాః=సమస్తవా
సరులును; గగనస్తం=ఆకాశంబుననున్న
వాండును; మేరుశిఖరాకారం= మేరుశి
ఖరముయొక్క-యాకారమువంటి యా
కారముగలవాండును; దీప్తాం=ప్రకాశిం
చున్న; శవహృదామివ(స్థితం)=మేరువు
వలెనున్నవాండునగు; తం=అట్టివిభీషణు
ని; దర్శశుః=చూచిరి.

అంత, నట్లు, అనలంబుననుండిచల్లని

సరస్సులోఁ బడుటకుం బోలె నతెత్వర
తో వచ్చుచున్న వాండును, బొన్న
స్థంబునను బలుపువలనను రత్నఖచిత
కాంచనాభవణంబులచేతను మేరుశిఖరం
బుపగినినున్న వాండును, అతిపతనలనుబ
రిత్యజించిస్వపతనంబునొందుటచే, మేరు
శిఖరంబునకుంబోలెన్దైర్వ్యంబునొందిన
వాండును అతిప్రకాశంబుతోనాకాశం
బునందునుంచరించుటవలనను, “రామభి
క్తులగువానరులునన్ను రామనొద్దకుఁ

బోనిత్తురోబోనివ్వరో, బోనివ్వకున్నచో వాడునగునాకాశగతుండైన విభీషణు
నేనెటుజీనింతును" అను భయంబునవని, నేలనున్నవానరులందఱుం, జూచిరి.
బంకుటవలనను, మెఱపుంబోలె నున్న అని, తాత్పర్యము.

త మాత్మపంచమం దృష్ట్వా సుగ్రీవో వానరాధిపః

వానరై స్సహ దుర్ధవః శ్చింతయామాస బుద్ధిమాన్. ౩

టీక॥ బుద్ధిమాన్ = అధికమయినబు సుగ్రీవుండు, అట్లు, అనలశరభసంపా
ద్ధిగలవాడును; దుర్ధవః = ఎదిరింపన తిప్రఘనులనునల్వర రాక్షసులంగూడి,
లదిగానివాడును; వానరాధిపః = వా యిత్యర్థంతో నాకాశంబునవచ్చుచున్న
నరేశ్వరుండునగు; సుగ్రీవః = సుగ్రీవుం విభీషణుంజూచి, బుద్ధిమంతుండుగావు
డు; ఆత్మపంచమం = తనచేనైదవవాం న, ఇతండు, మనరహస్యంబులనెఱుం
డగు; తం = ఆవిభీషణుని; దృష్ట్వా = చూ గుటకువచ్చువాడో, లేక, మనలంబ్ర
చి; వానరై స్సహ = వానరులతోఁగూ హరింపవచ్చువాడోయని, వానరుల
డ; చింతయామాస = ఆలోచించెను. తోఁగూడ, నాలోచించెను.
దుర్ధవః ఘండగు వానరేశ్వరుండు అని, తాత్పర్యము.

చింతయిత్వా ముహూతంతు వానరాం స్తానువాచ హ
హనుమత్ప్రముఖాన్ సర్వా నిదం వచన ముత్తమమ్. ౪

టీక॥ సః (అధ్యాహూతము) = ఆసు యిన; ఇదం = ఈ; వచనం = మాటను; ఉ
గ్రీవుండు; ముహూతం = కొంచెముసే వాచఁచెప్పెను. ("హ" అనునదిపాద
పు; చింతయిత్వాతు = ఆలోచించినంత పూరణార్థము)
నె; హనుమత్ప్రముఖాన్ = హనుమం అట్లు సుగ్రీవుండు, ఎచ్చుగానాలో
తుండుమొదలుగాఁగల; తాన్ = ఆ; చింతకవకాశము లేకుండుటవలన
వానరాన్ = వానరులను; సర్వాన్ = గొంచెముసేపు, ఆలోచించి, హను
అందఱునుగూర్చి; ఉత్తమం = శ్రేష్ఠమ మంతుండుమున్నుగాఁగల వానరులనం

దటంబాచి యుత్తమంబగునీమాటంజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏష సర్వాయుధోపేత శ్చతుర్భి స్సహరాక్షనైః

రాక్షసో భ్యేతి పశ్యద్వ మస్తాన్ హంతుం నసంశయః. ౫

టీక||ఏషః=ఈ ; రాక్షసః=రాక్ష

సుండు; సర్వాయుధోపేతః=సమస్తా

యుధములతోఁగూడినవాఁడై ; చతు

ర్భిః=నలుగురయిన; రాక్షనైస్సహ-

రాక్షసులతోఁగూడ; అస్తాన్ = మన

లను; హంతుం=చంపుటకు; అభ్యేతి=

వచ్చుచున్నాఁడు. పశ్యద్వం(పశ్యతే)-

ఈరాక్షసుండు , నల్వరురాక్షసు

లంగూడి , సమస్తాయుధంబులు ధరిం

చి,మనలంజంపుటకై , వచ్చుచున్నాఁ

డు,చూడుడు. అని,సుగ్రీవుండు, వా

నరులతోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

సుగ్రీవస్య వచ శ్చుత్వా సర్వే తే వానరో త్రమాః

సాలా సుద్యమ్య శైలాంశ్చ ఇదం వచన మబ్రువన్. ౬

టీక||తే=ఆ;వానరో త్రమాః=వా

నరశ్రేష్ఠులు; సర్వే=అందఱును; సుగ్రీ

వస్య=సుగ్రీవునియొక్క; వచః=మా

టను; శ్రుత్వా=విని; సాలాన్=వృక్ష

ములను; శైలాంశ్చ=పర్వతములను ;

ఉద్యమ్య=ఎత్తికొని; ఇదం=ఈ; వచ

నం=మాటను; అబ్రువన్=చెప్పిరి.

ఆవానరశ్రేష్ఠులందఱు, సుగ్రీవుండు

చెప్పినమాటనువిని , పృథంబులనుబర్హ

తంబులనుశేకొని, యీమాటంజెప్పిరి.

అని, తాత్పర్యము.

శీఘ్రం వ్యాధిశ నో రాజన్ వధాయైషాం దురాత్మనామ్

నిపతంతు హతా శ్చైతే ధరణ్యా మ్భుతేజసః. ౭

టీక||రాజన్=వానరరాజుండవగు

సుగ్రీవుఁడా! ఏషాం = ఈ;దురాత్మ

నాం=దుష్టాత్ములయొక్క; వధాయై=

చంపుటకొఱకు;నః=మమ్ము; శీఘ్రం=శీ

ఘ్రముగా;వ్యాధిశ=ఆఱ్ఱాపింపుము. అ

ల్పతేజసః=కొంచెమయిన తేజస్సుగల;

ఏతే=వీరలు;హతాశ్చ = చంపబడిన

వారలునై ;నిపతంతు=పడుదురు గాక.

వానర రాజుండవగుసుగ్రీవుడా! ఈ ము? మేమువీరలంజంపినేలంబడవై బేద
దురాత్ములంజంప , మమ్మాజ్ఞాపింపు ము. అని, వానరోత్తములు, సుగ్రీవుని
ము; వీరలల్ప శేషస్థులు, మాకెంతమాత్ర తోడజెప్పిరి. అని, తాత్పర్యము-

తేషాం సంభాషమాణానా మన్యోన్యం స విభీషణః
ఉత్తరం తీర మాసాద్య ఖస్థ ఏవ వ్యతీతత. ౮

టీక|| తేషాం=ఆవానరులు; అన్యోన్యో భాషమాణానాం = అనాదరమునం
న్యం=ఒండొరులనుగూర్చి; సంభాషమా దువప్తి. ఆవానరులుట్లుమాటలాడు కొ
ణానాం= మాటలాడు చుండఁగానే; నుచుండినను, విభీషణుండు, వీర తేమిచె
సః=ఆ; విభీషణః=విభీషణుండు; ఉత్త ప్పకొన్నను శేషుకొందురుగాక; రా
రం=ఉత్తరదిక్కునందలి; తీరం= గట్టు ముండు. సర్వజ్ఞుండు; పరమకారుణికుం
ను; ఆసాద్యం=పొంది; ఖస్థపీఠం= ఆకాశ ముండు. సర్వలోకరక్షుండు ; శరణాగ
మునందున్నవాఁడైయె; వ్యతీతత=ఉం తుండనగునన్ను రక్షింపకమానఁడు ”
డెను. అని, దృఢవిశ్వాసంబునంజేసి, యావా

అట్లు, ఆవానరులు, పరస్పరముమా నరుల మాటల సరకు సేయక , వార
టలాడుచుండఁగానే, యవ్వీక్ష్ణిషణుండు లుతన్నుఁబ్రహరింపఁబ్రయత్నించుచుం
సముద్రోత్తరతీరంబుఁజేరి, యాకాశం పినను, వారలకభిముఖముగాఁ బోయిని
బున నెనిలచియుండెను. గ్భయముగా, నందఱకును దానగపడు

అని, తాత్పర్యము-

విశేషార్థము. — తేషాం, సం చియుండెను.

ఉవాచ చ మహాప్రాజ్ఞ స్వరేణ మహతా మహాక
సుగ్రీవం తాంశ్చ సంప్రేత్య సర్వా న్వానరయూధపాకా. ౯

టీక|| మహాప్రాజ్ఞః= మహాపండి తాక=ఆ; వానరయూధపాక= వా
తుండును; మహాక= పూజ్యుండునగు నరశ్రేష్ఠులను; సర్వాంశ్చ= అందఱను;
విభీషణుండు ; సుగ్రీవం = సుగ్రీవుని; సంప్రేత్య=చూచి; మహతా= అధిక

మయిన; స్వరేణ - ధ్వనిచేత; ఉవాచ - చెప్పెను.

అట్లు, రామశరణాగతి నొందఁదగిన ట్టిమహాభాగ్యశాలియగు నావిభీషణుండు, మహాపండితుండుకావున, “నాబుద్ధి యాశుంఁడైనను, అతనికంతరంగధాతు లగువురు ఘలద్వారముననై, యతనిశరణు పొందవలయును; మఱియు, నీవానరులకు, నన్నుఁగొట్టవలెననుబుద్ధి, నాచుండలిద్రోషముచేఁగల్గినదికాదు; పీరిలు, రామనందలిభక్తచే, నాయుండలం యమునొంది, యిట్లుచేయఁదలంచెదరు; ఇదియునొక్కగుణమే; మఱియురామ

భక్తులగువీరలు, నన్నుఁగీకరింపఁజేసి, నుండుమాత్రము, గీకరియట నేలకేమి గలదు? రామంగీకారము; త్రినేను, రామభక్తులంగీకారముముఖ్యముగాఁగావలసినది; “కాండట్టి; పరలములముననై ముంటాఁడెను.” అని, యిట్లుభర్మ సూక్ష్మానుసారంబునోత్పయించి, పరివప్రాప్యండగు రామనకును, బురుషకారధూసులగువానరులకును, అందఱకును, దశయాశులగునగునొనరింపఁజేయుచును, సుగ్రీవాదివానరులతోఁజేయులంజూచి, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

రావణో నామ దుర్వృత్తో రాక్షసో రాక్షసేశ్వరః
తస్యాహ మనుజో భ్రాతా విభీషణ ఇతి శ్రుతః ౧౦

టీక॥ దుర్వృత్తః = దుష్టమయిన
యాచారముగల; రావణోనామ = రా
వణుండను పేరుగల; రాక్షసేశ్వరః =
రాక్షసులకుఁబ్రభువైన; రాక్షసః = రా
క్షసుండను; అస్త్రీ (అధ్యాత్మతము) = క
లదు. అహం = నేను; తస్య = ఆరావ
ణునియొక్క; అనుజః = వెనుకఁబుట్టిన;
భ్రాతా = బోలుట్టువును; విభీషణఇతి =
విభీషణుడని; శ్రుతః = విసఁబడినవాడను.
దురాచారుండును, రాక్షసాధీశ్వ

రుండునగురావణుండను రాక్షసుండొ
కండకలండు; నేనతఁడెమ్మండనునాపే
రువిభీషణుడు. అని, తాత్పర్యము.
విశేషార్థము. — అందు మొద
లఁ, దశయందలి బోషంబులఁజెల్విన
న్నాడు. రావణోనామ = రావణు
రావణి, లోకంబుల నన్నిటిఁబట్టి
వాడు. పేరుచేతనేయతిక్రూరుండు.
ట; దుర్వృత్తః = దుష్టాచారుండు; పేరు
మాత్రమేకాదు; వ్యాపారమును అతి

క్రూరము-రాక్షసః=రాక్షసుఁడు. జాతి
యొనట్టివ్యాపారమునకుఁ దగినక్రూర
జాతియేయనుట- రాక్షసేశ్వరః=రా
క్షసులకుఁబ్రభుఁడు, దుష్టకార్యంబులు
సేయువాఁడు తానుమాత్రమేకాదు,
మఱియు నట్టి దుష్టులగు వారలక నేకు
లకుఁ బ్రభుఁడు. రావణుండుదుష్టం
డైన నీకేమి వచ్చె ననినంజెప్పచున్నాఁ
డు.→ అహం, తస్య అనుజః, భా
తా=నేనతనితమ్ముండను, అతనికిఁ బెద్ద

వాఁడనై పుట్టియుందునేని, కుచేరుండు
వలెనతనిదోషంబులసంబంధింపక, శు
ద్ధుండనయ్యేయుందును ; తమ్ముండనగు
టచే, నతనియాజ్ఞ కులోఁబడిన వాఁడన
గుటంజేసి, యతండాజ్ఞాపించినదుష్టకా
ర్యంబులన నేకంబులంగావించి, నేనును
దుష్టుండనై తిననుట. ఇందుచే, శరణాగ
త్యంగంబగు, గవకహాని రూపమయిన
కార్వర్యము దెల్పఁబడినది.

తేన నీతా జనస్థానా ధృత్వా హత్వా జటాయుషమ్
రుద్ధాచ వివళా దీనా రాక్షసీధి స్సురక్షితా . ౧౧

టీక|| తేన=ఆరావణునిచేత; జటాయుషం = జటాయువును; హత్వా =
చంపి; నీతా = నీతాదేవి ; జనస్థా
నాత్=జనస్థానముననుండి; హృతా=
అపహరింపఁబడినది. వివళా= పరవశ
యు; దీనా=దుఃఖితయునగునీత; రా
క్షసీధిః = రాక్షసస్త్రీలచేత; సురక్షి
తా=చక్కఁగ గారక్షింపఁబడినదై ; రు
ద్ధాచ=నిరోధింపఁబడినదియు.

పునుజంపి, జనస్థానంబుననుండ్చి, నీతంగొ
నివచ్చెను; అంతఁబరమదుఃఖిత యయి
పరవశయయియున్న యానీతను, రా
క్షసస్త్రీలం గావలియించి, నిర్బంధం
బుననుంచియున్నాఁడు; అట్లు అతండు.
రామునకుఁ జాలనపకారంబు గావించి
చియున్నాఁడు ; అతనిసంబంధముచే
నాకును, ఆదోషముతగిలియున్నది.

అని, తాత్పర్యము.

మఱియునారావణుండు, జటాయు

త మహం హేతుధి ర్వాక్యై ర్వివిధై శ్చ స్యదర్శయమ్
సాతు నిర్యాత్యతాం నీతా రామాయేతి భ్రనఃభ్రనః. ౧౨

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౨౩౧

స ౧౭

టీక॥ అహం=నేను; తం=ఆరావణునిగూర్చి; “సా=ఆ; సీతాతు= సీత మాత్రము; రామాయ = రాముని కొఱకు; నిర్యాశ్యతాం= ఇవ్వఁబడుగాక” ఇతి=అని; పునఃపునః=మాటిమాటికి; హేతుభిః=కారణములతోఁ గూడిన; వివిధైః= నానావిధములయి న; వాత్సల్యైః=మాటలచేత; న్యదర్శ

యం=బోధించితిని.

నేనారావణునకు, “సీతనురాము నకొసంగు”మని, యుక్తియు క్తంబులగు వాక్యంబులచేఁ బెక్కుమాటలు, బోధించితిని. అని, తాత్పర్యము-

విశేషార్థము.— ఇందువలన, భగవదనుకూల కార్యసంకల్పమును శరణాగత్యంగముజెల్పఁబడినది-

సచ న ప్రతిజగ్రాహ రావణః కాలచోదితః

ఉచ్యమానం హితం వాక్యం విపరీత భవాషధమ్. ౧౩

టీక॥ సః=ఆ; రావణశ్చ=రావణుడును; కాలచోదితః= మృత్యువుచేఁబ్రేరింపఁబడినవాడై; ఉచ్యమానం = చెప్పఁబడుచున్న; హితం=మేలుగలిగించు నట్టి; వాక్యం=మాటను; విపరీతః=చావటోవువాఁడు; ఔషధమివ=మందు

నువలె; నప్రతిజగ్రాహ = స్వీకరింపఁడయ్యె.

ముమూర్ఛుండు, ఔషధమునుదీసికొననట్లు ఆరావణుండు, మృత్యుపరవశుండై, నేనుజెప్పహితవచనంబులనువిన్నడయ్యె. అని, తాత్పర్యము.

సోహం పరుషిత స్తేన దాసవ చ్ఛావమానితః

త్యక్త్వా పుత్రాంశ్చ దారాంశ్చ రాఘవం శరణం గతః. ౧౪

టీక॥ సః=అట్టి; అహం=నేను; తేన=ఆరావణునిచేత; పరుషితః=పరుషముగాఁబలుకఁబడినవాడనై; దాసవత్=దాసుండువలె; అవమానితశ్చ= అవమానింపఁబడినవాడనై; పుత్రాంశ్చ=కొడుకులను; దారాంశ్చ=భార్య

ను; త్యక్త్వా=విడిచి; రాఘవం = రాముని; శరణం=రక్షకునిఁగా; గతః = పొందినాను.

అట్లునేనుజెప్పినహితవాక్యంబువిన్నకుండుటయేగాక యారావణుండు, నన్ను బహువచనంబులదూషించి, దాసునట్లు

అవమానించెను; కావుననేనుబ్రయోజనాంతరవిముఖుడనై పరిమళపుష్పార్చనగురామాశ్రయంబునొందంగోరి, భార్యపుత్రులంగూడఁబరిత్యజించి, రామనిశరణుఁబొచ్చినాను.

అని. తాత్పర్యము.

విశేషార్థము. — “భార్యపుత్రులనువిడిచి” అనుటచే, ప్రాతికూల్య వజ్రానంబనుసంగముసూచింపఁ బడినది. “రామనిశరణుఁబొచ్చినాను” అనుటచే, అశ్శనిజేపంబనునంగంబుచెప్పఁబడినది.

✓ సర్వలోకశరణ్యాయ రాఘవాయ మహస్యనే

నివేదయత మాం శ్రీప్రం విభీషణ మపస్థితమ్. ౧౫

టీక|| సర్వలోకశరణ్యాయ = సమస్తలోకంబలకును రక్షకుండుగాఁడనినవాఁడను; మహస్యనే = అధికమయినశక్తిగలవాఁడను; రాఘవాయ = రఘువంశమునందుండుబుద్ధినవాఁడనునగు రాముని కొఁకు: విభీషణం = విభీషణుని; మాం = నన్ను; ఉపస్థితం = వచ్చినవానిగా; శ్రీప్రం = శిష్యుఁగా; నివేదయత = తెలుపుఁడు.

సమస్త లోకశరణ్యుఁడును మహాత్ముండును రఘువంశంబునభక్తునుగ్రహార్థమయియవతరించియున్న వాఁడునగు రామునకు, విభీషణుండనునేను వచ్చియున్నానని, శిష్యుఁగాఁడెలుపుఁడు-అని, విభీషణుండు, సుగ్రీవాదులతోఁ జెప్పెను.

అని. తాత్పర్యము.

విశేషార్థము. — సర్వలోకశరణ్యాయ = సమస్తజాతులందుండుబుద్ధినవారలకునుదుష్టులకును గుణవంతులకును, అస్థుభేదములేక, సురనరతిర్యగాది సమస్త ప్రపంచమునకు రక్షకుండైనవాఁడు, రాముండు. కావున, నతడు స్తుండగురావణునకును, ఇందుభాగంబున్నది; అయితే, యశశికిదినియందుఁ ద్రాగిబ్రవశంబునరుచిగలుగలేదు; నేను, వచ్చినానుకావున, నాకుమీకుంబోలెభాగంబుసిద్ధంబై యున్నదనుట. అవును. అట్టివిసులభమా? దులభమా? లోష్ఠాదు లతిసులభంబులయినను, నిష్ప్రయోజనంబులు, మేరుపర్వతాదులుఉత్పిష్టంబులయ్యు దులభంబులు కావున, వానింబడయఁబ్రయత్నింపరాదు - అధిలపితంబయినది, సులభం

బయి లేక దాకోర్కి సఫలంబగు! దీనికిఁ జెప్పచున్నాఁడు. రాఘవాయ = రఘు వంశంబున నవతరించినవాఁడు, సమస్తవేదాంతవేద్యుంబును బరమప్రాప్యంబునగు పరబ్రహ్మంబు, మనుష్యులకుఁ దఱకును దిర్యగ్జంతువులకునుంగూడ, గండ్లారంజూడ నలవియునుగట్లు, మనుష్యరూపంబున నవతరించుటకన్న, నేమి సౌలభ్యంబున్నది? లేక, ధూమీయంబెందఱి నరేంద్రులున్నవారలు; ఏల రాము నొద్దకెరావలెను? అన్నచో జెప్పచున్నాఁడు. రాఘవాయ = రఘువంశంబునఁ బుట్టినవాఁడు, “కింత్వ ధిశామధితదానదీక్షాకృతవ్రతశ్లాఘ్యమిదం కులంతత్” (అవంశముయాచకులకు, యాచింపఁ బడినవాని నొసంగుటయను దీక్షచేఁజేయఁబడినవ్రతముచేఁ గొనియాడఁదగినది.) అని, చెప్పఁబడిన ప్రకారము యాచితదానధురంధరులని వసుతికెక్కిన రఘువంశంబునఁబుట్టినవాఁడగుటచే, నాయాచనము తప్పకసఫలముకాఁగలదనివచ్చినాననుట. మహాత్మనే = మహాప్రభావుండు, అట్లవతారరూపుఁడయినను, దనయెప్పటిస్వభావంబువిడువక, జ్ఞానశక్త్యాద్యనంత కల్యాణగుణ సంపూర్ణుండై యుండువాఁడనుట. అట్టి రాముని కొఱకు ;

మాం = నన్ను, విభీషణం = విభీషణుండనువాని, నేను బ్రతికూలండుగు రావణుండఁగాను, మఱివిభీషణుండననుట. ఉపస్థితం = వచ్చినవానిఁగా; నేనువచ్చినంతనె, రాముండు నన్నంగీకరించుట సిద్ధము, రాముండుదనయొద్దకువచ్చువానిని, అంగీకరింపక మానఁడనుట. షీప్రం = శీఘ్రముగా, శరణ్యుండగు రాముండు, తానెగ్రహించుటకుమున్నెమీరలును గొంచెముసకారముచేసి పుణ్యముగట్టుకొనుండు ఏలయన? శీతలంబును సుగంధియునగుజలంబుగలకమలాకరంబుఁజూచి దప్పిగొన్న వాఁడువలె, నేను, ఆలస్యంబునహింపంజాలను. నివేదయత = తెలుపుఁడు. “వాచాధర్మః పాపుహి” (మాటచేధర్మమునొందుము) అనున్యాయంబున, మాటమాత్రముసాహాయ్యముచేసితిరేసి, మీకులనాయాసంబుగానే, మహాపుణ్యంబుఘటిల్లును. ఈశ్లోకంబున, “సహలోకశరణ్యాయ” అనుటచే, “అప్రాధికతోనగోపాయే దితితత్పాపనామతిః, గోపాయితాభవేత్యైవంగోప్రత్యవరణంస్మృతం” (ప్రాధికంపకున్నరక్షింపఁడు. అని, “నన్నురక్షింపుము” అనిచేయుప్రాథనము, గోప్రత్యవరణంబనిచెప్పఁబడినది.) అనిచెప్పఁబ

డిన, గోస్తృత్యవరణంబనుశరణాగ
త్యంగము సూచింపబడినది. “ఉపస్థి
తం” (సమీపమునొందినవానిగా) అ
నుటచే, “రక్షిష్యత్యనుకూలాన్న ఇత్యే
వంసుద్యథావతిః, సవిశ్వాసోభవేచ్ఛా
త్రసర్వదుష్కృతినాశనః” (“అనుకూ
లరమగుమనలరక్షించును” అనుమిగ్
లియుద్యథమయినబుద్ధియేది గలదోఅది
ఈశరణాగతియందు సమస్తపాపనా
శనంబగు, విశ్వాసంబనునంగంబగును.)
అన్నచూపున, విశ్వాసంబనునంగము
సూచింపబడినది. రక్షించుననుద్యధవి
శ్వాసంబులేకున్నచో, సమీపంబునకుం
బోడుగదా! అయితే, రఘువంశంబు
నంబుట్టినరాముండు, సమస్తలోక శర
ణ్యుండగుటమొదలగుధర్మము, రా
క్షసుండగువిభీషణున కెట్లు దెలిసినది? అ
ని, యందురు. చెప్పెదము, “పరమా

పద్ధతస్యాపి ధర్మేమమ మతిర్భవే,
యాయామేకాయతే బుద్ధిర్వేషయే
ష్వాశయేషుచ, సాసాధవతుధర్మి
స్తాతంతంధమంచపాలయే.” (నేను
బరమాపదనుబొందినను, నాకుధర్మం
బునందెబుద్ధిగలుగవలెను. నాకు, ఏయే
విషయములయందు, ఏయేబుద్ధిగలుగు
నో, అదంతయు, ధర్మిష్ఠంబగుంగాక.
ఆయాధర్మంబులబాలింపుచుండెదను)
అనివరప్రదాన కాలంబున, బ్రాథీ
తుండై, బ్రహ్మచేవుండు, “ధర్మిష్ఠ
స్తవ్యయథావత్సతథావై తద్భవిష్య
సి” (ఎట్లునీవుధర్మిష్ఠుండవు కాఁగోరి
తివోయదియట్లయగును.) అని, వరంబు
నొసంగుటంజేసి, విభీషణునకు, రా
ముండు, నారాయణావతారరూపుం
డని తెలిసినది.

ఏతత్తు వచనం శ్రుత్వా సుగ్రీవో లఘువిక్రమః

లక్ష్మణస్యా గ్రతో రామం సంరబ్ధ మిద మబ్రవీత్. ౧౬

టీక||లఘువిక్రమః—శీఘ్రమయిన న
దతగల; సుగ్రీవః—సుగ్రీవుండు; ఏతత్=
ఈ; వచనం=మాటను; శ్రుత్వా=వి
న్నంతనే; లక్ష్మణస్య=లక్ష్మణునియొ
క్క; అగ్రతః=ముందట; రామం=

రామునిగూర్చి; సంరబ్ధం=వేగముతోఁ
గూడునట్లుగా; ఇదం=ఈమాటను; అ
బ్రవీత్=చెప్పెను.
అంతసేమాటనువిన్నంతనే, సుగ్రీవుం
డు, “రాముండుశరణాగతవత్సలుండు,

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౨౩౫

స ౧౭

విభీషణుడు శరణాగతుండయ్యెననుమాటను విన్నంత నేయతనిరక్షించును. ఈ విభీషణుండే హేయపకారము నేయకచ్చినవాఁడు, పరమార్థముగా శరణాగతుండుకాఁడు. కావున, ముందుగా విభీషణుని నిగ్రహింపవలయునని రామునకుఁజెప్పవలయును" అని, నిశ్చయించి,

“అతిన్నేహాపాపశంకీ” అను న్యాయంబున రామునిపైపహాన్నేహంబుగలవాఁడుకావున, విభీషణుండు పరిశుద్ధుండైనను అతనియందెట్లు సంతయించి, శీఘ్రంబుగ రామునొద్దకుంబోయి, లక్ష్యణనిముందట, రామునితోఁగట్లనిచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

రావణస్వానుజో భ్రాతా విభీషణ ఇతి శ్రుతః
చతుర్థి స్సహ రక్షోభిర్భవంతం శరణం గతః. ౧౭

టీక|| విభీషణః=విభీషణుడు; ఇతి= అని; శ్రుతః=వివరించిన; రావణస్య=రావణునియొక్క; భ్రాతా=తోఁబుట్టువును; అనుజః=తమ్ముండునగువాఁడు; చతుర్థి=నలువరయిన; రక్షోభిస్సహ=రాక్షసులతోఁగూడ; భవంతం=నిన్ను; శర

ణం=రక్షకునిఁగా; గతః=పొందినాఁడు. రావణునితమ్ముండు విభీషణుండనువాఁడు, నల్వరిరాక్షసులతోవచ్చి, నిన్ను శరణుచొచ్చినాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

మంత్రే వ్యూహే నయే చారే యుక్తో భవితు మహాసి
వానరాణాంచ భద్రం తే పరేషాంచ పరంతప. ౧౮

టీక|| పరంతప=శత్రువులదపింపఁజేయునట్టి రాముఁడా! వానరాణాంచ=వానరులకును; పరేషాంచ=శత్రువులకును; మంత్రే=కార్యకార్యవిచారమునందును; వ్యూహే=సేనాసన్నివేశమునందును; నయే=ఉపాయంబులఁబ్రయోగించుటయందును; చారే=రహస్య

పురుషులఁబంపుటయందును; యుక్తో=ఎచ్చరికగలవాఁడవు; భవితం=అగుటకు; అహాసి=తగుదువు. తే=నీకు; భద్రం=మంగళము; అస్తు(అధ్యాహృతము)=కలుగునుగాక. శత్రువుల దపింపఁజేయునట్టి రాముఁడా! వానరులకు మేలును రాక్షసులక

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౧౭

<p>పాయంబునుగల్గివట్టు, నీవిప్పుడు, కా ర్యాకార్యములనాలోచించుట, సేనాస న్నివేశసము, ఉపాయప్రయోగము, గూ</p>	<p>ధపురుషప్రేషణము, వీనియందు, జాగ్ర త్వతోనుండుము; నీకుమంగళంబుగఁబుగఁ గాక. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

అంతర్ధానగతా హ్యేతే రాక్షసాః కామరూపిణః
శూంశ్చ సకృత్తజ్ఞాశ్చ తేషు జాతు న విశ్వసేత్. ౧౯

<p>టీక॥ కామరూపిణః = ఇచ్ఛార్థీనమగు రూపముగల; ఏతే = ఈ; రాక్షసాః = రా క్షసులు; అంతర్ధానగతాః = మఱుఁగు పాటునొందువారిలును ; శూరాశ్చ = యుద్ధమునందు ధనుములేనివారలును; సకృత్తజ్ఞాశ్చహే = కపటోపాయంబుల నెరింగినవారలునుగ వా! తేషు = వారల</p>	<p>యందు; జాతు = ఒకానొక స్వమును; నవి శ్వసేత్ = నమ్మ రాదు. ఈరాక్షసులు, కామరూపులు, అం తర్ధానంబునొందిప్రహరింపువారలు; శూరులు, కపటోపాయంబులంబండితు లు; కావున, వారల నెంతమాత్రమునమ్మ రాగు. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

ప్రణిధి రాక్షసేంద్రస్య రావణస్య భవే దయమ్
అనుప్రవిశ్య సోస్తాసు భేదం కుర్యా న్నసంశయః. ౨౦

<p>టీక॥ అయం = ఈవిభీషణుఁడు; రా క్షసేంద్రస్య = రాక్షసులకుఁబ్రభుండై న; రావణస్య = రావణునియొక్క; ప్రణిధిః = నోరుఁడుగా; భవేత్ = ఉం డును. సః = అతఁడు ; అస్తాసు = మనలయందు ; అనుప్రవిశ్య = చక్కఁ గాఁబ్రవేశించి; భేదం = మిత్రభేదము ను; కుర్యాత్ = చేయును; సంశయః =</p>	<p>సంశేహము; న = లేదు. ఈవిభీషణుఁడు, రాక్షసేశ్వరుండ గురావణుండుపంపిన చారుండైయుం డును; మనవలనంజక్కఁగానమ్మకంబు నొందిమనలకు మిత్రభేదంబుగలిగించు ను, సంశేహములేదు. అ, తాత్పర్యము.</p>
---	---

అథవా న్యయమేవై ష చిద్రమాసాద్య బుద్ధిమాన్
అనుప్రవిశ్య విశ్వస్తే కదాచి తృహరే దపి. ౨౧

టీక॥ అథవా = అటుగాదేని; అయమేవః తానే; ప్రహరేదపి = కొట్టి
స్త్రిఁ (అధ్యాహృతము) = ఈతఁడు; నినుకొట్టును.
శ్వస్తే = నమ్మబడఁగా; బుద్ధిమాన్ = అటుగాదేని, బుద్ధిమంతుడగునీని
అధికమయినబుద్ధిగల; ఏషః = ఇతఁడు; భీషణుండు, శక్కుఁగానమ్మకమునొం
అనుప్రవిశ్య = చక్కఁగాఁబ్రవేశించి; ది, సమయంబువెదకుచుండి, కొంచెము
భద్రం = రంభిమను; ఆనాద్య = పొంభద్రంబుదొంగినప్పుడు, తానే, ప్ర
ది: కథించితే = ఒకానొకప్పుడు; స్మహించును. అని, తాత్పర్యము.

మిత్రాటవీబలంజైచ మౌలం భృశ్యబలం తథా
సర్వమే తద్యం గ్రాహ్యం వజరయి త్వ ద్విషద్యలమ్. ౨౨

టీక॥ ద్విషద్యలం = శత్రునైన్యము; గ్రహింపఁదగినది.
ను; వజరయి త్వ = విడిచి; మిత్రాటవీబలంజైచ = మిత్రనైన్యమును, అడవియందుండు
వీబలంజైచ = మిత్రనైన్యమును; మాజనులబలంబును, మూలబలంబును, వేత
లం = మూలబలమును; తథా = అట్లు; సంబుదీనికొనిజీవించునైన్యమును, ఈనై
భృశ్యబలం = వేతనముచేతజీవించునైన్యంబులనన్నింటినిగ్రహింపవచ్చును; శ
న్యమును; ఏతత్ = ఈ; బలం = నైన్యత్రుబలంబునూత్రము గ్రహింపరాదు.
ము; స్వం = అంతయు; గ్రాహ్యం = అని, తాత్పర్యము.

ప్రప్యత్యా రాక్షసేంద్రస్య భ్రాతా మిత్రశస్యతే ప్రభో
ఆగతశ్చ రిపోః పయో తక్రథమస్త్రిహి విశ్వసేత్. ౨౩

టీక॥ ప్రభో = నాయకుండవగురా యొక్క; పయో = పక్షముననుండి; ఆగ
ముండా; అయం = ఇతఁడు; ప్రప్యత్యా- తశ్చ = వచ్చినవాఁడును. అస్త్రిహి
స్వభావముచేత; తే = నీయొక్క; అమి యందు ("హి" అనునదిపాదపూరణా
త్రస్య = శత్రుండగు; రాక్షసేంద్రస్య = థఁము); కథం = ఎట్లు; విశ్వసేత్ = న
రాక్షసేశ్వరుండగు రావణనియొక్క; మ్మవచ్చును?
భ్రాతా = తమ్ముఁడు; రిపోః = శత్రువు రాముండా! ఈవిభీషణుండు, స్వభా

వంబుననే, నీశత్రువయిన రాక్షసరా తని నెట్లునమ్మవచ్చును?
జాండగు రావణునితమ్ముండు; మఱియు అని, తాత్పర్యము.
శత్రుపక్షంబుననుండివచ్చినాడు; ఈ

రావణేన ప్రణిహితం త మవేహి విభీషణమ్
తస్యాహం నిగ్రహం మన్యే త్తమం తమవతాం వర. ౨౪

టీక॥ తమవతాం = యు క్తవ్యాపారంబులు చెదను.
రమణుగలవారలలో; వరం = శ్రేష్ఠుడవ యు క్తవ్యాపారంబులు గలవారల
గురాముడా! తం = ఆ; విభీషణం = విభీ లోను త్తముడవగురాముడా! ఈవిభీ
షణుని; రావణేన = రావణునిచేత; పౌ షణుండు, రావణుండుపంపగా వచ్చి
ణిహితం = రహస్యముగాఁ బంపబడిన నచారుండనియెఱుంగుము; కావున, నిత
వానిఁగా; అవేహి = ఎఱుంగుము. అ నినిగ్రహింపవలయుననితలంచెదను.
హం = నేను; తస్య = అతనియొక్క; నిగ్ర హం = అని, తాత్పర్యము.
హం = నిగ్రహించుటను; మన్యే = తలం

రాక్షసో జిహ్వాయా బుధ్ధ్యా సందిప్తో య ముపాగతః
ప్రహతుం మాయయా ఛన్నో విశ్వస్తే త్వయి రాఘవ. ౨౫

టీక॥ రాఘవం = రాముడా! అయం = తం = వచ్చినాడు.
ఈ; రాక్షసః = రాక్షసుండు; జిహ్వా = రాముడా! ఈ రాక్షసుండు, రావ
కుటిలమయిన; బుధ్ధ్యా = బుద్ధిచేత; సంది ణుచేచే గుటిలో పాయంబునం బంపఁ
ప్తః = పంపబడినవాడై; విశ్వస్తే = నమ్మి టడి, నీవునమ్మినపిమ్మట, మాయచేసం
నట్టి; త్వయి = నీయందు; మాయయా = తధానంబునొంది, మనలంబ్రపారిండు
మాయచేత; ఛన్నః = కప్పబడినవాఁ టకై, వచ్చినాడు.
డై; ప్రహతుం = కొట్టుటకు; ఉపాగ త్తమం = అని, తాత్పర్యము.

ప్రవిష్ట శ్శత్రునైస్యం హి ప్రాజ్ఞ శ్శత్రు రతరి-తః
సహన్యా దంతరం లభ్యా ఉలూకశ్శవ వాయసాః. ౨౬

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౨౩

స ౧౭

టీక|| ప్రాజ్ఞః = పండితుండగు; శ్రీ గూఢవలె; నిహన్యాద్ధి = చంపునుగదా!
 త్ముః = శత్రువు; అతరితః = విచారింపఁ బుద్ధిచుంతుండగుశత్రువు, ఎవ్వరికిని దెలి
 బడనివాఁడై; శత్రు సైన్యం = శత్రువుల సై యకుండునట్లు, శత్రు సైన్యంబుఁ బ్రవేశిం
 న్యమును; ప్రవిష్టః = ప్రవేశించినవాఁడై; చి, రంధ్రంబున నేవ్వడించి, పెక్కు-కాకు
 అంతరం = భిదమును; లభ్యా = పొంది; వా లను ఒక గుడ్ల గూఢచంపునట్లు, తన శత్రు
 యసాక్షి = కాకులను; ఉలూక భవ = గుడ్ల వులనందఱుం, జంపును. అని తాత్పర్యము.

వధ్యతా మేవ దండేన త్రీవేణ సచివై స్సహ
 రావణస్య నృశంసస్య భ్రాతాహ్యేష విభీషణః. ౨౭

టీక|| ఏషః = ఈ విభీషణుండు; సచివై గదా!
 స్సహ = మంత్రులతోఁ గూడ; త్రీవేణ = త్రి ఈ విభీషణుండు, కూర్మిండు గురా
 త్తమయిన; దండేన = శిక్ష చేత; వధ్య వణుని తమ్ముండుగదా! కావున, నితనిని,
 తాం = చంపఁబడుఁగాక. ఏషః = ఈ; వి ఈతని మంత్రుల నల్వరి నుం గూడఁ, దీక్షం
 భీషణః = విభీషణుండు; నృశంసస్య = బుగా, వధింపవలయును. అని, సు
 కూర్మిండుగు; రావణస్య = రావణుని గ్రీవుండు, రామునితోఁ జెప్పెను.
 యొక్క; భ్రాతాహి = తమ్ముండు అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్త్యాతు తం రామం సంరభ్యో వాహినీపతిః
 వాక్యజ్ఞో వాక్యకుశలం తతో మాన ముపాగమత్. ౨౮

టీక|| వాక్యజ్ఞః = మాటల నెఱింగిన; ఊరకుండుటను; ఉపాగమత్ = పొం
 వాహినీపతిః = వానర సేనానాయకుండ దెను.
 యిననుగ్రీవుండు; సంరభ్యః = వేగిరపడి మాటలు చెప్పటయందుం బండితుండ
 నవాఁడై; వాక్యకుశలం = మాటలయం గువాన రేళ్వరుండునుగ్రీవుండు, అట్లు
 దుసమర్థుండగు; రామం = రాముని మాటలయందు సమర్థుండగు రాముని
 గూచి; ఏవం = ఇట్లు; ఉక్త్యాతు = చె తో వేగంబునం జెప్పి, యంతసూరకుం
 ప్పినంతనే; తతః = అంత; మానం = దెను. అని, తాత్పర్యము.

సుగ్రీవస్య తు త ద్వాక్యం శ్రుత్వా రామో మహాయశాః
సమీపస్థా నువాచే దం హనుమత్ప్రముఖా స్వరీక్ష. ౨౯

టీక॥ మహాయశాః = అధికమయినకీ	గూర్చి; ఇదం = ఈమాటను; ఉవాచ = చె
తి = గల; రామః = రాముడు; సుగ్రీవ	ప్పెను.
స్య = సుగ్రీవునియొక్క; తత్ = ఆ; వా	మహాకీర్తికాలియగు రాముండు,
క్యం = మాటను; శ్రుత్వా తు = విన్నంత	సుగ్రీవుండు చెప్పినమాటను విని, యప్పు
నె; సమీపస్థాక్ష = సమీపంబుననున్న; హ	దు సమీపంబుననున్న, హనుమంతుండు
నుమత్ప్రముఖాక్ష = హనుమంతుండు	మున్నగువానరులంజూచి, యీమాటం
మొదలు గాంగల; హరీక్ష = వానరులను	జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

య దుక్తం కపిరాజేన రావణావరజం ప్రతి
వాక్యం హేతుమ దధ్యంబ భవద్భిరపి త చ్ఛ్రితమ్. ౩౦

టీక॥ కపిరాజేన = వానర రాజుండగు	చేతనుం గూడ; శ్రుతం = వివరించెడి.
సుగ్రీవునిచేత; రావణావరజం ప్రతి రా	వానర రాజుండగు సుగ్రీవుండు, రా
వణునితమ్మునిగూర్చి; యత్ = ఏది; ఉ	వణునితమ్ముండయిన విభీషణుని గుఱిం
క్తం = చెప్పబడినదో; తత్ = ఆ; హే	చి, యుక్తియుక్తంబును సప్రయోజ
తుమత్ = యుక్తిగలదియు; అధ్యంబ	నంబునిగుమాటంజెప్పినాడు; అది, మీ
చ = ప్రయోజనముతోఁ గూడినదియున	రునువిన్నారు. అని, తాత్పర్యము.
గు; వాక్యం = మాట; భవద్భిరపి = మీ	

సుహృదా హ్యథకృచ్ఛేషు యుక్తం బుద్ధిమతా సతా
సమర్థేనా పి సంజేప్తుం శాశ్వతీం భూతి మిచ్ఛతా. ౩౧

టీక॥ అథకృచ్ఛేషు = కార్యసంక	హండును; సమర్థేన = సమర్థుండు
టములందు; బుద్ధిమతా = అధికమయి	ను; శాశ్వతీం = శాశ్వతమయిన; భూ
నబుద్ధిగలవాండును; సతా = సత్పురు	తిం = సంపదను; ఇచ్ఛతా = కోరుచున్న

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౨౪౧

స ౧౭

వాఁడునగు; సుహృదాపి = స్నేహితుని మంతుండును సమధుండును శ్రేయ
చేతనుంగూడ, మఱియొక స్నేహితునిచే స్వామిండునగుమిత్రుం డెవ్వఁడైనను,
తనుంగూడననుట ; సుదేష్టుం = ఉపదే
శించుటకు; యుక్తం = ఉచితము.
ఒకమిత్రుండుపదేశించినపిమ్మట , రాముండు, హనుమదాదివానరులతోఁ
మఱియొకఁడుపదేశింపఁగూడదనిలేదు; జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
కార్యసంకటంబువచ్చినప్పుడు , బుద్ధి

ఇత్థేనం పరిపృష్టాస్తే స్వంస్వం మత మతంద్రితాః
సోపచారం తదా రామ మూచు హితచిక్షీవః. ౩౨

టీక॥ తే = ఆవానరులు; ఇతి = అ మతమును; డేదం = చెప్పిరి,
ని; ఏవం = ఇట్లు; పరిపృష్టాః = అడు ఆవానరులు, రాముండుచెప్పినమా
గఁబడినవారలయి; తదా = అప్పుడు ; టనునని. యాలస్యంబుసేయక, రామ
అతంద్రితాః = ఆలస్యములేనివారిలయి; హితంబుసేయఁగోరినవారయి , రా
హితచిక్షీవః = మేలుసేయఁగోరిన మునింజూచి, యుపచారపూర్వకంబు
వారలయి; రామం = రామనిగూచి; గాఁ, దమతమమతంబులంజెప్పిరి.
సోపచారం = ఉపచారముతోఁగూడున అని, తాత్పర్యము.
ట్లుగా; స్వంస్వం = తమతమదైన; మతం-

అజ్ఞాతం నాస్తితే కించి త్త్రిషు లోకేషు రాఘవ
ఆత్మానం పూజయత్ జానత్ పృథ్వ్యస్తాన్ సుహృత్తయః. ౩౩
(“ఆత్మానంసూచయత్” ఇతిపాఠాంతరం.)

టీక॥ రాఘవ = రామఁడా! త్రిషు = వై ; సుహృత్తయః = స్నేహితుండగు
మూఁడైన; లోకేషు = లోకములయం టచేత; ఆత్మానం = నిన్ను; సూచయత్ =
దు; కించితే = కొంచయునను; తే = తెలియపఱచువాఁడవై ; పాఠాంతరప
నీకు; అజ్ఞాతం = తెలియఁబడనిది; నా త్నమందు. ఆత్మానం = మాలోఁబకొ
స్తి = లేదు. జానత్ = ఎఱింగినవాఁడ కఁగిని; పూజయత్ = పూజించువాఁ

డవై; అస్తాక్=మమ్ము; పృచ్ఛసి=అడుగుచున్నావు.
రాముడా! ముల్లోకంబులయందు నునీకుఁడెలియని దేదియు లేదు; “రామునకువానరులు స్నేహితులుగా నుండిరి, అ

ని, మాకందఱకును గీర్తిగలుగుటకును, మమ్మందఱను గౌరవింపవలెననియు, మమ్మడుగుచున్నావు.
అని, తాత్పర్యము.

త్వం హి సత్యవ్రత శ్శూరో ధార్మికో దృఢవిక్రమః
పరీత్యకారి స్తృతిమా నిస్సృష్టాత్తా సుహృత్సుచ. ౩౪

టిక॥ త్వం=నీవు; సత్యవ్రతః=సత్యమయినవ్రతముగలవాఁడవును; శూరః=యుద్ధమునందుభయములేనివాఁడవును; ధార్మికో=ధర్మమునాచరించువాఁడవును; దృఢవిక్రమః=దృఢమయినపరాక్రమముగలవాఁడవును; పరీత్యకారి=పరీక్షించిచేయువాఁడవును; స్తృతిమా=జ్ఞప్తిగలవాఁడవును; సుహృత్సు=స్నేహితులయందు;

నిస్సృష్టాత్తాచహి=ఉంచఁబడినమనస్సుగలవాఁడవునుగాదా!
నీవు, సత్యవ్రతుఁడవు; శూరుండువు; ధార్మికుండువుమహాపరాక్రమశాలివి; ఏకాగ్రమునైనపరీక్షించిచేయువాఁడవు; మఱపులేనివాఁడవు; మిత్రులయందుభారములేని పరతంత్రుండువై యుండువాఁడవు. అని, తాత్పర్యము.

తస్మా చేత్తైకశ స్తావ ద్భ్రష్టమంతుసచివాస్తవ
హేతుతోమతినంపన్నా స్సమర్థాశ్చ పునఃపునః. ౩౫

టిక॥ తస్మాత్=అందువలన; మతినంపన్నా=బుద్ధితోఁగూడినవారలును; సమర్థాశ్చ=సమర్థులునగు; తవ=నీ యొక్క; సచివాః=మంత్రులు; పునఃపునః=మాటిమాటికి; తావత్=క్రమముగా; ఏత్తైకశః=ఒక్కొకరుగా; హేతుతః=యుక్తులచేత; బ్రవంతు=చెప్పుదు

రుగాక.
అందువలన, బుద్ధిమంతులును సమర్థులునగునీమంత్రులు, క్రమంబున, వొక్కొక్కరుగా, యుక్తియుక్తంబుగా, వారివారియభిప్రాయంబుఁ జెప్పుదురుగాక. అని, వానరులు, రామునితోఁజెప్పిరి. అని, తాత్పర్యము.

భిష్యక్తై రాఘవాయాఽథ మతిమా సంకపోగ్రతః

విభీషణపరీక్షార్థం మువాచ పచనం హరిః. ౩౬

టీక॥భిః=అని;ఉక్తే=చెప్పబడె

గా;అథ=అటుపిమ్మట; అగ్రతః=ముం

దట;మతిమా=బుద్ధిమంతుండగు; అం

గదః=అంగదుండను; హరిః=వానరుః

దు;విభీషణపరీక్షార్థం=విభీషణునిపరీ

క్షించుటకొఱకు; రాఘవాయ=రాము

నికొఱకు;పచనం=మాటను; ఉవాచ=

చెప్పెను.

ఆవాసరులిట్లుచెప్పిముగించిన వెను

క,వారలలో,మొదట,బుద్ధిమంతుండగు

సంగదుండు, విభీషణునింబరీక్షించుటను

గుఱించి, రామునతో, నిట్లని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

శతో స్సకాశాత్సంప్రాప్త స్సర్వధాశంక్యవహి

విశ్వాసయోగ్య స్సహసా సకతవ్యో విభీషణః. ౩౭

టీక॥శతో=శత్రువుయొక్క;సకా

శాత్ = సమీపంబుననుండి; సంప్రా

ప్తః=వచ్చినవాడు;సర్వధా= అన్నివి

ధంబునను;శంక్యవహి=సందేహించ

దగినవాడేకదా! విభీషణః=విభీషణుం

డు;సహసా=తటాలున; విశ్వాసయో

గ్యః=నమ్మకమునకుఁదగినవాఁడుగా;స

కతవ్యః=చేయఁబడరాదు.

శత్రునియొద్దనుండివచ్చినవానిని, ఏవి

ధంబుననేని, నమ్మరాదు; కావున, మన

ము, విభీషణునిపైనాలోచింపక, నమ్మ

కంబుంచరాదు. అని, తాత్పర్యము.

ఛాదయిత్వా త్తభావం హి చరంతి శరబుద్ధయః

ప్రహరంతిచ రంధ్రేషు సౌసర్థం స్సుమహా భవేత్. ౩౮

టీక॥శరబుద్ధయః=కుటిలమయినబు

ద్ధిగలవారలు; అత్తభావం= తమయభి

ప్రాయమును; ఛాదయిత్వా=మూసి

కొని; చరంతిహి= సంచరించుచున్నా

రుగదా! రంధ్రేషు = చిక్రములయం

దు; ప్రహరంతిచ=కొట్టుదురు. సః=

అట్టి; అసర్థం= అలాయము; సుమ

హా=మిక్కిలియుగొప్పది; భవేత్=

అగును.

కుటిలబుద్ధులగువారలు; తమయభి

<p>ప్రాయమును దాడుకొని, మైకిమంచి వారలువలె నటించురు. తుదకు, భిద్రం బుదొరికినప్పుడు ; ప్రహరించురు; అట్టి</p>	<p>గొప్పయిపాయము సంభవించును. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

అథానథౌ వినిశ్చిత్య వ్యవసాయం భ శేతహి
గుణత స్సంగ్రహం కు ర్యా ద్రోషతస్తు విసజయేత్. ౩౯

<p>టీక అథానథౌ = గుణదోష ములను; వినిశ్చిత్య = నిశ్చయించి; వ్యవ సాయం = ప్రయత్నమును; భ శేత = పొం దవలయును (“హి” అనునది పాదపూ రణార్థము.) గుణతః = గుణంబులవ లన; సంగ్రహం = అంగీకారమును; కు ర్యాత్ = చేయవలయును. దోషతస్తు = దోషమువలననూత్రము ; విసజయే త్ = విడువవలయును.</p>	<p>ఏవిషయంబునందేసి, గుణదోషంబు లవిచారించి, గుణంబులుండేనేని, యం గీకరింపవలయును; దోషంబులుండేనే ని విడువ వలయును ; అట్లు , ఈవిధి షణ్ణనియందలి గుణదోషంబులనాలో చించి, యతనియందు గుణంబు యుండి నచో గ్రహింతము; దోషంబు యుండిన చో విడువము. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

యది దోషో మహం సస్తి స్యజ్యతా మవిశంకితమ్
గుణాన్వాపి బహూక్ జ్ఞాత్వా సంగ్రహః క్రియతాంనృప. ౪౦

<p>టీక నృప = రాజవగు రాముడా! తస్మిన్ = ఆవిధిషణ్ణనియందు ; మ హా = గొప్పదగు; దోషో యది = దో షంబుండునేని; అవిశంకితం = సందేహ ములేనట్లుగా; తస్యజ్యతాం = విడువబ డుగాక; బహూక్ = పెక్కులయిన ; గుణాన్ = గుణంబులను; జ్ఞాత్వాపి = ఎఱింగియున్నను; సంగ్రహః = అంగీ</p>	<p>కారము ; క్రియతాం = చేయబడు గాక. నరేంద్రుండవగు రాముడా! అయి తేవంతమాత్రమయిన గుణంబు గానిదో షంబు గాన లేనివాడు ఎవ్వడు లేడే యనియందురేమో. ఈవిధిషణ్ణనియం దు, గుణంబులకన్న దోషంబులయెక్కు గానుండినచో, నితనినిస్సందేహముగా</p>
---	--

విషవలసినది. అట్లులేక, దోషంబుల
కన్నగుణంబులెయ్యచ్చుగానుండినచో,
సంగీకరింపవలయును. అని, యంగదుఁ

డ, రాముఁడొకఁడైపెను.
అని, తాత్పర్యము.

శరభ స్వభావ నిశ్చిత్య సార్థకం వచన మబ్రవీత్

టీక||అథ=అఃమ్మట;శరభస్త్వ=రశే
భుండును;నిశ్చిత్య=నిశ్చయించి;సార్థకం=
అర్థకమతోఁగూడిన;వచనం=మాట
ను;అబ్రవీత్=చెప్పెను.

అంత, శరభుఁడు, చక్కఁగాసూ
లొచించినిశ్చయించి.సార్థకంబగునీ
మాటఁజెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

శ్రీపృష్ఠస్థి స్మరవ్యాఘ్రాః కారః ప్రతిషేధీయతామ్. ౮౧

టీక||స్మరవ్యాఘ్ర=పురుషశ్రేష్ఠుఁడ
వగురాముఁడా! అస్తిక=ఈశభీషణు
నివిషయమనందు; శ్రీపృం=శ్రీఘ్రము
గా;చారం=గూఢపురుషుఁడు; ప్రతిషేధ
యతాం=ఏమఁలుపఁబడుఁగాక.

పురుషశ్రేష్ఠుఁడవగురాముఁడా! శ్రీ
ఘ్రముగానీవిభీషణునియొద్దకు, ఒకగూఢ
పురుషునింబంపుము.
అని, తాత్పర్యము.

ప్రణిధాను హి చారేణ యథావశ్శూక్త్యబుద్ధివా
పరీత్యచ తతః కార్యో యథాన్యాయం పరిప్రహాః. ౮౨

టీక||ప్రణిధాను=చారునిబంపి;
సూక్ష్మబుద్ధివా=సూక్ష్మమయిన బుద్ధి
గల;చారేణ=గూఢపురుషునిచేత; య
థావత్=యథాశాస్త్రముగా;పరీత్య
చ=పరిక్షించియు;తతః=అటుపిమ్మ
ట;యథాన్యాయం=న్యాయమునతిక్ర
మింపక;పరిగ్రహం=అంగీకారము, కా

ర్యం=చేయఁదగినది.
(గుణదోషంబులుపరీక్షించి, గుణం
బులెచ్చుగానున్నవంగీకరించుట, దోషం
బులెచ్చుగానున్నంబరిత్యజించుట, ఇదివ
లనుపడదు, ఏలయన? వాని మనలోఁ
జేచుకొనికదా గుణదోషంబులుపరి
క్షింపవలెను;చేర్చుకొన్నచో, మనకతఁ

ప్రతిపదాంతర్గతకాతాత్పర్యసహితము.

స ౧౩

❖

❖

దుక్కిషుగావించును కావున, అదిసరికా మ్మట, నీతిశాస్త్రోక్త ప్రకారంబునఁబ
దు.)మనము,విభీషణునొద్దకు సూక్ష్మ రిగ్రహపరిగ్రహంబులు సేయవలయు
బుద్ధియుగుచునొకరినింబంపి, యతని ను, అని, శరభుండుచేప్పెను.
మాటనుజకరిగాఁబరీక్షించి; యటుపి అని, తాత్పర్యము.

జాంబవాంస్తవ్యథ సంప్రేక్ష్య శాస్త్రబుద్ధ్యా విచక్షణః
వాక్యం విజ్ఞాపయామాస గుణవ ద్దోషవజ్జీతమ్. ౪౩

టీక|| అథ=అంత; విచక్షణః= పండి నవిచేసెను.
తుండగు; జాంబవానపి= జాంబవంతుం అంత; బండితుండగు, జాంబవంతుం
దును; శాస్త్రబుద్ధ్యా-శాస్త్రబుద్ధిచేత; దు, శాస్త్రప్రకారము నాలోచించి
సంప్రేక్ష్య=ఆలోచించి; గుణవత్=గు గుణయుక్తంబును, నిదోషంబగునీమా
ణంబులుగలదియు; దోషవజ్జీతం=దో టను, విన్నవించుకొనెను.
షంబుచే విడువఁబడినదియునగు; వా అని, తాత్పర్యము.
క్యం=మాటను; విజ్ఞాపయామాస=మ

బద్ధవైరాచ్య పాపాచ్య రాక్షసేంద్రా ద్విభీషణః
అదేశకాలే సంప్రాప్త స్సర్వధా శంకృతా మయమ్. ౪౪

టీక|| విభీషణః=విభీషణుడు-బద్ధవై దునుఁగాక.
రాచ్య=దృఢమయినపగలవాఁడును; ఈవిభీషణుడు, "నియండుబద్ధవై
పాపాచ్య= పాపిష్ఠుండునగు; రాక్ష రంబుగలవాఁడును బాపిష్ఠుండునగురా
సేంద్రాత్=రాక్షసేశ్వరుండగు రావ వణునియొద్దనుండివచ్చినాడు; అతండి
ణునివలనఁ అదేశకాలే= అయుక్తదేశ ప్పడిచ్చటికివచ్చుటకుఁదగిన కారణంబు
మునందును , అయుక్త కాలమునం నులేదు; కావున, నేవిధంబునఁజూచిన
దును ; సంప్రాప్తః= వచ్చినాఁడు ను, అతనిపైసంజేహమేతోచుచున్నది.
అయం=ఈతఁడు; సర్వధా=అన్నివిధం అని, జాంబవంతుండు, చేప్పెను.
బులను; శంకృతాం=సందేహింపఁ బ అని, తాత్పర్యము.

❖

❖

తతోమైందస్తు సంప్రేత్య నయాపనయకోవిదః

వాక్యం వచనసంపన్నో బభాషే హేతుమత్తరమ్. ౪౫

టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట; నయాపన మే=చెప్పెను.

యకోవిదః - న్యాయాన్యాయములం
దుబండితుండును ; వచనసంపన్నః=
మాటలతోఁ గూడినవాడునగు; మైంద
స్తు=మైందుండును; సంప్రేత్య= ఆలో
చించి; హేతుమత్తరం= అధికమయిన
కారణముగల; వాక్యం=మాటను; బభా

అతః, న్యాయాన్యాయంబులంబండి
తుండును జక్కఁగా మాటలాడఁజాలిన
వాడునగుమైందుండును, జక్కఁగా నా
లోచించి యన్నిటికన్నను, యుక్తియు
క్తంబగుసమాటంబెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

వచనం నామతస్యైష రావణస్య విభీషణః

పృచ్ఛ్యతాం మధురేణాయం తనై ర్నరవరేశ్వర- ౪౬

టీక॥ నరవరేశ్వర=మనుష్యశ్రేష్ఠుల
కుఁబ్రభుండవగు రాముఁడా! అయం, ఏ
షః=ఈ; విభీషణః=విభీషణుడు; మధు
రేణ=తియ్యనిమాటచేత; తస్య=ఆ; రా
వణస్య=రావణునియొక్క; వచనంనా
మ=మాటయే; తనైః = తిన్నగా; పృ
చ్ఛ్యతాం=అడుగఁబడుఁగాక-

నరేంద్రోత్తముండ వగు రాముఁ
డా! గూఢపురుషుఁడొక్కఁడు పోయి,
రావణునిసమాచారమేమి? యని , మ
ధురవచనంబునం దిన్నఁగా, నీవిభీషణు
ని, నడుగవలయును.
అని, తాత్పర్యము.

భావ మస్యతు విజ్ఞాయ తత స్తత్త్వం కరిష్యసి

యది దుష్టోన దుష్టోవా బుద్ధిపూర్వం నరషణభ. ౪౭

టీక॥ నరషణభ=పురుషశ్రేష్ఠుండ
వగు రాముఁడా! అస్య=ఈవిభీషణుని
యొక్క; తత్త్వం=నిశ్చయమయిన ;

భావం= అభిప్రాయమును; విజ్ఞాయ
తు=ఎఱింగినంతనే; తతః=అటుపిమ్మ
ట; దుష్టోయది=దుష్టుండుగాని; దు

ప్రోనవా = ముద్దుండుకానివాఁడుగాఁగఁబు
ద్ధిపూజకం = ఆలోచనముమందుగల్గు
నట్లుగాఁగఁగర్వనీ = చేయఁగలవు-

పురుషశ్రేష్ఠుండువగురాముఁడు! అ
ట్లు, ఈపీఠికమున యథాభిప్రాయము

యంబుచేరికొని, యతండుదుష్టులతో
పరిశుద్ధుఁడో, అందుఁదగినట్లుగాఁజే
యఁగలవు- అని, మొందుండుచెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము-

ఆధ సంతోషసంపన్న హనుమాన్ సచివోత్తమః

దీవాచ వచనం శ్లక్ష్య మథకవన్తధురం లఘు- ౪౮

టీక|| ఆధ = అలుపిస్తుట; సంసౌకర్య
సంపన్న = సంసౌకర్యముతోగూడిన
వాఁడును; సచివోత్తమః = మంత్రులలో
నుత్తముండునగు; హనుమాన్ = హను
మతుండు; శ్లక్ష్యం = కోమలంబును; ఆర్థ
వత్ = అధికమయినయథాముగలది
యు; మధురం = ఇంకయునదియు; ల
ఘు = విస్తృతంబుగానదియునగు; వచ

నం = మాటను; ఉవాచ = చెప్పెను-
అంతఃసమస్తశాస్త్రాభ్యాసజన్యం
సంసౌకర్యసంపన్నుఁడగుమంత్రులలో
శ్రేష్ఠుండునగు హనుమంతుఁడు, కో
మలంబును అధికార్థంబును మధురంబు
ను అల్పంబునగుమాటంజెప్పెను-
అని, తాత్పర్యము-

నభవంతం మతిశ్రేష్ఠం సమథకం వదతాంవరమ్

అతిశయయితం శక్తి బృహస్పతి రపిబ్రువత్. ౪౯

టీక|| బృహస్పతిః = బృహస్పతిః; బ్రహ్మ
స్పతిః = మాటలాడెనను, మతిశ్రేష్ఠం = బుద్ధి
చేనుత్తముండువును; సమర్థం = సమర్థుండు
వును; వదతాం = మాటలాడువారలలో,
వరం = శ్రేష్ఠుఁడవునగు; భవంతం = ని
న్ను; అతిశయయితం = అతిశయించు

టకు; నశక్తి = సమర్థుఁడుకాఁడు-
బృహస్పతిమాటలాడెనను, బుద్ధిమం
తులలోనుత్తముండువునమధుకండువును
క్రియయింజక్కఁగా మాటలాడంజూచి
నవాఁడవునగు, నీకు, అధికుండుకాఁజూ
లఁడు- అని, తాత్పర్యము-

నవాదాన్నాపి సంఘమాన్ న్నాధిక్యాన్నాపి కామతః

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౨౪౯

స ౧౭

వత్స్యమి వచనం రాజన్ యథార్థం రామగౌరవాత్. ౫౦

<p>టీక॥ రాజన్ = రాజవగు; రామ = రాముఁడా! ఆహం (అధ్యాత్మము) = నేను; వచనం = మాటను; వాదాత్ = తర్క-కౌశలమువలన; నవత్స్యమి = చెప్పను. సంఘపాత్ = స్పృహవలన; న(వత్స్యమి) = చెప్పను. అధికార్యత్ = అతిశయమువలన; న(వత్స్యమి) = చెప్పను. కామతోపి = కోరికవలన నైనను; న(వత్స్యమి) = చెప్పను. గౌరవాత్ = సమన్మునువలన; యథార్థం = యథార్థ</p>	<p>మగుమాటను; వత్స్యమి (అధ్యాత్మము) = చెప్పెదను. రాముఁడా! నేను, దర్శకౌశలంబునంగాని, జయింపవలెననుస్పృహచేగాని, నాకతిశయంబు గలుగవలెననిగాని, లేక, నాయుచ్ఛవలనగాని, చెప్పటలేదు; అయితే రాముండు నాయందుంచుగౌరవంబుచే నాకుఁదోచినట్లు, యథార్థంబుగాఁజెప్పెదను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

అథానర్థనిమిత్తంహి యదుక్తం సచివైస్తవ

తత్ర దోషం ప్రపశ్యమి క్రియా న హ్యుప పద్యతే. ౫౧

<p>టీక॥ అథానర్థనిమిత్తం = గుణదోషంబులనిణయోపాయము; ఇతి (అధ్యాత్మము) = అని; తవ = నీ యొక్క; సచివైః = మంత్రులచేత; యత్ = ఏది; యుక్తం = చెప్పఁబడినదో; తత్ర = అందు; దోషం = దోషమును; ప్రపశ్యమి = చక్కఁగాఁచూచెదను. క్రియా = అట్టికార్యము; నోప</p>	<p>పద్యతేహి = ఉపపన్నముకాదుగదా! గుణదోషంబుల నిణయించియొపైసిస్వీకార పరిత్యాగంబులు సేయవలెననిమంత్రులుచెప్పిరే! దానియందు నాకుదోషంబుగనుపడుచున్నది; ఏలయన, అట్టికార్యము, ఉపపన్నముగాదు. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

ఋతే నియోగా త్సమర్థ మవబోధం నశక్యతే

సహసా వినియోగోహి దోషవా స్మృతిభాతి మా. ౫౨

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్య సహితము.

స ౧౭

టిక॥ నియోగాద్యతే=వినియోగము లేక; సామర్థ్యం= గుణదోషము; అవబోధం= తెలియుటకు; సశక్యతే= అలవిగాదు. సహసా=తటాలున; వినియోగం=వినియోగము; మా=నన్ను; గూర్చి; దోషవాక్=దోషముగలది గా; ప్రతిభాతి=తోచుచున్నది.

రాచకార్యములందుఁబ్రవేశపెట్టకు

న్న, గుణదోషంబులు తెలియవు; గుణదోషంబులు తెలియకయే, రాచకార్యంబులందుఁబ్రవేశపెట్టుట, సరికాదు; అట్లు ప్రవేశపెట్టినచో, దుష్టుండయ్యేనేనిచే అచును; కావునవినియోగముచేగుణదోషవిచారమునుసంగదమతం బన్యోన్య శ్రయదోషగ్రస్తముగానున్నది.

అని, తాత్పర్యము-

చారప్రణిహితం యుక్తం యదుక్తం సచివై ప్రవ
అథాస్యా సంభవా తత్ర కారణం నోపపద్యతే. ౫౩
(“చారణంనోపపద్యతే” ఇతిపాతాంతరం.)

టిక॥ చారప్రణిహితం=చారునిబంధులు; యుక్తం=ఉచితము. ఇతి(అధ్యాహృతము)=అని; తవ=నీయొక్క; సచివై=మంత్రులచేత; యత్=ఏమట; ఉక్తం=చెప్పఁబడినదో; తత్ర=అచ్చట; అథాస్య=ప్రయోజనముయొక్క; అసంభవాత్=లేమివలన; కారణం=హేతువు ; పాతాంతరపక్షమందు. చారణం=చారునిబంధులు; నోపపద్యతే= ఉపపన్నముగాదు.

చారునిబంధి రహస్యముగా నతని యభిప్రాయము దెలిసికోవలయునని, శరఘండుచెప్పినాడే; అదియునసంగతము; ఏలయన? దూరంబుననున్న వారల యొద్దకుఁగదా రహస్యపురుషులంబి వారలకుఁ దెలియకుండ, వారిహృదయాభిప్రాయంబుఁగనుంగొనవచ్చును! అతిసమీపగతుండై మనల నందఱను గండ్లతోఁజూచుచున్నవిభీషణునిొద్దకుఁజారు నిబంధుఁడెట్లు? అని, తాత్పర్యము.

అదేశకాలే సంప్రాప్త ఇత్యయం యద్విభీషణః
ఏవయ తత్రమే స్త్రీయం తాం నిబోధ యథామతి. ౫౪
స ఏవ దేశః కాలశ్చ భవతీతి యథా తథా

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౨౫౧

స ౧౭

టీక॥ అయం=ఈ; విభీషణః= విభీషణుడు; అదేశకాలే=అనుచితదేశమునందును, అకాలమునందును; సంప్రాప్త ఇతి(యత్)=వచ్చినాడనునదియేదిగలదో; తత్ర=ఆవిషయమునందు; యథా=యాథాతథ్యముగా; విషః=ఇది; సః=అట్టి; దేశః=దేశమును; కాలశ్చ=కాలమును; భవతి=అవును. ఇతి=అని; మే=నాకు; యథామతి=బుద్ధినతిక్రమింపక; ఇయం=ఈ; వివక్షా=చెప్పని

చ్చ; అస్తీ=కలదు. తాం=దానిని; నిబోధ=ఎఱుంగుము.

ఈవిభీషణుండు, అనుచితదేశంబునను అకాలంబునను, వచ్చినాడని, జాంబవంతుండు చెప్పినాడే; ఆవిషయమందును, నాకుఁగొంచెముచెప్పవలెననియున్నది; వినుము; ఈదేశంబును, ఈకాలంబును, విభీషణుండువచ్చుటకుఁదగినదే. సంశయములేదు. అని, తాత్పర్యము.

పురుషా త్పురుషం ప్రాప్య తథా దోషగుణావపి. ౫౫
దౌరాత్మ్యం రావణే దృష్ట్వా విక్రమంచ తథా త్వయి
యై క్త మాగమనం తస్య సదృశం తస్య బుద్ధితః. ౫౬

టీక॥ పురుషాత్=పురుషునివలన; పురుషం=పురుషున; ప్రాప్య=పోంది; తథా=అట్లు; దోషగుణావపి=దోషంబులనుగుణంబులను; ప్రాప్య (అధ్యాహృతము)=పోంది; రావణే=రావణునియందు; దౌరాత్మ్యం=పుష్టస్వభావమును; తథా=అట్లు; త్వయి=నీయందు; విక్రమంచ=పరాక్రమమును; దృష్ట్వా=చూచి; తస్య=ఆతనియొక్క; బుద్ధితః=బుద్ధివలన; సదృశం=సరియయిన; తస్య=ఆతనియొక్క; ఆగమనం=వచ్చుట; యై క్తం=ఉచితము.

విభీషణుండు, అధముండగురావణుని, ఉత్తముండవగునిన్నను, విమర్శించి, రావణునియందలిదోషంబులను నీయందలిగుణంబులను విచారించి, రావణునియందలిసీత సపహరించుటయు మఱలనాబిడవొసంగుమనియెంతచెప్పినను సమ్మతింపకుండుటయు మొదలగుదుగుణంబులను, నీయందు, ఖరదూషణాదిమహారాక్షససంహారము వాలినివధించిను గ్రీవునకు రాజ్యంబునొసంగుటమొదలగు మహా పరాక్రమంబులనుఁజూచి, బుద్ధితోనాలోచించి, రావణునివిడిచి, నీయొ

ద్దకువచ్చుట, మిక్కిలియుక్తముగా | యోగ్యంబులగు నేయున్నవి.
నేయున్నది. కావున దేశకాలంబులు, | అని, తాత్పర్యము.

అజ్ఞాతరూపైః పురుషై స్స రాజన్ పృచ్ఛ్యతామితి
యదుక్త మత్ర మే ప్రేతా కాచి ద స్తి సమీక్షితా. ౫౭

టీక॥ రాజన్ = రాముడా! సః = జూడఁబడిన; ప్రేతా = బుద్ధి; కాచిత్ =
అవిభీషణుడు; అజ్ఞాతరూపైః = తెలి
యఁబడనిరూపముగల; పురుషైః = పు
రుషులచేత; పృచ్ఛ్యతాం = అడుగఁబ
డుఁగాక. ఇతి = అని; యత్ = ఏది; ఉ
క్తం = చెప్పఁబడినదో; అత్ర = ఇందు,
మే = నాకు; సమీక్షితా = చక్కఁగా
జూడఁబడిన; ప్రేతా = బుద్ధి; కాచిత్ =
ఒకానొకటి; అ స్తి = ఉన్నది.
రాముడా! తెలియనిపురుషులతోం
దలు, పోయి, విభీషణునడుగవలయున
ని, మైందుడుచెప్పినాడే, అవిషయ
మందును, నాకుఁగొంచెముసంశయ
మున్నది. అని, తాత్పర్యము.

పృచ్ఛమానో విశంకేత సహసా బుద్ధిమా న్వచః
తత్ర మిత్రం ప్రదుష్యేత మిథ్యాపుష్టం సుఖాగతమ్. ౫౮

టీక॥ బుద్ధిమాన్ = మంచిబుద్ధిగల | తటాలుననడిగినచో, బుద్ధిమంతుం
వాడు; సహసా = తటాలున; వచః = డగువాఁడు, “మనయందేమోసందే
మాటను; పృచ్ఛమానః = అడుగఁబ
డుచున్నవాడై; విశంకేత = సందేహిం
చును. తత్ర = ఆపక్షమునందు; సుఖా
గతం = సుఖముగావచ్చిన; మిత్రం =
స్నేహితుఁడు; మిథ్యాపుష్టం = అబద్ధము
గానడుగఁబడినవాడై; ప్రదుష్యేత =
మంచిమిత్రుఁడునుగూడ, దుష్టుండుగాఁ
దోచును. అని, తాత్పర్యము.

అశక్య స్సహసా రాజన్ భావో వేత్తుం పరస్యై

అంతస్సవ్యభావైగీ తైస్సై నై పుణ్యం పశ్యతా భృశమ్. ౫౯

టీక॥ రాజ్ = రాముడా! స్వప్నాయము; కేతుం = ఎటుంగుటకు; స్థిత్ (అధ్యాహృతము) = తనయందు; అశక్యం = అలవిగాదు. భృశం = మిక్కిలియు; నై పుణ్యం = సారాముడా! అడుగరానే, ఒకవేళమాటలాడినను, అతండు తన యభిమతమున; పశ్యతా = చూచువానిచేతను; అంతస్సవ్యభావైః = దాచబడినయభిప్రాయముగల; తైః = ఆ; గీతైః = మాటలచేత; సహసా = తటాకమున; పశ్య = ఇతరునియొక్క; (“వై” అనునదిపాదపూరణార్థము) భావః = అభి

ప్రాయము; కేతుం = ఎటుంగుటకు; స్థిత్ (అధ్యాహృతము) = తనయందు; అశక్యం = అలవిగాదు. భృశం = మిక్కిలియు; నై పుణ్యం = సారాముడా! అడుగరానే, ఒకవేళమాటలాడినను, అతండు తన యభిమతమున; పశ్యతా = చూచువానిచేతను; అంతస్సవ్యభావైః = దాచబడినయభిప్రాయముగల; తైః = ఆ; గీతైః = మాటలచేత; సహసా = తటాకమున; పశ్య = ఇతరునియొక్క; (“వై” అనునదిపాదపూరణార్థము) భావః = అభి

నత్యస్య బ్రువతో జాతు లత్యతే దుష్టభావతా

ప్రసన్నం వదనంచాపి తస్మా న్నై నాస్తీసంశయః. ౬౦

టీక॥ అస్య = ఈవిభీషణుడు; బ్రువతో = మాటలాడుచుండగా; జాతు = దుష్టమయినయభిప్రాయముగలుగుటమాత్రము; నత్యతే = చూడబడలేదు. వదనంచాపి = ముఖంబును; ప్రసన్నం = నిమగ్నముగానున్నది. తస్మాత్ = అందువలన; నై = నాకు; సంశయః = సందేహము; నాస్తీ = లేదు.

ఈవిభీషణుడుమాటలాడుచున్నాడుగాదా! అతనిమాటలవలన, అతనికిదుష్టాభిప్రాయంబుండునట్లునాకుదోచలేదు; మఱియునతనిముఖముప్రసన్నముగానున్నది; కావున, నతనియందెంతమాత్రముసందేహములేదు. అని, తాత్పర్యము.

అశంకిత మతి స్వస్థో న శతః పరిసంఘాతి

నచాస్య దుష్టా వాక్చాపి తస్మాన్నాస్తీ హ సంశయః. ౬౧

టీక॥ శతః = దుష్టాభిప్రాయముగలవాడు; అశంకితమతిః = సందేహములేనిబుద్ధిగలవాడై; స్వస్థః = నిర్భయముగా; నచ = కా

డై; పరిసంఘాతి = రాండు. అస్య = ఈవిభీషణునియొక్క; వాక్చాపి = మాటయు; దుష్టా = దుష్టమయినది; నచ = కా

దు, తస్మాత్=అందువలన; ఇహ=ఇం ముసందేహములేక నిర్భయముగా ను
దు; సంశయః= సందేహము; న=లేదు. న్నాడు; మతియు, నితని మాటలును,
దుష్టాభిప్రాయముగలవాడు, ని నిర్దోషంబులుగా నున్నవి; కావున, వీని
స్సందేహముగా, నిర్భయముగా రా యందునాకు సందేహములేదు.
కాలండు; ఈ విభిషణుడు, ఎంతమాత్ర లని, తాత్పర్యము.

ఆకార శ్చాద్యమానో హి న శక్యో వినిగూహితుమ్
బలాద్వివివృణోత్యేవ భావ మంతర్గతం నృణామ్. ౬౨

టీక|| ఆకారః=ముఖవికారము; ఛా త్కారమువలన; వివృణోత్యేవ హి=త
ద్యమానః=కప్పబడుచున్నను; వినిగూ ప్పక తెలియపఱచునుగదా!
హితుం=దాచుటకు; నశక్యో హి=అల ముఖవికారము, ఎంతదాచినను,
విగాదుగదా! నృణాం= మనుష్యులయొ దాఁగియుండదు; బలాత్కారంబున,
క-; అంతర్గతం=మనసుననున్న; భా హృదయగతంబగుభావంబును, దప్పక,
వం=అభిప్రాయమును; బలాత్=బలా బయలుపఱచును. అని, తాత్పర్యము.

దేశకాలో పపన్నంచ కార్యం కార్య విదాం వర
స్వఫలం కురు తే షీప్రం ప్రయోగేణాభి సంహితమ్. ౬౩

టీక|| కార్యవిదాం=కార్యములదెలి రులే=చేయుచున్నది.
సినవారలలో; వర= శ్రేష్ఠుఁడా! దేశకా కార్యవేత్తలలోను త్రముండవగురాముఁ
లోపపన్నంచ= దేశముతోను గాలము డా! కార్యంబు దేశకాలంబుల ననుసరిం
తోనుగూడినదియు; ప్రయోగేణ= ప్ర చి, సరియయినపురుషులయందుఁ బ్రయో
యోగముతో; అభిసంహితం= కూడినది గింపఁబడునేని, శీఘ్రంబుగా, ఫలించును.
యునగు; కార్యం=కార్యము; షీప్రం= అని, తాత్పర్యము.
శీఘ్రముగా; స్వఫలం= తనఫలమును; కు

ఉద్యోగం తవ సంప్రేక్ష్య మిథ్యా వృత్తంచ రావణమ్

వాలినశ్చ వధం శ్రుత్వా సుగ్రీవం చాభిషేచితమ్. ౬౪
రాజ్యం ప్రాథమ్య మానశ్చ బుద్ధిపూర్వ విహితః

<p>టీక॥ అయం (అధ్యాహృతము) = ఈవిభీషణుండు; తవ = నీయొక్క; ఉద్యోగం = ప్రయత్నంబును; సంప్రేక్ష్య = చూచి; మిథ్యావృత్తం = చెడ్డయారామగల; రావణంచ = రావణుని; సంప్రేక్ష్య (అధ్యాహృతము) = చూచి; వాలినః = వాలియొక్క; వధంచ = చంపుటను; అభిషేచితం = అభిషేకింపబడిన; సుగ్రీవంచ = సుగ్రీవుని; శ్రుత్వా = విని; రాజ్యం = దొరతనమును; పార్థమ్య =</p>	<p>నశ్చ = కోరుచు; బుద్ధిపూర్వం = బుద్ధిమండుగల్గినట్లుగా; ఇహ = ఇచ్చటికి; ఆగతః = వచ్చినాడు. ఈవిభీషణుండు, నీవు రావణుని వధింపఁజేయుప్రయత్నంబునవిని, రావణునిదురాచారంబుజూచి, నీవువాలింజంపిసుగ్రీవునకువాసరరాజ్యంబునొసంగుటయువిని, రాజ్యంబుగోరి, నీయొద్దకువచ్చినాడుగాని, వేఱుగాదు. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

ఏతావత్తు పురస్కార్య యుజ్యతే తత్ర సంగ్రహః. ౬౫

<p>టీక॥ ఏతావత్తు = ఇంతమాత్రము; పురస్కార్య = ముండికొని; తత్ర = అందు; సంగ్రహః = స్వీకారము; యుజ్యతే = యుక్తముగానున్నది.</p>	<p>ఇదంతయు నిట్లున్నదికావున, విభీషణుని గ్రహింపవచ్చును. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

యథాశక్తి మయోక్తంతు రాక్షసస్యా జవం ప్రతి

<p>టీక॥ మయాశు = నాచేతను; రాక్షసస్య = విభీషణునియొక్క; ఆజవంప్రతి = కపటములేమినిగూర్చి; యథాశక్తి = నాశక్తినితిక్రమింపక; ఉక్తం = చె</p>	<p>ప్పబడినది. నేను, నాశక్తికొలంది, నాకుఁదొరచినమట్టుకు, విభీషణుని యోగ్యతనుగుఱించి, చెప్పినాను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

త్వం ప్రమాణంతు శేషస్య శ్రుత్వా బుద్ధి మతాం వర. ౬౬

ప్రతిపదాంగ్రహికాతాత్పర్యసహితము.

స ౧౮

టిక॥ బుద్ధిమతాం=అధికమయినబు
ద్ధిగలవారలలో; వర=ఉత్తముండవయి
నరాముడా! శ్రుత్వా = విని; శేష
స్య=మిగతదానికి; త్వంతు = నీవె; ప్ర
మాణం=కతేవు.

బుద్ధిమంతులలో నుత్తముండవగు
రాముడా! నేనుజెప్పినది విన్నావుగ
దా! ఇంకమిగతకార్యమునకు, నీయిచ్చు.
అని, హనుమంతుండు, రామునితోడ
పైను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాపే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యథాకాండే, సప్తదశస్కంఠం.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర)
వ్యాఖ్యానంబునందు, యథాకాండసప్తదశస్కంఠాటిక,
ముగిసినది.

ॐ

అష్టాదశస్కంఠా ప్రారంభః.

అథ రామః ప్రసన్నాత్ శ్రుత్వా వాయుసుతస్యహ
ప్రత్యభాషత దుర్ధవశ్శ్చ త్రైతవా నాత్మ నిస్థితమ్. ౧

టిక॥ అథ = అటుపిమ్మట; శ్రుత
వా = అధికమయిన శాస్త్రాధ్యాస
ముగలవాడును; దుర్ధవశః = ఎది
రింపనలిగానివాడునగు; రామః =
రాముడు; వాయుసుతస్య=హనుమం
తునియొక్క; (“హ” అనునది పాదపూ
రణార్థము) వచనం (అధ్యాహృత
ము)=మాటను; శ్రుత్వా=విని; ప్రస
న్నాత్ = ప్రసన్నమయినమనస్సుగల

వాడై; అన్నని = మనస్సునందు; స్థి
తం = ఉన్నదాని; ప్రత్యభాషత = చె
ప్పెను.
అంత, మహాపండితుండును, బూ
ర్వపక్షంబులచేగలతెప్పెట్ట నలవిగాని
వాడునగురాముండు, హనుమంతుండు
చెప్పినమాటనువిని, ప్రసన్నుడయి, త
నమనంబుననున్న యభిప్రాయముంజె
ప్పనారంభించెను. అని, తాత్పర్యము.

మహాపితృ వివర్తాన్తి కాచిత ప్రతి విభీషణమ్

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౨౫౭

స ౧౮

శ్రోతు మిచ్ఛామి తత్సర్వం భవద్భి శ్చేయసి స్థితైః. ౨

టీక॥ మమాపితు = నాకును; విభీషణప్రతి = విభీషణునిగూర్చి; కాచిత్ = ఒకానొక; వివక్షా = చెప్పినచో; అస్త్రైః = ఉన్నది. తత్ = దానిని; సర్వం = అంతను; శ్రేయసి = మేలునందు; స్థితైః = ఉన్నట్టి; భవద్భిః = మీచేత; శ్రోతుం = వినుటకు; ఇచ్ఛామి = కోరుచున్నాను.	నాకును, విభీషణునిగూఁటించి, కొన్ని మాటలను జెప్పవలెననియున్నది; నాశ్రేయస్సును గొరునట్టిమీరందఱుం, జక్కగా గావినవలయునని, కోరెదను.
	అని, తాత్పర్యము.

మిత్రభావేన సంప్రాప్తం న త్యజేయం కథంచన
దోషోద్యుక్తస్య తస్యస్యా శ్చ తా మేత దగహితమ్. 3

టీక॥ తస్య=అతనికి; దోషః=దోషము; యుక్తస్యాత్ = ఉండినను; మిత్రభావేన=స్నేహితభావముచేత, శరణాగతభావముచేత ననుట; సంప్రాప్తం=వచ్చినవాని; కథంచన = ఎట్లయినను; తస్య త్రేయం=విభవను. ఏతత్=ఇది; సతాం=పెద్దలకు; అగహితం=నిందింపబడనిది, పూజింపబడిన నుట .

అతనియందెంతదోషంబుండినను, శరణాగతుండనివచ్చినవాని , నెట్లయినను విడువఁజాలను, ఈధర్మము, సత్పురుషులకుఁబూజనీయంబగునది. అని, రాముండు, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము.— సుగ్రీవుండు, “విభీషణుండుదుష్టుండు, ఇతని నిగ్రహింపవలయు ” ననియె. అంగ దాదులు, “పరీక్షించి, యదుష్టుడైనచో, గ్రహింపవచ్చు”ననిరి. హనుమంతుండు, “విభీషణుండుదుష్టుడుకాదుకావున, గ్రహింపఁదగినవాఁడే” యని, వచించె. ఇంక, రాముండు “దుష్టుం డైనను శరణాగతుండగువానిగ్రహింపకతప్పదు”. అని, సుగ్రీవమతంబును, “ శరణాగతునియందు

దుష్టాదుష్టపరీక్షయేతగదు.” అనియంగ దాదిమతంబులను “పరిగ్రహింపవలెననుట సమానంబయినను , నిదోషుండనుకారణంబునరిగాదు. శరణాగతుండనుమాట చెప్పటమాత్రమే, గ్రహింపటకుఁగారణము నిర్దోషుండైయుండవలయుననునక్కఱలేదు ” అని హనుమత్తతంబును, నిరసించితనమతంబుఁజెప్పదున్నాఁడు. మిత్రభావేన=స్నేహితభావముచేత, నిర్దోషుండగుటచేఁగాదతని రక్షించుట; స్నేహితభావముగలిగియుండుటచేత నెపరిగ్రహింపవలెననుట. మిత్రభావేన=వాస్తవముగా మిత్రత్వములేకున్నను, మిత్రత్వంబు నభినయించుట మాత్రమేచాలుననుట. “రాఘవశరణంగతః, శరణ్యం శరణంగతః ” అని పూర్వోత్తరస్థలంబుల, శరణాగత శబ్దవ్యవహారంబుండుటచే, ఇచ్చట , మిత్రభావేన = శరణాగతభావముచేత ననియర్థము. అట్లు, ఇతర స్థలంబునందును, “విదితస్సహి ధర్మజ్ఞః శ్వరణాగతవత్సలః” అని, శరణాగతశబ్దముచే నుపక్రమించి, “తేనమైత్రీ భవతుతేయ దీజీవతుమిచ్ఛసి” (నీవు, జీవింపంగోరు

దువేసి, నీకతనితో మైత్రియగుండుగాక) అని , మైత్రిశబ్దముచేఁ బర్యవసానము చేయఁబడియున్నది. లేక; రాముండు, ధీరోదాత్ర నాయకుండుగావున, నా శరణాగతుండని చెప్పటకుఁ బట్టించి, విభీషణుని మిత్రశబ్దముచే సగౌరవము గావ్యవహరించుచున్నాఁడు. మిత్రభావేన=మిత్రత్వముచేత, నన్నుఁగూఢించి కొంచెమేని యాభిముఖ్యుంబునొందుట మాత్రమే నాయంగీకారంబునకుఁ గారణమనుట; మిత్రభావేన=మిత్రక్రియచేత, మిత్రునివలెనభినయించుటచేతనుట, మనస్సున నెట్లున్నను, నేనుమిత్రుండననియభినయించుటమాత్రమేచాలునుట. మిత్రభావేన=స్నేహితభావముచేత, శరణాగతభావముచేసని చెప్పవలసియున్నను, “తన్నాశ్రయించఁదనయొద్దకువచ్చుటకై గొన్నియడుగులు పెట్టినవాఁడుంగూడఁదనకుసమానుండు” అనునభిప్రాయంబునఁ, గరుణాసముద్రుండగు రామునిచేఁజెప్పఁబడినది. అట్లు, సీతాదేవియు, శరణాగతినేచెప్పవలసి నస్థలంబున, “లేనమైత్రీభవతుతేయదిదీవీతుమిచ్చసి” అని, యాభిముఖ్యమాత్రంబున, నాశ్రీతుని రాముండుదనకుసమానంబుగామన్నింపుననునభిప్రాయంబుననై, వచించె. మిత్రభావేన=మిత్ర

త్వమునుహేతువుచేత, “సుహృదస్సర్వభూతానాం” (సమస్తభూతంబులకునుస్నేహితుండు) అని, చెప్పఁబడియుండుప్రకారమున, “సర్వభూతమిత్రుండురాముండు, నాయందునుసహజంబుగస్నేహంబుగలవాఁడు” అని, నాకుంకలసహజస్నేహంబువురసఁగించియునుట, మిత్రభావేన=“తన్నిత్రంయిత్రవిశ్వాసః” (ఎవ్వనియందునుమ్మకంబుగలుగునోఅతండుమిత్రుండు) అనిచెప్పఁబడియున్నదికావున, నమ్మకంబుగలిగియుండుటచేత, “రాముండవశ్యము, నన్నురక్షించును” అని, నమ్మియునుట. సంప్రాప్తం=వచ్చినవాని, అతనికి, నాయందుఁగొంచెమేని యాభిముఖ్యమాత్రముగలిగినంతనే, నేనాయతండుండుచోటికిఁబోయి రక్షింపవలసియుండఁగా, నతఁడేయిచ్చటికివచ్చినప్పుడేమిచెప్పవలెనోఅనుట. సంప్రాప్తం=చక్కఁగావచ్చినవాని, ద్వారంబునంబాదుకలువిడిచిదేవనమసాఁగంబునేయొనట్లు, ఇతరపదార్థంబులమనసునుంచక, “పరిత్యక్తామయాలంకామిత్రాణివధనానివ” (నేను, లంకనుస్నేహితులనుధనంబులును, విడిచివచ్చినాను) అని, సమస్తవిరోధపక్షంబునుబరిత్యజించి, మరేకశరణుడైవచ్చినవాననుట. సంప్రాప్తం=చ

కర్క-గావచ్చినవాని, తల్లియుం దండి
యొక్కొట్టువును గృహంబును రక్ష
కుండునున్నేహితుండునుగతియు, రా
ముండెయని, సమస్తంబును బరిశ్రాజిం
చి , నన్నేహించియున్నవాని ననుట.
సంప్రాప్తం = చక్క-గావచ్చినవాని,
నాయంతరంగానుచరుల మూలముగా
వచ్చిన వాని ననుట. సంప్రాప్తం =
చక్క-గా వచ్చిన వాని , లంకలో
నెయుండి రాముని శరణు చొచ్చితిని
న్నమాత్రంబుననె, నేనెయచ్చటికేహో
యిరక్షింపవలసియున్నప్పటికిని , నడ
వలేనివానిమీద గంగా నదియేపడు న
ట్లు, నాకుసులభంబుగానేమిన్నచోటికే
దానెవచ్చినవానిననుట. సంప్రాప్తం =
నాయొద్దకువచ్చుటయె మాకుజాలు
ను, స్తోత్రము , పూజ, ధ్యానము, సమ
సారము, ఇవేమియు నక్కఱలేదు.
సత్యజేయం = విడువజాలను, సేమస
ర్వక క్రితైనను, శరణాగతుండనను శ
బ్దముచెప్పవానివిడుచుటయందు , నా
కెంతమాత్రము , శ క్రితేదు. సంప్రా
ప్తంసత్యజేయం = వచ్చినవానివిడువ
జాలను, ఎవ్వడెవ్వడువచ్చును? ఎవ్వ
నిరక్షింతు? అని, కాచియున్న సేను, వ
చ్చినవానినెట్లువిడువజాలుదును? ఇత
నిసంబంధంబున , రావణునింగూడర

క్షింపవలసినసేను, ఇతనిసేయెట్లువిడు
తును? సత్యజేయం = విడువను! వ
చ్చుటమాత్రమేనె శ్లోఘనీయుండగు
వానివిడుచుటెట్లు? కథంచన = ఎట్లయిన
ను, కొత్తదూడనీనయాపు, మునుపటి
దూడలనువిడుచునట్లు, మిమ్మునైన విడు
తును, కొత్తగావచ్చిన విభీషణునివిడు
వఁ జాలననుట . కథంచన = సర్వ
శతసర్వకాల సర్వావస్థలయందునను
ట. కథంచన = ఎట్లయినను మా
యం బ్రయోగించుట మొదలగువాని
చే, నాకుమహానిష్ఠము గావించువాడై
ననురక్షింపకవిడి వననుట. కథంచన = ఎ
ట్లయినను, ఈతనియందు, గుణంబులే
కున్నను, ఎచ్చుగాదోషంబులెయున్నను,
ఇతనింబగ్రహించుటయందఱకునిష్ఠము
గాకున్నను, అతనింబగ్రహించుటవల
నఁ, బాడఁబాడననిష్ఠంబులు వేచవేలు
సంభవించునట్లుండినను, అధికమేల? నా
ప్రాణంబెవోపునట్లయినను, ఇతనివిడువ
ననుట. తస్యదోషాయద్యపిచ్యాత్ = అ
తనికిదోషంబుండినను , మాయభిప్రా
యంబునదోషమేలేదు, లేనిపోనిభయం
బులుపెట్టుకొని యుండు మీయభిప్రా
యంబునదోషంబుండినను, ఉండుఁగాక.
తప్పుగాదు. దోషభాగ్యత్వంబనుమహా
వాత్సల్యంబువహించియున్ననాకు, ఆ

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౨౬౧

సం

శ్రీరామదోషంబుపాదేయమేకదా! దోషో
యద్యపి స్థాతే = దోషంబున్నను, అదిశే
రణాగతునకుదోషముగాఁజాలదు, మూ
దిబోధించుహాగ్నిహోమంబునంబడిదగ్ధ
మగునట్లు, శరణాగత్యభిసంధిమాత్రము
నను నైవోషంబులునుదగ్ధంబులయినవి.
దోషోయద్యపి స్థాతే = దోషంబుండినను,
అది, శరణాగతియునుగరివధికి గుణంబుగ
లవానికి, దోషంబువిండుకొనదు. లేకః
దోషోయద్యపి = అతనికిదోషంబుండినను,
అదిదోషంబుగాదు. ఆదోషమునకు, శర
ణాగతియును మహాగుణంబుగల యత
నిసంబంధంబుగలిగియున్నదిగాదా! కా
వున, అది, యశనకన్ననుమాకు శ్లాఘ్య
ము. స్థాతే = ఉండినుగాక. దోషం
బుంజమాయుననియె. కోరుచున్నాను.
గుణనంశునిరక్షించినచో, గుణంబుం
జూచిరక్షించి నట్లగుచున్నది. దోషిని
రక్షించుటయేమోకధికములేక; దోషో
యద్యపి = దోషంబున్నను, మమ్మువధి
పవలయునని కోరుటయనుదోషంబున్న
ను. ఉన్యస్థాతే = అతనికిర్యోయగు
గాక, అశ్రితాభీష్టసిద్ధియేమాకుమఖ్యుభ
లము. ఇది, కవితోపాఖ్యానానుగతాభి
ప్రాయంబునశ్రవత్సాంకమిశ్రులువచిం
చిరి. అట్లు లేక ఈమహామంత్రులేలనిం
దింతురు? అనినంజెప్పచున్నాడు. ఏత

తే = ఇది; సతాం = పెద్దలను; అగహీ
శం = అనిందితము. మాయందధికప్రి
తశ్చ; లేకపోకభయంబులశంకలనువట్టిమీ
కునిందితమయియుండినను, పరమార్థక
వేత్తలగు, సత్పురుషులకు అనిందితమను
ట. తమ్ము వధింపవచ్చినవారిలంగూడఁ
గదోతాదులరక్షించిరి. మఱియు, “దు
ష్టజనపరిగ్రహముశీష్టసిందితము, శా
స్త్రనిషిద్ధముంగావున, జేయరాదు-”
అన, యందురు. “దుష్టజనులనుబరిత్యజిం
పవలెను” అనుటసామాన్యవిషయము-
“వధ్యుండైనను శరణాగతుండై నచోవి
మవకరక్షింపవలయునని, బోధించువిశే
షశాస్త్ర ప్రతియుండుటవలన, దు
ష్టుండైనను, శరణాగతుని రక్షించు
టయందు, శాస్త్రవిరోధంబు లేదు-
మఱివిధియై యున్నది. కావుననే, ఎ
ట్టి మహాపాపంబు గావించినవాడై
నను, శరణాగతుండయినచో, విద్వాం
సులతనకి దగు పాపియశ్చిత్తంబు వి
ధించి పరిశుద్ధం గావింప వలయు
ననియు, నట్లువిధింపకున్నచో, మహా
ప్రత్యవాయంబు నొందుదురనియు, శా
స్త్రంబు ధ్వోపించుచున్నది. శరణా
గతుండుకానివానికిఁ బాపియశ్చిత్తంబె
విధింపరాదనియుఁజెప్పఁబడియున్నది.
కావున, పరిత్యాగవిధి, శరణాగతేత

రవిషయము. దుష్టుడయినను శరణాగ
తునిబరిత్యజించినం బ్రత్యవాయంబు జె
ప్పబడి యున్నది, కావున, శరణాగ
తుండెట్టి దుష్టుండైనను, అతనివిధువ
రాదు. ఈ మఁ సూక్ష్మమునే జెప్పు
చున్నాఁడు. — ఏతత్ = ఈదుష్టశరణా
గతిపరగ్రహము; సతాం = సామాన్య
విశేషకాస్త్రంబులు చెరిసినసత్పురుషు

లకు; అగహితం = నిందితముగాదు,
పూజనీయమనుట.
సర్వశక్తియగువానికి, ఒకానొకవి
షయమునందశక్తియు, సర్వజ్ఞునకు, ఒ
కానొకవిషయమునందజ్ఞానంబును, “మి
త్రభావేన” అనునీశ్లోకముచేఁడెలుపఁబ
డినదని, గోవిందయతులు, వచించిరి.

సుగ్రీవ స్వతః తద్వాక్య మాభాష్యచ విమృశ్యచ
తత శ్శుభితరం వాక్య మువాచ హరిపుంగవః. ౪

టీక॥ అథ = అటుపిమ్మట; హరిపుంగ
వః = వానరశ్రేష్ఠుండగు; సుగ్రీవస్తు = సుగ్రీ
వుండను; తద్వాక్యం = ఆ రామునిమాట
ను; ఆభాష్యచ = అనువదించియు; విమృ
శ్యచ = ఆలోచించియు; తతః = అంత; శు
భితరం = మిక్కిలియుమంగళకరము
న; వాక్యం = మాటను; ఉవాచ = చె

ప్పెను.
అంత, వానరశ్రేష్ఠుండగు సుగ్రీవుం
డు, రాముండు చెప్పినమాటననువదించి,
యాలోచించి, తనకు రామునందుంగల
యధికపక్షపాతంబును చెలువునట్టి, యీ
మాటంజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

సుదుష్టో వాప్యదుష్టోవాః కి మేష రజనీచరః

టీక॥ ఏషః = ఈ; రజనీచరః = రాక్ష
సుఁడు; సుదుష్టోవాః = మిక్కిలియుదు
ష్టుండుగాని; అదుష్టోవాః = దుష్టుండు
కానివాఁడుగాని; కిం = ఎందుకు?

ఈ రాక్షసుండు, దుష్టుండుగానియ
దుష్టుండుగాని, యతనితోమనకేమిప్ర
యోజనము? ఇతనిమనమవశ్యమువిడువ
వలసినదే! అని, తాత్పర్యము.

ఈదృశం వ్యసనం ప్రాప్తం భారతరం యః పరిత్యజేత్. ౫
కోనామ స భవేత్తస్య య మేష స పరిత్యజేత్

<p>టీక॥ యః=ఎవ్వడు; ఈద్యశం=ఇ ట్టి; వ్యసనం=కష్టమును; ప్రాప్తం=పొం దినట్టి; భ్రాతరం=అన్నను; పరిత్యజేత్= విడుచునో; ఏషః=ఏడు; యం=ఎవ్వని; నపరిత్యజేత్=విడువఁడో; సః= అట్టి వాడు; తస్య=అతనికి; కః= ఎవ్వడు; భవేత్=అగున?</p>	<p>ఈతండు, ఇట్టిమహాకష్టంబునొంది యున్నయన్ననుం గూడ విడిచివచ్చినాఁ డే; ఇంకనిట్టికృతఘ్నండు, ఎవ్వనివిడు వఁడ? కాఁబట్టి, యతనిఁ బరిగ్రహింపఁ గూడదు. అని సుగ్రీవుండు, రామనితోఁ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

వానరాధిపతే ర్వాక్యం శ్రుత్వా సర్వా సుతీత్యచ. ౬
ఈష దుత్సయమానస్తు లక్ష్మణం పుణ్యలక్షణమ్
ఇతి శూఘావాచ కాకుత్స్థో వాక్యం సత్యపరాక్రమః. ౭

<p>టీక॥ సత్యపరాక్రమః= సత్యమయ నపరాక్రమముగల; కాకుత్స్థః= రా ముండు; వానరాధిపతే = వానరేశ్వ రుండగుసుగ్రీవునియొక్క; వాక్యం = మాటను; శ్రుత్వా=విని; సర్వా = అందఱనుగూర్చి; ఉతీత్యచ = చూచి యు; పుణ్యలక్షణం= మంచిలక్షణము లుగల; లక్ష్మణం=లక్ష్మణునిగూర్చి; ఈ షత్=కొంచెము; ఉత్సయమానస్తు=</p>	<p>నవ్వుచునే; ఇతి=ఇట్లని; వాక్యం=మా టను; ఉవాచ=చెప్పెను “హ” అను నదిపాదపూరితార్థము. సత్యపరాక్రమండుగురాముండు, వానరేశ్వరుండయిన సుగ్రీవుండుచెప్పి నమాటను విని, వానరులనందఱుజూచి, పుణ్యలక్షణండుగు లక్ష్మణునిపైఁజేఱున వ్యోలయంగటాక్షంబుఁబఱపి, యీ మాటంజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

అసధీత్యచ కాస్త్రాణి వృద్ధా న సుపశేవ్యచ
నశక్య మీ ద్యశం వక్తుం యదువాచ హరీశ్వరః. ౮

<p>టీక॥ హరీశ్వరః=వానరాధిపతియ గుసుగ్రీవుండు; యత్=ఏమాటను; ణి=కాస్త్రములను; అసధీత్యచ=అధ్య ఉవాచ=చెప్పెనో; ఈద్యశం= ఇట్టి</p>	<p>మాటను; వక్తుం=చెప్పటకు; కాస్త్రా యనింపఁయు; వృద్ధా=పెద్దలను;</p>
---	--

అనుపసేవ్యవ = సేవింపకయ్య; సశక్యం-అలవిగాదు-

శాస్త్రార్థయనంబును వృద్ధసేవయు నెచ్చగాఁగావించినవానికిఁ దక్క-

మఱియెఱవఁగిని యిష్టమివాన రేవ్యరుండగు సుగ్రవుండుచెప్పినట్టిమాటంజెప్పనలవిగాదు- అని, తాత్పర్యము-

అస్తి సూక్ష్మతరం కించి ద్యదత్ర ప్రతిభాతే మే
ప్రత్యక్షం లోకంవాపి విద్యతే సర్వరాజసు- ౯

టీక॥ అత్ర=ఈవిషయమునందు; ప్రత్యక్షం=కండ్లకగపడునదియు; లోకంవాపి = లోకవ్యవహారసిద్ధంబునగు; యత్=ఏది; సూక్ష్మతరం = మిక్కిలియు సూక్ష్మమయినది; కించిత్ = కొంచెము; అస్తి = ఉన్నదో; తత్ (అధ్యాహృతము)=అది; మే = నాకు; ప్రతిభా

తి=తోచుచున్నది- ఈవిషయమునందు, ప్రత్యక్షంబును లోకంబునగు నొక్క సూక్ష్మధర్మము, సమస్తగాజాలకును, గల్గి యున్నది; అదినాకు స్ఫురించుచున్నది; చెప్పెదవినండు. అని, తాత్పర్యము-

అమిత్రాస్త్రతులీనాశ్చ పాతిదేశ్యాశ్చ కీర్తితాః
వ్యసనేషు ప్రహతాః సస్తా దయ మహా గతః- ౧౦

టీక॥ త్రతులీనాశ్చ = అతనిజ్ఞాతులును; పాతిదేశ్యాశ్చ = ఇరుగుపొరుగురాజులును; వ్యసనేషు = కష్టములయందు; ప్రహతాః = ప్రహరించువారుగాను; అమిత్రాః = శత్రువులుగాను; కీర్తితాః = చెప్పఁబడినారు- తస్తాత్ = అందువలన; అయం = ఈవిభీషణుండు; ఇహ = ఇచ్చటికి; ఆగతః = వచ్చినాఁడు-

జ్ఞాతులును, ఇరుగుపొరుగురాజులును, గష్టంబువచ్చినప్పుడు ప్రహరింపంజాతురు, కావున, శత్రువులని చెప్పఁబడినారు; అట్లు, ఈవిభీషణుండు; రావణునకు జ్ఞాతికావున, గష్టంబువచ్చినప్పుడు, అతనింబరిశ్యజించి, యిచ్చటికివచ్చినాఁడు- అని, తాత్పర్యము-

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౨౬౫

స ౧౮

అపాపాస్తతులీనాశ్చ మానయంతి స్వర్గాహితాః
ఏష ప్రాయోనరేంద్రాణాం శంకసీయస్తు శోభనః- ౧౧

<p>టీక అపాపాః=కుటిలులుకానట్టి; తతులీనాః= వారికులంబునఁబుట్టిన రాజులు; హితాః= మేలుగలిగించున ట్టి; స్వర్గా= తమజ్ఞాతులను; మాన యంతి=పూజింతురు. శోభనః= గట్టి వాడయిన; ఏషతు= ఈజ్ఞాతిమాత్ర ము; నరేంద్రాణాం=రాజులకు; ప్రా యః=అధికము; గా; శంకసీయః=సందే హింపఁదగినవాడు, యోగ్యులగురాజులు, తమకిష్టుల</p>	<p>యినజ్ఞాతులను శౌరవింతురు; అట్టి యోగ్యులగురాజులుగూడ, శౌర్యాది సంపన్నుండగుజ్ఞాతిని, ఎంతమాత్రము నమ్మరు; ఇంక, చాపిస్తుండగురాజ లుండు, జ్ఞాతిననమ్మునా? అట్లు, ఈ విభీషణుండు, రావణునిదేశంకింపఁబడిన వాడై, యతనితోవిరోధించి, యిచ్చ టికి, వచ్చినాఁడుగాని, వేఱుగాదు. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

యస్తుదోషస్త్వయాప్రోక్తో హ్యేవానే రిబలస్య చ
తత్ర తే కీర్తయిష్యామి యథాశాస్త్ర మిదం శృణు. ౧౨

<p>టీక త్వయా=నీచేత; అరిబలస్య= శత్రుబలముయొక్క; ఆదానేచ= గ్ర హించుటయందును; యః= ఏ; దో షస్తు= దోషమును; ప్రోక్తః=చెప్పఁబ డినదో. తత్ర=అదివయమునందు; తే= నీకొఱకు; యథాశాస్త్రం= శాస్త్ర మునతిక్రమింపక; కీర్తయిష్యామి =</p>	<p>చెప్పెదను. ఇదం=ఈమాటను; శృ ణు=వినుము. శత్రుబలంబునఁగ్రహించుకొను వి షయమయి, నీవేదోషంబుచెప్పియున్నా వో, అదివయమునందును, నీకు, య థాశాస్త్రంబుగాఁజెప్పెదను; వినుము. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

న వయం తతులీనాశ్చ రాజ్యకాంక్షీచ రాక్షసః

టీక|| వయం=మనము; తతులీనాశ్చ = అతనికులంబునఁబుట్టినవారల

మును; న=కాము. రాక్షసః = విభీషణుడు; రాజ్యకాంతీవ = రాజ్యముగోరువాడును.

మనమురాక్షసులముకాముకావున, రాక్షసరాజ్యంబుగోరము; కాంటి, మ

నయందలనికి ద్వేషంబుగలుగదు; మఱియు, మనసాహాయ్యంబున, అతండు, రాజ్యంబు పొందవలయుననియున్నాడు, కావున, మనలనతండువిడువఁడు. అని, తాత్పర్యము.

పండితా హి భవిష్యంతి తస్మా ద్రాహ్మ్య విభీషణః. ౧౩

టీక॥ రాక్షసాలపి (అధ్యాత్మతము)=రాక్షసులును; పండితాః=పండితులుగా; భవిష్యంతిహి=ఉండుదురుగా; తస్మాత్=అందువలన; విభీషణః=విభీషణులు; ద్రాహ్మ్యః=ద్రహింపఁదగినవాఁడు.

అయితే , రాక్షసులకింతవిమర్శ

యున్నదా? అని, యాక్షేపింతురుకాంటి; అట్లుకాదు; రాక్షసులలోనుం గొందఱు పండితులుండురు ; కావున, విభీషణుండట్టియభిప్రాయముగోరవచ్చినవాఁడుకాంటి, యతనింబరిగ్రహింపవచ్చును. అని, తాత్పర్యము.

అవ్యగ్రాశ్చ ప్రహృష్టాశ్చ న భవిష్యంతి సంగతాః

ప్రతాదశ్చ మహానేష తతో న్య భయ మాగతమ్. ౧౪

(“పవాదశ్చమహానేషః” ఇతిపాఠాంతరం.)

ఇతి భేదం గమిష్యంతి తస్మా ద్రాహ్మ్య విభీషణః

టీక॥ తే(అధ్యాత్మతము)= అజ్ఞాతులు; అవ్యగ్రాశ్చ=కలఁతలేనివారలును; ప్రహృష్టాశ్చ=సంతసించిన వారలునై; సంగతాః= కూడినవారలుగా; నభవిష్యంతి=ఉండరు. ఇతి=ఇందువలన; భేదం=పరస్పరవిరోధమును; గమిష్యంతి=పొందుదురు. ఏషః= ఈ; ప్ర

తాదశ్చ=ధ్వనియు; మహా=గొప్పదిగా ; (పాఠాంతరపక్షమునందు) ప్రవాదః=లోకవాతః; మహా= గొప్పదిగా; భవతి(అధ్యాత్మతము) = అగుచున్నది. తతః= అందువలన; అన్య-ఈతనికి; భయం=భయము; ఆగతం=వచ్చినది. తస్మాత్= అందువల

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౨౬౭

స ౧౮

శ్లో

శ్లో

నఃవిభీషణః విభీషణుడు; గ్రాహ్యః = గ్రహింపఁదగినవాఁడు.

జ్ఞాతులు, ఎప్పటికిని, పరస్పరముగ లతలేక సంతృప్తులయి యొకరితోనొకరు కలసియుండరు; ఎల్లప్పుడును పరస్పరము విరోధముగలిగియుందురు; అట్లు విభీషణుఁడు విరోధించి, బలిష్ఠుండగు కావణు నకు భయపడి మనయొద్దకు వచ్చినట్లున్నదిగానివేఱుగాదు; అందుకుఁదగినట్లు, ఇ

తనికంతధ్వనింజూచినను భయంబునొందినట్లైకనుపడుచున్నది; లోకవాతయ్యుజ్ఞాతులు, ఒకరితోనొకరు కలసింపుచుందురనుట, సుపరిసద్ధమయియున్నదిగాదా! కావుననితండు భయపడి మనయొద్దకు వచ్చినాఁడుకాబట్టి, యితఁ డతిగ్రహింపవలెను.

అని, తాత్పర్యము.

స సర్వే భ్రాతరస్తాత భవంతి భరతోపమాః. ౧౫

మద్విధా వా పితుః పుత్రా స్సుహృదోవా భవద్విధాః

టీక॥ తాత = నాయనా; భ్రాతరః = తోఁబుట్టువులు; సర్వే = అందఱును; భరతోపమాః = భరతునితోఁబోలి-గలవారలు; నభవంతి = కారు. పితుః = తండ్రి; మద్విధాః = నాయటివారలగు; పుత్రా వా = కొడుకులుగాని; నభవంతి (అధ్యాహృతము) ఉండరు. భవద్విధాః = నీయటివారలగు; సుహృదోవా = స్నేహితులుగాని; నభవంతి (అధ్యాహృతము) = ఉండరు.

నాయనా! తోఁబుట్టువులందఱు, భరతునివంటివారలుకాఁజాలరు; తండ్రికిఁగొడుకులును, నాయటివారలు, పుట్టురు; నీవంటి స్నేహితులును, కలుగఁజాలరు; కాబట్టి, యందఱును మనయట్లై, పరమధామికులయియుందురనితలంపకుము. అని, రాముండు, సుగ్రీవాదులతోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్తస్తు రామేణ సుగ్రీవ స్సహలత్నః. ౧౬

ఉత్థాయే దం మహాప్రాజ్ఞః ప్రణతో వాక్య మబ్రవీత్

టీక॥ మహాప్రాజ్ఞః = మహాపండితుండగు; సుగ్రీవః = సుగ్రీవుఁడు; సహలత్నః

శ్లో

శ్లో

ణి=లక్ష్మణునితోఁ గూడినవాఁడై; వీ
వం=ఇట్లు; రామేణ=రామునిచేత; ఉ
క్తస్థు=చెప్పఁబడిన వాఁడైనతనె; ఉ
త్థాయ=లేచి; ప్రణతః= నమస్కరించి
నవాఁడై; ఇదం=ఈ; వాక్యం= మాట
ను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

మహాపండితుండగునుగ్రీవుండు, రా
ముండు, తన్నునులక్ష్మణునింజూచి చెప్పి
నమాటనువిని, లేచి, రామునకునమస్క
రించి, యిట్లని, చెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

రావణేన ప్రణిహితం త మవేహి విభీషణమ్. ౧౭

తస్యా హం నిగ్రహం మన్యే త్తమం త్తమవతాం వర

టిక॥త్తమవతాం= యుక్తవ్యాపా
రములుగలవారలలో; వర=శ్రేష్ఠుండవ
గురాముఁడా! తం=ఆ; విభీషణం= విభీ
షణుని; రావణేన=రావణునిచేత; ప్రణి
హితం=రహస్యముగాఁబంపఁబడినవా
నిఁగా; అవేహి=ఎఱుంగుము. అహం=
నేను; తస్య=ఆవిభీషణునియొక్క; నిగ్ర
హం=నిగ్రహించుటను; త్తమం= యు

క్తమునుగా; మన్యే=తలంచెదను.
యుక్తవ్యాపారములు గల వారల
లోను త్తమండవగురాముఁడా! ఈవిభీ
షణునిరావణుండ్చెప్పితికి రహస్య
ముగాఁబంపి యున్నాఁడని యెఱుంగు
ము; కావున, నతనినిగ్రహించుట యుక్త
మనితలంచెదను. అని, తాత్పర్యము.

రాక్షసో జిహ్వా యా బుద్ధ్యా సందిష్టో య మిహా గతః. ౧౮

ప్రహతుం త్వయి విశ్వస్తే ప్రచ్ఛన్న మయివా సఖ

లక్ష్మణేవా మహాబాహో సవధ స్సచివై స్సహ. ౧౯

టిక॥అనఘ=పాపరహితుండవగు;
మహాబాహో = పెద్దచేతులుగలరా
ముఁడా! అయం=ఈ; రాక్షసః=రా
క్షసుండు; జిహ్వా=కుటిలమయిన;
బుద్ధ్యా=బుద్ధిచేత; సందిష్టః=పంపఁ
బడినవాఁడై; ప్రచ్ఛన్నః= కప్పఁబడిన

వాఁడై; విశ్వస్తే=సమ్మి నట్టి; త్వయి=నీ
యందుఁగాని; మయి= నాయందుఁ
గాని; లక్ష్మణేవా = లక్ష్మణునియం
దుఁగాని; ప్రహతుం = ప్రహ
రించుటకు; ఇహ=ఇచ్చటికి; ఆగతః=
వచ్చినాఁడు. సచివై స్సహ=మంత్రు

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౨౬౯

స ౧౮

<p>లతోఁగూడఁసఁ=ఆ;వధః=చంద్రులు; భా వేత్(అధ్యాప్యాతము)=అగును. పాపరహితుఁడవు మహాబాహుం డవగురాముఁడా! ఈరాక్షసుఁడు, కు టిలోపాచారియై, రావణునిచేబంపఁ బడినా.</p>	<p>బ్రచ్చన్నరూపంబున, నిన్నుఁగాని, న న్నుఁగాని, లక్ష్యులఁగాని, ప్రహరించు టకై, యిచ్చటికివచ్చినాఁడు; అట్లు మనసుగడలము, పథిం=బడవలసివచ్చు ను. అని, తాత్పర్యము. మియుఁడఁగాఁ,</p>
--	--

స్వశంసస్య భ్రాతా హ్యేష పభీషణః

<p>పాప హఃస్వశంసస్య స్వ=రావణుడు మగదా!</p>	<p>భీషణః=పభీషణుఁ డగు; రావణ , భ్రాతా=ము ను. అని, తాత్పర్యము.</p>	<p>పభీషణుడు, దుష్టుండగురావణుని తమ్ముండుగదా! ఇతనినెట్లువచ్చువచ్చు ను, అని, సుగ్రీవుండు, రామునితోఁజెప్పె ను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---	---

ఏన మక్త్వా రఘుశ్రేష్ఠం సుగ్రీవో వాహినీపతిః. ౨౦

వాక్యజ్ఞో వాక్యకుశలం తతో మాన ముపాగమత్

<p>టీక॥ వాహినీపతిః = వానరినైస్య మునకుఁబ్రభువును; వాక్యజ్ఞః=మాట లనెఱింగినవాఁడగు; సుగ్రీవః= సు గ్రీవుండు; వాక్యకుశలం=మాటలయం దుసమర్థుండుగు; రఘుశ్రేష్ఠం= రా మునిగూచి; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్త్వా= చెప్పి; తతః=అంత; మానం=ఊరకుం</p>	<p>డుటను; ఉపాగమత్=పొందెను. వానరాధీశ్వరుండును, మాటలయం దుఁబండితుండుగుసుగ్రీవుండు, మాట లయందుఁబండితుండుగురామునితోనీప్ర కారముచెప్పి, యంత, నూరపండ్లను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

సుగ్రీవస్య తు త ద్వాక్యం రామ శ్శ్రుత్వా విమృశ్యచ. ౨౧

తత శ్శ్రుధరతం వాక్య మువాచ హరిపుంగవమ్

టీక॥ రామః = రాముఁడు; సుగ్రీవస్య= సుగ్రీవునియొక్క; తత్ = ఆ; వా

క్యం=మాటను; శ్రుత్వాతు= విన్నంత
నె; విమృశ్యచ= ఆలోచించియు; తతః= అటుపిమ్మట; హరిపుంగవం= వానరశ్రేష్ఠుండగుసుగ్రీవునిగూచి; శుభరతం= మంగళమునం దాసక్తమయిన ; వాక్యం= మాటను; ఉవాచ= చెప్పెను.

రాముండు, సుగ్రీవుండుచెప్పినమాటనువిని, యాలోచించి, యంత, వానరోత్తముండగుసుగ్రీవుంజూచి , మంగళకరంబగునీమాటండెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

సుదుష్టో వాప్య దుష్టోవా కి మేష రజనీచరః. ౨౨
సూక్ష్మమప్యహితం కతుః మమా శక్తః కథంచన

టీక|| ఏషః= ఈ; రజనీచరః= రాక్షసుండగువిభీషణుండు; సుదుష్టోవాపి= మిహిలియుదుష్టుండుగాని; అదుష్టోవా= దుష్టుండుకానివాఁడుగాని; కిం= ఏమి? మమ= నాకు; కథంచన = ఎట్లయినను; సూక్ష్మమపి= కొంచెమయినను; అహితం= కీడును; కతుః= చేయుటకు; అశక్తః= సమర్థుండుగాఁడు.

ఈవిభీషణుండు , దుష్టుండగురాకలేకయదుష్టుండగురాక; నన్నితండేమిచేయఁగలఁడు? ఇతండేవిధంబుననైనను, గొంచెమయినను, నాకు, గీడుచేయఁజాలఁడు. అని, తాత్పర్యము.

పిశాచాన్ దానవాన్ యక్షాన్ పృథివ్యాం చైవరాక్షసాన్. ౨౩
అంగుశ్యగ్రేణ తాన్ హన్యామిచ్ఛాన్ హరిగణేశ్వర

టీక|| హరిగణేశ్వర= వానరసమూహములకుండ్రుఘండవగు సుగ్రీవుఁడా! ఆహం(అధ్యాహృతము) = నేను; ఇచ్ఛాన్= కోరుదు; పృథివ్యాం = భూమియందు; విద్యమానాన్ (అధ్యాహృతము)= ఉన్నట్టి; రాక్షసాన్ చైవ= రాక్షసులను; పిశాచాన్= పిశాచంబులను; దా

నవాన్= దానవులను; యక్షాన్ = యక్షులను; తాన్= వారలను; సర్వాన్ (అధ్యాహృతము)= అందఱును; అంగుశ్యగ్రేణ= పెద్దచేలికొనచేత; హన్యాం= చంపుదును.

వానరేశ్వరుండవగుసుగ్రీవుఁడా! ఈ అంగలోనిరాక్షసులను మాత్రమెకాదు;

నేనిచ్చింతు నేని, ఈలోకంబుననుండురా నాపెదవేలిచివరచే, వధించివుత్తును? తనులనందఱను, విశాచంబులను, దాని ఈవిభీషణుండునన్నేమిచేయఁగలఁడు? పులను యత్నులను, వీరలనందఱంగూడ అని, తాత్పర్యము.

శూయతేహి కపోతేన శత్రు శ్శరణ మాగతః. ౨౪

అర్చితశ్చ యథాన్యాయం నైవ శ్చ మాంనై నిమంతితః

టీక|| కపోతేన=పావురముచేత; ఆ క్షానం(అధ్యాహృతము)-తన్ను; శరణం=రక్షకునిగా; ఆగతః=పోందినట్టి; శత్రుః = శత్రువు; యథాన్యాయం=న్యాయము నతిక్రమంపక; అర్చితశ్చ= పూజింపఁబడినవాఁడునై; నైవ=తనవై న; మాంనై= మాంసములచేత; నిమంత్రితశ్చ= భోజనార్థముప్రాధింపఁ బడినవాఁడును. ఇతి(అధ్యాహృతము)- అని; శూయతేహి= వినఁబడుచున్నది గదా!

ఒకపావురము, తనశత్రువొకండు తన్నుశరణుపొందఁగానే , యతనింజ క్కఁగాఁ బూజించి, యతనికిఁదనచే హమాంసమునొసంగిభుజింపుమనెను, ఈ సంగతి యందఱుకును దెలిసినచే కదా! అని, తాత్పర్యము-

విశేషార్థము.— కపోతేన=పావురముచేత, ధర్మార్థికార మేలేనట్టితి ర్యగ్జంతువుచేతననుట; అట్టిపక్షియెశర

ణాగతునిరక్షించినదే; ఇంక మేమురక్షింపవలయునని చెప్పవలయునా? కపోతేన=పావురముచేత; ఒక్క పావురముచేత, దానికెవ్వరు సహాయములేకున్నను, చేయఁబడినది; ఇట్టి సహాయ సంపత్తితోఁ గూడి మనము రక్షింపవలయునని చెప్పవలయునా? శత్రుః-సహజశత్రుండునుతనభార్య నపహరించుటచేఁ గృత్రము శత్రుండునగుబోయవాఁడు, బోయవాఁడుపావురముభార్యనపహరించెను; అట్టిశత్రువునుంగూడ నదిరక్షించెను ; మనకు విభీషణుండు, అట్టి యపకారముచేయలేదు; మనమతని రక్షింపకున్ననింకమనపౌరుషంబెందుకు? శరణం, ఆగతః=రక్షకునిగాఁ బొందినవాఁడు; పావురముండు చెట్టుకిందికివచ్చినవాఁడు , “ సోంజలిం శిరసాబధ్వా వాక్యచూహవనస్సతిమ్॥ శరణం హిగతోస్త్యగ్యద్య చేవతామిహ వాసి నీమ్. ” (అబోయవాఁడు, వృక్షమును

గూర్చి, చేమోడ్పునెరంబునం దాల్చి, యిట్లునిచెప్పెను “ ఇచ్చటనున్నదేవత ను శరణుపొందితిని ” అని, యాబో యివాడు, వృక్షముతోఁజెప్పినవాఁడు గాని, పావురమునుగూర్చియైననె పులేదు; అట్లయినను, అదియితని రక్షించినది; విభీషణుండు, “ రాఘవం శరణంగతః ” అని నన్నెశరణుపొందినట్లు స్పష్టముగాఁజెప్పడున్నాఁడు. ఇంకనతని, నెట్లురక్షింపకుండవచ్చును? అర్చితశ్చ=పూజింపఁబడినవాఁడును; బోయివాఁడు తనకు సహజశత్రుం డగుటవలనను, దనభార్యనపహరించుటవలనను, అతండుఆపన్నుండైనను, అతనిను పేక్షింపవలసియున్నను, అతనివధింపవలసియున్నను, అతిథియగునతనిదేవునిఁగాఁదలంచి, నిప్పుదీసికొనివచ్చి, యతనివలి దీర్చి, పూజించినది. యథాన్యాయం=న్యాయమునతిక్రమింపక; ఏనోతానోయనికాదు, మంచిన్నేహితునిఁబోలె, మిక్కిలియునాదరంబున, న

తనియాకలియంతయుఁదీటువలయు, గొంచెమయినమనసునంగల్పపంబుంచుకొనక, పూజించినది. వైశ్యమంనైర్మిమంత్రితః= తనవైసమాంసములచేత, బయటనుండిపండ్లుగాయలుదీసికొనివచ్చి వానిచేఁగాని, లేకతనయొద్ద నుండు ద్రవ్యాం తరంబులచేఁగాని, యుపదరింప లేదు; మఱి యజ్ఞానులచేనాత్మగానేదలంపఁ బడినదియు, జ్ఞానులచేఁగూడ, “ శరీరమాద్యంఖలుధర్మసాధనం ” (దేహముమొదటిదైనధర్మసాధనముగదా!) అని, యెంతయుఁగొనియాడఁబడుదున్నదియు నానాప్రయాసంబులం బోషింపఁ బడినదియనగుశరీరమునేవిష్వలో బడవైచి, భుజింపుమని ప్రాధికంచెను. తిర్యగ్జంతువేయింతదూరముగావించియుండఁగా, నాయట్టివాఁడు, శరణొగతునకుఁగేవలరక్షణము మాత్రమేచేయకున్న, మనధర్మపౌరుషపరాక్రమంబుల కేమిప్రయోజనము?

స హి తం ప్రతిజగ్రాహ భార్యాహతాఁర మాగతమ్. ౨౫
కపోతో వానరశ్రేష్ఠ కిం పున మేద్విధో జనః

టిక||వానరశ్రేష్ఠ=వానరోత్తముం | పావురము; ఆగతం=వచ్చినట్టి; భాదవగుసుగ్రీవుఁడా! సః=ఆ; కపోతః = | ర్యాహతాఁరం= భార్యనపహరించి

నట్టి; తం = ఆహోయవాని; ప్రతిజగ్రాహహి = ప్రతిగ్రహించెనుగాదా! మద్విధి = నాయట్టి; జనం = జనము; ప్రతిగృహ్ణాయాదితి (అధ్యాహృతము) = ప్రతిగ్రహించవలయునని; కింపునం = చెప్పవలసినదేమియున్నది?

వానరోత్తమండవగుసుగ్రీవుడా! ఆపాపురము, తనభార్యనపహరించి నట్టి, ఆహోయవాడు రాంకానేలు తనింబరిగ్రహించి రక్షించెనే! ఇంక, నాయట్టివాడు రక్షింపవలయుననిచెప్పవలయునాయేమి?

అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము. — సఃకపోతః = ఆపాపురము, మావలె ధర్మానుష్ఠానముచేయవలసినజాతియందుండుగాని, శరణాగతరక్షకులనివినుతి కెక్కినవారి వంశంబునంగాని, పుట్టినదికాదు; అట్టి పక్షిగూడననుట. తం = అట్టి, జాతిచేతను స్వభావంబుచేతను, అతికూరమయిన యాచారముగలవాఁడును, సమస్తపక్షి జాతులకును మృత్యువువంటివాఁడును, విపరీతకమంబులనే యనుష్ఠించువాఁడును, లేకమయినను అనుతాపములేని వాఁడును, గొంచెమేనియానుకూల్యంబు లేనివాఁడును, ఉపాయాంతరశూన్యం

డును, ఆకపోతమువద్దకురావలెననివచ్చినవాఁడుగాదు, ఆకస్మికముగావచ్చినవాఁడును, కావున, వీయుపాయంబున నైనను, పధింపఁదగిన వాఁడయినను, ఆహోయవానిని, ప్రతిజగ్రాహః = ప్రతిగ్రహించి, తనదేహంబునుంగూడ విడిచి, యతనిరక్షించెను. “భార్యపాతారం = తనభార్యనుపహరించినవాని, కేవలజాతివరోధిమాత్రమేకాదు, తనభార్యనుంగూడ, నపహరించినట్టి మహాశత్రువనుట. ఇట్లే, సాభార్యులపహరించినట్టిరావణుండువచ్చినను, అతనినింగూడ నేను రక్షింపవలసినదేమిని యభిప్రాయము. ఆగతంబువచ్చినవాని, కపోతంబుతనిరక్షించుటకుండుగా, నతండుచేసినయుపాయంబంతయు, నాచెట్టుక్రిందికి వచ్చుటమాత్రమే. ఆహోయవాడు, వనస్పతిదేవతంగుఠించిచెప్పినమాటకపోతంబునకుఁదెలియదు. అది, యతండువచ్చుటనుజూచి, అతండు బడలిభయంబుఁజెందియుండుటను, అతనియాకారంబులవలనంగనుంగొని, యతనిరక్షించినదిగాని, యతండుదానిఁ బ్రాధికంపనుంగూడలేదనుట “సః, కపోతః” (ఆపాపురము) అనుటచే, శ్వేతకపోతోపాఖ్యానమునందుంబోలె, గ

విశేషార్థము. — కపోతము, తి
ర్యగ్జంతువు; అదియనుష్ఠించిన మాత్ర
ముచేతనె, ధర్మముకాజాలదు. అ
ని, శంకించి, దానికికొన్త్రువిధియునున్న
దనిచెప్పుచున్నాడు. కణ్వస్య, పుత్రే
ణ=కణ్వహుషిఁకొడుకు, అనుటచే
మహాకులప్రసూతుం డని చెప్పబడిన
ది. పరమర్షితా = “ఋషి”యనఁ
గా, “ఋషీగతా” అనుధాతువునం
బుట్టినది, జ్ఞానంబుగలవాడు, ఉత్త
ముఁడగుఋషియనఁగా, సమస్తవేదవే
దాంతపారంగతుండనుట ఇందుచే,
పరమార్థంజెఱింగినవాఁడని సూచిం
పబడినది. సత్యవాదినా=యథార్థం
బుంజెప్పువాడు, అనుటచే; వేదోక్తప్ర
కారంబుచెప్పువాఁడని సూచితమయిన

ది. అట్టి; కందునా= కందుమహాముని
చేత; పురా=మున్ను; గీతాం= పా
డబడిన; కందుమహాముని కల్పించినది
కాదు, వేదోక్తంబునయాయన స్త
రించినాఁడనుట. ధర్మకాంక్షాం= వేదో
క్త పరమ ధర్మకాంబు బోధించునది
యు; ఇందుచే, శరణాగతరక్షణమె
పరమప్రయోజనమని చెప్పబడినది. స
త్యవాదినీం= మహాఫలమునుగల్గించున
ట్టియథామనుజులనుబట్టి; గాధాం=శ్లో
కమును, అనేకార్థకంబులను, సులభంబు
గాసభ్యసించుటకై, సంకోచించిశ్లోక
రూపంబుగాఁజెప్పబడినదాని; శృణు=
వినుము, ఇదివఱకు, దీనివివరకుండుటచే,
నీవిట్లుభిప్రాయపడుచున్నావుగదా! దీ
నింజెప్పెదను; ఎచ్చరికతోవినుము.

బద్ధాంజలిపుటం దీనం యావంతం శరణాగతమ్. ౨౭

సహస్యాదానృశంస్యాథక మపి శత్రుం పరంతప

టీక॥ పరంతప = శత్రువులందఱిం
పఁజేయునట్టివాఁడా! బద్ధాంజలిపుటం-
కట్టబడిన చేమొడ్చినదొప్పగల
వానిని; దీనం=భయపడినవానిని; యా
వంతం= యాచించువానిని; శరణాగ
తం = శరణుపొందినవానిని; శత్రుమ
పి=శత్రువునై నను, అనృశంస్యాథకం=

అకౌర్యముకొలుకు; సహస్యాత్ = వ
ధింపఁగూడదు.
శత్రువులందఱింపఁ జేయునట్టివాఁ
డా! చేతులుమొగుడ్చికొని, దీనుండై, శ
రణువేడుచున్న శరణాగతుని, అకౌర్య
ధర్మపరిపాలనంబునకై, యెంతమాత్ర
మువధింపఁగూడదు- అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము. — బద్ధాంజలిపుటం = చేమోడ్పుగీలిం చినవానిని, చేమోడ్పుగీలిం చినంత నేరక్షింపవలెననుట; దీనం = భాగపడినవాని, చేమోడ్పుగీలిం చుటయునావశ్యకముగాదు; భయపడినట్లుండుటయె. చాలుననుట. యాచంతం = యాచించువాని; అవేమియు లేనన్నను, మనఃపూర్వకముగాకపోయినను, యాచించుటమాత్రమేచాలుననుట. శరణాగతం = శరణుబొందినవాని, ఇంకఁ గానుకావుమనఃప్రార్థించుచున్నవానిరక్షింప వలెనని దెప్పవలసినదేమి? యిట్టి, శత్రుమహి = శత్రువునైనను; నహవ్యాధి = చలవగూడదు. ఎందుకు, అన

గా, చెప్పదున్నాడు. అన్యశంస్కారం = అక్రూర్యము కొఱకు, దయకొఱకనుట; మిక్కిలియుదయగలవాఁడనుకీర్తియందుటచే, ఇతఁడుక్రూరుఁడు! అనులోకాపవాదపరిహారము. ఇవియైహికము. దయాదులచేగలుగుభుక్త్యంబుపారరౌకికము, ఇట్లు రేఁడులోకంబులందును సుఖంబునందుటకనుట. పరంశప" అనుట చేకండుపునుదిక్ గాజింగుఱించినయే, యీకథజెప్పినట్లు తెలియుచున్నది. పరంతప = పరాక్రమ శాలులగు శత్రువులయందునీ పౌరుషంబుఁజూపుము; శరణాగతులయందుఁజౌరుషంబుఁజూపియేమిప్రయోజనమ?

ఆతోవా యదివార్ధ్యుః పరేషాం శరణాగతః. ౨౮

అర్థః ప్రాణాః పరిత్యజ్య రక్షితవ్యః కృతాత్మనా

ఉక్తాకృతాత్మనా = పండితునిచేత; ఆతోవా = దుఃఖితుండుగాని; దృష్టాయదివా = గర్వించినవాఁడుగాని; పరేషాం = శత్రువులలోపల; శరణాగతః = శరణుబొందినట్టి; అరిః = శత్రువు; ప్రాణాః = ప్రాణములను; పరిత్యజ్య = విడిచి; రక్షితవ్యః = రక్షింపఁబడవలసినవాఁడు.

శత్రువులలో నెవ్వఁడైన శరణాగ

తుఁడయ్యెనేని, అతండుభీతుండుగాని, గర్వితుండుగాని, పండితుండగువాఁడతని, తన ప్రాణంబులం బోఁగొట్టుకొని యయిననురక్షింపవలయును.

అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము. — పరేషాం = శత్రువులలో, శరణాగతః = శరణుబొచ్చినవాఁడు, శరణాగతుండనుశబ్దముమాత్రముచెప్పినంబాలుననుట; అరిః = శత్రువు;

ప్రతిపగాంధటికాతాత్పర్యసహితము.

స ౧౮

అపకారియైననువిడువఁగూడదనుట
ఆర్తోవా=ఆవేగముగలవాఁడుగాని, ఎ
ప్పుడెప్పుడురక్షింతురో, యనియధికావే
గముగలవాఁడుగాని, లేక, తానుగా
వించియున్నయపకారమును గుఱించి,
భయపడియున్నవాఁడుగాని; దృష్టాయ
దివా=ఎట్లురక్షింపదు? అని గర్వించి
యున్నవాఁడుగాని, లేక, అట్టియాప
తా-లమునందును, నిట్టి యపకారము
గావించియున్నా నేయనియెంతమాత్ర
ముభయమునుంచక, మునుపటివలెనెం
తయుగర్వించియున్నవాఁడుగాని; కృ

తాత్పర్యనా= పండితునిచేత, ధర్మకా
స్త్రురహస్యములు దెలిసిన వానిచేత ;
ప్రాణాః; పరిత్యజ్య, రక్షితవ్యః—(పా
ణంబులపిడిచిరక్షింపఁబడవలసినవాఁడు
అస్థిరంబులగుపాణంబులను విడిచియ
యినను, స్థిరంబగు శరణాగతరక్షణ
రూపధర్మంబు నాచరింప వలసినది.
“కృతాత్మనా” (పండితునిచేత) అను
టచే, పండితుండగువాఁడుచేయకున్న,
సాధారణులకన్న నధికదోషంబునాం
దునని సూచింపఁబడుచున్నది.

స చే ద్భయాద్వా మోహాద్వా కామాద్వాపి న రక్షతి. ౨౯

స్వయా శక్త్యా యథాసత్త్వం త త్వాపం లోకగహితమ్

టీక||సః=అతండు; భయాద్వా=భ
యంబువలనఁగాని; మోహాద్వా= అ
జ్ఞానమువలనఁగాని; కామాద్వాపి =
కామమువలనఁగాని; స్వయా=తనదై
న; శక్త్యా=శక్తిచేత; యథాసత్త్వం=
శక్తిపత్రికమింపక; నరక్షతిచేత్=రక్షిం
పకుండునేని; తత్=అది; పాపం= పా
పము. లోకగహితం= లోకముచే
నిందింపఁబడినది.

భయంబుచేఁగాని యజ్ఞానంబుచే

గానికామంబునఁగాని, యట్లుతనశక్తి
వంచనలేక, రక్షింపకున్నచో, నతం
డు, గొప్పపాపంబునాందును, లోకం
బునందుననిందితుండగును.

విశేషార్థము.— శరణాగతరక్ష
ణమునందు విధినిబోధించి, యింకఁ జే
యకున్నంగల్గు ప్రత్యవాయముంజెప్పు
చున్నాఁడు.— భయాత్=భయంబుచే
త్రువు, ఇష్టడితనిం గాపాడుదునేని, యి
తండు పిమ్మటనన్నే హింసించునను భ

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౨౭౯

స ౧౮

యంబువలనంగాని; మోహాత్ = కాప్రాచింపబడినది. సరక్షితచేత్ = రక్షింప
 రక్షానముథలేకుండుటవలనంగాని; కామండుసేసి; తత్ = ఆరక్షింపకుండుట;
 మాద్యాపి = తనయిచ్చవలనంగాని, లేక, పాపం = పాపముగలిగించునది, పర
 ఇదిసమయము, ఇప్పుడు, వీనివలననేమైన లోకంబునందు దుఃఖంబు గలిగించు న
 నాకషింపవలయునను కోర్కె-వలన నుట. లోకగపీతం = లోకముజేసిం
 గాని; స్వయా = తనదైన; శక్త్యా = సామ దితమయినది. పరలోకంబునందు మా
 భ్యముచేత; ద్రవ్యవినియోగము, పరా త్రమేకాదు, ఈలోకంబునందును,
 క్రమము, తుదకు శరీరత్యాగము, వీనిచే అపకీర్తికొంది సిందితుండగును. ఉభ
 యథాయోగ్యముగాననుట. యథాస యలోకంబులందును, బాధితుండగు న
 త్వం = తనశక్తినితిక్రమింపక, శక్తి నుట.
 వంచన చేసినచో మహాదోషంబనినూ

విసప్తః పశ్యత స్తస్యా రక్షిణ శృరణాగతః. ౩౦

ఆదాయ సుకృతం తస్య సర్వం గచ్ఛే దరక్షితః

టిక|| అరక్షితః = రక్షింపబడనట్టి; శ మఱియు, శరణాగతులరక్షింపకు
 రణాగతః = శరణుచొచ్చినవాడు; విస న్నచో, నట్లతండు, నష్టకాముండై, ర
 ప్తః = నశించినవాడై, నశించినకార్యము ళ్లింతుటలేదనిచెప్పినవాడు చూచుచుం
 గలవాడైయునుట; తస్య = ఆ; అరక్షి డంగానే, యతండిదివలకుఁగూర్చిపెట్టు
 ణః = రక్షింపనట్టివాడు; పశ్యతః = చూ కొన్నపుణ్యంబునంతయుఁదీసికొనిపోవు
 చుచుండగా; తస్య = అతనియొక్క; సు ను; అట్లునమస్తసంచితపుణ్యనాశంబు
 కృతం = పుణ్యమును; సర్వం = అంతను; ఆ వాటిల్లును. అని, తాత్పర్యము.
 దాయ = తీసికొని; గచ్ఛేత్ = పోవును.

ఏవం దోషో మహానత్ర ప్రపన్నానా మరక్షణే. ౩౧

అస్వగ్యం చాయశస్యం చ బలవీర్య విశాసనమ్

టిక|| అత్ర = ఇందు; ప్రపన్నానాం = శరణాగతులయొక్క; అరక్షణే =

రక్షింపకుండుటయందు; ఏవం = ఇట్లు;	రాక్రమమునునశింపఁజేయునదియు.
మహా = గొప్పదగు; దోషం = దోషము;	శరణాగతుల రక్షింపకున్నచో, ని
ము; అస్త్రీ (అధ్యాహృతము) = కలదు.	ట్లుమహాదోషంబుగలుగును; ఇందువల
తత్ (అధ్యాహృతము) = అది; అస్వ	న, నరకంబుగలుగుటయేకాక, అప
గ్యం = చ = నరకముగలిగించునదియు; అ	కీర్తియు, బలపరాక్రమ నాశంబును,
యశస్యంచ = అపకీర్తిగలిగించునది	సంభవించును. అని, తాత్పర్యము.
యు; బలవీర్యవినాశనం = బలమునుప	

కరిష్యామి యథార్థంతు కంఠో ర్వచన ముత్తమమ్. ౩౨

టీక॥ యథార్థం = సత్యమును; ఉ	ఉత్తమప్రదంబును సమస్తశుద్ధ జ
త్తమం = శ్రేష్ఠంబునగు; కంఠో = కం	ఠాద్భుతంబునగు; కంఠుసంహాముని వచ
దుమహామునియొక్క; వచనం = మాటను;	నంబు సవశ్యముచేసెదను.
కరిష్యామితు = చేసెదనే.	అని, తాత్పర్యము.

ధర్మిష్ఠంచ యశస్యంచ స్వగ్యం స్వాత్మ ఫలాదయమ్

టీక॥ తత్ (అధ్యాహృతము) = అది;	యు; స్వాత్మ = అగును.
ధర్మిష్ఠంచ = అధికధర్మముగలిగి	అట్లాచరించుటచే, బ్రత్యవాయప
చునదియు; యశస్యంచ = అధికమయిన	రిహారముమాత్రమే కాదు; అధికధ
కీర్తిగలిగించునదియు, స్వగ్యం = స్వ	మకంబును, మహాకీర్తియు, స్వగ
గ్యమును గలిగించునదియు; ఫలాద	ప్రాప్తియు, నిట్లుమహాభ్యుదయంబు
యం = ఫలముయొక్కయత్పత్తిగలది	గల్గును. అని, తాత్పర్యము.

సకృదేవ ప్రపన్నాయ తవాస్త్మిత చ యావతే. ౩౩

అభయం సర్వభూతేభ్యో దదామ్యే త ద్వ్రీతం మమ

టీక॥ సకృదేవ = ఒకర-మాత్రే; ప్రపన్నాయ = శరణాగతుండును; తవ

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౨౮

స ౧౮

సీవాండను ; అస్తి = అయితిని. ఇతి
చ=అనియు; యాచ తే= యాచించు
వాండనుగువాసికొఱకు ; సర్వధూతే
భ్యః=సమస్తధూతంబులవలనను; అభ
యం=భయములేమిది; దదామి= ఇచ్చె
దను. ఏశ తే=ఇది; మమ= నాయొక్క;
ప్రతం=నియమము.

ఒకగ్రామాఱు, “శరణాగతుండను,
సీవాండను” అని చెప్పి యాచించు నేని,
యితనికి, ఎవ్వరివలన నేమి భయంబున్న
ను, యాభయంబులన్నియు దీర్చెదను;
ఇది నా ప్రతిజ్ఞ.

అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము.—“శుక్రిస్తస్మై తి
స్సదాచారస్స వ్యవృత్త ప్రయమాత్మనః,
సవ్యక్సంకల్పబి కామో భముః పూర్వ
మిదిస్తస్మై తి” (వేదము, ధర్మకాండప్ర
ము, శిష్టాచారము, తం మనస్సంతో
షము, మంచి సంకల్పమువలనం గలిగి
నకామము, ఇవి ధర్మకప్రమాణములు)
అని, యాజ్ఞవల్క్యస్తోత్రాత్మక ప్రకా
రంబున, కండుగా ధాముఖంబున స్త్ర
లి, తన్ములకానుమితంబగు శుక్రియం
జెప్పఁబడినది. కపోతవృత్తాంతముచే,
శిష్టాచారమును, దెలుపఁబడినది. ప్ర
పక్షవధో పాయత్వప్రకటనంబునను, ధ

మకప్రాప్తియు, పౌరుషపరాక్రమా
దిసాఫల్యంబును, మహాకీర్తియు, బ
రలోకసౌఖ్యంబుంగలుగునని చెప్పటవ
లనను, మనస్సంతోషంబు సూచింపఁ
బడినది. ఇంక సమ్యక్సంకల్ప పూర్వక
కామరూపంబగు నైదవప్రమాణంబుం
జెప్పుచున్నాఁడు, —సక్యశేవ=నిక
మాత్రే, ఇగిరోపాయంబులయందఁ,
రెండుమూఁడుమాఱులు చేయుట, యా
వర్తకముయందును గాని, శరణాగతి
విషయమునందు మాత్రము, చుఱలనా
వృత్తిలేదనుట. ప్రపన్నాయ=పొందిన
వాసికొఱకు, “యే దేవత్యధానే జ్ఞానం
ధాః” (“అనుట” మనునర్థముగల
వేదిగలవా, అనియున్నాయు, “రెలియు
ట” అనునర్థముగలవి.) అనున్మాయ
మువలన, ప్రపన్నాం అనుటచే, మా
నసి శరణాగతిచెప్పఁబడినది. తదాస్త్రి
తవ శివాంబునై తి. దీనిచే వాచిశరణా
గతచెప్పఁబడినది యాచ తే. యాచించు
వాసికొఱకు “మాసికరణాగతి, వాచి
కశనణాగతి” ఈ రెంటిలోనొకటి నాశ
యించిన వానిని గూడనేను రక్షింపవల
సిని జే. లేక; “ప్రపన్నాయ.” అనుటచేను
పాణుమనెప్పఁబడుచున్నది. “తదాస్త్రి
తవ” అనుటచే, ప్రాథకననుచెప్పఁబడు

చున్నది. ఇట్టివానికొఱకు, సర్వభూతే
భ్యః=సమస్తభూతంబులవలనను, ఎవ్వ
రెవ్వరివలనభయంబుగల్గినదో, వారి
యందఱివలనను, అనుట. అభయం=
భయములేకుండుటను; దదామి=ఇచ్చె
దను. అభయంబునగామోక్షమె.అట్లు
బ్రహ్మవేత్తయగువాఁడు, అభయంబు
నొందుననుశ్రుతి, యభయమే, బ్రహ్మ
జ్ఞానఫలంబునఁజెప్పచున్నది. ఇది, ప్రైవ
గీకఫలంబులకును పలఱుము. ఏతేత్,
మమ, వీరతం = ఇదినాయొక్కవ్రత
ము. ఎట్టికాలమునందును విడువదగి
నదికాదనుట. లేక, సర్వభూతేభ్యః=

సమస్తప్రాణులకొఱకు; ఎవ్వఁడెవ్వఁ
డుశరణాగతుండగునో, జాతిగుణాది
భేదములేక వారలకందఱకును, లేక,
శరణాగత సంబంధులగు భృత్యాదు
లకును అభయం, దదామి= అభయం
బునొసంగెదను. అట్లు, “పశుమను
ష్యః పక్షీవాయేచ వైష్ణవసంశ్రయాః,
తేనైవ తేప్రయాన్యంతి తద్విఘ్నోః పర
మంపదం” (వైష్ణవునాశ్రయించి యు
న్నపశువులును మనుష్యులును పక్షులు
ను, ఏవిగలవో అవన్నియు, అతనితోఁ
బరమంబగు విష్ణుపదంబు నొందును)
అని, చెప్పబడియున్నది.

అనయైనం హరిశ్రేష్ఠ దత్త మస్యా భయం మయా. ౩౪
విభీషణోవా సుగ్రీవ యదివా రావణ స్వయమ్

టీక||హరిశ్రేష్ఠ=వాసరోత్తముఁడ
వగు;సుగ్రీవ = సుగ్రీవుఁడా!అయం(అ
ధ్యాహ్నుతము) = ఈతఁడు;విభీషణో
వా=విభీషణుఁడుగాని;స్వయం=తా
నే;రావణోయదివా=రావణుఁడుగా
ని;ఏనం=ఈవిభీషణుని;అనయ = తో
డొగొనిరమ్ము.మయా=నాచేత;అన్య=
ఇతనికి,అభయం = భయములేమి;ద
త్తం=ఇయ్యబడినది.

వాసరోత్తముఁడా! ఇతఁడుయథా

ధకముగావిభీషణుండా మఱియెవ్వఁడే
ని విభీషణవేషముతో వచ్చినాఁడోయే
మోయనిసంశయంపవలదు;ఇతఁడువిభీ
షణుండుకాని, లేకమహాశక్రుండగు
రావణుంఁడెకాని, మఱి,సంతండువిభీష
ణుండుగాఁడేయని యిచ్చటఁజెప్పరావ
లదు; ఇతనికినే సభయంబొసంగితిని;
తక్షణమేతోడొగొనిరమ్ము. అని;సుగ్రీవు
నితోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౨౮౩

స ౧౮

రామస్యతు వచ శ్శ్రీత్వా సుగ్రీవః స్లవగేశ్వరః. ౩౫
ప్రత్యభాషత కాకుత్స్థం సౌహార్దే నాభిచోదితః

టీక స్లవగేశ్వరః=వానరులకుఁబ్ర	ప్రెను.
భుండగు; సుగ్రీవః=సుగ్రీవుఁడు; రామ	వానరేశ్వరుండగు సుగ్రీవుండు, రా
స్య=రామునియొక్క; వచః= మాట	ముండుచెప్పినమాటనువిని, యతనికిం
ను; శ్శ్రీత్వాతు = విన్నంతనె; సౌహ	లశరణౌగతుల యందలి ప్రేమకచ్చెరు
ర్దేన=ప్రేమచేత; అభిచోదితః=ప్రే	మొంది, రాముంబొచి, యిట్లు, చె
రింపఁబడినవాఁడై; కాకుత్స్థం= రాము	ప్రెను. అని, తాత్పర్యము.
నిగూఢి; ప్రత్యభాషత = బదులుచె	

కిమత్ర చిత్రం ధర్మజ్ఞ లోకనాథ సుఖావహ. ౩౬
యత్త్వహర్మ్య ప్రభాషేథా న్సత్త్వవా సత్పథ స్థితః

టీక ధర్మజ్ఞ = ధర్మజ్ఞుఁడైని	తంబులకునుసుఖంబుగలిగించు వాఁడవు
నవాడఁపు; లోకనాథ=లోకంబులకుఁ	దృఢప్రతుండవునన్నాగప్రవర్తకుండ
బ్రభుండవు; సుఖావహ = సుఖంబుగ	వునగునీవు, ఇట్లుధర్మజ్ఞుంబగుమాటం
లిగించువాడవగు రాముఁడా! సత్త్వ	శిష్టవిషయమయి యేమియాశ్చర్యము?
వా = మంచిప్రతముగలవాడవును; స	అని, తాత్పర్యము.
త్పథే = సన్తాగమునందు; స్థితః =	విశేషార్థము. — అట్లుసుగ్రీవుం
ఉన్నవాడవునగు; త్వం = నీవు; ఆ	దు రామునిమాటలకచ్చెరుమొంది, చె
ర్యం = పూజ్యమయిన మాటను; ప్ర	ప్పనారభించి, యంతలో, రామునిస్వా
భాషేథాః (ఇతి) యత్ = చెప్పుచు	భావికకల్యాణగుణంబులందలంచుకొని,
న్నావనునదియేదిగలదో; ఆత్ర=ఈవి	రామునట్టివాఁడు, ఇట్టిధర్మజ్ఞ వచ
షయమునందు; చిత్రం=ఆశ్చర్యము ;	నంబులంశిష్టవిషయమయి యేమియు
కిం=ఏమి?	నాశ్చర్యములేదని, చెప్పుచున్నాఁడు. ధ
ధర్మజ్ఞుండవులోకనాథుండవునర్వహ	ర్మజ్ఞ = ధర్మమునెఱింగినవాఁడా! ధ

మకసూక్ష్మత త్వంబులు దెలిసిన నీవుధ
మాకనుష్ఠానంబు సేయుట యాశ్చర్య
ముగాదు. లోకనాథ = లోకేశ్వరు
డా! ప్రభువు, భృత్యవగంబు లరిశీం
చుటయేమిచిత్రము? సుఖావహ = సు
ఖంబుగలిగించువాడా! నీవు అవాప్త
సమస్త కాముండవు; భక్తప్రయోజనం
బులు గావించుటకుబద్ధకంక్షుండవు;
అట్టినివు, శరణాగతులకుసుఖంబుచేయు
టయాశ్చర్యముగాదు; సత్వవాక్ = దృఢ
వ్రతుండవు, అట్టినివునీవ్రతంబుపరిపా

లించుకొనుటయందుజిత్రమేమి; సత్వ
వాక్ = బలవంతుండవు, అనంతబలశాలి
వగునీవు, ఆశ్రితభయంబునివారిండుట;
యాశ్చర్యకరముగాదు. సత్వధేన్వితః =
సన్తాగమునిమిత్రముడన్నవాండవు, ధ
మః సంస్థాపనంబు కొఱకేయవతరించి
నట్టినివుశంకాగతరక్షణ రూపవిశేషధ
మకంబుననుష్ఠించుట వింతగాదు. శర
ణాగతరక్షణంబునకు, ధర్మజ్ఞ త్యాదుల
లోనొకటి యెచాలును. ఇంకనన్నియుం
జేరియున్నచోట ఇప్పు వలసినదేమి?

మమ చాన్యంతరాత్తాయం శుద్ధం వేత్తి విభీషణమ్. ౩౭

అనుమానాచ్చ భావాచ్చ సర్వత స్సుపరీక్షితః

టీక॥ అయం = ఈ; మమ = నాయొ
క్క; అంతరాత్తాచ = మనస్సును; విభీష
ణం = విభీషణుని; శుద్ధం = పరిశుద్ధునిగా;
వేత్తి = ఎఱింగినది. అనుమానాచ్చ =
యొక్తివలనను; భావాచ్చ = ఆకారమువ
లనను; సర్వతః = అన్నిటను; సుపరీక్షి
తః = చక్కగా బరిక్షింపబడినాడు.

విభీషణుని వధింపవలసిన దన్ననా
మనస్సునకుంగూడ, విభీషణుండుపరిశు
ద్ధుండని తెలిసినది; నీవునుమానుమంతుం
డునుజెప్పినయుక్తులవలనను, అతనియా
కారాదులవలను, అన్నిటనునిస్సందేహ
ముగాబరిక్షించి, తెలిసికొంటిని.
అని, తాత్పర్యము.

తస్మాత్త్రిప్రం సహ స్తాభిస్తుల్యో భవతు రాఘవ. ౩౮

విభీషణో మహాప్రాజ్ఞ స్సఖిత్వంచా భ్యుపైతు నః

టీక॥ రాఘవ = రాముడా! తస్మాత్ = అందువలన; మహాప్రా

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౨౫

స ౧౮

జ్ఞానిమహాపండితుండగు; విభీషణుని
విభీషణుడు; తీవ్రపంశీఘ్రముగా ;
అస్తాభిస్సహమాతోఁగూడఁబుల్కంఠంబు;
సమానుండు; భవతు = అగుఁగాక
నని = మాకు ; సభిశ్వంచ = స్నేహి
తుండగుటను; అభ్యుపైతు = పొందు
నుగాక.

రాముడా! అందువలన, మహాప
ండితుండగు విభీషణుండు, శీఘ్రమున
నిచ్చటికివచ్చి, మాలోనొకరియైయుండుఁ

గాక, మాకు స్నేహితుండును అగుఁగా
క అని, గామనితోఁజెప్పెను.

అని, శాస్త్రము.

విశేషార్థము. — తీవ్రపంశీఘ్ర
ముగా, భావము, అజ్ఞానంబున, నేను,
అట్లు విభీషణుని సంగ్రహించవలదని, చె
ప్పినాను; అందువలన, ఇంతయాలస్యమ
యినది ; ఇక నైనను, శీఘ్రముగా నాన
కమ్ము; ఇంక నేను, ఆలస్యంబుకొనఁ
జేసినపొలపజాలను.

తతస్తు సుప్రసవచో నిశ్చయత

ధర్మశ్చైవైవాధీనతం సరేశ్వరః ౩౯

విభీషణే నాశు జగామ సంగమం

పతత్రిరాజేన యథా పురందరః

టీక॥ తతస్తు = అటుపిమ్మటను ; నరే
శ్వరః — మనుష్యులకుఁబ్రభుండగురా
ముండు; సత = అ; సుగ్రీవవచః = సుగ్రీ
వునిమాటను ; నిశ్చయః = నిని ; హరిశ్చ
రేణ = వానరాధిపుఁడే; అభిహితం =
చెప్పఁబడిన; విభీషణేన = విభీషణునతో;
సంగమం = చేరుటను; పతత్రిరాజేన =
గరుత్మంతునితో; పురందరోయథా =
ఇంద్రుండువలె; అశు = శీఘ్రముగా; జ
గామ = పొందెను.

అంత, నరాధీశ్వరుండగు రాముం

డు, సుగ్రీవుండు చెప్పినమాటను విని,
అంత, సుగ్రీవుండుపోయి విభీషణుని
బిలుచుకొనిరాగా, గరుత్మంతునితో
జేవేంద్రుండు, చేరునట్లు, రాముండుశి
ఘ్రంబున, విభీషణునతోఁజేరెను.

అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము. — నరేశ్వరః సంగ
మం, జగామ = రాముండు, విభీషణ
నితో సంగమంబు నొందెను, సుగ్రీవా
దులచేఁ జేయఁబడిన, విలంబంబును స
హింపక, తనకుఁబరమలాభ భూతుం

డగు నాశ్రితుని గ్రహించెను. విభీషణుం కుంబోయెను. ఆశు= శీఘ్రముగా, అ
దుతనయొద్దకు వచ్చుటకుమున్నే రా శ్రీతసంగ్రహమునందు, రామున కధి
ముందు, తా నెముందుగానతని యొద్ద క త్వరయని సూచింపబడుచున్నది.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

యద్ధకాండే, అష్టాదశస్కంః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, యద్ధకాండాష్టాదశస్కంఠిక,

ముగిసినది.

అ

ఏ కో న వింశ స గ్ పా రం భః.

రాఘవేణా భయే దత్తే సన్నతో రావణానుజః

విభీషణో మహాప్రాజ్ఞో ధూమిం సమవలోకయత్. ౧

భా త్వపాతా వనీం హృష్టో భ క్తై రనువరై స్సహ

టీక|| రాఘవేణ=రామునిచేత; అభ తో=గూడ; సన్నతః=మిక్కిలియునముగ్గి
యే=అభయము; దత్తే = ఇవ్వఁబడఁ దైః=ధూమిం=నేలను; సమవలోకయత్=
గా; మహాప్రాజ్ఞః= మహాపండితుండు చూచుచు; భాత్ = ఆకాశముననుండి;
ను; రావణానుజః=రావణునితమ్ముండు అవనీం=ధూమిని; పపాత= పొందెను.
నగు; విభీషణః=విభీషణుండు; హృష్టః= రాముం డభయంబు నొసంగఁగా
సంతసించినవాఁడై; భ క్తై=భ క్తులగు; నే, మహాపండితుండగు రావణునిత
అనువరై స్సహ= వెంటడివచ్చినవారల మ్ముండువిభీషణుండు, అభిమత సిద్ధి

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధకాండము.

౨౮౭

సం.

తైసంతుష్టుండై, స్వామిభక్తులగుననుచ | ర్వకాయుండై, నేలంబాచుచునిట్లు, ఆ
రులతోఁగూడఁ, గాళ్లుముందుగాదిగుట | కాశంబుననుండి, నేలకుడిగ్గెను.
యనుచితమని, మిక్కిలియునవనతపూ | అని, తాత్పర్యము-

సతు రామస్య ధర్మాత్మా విపపాత విభీషణః. ౨

పాదయో శ్వరణాన్వేషీ చతుర్న్వి స్సహ రాక్షసైః

టిక||ధర్మాత్మా = ధర్మస్వభా
వుండగు; సః = ఆ; విభీషణః = విభీషణుం
డును; శరణాన్వేషీ = రక్షకునివెదకు
వాడై; చతుర్న్వి = నల్వరయిన; రాక్ష
సైస్సహ = రాక్షసులతోఁగూడ; రామ
స్య = రామునియొక్క; పాదయోః =
పాదములయందు; పపాత = పడెను.

ధర్మాత్ముండగునావిభీషణుండు;
రక్షణంబుఁగోరి నల్వరి రాక్షసులతోఁ
గూడ, రామునిపాదంబులంబడెను.

అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము. — మానసికవాచిక
శరణాగతులంజెప్పి, యింకఁ, గాయ
క శరణాగతిం జెప్ప చున్నాఁడు—
సః = విపరీతాభిప్రాయంబునుసంశయం
బును విడిచినిర్ణయింపఁబడినసంగ్రహ
ముగలవాఁడు- ధర్మాత్మా = ధర్మ
బుద్ధిగలవాఁడు, సర్వావస్థలయందు
ను శరణాగతిధర్మమును విడువనివా
డు, చంపఁబడుఁగాకయుని, సం దేహింపఁ

బడుగాకయుని, విడువఁబడుఁగాకయుని,
తోడ్పొందిరమ్మని, మాతో సమానుం
డగుఁగాకయుని, చెప్పఁబడినయన్నియ
వస్థలయందును, ఎంతమాత్రము భేదము
నొందక, ఏకరూపమయిన మనస్సుగల
వాఁడు ననుట. ఇందుచే, విభీషణుని
మహావిశ్వాసంబుచెప్పఁబడినది- రామ
స్య-తనయందలిపక్షమీతాతిశయంబు
దెలుపు ముఖవికాసాది శుభాకారంబు
లుగలరామునియొక్క; పాదయోః =
పాదములయందు, చంటిబిడ్డకుండల్లిచ
న్నులుం బోలెఁ దనకు శ్రీపాదంబులె
భోగ్యంబులను నభిప్రాయంబునననుట.
పపాత = పడెను, ఇతరులువచ్చిదెచ్చి
దగిలినయవయవంబులసవరించి, లేవ
నెత్తునట్లు, భక్తిపారవశ్యంబునఁదటా
లునంబడెను- చతుర్న్వి, రాక్షసైస్సహ-
నల్వరి గాక్షసులతోఁగూడ, కరచర
ణాదులుంబోలె నత్యంతపర తంత్రుల
గురాక్షసులతోఁగూడఁబడెననుట- ఇం

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౧౯

౧౩

౧౪

దు "ధర్మకత్తా" అని, మహావిశ్వానిక్షేపమును, అట్లు, సాంగంబగుశరణా సంబులు, "శరణాస్సేషీ" అని, గోత్తృగతి, చెప్పబడినది- శ్వవివరణంబును, "ఎపాత" అనియాత్మ

అబ్రవీచ్చ తదా రామం వాక్యం తత్రవిభీషణః. 3

ధర్మకాయుక్తంచ యుక్తంచ సాంప్రతం సంప్రహర్షణమ్

టీక॥ ౩ = అచ్చట, విభీషణః = విమునింబూచి, ధర్మకాయుక్తంచ = ధర్మయోగ్యంబునగు, సీమాటంబెప్పెను; రామనిగూర్చి; ధర్మకాయుక్తంచ = ధర్మమున్నశఁడు, సుగ్రీవాదులతోఁగ, శెప్పన మఁముతోఁగూడినదియు, యుక్తంచ = పుడు, ఆమాటయందఱకును, శృతిక యోగ్యంబును; సాంప్రతం = ఇప్పుడు టువుగానుండిదిగాదా ! ఇప్పుడు, అ దు, సంప్రహర్షణంబు = సంతోషింపఁ జేమాట, అందఱకును శ్రవణానందక శేయునదియునగు; వాక్యం = మాట రంబుగానుండినది. స; అబ్రవీచ్చ = చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

అంత, సప్సదుఃఖిషణుండు, రా

అనుజో రావణస్యాహం తేనచాస్త్య వమానితిః ౪

భవంతం సవఘాతానాం శరణ్యం శరణంగతః

టీక॥ అహం = నేను; రావణస్య = రావణునియొక్క; అనుజః = తమ్ముండను. తేన = ఆ రావణునిచేత; అవమానితశ్చ = అవమానింపఁబడినవాడను. సవఘాతానాం = సమస్తప్రాణులకును; శరణ్యం = రక్షకుండుగాఁదగిన వాడవగు; భవంతం = నిన్ను; శరణం = రక్షకుఁగా; గతః = పొందినాఁడు. నేను రావణునితమ్ముండను; అతండునన్నవమానించెను; కావున, సమస్తభూతంబులకును రక్షకుండవగు నిన్నుశరణుపొందితిని. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౨౮

స ౧౯

విశేషార్థము. — అహం, రావణ రణాగతుండైనచో, రక్షించుటమనీర్థంబున, అనుజః = నేను రావణునితమ్ముండడైనట్టివాడవగు, భవంతం = నీన్ను; శను, ఇందుచే, దనయందున్నవై చ్యం రణంగతః = శరణుపొందినాను. ఈశ్లోకముచే, వాచికశరణాగతి చెప్పఁబ నాం, శరణ్యం = సమస్తభూతంబులకు డినది. సురక్షకుండవు, రావణునింగూడ, శ

పరిత్యక్త మయాలంకా మిత్రాణిచ ధనానిచ- ౫
భవద్గతం మే రాజ్యంచ జీవితంచ సుఖానిచ

టీక॥ మయా = నాచేత; లంకా = ధీనమగుట. సుఖానిచ = సుఖంబులును; లంకాపురి; పరిత్యక్తా = విడువఁబడిన భవద్గతాని (అధ్యాహృతము) = నీయ ధీనములు. ది. మిత్రాణిచ = స్నేహితులును; పరి త్యక్తాని (అధ్యాహృతము) = విడువఁబ డినారు. ధనానిచ = ధనంబులును; (“వై ” అనునది పాదపూరణార్థము) పరిత్య క్తాని (అధ్యాహృతము) = విడువఁబడి నవి. మే = నాయొక్క; రాజ్యంచ = జీవితంబును, నాసుఖంబులును, నీయ రాజ్యమును; జీవితంచ = ప్రాణమును, ధీనములు. అని, విభీషణుండు, రాముని భవద్గతం = నిన్నుఁబొందినది, నీయ తోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

తస్య తద్వచనం శ్రుత్వా రామో వచన మబ్రవీత్ - ౬
వచసా సాం త్వయిత్రైవనం లోచనాభ్యాం పిబన్నివ

టీక॥ రామః = రాముఁడు; తస్య = ఆ యిత్యా = ఊహించి; లోచనాభ్యాం = విభీషణునియొక్క; తత్ = ఆ; వచనం = కన్నులచేత; పిబన్నివ = త్రాఁగువాఁడు మాటను; శ్రుత్వా = విని; ఏనం = ఈవిభీ వలె; వచనం = మాటను; అబ్రవీత్ = చె ప్పెను.

రాముండు, విభీషణునిమాటలువిని, ద్రోహుని కటాక్షంబునంజూచుచు, నీ
యతనిమధుర వచనంబులనాశ్వాసించి, మాటంజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
యత్యాదరంబునఁ , గరుడా రసా

ఆఖ్యాహి మమ తత్త్వేన రాక్షసానాం బలాబలమ్. 2

టీక॥ తత్త్వేన = యాథార్థ్యముచే రాక్షసులబలాబలంబులను యథా
త; రాక్షసానాం = రాక్షసులయొక్క; ధర్మముగానాకుంజెప్పెను. అని, రాముం
బలాబలం = బలమును అబలమును; మ దువిభీషణునితో జెప్పెను.
మ = నాకు; ఆఖ్యాహి = చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్తస్తదా రక్షో రామేణా క్షిప్తకర్మణా

రావణస్య బలం సర్వ మాఖ్యాతు ముపచక్రమే. ౩

టీక॥ తదా = అప్పుడు; రక్షః = రాక్ష
సుండగు విభీషణుండు; అక్షిప్తకర్మణా = తను; ఆఖ్యాతుం = చెప్పటకు; ఉపచక్ర
దుఃఖములేని కార్యములుగల; రామేణా = మే = ఆరంభించెను.
రామునిచేత; ఏవం = ఇట్లు; ఉక్తః = చె అంత, విభీషణుండు, అక్షిప్తకర్మణాం
ప్రబడినవాడై; రావణస్య = రావణుని డగు రాముండుచెప్పినమాటనువిని, రా
యొక్క; బలం = బలమును; సర్వం = అం వణునిబలంబునంతయుం జెప్పనారంభిం
చెను. అని, తాత్పర్యము.

అవధ్య స్వర్వదేవానాం గంధర్వాసురరక్షసామ్

రాజపుత్ర దశగ్రీవో వరదానా త్వయం భువః. ౪

టీక॥ రాజపుత్ర = రాచకొడుమ; భూతములకును ; గంధర్వాసురరక్ష
రుండా! దశగ్రీవః = రావణుండు ; సాం = గంధర్వులకును అసురులకును రా
స్వయంభువః = బ్రహ్మదేవుని యొ తునులకును ; అవధ్యః = చంపదగని
క్క; వరదానాత్ = వరమునొసంగు వాడు.
టవలన; సర్వభూతానాం = సమస్త రాచకొడుమకుండు రాముండా !

<p>రావణుండు, బ్రహ్మచేవునివరంబునఁ జేసి, గంధర్వులకుఁ గానియనురులకుఁ గానిరాక్షసులకుఁ గాని, యట్లునను నట్లు, రావణునకువరంబున్నది, గాని, భూతంబులకును, అవధ్యుండై యొప్పుచున్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.</p> <p>విశేషార్థము.— “రాజపుత్ర =</p>	<p>రాచకొమరుఁడా” అనుటచే, “దేవ గంధర్వాదులకువధ్యుండు గాకుండునట్లు, రావణునకువరంబున్నది, గాని, మనుష్యులచేవధ్యుండుగాకుండునట్లువరంబులేదు. కావున, నీకు, వధ్యుండగును” అని, సూచింపబడుచున్నది.</p>
--	---

రావణా నంతరో భ్రాతా మమ శ్రేష్ఠశ్చ వీర్యవాన్
కుంభకణో మహాతేజా శ్శక్ర ప్రతిబలో యుధి. ౧౦

<p>టీక॥ రావణానంతరః = రావణునికన్నఁబిమ్మటంబుట్టిర; భ్రాతా=తోఁబుట్టువును ; మమ=నాకు; శ్రేష్ఠశ్చ= అన్నయినగు ; కుంభకణః=కుంభకణుండు; వీర్యవాన్= అధికమయినపరాక్రమముగలవాఁడు- మహాతేజాః= అధికమయినతేజస్సుగలవాఁడు. యుధి=యుద్ధమునందు ; శక్రప్రతిబలః=</p>	<p>ఇంద్రునితో సమానమగు బలముగలవాఁడు.</p> <p>రావణునకుఁడమ్ముండునునాకుశ్రేష్ఠుండునగుకుంభకణుండు, మహాపరాక్రమశాలి, మహాతేజుండు ; యుద్ధంబున, దేవేంద్రునకుసరివచ్చుబలముగలవాఁడు. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

రామ సేనాపతి స్తస్య ప్రహస్తో యదివా శుతః
కైలాసే యేన సంగ్రామే మాణిభద్రః పరాజితః. ౧౧

<p>టీక॥ యేన=ఎవ్వనిచేత; కైలాసే= కైలాసపర్వతమునందు; సంగ్రామే= యుద్ధమునందు; మాణిభద్రః=మాణిభద్రుండు; పరాజితః = జయింపఁబడినాఁడో; సః(అధ్యాహృతము)- అట్టి; తస్య= ఆరావణునియొక్క; సేనాపతిః=సేనానాయకుఁడైన; ప్రహస్తః=</p>	<p>ప్రహస్తుండు; శుతః=యదివా= విసంబడినవాఁడే గదా!</p> <p>కైలాసపర్వతంబుననున్న, కుబేర సేనానాయకుండగు, మాణిభద్రునిజయించినట్టిమహా పరాక్రమశాలియగు, రావణునిసేనాపతింబ్రహస్తుని, హనుమంతుండు చెప్పఁగా విని యుందురు</p>
---	---

గదా! అని, తాత్పర్యము.

బద్ధ గోధాంగుళిత్రాణ స్త్రవస్థ్యకవచో యుధి
ధను రాదాయ తిష్ఠా స అదృశ్యో భవతీం ద్రజిత్ - ౧౨

టీక సః=ఆ; ఇంద్రజిత్ = ఇంద్రజిత్తుమాత్రము; బద్ధగోధాం గుళిత్రాణః=కట్టబడిన జ్యాఘాతవారణమును అంగుళికవచమునుగలవాడై; అవస్థ్యకవచః = భేదించరానికవచముగలవాడై; ధనుః=ధనువును; ఆదాయ=గ్రహించి; తిష్ఠా = నిలుచుచు; యుధి=యుద్ధమునందు; అదృశ్యః=చూడఁగూడనివాడు; భవతి=అగుచున్నాడు.	రావణుని కుమారుడగు సింద్రజిత్తు, యుద్ధంబున, గోధాంగుళిత్రాణంబులుధరించి, యభేద్యంబగుకవచంబు దొడిగికొని, ధనువుఁదాల్చి, నిలుచుండఁగానే, యదృశ్యుండగుచున్నాడు. అని, తాత్పర్యము.
---	---

సంగ్రామే సమయవ్యూహే తపఃయత్వా హుతాశనమ్
అంతర్ధానగత శ్శత్రూ నింద్రజిద్ధంతి రాఘవ. ౧౩

టీక రాఘవ = రాముఁడా! ఇంద్రజిత్ = ఇంద్రజిత్తు; సంగ్రామే=యుద్ధమునందు; సమయవ్యూహే = సమయమునందలి మొగ్గరమునందు; హుతాశనం = అగ్నిహోమాత్రమును; తపఃయత్వా=తృప్తిబొందించి; అంతర్ధానగతః= మఱుగుపాటునొందినవాడై; శత్రూ=శత్రువులను; హంతి=వధించుచున్నాడు.	రాముఁడా! యుద్ధకాలంబులందు, ఇరువాఁగునను బద్ధవ్యూహంబు లయి యుండునప్పుడు, ఇంద్రజిత్తు, హోమంబులచేనగ్నిహోమాత్రం దృప్తిబొందించి, తత్ప్రభావంబున, అదృశ్యుండై, శత్రువులనువధించును. అని, తాత్పర్యము.
--	--

మహేందర మహాపాశ్వా రాక్షస శ్చప్యకంపనః
అసీకస్థాస్తు తస్యైతే లోకపాలసమా యుధి. ౧౪

టిక మహేందరమహాపార్శ్వ=	తోసమానులు.
మహేందరుండును మహాపార్శ్వండు	మహేందరుండును మహాపా
ను; అకంపనః = అకంపనుండను; రాక్ష	ర్శ్వండును, అకంపనుండును, వీరలు
సశ్చపి=రాక్షసుండును; తస్య=ఆరా	మొదలగు రావణుని సేనాపతుల సేకులు
వణునియొక్క; అనీకస్థాః = సేనయందు	న్నారు; వారలందఱు , యుద్ధంబున,
న్న; వీతేతు=వీరలును; యుధి=యుద్ధము	లోకపాలురకు సరివస్తురు.
నందు; లోకపాలసమాః = దిక్పాలుర	అని, తాత్పర్యము.

దశకోటిసహస్రాణి రక్షసాం కామరూపిణామ్
మాంసకోటితభక్షాణాం లంకాపురనివాసినామ్. ౧౫

టిక లంకాపురనివాసినాం=లంకా	ట్లవేలు, పదివేల కోట్లనుట; సంతి (అ
పురంబున నివసించువారలును; మాంస	ధ్యాహృతము)=ఉన్నవి.
కోటితభక్షాణాం= మాంసమునెత్తురు	అట్లు, మాంస శోణి తాహారులును
నె యాహారముగాఁగలవారరు; కామ	కావలసిన రూపంబులు దాల్చుజాలిన
రూపిణాం=ఇచ్ఛార్థీనమగు రూపముగ	వారలునగు, ప్రధాన రాక్షసులు, లంక
లవారునగు ; రక్షసాం = రాక్షసుల	యందుఁ బదివేలకోటులున్నారు.
యొక్క; దశకోటిసహస్రాణి=పదికో	అని, తాత్పర్యము.

స త్రైస్తు సహితో రాజా లోకపాలా నయోధయత్

టిక సః=ఆ; రాజా= రాక్షసరా	రాక్షసరాజుండగు రావణుండు, ఆ
జుండగు రావణుండు; త్రైః= ఆరాక్ష	రాక్షసులంగూడియె , దిక్పాలకులతోఁ
సులతో; సహితస్తు = కూడినవాఁడై	గూడ, యుద్ధంబుగావించెను.
యె; లోకపాలా=దిక్పాలురను; అ	అని, తాత్పర్యము.
యోధయత్=యుద్ధముచేయించెను.	

సహదేవైస్తు తే భగ్నా రావణేన మహాత్మనా- ౧౬

టీక॥ మహాత్మనా = అధికమయినప
రాక్రమముగల; రావణేన = రావణుని
చేత; తే = ఆదికృతులు; దేవైస్సహ
తు = దేవతలతోఁగూడనె; భగ్నాః = జ
యింపఁబడినారు.

ఆదికృతులకులందఱు, సమస్తదేవతల
తోఁగూడ, మహాపరాక్రమశాలియగు
రావణునిచేఁబరాజితులయిరి. అని, విభీ
షణుండు, రామునితోఁజెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

విభీషణవచ శ్శ్రీత్వా రామో దృఢపరాక్రమః
అస్వీత్య మనసా సర్వ మిదం వచన మబ్రవీత్. ౧౭

టీక॥ దృఢపరాక్రమః = దృఢమయిన
పరాక్రమముగల; రామః = రాముండు;
విభీషణవచః = విభీషణునిమాటను; శ్శ్రీ
త్వా = విని; మనసా = మనస్సుచేత; స
ర్వం = అంతను; అస్వీత్య = ఆలోచించి;
ఇదం = ఈ; వచనం = మాటను; అబ్ర

వీత్ = చెప్పెను.
దృఢపరాక్రమశాలియగు రాముండు,
విభీషణుండు చెప్పినమాటను విని, మన
స్సున, సంతయునాలోచించి, మఱలవి
భీషణుంజూచి, యీమాటఁజెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

యాని కర్మాపదానాని రావణస్య విభీషణ
ఆఖ్యాతానిచ తత్త్వేన హ్యవగచ్ఛామి తాన్యహమ్. ౧౮

టీక॥ విభీషణః = విభీషణుండా! రా
వణస్య = రావణునియొక్క; యాని =
ఏ; కర్మాపదానాని = మునుపటిశో
ర్యకార్యములు; తత్త్వేన = యాథా
ర్థ్యముచేత; ఆఖ్యాతాని = చెప్పఁబడి
నవో; తానిచ = వానిని; అహం = నే

ను; అవగచ్ఛామి = తెలిసికొన్నాను
గదా!
విభీషణుండా! నీవిప్పుడుచెప్పిన, రా
వణునిమునుపటి శౌర్య కార్యంబులన్ని
యు, నామనస్సునకువచ్చినవి.
అని, తాత్పర్యము.

అహంహత్వా దశగ్రీవం సప్రహస్తం సబాంధవమ్
రాజానం త్వాం కరిష్యామి సత్యమేత ద్భగ్నిమితే. ౧౯

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధకాండము.

౨౯౫

స ౧౯

టిక॥ అహం = నేను; దశగ్రీవం = రా
వణుని; సప్రహస్తం = ప్రహస్తునితో
గూడినవానిగాను; సబాంధవం = బం
ధువులతోగూడినవానిగాను; హత్వా =
చంపి; త్వాం = నిన్ను; రాజానం = రా
జునుగా; కరిష్యామి = చేసెదను. ఏ
తత్ = ఈ; సత్యం = సత్యమును; తే =

నికొఱకు; బ్రహ్మిమి = చెప్పచున్నాను.
నేను, బ్రహ్మస్తుతో, సమస్తబం
ధువులతోనుంగూడ, రావణునివధించి,
నిన్నులంకారాజ్యంబునకురాజుంగావిం
చెదను; ఇదిసత్యము; నీకుఁజెప్పచున్నా
ను. అని, తాత్పర్యము,

రసాతలంవా ప్రవిశే త్పాతాళంవాపి రావణః
పితామహసకాశంవా న మే జీవన్ విమోక్ష్యతే. ౨౦

టిక॥ రావణం = రావణుడు; రసా
తలంవా = రసాతలమునుగాని; పాతా
ళంవాపి = పాతాళలోకమునుగాని; పి
తామహసకాశంవా = బ్రహ్మదేవునిసమీ
పమునుగాని; ప్రవిశేత్ = ప్రవేశించును
గాక. జీవన్ = బ్రతికియున్నవాడై;
మే = నాకు, నాచేతననుట; నవిమోక్ష్య

తే = విడువఁబడఁడు -
రావణుండు, రసాతలలోకంబున
బ్రవేశించినను, పాతాళంబుఁజొచ్చిన
ను, బ్రహ్మలోకంబునకుబోయినను,
నేనతనిఁబ్రాణంబులతోవిడువను.
అని, తాత్పర్యము-

అహత్వా రావణం సంఖ్యే సపుత్రీ బలబాంధవమ్
అయోధ్యాం నప్రవేక్ష్యామి త్రిభిస్తై భ్రాతృభిశ్శపే. ౨౧

టిక॥ సంఖ్యే = యుద్ధమునందు; రా
వణం = రావణుని; సపుత్ర బలబాంధ
వం = కొడుకులతోనునైనవ్యయలతోను
బంధువులతోనుంగూడినవానిగా; అ
హత్వా = చంపక; అయోధ్యాం = అ
యోధ్యాపట్టణమును; నప్రవేక్ష్యామి =

ప్రవేశింపను. త్రై = అట్టి; త్రిభిః = మూఁ
డైన; భ్రాతృభిః = తమ్ములచేత; శపే =
శపథమునేయుచున్నాను.
యుద్ధంబునఁ గొడుకులతోనునై
న్యంబులతోను బంధువులతోనుంగూడ,
రావణునివధింపక, నయోధ్యకుఁబోను

ప్రతిపదాంతర్గతకాతాత్పర్యసహితము.

స ౧౯

ఇదినిశ్చయము; నామ గురితమ్ములమీద ముందు, విభీషణునితోఁజెప్పెను.
శపథము సేయుచున్నాను. అని, రా అని; తాత్పర్యము,

శుక్రత్వాతు వచనం తస్య రామస్యా క్లిష్టకర్మణః
శిరసా వంద్య ధర్మాత్మా వత్తుమే వోపచక్రమే- ౨౨

టీక॥ ధర్మాత్మా = ధర్మ బుద్ధిగల	క్రమే = ప్రారంభించెను.
విభీషణుడు; అక్లిష్టకర్మణః = దుఃఖ	ధర్మాత్ముండగు విభీషణుడు, అం
కరములుగాని కార్యములుగల; తస్య =	దఱకునుసంతోషకరంబులయిన కార్యం
ఆ; రామస్య = రామునియొక్క; వచ	బులుగల రాముండు చెప్పినమాటను వి
నం = మాటను; శ్రుత్వాతు = విన్నంత	న్నంతనె, యాయనకు సాష్టాంగము
నె; శిరసా = తలచే; ఆవంద్య = నమ	గ నమస్కరించి యిట్లని, చెప్పెను-
స్కరించి; వత్తుమేవ = చెప్పటకే; ఉపచ	అని, తాత్పర్యము.

రాక్షసానాం వధే సాహ్యం లంకాయాశ్చ ప్రధర్మణమ్
కరిష్యామి యథాప్రాణం ప్రవేత్స్యామి చ వాహినీమ్- ౨౩

టీక॥ అహం (అధ్యాహృతము) = నే	ను; ప్రవేత్స్యామి = ప్రవేశించెదను-
ను; రాక్షసానాం = రాక్షసులయొక్క;	నేనును, నాశ క్తికొలది, రాక్షసు
వధే = చంపుటయందు; సాహ్యం = తో	లం జంపుటయందును లంకాపురధర్మ
ద్వాటును; లంకాయాః = లంకయొక్క;	లంబునందును, సాహాయ్యంబుగావించె
ప్రధర్మణంచ = ఎదిరించుటను; యథా	దను; శత్రునైన్యంబుఁజొచ్చి, యుద్ధము
ప్రాణం = బలమునతిక్రమింపక; కరిష్యా	నుంజేసెదను-అని, విభీషణుడు, రాముని
మి = చేసెదను, వాహినీంచ = నైన్యము	తోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము-

ఇతి బ్రువాణం రామస్తు పరిష్వజ్య విభీషణమ్
అబ్రవీ ల్లక్ష్మణం ప్రీతః,

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. ౨౯

స ౧౯

టిక॥ రామస్తు=రాముండును; కృ రాముండు, ఈప్రకారముచెప్ప
తి=ఇట్లు; బ్రవాణం=చెప్పుదున్న; విభీ చున్నవిభీషణునింగవుగిలించికొని, పర
వణం=విభీషణుని; పరిష్వజ్య=కవుగి మశ్రీతుండై, లక్ష్మణుంజూచి, యిట్లుని
లించి; శ్రీతః=సంతుష్టుండై; లక్ష్మణం= చెప్పెను- అని, తాత్పర్యము.
లక్ష్మణునిగూచి; అబ్రవీత్=చెప్పెను-

సముద్రా జలమానయః. ౨౪

తేనచేమం మహాప్రాజ్ఞ మభిషింఠ విభీషణమ్

రాజానం రక్షసాం షీప్రం ప్రసన్నే మయి మానద. ౨౫

టిక॥ మానద= మానంబునొసంగు జేయుము.
నట్టిలక్ష్మణుండా! సముద్రాత్=సము కులమునకు గౌరవము గల్గిండున
ద్రముననుండి; జలం=నీటిని; అనయ= ట్టి, లక్ష్మణుండా! నేనుబ్రసన్నుండ న
తెమ్ము. మయి=నేను; ప్రసన్నే=సం యితిని; నీవుసముద్రంబుననుండిజలముం
తుష్టుండనుగాంగా; తేన=అసముద్ర జెచ్చి, యాసముద్ర జలముచే, శీఘ్రం
జలముచేత; షీప్రం=శీఘ్రముగా; మ బునఁ, బండితుండగు, నీవిభీషణుని, రా
హాప్రాజ్ఞం=మహాపండితుండగు; ఇ ష్మసరాజుగా నభిషేకింపుము. అని,
మం=ఈ; విభీషణం=విభీషణుని; రక్ష రాముండులక్ష్మణునితోఁజెప్పెను.
సాం=రాక్షసులకు; రాజానం=రాజు అని, తాత్పర్యము.
నుగా; అభిషింఠఁ - అభిషేకముం

ఏవ ముక్తస్తు సౌమిత్రి రభ్యషింఠ ద్విభీషణమ్

మధ్యే వానరముఖ్యానాం రాజానం రాజశాసనాత్. ౨౬

టిక॥ సౌమిత్రి= లక్ష్మణుండు; ఏ రశేష్టులయొక్క; మధ్యే=నడుమునం
వం=ఇట్లు; ఉక్తస్తు=చెప్పఁబడినవాఁ దు; విభీషణం=విభీషణుని; రాజానం=
దైనంతన; రాజశాసనాత్=రాజా రాక్షసరాజునుగా; అభ్యషింఠత్=అ
జ్ఞవలన; వానరముఖ్యానాం=వాన భిషేకించెను-

అంత, లక్ష్మణుండు, రామునిమాట, నభివేకించెను.
 టనువిని, రాజాజ్ఞ వలన, వానరము అనితాత్పర్యము.
 ఖ్యులనడుమ, విభీషణుని, రాక్షసరాజు

తం ప్రసాదంతు రామస్య దృష్ట్యా సద్యః ప్లవంగమాః
 ప్రచక్రతు మహాత్మానం సాధుసాధ్వితీచా బ్రువత్. ౨౭

టీక॥ ప్లవంగమాః=వానరులు; రాము; అబ్రువత్=చెప్పిరి.
 మస్య=రామునియొక్క; తం=ఆ; ప్రసాదం=అనుగ్రహమును; దృష్ట్యా=చూచినంతనే; సద్యః=తత్క్షణమే; ప్రచక్రతుశుః=అటచిరి. మహాత్మానం=పూజ్యమయినస్వభావముగల రామునిగూర్చి; తుండగురాముని, సాధు వాదంబులం సాధుసాధ్వితీచ=మంచిది మంచిదని బ్రశంసించిరి. అని, తాత్పర్యము.
 వానరులందఱు, రాముడంతశీఘ్రంబుగా విభీషణునియందుం గావించినయనుగ్రహంబుజూచి, పరమసంతోషంబునసంహ నాదంబులు సేయుచు, మహాత్ముండగురాముని, సాధు వాదంబులంబ్రశంసించిరి. అని, తాత్పర్యము.

అథా బ్రవీ ధనూమాంశ్చ సుగ్రీవశ్చ విభీషణమ్

టీక॥ అథ=పిమ్మట; హనూమాంశ్చ=అంత, నేకాంతంబున, హనుమంశ్చ=హనుమంతుండును; సుగ్రీవశ్చ=తుండునుసుగ్రీవుండును, విభీషణునియొ సుగ్రీవుండును; విభీషణం=విభీషణునిగూర్చి; అబ్రవీచ్ఛ=చెప్పెను.
 అంత, నేకాంతంబున, హనుమంతుండునుసుగ్రీవుండును, విభీషణునియొద్దకుంబోయి, యిట్లని, యడిగిరి.
 అని, తాత్పర్యము.

కథం సాగర మక్షోభ్యం తరామ వరుణాలయమ్. ౨౮

సైన్యైః పరివృతా స్సవే వానరాణాం మహాబలామ్

టీక॥ వయం (అధ్యాహృతము)=వానరాణాం = వానరులయొక్క; మనము; సర్వే=అందఱము; మహాబలైన్యైః=సైన్యములచే; పరివృతాః=చుసాం= అధికమయినపరాక్రమముగల; వరుణదేవవారలమయి; అక్షోభ్యం=కల

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౨౯౯

స.౯౯

తపెట్టరానిదియు; వరుణౌలయం = మనమందఱము, మహాపరాక్రమశా
వరుణునివాసస్థానంబునగు; సాగరం= లులగునీవానరుల సేనతోఁగూడ, సత్తో
సముద్రమును; కథం=ఎట్లు;తరామ= భృంబగునీసముద్రము నెట్లుదాటఁగల
దాఁటుదము? ము? అని,తాత్పర్యము.

ఉపాయం నాధిగచ్ఛామో యథా నదనదీపతిమ్. ౨౯

తరామ తరసా సవే ససైన్యా వరుణౌలయమ్

టీక॥యథా= ఎట్లు; వయం (అయం=ఉపాయమును;నాధిగచ్ఛామః=
ధ్యాహృతము)=మనము; సర్వే= అం ఎఱుంగము.
దఱమును; ససైన్యాః=సైన్యములతోఁ మనమందఱము, సైన్యములతోఁగూ
గూడినవారలమయి; నదనదీపతిం= న డ, నీమహాసముద్రమునెట్లుదాటఁ గ
దములకునునదులకునుబ్రభువయిన;వరు లమో, ఆయుపాయంబుమాకుఁ దెలి
ణౌలయం= సముద్రమును;తరసా=శీ యలేదు; నీవెచేప్పవలయును.అని,హ
ఘ్రంబున;తరామ=దాఁటుదుమో;తం నుమంతుండును , సుగ్రీవుండును,విభీష
(అధ్యాహృతము) = అట్టి ; ఉపా ణునడిగిరి, అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్తస్తు ధర్మజ్ఞః ప్రత్యువాచ విభీషణః. ౩౦

టీక॥ ధర్మజ్ఞః= ధర్మమునెఱిం ప్పెను.
గినట్టి; విభీషణః=విభీషణుండు; ఏవం= ధర్మజ్ఞుండగు విభీషణుండు;హను
ఇట్లు; ఉక్తస్తు = చెప్పఁబడినవాఁడై మత్సుగ్రీవులుచెప్పినమాటనువిని,వారల
నంతనె ; ప్రత్యువాచ = బదులుచె కిట్లని,చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

సముద్రం రాఘవో రాజా శరణం గంతు మహతి

టీక॥రాజా = రాజుని;రాఘ శరణం=రక్షకునిగా; గంతుం=ప్రాండు
వః=రాముండు; సముద్రం=సముద్రుని; టకు;అహతి=తగును.

మహారాజాండగురాముండు, సము | అని, తాత్పర్యము.
ద్రుని, శరణుపొందవలెను.

భానిత స్సగరేణాయ మప్రమేయో మహాబాధధిః. ౩౧
కతుః మహాతి రామస్య జ్ఞాత్వా కార్యం మహామతిః

టీక అయం=ఈ; అప్రమేయః=కొ	అప్రమేయండగు సీసముద్రుండు ,
లతపెట్టరాని; మహాబాధః= మహాస	రాముని కూటస్థుండయిన సగరచక్రవ
ముద్రము; సగరేణ= సగరచక్రవర్తిచే	తీకచే వృద్ధివొందింపఁబడినాఁడు; రా
తః; భానితః - త్రవ్వఁబడినది. మహామ	ముండు, సగరవంశంబునంబుట్టినవాఁడ
తిః = అధికమయినబుద్ధిగల, సముద్రుం	గుటవలన, గృతజ్ఞుండగు సీసముద్రుండు,
డు; జ్ఞాత్వా=ఎఱింగి; రామస్య=రాము	రామకార్యమనఁగా, దప్పక కావించు
నియొక్క; కార్యం=పని; కతుః=చే	ను. అని, విభీషణుండు హనుమత్సుగ్రీవుల
యటుకు; అహాతి=తగును.	కుఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవం విభీషణే నోక్తో రాక్షసేన విపశ్చితా. ౩౨
అజగామాథ సుగ్రీవో యత్ర రామ స్సలక్ష్యణః

టీక సుగ్రీవః=సుగ్రీవుండు ; విపశ్చి	ధ్యాహృతము)=ఉన్నాఁడో; తత్ర (అ
తా=పండితుండగు; రాక్షసేన = రా	ధ్యాహృతము)= అచ్చటికి; అజగా
క్షసుండయిన; విభీషణేన = విభీషణుని	మ=వచ్చెను.
చేత ; ఏవం = ఇట్లు; ఉక్తః = చె	సుగ్రీవుండు, పండితుండగు విభీష
ప్పఁబడినవాఁడై; అథ=అంత; యత్ర=	ణుండుచెప్పినమాటను విని, యంత, రా
ఎచ్చట; సలక్ష్యణః=లక్ష్యణునితోఁగూ	ముండును లక్ష్యణుండును , ఉన్నస్థలం
డిన ; రామః=రాముండు; అ స్తి (అ	ందుకు, వచ్చెను. అని, తాత్పర్యము.

తత శ్చాఖ్యాతు మారేభే విభీషణవచ శ్శుభమ్. ౩౩
సుగ్రీవో విపులగ్రీవ స్సాగర సోఽపవేశనమ్

టిక॥తతశ్చ= అటుపిమ్మటను; వి	అభ్యాతుం=చెప్పటకు; ఆరేభే=ఆరం
పులగ్రీవః= వికాలమగుకంఠముగల;ను	భించెను.
గ్రీవః=సుగ్రీవుఁడు; సాగరస్య=సము	అంత, వికాలకంఠుండగు సుగ్రీవుం
దునియొక్క; ఉపవేశనః= ఉపాసిం	దు, రామునకు, విభీషణుండుచెప్పిన, స
చుటయనునట్టి; శుభం= మంగళకరంబు	మద్రోపాసనంబునుగుఱించి, చెప్పనా
గు; విభీషణవచః=విభీషణునిమాటను;	రంభించెను. అని, తాత్పర్యము.

ప్రకృత్యా ధర్మశీలస్య రాఘవస్యా ప్య రోచత. ౩౪

టిక॥తత్(అధ్యాప్య తము)=అది;	అట్లుసముద్రంబు నుపాసించుటకు,
ప్రకృత్యా=స్వభావముచేత; ధర్మశీల	స్వభావంబుననే పరమధార్మికుండగు
స్య=ధర్మశ్శాస్త్రపుండగు; రాఘవస్యా	రాముండును; నమ్మ తించెను-
పీ=రామునకును; అరోచత = రుచించి	అని, తాత్పర్యము.

నది-

స లక్ష్మణం మహాతేజా స్సుగ్రీవంచ హరీశ్వరమ్
స త్క్రియాథం క్రియాదక్షః స్తీతపూర్వ మువాచ హ. ౩౫

టిక॥మహాతేజాః = అధికమయిన	ట్లుగా; ఉవాచ=చెప్పెను("హ" అనున
కాంతికలవాఁడును; క్రియాదక్షః=కార్య	దిపాదపూరణార్థము).
ములయందుసమర్థుండునగు; నః= ఆ	మహా తేజుండును, గార్యంబులం
రాముండు; సత్క్రియాథం=గౌరవిం	బడితుండునగు, రాముండు, లక్ష్మ
చుటకొఱకు; లక్ష్మణం= లక్ష్మణునిగూ	ణుని వానరనాథుండగు సుగ్రీవునింజూ
చియు; హరీశ్వరం= వానరనాథుండ	చి, వారల సమ్మనించుటకొఱకు, మొ
గు; సుగ్రీవంచ=సుగ్రీవునిగూర్చియు; స్తీ	గంబునంజేయనగవుదోచ, నిట్లని, చె
తపూర్వం = చిటనగవుమందుగల్గిన	ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

విభీషణస్య మంత్రోఽ యం మమ లక్ష్మణ రోచతే

బ్రూహి త్వం సహసుగ్రీవ స్తవాపి యది రోచతే. 30

టీక లక్ష్మణ=లక్ష్మణుడా! అ	చెప్పుము.
యం— ఈ; విభీషణస్య = విభీషణుని	లక్ష్మణుడా! విభీషణుండుచెప్పిన
యోక్తిః; మంత్రం=ఆలోచనము; మమ=	యాలోచనము, నాకుసమ్మతముగాను
నాకు; రోచతే=రుచించుచున్నది. త	న్నది; నీకునుసమ్మతంబగునేని, సుగ్రీవుని
వాపి=నీకును; రోచతేయది=రుచించు	తోనాలోచించి, నాకుంజెప్పుము.
నేని; త్వం=నీవు; సహసుగ్రీవః = సు	అని, తాత్పర్యము.
గ్రీవునితోఁగూడినవాఁడవై; బ్రూహి=	

సుగ్రీవః పండితో నిత్యం భవాన్ మంత్రవిచక్షణః

ఉభాభ్యాం సంప్రధార్యారథం రోచతే య త్తదుచ్యతామ్. 31

టీక సుగ్రీవః=సుగ్రీవుండు; నిత్యం=	సుగ్రీవుండు, మిక్కిలియిరుంటితుం
ఎల్లప్పుడు; పండితః=పండితుండు. భ	దు; నీవునుఆలోచనంబునందు మిక్కిలి
వాన్=నీవు; మంత్రవిచక్షణః= ఆలోచ	యుసమర్థుండవు; మీరిద్దఱునాలోచిం
నమునందుఁబండితుండవు. ఉభాభ్యాం=	చి, నిశ్చయించి, యేదిమీకుసమ్మతమో,
ఇద్దఱిచేతను ; అథం= కార్యమును;	దానింజెప్పుడు. అని, రాముండు , ల
సంప్రధార్య=నిశ్చయించి; యత్= ఏ	క్ష్మణసుగ్రీవులతోఁజెప్పెను.
ది; రోచతే=రుచించుచున్నదో; తత్=	అని, తాత్పర్యము.
అది; ఉచ్యతాం=చెప్పఁబడుఁగాక-	

ఏవ ముక్తాతు తౌ వీరా వృథా సుగ్రీవలక్ష్మణౌ

సముదాచార సంయుక్త మిదం వచన మూచతుః. 32

టీక వీరౌ=పరాక్రమవంతులగు,	ఇట్లు; ఉక్తాతు=చెప్పఁబడినవారలయి
తౌ=ఆ; సుగ్రీవలక్ష్మణౌ=సుగ్రీవుండును	నంతనె; సముదాచారసంయుక్తం=ఉ
లక్ష్మణుండును; ఉభౌ=ఇద్దఱును; ఏవం=	పచారముతోఁ గూడునట్లుగా; ఇదం=

ఈ;వచనం=మాటను;ఉఃవతుః = చె మాటనువిని, చేతులుమొగిడ్చి వినయ
ప్పిరి.

పరాక్రమశాలగు నా సుగ్రీవల అని, తాత్పర్యము.

త్వణులిద్దఱును, రాముండానతిచ్చిన

కిమథం నౌ సరవ్యాఘ్రి న రోచిష్యతి రాఘవ

విభీషణేన యచ్చక్త వస్త్యిక్ కాలే సుఖానహమ్. ౩౯

టీక॥ సరవ్యాఘ్రి=పురుషశ్రేష్ఠుండ పదు?

వగు;రాఘవ=రాముడా! విభీషణేన= పురుషశ్రేష్ఠుండవగురాముడా! ఏ

విభీషణునిచే;అస్త్యిక్=ఈ;కాలే=కాల యుపాయంబును దోచనికాలంబున,

మునందు;సుఖానహం = సుఖమునుగ సుఖంబుగా, గార్యసాధకంబగు వి

ల్గించునట్టి;యచ్చ = ఏమాటయు;ఉ భీషణునియలోచన, మాకెందుకున

క్తం=చెప్పబడినదో;తత్ (అధ్యాహ్న మ్మతముగాకుండును?

తము)=అది;నౌ = మాకు;కిమథం= అని, తాత్పర్యము.

ఎందుకొఱకు; సరోచిష్యతి = రుచిం

అబధ్వా సాగరే సేతుం ఘోరేస్త్యిక్ వరుణాలయే

లంకా నాసాదితుం శక్యా సేంద్రైరపి సురాసురైః. ౪౦

టీక॥ సేంద్రైః=ఇంద్రునితోఁగూడి టకు; సశక్యా=అలవిగాదు-

న;సురాసురైరపి=దేవాసురులచేతనై భయంకరంబగు, నిమ్మహాసము

నను;ఘోరే=భయంకరమగు;వరుణాల ద్రంబున, సేతువునిమింపక, దేవేం

యే=వరుణునిస్థానమయిన; అస్త్యిక్= ద్రసహితులగుదేవాసురులకైనను, లం

ఈ; సాగరే = సముద్రమునందు; సే కాపురికింబోవుటకలవిగాదు-

తుం=సేతువును; అబధ్వా=కట్టక;లం అని, తాత్పర్యము.

కా=లంకాపురి; ఆసాదితుం=పొందు

విభీషణస్య శూరస్య యథార్థం క్రియతాం వచః

టీక॥ యథార్థం = సత్యమయిన = చేయఁబడుఁగాక.

శూరస్య = శూరుండగు; పండితుండ పండితుండగు విభీషణుండు చెప్పిన
గుననుట; విభీషణస్య = విభీషణుని మాటయథార్థము; ఆప్రకారము చే
యొక్క; వచః = మాట; క్రియతాం = యుండు, అని, తాత్పర్యము-

అలం కాలాత్యయం కృత్వా సముద్రోఽయం నియుజ్యతామ్. ౪౧
యథా నైస్యేన గచ్ఛామ పురీం రావణపాలితామ్

టీక॥ కాలాత్యయం = కాలక్షేప తాం = ప్రాధికంపఁబడుఁగాక,
మును; కృత్వా = చేసి; అలం = చాలును- కాలక్షేపము సేయవలదు; మనమం
యథా = ఎట్లు; నైస్యేన = నైస్యముతో; దఱమునైస్యముతోఁగూడ, రావణబా
రావణపాలితాం = రావణునిచేఁబా హుపాలితంబగు లంకాపురిం జేరున
లింపఁబడిన; పురీం = లంకాపట్టణము ట్లు, సముద్రునిం బ్రాధికంపుండు. అ
ను; గచ్ఛామ = పొందుదుమో; తథా (అ నిసుగ్రీవలక్ష్మణులు, రామునకుంజె
ధ్యాహృతము) = అట్లు; అయం = ఈ; ప్పిరి, అని, తాత్పర్యము.
సముద్రో = సముద్రుండు; నియుజ్య

ఏవ ముక్తః కుశాస్త్రీజ్ఞః తీరే నదనదీపతేః. ౪౨

సంవివేక తదా రామో వేద్యామివ హుతాశనః

టీక॥ రామః = రాముండు; ఏవం = ఇ తుండివలె; సంవివేకపరుండైనను.
ట్లు; ఉక్తః = చెప్పఁబడినవాఁడై; తథా = లక్ష్మణునుగ్రీవులు చెప్పిన మాటను
అప్పుడు; నదనదీపతేః = సముద్రముయొ విని, యంతరాముండు, సముద్రతీరంబు
క్క; తీరే = గట్టునందు; కుశాస్త్రీజ్ఞః = న, దర్శలుపఱచి, యందుపై, వేదియం
దభిలషణునందు; వేద్యాం = వేది దగ్గిఁబూతుండివలె, శయనించెను-
యందు; హుతాశనః = అగ్నిఁబూ అని, తాత్పర్యము-

శ్రీమద్రామాయణము * యుద్ధకాండము. 30x

స ౨౦

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, ఏకోనవింశస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రీ
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండైకోనవింశస్సర్గః టిక,
ముగిసినది.

౨౧

వింశస్సర్గః ప్రారంభః.

తతో నివిష్టాం ధ్వజిసం సుగ్రీవేణా భిపాలితామ్
దదశ్చ రాక్షసోఽభ్యేత్య శౌదూలోనామ పీఠ్యవాన్. ౧

టిక॥ తతః = అటుపిమ్మట; ఏర్ప	చెను.
వాన్ = పరాక్రమవంతుండగు; శౌ	అంతః, బరాక్రమవంతుండగు శౌ
దూలోనామ = శౌదూలంబుండను;	ద్దూలంబునొక రాక్షసుండు, వచ్చి, సు
రాక్షసః = రాక్షసుండు; అభ్యేత్య = వ	గ్రీవబాహుపాలితంబై సముద్రతీరంబు
చ్చి; నివిష్టాం = విడిసిన; సుగ్రీవేణ = సు	నవిడిసియున్నవానర సేననంతయుంజూ
గ్రీవునిచేత; అభిపాలితాం = రక్షింపఁబ	చెను. అని, తాత్పర్యము.
డిన; ధ్వజిసం = సేనను; దదశ్చ = చూ	

చారో రాక్షసరాజస్య రావణస్య దురాత్మనః
తాం దృష్ట్వా సర్వతో వ్యగ్రం ప్రతిగమ్య స రాక్షసః. ౨
ప్రవిశ్య లంకాం వేగేన రావణం వాక్యమబ్రవీత్

టిక॥ దురాత్మనః = దుర్బుద్ధియగు; వైన; రావణస్య = రావణునియొక్క;
రాక్షసరాజస్య = రాక్షసులకుఁబ్రభు చారః = వేగువాడైన; సః = ఆ, రాక్ష

సః = రాక్షసుడు; అవ్యగ్రం = ఏమట
పాటులేనట్లుగా; తాం = ఆవానర సేన
ను, సర్వశః = అంతటను; దృష్ట్యా = చూ
చి; ప్రతిగవ్యః = మఱి; పేగేన = పేగము
చేత; లంకాం = లంకాపట్టణమును; ప్రవి
శ్య = ప్రవేశించి; రావణం = రావణుని
గూర్చి; వాక్యం = మాటను; అబ్రవీత్ =
చెప్పెను.

దురాస్మిండుగు రాక్షసరాజుండ
యిన రావణుని చారుండగునాశాదుం
లుండు, అట్లు, జాగ్రత్తతో నావానర
సేననంతయుంగలయినవలోకించి, మఱ
లి, వేగంబునలంకకుంబోయి, రావణుం
బాచి, యిట్లని, చెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

ఏవ వానరముఁడొక్కఁడ లంకాం సమభివతఁతే. ౩

అగాధశ్చ ప్రమేయశ్చ ద్విత్వియ ఇవ సాగరిః

టీక॥ అగాధశ్చ = ప్రవేశింపఁగూడని
దియు; అప్రమేయశ్చ = కొలతపెట్ట
రానిదియునగు; ఏవః = ఈ; వానరము
ఁడొక్కఁడు = వానరులయొక్కయుభల్లూ
కంబులయొక్కయుసమూహము; ద్విత్వి
యః = రెండవదగు; సాగరఇవ = సముద్ర

మువలె; లంకాం = లంకనుగూర్చి; సమభి
వతఁతే = వచ్చుచున్నది.
అగాధంబున ప్రమేయంబునగువాన
రభల్లూకసేన, రెండవ సముద్రంబుకర
ణి, లంకమీదికివచ్చుచున్నది.
అని, తాత్పర్యము.

పుత్రో దశరథస్య మా భ్రాతరో రామలక్ష్మణౌ. ౪

ఉత్తమాయుధసంపన్నా సీతాయాః పద మాగతౌ

టీక॥ దశరథస్య = దశరథమహారా
జుయొక్క; పుత్రో = కొడుకులును; ఉ
త్తమాయుధసంపన్నా = ఉత్తమంబు
లగు నాయుధములతోఁ గూడిన వా
రలునగు; భ్రాతరో = అన్నదమ్ముల
మున; ఇమా = ఈ; రామలక్ష్మణౌ =

రామలక్ష్మణులు; సీతాయాః = సీత
యొక్క; పదం = స్థానమునుగూర్చి;
ఆగతౌ = వచ్చినారు.
దశరథమహారాజ పుత్రులయినయ
న్నదమ్ములు రామలక్ష్మణులిద్దఱును, ఉ
త్తమాయుధంబులుధరించి, సీతయుం

మథలంబునకు, వచ్చుటకున్నారు. అని, తాత్పర్యము.

ఏతే సాగర మాసాద్య సన్నివిష్టౌ మహాద్యుతీ. ౫

టీక॥ మహాద్యుతీ = అధికమయిన మహాతేజాలగు నీరామలక్ష్మణులు, కాంతిగల; ఏతే = ఈరామలక్ష్మణు ఇప్పుడు, సముద్రంబునొద్ద, విడసియు లు; సాగరం = సముద్రమును; ఆసాద్య = న్నారు. అని, తాత్పర్యము. పొంది; సన్నివిష్టౌ = విడిసినారు.

బల మాకాశ మావృత్య సర్వతో దశయోజనమ్

టీక॥ బలం = సేన; సర్వతో = అం వాసరి సేన, యెటుచూచినను, బ తటను; దశయోజనం = పదియామడలు దియామడలదూరమువఱకు, ధూమి గల; ఆకాశం = ఆవకాశమును; ఆవృ నావరించి, యున్నది. త్య = ఆవరించి; స్థితం (అధ్యాహృత అని, తాత్పర్యము. ము) = ఉన్నది.

తత్త్వఘాతం మహారాజ షీప్రం వేదితు మహాసి. ౬

టీక॥ మహారాజ = మహారాజుండ మహారాజుండవగురావణుడా! నే వగురావణుడా! షీప్రం = శీఘ్రము సుసామాన్యముగాఁజూచి, వచ్చినాను; గా; తత్త్వఘాతం = యథార్థమగు శీఘ్రముగా యథార్థసంగతిం చెలిసికొ నట్లు; వేదితుం = విఘ్నంబుటకు; అహా సము. అని, తాత్పర్యము. సి = తగుదువు.

తవ దూతా మహారాజ షీప్ర మహాం త్య వేక్షితుమ్

టీక॥ మహారాజ = మహారాజా! త టకు; అహాంతి = తగుదురు. వ = నీయొక్క; దూతాః = దూతలు; షీ మహారాజుండవగురావణుడా! నీ ప్రం = శీఘ్రముగా; అవేక్షితుం = చూచు వు, శీఘ్రముగా దూతలంబంపి, చక్క-

గాఙ్జాచిరమ్ నియాజ్ఞాపించుము. అని, తాత్పర్యము.

ఉపప్రదానం సాంత్వం వా భేదోవాత్ర ప్రయుజ్యతామ్. 2

టీక॥ అత్ర = ఈ విషయమునందు; ఉ
పప్రదానం = దానముగాని; సాంత్యం
వా = మంచిమాటగాని; భేదోవా = భే
దోపాయముగాని; ప్రయుజ్యతాం = ప్ర
యోగింపఁబడుటగాక.

శక్తివిషయమునందు, దానముగాని,
చిహ్నముగాని, భేదోపాయముగా
ప్రయోగింప బడుటకాక, అని, శా
ఖ్యముండు, రావణునికుంజెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

శామిని సమీపించి, 'నీవు నాకు తెలుసుకోవలసినది ఏమిటి?' అని అడిగింది. ఆమె అతనిని చూసి, 'నీవు నాకు తెలుసుకోవలసినది ఏమిటి?' అని అడిగింది.

టీక॥ రాక్షసేశ్వరం=రాక్షసులకుఁ
బ్రహ్మండైన; రావణం=రావణుడు; శౌ
దూలస్య=శౌదూలునియొక్క; వ
చం=మాటను; శ్రుత్వా=విని; తదా=అ
ప్పుడు; సహసా=శీఘ్రముగ; అవ్వగ్రం=
వీముపాటు లేనివాడై; ఆత్మనం=తన
యొక్క; అథఁ=కార్యమును; సంప్ర
ధార్యం=నిశ్చయించి; అథఁవిదాం=కా
ర్యముఁజెలినవారలలో; వరం=శ్రేష్ఠం
డగు; శుకంసామ=శుకుండును పేరుగల;

రత్నం = రాత్నసునిగూర్చి; వాక్యం = మాట
ను; ఉవాచ = చెప్పెను.

రాక్షసనాథుండగు రావణుండు, శా
 దూకబుండుచెప్పినమాటనువిని, యంత
 నాలస్యంబుసేయక, యెచ్చరికతోఁ, జే
 యవలసిన కార్యంబు నిశ్చయించికొని,
 కార్యవేత్తలలో నుత్తముండగు శుకుండు
 నురాక్షసుంజూచి, యిట్లని, చెప్పెను.
 అని, తాత్పర్యము.

సుగ్రీవం బూహి గత్వా త్వం రాజానం వచనా స్తమ ౯
యథా సందేశ మక్ష్మి బం శ్శత్రుయా పరయా గిరా

టిక్క||త్వం=నీవు;గత్వా=పోయి;మమ=నాయొక్క;వచనాత్ = మాటవల

న; రాజానం=వానర రాజుండగు; సుగ్రీ
వం= సుగ్రీవునిగాచిః యథాసంజే
శం=నేనుజెప్పినదాసనత్రిక్మింపక; అ
క్లిబం=ధీరముగా; పరయా= ఉత్తమం
బును; శ్లత్త్వయా=వృదువునగు; గిరా=
మాటచేత; బ్రూహి=చెప్పము.

నీవు, పోయి, వానర రాజుండగు సుగ్రీ
వుంజూచి, నేనుజెప్పింపినమాటలనువి
డవక, ధైర్యంబున, వృదులంబునుశ్రీ
వ్యంబునగుడితిం, జెప్పము.
అని, తాత్పర్యము.

త్వం నై మహారాజ కులప్రసూతో
మహాబల శ్చ క్షురజ స్సుశశ్చ. ౧౦
స కశ్చి దథా స్తవహస్తగ్విధా
స్తథాహి మే భ్రాతృ సమాహరీతి

టిక|| హరీశ = వానరేశ్వరుండవ
గు; మహారాజ= మహారాజా! త్వం=
నీవు; (“నై” అనునదిపాదపూరణార్థం
ము); కులప్రసూతః=సత్కులంబునంబు
ట్టినవాడవు. మమహాబలశ్చ= అధికమ
యిన బలముగల వాడవును. ఋక్షురజ
స్సుతశ్చ= ఋక్షురజసునపుత్రుండవును.
తవ=నీకు; కశ్చిత్ = ఒకానొక; అ
థాః=ప్రయోజనంబును; న=లేదు. అ
నథాః= అపాయమును; నాస్తి= లే
దు. తథా=అట్లు; మే= నాకు; భ్రా
తృసమః= తోఁబుట్టువుతో సమానుం
డవు.

వానర మహారాజుండవగు సుగ్రీవుం
డా! నీవు, సత్కులంబునం బుట్టినవాడ
వు; నిమిగ-రణంబుగనై రంబు గొనకు
ము; మహాబలుఁ డవు; అల్ప బలుండగు
రాముతో నీకేమికార్యము? మఱియు
బ్రహ్మపుత్రుండగు ఋక్షురజసునపుత్రుం
డవు? కావున, నాకుబంధుండవైతివి; ఇ
దిగాక నీకిందు లాభంబులేదు, నష్టంబు
నులేదు; నాకును నీయన్నవాలిని, మి
క్కిలియున్నోహము; కావున, నీవునా
తోఁబుట్టువంటి వాడవైతివి; నాతో
నైరంబు సేయకుము.
అని, తాత్పర్యము.

అహం యద్యహరం భార్యాం రాజపుత్రస్య ధీమతః. ౧౧
కిం తత్ర తవ సుగ్రీవ కిషింధాం ప్రతిగమ్యతామ్

టిక॥ అహం=నేను; రాజపుత్రస్య=

రాజకొమరునియొక్క; భార్యాం=భార్యను; అహరం యది=అపహరించితి నేని; సుగ్రీవ=సుగ్రీవుడా! తత్ర=అవిషయమునందు; ధీమతః=బుద్ధిమంతుండవగు; తవ=నీకు; కేం=ఏమి? కిష్కింధాంప్రతి=కిష్కింధనుగూర్చి; గమ్య

తాం=పోవడుగాక.

సుగ్రీవుడా! నేను, రాజపుత్రుండగు రామునిభార్యనుగొనివచ్చితి నేని, వానరేశ్వరుండవగు, నీ కేమిసంబంధము? నీవు బుద్ధిమంతుండవాలో చించుకొనుము; నీ కేమియునక్కఱలేదు; ఊరకకిష్కింధకుఁబొమ్ము. అని, తాత్పర్యము.

సహాయం హరిభి లంకా శక్యా ప్రాప్తం కథంచన. ౧౨

దేవై రపి సగంధరై వః కేం పున నారవానరైః

టిక॥ ఇయం=ఈ; లంకా=లంకా

పురి; హరిభిః=వానరులచేత; కథంచన=ఎట్లయినను; ప్రాప్తం=పొందుటకు; నశక్యాహి=అలవిగాదుగాదా! సగంధరై వః=గంధర్వులతోఁగూడిన; దేవై రపి=దేవతల చేతనుం గూడ; నశక్యా (అధ్యాహృతము)=అలవిగాదు. నరవానరైః=మనుష్యుల చేతనువానరులచేతను; నశక్యేతి (అధ్యాహృతము)=అలవిగాదని; కేం పునః (వక్తవ్యం)=చెప్పవల

సినదేమి?

ఈలంకాపురింబ్రవేశింప వానరుల కెంతమాత్రమలవిగాదు; దేవతలును గంధర్వులునుగూడప్రవేశింపఁజాలరు ఇంక, మనుష్యులునువానరులును బ్రవేశింపఁజాలరని చెప్పవలసిన దేమియున్నది? అని, సుగ్రీవునితోఁజెప్పెను. అని, రావణుండు, శుకునితోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

స తథా రాక్షసేంద్రేణ సందిప్తో రజనీచరః. ౧౩

శుకో విహంగ మో భూత్వా రూణ మాఘత్య చాంబరమ్

టిక॥ సః=ఆ; రజనీచరః=రాక్షసు

డైన; శుకో=శుకుడు; తథా=అట్లు; రాక్షసేంద్రేణ=రాక్షసేశ్వరుండగు రావణునిచేత; సందిప్తో=ఆజ్ఞాపింపఁ

బడినవాడైన; విహంగమః=పక్షిగా; భూత్వా=అయి; రూణం=శీఘ్రముగా; అంబరం=ఆకాశమునుగూర్చి; ఆఘత్యచ=ఎగిరియు; అజగామ (అధ్యా

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౩౧౧

స ౯౦

హృతము) = వచ్చెను.

శుకుండట్లు రాక్షసేశ్వరుండగు రా
వణుండు చెప్పినమాటలువిని, పక్షిరూ

పంబుదాల్చి, శీఘ్రంబున, నాకాశంబు
నకెగిరి, రామాదులున్నసముద్రోత్త
రక్షరంబునకువచ్చెను. అని, తాత్పర్యము

స గత్వా దూర మధ్వాన ముపర్యుపరి సాగరమ్. ౧౪

సంస్థితోహ్యంబశే వాక్యం సుగ్రీవ మిద మబ్రవీత్

సర్వ ముక్తం యథాదిప్తం రావణేన దురాత్మనా. ౧౫

టీక||సః=ఆశుకుండు; సాగరం=(ష
ష్ఠ్యర్థమందుద్వితీయ) సముద్రమున
కు; ఉపర్యుపరి= కొంచెముమీదుగా;
దూరం = దూరమును; అధ్వానం=
మాగమును; గత్వా = పొంది; అంబ
రే=ఆకాశమునందు; సంస్థితః = ఉన్న
వాడై; దురాత్మనా = దుష్టబుద్ధిగల;
రావణేన=రావణునిచేత; ఉక్తం = చె
ప్పబడినదాని; సర్వం=అంతనుంగూర్చి;
యథాదిప్తం = చెప్పబడినదానినతిక్ర
మింపక; ఇదం=ఈ; వాక్యం=మాటను;

సుగ్రీవం=సుగ్రీవునిగూచి; అబ్రవీద్ధి=
చెప్పెనుగదా!

అట్లు, శుకుండు, కొంచెముసము
ద్రంబునకుమీదుగా నాకాశమాగం
బున, ఒహదూరంబుపోయి, సుగ్రీవాదు
లున్నస్థలంబుఁజేరి, యాకాశంబుననె
యుండి; సుగ్రీవుంబూచి, దురాత్ముండగు
రావణుండుతనతోఁజెప్పింపినమాటల
న్నియు, నొకటయిననువిడువక,
క్రమంబుగాఁజెప్పెను. అని తాత్పర్యము.

తం ప్రాపయంతం వచనం తూర్ణ మాప్లుత్య వానరాః

ప్రాపద్యంత దివం క్షిప్రం లోప్తుం హంతుంచ ముష్టిభిః. ౧౬

టీక||వానరాః = వానరులు; వచ
నం=మాటను; ప్రాపయంతం=పొంది
చుచున్నవినిపించుచున్నయనుట; తం=
ఆశుకుని; లోప్తుం=లోపింపజేయుటకు

ను; ముష్టిభిః=పిడికిళ్ల చేత; హంతుంచ=
కొట్టుటకును; తూర్ణం = శీఘ్రముగా;
అప్లుత్య=ఎగిరి; క్షిప్రం = శీఘ్రముగా; ది
వం=ఆకాశమును; ప్రాపద్యంత = పొం

ప్రతిపదాన్త్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౨౦

దిరి-

అంత, నట్టిమాటలు వలకుచున్న
శుకుంజూచివానరులు, అతనిని బిడికిల్లం

గొట్టి, తెక్కలువిడుచుటకై, శీఘ్రం
బున, నాకాశంబున కుద్దమించిరి.
అని, తాత్పర్యము.

సతైః స్లవ్యైః ప్రసభం నిగృహీతో నిశాచరః

గగనా ద్భూతలేచాశు పరిగృహ్యసిపాతితః. ౧౭

టిక||సః=ఆ; నిశాచరః=రాక్షసుఁ
డు; సైః=ఆ; స్లవ్యైః=వానరులచే
త; ప్రసభం= బలాత్కారముగాని
గృహీతః=నిగ్రహించబడినవాడై; ప
రిగృహ్య=పట్టుకొని; గగనాత్= ఆ
కాశముననుండి; భూతలే = నేలయం

దు;నిపాతితశ్చ= పడఁద్రోయబడినాఁ
డును-
ఆవానరులు, బలాత్కారముననా
రాక్షసునాడిసిపట్టుకొని, యాకాశంబు
ననుండి, నేలంబడఁద్రోసిరి-
అని, తాత్పర్యము.

వానరైః పీడ్యమానస్తు శుకో వచన మబ్రవీత్

టిక||శుకస్తు = శుకుండును; వాన
రైః=వానరులచేత; పీడ్యమానః= పీ
డింపబడినవాడై; వచనం = మాట
ను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

అట్లువానరులుతన్నుచీడింపఁగా,
శుకుండు, రాముం బేరొనియిట్లని వి
లపించెను. అని, తాత్పర్యము.

న దూతాన్ ఘ్నంతి కాకుశ్చ వార్యంతాం సాధు వానరాః. ౧౮

టిక|| కాకుశ్చ=రాముఁడా! దూ
తాన్ = దూతలను;నఘ్నంతి= చంప
రు; వానరాః=వానరులు; సాధు=చ
క్కఁగా;వార్యంతాం=నివారింపఁబడు
దురుగాక-

రాముఁడా! ధామింకులు దూతలం
జంపరు; నన్నీవానరులు చంపవలెనని
పట్టియున్నారకావున, వీరలకు, వల
దనియజ్ఞాపించుము.
అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధకాండము.

౩౧

స ౨౦

యస్తు హిత్యా మతం భర్తు స్వమతం సంప్రభాషతే
అనుక్తవాదీ దూతస్సక్ స దూతో వధ మహతి. ౧౮

టీక॥ యః=ఏ; దూతస్తు=దూతమా	హతి=హింపదగును.
త్రము; అనుక్తవాదీసక్ = చెప్పబడని	ఎవ్వండు, స్వామి చెప్పిపంపినమాట
దానిఁజెప్పవాఁడై; భతుః = ప్రభువు	లనుజెప్పక, స్వామిమతంబునువిడిచి, స్వ
యొక్క; మతం=మతమును; హిత్యా=	మతంబుఁజెప్పవో, అట్టిదూతనుమాత్ర
విడిచి; స్వమతం=తనమతమును; సంప్ర	ము, వధింపవలయును. అని, శుకుండు,
భాషతే = చెప్పుచున్నాఁడో; సః=ఆ;	రామునితోఁజెప్పకొనెను.
దూతః=దూత; వధం = చంపుటను; అ	అని, తాత్పర్యము.

శుకస్య వచనం శ్రుత్వా రామస్తు పరిదేవితమ్
ఉవాచ మావధిష్ఠేతి ఘృతశ్శాఖా మృగషభాత్. ౨౦

టీక॥ రామస్తు=రాముండును; పరిదే	అంత, రాముండు, శుకుండురోదన
వితం=రోదనరూపమయిన; శుకస్య=	పూర్వకముగాఁ జెప్పకొన్నమాటనువి
శుకునియొక్క; వచనం=మాటను; శ్రు	ని, కరుణించి, శుకుండుగొట్టుచున్నవాన
త్వా=విని; ఘృతః=కొట్టుచున్న; శాఖా	రోక్షములంజూచి, “వీనివధింపవలదు”
మృగషభాత్ = వానరశ్రేష్ఠులనుగూ	అని, యాజ్ఞాపించెను.
ర్చి; మావధిష్ఠేతి = చంపవలదని; ఉవా	అని, తాత్పర్యము.
చ=చెప్పెను.	

సచ పత్యో లఘు ర్భూత్వా హరిభి ర్దశితే భయే
అంతరిక్ష స్థితో భూత్వా పున ర్వచన మబ్రవీత్. ౨౧

టీక॥ హరిభిః = వానరులచేత; భ	గా; సచ=ఆశుకుండును; పత్రలఘుః=తే
యే=భయము; దర్శితే = చూపబడఁ	లికలగు యొక్కలు గలవాఁడు; భూ

త్వా-అయి; అంతరిక్షస్థితః = ఆకాశం
బుననున్నవాడు; భూత్వా=అయి; పు
నః=మఱి; వచనం = మాటను; అబ్ర
వీత్=చెప్పెను.

అట్లువానరులు పీడించివదలినపిమ్మ

ట, ఆశుకుండు, కొంతభాగమువిలువఁబ
డుటంజేసి తేలికగానున్న తెగలతో
నాకాశంబునొంది, సుగ్రీవుంబూచి, మఱ
ల, నీట్లుచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

సుగ్రీవ సత్త్వసంపన్న మహాబల పరాక్రమ

కిం మయా ఖలు వక్తవ్యో రావణో లోకరావణః. ౨౨

టీక|| సత్త్వసంపన్న = శక్తితోఁగూ
డినవాడవును; మహాబలపరాక్రమః =
గొప్పబలంబును బరాక్రమంబును గల
వాడవునగు; సుగ్రీవః = సుగ్రీవుఁడా! మ
యా = నాచేత; (“ఖలు” అనునదివాక్య
లంకారాధము) లోకరావణః = లో
కంబులనేడ్చించునట్టి; రావణః = రావ
ణుఁడు; కిం = ఏమాటను; వక్తవ్యః = చె

ప్పబడవలయును?
మహాబలపరాక్రమశాలివి శక్తిసం
పన్నుండవునగుసుగ్రీవుఁడా! లోకంబు
లనేడ్చించునట్టి రావణునకు నేనేమిచె
ప్పవలయును? చెప్పము. అని, శుకుండు,
సుగ్రీవునితోఁజెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

స ఏవ ముక్తః స్లవగాధిపస్తదా

స్లవంగమానా మృషభో మహాబలః

ఉవాచ వాక్యం రజనీచరస్య

చారం శుకం తూణా మదీనసత్త్వః. ౨౩

టీక|| తదా = అప్పుడు; స్లవంగ
మానాం = వానరులలో; మృషభః = శే
ష్ఠుఁడును; స్లవగాధిపః = వానరరాజుం
డును; మహాబలః = అధికమయినబలము

గలవాఁడును; అదీనసత్త్వః = తక్కువ
గానిశక్తిగలవాఁడునగు; సః = ఆసుగ్రీ
వుఁడు; ఏవం = ఇట్లు; ఉక్తః = చెప్పబడిన
వాఁడై; రజనీచరస్య = రావణునియొక్క;

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము.

30x

స ౨౦

చారం=చారుండగు; శుకం=శుకునిగూడు, రావణుని చారుండయినశుకుండు
ర్చి;వాక్యం=మాటను;ఉవాచ=చెప్పెను. చెప్పినమాటనువిని,యతనింజూచి,యిట్లు
అట్లు,వానరోత్రముండును మహాబని,చెప్పెను.అని,తాత్పర్యము.
లుండును,వానరరాజుండునగుసుగ్రీవుం

నమేసి మిత్రం నతథాను కంఘ్యే
నచోపకర్తాసి నమేప్రియోసి
అరిశ్చ రామస్య సహాను బంధ
స్సమేసి వాలీవ వధాహావధ్యః. ౨౪

టిక||త్వం (అధ్యాహృతము)= నీ ధాహావధ్యః= చంపుటకుఁ దగినవ
వు;మే=నాకు;మిత్రం= స్నేహితుండ ధ్యుండవు;అసి=అగుచున్నావు.
వు;నాసి=కావు.తథా=అట్లు;అనుకం నీవు, నాకు స్నేహితుండవుకావు;
ప్యః= కరుణింపఁబడినవాఁడవు; న= కావున,నీవు,నాకుఁగరుణింపఁదగినవాఁ
కావు. ఉపకర్తాచ= ఉపకారముచే డవుకావు; నాకు నీవేయుపకారంబును
సినవాఁడవును;న=కావు;మే= నాకు; జేసినవాఁడవుం గావు, ప్రియుండవును
ప్రియః=ఇష్టుండవు;నాసి=కావు;రావ మునకు శత్రుండవు, నాస్నేహితుండగురా
స్య=రామునికి;అరిశ్చ= శత్రుండవును, మునకు శత్రుండవు, కావునను, నాశ
సహానుబంధః=సంబంధముతోఁగూడిన త్రువగువాలీమిత్రుండవుకావునను, నీ
వాఁడవునగు; సః=అట్టి;త్వం (అధ్యా వు,నాకుశత్రుండవు; వాలియుంబోలెవ
హృతము)=నీవు;వాలీవ=వాలివలె; వ ధ్యుండవు.అని,తాత్పర్యము.

నిహన్త్య హంత్యాం ససుతం సబంధుం
సజ్జాతి వగఁం రజనీవగేశ
లంకాంవ సర్వాం మహతా బలేన
క్షీప్రం కరిష్యామి సమేత్య భస్త్. ౨౫

<p>టిక రజనీదరేశ= రాక్షసులకుఁబ్ర ఘండవగురావణుఁడా! అహం= నేను; ససుతం=కొడుకులతోఁగూడినవాఁడవు ను;నబంధుం= బంధువులతోఁ గూడిన వాఁడవును;నజ్ఞాతివగణం= దాయా దుల సమూహముతోఁ గూడిన వాఁ డవునగు ; త్వం=నిన్ను; నిహన్తి = వధించెదను.క్షీప్రం=శీఘ్రముగా;సమే త్య=వచ్చి;మహతా=గొప్పదగు; బలే</p>	<p>న=నేనచేత,లంకా=లంకాపురిని;న ర్వాంచ=అంతను;భస్మ = బూడిదను గా;కరిష్యామి=చేసెదను. రాక్షసాధీశ్వరుండగురావణుఁడా! నేను, నిన్నునీకొడుకులను నీబంధువుల నునీదాయాదులను, అందఱునువధించెద ను;శీఘ్రంబున,మహాసేనతోవచ్చి, లం కాపురియంతయు,నీటుగావించెదను. అని,తాత్పర్యము.</p>
--	--

న మోక్ష్యసే రావణ రాఘవస్య
 సురై స్సహేంద్రై రపి మూఢ గుప్తైః
 అంతహీన సూర్యపథం గతోవా
 తదైవ పాతాళ మనుప్రవిప్తః. ౨౬

<p>టిక మూఢ=జ్ఞానహీనుండవగు ; రావణ=రావణుఁడా; త్వం (అధ్యా హృతము)=నీవు; సహేంద్రైః = దే వేంద్రునితోఁగూడిన; సురైః=దేవతల చేత; గుప్తైః=రక్షింపఁబడినవాఁడవై నను;అంతహీన=మఱుంగుపడినవాఁ డవై నను; సూర్యపథం= సూర్యద్వా రమును; గతోవా = పొందినవాఁడవై నను; తదైవ=అట్లే; పాతాళం=పా తాళలోకమును; అనుప్రవిప్తః= ప్రవే</p>	<p>శించినవాఁడవై నను;రాఘవస్య=(పం చమృతముమందువత్తి) రామునివలన ; నమోక్ష్యసే=విడువఁబడవు. మూఢుండవగురావణుఁడా! నీకు దేవేంద్రులుతోడు వచ్చినను, నీవం తధానంబునొందిపోయినను, సూర్య ద్వారంబునొందినను, బాతాళ లోకం బునకుఁబోయినను, రాముండు,నిన్ను విడువఁడు; అవశ్యమువధించును. అని,తాత్పర్యము.</p>
--	--

తస్య తే త్రిషు లోకేషు సపిశాచం నరాక్షసమ్
 త్రాతార మనుష్యాని నగంధర్వం నచాసురమ్. ౨౭

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధకాండము.

302

స ౨౦

టిక॥ తస్య=అట్టి; తే=నీకు; త్రిషు= మూడయిన; లోకేషు = లోకముల యందును; త్రాతారం=రక్షకుని; పిశాచం=పిశాచమును; నానుపశ్యామి= చూడను. రాక్షసం=రాక్షసుని; న(అనుపశ్యామి)=చూడను. గంధర్వం = గంధర్వుని; న(అనుపశ్యామి)= చూడ	ను. అసురంచ=అసురుని; న(అనుపశ్యామి)=చూడను. రామునిబారింబడిననిన్ను, మల్లోకంబులందును, పిశాచములుగాని, రాక్షసులుగాని, గంధర్వులుగాని, యనురులుగాని, రక్షింపంజాలరు. అని, తాత్పర్యము.
--	--

అవధీర్య జ్జరావృద్ధ మక్షమంకిం జటాయుషమ్

టిక॥ జరావృద్ధం= ముసలితనము చేవృద్ధుండును; అక్షమం= అసమర్థుకం దునగు; జటాయుషం= జటాయువును; అవధీః(ఇతి)యత్ = చంపినావసునది యేదిగలదో; తేన (అధ్యాహృతము)= దానిచేత; కిం= ఏమిప్రయోజనము?	నీవుజటాయువును వధించితిని నిన్ను నీవేమెచ్చుకొన చున్నావు కాబోలు ; అక్షండు, ముసలివాండ్రు, అసమర్థుండు; అట్టివానివధించుటయేమియధికము? అని, తాత్పర్యము.
--	---

కిన్ను తే రామ సాన్నిధ్యే సకాశే లక్ష్మణస్యవా. ౨౮
హృతా సీతా విశాలాక్షీ యాం త్వం గృహ్య సబుధ్యసే

టి॥ త్వం=నీవు; యాం=ఏసీతను; గృహ్య(గృహీత్వా)=గ్రహించి; సబుధ్యసే= ఎటుంగకున్నానో; సా (అధ్యాహృతము)=అట్టి; విశాలాక్షీ= వెడల్పు లగుకండ్లుగల; సీతా= సీత; తే(త్వయా)=నీచేత; రామసాన్నిధ్యే=రాము నిసన్నిధానమునందు గాని; లక్ష్మణ	స్య=లక్ష్మణుడయొక్క; సకాశేవా=సమీపమునందుగాని ; హృతాకిన్ను= అపహరింపబడినదాయేమి? నీవు, సీతం దెచ్చితినినిగదావిట్టినింగు చున్నావు; విశాలాక్షీయగు నాసీత ను, రాముడైనను, లక్ష్మణుండైన, నుండునప్పుడు, అపహరించితివామే
---	---

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౨౦

మిఁవారలకుభయముపడి, వారలెవ్వరు నివచ్చితివే. అని, తాత్పర్యము.
నులేనప్పుడు, దొంగతనము గాఁదీసికొ

మహాబలం మహాత్మానం దుర్ధర్ష మమరై రపి. ౨౯
నబుధ్యసే రఘుశ్రేష్ఠం యస్తే ప్రాణా౯ హరిష్యతి

టీక॥ మః-ఎవ్వఁడు; తే = నీయొ రఘుశ్రేష్ఠం=రాముని; నబుధ్యసే=ఎ
కట; ప్రాణా౯=ప్రాణములను; హరి టుంగకున్నావు.
ష్యతి=హరింపఁగలఁడో; తం (అధ్యా నీపాఁగించులంగొనునట్టి, మహాబ
హృతము)=అట్టి; మహాబలం=అధికమ టుండునుమహాత్ముండును, దేవతలకేని
యినబలముగలవాఁడును ; మహాత్మా చెనక రానివాఁడునగు రాము నెఱుంగ
నం=అధికమయినబుద్ధిగలవాఁడును; అ యు. అని, సుగ్రీవుండు, రావణునితోఁ జె
మరైరపి = దేవతలచేనైనను; దుర్ధర్ష ప్పముని, శుకునితోఁ జెప్పెను.
ష్ఠం=ఎదిరింపఁనలవిగాని వాఁడునగు; అని; తాత్పర్యము.

తతో బ్రవీ ద్వాలిసుత స్త్వంగదో హరిస త్తమః. ౩౦

టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట; హరిస త్త మః=వానరశ్రేష్ఠుండగు; రాజసుతః= మారుండునగు నంగదుండు, సుగ్రీవుని
వాలికొడుకైన; అంగదస్తు= అంగదు తో, నిట్లని, చెప్పెను.
డును; అబ్రవీత్=చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

నాయం దూతో మహా రాజ చారికః ప్రతిభాతిమే
తులితంహి బలం సర్వ మసేనాప్రేవ తిష్ఠతా. ౩౧

టీక॥ మహా రాజ=వానర రాజుండవ చారుండు. ఇతి (అధ్యాహృతము)=అని;
గుసుగ్రీవుఁడా! అయం = ఈ శుకుండు; మే=నాకు; ప్రతిభాతి= తోఁచుచున్నది.
దూతః=దూతఁ; న=కాఁడు, చారికః= అత్రైవ=ఇచ్చట నెఱివ్వుతాఁ డిన్నట్టి;

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

309

స ౨౦

అసేన=ఇతనిచేత; బలం=సేన; సర్వం= అంతయు; తులితంహి=కొలువబడిన దిగదా!

మహారాజుడవగుసుగ్రీవుడా! ఈశుకుడుదూతకాడు; ఈతండు, రావణ

నిచారుడనినాకుఁదోచుచున్నది; ఇతండు, మనయెదుటనున్నట్లైయుండి, నేనాసన్నివేశ విధవంతయుంగనించినాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

గృహ్యతాం మాగమల్లంకా మేతద్ధిమమవోచతే

టీక॥ అయం(అధ్యాహృతము)=ఇతండు; గృహ్యతాం=పట్టుకొనబడుఁగాక. లంకాఁ= లంకను; మాగమత్= పొందకుండుఁగాక. ఏతత్ = ఇది; మమ=నాకు; రోచతేహి=రుచించుచున్న

దిగదా!
ఇతనింబట్టిబంధింపుఁడు; ఇతనిలంకకుఁబోనియ్యరాదు; ఇదినాకుఁదోచుచున్నది. అని, యంగదుండు, సుగ్రీవునకుఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

తతో రాజ్ఞా సమాదిష్టా సమష్టుత్య వలీముఖాః. ౩౨
జగృహుశ్చ బబంధుశ్చ విలపంత మనాథవత్

టీక॥ తతః= అటుపిమ్మట; వలీముఖాః=వానరులు; రాజ్ఞా= వానరరాజుండగుసుగ్రీవునిచేత; సమాదిష్టాః= ఆజ్ఞాపింపబడినవారలై; సమష్టుత్య=ఎగిరి; అనాథవత్= అనాథవలె; విలపంతం= ఏడ్చుచున్నశుకుని; జగృహుశ్చ=

పట్టరియు; బబంధుశ్చ=కట్టరియు. అంత, సుగ్రీవునియాజ్ఞచే, వానరులు, ఆకాశంబునకెగిరి, యనాథయుంబోలేరోదనగబుసేయుచున్న యాశుకుంబట్టిబంధించిరి. అని, తాత్పర్యము.

శుకస్తు వానరై శ్చందై స్తత్ర లై స్సంప్రషీడితః. ౩౩
వ్యాక్రో శత మహాత్మానం రామం దశరథాత్మజమ్

టీక॥ శుకస్తు=శుకండును; తత్ర=అచ్చట; చందైః=భయంకరులగు; వా

నరైః=వానరులచేత; సంప్రదీతః =
మిక్కిలియుఁబడింపఁబడినవాఁడై; మ
హాత్మానం=పూజ్యమయినమనుస్సుగల
వాఁడును; దశరథాత్మజః=దశరథునికొ
డుకునగు; రామం=రామునిగూచి; ;
వ్యాకోశత=అఱచెను.

అంత, శుకుండు, అట్లచ్చట, భయం
కరాకారులగునావానరులచేబీడితుం
డై, మహాత్ముండునుదశరథకుమారుం
డునగు, రాముంబేర్పొనివిలపించెను
అని; తాత్పర్యము.

లుప్యేతే మే బలా త్పయో భిద్యేతేచ తథాక్షణి. ౩౮

టీక॥ మే=నాయొక్క; పయో=తె
క్కలు; బలాత్=బలాత్కారమువల
న; లుప్యేతే = లోపించుచున్నవి. త
థా=అట్లు; అక్షిణీచ=కండ్లును; భిద్యే

తే=భేదింపఁబడుచున్నవి.
నాతెక్కలను బలాత్కారంబున
విఠిచివేయుచున్నారు! నాకండ్ల బెఱికి
వేయుచున్నారు. అని, తాత్పర్యము.

యాంచ రాత్రిం మరిష్యామి జాయే రాత్రించ యామహమ్
ఏకస్మిన్నంతరే కాలే యన్తయాహ్య శుభం కృతమ్. ౩౫
సర్వం త్వముపపద్యే థాజహ్యం చేద్యది జీవితమ్

టీక॥ అహం (అధ్యాహ్వానము) =
నేను; జీవితం=ప్రాణమును; జహ్యం
చేత్=విడుతునేని; అహం = నేను;
యాంచ=ఏ; రాత్రించ=రాత్రియందును;
మరిష్యామి=చక్షునో; యాంచ=ఏ; రా
త్రించ=రాత్రియందును; జాయే=పు
ట్టినానో; ఏకస్మిన్=ఈ; అంతరే=
మధ్యగతమగు; కాలే=కాలమునందు;
మయా=నాచేత; (“హి” అనునదిపా
పూరణార్థము) యత్=ఏ; అశు
భం=పాపము; కృతం=చేయఁబడిన

దో; తత్(అధ్యాహ్వానము)=దాని;
సర్వం=అంతయు; త్వం=నీవు; ఉప
పద్యేథాః=పొందుదువు.
అనపరాధిసిదూతనగునేను, అన్యాయంబున, నిచ్చట వధింపఁబడుచునేని,
నేనుబుట్టినదిమొదలు, ఇదివఱకు, ఏయే
పాపములంజేసియుందునో, అట్టిశోర
ములైన నాపాపములన్నియు, నిన్నుఁ,
బొందును. అని, శుకుండు, రామునింబే
ర్పొని, విలపించెను. అని, తాత్పర్యము.

నాఘాత యత్తదా రామ శ్శృత్వా తత్పరిచేవనమ్. ౩౬
వానరా నబ్రవీద్రామో ముచ్యతాం దూత ఆగతః

టీక||తదా=అప్పుడు; రామః= రాముడు; అని; వానరాః=వానరులనుగూ
ముండు; తత్=ఆ; పరిచేవనం=వీడ్చును; ద్వి; అబ్రవీత్=చెప్పెను.
శ్శృత్వా=విని; నాఘాతయత్=కొట్టిం అప్పుడు, రాముండు, శుకునిరొద
పండయ్యె. రామః=రాముండు; ఆగతః= నంబునాలకించి, “దూతసువిదువుండు”
వచ్చిన; దూతః=దూత; ముచ్యతాం= అని, వానరులకాజ్ఞాపించి, శుకునివిడిపిం
విడువఁబడుఁగాక” ఇతి (అధ్యాహృత) చెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాపే, శ్రీమద్రామాయణే, అధికావ్యే,
యుద్ధకాండే, వింశస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రీ
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండవింశస్సర్గఃటీక,
ముగిసినది.

అమి

ఏ క వి ం శ స గ ఁ ప్రా ర ం భః.

తత సాగరవేలాయాం దర్శ్యా నాస్తీర్య రాఘవః
అంజలిం ప్రాజ్ఞుభిః కృత్వా ప్రతిశిశ్యే మహేంద్రధేః ౧
బాహుం ఘజగభోగాభ ముపధాయా రిసూదనః

<p>టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట; అరిసూ దనః=శత్రువులంజగవునట్టి; రాఘవః=</p>	<p>డగాఁజేసికొని; ప్రతిశిశ్యే=ఎదుటశయ నించెను.</p>
<p>రాముండు; సాగరవేలాయాం= సము ద్రతీరమునందు; దర్శ్యా=దర్శనము;</p>	<p>అంత, శత్రుసంహారయగురాముం డు, సముద్రతీరంబున, దభలుపఱచి</p>
<p>ఆస్తీర్య=పఱచి; ప్రాజ్ఞుభిః=తూ ర్పుమొగముగలవాఁడై; మహేంద్ర</p>	<p>కొని, తూర్పుమొగంబుగా, సముద్రం బునకుఁజేమోడ్చుకొనించి, నమస్కరిం</p>
<p>ధేః=సముద్రమునకు; అంజలిం=చే మోడ్చును; కృత్వా=చేసి; ఘజగ</p>	<p>చి, సర్వశరీరముంబోలె నతిమృదులంబ గుబాహువుండలగడగాఁజేసికొని, స</p>
<p>భోగాభం=సపరముయొక్కశరీరము యొక్కకాంతివంటికాంతిగల; బా</p>	<p>ముద్రమునకెదుటఁ, బరుండెను.</p>
<p>హుం=ఘజమును; ఉపధాయ=తలగ</p>	<p>అని, తాత్పర్యము.</p>

కాతరూపమయై త్రైవ భూషణై భూషితం పురా. ౨
వరకాంచనకేయూరముక్తావరభూషణైః
ఘజైః పరమనారీణౌ మభివృష్ట మనేకధా. ౩
చందనాగరుభిక్షేప్త పురస్తా దధివాసితమ్
బాలసూర్యప్రతీకాతై శృందనై రుపశోభితమ్. ౪
శేయనే చోత్తమాంగేన సీతాయా శ్శోభితం పురా
తేజకస్యేవ సంభోగం గంగాజలనిషేపితమ్. ౫

సంయుగే యుగసంకాశం శత్రూణాం శోకవధానమ్
సుహృదానందనం దీఘం సాగరాంతవ్యపాశ్రయమ్. ౬
అస్యతాచ పున స్సవ్యం జ్యాఘాతవిగతత్వచమ్
దక్షిణో దక్షిణం బాహుం మహాపరిఘసన్నిభమ్. ౭
గోసహస్రప్రదాతార ముపధాయ మహద్భుజమ్
అద్య మే మరణంవా థ తరణం సాగరస్యవా. ౮
ఇతి రామో మతిం కృత్వా మహాబాహు మహాబాధధీమ్
అధిశిష్యే స విధివ త్ప్రియతో నియతో మునిః. ౯

టిక్క||దక్షిణః=సవర్ణుండగు;మహాబా
హుః=పెద్దచేతులుగల;సః=ఆ;రామః=
రాముండు;పురా=మునుపు;జాతరూప
మయైః=బంగారువికారములైన;ధూప
జైత్రై=చవ=ధూపణములచేతను;ధూపి
తం = అలంకరింపఁబడినదియును;వర
కాంచనకేయూరముక్తాప్రపర ధూప
జైః=శ్రేష్ఠములయినబంగారుబాహుపు
రులును శ్రేష్ఠములైనముత్తైములతోఁగూ
డినసొమ్ములునుగల; పరమనారీణాం=
శ్రేష్ఠలయిన (స్త్రీ)లయొక్క; ధుజైః=
చాహువులచేత; అనేకధా=పెక్కు
విధములుగ; అభివృద్ధం= తడవఁబడి
నదియు;పురస్తాత్=మునుపు; చందనా
గరుభిజైచవ=చందనాగరు గంధముల
చేతను; అధివాసితం=వాసనగొట్టున
ట్లుచేయఁబడినదియును; బాలసూర్య
ప్రతికాజైః=లేతసూర్యునితోసమాన

ములయిన; చందజైః=రక్తచందనము
లచేత; ఉపశోభితం=ప్రకాశించుచుం
డినదియు; పురా=మునుపు;శయనే=
పాస్పనందు; సీతాయాః=సీతాదేవి
యొక్క; ఉత్తమాంగేన= శిరస్సుచే
త; శోభితంచ=ప్రకాశించినదియు;గల
గాజలనిషేవితం= గంగానదీజలముల
చేసేవింపఁబడిన ; తక్షకస్య=తక్షకమ
నుసపకముయొక్క; సంభోగమివ(స్థి
తం)=చేహమువలెనున్నదియు;సంయు
గే=యుద్ధమునందు; యుగసంకాశం=
గడియ మూసుతో సమానమయినది
యు; శత్రూణాం=పగవారికి;శోకవ
ధానం=దుఃఖమును వృద్ధిపొందించునది
యు; సుహృదానందనం= స్నేహితు
లనుసంతోషపఱచునదియును;దీఘం=
నిడుపమునదియు ; సాగరాంతవ్యపా
శ్రియం=సముద్రములేహద్దులుగాఁగల

ఘామండలమునకు అలంబన ఘాతంబు
ను; పునః=ఇంకను; సవ్యం=ప్రదక్షిణము
గునట్లుగా; అస్యతా=బాణములను విడు
చునట్టి; అస్తనా(అధ్యాహృతము)=త
నచేత; జ్యాఘాతవిగతత్వచం = అల్లె
త్రాటి దెబ్బలచే పోయిన చమక
ముగలదియు; మహాపరిఘసన్నిభం=గొ
ప్పయిన పగుడియతో సమానమయినది
యు; గోసహస్రప్రదాతారం=ఆఫల
యొక్క-వేయింటి నిచ్చునదియు; మ
హద్భుజం(మహాభుజం) = గొప్పబా
హువునగు; దక్షిణం=కుడిదయిన; బా
హుం=భజమును; ఉపధాయ=తలగ
డఁగఁజేసికొని; “అద్య=ఇప్పుడు; మే=
నాకు; మరణంవా = చావుగాని; అథ=
ఇంక; సాగరస్య=సముద్రముయొక్క;
తరణంవా = దాటుటగాని; భవతు
(అధ్యాహృతము)=అగుఁగాక.” ఇతి=
అని; మతిం=బుద్ధిని; కృత్వా = చేసుకొ
ని; ప్రయతః=పరిశుద్ధుండై; నియతః=
మనోనియమముగలవాండై; మునిః=
మానముగలవాండై; విధిః=యధాశా
స్త్రముగా; మహాదధిం= సముద్రము
నుగూచి; అధిశిశ్యే=పరుండెను.

దక్షిణ్యవంతుండును మహాబా
హుండునగు రాముండు, మున్నుబంగా

రు ఘావణంబులచే నలంకరింపఁబడి
యుండినదియు, బంగారుబాహువులు
నుముక్తమయఘావణంబులను ధరించి
యున్నయుత్తమవనితలఘజంబులచేఁబె
క్కు-విధంబులంబరామృష్టంబును, జంద
నాగరుప్రముఖ సుగంధిగంధంబులచేత
సురక్తచందనంబులచేతను గుబాలించు
చుండినదియు, హంసశూలికామయశ
యనంబున, నీతాదేవిశిరముచేసధిష్ఠితం
బయి ఎంతయుంబ్రకాశించు చుండినది
యు, గంగా జలంబుననుండు తక్షకకా
యంబునకు సరివచ్చుచుండినదియు, యు
ద్ధరంగంబునంబగవారికిగోవురాగళం
బుంబోలెనక్కడచే దుర్ధఃఖణంబై మహా
దుఃఖంబుగలిగించునదియు, మిత్రులకు
సంతోషంబుగలిగించునదియు, ఆహాను
లంబమానంబును, ఘామండలంబు
నకంతయునాలంబనఘాతంబును, శ
త్రువులపైన నవరతబాణప్రయోగంబు
గేయుటచే జ్యాఘాతంబు నంగలిగినకి
ణంబులతోనొప్పుచున్నదియు, గొప్పయి
నుపగుడియవలెనున్నదియు, బెక్కుమా
టులుగోసహస్రంబుల నొసంగినదియు
నగు దక్షిణబాహువుందలగడఁగఁజేసి
కొని “ఇంక నాకుమరణంబేని, సముద్రత
రణంబేనిగలుగుగాక” యనిదృఢంబుగా

సంకల్పించి, స్నానాదులచేఁ బరిశుద్ధుం బునుంగలవాఁడై , సముద్రంబునకెదు
డయి మనోనియమంబునువాఙ్మయమం బుగా శయనించెను. అని, తాత్పర్యము.

తస్య రామస్య సుప్తస్య కుశాస్త్రీణేఽవహీతలే
నియమాదప్రమత్తస్య నిశాన్తిస్రోఽఽచక్రముః- ౧౦

టీక॥ నియమాత్ = నియమమువల
న; అప్రమత్తస్య = ఏమఱిసెవాఁడగు; త
స్య = ఆ; రామస్య = రాముండు; కుశా
స్త్రీణే = దర్శలచేఁబఱుపఁబడిన; వహీ
తలే = భూమిఠలమునందు; సుప్తస్య =
శయనించియుండఁగా; తిస్రో = మూడ
యిన; శ్రావణం = రాశులు; అతివక్రముః =
అతీక్రమించినవి.
అట్లు, నియమంబుదృక్, రామం
డు, దర్శలుపఱచిన నేలపై, శయనించి
యుండఁగా, మూడురాత్రులుగడచి
నవి. అని, తాత్పర్యము.

సత్త్విరాత్రోపితస్తత్రనయజ్ఞోధర్మవత్సలః
ఉపాసతతదారామస్సాగరంసరితాంపతిమ్- ౧౧

టీక॥ నయజ్ఞః = నీతిదైనిసవాఁడు
ను; ధర్మవత్సలః = ధర్మమునందితీ
గలవాఁడనగు; సః = ఆ; రావః = రా
ముండు; తత్ర = ఆసముద్రతీరమునందు;
త్త్విరాత్రోపితః = మూడురాత్రులున్న
వాఁడై; తదా = అప్పుడు; సరితాం = న
దులకు; పతిం = పెనిమిటియగు; సాగ
రం = సముద్రుని; ఉపాసతః = ఉపాసిం
చెను.
నయజ్ఞుండు సతిధామికుండునగు
నారాముండు, అచ్చటసముద్రతీరంబు
న, అట్లుమూడురాత్రులు శయనించి
యుండి, ఆమూడురాత్రులును, ఎడతె
గక, నదీపతియగుసముద్రనారాధింపు
చుండెను. అని, తాత్పర్యము.

సచదశశయితేమందస్తదారామస్యసాగరః
ప్రయతేనాపిరామేణయథాహామభిప్రాజితః- ౧౨

టీక తదా = అప్పుడు; మందః =	కి; నదశ్శయతే = మాపడయ్యె ("చ" అ
మూఢుడగు; సాగరః = సముద్రుడు; సునది పాదపూరణార్థము.)	
ప్రయతేన = పరిశుద్ధుడగు; రామేణ =	సముద్రుండు, మూఢుడగుటవలన,
రాముని చేత; యథాహం = యథా	రాముండు నియమంబున నెంతయూ రా
యోగ్యముగ; అభిప్రాయోపి = పూజిం	ధించినను, సాక్షాత్కరింపడయ్యె.
పఠడినవాడైనను; అత్తానం (అధ్యా	అని, తాత్పర్యము.
హృతము) = తన్ను; రామస్య = రాముని	

సముద్రస్య తతః కృత్తో రామో రక్తాంతలోచనః
సమీపస్థ మువాచేవం లక్ష్మణం శుభలక్షణమ్. ౧౩

టీక తతః = అటుపిమ్మట; రామః =	చి; ఇదః = ఈమాటను; ఉవాచ = చె
రాముండు; సముద్రస్య = సముద్రునివిష	ప్పెను.
యమయి; కృత్తః = కోపించినవాడై; ర	అంత, రాముండు, సముద్రంబుపైఁ
క్తాంతలోచనః = ఎఱ్ఱనికొనలుగలకండ్లు	గోపించి, కనుఁగొనలనెఱ్ఱఁడనంబుగదు
గలవాడై; సమీపస్థం = సమీపమునను	ర, సమీపంబుననున్న శుభలక్షణలక్షితుం
న్న; శుభలక్షణం = మంగళకరములగుల	డగులత్కలుఁజూచి, యిట్లుని, చెప్పెను.
క్షణములుగల; లక్ష్మణం = లక్ష్మణునిగూ	అని, తాత్పర్యము.

అవలేప సముద్రస్య నదశ్శయతి యశ్వయమ్

టీక స్వయం = తన్ను; నదశ్శయతి	లేపః = గర్వము.
(ఇతి) యత్ = చూపకున్నాడనునదియే	సముద్రుండెంకను, రామన్నాడుగ
దిగలదో; అయం (అధ్యాహృతము) = ఇ	దా! ఇతనిగర్వంబిట్లు సేయుదున్నది.
ది; సముద్రస్య = సముద్రముయొక్క; అవ	అని, తాత్పర్యము.

ప్రశమశ్చ తమచైవ ఆజ్ఞావం ప్రియభాషితా. ౧౪
అసామర్థ్యం ఫలం త్యేతే నిగుణేషు సతాంగుణాః

శ్రీమద్రామాయణముః యుద్ధకాండము.

322

స ౨౧

టీక॥ ప్రశమశ్చ=శాంతియు ; ఊ	మిసి ; ఫలంతి=కలిగించుచున్నవి.
మాచైవ=ప్రభుకను; ఆజ్ఞావం=కా	కోపములేకుండుట, అపరాధంబు
టిల్పములేకుండుటయు ; ప్రియభాషి	నోచుట, కుటిలతలేకుండుట, ప్రియం
తా=ప్రియంబులువలకుటయు; ఏతే=	బులువలకుట, ఇవిమొదలగు సత్పురు
ఈ; సతాం=పెద్దలయొక్క; గుణాః=	ఫలగుణములు, నిగుణులను, అసామ
గుణములు; నిగుణేషు=దుష్టులయం	ధ్యకృతంబులుగాఁదోచును.
దు; ఆసామధ్యకం=సామధ్యములే	అని, తాత్పర్యము.

ఆత్మప్రశంసినం ధృష్టం దుష్టం విపరిధావకమ్. ౧౫
సర్వత్రో తస్యైష్టదండంచ లోక స్సత్తురుతే నరమ్

టీక॥ లోకః=జనము ; ఆత్మప్రశం	లోకమునందుజనులు, ఆత్మస్తుతిపరుండు
సినం=తన్నుఁబొగడుకొను వాఁడును;	ను, నిర్దయుండును, దుష్టుండును, గర్వం
ధృష్టం=దయలేనివాఁడును; దుష్టం=దు	బుననతిప్రసంగియు , మంచివారని చె
ష్టుండును; విపరిధావకం=పరుగెత్తు	డవారనివివేచనంబులేక , యందఱను
వాఁడును; సర్వత్ర=అందఱియందు	దండించు వాఁడునగు పురుషుని, గౌర
ను; ఉత్సృష్టదండంచ=విడువఁబడినశిక్ష	వింతురుగాని, శమాదులుగలసత్పురుషు
గలవాఁడునగు; సరం=పురుషుని; స	నిగౌరవింపరు. అని, తాత్పర్యము.
త్తురుతే=పూజించుచున్నది.	

స సామ్నా శక్యతే కీర్తి నా సామ్నా శక్యతే యశః. ౧౬
ప్రాప్తుం లక్ష్మణ లోకేస్థి జయోవా రణమూర్ధని

టీక॥ లక్ష్మణ=లక్ష్మణుఁడా! అ	మ్నా=మంచితనముచేత ; యశః=ప
స్థి=ఈ; లోకే=లోకమునందు;	రాక్రమవంతుఁడను యశస్సును; పా
సామ్నా=మంచితనముచేత; కీర్తిః=	ప్తుం(అధ్యాపౌతము)=పొందుటకు ;
బలవంతుఁడనకీర్తి; పాప్తుం=పొం	నశక్యతే=అలవిగాదు. రణమూర్ధని=
దుటకు; నశక్యతే=అలవిగాదు. సా	యుద్ధశిరస్సునందు; జయోవా=గెలు

భుగాని : సామూ, ప్రాప్తుం, నశక్యతే వంతుండనుచున్ననుగాని, యధర్మం
(అధ్యాహృతిము) = మంచితనముచేత గంబునజయంబునుగాని, మంచితనము
బొందుటకలవిగాదు. చేర బొందనలవిగాదు-

లక్ష్మణుడా! ఈలోకంబున, బల అని, తాత్పర్యము,
వంతుండను కీర్తినిగాని, పరాక్రమ

అద్య మద్భాగనిర్భినై మకరై మకరాలయమ్. ౧౭
నిరుద్ధతోయం సౌమిత్రే వైవర్చిః పశ్య సర్వతః

టీక|| సౌమిత్రే = లక్ష్మణుడా! అ చూడుము-
ద్య = ఇప్పుడు; మద్భాగనిర్భినై = నా లక్ష్మణుడా! ఇప్పుడు, నాదాని
దానిములచే భేదంపడెనవియు; సర్వ బలచేదెగియంతటం దేలుచుండు, మక
తః = అంతటను; స్లవర్చిః = తేలుచున్నవి రంబులనే, నీసముద్రంబావరింపఁబడి
యునగు; మకరైః = మొసళ్ల చేత; ని యుండఁగలదు; చూడుము.
రుద్ధతోయం = అడ్డగింపఁబడిననీళ్లుగల; అని, తాత్పర్యము.
మకరాలయం = సముద్రమును; పశ్య =

మహాభోగాని మత్స్యనాం కరిణాం దకరానిహ. ౧౮
భోగినాం పశ్య నాగానాం మయా చ్చిన్నాని లక్ష్మణ

టీక|| లక్ష్మణ = లక్ష్మణుడా! ఇహ = తొండములను; పశ్య = చూడుము.
ఇచ్చట; మయా = నాచేత; చిన్నాని = లక్ష్మణుడా! ఇంక, శీఘ్రంబుననే, మ
నఁజుకబడిన; భోగినాం = పెద్దశరీర హాకాయంబులగు సర్పంబులశరీరంబు
ముగల; నాగానాం = సర్పములయొ లను, గజాకారమత్స్యంబులను, నాచేచే
క్క; మహాభోగాని = పెద్దశరీరముల దింపఁబడినముద్రజలంబులం బడియుం
ను; కరిణాం = వీనుంగులయిన; మత్స్య డఁగాఁజూడఁగలవు. అని, తాత్పర్యము.
నాం = మత్స్యములయొక్క; కరా =

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౩౨౯

స ౨౧

సశంఖశుక్తికాజాలం సమీనమకరం శరైః. ౧౯

అద్య యుద్ధేన మహతా సముద్రం పరిశోషయే

<p>టీక॥ అద్య=ఇప్పుడు; శరైః=బాణంబులచేత; మహతా=గొప్పదగు; యుద్ధేన=జగడముచేత; సశంఖశుక్తికాజాలం=శంఖములయొక్కయు ముత్తైపుచిప్పల యొక్కయు సమూహములతోఁగూడినదియు; సమీనమకరం = మత్స్యములతోను మొసళ్లతోనుం గూడినది</p>	<p>యునగు; సముద్రం=సముద్రమును; పరిశోషయే=ఎండించెదను. ఇప్పుడు, నానావిధంబులగుబాణంబులుప్రయోగించి, శంఖశుక్తికాసమీతంబునుమత్స్యమకరసంకులంబునగుసముద్రంనంతయుశోషిల్లంజేసెదను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

క్షమయాహి సమాయుక్తం మామయం మకరాలయః. ౨౦

అసమర్థం విజానాతి ధిక్ క్షమా మీద్యశే జనే

<p>టీక॥ అయం=ఈ; మకరాలయః=సముద్రండు; క్షమయా=ఓవులతో; సమాయుక్తం=కూడిన; మాం=నన్ను; అసమర్థం = సమర్థుఁడుగానివానిఁగా; విజానాతిహి=తెలిసికొన్నాఁడుగదా! ఈద్యశే=ఇట్టి; జనే=జనమునందు; క్షమాం=ఓర్పునుగూచి; ధిక్=</p>	<p>దహింపఁబడుటయగుఁగాక. నేను, ఓచియుండుటచేతఁగదా యీసముద్రుండునన్న సమర్థుఁనిఁగాఁదలంచియుపేక్షించినాఁడు; ఇట్టిదుష్టునివిషయమయి, ఓవులదగదు, ఇంకఁగోధంబునేవహింపవలయును. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

నదర్శయతి సామ్నా మే సాగరో రూప మాత్మనః. ౨౧

<p>టీక॥ సామ్నా=మంచితనముచేత; సాగరం=సముద్రండు; ఆత్మనః=తనయొక్క; రూపం=రూపమును; మే=నాకు; నదర్శయతి = చూపకు</p>	<p>న్నాఁడు. సామోపాయంబెంతచేసినను, సముద్రండు, నాకుసాక్షాత్కరింపకున్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

చాప మానయ సామిత్రే శ రాంశ్చ శీవియోపమాన్

సాగరం శోషయిష్యామి పద్భ్యాం యాంతు ప్లవంగమాః. ౨౨

టీక॥ సామిత్రే=లక్ష్మణుడా! చా పోవుదురుగాక.

పం = ధనుస్సును; ఆశీవియోపమాన్ = లక్ష్మణుడా! ధనుస్సునుదీక్షి బాణం
సహములతోఁబోలి-గల; శరాంశ్చ = బులనుంచెమ్ము; సముద్రంబునంతయు
బాణములను; ఆనయ = తెమ్ము. సా శోషిల్లంజేసెదను; వానరులు, కాలిన
గరం=సముద్రమును; శోషయిష్యామి= డక నేలంకకుఁబోవుదురుగాక.
ఎండించెదను. ప్లవంగమాః = వానరు అని, తాత్పర్యము.
లు; పద్భ్యాం=కాళ్ల చేత; యాంతు=

అద్యా త్తోభ్యమపి కుగ్రధః త్తోభయిష్యామి సాగరమ్

టీక॥ అహం(అధ్యాహృతము)=నే చెదను.

ను; అద్య=ఇప్పుడు; కుగ్రధః=కోపించిన ఇప్పుడు, అత్తోభ్యంబగుసముద్రం
వాడనై; అత్తోభ్యమపి=కలతపెట్టె బును, గ్రుద్దుండనై, తుభితంబుగావి
గూడనిదైనను ; సాగరం = సము చెదను. అని, తాత్పర్యము.
దమును; త్తోభయిష్యామి= కలతపఱ

వేలాసుకృతమర్యాదం సహసో మిహ సమాకులమ్. ౨౩

నిమగ్నర్యాదం కరిష్యామి సాయకై ర్వరుణాలయమ్

టీక॥ వేలాసుకృతమర్యాదం= చెలి చేసెదను.

యలికట్టచేయఁబడిన హద్దు గలది చెలియలికట్ట నతిక్రమింపకుండునది
యు; ఊమిహ సమాకులం=అలలచేని యు దరంగసంకులంబునగు సముద్రం
డినదియునగు; వరుణాలయం= సము బు,నింక, శీఘ్రంబున,నిమగ్నర్యాదంబు
ద్రమును; సహసా=శీఘ్రముగా; సా గా,ఘామియందంతయుఁ, బ్రవహిం
యకై=బాణములచేత ; నిమగ్నర్యా చునట్లుగావించెదను.
దం=హద్దులేనిదానిగా; కరిష్యామి= అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమ ద్రామాయణము*యధికాండము.

౩౩౦

స ౨౧

మహాణవం ట్కోభయిష్యే మహాదానవసంకులమ్. ౨౦

టీక॥మహాదానవసంకులం=గొప్ప దానపులచేసిండిన ; మహాణవం=మహాసముద్రమును; ట్కోభయిష్యే=కలతపటిచెదను. అని, రాముండు, ల

సముద్రంబునందలి దానపులతోఁగూ

డ, సముద్రంబునంతయు , తుభితంబుగావించెదను. అని, రాముండు, లక్షణునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్త్యా ధనుష్పాణిః క్రోధవిష్పారితేక్షణః

బభూవ రామో దుర్ధవో యుగాంతాగ్నిరివ జ్వలత్. ౨౧

టీక॥రామః=రాముండు; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్త్యా=చెప్పి; ధనుష్పాణిః=విల్లుచేతంగలవాండ్రై ; క్రోధవిష్పారితేక్షణః=కోపముచేఁచిప్పుంబడినకండ్లుగలవాండ్రై; యుగాంతాగ్నిరివ = ప్రళయకాలాగ్నియై యుగాంతంబుకై వడివెలుంగుచు, దుమందుచు; దుర్ధవః=చెనకఁగూడని

వాండు; బభూవ=ఆయెను. ఇట్లు, లక్షణునకుంజెప్పి, రాముండు, ధనుర్పాణులుధరించి, పరమకుపితుండై, కండ్లుగిరిగింఁచిప్పుచు, బ్రళయకాలానలంబుకై వడివెలుంగుచు, దుర్ధవఁడై, యుండెను. అని, తాత్పర్యము.

సంపీడ్యచ ధను ఘోరం కంపయత్వా శరై జగత్

ముమోచ విశిఖా నుగ్రావ వజ్రానివ శతక్రతుః. ౨౨

టీక॥సం(అధ్యాహృతము)=ఆరాములను; ఘోరం=భయంకరమయిన; ధనుః=పీడిని; సంపీడ్యచ=పీడించియు; జగత్=లోకమును; శరైః=బాణంబులచేత; కంపయత్వా = వడఁకించి; ఉగ్రావ=తీక్షణములగు; విశిఖా=బాణ

ములను; శతక్రతుః=చేవేంద్రుండు; వజ్రానివ=వజ్రాయుధములనువలె; ముమోచ=విడిచెను. అంత, రాముండు, ధనువునజ్యంబుగావించి, దృఢముష్టింబట్టి, లోకంబులభితంబులయి గడగడవడంక, చేవేంద్రుం

దు పెక్క-వజ్రాయుధంబులు ప్రయోగిం | యోగించెను. అని, తాత్పర్యము.
చునట్లు, తీక్షణంబులగు బాణంబులం బ్ర

తే జ్వలంతో మహావేగ సైజసా సాయకోత్తమాః
ప్రవిశంతి సముద్రస్య సలిలం త్రస్తపన్నగమ్. ౨౭

టీక॥ తే=అ; సాయకోత్తమాః= చున్నవి.

బాణశ్రేష్ఠములు; మహావేగాః = అధిక	అంత, నాబాణంబులు, మహావేగం
మయిన వేగము గలవై ; తేజసా=	బులయి, తేజంబుచేజ్వలించుచు, భయపీ
కాంతిచేత; జ్వలంతః = వెలుంగుచు; స	డితంబులగుసర్పంబులతోనొప్పుచున్నస
ముద్రస్య=సముద్రంబుయొక్క; త్రస్తప	ముద్రజలంబులంబ్రవేశించినవి.
న్నగం= భయపడినసర్పములుగల; సలి	అని, తాత్పర్యము.
లం=జలమును; ప్రవిశంతి=ప్రవేశించు	

తోయవేగ స్సముద్రస్య సనక్రమకరో మహాః
సంబఘావ మహాఘోర స్సమారుతరవస్తదా. ౨౮

టీక॥ తదా=అప్పుడు; సమారుతర

హావ=కలిగినది.	
వః=వాయుధ్వనితోఁగూడినదియు; సన	అప్పుడు, సముద్రంబునందు, తరంగ
క్రమకరం= మొసళ్లతోనుమత్సర్యవిశేష	వేగంబు, వాయువేగసంఘటితంబయి,
ముతోనుం గూడినదియు; మహాః=గో	మొసళ్లు మొదలగువానితోఁగూడి, మహా
ప్రదియు; మహాఘోరం=మహాభయంక	భయంకరంబయి, చూపట్టినది.
రమునగు; సముద్రస్య=సముద్రముయొ	అని, తాత్పర్యము.
క్క; తోయవేగం = జలవేగము; సంబ	

మహోర్మిమాల్బాః : శృంఖలుక్తి సమావృతః

సఘామపరివృత్తోర్మిః స్పహసా సీన్త హృదధిః. ౨౯

టీక॥ మహోర్మిః=మహాసముద్రము; సహసా= శీఘ్రమున ; మహో

మిఁమాలావితతః = గొప్పయలలప
జ్జుల చేవ్యాపింపఁబడినదిగాను; శంఖ
శక్తిసమావృతః = శంఖములచేతనుము
త్రైపుచిప్పలచేతనుగప్పఁబడినదిగాను; స
ధూమపరివృత్తోమిఁ = పొగతోఁగూడి
నవియుఁదిరుగుడునొందినవియునగు న
లలుగలదిగాను; అసీత = అయినది.
అంత, శిఖ్మింబునసముద్రం బంత

యు, గొప్పగొప్ప తరంగంబులతోఁ
గూడినదై, తరంగంబులచేఁబై కిఁదేఁబ
డినశంఖశుక్తులచేసమావృతంబై, త్వా
లాభీలంబులగుదాణంబుల సంబంధంబు
నంజేసి, పొగయుడు, జూసరులకుభా
యంకరంబుగాఁజూపట్టినది.
అని, తాత్పర్యము.

వృథితాః పన్నగాశ్చ సక్ దీప్తాస్యా దీప్తలోచనాః
దానవాశ్చ మహావీర్యాః పాతాళతలవాసినః. 3౦

టీక॥ దీప్తాస్యాః = వెలుంగుచున్న
నోరుగలవియు; దీప్తలోచనాః = వె
లుంగుచున్న కండ్లుగలవియునగు; పన్న
గాశ్చ = సపకములును; వృథితాః = పీడి
తములు; ఆసక్ = అయినవి. పాతాళ
తలవాసినః = పాతాళలోకంబుననుం
డునట్టి; మహావీర్యాః = అధికమయిన ప
రాక్రమముగల; దానవాశ్చ = దానవు
లును ; వృథితాః (అధ్యాహృత

ము) = పీడింపఁబడినారు.
సముద్రంబుననుండు సర్పములు, దీప్తలో
చనంబులయి, ముఖంబులవిషంబు గ్రక్తు
చు, రామదాణపీడితంబులయి, భయవి
హ్వలంబులయినవి; అట్లు, పాతాళంబు
ననుండు మహాపరాక్రమశాలులగు దాన
వులును, రామదాణపీడితులయిరి.
అని, తాత్పర్యము.

ఊమణ్యు స్సింధు గాజస్య సనక్రమకరాస్తదా
వింధ్యమందరసంకాశా స్సముత్పేతు స్సహస్రశః. 3౧

టీక॥ తదా = అప్పుడు ; సనక్రమక
రాః = మొసళ్ల తోను మత్స్యవిశేషంబు
లతోనుం గూడిన; సింధు గాజస్య = సము
ద్రముయొక్క; ఊమణ్యః = అలలు;

వింధ్యమందరసంకాశాః = వింధ్యమంద మొదలగు జలజంతువులతోఁగూడినవగు
రపర్వతములతో సమానములయి; స మహాతరంగంబులు వింధ్య మందరంబు
హాసశః = వేనవేలుగా; సముత్పేతుః = లుంబోలెనత్యున్నతంబులయి, వేనవే
లేచినవి.

అప్పుడు, సముద్రంబున, మొసళ్లు అని, తాత్పర్యము.

ఆఘూణితతరంగాఘ స్సంభ్రాంతోరగరాక్షసః

ఉద్వర్తితమహాగ్రాహ స్సంవృత స్సలిలాశయః. ౩౨

టీక|| సలిలాశయః = సముద్రము; ఆ అంతః, దరంగంబులుతిరుగుడునొంద,
ఘూణితతరంగాఘః = తిరుగుడునొం సర్పంబులును రాక్షసులును సంభ్రాంతు
దినయలలసమూహముగలదిగాను; సం బుగా, మొసళ్లు మొదలగు జలజంతువు
భ్రాంతోరగరాక్షసః = కలఁతనొందిన లుభితంబులయి సంభ్రోభంబు నొం
సర్పములును రాక్షసులునుగలదిగాను; ద, సమృహసముద్రం బంతయుఁ,
ఉద్వర్తితమహాగ్రాహః = తిరుగుడు గాంతిహీనంబయియుండినది.
నొందినపెద్దమొసళ్లుగలదిగాను; సంవృ అని, తాత్పర్యము.
త్తః = అయినది.

తతస్తుతం రాఘవ ముగ్రవేగం

ప్రకషమాణం ధను రప్రమేయమ్

సౌమిత్రి రుత్పత్య సముచ్ఛ్వాసంతం

మామే తి చోక్త్వా ధను రాలలంబే. ౩౩

టీక|| తతస్తు = అటుపిమ్మటను; సౌమి ప్రకషమాణం = ఈడ్చుచున్నవాఁడు
త్రి = లిట్టులుండు; ఉగ్రవేగం = భయం ను; సముచ్ఛ్వాసంతం = నిట్టూర్పులువు
కరమయిన వేగముగలవాఁడును; అప్ర చ్చుచున్నవాఁడునగు; తం = ఆ; రాఘ
మేయం = కొలఁదిలేని; ధనుః = వింటిని; వం = రాముని; ఉత్పత్య = సమీపించి; మా

మా=వలదువలదు; ఇతి = అని; ఉక్త్వా
చ=చెప్పియు; ధనుః = వింటిని; ఆలలం
బే=పట్టుకొనెను.

అంత, లక్ష్మణుండు, కోపంబినుమ
డింపగట్టావుకలుపుచ్చుచు మఱియును
గ్రంబగువేగంబు వహించియతిభయంక
రంబగుశరసంధానంబుసేయందొడంగి

నరాముంబాచి, “యింకనుపేక్షింపరా
దు, లోకంబులన్నియుదగ్గంబులగును” అ
నితలంచి, రాముండగ్గఱి, “వలదు! వల
దు! ఇంక, విరమింపుము!” అనిపాఠికం
చియు, విరమింపకుండుటంజేసి, రాముని
చేతధనువుంబట్టుకొనెను.
అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాదీ, శ్రీమద్రామాయణే, అధికావ్యే,

యుద్ధకాండే, ఏకవింశస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండైకవింశస్సర్గాటిక,

ముగిసినది.

(ఇ)

ద్వా వింశత్యక్షరం భః.

అథోవాచ రఘుశ్రేష్ఠ స్సాగరం దారుణం వచః

టీక॥ అథ=అటుపిమ్మట ; రఘుశ్రే | అంత, రాముండు, అప్పటికిని సా
 వ్యః=రాముండ; సాగరం= సముద్రు యైతక్కిరింపకుండునట్టి సముద్రంబు
 నిగూర్చి; దారుణం= భయంకరమగు; చి, భయంకరంబుగా , నీమాటంజె
 వచః=మాటను; ఉవాచ=చెప్పెను. | ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

అద్య త్వాం శోషయిష్యామి సపాతాళం మహాణవ. ౧

టీక॥ మహాణవ= మహాసముద్రుఁడెదను.

దా! అద్య=ఇప్పుడు; సపాతాళం = సముద్రుఁడా! ఇప్పుడునిన్ను, పా
 పాతాళ ముతోఁ గూడు నట్లుగా ; తాళముతోఁగూడ, శోషిల్లునట్లుగా
 త్వాం=నిన్ను; శోషయిష్యామి=ఎండిం వించెదను. అని, తాత్పర్యము.

శరనిదగ్ధతోయస్య పరిశుష్కస్య సాగర

మయా శోషితసత్వస్య పాంసు రుత్పద్యతే మహాణ. ౨

టీక॥ సాగరం=సముద్రుఁడా! తే= ఉత్పద్యతే=పుట్టఁగలదు.

నీవు; మయా=నాచేత; శరనిదగ్ధతో సముద్రుఁడా! నాబాణంబులచేజ
 యస్య= బాణంబుల చేదహింపఁబడిననీ లంబంతయు నెండిపోయి, జలజంతువుల
 శ్లుగలవాడనై; పరిశుష్కస్య=ఎండిన ప్రియుదగ్ధంబులయినపిమ్మట, నీవున్న
 వాడనై; శోషితసత్వస్య= దహింపఁ స్థలంబంతయు, నినుకతోనిండియుండఁ
 బడినజంతువులుగలవాడవుకాఁగా; మ గలదు. అని, తాత్పర్యము.
 హాణ=గొప్పదగు; పాంసుః=దుమ్ము;

మత్కా-మూక విస్ఫుట్టిన శరవర్షేణ సాగర

పారం తే ద్య గమిష్యంతి పద్భిరేవ స్థవంగమాః. ౩

టీక॥ సాగర = సముద్రుడా! మను; గమిష్యంతి = పొందగలరు.
తాముకవషేణ = నాధనుస్సున సముద్రుడా! నేనుబాణవషణిబు
నుండివిడువబడిన; శరవిసృష్టేన = బాణ స, నిన్ను శోషిల్లంజేసి నపిమ్మట, నిప్పుడు,
వషణముచేత; అద్య = ఇప్పుడు; స్థవంగ వానరులు, కాలినడకనే, నిన్ను దాటి
మాః = వానరులు; పద్భిరేవ = కాళ్ల చేత పోగలరు. అని, తాత్పర్యము.
నై; తే = నీయొక్క; పారం = ఆవలిగట్టు

విచిన్వ న్నాభిజానాసి పౌరుషంవాపి విక్రమమ్

దానవాలయ సంతాపం మత్తో నాధి గమిష్యసి. ౪

టీక॥ దానవాలయ = దానపులకుని దానపులకు నివాసస్థానమవగు స
వాసస్థానమవయిన సముద్రుడా! త్వం ముద్రుడా! నీవు, నాబలంబునుగానిప
(అధ్యాహృతము) = నీవు; పౌరుషంవా రాక్రమంబునుగాని, యాలోచించి, క
పి = బలమునైనను; విక్రమం = పరాక్రమ నుంగొనఁజాలవు; మఱియు, నావలనం
మునైనను; విచిన్వ = ఆలోచించుచు; గలుగు బాధనుంగూడఁ దెలిసికొనకు
నాభిజానాసి = ఎఱుంగవు. మత్తో = నా న్నావు; ఈయజ్ఞానము, దానవసహవా
వలన; భావినం (అధ్యాహృతము) = కలు సదోషంబునం గలిగినదేమో తెలియదు.
గునట్టి; సంతాపం = బాధను; నాధిగమి అని, రాముండు, సముద్రునకుంజెప్పెను.
ష్యసి = ఎఱుంగవు. అని, తాత్పర్యము.

బ్రాహ్మేణాస్త్రేణ సంయోజ్య బ్రహ్మదండనిభం శరమ్

సంయోజ్య ధనుషి శ్రేష్ఠే విచక్షణ మహాబలిః. ౫

టీక॥ మహాబలిః = అధికమయినబలి రం = బాణమును; బ్రాహ్మేణ = బ్రహ్మ
ముగలరాముండు; బ్రహ్మదండనిభం = సంబంధియగు; అస్త్రేణ = ఆస్త్రము
బ్రహ్మదండముతో సమానమయిన; శ తో; సంయోజ్య = కూచి; శ్రే

ఆరుజం శ్చైవ శ్చైలాగ్రా శిఖరాణి ప్రభంజనః

టీక॥ ప్రభంజనః=వాయువు ; జల చైను.
దా=మేఘములను; ఉద్వహన్నపి= వాయువేగంబున, ఆకాశంబునందు,
పైకివహించుచును; మహావృక్షా= మేఘంబులువ్యాపించినవి; గొప్పవృక్షం
గొప్పమాకులను; బభంజచ=విడిచెను. బులు విడిగినవి; పర్వతశిఖరంబులును
శ్చైలాగ్రా=పర్వతశిఖరములను; శి ఖండపర్వతంబులును, బీడితంబులునవి
ఖరాణి=ఖండపర్వతములను; ఆరుజం అని, తాత్పర్యము.
శ్చైవ= (బహువచనమాషాము) వీడిం

దివిస్సృశో మహామేఘా స్సంగతా స్సమహాస్వనాః. ౧౧
ముముచు వైద్యుతా నగ్నిం స్తే మహాశనయ స్తదా

టీక॥ తదా = అప్పుడు; దివిస్సృ ప్పపిడుగులు ; ఆనా (అధ్యాహృత
శః=ఆకాశంబునంటుచున్న; మహామే ము) - ౨యినవి.
ఘాః=గొప్పమేఘంబులు; సంగతాః= అప్పుడు, మహామేఘంబులు, ఆ
కూడినవై ; సమహాస్వనాః= అధికమ కాశంబునసంగతంబులయి, మహాధ్వని
యినధ్వనితోఁగూడినవై; వైద్యుతా= చైలంగ, వైద్యుతంబులగునగ్నులంగ
మెఱుంగునంటుండులయిన; అగ్నిం=అగ్ని క్రి-నవి; అవిపిడుగులయినేలంబడినవి.
హాత్రములను; ముముచుః=విడిచి అని, తాత్పర్యము.
నవి. తే=ఆయగ్నులు; మహాశనయః=గొ

యాని ధూతాని దృశ్యాని చుక్రశు శ్చ శనే సుమమ్. ౧౨
అదృశ్యాని చధూతాని ముముచు రైర్భరవస్వనమ్

టీక॥ దృశ్యాని=చూడఁదగిన; ధూ చ=అవియు; అశనేః = పిడుగునకు,
తాని=ధూతములు; యాని(సంతి) = సమం=సరిగా; చుక్రశుః=అఱచినవి;
ఏవిగలవో; తాని (అధ్యాహృతము) అదృశ్యాని=చూడంగూడనట్టి; ధూతా

<p>నిచ=ధూతములును; భైరవస్వనం = భయంకరధ్వనిని; ముముచు=విడిచినవి. దృశ్యంబులగుమనుష్యాదిధూతంబు లు, పిడుగుమోతకు సరిగా మహాధ్వనిగ</p>	<p>దుర, నాక్రోశించినవి; అదృశ్యంబులగు పిశాచాదిపూతంబులును, భయంకరధ్వ నింగావించినవి. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

శిశ్యరేచాపి ధూతాని సంప్రస్తాన్య ద్విజంతిచ. ౧౩
సంప్రవివ్యధిరేచాపి నచ పస్పందిరే భయాత్

<p>టీక॥ ధూతాని=ధూతములు; సం ప్రస్తాని=భయపడినవై; శిశ్యరేచాపి= నేలంబడినవియు. ఉద్విజంతిచ= కల త నొందినవియు. సంప్రవివ్యధిరేచా పి=దుఃఖపడినవియు; భయాత్ = భయ మువలన; నపస్పందిరేచ=కదలకుండిన</p>	<p>వియు. అంత, సమస్తధూతంబులును, భ యవిహ్వలంబులయి, నేలంబడి , సం భ్రాంతంబులయి , పరమదుఃఖితంబు లయి, భయంబునంజేసి, నిశ్చలంబులయి యండినవి. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

సహధూతై స్సతోయోమి= స్సనాగ స్సహరాక్షసః. ౧౪
సహసా ధూతైతో వేగా ద్భీమవేగో మహేందధిః

<p>టీక॥ తతః=అంత; వేగాత్=వేగము వలన; సహసా = శీఘ్రంబున; ధూతై స్సహ(స్థితః)= ధూతంబులతోఁగూడ నున్నదియు ; సతోయోమిః = జల తరంగ ములతోఁ గూడినదియు ; స నాగః = సర్పములతోఁగూడినదియు; సహరాక్షసం = రాక్షసులతోఁగూ డినదియునగు ; మహేందధిః = మహా సముద్రము; భీమవేగః= భయంకరమ</p>	<p>యినవేగముగలది; అభూత్ = అయి నది. అంత, శరసంధాన మాత్రంబున రామవేగంబునంజేసి , యాసముద్రం బు, ధూతంబులతోను సర్పంబులతోను రాక్షసులతోనుంకూడ, గొప్పగొప్పత రంబులతోఁగూడినదై, భయంకరంబగు వేగంబునొందినది. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౨౨

యోజనం వ్యతిచక్రామ వేలామన్యత్ర సంస్థవాత్

టిక||సః(అధ్యాహృతము)=ఆసము | కామ=అతిక్రమించెను.
 ద్రము;సంస్థవాత్=ప్రవాహమువలన; అంతసముద్రము, చెలియలికట్టనుం
 వేలామన్యత్ర = చెలియలికట్టనువిడిచి; డి, యామడదూరంబు; వెనుకకుం బో
 యోజనం = ఆమడదూరము; వ్యతిచక్రామ=యెను. అని, తాత్పర్యము.

తం తదా సమతిక్రాంతం నాతిచక్రామ రాఘవః
 సముద్ధత మమిత్రాఘ్నా రామో నదనదీపతిమ్, ౧౬

టిక||తదా=అప్పుడు; అమిత్రఘ్నః= అతిక్రమించడయ్యె.
 శత్రువులంజంఘనట్టి; రాఘవః= రఘు అప్పుడు, శత్రుసంహారయగు రా
 వంశమునందుంబుట్టిన; రామః= రా ముండు, అట్లు వెనుకకుం బాటిపోయి
 ముండు; సమతిక్రాంతం= అతిక్రమిం నసముద్రముపై , బాణప్రయోగంబు
 చిపోయిన; సముద్ధతం= గర్వితుండగు; సేయడయ్యె. అని, తాత్పర్యము.
 తం=ఆసముద్రమును; నాతిచక్రామ=

తతో మధ్యా త్సముద్రస్య సాగర స్వయ ముత్థితః
 ఉదయక్ హి మహానైలా న్నేరో రివ దివాకరః. ౧౭

టిక||గతః=అటుపిమ్మట; సముద్ధ్రా ర్యుండువలె; ఉత్థితః=లేచెను.
 స్వ=సముద్రముయొక్క; మధ్యాత్= అంత, మేరుపర్వతంబుననుండి సూ
 మధ్యప్రదేశముననుండి; స్వయం=తా ర్యుండువలెనున్నట్లు, సముద్రమధ్యం
 నె; సాగరః=సముద్రుండు; మహానైలుననుండి, సముద్రాభిమాని డేవతయ
 లాత్=గొప్పపర్వతమయిన; మేరో= యిన, సముద్రుండావిర్భవించెను.
 మేరుపర్వతముననుండి; ఉదయక్= ఉ అని, తాత్పర్యము.
 దయించుచున్న; దివాకరః = సూ

పన్నగైస్సహ దీప్తానైస్సముద్రః ప్రత్యక్షశ్శత

స్నిగ్ధవైడూర్యసంకాశో జాంబూనదవిభూషితః. ౧౮
రక్తమాల్యంబరధరః పద్మపత్రసింభేక్షణః
సర్వపుష్పమయీం దివ్యాం శిరసా ధారయన్ స్రజమ్. ౧౯
జాతరూపమయైశ్చైవ తపనీయవిభూషణైః
ఆత్మజానాంచ రత్నానాం ధూషితో ధూషణోత్తమైః. ౨౦
ధాతుభిః మండిత శైల్లో వివిధైః హేమవాసవ
ఏకావళీమధ్యగతం తరళం పాటలప్రభం. ౨౧
విపులే నోరసా బిభ్రీ తౌక్ష్మభస్య సహూదరమ్
ఆఘూణితతరంగాఘః కాళికానిలసంకులః. ౨౨

<p>టీక॥ స్నిగ్ధవైడూర్యసంకాశః = సుందరమయిన వైడూర్యమణితోసమా నుడును ; జాంబూనదవిభూషితః = జంబూనదియందుఁబుట్టిన బంగారము చేసలంకరింపఁ బడినవాఁడును ; రక్త మాల్యంబరధరః = ఎఱ్ఱనిపుష్పమాలి కలనువస్త్రములనుధరించినవాఁడును ; పద్మపత్రసింభేక్షణః = తామరపూతేకు లతోసమానములయినకండ్లుగలవాఁడు ను; సర్వపుష్పమయీం=సమస్తపుష్ప వికారమయిన ; దివ్యాం=ఉత్తమమయి న; స్రజం=పుష్పమాలికనే; శిరసా = తలచేత; ధారయన్ = ధరించుచున్న వాఁడును; జాతరూపమయైశ్చైవ=గ నులంబుట్టినబంగారు వికారములైనసా ములచేతను; తపనీయవిభూషణైః =</p>	<p>కాంచబడినబంగారు సొమ్ములచేతను; ఆత్మజానాం =తనయందుఁబుట్టిన; ర త్నానాం=రత్నములయొక్క; ధూష ణోత్తమైశ్చ= ధూషణశ్రేష్ఠములచేత ను; ధూషితః= అలంకరింపఁబడినవాఁ డును; వివిధైః=నానావిధములయిన ; ధాతుభిః=ధాతువులచేత; మండితః= అలంకరింపఁబడిన; హేమవాన్ = హి మవంతమును; శైలభస్(స్థితః)=పర్వత మువలెనున్నవాఁడును; తౌక్ష్మభస్య = కౌక్ష్మభమణికి; సహూదరం= తోఁబు ట్టువయిన; ఏకావళీమధ్యగతం = ము క్తాహారమునడుమనున్న; పాటలప్రభం= ఎఱ్ఱని కాంతిగల ; తరళం = నా యకమణిని, పతకముననుట; విపులేన= విశాలమయిన ; ఉరసా= వక్షస్థన</p>
---	---

లము చేతఃవిభ్రాతః = భరించుచున్నవాఁ
 డును; ఆఘూణిణః తతరంగేః = మిక్కి-
 లియుచలితములయిన యలలనమూహ
 ముగలవాఁడును; కాశి కానిలనంకులః = మే
 ఘనమూహము చేతను వాయుఁగ చేతను
 వ్యాకులుండునగు; సముద్రః = సముద్రం
 డు; దీప్తాస్యైః = వెలుంగుచున్నవోరు
 లుగల; పన్నగైస్సహ = సర్పములతోఁ
 గూడ; పత్యద్యశితః = చూడబడెను.

నైడూర్వవణఁ దేహించును , ర
క్తమాల్యంబరఘండును, దామరశూ
ఘ్రేకులుంబోలెనయనంబులుగలవాఁడు
ను, నానావిధపుష్పములుగూచికనదివ్య
పుష్పమాలికనుశిరంబునఁ దాల్చినవాఁ
డును, జంబూనదియందుఁబుట్టిన బం

గారుసొమ్ములచేనేమి, గనులందుజన్మించినబంగారుసొమ్ములచేనేమి, నానావిధామూల్యరత్నఖచితంబులగు బంగారుసొమ్ములచేనేమి యలంకృతుండును నానావిధధాతువులచేనలంకృతుండగు హిమవంతుండుంబోలెడ దేజరిల్లుచున్నవాడను, గొస్తుభంబుతోఁ బట్టువైన, ముక్తాహార మధ్యగతంబగు దివ్యరత్నంబునువిశాలమతృస్థులంబునందాఁచినవాడనుగుసముద్రుండు, మహాతరంగంబులాకాశంబునంటి, మేఘవాతంబులినుమడింప, దీప్తముఖంబులగు పన్నగంబులతోఁగూడఁ, జూపఁజెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఉద్యోగితమహాగ్రాహ స్సంభ్రాంతోరగరాక్షసః

దేవతానాం సురూపాణాం నానారూపాభి రీశ్వరః

గంగాసింధుప్రధానాభి రాపగాభి స్సమాన్యతః.

టీక॥ సురూపాకౌం = సుందరము దినసర్వంబులును రాక్షసులునుంగలవాం
లయినసూపములుగల; దేవతానాం = దై; నానారూపాభిః = నానావిధ
దేవతలలోపల; ఈశ్వరః = శ్రేష్ఠుండ రూపములు గల ; గంగా సింధుప్ర
గు; సః(అధ్యాహృతము) = ఆసము ధానాభిః = గంగానదియుసింధునది
ద్రుండు; ఉద్వర్తితమహాగ్రాహిః = యుమొదలుగాంగల; ఆపగ్రాభిః = నదు
తిరుగుడునొందినగొప్పమొసళ్లుగలవాం లచే; సమావృతః = చుట్టబడినవాడై;
దైసంభౌంతోరగరాక్షసః = కలతనొం పత్సద్వక్తృత (అధ్యాహృతము) =

చూడఁబడెను.

దేవతాశ్రేష్ఠుండగునాసముద్రుం
డు, పెద్దపెద్దమొసళ్లు సంఖ్యాంతంబుల
యితరుగ, సర్పంబులును రాక్షసులును
గలతనొంద, నానావిధరూపధరలగు
గంగాసింధుప్రముఖనదులచేసేవింపఁబ

డినవాఁడై, సాక్షాత్కరించెను.

అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము. — “దేవతానాం
సురూపాణాం” అనుశ్లోకంబువ్యాఖ్యా
నముల నుదాహరింపఁబడలేదుకావున,
నిందుఁబరిగణితంబుగాదయ్యె.

సాగర స్సముపక్రమ్య పూర్వ మా మంత్రత్య పీఠ్యవాక్. ౨౩

అబ్రవీత్ ప్రాంజలి ర్వాక్యం రాఘవం శరపాణినమ్

టిక||వీర్యవాక్=అధికమయినపరా
క్రమముగల; సాగరః=సముద్రుఁడు; స
ముపక్రమ్య=వచ్చి; పూర్వం=మున్న;
అమంత్రత్య=పిలిచి; ప్రాంజలిః=మంచి
చేమోడ్చుగలవాఁడై; శరపాణినం =
బాణము హస్తమునందుఁగల; రాఘ
వం=రామునిగూచి; వాక్యం=మాట

ను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

పరాక్రమ వంతుండగు సముద్రుం
డు, రామునొద్దకుఁబోయి, తానెఱుం
దుగా రాముంబిలిచి, చేమోడ్చుగీలించి,
బాణపాణియగు రాముంజూచి, యిట్ల
ని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

పృథివీ వాయు రాకాశ మాప్తో జ్యోతిశ్చ రాఘవ. ౨౪

స్వభావే సౌమ్య తిష్ఠంతి శాశ్వతం మాగ్ మాశ్రితాః

టిక||సౌమ్య=ప్రసన్నుడవగు; రా
ఘవ= రాముఁడా! పృథివీ = భూమి
య; వాయుః=వాయువును; ఆకాశం=
ఆకాశమును; అపః= జలమును; జ్యోతి
శ్చ=అగ్నియును; శాశ్వతం=నిత్యమగు;
మాగ్=మర్యాదను. ఆశ్రితాః=పొం
దినవై; స్వభావే=స్వభావమునందు; తి

ష్ఠంతి=ఉన్నవి.

ప్రసన్నుడవగు రాముఁడా! భూమి
య, వాయువును, ఆకాశమును, జలంబు
ను, అగ్నియును ఈపంచభూతంబులు
ను, శాశ్వతంబగు మర్యాదనవలంబించి,
కాఠిన్యము, తిర్యగ్గుమనము, అవకాశరూ
పత, అగాధత్వము, ఊర్ధ్వజ్వలనము,

ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౨౨

ఈస్వస్వభావంబులనువదలకుండును. అని, తాత్పర్యము.

తత్స్వ భావో మమాప్యేష యదగాధో హ మస్థవః. ౨౫
వికారస్తు భవే ద్గాధ ఏత తే ప్రవదామ్యహమ్

టీక తత్ = అందువలన; అహం = నేను; అగాధః = అధికమయినలోతుగ	ను; తే = నీకు; ఏతత్ = దీనిని; ప్రవదామి = చెప్పుచున్నాను, చెప్పితి ననుట.
లవాఁడను; అస్థవః = దాఁటగూడని	అందువలన, మిక్కిలియియిలోతుగ
వాఁడను; అస్తి (అధ్యాహృతము)	లిగి, దాఁటనలవిగాకుండుట, నాస్వభా
యత్ = అగుచున్నాననునదియేదిగల	వము; నేనుదీనివదలనలవిగాదు; లోతు
దో; ఏషః = ఇది; మమాపి = నాయొక్క	లేకుండుట, సిప్పునకుం జల్లఁదనంబుపో
యు; స్వభావః = స్వభావము, వికార	లే, నాకువిరుద్ధధర్మము; ఈతత్త్వంబు
స్తు = వికారముమాత్రము; గాధః = లో	నీకుఁజెప్పితిని, అని, తాత్పర్యము.
తులేనిది; భవేత్ = అగును. అహం = నే	

న కామా న్నచ లోభాద్వా నభయ త్పార్థివాత్తజ. ౨౬
గ్రాహనక్రాకులజలం స్తంభయేయం కథంచన

టీక పార్థివాత్తజ = రాచకొ	న(స్తంభయేయం) = స్తంభింపను. భ
మరుండవగురాముఁడా! అహం(అధ్యా	యాత్ = భయమువలనఁగాని; న(స్తం
హృతము) = నేను; కథంచన = ఎట్లయి	భయేయం) = స్తంభింపను.
నను; గ్రాహనక్రాకులజలం = మొస	రాచకొమరుండవగురాముఁడా! నే
ళ్లచేతను మత్స్యవిశేషములచేతను నిం	ను, గామమునంగాని, లోభంబునంగా
డినజలమున; కామాత్ = అభీష్టమునుబొం	ని, భయంబునంగాని, మొసళ్లు మొదల
దినపేక్షవలనఁగాని; నస్తంభయేయం =	గుజంతువుల చేసిండియున్నజలంబులను,
స్తంభింపను. లోభాచ్చవా = పొందఁ	ఎంతమాత్రము స్తంభింపఁజాలను.
బడినదానివిడువనిచ్చలేమివలనఁగాని;	అని, తాత్పర్యము.

విధాన్యే రామయేనాపి విషహిష్యే హ్యహం తథా. ౨౭

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము.

౩౪౭

స ౨౨

[గ్రాహా నప్రహరిష్యంతి యావత్సేనా తరిష్యతి

టీక రామ=రాముడా! యేనాపి=	శ్లో; నప్రహరిష్యంతి=బాధింపవు.
ఏవిధముచేతమాత్రము; విషహిష్యే=	రాముడా! అయితే, నాచేతనైన
శక్తుండనగుదునో; తథా=అట్లు; వి	కార్యమునుమాత్రముగావించెదను; మీ
ధాస్యేహి=చేయుదునుగదా! యావ	సేన, సముద్రంబుదాటువఱకు, గా
త్=అంతవఱకు; సేన=సేన; తరిష్య	హరిజలజంతువులుసేనను బాధింపకుం
తి=దాటునో; తావత్ (అధ్యాహృతము)	డునట్లుగావించెదను.
=అంతవఱకు; [గ్రాహః=మొస	అని, తాత్పర్యము.

హరీణాం తరణే రామ కరిష్యామి యథాస్థలమ్. ౨౮

టీక రామ = రాముడా! హరీ	రాముడా! వానరులుసముద్రంబు
ణాం=వానరులయొక్క; తరణే=దా	దాటుటవిషయమయి, సేతుబంధము
టుటవిషయమయి; యథా=ఎట్లు; స్థ	నేయుటకుండగిన సాహాయ్యంబు గా
లం=మిట్ట; భవతి(అధ్యాహృతము)=	వించెదను. అనిసముద్రంబు, రాముని
అగునో; తథా (అధ్యాహృతము)=	తోడజెప్పెను.
అట్లు; కరిష్యామి=చేసెదను.	అని, తాత్పర్యము.

తమ బ్రవీ త్తదా రామ ఉద్యతోహి నదీపతే

అమోఘా యం మహాబాణః కన్తిక్ దేశే నిపాత్యతామ్. ౨౯

టీక తదా=అప్పుడు; రామః=రా	గదా! కన్తిక్=ఏ; దేశే=ప్రదేశము
ముడు. తం=అసముద్రునిగూర్చి; “నదీ	సందు; నిపాత్యతాం = (చేయబడు
పతే = సదులకుభతకవైనసముద్రు	గాక” ఇతి(అధ్యాహృతము) = అని;
డా! అమోఘః=వ్యభక్తముగానట్టి; అ	అబ్రవీత్=చెప్పెను.
యం=ఈ; మహాబాణః = గొప్పబా	అప్పుడు, రాముండు, సముద్రంబు
ణము; ఉద్యతోహి= సంధింపబడినది	చి, “సముద్రుడా! అట్లుగానేనీ, అమో

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౨౨

ఘంటగు నీమహాబాణంబును , శరాస విడుతును? చెప్పము" అని, పలికెను.
నంబున, సంధించినానే! దీని నెచ్చట అని, తాత్పర్యము.

రామస్య వనచం శ్రుత్వా తంచ దృష్ట్వా మహాశరమ్
మహూదధి మహాతేజా రాఘవం వాక్య మబ్రవీత్. ౩౦

టీక||మహాతేజాః = అధికమయిన అబ్రవీత్ = చెప్పెను.
ప్రభావముగల; మహూదధిః = స మహాతేజుండగు సముద్రుండు, రా
ముద్రుండు; రామస్య = రామునియొ ముండు చెప్పినమాటను విని, కృతసం
క్క; వచనం = మాటను; శ్రుత్వా = వి ధానంబగు మహాబాణంబును జూచి ,
ని; తం = ఆ; మహాశరం = గొప్ప బాణము రామునకు ఈమాటం జెప్పెను.
ను; దృష్ట్వా చ = చూచియు; రాఘవం = అని, తాత్పర్యము.
రామునిగూర్చి; వాక్యం = మాటను;

ఉత్తరేణా వకాశో స్తి కశ్చిత్పుణ్య తమో మమ
ద్రుమకుల్య ఇతిభ్యాతో లోకే భ్యాతో యథా భవాత్. ౩౧

టీక||ఉత్తరేణ = ఉత్తరదిక్కున స మ = నాయొక్క; కశ్చిత్ = ఒకానొక;
మీపముగా; భవాత్ = నీవు; యథా = అవకాశం = ప్రదేశము; అ స్తి = కలదు.
ఎట్లో; తథా (అధ్యాహృతము) = అ ఇచ్చటికి, సమీపము గాను ఉత్తరదిక్కు
ట్లు; లోకే = లోకమునందు; భ్యాతః = ప్ర స, లోకంబునందునీవలె వినుతికెక్కిన
సిద్ధమును; ద్రుమకుల్య ఇతి = ద్రుమకుల్య దియుమిక్కిలియునుందరంబునగుద్రుమ
మని; భ్యాతః = ప్రసిద్ధమును ; పుణ్యత కుల్యంబునొక్క ప్రదేశమున్నది.
మః = మిక్కిలియునుందరమునగు ; మ అని, తాత్పర్యము.

ఉగ్రదశకనకమాణో బహవ స్తత్ర దస్యవః
ఆభీరప్రముఖాః పాపాః పిబంతి సలిలం మమ. ౩౨

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

348

స ౨౨

టిక॥ తత్ర=అచ్చట; ఉగ్రదర్శనక
మూఁణి=భయంకరములయినచూచు
టయుఁగార్హమునుగలవారలును; పా
పాఁ=పాపస్వభావులునగు; ఆభీరప్ర
ముఖాః=చేంబడివాఁడుమొదలగు; ద
స్యవః=దొంగలు; బహవః = అనేకు
లు; మమ=నాయొక్క; సలిలం= జల

మును; పిబంతి=తాఁగుచున్నారు.
ఆపదేశంబునఁ, జెంబడివాండు)
మున్నగువారలనేకులు, దొంగలు, నా
జలంబుద్రావుచు, మహాదృష్టకార్యంబు
లంగావిండుచున్నారు.
అని, తాత్పర్యము.

తైస్తు సంస్పర్శనం పాపై ననసహే పాపకమృధిః
అమోఘః క్రియతాం రామ తత్ర తేషు శరో త్తమః. 33

టిక॥ రామ=రాముఁడా! పాపక
మృధిః = పాపముగలిగించునట్టికార్య
ముగల; తైః=ఆ; పాపైస్తు=పాపిష్ఠుల
చేమాత్రము; సంస్పర్శనం= తాఁకుట
ను; ననసహే=ఓర్వను. శరో త్తమః =
బాణశ్రేష్ఠము; తత్ర=అచ్చట; తేషు=
వారలయందు; అమోఘః=వ్యభక్తము

కానిది; క్రియతాం=చేయఁబడుఁగాక,
రాముఁడా! అట్టిపాపకమృతగు
దృష్టులస్పృశమును నేను సహింపంజాల
ను; కావున, ఈయమోఘబాణంబును,
వారలపైఁ, బ్రయోగింపుము. అని, స
ముద్రుండు, రామునితోఁజెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

తస్య త ద్వచనం శ్రుత్వా సాగరస్య స ఘోషాత్
ముమోచ తం శరం దీప్తం వీర సాగరదర్శనాత్. 34

టిక॥ వీరః=పరాక్రమశాలియగు;
సః=ఆ; రాఘవః=రాముఁడు; తస్య=
ఆ; సాగరస్య = సముద్రునియొక్క;
తత్=ఆ; ద్వచనం=మాటను; శ్రుత్వా=
విని; సాగరదర్శనాత్ = సముద్రునిమత

మువలన; దీప్తం=వెలుంగుచున్న; తం=
ఆ; శరం=బాణమును; ముమోచ=విడి
చెను.
పరాక్రమవంతుండగురాముండు,
ఆసముద్రుండుచెప్పినమాటనువిని, సము

ద్రునియష్టప్రకారము, అమ్మ హాబాణ | అని, తాత్పర్యము.
మును, ద్రుమకుల్యంబుపైవిడిచెను.

తేన త స్తురుకాంతారం పృథివ్యాం ఖలు విశ్రుతమ్
నిపాతిత శ్శరో యత్ర దీప్తాశనిసమప్రభః. ౩౫

టీక|| తేన = ఆరామునిచేత; య | తారమని; పృథివ్యాం = భూమియందు;
త్ర = వీస్థలమునందు ; దీప్తాశనిసమప్ర | విశ్రుతంఖలు = ప్రసిద్ధి నొందినదిగదా!
భః = మండుచున్నవిడుగుతో సమానమ | రాముండు, వీస్థలంబుపై, విడు
యినకాంతిగల; శరః = బాణము; నిపా | గుంబోలేవెలుంగుచున్న బాణముంబ్ర
తితః = చేయబడినదో; తత్ = ఆస్థల | యోగించెనో, ఆస్థలంబుమరుకాంతార
ము; మరుకాంతారం (ఇతి) = మరుకాం | మనిప్రసిద్ధి నొందినది. అని, తాత్పర్యము.

ననాదవ తదా తత్ర వసుధా శరపీడితా

తస్మా ద్వృణముఖా త్తోయ ముత్పపాత రసాతలాత్. ౩౬

టీక|| తదా = అప్పుడు; తత్ర = అచ్చ | లము; ఉత్పపాత = ఎగిరినది.
ట; వసుధా = భూమి; శరపీడితా = బా | అప్పుడు, బాణపాతంబునంజేసి,
ణముచేబీబింపబడినదై; ననాదవ = | భూమిమహానాదంబు గావించినది; ఆదె
అలలినదియు; తస్మాత్ = ఆ; వృణముఖా | బృదగిలినస్థలంబున, బాతాళంబుననుం
త్ = దెబ్బ (నస్థలముననుండి; రసాత | డి, దివ్యజలంబుద్గమించినది.
లాత్ = పాతాళముననుండి; తోయం = జ | అని, తాత్పర్యము.

స బధూవ తదా కూపో వ్రణిత్వ భివిశ్రుతః

సతతం చో ణ్ణితం తోయం సముద్రస్యే వ దృశ్యతే. ౩౭

టీక|| తదా = అప్పుడు; సః = ఆ; కూ | వ = అయినది. తస్య (అధ్యాహృత
పః = కూపము; వ్రణిత్వ = వ్రణకూప | ము) = ఆవ్రణకూపముయొక్క; సము
ముని; అభివిశ్రుతః = ప్రసిద్ధము; బధూ | ద్రస్యే = సముద్రముయొక్క - వలె; ఉత్తి

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౩౫౦

స ౨౨

తం=లేచిన; తోయం=జలము; సత
తం=ఎల్లప్పుడు; దృశ్యతే=చూడఁబ
డుచున్నది.

అకూపము వ్రణకూపమని ప్రసిద్ధి
నొందినది; అందుఁ, బాతాళంబుననుం

డి యుగ్ధతంబయిన జలము, రుచ్యం
బై, సముద్రజలంబువలె, నెల్లప్పుడును
నాశంబులేక, చూడఁబడుచుండును.

అని, తాత్పర్యము.

అవదారణశబ్దశ్చ దారుణ స్సమపద్యత

టీక॥ అవదారణశబ్దశ్చ=పగలుచు
న్నధ్వనియును; దారుణః=భయంకరమ
యి; సమపద్యత=కలిగినది.

అట్లు, బాణవేగంబునఘామిపగు
లునప్పుడు, భయంకరంబగుధ్వనిగలిగిన
ది. అని, తాత్పర్యము.

తస్మాద్బాణనిపాతేన త్వపః కుక్షిష్వ శోషయత్. ౩౮

టీ॥ బాణనిపాతేన=బాణప్రయోగముచే
త; కుక్షిష్వ=పల్లములందు; స్థితాః (అ
ధ్యాహృతము)=ఉన్న; అపస్త=జలము
లనుమాత్రము; తస్మాత్=అద్రుమకుల్య
ముననుండి; అశోషయత్=ఎండించెను.

అట్లు రాముండు, బాణప్రయోగం
బుచే, ద్రుమకుల్యంబులందుఁ, బల్లపు
ప్రదేశంబులనుండు, నాభీరాదిపాపే
ష్ఠులచేస్పృశింపఁబడుచున్న దుష్టజలం
బుల, నశింపఁజేసెను. అని, తాత్పర్యము,

విఖ్యాతం త్రిషు లోకేషు మరుకాం . మేవ తత్

టీక॥ తత్=అస్థలము; మరుకాంతా
రమేవ=మరుకాంతారమునుపేరుగలది
గానే; త్రిషు=మూడైన; లోకేషు=
లోకములయందును; విఖ్యాతం=ప్రసి
ద్ధమయినది.

జలంబులంతయు నెండిపోవుటం జే
సి, యాప్రదేశంబు మరుకాంతారమ
ని, ముల్లోకంబులంబేరుఁబడసినది.
అని, తాత్పర్యము.

మోక్షయిత్వా తతః కుక్షిం రామో దశరథాత్మజః. ౩౯

వరం తస్మై దదౌ విద్వాన్మరవేఽ మరవిక్రమః

టీక॥ అమరవిక్రమః = దేవతయొక్క	వరం = వరమును; దదౌ = ఇచ్చెను.
పరాక్రమమువంటి పరాక్రమము గల	దేవతబుద్ధులనుబండితుండును, ద
వాఁడును; విద్వాన్ = పండితుండును;	శరథపుతుండునగురాముండు, అట్లు,
దశరథాత్మజః = దశరథునికొడుకునగు;	సముద్రీకుక్షిప్రదేశముననుండి, ఆభీ
రామః = రాముండు; కుక్షిం = సముద్ర	రాదిపాపిష్ఠులనశింపజేసి, యంతన
కుక్షిప్రదేశమును; మోక్షయత్నా =	మృదు కాంతారిమునకు వరంబొసం
విడిపించి; తతః = అటుపిమ్మట; తస్మై =	గెను. అని, తాత్పర్యము.
ఆమరవే = మరుకాంతారిముకొఱకు;	

పశవ్య శ్చ ల్పరోగశ్చ ఫలమూలరసాయతః. గం
బహుస్నేహా బహుక్షీర స్సుగంధి వివిధౌషధః

టీక॥ అయం (అధ్యాహృతము) =	ను; ఘాయాత్ (అధ్యాహృతము) =
ఈమరుకాంతారము; పశవ్యః = పశు	అగునుగాక.
వులకుహితముగాను; అల్పరోగశ్చ =	ఈమరుకాంతారము, పశువులకుఁ
కొంచెమురోగముగలదిగాను; ఫలమూ	గావలసిన బాలతృణాదులు గలదై,
లరసాయతః = ఫలములతోనుమూలము	యరోగమయి, ఫలమూల మధువుల
లతోను తేనియలతోను గూడినదిగాను;	తోఁగూడినదై, షీరసమృద్ధమయి, ను
బహుస్నేహః = అధికమయినస్నేహ	గంధినానావిధమూలికలుగలదై, యుం
ముగలదిగాను; బహుక్షీరః = అధికమ	డంగలదు. అని, రాముండు, మరుకాం
యినపాలుగలదిగాను; సుగంధిః = మం	తారమునకువరంబొసంగెను.
చివాసనగలదిగాను, వివిధౌషధః = నా	అని, తాత్పర్యము.
నావిధములయిన మూలికలు గలదిగా	

ఏవ మేతై గుణై ర్యుక్తో బహుభి స్సతతం మరుః. రం
రామస్య వరదానాచ్చ శివః పంథా బభూవహ

శ్రీ మద్రామాయణము యుద్ధకాండము.

౩౫౩

స ౨౨

టీక॥ రామస్య=రామునియొక్క; ము; బహువ=అద్యైసు. "హ" అనునది
వరదానాశ్చ=చరింబుని చుట్టవలెననె. పాదపూరణార్థము.
మరుః=మరుకాంతారము; ఏవం = ఆ రాముని వరదానప్రభావంబున, న
ట్లు; ఏత్రై=ఈ; ఓహాభిః=పెక్కులయి మ్మరుకాంతారము, ఇట్లు పెక్కుగ
న; గుణైః=గుణములతో; సతతం=ఎల్ల ణంబలతోఁగూడినదై, యెల్లప్పుడును,
ప్పుడును; యుక్తః= కూడినదై; శివః= మనోహరప్రదేశంబై యొప్పుచుండినది.
మంగళశకరమయిన; పంథాః= ప్రదేశ అని, తాత్పర్యము.

తస్మిన్ దగ్ధే తదా కుక్షౌ సముద్ర స్ఫురితాంశః. ౪౨
రాఘవం సర్వశాస్త్రజ్ఞ మిదం వచన మబ్రవీత్

టీక॥ తస్మిన్=ఆ; కుక్షౌ=కుడి ; ను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.
దగ్ధే=దహించబడినదికాఁగా; తదా= అట్లు, ఆద్రుమకుల్గంబంతయు, ద
అప్పుడు; సురితాం=నదులకు; పతిః= గ్గంబయినపిమ్మట, నదీపతియగుసము
సైమితియగు; సముద్రః= సముద్రుం ద్రుండు, సమస్తశాస్త్రవేత్తయగురా
డు; సర్వశాస్త్రజ్ఞం=సమస్తశాస్త్రం ముఁజూచి, యిట్లు, చెప్పెను.
బులనెఱింగినట్టి; రాఘవం = రాముని అని, తాత్పర్యము.
గూచి; ఇదం=ఈ; వచనం=మాట

అయం సౌమ్య సభో నామ తనుజో విశ్వకర్మణః. ౪౩
పితౌ దత్త వర శ్రీమాన్ ప్రతిమో విశ్వకర్మణా

టీక॥ సౌమ్య=శిన్నవివాదవగురా మారుండు. పితౌ = తండ్రికేత; ద
ముఁడా! శ్రీమాన్= కాంతిమంతుండ వ్రవరః = ఇంద్రుఁబడినవంముగలవాఁ
గు; సభో నామ=సభుండనుపేరుగల ; డు. విశ్వకర్మణా = విశ్వకర్మతో;
అయం = ఈవానరుండు; విశ్వకర్మణః ప్రతిమో=సమానుఁడు.
ఁగి=విశ్వకర్మయొక్క; తనుజః= కు సౌమ్యుడవగురాముఁడా! ఈన

శుండు, విశ్వకర్మకొడుకు; విశ్వకర్మకొడుకులందఱి సమానుడు.
వలనవరింబునొందియున్నాడు; నిల్చి అని, తాత్పర్యము.

ఏష సేతుం మహేత్యాహం కరోతు మయి వానరః. ౪౪

త మహం ధారయిష్యామి తథాహ్యేష యథా పితా

టీక|| మహేత్యాహం=అధికమ; తథా=ఎట్లా; తథాహి=అట్లుగదా!
యినయుత్సాహముగల; ఏషః=ఈ; వా మహేత్యాహం=మహిమ, సత్సమద్రుంబునందు, సేతువునిమించు
నరః=వానరుడు; మయి=నాయనము; సముద్రంబునందు, సేతువునిమించు
న; సేతుం=సేతువును; కరోతు=గాక; ఆసేతువునుమునుగకుండనేను
చేయుగాక. అహం=నేను; తం=ఆ ధరించెదను; ఇతండు, తండ్రియంతటి
సేతువును; ధారయిష్యామి=ధరించె వాడు. అని, సముద్రండు, రాము
డను. ఏషః=ఇతండు; పితా=తండ్రి; య తోజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవమక్రో దధి నకష్ట స్సమర్థాయ నలస్తదా. ౪౫

అబ్రవీ ద్వా నర శ్రేష్ఠో వాక్యం రామం మహాబలః

టీక|| ఉదధిః=సముద్రండు; ఏవం=తే=చెప్పెను.
ఇట్లు; ఉక్త్వా=చెప్పి; నస్తః=పోయె సముద్రండ్రి ప్రకారముచెప్పి, గుంత
న. తదా=అప్పుడు; మహాబలః=అధి సంతపితండుయ్యెను; అప్పుడు, వా
కమయినబలముగల; వానరశ్రేష్ఠః=వా ఎరోత్తముండును మహాబలుండు నగు
నరోత్తముండు; నలః=నలుండు; నలుండులేచి, రాముంబొచ్చి, యిమా
సమర్థాయ=లేచి; రామం=రాము టంజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
నిగూచి; వాక్యం=మాటను; అబ్రవీ

అహం సేతుం కరిష్యామి విస్తీర్ణే వరుణాలయే. ౪౬

పితృ స్సామర్థ్య మాస్థాయ త స్త్వమాహ మహాదధిః

శ్రీమ ద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౩౫౫

స ౨౨

ఓక॥అహం=నేను;పితుః=తండ్రి	చెప్పచున్నాడు.
యొక్క; సామర్థ్యం=శక్తిని; ఆస్థా	నేను, నాతండ్రియొసంగిన సామ
య=అధిష్టించి;విస్తీర్ణం=విశాలమ	ర్థ్యంబునవలంబించి, విశాలంబగు స
యి; వరుణులయే=సముద్రమున	ముద్రమునందు నేతువుంగిట్టెను, స
దు; నేతుం=నేతువును; కిరిష్యామి=	ముద్రుడు, యథార్థముంజెప్పరా
చేసెదను. మహాదధిః=సముద్రండు;	ను. అని, తాత్పర్యము.
తత్త్వం-యథార్థమును; ఆహం=	

దండవ వరో లోకే పురుషస్యేతి మేమతి. ౪౭

ధిక్ శూమా మకృతజ్ఞేషు సాంత్యం దాన మపాపివా

ఓక॥లోకే=లోకమునందు; పురు	యమున గూచికాని; ధిక్ = దహిం
షస్య=పురుషునకు; ద.పివ=దండో	పటటుయగుగాక.
పాయమె; వరం=ప్రేమము. ఇం=అని;	లోకమునందు, బురుషుండుదండో
మే=నాయొక్క; మతిః=మతము. అస్తి	పాయమునే ప్రయోగించవలయుననినా
తజ్ఞేషు=కృష్ణులుగాని వాలయం	గభిపాయము; కృష్ణులు గానివారి
దు;శూమాం=పిరుగుగూచిక; సాం	వలయు. యి, పీమయ, సామదా
త్యం=సామ్యపాయమున గూర్చిగా	నోపాయంబులనుబడి రావు.
ని;అథ=ఇంక; దానమపివా=దానోపా	అని, తాత్పర్యము.

అయంహి సాగరో భీమ స్సేషుకమకదికృతయా. ౪౮

దదా దండభయా ద్దాధం రాఘవామ మహిదధిః

ఓక॥సాగరం=సగరునిచేద్రవ్యింపబడి	ణమునుబాడనిచ్చుచేత; రాఘవాయ=
స;భీమః=భయంకరుండగు;అయం=ఈ	రామమితకు; గాధం= మిట్టను; ద
మహిదధిః=మహాసముద్రము;దండ	దా=ఇచ్చెను.
భయాత్=దండను పలనిభయంబువలన;	భయంక రా కారుండగు నీసము
నేతుకమకదికృతయా=నేతునిమా	ద్రుండు, సగరునిచేవధికంబుండయ్యె

గృతజ్ఞత లేక, రాముండుదండించునను | రామునకుస్థలంబొసంగెను.
భయంబున, సేతునిమాణింబునకై, | అని, తాత్పర్యము.

మమ మాతృ ర్వకో దత్తో మందరే విశ్వకమణా. ౪౯

టీక|| మందరే = మందరపర్వతమునం | మందరపర్వతంబున, విశ్వకమణా
దు; విశ్వకమణా = విశ్వకమణేత; | నాతల్లికి, వరంబొసంగెను.
మమ = నాయొక్క; మాతృ = తల్లికి; | అని, తాత్పర్యము.
వరః = వరము; దత్తః = ఇచ్చిబడినది.

ఔర సస్తస్య పుత్రోహం సదృశో విశ్వకమణా

టీక|| అహం = నేను; తస్య = ఆవిశ్వ | మానుండను.
కమణ్యొక్క; ఔరసః = ముఖ్యుడ | సేనా విశ్వకమణకౌరస పుత్రుండ
యిన; పుత్రః = కుమారుండను. విశ్వకి | ను; శిల్పవిద్యలందు, విశ్వకమణకుసమా
మణా = విశ్వకమణతో; సదృశః = స | నుండను. అని, తాత్పర్యము.

సప్రబ్రాహ్మ మనుక్తోవై ప్రబ్రాహ్మ మాత్మనోగుణాత్, ౫౦

టీక|| అహంశాపి = నేనును; అను | మఱియెవ్వగునుజెప్పవారు లేకుం
క్తోవై = చెప్పబడనివాడనైయే, అన్త | పునప్పుడు, సేతుమాత్రము, నాగుణం
నః = నాయొక్క; గుణాత్ = గుణంబు | బలంజెప్పకొనువాడనుగాను.
లను; సప్రబ్రాహ్మ = చెప్పదు. | అని, తాత్పర్యము.

సమర్థః శ్చాప్యహం సేతుం కతుంవై వరుణాలయే

టీక|| అహం = నేను; వరుణాలయే = | ము); సమర్థః = సమర్థుండను.
సముద్రమునందు; సేతుం = సేతువు | నేను, సముద్రంబున, సేతువును ని
ను; కతుంశాపి = చేయుటకును; | వికంపగలను. అని, తాత్పర్యము.
("వై") (అయిది వాదపూరితార్థం

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము.

3౫౭

స ౨౨

స్తాఠో స్త్యహమేతేన తత్త్వమాహ మహాభిః. ౫౧

టిక॥అహం=నేను; ఏతేన = ఈసః చెప్పుచున్నాఁడు.

ముద్రునిచేత; స్తాఠోః=క్షాపకవలన సమమండు, యథార్థంబుఁ జె
బడినాను. మహాదధిః = సముద్రం ద్వారా; నాకును జ్ఞాపక వలన వార
డు; తత్త్వం=యథార్థమును; అహం = ఁ. అని, తాత్పర్యము.

కామ మద్యైవ బద్ధంతు సేతుం వానరపుంగవాః

టిక॥వానరపుంగవాః= వానరశ్రేణి ఇచ్చయుండు నేని, యిప్పుడె, వాన
పులు; అద్యైవ=ఇప్పుడే; కామం=య దులు, సేతునిమాఁగనన్నాహంబు సే
ధేవముగా, సేతుం=సేతువును; బద్ధం యుదురుగాక. అని, వలండు చెప్పెను.
తుం=కట్టుదురుగాక. అని, తాత్పర్యము.

తతో తిస్యస్థా రామేణ సర్వతో హరియాధపాః. ౫౨

అభిపేతు మహావిరగ్యం హృష్టా శ్చ తనహస్రశః

టిక॥ తతః = అంత; హరియాధరగ్యం=మహావనమును; అభిపేతుః=
పాః= వానరోత్తములు; సర్వతః= పొందిరి.
అంతటను; రామేణ=రాముఁడచేత; అ అంత, వానరోత్తములు, రామసి
తిస్యస్థాః=నియోగించఁబడినవారలై ; యోగంబునఁ, బరమసంతుష్టులయి, ల
హృష్టాః = సంపించినవారలై ; శ్చ తలపిలుగాగుంపుచేర, యడవులకుం
తనహస్రశః=లక్షలలక్షలుగా; మహాబోయిరి. అని, తాత్పర్యము.

తేన గాన్నగసంకాశాశ్చ ఖామ్యగగణషణ్డభాః. ౫౩

బభంజు ర్వానరాస్తత్ర ప్రచక్రఘృశ్చ సాగరమ్

టిక॥ తత్ర = అట్లు; నగసంకా ఖామ్యగగణషణ్డభాః=వానరసమూహ
కాః=పర్వతములతోసమానులును; శ్చ ములలోశ్రేష్ఠులును; తే=ఆ; వానరాః=

వానరులు; సగాఁ = వృక్షములను; బ	అనఁ, బర్వతాకామలగునావాన
ధంజుఁ=విడిచిరి. సాగరిం= సముద్ర	కోతములు, అడవులందునావావిధవ
సగూఁచి; ప్రదక్షిణశ్చ= ఆకషిణం	క్షుంబులంబెఱికి, సముద్రంబునంజేర్చిరి.
చిరియు.	అని, తాత్పర్యము.

తే సాలైశ్చ శ్చ కర్తే శ్చ ధవైశ్చ తైశ్చ వానరాః. ౫౪

కటశై రజఃనై సాలై స్తీలకై స్తీమశై రపి

చిలైశ్చ సప్తజ్యేష్ఠ కర్తి కారైశ్చ పుష్పితైః. ౫౫

చూతైశ్చ శోకవృక్షైశ్చ సాగరిం సమపూరయన్

టిక తే=ఆ; వానరాః=వానరులు; 'చెట్లచేతను; అశోకవృక్షైశ్చ= అశో	
సాలైశ్చ=మట్టిచెట్లచేతను ; అశ్చ	=వృక్షములచేతను; సాగరిం= సముద్ర
కర్తేశ్చ=భద్రమర్దిచెట్లచేతను; ధవైః=	మున; సమపూరయన్=నిండించిరి.
చండ్రశైలైశ్చ=చంద్రశైలచేతను; కంఠైశ్చ=వెదుళ్లచే	ఆవానరులు, కట్టు, చచ్చిచెట్లను ఇను
తను; కటశై= కొండలచెట్లచేతను;	మర్దిచెట్లను, ఏలుమర్దిచెట్లను, చండ్రచె
అజఃనైః= ఏలుమర్దిచెట్లచేతను; తా	ట్లను, వెదుళ్లను, కొండమల్లచెట్లను,
స్తీః=తాటిచెట్లచేతను ; తీలకైః=	తాటిచెట్లను, బొట్టుగుచెట్లను, దిమిశ
బొట్టుగుచెట్లచేతను; తీమశైః=	వృక్షములను, చిత్తవృక్షములను, ఏ
మిశవృక్షములచేతను; చిలైశ్చ=మా	డాకులయఱిచెట్లను, పుష్పితముల
తేమచెట్లచేతను; సప్తజ్యేష్ఠ= ఏ	కొండగోగుచెట్లను, మామిడిచెట్ల
డాసులనురంటి చెట్లచేతను ; పుష్పి	లు, అశోకవృక్షములను! దీనికొనవచ్చి,
తైః=పూచిరి; కర్తికారైశ్చ= కొండ	సముద్రంబునిండించిరి.
గో.గుచెట్లచేతను; చూతైశ్చ=మామిడి	అని, తాత్పర్యము.

సమూలాంశ్చ విమూలాంశ్చ పాదపాఠ హరిసత్తమ. ౫౬

ఇంద్రకేతూ నివోన్యమ్య ప్రజహు హారయస్తూన్

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౩౫

స ౨౨

టీక హరిసత్తమాః=వానరశ్రేష్ఠులు; హరయః=వానరులు; సమూలాంశ్చ=వేళ్లతోఁగూడినవృక్షములు; విమూలాంశ్చ=వేళ్లులేనట్టి; పాంశ్చ=వృక్షములను; ఇంద్రకేయూవ=ఇంద్రధ్వజములనువలె; ఉద్యమ్య=ఎత్తి; తరూం=వృక్షములను; ప్రజ	హుః=పడవేసిరి. ఆవానరౌత్తములున్నతంబులంగొప్పిటిని సమూలంబులుగాను గొప్పిటినివిమూలంబులుగాను, బెరికి, యింద్రధ్వజంబులంబులెవలెవైకెన్నీ, సముద్రంబునంబడవైచిరి. అని, తాత్పర్యము.
---	--

తాలాం దాడిమగుల్మంశ్చ నారికేళాం విభీతకాం. ౫౭
వకుళాం ఖదిరాం సింహాం సమాజహృన్ స్సమంతతః

టీక వానరాః(అధ్యాహృతము)=వానరులు, సమంతతః=అంతటను; తాలాం=తాటికెట్లును; దాడిమగుల్మంశ్చ=దాడిమచెట్లును; నారికేళాం=తెంకాయచెట్లును; విభీతకాం=తొండ్రుచెట్లును; వకుళాం=పొగడచెట్లును; ఖదిరాం=తుమ్మచెట్లును; సింహాం=	వేచెట్లును; సమాజహృః=కొనవచ్చిరి. ఆవానరులు, తాటికెట్లును దాడిమవృక్షంబులను తెంకాయచెట్లును, తొండ్రుచెట్లును పొగడచెట్లును, తుమ్మచెట్లును, సింబువృక్షంబులను, కీసకొనవచ్చి, సముద్రంబునంబడవైచిరి. అని, తాత్పర్యము.
--	---

హస్తీ మాత్రా నృహకాయాః పాషాణాంశ్చ మహాబలాః. ౫౮
పర్వతాంశ్చ సముత్పాట్య యంత్రైః పరివహంతివ

టీక మహాకాయాః=గొప్పశరీరముగలవారలును; మహాబలాః=అధికమయిన బలముగల వారలునగు వారులు; హస్తీమాత్రాం=ఏనుఁగంతటిపిమాణముగల; పాషాణాంశ్చ=	తాళ్లను; పర్వతాంశ్చ=కొండలను; సముత్పాట్య=పెల్లగించి; యంత్రైః=యంత్రంబులచేత; పరివహంతివ=కొనపోయిరియు. మహాకాయులును మహాబలులునగు
---	--

వానరులు, ఏనుంగంతటి ప్రమాణముగ త్రంబుల చేగొనిపోయిరి.
 లక్షాల్లనుబర్వతంబులనుంబెఱికి, యి | అని, తాత్పర్యము.

ప్రక్షిప్తమాణై రచలై స్సహసా జలముత్థితమ్. ౫౯
 సముత్పత్త త మాకాశ ముపాసర్ప తత స్తతః

టీక॥ ప్రక్షిప్తమాణైః = వేయబడ	అకాశమునందు; ఉపాసనాశ్చ = వ్యా
చున్న; అచలైః = పర్వతములచేత; స	పించినది.
హసా = తటాలున; జలం = నీరు ; ఉత్థి	సముద్రంబులవర్వతంబులంబడవేయ
తం = ఎగిరినది. సముత్పత్తతం = ఎగిరిన	టచే, జలంబుపైకెగిరి, యాకాశంబున,
దై; తత స్తతః = అంతనంత; ఆకాశం =	నవ్వుటచ్చట, వ్యాపించినది.

సముద్రం ఓ భయామాను ర్వానరాశ్చ సమంతతః. ౬౦

టీక॥ వానరాః = వానరులు; సమం	అప్పుడు, వానరులు, సముద్రంబు
తతశ్చ = అంతటను; సముద్రం = సము	నంతయుత్పత్తితంబుగావించిరి.
ద్రమును; ఓ భయామానుః = కలఁత	అని, తాత్పర్యము.

పెట్టిరి.

సూత్రాణ్యన్యే ప్రగృహంతి వ్యాయతం శతయోజనమ్

టీక॥ అన్యే = మఱికొందఱు; శత	కొందఱు, ఎచ్చుతకటవలుగలుగ
యోజనం = సూత్రామడలు; వ్యాయ	కుండుటకై, సూత్రయోజనంబులునిడు
తం = ఈడ్వండునట్లుగా; సూత్రా	వయన, సూత్రంబులంబట్టుకొనిరి.
ణి = దారములను; ప్రగృహంతి = ప	అని, తాత్పర్యము.

ట్టుకొనిరి.

దండా నన్యే ప్రగృహంతి విచిన్వంతి తథా పరే. ౬౦

శ్రీ మద్రామాయణము యుద్ధకాండము.

౩౬౦

స ౨౨

టిక్క||అన్యో=మఱికొందఱు ; దం
డా=కొయ్యలను; ప్రగృహ్లాంతి=ప
ట్టుకొనిరి. తథా=అట్లు; అపరే=మ
ఱికొందఱు; విచిన్వంతే= పరిశీంచు
చుండిరి.

కొందఱు, కొలతకొయ్యలంబట్టు
కొనియుండిరి; మఱికొందఱు, ఎద్దుత
కుర-వలుపరిశీంచుచుండిరి.
అని, తాత్పర్యము.

దశయోజన విస్తారం శతయోజన మాయతమ్

నల శ్చక్రే మహాసేతుం మధ్యే నదనదీపతే. ౬౨

టిక్క||నలః= నలుడు ; నదనదీప
తే=నదములకును నదులకునుబ్రదునై
నసముద్రముయొక్క; మధ్యే=నడుమ
ను; దశయోజనవిస్తారం= పదియామ
డల వెడల్పుగలదియు; శతయోజనం=
నూతొమ్మడలు; ఆయతం=నిడుమయిన
దియునగు; మహాసేతుం=గొప్పసేతు

వును; చక్రే=చేసెను.
అట్లు, నలుండు, సముద్రంబునడుమ,
పదియోజనంబుల వెడల్పుగలదియు నూ
టుయోజనంబుల సిద్ధపుగలదియునగు
మహాసేతువునుసమీకరించెను.
అని, తాత్పర్యము.

వానరా శ్చతశ స్తత్ర రామన్యజ్ఞాపురస్సరాః

మేఘాభైః పర్వతానై శ్చ తృణైః కాష్ఠైః బంబంధిరే. ౬౩

టిక్క||త్ర=అందు; రామన్య= రా
మునియొక్క; ఆజ్ఞాపురస్సరాః= ఆ
జ్ఞయె ముందునడచునది గాఁగలవార
లగు; వానరాః=వానరులు; శతశః=
నూలునూలుగా ; మేఘాభైః=
మేఘముయొక్కకాంతివంటికాంతిగల;
పర్వతానై శ్చ=పర్వతశిఖరములచేత
ను; తృణైః=పచ్చికలచేతను; కాష్ఠైశ్చ=

కొయ్యలచేతను; బంబంధిరే=బంధించిరి.
అందు, నలునకు సహాయులయి,
పెక్కు-వానరులు, రామునియాజ్ఞను
శిరసావహించి, మేఘసమానంబులగు
పర్వతశిఖరంబులచేతను దృఢకావ్యంబు
లచేతను, సేతుబంధంబుగావించిరి.
అని, తాత్పర్యము.

పుష్పితాగై శ్రీశ్చ తరుభి స్సేతుం బద్ధంతి వానరాః

టిక॥వానరాః=వానరులు ; పుష్పితాగై శ్రీః=పూచినకొనలుగల; తరుభిశ్చ=వృక్షములచేతను; సేతుం=సేతువును; బద్ధంతి=కట్టిరి.	వానరులు , పుష్పితాగ్రంబులగు వృక్షంబులనుంగూడవేసి , సేతువునునిమింఁచిరి. అని, తాత్పర్యము.
--	--

పాషాణాంశ్చ గిరి ప్రఖ్యాత్ గిరీణాం శిఖరాణిచ. ౬౪
దృశ్యంతే పరిధావంతో గృహ్య వారణ సన్నిధాః

టిక॥గిరిప్రఖ్యాత్=కొండలతో సమానములయిన ; పాషాణాంశ్చ=తాళ్లను; గిరీణాం=పర్వతములయొక్క; శిఖరాణిచ=శిఖరములను ; గృహ్య (గృహీత్వా)=పట్టుకొని ; పరిధావంతః=పరుగెత్తుచున్న; వారణసన్నిధాః=ఏనుగులతో సమానులయిన	వానరులు; దృశ్యంతే = చూడఁబడుచుండిరి. ఏనుగులంతటివానరులు; కొండలంపటితాళ్లను బర్వతశిఖరంబులనుంగొని, పరుగెత్తుచు, జూపరుల కచ్చెరువుగలిగించుచుండిరి. అని, తాత్పర్యము.
---	--

శిలానాం ష్టిప్యమాణానాం శైలానాంచ నిపాత్యతామ్. ౬౫
బధూవ తుముల శ్శబ్ద స్తదా తస్మిన్ మహాబధౌ

టిక॥తదా=అప్పుడు; తస్మిన్=అందు; మహాబధౌ=మహాసముద్రమునందు; శిలానాం=తాళ్లు; ష్టిప్యమాణానాం=వేయఁబడుచుండగాను; శైలానాంచ=కొండలను; నిపాత్యతామ్ (నిపాత్యమానానాం) = వేయఁబడుచుండగాను;	తుములః=దొమ్మియయిన; శబ్దః=ధ్వని; బధూవ=అయినది. అప్పుడుసముద్రంబునఁబెద్దపెద్దతాళ్లనువేయుటచేతను, బర్వతంబులంబడవేయుటచేతను, మహాధ్వనిగలిగినది. అని, తాత్పర్యము.
--	--

కృతాని ప్రథమే నాహ్వా యోజనాని చతుర్దశ. ౬౬

ప్రహృష్టై గజసంకాశై స్త్వరమాణైః స్లవంగమైః

టీక॥ ప్రహృష్టైః = మిక్కిలిసంత
సించినవారలును; గజసంకాశైః = ఏనుం
గులతోసమానులును ; స్త్వరమాణైః =
వేగిర పడుచున్న వారలునగు; స్లవంగ
మైః = వానరులచేత; ప్రథమేన = మొదటి
దైన; అహ్ని = దినముచేత; చతుర్దశ =
పదునాలుగయిన; యోజనాని = ఆమ
డలు; కృతాని = చేయబడినవి.
ఏనుంగునుంబోలె మహాకాయులగు
నావానరులు, పరమసంతోషులయి, మ
హావేగంబున, చొక్కదినంబునఁ, బదునా
లుగుయోజనంబులదూరము, సేతువును
నిమింఁచిరి. అని, తాత్పర్యము.

ద్వితీయేన తథా చాహ్న యోజనానితు వింశతిః. ౬౨

కృతాని స్లవగై స్తూణాం భీమకాయై మహాబలైః

టీక॥ భీమకాయైః = భయంకరమ
యినశరీరముగలవారలును ; మహాబ
లైః = అధికమయినబలముగలవారలున
గు; స్లవగైః = వానరులచేత; తూణాం =
శీఘ్రముగా; తథా = అట్లు; ద్వితీయేన =
రెండవదైన; అహ్ని = దినముచేతను;
వింశతిః = ఇరువదగు; యోజనానితు = ఆ
మడలుమాత్రము; కృతాని = చేయబడి
నవి.
భయంకరాకారులునును మహాబలులు
నగువానరులు, రెండవదినంబున, సెరువ
యోజనంబుల దూరము సేతువునుని
నిమింఁచిరి. అని, తాత్పర్యము.

అహ్న తృతీయేన తథా యోజనాని కృతానితు. ౬౩

త్వరమాణై మహాకాయై రేకవింశతి రేవచ

టీక॥ త్వరమాణైః = వేగి
రపడుచున్న ; మహాకాయైః = గొ
ప్పశరీరముగలవానరులచేత; తథా =
అట్లు; తృతీయేన = మూడవదగు; అ
హ్ని = దినముచేత; ఏకవింశతిః = ఇరు
వదియొక్క; యోజనాన్యేవచ = ఆమడ

<p>లును; కృతాని=చేయబడినవి “తు” ఇరువదియొక్క యోజనంబుల దూర అనునదిపాదపూరణార్థము.</p> <p>మహాకాయులగు, నావానరులు , అని, తాత్పర్యము.</p> <p>అతివేగంబున, మూడవదినంబునందు,</p>	<p>ము, సేతువును నిమింఁచిరి.</p>
---	---------------------------------

చతుర్థేన తథా చాహ్వా ద్వావింశతి రథాపిచ. ౬౯
యోజనాని మహావేగైః కృతాని శ్వరితైః సుతైః

<p>టీక॥ అథ=అంత; తథాచ=అట్లు; మహావేగైః= అధికమయిన వేగముగలవా రలును; శ్వరితైః= వేగిరపడినవారలున గు; సైస్తు= ఆనానరులచేతనే; చతు ర్థేన = నాలవదైన; అహ్వా= దిన ముచేత ; ద్వావింశతిః= ఇరువదిరె డు ; యోజనాన్యపిచ= ఆమడలును;</p>	<p>కృతాని=చేయబడినవి. అంత, నాలవదినంబున, మహావేగు లగునవానరులు, మహావేగంబువహిం చి, యిరువదిరెండు యోజనంబులదూ రము సేతువును నిమింఁచిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

పంచమేన తథా చాహ్వా స్థవగైః షీప్రకారిభిః. ౭౦
యోజనాని త్రయోవింశ త్సువేల మధికృత్యై

<p>టీక॥ తథాచ=అట్లు; షీప్రకారిభిః= శీఘ్రముగాఁజేయునట్టి; స్థవగైః=వాన రులచేత; పంచమేన= ఐదవదగు; అ హ్వా=దినముచేత; సువేలం= సువేలప ర్యతమును; అధికృత్య= హద్దుగాఁజేసి; “తై” అనునదిపాదపూరణార్థము) త్రయోవింశత్ (త్రయోవింశతిః)= ఇ రువదిమూడు; యోజనాని = ఆమడ</p>	<p>లు; కృతాని (అధ్యాహృతము)= చే యబడినవి. శీఘ్రకారులగునావానరులు, ఐదవ దినంబుననువేలపర్యతంబువఱకు, ఇరువ దిమూడుయోజనంబులదూరము సేతు వునిమింఁచి, సేతుబంధకార్యమును, స మాప్తివొందించిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

శ్రీమద్రామాయణము*యందృకాండము.

౩౬౫

స ౨౨

స వానర వరశ్రీమా స్వస్త్వక్ ధృత్వజో ఒలి. ౨౧
బబంధ సాగరే సేతుం యథాచాన్య పితా తథా

టిక అన్య=ఇతః యోగి-; పితా=	గునలండు; సాగరే=సముద్రంబునందు;
తండియగు విశ్వక్రమః; యథా = ఎ	సేతుం=సేతువును; బబంధంకట్టెను.
ట్లొ; తథా=అట్లు; సమర్థః (అధ్యా	తండియుంబో లెల్లవిద్యలందు మ
హృతము)=సమర్థుండగును; శ్రీమాన్=	హాసమర్థుండగును శ్రీమంతుండగుబల
కాంతిమంతుండగును ; విశ్వక్రమాన్	వంతుండును విశ్వక్రమఃపుత్రుండునువా
జః=విశ్వక్రమఃకుమారుండగును; ఒలి=	నరోత్తముండునగునలండు; అట్లుసము
అధికమయిన బలముగల వాండగును;	ద్రమశ్శబ్దము, మహాసేతువునుసమిం
సః=ఆ; వానరవరిః= వానరశ్రేష్ఠుండ	చెను. అని, తాత్పర్యము,

స సలేన కృతస్సేతు సాగరే మకరాలయే. ౨౨

శుశుభే సుభగ స్వీమాన్ స్వాతీపథ ఇవాంబరే

టిక మకరాలయే = మొనశ్శయిని	మకరాలయంబగు సముద్రంబున ,
కిపట్టెన; సాగరే = సముద్రమునందు;	మలసమీతంబయిన, సుందరంబునుశ్రీ
దు; సలేన=నలునచేత; కృతః = చే	మంతంబునగు సముహానేవు, ఆకా
యంబడిన; సుభగః=సుందరమును; శ్రీ	శంబున , సూర్యునిలమధ్యమ మా
మాన్=కాంతిమంతంబునగు; సః=ఆ;	గంబునందలమధ్యమవిధియగు స్వాతీ
సేతుః=సేతువు; అంబరే=ఆకాశము	విధియంబోలె, బ్రకాశించుచుండినది.
నందు; స్వాతీపథఇవ=స్వాతీవిధివలె;	అని, తాత్పర్యము.
శుశుభే=ప్రకాశించెను.	

తతో దేవా స్సగంధర్వా సిద్ధాశ్చ పరమశ్చయః. ౨౩

ఆగమ్య గగనే తస్థు ద్రక్ష్యమామాస్త దద్యుతమ్

టీక॥ తతః=అంత; సగంధర్వాః=తనుః=ఉండిరి.
 గంధర్వులతోఁగూడిన; దేవాః=దేవ అష్టదు, దేవతలును, గంధర్వులు
 తలును; సిద్ధాశ్చ=సిద్ధులును; పరమర్షా ను, సిద్ధులును, మహాఘోషులును, య
 యః=ఉత్తములగుఋషులును; తత్=య్యాశ్చర్యముంజూచుటకై, యచ్చటి
 ఆ; అద్భుతం=ఆశ్చర్యమును; ద్రష్టుకా కివచ్చి, యాకాశంబుననుండిరి.
 మాః=చూడఁగోరినవారలయి; ఆగ అని, తాత్పర్యము.
 మ్యః=వచ్చి; గగనే=ఆకాశమునందు;

దశయోజన విస్తీర్ణం శతయోజన మాయతమ్. ౭౪
 దదృశు దేవగంధర్వా నళసేతుం సుదుష్కరమ్

టీక॥ దేవగంధర్వాః=దేవతలును తుః=చూచిరి.
 గంధర్వులును; దశయోజనవిస్తీర్ణం=దేవతలునుగంధర్వులును మున్నగు
 పదియామడల వెడల్పుగలదియు; శత వారలు, పదియోజనంబులవెడల్పును,
 యోజనం=నూత్రామడలు; ఆయతం=నూత్రయోజనంబులగుపునుంగలయతి
 నిడుపయినదియు; సుదుష్కరం=ఎంత దుష్కరం బయిన నలనిమిత్తం బగు
 మాత్రముచేయనలవిగానిదియు నగు; సేతువుంబూచిరి. అని, తాత్పర్యము.
 నలసేతుం=నలుసిసేతువును; దదృ

ఆప్లవంతః ప్లవంగశ్చ గజాంతశ్చ ప్లవంగమాః. ౭౫

టీక॥ ప్లవంగమాః=వానరులు; ఆ ఉండిరి.
 ప్లవంతః=అభిముఖముగా నెగురుచు; ప్ల వానరులు, ఇటుఅటు, ఎగిరిపోవు
 వంతశ్చ=ఎగురుచును; గజాంతశ్చ=చు, గజింఁచుచుఁ, బరమ సంతోషం
 అటదుచును; ఆసన్ (అధ్యాహృతము)=బుననుండిరి. అని, తాత్పర్యము.

త దచింత్య మసహ్యంచ అద్భుతం రోమహర్షణమ్
 దదృశు స్సర్వ భూతాని సాగరే సేతుబంసధమ్. ౭౬

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౩౬౭

స ౨౨

టీక॥ సహజాతాని = సమస్తభూతంబులును; అచింత్యం = మనంబున నైనను ఎన్నరానిదియు; అసహ్యం = సహింపరానిదియు; అదృశ్యతం = ఆశ్చర్యవహమును; హావహాళం = వెండుకలగగుర్పాటునొందునట్లు చేయునదియునగు; తత్ = అ; సాగరే = సముద్రమునందు; సేతుబంధనం = సేతువు	గట్టుటను; దదృశుః = చూచినవి. మనంబున నైనను జీంతింపనలవిగానిదియు, దుస్సహంబున నాశ్చర్యకరంబును గగుర్పాటునొందించునదియునగు; సముద్రసేతుబంధంబును, సమస్తభూతంబుల సందర్శించినవి. అని, తాత్పర్యము.
---	--

తాని కోటి సహస్రాణి వానరాణాం మహాజసామ్
బద్ధంత స్సాగరే సేతురే జగ్తుః పారం మహాదధేః. ౭౮

టీక॥ మహాజసాం = అధికమయినవరాక్రమముగల; వానరాణాం = వానరులయొక్క; తాని = ఆ; కోటి సహస్రాణి = కోటులయొక్క వేలు; సాగరే = సముద్రమునందు; సేతుం = సేతువును; బద్ధంతః = (లింగవృత్తయమావహము) కట్టుచు; మహా	దధేః = సముద్రముయొక్క; పారం = ఆవలిగట్టును; జగ్తుః = పొందిరి. సేతుబంధంబునందు వ్యాప్యతులయియుండిన, మహాపరాక్రమశాలులగు వానరులు, కోటులకోటులుగా, ముందు, సముద్రదక్షిణపారముంజేరిరి. అని, తాత్పర్యము.
--	--

విశాల స్సుకృత శ్రీమాన్ సుధూమి స్సుసమాహితః
అశోభత మహాసేతు స్సీమంత ఇవ సాగరే. ౭౯

టీక॥ విశాలః = వెడలుపైనదియు; సుకృతః = చక్కగాఁ జేయఁబడినదియు; సుధూమిః = మంచినేలకలదియు; సుసమాహితః = రంధ్రములులేనిదియునగు; మహాసేతుః = గొప్ప సేతువు; సాగరే = సముద్రమునందు; సీమంత ఇవ = పావటవలె; అశోభతః = ప్రకాశించెను. విశాలంబును దృఢబద్ధంబును, శ్రీమంతంబును, మిట్టపల్లములులేనిదియై రంధ్రంబులులేనిదియునగునమృహాసేతువు

సముద్రంబునఁ బాపటవలె బ్రకాశించుచుండినది. అని, తాత్పర్యము.

తతః పారే సముద్రస్య గదాపాణి ర్విభీషణః

పరేషా మభిఘాతాఢా మతిష్ఠ త్వచివై స్సహ. 2౮

టీక|| తతః=అటుపిమ్మటః విభీషణః= షీణపుగట్టునందు; అతిష్ఠత్= ఉండెను. విభీషణుఁడు; గదాపాణి= గదచేతఁగ అంత, విభీషణుండు, గదాపాణియ లవాఁడై; పరేషా= సత్రువులయొక్క; యి, సచివులంగూడి, శత్రువులు మైకొని అభిఘాతాఢా= కొట్టుటకొఱకు; స నవారలసంహరించుటకై, సముద్రదక్షి చివై స్సహ= సుంతులతోఁగూడ; సము గానీరంబునం గాచియుండెను. ద్రస్య= సముద్రముయొక్క; పారే= ద అని, తాత్పర్యము.

సుగ్రీవస్తు తతః ప్రాహ రామం సత్యపరాక్రమమ్

టీక|| తతః=అటుపిమ్మటః సుగ్రీవః= చున్నాడు. స్తు = సుగ్రీవుండుమాత్రము; సత్యప అంత, సుగ్రీవుండు, సత్యపరాక్ర రాక్రమం= సత్యపరాక్రమముగల; రా ముండగురాముంజూచి, యట్లుచెప్పెను మం= రామునిగూర్చి; ప్రాహ=చెప్ప అని, తాత్పర్యము.

హనుమంతం త్వ మారోహ అంగదంచాప లక్ష్మణః. ౨౦

టీక|| త్వం=నీవు; హనుమంతం=హను కుఁగఁగాక. మంతురి; ఆరోహ=ఎక్కుము. లక్ష్మణ నీవు, హనుమంతునారోహింపుము; శ్వాపి=లక్ష్మణుండును; అంగదం= అంగ లక్ష్మణుండు, అంగదునారోహించు చుని; ఆరోహతు(అధౌహృతము)=ఎ గాక. అని, తాత్పర్యము.

అయంహి విభ్రలో వీర సాగరో మకరాలయః

టీక|| వీర=పరాక్రమశాలివగు రా పట్టయిన; అయం=ఈ; సాగరః = స ముండా! మకరాలయః= మొసళ్లయనికి ముద్రము; విభ్రలోహి=విశాలముగదా!

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

స ౨౨

పరాక్రమవంతుండవగు రాముఁ | మీరలునడచివచ్చుటసరిగాదు-
డా!మకరాలయంబగు, సీసమద్రము | అని, తాత్పర్యము-
మిక్కిలియువివాలమయినది, కావున,

వైహాయసౌ యువా మేతౌ వానరౌ తారయిష్యతః. ౮౧

టీక||వై హాయసౌ=ఆకాశమునసం | ఈహనుమదంగదులు,మిమ్ము, నా
చరించునట్టి; వీతౌ=ఈ; వానరౌ= | కాశగమనంబునందీసికొనిపోయి, దాఁ
వానరులు, యువాం=మిమ్ము; తార | టింపఁగలరు- అని, సుగ్రీవుండు, రా
యిష్యతః=దాఁటింతురు- | మునీతోఁజెప్పెను-అని, తాత్పర్యము-

ఆగ్రత స్తస్య నైస్యస్య శ్రీమాన్ రామ స్సలక్ష్మణః
జగామ ధన్వీ ధర్మాత్మా సుగ్రీవేణ సమ్వీతః. ౮౨

టీక||ధన్వీ = మంచితనుస్సుగలవాఁ | తః=ముందట;జగామ=పోయెను.
డును;ధర్మాత్మా = ధర్మఁస్వభావుం | ధనుర్ధరుండును ధర్మాత్ముండు
డును;శ్రీమాన్=అధికమయినకాఁతిగల | నుగ్రీమంతుండునగురాముండు, లక్ష్మ
వాఁడునగు;సలక్ష్మణః=లక్ష్మణుఁతోఁ | ణునిసుగ్రీవునింగూడి, యానైస్యంబునక
గూడిన;రామః=రాముండు;సుగ్రీవేణ= | గ్రభాగంబుననడచెను.
సుగ్రీవునితో;సమ్వీతః=కూడినవాఁడై; | అని, తాత్పర్యము.
తస్య=ఆ;నైస్యస్య=నేనయొక్కఁ;అగ్ర

అన్యే మధ్యేన గచ్ఛంతి పార్శ్వతోన్యే ప్లవంగమాః
సలిలే ప్రపతంత్యన్యే మార్గా మన్యే నలేభిరే. ౮౩

టీక||అన్యే = మఱికొందఱు;మధ్యే | రులు; పార్శ్వతః=ప్రక్కలను;గచ్ఛం
న=నడుమను;గచ్ఛంతి = పోయిరి.అ | తి(అధ్యావృతము)=పోయిరి.అన్యే=
న్యే=ఇతరులయిన;ప్లవంగమాః=వాన | మఱికొందఱు; సలిలే=జలమునందు;ప్ర

పతంతి=పరి. అన్యే=మఱికొందఱు; మాగణం=దారిని; సలేభిరే = పొంద
లైరి.

అప్పుడు, కొందఱు, వానరులు, నడు
మంబోయిరి; కొందఱు పార్శ్వభాగం

బులనడచిరి; కొందఱునడచుటకవకాశ
లేక, జలంబులంబడిలేచిరి; మఱికొం
దఱు వానరులు, మాగణంబుచాలక, తీ
రంబున నెనిలిచియుండి, యటుపిమ్మటం
బోయిరి. అని, తాత్పర్యము.

కేచి వై హేయసగతా స్సుపరాణ ఇవ పుప్లుపుః

టీక|| కేచిత్ = కొందఱు; సుపరాణ
ఇవ = గరుత్మంతులువలె; వై హేయస
గతాః = ఆకాశమునుండలి గమనముగల
వారలై; పుప్లుపుః = దాటిరి.

కొందఱు, వానరులు, గరుత్మంతు
లుంబోలె, నాకాశగమనంబునంబోయి
రి. అని, తాత్పర్యము.

ఘోషేణ మహతా తస్య సింధోర్ధ్వం సముచ్చితమ్. ౮౪
భీమ మంతడకథే భీమా తరంతి హరివాహినీ

టీక|| భీమా = భయంకరమగు; తరం
తీ = దాటుచున్న; హరివాహినీ = వా
నరసేన; తస్య = ఆసేనయొక్క; మ
హతా = గొప్పదగు; ఘోషేణ = ధ్వని
చేత; సముచ్చితం = అధికమయిన;
సింధోః = సముద్రముయొక్క; భీమం =

భయంకరమగు; ఘోషం = ధ్వని; అం
తడకథే = మఱుగుపఱిచెను.
భయంకరంబగు నావానర సేన
దాటుటచేగల్గినమహాధ్వని, సముద్ర
ఘోషంబును, అణగఁగొల్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

వానరాణాంహి సా తీర్థా వాహినీ నశసేతునా. ౮౫
తీరే నివివశే రాజ్ఞా బహుమూలఫలాదకే

టీక|| సా = ఆ; వానరాణాం = వాన
రులయొక్క; వాహినీ = సేన; రా
జ్ఞా = రాజయిన సుగ్రీవుతోఁగూ

జ్ఞా = రాజయిన సుగ్రీవుతోఁగూ
డ, నశసేతునా = నలునసేతువుచేత;

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము. ౩౭౦

స ౨౨

తీర్థా = దాటినదై; బహుమూలఫ
లోదకే = అధికమయినగడ్డలును ఫల
ములును జలమునుగల; తీరే = దక్షిణ
పుగట్టునందు; నివివిశేషా = విడిసినది
గదా.

ఆవాసరసేన, వాసర రాజుండగు
సుగ్రీవునితోఁగూడ, నలనిమిత్తః బగు
నేతువుచే, సముద్రంబుదాటి, అధిక
ముగాఫలమూలములుగలసమద్రదక్షి
ణతరంబునవిడిసినది. అని, తాత్పర్యము.

త దద్భుతం రాఘవకమక దుష్కరం
సమీత్య దేవా స్సహనిధచారజ్ఞైః, ౮౬
ఉపేత్య రామం సహసా మహాషిభి
స్సమభ్యషింఛన్ సుశుభ్రైః జలైః పృథక్

టిక॥దేవాః = దేవతలు; నిధచార
జ్ఞైః స్సహ = నిధులతోనుజారణలతో
నుంగూడ; మహాషిభిః = మహాఘోర
తోఁగూడ; అద్భుతం = అశ్చర్యకరంబు
ను; దుష్కరం = చేయనలవిగానిదియు
నగు; తతః = ఆ; రాఘవకమక = రా
మునికార్యమును; సమీత్య = చూచి ;
సహసా = శీఘ్రమున; రామం = రాము
ని; ఉపేత్య = పొంది; పృథక్ = వేరువే
రుగా ; సుశుభ్రైః = మిక్కిలియుమంగ

ళకరములయిన; జలైః = జలములచే
త; సమభ్యషింఛన్ = అభిషేకించిరి.

దేవతలును నిధులును జారణలు
ను మహాఘోరమును, రామునికిందిక్క
మఱియేవ్వనినింజేయనలవిగానియాశ్చ
ర్యకరంబగు నారామునికార్యంబు. బా
చి, శీఘ్రంబున రామునిద్దకువచ్చి, అ
దలునువేరువేరుగా, మంగళ జలంబు
ల రామునకభిషేకముగావించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

జయ స్వశత్రూన్ నరదేవ మేదిసం
స సాగగాం పాలయ శాశ్వతీ స్సహః. ౮౭
ఇతీవ రామం నరదేవసత్కృతం
శుభై ర్వచోభి ర్వివిధై రపూజయన్

టిక॥నరదేవ = మనుష్యులకుఁబ్రభుండవగురాముడా! స్వశత్రూన్ = నీ

<p>శత్రువులను; జయ= గెలుపుము. శా శ్వతీ=స్థిరములయిన; సమా=సంవ త్సరములు ; ససాగరాం=సముద్రము లతోఁగూడిన; మేదినీ=భూమిని; పా లయ=పాలింపుము; ఇతీవ=ఇట్లు; తే (అధ్యాత్మము)= ఆదేవాదులు; న రదేవసత్కృతం=మనుష్యులచేతను దే వతలచేతను బూజింపఁబడిన ; రా మం=రాముని; శుభైః=మంగళకరముల గు; వివిజైః=నానావిధములయిన ; వ</p>	<p>చోభిః=మాటలచేత; అపూజయన్= పూజించిరి. “నర దేవుండవగురాముఁడా! శత్రు వులనందఱనుజయింపుము ; పెద్దకాల ము, సముద్రాంతంబగు భూమండలము సంతయుంచాలింపుము.” అని, యిట్లు, యాదేవతలుమున్నగువారలు, మనుష్యు లచేతను దేవతలచేతను బూజింపఁడగు రాముని , మంగళవచనంబులం బూ జించిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

ఇత్యాదే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

యుద్ధకాండే, ద్వావింశస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర)

వ్యాఖ్యానంబునందు , యుద్ధకాండద్వావింశస్సర్గః టీక,

ముగిసినది.

(౨౫)

సౌమిని వింశతిసంఖ్యాకాః పాఠాః భావి.

నిమిత్తాని నిమిత్తజ్ఞో దృష్ట్వా లక్షణపూర్వజః
సామిన్రిం సంపద్యజ్య ఇదం వచన ముబవితే. ౧

టీక॥నిమిత్తజ్ఞః = నిమిత్తంబులనె	శుభాశుభ నిమిత్తంబులు చక్కఁ
ఱింగినట్టి; లక్షణపూర్వజః = లక్ష	గాఁడెరిసిన, లక్షణగ్రహంబగు రా
ణనియన్నయగురాముండు; నిమిత్తా	ముండు, కొన్ని నిమిత్తంబులంజూచి,
ని = శకునంబులను; దృష్ట్వా = చూచి;	సంతోషంబునలక్షణం గవుఁగిలింప
సామిన్రిం = లక్షణుని; సంపద్యజ్య =	కొని, యిట్లని, చెప్పెను.
కవుఁగిలింపకొని; ఇదం = ఈ; వచ	అని, తాత్పర్యము.
నం = మాటను; అబవితే = చెప్పెను.	

పరశ్చర్యా దకం భీతం వరాని ఫలవంతిచ

బరౌఘం సం విభజ్యేయం పూర్వ్యా తిస్థామ లక్ష్మ్యే. ౨

టీక॥లక్షణంబులను; ఇతం =	హము గాఁదీచి; తిస్థామ = ఉండవలె.
చల్లని; ఉదకం = జలమును, ది	లక్షణంబుగాఁడనము, తిస్థోదకమునను
ప్రదేశముననుట; ఫలవంతి = ఫలంబులు	చిఫలంబులతోఁగూడిన ఫలంబులుంగల
గల; వరానిచ = వనంబులను; పరశ్చ	ర్యా = శకునంబులను వాసనానము గానేక
హ్య = స్వీకరించి; ఇమం = ఈ; బరౌఘం =	అదుకొని, సేవలవంతెయు, విభజించి,
సేనాసమూహమును; సంవిభజ్య =	గరుడపూర్వంబుగాఁదీచి, స్వరంబు
చక్కఁగా విభజించి; పూర్వ్యా = పూర్వ	గానుండము. అని, తాత్పర్యము.

లోకక్షయకరం భీమం భయం శత్ర్య మ్యపస్థితమ్

నిబహుణం ప్రవీరాణా మృతవానరరక్షసామ్. ౩

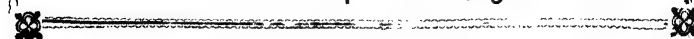
<p>టిక॥ ప్రవీరాచాం=మిక్కిలియుంబు రాక్రమశాలులగు ; ఋతువానరరక్ష సాం=భల్లూకంబులయొక్కయువానరు లయొక్కయురాక్షసులయొక్కయు;ని బర్హణం=వధరూపమయిన;లోకక్షయ కరం=జననాశముగలిగించునదియు; భీ మం=భయంకరమునగు;భయం=భయ</p>	<p>మును;ఉపస్థితం = సమీపించినదాని గా;పశ్యామి=చూచుచున్నాను. మహాపరాక్రమశాలులగు,భల్లూక వానరులునురాక్షసులును, అనేకులు,వ ధింపఁబడుదురు; అట్లు జననాశకరంబ గు,మహాభయంబువాటిల్లుననితోచుచు న్నది.అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

వాతాశ్చ కలుషా వాంతి కంపతేచ వసుంధరా
పర్వతా గ్రాణి వేపంతే పతంతిచ మహీరుహః. ౪

<p>టిక॥వాతాశ్చ=వాయువులును; క లుషాః=భయంకరములయి;వాంతి=వీ చుచున్నవి. వసుంధరావ=భూమియు; కంపతే=వడఁకుచున్నది. పర్వతాగ్రా ణి=పర్వతశిఖరంబులు; వేపంతే=వడఁ కుచున్నవి. మహీరుహః=వృక్షములు</p>	<p>ను;పతంతి=పడుచున్నవి. వాయువుభయంకరముగా వీచుచు న్నది; భూమియేవడంకుచున్నది;పర్వ తశిఖరంబులునుగంపించుచున్నవి;వృక్షం బులాకస్తికముగావిడిగిపడుచున్నవి. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

మేఘాః క్రవ్యాదసంకాశాః పరుషాః పరుషస్వనాః
క్రూరాః క్రూరం ప్రవహంతి మిశ్రం శోణితబిందుభిః. ౫

<p>టిక॥ క్రవ్యాదసంకాశాః = గద్దల తోసమానములయినవియు;పరుషాః= చూడఁగూడనివియు;పరుషస్వనాః=భ యంకరములయినధ్వనులుగలివియు ; క్రూరాః = భయంకరములునగు; మే ఘాః=మేఘములు; క్రూరం= భయం కరమగునట్లుగా ; శోణితబిందుభిః=నె</p>	<p>త్తురుబిందువులచే; మిశ్రం=కలసినజల మును; ప్రవహంతి=కురియుచున్నవి. మేఘంబులు,గృధ్రశ్వేనాదివణకం బులయి, పరుషంబులయి, భయంకర ధ్వనులయి, భయంకరంబులయి, రక్త బిందుమిశ్రంబుగా , వర్షించుచున్నవి. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

రక్తచందనసంకాశా సంధ్యా పరమదారుణా

జ్వలతః ప్రతపత్యైశ దాదిత్యా దగ్నిమండలమ్. ౬

టీక||సంధ్యా=సంధ్య; రక్తచందన సంకాశా=రక్తచందనముతో సమానమయి; పరమదారుణా=మిక్కిలియు భయంకరమయి; భవతి(అధ్యాహ్నము)=ఉన్నది. జ్వలతః=మండుచున్నది; అదిత్యాత్=సూర్యునివలన; ఏతత్=ఈ; అగ్నిమండలం=సింహులసమూహము; ప్రతపతి=కాల్చుచున్నది. సంధ్య, రక్తచందనవర్ణంబయి, యతిభయంకరముగానున్నది; సూర్యుండు, జ్వలించుచు, సింహులను గురిపించుచున్నాడు. అని, తాత్పర్యము.

దీనా దీనస్వరాః క్రూరా స్సర్వతో మృగపక్షిణః

ప్రత్యా దిత్యం వినదకంఠి జనయంతో మహద్భయమ్. ౭

టీక||మృగపక్షిణః=మృగంబులును బిళ్ళలును; దీనాః=దైన్యంబునొందినవై; దీనస్వరాః=దుఃఖతంబగుధ్వనిగలవై; క్రూరాః=భయంకరంబులయి; మహత్=అధికమయిన; భయం=భయమును; జనయంతః=కలిగించుచు; సర్వతః=అంతటను; ప్రత్యాదిత్యం=సూర్యునకెదురుగా; వినదకంఠి=అటచుచున్నవి. మృగంబులును బిళ్ళలును, దీనంబులయి, భయంకరంబులయి, సూర్యునకెదురునిలుచుండి, దీనస్వరంబున నడుచుచు, మహాభయంబును సూచించుచున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

రజన్యా మప్రకాశస్తు సంతాపయతి చంద్రమాః

టీక||రజన్యా=రాత్రియందు; చంద్రమాః=చంద్రుడు; అప్రకాశః=తిమిసించుచున్నాడు. సంతాపయతి=చున్నాడు. అని, తాత్పర్యము.

కృష్ణరక్తాంశుపర్యంఠో లోకక్షయ ఇవోదితః. ౮

హ్రస్వోర్థాయో ప్రశస్తశ్చ పరివేష స్ఫులోహితః

టీకః కృష్ణరక్తాంశుపర్వంతః = నల్ల చూడఁబడుచున్నది.
 నికాంతులును పట్టుకాంతులును గొనలం సూర్యనిచుట్టును, అంతంబునందు
 గలదియు; సులోహితః = మిక్కిలియు నల్లనికీరణంబులుగలదియు, దానికివెను
 నెట్టునిదియు; హ్రస్వః = చిన్నదియు; కఠింఁచెమెట్టునికీరణములు గలదియు
 రూక్షః = భయంకరమయినదియు; అ నడుమమిక్కిలియు నెట్టుగా నుండునది
 ప్రశస్తశ్చ = అప్రసిద్ధంబును; లోకక్ష యు హ్రస్వంబును భయంకరంబును
 నేష = లోకనాశమునందు; ఉదితృ ఇదివలెన్నుండను జూడఁబడనిదియు
 వ (స్థితః) = ఉపయించిన పరివేషము బలియకాలంబునందుగల్గుపరివేషము
 వలెనున్నదియనగు; పరివేషః = సూ వలెనున్నదియనగు, పరివేషముచూప
 ర్యునకుఁజుట్టునీరొడినమండలము, గా ట్టుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.
 లిగుడి; దృశ్యతే (అధ్యాహృతము) =

అదిత్యే విమలే నీలం లక్ష్మ లక్ష్మణ దృశ్యతే.

టీకః లక్ష్మణ = లక్ష్మణుడా! విమ లక్ష్మణుడా! మతియు, నిమలంబ
 లే = నిమలమయిన; అదిత్యే = సూ గుసూర్యమండలంబునడుమ, నల్లనికళం
 ర్యునియందు; నీలం = నల్లని; లక్ష్మ = చి కంబుగాన్పించుచున్నది.
 హ్నము; దృశ్యతే = చూడఁబడుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.

రజసా మహతాచాపి నక్షత్రాణి హతానిచ

యుగాంతమివ లోకా గాం పశ్య శంసంతి లక్ష్మణ. ౧౦

టీకః లక్ష్మణ = లక్ష్మణుడా. నక్ష యునై; లోకానాం = లోకములయొ
 త్రాణిచాపి = నక్షత్రములును; మహా క్ష; యుగాంతం = ప్రలయమును; శం
 తా = అధిమయిన; రజసా = చూలిన్య సంతీవ = చెప్పుచున్నట్లున్నవి. పశ్య =
 ముచేత; హతానిచ = కొట్టబడినవి చూడుము.

లక్ష్మణుడా! నత్సంబులును, మి నట్లునూచించుచున్నవి, చూడుము.
కిరిలియుమలిసంబులయి, కాంతిహీనం అని, తాత్పర్యము.
బులయి, లోకంబులకుఁబ్రళయముగల్గు

కాకా శ్చేనా స్రథా గృధ్రా నీచైః పరిపతంతిక
శివా శ్చిప్య శివా న్నాచా న్నదంతి సునుహా భయాన్. ౧౧

టీక॥ కాకాః = కాకులును; శ్చేయిన; నాచాన్ = ధ్వనులను; నదంతి =
నాః = డేగలును; తథా = అట్లు; గృధ్రానించుచున్నవి, చేయుచున్నవనుట.
ధ్రాః = గద్దలును; నీచైః = నీచపక్షులచే కాకులును డేగలును గద్దలునునున్న
త; పరిపతంతిక = పడుచున్నవియు. శి గుబలవంతంబులగు పక్షులు, దుర్బలప
వా శ్చిప్య = నకిరిలును; సునుహాభ త్సులచేఁగూలుచున్నవి; నకిరిలు, భ
యాన్ = మికిరిలియునధికమయినభయ యంకరంబులగు నమంగశ్చధ్వనులం గా
ముగల; అశివాన్ = అమంగశకరముల వింపుచున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

తైలై శ్శూరైశ్చ ఖడ్గైశ్చ విస్ఫుటైః కపిరాక్షసైః
భవిష్యత్సా పృతా ధూమి మాంసశోణితకర్దమా. ౧౨

టీక॥ ధూమిః = ధూమి; కపిరాక్షసైలదు.
సైః = వానరుల చేతను రాక్షసుల చేతను; ధూమియంతయు, వానర రాక్షసు
విస్ఫుటైః = ప్రయోగింపఁబడిన; తై లాంఛిరులపయింబ్రయోగించుకొను
లైః = పర్వతముల చేతను; శూలైశ్చ = పర్వతంబుల చేతను శూలఖడ్గాద్యాయు
శూలముల చేతను; ఖడ్గైశ్చ = కత్తులచే ధంబుల చేతనుంగప్పఁబడి, ర క్తమాంస
తను; అపృతా = కప్పఁబడినదై; మాంస పూర్ణంబు గాఁగలదు.
శోణితకర్దమా = మాంసమును నెత్తు అని, తాత్పర్యము.
రునుబురదగాఁగలది; భవిష్యతి = కాఁగ

క్షీప్ర మద్యైవ దుర్ధమాం పురీం రావణపాలితామ్

అభియామ జవేనై వ సర్వతో హరిభి ర్వృతాః. ౧౩

టిక క్షీప్రం=శీఘ్రముగా; అద్యై	అభియామ=పోవుదము.
వ=ఇప్పుడె; సర్వతః=అంతటను; హరి	మనమింక జాగునేయరాదు; ఇప్పు
భిః=వానరులచేత; వృతాః = పరివే	డె, శీఘ్రంబున, వానరులనందఱుగూడి,
ప్తింపఁబడినవారలమయి ; జవేనైవ=	వేగంబున, దుర్భావంబగు రావణుని
వేగముచేతనె; దుర్భావాం = ఎది	లంకాపురికింబోవుదము. అని, రాముం
రింపఁనలవిగానిదియు ; రావణపాలి	డు, లక్ష్మణునితోఁజెప్పెను.
తాం=రావణునిచేఁ బాలింపఁబడినది	అని, తాత్పర్యము.
యునగు; పురీం= లంకాపురినిగూర్చి;	

ఇత్యేవ ముక్త్యా ధర్మాత్తా ధన్వీ సంగ్రామహర్షణః
ప్రతస్థే పురతో రామో లంకా మభిముఖో విధుః. ౧౪

టిక ధర్మాత్తా=ధర్మస్వభావుండు	ముందుగా; ప్రతస్థే=పోయెను.
ను; ధన్వీ=మంచిదనుస్సుగలవాఁడును;	ధర్మాత్ముండును యుద్ధప్రియుం
సంగ్రామహర్షణః= యుద్ధమునందు	డును సమర్థుండునగురాముండు, ల
సంతోషముగలవాఁడును; విధుః=సమ	త్క్షణులతోనిప్రకారమునంజెప్పి, ధనుర్ధ
ర్థుండునగు; రామః=రాముండు; ఇ	రుండై, లంకాభిముఖుండై, వానరపై
తి=అని; ఏవం=అట్లు. క్త్వా=చెప్పి ;	న్యంబులకుముందటంబోయెను.
లంకాం=లంకను. అభిముఖః =	అని, తాత్పర్యము.
ఎదురుముగముగ. కైః పురతః =	

స విభీషణసుగ్రీవా స్తత స్తే వానరహః
ప్రతస్థితే వినదకంఠో నిశ్చితా ద్విషతాం వధే. ౧౫

టిక తతః= అటుపిమ్మట; సవిభీష	తోనుండుడిన; తే = ఆ; వానరహః
ణసుగ్రీవాః= విభీషణునితోనుసుగ్రీవుని	భాః=వానరక్రేమలు; ద్విషతాం = శ

త్రువులయొక్క; వధే = చంపుటయందు; నిశ్చితాః = నిశ్చయముగలవారలై; వినదఁకంతః = అటచుచు; ప్రతస్థిరే = పోయిరి.

అంత, విభీషణుండును, సుగ్రీవుండు

సుమున్నుగా, వానరోత్తములందఱు, శత్రువధంబువిషయమయి, నిశ్చితవృద్ధయలయి, సింహనాదంబులు సేయించు, బోయిరి. అని, తాత్పర్యము.

రాఘవస్య ప్రియాఢకంతు ధృతానాం వీర్య శాలినామ్
హరీణాం కర్మచేష్టాభి స్తుతోష రఘువుంగవః. ౧౬

టీక||రఘువుంగవః = రాముండు; తుతోష = సంతోషించెను.

ధృతానాం = ధైర్యవంతులును; వీర్యశాలినాం = పరాక్రమముచేఁబ్రకాశించువారలునగు; హరీణాం = వానరులయొక్క; రాఘవస్య = రామునియొక్క; ప్రియాఢకంతు = సంతోషనిమిత్తమై; కృతాభిః (అధ్యాహృతము) = చేయఁబడిన; కర్మచేష్టాభిః = కార్యచేష్టలచేత;

రామునకు సంతోషంబు గలుగవలయునని, ధైర్యవంతులును పరాక్రమవంతులునగు వానరులు చేయునట్టి, తోఁకలువిసరుట మొదలగునుత్సాహచేష్టలంబూచి, రాముండు, సంతోషించెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాపే, శ్రీమద్రామాయణే, అదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, త్రయోవింశస్సకః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రీ
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండ త్రయోవింశస్సకః టీక,
ముగిసినది.

(అవి)

చ తు ర్వింశత సర్వ ప్రారంభః-

సా వీరసమితీ రాజ్ఞా విరరాజ వ్యవస్థితా

శశినా శుభనక్షత్రా పౌణమాసీవ శారదీ. ౧

టీక॥ రాజ్ఞా = రామునిచేత; వ్యవస్థితా = పౌణమాసీవతె; రరాజ = ప్రకాశించెను.
 తా = అధిష్ఠింపబడిన; సా = అ; వీరసమితీ = రామాధిష్ఠితంబయిన యానానరవీ
 తి = వీరసమూహము; శశినా = చంద్రురసేన, చంద్రునితోనా స్పృశుచున్న శుభన
 నిచేత; వ్యవస్థితా (అధ్యాహృతము) = రసేన, చంద్రునితోనా స్పృశుచున్న శుభన
 అధిష్ఠింపబడిన; శుభనక్షత్రా = మంగక్షత్రసహితంబగు శారదపౌణమాసీ
 శకరమగు నక్షత్రముగల; శారదీ = యుంబోలె, నంతయుంబ్రకాశించిన
 శరద్భతువునందలి; పౌణమాసీవ = ది. అని, తాత్పర్యము.

ప్రవచాలచ వేగేన త్రస్తాచైవ వసుంధరా

పీడ్మనానా బలౌఘేన తేన సాగరవర్చసా. ౨

టీక॥ వరాచ = భూమియు; వేగముచేత; ప్రవచాల = చలించెను.
 సాగరవర్చసా = సముద్రముయొక్క సముద్రముంబోలె నపరిచ్ఛిన్నమ
 కాంతివంటికాంతిగల; తేన = అ; బయిన యానానర సైన్యముచే బీడింప
 లౌఘేన = సేనాసమూహముచేత; పీబడి, భూమి, గడగడవడంకినది.
 డ్యమనా = పీడింపబడుచున్నదై; త్ర అని, తాత్పర్యము.
 స్తాచైవ = శ్రమపడినదియై; వేగేన =

తత శ్శుశ్రువు రాక్షోశం లంకాయాం కాననౌకసః

భేరిమృదంగసంఘమ్ తుమంజు రోమహర్షణమ్. ౩

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము.

౩౮౦

స ౨౪

టిక॥తః=అటుపిమ్మట; కాననౌ
కసః=వానరులు; లంకాయాం=లంక
యందు; తుములం= దొమ్మియైన
దియు; రౌమహర్షణం= వెండుక
లగగుపాఠటవొందునట్లు చేయునది
యును; భేరీమృగంగసంఘుష్టం= భే
రులయొక్కయుమ్మదంగములయొక్క
యు ధ్వనిని; ఆక్రోశం=సైనికుల య

అవును; శుశ్రువుః=వినిరి.
అంత, సేనానివేళంబయినపిమ్మట,
వానరులకు, లంకలోనుండి, గగుర్పా
టువొందించునదియుఁ దుములంబునగు
భేరీమృగంగంబులధ్వనియు, సైనికుల
యాకోశంబును, వినివచ్చినవి.
అని, తాత్పర్యము.

బహువు సేన ఘోషేణ సంహృష్టా హరియాధపాః

మృణమ్యమాణౌ స్తం ఘోషం వినేదు ర్హోషవత్తరమ్. ౪

టిక॥హరియాధపాః= వానరశ్రే
ష్టులు; తేన=ఆ; ఘోషేణ=ధ్వనిచే
తఃసంహృష్టాః= సంతసించినవారలు;
బహువుః=అయిరి. తం=ఆ ; ఘో
షం=ధ్వనిని; అమృష్యమాణౌ=పిర్వ
నివారలై; ఘోషవత్తరం= అధికమ
యినధ్వనిగల్గునట్లుగా; వినేదుః= అ

అచిరి.
వానరశ్రేష్టులు, లంకయందలి ధ్వ
నివినిసంతోషులయిరి; మఱియు, నా
ధ్వనినిసహించజాలక , యంతకన్న
నెచ్చుధ్వనిగలుగునట్లుగా సింహనాదం
బులు గావించిరి. అని, తాత్పర్యము.

రాక్షసాస్తు స్థవంగానాం శుశ్రువుశ్చాపి గజీతమ్

నదతామివ దృప్తానాం మేఘానా మంబరే స్వనమ్. ౫

టిక॥రాక్షసాస్తు= రాక్షసులును; స్థ
దృప్తానాం=గర్వించినవారలును; సర్వ
తాం=అఱచుచున్నవారలునగు; స్థవం
గానాం= వానరులయొక్క ; అంబ

రే=ఆకాశమునందు; మేఘానాం=మే
ఘములయొక్క; స్వనమివ (స్థితం) =
ధ్వనివలెనున్న; గజీతంచాపి= సింహ
నాదమును; శుశ్రువుః=వినిరి.

ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౨౪

రాక్షసులు, గర్వంబున మేఘంబులు సేహనాదంబులను వినిరి.
లుంబోలెగజేంచుచున్న యావానరవీ అని, తాత్పర్యము.

దృష్ట్వా దాశరథి లంకాం చిత్రధ్వజపతాకిమ్
జగామ మనసా సీతాం దూయమానేన చేతసా. ౬

టీక॥ దాశరథిః= రాముడు; చిత్రధ్వజపతాకిమ్= నానావిధములయి
నచిన్నయు క్తములగుధ్వజములును వ పొందెను.
ట్టిధ్వజములునుగల; లంకాం=లంకాప జపతాకలచేనొప్పుచున్న లంకాపురిం
ట్టణమును; దృష్ట్వా=చూచి; దూయ జూచి, మనంబున, మిక్కిలియందుఃఖ
మానేన=దుఃఖించుచున్న; చేతసా= తుండై, సీతాదేవిదలంచుకొనెను.
మనస్సుతో; యుక్తః (అధ్యాహృత అని, తాత్పర్యము.
ము)=కూడినవాడై; మనసా=మనసు

అత్ర సా మృగశాబాషీ రావణే నోపరుధ్యతే
అభిఘాతా గ్రహేణేవ లోహితాంగేన రోహిణీ. ౭

టీక॥ ఈలంకాపురియందు; ఈలంకాపట్టణమునందె, జింకపిల్ల
మృగశాబాషీ = జింకపిల్ల యొక్కకం కుంబోలె సుందరచపలనయనంబులుగ
క్షవంటికండ్లుగల; సా=ఆసీత; లోహి లయాసీతాదేవి, దుష్టగ్రహంబగునం
తాంగేన=అంగారకుడను; గ్రహే గారకునిచేరోహిణీయుంబోలె, రావ
ణ=దుష్టగ్రహముచేత; అభిఘాతా= ణుచే నిరోధింపబడుచున్నది. అని,
ఆక్రమింపబడిన; రోహిణీవ=రోహి రాముండుమనంబునందలంచుకొనెను.
ణివలె; రావణేన=రావణునిచేత; ఉ అని, తాత్పర్యము.
పరుధ్యతే=అడ్డగింపబడుచున్నది.

దీఘ ముష్ణంచ స్వస్య సమద్విత్యవ లక్ష్మణమ్

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౩౪౩

స ౨౫

ఉవాచ వచనం వీర స్తత్కాలహిత మాత్మనః. ౮

<p>టీక॥ వీరః= పరాక్రమశాలియగు రాముండు; దీక్షణం=నిడుపుగాను; ఉ ష్ణంచ=వేడిగాను; నిశ్శ్వస్య=నిట్టూ ర్పువిడిచి; లక్ష్మణం=లక్ష్మణుని; సము ద్వీత్యచ=చూచియు; ఆత్మనః=తనకు; తత్కాలహితం=ఆకాలమునందుయో గ్యమయిన; వచనం=మాటను; ఉవా చ=చెప్పెను.</p>	<p>పరాక్రమవంతుండగురాముండు, యు ద్ధయాత్రా సమయంబునఁ బ్రియురా లిందలించుకొనిదుఃఖించుటయనుచితం బని, యాతలంపునువిడిచి, వేడినిట్టూ ర్పులునిగుడించి, లక్ష్మణునింజూచి, త త్కాలహితంబగువాక్యంబున, నిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

ఆలిఖంతీమి వాకాశ ముత్థితాం పశ్య లక్ష్మణ
మనసేవ కృతాం లంకాం నగాగ్రే విశ్వకర్మణా. ౯

<p>టీక॥ లక్ష్మణం=లక్ష్మణుడా! ఆకా శం=ఆకాశమును; ఆలిఖంతీమివ (స్థి తాం)= స్మరించుచున్నట్లున్నదియు; ఉత్థితాం = ఉన్నతమయినదియు; న గాగ్రే=పర్వతశిఖరమునందు; విశ్వ కర్మణా=విశ్వకర్మచేత; మనసే వ=మనసుచేతవలె; కృతాం=నిమిషం పఁబడినదియునగు; లంకాం= లంకా</p>	<p>పట్టణమును; పశ్య=చూడుము. లక్ష్మణుడా! ఆకాశంబునుస్మరిం చుచున్నట్లుత్పన్నతంబును విశ్వకర్మచే నతీతమత్కారంబునఁ ద్రికూటపర్వత శిఖరంబునందు నిమిషంపఁబడినదియు నగు లంకాపురింజూడుము. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

విమానై ర్బహుభి లంకా సంకీర్ణా భువి రాజతే
విష్టోః పద మివాకాశం ఛాదితం పాండరై ఘనైః. ౧౦

<p>టీక॥ బహుభిః=పెక్కులయిన; వి మానైః = విమానాకారగృహముల</p>	<p>చేత; సంకీర్ణా = వ్యాపింపఁబడిన; లంకా=లంకాపురి; భువి = భూమి</p>
---	--

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౨౮

యందు; పాండవైః = తెల్లనిఃఘనైః =
మేఘములచేత; ఛాదితం = కప్పబడి
న; పిష్టోః = సూర్యునియొక్క; ప
దం = స్థానమయిన; ఆకాశమివ = ఆ
కాశమువలె; రాజతే = ప్రకాశించుచు
న్నది.

ఈలంకాపురి, పెక్కువిమానంబు
లచేనావృతయై, తెల్లనిమేఘంబుల
తోఁగూడిన యాకాశంబుపగిదిం, బ్ర
కాశించుచున్నది.
అని, తాత్పర్యము.

పుష్పివై శ్శోభితా లంకా వనైశ్చైత్రరథోపమైః

నానాపతంగసంఘస్త్వైః ఫలపుష్పసంఘైః శ్శుభ్రైః ౧౧

టిక్కలంకా = లంకాపురి; శుభ్రైః =
సుందరములును; ఫలపుష్పసంఘైః = ఫ
లములచేతనుబూలచేతను పొందబడి
నవియు; నానాపతంగసంఘస్త్వైః =
నానావిధములగు పక్షులచే ధ్వనిగలవి
యు; పుష్పివైః = పూచినవియు; చైత్ర
రథోపమైః = చైత్రరథముతోఁబోవు
లవియునగు; వనైః = వనములచేత; శో

భితా = ప్రకాశించుచున్నది.
ఈలంకాపురి, మధురంబుగాఁ
గూయునానావిధపక్షులతోఁ గూడినవి
యు, ఫలపుష్పసంఘాఁబునగుచై
త్రరథంబువంటి సుందర వనంబులచే
నెంతయునొప్పుచున్నది.
అని, తాత్పర్యము.

పశ్య మత్తవిహంగాని ప్రవీణభామరాణివ

కోకిలాకులషండాని దోధవీతి శివోన్మిలి ౧౨

టిక్కలివః = మంగళకరంబగు; అని
లః = వాయువు; మత్తవిహంగాని =
మరించినపక్షులుగలవియు; ప్ర
మరాణివ = అణగినతమ్మెదలు గలవి
యు; కోకిలాకులషండాని = కోయిల
లచేసిండినపుష్పసమూహములు గలవి

యునగు; వనాని(అధ్యాహృతము) = వ
నంబులును; దోధవీతి = చలింపఁజేయు
చున్నది. పశ్య = చూడుము.
ఫలరసాస్వాదనంబున మరించినప
క్షులుగలవియు మధుపానంబున మత్తం
బులయినిశ్చలంబులయింతమ్మెదలుగల

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధకాండము.

3౮౫

స ౨౪

వియుఁ బల్లవచర్వణాసక్తంబులగుకోకి మాడుము. అని, రాముండు, లక్ష్మణుని
లంబులతోఁగూడినవియునగువనంబులు, తోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
మందమారుతంబుచేఁ గదలుచున్నవి ;

ఇతి దాశరథీ రామో లక్ష్మణం సమభాషత

టిక॥ ఇతి=ఇట్లు; దాశరథిః= దశరథ ఈ ప్రకారంబున, దశరథకుమారుం
ధునిగొడుకైన; రామః=రాముఁడు; ల డగు రాముండు, లక్ష్మణునితోఁజెప్పెను.
త్మణం=లక్ష్మణునిగూచిఁ; సమభాష అని, తాత్పర్యము.
త=చెప్పెను.

బలం చ త ద్వై విభజ్ శాస్త్రదృష్టేన కర్మణా. ౧౩

శశాస

టిక॥ సః(అధ్యాహృతము) = ఆ దై; శశాస=ఆజ్ఞాపించెను.
రాముండు; శాస్త్రదృష్టేన= నీతిశా రాముండు, నీతిశాస్త్రపద్ధతిని, నై
స్త్రమునందుఁజూడఁబడిన; కర్మణా= న్యంబునంతయు , పూహముగాఁచి
ప్రయోగముచేత; తత్=ఆ(“వై” అ ర్చుటకై, వానరపీఠులకిట్లనియఁజ్ఞాపిం
నునదిపాదపూరణార్థము); బలం = చెను. అని, తాత్పర్యము.
నైన్యమును; విభజ్= విభజించువాఁ

కపిసేనాయా బల మాదాయ వీర్యవాక్

అంగద స్సహనీలేన తిష్ఠే దురసి దుజ్జయః. ౧౪

టిక॥ దుజ్జయః = జయింపనలవి కొని; కపిసేనాయాః=వానరసేనయొ
గానట్టి; వీర్యవాక్ = అధికమయినప క్క; ఉరసి = చొమ్మునందు; తి
రాక్రమముగల; అంగదః = అంగదు ప్పేత్=ఉండునుగాక.
డు; నీలేనసహ=నీలునితోఁగూడ; బ శత్రువులకుదుజ్జయిండును , మ
లం=తననైన్యమును; ఆదాయ=తీసి హాపరాక్రమశాలియునగునంగదుండు

నీలుంగూడి, తన సేనందీసికొని, వానర అని, తాత్పర్యము-
సేనవత్సస్థలముననుండును గాక.

తిష్ఠే ద్వానరవాహిన్యా వానరౌఘసమావృతః
ఆశ్రిత్య దక్షిణం పార్శ్వ మృషభో వానరవృభః. ౧౫

టిక||వానరవృభః=వానరశ్రేష్ఠం ను; ఆశ్రిత్య=ఆశ్రయించి; తిష్ఠే=
డగు; ఋషభః= ఋషభుండు ; వాన ఉండుం గాక.
రౌఘసమావృతః= వానరసమూహ వానరశ్రేష్ఠుండగుఋషభుండు, తన
ముచేఁబరివేష్టించఁబడినవాడై; వాన వానరసమూహముంగూడి , వానరసే
రవాహిన్యాః=వానర సేనయొక్క; ద నాదక్షిణపాశ్వాంబునం గాచియుం
క్షిణం=కుడిదైన; పాశ్వాం=ప్రక్క ఁడుగాక. అని, తాత్పర్యము.

గంధమాస్త్రీవ దుర్ధవృక్షైః స్తరస్త్వీ గంధమాదనః
తిష్ఠే ద్వానరవాహిన్యా సవ్యం పార్శ్వం సమాశ్రితః. ౧౬

టిక||గంధమాస్త్రీవ=మదపుటేనుం శ్రయించినవాడై; తిష్ఠే= ఉండు
గువలె; దుర్ధవృక్షః= ఎదిరింపఁనలవి గాక.
గానివాఁడును; తరస్త్వీ=బలవంతు మదపుటేనుంగుం బోలె దుర్ధ
వునగు; గంధమాదనః= గంధమాద ఘంతు బలవంతుండునగు గంధమా
నుండు; వానరవాహిన్యాః= వానర దనుండు, తన సేనంగూడి, వానరసే
సేనయొక్క; సవ్యం=మదైవ; పా నాసవ్యపార్శ్వంబుననుండుం గాక.
శ్వాం=ప్రక్కను; శ్రితః= ఆ అని, తాత్పర్యము.

మూర్ధ్ని స్థాస్యా మ్యహం యుక్తో లక్ష్మణేన సమన్వితః

టిక||అహం=నేను; యుక్తః= సా తో; సమన్వితః = కూడినవాడనై;
వధానుండనై; లక్ష్మణేన= లక్ష్మణుని మూర్ధ్ని=తలయందు; స్థాస్యామి =

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

302

స ౨౪

ఉండెదను.

నేనునులత్తుణుండును సావధాను

లమయి, శిరస్సుననుండెదము.

అని, తాత్పర్యము.

జాంబవాంశ్చ సుషేణశ్చ వేగదర్శి చ వానరః. ౧౭

ఋతుముఖ్యా మహాత్మానః కుక్షిం రక్షంతు తే త్రయః.

టీక|| జాంబవాంశ్చ=జాంబవంతుం
దును; సుషేణశ్చ= సుషేణుండును;
వేగదర్శి=వేగదర్శియును; వానరశ్చ=
వానరుండును; మహాత్మానః= అధిక
మయినబలముగల; ఋతుముఖ్యాః =
భల్లూకశ్రేష్ఠులగు; తే=ఆ; త్రయః=
మువ్వురును; కుక్షిం=కడుపును; రక్షం

తు=రక్షింతురుగాక.

జాంబవంతుండును సుషేణుండు
నువేగదర్శియు మహాబలశాలులగు భ
ల్లూకశ్రేష్ఠులమువ్వురును, వానరసేనా
కుక్షిస్థానమును రక్షింతురుగాక.
అని, తాత్పర్యము.

జఘనం కపిసేనాయాః కపిరాజోఽభిరక్షతు. ౧౮

పశ్చార్థం మివ లోకస్య ప్రచేతాస్తేజసా వృతః

టీక|| కపిరాజః= వానరరాజుండ
గుసుగ్రీవుండు; కపిసేనాయాః= వాన
రసేనయొక్క; జఘనం= వెనుకటిభా
గమును; లోకస్య=లోకముయొక్క; ప
శ్చార్థం=పశ్చిమదిక్కును; తేజసా=
కాంతిచేత; వృతః=చుట్టుబడిన; ప్రచే
తాథవ=వరుణుండువలె; అభిరక్షతు=

రక్షించుగాక.

తేజోజాలంబుచేనావృతుండగు, వరు
ణుండుపశ్చిమదిక్కును బాలించునట్లు,
వానరరాజుండగు సుగ్రీవుండు, వానర
సేనాపుచ్చభాగంబురక్షించుగాక. అ
ని, రాముండు, వానరవీరులకాజ్ఞాపిం
చెను. అని, తాత్పర్యము.

సువిభక్తమహావ్యూహా మహావానరరక్షితా. ౧౯

అనీకీనీ సా విభభౌ యథాద్యౌ స్సాభిసంప్లవా

ప్రతిపదాంగ్రటికాతాత్పర్యసహితము.

స ౨౪

టీక నువిభక్తమహావ్యూహ-చకర- గానేర్పఱుపఁబడినగొప్పవ్యూహముగ లదియు; మహావానరరక్షితా = గొ ప్పవానరులచేత రక్షింపఁబడినదియున గు; సా=ఆ; అనీకీనీ=వానరసేన; సా భ్రాసంక్షవా=మేఘసంచారముతోఁగూ డిన; ద్యౌర్యథా=ఆకాశమువలె; విబ	భా=ప్రకాశించినది. ఆవానరసేన చకర-గా గారుడ వ్యూహంబునవిభక్తంబయివానరవీరా భిరక్షితంబయి మేఘంబులతోఁగూడిన యాకాశంబుపగిదింబ్రకాశించుచుండిన ది. అని, తాత్పర్యము.
---	---

ప్రగృహ్య గిరిశృంగాణి మహాత శ్చ మహీరుహాన్. ౨౦
ఆసేదు ర్వానరా లంకాం విమదణ్యుషవో రణే

టీక వానరాః=వానరులు; గిరిశృం గాణి- పర్వతశిఖరములను ; మహ తః=గొప్పవగు; మహీరుహంశ్చ=వృ క్షములను; ప్రగృహ్య=పట్టుకొని; ర ణే=యుద్ధమునందు ; విమదణ్యుష వః= మడికొంపనిచ్చించినవారలై; లం	కాం=లంకాపురిని; ఆసేదుః=పొందిరి. వానరులు, పర్వత శిఖరంబులను గొప్పగొప్ప వృక్షంబులనుం దీసికొని, యుద్ధంబునరాక్షసుల నందఱ మడికొం పంగోరి, లంకాపురికింబోవుటకుఁ బ్ర యత్నపడిరి. అని, తాత్పర్యము.
--	--

శిఖరై ర్నిరామైనాం లంకాం ముష్టిభిరేవవా. ౨౧
ఇతి ధరే సర్వే మనాంసి హరిసత్తమాః

టీక “శిఖరై = పర్వతశిఖరములచే తఁగాని; ముష్టిభిరేవవా=పిడికిళ్ల చేతఁ గాని; ఏనాం=ఈ; లంకాం=లంకా పురిని; వికిరామ=చూడఁగలము గావించు తము.” ఇతి=అని; హరిసత్తమాః= వానరశ్రేష్ఠులు; సర్వే=అందఱును; మ	నాంసి=మనస్సులను; ధరిరే=ధరించిరి. “పర్వతశిఖరంబులచేత గానిపిడికిళ్ల చేత గానిలంకాపురి సంతయుం , జూ టణంబుగావితము” ఇట్లు, ఆవానరో త్తములందఱుమనంబులనిశ్చయించుకొ నిరి. అని, తాత్పర్యము.
--	--

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధకాండము.

307

స ౨౪

తతో రామో మహాతేజా స్సుగ్రీవ మిద మబ్రవీత్. ౨౨

టిక||తతో=అటుపిమ్మట; మహాతేజో=చేపైనను.

జాం=అధికమయినకాంతిగల; రా అటుపిమ్మట, మహాతేజాడగు రా
మం=రాముడు; సుగ్రీవం= సుగ్రీవు ముందు, సుగ్రీవులజూచి, యామాటం
సంగూచి; ఇదం=ఈమాటను; అబ్ర జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

సువిభక్తాని నైన్యాని శుక ఏష విముచ్యతామ్

టిక||నైన్యాని=నైన్యములు; సువిభ రంబునందీచియైనదిగదా! ఇంక నీ
క్తాని=చక్క-గా విభజింపబడినవి! ఏ శుకునివిడిపించుము. అని, రాముండు
షం=ఈ; శుకం=శుకుడు; విముచ్య సుగ్రీవునితో జెప్పెను.
తాం=విడువఁబడుఁగాక. అని, తాత్పర్యము.

నైన్యంబుల నంతయు పూహకా

రామస్య వచనం శ్రుత్వా వానరేంద్రో మహాబలిః. ౨౩

మోచయామాస తం దూతం శుకం రామస్య శాసనాత్

టిక||మహాబలిః=అధికమయిన బల చయామాస=విడిపించెను.

ముగల; వానరేంద్రః=వానర రాజుం మహాబలశాలియువానర రాజుండు
డగుసుగ్రీవుండు; రామస్య=రామ నగుసుగ్రీవుండు, రామునిమాటనువి
నియొక్క; వచనం= మాటను; శ్రు ని, రామనాజ్ఞలజేసి, రావణదూత
త్వా=విని; రామస్య=రామునియొ యగుశుకునివిడిపించెను.
క్క; శాసనాత్=ఆజ్ఞ వలన; తం= అని, తాత్పర్యము.
ఆ; దూతం=దూతయైనశుకుని; మో

మోచితో రామవాక్యేన వానరై శ్చాభిషీడితః. ౨౪

శుకః పరమసంత్రస్తో రక్షోధిప ముపాగమత్

టీక॥వానరైః=వానరులచేత; అ	రావణుని; ఉపాగమత్ = పొందెను.
భిషిడితశ్చ=చక్క-ఁగాఁ బీడింపఁబడిన	అట్లువానరులచే నానావిధంబులం
వాఁడును; పరమత్ర స్తైః=మిక్కిలియు	బీడింపఁబడి పరమభయంబునొందియు
భయపడినవాఁడును; రామవాక్యేన=	న్నశుకుండు, రామవాక్యంబునవిడుద
రామునిమాటచేత; మోచితః = విడు	లనొందినంతనె నిమిషంబైన నచ్చటని
వఁబడినవాఁడునగు; శుకః = శుకు	లువక, రాక్షసరాజుండగు రావణు
డు; రక్షోధిపం = రాక్షసరాజుండగు	నొద్దకుఁబోయెను. అని, తాత్పర్యము.

రావణః ప్రహసన్నేవ శుకం వాక్య మభాషత. ౨౫

టీక॥రావణః=రావణుండు; ప్రహ	చెప్పెను.
సన్నేవ=నవ్వుచునే; శుకం= శుకుని	రావణుండు, శుకుంబూచి, నవ్వు
గూర్చి; వాక్యం=మాటను; అభాషత=	చు, నిట్లని చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ః మిమా తే సితౌ పతౌ లూనపక్షశ్చ దృశ్యసే
కచ్చి న్నా నేకచిత్తానాం తేషాం త్వం వశమాగతః. ౨౬

టీక॥ఇమా=ఈ; తే=నీయొక్క; ప	పొందలేదుగదా?
తౌ=తెక్క-లు; సితౌకిం=కట్టఁబడినవా	నీ తెక్క-లుబంధింపఁ బడినవా యే
యేమి? లూనపక్షశ్చ=భేదింపఁబడిన తె	మి? భేదింపఁబడినట్లు గాన్పించుచున్న
క్క-లుగలవాఁడవుగాను; దృశ్యసే=	వి ; నీవుదపలచిత్తులగునావానరులవ
చూడఁబడుచున్నావు. త్వం=నీవు; అ	శంబునంజిక్క-లేదుగదా? అని , రావ
నేకచిత్తానాం=చపలమయిన మనస్సు	ణుండు. శుకునితోఁజెప్పెను.
గల; తేషాం=ఆవానరులయొక్క ;	అని, తాత్పర్యము.
వశం=అధీనతను; నాగతః కచ్చిత్.	

తత స్స భయసంవిగ్న స్తథా రాజ్ఞాభిహోదితః
వచనం ప్రత్యువాచే దం రాక్షసాధిప ముత్తమమ్. ౨౭

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము.

౩౯౦

స ౨౪

టిక॥ తతః=అటుపిమ్మట; సః=అసం=మాటను; ప్రత్యువాచ= బదులు శుకుండు; తథా=అట్లు; రాక్షా=రాచెప్పెను.
క్షసరాజుండగురావణునిచేత; అభివో అంత, నాశుకుండు, అట్లు, రాక్ష
దితః=ప్రేరింపఁబడినవాఁడై; భయసం సరాజుండగురావణునిచే నదుగఁబడిన
విగ్నః=భయముచేసంభ్రమమునొంది వాఁడై; భయంబుచేఁదొట్టుపడుచు ,
నవాఁడై; రాక్షసాధిపం = రాక్షసుల రావణుంజూచి, యుత్తమంబగునీమా
కుంబ్రభుఁడైన రావణునిగూర్చి; ఉత్తటంజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
మం=శ్రేష్ఠముయిన ; ఇదం=ఈ; వచ

సాగరస్యో వ్రతే తీరే బ్రువంతే వచనం తథా
యథాసందేశ మక్లిప్తం సాంత్యయౌ శ్లక్ష్యయా గిరా. ౨౮

టిక॥ అహం(అధ్యాహృతము) = అట్లు; తే=నీయొక్క; వచనం=మాట నేను; సాగరస్య=సముద్రముయొక్క; ను; అబ్రువం=చెప్పితిని.
ఉత్తరే=ఉత్తరపుదిక్కునందలి; తీరే= నేను, ఇచ్చటనుండి, సముద్రోత్తరతీ
గట్టునందు; శ్లక్ష్యయా=మృదువయిన; రంబునకుఁబోయి, యచ్చట, సుగ్రీవునిం
గిరా=మాటచేత; సాంత్యయౌ= అజూచి, మృదుమధురవచనంబుల ననున
నునయింపుచు; యథాసందేశం=నీవు యింపుచు, నీవుచెప్పిన మాటలనంత
చెప్పింపఁపినమాటనతిక్రమింపక ; అక్లియు, నించుమించులేక, స్పష్టముగాఁజె
ప్తం=దుఃఖకరముగానట్లుగా; తథా= ప్పితిని. అని, తాత్పర్యము.

క్రుదై స్తై రహ ముత్పత్య దృష్టమాత్రైః శ్లవంగమైః
గృహీతో స్త్య పిచారభో హంతుం లోవుంచ మష్టిభిః. ౨౯

టిక॥ అహం=నేను; దృష్టమాత్రైః= త్య=ఎగిరి; గృహీతః=పట్టుకొనఁబడిన చూచుటమాత్రమే గలవారలును; క్రు వాఁడను; అస్త్రీ=అయితిని. అపిచ=మఱి
ద్వైః = కోపించినవారలునగు; త్రైః= యు; మష్టిభిః=పిడికిళ్ల చేత; హంతుం= ఆ; శ్లవంగమైః = వానరులచేత; ఉత్ప కొట్టుటకును; లోవుంచ = నశింపఁజే

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్య సహితము.

స ౨౪

యుటకును; ఆరభి = ఆరంభింపఁజేసి రమకుపిశులై, ఆకాశంబునకు దగ్ధమించి, నాను. నన్నఁబట్టుకొని, పిడికిళ్లఁగొట్టి వధింప ఆవానరులు, నన్నుఁబొచ్చినంత నె, ప నారంభించిరి. అని, తాత్పర్యము.

నైవ సంభాషితం శక్యా స్సంప్రశ్నో త నవిద్యతే
ప్రకృత్యా కోపనా స్తీక్షా వానరా రాక్షసాధిప. ౩౦

టీక॥ రాక్షసాధిప = రాక్షసులకుఁ ముగలవారలు; తీక్ష్ణాః = క్రూరులు.
బ్రహ్మండగు రావణుడా! ఏతే (అధ్యా రాక్షసేశ్వరుండవగు రావణుడా!
హృతము) = ఈ వానరులు; సంభాషి ఆవానరులతో మాటలాడుటకవకాశ
తుం = మాటలాడుటకు; నైవ శక్యాః = మేలేదు; అమగుటకుఁ గూడ నలవి గాదు;
అలవికా నేకారు. అత్ర = వీరలయందు; ఇంక వారలవలన (బ్రహ్మత్తరమునొం
సంప్రశ్నః = ప్రశ్నము; నవిద్యతే = లే దుటెట్లు? వానరులు, స్వభావంబున నెవ
దు. వానరాః = వానరులు; ప్రకృత్యా = రమకోపనులు; అఁకూరులు.
స్వభావముచేత; కోపనాః = కోప అని, తాత్పర్యము.

స చ హంతా విరాధస్య కబంధస్య ఖరస్యచ
సుగ్రీవసహితో రామ స్తీతాయాః పద మాగతః. ౩౧

టీక॥ విరాధస్య = విరాధునియొక్క నమును; ఆగతః = పొందినాఁడు.
యు; కబంధస్య = కబంధునియొక్కయు; విరాధునిఁగ బంధుని ఖరుని, వధించి
ఖరస్యచ = ఖరునియొక్కయు; హం నట్టి మహా పరాక్రమశాలి యగురా
తా = వధించినవాఁడయిన; సః = ఆ; ముండు, సుగ్రీవ సహితుడై, సీతా
రామశ్చ = రాముండును; సుగ్రీవసహి డేవియునికి పట్టయినలంకా ద్వీపంబున
తః = సుగ్రీవుతోఁ గూడినవాడై; సీ కువచ్చినాఁడు. అని, తాత్పర్యము.
తాయాః = సీతయొక్క; పదం = స్థా

స కృత్వా సాగరే నేతుం తీర్త్వాచ లవణో దధిష్
ఏష రక్షాంసి నిధూయ ధన్వీ తివృత్తి రాఘవః. ౩౨

శ్రీమద్రామాయణముః యుద్ధకాండము. 3-3

స ౨౪

టీక॥ సః=అట్టి, ఏషః=ఈ; భస్వః=	తృప్తీకరించి; తిష్ఠః=ఉన్నాడు.
మంచిధనుస్సుగల; రాఘవః = రాముః	ఆస్థినిభారించిను, రాముండు,
దుఃసాగరే = సముద్రమునందు; సే	సముద్రంబున సేవనిష్ఠునిమిడించి, సము
తుం=సేతువును; లవణోదధిం=ఉప్పున	ద్రంబు దాటి, రాఘనులందఱు రేంచి,
ముద్రమును; తీర్త్వాచ=దాడియు;	లంకాద్వారంబుననున్నాడు.
రక్షాంసి=రాక్షసులను; సిద్ధాకాయః=	అని, తాత్పర్యము.

ఋతువానరసంఘానా మసికాని సహస్రశః

గిరిమేఘునికాశానాం ఛాదయంతి వసుంధరామ్, ౩౩

టీక॥ గిరిమేఘునికాశానాం= పర్వ	గాఃవసుంధరాం=వసుంధరను; ఛాద
తంబులతోనుమేఘంబులతోను సహస్	యంతి=అవరించుచున్నవి.
మలగుఃఋతువానరసంఘానాం = ఎ	పర్వతాకారులును మేఘాకారులు
లుంగు గొడ్డలయొక్కయు వానరుల	వగుఃఋతువానరుల సేనలు, వేనవేలు
యొక్కయుసమూహములయొక్క; అ	గా, ఘామినంతులునావరించియున్న
సికాని=సేనలు; సహస్రశః= వేనవేలు	వి. అని, తాత్పర్యము.

రాక్షసానాం బలౌఘస్య వానరేంద్రబలస్యచ

నైతయో ర్విద్యతే సంధి ర్దేవదానవయోరివ. ౩౪

టీక॥ రాక్షసానాం = రాక్షసుల	సంధిః=సంధి; నవిద్యతే=లేదు.
యొక్క; బలౌఘస్య = సేనాసమూ	రాక్షస నైసికులకును వానరనైసి
హమునకును; వానరేంద్రబలస్యచ=వా	కులకును, వీరలియరుద్వరకును, దేవదాన
నరరాజుండగు సుగ్రీవునిసేనకును; ఏ	వులకుంబోలె, నెంతమాత్రము, సంధి
తయోః = వీనికి ; దేవదానవయోరి	కుడుదు.
వ= దేవతలకును దానవులకునువలె;	అని, తాత్పర్యము.

పురాప్రాకార మాయాంతి షీప్ర మేకతరం కురు

సీతాం వాన్యై ప్రయచ్ఛాశు సుయద్ధంవా ప్రదీయతామ్. ౩౫

టీక॥ తే(అధ్యాహృతము)=ఆవా లోనొకటిని; కురు=చేయుము.
నరులు; పురా=ముందు; ప్రాకారం= ఇదిగోవానరులు లంకాప్రాకారం
పాకారమును; ఆయాంతి=పొందఁ బులపైకిరావోవుచున్నారు; శీఘ్రం
గలరు. సీతాంవా=సీతనైనను; అ బునసీతనైనను రామునకొసంగుము;
నై=ఈరామునకొఱకు; ఆశు=శీ లేక, చక్కగా యుద్ధంబునైనం శే
ఘ్రముగా; ప్రయచ్ఛ=ఇమ్ము. సు యము; ఈరెంటిలోనేదేని శీఘ్రంబు
యుద్ధంవా = మంచియుద్ధమునుగాని; నంగావింపుము. అని, శుకుండు, రావ
ప్రదీయతాం=ఇయ్యింబడుంగాక. షీ ణనితోడజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
ప్రం=శీఘ్రముగా; ఏకతరం=రెంటి

శుకస్య వచనం శ్రుత్వా రావణో వాక్య మబ్రవీత్
రోషసంర క్తనయనో నిదఃపాన్నివ చక్షుషా. ౩౬

టీక॥ రావణం=రావణుండు; శుక డువలెనున్నవాడై; వాక్యం=మాట
స్య=శుకునియొక్క; వచనం= మా ను; అబ్రవీత్ =చెప్పెను.
టను; శ్రుత్వా = విని; రోషసంర క్త రావణుండు, శుకుండుచెప్పినమాట
నయనః= కోపముచేనెఱ్ఱవైనకండ్లుగ నువిని, కోపంబునంగన్నులనెఱ్ఱదనం
లవాడై; చక్షుషా=కంటిచేత; ని బుగదుర, నిప్పులుగ్రుక్కుచు, నీమా
దఃపాన్నివ (స్థితః)= దహించువాఁ టంజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

యది మాం ప్రతి యుధ్యేరక్ దేవగంధర్వదానవాః
నై వ సీతాం ప్రయచ్ఛామి సర్వలోకభయాదపి. ౩౭

టీ॥ దేవగంధర్వదానవాః=దేవతలును యుద్ధముసేయుదురేని; తదాపి (అ
గంధర్వులును దానవులును; మాంప్రతి= ధ్యాహృతము)=అప్పుడును; సర్వలో
నన్నుగూచి; యుధ్యేరక్యది= కభయాదపి=సమస్తలోకభయంబున

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౩౯౫

స ౨౪

లనను; నీతాం=నీతను; నైవప్రియ
చ్చామి=ఇవ్వనేయివ్వను.
దేవగంధర్వులును దానవును, వీరలం
దఱు నాపైకియుద్ధముగావింప వచ్చిన

ను, నమస్తలలోకంబులును నన్నభయప
ఱచినను, నేనెంతమాత్రము, నీతనవ్వ
ను. అని, తాత్పర్యము.

కదానామా భిధావంతి రాఘవం మామకా శ్వరాః
వసంతే పుష్పితం మత్తా భ్రీమరా ఇవ పాదపమ్. ౩౮

టీక॥మామకాః=నావైన; శ్వరాః=
బాణములు; రాఘవం=రాముని; వ
సంతే=వసంతతుఫవునందు; పుష్ప
ితం=పూచిన; పాదపం = వృక్షము
ను; మత్తాః=మదించిన; భ్రీమరాఇ
వ=తుమ్మెదలువలె; కదానామ=ఎప్పు

డు; అభిధావంతి=పొందును?
వసంతతుఫవునందుఁబుష్పితంబగు
వృక్షంబును మదించినతుమ్మెదలుము
ననుకొనునట్లు, నాబాణంబులురాము
నదేహంబునెప్పుడుపొందఁగలన?
అని, తాత్పర్యము.

కదా తూణీశయై దీప్తై గణశః కామూకచ్యుతైః
శరై రాదీపయా మ్యేన ముల్కాభిరిప కుంజరమ్. ౩౯

టీక॥కదా=ఎప్పుడు; తూణీశ
యైః=అమ్ములపొదులనున్నవియు; దీ
ప్తైః=ప్రకాశించుచున్నవియు; గణ
శః=సమూహములుగా; కామూక
చ్యుతైః=ధనుస్సుననుండి వెడలినవియున
గు; శరైః=బాణములచేత; ఉల్కా
భిః=కొఱవికట్టెలచేత; కుంజరమివ=
వ్రుంగునువలె; ఆదీపయామి=వెలి

గింపఁగలన?
బహుకాలముగాయుద్ధము లేకుం
డుటచేనమ్ములపొదులందున్న కఱకు
బాణంబులను, వేసవేలుగాఁ బ్రయో
గించి, కొఱవికట్టెలచేసేనుంగునుబాధిం
చునట్లు, రామునెప్పుడు బాధింపఁగ
లను? అని, తాత్పర్యము.

తచ్చాస్య బల మాదాన్యే బలేన మహతా వృతః

జ్యోతిషామివ సర్వేషాం ప్రభా ముద్యత్ దివాకరః. ౪౦

టిక॥అహం(అధ్యాహృతము)=నేను;మహతా=గొప్పదగు; బలేన=పై	ములయొక్క;ప్రభామివ = కాంతిని
స్వముచేత;వృత్తి= పరివారింపఁబడిన	బోలె;అదాస్యే=గ్రహించెదను.
వాఁడనై; అస్య=ఈ రామునియొక్క;	నేను, రాక్షససేనాపరివృతుండనై,
తత్=అట్టి; బలంచ=వానర సేననుగూ	ఉదితుండగు సూర్యుండుచంద్రనక్షత్రా
డ;ఉద్యత్ = ఉదయించుచున్న;దివాక	దులకాంతింబోగొట్టునట్లు, రాముని
రః=సూర్యుఁడు;సర్వేషాం= సమస్త	వానర సేనసంతయుసంహరించెదను.
ములయిన; జ్యోతిషాం=చంద్రనక్షత్ర	అని, తాత్పర్యము.

సాగరస్యేవ మే వేగో మారుతస్యే వ మే గతిః
నహి దాశరథి ర్వేద తేన మాం యోధు మిచ్ఛతి. ౪౧

టిక॥మే=నాకు;సాగరస్యేవ= సముద్రమునకుంబోలె;వేగి=వేగము; అ	గూర్చి;యోధుం = యుద్ధముసేయుట
స్తీతి(అధ్యాహృతము)= కలదనియు;	కు;ఇచ్ఛతి=కోరుచున్నాఁడు.
మే=నాకు;మారుతస్యేవ= వాయువు	నాకు, సముద్రమునకుంబోలెవేగం
నకుంబోలె;గతిః=గమనము;అస్తీతి(అ	బను వాయువునకుంబోలె గమనంబు
ధ్యాహృతము)= కలదనియు;దాశర	నుంగలదని, రామునకుఁదెలియదుకా
థి=రాముఁడు;నవేదహి=ఎఱుంగఁదు	బోలు; అందువలననె,నాతోయుద్ధము
గదా.తేన=అందుచేత; మాం=నన్ను	సేయఁగోరుచున్నాఁడు.
	అని, తాత్పర్యము.

న మే రూఢీశయాన్ బాణాన్ సవిషానివ పన్నగాన్
రామః పశ్యతి సుగామే తేన మాం యోధు మిచ్ఛతి. ౪౨

టిక॥రామః=రాముఁడు;మే= నా	దులందుండునట్టి ; సవిషాన్ = విష
యొక్క;రూఢీశయాన్ = అమ్ములపొ	ముతోఁగూడిన;పన్నగానివ(స్థితాన్)=

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధకాండము.

౩౯౭

స ౨౪

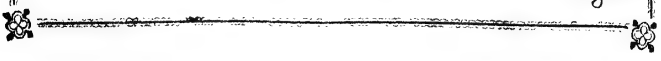
<p>సర్పములువలెనున్న; బాణాఁక=బాణములను; సంగ్రామే=యుద్ధమునందు; నపశ్యతి=చూడలేదు. తేన=అందుచేత; మాం=నన్నుఁగూర్చి; యోధుం=యుద్ధమునోయింట్లు; ఇచ్ఛతి=కోరుచున్నాఁడు.</p>	<p>రామండు, తీర్థికివంబులగుసర్పంబులను తొనాతాణింబులనున్నబాణంబులను యుద్ధంబున నెప్పడునుజూచినదిలేదు; కావుననే, నాతోయుద్ధంబు నేయవలెననుకొనుచున్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

న జానాతి పురా వీర్యం మమ యుద్ధం స రాఘవః

<p>టిక్క సం=అ; రాఘవః=రాముండు; పురా=మున్ను; యుద్ధే=యుద్ధమునందు; మమ=నాయొక్క; వీర్యం=పరాక్రమంబునంగతి; రాక్రమమును; నజానాతి = ఎఱుంగదు. అని, తాత్పర్యము.</p>	<p>రామండు, యుద్ధంబున, నాపరాక్రమంబునంగతి నివల కెఱుంగరాదు. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

మమ చాపషయాం వీణాం శరకోద్రైః ప్రణాదితామ్. ౪౩
 జ్యోశబ్దతుములాం ఘోరా మాతఃభీతమహాస్వనామ్
 నారాచళలస్త్వాదాం తాం మమాహితవాహినీమ్. ౪౪
 అపగాహ్య మహరింగం వాదయిష్యామ్యహం రణే

<p>టిక్క అహం=నేను; రణే=యుద్ధమునందు; తాం=అ; మమ=నాయొక్క; అహితవాహినీం= శత్రుసైన్యమును; మహరింగం= గొప్పగంగస్థలమును; అపగాహ్య=ప్రవేశించి; శరకోద్రైః=బాణములను వాదకదండముల చేత; ప్రణాదితాం = ధ్వనించునదియు; జ్యోశబ్దతుములాం = అల్లెత్రాటిధ్వనియెత్తుములధ్వని గాఁగలదియు; ఘో</p>	<p>రాం=భయంకరమయినదియు; ఆతఃభీతమహాస్వం=దుఃఖితులయొక్కయు భయపడినవారిలయొక్కయు ధ్వనులె మహాస్వనులు గాఁగలదియు; నారాచళలస్త్వాదాం= బాణంబుల యొక్కయు అల్లెములయొక్కయు ధ్వనులెగా మ్పధ్వనులు గాఁగలదియునగు; మమ=నాయొక్క; చాపషయాం=విల్లులనెఱుంగు; వీణాం=వీణను; వాదయిష్యామి=</p>
---	---

ప్రతివగాంధ్రటికాతాత్పర్యసహితము.

స ౨౪

వాయించెదను.

నేను, యుద్ధంబున, శత్రు సేనంజొచ్చి, బాణకోణంబుల వాయించడగినదియు, అల్లెత్రాటిధ్వనియు, దుఃఖతులునుభీతులును గావించు రోదనంబు

ను, బాణతలంబులధ్వనియు, మండ్రమధ్యమ తారస్వరంబులయి చెలంగ, ఛయంకరంబయి యొప్పుచున్నదియునగు ధనుర్వీణం గైకొని, వాయించెదను. అని, తాత్పర్యము.

న వాసవేనాపి సహస్ర చక్షుషా
యథాస్త్రి శక్యో వరుణేన వా స్వయమ్. ౪౫
యమేనవా ధష్టాయతుం శ రాగ్నివా
మహాహవే వై శ్రవణేన వా పునః

టిక|| సహస్రచక్షుషా = వేయికండ్లు
౪౫; వాసవేనాపి = ఇంద్రుని చేతనైనను ;
స్వయం = తానేవచ్చిన; వరుణేన వా = వరుణుని చేతనైనను; యమేన వా = యముని చేతనైనను; పునః = ఇంకను; వై శ్రవణేన వా = కుబేరుని చేతనైనను; మహాహవే = మహాయుద్ధమునందు; శ రాగ్నివా = నిప్పువంటిదాణముచేత; ధష్టాయతుం = ఎదిరించుటకు; సశక్యోయథా =

అలవిగాకపోతినిగాదా!
సహస్రాక్షుండగు దేవేంద్రుండుగాని, సాక్షాద్వరుణుండుగాని, యముండుగాని, కుబేరుండుగాని, నిప్పులవంటిదాణంబులం బ్రయోగించియు, మహాయుద్ధంబున, వాముందఱునిలువంజాలరైరిగాదా! అని, రావణుండు, శుకునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, చతుర్వింశస్సర్గః.

ఇది, సృష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండే, చతుర్వింశస్సర్గః టిక,
ముగిసెనది.

అమి

పంచవింశసర్గప్రారంభః-

స బలే సాగరం తీర్థే రామే దశరథాత్మజే
అమాత్యై రావణ శ్రీమా నబ్రవీ య్యకసారణౌ. ౧

టీక|| సబలే=సైన్యముతోఁగూడిన; బ్రవీత్=చెప్పెను.
దశరథాత్మజే=దశరథునికొడుకైన; దశరథకుమారుండగు రాముండు,
రామే=రాముండు; సాగరం=సముద్ర వానరసేనతోఁగూడ, సముద్రంబుదాఁ
మును; తీర్థే=దాటఁగా; శ్రీమా=తివచ్చుటనువిని, శ్రీమంతుండగు రావ
అధికమయినకాంతిగల; రావణః=రాణుండు, తనమంత్రుల శుకసారణులం
వణుండు; అమాత్యై=మంత్రులగు; శు బాచి, యిట్లని, చెప్పెను.
కసారణౌ=శుకునిసారణునంగూర్చి; అ అని, తాత్పర్యము.

సమగ్రం సాగరం తీర్ణం దుస్తరం వానరం బలమ్
అధూతపూర్వం రామేణ సాగరే సేతుబంధనమ్. ౨

టీక|| వానరం=వానరసంబంధియగు; ట; కృతం(అధ్యాహృతము)=చేయఁ
బలం=సైన్యము; సమగ్రం = అంత బడినది!
యు; దుస్తరం = దాటఁగూడనట్టి; వానరసైన్యమంతయు, దుస్తరంబగున
సాగరం=సముద్రమును; తీర్ణం=దా ముద్రమును దాటివచ్చినది! రాముండు
తినది. రామేణ = రామునిచేత; అ సముద్రమునందింతకు మున్నెప్పడును
ధూతపూర్వం=ఇంతకుమున్నెప్పడు జూచియు వినియు నెఱుంగని సేతువును
నులేని; సేతుబంధనం=సేతువుగట్టు నిమిఁచినాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

సాగరే వ్రతబంధంచ నశ్రద్ధధ్యాం కథంచన
అవశ్యంచాపి సంఖ్యేయం తన్నయా వానరం బలమ్. ౩

టిక॥ అహం (అధ్యాత్మము) =	జ్యేష్ఠం = ఎఱుంగఁదగినది.
సేను; కథంచన = ఎట్లయినను ; సాగ	సముద్రంబున సేతుబంధంబుగా విం
రె = సముద్రమునందు; సేతుబంధంచ =	చినారనునది నాకు సమ్మతము లేదు; మ
సేతువు కట్టుటను; నత్ర దృఢ్యాం = సమ్మ	తియు, నాకు , ఆవాసర సైన్యము ప్ర
ను. అపిచ = మఱియు; మయా =	కారమంతయుఁ దెలియవలయును.
నాచేత; తత్ = ఆ; వానరం = వానర	అని, తాత్పర్యము.
సంబంధించును; బలం = సైన్యము; సం	

భవంతౌ వానరం సైన్యం ప్రవిశ్యా నుపలక్షితౌ
 పరిమాణంచ వీర్యంచ యేచ ముఖ్యాః స్థవంగమాః. ౪
 మంత్రిణో యేచ రామస్య సుగ్రీవస్యచ సమ్మతాః
 యే పూర్వా మభివతంతే యేచ శూరాః స్థవంగమాః. ౫
 సచ సేతు ర్యథా బద్ధ స్సాగరే సలిలాశయే
 నివేశం యద్యథా తేషాం వానరాణాం మహాత్మనామ్. ౬
 రామస్య వ్యవసాయంచ వీర్యం ప్రహరణానిచ
 లక్ష్మణస్యచ వీర్యంచ తత్త్వతో జ్ఞాతు మహతః. ౭

టిక॥ భవంతౌ = మీరలు; వాన	మంత్రులును; యే = ఎవ్వరో; యే =
రం = వానర సంబంధించును ; సైన్యం =	ఎవ్వరు; పూర్వం = ముందు; అభివతంతం
సైన్యమును; అనుపలక్షితౌ = చూడం	తే = ఉండురో; యే = ఏ; స్థవంగమా
బడినివారలై ; ప్రవిశ్య = చొచ్చి; పరి	శ్చ = వానరులును; శూరాః = శూరులొ;
మాణంచ = కొలఁతను; వీర్యంచ = ప	సః = ఆ; సేతుశ్చ = సేతువును; సలిలా
రాక్రమమును; ముఖ్యాః = శ్రేష్ఠులయి	శః = సైన్య యునికి పట్టును; సాగరే =
న; స్థవంగమాః; వానరులు; యే = ఎవ్వ	సముద్రమునందు; యథా = ఎట్లు ; బ
రో; రామస్య = రామునియొక్కయు;	ద్ధం = కట్టఁబడినదో; మహాత్మనాం =
సుగ్రీవస్యచ = సుగ్రీవునియొక్కయు;	మహాబలులగు; తేషాం = ఆ; వానరా
సమ్మతాః = ఇష్టులయిన; మంత్రిశ్చ =	ణాం = వానరులయొక్క ; నివేశం = నివా

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము. ౪౦౦

స ౨౫

సము; యద్యథా = ఎట్లా; ఏతాని
(అధ్యాహృతము) = వీనిని; రామస్య =
రామునియొక్క; వ్యవసాయంచ = ప్ర
యత్నమును; వీర్యం = పరాక్రమమును;
ప్రహరణానిచ = ఆయుధములను; లక్ష్మ
ణస్యచ = లక్ష్మణునియొక్కయు; వీర్యం
చ = పరాక్రమమును; తత్త్వతః = యా
థార్థముచేత; జ్ఞాతుం = తెలియుట
కు; అహాతః = తగుదురు.

మీరలు, వానరులకుఁజెలియకుండు
నట్లు రహస్యముగా వానరసైన్యంబుఁ
జొచ్చి, వానరసేనాపరిమాణమును,
వానరులపరాక్రమంబును, అందు, ము

ఖ్యులగువానరులెవ్వరై నదియు, రాము
నిమంత్రులను సుగ్రీవునిమంతులునెవ్వ
రై నదియు, వానరసేనయందుయుద్ధం
బుననుండు నిలుచు శూరులెవ్వరైనది
యు, అట్టిమహాసముద్రంబున సేతువునె
ట్లునిమింఁచినదియు, మహాబలులగున
వ్వానరులనివేశస్థానములును, రాముని
వ్యవసాయంబును బరాక్రమంబును ఆ
యుధంబులును లక్ష్మణునిపరాక్రమంబు
ను, ఈసంగతులంతయు, యథార్థంబు
గాఁజెలిసికొనరండు.

అని, తాత్పర్యము.

కశ్య సేనా పతి సైపాం వానరాణాం మహాజనామ్
ఏతత్ జ్ఞాత్వా యథా తత్త్వం శీఘ్రం మాగంతు మహాభః.౮

టీక॥ మహాజనాం = అధికమయిన దురు.
పరాక్రమముగల; తేపాం = ఆ; వానరా
ణాం = వానరులకు; సేనాపతిశ్య = సే
నానాయకుడును; కః = ఎవ్వడు? యు
వాం (అధ్యాహృతము) = మీరలు; ఏ
తత్ = దీనిని; యథాతత్త్వం = య
థార్థమునతిక్రమింపక; జ్ఞాత్వా =
ఎఱింగి; శీఘ్రం = శీఘ్రముగా; ఆగం
తుం = వచ్చుటకు; అహాభః = తగు

మహాపరాక్రమశాలులగు నవ్వాన
రులసేనాపతియెవ్వఁడు? మీరలు; ఈ
సంగతులన్నియు, యథార్థముగాఁ
జెలిసికొని, శీఘ్రంబుననిచ్చటికి రావల
యును. అని, రావణుండు, శుకసా
రణులకుఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇతి ప్రతిసమాదిష్టా రాక్షసా శుకసారణౌ
హరిరూపధరౌ వీరౌ ప్రవిష్టౌ వానరం బలమ్. ౯

టీక॥ వీరౌ = పరాక్రమశాఖులగు; నరసంబంధియగు; బలం = సైన్యమును;
శుకసారణౌ = శుకసారణులను ; రా ప్రవిష్టౌ = హందిరి.
క్షసా = రాక్షసులు; ఇతి = ఇట్లు; ప్రతి పరాక్రమవంతులగునా శుకసార
సమాదిష్టా = ఆజ్ఞాపింపఁబడినవార ఁలు, ఇట్లు రావణునిచే నాజ్ఞాపింపఁబ
లై; హరిరూపధరౌ = వారనరూప డి, వానరరూపంబుధరించి, వానర
మునుధరించినవారలై; వానరం = వా సేనంజొచ్చిరి. అని, తాత్పర్యము.

తత స్త ద్వానరం సైన్య మచింత్యం రోమహర్షణమ్
సంఖ్యాతుం నాధ్యక్షే తాం తదా తౌ శుకసారణౌ. ౧౦

టీక॥ తతః = అంత; తదా = అప్పు ఖ్యాతుం = లెక్క పెట్టుటకు ; నాధ్యక్ష
డు; తౌ = ఆ; శుకసారణౌ = శుకుండు ళ్లేతాం = ఎఱుంగరై రి.
సుసారణుండును; అచింత్యం = ఎన్నరాని అంత, నప్పడు, ఆ శుకసారణులు,
దియును; రోమహర్షణం = వెండుక అచింత్యంబును బాపరులకు గగుర్పాటు
లగు గుర్పాటునొందించునదియునగు ; గలిగించునదియునగు, నవ్వానర సేనం
తత్ = ఆ; వానరం = వానరసంబంధి జూచి, యచ్చెరువునొంది, దానిలెక్క
యయిన; సైన్యం = సైన్యమును ; సం పెట్టంజాలరై రి. అని, తాత్పర్యము.

సంస్థితం పర్వతాగ్రేషు నిర్దరేషు గుహాసుచ
సముద్రస్య చ తీరేషు వనేషా పవనేషు చ. ౧౧
తరమాణంచ తీర్ణంచ తర్జుకామంచ సర్వశః
నివిప్తం నివికద్యైవ భీమనాదం వహాబలమ్. ౧౨
త ద్బలాణావ మయోభ్యం వ్యుశాతే నిశాచరా

టీక॥ నిశాచరా = రాక్షసులగు శుకసారణులు; పర్వతాగ్రేషు = పర్వత

శ్రీ మద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౪౦౩

స ౨౫

శిఖరములయందును; నిదరాశేషుఁడగు
లియున్నపర్వతప్రదేశములయందును;
గుహాసుచుఁగుహాలయందును; సము
ద్రస్యఁసముద్రముయొక్క; తీరేషు
చ-తీరప్రదేశములయందును; వనేషు=
వనములయందును; ఉపవనేషుచ= ఉ
ద్యానవనములయందును; సంస్థితం=
ఉన్నదియు; సర్వశం=అంతటను; తం
మాణంచ=దాటుచున్నదియు; తీ
ణంచ=దాటిచిదియు; తర్జుకావం
చ=దాటఁగోరినదియు; సివిష్టం=వి
డిసినదియు; నివిశచైవ=విడియుచు
న్నదియు; భీమనాదం=భయంకరధ్వ
నిగలదియు; మహాబలం=అధికమయి
నబలముగలదియు; అశ్రోభ్యం=శ్రో

భింపనలవిగానిదియునగు; తత్=ఆ; బ
లాణావం=నేనాసముద్రమును; దదృ
శాతే=చూచిరి.

శుకసారణులు, పర్వతశిఖరంబులం
దునుభిన్నపర్వతప్రదేశంబులందునుగు
హాలయందును, సముద్రతీరంబునందు
నువనంబులందును ఉద్యానవనంబులం
దును, విడిసియున్నదియు, గొంతభాగ
ముసముద్రంబుదాటియుం, గొంత
దాటుచును, గొంతవిడిసియుం గొంత
విడియుచును, ఇట్లునానాప్రకారంబు
లనున్నదియు, భయంకర ధ్వనిగలది
యు, మహాబలంబును, అశ్రోభ్యంబు
నగు, సముద్రంబుపంటివారసరి నేనం
బూచిరి. అని, తాత్పర్యము.

తౌ దదర్శ మహాతేజాః ప్రచ్ఛన్నా చ విభీషణః. ౧౩

టీక॥మహాతేజాః= అధికమయిన
కాంతిగల; విభీషణః= విభీషణుఁడు;
ప్రచ్ఛన్నా=వానరవేషముచేఁ గప్పు
బడిన; తౌచ=ఆశుకసారణులనుం గూ
డ; దదర్శ=చూచెను.

ఆశుకసారణులువానరవేషంబుదా
ర్శియెంతప్రచ్ఛన్నులైయుండినను, మ
హాతేజులగు విభీషణుండువారలం గ
నుంగొనెను.
అని, తాత్పర్యము.

ఆచచక్షేథ రామాయ గృహీత్వా శుకసారిణౌ

టీక॥ఆథ=అంత; సః (అధ్యాహ్న
తము)=ఆవిభీషణుఁడు; శుకసారిణౌ=

శుకసారణులను; గృహీత్వా=పట్టు
కొని; రామాయ=రామునికొఱకు;

ఆవవక్షే=చెప్పెను.

అంతసన్నిభీషణుండు, ఆశుకసార

ణులనిద్రణంబట్టి రామునకుఁ దెలియఁజేసెను. అని, తాత్పర్యము.

పశ్యే మా రాక్షసేంద్రస్య మంత్రీణౌ శుకసారణౌ. ౧౪
లంకాయా స్సమసుప్రాప్తౌ చారౌ పరపురంజయ

టీక॥ పరపురంజయ = శత్రువులప వేగులవారలు.

ట్టణంబులనుజయించునట్టి రాముఁడా! ఇమా=వీరలు; తస్య=ఆ; రాక్షసేంద్రస్య= రాక్షసేశ్వరుండగు రావణుని యొక్క; మంత్రిణౌ=మంత్రులు. శుకసారణౌ= శుకసారణులను పేరుగల వారలు. లంకాయాః=లంకయందుండి; సమసుప్రాప్తౌ=ఁబచ్చిన; చారౌ =

శత్రుపట్టణంబులజయించునట్టి రాముఁడా! వీరలు, రాక్షసేశ్వరుండగు రావణునిమంత్రులు; శుకసారణులనంబడుదురు; లంకాపురినుండి, మనరావణులఁదెలిసికొని పోవుటకై వచ్చిన వారలు. అని, తాత్పర్యము.

తౌ దృష్ట్వా వ్యధితౌ రామం నిరాశౌ జీవితే తదా. ౧౫
కృతాంజలివుబౌ భీతో వచనంచే ద మూచతుః

టీక॥ తదా=అప్పుడు; తౌ=ఆశుకసారణులు; రామం= రాముని; దృష్ట్వా=చూచి; వ్యధితౌ = దుఃఖితులయి; జీవితే = బ్రతుకునందు; నిరాశౌ=ఆశలేనివారలయి; కృతాంజలివుబౌ=చేయఁబడినదొప్పలవంటిచేమోడ్పులుగలవారలై; భీతో=భయమునొంద

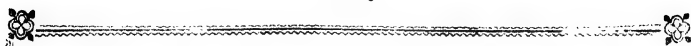
దినవారలై; ఇదం=ఈ; వచనం=మాటను; డొచతుః=చెప్పిరి. అప్పుడు, ఆశుకసారణులు, రాముఁబొచి, పరమదుఃఖితులయి, బ్రతుకువిషయమయి యాశనువిడిచి, చేమోడ్పుగీలించి, భయంబున, నిట్లని, చెప్పిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఆనా మిహ గతౌ సౌమ్య రావణప్రహితౌ వుభౌ. ౧౬
పరిజ్ఞాతుం బలం కృత్స్నం తవే దం రఘునందన

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౪౦౫

స ౨౫

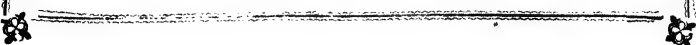
టీక॥ సౌమ్యఃశాంతుండవగు; రః	ఇచ్చటికి; ఆగతౌ=వచ్చినాము.
ఘనందన=రాముడా! ఆవాం= మేము;	సౌమ్యుండవగురాముడా! మేమి
ఉభౌ=ఇద్దరమును; తవ= నీ	ర్వురమును, రావణునియొగంబున, మీ
యొక్క; ఇదం=ఈ; బలం=నైస్యము	సైన్యంబులనంతయుంజూచుటకై, యి
ను; కృత్స్నం=అంతయు; పరిజ్ఞాతుం=	చ్చటికి, వచ్చినాము. అది, శుక సార
ఎఱుంగుటకు; రావణప్రహతౌ= రా	ణులు, రామునితోఁజెప్పిరి.
వణునిచేబంపఁబడినవారలమై; ఇహ=	అని, తాత్పర్యము.

తయో స్తద్వచనం శుక్రిత్వా రామో దశరథాత్మజః. ౧౭
అబ్రవీత్ప్రహసన్ వాక్యం సర్వభూతహితే రతః

టీక॥ సర్వభూతహితే = సమస్త	అబ్రవీత్=చెప్పెను.
భూతములమేలునందు; రతః=ఆసక్తుఁ	సమస్త భూతంబులకు హితంబుఁ
డఁగు; దశరథాత్మజః=దశరథుని కొ	గోరునట్టి దశరథకుమారుండగు రా
డుకైన; రామః=రాముడు; తయోః=	ముండు, అశుక సారణులు చెప్పిన మా
అశుక సారణులయొక్క; తత్=ఆ; వ	టన విని, నవ్వుచు, నీమాటంజెప్పెను.
చనం=మాటను; శ్రుత్వా=విని; ప్ర	అని, తాత్పర్యము.
హసన్=నవ్వుచు; వాక్యం=మాటను;	

యది దృష్టం బలం కృత్స్నం వయంవా సుపరీక్షితాః. ౧౮
యథోక్తం వా కృతం కార్యం ఛందతః ప్రతిగమ్యతామ్

టీక॥ కృత్స్నం=సమస్తమయిన ;	ప్రబడినట్లు; కార్యంవా=పనియు; కృ
బలం=నైస్యము; దృష్టంయది= చూడఁ	తం(యది)=చేయఁబడినదగు నేని; ఛంద
బడినదగు నేని; వయంవా= మేమును;	తః=ఇచ్చవలన; ప్రతిగమ్యతాం=మఱ
సుపరీక్షితాః (యది)= పరీక్షింపఁబడి	లిపోవుటయగుఁగాక.
నవారలగుదుమేని; యథోక్తం= చె	మానైస్యమునంతయుంజూచి, మ

మ్మఁజక్క-ఁగాఁబరీక్షించి, రావణుం | ట, స్వేచ్ఛగామజలమీలంకకుంబొందు.
దుచెప్పినట్లు పనియంతయునై నవిమ్మ | అని, తాత్పర్యము.

అథ కించి దదృష్టంవా ధూయ స్త ద్ద్రష్టు మహాభః. ౧౯
విభీషణోవా కాత్స్యేన్ ధూయ స్సందర్శయిష్యతి

టిక||అథ=ఇంక; కించితే=కొంచె | యం=మజల; సందర్శయిష్యతి=చూ
ము; అదృష్టంవా= చూడబడనిదగునే | పఁగలఁడు.
ని; ధూయః=మజల; తతే= దానిని; మీకింకం గొంచెము చూడవలసి
ద్రష్టుం=చూచుటకు; అహాభః=తగు | యుండునేని, దానినిజూచుకొనుండు ;
దురు. విభీషణోవా= విభీషణుఁడైన | లేక, విభీషణుఁడే, మీకునైన్యములనం
ను; కాత్స్యేన్-సాకల్యముచేత; ధూ | తయుం జూపును. అని, తాత్పర్యము.

న చే దం గ్రహణం ప్రాప్య భేత్తవ్యం జీవితప్రతి. ౨౦
స్యస్తశస్త్రై గృహీతోవా న దూతో వధ మహాతః

టిక||ఇదం=ఈ; గ్రహణం=పట్టుప | వాహాతః=పొందదగరు.
డుటను; ప్రాప్యః=పొంది; జీవితప్రతి= మీరలిప్పుడు మాచేట్టుపడినార
ప్రాణమునుగూర్చి; సభేత్తవ్యం=భయ | ని, జీవితవిషయముయెంతమాత్రము
పడుటయొక్క-అలేదు. స్యస్తశస్త్రై= భయపడవలదు; అయ్యదుములేనివారలం
విడువబడినయాయుధముగల; గృహీ | గానిదూతలం గాని, వధింపఁగూడదు;
తోవా = పట్టుబడినవారలుగాని; నూ | మీరలుని రాయుధులుకావున, వధ్యులరు
తో=దూతలుగాని; వధం=చంపుటను; కారు. అని, తాత్పర్యము.

పృచ్ఛమానా విముః చారౌ రాత్రించరా వృథా. ౨౧
తత్రుపక్షస్య సతతం విభీషణ వికషణౌ

టిక||విభీషణ=విభీషణుఁడా! పృచ్ఛమానా=అడుగుకొనుచున్న; సతతం =

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౪౦౬

స ౨౫

ఎల్ల పుడు ; శత్రుపక్షస్య = శత్రుఁ
క్షముయొక్క; వికషణౌ = ఆకషిం
చునట్టి; చారౌ = వేగులవారలైన; ఏ
తౌ = ఈ; రాత్రించరౌ = రాక్షసులను;
ఉభౌ = ఇద్దఱను; విముంచ = విడుపుము.

విభీషణుడా! మీరలు సామాన్యపా
యంబుల శత్రుపక్షంబు నాకషించు
చారులు, అయినను, అడుగుకొను
చున్నాగుకావున, నీ రాక్షసులనిద్రఱు
నువిడిచిపెట్టుము. అని, తాత్పర్యము.

ప్రవిశ్య నగరీం లంకాం భవద్భ్యం ధనదానజః. ౨౨
వక్తవ్యో రక్షసాం రాజా యథోక్తం వచనం మమ

టీక|| భవద్భ్యం = మీచేత; లం
కాం = లంకయను; నగరీం = పట్టణము
ను; ప్రవిశ్య = ప్రవేశించి; ధనదాన
జః = కుబేరునితమ్ముండగు; రక్షసాం =
రాక్షసులయొక్క; రాజా = రాజు
నరావణుడు; మమ = నాయొక్క;
వచనం = మాటను; యథోక్తం = చె

ప్పబడినమాట నతిక్రమింపక; వక్త
వ్యః = చెప్పబడవలసినవాడు.
శుకసారణులా! మీరలు, లంకాపురికిం
బోయి, కుబేరునితమ్ముండును రాక్షసరా
జుండునగు రావణునిఁబూచి, నేనిప్పుడు
చెప్పింపుమాటలన్నియు నించుమించు
లేక, నెప్పవలయును. అని, తాత్పర్యము.

య ద్బలంచ సమాశ్రిత్య సీతాం మే హృతవా నసి. ౨౩
త ద్దర్శయ యథాకామం సనైస్య స్సహబాంధవః

టీక|| యత్ = ఏ; బలంచ = బలమును;
సమాశ్రిత్య = ఆశ్రయించి; మే = నాయొ
క్క; సీతాం = సీతను; హృతవాన్ =
అపహరించినవాడవు; అసి = అగుచు
న్నావో; సనైస్య = నైస్యములతోఁ
గూడినవాడవై; సహబాంధవః = బం
ధువులతోఁగూడినవాడవై; యథాకా

మం = స్వేచ్ఛనతిక్రమింపక; తత్ = ఆబ
లమును; దత్తేయః = చూపుము.
నీవేబలంబునవలంబించి, నాభా
ర్యనుసీతనపహరించితివో; ఇప్పుడునీ,
నైస్యములను నీబంధువులనుం గూడి,
యాబలంబునంతయుంజూపుము.
అని, తాత్పర్యము.

శ్వో కాల్వే నగరీం లంకాం సప్రాకారాం సతోరణామ్. ౨౪
రాక్షసం చ బలం పశ్య శరై ర్విధ్వంసితం మయా

టీక॥ శ్వో=రేపు; కాల్వే=ప్రాతః	మయా=నాచేతః; శరైః=బాణములచే
కాలమునందు; సప్రాకారాం=పా	తః; విధ్వంసితం=ధ్వంసము చేయఁబడి
కారములతోఁగూడినదీయు; సతోర	నదానిఁగా; పశ్య=చూడుము.
ణాం=బహిద్వాకరములతోఁగూడినది	రేపుప్రాతఃకాలంబున, లంకాప్రాకా
యునగు; లంకాం=లంకయును; నగ	రంబులను, బహిద్వాకరంబులను, రాక్ష
రీం=పట్టణమును; రాక్షసం=రాక్షస	సమైక్యంబులను, బాణంబులచేనుగ్గుచే
సంబంధియగు; బలంచ=సైన్యమును;	నెదంబూడుము. అని, తాత్పర్యము.

క్షారం రోష మహం మోక్ష్యే బలం ధారయ రావణ. ౨౫

శ్వో కాలే వజ్రవాన్వజ్రం దానవేష్వే వ వాసవః

టీక॥ రావణః=రావణుఁడా! శ్వో=	రావణుఁడా! రేపుప్రాతఃకాలము
రేపు; కాలే=ప్రాతఃకాలమునందు; అ	నందు, వజ్రాయుధధారియుగనిండ్రుం
హం=నేను; క్షారం=భయంకరమయి	డు, దానవులపై వజ్రాయుధములబ
న; రోషం=కోపమును; వజ్రవాన్=వ	యోగించునట్లు, మీపై, భయంకరంబగు
జ్రాయుధముగల; వాసవః=దేవేంద్రుఁ	నాకోపంబును సాధకముచేయఁబో
డు; దానవేష్వ=దానవులయందు; వజ్ర	వుచున్నాను; జాగ్రత్తతో నుండుము.
మివ = వజ్రాయుధమునువలె; మో	అని, రావణునితోఁజెప్పుడు. అని, శు
క్ష్యే=విడువఁబోయెదను. బలం = బల	కసారణులతోఁజెప్పెను.
మును; ధారయ=ధరింపుము.	అని, తాత్పర్యము.

ఇతి ప్రతిసమాధిష్టా రాక్షసా శుకసారణౌ. ౨౬

జయే తి ప్రతిసంద్యై తౌ రాఘవం ధర్మవత్సలమ్

ఆగమ్య నగరీం లంకా మబ్రూతాం రాక్షసాధిపమ్

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము. ౪౦౯

స ౨౫

టిక॥ రాక్షసా = రాక్షసులయిన; ప కుంబభుండగు రావణునిగూర్చి; అబ్రూ
తా = ఈ; శుకసారణౌ = శుకసారణు తాం = చెప్పిరి.
లు; ఇతి = ఇట్లు; ప్రతిసమాదిష్టే = అట్లా అశుకసారణులు, రాముండుచెప్పి
పింపబడినవారలయి; ధర్మః వత్సలం = నమాటలనుజేసి, ధర్మః వత్సలుండగు ర
ధర్మః మునందతిప్రీతిగల; రాఘవం = మునిజయశ్రద్ధలబలంబొగడి, లంకాపురి
రాముని; జయః జయింపుము; ఇతి = అ పంబోయి, రాక్షసేశ్వరుండగు రావణు
ని ; ప్రతినంద్య = అభినందించి ; నింబొచి, యిట్లుని, చెప్పిరి.
లంకాం = లంకాపురి; ఆగమ్య = అని, తాత్పర్యము.
పొంది ; రాక్షసాధిపం = రాక్షసుల,

విభీషణగృహీతౌతు వధాహర్షా రాక్షసేశ్వర

దృష్ట్వా ధర్మాన్యనా ముక్తౌ రామేణౌమితలేజసా. ౨౮

టిక॥ రాక్షసేశ్వర = రాక్షసనా క్తౌ = విడువబడినాము.
ధుండవగు రావణుడా ! విభీషణగృ రాక్షసనాధుండవగు రావణుడా!
హీతౌతు = విభీషణునిచేత్రహింపబడి మేమువాసరజేసం బ్రవేశించినవెనుక,
నవారలము ; వధాహర్షా = చం మమ్ము విభీషణుండుపట్టుకొని, రాముని
పుటకుండగినవారలమునగు; ఆవాం(అ యొద్దకుండగినికొనిపోయెను ; ధర్మా
ధ్యావృతము) = మేము; ధర్మాన్యనా మ్ముండును మహానుభావుండునగు రా
నా = ధర్మః స్వభావుండగు; అమితలేజ ముండుమమ్ముఁజూచి, దయచేడిచిపె
సా = కొలందిలేనిప్రతాపముగల; రామే టైను. అని, తాత్పర్యము.
ణ = రామునిచేత; దృష్ట్వా = చూచి; ము

ఏకస్థానగతౌ యత్ర చత్వారః పురుషషభాః

లోకపాలోపమా శూరః కృతాస్త్రా దృఢవిక్రమాః. ౨౯

రామో దాశరథి శ్రీమాన్ లక్ష్మణశ్చ విభీషణః

సుగ్రీవశ్చ మహాతేజా మహేంద్రసమవిక్రమః. ౩౦

<p>టిక యశ్ర= ఏవానరసేనయందు; లోకపాలోపమాం = దిక్పాలరతోఁ బోల్కిగలవారలును; శూరాః = యథమునంబుభయములేనివారలును; తాస్త్రా = నేర్వఁబడినయస్త్రములుగలవారలును; దృఢవిక్రమాః = స్థిరమయినపరాక్రమముగలవారలును; పుష్పవహ్నిః = పురుషశ్రేష్ఠులునగు; దాశరథిః = దశరథునికుమారుండును; శ్రీమాన్ = అందఁటిక్ష్మ నధికుండయిన; రామః = రాముండును; లక్ష్మణశ్చ = లక్ష్మణుండును; విభీషణశ్చ = విభీషణుండును; మహాతేజాః = అధికమయినకాంతిగలవాఁడును; మహేంద్రసమవిక్రమః = దేవేంద్రునితో సమానమయిన పరాక్రమముగలవాఁడునగు;</p>	<p>సుగ్రీవశ్చ = సుగ్రీవుండును; చత్వారిః = నల్వరును; ఏకస్థానగతాః = ఒకస్థానమునొందినవారలో; సా(అధ్యాహృతము) = అట్టివానరసేన; విరాజతే(అధ్యాహృతము) = ప్రకాశించుచున్నది. శ్రీమంతుండగు రాముండునులక్ష్మణుండును విభీషణుండును మహాతేజుండును దేవేంద్రునకుంబోలెఁ బరాక్రమముగలవాఁడునగు సుగ్రీవుండును లోకపాలరవంటివారలును, శూరులును అస్త్రవేత్తలును మహాపరాక్రమశాలులునగు పురుషశ్రేష్ఠులు, ఈనల్వరును, ఒక్కచోఁగూడియున్నారే! ఇంకనవ్వానరసేనకేమి తక్కువ? అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

ఏతే శక్తాః పురీం లంకాం సప్రాకారాం సహోరణామ్

ఉత్పాట్య సంకామయితుం సర్వే తిష్ఠంతు వానరాః. ౩౧

<p>టిక వానరాః = వానరులు; సర్వే = అందఱును; తిష్ఠంతు = ఉండురుగాక. ఏతే = ఈనల్వరు; సప్రాకారాం = ప్రాకారములతోఁ గూడినదియు; సహోరణాం = బహిర్వాహరములతోఁగూడినదియునగు; లంకాం = లంకయను; పురీం = పట్టణమును; ఉత్పాట్య = పె</p>	<p>ల్లగించి; సంక్రామయితుం = మఱియు క్కొనోనుంచుటకు; శక్తాః = సమర్థులు. వానరులందఱునట్లుండురుగాక; ఈ రామలక్ష్మణవిభీషణసుగ్రీవులు, నల్వరు మాత్రమే, ప్రాకారతోగఁబులతోఁ గూడ, నీలంకాపురినంతయుం బెల్లగిం</p>
---	--

శ్రీ మద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౪౧౧

స ౨౫

చి,కొనిపోగలరు. అని,తాత్పర్యము.

యాదృశం తస్య రామస్య రూపం ప్రహరణానిచ
వధివృత్తి పురీం లంకా మేక స్తివృంతు తే త్రయః. ౩౨

టిక||తస్య=ఆ; రామస్య=రామునియొక్క; రూపం=ఆకారము; యాదృశం=ఎట్టిదో; ప్రహరణానిచ=ఆయుధములును; యాదృశాని (అధ్యాహృతము)=ఎట్టివో; తేషాం (అధ్యాహృతము)=వానియొక్క; అవలోకనే (అధ్యాహృతము)=చూచుటకాగ; తే=ఆ; త్రయః=మువ్వురును; తివృంతు=ఉండురుగాక. ఏకః=ఒక్కఁడె; లంకా=లంకయను; పురీం=పట్టణమును; వ

ధివృత్తి=వధింపఁగలఁడు. ఇతిమన్యావహే (అధ్యాహృతము)=అని, తలంచెదము.

రామునిరూపంబును ఆయుధంబులనుంజూడఁగా, నాలత్తుణవిభీషణుగ్రీవులుగూడ, ఎందుకు? రామంఁకొక్కఁడెలంకాపురినంతయు నశింపఁజేయఁగలఁడనితోఁచుచున్నది.

అని, తాత్పర్యము.

రామలక్ష్మణగుప్తా సా సుగ్రీవేణచ వాహినీ
బభూవ దుర్భవత రా సేంద్రైరపి సురాసురైః. ౩౩

టిక||సా=ఆ; వాహినీ=వానరసేన; రామలక్ష్మణగుప్తా=రామలక్ష్మణులచేరక్షింపఁబడినదై; సుగ్రీవేణచ=సుగ్రీవునిచేతను; (గుప్తా) రక్షింపఁబడినదై, సేంద్రైః=ఇంద్రునితోఁగూడిన; సురాసురైరపి=దేవతలచేతను అనురులచేతను; దుర్భవత రా=ఎంత

మాత్రమెరిరింప నలవిగానిది; బభూవ=అయినది.

రామలక్ష్మణులును సుగ్రీవుండునుగ్రక్షింపఁగానావానరసేన, ఇంద్రునితోఁగూడినదేవాసురులకైనను, ఎంతమాత్రమునెదిరింపనలవిగాకన్నది.

అని, తాత్పర్యము.

వృక్త స్సేతు స్తథా బద్ధో దశయోజనవిస్తృతః
శతయోజన మాయామ స్తీర్ణా సేనాచ సాగరమ్

టిక||తథా = అట్లు;దశయోజనవి
స్తృతః = పదియోజనములవెడల్పుగల
దియు;శతయోజనం = నూలుయోజన
ములు;అయామః = నిడుపయినదియున
గు;సేతుః = సేతువు; వ్యక్తః = స్పష్టము
గా;బద్ధః = కట్టబడినది. సేనాచ = సేన
యు; సాగరం = సముద్రమును; తీ
ర్థా = దాటినది.

అట్లు, పదియోజనంబులవెడల్పును

నూలుయోజనంబులనిడువునుంగల సే
తువు, సముద్రంబునందు, స్పష్టముగాఁగ
ట్టబడినది; వానర సేనయు, సముద్రంబు
దాటినది. అని, తాత్పర్యము.

“వ్యక్తస్సేతుః” అనుశ్లోకముమొద
లు రెండుశ్లోకములు, వ్యాఖ్యానంబులలె
క్కింపఁబడనందున, ఇందును లెక్కింపఁ
బడవలె.

నివిష్టో దక్షిణే తీరే రామ స్సచ నదీపతేః

తీర్థాస్య తరమాణస్య బలస్యాంతో స విద్యతే

టిక||సః = ఆ; రామశ్చ = రాముండు
ను; నదీపతేః = సముద్రముయొక్క; దక్షి
ణే = దక్షిణపుదిక్కునందలి; తీరే = గట్టు
నకును; నివిష్టః = విడిసియున్నాఁడు. తీ
ర్థాస్య = దాటినదియు; తరమా
ణస్య = దాటుచున్నదియునగు; బలస్య =
సైన్యమునకు; అంతః = తుద; నవిద్య

తే = లేదు.

రాముండు, సముద్రదక్షిణతీరంబున
విడిసియున్నాఁడు; సైన్యములు, కొంత
దాటయుంఁగాంత దాటుచు నున్నవి;
దానికంత మేలేదు.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రహృష్టరూపా ధృజిని వనౌకసాం

మహాత్మనాం సంప్రతి యోధౌ మిచ్ఛతామ్

అలం చికోధేన శమో విధీయతాం

స్రవీయతాం దాశరథాయ మైథిలీ. ౩౪

టిక||సంప్రతి = ఇప్పుడె; యోధౌ =
యోధముసేయుటకు; ఇచ్ఛతాం = కో

రుచున్నవారలును ; మహాత్మనాం =
అధికమయినబలముగలవారలునగు; వ

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౪౦౩

స ౨౫

<p>నాకసాం=వానరులయొక్క;ధ్వజినీ=సేన; ప్రహృష్టరూపా=సంతోషంబు నొందినరూపముగలది . విరోధేన=విరోధముచేత; అలం=చాలును . శమః=శాంతి;విధియతాం = చేయఁబడుఁగాక. దాశరథాయ=దశరథుని కొడుకైనరామునికొఱకు; మైథిలీ=సీత;ప్రదీయతాం= ఇయ్యఁబడుఁగాక.</p>	<p>మహాబలశాలులగువానరవీరులం బటు, ఇప్పుడెఱుఁగఁబడేయం గోరుచు, బరమోత్సాహంబుననున్నవారలు; కావున, వారలతోవిరోధంబువలదు; కోపంబువిడిచి,రామునకుసీతాదేవినిొసంగుము. అని , శుకసారణులు, రావణునితోఁజెప్పిరి. అని,తాత్పర్యము.</p>
---	---

ఇత్యావే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

యుద్ధకాండే, పంచవింశస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రీ

వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండ పంచవింశస్సర్గః టీక,

ముగిసినది.

అమి

వ ద్వీంశ స గ క ప్రారంభః.

త ద్వచః పథ్య మక్లి బం సారణే నాభిభాషితమ్
నిశమ్య రావణో రాజా ప్రత్యభాషత సారణమ్. ౧

టీక॥ రాజా = రాక్షసరాజుండగు;	త = బదులుచెప్పెను.
రావణి = రావణుడు ; సారణేన =	రాక్షసరాజుండగు రావణుండు, శు
సారణునిచేత; అభిభాషితం = చెప్పె	క సారణులు నిభాషించుగాఁ జెప్పిన
బడిన; పథ్యం = హితంబును ; అక్లి	హితంబగునామాటనువిని, సారణుం
బం = నిభాషయమునగు; తత = ఆ ; వ	బాచి, యిట్లని, బదులుచెప్పెను.
చః = నూటను; నిశమ్య = విని ; సార	అని, తాత్పర్యము.
ణం = సారణునిగూచి ; ప్రత్యభా	

యది మా మధి యుధ్యేరే దేవగంధర్వదానవాః

నైవసీతాం ప్రదాస్యామి సర్వలోకభయాదపి. ౨

టీక॥ దేవగంధర్వదానవాః = దేవత	ను; నైవ ప్రదాస్యామి = ఇవ్వనేరవ్వను.
లును గంధర్వులను దానవులును ;	దేవతలును గంధర్వులును దానవులు
మాం = నన్ను గూచి ; అభియుధ్యే	ను, అందఱువొక పెట్ట నాపైకి యు
రిన్యది = యుద్ధము సేయుదురని; తదా	ద్ధమునకువచ్చినను, సమస్తలోకంబు
పి (అధ్యాహృతము) = అప్పుడు స	లునునన్నుభయపఱచినను, నేనంత
ర్వలోకభయాదపి = సమస్త లోకంబుల	మాత్రము సీతనొసంగను.
వలనిభయంబువలనను ; సీతాం = సీత	అని, తాత్పర్యము.

త్వంతు ఫౌమ్య పరిత్రస్తో హరిభి నిజితో భృశమ్
ప్రతిప్రదాన మద్యైవ సీతాయా స్సాధు మన్యసే. ౩

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధకాండము.

౪౦౫

స ౨౬

టీక॥ సౌద్యంశాతుండవగ సార	లంచుచున్నావు.
ఋణాత్వం = నీవుమాత్రము; హరి	సారఋణా ! నీవుసౌమ్యుండవు,
ధీఃవాసః లచేతః; నిజితః = జయం	శూరుండవుకావు; వానరులచే దెబ్బలు
పఱచినవాడవై; భృశం = మిక్కిలి	దీని, మిక్కిలియుభయంబుం జెంతయు
యు, పశ్చాత్తప్తః = భయపడినవాడవై;	న్నావు, కావున, నీవు, ఇప్పుడెసీతసచ్చి
అద్యైశ-ఇప్పుడె; సీతాయాః = సీతాదే	వేయుటమంచిదని చెప్పచున్నావు.
వియోక్తః; ప్రతిప్రదానం = మఱచిచ్చు	అని, తాత్పర్యము.
టను; సాధు = మంచిదిగా ; మన్యసే = త	

కోహీ నామ సపత్నీ మాం సమరే శేతు మహాత

టీక॥ కోహీనామ = ఎవ్వఁడు; సప	సన్నయద్ధంబున, శత్రుండెవ్వఁడు
త్నః = శత్రువు; మాం = నన్ను; సమరే =	జయంపఁగలఁడు ? అని, రావణుండు,
యుద్ధమునందు; శేతుం = జయించుటకు;	సారఋణితోఁజెప్పెను.
అహాతి = తగును?	అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యుక్త్వా పరుషం వాక్యం రావణో రాక్షసాధిపః. ౪
ఆరురోహ తత శ్రీమాన్ ప్రాసాదం హిమపాండరమ్
బహుతాలసముత్సేధం రావణో థ దిదృక్షయా. ౫

టీక॥ రాక్షసాధిపః = రాక్షసులకు	తాలసముత్సేధం = పెక్కుతాటిచెట్లు
బ్రభుండగు; రావణః = రావణుండు; ఇ	యాన్నత్యము గలదియునగు; ప్రాసా
తి = ఇట్లు; పరుషం = కఠినమయిన; వా	దం = మేడను; ఆరురోహ = ఎక్కెను.
క్యం = మాటను; ఉక్త్వా = చెప్పి; తతః =	రాక్షసేశ్వరుండును శ్రీమంతండున
అంత; అథ = పిమ్మట; శ్రీమాన్ = కాంతి	గు రావణుండు, ఈప్రకారంబునఁబరు
మంతుండగు; రావణః = రావణుండు; చి	వంబుగాఁజెప్పి, వానరసైన్యంబులనంత
దృక్షయా = చూడనిచ్చచేత; హిమపాం	యుంబూడఁగోరి, మంచువలెఁదెల్లగా
డరం = మంచువలెఁదెల్లనిదియు, బహు	నున్న పెక్కుతాటిచెట్లు యాన్నత్యము

గలపాసాదంబుపైకినారోహించెను. అని, తాత్పర్యము.

తాభ్యాం చరాభ్యాం సహితో రావణః క్రోధమూర్ఛితః
పశ్యమాన స్సముద్రంచ పర్వతాంశ్చ వనానిచ. ౬
దదశే పృథివీదేశం సుసంపూర్ణం స్థవంగమైః

టీక॥ రావణః=రావణుడు; క్రోధమూర్ఛితః=కోపముచేవ్యాపింపబడి
సముద్రంచ=సముద్రమును; పర్వతాంశ్చ=పర్వతములను; వనానిచ=అడవులను; పశ్యమానః(పశ్యే)=చూచుచు; స్థవంగమైః=స్థవంగములచేత; సుసంపూర్ణం=సుసంపూర్ణము. అని, తాత్పర్యము.

పూర్ణం=చక్కగానిండిన; పృథివీదేశం=భూమిప్రదేశమును; దదశే=చూచెను.

చారులగు; తాభ్యాం=ఆశుకసారి
రావణుండు, మిక్కిలియుంగుపి
ణులతో; సహితః=కూడినవాడై; సముద్రం, యాశుకసారిణులంగూడి, ప్రా
ముద్రంచ = సముద్రమును; పర్వతాంసాదంబుపైనుండి, సముద్రంబునుబర్వ
శ్చ=పర్వతములను; వనానిచ=అడవుతంబులనువసంబులనుజూచుచు, భూమి
లను; పశ్యమానః(పశ్యే)=చూచుచు; యంతయు, వానరులచేసిండియుండు
స్థవంగమైః=వానరులచేత; సుసంపూర్ణంబుగాచెను. అని, తాత్పర్యము.

తదపార మసంఖ్యేయం వానరాణాం మహద్బలమ్. ౭
ఆలోక్య రావణో రాజా పరిప్రచ్ఛ సారణమ్

టీక॥ రాజా = రాజుని; రావణాం=రావణుని; సారణం=సారణుని; పరిప్రచ్ఛ=అడిగెను.

దియు; అసంఖ్యేయం=అపరిమితము
రాక్షసరాజుండగురావణుండు, అ
గూడనిదియునగు; వానరాణాం=వానరులను
పారంబునుతెచ్చిపెట్టనలవిగానిదియు
నరులయొక్క; మహత్=గొప్పదగు; బలమగువానరసేనంబుచి, సారణుని,
లం=నైస్యమును; ఆలోక్య = చూచి; ఇట్లని, యడిగెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏషాం వానరముఖ్యానాం కేశూరాః కేశ మహాబలాః. ౮

టీక॥ ఏషాం=ఈ; వానరముఖ్యానాం=వానరకేవలలో; కేశూరాః=

యుద్ధమునందు భయములేనివారలు ;	ఈవానరోత్తమలలో , నెవ్వరు
కే=ఎవ్వరు? సహాబులొ=అధికమయి	శూరులు? ఎవ్వరుబలవంతులు?
నబలముగలవారలు; కే=ఎవ్వరు?	అని,తాత్పర్యము.

కే పూర్వ మభివలకంతే మహాత్మాహం స్మంతతః

టిక కే=ఎవ్వరు ; మహాత్మా	నిలుతురు?
హం=అధికమయినయుత్సాహముగల	వీరిలో, అధికోత్సాహమున ,
వారలయి; సమంతతః= అంతటను;	యుద్ధంబున హందు నిలుచు వారలె
పూర్వం=ముందుగా; అభివలకంతే=	వ్వరు? అని,తాత్పర్యము.

కేహం శృణోతి సుగ్రీవః కేవా యాధపయాధపాః. ౯

టిక సుగ్రీవః= సుగ్రీవుడు ; కే	కులు?
హం=ఎవ్వరియొక్క;వచనం (అర్థా	సుగ్రీవుండింకెవ్వరి మాటలనువిను
హృతము)=మాటను;శృణోతి= విను	ను? మఱియువీరిలో,నగ్రసేనానాయ
ను.కేవా=ఎవ్వరు ; యాధపయాధ	కులెవ్వరు? అని,తాత్పర్యము.
పాః = సేనానాయకులకునునాయ	

సారణౌ చత్వ తత్త్వేన కే ప్రధానాః స్థవంగమాః

టిక సారణః = సారణుడా! ప్ర	సారణుడా! వీరిలోముఖ్యులగువా
ధానాః=ఉత్తములగు; స్థవంగమాః=	నరులెవ్వరు? ఈసంగతులన్నియు
వానరులు; కే=ఎవ్వరు? తత్త్వేన =	ధాధకులుగానాకుంజెప్పుము. అని,రా
యాధాధ్యక్షముచేత; ఆచత్వ = చె	వణుండు, సారణునితోజెప్పెను.
ప్పము?	అని,తాత్పర్యము.

సారణో రాతుసేంద్రస్య వచనం పరిపృచ్ఛతః. ౧౦
ఆచచక్షేధ ముఖ్యజ్ఞో ముఖ్యాం స్తాంస్తు వనౌకసః

వృత్తిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౨౬

టిక॥ ముఖ్యజ్ఞః=వానరులలో ముఖ్యులగువానరుల నెఱింగినట్టి ; సార	నరులనుమాత్రము; ఆచచక్షే = చెప్పె.
జ్ఞః=జ్ఞానము; సరిష్టతః=అమితము; రాక్షసేంద్రస్య = రాక్షసేంద్రునిచున్న; రాక్షసేంద్రస్య = రాక్షసేంద్రునిచున్న	వానరులలోముఖ్యులగువానరులందెఱింగివచ్చినట్టిసారణుండు , రావ
మండగురావణునియొక్క ; వచనం= వచనము	ణుఃప్రశ్ననునిని, యంత, నవ్వానరుల
మాటను; శ్రుత్యాహృతము= అలోముఖ్యులగువానరులను , రావణ	
విరి; అధః=పిమ్మట; ముఖ్యా = ముఖ్యులకుఁజెప్పవారంభించెను.	
లయిన; తాక్=ఆ; వనోకసస్త= వా	అని, తాత్పర్యము.

ఏష యోభిముఖో లంకాం నదకాం స్తివృత్తి వానరః. ౧౧

యూధ పానాం సహస్రేణ శతేన పరివారితః

యస్యఘోషేణ మహతా స ప్రాకారా సతోరణా. ౧౨

లంకా ప్రవేశతే సర్వా సత్తైలవనకాననా

సర్వకాఖామ్యగేంద్రస్య సుగ్రీవస్య మహాత్మనః. ౧౩

బలాగ్రే తిష్ఠతే ఏరో నీలోనా మైష యూధపః

టిక॥ యోభిముఖః=ఏనుఁడు; యూధ	లతోఁగూడినదియు ; సత్తైలవనకాన
పానాం=సేనాపత్యులయొక్క; సహ	సా= పర్వతములతోనువనములతోనుం
స్రేణ=వేయిఁగట్టఁజేతను; శతేన= నూ	గూడినదియునగు; లంకా= లంకాపురి;
టీ. టి. చేతను; పరివారితః=పరివేష్టించు	సర్వా=అంతయు; ప్రవేశతే=వలించు
బడినవాఁడై; లంకాం=లంకనుగూచి; స	సున్నచో; యః(అధ్యాహృతము)= ఎ
అభిముఖః=ఎదురుముగముగలవాఁడై;	వ్వఁడు; సర్వకాఖామ్యగేంద్రస్య=సమ
నదకా=అటచున్న; వృత్తి = ఉన్నాఁ	స్తవానరులకునునాథుండును; మహాత్మ
డో; యస్య=ఎవ్వఁడొక్క; మహతా=	నః = అధికమయినబలముగలవాఁడున
అధికమయిన; ఘోషేణ=ధ్వజచేత; స	గు; సుగ్రీవస్య=సుగ్రీవునియొక్క; బలా
ప్రాకారా= ప్రాకారములతోఁగూడి	గ్రే=సేనాముఖమునందు; తిష్ఠతే (తిష్ఠ
నదియు; సతోరణా=బహిర్వాహరము	తి)=ఉన్నాఁడో; ఏరో=పరాక్రమశాలి

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౪౧

స ౨౬

యగు; ఏషః=ఈవానరుడు; నీలోనా
మ=నీలుండనుపేరుగల; యూధమః=
యూధపశ్చేష్ఠుడు.

ఎవ్వండు, వేనవేలయూధపులంగూ
డి, లంకాపురాధిముఖుండై, సింహనా
దంబునేయుచున్నాడో, ఎవ్వనిమహా
నినాదంబునకు , లంకాపురి యంత
యుర్రాకారతోరణంబులతోనుబర్వత

వనంబులతోనుంగూడగడగడవడంకుచు
న్నదో, ఎవ్వండు, సమస్తవానరనాథుం
డునుమహాబలుండునుగుఱుగ్రీవుని, సేన
యగ్రభాగంబున నున్నాడో, అట్టిమ
హాపరాక్రమశాలియగు నీవానరశ్రే
ష్ఠుండు, నీలుండు; ఇతండువానరసేనా
నాయకుండు. అని, చాత్పర్యము.

బాహూ ప్రగృహ్య యః పద్భ్యుం మహీం గచ్ఛతి వీర్యవాన్. ౧౪
లంకా మభిముఖః క్రోధా దభీష్టంచ విజృంభితే
గిరిశృంగప్రతీకాశః పద్మకింజల్కసన్నిభః. ౧౫
సోపటయ త్యభిసంరభో లాంగూలంచ పునఃపునః
యస్య లాంగూల శబ్దేవ స్వరంతి ప్రచిశో దశ. ౧౬
ఏష వానరరాజేన సుగ్రీవేనాధిపేదినః
యావ రాశ్యేం గతో నామ త్వా మాహ్వయతి సంయుగే. ౧౭
వానిన స్సదృశః పుత్ర స్సుగ్రీవస్య సదాప్రియః
రాఘవాథేః పరాక్రాంత శృక్రాథేః వరుణో యథా. ౧౮

టీక||యః=ఏ; వీర్యవాన్= పరా
క్రమవంతుడు; బాహూ=చేతులను;
ప్రగృహ్య=తైకెత్తి; పద్భ్యుం=
పాదములచేత; మహీం=భూమి; గ
చ్ఛతి=పొందుచున్నాడో; క్రోధా
త్=కోపమువలన; లంకాం= లంకాప
ట్టణమునుగూచి; అభిముఖః= ఎదురు
ముఖముగలవాడై; అభీష్టంచ = మి

క్రి-లియు; విజృంభితే= విజృంభించి;
నున్నాడో; గిరిశృంగప్రతీకాశః=ప
ర్వతశిఖరముతోసమానుండును; పద్మకిం
జల్కసన్నిభః=తామరపూల సము
లతోసమునుండునగు; యో (యోధా,
హృతము)=ఎవ్వడు; అభినవీబుః=
వేగముతోగూడినవాడై; పునఃపునః=
మాటిమాటికి; లాంగూలంచ= తో

కనుఃసృష్టయతి = కొట్టుచున్నాడో; నిమిత్తమయి; పరాక్రాంతిః = పరా	కనుఃసృష్టయతి = కొట్టుచున్నాడో; నిమిత్తమయి; పరాక్రాంతిః = పరా
య్యుః = ఎవ్వనియొక్క; లాంగూలశబ్దే = క్రీడించియున్నవాడు.	య్యుః = ఎవ్వనియొక్క; లాంగూలశబ్దే = క్రీడించియున్నవాడు.
న = తోడయొక్క ధ్వనిచేత; దశ = ప	న = తోడయొక్క ధ్వనిచేత; దశ = ప
దియగు; ప్రదిశో = దిక్కులు; స్వనంతి = డియున్నాడో, మతియుం , గుర్ధం	దియగు; ప్రదిశో = దిక్కులు; స్వనంతి = డియున్నాడో, మతియుం , గుర్ధం
స్వనించుచున్నో; ఏషః = ఈవానర డై, లంకాభరింజానుడు, విజృంభించు	స్వనించుచున్నో; ఏషః = ఈవానర డై, లంకాభరింజానుడు, విజృంభించు
పియ్యడు; అంగుఠో వామ = ఆంగుఠమున ను, దశదిశలం బ్రతిష్ఠనులు పిక్రటిల్ల,	పియ్యడు; అంగుఠో వామ = ఆంగుఠమున ను, దశదిశలం బ్రతిష్ఠనులు పిక్రటిల్ల,
నుచేయగలవాడను; వానరరాజేన = నా లాంగూలంబున నేలం గొట్టుచున్నాడ	నుచేయగలవాడను; వానరరాజేన = నా లాంగూలంబున నేలం గొట్టుచున్నాడ
చరవాఘజగుః = గ్రీవేణ = సుగ్రీవునిచే తో, పట్టి, చువ్వతశిఖరాకారుండునుగమ	చరవాఘజగుః = గ్రీవేణ = సుగ్రీవునిచే తో, పట్టి, చువ్వతశిఖరాకారుండునుగమ
య్యుః = ఎవ్వనియొక్క; లాంగూలశబ్దే = క్రీడించియున్నవాడు.	య్యుః = ఎవ్వనియొక్క; లాంగూలశబ్దే = క్రీడించియున్నవాడు.
యనంబులలో నేనినో = అభిషేకింపగా, మ అంగుఠంబు; వానర రాజాండగుసుగ్రీ	యనంబులలో నేనినో = అభిషేకింపగా, మ అంగుఠంబు; వానర రాజాండగుసుగ్రీ
డినవాడు. దృష్ట = దృష్టి; సంయు	డినవాడు. దృష్ట = దృష్టి; సంయు
గే = యుగము నిమిత్తమయి; అహ్వా	గే = యుగము నిమిత్తమయి; అహ్వా
యతి = పియ్యడు, వాలినతి =	యతి = పియ్యడు, వాలినతి =
వాలియొక్క; పట్టిశబ్ద = సమాచందగు;	వాలియొక్క; పట్టిశబ్ద = సమాచందగు;
సుగ్రీవ = కొడుకు. సుగ్రీవశ్చ = సుగ్రీవ	సుగ్రీవ = కొడుకు. సుగ్రీవశ్చ = సుగ్రీవ
నిత్యిసవా = నిత్యసముదయ; ప్రియో = ఇ	నిత్యిసవా = నిత్యసముదయ; ప్రియో = ఇ
ప్రపం, శక్రాథే = ఇంద్రకావ్యము;	ప్రపం, శక్రాథే = ఇంద్రకావ్యము;
మిత్రయం; మహోయథా = మహాబల	మిత్రయం; మహోయథా = మహాబల
డునలె; రాఘవాథే = మహావీ	డునలె; రాఘవాథే = మహావీ

వీరశ్య సా మతి స్వర్వా యద్వస్తా జనకాత్తజా
హసూమతా వేగవతా రాఘవస్య హేలైషితా. ౧౮

టికా రాఘవస్య = రామునియొక్క; హసూమతా = జనకమహారాజుకూ	టికా రాఘవస్య = రామునియొక్క; హసూమతా = జనకమహారాజుకూ
హేలైషితా = మేలుగోరువాడును; వే	హేలైషితా = మేలుగోరువాడును; వే
గవతా = అభిమయిన వేగముగలవా	గవతా = అభిమయిన వేగముగలవా
యనగు; హసూమతా = హనుమంతునిచే	యనగు; హసూమతా = హనుమంతునిచే
దో; సా = ఆ; మతి = బుద్ధి; స్వర్వా = అంత	దో; సా = ఆ; మతి = బుద్ధి; స్వర్వా = అంత

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము. ౪౨౧

స ౨౬

యుఃవీరస్య=ఇతనిది.

రామహితంబునుగోరువాడను నే
గవంతుండునగు మానుమంతుండలని

కవచ్చివీరంగాలివాడే! అందుకంత

యుఃవీరస్యని కారణము.

అని, తాత్పర్యము.

బహూని వానశేంద్రాణాం పేష యూధాని వీర్యవాన్

పశ్యహ్యభియాత త్వాం స్వే రాసేన దుజ్జయః. ౨౦

టీక॥ వీర్యవాన్ = అధికమయిన
రాక్షసుడుగలవాడను; దుర్జయః=జ
యింపనలవిగానివాడనుగ; వీర్యః=ఈ
యంగడుండ; బహూని=పెక్కులయ
న; వానశేంద్రాణాం= వానరశ్రేణుల
యొక్క; యూధాని= గుంపులను; ప
శ్యహ్య=తీసికొని; స్వే=తనదైవ; అసే
కేన=పైతృముతో; సహితః (అధ్యా

హులము)=కూడినవాడై; త్వాం=ని
న్నెఁగూర్చి; అభియాత = వచ్చుచు
న్నాడు.

పరాక్రమవతుండగు నీయంగడుం
డు, వానగోత్రముల సైన్యములననేకం
బులచీనీకొని, తనసైన్యంబునుంకూడి,
దుజ్జయమై, నీవైకేవచ్చుచున్నాడు.
అని, తాత్పర్యము.

అను వాలిసుతస్యాపి బలేన మహతా వృతః

వీర స్తివృతి సంగ్రామే సేతు హేతు రయం నళిః. ౨౧

టీక॥ వాలిసుతస్యాపి=వాలికుమా
రుండగునంగదునకును; అను=వెనుక; అ
యం=ఈ; సేతుహేతుః = సేతువున
కుఁగారణమయిన; వీరః=పరాక్రమవం
తుండగు; నళిః=నలుండు; మహతా=అ
ధికమయిన; బలేన = సైన్యముచేత; వృ
తః = చుట్టబడినవాడై; సంగ్రామే=

యుద్ధమునిమిత్తమయి; తివృతి = ఉ
న్నాడు.

వాలికుమారుండగు నంగదునకువె
నుక, మహాబలపరివృతుండైనటుండున్న
వాడు; ఇతండై, సముద్రమునందు సేతు
వునునిమింఁచినవాడు; మహాపరాక్ర
మశాలి. అని, తాత్పర్యము.

యేతు విష్టభ్య గాతాణి త్వేళయంతి నదంతివ

ప్రతిపగాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౨౬

ఉత్తరాయచ విజృంభంతే క్రోధేన హరిపుంగవాః. ౨౨
ఏతే దుష్ప్రసహా ఘోరా శృండా శృండపరాక్రమాః
అప్టౌ శతసహస్రాణి దశ కోటిశతానిచ. ౨౩
య ఏన మనుగచ్ఛంతి వీరా శృందనవాసినః

టిక వీరాః = పరాక్రమవంతులు.	ఘోరాః = భయంకరులు. చం
ను; చందనవాసినః = చందనవనమునం	డాః = కూరులు. చండపరాక్రమాః =
దుండువారలనగు; యే = ఎవ్వరు; ఏ	భయంకరపరాక్రమముగలవారలు.
నం = ఈనలుని; అనుగచ్ఛంతి = వెంబడిం	ఎవ్వరు, ఈనలుని వెంబడించి యు
చుచున్నారో; యే = ఏ; హరిపుంగ	వారో, మఱియునే వానరోత్తములు
వాః = వానరశ్రేష్ఠులును; గాత్రాణి =	దేహములునిగుడజేసి, సింహనాదంబు
దేహములను; విప్రభ్య = నిగుడ్చుకొని;	లునేయుచులేచిక్రోధంబునలంకాభిము
త్వేర్యంతి = సింహనాదమునేయు	ఖులయివిజృంభించుచున్నారో; ఈపది
చున్నారో; నదంతివ = ఆచుచును	నూలుకోటుల యెనిమిదిలక్షల వానరు
న్నారో; ఏతే = ఈ; అప్టౌ = ఎనిమిది; శ	లు; చందనవనంబుననుండువారు; మిక్కి
తసహస్రాణి = లక్షలును; దశ = పది ;	లియుంబరాక్రమవంతులు; భయంకరా
కోటిశతానిచ = నూలుకోటులును; దు	కారులు; అతికూరులు, వీరలజయింపన
ష్ప్రసహాః = సహింపనలవిగానివార	లవిగాదు. అని, తాత్పర్యము.

ఏషైవా శంసతే లంకాం స్వేనానీకేన మర్దితుమ్. ౨౪

టిక ఏషైవ(ఏషఏవ) = ఈనలు	రుచున్నాడు.
డే; స్వేన = తనదైన; అనీకేన = నైస్య	ఈనలుండు, తానొక్కండే, తన
ముచేత ; లంకాం = లంకను; మర్ది	నేనంగూడి, లంకాపురినిమర్దింపంగో
తుం = మర్దించుటకు; ఆశంసతేకో	రుచున్నాడు. అని, తాత్పర్యము.

శ్వేతో రజతసంకాశ శృపలో భీమవిక్రమః

బుద్ధిమాన్ వానరో వీర స్త్రిపు లోకేషు విశ్రుతః. ౨౫

టీక॥ అయం(అధ్యాహృతము) =	డు,నగు; శ్వేతః = శ్వేతుండనువాడు.
ఈ; వానరః=వానరుడు ; రజతసం	వెండివలెఁబల్లనైన దేహముగల
కాశః= వెండితోసమానుండును ; చ	యీవానరుండు, శ్వేతుండు ; ఇతం
పలః=చంచలుండును; భీషవిక్రమః =	భీష, మిక్కిలియు, యుద్ధచపలుండు; భ
భయంకరమయినపరాక్రమముగలవాఁ	యంకరంబయినపరాక్రమంబుగలవాఁ
డును; బుద్ధిమాన్=ఆధికమయినబుద్ధి	డు;బుద్ధిమంతుఁడని, ముల్లకోకంబులంబ్ర
గలవాఁడును; వీరః= పరాక్రమశాలి	సిద్ధిపహించినవాడు.
యును; త్రిషు=మూడైన; లోకేషు=	అని, తాత్పర్యము.
లోకములయందు; విశృతః= పరిసిద్ధుం	

తూర్ణం సుగ్రీవ మాగవ్య పునర్గచ్ఛతి సత్వరః
విభజన్ వానరీం సేనా మనీకాని ప్రహర్షయన్. ౨౬

టీక॥ అయం(అధ్యాహృతము) =	తనింపఁజేయుచు; పునః=మఱి; గచ్ఛ
ఇతండు; తూర్ణం=శీఘ్రముగా ; సు	తి=పోవుచున్నాడు.
గ్రీవం=సుగ్రీవుని; ఆగవ్య=పొంది; స	శ్వేతుండు, శీఘ్రంబునసుగ్రీవునొద్ద
త్వరః= త్వరతోఁగూడినవాడై; వాన	కువచ్చి, మఱి, వానర సేనలవిభజించు
రీం=వానరసంబంధియగు; సేనాం=	చు, సైనికులంబ్రోత్సాహపఱచుచు, స
సేనను; విభజన్=విభజించుచు ; అని	త్వరుండైపోవుచున్నాడు, చూడుము.
కాని=సేనలను; ప్రహర్షయన్=సం	అని, తాత్పర్యము.

యః పురా గోమతీతీరే రమ్యం పశ్యేతి పర్వతమ్
నామ్నా సంకోచనోనామ నానానగయుతో గిరిః. ౨౭
తత్ర రాజ్యం ప్రశస్త్యైష కుముదో నామ యూధపః

టీక॥ యః(అధ్యాహృతము)=ఏ; గి	ర్ధమో; నానానగయుతః= నానావిధ
రిః=పర్వతము; నామ్నా= పేరుచేత;	ములయినశిఖరములతోఁగూడినదో; తం
సంకోచనోనామ= సంకోచనమనిప్రసి	(అధ్యాహృతము)=అట్టి; గోమతీతీరే=

౪౨౪

గోమతీనదీతీరమునందు; స్థితః (అధ్యాహారము) = ఉన్నట్టి; రిమ్యం = సుందరమున; పర్వతం = సఠకోచనపర్వతమును; యః = ఎవ్వఁడు; పురా = మున్ను; పశ్యేతి = అధ్యసించియుండెనో; ఏషః = ఈ; కుమదో నామ = కుమదుండనుపేరుగల; యూధవః = వానరశ్రేష్ఠుఁడు; తత్త్రి = ఆగోమతీతీరమునందు; రాజ్యం = వానరరాజ్యమును; ప్రశాంతి = పాలించుచున్నాఁడు. ఈతండు, కుమదుండనువాఁడు; ఇతండు, మున్ను, గోమతీతీరంబునరమ్యంబుననానావిధశిఖర సమన్వితంబునగు సఠకోచనంబనుపర్వతంబున నుండి, వానరరాజ్యంబుఁ బాలింపుచుండినవాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

యోసౌ శతసహస్రాక్షాం సహస్రం పరికషణతి. ౨౮

యస్య వాలా బహువ్యామా దీర్ఘా లాంగూల మాశ్రితాః

తామ్రాః పీతా స్థితా శ్వేతాః ప్రకీర్ణా ఘోరకర్మణః. ౨౯

అక్షిణో రోషణ శ్చృడ స్సంగ్రామ మభికాంక్షతి

టీకా. ౧౧ = ఏ; అసౌ = ఈ కుమదుండ; క్షీర్ణాః = విరిసియున్నవో; సః (అధ్యాహారము) = అట్టి కుమదుండ; అక్షిణః = నైత్యములేనివాఁడు; రోషణః = కోపముగలవాఁడు-చండః = భయంకరుఁడు; సంగ్రామం = దుఃఖమును; అభికాంక్షతి = కోరుచున్నాఁడు. ఎవ్వనికి, దోకయందలి వెండుకీలు, మిక్కిలియుం బొడవులయ, కొన్నియెట్లునై కొన్ని పసుపువన్నెగల, కొన్ని తెల్లనివై యిట్లు నానావిధవర్ణంబులతోనొప్పుచుండునో, అట్టి యీ కుమదుండు, వేయిలక్షల వానరులందోడొక నివచ్చుచున్నాఁడు; ఇతం

రంధుభయంకరంబులగుకార్యంబులంబు గలవాఁడు; భయంకరుండు; ఇతం
జేయువాఁడు; ఎంతమాత్రము దైన్యమును; యుద్ధంబునకుఁ గాలుద్రవ్యచ
ములేనివాఁడు; మిక్కిలియుం గోపం న్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

ఏమోప్పాశంసతే లంకాం స్వేనా నీకేన మదితుమ్. ౩౦

టిక॥ ఏమోపి=ఈకుముదుండును ;	ఈకుముదుండును, తనదైన్యంబుల
లంకాం=లంకాపట్టణమును; స్వేన =	తో, లంకాపురి మదింపవలెనని పర
తనదైన; అనీకేన = సైన్యముచేత; మ	మోత్సాహంబుననున్నాఁడు.
దితుం=మదింపుటకు; అశంసతే=	అని, తాత్పర్యము.
కోరుచున్నాఁడు.	

య స్త్రైవ సింహాసంకాశః కపిలో దీఘలోచనః

నిభృతః ప్రేక్షతే లంకాం దిధత్స్నివ చక్షుషా. ౩౧

వింధ్యం కృష్ణగిరిం సహ్యాం పర్వతంచ సుదర్శనమ్

రాజ్ఞ సతత మధ్యాస్తే రంభోనా మైష యుధపః. ౩౨

శతం శతసహస్రాణాం త్రింశ చృ హరిపుంగవాః

య మేతే వాసరా శ్శూరా శ్చండా శ్చండపరాక్రమాః. ౩౩

పరివార్యాసుగచ్ఛంతి లంకాం మదితు మోజసా

టిక॥ రాజ్ఞ=రావణుఁడా! సిం	పట్టణమును; ప్రేక్షతే=చూచుచున్నాఁ
హాసంకాశః=సింహములతోసమానుం	డో; శూరాః=యుద్ధమునందుభయము
డును; కపిలో = కపిలవణిండును; దీ	లేనివారలును; చండాః=భయంకరులు
ఘలోచనః=నిడువుపులయిన కండ్లుగ	ను; చండపరాక్రమాః=భయంకరమ
లవాఁడునగు; యః=ఏ; ఏషతు=ఈవా	యినపరాక్రమముగలవారలును ; హ
నరుండును; నిభృతః=నిశ్చలుండై; చ	రిపుంగవాః = వాసరశ్రేష్ఠులునగు; ఏ
క్షుషా=కంటిచేత; దిధత్స్నివ=దహిం	తే=ఈ; శతసహస్రాణాం= అక్షయ
పనిచ్చించువాఁడువలె; లంకాం=లంకా	క్క-; శతం=నూలును; త్రింశచృ=ము

ప్రదియ; వానరాః= వానరులు; ఓజ	లంబోలం, గపిలవణుకండై దీఘకనే
సా=పరాక్రమముచేత; లంకా=లం	త్రుండై, లంకాపురినిదహించువాడువ
కాపురిని; మదితుం = మదీంచుట	లెనిశ్చలదృష్టింజూచుచున్నాడో, మఱి
కు; యం=ఎవ్వని; పరివార్య= పరివే	యశూరులును భయంకరాకారులును
ప్పించి; అనుగచ్ఛంతి = వెంటడించుచు	భయంకరపరాక్రములునగునీ నూటము
న్నారో; ఏషః=ఈ; యూధపః=వా	ప్పదిలక్షలమందివానరో త్రములులంకా
నరో త్రముఁడు; రంభోనామ=రంభుం	పురినిమడింపంగోరి, యెవ్వనివెంట
డనువాడును; సతతం=ఎల్లప్పుడును;	డించినచుచున్నారో, అట్టిఈవానరుం
విద్యం= విద్యపర్వతమును; కృష్ణగి	డు, రంభుండను వాడు; ఈతఁడువిం
రిం = కృష్ణపర్వతమును; సహ్యాం =	ద్య పర్వతంబును, కృష్ణగిరిని, సహ్యాం
సహ్యపర్వతమును; సుదర్శనం= సుద	బునుసుదర్శనంబును ఈపర్వతంబులను
శ్శననును; పర్వతంచ=పర్వతమును;	అధిష్టించి, వానరరాజ్యంబునేలుచుండు
అధ్యాస్తై=అధిష్టించుచుండును.	ను. అని, తాత్పర్యము.
రావణుడా! ఎవ్వఁడు, సింహము	

యస్తు కణ్ఠో వివృణుతే జృంభతేచ పునఃపునః. ౩౪
 నచసంవిజతే మృత్యో నఁ చ యుద్ధా ద్విధావతి
 ప్రకంపతేచ రోషేణ తిర్య కృ పున రీక్షతే. ౩౫
 పశ్యేత్ లాంగూల మపిచ త్వే శతేచ మహాబలిః
 మహాబలో వీరభయో రవ్యం సాల్యేయపర్వతమ్. ౩౬
 రాజన్ సతత మధ్యాస్తై శరభోనామ యూధపః

టీక||మహాబలిః= అధికమయినబల
 ముగల; రాజన్= రాక్షసరాజుండవగు
 రావణుడా! యస్తు= ఎవ్వఁడుమాత్ర
 ము; కణ్ఠో=చెవ్వులను; వివృణుతే=
 విచ్చుచున్నాడో; పునఃపునః= మాటి
 మాటికి; జృంభతేచ = ఆవలిండుచు
 న్నాడో; మృత్యోః=మరణమువలన;
 నసంవిజతేచ=భయపడఁడో; యు
 ధాచ్చ=యుద్ధమువలనను; నవిధావ
 తి=పరుగైతఁడో; రోషేణ=కోపము

చేత; ప్రకంపతేచ=వడంకుచునున్నా
డో; పునఃపునః=మాటిమాటికిని; తిర్య
క్=అడ్డముగా; ఈక్షతేచ=చూచు
చున్నాడో; లాంగూలం= తోచకును;
పశ్యన్నపిచ=చూచుచును; ద్వ్యేశతేచ=
సింహనాదముచేయుచున్నాడో; ఏ
షః(అధ్యాహృతము)=ఈ; మహాబ
లః=అధికమయినబలముగలవాడను;
వీతభయః=విడువఁబడిన భయముగల
వాడనునగు; శరభోనామ=శరభుం
డనెడు; యూధపః=వానరోత్తముం
డు; సతతం=ఎల్లప్పుడును; రమ్యం=
సుందరమయిన; సాల్యేయపర్వతం=
సాల్యేయమనుపర్వతమును; అధ్యా

స్తే=అధిష్ఠించియుండును.
రాక్షసరాజుండవగురావణుడా!
ఎవ్వండుచెవులనిగుడఁజేయుచు మాటి
మాటికావలించుచున్నాడో, మటి
యు, గోపంబున వడంకుచు దిర్య
గ్గృష్టింపొచ్చుచు, దనలాంగూలంబు
బూచి, సింహనాదంబులు సేయుచు
న్నాడో; ఇతండు, శరభుండు; ఇత
డు, మరణంబునంగూడసరకునేయ
డు; యుద్ధంబుననుండి వెనుదీయఁడు;
మహాబలుండు; భయములేనివాడు; ఇ
తండు, ఎల్లప్పుడును, రమ్యంబగుసా
ల్యేయపర్వతంబుననుండి, వానరరా
జ్యంబేలును. అని, తాత్పర్యము.

ఏకస్య బలిస సృశ్వ విహారానామ యూధపాః. ౩౭

రాజౌ శతసహస్రాణి చత్వారింశ తతైవచ

టీక॥ రాజౌ= రాక్షసరాజుండవ
గురావణుడా! ఏతస్య= ఈశరభున
కు; విహారానామ=విహారలనిప్రసిద్ధుల
యిన; యూధపాః=వానరోత్తములు;
తతైవచ=అట్లే; చత్వారింశత్=న
లువది; శతసహస్రాణి= లక్షలమంది;
సంతి(అధ్యాహృతము)=ఉన్నారు. స

శ్వే=అందఱును; బలినః=బలవంతులు.
రాక్షసరాజుండవగురావణుడా!
ఈశరభునిచేతికింద, నలువది లక్షల
మందివానరవీరులున్నవారలు; వార
లందఱుమిక్కిలియుబలవంతులు.
అని, తాత్పర్యము.

యస్తు మేఘశివా కాశం మహా నావృత్య తిష్ఠతి. ౩౮

ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౨౬

మధ్యే వానరపీఠాణాం సురాణాం మివ వాసవః
భరీణాం మివ సన్నాదో య స్రైష్ట శ్రూయతే మహాక. ౩౯
ఘోర శ్శాఖామృగేంద్రాణాం సంగ్రామ మభికాంక్షతామ్
ఏష పర్వత మధ్యాస్తే పారియాత్ర మనుత్తమమ్. ౪౦
యథే దుష్ప్రసహౌ నిత్యం పనసోనామ యూధపః

టీక|| మహాక = పెద్దశరీరముగల; కరుండును; నిత్యం = ఎల్లప్పుడును; యు
యస్తు = ఎప్పుడుమాత్రము ; మేఘః
వ = మేఘమువలె; ఆకాశం = ఆకాశ
మును ; ఆవృత్య = ఆవరించి; తిష్ఠతి = ఉ
న్నాదో; యస్య = ఎవ్వనియొక్క;
ఏషః = ఈ; సన్నాదః = ధ్వని; భరీ
ణాం = భేరులయొక్క; సన్నాదః (అ
ధ్యాహృతము)గ్రహ = ధ్వనివలె; శ్రూ
యతే = వినిపించుచున్నదో ; యః (అ
ధ్యాహృతము) = ఎవ్వఁడు; సంగ్రా
మం = యుద్ధమును; అభికాంక్షతాం =
కోరుచున్నవానిని ; శాఖామృగేం
ద్రాణాం = వానరశ్రేణులను; వాన
రపీఠాణాం = వానరపీఠులయొక్క;
మధ్యే = నడుమ; సురాణాం = దేవతల
యొక్క; మధ్యే (అధ్యాహృతము) =
నడుమ; వానవభవ = ఇంద్రుఁడువ
లె; పర్వతే (అధ్యాహృతము) = ఉ
న్నాదః; ఏషః = ఈ; ఘోరః = భయం

ధే = యుద్ధమునందు; దుష్ప్రసహః = స
హింపనలవిగానివాఁడునగు; పనసోనా
మ = పనసుండనెడు; యూధపః = వాన
రోత్తముఁడు; అనుత్తమం = తనకన్నశ్రే
ష్ఠముగాని; పారియాత్రం = పారియా
త్రమును; పర్వతం = పర్వతమును; అ
ధ్యాస్తే = అధిష్ఠించుచున్నాఁడు.
ఎవ్వఁడు, పర్వతాకారుండై, మేఘ
ములంబోలెనాకాశమునావరించి, భే
రులంబోలెభయంకరముగాసింహనా
చంబుసేయుచున్నాఁడో, మఱియుయు
ద్ధంబువిషయమై యత్యుత్సాహంబుతో
నున్నవానరోత్తములనడుమ, దేవతలన
డుమచేవేంద్రుంబోలె; గూర్చుండియు
న్నాఁడో, ఈతండు , పవనుండను
వాఁడు ; యుద్ధంబునమిక్కిలియుశూ
రుండు; ఇతఁడు పారి యాత్రపర్వతం
బుననుండువాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

ఏనం శతసహస్రాణాం తతాధికం పర్యుపాసతే. ౪౦

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము. ౪౨౯

స ౨౬

యుధపా యుధపశ్రేష్ఠం యేషాం యూధాని భాగశః

టీక॥ యేషాం=ఎవ్వరికి; భాగశః= శ్రేష్ఠులలో నుత్తముండగు; ఏనం= ఈ
వేటువేటుగా; యూధాని = సైన్యము పనసుని; పర్యుపాసలే= ఉపాసించుచు
లు; వతఁడే(అధ్యాపృతము)= ఉన్నది.
న్నవో; తే(అధ్యాపృతము)= అట్టి; ఈతనిక్రింద, ఏబదిలక్షలమంది, వా
యుధపాః=వానరోత్తములు; శతస నరోత్తములున్నారు; వారలు, వేటువే
హస్రాణాం= లక్షలయొక్క; శతా టుగానధికసేనలుండగలవారలు.
ధఁ=ఏబది; యుధపశ్రేష్ఠం=వానరి అని, తాత్పర్యము.

యస్తు భీమాం ప్రవల్లంతీం చమాం తిష్ఠతి శోభయన్. ౪౨

స్థితాం తీరే సముద్రస్య ద్వితీయ ఇవసాగరః

ఏష దదఁగ సంకాశో వినతోనామ యుధపః. ౪౩

పిబం శ్చరతి పఠోసాం నదీనా ముత్తమాం నదీమ్

టీక॥ యస్తు= ఎవ్వఁడుమాత్రము; పేరుగలవాఁడు. నదీనాం= నదులలో;
భీమాం=భయంకరమయిన; ప్రవల్లం ఉత్తమాం=శ్రేష్ఠముగు; పఠోసాం=
తీం=మనోహరముగానున్నదియు; ద్వ పద్మాసయను; నదీం=నదిని; పిబన్-తా
తీయః=రెండవదగు; సాగరఇవ=స గుచు; చరతి=సంచరించుచున్నాఁడు.
ముద్రమువలె; సముద్రస్య= సముద్ర ఎవ్వఁడు, సముద్రతీరంబున రెండవ
ముయొక్క; తీరే = గట్టునందు; స్థి సముద్రముం బోలె నతిభయంకరంబై
తాం=ఉన్నదియునగు; చమాం= సేన యున్నవానర సేనంబ్రకాశింపఁ జేయు
ను; శోభయన్=ప్రకాశింపఁ జేయుచు; చున్నాఁడో; ఈతఁడు, వినతుండనువాఁ
తిష్ఠతి= ఉన్నాఁడో; దదఁగ సంకా డు; ఉత్తమనదియయిన పఠోసానదిజ
శః= దదఁగపర్వతముతో సమానుండ లంబులం దాపుచుండ తీరంబునందుం
గు; ఏషః=ఈ; యుధపః= వానరో డువాఁడు.
త్తముఁడు; వినతోనామ=వినతుండను అని, తాత్పర్యము.

షష్ఠి శ్మతసహస్రాణి బల మస్య స్థవంగమాః. ౪౪

టీక॥ షష్ఠీ = అటువది; శ్మతసహస్రాణి సేన.

శీ = లక్షలమంది; స్థవంగమాః = వానరు ఈవినుతుని, సేన, అటువదిలక్షలమం
లు; అస్య = ఈవినుతునియొక్క; బలం = దివాసరులున్నారు. అని, తాత్పర్యము.

తా మాహ్వయతి యుద్ధాయ క్రోధనో నామ యూధపః
విక్రాంతా బలవంతశ్చ యథా యూధాని భాగశః. ౪౫

<p>టీక॥ క్రోధనో నామ = క్రోధనుండ ను; యూధపః = వానరోత్తముండు; యుద్ధాయ = యుద్ధముకొఱకు; త్వాం = నిన్ను; ఆహ్వయతి = పిలుచుచున్నాం డు. అస్య (అధ్యాహృతము) = ఈక్రో ధనునకు; యథాయూధాని (యథా యూధం) = యూధంబులనతిక్రమింప క. అద్యైయుద్ధంబులందుననుట; భా గశః = వేటువేటుగా; విక్రాంతాః = ప</p>	<p>రాక్రమవంతులును; బలవంతశ్చ = అధి కమయినబలముగలవారలునగు వానరు లు; సంతి (అధ్యాహృతము) = ఉ న్నారు. ఇతండు, క్రోధనుండనువాండు; ని న్నయ్యుద్ధంబునకుం బిలుచుచున్నాండు; ఇతనియొద్దను, వేటువేటు, బరాక్రమ వంతులునుబలవంతులునగు వానరులు న్నారు. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

యస్తు గైరికవర్ణాభం వపుః పుష్కతి వానరః
అవమత్య సదా సర్వా వానరా బలదర్పితా. ౪౬
గవయోనామ తేజస్వీ త్వాం క్రోధా దభివతతే

<p>టీక॥ యస్తు = ఏ; వానరస్తు = వా నరుండుమాత్రము; సదా = ఎల్లప్పుడు ను; బలదర్పితా = బలముచేగర్వించి న; వానరా = వానరులును; సర్వా = అందఱును; అవమత్య = అవమానించి;</p>	<p>గైరికవర్ణాభం = గైరికముయొక్క వన్నెనంటివన్నెగల; వపుః = దేహ ము; పుష్కతి = పెంచుచున్నాడో; అ యం (అధ్యాహృతము) = ఇతండు; గవ యోనామ = గవయుండనువాండు. తేజ</p>
--	---

స్వీ=మిక్కిలి వియ్యుండే జన్ముగలవాఁడు.
కోధాత్=కోపమువలన; త్వాం=నిన్ను
గూర్చి; అభివత్=తే=వచ్చుచున్నాఁడు.
ఎవ్వఁడు, బలగర్వితులగువానరుల
నందఱనుదృఢీకరింపుచు, యుద్ధోత్సా

హంబున, కైరికమువలె నెఱ్ఱనయినతన
దేహమును బెంచుచున్నాఁడో, ఇతఁడు,
గవయుండనువాఁడు; మిక్కిలియ్యుండే
జంబుగలవాఁడు; కోపంబున, నీపైకి, వ
చ్చుచున్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

ఏనం శతసహస్రాణి సప్తతిః పర్యుపాసతే. ౪౭

టిక|| ఏనం = ఈవానరుని; సప్త
తిః=ఢెబ్బది; శతసహస్రాణి= లక్ష
లు; పర్యుపాసతే=సేవించుచున్నవి.

ఈగవయునిచేతిక్రింద; ఢెబ్బది
లక్షమందివానరులున్నారు.
అని, తాత్పర్యము.

ఏమైవా శంసతే లంకాం స్వేనా నీకేన మర్దితుమ్

టిక|| ఏమైవ(ఏవఏవ) = ఈగవ
య్యుండే; లంకాం=లంకాపురిని; స్వే
న=తనదైన; అనీకేన=నైస్యముచేత;
మర్దితుం=మర్దించుటకు; ఆశంస

తే=కోరుచున్నాఁడు.
ఈగవయ్యుండే, తనసేనతోవచ్చి,
లంకాపురినంతయుమర్దించు
న్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

ఏతే దుష్ప్రసహః ఘోరా బలినః కామరూపిణః. ౪౮

యూధపా యూధపశ్రేష్ఠా ఏషాం యూధాని భాగశః

టిక|| ఏతే=ఈ; యూధపాః=వాన
రోత్తములు; దుష్ప్రసహః=సహిం
పనలవిగానివారలు. బలినః=బలవంతు
లు; కామరూపిణః=ఇచ్ఛార్థీనమగు
రూపముగలవారలు. యూధపశ్రే
ష్ఠాః=యూధపోత్తములు. ఏషాం=వీర
లకు; భాగశః=వేటువేటుగా; యూ

ధాని=నైస్యములు; సంతి (అధ్యాహ్నా
తము)=ఉన్నవి.
వీరలు, యుద్ధంబున జయింపనలవి
గానివారలు; బలవంతులు; కామరూ
పులు; వీరలకు, ఒక్కొక్కరికిని, గొప్ప
నైస్యంబులున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాపే, శీమద్రామాయణే, అదికావ్యే,

యుద్ధకాండే, వడ్వీంశస్సగః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండ వడ్వీంశస్సగః టీక,

ముగిసినది.

అ

సప్తవింశసగః ప్రారంభః.

తాంస్తు తేహం ప్రవక్ష్యామి ప్రేక్షమాణస్య యూధపాః

రాఘవాథేః పరాక్రాంతా యేన రక్షంతి జీవితమ్. ౧

టీక॥ యే=ఎవ్వరు; రాఘవాథేః=	వక్ష్యామి=చెప్పచున్నాను.
రామునికార్యమి త్తమయి; పరాక్రాం	మఱియు, నెవ్వరు, రామునిమి
తాః= పరాక్రమించినవారలయి; జీవి	త్తమయి, యుద్ధంబుచేయుట వివ
తం=పాణమును; నరక్షంతి=రక్షింప	యమై ప్రాణంబులనైనను, సరకు
రో; తాః=అట్టి; యూధపాంస్తు=యూ	సేయరో, అట్టిమహాపరాక్రమశాలు
ధులనుమాత్రము; ప్రేక్షమాణస్య=	లగు వానరయూధనాయకులం బాడు
చూచుచున్న; తే=నీకు; అహం=నేను; ప్ర	ముఁచెప్పెదను. అని, తాత్పర్యము.

స్నిగ్ధ యస్య బహువ్యామో వాలా లాంగూలమాశ్రితాః
తామ్రాః పీతా స్సితాశ్చైతాః క్షతాః ఘోరకర్మణః. ౧
ప్రకృహీతాః ప్రకాశంతే సూర్య స్యేవ మరీచయః
పృథివ్యాం చా నుకృప్యంతే హరో నామైష యూధవః. ౩

<p>టీక॥ ఘోరకర్మణః = భయంకర మయినకార్యముగలఁబడినది = ఎవ్వరి యొక్కఁ; లాంగూలం = తోకను; ఆశ్రి తాః = పొందినట్టి; వాలాః = వెండుకలు ను; బహువ్యామోః = సెక్కుచేతులపరి మాణముగలవై; స్నిగ్ధాః = నునుపుగల వై; తామ్రాః = ఎఱ్ఱనివై; పీతాః = పసు పువన్నెగలవై; సితాః = తెల్లనివై; శ్చై తాః = మిక్కిలియుఁడెల్లనివై; క్షతాః = క్షతాః = వెదవల్లఁబడినవై; ప్రకృహీ తాః = మైకెత్తఁబడినవై; సూర్యస్య = సూర్యుఁడొక్కఁ; మరీచయః = కిరణ ములువలె; పృథివ్యాం = నేలయందు; అను</p>	<p>కృప్యంతేచ = ఈడ్వఁబడుచునున్న వో; ఏషః = ఈ; యూధవః = యూధ పుండు; హరో నామ = హరుండునువాఁ డు. ఎవ్వరి, తోక వెండుకలు, మిక్కి లియుఁబొడవులయి. ఎఱ్ఱనియుఁ, బ సుపువన్నెగలవియు, తెల్లనివియు, ని ట్లు, నానావిధవర్ణఁబులయి, విరి సి, మైకెత్తఁబడినట్టిరాజులు, సూ ర్యునికిరణంబులంబోలెఁ బ్రకాశించుచు న్నవో, ఈతండు, హరుండునువాఁడు; భ యంకరకర్మణఁడు. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

యం పృష్ఠతోనుగచ్ఛంతి శతశోఽసహస్రశః
ద్రుమా నుద్యమ్య సహసా లంకారోహణతత్పరాః. ౪
యూధపా హరి రాజస్య కింకరా స్సముపస్థితాః

<p>టీక॥ యం = ఏహరుని; హరిరాజ స్య = వానరరాజుండగు సుగ్రీవునియొ క్కఁ; కింకరాః = కింకరులగు; యూధ పాః = వానరోత్తములు; శతశః =</p>	<p>నూలునూలుగాను; అశః = ఇంక; స హస్రశః = వేనవేలుగాను; సముపస్థి తాః = కూడినవారలై; ద్రుమా = వృ క్షములను; ఉద్యమ్య = పట్టుకొని; సహ</p>
---	--

సా = శీఘ్రమున; లంకారోహణతత్ప	ప్రలుగూడి, వృక్షంబులంబట్టుకొని, శీ
రాః = లంకాపురియొక్కటయందాస	ఘ్రింబున, లంకాపురినానోహింపంగో
ర్తులయి; పృష్ఠతః వెనుకనుండి; అను	రసవారిలయి, యీహారుని వెంబడించు
గచ్ఛతి = వెంబడించుచున్నారో.	చున్నారు; చూడుము.
వానర రాజుండగుసుగ్రీవునికింకరుల	అని, తాత్పర్యము.
గువానరో శ్తములు, వేనవేలుగాగుం	

ఏష కోటిసహస్రేణ వానరాణాం వహశాజసామ్. ౫
ఆకాంక్షతే త్వాం సంగ్రామే శేతుం పరపురం జను

టిక పరపురంజయ=శత్రుపట్టణం	శేతుం=జయించుటకు; ఆకాంక్షతే=కో
బునుజయించునట్టి రావణుడా! ఏ	రుచున్నాడు.
షః=ఈహారుడు; వహశాజసాం=అ	శత్రుపురంబులంజయించునట్టి రా
ధికమయినపరాక్రమముగల; వానరా	వణుడా! ఈహారుడు, వేయికోట్లప
ణాం=వానరులయొక్క; కోటిసహ	రిమితిగలతనసైన్యముతోవచ్చి, యుద్ధం
స్రేణ=కోటులవేయింటిచేత; సంగ్రా	మన, నిస్తుజయింపవలెనని కోరుచు
మేః=యుద్ధమునందు; త్వాం=నిన్ను;	న్నాడు. అని, తాత్పర్యము.

నీలానివ మహామేఘాం నిష్ఠతో యాంస్తు పశ్యసి. ౬
అసితాంజనసంకాశాక్ యుద్ధే సత్యపరాక్రమాక్
అసంఖ్యేయాననిదేశ్యాక్ పరంపార మివోదధేః. ౭
పర్యతేషుచ యే కేచి ద్విషమేషు నదీషుచ
ఏతే త్వా మభివతంతే రాజక్ ఋక్షౌ స్ఫుదారుణాః. ౮

టిక రాజక్ = రావణుడా! నీ	తాంజనసంకాశాక్ = నల్లనికాటుక
లాక్ = నల్లవైన; మహామేఘానివ (స్థి	తోసమానములును; యుద్ధే=యుద్ధము
తాక్)= గొప్పమేఘములువలెనున్నవి	నందు; సత్యపరాక్రమాక్=సత్యమయి
యు; తిష్ఠతః = నిలిచియున్నవియు; అసి	నపరాక్రమము గలవియు; అసంఖ్యే

యాక్ = లెక్క పెట్టఁగూడనివియు; అసి
దేశశ్యాక్ = చూపరానివియు; మ
హూదధే = మహాసముద్రముయొక్క;
పరం = అవ్యతి; పారమివ (స్థితాక్) = గ
ట్టువలెనున్నవియునగు; యాంస్తు = వేని
సమాత్రము; పశ్యసి = చూచుచున్నా
వో; యే = ఏవి; కేచిత్ = కొన్ని; పర్వతే
ఘవ = పర్వతములయందును; విషమే
ఘ = సిహ్నిన్నతప్రదేశములయందు
ను; నరీఘవ = నదులయందును; సంతి (అ
ధ్యాహృతము) = ఉన్నవో; ఏతే = ఈ;
సుదారుణాః = మిక్కిలియుభయంకర
ములయిన; ఋతాః = ఎలుఁగుగొడ్డులు;

త్వాం = సిన్నఁగూర్చి; అభివతంలే =
వచ్చుచున్నవి.

రావణుడా! నిలమేఘంబులంబోలె
నల్లని కాటుకయుంబోలెనల్లనివియు,
యుద్ధంబునసత్యపరాక్రమంబులును, అ
సంఖ్యేయంబులును, అసిదేశశ్యాంబులు
ను, మహాసముద్రంబువలెనంతంబు
లైయున్నవియునగు, నీధల్లుకంబు
లంజూచుచున్నావే; ఇవి, పర్వతంబు
లందును విషమప్రదేశంబులందును నదీ
తీరంబులందును ఉండునవి; ఇవి, మిక్కి
లియుభయంకరంబులు; నీవైకి, వచ్చు
చున్నవి. అసి, తాత్పర్యము.

ఏషాం మధ్యే స్థితో రాజ్ భీమాక్షో భీమదశకః
పజన్య ఇవ జీమూతై స్సమంతౌ త్పరివారితః.
ఋక్షవంశం గిరీశైష్ట మధ్యాస్తే నమదాం పిబత్
సర్వత్రాణౌ మధిపతి ధూమ్రమో నామైష యూధపః. ౧౦

టీక|| రాజ్ = రావణుడా! యి
(అధ్యాహృతము) = ఎవ్వఁడు; ఏషాం =
ఈధల్లుకములయొక్క; మధ్యే = నడు
మునందు; సమంతాత్ = అంతటను; జీ
మూతైః = మేఘములచేత; పరివారితః =
పరివేష్టించఁబడిన; పజన్య ఇవ = వచ్చు
ధిచేవలె; స్థితః = ఉన్నాఁడో; ఏషః =
ఈ; యూధపః = యూధపుండు; ధూ

మ్రానామ = ధూమ్రుండనువాఁడు; స
ర్వత్రాణౌ = సమస్త ధల్లుకముల
యొక్క; అభిపతిః = ప్రభువు. నమదాం
దాం = నమదానదినీ; పిబత్ = త్రాఁ
గుచు; ఋక్షవంశం = ఋక్షవంశమును;
గిరీశైష్టం = పర్వతశైష్టమును; అధ్యా
స్తే = అధిష్టించియుండును.
రాక్షసరాజుండవగు రావణుడా!

ఎవ్వండు, మేఘంబులనడుమఁ బజ్జాదు ; సమదానదీజలంబులంద్రావుడు
స్వండుండునట్లు, ఈభల్లూకంబులనడుముక వలంబను పర్వతంబున నుం
మనున్నాడో ఈతండుధూముండు, ఇడును.
తండుసమ స్తభల్లూకంబులకును నాధుం అని, తాత్పర్యము.

యవీయా నస్యశు భ్రాతా పత్యైనం పర్వతోపమమ్
భ్రాతా సమానో రూపేణ విశిష్టస్తు పరాక్రమే. ౧౦

టిక॥ పర్వతోపమం = పర్వతము స్తు = పరాక్రమముల చేత మాత్రము ;
తోఁబోలి-గల; ఏనం = ఈశని; పర్వః = విశిష్టః = అధికుండు.
చూడుము. ఏషశు = ఏడుమాత్రము; పర్వతాకారుండొక్కఁడున్నాడు;
అస్య = ఈధూమునియొక్క; యవీ ఇతనింబాడుము ; ఇతండుధూమునిత
యా = తనకన్నఁజిన్నవాఁడయిన; మ్ముండు; అన్నవలెయాపంబు గలవాఁ
భ్రాతా = తోఁబుట్టువు. రూపేణ = ఁడు; పరాక్రమంబులందుమాత్రము ,
రూపముచేత; భ్రాతా = అన్నతో; అన్నకంటె మిగులనధికుండు.
సమానం = సమానుండు. పరాక్రమే అని, తాత్పర్యము.

స ఏష జాంబవాన్నామ మహాయూధపయూధపః
ప్రకృతో గురువర్తచ సంప్రహరే వ్య మహణః. ౧౧

టిక॥ సః = అట్టి; ఏషః = ఇతండు; హః శేఘ = యుద్ధములందు ; అమహణ
జాంబవాన్నామ = జాంబవంతుండనుణః = పీర్వనివాడు.
పేరుగలవాఁడు. మహాయూధపయూ ఇతండు జాంబవంతుండనువాఁడు;
ధపః - గొప్పయూధపులసమూహముం మేటియూధపులలో ముఖ్యుండు ; ను
బాలింనువాఁడు. ప్రకృతిః = పరా హః పరాక్రమశాలి; గురుశుత్రూషకుం
కృషముగలవాఁడు. గురువర్తచ = గురు యుద్ధంబులందు, మిక్కిలియు శూ
రుశుశూష చేయువాఁడును. సంప్రహరుండు. అని, తాత్పర్యము.

ఏతేన సాహ్యం సుమహ త్కృతం శక్రస్య ధీమతా

దైవాసురే జాంబవతౌ లగ్నాశ్చ బహవో వరాః. ౧౩

టీక॥ దీపతా = బుద్ధిమంతుండగు; శ్చ = వరములును; లగ్నాః = సౌందర్య
 ఏతేన = ఈ; జాంబవంతౌ = జాంబవం డినవి.
 తునిచేత; దైవాసురే = దేవాసురులయు బుద్ధిమంతుండగు నీ జాంబవంతుండు
 ధమునందు; శక్రస్య = ఇంద్రునికు; సు మున్ను దేవాసురులయుద్ధంబున, దేవేం
 మహాత్ = మిక్కిలియునధిక్మయిన; సా దుక్రమిక్కిలియు సాహాయ్యంబుగా
 హ్యం = తోడ్పాటు; కృతం = చేయబడిన వింది, పెక్కువరంబులం బడిన యు
 డి. బహవః = పెక్కులయిన; వరా న్నాడు. అని, తాత్పర్యము.

ఆసుహ్య పర్వతాగ్రేభ్యో మహాభ్రవిపులా శిలాః
 ముంచంతి విపులాకారా న మృత్యో రుద్విజుతిష. ౧౪
 రాక్షసానాంచ సదృశాః పిశాచానాంచ లోమశాః
 ఏతస్య సైన్యా బహవో విచరం త్యగ్ని తేజసః. ౧౫

టీక॥ విపులాకారాః = పెద్దశరీరము ను; ముంచంతి = విడుచుచున్నారు. మృ
 గలవారలును; రాక్షసానాం = రాక్ష త్యో = మృత్యువువలనను ; నోద్విజుతి
 సులకును; పిశాచానాంచ = పిశాచంబు చ = భయపడరు.
 లకును; సదృశాః = సమానులును; అగ్ని ఈ జాంబవంతుని సైన్యకులు, లేక
 తేజసః = నిప్పువంటి తేజస్సుగలవార లేక , మహారోమంబులు గలవారై,
 లును; లోమశాః = అధికమయినవెం అగ్నికింబోలెడజేబుగలిగి, రాక్షసు
 దుక్రమగలవారలునగు ; ఏతస్య = ఇత లుంబోలెఁ బిశాచంబులుంబోలె నతి
 నియొక్క ; సైన్యాః = సైనికులు ; కూర్చులై , పర్వతశిఖరంబుల పైకి
 బహవః = అనేకులు ; విచరంతి = తి నారోహించి యున్నట్లనుండి , మ
 రుగుచున్నారు. ఆసుహ్య = ఎక్కి ; ప హామేఘంబులవంటి పెద్దతాళ్లను బడఁ
 ర్వతాగ్రేభ్యః = పర్వతశిఖరములనుండి; దోయుచున్నారు; వీరలుమృత్యువున
 మహా భ్రవిపులాః = గొప్పమేఘంబు కుంగూడభయపడరు.
 లువలెఁబెద్దవయిన; శిలాః = తాళ్ల అని, తాత్పర్యము.

ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౨౭

యం త్వేన మభిసంరంభం ప్లవమాన మివ స్థితమ్
ప్రేక్షంతే వానరా స్సర్వే స్థితా యూధపయూధపమ్. ౧౬
ఏష రాజ్ సహస్రాక్షం పర్యుపాస్తే హరీశ్వరః
బలేన బలసంపన్నో దంధో నామైష యూధపః. ౧౭

టీక॥ రాజ్ = రావణుడా! అభిసం	స = బలము చేత; సహస్రాక్షం = దేవేం
రంభం = మిక్కిలియుకోపముగలవాడు	ద్రుని; పర్యుపాస్తే = ఉపాసించినాడు.
ను; ప్లవమానమివస్థితం = ఎగురుచున్న	ఎవ్వండు, అతికోపంబునొందియె
వాడువలెనున్నవాడునగు; యం = ఏ;	గురునట్లుమాపట్టుచున్నాడో; మఱి
యూధపయూధపంతు = యూధపుల	యు సేవ్యునివానరులందఱు, నాశ్చర్యం
యొక్కయూధపుమాత్రము; స్థితాః =	బునం జూచుచున్నాఁగో; ఇతండు,
నిలిచియున్న; వానరాః = వానరులు; స	దంధుండనువాడు; మిక్కిలియు బల
ర్వే = అందఱును; ప్రేక్షంతే = చూచుచు	వంతుడు; ఇతండు, యుద్ధంబున, దే
న్నాఁగో; ఏష = ఈ; బలసంపన్నః = బల	వేంద్రునకుమిక్కిలి సాహాయ్యంబుగా
ముతోఁగూడిచ; హరీశ్వరః = వానరశ్రే	వించియున్నాడు.
ష్ఠుండగ; దంధోనామ = దంధుండనుపే	అని, తాత్పర్యము.
రుగల; యూధపః = యూధపుడు; బలే	

యస్థితం యోజనం శైలం గచ్ఛత్ పాశ్వేన సేవతే
డోధ్వం తథైవ కాయేన గతః పాప్రీతి యోజనమ్. ౧౮
యస్తా న్న పరమం యాపం చతుష్పాదేషు విద్యతే
శ్రుత స్సన్నాదహోనామ వానరాశాం పితామహః. ౧౯
వేన యుద్ధం పురా దత్తం రణే శక్రస్య ధీమతా
పరాజయశ్చ నప్రాప్త స్సోమం యూధపయూధపః. ౨౦

టీక॥ యో = ఎవ్వండు; గచ్ఛత్ =	వ్చ; శైలం = పర్వతమును; సేవతే =
పోవుడు; పాశ్వేన = ప్రక్కచేత;	పొందుచున్నాడో; తథైవ = అట్లే; కా
యోజనే = అడుదమును; స్థితం = ఉ	యేన = దేహముచేత; డోధ్వం = పై

శ్రీమద్రామాయణముః యుద్ధకాండము.

౪౩

స ౨౭

కి; గతః=పోయినవాడై; యోజనం= ఆమడను; ప్రాప్నోతి=పొందునో; చ తుష్టాశ్చ=నాలుగుకొల్ల జంతవు లందు; యస్తాత్=ఎవ్వనికన్నను; రమం=అధికమయిన; రూపం=ఆకా రము; నవిద్యతే=లేదో; ధీమతా=బుద్ధిమంతుడగు; యేన=ఎవ్వనిచేత; పు రా=మున్ను; రణే=యుద్ధమునందు; శక్రస్య=ఇంద్రునికి; యుద్ధం= యుద్ధ ము; దత్తం = ఇయ్యబడినదో; ప రాజయశ్చ= అపజయమును; నప్రా ప్తిః=పొందబడలేదో; సః= అట్టి; యూధపయూధపః = యూధపులన మాహమునుబాలించునట్టి; అయం= ఇతడు ; సన్నాదనోనామ=సన్నాద

నుండని; శుభ్రః=వినబడినవాడు. వాన గాణాం=వానరులకు; పితామహః = తాత.

ఎవ్వండు, నడచునప్పుడు, ఒకయడుగుననె, యోజనదూరంబుననుండువర్వ తంబుఁజేరునో, మఱియుఁజక్కఁగాలే చినలిచినచో, ఏకయోజన దూరము పొడవుగలిగియుండునో, ఈతండు, సన్నాదనుండనువాఁడు; ఈతండువానరులకుఁబితామహుండు; ఇతనికిన్ననుబెద్ద శరీరముగల మృగముచతుష్పాజ్ఞంతువులలో నేడియులేడు; ఇతండు, మున్నచే వేంద్రునితోయుద్ధంబుచేసినాఁడు ; అప్పుడెంతమాత్రమును బరాజయము నొందలేదు. అని, తాత్పర్యము.

యస్య విక్రమమాణస్య శక్రస్యేవ పరాక్రమః

ఏష గంధర్వకన్యాయా మత్పన్నః కృష్ణవత్కనః. ౨౧

టిక॥విక్రమమాణస్య=పరాక్రమం చుడున్న; యస్య=ఎవ్వనికి; శక్రస్యేవ=చేవేంద్రునకువలె; పరాక్రమః= పరాక్రమము; అస్తీ (అధ్యాత్మత ము)=కలదో; ఏషః= ఈసన్నాదుఁడు; కృష్ణవత్కనః=అగ్నివలన ; గంధర్వ

కన్యాయాం=గంధర్వస్త్రీ)యందు; ఉత్పన్నః=పుట్టినాఁడు. ఈతండు, చేవేంద్రునకుసరియయిన పరాక్రమంబుగలవాఁడు ; ఇతండు, గంధర్వకన్యాయందు, అగ్నిచేపునికేంబుట్టినవాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

తదా చైవాసురే యుద్ధే సాహ్యథం త్రిదివాకసామ్

టిక తదా=అప్పుడు; దైవాసురే=	బడినాడు.
దేవాసురులకుఁగలిగెనె; యుద్ధే= యు	దేవాసుర యుద్ధము జరిగినప్పుడు,
ధమునందు; క్రిదివౌకసాం=దేవతలకు;	దేవతలకు సాహాయ్యార్థముయి, ఇతని
సాహ్యార్థం = తోడ్పాటుకొఱకు; ఉ	నిబుట్టించివారు. అని, తాత్పర్యము.
త్వాదితః (అధ్యాహృతము)=పుట్టింపఁ	

యస్య వై శ్రవణో రాజా జంబూ ముపః పేవతే. ౨౨
 యో రాజా పర్వతేంద్రాణాం బహుకిన్నరనేవినామ్
 విహరసుఖదో నిత్యం భ్రాతుస్తే రాక్షసాధిప. ౨౩
 గల్లోష వసతి శ్రీమాన్ బలవాన్ వానరపక్షభః
 యుద్ధేష్వక త్వనో నిత్యం క్రోధనో నామ యూధవః. ౨౪
 వృతః కూటసహస్రేణ హరీణాం సముపస్థితః

టిక రాక్షసాధిప=రాక్షసేశ్వరుం	నందు; ఏషః=ఈ; శ్రీమాన్=కాంతిమం
డవగు రావణుడా! యస్య= ఏవర్వత	తుండును; బలవాన్= అధికమయినబల
మునకు; వై శ్రవణః = కుబేరుండు; రా	ముగలవాఁడును; నిత్యం=ఎల్లప్పుడును;
జా=రాజో; యః (అధ్యాహృతము)=	యుద్ధేషు = యుద్ధములందు; అకళ
ఏవర్వతము; జంబూం= నేరేడుచెట్టు	నః=అస్తమితుడైనకొననివాఁడును; వా
ను; ఉపనిషేవతే = పొందుచున్నదో;	నరపక్షభః= వానరశ్రేష్ఠుండునగు; క్రో
యః= ఏవర్వతము; బహుకిన్నరనేప	ధనః=క్రోధసుండనుపేరుగల; యూధ
నాం= కెక్కకిన్నరులను నేవించునట్టి;	వః=యూధపుండు; వసతి=వసించియుం
పర్వతేంద్రాణాం= పర్వతశ్రేష్ఠముల	డును. హరీణాం = వానరులయొక్క,
యొక్క; రాజా=రాజో; యః (అధ్యా	కోటిసహస్రేణ = కోలవేయిటిచే
హృతము)=ఏది; తే = నీయొక్క; భ్రా	తః; వృతః= చుట్టబడినవాఁడై; ఉపస్థి
తుః = అన్నియైనకుబేరునకు; ని	తః=చచ్చినాడు.
త్యం=ఎల్లప్పుడు; విహరసుఖదః= క్రీడా	రాక్షస రాజుండవగు రావణు
సౌఖ్యమునిచ్చునదో; తత్ర=అప్పుతము	డా! ఈవానరో త్తముండు , నీయన్న

కుజేరునిచేఁచాలింపఁబడునదియు జం నుండువాఁడు; ఇతండుకోర్కొధనుండు ;
బూవృక్షంబుతోఁగూడినదియుఁ, బర్వ బలవంతుండు; ఆత్మస్తుతిచేసికొనఁడు;
తంబులకన్నింటికినిగాజును , నాకుబే యుద్ధంబులనతిశూరుండు; ఇతండు,వే
రునకెల్ల పృథుసువిహారస్థానంబై యొ యికోట్ల వానర వీరులతో వచ్చియు
ప్పునదియునగు హిమవత్పర్వతంబుపై న్నాఁడు.అని,తాత్పర్యము.

ఏనైవా శంసతే లంకాం స్వేనా నీకేన మర్దితుమ్. ౨౫

టీక॥ ఏస్తేవ(ఏషఏవ)= ఈశ్రోధ కోరుచున్నాఁడు.
నుఁడె;లంకాం=లంకాపురిని; స్వేన= ఈశ్రోధనుండు,తనసైన్యముచే,లం
తనదైన; ఆనీకేన=సైన్యముచేత ; మ కాపురినంతయు మర్దింపం గోరుచు
ర్దితుమ్=మర్దింపుటకు; ఆశంసతే= న్నాఁడు.అని,తాత్పర్యము.

యో గంగామను పర్యేతి త్రాసయే హస్తి యూధపాఁ
హస్తి నాం వానరాణాంచ పూర్వవైర మనుస్మరణ. ౨౬
ఏష యూధపతి సేతా గచ్ఛే గిరిగుహాశయః
గజాఁ యోధయతే వన్య్యా గిరించైవ మహీరుహాఁ. ౨౭

టీక॥ యః=ఎవ్వఁడు;హస్తి నాం= యందుని-గలవాఁడు. గచ్ఛే=పోవు
ఏనుంగులకును; వానరాణాంచ= వా చు; వన్య్యా=అడవియందుఁబుట్టిన;గ
నరులకును; పూర్వవైరం= మునుపటి జాఁ=ఏనుంగులను; గిరించైవ= ప
వైరమును; అనుస్మరణ=తలంచుచు; ర్వతంబులను, మహీరుహాఁ=వృక్షము
హస్తియూధపాఁ=గజశ్రేష్ఠములను; లను ; యోధయతే = యుద్ధముచే
త్రాసయే= భయపఱచుచు; గంగా యించును.
మను=గంగానదినిసమీపించి; పర్యేతి= ఇదిగో , ఇచ్చటనొకవానరోత్త
సంబరించుచుండునో;ఏషః=ఈ; యా ముండున్నాఁడుచూడుము; ఈతండు,
ధపతిః=యూధపుఁడు; సేతా= నాయ మున్నుహనుమంతునితండ్రికేసరి, ము
కుండు. గిరిగుహాశయః=పర్వతగుహల నిజనదాధకుండగు గజాకారుఁడైనశం

<p>బసాదనుండను రాక్షసుని , మునినియో గంబునంబంపిననాటనుండి , వానరుల కునుగజంబులకునుం గల్గినవై రంబుద లంచి, గజంబులకంతభయంబుగలుగఁ జేయుచు , గజంబులంబట్టిపర్వతంబుల పైఁగొట్టుచు, పర్వతంబులచేగజంబు</p>	<p>లంబహరించుచు , నట్లువృక్షంబులపై గజంబులంబొట్టుచు , వృక్షంబులచేగ జంబులంబ్రహరించుచు , నట్లునానావి ధంబులగజనాశంబుగావించుచు, గం గానదీసమీపంబున, సంచరించుచుండు ను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

య ఏవ వాహినీముఖ్యో నదీం హైమవతీ మను
ఉశీరబీజ మాశ్రిత్య పర్వతం మందరోపమమ్. ౨౮
రమతే వానరశ్రేష్ఠో దివి శక్రభవ స్వయమ్
ఏనం శతసహస్రాణాం సహస్ర మనువతఃతే. ౨౯

<p>టీక॥ వాహినీముఖ్యః = సేనలోముఖ్యుండును; వానరశ్రేష్ఠః = వానరశ్రేష్ఠుండును; యః = ఏ; ఏషః = ఈతఁడు; హైమవతీం = హిమవత్పర్వతమునందుంబట్టి; నదీమను = గంగానదినిసమీపించి; మందరోపమం = మందరముతోఁబోలిగల; ఉశీరబీజం = ఉశీరబీజమును; పర్వతం = కొండను; ఆశ్రిత్య = ఆశ్రయించి; దివి = స్వర్గమునందు; స్వయం, శక్రభవః = సచివేంద్రుం</p>	<p>డువలె; రమతే = క్రీడించునో; ఏనం = ఇతని; శతసహస్రాణాం = లక్షలయొక్క; సహస్రం = వేయి; అనువతఃతే = వెంటబడించుచున్నది. ఈవానరశ్రేష్ఠుండు, గంగానదీసమీపంబున , ఉశీరబీజంబనుపర్వతంబున, స్వర్గంబునదేవేంద్రుండువలె, విహరించుచుండును; ఇతండు, సేనాముఖ్యుండు; ఇతనికింద , వేయిలక్షలవానరులున్నారు. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

వీర్యవిక్రమస్తానాం నదతాం బలశాలినామ్
స ఏష సేతా చై తేషాం వానరాణాం తపస్వినామ్. ౩౦

<p>టీక॥ సః = అట్టి; ఏషః = ఇతండు ; వీర్యవిక్రమదృష్టానాం = ఉత్సాహ</p>	<p>ముచేతను బరాక్రమముచేతను గర్విం చినవారలును; నదతాం = గజీకంచు</p>
---	--

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౪౪౩

స ౨౭

చున్నవారలును; బలశాలినాం=బలము
చేద్రబకాశించుచున్నవారలును ; తర
స్వినాం = అధికమయినవేగముగల
వారలునగు; ఏతేషాం = ఈవానరుల
యొక్క; సేతాచ=నాయకుండును.
ఇతండు, అట్టిమహాపరాక్రమశాలు

లు నుత్సాహవంతులును సింహనాదం
బులుసేయుచున్నవారలును బలవంతు
లునువేగవంతులునగునీవేయిలక్షల వా
నరులకునునాయకుండు.
అని, తాత్పర్యము.

స ఏవ దుర్ధరో రాజన్ ప్రమాధీనామ యూధపః
వాతేనే వోద్ధతం మేఘం య మేన మను పశ్యసి. ౩౦
అనీకమపి సంరంభం వానరాణాం తరస్వినామ్
ఉద్ధాత మరుణాభాసం పవనేన సమంతతః. ౩౧
వివతమానం బహుధా యత్రై త ద్బహుళం రజః

టీక॥ రాజన్=రాక్షసరాజుండవ
గురావణుడా! యత్ర=ఎచ్చట; స
మంతతః=అంతటను; పవనేన = వా
యువుచేత; ఉద్ధాతం=ఎగురగొట్టు
బడిన; అరుణాభాసం=ఎఱ్ఱనికాంతిగ
ల; బహుధా=పెక్కువిధములను; వి
వతమానం=చుట్టునున్న; ఏతత్ =
ఈ; బహుళం=అధికమయిన; రజః=

త; ఉద్ధతం=ఎగురగొట్టుబడిన ; మే
ఘమివ(స్థితం) = మేఘమువలెనున్న;
యం=ఏ; ఏనమను=ఇతనిసమీపించి ;
పశ్యసి=చూచుచున్నావో; సః = అ
ట్టి; ఏవః=ఈతడు; దుర్ధరః = స
హింపనలవిగాని; ప్రమాధీనామ=ప్ర
మాధీయనెడు; యూధపః = యూ
ధపుండు.

దుమ్ము; దృశ్యతే(అధ్యాహృతము)=
చూడబడుచున్నదో; తత్(అధ్యాహృ
తము)=అట్టి; సంరంభం= వేగముతోఁగూ
డిన; తరస్వినాం=బలవంతులగు; వా
నరాణాం=వానరులయొక్క; అనీకమ
పి=నేనయమును; వాతేన=వాయువుచే

రాక్షసరాజుండవగురావణుడా!
ఎచ్చట, వాయువుచేరేఁగిన, యెఱ్ఱని
దియునానావిధంబులవివతమానంబు
నగుదుమ్ము, అధికముగాఁజూపట్టుచున్న
దో; అట్టిబలవంతులగువానరులసేనం
బుజూడుము ; ఇదియెంతయుసంరంభం

బుతోనున్నది; అసేనామధ్యంబున, వా ప్రమాధియనువాడు.
యువుచే నెగురంగొట్టబడిన షేషం అని, తాత్పర్యము.
బువలెనున్న యీవాసరోత్తమందు ,

ఏతే నితముఖా ఘోరా గోలాంగూలా మహాబలాః. ౩౩
శతం శతసహస్రాణి దృష్ట్వా వై సేతుబంధనమ్
గోలాంగూలం మహావేగం గవాక్షం నామయూధపమ్. ౩౪
పరివార్య భివతంతే లంకాం మడితు మోజసా

ఓకే నితముఖాః= తెల్ల నిముఖములు	తుం=మడిచుచుటకు; అభివతంతే=
గలవియు; మహాబలాః= అధికమయి	పచ్చుచున్నవి.
నబలముగలవియునగు; ఏతే=ఈ; గో	తెల్ల నిముఖంబులు గలవియు భ
లాంగూలాః=కొండముచ్చులు; శతస	యంకరంబులునగు గోలాంగూలంబు
హస్రాణి=లక్షలు; శతం=నూలు; సే	లు, నూలులక్షలసంఖ్యగలవి, సేతు
తుబంధనం=సేతుబంధమును; దృష్ట్వా=	బంధముముగియుటనుజూచి, మహా
చూచి; మహావేగం= అధికమయినవే	వేగుండును గోలాంగూలాధీశ్వరుండున
గముగల; గోలాంగూలం= కొండము	గుగవాక్షునింబరివేష్టించి, పరాక్రమం
చ్చయిన; గవాక్షంనామ= గవాక్షుం	బున, లంకాపురినిమడిచుచుకై, వ
డను; యూధపం=యూధపుని; పరి	చ్చుచున్నవి, చూడుము.
వార్య=పరివేష్టించి; ఓజసా=బలము	అని, తాత్పర్యము.
చేత; లంకాం=లంకాపురిని; మడి	

భ్రూరాచరితా యత్ర సర్వకామఫలద్రుమాః. ౩౫
యం సూర్య స్తుల్య వర్ణాభ మనుపర్యేతి పర్వతమ్
యస్య భాసా సదా భాంతి తద్వర్ణా మృగపక్షిణః. ౩౬
యస్య ప్రస్థం మహాత్మానో నత్యజంతి మహాషయాః
సర్వకామిలా వృక్షా స్సదా ఫలసమన్వితాః. ౩౭

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధకాండము.

౪౪౫

స ౨౭

మధునిచ మహాహాణి యస్మిన్ పర్వతస త్తమే
తత్రైష రమతే రాజన్ రష్యే కాంచనపర్వతః ॥౧౮॥
ముఖ్యో వానరముఖ్యానాం కేశరీ నామ యూధమః

టీక॥ రాజన్ = రావణుడా! య
త్రై = ఏ పర్వతమునందు; భృమరాచరి
తాః = తుమ్మెదలచేర బొందఁబడిన; స
ర్వకామఫలద్రుమాః = సమస్తాభీష్టం
బులనుఫలించువృక్షంబులు; సంతి (అ
ధ్యాహృతము) = ఉన్నవో; యం = ఏ;
పర్వతమును = పర్వతమును సమీపించి;
సూర్యః = సూర్యుడు; తుల్యవర్ణా
భం = సమానమయిన వన్నెయొక్క
కాంతిగలుగునట్లుగా; పశ్యేతి = సంచ
రించుచున్నాడో; యస్య = ఏ పర్వత
ముయొక్క; భాసా = కాంతిచేత; స
దా = ఎల్లప్పుడును; వృగపక్షిణిః =
వృగంబులును బక్షులును; తద్వర్ణాః =
ఆ పర్వతముయొక్క వన్నెవంటివన్నె
గల వై; భాంతి = ప్రకాశించుచున్నవో;
యస్య = ఏ పర్వతముయొక్క; ప్రస్థం =
నెత్తమును; మహావళయః = పూజ్య
లగు ఋషులు; సత్యజంతి = విడువరో;
యస్మిన్ = ఏ; పర్వతస త్తమే = పర్వ
తశ్చేష్ఠమునందు; సర్వకామ ఫలాః =
సమస్తములయినకోరఁదగిన ఫలములు
గలవియు; సదా = ఎల్లప్పుడును; క

లసమన్వితాః = ఫలముతోఁగూడివియు
నగు; వృక్షాః = వృక్షములును; మహా
హాణి = శ్రేష్ఠములయిన; మధునిచ =
తేనియలును; సంతి (అధ్యాహృత
ము) = ఉన్నవో; తత్ర = అట్టి; రష్యే =
సుందరమయిన; కాంచనపర్వతే = బం
గారుకొండయైన మేరు పర్వతము
నందు; వానరముఖ్యానాం = వానర
శ్రేస్థులలో; ముఖ్యః = మొదటివాఁ
డైన; ఏషః = ఈ; కేశరీనామ = కేశరీ
యనుపేరుగల; యూధపః = యూధ
పుండు; రమతే = విహరించుచుండును.
ఏ పర్వతంబునఁ, గోరినవాని నన్నిం
టినొసంగునవియు, నెల్లప్పుడునును
గంధిపుష్పంబులు గలిగి యుండుటచేర
దుమ్మెదలతోఁ గూడినవియునగు వృ
క్షంబులున్నవో, ఏ పర్వతసమీపంబున,
సూర్యుండు ఆ పర్వతముంబోలె స్వర్ణా
వర్ణుండై యొప్పునో, ఎచ్చట, బక్షులు
ను వృగంబులును సమస్తజంతువులును
బంగారువన్నెగలిగియుండునో, ఏ ప
ర్వతంబునందు మహాఘోషము, విడువ
క, ఎల్లప్పుడును నివసించుచుండునో,

ఎచ్చట నతిరుచ్చుంబులగు ఫలంబుల యుండునో, అట్టిరమణీయమయినమే
నొసంగు నవియు నెల్ల పృథునుఫలం రుపర్వతంబునందు, వానర వీరులలో
బులతోఁ గూడినవియునగు వృక్షం మొదటివాఁడైనయీ కేశరి, నివాసము
బులును మంచి తేనియలును గలిగి సేయించుండును. అని, తాత్పర్యము.

షష్ఠి గిరిసహస్రాశ్రితాం రమ్యాః కాంచనపర్వతాః. ౩౯

తేషాం మధ్యే గిరివర స్త్వ మివా నఘ రక్షసామ్

టీక॥ అనఘ=పాపరహితుండవగు రాక్షసులలో; త్వమివ=నీవువలె; అ సి
రావణుడా, రమ్యాః = సుందరముల (అధ్యాహృతము)=ఉన్నది.
యిన; కాంచనపర్వతాః = బంగారుకొండ పాపరహితుండవగు రావణుడా!
డలు; గిరిసహస్రాశ్రితాం = పర్వతముల బంగారుకొండలు, అటువదివేలున్నవి;
యొక్కవేలయొక్క; షష్ఠి = అటువది; వానినడుమ, రాక్షసులలోనీవునర్హత్వ
సంతి (అధ్యాహృతము) = ఉన్నవి. తే ముండవై యుండునట్లు, ముఖ్యపర్వతం
షాం=వానియొక్క; మధ్యే=నడుమను; బున్నది. అని, తాత్పర్యము.
గిరివరః=పర్వతశ్రేష్ఠము; రక్షసాం=

నల్లై తే కపిలా శ్వేతా స్తామ్రాస్యా మధుపింగళాః. ౪౦

నివసంత్య త్తమగిరౌ తీక్ష్ణదంష్ట్రా నఖాయుధాః

సింహాశ్రయ చతురదంష్ట్రా వ్యాఘ్రాశ్చ దురాసదాః. ౪౧

సశ్వే నై శ్వానరసమా జ్వలితాశీవిహోపమాః

సుదీర్ఘాణంచితలాంగులా మత్తమాతంగసన్నిధాః. ౪౨

మహాపర్వతసంకాశా మహాజీమూతనిస్సన్వనాః

వృత్తపింగళరక్తాతౌ భీమభీమా గతిస్వరాః. ౪౩

టీక॥ కపిలాః=నలుపుగలసినయెఱు వన్నెగలవారలును; తామ్రాస్యాః=ఎ
రువన్నెగలవారలును; శ్వేతాః=తెల్లని జ్ఞనిముఖముగలవారలును; మధుపింగ

కాః= తేనవలెగోరోచనపువన్నెగల
వారలును; తీక్షణదంష్ట్రాః=కఱకుకోఱలు
గలవారలును; సఖాయుధాః=సఖము
లెయ్యాయుధములుగా గలవారలును; చ
తుర్దంష్ట్రాః=నాలుగుకోఱలుగల; సిం
హాక్షిపతాః= సింహములువలెనున్న
వారలును; వ్యాఘ్రాక్షప=పెద్దపులులువ
లె; దురాసదాః=చెనకనలవిగానివార
లును; సర్వే=అందఱును; వైశ్వానరస
మాః=నిప్పుతోసమానులును; జ్వలితా
శీవిషోపమాః= మండుచున్న సర్పముల
తోఁబోలి గలవారలును; సుదీర్ఘాం
చితలాంగులాః= మిక్కిలియునిడుపులి
యియొప్పుచున్న తోకలుగలవారలును;
మత్తమాతంగసన్నిభాః=మదించినయే
నుంగులతో సమానులును ; మహాపర్వ
తసంకాశాః= గొప్పపర్వతములతోస
మానులయినవారలును; మహాజీమూత
నిస్స్వనాః=గొప్ప మేఘములయొక్క ధ్వ
నివంటిధ్వనిగలవారలును; వృత్తపింగ
ళరక్తాక్షాః= గుండ్రములయినవియు
గోరోచనపువన్నెయు నెఱ్ఱదనములు
గలవియునగుకండ్లుగలవారలును; భీమ
భీమాః= మిక్కిలియుభయంకరులును; గ
తిస్వరాః=(భయంకరమయిన) గమన

మునుగంతధ్వనియునుగలవారలునగు; ఏ
తే=ఈవానిరులు; తత్ర=ఆ; ఉత్తమగి
రా= ఉత్తమపర్వతమునందు; నివసం
తి=వాసము సేయుచుందురు.

ఈకపిముఖులును, ధవళముఖులు
నుఎఱ్ఱనిముఖముగలవారలును, బింగళవ
ణములయిన ముఖములుగలవారలును,
కఱకుకోఱలుగలవారలును, సఖంబులె
య్యాయుధంబులుగాగలవారలును, నా
లుగుకోఱలసింహంబులుంబోలెఁబెద్దపు
లులుంబోలె నతిభయంకరంబుగాఁజూ
పట్టుచుండువారలును; నిష్పవంటివారలు
ను, తీక్షణవిషంబులగు సర్పంబులవంటివా
రలును, దీర్ఘములును సుందరములునగు
తోకలుగలవారలును, మదపుటెనుంగు
లుంబోలెనున్నవారలును, బర్వతాకా
రులును, మేఘగజఁనంబువంటి సింహ
నాదంబుగలవారలును, గుండ్రములును
బింగళవణంబులునగు నేత్రంబులుగల
వారలును , భయంకరాకారులును. భ
యంకరంబులగు గమనంబునుగంతధ్వని
యంగల వారలునగు నివానరులు ,
ఆయఱువదివేల బంగారు కొండలలో
నుత్తమంబగుపర్వతమునందు, నివసించి
యుందురు. అని, తాత్పర్యము.

మదఁదయంతివ తే సర్వే తస్థు లఁకాం సమీక్ష్య తే

టీక॥ తే=వారలు; సర్వే= అంద	రలువలె; తస్మి=ఉన్నారు,
ఋషి; తే=నీయొక్క; లంకాం=లం	వారలందఱు, నీలంకాపురింజూచి,
కాపురిని; సమీక్ష్య=చూచి; మర్దయం	యిప్పుడె, మర్దించునట్లున్నారు.
తీవ(మర్దయంత ఇవ)=మర్దించువా	అని, తాత్పర్యము.

ఏషచైషా మధిపతి మధ్యే తిష్ఠతి వీర్యవాక్. ౪౪
 జయార్థి నిత్య మాదిత్య ముపతిష్ఠతి బుద్ధిమాన్
 నామ్నా పృథివ్యాం విఖ్యాతో రాజన్ శతవలీతి యః. ౪౫

టీక॥ రాజన్=రాక్షసరాజుండవ	గోరువాడై; నిత్యం=ఎల్లప్పుడును; ఆ
గురావణుడా! యః=ఎవ్వఁడు; పృ	దిత్యం=సూర్యుని; ఉపతిష్ఠతి (ఉపతిష్ఠ
థివ్యాం=ఘామియందు; నామ్నా=	తే)=స్తుతించుచున్నాఁడు.
పేరుచేత; శతవలీతి = శతవలియని;	రాక్షసరాజుండవగురావణుడా!
విఖ్యాతః=ప్రసిద్ధి నొందినాఁడో; సః(అ	ఈవాసరులనాయకుండు, వీరలనడు
ధ్యాహృతము)=అట్టి; వీర్యవాక్=అ	మనున్నాఁడు, చూడుము; ఈశండు
ధికమయిన పరాక్రమముగలవాఁడును;	మిక్కిలియుం బరాక్రమంబు గలవాఁ
ఏషాం=ఈవాసరులయొక్క; అధిప	డు; ఇతనిపేరు, శతవలియనిధూమం
తిః=ప్రభుండునగు; ఏషచ=ఈతండు	డలంబునవినుతికెక్కియున్నది ; ఇతం
ను; మధ్యే - నడుమను; తిష్ఠతి = ఉ	డు, జయంబుఁగోరి, సూర్యునికెప్పుడు
న్నాఁడు. బుద్ధిమాన్ = అధికమయిన	నుబూజగావించుచుండును.
బుద్ధిగలశతవలి ; జయార్థి=జయంబు	అని, తాత్పర్యము.

ఏషైవా శంసతే లంకాం స్వేనా నీకేన మర్దితుం
 ఏక్రాంతో బలవాన్ శూరః పౌరుషే స్వే వ్యవస్థితః. ౪౬

టీక॥ ఏషైవ(ఏషఏవ) = ఇతండె;	ర్దించుటకు; ఆశంసతే= కోరుచున్నాఁ
స్వేన = తనదైన; అనీకేన=నైననుచే	డు. ఏక్రాంతః=పరాక్రమవంతుండు; బ
లంకాం=లంకాపురిని; మర్దితుం=మ	లవాన్ = అధికమయినబలముగలవాఁ

దు. శూరః = యుద్ధమునందు భయములేనివాడు; స్వే = తనదైన; పౌరుషే = పౌరుషమునందు; వ్యవస్థితః = దృఢముగానుండువాడు.

ఇతండొక్కడే, తనసేనంగొని, అని, తాత్పర్యము.

రామప్రియార్థకం ప్రాణానాం దయాం న కురుతే హరిః

టీక|| హరిః = శతవలి; రామప్రియార్థకం = రామునిసంతోషముకొఱకు; ప్రాణానాం = ప్రాణంబులకు; దయాం = దయను; నకురుతే = చేయడు.

ఈశతవలి, రామసంతోషార్థకము, తనప్రాణంబులనుంగూడ, నెంతమాత్రమునరకునేయడు. అని, తాత్పర్యము.

గజో గవాక్షో గవయో నలో నీలశ్చ వానరః. ౪౭

ఏకైక ఏవ యూధానాం కోటిభి దశశబ్ధి ర్వృతః

టీక|| గజః = గజుడును; గవాక్షః = గవాక్షుండును; గవయః = గవయుండును; నలః = నలుండును; నీలః = నీలుండును; వానరశ్చ = వానరుండును; ఏతేషాం (అధ్యాహృతము) = ఏరలలో; ఏకైకఏవ = ఒక్కొక్కడే; యూధానాం = సమూహములయొక్క; దశశబ్ధిః = పది; కోటిభిః = కోటులచేత; వృతః = చుట్టబడియున్నాడు. గజుండును గవాక్షుండును గవయుండును నలుండును నీలుండును, వీరలు, ఒక్కొక్కరును, పదికోట్ల సైన్యముతోఁగూడియున్నారు. అని, తాత్పర్యము.

తథా న్యే వానరశ్రేష్ఠా వింధ్యపర్వతవాసిని. ౪౮

నశక్యంతే బహుత్వాత్తు సంఖ్యాతుం లఘువిక్రమాః

టీక|| తథా = అట్లు; వింధ్యపర్వతవాసిని = ముసేయవారలును; లఘువిక్రమాః = తవాసిని = వింధ్యపర్వతమునందువాస; శీఘ్రమున నడచుటగల వారలు న

<p>గు; అన్యే=ఇతరులయిన; వానరశ్రే ష్ఠాః = వానరోత్తములు; బహుత్వా త్తు=అనేకులగుటవలననే; సంఖ్యాతుం- లెక్కపెట్టుటకు; సశక్యంతే= అలవి గాదు.</p>	<p>అట్లువిధ్యపర్వతవాసులు , మహా వేగులగు వానరోత్తము లనేకులున్నా రు; వారలెక్కపెట్టనలవిగాదు. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

సర్వే మహారాజ మహాప్రభావా
స్సర్వే మహాశైలనికాశకాయాః. ౪౯
సర్వే సమథాః పృథివీం త్విజేన
కతుకం ప్రవిధ్వస్తవికీర్ణశైలామ్

<p>టీక మహారాజ= మహారాజుండ వగురావణుడా! ఏతే (అధ్యాత్మత ము)=ఈవానరులు; మహాప్రభావాః= అధికమయినప్రభావముగలవారలు. స ర్వే=అందఱును; మహాశైలనికాశకా యాః = మహావర్షితముతోనమానమ యినదేహముగలవారలు. సర్వే=అం దఱును; పృథివీం=భూమిని; త్విజేన= క్షుణ్ణముచేత ; ప్రవిధ్వస్తవికీర్ణశై లాం=పగులఁగొట్టఁబడినవియు వెదచ ల్లబడినవియునగు పర్వతములుగలదా</p>	<p>నికా; కతుకం=చేయుటకు ; సమ థాః=సమర్థులు. మహారాజుండవగురావణుడా! ఈ వానరులందఱును మహాప్రభావులు; ప ర్వతంబులవంటిదేహముగలవారలు; క్షు ణ్ణమాత్రమున , భూమియందలిపవ తంబులనన్నింటినిజూర్ణంబుగావించి తూర్పఁబెట్టఁగలరు. అని , సార ణుండు, రావణునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

యుద్ధకాండే, సప్తవింశస్సర్గః.

ఇతి, స్వప్రథాః.

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౪౫౧

స ౨౮

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రీ
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండ సప్తవింశసర్గటీక,
ముగిసినది.

అ

అప్తవింశసర్గప్రారంభః.

సారణస్య వచ శ్చ త్వా రావణం రాక్షసాధిపమ్
బల మాదిశ్య త త్సర్వం శుకో వాక్య మథా బ్రవీత్. ౧

టీక॥ అథ=అటుపిమ్మట; శుకో= శు	చెప్పెను.
కుండు; సారణస్య=సారణునియొక్క ;	అంత, శుకుండు, సారణుండు చెప్పి
వచః=మాటను; శ్చ త్వా=విని; రాక్ష	సమాటలనంతయు విని, యతండు, సా
సాధిపం = రాక్షసేశ్వరుండగు రావ	కల్యంబునంజెప్పకుండుటంజేసి, తాను
ణునిగూర్చి; తత్=ఆ; సర్వం=సమస్త	రాక్షసేశ్వరుండగు రావణునకు, వాన
మయిన; బలం=నైస్యమును; అదిశ్య =	రనైస్యమునంతయుంబాపి, యిట్లుచె
చూపి; వాక్యం=మాటను; అబ్రవీత్ =	ప్పనారంభించెను. అని, తాత్పర్యము.

స్థితాః పశ్యసి యా నేతాః మత్తా నివ మహాద్విపాః
న్యగ్రోధానివ గాంగేయాః సాలాః హైమవతానివ. ౨
ఏతే దుష్ప్రసహ రాజాః బలినః కామరూపిణః
దైత్యదానవసంకాశా యుధే దేవపరాక్రమాః. ౩

టీక॥ రాజాః= రాక్షసరాజుండవ	లెనున్నవారలను ; గాంగేయాః=
గురావణుడా! మత్తాః=మదించిన;	గంగాతీరంబులంబుట్టిన; న్యగ్రోధానివ
మహాద్విపానివ స్థితాః= ఏనుంగులవ	(స్థితాః)=మట్టిచెట్లువలెనున్న వార

లును ; హైమవతాఁ = హిమవత్పర్వ	లవారలు.
తంబునంబుట్టిన; సాలాఁప(స్థితాఁ) =	రాక్షసరాజుండవగు రావణుడా,
మద్దిచెట్టువలె నున్న వారలు నగు ;	మదవు పేనుంగులుంబోలె, గంగాతీరం
యాఁ=ఏ; ఏతాఁ=వీరలను; పశ్యసి=	బునంబుట్టిన వటవృక్షంబులుంబోలె ,
చూచుచున్నావో; ఏతే=వీరలు ; దు	హిమవత్పర్వతంబునంబుట్టిన సాలవృ
ష్ట్రస్వహః=పీర్వనలవిగానివారలు. బ	క్షంబులుంబోలె మహాకాయులయియు
లినః= అధికమయినబలముగలవారలు;	న్నయీవానరలంజూచుచున్నావే ; వీర
కామరూపిణి= ఇచ్ఛాధీనమగు రూప	లుదుర్జయులు; బలవంతులు; కామ
ముగలవారలు ; దైత్యదానవసంకా	రూపులు; దైత్యదానవులకు సరివచ్చు
తాఁ=దైత్యులతోను దానవులతోను స	వారలు; యుద్ధంబున చేవతలకుంబోలె
మానులయినవారలు; యుద్ధే= యుద్ధ	బరాక్రమంబుగలవారలు.
మునందు; చేవపరాక్రమాః = చేవ	అని, తాత్పర్యము.
తలపరాక్రమమువంటిపరాక్రమము గ	

ఏషాం కోటిసహస్రాణి నవ పంచచ సప్తచ
తథా శంఖసహస్రాణి తథా బృందశతానిచ. ౪

టీక॥ ఏషాం= ఈవానరులయొక్క;	సంతి(అధ్యాహృతము)=ఉన్నవి.
కోటిసహస్రాణి= కోటిలయొక్కవే	ఈవానరులు , తొమ్మిదివేలకోట్లు
లు; నవ=తొమ్మిదియు; పంచచ= అ	ను, అయిదువేలకోట్లును, ఏడువేలకో
యిదును; సప్తచ=ఏడును; తథా = అ	ట్లును. పెక్కు-వేలశంఖంబులును , పె
ట్లు; శంఖసహస్రాణి=శంఖముయొక్క	క్కు-నూలులబృందంబులును, ఇట్లు, అ
వేలును; తథా=అట్లు ; బృందశతా	నంతంబుగనున్నారు.
నిచ=బృందములయొక్క నూలులును.	అని, తాత్పర్యము.

ఏతే సుగ్రీవసచివాః కిషింధానిలయా స్పదా
హరయో చేవగంధర్వై రుత్పన్నాః కామరూపిణః. ౫

శ్రీ మద్రామాయణము#యుద్ధకాండము.

౪౫౩

స ౨౨

టిక॥ ఏతే=ఈ; హరయః=వానరలయి; ఉత్పన్నాః=పుట్టినవారలు.
 రులు; సుగ్రీవసచివాః=సుగ్రీవునిసహ
 యులు; సదా = ఎల్లప్పుడు; కిష్కిం
 ధానిలయాః=కిష్కింధయొక్కపట్టు
 గాఁగలవారలు; దేవగంధర్వైః=దేవ
 తలచేతనుగంధర్వులచేతను; కామరూ
 పిణిః=ఇచ్చాధీనమగు రూపముగలవా
 లవారలు. అని, తాత్పర్యము.

యా తౌ పశ్యసి తిష్ఠంతౌ కుమారౌ దేవరూపిణౌ
 మైందశ్చ ద్వివిదశ్చ భౌ తాభ్యాం నాస్తి సమా యుధి. ౬.

టిక॥ దేవ=రావణుడా! రూపి
 ణౌ=మంచిరూపముగల; తిష్ఠంతౌ=
 ఉన్న; కుమారౌ = యౌవనవంతుల
 గు; యా=ఏ; తౌ=వారలను; పశ్య
 సి=చూచుచున్నావో; తౌ(అధ్యాహ్వా
 తము)=ఆ; ఉభౌ=ఇద్దఱును; మైంద
 శ్చ=మైందుండును; ద్వివిదశ్చ=ద్వివి
 దుండును. యుధి = యుద్ధమునందు;
 తాభ్యాం=వారలతో; సమః=సమా
 నుడు; నాస్తి=లేదు.
 రావణుడా! సుందరరూపులును
 యౌవనవంతులునగు, వీరలిద్దఱును, మైం
 దద్వివిదులనంబడుదురు; యుద్ధంబున,
 వీరలకుసరివచ్చువాఁడెవ్వఁడునులేడు.
 అని, తాత్పర్యము.

బ్రహ్మణౌ సమనుజ్ఞాతౌ వమృతపాశినౌ శుభౌ
 ఆశంసేతే యుధా లంకా మేతౌ మదితు మోజసా. ?

టిక॥ ఏతౌ(అధ్యాహ్వాతము)=వీ
 రలు; ఉభౌ=ఇద్దఱును; బ్రహ్మణౌ =
 ణౌ=బ్రహ్మదేవునిచేత; సమనుజ్ఞాతౌ =
 అనుమతింపబడినవారలయి ; అమృత
 పాశినౌ=అమృతంబుభుజించినవార
 లు. ఏతౌ=వీరలు; యుధా=యుద్ధ
 ముచేత ; ఓజసా=పరాక్రమముచేత;
 లంకాం=లంకాపురిని; మదితుం =

మడించుటకు ; ఆకంసేతే = కోరురు; వీరలు, తమపరాక్రమంబున, యుచున్నారు.

ఈమైందద్వివిదులు, బ్రహ్మచేవున న్నారు. అని, తాత్పర్యము.

యా వేతావేతయోః పాశ్చే స్థితౌ పర్వతసన్నిధౌ
సుముఖో సుముఖశ్చే త మృత్యువుతౌ పితౄ సమా. ౮
ప్రేక్షంతౌ నగరం లంకాం కోటిభి దేశభి వృతౌ

టీకావితయోః = ఈమైందద్వివిదులు) = చెప్పబడుచున్నారు. మృత్యు
లయొక్క; పాశ్చే = ప్రక్కయం పుత్రౌ = మృత్యువుయొక్క కొడుకులు ;
దు; పర్వతసన్నిధౌ = కొండలతో సమా పితౄః = తండ్రికి; సమా = సమానులు.
సులగు; యా = ఎవ్వరు; దశభిః = పది ఈమైందద్వివిదులకుఁ బ్రక్కను, గొం
యిను; కోటిభిః = కోటులచేత ; వృ డలువలెఁ ద్దలు, పదికోటుల సైన్యముం
తౌ = చుట్టఁబడినవారిలయి; లంకాం = గూడి, లంకాపురింజూచుచున్నారు, చూ
లంకయను; నగరం = పట్టణమును; ప్రే డుము. వీరలు, సుముఖుండును, దు
క్షంతౌ = చూచుచు; స్థితౌ = ఉన్నారో; ముఖుండుననంబడుదురు; మృత్యువు
ఎతౌ = వీరలు; సుముఖః = సుఖుండు కొడుకులు; తండ్రివంటి పరాక్రమవం
ను; అసుముఖశ్చ = అసుముఖుండు తులు. అని, తాత్పర్యము.
సు. ఇతి = అని; ఉచ్యతే (అధ్యాహృత

యంతు పశ్యసి తిష్ఠంతం ప్రభిన్నమివ కంజరమ్. ౯

యో బలాన్మో భయే తుగ్రీధ స్సముద్రమపి వానరః

ఏషో భిగంతా లంకాయా వై దేహ్య స్తవత ప్రభో. ౧౦

టీకాప్రబో = రావణుడా ! ప్రభి ఏనుంగువలెనున్న; తిష్ఠంతం = ఉన్న;
న్నం = ముడించిన; కంజరమివ (స్థితం) = యంతు = ఎవ్వనిమాత్రము ; పశ్యసి =

శ్రీమద్రామాయణముః యుద్ధకాండము. ౪౫౫

స ౨౨

చూచుచున్నావో; యే=ఏ; వానరః= వానరుడు; కృద్ధః=కోపించినవాడై; సముద్రమపి=సముద్రమునైనను; ట్కోభ యేత్=టోభింపజేయునో; ఏషః= ఇతండు; లంకాయాః= లంకాపురియొక్కయు; వైదేహ్యః=సీతయొక్కయు; తవచ=నీయొక్కయు; అభిగంతా= పొందినవాడు.

రావణుడా! మదపుటేసుంగు వలె నున్నయీ వానరవీరుంజూచుచున్నావు గదా! ఈతండు, కోపంబునొందినచో, సముద్రంబునేని ట్కోభంబు నొందించు ను; ఇతండె; లంకకువచ్చి, సీతంజూచి, నీతోమాటలాడిపోయినవాడు. అని, తాత్పర్యము.

ఏనం పశ్య పురా దృష్టం వానరం పున రాగతమ్
శ్శ్యవః కేసరిణః పుత్రో వాతాత్మజ ఇతి శ్రుతః. ౧౧

టీక॥ పురా=మున్ను; దృష్టం=చూడబడినవాడును; పునః= మఱల; ఆగతం=వచ్చినవాడునగు; ఏనం=ఇతని; పశ్య=చూచుము. అయం(అధ్యాహృతము)=ఇతండు; శ్శ్యవః=మొదటివాడై న; కేసరిణః=కేసరియొక్క; పుత్రః=కొడుకు. వాతాత్మజః= వాయుపు

యొక్కకొడుకు; ఇతి=అని; శ్రుతః= వినబడినాడు. మున్నునీవితనింజూచియున్నావు; ఇప్పుడుమఱల, వచ్చియున్నాడు; చూచుము; ఇతండు, కేసరిశ్శేత్రజపుత్రుండు; వాయుదేవునకుం బుట్టినవాడు. అని, తాత్పర్యము.

హనుమా నితి విఖ్యాతో లంఘితో యేన సాగరః
కామరూపీ హరిశ్శేష్టో బలరూపసమన్వితః. ౧౨
అనివార్యగతశ్చైవ యథా సతతగః ప్రభుః

టీక॥ యేన=ఎవ్వనిచేత; సాగరః= సముద్రము; లంఘితః= దాటబడినచో; అయం(అధ్యాహృతము)= ఈ;

హరిశ్శేష్ఠః=వానరోత్తముడు; హనుమా=హనుమంతుండు; ఇతి=అని; బో; విఖ్యాతః=ప్రసిద్ధిపొందినవాడు. కా

మరూపీ = ఇచ్ఛాన్తీనంబగురూపముగల
వాఁడు. బలరూపసమన్వితః = బలము
తోనురూపముతోను గూడిన వాఁడు.
ప్రభుః = సర్వవ్యాపకుఁడయిన; సతత
గోయథా = వాయువువలె ; అనివా
ర్యగతిశ్చైవ = అడ్డగింప నలవిగాని గ
మనముగలవాఁడు.

ఇతని పేరుమానుమంతుండనియందు
రు; ఇతం డేసముద్రంబుదాఁటిలంకకువ
చ్చినమహాప్రభావుండు; కామరూపి;
మహాబలుండు; పర్వతాకారుండు; స
ర్వవ్యాపకుండగువాయువువలె , అని
వార్యంబగుగమనముగలవాఁడు.
అని, తాత్పర్యము.

ఉద్యంతం భాస్కరం దృష్ట్వా బాలఃకిల విపాసితః. ౧౩

త్రియోజనసహస్రం తు అధ్వాన మవతీర్యహి

అదిత్య మాహరిష్యామి న మే తు త్రప్తియాస్యతి. ౧౪

ఋషి సంచిత్య మనసా తురై వ బలదర్శితః

అనాధ్యవ్యతమం దేవ మపి దేవషిదానవైః. ౧౫

అనాసాద్యైవ పతితో భాస్కరోదయనే గిరౌ

టిక్కపురా = మున్ను; ఏషః = ఈహ
నుమంతుండు; బాలఃకిల = బాలుఁడై
యే; విపాసితః = దప్పిగొన్నవాఁడై; ఉ
ద్యంతం = ఉదయించుచున్న; భాస్క
రం = సూర్యుని; దృష్ట్వా = చూచి; బలద
ర్శితః = బలముచేగర్వించినవాఁడై; “అ
దిత్యం = సూర్యుని; ఆహరిష్యామి = భ
క్షించెదను. మే = నాయొక్క; తుత్ =
ఆఁకలి; నద్రతియాస్యతి = పోదు,” ఇతి =
అని; మనసా = మనసుచేత; సంచిత్య =
ఆలోచించి; త్రియోజన సహస్రం =
మూడైన ఆమడలకేయిగల; అధ్వా

నం = మార్గమును; అవతీర్య = పొంది
(“హి” అనునది పాదపూరణార్థః
ము); దేవషిదానవైరపి = దేవతలచే
తనుబుఘలచేతనుదానవులచేతను; అ
నాధ్యవ్యతమం = ఎంతమాత్రముధర్షిం
పరాని; దేవం = దేవుఁడైనసూర్యుని; అ
నాసాద్యైవ = పొందకయే; భాస్కరో
దయనే = సూర్యుండుదయించునట్టి; గి
రౌ = పర్వతమునందు; పతితః = పడి
నాఁడు.

మున్ను ఇతండు, బాల్యంబున, నొక
నాఁదాఁకలిగొని, యప్పుడెయ్యదయిం

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౪౫౭

స ౨౮

చుచున్నసూర్యుంజూచి, బలగర్వంబున, దేవవిదానపులకై వనుజెనకరొనిసూ
 “నాకాంకలిదీక్షకున్నది; సూర్యునింబట్టి ర్యునిసమీపంబునకుఁబోవంజాలక, యు
 భక్షించెడను.” అని, తలంచి, కెక్కువేల దయపర్వతంబునంబడెను.
 యోజనంబులు, ఆకాశంబునంబోయి, అని, తాత్పర్యము.

పతి తస్య కపే రస్య హను రేకా నిలాతలే. ౧౬
 కించి ద్భిన్నా దృఢహనో హానుమా నేష తేన వై

టీక॥ దృఢహనోః = దృఢములయి తుండు.
 నచెక్కిలిమీదిభాగములుగల; నిలాతలే = దృఢంబులయినచెక్కిలిమీదిభాగము
 తాతయందు; పతితస్య = పడిన; అ = లుగలయీవానరుండు, అ, ఉద
 ఈ; కపే = వానరునియొక్క; ఏకా = యాచలంబున, శిలాతలంబుపైఁబడ
 ఒక్కఁడైన; హనుః = చెక్కిలిమీదిభా గానే, యతనిచెక్కిలిమీదిభాగమొక
 గము; కించితే = కొంచెము; భిన్నా = టి; కొంచెము భిన్నమయినది; కావు
 పగిలినది. తేనవై = అందుచేతనే; ఏ ననే, యతనికిహనుమంతుఁడనిపేరువచ్చి
 షః = ఇతండు; హనుమాన్ = హనుమం న్నది. అని, తాత్పర్యము.

సత్య మాగమయోగేన మమైష విదితో హరిః. ౧౭

టీక॥ మమ = నాకు; ఆగమయో సమృక్తముగలవానరుఁ డొక్కఁడు
 గేన = ఆప్తవాక్యముయొక్క సంబంధ చెప్పఁగా, నీహనుమంతుని సంగతి
 ముచేత; ఏషః = ఈ; హరిః = వానరు యంతయు నాకుఁడెలిసినది; ఇదిసత్య
 డు; విదితః = తెలియఁబడినాఁడు. స ము. అని, తాత్పర్యము.
 త్యం = యథార్థము.

నాస్య శక్యం బలం రూపం ప్రభావో వాపిభాషితమ్

టీక॥ అస్య = ఈహనుమంతునియొ రూపముగాని, ప్రభావోవాపి = మహి
 క్క; బలం = బలముగాని; రూపం = మగాని; భాషితం = చెప్పబడుకు; నశ

కృం=అలవిగాదు.

నలవిగాదు.

ఈహనుమంతుని బలముగానియా

అని, తాత్పర్యము.

కారముగాని ప్రభావముగాని, చెప్ప

ఏష ఆశంసతే లంకా మేకో మదితు మోజసా. ౧౮

టిక||ఏషః=ఈహనుమంతుడు, ఏ రుచున్నాడు.

కః=ఒక్కఁడే; ఓజసా=పరాక్రమము

ఇతండాకొండె, పరాక్రమంబున,

చేత; లంకాం= లంకాపురిని; మది

లంకాపురినంతయు మదింపవలె నని

తుం=మదింపుటకు; ఆశంసతే=కో

యున్నాడు. అని, తాత్పర్యము.

యత్యైవో నంతర శూర శ్శ్యమః పద్మనిభేక్షణః

ఇత్యౌకూడా మతిరథో లోకే విఖ్యాతపారుషః. ౧౯

యస్మిన్న చలతే ధర్మో యో ధర్మం నాతివత్తే

యోబ్రాహ్మ మస్త్రం వేదాంశ్చ వేత్తివేదవిదాం వరః. ౨౦

యోభింద్యా ద్దగనం బాణైః పర్వతానపి దారయేత్

యస్య మృత్యో రివక్రోధ శ్శక్రస్యేవ పరాక్రమః. ౨౧

యస్య భార్యా జనస్థానా త్సీతాచాపహృతా త్వయా

స ఏష రామ స్త్వాం యోధుం రాజన్ సమభివత్తే. ౨౨

టిక||రాజన్=రావణుడా! శూ

హృతము) = ఎవ్వఁడు; ఇత్యౌకూ

రః = యుద్ధమునందుభయములేనివాఁ

డాం=ఇత్యౌకూవంశంబునంబుట్టినవార

డును; శ్శ్యమః=శ్యమలవర్ణుండును;

లలోపల; అతిరథః=పెక్కు-విలుకాండ్ర)

పద్మనిభేక్షణః= కమలములతోసమాన

తోబోరువాఁడో, ఉత్తముఁడోయను

ములయినకండ్లుగలవాఁడునగు; యః=

ట; లోకే=లోకమునందు; విఖ్యాతపారు

ఏ; ఏషచ=ఈతఁడును; అనంతరః=అవ

షః=ప్రసిద్ధి నొందిన పరాక్రమము గల

కాశములేకున్నాఁడో, హనుమంతునిప్ర

వాఁడో; యస్మిన్= ఎవ్వనియందు; ధ

క్క-నున్నాఁడోయనుట; యః(అధ్యా

మః=ధర్మము; నచలతే(నచలతి)=

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౪౫౯

స ౨౮

చలింపదో;యిం=ఎవ్వఁడు;ధమం=ధ
మఁమును;నాతివతఁలే = అతిక్రమిం
పఁదో;వేదవిదాం= వేదముదెలిసినవా
రలలో;వరః=శ్రేష్ఠుండగు;యిం=ఎవ్వఁ
డు;బాహ్మం=బ్రహ్మసంబంధియగు;అ
స్త్రం=అస్త్రమును;వేదాంశ్చ = వేద
ములను;వేత్తి=ఎఱుంగునో;యిం = ఎ
వ్వఁడు;బాణైః = బాణములచేత;గగ
నం=ఆకాశమును;భింద్యాత్=భేదించు
నో;పర్వతానపి= పర్వతంబులనుంగూ
డ;దారయేత్=పగుల్చునో;యస్య=ఎ
వ్వనికి;మృత్యోరివ=మృత్యువునకుంబో
లె;క్రోధః=కోపమును;శక్రస్యేవ=ఇం
ద్రునకుంబోలె;పరాక్రమః=పరాక్రమ
మును;అస్తి(అధ్యాహృతము)కలదో;
యస్య=ఎవ్వనియొక్క;భార్య=పెం
డ్లామయిన;సీతాచ= సీతాదేవియు;
త్వయా=నీచేత; జనస్థానాత్=జనస్థా
నముననుండి;అపహృతా= అపహరిం
పఁబడినదో; ఏషః=ఇతఁడు;సః=అట్టి;
రామః=రామఁడు. త్వాం=నిన్నుగూ

ర్చి;యోధుం=యుద్ధముసేయుటకు; అ
భివతఁతే=వచ్చుచున్నాఁడు.

రావణుడా! ఈహనుమంతునకు
గమిపంబున , శూరుండునుశ్యామలవ
ణుండునుబుండ్లరీక నయనుండునగుది
వ్యపురుషుండొక్కఁడున్నాఁడు , చూ
డుము; ఈతండుఇట్లొక్కకులంబునఁబు
ట్టినవారిలోను త్తముండు ; నీవుజనస్థా
నంబుననుండియపహరించిన సీతాదేవి
యితనిభార్యయే; ఇతనిధమంబు వ
దలదు ; ఇతండునుధమంబునువదల
డు; వేదవేత్తలలోను త్తముండు ; బ్ర
హ్మస్త్రంబుమొదలుగానుమస్తాస్త్రం
బులనుదెలిసినవాఁడు; ఆకాశంబునైన
నుబాణంబులభేదింపఁగలఁడు; పర్వతం
బులనుంగూడఁ బగులఁజేయఁగలఁడు ;
మృత్యువునకుంబోలెమహాకోపంబునుదే
వేందునకుంబోలెబరాక్రమంబునుగల
వాఁడు ; ఈతండేరాముండు ; నీతో
యుద్ధంబుసేయుటకువచ్చుచున్నాఁడు.
అని, తాత్పర్యము.

యస్మై యదక్షిణే పాశ్వే శుద్ధజాంబూ నదప్రభః
విశాలవత్ స్తామ్రాయో నీలకుంచితమూర్ధజః. ౨౩
ఏషోస్య లక్ష్మణో రామభ్రాతా ప్రాణసమః ప్రియః

టిక॥యస్య= ఏరామునియొక్క;దక్షిణే= కుడిదైన;పాశ్వే = క్రక్క-

యందు; శుద్ధజాంబూనదప్రభిః = నిమ్మనియొక్క; భాతా = తమ్ముడు. ప్రా
మణ్యమయిన బంగారముయొక్క కాంతివంటి కాంతిగలవాడును; విశాలవ
త్తాః = వెడల్పయిన టొమ్మగలవా
డును; తామ్రాంతుః = ఎఱ్ఱనికండ్లుగలవా
డును; నీలకుంచితమార్ధజః = నల్లనివి
యు వక్రములయినవియునగు తలవెం
డుకలుగలవాడునగు; యః (అధ్యా
హృతము) = ఏ; ఏషః = ఈతడు; అస్తి
(అధ్యాహృతము) = ఉన్నాఁడు; ఏ
షః = ఇతడు; లక్ష్మణో నామ = లక్ష్మ
ణుండను పేరుగలవాడు. అస్య = ఈరా
మనియొక్క; భాతా = తమ్ముడు. ప్రా
మణ్యమి = ప్రాణంబులతో సమానుడై
న; ఏయః = ఇప్పుడు.
ఈరాముని దక్షిణపార్శ్వంబున,
బంగారవంటి మేనుగలవాడును విశాల
వత్తుండును, కోపంబునంజేసి, యెఱ్ఱని
కండ్లుగలవాడును, నల్లనివియు వక్రము
లునగు వెండుకలుగలవాడునగు వా
క్రరాజపుత్రుండున్నాడు; చూడుము;
ఇతండు, లక్ష్మణుండు; రామునితమ్ము
డు; రామునకుఁబ్రాణంబువంటి ప్రియుం
డు. అని, తాత్పర్యము.

సయే యుద్ధే చ కుశల స్సర్వశాస్త్ర విశారదః. ౨౮

అమహీమ దుర్జయో శేతా విక్రాంతో బుద్ధిమాన్ బలీ

రామస్య దక్షిణో బాహు నిత్యం ప్రాణో బహిశ్చరః. ౨౯

టీక|| అయం (అధ్యాహృతము) = ఈ
లక్ష్మణుండు; సయే = సీతిశాస్త్రమునం
దు; యుద్ధే చ = యుద్ధమునందును; కుశ
లః = సమర్థుండను; సర్వశాస్త్రవి
శారదః = సమస్తశాస్త్రంబులయందు
నుబండియుండు; అమహీమ = అధికమయి
నకోపముగలవాడు; దుర్జయః =
జయింపనలవిగానివాడు; శేతా = జ
యించువాడు; విక్రాంతః = పరాక్ర
మంబుగలవాడు; బుద్ధిమాన్ = అధిక
మయినబుద్ధిగలవాడు; బలీ = అధికమ
యినబలంబుగలవాడు. రామస్య = రా
మునియొక్క; దక్షిణః = కుడిదైన; బా
హుః = భుజము; నిత్యం = ఎల్లప్పుడును;
బహిశ్చరః = బయటనుండునట్టి; ప్రా
ణః = ప్రాణము.
ఈలక్ష్మణుండు, సీతిశాస్త్రమునం
దును యుద్ధంబునందును మిక్కిలియు సమ
ర్థుండు; సమస్తశాస్త్రంబులను దెలిసిన
వాడు; మహాకోపుండు; దుర్జయః

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము.

౪౬౧

స ౨౨

యందు; జనుశీలుండు ; పరాక్రమ రామనరదాగ్రంభవంటివాఁడు.
వంతుండు; బుద్ధిమంతుండు; బలవంతుం అని, తాత్పర్యము.

సహ్యేష రాఘవ స్యాథేః జీవితం పరిరక్షతి
ఏతేవా శంసతే యుద్ధే సహంతుం సర్వరాక్షసాన్ ౨౨

టీ|| ఏషః = ఈతఁడు; రాఘవస్య = రా కు; ఆశంసతే = కోరుచున్నాఁడు.
మునియొక్క; అథేః = కార్యమునిమి ఈలక్షణముండు, రామునిమిత్త
త్తమయి; జీవితం = ప్రాణమును; నప మయి, పాణింబులనేసేపడుచును; ఈ
రిరక్షతిహి = రక్షింపఁడుగాదా! ఏమైవ తండ్రికొండె, యుద్ధంబున సమస్తరా
(ఏషఏవ) = ఇతఁడే; యుద్ధే = యుద్ధ ళులను వధింపవలెననియున్నాఁడు.
మనందు; సర్వరాక్షసాన్ = సమస్త అని, తాత్పర్యము.

యస్తు సవ్య మసౌ పటం రామస్యాశ్రిత్య తివ్రతి
రక్షోగణ పరిక్షిప్తో రాజాహ్యేష విభీషణః ౨౩

టీ|| యస్తు = ఏ; అసౌ = ఇతఁ డ్నాఁడో, ఇతండు, రాక్షస రాజుండ
డుమాత్రము; రక్షోగణపరిక్షిప్తో = గువిభీషణుండు. అని, తాత్పర్యము.
రాక్షసులచే పరివేష్టించబడినవాఁడై; ఇందు, “రాజాహ్యేషవిభీషణః”
రామస్య = రామునియొక్క; సవ్యం = అనుస్థలంబుననున్న “హి” అనునక్షర
ఎడమదైన; పటం = ప్రక్కను; అశ్రిత్య = ముచే, గాయత్రి పదాలవయక్షరము
ఆశ్రయించి; తివ్రతి = ఉన్నాఁడో; ఏ గ్రహింపబడినది; యుద్ధే దువేలగ్రి
షః = ఇతండు; రాజా = రాజుని; వి ధంబులయినవి; ఇంకంబుదునాజవగ్రం
భీషణోహి = విభీషణుండుగాదా!

ఎవ్వండు , నలుగురురాక్షసులం టుంగునది.
గూడి , రామునిసన్యపార్శ్వంబునను

ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౨౮

శ్రీమతా రాజరాజేన లంకాయా మభిషేచితః

త్వామేవ ప్రతి సంరభో యుద్ధాయైషోభివతతే. ౨౮

టీక॥ శ్రీమతా - శ్రీమంతుండగు; న్నాడు.

రాజరాజేన=రాజరాజుడైన రాముని	శ్రీమతుండును , రాజరాజుండున
చేత; లంకాయాం=లంకయందు; అభి	గురాముండు, ఈవిభీషణుని , లంకా
షేచితః=అభిషేకింపబడినట్టి; ఏషః =	రాజ్యంబునకు రాజుగానభిషేకించినాఁ
ఈవిభీషణుండు; సంరభః = సంరంభ	డు; ఇతండు, అతిసంరంభంబున, నీపై
ముఠోఁగూడినవాడై; త్వాంప్రత్యేవ=	కేయుద్ధంబునకువచ్చుచున్నాఁడు.
నిన్నుగూర్చియె; యుద్ధాయ= యుద్ధ	అని, తాత్పర్యము.
ముకొఱకు; అభివతతే = వచ్చుచు	

యంతు పశ్యసి తివ్వంతం మధ్యే గిరి మివాచలమ్

సర్వ శాఖామృగేంద్రాణాం భతార మపరాజితమ్. ౨

తేజసా యశసా బుద్ధ్యా జ్ఞానేనాభి జనేనచ

యః కపి నతిబభ్రౌజ హిమవానివ పర్వతాః. ౩౦

కిష్కింధాం యస్సమధ్యస్తే గుహం స గహనద్రుమామ్

దుర్గాం పర్వతదుర్గాస్త్రా ప్రధానై స్సహ యూధస్యై. ౩౧

యస్యైషా కాంచనీ మాలా శోభతే శతపుష్కరా

కాంతా దేవమనుష్యాణాం యస్యాం లక్ష్మీః ప్రతిష్ఠితా. ౩౨

ఏతాంచ మాలాం తారాంచ కపిరాజ్యంచ శాశ్వతమ్

సుగ్రీవో వాలినం హత్వా రామేణ ప్రతిపాదితః. ౩౩

టీక॥ సర్వశాఖామృగేంద్రాణాం= ఉన్నవాఁడును; అచలం=నిశ్చలండును;

సమస్తవానియలకును; భతారం=ప్ర గిరిమివ(స్థితం) = పర్వతమువలెనున్న

భుండును; అపరాజితం=జయింపబడ వాఁడునగు; యంతు=ఎవ్వనిని; పశ్యసి=

నివాఁడును; మధ్యే=నడుమ; తివ్వంతం= చూచుచున్నావో; యః=ఎవ్వఁడు; తేజ

శ్రీ మద్రామాయణము యుద్ధకాండము.

౪౬౩

స ౨౨

సా=కాంతిచేతను; యశసా=కిరీతచేత
ను; బుధ్యా=బుద్ధిచేతను; జ్ఞానేన=జ్ఞా
నంబుచేతను; అభిజనేనచ=కులముచేత
ను; కపీ=వానరులను; పర్వతా=
గొండలను; హిమవానివ=హిమవత్ప
ర్వతమువలె; అతిబధ్రాజ=అతిశయిం
చిప్రకాశించెనో; యః=ఎవ్వఁడు; ప్ర
ధానైః=ముఖ్యులయిన; యూధమైస్స
హ=యూధపులతోఁగూడ; దుర్గాం=
ప్రవేశింపనలవిగానిదియును; పర్వతదు
ర్గాం=పర్వతరూపమయినదుర్గాం
బుననున్నదియు; సగహనద్రుమాం=వ
నవృక్షంబులతోఁగూడినదియునగు; గు
హం=గుహారూపమయిన; కిష్కిం
ధాం=కిష్కింధను; సమధ్యాస్తే=అధి
ష్ఠించియుండునో; యస్యాం=దేనియం
దు; లక్ష్మీ=వీరలక్ష్మీ; ప్రతిష్ఠితా=స్థిర
మయియుండునో; సా(అధ్యాహృత
ము)=అట్టి; యస్య=ఎవ్వనియొక్క; ఏ
షా=ఈ; దేవమనుష్యాకాం=దేవత
లకునుమనుష్యులకును; కాంతా=కోరఁబ
డినదియు; శతపుష్కరా=నూలుకముల
ములగలదియు; కాంచన=బంగారువికా
రమైనదియునగు; మాలా=మాలిక; శో
భతే=ప్రకాశించుచున్నదో; సః(అధ్యా
హృతము)=అట్టి; సుగ్రీవః=సుగ్రీవుఁ

డు; రామేణ=రామునిచేత; వాలినం=
వాలిని; హత్వా=వధించి; ఏతాం=ఈ;
మాలాంచ=మాలికను; తారాంచ=తా
రిను; శాశ్వతం=స్థిరమగు; కపిరాజ్యం
చ=వానరరాజ్యంబును; ప్రతిపాదితం=
పొందింపఁబడినాఁడు.

ఈరామవిభీష్ణులనడుమ, బర్హ
తంబువలె నిశ్చలుండైయున్న సర్వవా
నరముఖ్యుంబాచుచున్నావుగదా! ఇతం
డుసర్వవానరరాజుండగుసుగ్రీవుండు;
హిమవత్పర్వతము సమస్త పర్వతము
లనతిశయించియుండునట్లు, ఈతండు,
తేజంబునను యశస్సునను బుద్ధిచేతను
జ్ఞానంబుచేతను గులంబుచేతను సమ
స్తవానరుల నతిశయించి యున్నాఁ
డు; దుర్గాంబునుపర్వతదుర్గా పరివే
ష్టితంబును బుట్టును వనంబులు గలది
యునగు, గుహారూపకిష్కింధయందు,
ముఖ్యులగుయూధపులం గూడి, వాస
ముసేయుచుండును; ఈతనివక్షస్థులం
బుననూలుకములంబులు గల కాంచన
మాలికవెలంగుచున్నది, చూడుము;
ఇదిదేవతలకునుగూడ దులభ మయి
నది; దీనిధరించినవాడు, ఎప్పుడును
యుద్ధంబునఁబరాజయంబునొందఁడు,
రాముండు, యుద్ధంబునవాలిని వధిం

వి, సుగ్రీవసకం, ఈకాలచన మాల | రాజ్యంబును, సిద్ధించునట్లు గావించెను.
యొక చారయ్యుని శాస్త్రతంబగు వానిని | అని, తాత్పర్యము.

శతం శత సహస్రాశ్చైవ కోటి మాహు మనీషిణః
శతం కోటిసహస్రాశ్చైవ శంఖ ఇత్యభిధీయతే. ౩౪

టీక|| శతసహస్రాశ్చైవ = లక్షల | నూలు; శంఖఇతి = శంఖమని; అభిధీ
యోక్తః; శతం = నూటిటిని; మనీషి | యతే = చెప్పబడుచున్నది.
ణః = మండితులు; కోటిం = కోటినిగా; అ | నూలులకులు, కోటియని చెప్పచు
మాహు = చెప్పుచున్నారు. కోటిసహస్రా | న్నారు; నూలువేలకోట్లు, శంఖమన
శ్చైవ = పేయికోటిలయొక్క; శతం = | బడుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.

శతం శంఖసహస్రాశ్చైవ మహాశంఖ ఇతి స్మృతః
మహాశంఖసహస్రాశ్చైవ శతం బృంద మితి స్మృతమ్. ౩౫

టీక|| శంఖసహస్రాశ్చైవ = శంఖము | తం = చెప్పబడినది.
లవేలయొక్క; శతం = నూలు ; మహా | నూలువేలశంఖంబులు మహాశంఖం
శంఖఇతి. మహాశంఖమని; స్మృతః = చె | బగుచున్నది; నూలువేల మహాశంఖం
ప్పబడినది. మహాశంఖసహస్రాశ్చైవ | బులుబృందమని చెప్పబడుచున్నది.
మహాశంఖంబులవేలయొక్క ; శతం = | అని, తాత్పర్యము.

శతం బృందసహస్రాశ్చైవ మహా బృంద మితి స్మృతమ్
మహాబృందసహస్రాశ్చైవ శతం పద్మ మితి స్మృతమ్. ౩౬

టీక|| బృందసహస్రాశ్చైవ = బృంద | సాశ్చైవ = మహాబృందములవేలయొ
ములవేలయొక్క; శతం = నూలు; మ | క్క; శతం = నూలు; పద్మమితి = ప
హాబృందమితి = మహాబృందమని; స్మృ | ద్దమని; స్మృతం = చెప్పబడినది.
తం = చెప్పబడినది. మహాబృందసహ | నూలువేలబృందములు మహాబృంద

మనిచెప్పఁబడినది; మహాబృందంబులు | అని, తాత్పర్యము.
నూలువేలు, పద్మంబగుచున్నది.

శతం పద్మసహస్రాణాం మహాపద్మమితి స్మృతమ్
మహాపద్మసహస్రాణాం శతం ఖరవమితి స్మృతమ్. ౩౭

టీక|| పద్మసహస్రాణాం=పద్మంబు | తం=చెప్పఁబడినది.
లవేలయొక్క; శతం=నూలు; మహాప | నూలువేలపద్మంబులు మహాపద్మం
ద్మమితి=మహాపద్మమని; స్మృతం= చె | బనంబడును; మహాపద్మంబులునూలువే
ప్పఁబడినది. మహాపద్మసహస్రాణాం= | లు, ఖర్వంబనంబడును.
మహాపద్మములయొక్కవేలు; శతం= | అని, తాత్పర్యము.
నూలు; ఖర్వమితి = ఖర్వమని; స్మృ

శతం ఖర్వసహస్రాణాం మహాఖర్వ మితి స్మృతమ్
మహాఖర్వసహస్రాణాం సముద్ర మభిధీయతే. ౩౮

టీక|| ఖర్వసహస్రాణాం=ఖర్వము | ముద్రముగా; అభిధీయతే=చెప్పఁబడు
లవేలయొక్క; శతం=నూలు; మహాఖ | చున్నది.
ర్వమితి=మహాఖర్వమని; స్మృతం= చె | నూలువేలఖర్వంబులు మహాఖర్వం
ప్పఁబడినది. మహాఖర్వసహస్రాణాం= | బనంబడుచున్నది; మహాఖర్వంబులునూ
మహాఖర్వములవేలయొక్క; శతం(అ | టువేలు, సముద్రంబనంబడును.
ధ్యాహృతము)=నూలు; సముద్రం=స | అని, తాత్పర్యము.

శతం సముద్రసాహస్ర మోఘ ఇత్యభిధీయతే
శత మోఘసహస్రాణాం మహాఘృతి విశ్రుతః. ౩౯

టీక|| శతం=నూలు; సముద్రసాహ | ఘమని; అభిధీయతే=చెప్పఁబడుచున్న
స్రం=సముద్రంబులవేలు; ఓఘృతి=ఓ | ది. ఓఘసహస్రాణాం= ఓఘములవేల

యొక్క-; శతం=నూలు; మహాశుభ
త= మహాశుభమని; విశ్రుతం=వినబ
డినది.

నూలు వేలసముద్రములు , ఓశుమని

చెప్పబడును; నూలువేల, యోశుము
లు, మహాశుభమనబడును.
అని, తాత్పర్యము.

ఏవం కోటిసహస్రేణ శంఖానాంచ శతేనచ
మహాశంఖసహస్రేణ తథా బృందశతేనచ. ౮౦
మహాబృందసహస్రేణ తథా పద్మశతేనచ
మహాపద్మసహస్రేణ తథా ఖర్వశతేనచ. ౮౧
సముద్రేణ శతేనైవ మహాశ్మేన తద్దైవచ
ఏవ కోటి మహాశ్మేన సముద్రసదృశేనచ. ౮౨
విభీషణేన సచివై రాక్షసైః పరివారితః
సుగ్రీవో వానరేంద్ర స్త్వాం యుద్ధార్థం మభివతతే
మహాబలవృతో నిత్యం మహాబలపరాక్రమః. ౮౩

టీక॥ ఏవం=ఇట్లు; కోటిసహస్రే
ణ=కోటుల వేయింటిచేతను; తథా=అ
ట్లు; శంఖానాంచ=శంఖములయొక్క
య; శతేనచ=నూలు చేతను; మహా
శంఖసహస్రేణ = మహాశంఖముల వే
యింటిచేతను; తథా=అట్లు; బృందశతే
నచ = బృందములయొక్క నూలు చేత
ను; మహాబృందసహస్రేణ=మహాబృం
దములయొక్క వేయింటిచేత; తథా =
అట్లు; పద్మశతేనచ=పద్మంబులనూలు
చేతను; మహాపద్మ సహస్రేణ=మహాప
ద్మములయొక్క వేయిచేతను; తథా=అ

ట్లు; ఖర్వశతేనచ=ఖర్వములయొక్క
నూలు చేతను; శతేన=నూలుయిన; స
ముద్రేణైవ=సముద్రముచేతను; తద్దై
వచ=అట్లే; మహాశ్మేన=మహాశు
భముచేతను; సముద్రసదృశేనచ= సము
ద్రముతో సమానమయిన; మహాశ్మే
నచ = కోటిమహాశుభములచేతను ;
విభీషణేన=విభీషణుని చేతను; సచివైః=
(ఆతని)మంత్రిలగు; రాక్షసైః= రా
క్షసుల చేతను; పరివారితః= పరివేష్టించి
పరిబడినవాడును; మహాబలవృతః= గొ
ప్పనైనవముచే జట్టబడినవాడును ;

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౪౬౭

స ౨౮

నిత్యం = ఎల్లప్పుడును ; మహాబలపరాక్రమః = అధికమయినబలమునుబరాక్రమమునుగలవాఁడును; వానరేంద్రః = వానరరాజుఁడునగు; ఏషః = ఈ; సుగ్రీవః = సుగ్రీవుఁడు; త్వాం = నన్నుగూచి; యుద్ధార్థం = యుద్ధముకొఱకు; ఆభివర్తతే = వచ్చుచున్నాఁడు.

వేయికోటులును నూలుశంఖంబులునువేయి మహాశంఖంబులునునూలుబృందంబులును వేయిమహాబృందంబులును,

నూలుపద్మంబులును, వేయిమహాపద్మంబులును నూలుఖర్వంబులును, నూలుసముద్రంబులునుమహాఘంబులునుగోటిమహాఘంబులును, ఇట్లు, సముద్రంబువలెనంతంబయినమహాసేనంగూడి, విభీషణుండునుఅతనిమంతులగురాక్షసులునువెంటనడవ, మహాబలపరాక్రమశాలియు, వానరరాజుండునగుసుగ్రీవుఁడు, నీతోయుద్ధముసేయవచ్చుచున్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

ఇమాం మహారాజ సమీక్య వాహినీ
ముపస్థితాం ప్రజ్వలితగ్రహేపమామ్
తతః ప్రయత్నః పరమో విధీయతాం
యథా జయస్సాన్మ పరైః పరాజయః ౪౪

టీక॥ మహారాజ = మహారాజుండవగురావణుడా ! ప్రజ్వలితగ్రహేపమాం = జ్వలించుచున్నగ్రహముతోఁబోల్పి-గలిదియు; ఉపస్థితాం = వచ్చినదియునగు; ఇమాం = ఈ; వాహినీం = సేనను; సమీక్య = చూచి ; తతః = అటుపిమ్మట; యథా = ఎట్లు; జయః = జయము; స్సాత్ = కలుగునో; పరైః = శత్రువులచేత; పరాజయః = అపజయము; న = కలుగదో; తథా (అథాహృతము) = అట్లు; పరమః = శ్రేష్ఠమయిన; ప్ర

యత్నః = ప్రయత్నము. విధీయతాం = చేయఁబడుగాక. మహారాజుండవగు రావణుడా ! కూర్చగ్రహముంబోలె వెలుంగుచున్నయిమ్మహాసేనంబాచి, యింక , మనకు, జయముగలుగునట్లును, శత్రువులచేనపజయమురాకుండునట్లును, జక్కఁగాఁబ్రయత్నంబుగావింపుము. అని, శుకుండు, రావణునకుఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, అష్టావింశస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రీ
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండాష్టావింశస్సర్గః టీక,
ముగిసినది.

అ

ఏ కో న త్రింశ సర్గః ప్రారంభః.

శుకేనతు సమాఖ్యాతాం స్తాన్ దృష్ట్వా హరియూధపాన్
సమీపస్థాంశ్చ రామస్య భ్రాతరం స్వం విభీషణమ్. ౧
లత్త్వణంచ మహావీర్యం భుజం రామస్య దక్షిణమ్
సర్వవానరరాజంచ సుగ్రీవం భీమవిక్రమమ్. ౨
కించిదా విగ్నవృద్ధయో జాతకోధశ్చ రావణః
భత్సయామాస తౌ వీరౌ కథాం తే శుకసారణౌ. ౩

టీక రావణః=రావణుడు; శుకే=	ముగలవాఁడును; రామస్య=రాము
న=శుకునిచేత; సమాఖ్యాతాన్=	నియొక్క; దక్షిణం= కుడిదైన; భు
చెప్పఁబడిన; తాన్=ఆ; హరియూధ	జం=చాహువునగు; లత్త్వణంచ=లత్త్వ
పాన్=వానరశ్రేష్ఠులను; రామస్య=	ణుని; సర్వవానరరాజం=సమస్తవా
రామునియొక్క; సమీపస్థాన్=సమీ	నరులనుబ్రభుఁడగు; భీమవిక్రమం=
పముననున్న; స్వం=తన; భ్రాతరం=	భయంకరమయిన పరాక్రమముగల;
తమ్ముఁడయిన; విభీషణంచ= విభీషణు	సుగ్రీవంచ=సుగ్రీవుని; దృష్ట్వాతు=
ని; మహావీర్యం= అధికమయినపరాక్ర	మచినంతనె; కించిత= కొంచెము;

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధకాండము. ౪౬

స ౨౯

అవిగృహ్యదయః = భయమునొందిన
మనస్సుగలవాడై; జాతకోగ్రధశ్చ = భ
ట్టినకోపముగలవాడైనై; కథాంతే =
కథయొక్క తుదియందు; వీరౌ = పరా
క్రమకాలిలగు; తౌ = ఆ; శుకసార
ణౌ = శుకసారణులను; భర్తృయా
మాస = బెడరించెను.

అంత, రావణుండు, శుకుండుచె
ప్పినవాసరయూధపులనందఱను, రాము
నిసమీపంబుననున్నతనతమ్ముండగు విభీ

ష్ణుని, మహాపరాక్రమశాలియు రా
మునికుడిచుజనునయిన లక్ష్మణుని, భ
యంకరవీర్యుండును సమస్తవాసర రా
జుండునగుసుగ్రీవుని, మఱియు హనుమం
తుండుమొదలగు మేటివాసరవీరులనుం
జూచి, మనంబునంగొంచెము భయము
నొంది, యంతంబరమకుపితుండై, పరా
క్రమవంతులగునాశుకసారణులం బూ
చి, పరుషవచనంబుల బెడరించెను.
అని, తాత్పర్యము.

అథోముఖౌ తౌ ప్రణతా వబ్రవీ చ్యుకసారణౌ
రోషగర్భదయా వాచా సంరబ్ధిః పరుషం వచః. ౪

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము) = ఆ రా
వణుండు; సంరబ్ధిః = వేగముతోఁగూడిన
వాడై; ప్రణతౌ = నమస్కరించినవార
లును; అథోముఖౌ = క్రిందు మొగమయి
నముఖముగలవారలునగు; తౌ = ఆ; శుక
సారణౌ = శుకసారణులనుగూర్చి; రో
షగర్భదయా = కోపముచేడగ్గుత్తెకల;
వాచా = మాటచేత; పరుషం = కఠినమ

యిన; వచః = మాటను; అబ్రవీత్ = చె
ప్పెను.
ఆ రావణుండు, తనకునమస్కరిం
చి, మొగంబువంచుకొనియున్న శుకసా
రణులంబూచి, సంరంభంబునఁ, గోప
ముచేడగ్గుత్తికగదురఁ, బరుషవాక్యంబు
న, నీట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

న తావత్సదృశంనామ సచిక్తై రుపజీవిభిః
విప్రియం నృపతే ర్వక్తుం నిగ్రహే ప్రగ్రహే ప్రభోః. ౫

టీక॥ నిగ్రహే = నిగ్రహించుటయం
దును; ప్రగ్రహే = అనుగ్రహించుట

యందును; ప్రభోః = సమర్థులండగు; నృ
పతేః = రాజునకు; ఉపజీవిభిః = ఆశ్ర

యించిజీవించునట్టి; సచివై = మంతు
లచేత; విప్రియం = అనిష్టమునునమాట
ను; వక్తుం = చెప్పటకు; తావత్ = ఎంత
మాత్రము; సదృశం = సరియైనది; స
నామ = కాదుగాదా!

నిగ్రహకుగ్రహంబులు సేయుటకున
మధుకండగు, రాజునకు, అతనియొద్దట
దుకుచుండుమంత్రులు, ఇట్లు, అప్రియ
వాతకలంశెప్పట, యెంతమాత్రమున
రిగాదు. అని, తాత్పర్యము.

రిపూణాం ప్రతికూలానాం యుద్ధార్థ మభివర్తతామ్
ఉభాభ్యాం సదృశంనామ వక్తుమ ప్రస్తవే స్తవమ్, ౬

టీక|| ఉభాభ్యాం = ఇద్దఱిచేతను; ను; కతుకం = చేయుటకు; సదృశం
అప్రస్తవే = అసమయమునందు; ప్రతి
కూలానాం = ప్రతికూలురును; యు
ద్ధార్థం = యుద్ధముకొఱకు; అభివ
ర్తతాం (అభివర్తమానానాం) =
వచ్చుచున్నవారలనగు; రిపూణాం =
శత్రువులయొక్క; స్తవం = స్తోత్రము

నామ = సరియాయేమి?
ఇట్టియుద్ధార్థసమయంబున, మ
నకుఁబ్రతికూలురును మనపైకి యుద్ధ
మునకువచ్చినవారలనగుశత్రువులను,
మీరిద్దఱునిట్లుస్తోత్రము సేయుట యు
క్తమా? అని, తాత్పర్యము.

ఆచారా గురవో వృద్ధా వృధా వాం పర్యుపాసితాః
సాః రాజశాస్త్రాణా మనుజీవ్యం న గృహ్యతే. ౭

టీక|| యత్ = మువలన; రా
జశాస్త్రాణాం = విశిష్టాశ్రమల
యొక్క; సారం = ముఖ్యమయిన; ఆ
నుజీవ్యం = భృత్యకార్యము; న గృహ్య
తే = గ్రహింపబడలేదో; తత్ (అధ్యా
హృతము) = అందువలన; వాం = (తృప్తి
యార్థమునందువఱ్ఱి) మీచేత; ఆచారా

ర్యాః = ఆచార్యులును; గురవః = గురు
వులును; వృద్ధాః = వృద్ధులును; వృధా =
వృథాముగా; పర్యుపాసితాః = ఉ
పాసించబడినారు.
మీరలు, రాజనీతిలో సార భూతమయిన
భృత్యకార్యము దెలియకున్నారు, కావు
న, మీరలు, ఆచార్యులనుగురువులనువ

శ్రీ మద్రామాయణము*యుద్ధ కాండము.

౪౭౦

స ౨౯

ద్దులను సేవించినదంతయు వ్యర్థము. అని, తాత్పర్యము.

గృహీతో వా సవిజ్ఞాతో భారోజ్ఞానస్య వోహ్యతే

<p>టీక॥ గృహీతోవా = గ్రహింపబడిన దైనను; సవిజ్ఞాతః = తెలియబడలేదు. జ్ఞానస్య = జ్ఞానముయొక్క; భారః = భారము; ఊహ్యతేవా = మోయబడుచున్నదేము.</p>	<p>ట్టిచేసినను; దానియర్థము తెలిసికొనలేదు; లేక అర్థము దెలిసియు, దానియనుష్ఠానము లేకుండుటవలన, జ్ఞానభారమును, మోయుచున్నారు కాబోలు, అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

ఒక వేళ, మీరలు, నీతిశాస్త్రము గ

ఈదృశై స్సచివై ర్యుక్తో మూఖై ర్దిష్ట్యా ధరామృహమ్

<p>టీక॥ అహం = నేను; మూఖైః = మూఢులగు; ఈదృశైః = ఇట్టి; సచివైః = మంత్రులతో; యుక్తః = కూడిన వాడనై; దిష్ట్యా = అదృష్టముచేత; ధరామి = బ్రతికియున్నాను.</p>	<p>ఇట్టి మూఢులగు మంత్రులంగూడి యుండుటవలన, నేనెప్పుడో శత్రువుల చేహతుండై యుండవలసినవాడను; దేవయోగంబున, బ్రతికియున్నాను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

కింను మృతోర్భయంనాస్తీ వక్తుం మాం పరుషం వచః

యస్య మే శాసతో జిహ్వ ప్రయచ్ఛతి శుభాశుభమ్. ౯

<p>టీక॥ శాసతః = ఆజ్ఞాపించుచున్న; యస్య = ఏ; మే = నాయొక్క; జిహ్వ = నాలుక; శుభాశుభం = మంగళమును అమంగళమును; ప్రయచ్ఛతి = ఇచ్చుచున్నదో. తం (అధ్యాహృతము) = అట్టి; మాం = నన్నుగూర్చి; పరుషం = కఠినమయిన; వ</p>	<p>చః = మాటను; వక్తుం = చెప్పటను; యువయోః (అధ్యాహృతము) = మీకు; మృత్యోః = మరణమువలన; భయం = వెలుపు; నాస్తీకింను = లేదాయేమి? నేనాజ్ఞాపించిన, నామాటచూత్రమువలననే, శుభముగాని యశుభము</p>
--	---

గానిగలుగునుగదా! అట్లుండఁగా, మీరు | వి? నాయెదుటనిట్టి పరుషవచనంబులా
మరణంబునకుఁగూడ భయపడరా యే | డితిరే? అని, తాత్పర్యము.

అప్యేవ దహనం స్పృష్ట్యా వనే తిష్ఠంతి పాదపాః
రాజదోషపరామృష్టా స్తిష్ఠంతే నాపరాధినః. ౧౦

టిక|| వనే = అడవియందు; దహ | స్థంతే (నతిష్ఠంతి) = ఉండరు.
నం = అగ్ని హోత్రమును; స్పృష్ట్యాపి = | అడవియందు దావానలంబుదగిలిన
తాఁకియు; పాదపాః = వృక్షములు; తి | వృక్షంబులుగూడ తేమంబుననుండును;
ష్ఠంశ్చేవ = ఉండునే, రాజదోషపరా | రాజకోపంబునకుఁ బాతూలయినయ
మృష్టా = రాజదోషముచేసంబంధింపఁ | పరాధులుమాత్రము, తేమంబునాం
బడిన; అపరాధినః = అపరాధులు; నతి | దంజాలరు. అని, తాత్పర్యము.

హన్యా మహంత్యి మా పాపౌ శత్రుపక్షప్రశంసకౌ
యది పూర్వోపకారైస్తు నక్రోధో మృదుతాం వ్రజేత్. ౧౧

టిక|| పూర్వోపకారైస్తు = మునుప | దును.
టియుపకారములచేతమాత్రము; కో | వీరలుమున్నునాకుఁ గావించిన యు
ధః = కోపము; మృదుతాం = మెత్తనగు | పకారములుజ్ఞప్తివచ్చుటవలన, నాకో
టను; నవ్రజేవ్యధి = పొందకుండునేని; అ | పముతగ్గకుండునేని, నేను, ఇప్పుడే, శ
హంతు = నేనుమాత్రము ; శత్రుపక్ష | త్రుపక్షంబును బ్రశంసించిన పాపిష్ఠు
ప్రశంసకౌ = శత్రుపక్షమును క్లాఘింప | లగునీశుకసారణులను వధించి శుత్రు
నట్టి; పాపౌ = పాపిష్ఠులగు; ఇమా = ఈ | ను. అని, తాత్పర్యము.
శుకసారణులను; హన్యాం = వధించు

అపద్వంసత గచ్ఛద్వం సన్నికషాః ౭ తో మమ

సహి వాం హంతు మిచ్ఛామి స్త రా మ్యుపకృతాని వామ్. ౧౨

• టీక॥ ఆపద్వంసత = స్థానముననుండి భ్రష్టులగుదురు. ఇతః = ఇచ్చటనుండి; మమ = నాయొక్క; సన్నకపాత్ = ప్రత్యక్షముననుండి; గచ్ఛర్వం (గచ్ఛత) = పొండు. వాం = మిమ్ము; హంతుం = చంపుటకు; సేచ్ఛామిహి = కోరనుగాదా! వాం = మీయొక్క; ఉపకృతాని =	ఉపకారములను; స్వరామి = తలంచుచున్నాను. మిమ్ము స్థానభ్రష్టులం గావించుట మంచిది; నాదగ్గి అనుండవలదు, పొండు; మీరు మున్నెక్కల పకారములంగా వించినవారలకావున, మిమ్ము వధింప నొల్లను. అని, తాత్పర్యము.
---	--

హతావేవ కృతఘ్నా తౌ మయి స్నేహపరాజ్ఞుభౌ

టీక॥ కృతఘ్నా = చేయబడినయుపకారములను వదిలినవారలను; మయి = నావిషయమయి; స్నేహపరాజ్ఞుభౌ = స్నేహమునకుఁ బెడమొగముగలవారలనగు; తౌ = అట్టిమీరలు; హతావేవ = చంపబడినవారలె.	మీరలు, కృతఘ్నులనియు నాయందు స్నేహములేనివారలనియు, నిడిచిపెట్టుటయె, మిమ్ము వధించుటయగుచున్నది. అని, రావణుండు శుక సారణులతోఁ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
--	---

ఏవ మక్తాతు సవీశౌ తావథౌ శుకసారణౌ. ౧౩

రావణం జయశబ్దేన ప్రతినంద్యాభి నిస్సృతౌ

టీక॥ తౌ = ఆ; శుకసారణౌ = శుకసారణులు; ఏవం = ఇట్లు; ఉక్తాతు = చెప్పబడినవారలయినంతనె; సవీశౌ = సిగ్గుతోఁ గూడినవారలయి; రావణం = రావణుని; జయశబ్దేన = “జయ” యనుశబ్దముచేత; ప్రతినంద్య = పొగడి; అభినిస్సృతౌ = పోయిరి. ఆశుకసారణులిరువును, రావణుని మాటనువిని, లజ్జనొందినవారలయి, రావణుని జయశబ్దమునంబొగడి, యంతంబోయిరి. అని, తాత్పర్యము.
--

అబ్రవీత్తు దశగ్రీవ స్సమీపస్థం మహాబాదరమ్. ౧౪

<p>టీక॥ దశగ్రీవః = రావణుండు; సమీ పస్థం = సమీపంబుననున్న; మహేంద రంతు = మహేందరుని గూచియు; అ బ్రహ్మ = చెప్పెను.</p>	<p>అంత, రావణుండు, తన సమీపం బుననున్న మహేందరుంజూచి, యిట్లు చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

ఉపస్థాపయ మే శీఘ్రం చారా స్తీతివిశారదాన్

<p>టీక॥ మే = నాకొడుకు; స్తీతివిశార దాన్ = రాజనీతియందు బండితులయి న; చారాన్ = వేగులవాండ్రను; ఉ పస్థాపయ = రావింపుము. రాజనీతియందు మిక్కిలియుంబం</p>	<p>డితులయినచారులను నాయొద్దకుఁదీసి కొనిరమ్ము. అని, రావణుండు, మహే ందరునకుం జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

మహేందర స్రుతో క్తస్య శీఘ్ర మాజ్ఞాపయ చ్చరాన్. ౧౫

<p>టీక॥ మహేందరః = మహేందరుం డు; తథా = అట్లు; ఉక్తస్య = చెప్పఁబ డినవాఁడైనంతనె; శీఘ్రం = శీఘ్రము గా; చరాన్ = వేగులవాండ్రను; ఆజ్ఞాప యత్ = ఆజ్ఞాపించెను.</p>	<p>మహేందరుండు, రావణునియ జ్ఞాచొప్పున, వేగులవాండ్రను రావణ నియొద్దకురమ్మ నియాజ్ఞాపించెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

తతశ్చారా సంత్వరితాః ప్రాప్తాః పాథివశాసనాత్
ఉపస్థితాః ప్రాంజలయో వధకయిత్యా జయాశిషా. ౧౬

<p>టీక॥ తతః = అంత; చారాః = వేగు లవాండ్రు; పాథివశాసనాత్ = రా జ్యాజ్ఞవలన; సంత్వరితాః = వేగిరపడిన వారిలయి; ప్రాప్తాః = వచ్చినవారిల యి; ప్రాంజలయః = మంచిచేమోడ్పు</p>	<p>గలవారిలయి; జయాశిషా = జయశ్రీ తిపాదకమయిన యాశీర్వచనముచేత; వధకయిత్యా = దీవించి; ఉపస్థితాః = సేవింపుచుండిరి. అంతం జారపురుషులు, రాజ్యాజ్ఞ</p>
--	--

చొప్పున, వేగంబునవచ్చి, చేమోడ్పు దముగావించి, కొలిచియుండిరి.
గీలించి, “జయజయ” యీయాశీర్వాదిని, తాత్పర్యము.

తా నట్రవీ తతో వాక్యం రావణో రాక్షసాధిపః
చారాఁ ప్రత్యాయితాఁ శూరా న్భక్తాఁ విగతసాధ్వసాఁ. ౧౭

టీక॥ తతః=అంత; రాక్షసాధిపః=	రాఁ=వేగులవాండ్రనుగూచి; వా
రాక్షసులకుఁబ్రధుఁడయిన; రావణః=	క్యం=మాటను; అట్రవీత్=చెప్పెను.
రావణుఁడు; ప్రత్యాయితాఁ=నమ్మ	అంత, రాక్షసేశ్వరుండగు రావ
కముంచఁదగినవారలును; శూరాఁ=	ణుండు, విశ్వసనీయులును శూరులును
యుద్ధమునందుభయములేనివారలును;	శత్రుభయములేనివారలు రాజభక్తిగల
భక్తాఁ=రాజభక్తిగలవారలును; వి	వారలునగునాచారులంబొచ్చి, యిట్లుని,
గతసాధ్వసాఁ= పోయినశత్రుభయ	చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
ముగలవారలునగు; తాఁ=ఆ; చా	

ఇతోగచ్ఛత రామస్య వ్యవసాయం పరీక్షథ
మంత్రి వ్యభ్యంతరా యేస్య ప్రీత్యా తేన సమాగతాః. ౧౮

టీక॥ ఇతః=ఇచ్చటనుండి; గచ్ఛత=	చేరినవారలో; తానపి (అధ్యాహృత
పోండు. రామస్య=రామునియొక్క; వ్య	ము)=వారలనుగూడ; పరీక్షధ్వం (అ
వసాయం=ప్రయత్నమును; పరీక్షథ(ప	ధ్యాహృతము)=పరీక్షించు.
రీక్షధ్వం)=పరీక్షించు. మంత్రిః=	మీరిచ్చటనుండి, రామునొద్దకుఁ
మంత్రులయందు; యే=ఎవరు; అ	బోయి, యతనివ్యవసాయంబెట్టిచైన
స్య=ఈరామునికి; అభ్యంతరాః= అం	దియు, నతనికంఠరంగభూతులును బి
తరంగభూతులలో; తేన=అతనితో; ప్రీ	యులునగుమంత్రులెవ్వరైనదియుం బ
త్యా=స్నేహముచేత; సమాగతాః=	రీక్షించిరందు. అని, తాత్పర్యము.

కథం స్వపితృ జాగతిః కి మన్యచ్చ కరిష్యతి

విజ్ఞాయ నిపుణం సర్వ మాగంతవ్య మశేషతః. ౧౯

టీక॥ రామః (అధ్యాత్మతమ) =	ముగా; విజ్ఞాయ = తెలిసికొని ; ఆగంత
రామః = కథం = ఎట్లు; స్వపతి = నిదు	వ్యం = నచ్చటకావలసినది.
రించుచున్నాడు; జాగతి = మేలుకొ	రామండు, ఎట్లునిదురించును? ఎట్లుమే
నుచున్నాడు? అన్యత్ = ఇతరమును;	లుకొనును? మఱియే మేమికార్యము సే
కిం = చేసి; కరిష్యతి = చేయును? సర్వం =	యడలించియున్నాడు? ఈసంగతుల
సమస్తమును; నిపుణం = సామర్థ్యము	నన్నింటినీ సామర్థ్యంబునంజగఁగఁ
దోచునట్లుగా ; అశేషతః = నిశ్శేష	చెలిసికొని, రావలయును. అని, తా.

చారేణ విదిత శ్చత్రం పండితై ర్వసుధాధిపైః

యుద్ధే స్వల్పేన యత్నేన సమాసాద్య నిరస్యతే. ౨౦

టీక॥ పండితైః = బుద్ధిమంతులగు;	యింపఁబడుచున్నాడు.
వసుధాధిపైః = రాజులచేత; చారే	బుద్ధిమంతులగు రాజులు, చారుని
ణ = పేగులవానిచేత; విదితః = తెలిసి	వలన, శత్రువు తెఱంగంతయు నెఱిం
కొనఁబడిన; శత్రుః = శత్రువు; యు	గి, యుద్ధంబున ననాయాసంబుగా శ
ద్ధే = యుద్ధమునందు; సమాసాద్య =	త్రువును జయింతురు. అని రావణుండు
పొంది ; స్వల్పేన = కొంచెమయిన; య	చారులతోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
త్నేన = ప్రయత్నముచేత; నిరస్యతే = జ	

చారాస్తు తే తథే త్యక్త్వా ప్రహృష్టా రాక్షసేశ్వరమ్

శౌరూల మగ్రతః కృత్వా తత శ్చత్రం ప్రదక్షిణమ్. ౨౧

టీక॥ తతః = అంత; తే = ఆ; చా	రా = లం = శౌరూలుని; అగ్రతః =
స్తు = పేగులవాండ్రును; తథేతి = అ	ముందట; కృత్వా = చేసికొని; రాక్ష
యని; ఉక్త్వా = చెప్పి; ప్రహృష్టాః =	సేశ్వరం = రాక్షసులకుఁ బ్రభుఁడైన
మిక్కిలియు సంతసించినవారలయి; శా	రావణునింగూర్చి; ప్రదక్షిణం = ప్రదక్షి

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధకాండము. ౪౭౭

స ౨౯

ణమును; చక్రం=చేసిరి.

అంతనాచారులు, రావణుని మాటను విని, యిట్లేయఁజేయఁగొని, పరిమంతుఁడులయి, శౌరూఁలుసంబుర

స్కరించుకొని, రాక్షసేశ్వరుండగు

రావణునకుఁ బ్రదక్షిణంబుగావించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తతస్తే త మ్మహాత్మానం చారా రాక్షససత్తమమ్

కృత్వా ప్రదక్షిణం జగ్తు ర్యత్ర రామస్సలక్ష్మణః ౨౭

టీక॥ తతః=అంత ; తే=ఆ; చారా=రాం=వేగులవాండ్రు ; మహాత్మానం=అధికమయినపరాక్రమముగల ; తం=ఆ; రాక్షససత్తమం=రాక్షసశ్రేష్ఠుండగు రావణునిగూచిఁ; ప్రదక్షిణం=ప్రదక్షిణమును; కృత్వా=చేసి; యత్ర=ఎచ్చట; సలక్ష్మణః=లక్ష్మణునితోఁగూడెన; రామః=రాముఁడు; అస్తి (అధ్యా

హృతము)=ఉన్నాఁడో; తత్ర (అధ్యాహృతము)=అచ్చటకే ; జగ్తుః=పోయిరి.

అట్లు, ఆచారులు, మహాపరాక్రమశాలిగుగునారావణునకుఁ బ్రదక్షిణించి, తత్రంబరామలక్ష్మణులందుఁజేరి యున్నారు. అని, తాత్పర్యము.

తే సువేలస్య శైలస్య సమీపే రామలక్ష్మణౌ

ప్రచ్ఛన్నా దదృశు గత్యా స సుగ్రీవవిభీషణౌ ౨౮

టీక॥ తే=ఆచారులు; గత్యా=పోయి; సువేలస్య=సువేలమును; శైలస్య=పర్వతముయొక్క; సమీపే=సమీపమునందు ; ప్రచ్ఛన్నాః=కప్పబడినవారలయి; వేషాంతరధారులయియునుట; స సుగ్రీవవిభీషణౌ=సుగ్రీవునితోనువిభీషణునితోనుగూడిన ; రామలక్ష్మణౌ=

రామలక్ష్మణులను ; దదృశుః=చూచిరి.

ఆచారులు, పోయి, మఱియొకరూపముధరించి, సువేలపర్వతసమీపంబున, సుగ్రీవవిభీషణసహితులయియున్న రామలక్ష్మణులంబూచిరి.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రేక్షమాణౌ శ్చమూం తాంచ బభూవు భయవిక్లబాః

టీక॥ తే (అధ్యాహృతము) = ఆ	ఆచారులు, రామలక్ష్మణులను, ఆ
చారులు; తాం = ఆ; చమూంచ = సేన	వ్యానరసేననుంబొచినంతనె, మిక్కిలి
న; ప్రేక్షమాణౌ శ్చ = చూచుచును; భ	యభయంబునొందిరి.
యవిక్లబాః = భయముచేబీడింపబ	అని, తాత్పర్యము.
డినవారిలు; బభూవుః = అయిరి.	

తేషు ధర్మాత్మనా దృష్టా రాక్షసేంద్రేణ రాక్షసాః. ౨౪

టీక॥ తే = ఆ; రాక్షసాస్తు = చారుల	ష్టాః = చూడబడినారు.
యనరాక్షసులును; ధర్మాత్మనా = ధ	ధర్మాత్ముండగు విభీషణుండు, ఆ
ర్మస్వభావుండగు; రాక్షసేంద్రేణ =	చారులంగనుగొనెను.
రాక్షసరాజుండగు విభీషణునిచే; దృ	అని, తాత్పర్యము.

విభీషణో తత్రస్థా నిగృహీతా యదృచ్ఛయా

టీక॥ తత్రస్థాః = ఆసేనయందున్న	ఆచారులు, ఆసేనయందుండిరుగు
చారులు; యదృచ్ఛయా = డబ్బాయుచే	చుండి, ఆకస్మికముగా విభీషణునిచేఁబ
త; విభీషణేన = విభీషణునిచేత; నిగృహీ	ట్టుకొనబడిరి. అని, తాత్పర్యము.
తాః = పట్టువడినారు.	

శౌదూళో గ్రాహిత స్తేష్వకః పాపాయ మితి రాక్షసః. ౨౫

టీక॥ శౌదూళిః = శౌదూళులం	అందు, శౌదూళుండు మిక్కిలియు
డను; రాక్షసః = రాక్షసుండు; అయం =	గుస్తుండని, విభీషణుండతనివానరులచే
ఈతండు; పాపం = దుష్టుండు. ఇతి = అ	తకింబట్టియిచ్చెను. అని, తాత్పర్యము.
ని; గ్రాహితః = పట్టియివ్వఁబడెను.	

మోచిత స్సోపి రామేణ వధ్యమానః స్థవంగమైః

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౪౭౯

స ౨౯

టిక్కపల్లవంగమైః వానరులచేత; డినాండు.	
వధ్యమానః వధింపబడుచున్న; సో	వానరులశారూర్థులు వధింపఁ
పిఁఁ ఆశారూర్థులందును; రామేణ =	బూన, రామండువానివిడిపించెను.
రామునిచేత; మోచితః విడిపించు	అని, తాత్పర్యము.

అన్యశంస్యేన రామస్య మోచితా రాక్షసాః పరే. ౨౬

టిక్కరామస్య = రామనియొక్క;	మఱియు, రామండుదయచే, సతర
అన్యశంస్యేన = దియచేత; పరే = ఇతరు	చారులనుంగూడ, విడిపించెను.
లయిన; రాక్షసాః = రాక్షసులు; మో	అని, తాత్పర్యము.
చితాః = విడిపింపబడినారు.	

వానరై రహితా స్తేతు విక్రాంతై లఘువిక్రమైః

పునలంకా మనుప్రాప్తా శ్వసంతో నష్టచేతనః. ౨౭

టిక్కతేతు = ఆచారులును; విక్రాంతైః =	పునః = మఱి; లంకాం = లంకాపురిని; అ
పరాక్రమముగలవారలును; లఘువిక్ర	మప్రాప్తాః = పొందినారు.
మైః = శీఘ్రమయిన పరాక్రమముగలవా	ఆచారులు, అట్లు పరాక్రమవంతు
రలునగు; వానరైః = వానరులచేత; అ	లును శీఘ్రవిక్రములనగు వానరులచేఁడె
దితాః = విడిపింపబడినవారలయి; శ్వ	బ్ధులుదిని, నిట్టూర్పులుపుచ్చుచు, విమన
సంతః = ఊర్పులుపుచ్చుచు; నష్టచేత	నుగలయి, మఱి, నెట్టకేలకు, లంకంజే
నః = పోయినమనస్సు గలవారలయి;	రిరి. అని, తాత్పర్యము.

తతో దశగ్రీవ ముపస్థితా స్తు తే

చారా బహినిత్యచరా నిశాచరాః

గిరే స్సువేలస్య సమీపవాసినం

స్యచేదయన్ భీమబలం మహాబలాః. ౨౮

టీక॥ తతః = అటుపిమ్మట; బహి	యవబలముగల రాముని; న్యవేదయత్ -
నిత్యచరాః = ఒంటనెల్లప్పుడునుండి	తెలిపిరి.
గుగుడువారలును; మహాబలాః =	అంతః, బర గాఢ్యవృత్తాంతములనె
అధికమయినబలముగలవారలునగు; ని	జుంగటకై యెల్లప్పుడును నితరదేశ
శాచరాః = రానుసులయిన; తే = అచా	ములసంచారము సేయువారలునుమహా
రులు; దశగ్రీవః = రావణుని; ఉపస్థితా	బలశాలులునగునాచారులు, రావణుని
స్తు = పొందినవారిలయినంతనె; సువేల	యొద్దకుఁబోయి, భయంకరబలుండ
స్య = సువేలమును; గిరేః = పర్వతము	గురాముండు సువేలాద్రినమీపంబునను
యొక్కః సమీపవాసీవః = సమీపమున	న్నాడని, విన్నవించిరి.
నుండునట్టి; భీమబలం = భయంకరము	అని, తాత్పర్యము.

వ్యాఖ్య, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, ఏకోనత్రింశస్సగః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇవి, పరమార్థచంద్రికాభ్యాసంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండైకోన త్రింశస్సగః టీక,
ముగిసినది.

॥

త్రింశస్సగః ప్రారంభః.

తతస్త మత్రోభ్యుబలం లంకాధిపతయే చరాః

సువేలే రాఘవం శైలే నివిష్టం ప్రత్యవేదయత్. ౧

టీక॥ తతః = అంతః; చరాః = చారులు; శైలే = పర్వతమునందు; నివిష్టం = వి
లు; లంకాధిపతయే = లంకాప్రభుండగు డీసిన; అత్రోభ్యుబలం = కలఁత పెట్టరాని
రావణునికొఱకు; సువేలే = సువేలము సేనగల; తం = ఆ; రాఘవం = రాముని;

ప్రత్యవేదయన్—విన్నవించిరి.

అంత, నాశాదూర్వాదిచారులు,
రాముండులెక్కలేనివానిర సేనతోనువే

లపవతప్రాతంబున విడిసియున్నాఁ

డనిరావణునకుఁజెప్పిరి.

అని,తాత్పర్యము.

చారాణాం రావణ శ్చ త్వా ప్రాప్తం రామం మహాబలమ్
జాతోద్వేగోఽభవ త్కించి చ్ఛాదూర్వలం వాక్య మబ్రవీత్. ౨

టీక॥ రావణః=రావణుండు;చారా
ణాం= (పంచమ్యర్థమందువస్తి)చారు
లవలన;మహాబలం= అధికమయినబల
ముగల;రామం=రాముని; ప్రాప్తం=
వచ్చినవానిఁగా;శ్చ త్వా=విని ; కించి
త్=కొంచెము;జాతోద్వేగః= కలిగిన
భయముగలవాఁడు;అభవత్= ఆయె
ను.శాదూర్వలం = శాదూర్వునిగూ

ర్చి;వాక్యం=మాటను ; అబ్రవీత్=బె
ప్పెను.

రావణుండు,చారులమాటలవలన,
మహాబలుండగు రాముండువచ్చినాఁడని
విని, కొంచెము భయమునొంది, శా
దూర్వులుజూచి,యట్లుని,బెప్పెను.
అని,తాత్పర్యము.

అయథావ శ్చ తే వణోఽదీనశ్చా సి నిశాచర
నాసి కచ్చి దమిత్రాణాం క్రుధానాం వశ మాగతః. ౩

టీక॥ నిశాచర=రాక్షసుఁడా!తే=
నీయొక్క;వర్ణశ్చ=రంగును;అయథావ
త్=ఎప్పటివంటిదిగాదు.దీనశ్చ= దుః
ఖితుండవును;అసి=అగుచున్నావు. క్రు
ధానాం=కోపమునొందిన; ఆమిత్రా
ణాం=శత్రువులయొక్క;వశం= అధి
నతను;ఆగతః=పొందినవాఁడవు; నాసి

కచ్చిత్=కావుగదా?
శాదూర్వుఁడా! నీముఖికాంతియె
ప్పటివలెలేదు; మిక్కిలియుదీనుండవై
యున్నావు ; శత్రువులుక్రుధులయిని
న్నేమియొజేయలేదుగదా! అని,రా
వణుండు, శాదూర్వులతోఁజెప్పెను.
అని,తాత్పర్యము.

ఇతి తేనా నుశిష్టస్తు వాచం మంద ముదీరయత్

తదా రాక్షసశామూలం శామూలో భయవిహ్వలః. ౪

టీక॥ తదా॥ అప్పుడు; శామూ॥ దం=తిన్నఁగా; వాచం=మాటను; తి	
లః=శామూలుఁడు; కలి॥ ఇట్లు; తే॥ దీరయత్=చెప్పెను.	
న=ఆ రావణునిచేత; అనుశిష్టస్తు=అడు	అంత, శామూలుండు, రావణు
గఁబడినవాఁడైనంతసే; భయవిహ్వలః॥	నిమాటనువిని, పరమభీతుండై, రాక్ష
భయముచే నవయవములస్వాధీనతద	సోత్తముండగు రావణునిజూచి, మం
ప్సినవాడై; రాక్షసశామూలం=రా	దవచనంబుననిట్లని, చెప్పెను.
క్షసశ్రేష్ఠుండగు రావణునిగూచి; మం	అని, తాత్పర్యము.

న తే చారయితం శక్యా రాజ్ వానరపుంగవాః

టీక॥ రాజ్=రాక్షసరాజుండవ	న=కారు.
గురావణుఁడా! తే=ఆ ; వానరపుంగ	రాక్షసరాజుండవగు రావణుఁడా!
వాః = వానరోత్తములు ; చారయ	ఆవానరోత్తములుచేగులవాండ్రోకునా
తుం= వేగులవాండ్రోచేగునుంగొనుట	ధ్యులుకారు. అని, తాత్పర్యము.
కు; శక్యాః = అలవియైనవారలు;	

విక్రాంతా బలవంతశ్చ రాఘవేణ చ రక్షితాః. ౫

నా వి సంభాషితం శక్యా స్సంప్రశ్నో త్ర న లభ్యతే

టీక॥ విక్రాంతాః=పరాక్రమముగ	యినవారలుకారు. అత్ర=వీరివిషయ
లవారలును; బలవంతశ్చ=అధికమయి	మందు; సంప్రశ్నః=పరీక్షించుట ; న
నబలముగలవారలును; రాఘవేణ=రా	లభ్యతే=పొందఁబడదు.
మునిచేత ; రక్షితాశ్చ=రక్షింపఁబడి	వానరులు, మహాపరాక్రమశాలు
నవారలునగు; తే(అధ్యాహృతము)=	లుమహాబలశాలులు రామ రక్షితులం
ఆవానరులు; సంభాషితమపి= మాట	గావున, వారితో మాటలాడుటయునశ
లాడుటకై నను; నశక్యాః = అలవియ	క్యముగానున్నది; వారలఁబరీక్షించుట

యెంతమాత్రముసాధ్యముగాదు. అని, తాత్పర్యము.

సర్వతో రక్ష్యతే పంథా వానరైః పర్వతోపమైః. ౬
ప్రవిష్టమాత్రే జ్ఞాతో హం బలే తస్మిన్నచారితే

టీక॥ సర్వతః = అంతటను; పం

థాః=మాగణము; పర్వతోపమైః=పర్వతములతోఁబోల్చి-గల; వానరైః=వానరులచేత; రక్ష్యతే=రక్షింపబడుచున్నది. అహం=నేను; తస్మిన్=ఆ; బలే=నైస్యము; ప్రవిష్టమాత్రే=ప్రవేశింపబడినంతనె; అచారితే=సంచరింపబడకుండగానే; జ్ఞాతః=తెలియఁబ

ఎటుచూచినను బర్వతాకారులగు వానరులు మాగణంబులం గావలియున్నారు; నేనానైస్యంబుఁజొచ్చితిని ఇంక నెచ్చటనుజూడంగూడలేదు; ఇంతలో పలనె, నన్నుఁగనుంగొనిరి. అని, తాత్పర్యము.

బలాద్గృహీతో రక్షోభిర్బహుధా స్త్రి విచాలితః. ౭

టీక॥ అహం(అధ్యాత్మతము) = నేను; రక్షోభిః = రాక్షసులచేత; బలాత్=బలమివలన; గృహీతః=పట్టుకొనఁబడినవాడనై; బహుధా=పెక్కువిధములను; విచాలితః=త్రిప్పఁబడి

నవాడను; అస్త్రి=ఆయితిని. విభీషణసచివులగు రాక్షసులునన్ను బలాత్కారంబునంబట్టిబహువిధంబుల నేలంబారలించిరి. అని, తాత్పర్యము.

జానుభి ముష్టిభి ర్దకంతై స్తలైశ్చ భిహతో భృశమ్
పరిణీతో స్త్రి హరిభి బలవద్భి రమషణజ్ఞైః. ౮

టీక॥ అహం (అధ్యాత్మతము) = నేను; భృశం=మిగిలియు; అమర్షజ్ఞైః=కోపముగలవారలును; బలవద్భిః=అధిక

మయినబలముగలవారలునగు; హరిభిః=వానరులచేత; జానుభిః=మోక్షకాల్ చేతను; ముష్టిభిః = పిడికిళ్లచే

<p>కలవొకటిని; కును = చేయుము . ఆ ఈ గామునికొటకు; సీతాంవా = అకు = శీఘ్రముగా; ఇచ్చు = ఇచ్చు. సుయధ్ధంవా = మంచి యుద్ధమును; ప్రదీయతాం = ఇవ్వబడుంగాక.</p>	<p>నైపాకారంబునావరించును ; నీవు, శీఘ్రమున , నీరెంట వొకటి నేదేనిం జేయుము ; రామునకు సీతాదేవినే నియోసంగము; లేక , చక్కగాయు వ్వమైననుగావింపుము. అని, శాదూక లుండు రావణునితో జెప్పెను.</p>
<p>రాముండు, ఇంక స్వల్పకాలంబున</p>	<p>అని, తాత్పర్యము.</p>

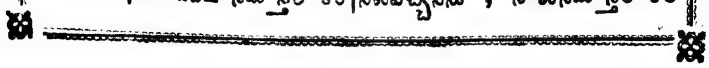
మనసా తం తదా ప్రేక్ష్య తచ్చృత్వా రాక్షసాధిపః
 శాదూకం సుమహ ద్వాక్య మథో వాచ స రావణః. ౧౮

<p>టీక అథ = అంత; రాక్షసాధిపః = రాక్షసరాజుండగు; సః = ఆ; రావణః = రావణుండు; తదా = అప్పుడు; తత్ = ఆమాటను; శృత్వా = విని; మనసా = మనస్సుచేత; ప్రేక్ష్య = ఆలోచించి; తం = ఆ; శాదూకం = శాదూకముని గూచి; సుమహత్ = మిక్కిలియుగ్గా,</p>	<p>ప్రదగు; వాక్యం = మాటను; ఉవాచ = చెప్పెను. అంతనారావణుండు, శాదూకలు నిమాటనువిని , మనసుననాలోచించి, యాశాదూకలుంజూచి, గొప్పమాటం జెప్పెను. అని; తాత్పర్యము.</p>
--	--

యది మాం ప్రతి యుధ్యేరక దేవగంధర్వదానవాః

నైవ సీతాం ప్రదాస్యామి సర్వలోకభయాదపి. ౧౯

<p>టీక మాంప్రతి = నన్నుగూచి ; దేవగంధర్వదానవాః = దేవతలును గంధర్వలును దానవులును ; యుధ్యే రక మిది = యుద్ధము సేయుదురేని; త దాపి (అధ్యాహృతము) = అప్పుడును ; సర్వలోకభయాదపి = సమస్తలోకం</p>	<p>బులవలనిభయమువలనను; సీతాం = సీ తాదేనిని; నైవప్రదాస్యామి = ఇవ్వనే యివ్వను. దేవతలును గంధర్వులును దానవు లును ఒక్కొక్కమొగినాపైకి యుద్ధము నకువచ్చినను , నాకునమస్తలోకం</p>
---	--

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౪౮౭

స ౩౦

బలవలనను భయంబు వాటిల్లినను , వణుండు, శాదూలునితోఁజెప్పెను.
నేను, రామునకుసీతనివ్వను. అని,రా అని,తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్త్యా మహాతేజా రావణః పున రబ్రవీత్

టీక॥ మహాతేజాః = అధికమయిన మహాతేజాంధగురావణుండు , ఈ
పరాక్రమముగల; రావణః = రావణుఁడ; ప్రకారమునశాదూలునితోఁజెప్పి, మ
దు; వీచం = ఇట్లు; ఉక్త్యా = చెప్పి ; పు అలసిట్లని, చెప్పెను.
నః = మఱి; అబ్రవీత్ = చెప్పెను. అని,తాత్పర్యము.

చారితా భవతా సేనా కే త్ర శూరాః స్లవంగమాః. ౧౬

టీక॥ భవతా = సీతేత; సేనా = వాన లు; కే = ఎవ్వరు?
రసేన; చారితా = సంచరింపఁబడినది. అ సీపు వానరసేనయంతయుఁ జూచి
త్ర = ఇందు; శూరాః = యుద్ధమునందు నావుగదా! అందు, శూరులగువానరులె
భయములేనట్టి; స్లవంగమాః = వానరు వ్వరు? చెప్పము. అని, తాత్పర్యము.

కీదృశాః కింప్రభా స్సౌమ్య వానరా యే దురాసదాః

కస్య పుత్రాశ్చ పౌత్రాశ్చ తత్త్వ మాఖ్యాహి రాక్షస. ౧౭

టీక॥ సౌమ్య = శాంతుండవగు; రాక్ష ను; తత్త్వం = యథార్థమును; ఆఖ్యా
స = శాదూలుఁడా! యే = ఏ; వాన హి = చెప్పము.
రాః = వానరులు; దురాసదాః = చెనకఁ సౌమ్యుండవగు శాదూలుఁడా!
గూడనివారలో ; తే (అధ్యాపూత అందుమహాపరాక్రమశాలులగువానరు
ము) = వారలు; కీదృశాః = ఎట్టివారలు? లు, ఎట్టివారలు? వారిప్రభావమెట్టిది?
కింప్రభాః = ఏమిప్రభావముగలవార వారలెవ్వరి కొడుకులు? ఎవ్వరిమనుమ
లు? కస్య = ఎవ్వనియొక్క; పుత్రాశ్చ = లు? ఈసంగతియంతయుఁబక్కఁగాఁజె
కొడుకులును? పౌత్రాశ్చ = మనుమలు ప్పము. అని, తాత్పర్యము.

తథా త్రప్రతిపత్స్యమి జ్ఞాత్వా తేషాం బలాబలమ్
అవశ్యం బలసంఖ్యానం కథంవ్యం యుద్ధ మిచ్ఛతామ్. ౧౮

అర్థాః-అర్థః; తేషాం= ఆవా	బడవలసినది.
ననులముగ్గి ; బలాబలం= బలాబల	అట్లు, సీవలననవ్వానరుల బలాబ
మున; జ్ఞాత్వా=ఎఱింగి; అత్ర=వీరివి	లంబులెఱింగి, వారలవిషయమయిచే
యమయి; సప్రతిపత్స్యమి= తెలిసికొ	యవలసినదానించెల్లినకొనెదను; యు
నెదను. యుద్ధం=పోరున; ఇచ్ఛతాం=	ద్ధము సేయువారలు, అవశ్యము, శత్రు
కోరునున్నవారలన; అవశ్యం= అవ	బలంబుండెలుసుకొనవలయును. అని,
శ్యముగా; బలసంఖ్యానం= బలముయొ	రావలండు, శాసనమునతో జెప్పె
క్రమముగ్గి; కథంవ్యం= చేయు	ను. అని, తాత్పర్యము.

అత్తై వ ముక్త శ్శాసనాల్ రావణేనో త్రమ శ్చరః
ఇదం వచన మారేభే వర్తుం రావణసన్నిధౌ. ౧౯

టీక అథ=అంత; ఉత్తిమః=శేష్ఠుండగు;	మాటను; వర్తుం=చెప్పుటకు; అరేభే=
చరః=చేగులవాడైన; శాసనాల్=శా	సరంభించెను.
సాసనము; రావణేన=రావణునిచే	అంత, నుత్తమచార్యుండగు శాసనా
త్ర; ఏవం=ఇట్లు; ఉత్తిమః=శేష్ఠుండగు	లుండు, ఇట్లు రావణుండు చెప్పినమా
వాడైన; రావణసన్నిధౌ=రావణుని	టనువీసి, రావణునట్టిని, చెప్పెను.
మీసమునందు; ఇదం=ఈ; వచనం=	అని, తాత్పర్యము.

అథ రక్షసః పుత్రో యుధి రాజా సుదుర్జయః
గర్గదస్యాథ పుత్రో త్ర జాంబవాంతి విశ్రుతః. ౨౦

టీక అథ=ఇంక; ముక్షరజనః=ము	ను; యుధి=యుద్ధమునందు; సుదుర్జ
క్షరజనియొక్క; పుత్రః=కొడుకైన;	యః=జయింపవలవిగానివాడు. అథ=
రాజా= వానరరాజుండగు సుగ్రీవుం	మఱియు; అత్ర = ఇందు; గర్గదస్యః=

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము.

౪౮౯

స 30

గర్గదునియొక్క; పుత్రః=కొడుకు; జాంబవానితి=జాంబవంతుండని; విశ్రుతః=ప్రసిద్ధుడు.

ఋక్షరజునికొడుకు వానరరాజుం

డగునుగ్రీవుడు, యుద్ధంబునమిక్కిలి యుదుజ్జయుడు; జాంబవంతుండను వాడుగర్గదునికొడుకు.

అని, తాత్పర్యము.

గర్గదస్యైవ పుత్రోన్యో గురుపుత్ర శ్శతక్రతోః
కదనం యస్య పుత్రేణ కృత మేకేన రక్షసామ్. ౨౦

టీక|| అన్యః=మఱియొక్కడు, ధూముండనుట; గర్గదస్య=గర్గదునియొక్క; పుత్రవీవ=కొడుకె. యన్యః=ఎవ్వనియొక్క; పుత్రేణ=కొడుకై సహనుమంతునిచేత; ఏకేన = ఒక్కనిచేత నే; రక్షసాం=రాక్షసులయొక్క; కదనం=చంపుట; కృతం = చేయబడినదో; సః(అధ్యాహృతము)=అతండు; శతక్రతోః=ఇంద్రునియొక్క; గురుపు

త్రః=అచార్యుడైనబృహస్పతియొక్కకొడుకు.

గర్గదునికొడుకుమఱియొకండుధూముండనువాడున్నాడు, ఎవ్వండు, ఒక్కఁడే, యుద్ధంబుననతఁడిరాక్షసులఁబెక్కఁబడింజంపెనో, అట్టిహనుమంతునితండ్రి, కేసరియనువాడు, బృహస్పతిపుత్రుండు.

అని, తాత్పర్యము.

సుషేణశ్చపి ధర్మకత్తా పుత్రో ధర్మకస్య వీర్యవాన్
సౌమ్య స్సోమాత్మజ శ్చాత్ర రాజః దధిముఖః కపిః. ౨౧

టీక|| రాజః=రాక్షసరాజుండవగురావణుడా! వీర్యవాన్=అధికమయినపరాక్రమముగలవాఁడును; ధర్మాత్మా=ధర్మకస్యభావుండునగు; సుషేణశ్చపి=సుషేణుండును; ధర్మకస్య=వరుణునియొక్క; పుత్రః=కొడుకు. అత్ర=ఇందు; సౌమ్యః=తిన్ననివాడగు;

దధిముఖః=దధిముఖుండను; కపిశ్చ = వానరుండును; సోమాత్మజః=చంద్రునికొడుకు.

రాక్షసరాజుండవగురావణుడా! మహాపరాక్రమశాలియు ధర్మకత్తుండునగుసుషేణుండనువాఁడు, వరుణునిపుత్రుండు; సౌమ్యుండగుదధిముఖు

దుబ్బంగునపుడు. అని, తాత్పర్యము.

సుముఖో దుముఖశ్చైత్ర వేగదర్శీ చ వానరః
మృత్యు ర్వానరరూపేణ నూనం సృష్ట స్వయంభువా. ౨౩

టీక అశ్ర= ఈ సేనయందు; సుముఖః=సుముఖుండును; దుముఖశ్చ=దుముఖుండును; వేగదర్శీ=వేగదర్శియను; వానరశ్చ=వానరుండును; స్వయంభువా=బ్రహ్మదేవునిచేత; వానరరూపేణ=వానరరూపముచేత; సృష్టః=సృజించబడిన; మృత్యుః=మృత్యువు. నూ=అని, తాత్పర్యము.	నం=నిశ్చయము. సుముఖుండును దుముఖుండును వేగదర్శియను వీర బాహిర-కరును, మృత్యువెయివానరరూపంబున బ్రహ్మదేవుఁడే సృజింపబడియెఁ గాఁబోలునని యనందగియుప్పుదురు.
---	---

పుత్రో హుతవహస్యాథ నిల స్సేనాపతి స్వయమ్
అనిలస్య చపుత్రో త్ర హనుమాని విశుతః. ౨౪

టీక అథ=మఱియు; సేనాపతిః=సేనానాయకుండగు; నిలః=నిలుడు; స్వయం=తాను; హుతవహస్యః=అగ్నిహోత్రునియొక్క; పుత్రః=కొడుకు. అత్ర=ఇందు; అనిలస్య=వాయువుయొక్క; పుత్రశ్చ=కొడుకును; హనుమాని=హనుమంతుండని; విశుతః=	ప్రసిద్ధుడు. మఱియు, వానర సేనానాయకుండగునీలుడు, అగ్నిహోత్రునికొడుకు; మున్నుకేసరిపుత్రుండనిచెప్పబడిన హనుమంతుండు, వాయుదేవునిబీజంబున గుంబుట్టినవాఁడు. అని, తాత్పర్యము.
--	---

సప్తా శక్రస్య దుర్ధవోఽబలవా సంగదో యవా
మైందశ్చ ద్వివిదశ్చౌఘో బలినా వశ్విసంభవా. ౨౫

టీక దుర్ధవః= ఎదిరింపనలవిగావలదును; అంగదః=అంగదుడు; శక్రస్య=ఇంద్రునియొక్క; సప్తామసు	తుండునగు; అంగదః=అంగదుడు; శక్రస్య=ఇంద్రునియొక్క; సప్తామసు
---	--

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౪౯౦

స ౩౦

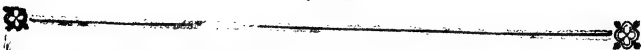
మఁడు. బలినా = బలవంతులగు; మైంద శ్చ = మైందుండును; ద్వివిదశ్చ = ద్వివిదేవులగును; డేభా = ఇద్దఱును; అశ్వినంభవా = అశ్వినీదేవతలవలనఁబుట్టినవారలు. అని, తాత్పర్యము.

పుత్రా వైవస్వతస్యా త్ర పంచ కాలాంతకోపమాః
గజో గవాక్షో గవయ శ్శరభో గంధమాదనః. ౨౬

టీక॥ అత్ర = ఇందు; గజః = గజులు; గవాక్షః = గోవులు. అని, తాత్పర్యము.
దును; గవాక్షః = గవాక్షుండును; గజండును గవాక్షుండును గవయండును శరభః = శరభుండును, గంధమాదనుండును, ఈయిరుగురును బ్రలయ కాలాంతకునకు సాటివచ్చువారలు; వీరలు, యమునికొడుకులు. అని, తాత్పర్యము.
పృశయ కాలమునందలి యమునితోఁ బోలి-గల; పంచ = ఈయిరుగురు; వైవస్వతస్య = యమునియొక్క; పు

దశ వానరకోట్యశ్చ శూరాణాం యుద్ధకాంక్షిణామ్
శ్రీమతాం దేవపుత్రాణాం శేషం నా ఖ్యాతు ముత్సహే. ౨౭

టీక॥ శ్రీమతాం = అధికమయినకాంతాం = వానరులయొక్క; దశ = పది; తిగలవారలును; దేవపుత్రాణాం = దేవతల కొడుకులును; యుద్ధకాంక్షిణామ్ = యుద్ధమునుగోరువారలును; శూరాణాం = యుద్ధమునందుభయములేనివారలును; వానర (వానరా) = వానరులయొక్క; దశ = పది; కోట్యః = కోటలు; సంఘి (అధ్యాప్య తము) = ఉన్నవి. శేషం = మిగిలినదాని; అఖ్యాతుం = జెప్పబడు; నోత్సహే = చాలను. ఇట్లు, శ్రీమంతులును దేవతలకుఁబు

<p>ట్టినవారలును యుద్ధంబునందు భయము లేనివారలును యుద్ధంబు గోరుచుండువారలునగు వానరులుపనికింటులు</p>	<p>న్నారు; వీరలపేళ్లు మొదలగువానింజెప్పనాకలవిగాదు-అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

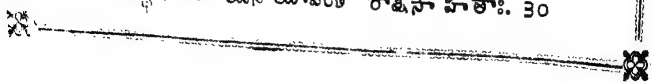
పుత్రో దశరథస్యైవ సింహసంహననో యువా
 దూషణో నిహతో యేన ఖరశ్చ త్రిశిరాస్తథా. ౨౮

<p>టీక॥ యేన = ఎవ్వనిచేత; దూషణః = దూషణః; ఖరశ్చ = ఖరుండును; తథా = అట్లు; త్రిశిరాః = త్రిశురుండును; నిహతో = చంపబడినాఁడో; ఏషః = ఈ; దశరథస్య = దశరథునియొక్క; పుత్రః = కుమారుడు; పుత్రః = కొడుకయినరాముండు; సింహసంహననః = సుందరములయినయ</p>	<p>వయవములుగలవాఁడు. యువా = యువనవంతుండు. ఎవ్వండు, ఖరునిదూషణునిద్రిశిరునింజెప్పనాకలవిగాదు-అని, తాత్పర్యము. ఎవ్వండు, ఖరునిదూషణునిద్రిశిరునింజెప్పనాకలవిగాదు-అని, తాత్పర్యము. ఎవ్వండు, ఖరునిదూషణునిద్రిశిరునింజెప్పనాకలవిగాదు-అని, తాత్పర్యము. ఎవ్వండు, ఖరునిదూషణునిద్రిశిరునింజెప్పనాకలవిగాదు-అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

నాస్తి రామస్య సదృశో విక్రమే ధువి కశ్చన
 విరాధో నిహతో యేన కబంధశ్చ తకోపమః. ౨౯

<p>టీక॥ యేన = ఎవ్వనిచేత; విరాధః = విరాధుండును; అంతకోపమః = అంతకోపమః; యమనితో = బోల్కిగల; కబంధశ్చ = కబంధుండును; నిహతో = చంపబడినాఁడో; తస్య (అధ్యాత్మతము) = అట్టి; రామస్య = రామునకు; విక్రమే = పరాక్రమమునందు; సదృశః = సరియైన</p>	<p>వాఁడు; ధువి = ధూమియందు; కశ్చన = ఒకానొకఁడును; నాస్తి = లేదు. విరాధునియమనిబోలుకబంధునింజెప్పనాకలవిగాదు-అని, తాత్పర్యము. ఎవ్వండు, ఖరునిదూషణునిద్రిశిరునింజెప్పనాకలవిగాదు-అని, తాత్పర్యము. ఎవ్వండు, ఖరునిదూషణునిద్రిశిరునింజెప్పనాకలవిగాదు-అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

వక్త్రం న శక్తో రామస్య నరః కశ్చిద్దుతాక్షితా
 జనస్థానగతా యేన యావంతో రాక్షసా హతాః. 30

టీక॥ యేన=ఎవ్వనిచేత ; జనస్థానగతాః=జనస్థానమునబొందిన ; రాక్షసాః=రాక్షసులు ; యావంతః=అందఱును ; హతాః=చంపబడినారో ; తస్య(అధ్యాహృతము)=అట్టి ; రామస్య=రామనియొక్క ; గురౌ=గుణములను ; వక్త్రం=చెప్పటకు ; ఊతౌ=ధూమియందు ; నరః=మనుష్యుడు ;	కశ్చిత్ = ఒకానొకఁడును ; సశక్తః=చాలఁడు. జనస్థానంబుననున్న రాక్షసులనందఱు సునాకగ్రంధైవధించినట్టి మహావీరుండగు రామనిగుణంబులవణింప , ధూమియందేరికెనిశక్యంబుగాదు. అని, తాత్పర్యము,
--	--

లక్ష్మణశ్చైత్ర ధర్మాత్మా మాతంగానా మివవక్షః

యస్య చాణపథం ప్రాప్య నజీవే దపి వానవః. ౩౦

టీక॥ యస్య=ఎవ్వనియొక్క ; బాణపథం=బాణమార్గమును ; పావ్య=పొంది ; వానవోః=ఇద్రుండైనను ; నజీవేతే=బ్రతుకఁడో ; అత్ర = ఇందు ; సః(అధ్యాహృతము)=అట్టి ; ధర్మాత్మా = ధర్మస్వభావుడగు ; లక్ష్మణశ్చ=లక్ష్మణుఁడును ; మాతంగానాం=ఏనుంగులలో ; ఋషభిశ్చ = శ్రేష్ఠమయిన యేనుంగువంటివాఁడు. ధర్మాత్ముండగులక్ష్మణుండును, మదపుటేనుంగువంటివాఁడు ; ఇతఁడబాణంబుసోకిన దేవేంద్రుండేనిజీవింపఁజాలఁడు. అని, తాత్పర్యము.
--

శ్వేతో జ్యోతిర్ముఖశ్చైత్ర భాస్కరస్యా స్త్రసంభవా

వరుణస్య చ పుత్రో న్యో హేమకూటః ప్లవంగమః. ౩౧

టీక॥ అత్ర=ఇందు ; శ్వేతః=శ్వేతుండును ; జ్యోతిర్ముఖశ్చ = జ్యోతిర్ముఖుండును ; భాస్కరస్య=సూర్యునియొక్క ; అత్ర=అత్రసంభవా=కొడుకులు. వరుణస్య=వరుణునియొక్క ; అన్యః=మఱియొక ; పుత్రః=కొడుకు ; హేమకూటః=హేమకూటుండను ; ప్లవంగమః=వానరుడు.

శ్వేతుండును జ్యోతిర్ముఖుండుననుకు హేమకూటుండును మఱియొకఁగఁ గు
నునీయిర్వరును సూర్యపుత్రులు; వరులు తుండున్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

విశ్వకర్మసుతో వీరో నశః స్థవగస త్రమః

విక్రాంతో బలవా నత్ర వసుపుత్ర స్స దుర్ధరః. ౩౩

టీక॥ అత్ర=ఇందు; వీరః= పరాక్ర	దు; వసుపుత్రః=వసుపుకొడుకు.
మవంతుండగు; నశః=నశుండను; స్థవగ	పరాక్రమవంతుండగునలుండు విశ్వ
స త్రమః=వానరశ్రేష్ఠుండు; విశ్వకర్మ	కర్మకుఁబుట్టినవాఁడు ; మహాపరా
సుతః=విశ్వకర్మయొక్క-కొడుకు. వి	క్రమశాలియు బలవంతుండునగుదుర్ధ
క్రాంతః=పరాక్రమము గలవాఁడును;	రుండువసుపుత్రుఁడు.
బలవాఁ=అధికమయిన బలముగలవాఁ	అని, తాత్పర్యము.
డునగు; సః=ఆ; దుర్ధరః= దుర్ధరుఁ	

రాక్షసానాం పరిగృహ్య తవ భ్రాతా విభీషణః

పరిగృహ్య పురిం లంకాం రాఘవస్య హితే రతః. ౩౪

టీక॥ రాక్షసానాం=రాక్షసులలో; వ	యి; అస్తి (అధ్యాహృతము) = ఉ
రిషః= శ్రేష్ఠుండును; తవ=నీయొక్క;	న్నాఁడు.
భ్రాతా=తమ్ముండునగు; విభీషణః=వి	రాక్షసశ్రేష్ఠుండునీతమ్ముండు విభీష
భీషణుండు; లంకాం=లంకయును; పు	ణుండు, రామునివలన లంకారాజ్యా
రిం=పట్టణమును; పరిగృహ్య=పుచ్చ	ధిపత్యంబునొంది, రామునకు హితం
కొని; రాఘవస్య = రామునియొక్క;	బుసేయంబూనియున్నాఁడు.
హితే=మేలునందు; రతః = అసక్తుండ	అని, తాత్పర్యము.

ఇతి సర్వం సమాఖ్యాతం తవే దం వానరం బలమ్

సువేలే ధిక్రితం శైలే శేషకార్యే భవాఁ గతిః- ౩౫

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౪౯౫

స ౩౦

టీక॥ ఇతి=ఇట్లు; సువేలే=సువేలము గతిః=కథాభు.
 ను; శైలే=పర్వతమునందు; అధిష్ఠితం= సువేలపర్వత ప్రాంతంబున విడిసి
 విడిసియున్న; వానరం=వానరసంబంధి యున్న వానర సైన్యంబు తెలు గంత
 యగు; ఇదం=ఈ; బలం=సైన్యము; స యునీకెఱింగించితిఁగదా! ఇంకఁ, జే
 ర్వం= అంతయు; తవ=నీకు; సమా యవలసిన కార్యములవిషయమయి నీ
 శ్లాతం=చెప్పబడినది; శేషకార్యే=మి యిష్టము. అనిశాదులందురావణు
 ల్లిసకార్యమునందు; భవాన్= నీవు; నకుఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యావేక, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
 యుద్ధకాండే, త్రింశస్సర్గః.
 ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాశ్లానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రీ
 వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండత్రింశస్సర్గఃటీక,
 ముగిసినది.

(అ)

ఏక త్రింశస్సర్గః ప్రారంభః.

తతస్త మత్కోభ్యుబలం లంకాధిపతయే చరాః
 సువేలే రాఘవం శైలే నివిష్టం ప్రత్యవేదయన్. ౧

టీక॥ తతః=అంత; చరాః= చారు మని; ప్రత్యవేదయన్=చెప్పిరి.
 లు; లంకాధిపతయే = లంకాపురికిఁ అట్లు, శాదులొదిచారులు, రా
 బ్రహ్మవైనరావణునికొఱకు; సువేలే=సు మండనంతవానరసేనతో సువేలశైల
 వేలమును; శైలే=పర్వతమునందు ; నివి ప్రాంతంబునవిడిసియున్నాడని, లం
 ష్టం=విడిసిన; అత్కోభ్యుబలం= కలత కారణంబగు రావణునకుఁజెప్పిరి.
 పెట్టరానిసైన్యముగల; రాఘవం=రా అని, తాత్పర్యము.

చారాణాం రావణ శ్రుత్వా ప్రాప్తం రామం మహాబలమ్
జాతోద్వేగో భవ తిరించి త్సచివా నిద మబ్రవీత్. ౨

టీక॥ రావణః=రావణుడు; చారా	చివా=మంత్రులను గూచి; ఇదం=
ణాం=(పంచమ్యుక్తమందు వచ్చి) చారు	ఈమాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.
లవలస; మహాబలం = అధికమయిన బల	రావణుండు, మహాబలుండగు రా
ముగల; రామం=రాముని; ప్రాప్తం=వ	ముందువచ్చియున్నాడని చారులవలన వి
చ్చినవాఁడ గా; శ్రుత్వా=విని; కించిత్=	ని, కొంచెము భయము నొంది, మంత్ర
కొంచెము; జాతోద్వేగః=కలిగిన భయ	లను జూచి, యిట్లని, చెప్పెను.
ముగలవాఁడు; అభవత్=అయ్యెను. స	అని, తాత్పర్యము.

మంత్రుణ శ్శీఘ్ర మాయాంతు సర్వేనై సుసమాహితాః
అయం నో మంత్రకాలోహి సంప్రాప్త ఇతి రాక్షసాః. ౩

టీక॥ నః=మనకు; అయం=ఈ; మం	యాంతు=వత్తురు గాక.
త్రకాలః=అలోచన చేయవలసిన సమ	మనమాలోచింపవలసిన సమయము
యము; సంప్రాప్తోహి=వచ్చినది కా!	వచ్చినది; కావున, మంత్రులందఱు, శీ
ఇతి=ఇందువలన-రాక్షసాః=రాక్షసు	ఘ్రింబున నెచ్చరికతో, నిచ్చటికి వత్తురు
లయిన; మంత్రాః=మంత్రులు; సర్వే	గాక. అని, రావణుండాజ్ఞాపించెను.
నై=అందఱు నే; సుసమాహితాః=మ	అని, తాత్పర్యము.
ఠిరి-లియు నెచ్చరికగలవారిలయి; సమా	

తస్య త చ్ఛాసనం శ్రుత్వా మంత్రణో భ్యాగమక్ ద్రుతమ్

టీక॥ మంత్రణః=మంత్రులు; తస్య=	ఆరావణునాజ్ఞ ను విని, మంత్రులం
ఆరావణునియొక్క; తత్=ఆ; శాస	దఱు శీఘ్రమున, నతని సన్నిధికి వచ్చిరి.
నం=ఆజ్ఞను; శ్రుత్వా=విని; ద్రుతం=	అని, తాత్పర్యము.
శీఘ్రముగా; అభ్యాగమక్=వచ్చిరి.	

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము. ౪౯౭

స ౩౦

తత స్స మంత్రయామాస సచివై రాక్షసై స్సహ. ౪

<p>టీక తతః=అంతఃసః ఆరావణుం డు; రాక్షసైః=రాక్షసులయిన; సచివై స్సహ=మంత్రులతోఁగూడ ; మంత్ర యామాస=ఆలోచించెను.</p>	<p>అంత, నారావణుండు, మంత్రు లతోఁగూడఁజక్కఁగానాలోచించెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

మంత్రయిత్వా స దుర్ధవః క్షమం య త్సమసంతరమ్
విసజ్జయిత్వా సచివాన్ ప్రవివేశ స్వమాలయమ్. ౫

<p>టీక దుర్ధవః=ఎదిరింపఁగూడ నట్టి; సః=ఆరావణుండు ; సమసంత రం=వెనుక; యత్=ఏది; క్షమం=తగి నదో; తత్(అధ్యాహృతము)=దాని; మంత్రయిత్వా = ఆలోచించి ; సచి వాన్=మంత్రులను; విసజ్జయిత్వా(వి సజ్జ్య)=విడిచి; స్వం=తనదైన; ఆల</p>	<p>యం=ఇంటిని; ప్రవివేశ=ప్రవేశించెను. దుర్ధవఁడగునారావణుండు , ఆవలంబేయవలసినదానిఁగఱచి, చ క్కఁగానాలోచించి, మంత్రులంబొం డని, తనగృహంబునకుఁబోయెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

తతో రాక్షస మాహూయ విద్యుజ్జిహ్వం మహాబలమ్
మాయావిదం మహామాయః ప్రావిశ దృత మైథిలీ. ౬

<p>టీక తతః=అంతఃమహామాయః= అధికమయినమాయ గలరావణుండు; మహాబలం = అధికమయినబలముగల వాఁడును ; మాయావిదం = మా యలఁదెలిసిన వాఁడునగు ; విద్యుజ్జి హ్వం=విద్యుజ్జిహ్వండును; రాక్షసం= రాక్షసుని; సమాహూయ=పిలిచి; య</p>	<p>త్ర=ఎచ్చట; మైథిలీ = సీతాదేవి; ఆ స్తి(అధ్యాహృతము) = ఉన్నదో; త త్ర(అధ్యాహృతము)=అచ్చటికి; ప్రా విశత్=ప్రవేశించెను. అంత, మహామాయుండగునారా వణుండు, మాయలంబందితుండునుమ హాబలుండునగువిద్యుజ్జిహ్వండును రా</p>
--	--

క్షుంబిలిచి, యతండు వెంటరా, సీతా | అని, తాత్పర్యము.
దేవియుండు స్థలంబునకుఁబోయెను.

విద్యుజ్జిహ్వంచ మాయాజ్ఞ మబ్రవీ ద్రాక్షసాధిపః

టీక॥ రాక్షసాధిపః = రాక్షసులకుఁ దెచ్చెను.

అబ్రుండగు రావణుండు; మాయాజ్ఞం = రాక్షసరాజుండగు రావణుండు,
మాయలఁ దెలిసిన; విద్యుజ్జిహ్వంచ = వి | మాయలు దెలిసిన విద్యుజ్జిహ్వంజూచి,
ద్యుజ్జిహ్వనిగూర్చియు; అబ్రవీత్ = చె | యిట్లని, చెప్పెను, అని, తాత్పర్యము.

మోహయిష్యావహే సీతాం మాయయా జనకాత్మజామ్. ౭

టీక॥ మాయయా = మాయచేత; జ | ష్యావహే = మోసపుచ్చెదము.
నకాత్మజాం = జనకమహారాజుకూతు | మనము మాయచేసి, సీతాదేవిని
రయిన; సీతాం = సీతను; మోహయి | మోసపుచ్చెదము. అని, తాత్పర్యము.

శిరో మాయామయం గృహ్య రాఘవస్య నిశాచర
త్వం మాం సముపతిష్ఠస్వ మహా చ్చ సశరం ధనుః. ౮

టీక॥ నిశాచర = రాక్షసుఁడా! వ్రస్త = సేవింపుము.
త్వం = నీవు; మాయామయం = మాయా | విద్యుజ్జిహ్వండా! నీవు, మాయచేరా
వికారమయిన; రాఘవస్య = రాముని | మునితలనొకటికల్పించి, దానిని, బాణస
యొక్క; శిరః = తలను; సశరం = బాణ | హితంబగు మహాధనుస్సునుండి సీతాని,
ముతోఁగూడిన; మహత్ = గొప్పదగు; నా వెంటరమ్ము. అని, రావణుండు, విద్యు
ధనుశ్చ = ధనువును; గృహ్య (గృహీ | జ్జిహ్వనితోఁజెప్పెను.
త్వా = తీసికొని; మాం = నన్ను; సముపతి | అ. తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్తస్తథే త్యాహ విద్యుజ్జిహ్వో నిశాచరః
తస్య తుష్టిో భవ ద్రాక్షా ప్రదదౌ చ విధూషణమ్. ౯

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధకాండము. ౪౯

స ౩౧

టీక॥ విద్యుజ్జహ్వః = విద్యుజ్జహ్వం	వణంచ = సొమ్మును; ప్రదదౌ = ఇచ్చెను.
దను; నిశాచరః = రాక్షసుడు; వీవం =	అంత, విద్యుజ్జహ్వండు, రావణు
ఇట్లు; ఉక్తః = చెప్పబడినవాడై; త	నిమాటనువిని, యట్లేయనియ్యుకొ
థేతి = అట్లేయని; ఆహ = చెప్పుచున్నా	నెను; అందుకు రాక్షసరాజుండగురా
డు, చెప్పెనుట. రాజా = రాక్షసరా	వణుండు, సంతృప్తుడై, యతనికి, గొ
జుండగురావణుండు; తుప్తః = సంతసిం	ప్పవలవగల భూవణంబొకటియొసం
చినవాండు; అభవత్ = ఆయెను. విభూ	గను. అని, తాత్పర్యము.

అశోకవనికాయాంతు సీతా దర్శనలాలసః

నైరృతానా మధిపతి స్సంవిచేత మహాబలిః ౧౦

టీక॥ మహాబలిః = అధికమయినబల	తు = అశోకవనికాయందే; సంవిచేత =
ముగలవాండును; నైరృతానాం = రా	ప్రవేశించెను.
క్షసులయొక్క; అధిపతిః = రాజునగు	మహాబలశాలియురాక్షస రాజుం
రావణుండు; సీతాదర్శనలాలసః =	డునగురావణుండు, సీతం జూడంగో
సీతాదేవిదర్శనమునందధికమయినయ	రి, యయ్యుకోకవనంబునకేపోయెను.
భిలాషగలవాడై; అశోకవనికాయాం	అని, తాత్పర్యము.

తతో దీనా మ దైన్యాహం దదతే ధనదాసుజః

అధోముఖం శోకపరా మపవిష్టాం మహీతలే. ౧౧

భతాః సమేవ ధ్యాయంతీ మశోకవనికాం గతామ్

ఉపాస్యమానాం ఘోరాభి రాక్షసీభి రిత స్తతః. ౧౨

టీక॥ తతః = అంత; ధనదాసుజః =	భీం = క్రిందు మొగమయిన ముఖముగల
కుదేరుని తమ్ముండగురావణుండు; దీ	దియు; శోకపరాం = దుఃఖాధీనయును;
నాం = దుఃఖితయు; అదైన్యాహం =	మహీతలే = భూతలమునందు; ఉపవి
దైన్యమునకు దగనిదియు; అధోము	ష్టాం = కూర్చుండియున్నదియు; భ

తాకరవేవ = పెనిమిటి నే; ధ్యాయం
తీం = ధ్యానించుచున్నదియు; అశోకవ
నికాం = అశోకవనమును; గతాం = పొం
దినదియు; ఇతస్తతః = ఇచ్చటచ్చట;
ఘోరాభిః = భయంకరులయిన; రాక్ష
సీభిః = రాక్షసస్త్రీలచేత; ఉపాస్య
మానాం = సేవింపఁబడుచున్నదియున
గుసీతాదేవిని; దదర్శ = చూచెను.

అంతః, గుభేరునితమ్ముండగు రా

వణుండు, దుఃఖము నొందినదియునట్లు
దుఃఖమునొందఁగనిదియు, నేలం గూ
ర్చుండి ముఖంబువాంచి, పరమ దుఃఖ
తయయి మనంబున భర్తయగు రా
మునే ధ్యానించుచున్నదియు, భయంక
రాకారలగు రాక్షసస్త్రీలచేత రక్షిం
పఁబడుచున్నదియు నగు దాని నశోక
వనికయందున్న దాని సీతాదేవిం జూ
చెను. అని, తాత్పర్యము.

ఉపసృత్య తత స్సీతాం ప్రహషణం నామ కీర్తయత్
ఇదంచ వచనం దుష్ట మువాచ జనకాత్మజామ్. ౧౩

టీక|| తతః = అంతః; రావణః (అధ్యా
హృతము) = రావణుండు; సీతాం = సీ
తాదేవిని; ఉపసృత్య = సమీపించి; ప్రహ
షణం = సంతోషమును; కీర్తయన్నా
మ = చెప్పువాఁడువలె; దుష్టం = దోషము
గల్గునట్లుగా; జనకాత్మజాం = సీతాదేవి
నిగాచి; ఇదం = ఈ; వచనంచ = మాట

ను; ఉవాచ = చెప్పెను.
అంత, రావణుండు, సీతాదేవిని
పంబునకుఁబోయి, మహాసంతోషవా
త్కనుజెప్పవాఁడువలెనభిసంబుచు,
నాబిడంబూచి, దుష్టమగు, నీమాటంజె
ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

సాంస్వర్యమానా మయా భద్రే య ముపాశ్రిత్య వల్లసే
భిరహంతా స తే భర్తా రాఘవ స్సమరే హతః. ౧౪

టీక|| భద్రే = మంగళహృదయివగుసీ
తాదేవి! త్వం = నీవు; మయా = నాచే
త; సాంస్వర్యమానా = అనునయింపఁ
బడుచున్నదానవై; యం = ఎవ్వని; ఉ

పాశ్రిత్య = ఆశ్రయించి; వల్లసే = ని
క్క - చుంటివా; సః = అట్టి; భిరహంతా =
ఘరుచింపెన; తే = నీయొక్క; భర్తా =
పెనిమిటియగు; రాఘవః = రాముండు;

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౫౦౧

స ౩౧

సమరే=యుద్ధమునందు; హతః= చంపబడినాడు.

మంగళయాపిణివగసీతా! సేనంత వేడినను, నీవెవ్వనియందలి మక్క-వచే నాప్పకొనకుంటివో, అట్టి, ఖరునింజంపినవాడు నీ పెనిమిటిరాముండు యుద్ధంబునహతుండయ్యె.

అని, తాత్పర్యము.

రహస్యాథామ. — యు=ఎవ్వని; ఉపాశ్రిత్య=ఆశ్రయించి; వల్ల సే=ఉబ్బియుంటివో; సః=అట్టి; రాఘవః=

రాముండు; సమరే=యుద్ధమునందు;

హతః(కిం)=చంపబడినాడాయేమి? (శేషముసమానము)

నాకైంకర్యమంగీకరింపుమని సేనంత వేడుకొన్నను, నీవెవ్వనిరాకంగోరి, నామనవియంగీకరింపకుంటివో, అట్టి ఖరాదులవధించినమహాపరాక్రమశాల యగురాముగడిప్పుడుహతుండయ్యెనాయేమి? సుఖంబుననున్నాడు; నీవుదుఃఖింపవలదు. అని, తాత్పర్యము.

భిన్నం తే సర్వతో మూలం దర్శస్తే నిహతో మయా వ్యసనే నాన్యన స్థితే మమ భార్యా భవిష్యసి. ౧౫

టిక॥ సీతే=సీతా! తే=నీయొక్క; మూలం=మూలము; సహతః=అంతయు; భిన్నం=నలుకబడినది. తే=నీయొక్క; దర్శః=గర్వము; మయా=నాచేత; నిహతః=కొట్టబడినది. ఆత్మనః=నీయొక్క; వ్యసనే=దుఃఖముచేత; మమ=నాయొక్క; భార్యా=భార్యవు; గమిష్యసి=పోదగలవు.

సీతా! నీగర్వామనకుండిన యాధారమునంతయుఁగోరితిని; ఇంక, నాప్రాథమయుఁగూడ నెంతమాత్రము నక్కఱలే

దుఃఖినుఁఖంబున నెన్ననాభార్యవురాకగలవు. అని, తాత్పర్యము.

రహస్యాథామ. — తే = నీకొఱకు; మూలం = నాసంపదకుమూలము; భిన్నం = నలుకబడినది. తే = నీకొఱకు; మయా = నాచేత; దర్శః = గర్వము; నిహతః = కొట్టబడినది. ఆత్మనః = నాయొక్క; వ్యసనే = దుఃఖముచేత; మమ = నాకు; భార్యా = భరింపదగినదానవు; భవిష్యసి = కాగలవు.

సీతాదేవీ! నీకొఱకునాగర్వమునంతయు విడిచితిని; నాసంపదకుమూలము

యినదానినిగూడఁ బోఁగొట్టుకొంటి యుంచి, నాకావించు సేవనంగీకరిం
సి; నాదుఃఖంబుచూచియైనను, దయ ప్రము. అని, తాత్పర్యము.

విస్మయే మాం మతిం మూఢే కిం మృతేన కరిష్యసి
భవస్య భద్రే భార్యాణాం సర్వాసా మీశ్వరీ మమ. ౧౬

టీక॥ మూఢే=మూఢురాలవగునీ మతిం=బుద్ధిని; విస్మయే = విడుపు. మూ
తా! ఇమాం=ఈ; మతిం=బుద్ధిని; వి ధే=మూఢుండనగునేను; మృతే = మృ
త్యుజ= విడుపుము. మృతేన = మృతిం తిఁబొందఁగా ; నకరిష్యసికిం= చేయ
బొందినవానితో. కిం=చేనిని; కరిష్యసి= వాయేమి? మమ=నాయొక్క; భార్యా
చేసెదవు? భద్రే = మంగళకరివగునీ ణాం=భార్యలకు; సర్వాసాం=అందఱ
తాదేవీ! మమ=నాయొక్క; భార్యా కును; ఈశ్వరీ=అధిపతివి; భవస్య = అ
ణాం=భార్యలకు; సర్వాసాం=అంద గుము.

మూఢురాలవగునీతా! నీవింకనీబు
ద్ధినివిడుపుము ; చనిపోయినవానితోనీ
కేమికార్యము ? మంగళరూపిణివగునీ
తా! నాభార్యలకందఱకునునీవీశ్వరివై
యుండుము. అని, తాత్పర్యము.

రహస్యార్థము. — ఇమాం=ఈ;

ఈయుపేక్షనువిడుపుము; మూఢుం
డనగునేనుమృతుండనైనను, నాపైదయ
యుంచవాయేమి? నేనుగావించుశుశ్రూ
షనుమాత్రమేకాదు; నాభార్యలందఱు
గావించు శుశ్రూషనుంగూడఁ బరిగ్ర
హించి, వారలనుంగూడఁగృతార్థులం
గావింపవలయును.

అని, తాత్పర్యము.

అల్పపుణ్యే నిఁ భేఁ మూఢే పండితమానిని

శ్శ్రేణు భర్తృఁ సీతే ఘోరం వృత్ర వధం యథా. ౧౭

టీక॥ అల్పపుణ్యే = కొంచెమయిన డిచినపురుషార్థముగలదానవు; మూ
ల్యముగలదానవు; నిష్పత్తార్థే=వి ధే=బుద్ధిహీనురాలవు; పండితమానిని=

పండితురాలనని తలంచుకొను దాన
పునగు; సీతే=సీతాదేవీ! ఘోరం =
భయంకరమయిన;వృత్రవధంయథా=
వృత్రాసురునిచంపుటనువలె ; భర్తృ
వధం=పెనిమిటియొక్క-చంపుటను;శృ
ణు=వినుము.

అల్పపుణ్యురాలపురుషార్థరహితు
రాలపుబుద్ధిహీనురాలవుఏమియుండెలి
యకపోయినప్పటికిని సమస్తముండెలి
సినట్లు గర్వించియున్నదానపు నగుసీ
తా!వృత్రాసురుండుచచ్చినట్లు , నీభ
తకారముండుచచ్చెను;వినుము.

అని,తాత్పర్యము.

రహస్యార్థము.— సీతే=సీతా
దేవీ!అల్పపుణ్యే=కొంచెమయినపుణ్య
ముగలవాడను;నివృత్తార్థే=విడిచినపు

రుషార్థముగలవాడను; మూఢే=బు
ద్ధిహీనుండగు;పండితమానిని = పండి
తుండనని తలంచుకొనువాడనునగునా
యందు;భర్తృవధం=పెనిమిటిచేగలి
గినవధమును;ఘోరం = భయంకరమ
యిన;వృత్రవధంయథా=వృత్రాసురు
నియందలివధమునువలె; శృణు = వి
నుము.

అల్పపుణ్యుండను బురుషార్థ ర
హితుం డను మూఢుండను ఏమియుం
డెలియక పోయినప్పటికిని బండితుండ
ననియహంకరించియుండువాడ నగు
నన్ను,నీభర్తకారముండు, ఇంకశీఘ్రం
బుననె, యింద్రుండు వృత్రాసురుంబో
లె, భయంకరంబుగ వధించునని, యె
ఱుంగుము. అని,తాత్పర్యము.

సమాయాత స్సముద్రాంతం మాం హంతుం కిలరాఘవః

వానరేంద్ర ప్రణీతేన బలేన మహతా వృతః. ౧౮

టీక||రాఘవః=రాముండు; మాం=
నన్ను; హంతుం=వధించుటకు; వాన
రేంద్రప్రణీతేన=వానరరాజుండగు ను
గ్రీవునిచేడబడిన; మహతా= గొ
ప్పదగు;బలేన=నైర్దమచేత;వృతః=చు
టబడినవాడై;సముద్రాంతం= సము

ద్రతీరమును; సమాయాతఃకిల=పొం
దినాడుగదా!
రాముండు , నన్నువధించుటకై,
వానరరాజుండగునుగ్రీవుండు గొప్పసే
నతోవెంబడింప, సముద్రతీరంబు నొడ్డ
కువచ్చినాడు. అని,తాత్పర్యము.

సన్నివిష్ట స్వముద్రస్య పీడ్య తీర మథో త్రరమ్
బలేన మహతా రామో వ్రజ త్యస్తం దివాకరే. ౧౮

టీక॥ అథ=అంత; రామః=రాముఁ యిత్యా)= వీడించి; సన్నివిష్టః= విడిసి
డు; దివాకరే=సూర్యుఁడు; అస్తం=అ నాఁడు.
స్తమయమును ; వ్రజఃసతి= పొందు అంత, రాముఁడు, సూర్యాస్తమ
యందఁ గా; మహతా=గొప్పదగు; బ యసమయంబునందు , సముద్రోత్తర
లేన=సైన్యముచేసి; సముద్రస్య= స తీరంబున; మహానైన్యంబుతోఁగూడ, వి
ముద్రము యొక్క; ఉత్తరం=ఉత్తరపు డిసియుండెను. అని, తాత్పర్యము.
దివకానందలి; తీరం=గట్టును; పీడ్య(పీడ

అథాధ్వని పరిశ్రాంత మథరాత్రే స్థితం బలమ్
సుఖసంసుప్త మాసాద్య చారితం ప్రథమం చరైః. ౨౦

టీక॥ అథ = అటుపిమ్మట ; అ చేత; చారితం=జాడతెలుసుకొనునట్లు
ధ్వని=మాగకమునందు; పరిశ్రాంతం= చేయఁబడినది.
అలసిపడియు; అథరాత్రే= నడిరేయి అంత, నానైన్యమంతయు, దారినడ
గుందు; స్థితం=ఉన్నదియు; సుఖసంసు మటచేసినది, యథరాత్రంతంబునసుఖని
స్తం=సుఖముగానిదియిచ్చియున్నదియు ద్రంజెందియుండునప్పుడు, మొదలఁజా
నగు; బలం=సైన్యమును; అసాద్య=పొం రులంబంపెయందలిజాడలన్నియుఁగనుఁ
ది; ప్రథమం=మొదట; చరైః= చారుల గొంటిమి. అని, తాత్పర్యము.

తత్ప్రహస్తప్రణీతేన బలేన మహతా మమ
బల మస్య హతం రాత్రౌ యత్ర రామ స్సలత్క్షణి. ౨౧

టీక॥ యత్ర=ఎచ్చట; సలత్క్షణి= హా; తత్=అట్టి; అస్య = ఈరాముని
లత్క్షణినితోఁగూడిన; రామః=రాము యొక్క; బలం=సైన్యము; రాత్రౌ=
డు; స్థితం(అథాధ్వనితము)=ఉన్నాఁ రాత్రియందు; ప్రహస్తప్రణీతేన=ప్ర

హస్తునిచేదేబడిన; మహతా=గొప్ప ట్టయివానరసేననంతయుం , బ్రహ
దగు; మమ=నాయొక్క; బలేన=స్తే స్తుండుగొప్పదగు నారాక్షససేనందీసి
న్యముచేత; హతం=చంపంబడినది. కొని, వధించివుచ్చెను.
ఎందురామలక్ష్మణులున్నారో, అ అని, తాత్పర్యము.

పట్టిసాక్ పరిఘాం శ్చక్రాక్ దండాక్ ఖడ్గాక్ మహాయసాక్
బాణజాలాని శూలాని భాస్వరాక్ కూటముగ్రరాక్. ౨౨
యష్టిశ్చ తోమరాక్ శక్తి శ్చక్రాణి ముసలానిచ
ఉద్యమ్యోద్యమ్య రక్షోభి ర్వాచరేషు నిపాతితాః. ౨౩

టిక||రక్షోభిః=రాక్షసులచేత; ప ధములను; ముసలానిచ= రోచిశ్లను;
ట్టిసాక్=అడ్డకత్తులను; పరిఘాక్=గ ఉద్యమ్యోద్యమ్య= ఎత్తియెత్తి; వాని
దలను; చక్రాక్=చిన్నచక్రాయుధము రేషు=వానరులయందు; నిపాతితాః=
లను; మహాయసాక్ = అధికమయిన వేయబడినవి.
యసుముతోఁ జేయబడిన; దండాక్= రాక్షసులు , అడ్డకత్తులనుగదలను
దండములను; ఖడ్గాక్=కత్తులను; బా నిన్నచక్రంబులను బెద్దచక్రంబులనుబె
ణజాలాని = బాణసముహములను; ద్వయసుపండములను ఖడ్గంబులను బె
శూలాని=శూలములను; భాస్వరాక్= క్కుబాణంబులను శూలంబులను స
ప్రకాశించుచున్న; కూటముగ్రరాక్= మ్మెటలను ఇనుపగుడియలను కట్టలను
సమ్మెటలను ఇనుపగుడియలను; యష్టి స్థూలాగ్రంబులగుగదలనుఈటెలనుము
శ్చ=కట్టలను; తోమరాక్=కొనలయం సలంబులను, వానరులవైచేనవేలంబ్ర
దుస్థూలములయినగదలను; శక్తిశ్చ = యోగించిరి. అని, తాత్పర్యము.
ఈటెలను; చక్రాణి= పెద్దచక్రాయు

అథ సుప్తస్య రామస్య ప్రహస్తేన ప్రమాధినా
అసక్తం కృతహస్తేన శిరశ్చిన్నం మహాసినా. ౨౪

టీక॥ అథ=అంత ; ప్రమాధినా=	నటకంబడినది.
ప్రహరించునట్టి; కృతహస్తేన = శిష్యం	అంత, యుద్ధంబులంబ్రహరించువాఁ
పంబడినహస్తముగల ; ప్రహస్తేన=	దునునేపఱియునగుప్రహస్తుండు, ఎం
ప్రహస్తునిచేత; అసక్తం= జాగులేన	తమాత్రమునుజాగునేయక , మహాఖ
ట్లుగా; సుప్రస్య=నిదురించిన; రామ	ద్గంబున, నిదురించుచున్న రామునిశిరంబు
స్య=రామునియొక్క; శిరః=తల; మ	ను, నటకెను. అని, తాత్పర్యము.
హసినా=మహాఖడ్గముచేత; చిన్నం=	

విభీషణ స్సముత్పత్య నిగృహీతో యదృచ్ఛయా

దిశః ప్రవ్రాజిత స్సర్వైః లక్ష్మణః ప్లవగై స్సహ. ౨౫

టీక॥ విభీషణః=విభీషణుడు; సము	గూచిఁ; ప్రవాజితః=పరుగై తైను.
త్పత్య=ఎగిరి ; స్థితోపి (అధ్యాత్మత	విభీషణుండాకాశంబున కుద్గమించి
ము)=ఉన్నవాఁడైనను; యదృచ్ఛయా=	పోనుద్యమింప , నదృష్టవశంబుననొడి
డబ్బాటుచేత; నిగృహీతః=పట్టుకొ	నిపట్టుకొనిరి; లక్ష్మణుండునుఇతరవా
నఁబడినాఁడు. లక్ష్మణః=లక్ష్మణుండు;	నరులందఱును, దిక్కులకుంబాటిరి.
ప్లవగైః=వానరులతో; సర్వైః=	అని, తాత్పర్యము.
అందఱితోనుంగూడ; దిశః= దిక్కులను	

సుగ్రీవో గ్రీవయా సీతే భగ్నయా ప్లవగాధిపః

నిరస్తహనుక శ్చేతే హనుమాన్ రాక్షసై హతః. ౨౬

టీక॥ సీతే=సీతా! ప్లవగాధిపః=వా	డు; రాక్షసైః=రాక్షసులచేత; హతః=
నిరరాజుండగు; సుగ్రీవః=సుగ్రీవుండు;	చంపంబడినవాఁడై ; నిరస్తహనుకః=
భగ్నయా=విఠిని; గ్రీవయా=కంఠము	పగులఁగొట్టంబడినచెక్కిరిలి మిఁదిభాగ
తో; శ్చేతే(అధ్యాత్మతము)=పడియు	ముగలవాఁడై; శ్చేతే=పడియున్నాఁడు.
న్నాఁడు. హనుమాన్=హనుమంతుం	సీతా! ఇప్పుడు, వానరరాజుండ

గునుగ్రీవుండు, కంఠమువిఠిగిపడియు | గిలిరాక్షసులచేహతుండైపడియున్నాఁ
న్నాఁడు; హనుమంతుండు హనువుపడు. అని, తాత్పర్యము.

జాంబవా నథ జానుభ్యా ముత్పత స్నిహతో యుధి
పట్టినై ర్భహుభి శ్చిన్నో నికృత్తః పాదపో యథా. ౨౭

టీక॥ అథ = మఱియు; జాంబ | మువలె; వతకతే(అధ్యాహృతము)=
వాన్=జాంబవంతుండు; యుధి=యు | ఉన్నాఁడు.
ద్ధమునందు; జానుభ్యాన్=మోఁకాళ్ల | మఱియు, జాంబవంతుండు, మోఁ
చే; ఉత్పతక=ఎగురుచు; నిహతః = | కాళ్లనుద్గమింపుండు రాక్షసులతనిం బ
కొట్టఁబడినవాఁడై; బహుభిః=పెక్కు- | ట్టిపెక్కుపట్టినంబులచే ఖండించివధిం
లయిన; పట్టినై= అడ్డుకత్తులచేత; చి | చిరి; అతండిప్పుడు నఱకఁబడినేలంగూ
న్నః=నఱకఁబడినవాఁడై; నికృత్తః = | లిన వృక్షంబుపగిది నున్నాఁడు.
ఛేదించఁబడిన; పాదపోయథా=వృక్ష | అని, తాత్పర్యము.

మైందశ్చ ద్వివిధ శ్చోభా నిహతౌ వానరక్షభౌ
నిశ్శ్వసంతౌ రుదంతౌచ రుధిరేణ పరిప్లుతౌ. ౨౮
అసినా వ్యాయతౌ చ్చిన్నౌ మధ్యే హ్యరి సమాదనౌ

టీక॥ వ్యాయతౌ = దీర్ఘమయినదే | బడినవారలయి; నిశ్శ్వసంతౌ= నిట్టూ
హముగలవారలును; అరిసమాదనౌ = | ర్వులువుచ్చుచు; రుదంతౌచ= వీడ్చుచు
శత్రువులంజంపు వారలునగు; వానర | ను; నిహతౌ=చంపఁబడినారు.
క్షభౌ=వానరశ్రేష్ఠులయిన ; మైంద | దీర్ఘదేహులును శత్రువులం జం
శ్చ=మైందుండును; ద్వివిధశ్చ = ద్వివి | పువారలునగు మైంద ద్వివిధులను వా
దుండును; ఉభౌ=ఇద్దఱును; మధ్యే = | నగో త్రములనిద్దఱను, రాక్షసులుకటి
నదుమునందు; అసినా=ఖడ్గముచేత ; | ప్రదేశంబున, ఖడ్గంబుచే ఖండింప,వా
చిన్నౌ = నఱకఁబడినవారలయి; రుధి | రలు నెత్తుటందోఁగుచు నిట్టూర్పులువు
రేణ=నెత్తురుచేత; పరిప్లుతౌ=తడుపఁ | చ్చుచు, రోదనంబుసేయుచుఁ బ్రాణం

బులు విడిచిరి. అని, తాత్పర్యము.

అనుతివృత్తి మేదిన్యాం పనసః పనసో యథా. ౨౯

టీక॥ పనసః=పనసుండు ; పనసో	పనసుండు , పనసుపండువలె
యథా=పనసపండువలె; మేదిన్యాం=	జిత్రవిధంబుగా నిండిపంబడి, నేలంబ
భూమి. అందు; అనుతివృత్తి = పడియు	కియున్నాడు.
న్నాడు.	అని, తాత్పర్యము.

నారానై బహుభి శ్చిన్న శ్చేతే దర్శ్యాం దరీముఖః
కుముదస్తు మహాతేజా నిష్కూజః సన్న్యాయకైః కృతః. ౩౦

టీక॥ దరీముఖః= దరీముఖుండు; బ	శ్చిన్నండుగా ; కృతః = చేయబడి
హుభి=పెక్కులయిన ; నారానై =	నాడు.
బాణములచేత; చిన్న=చేరిపంబడిన	దరీముఖుండను వానరుండు , పె
వాడై; దర్శ్యాం = గుహయందు; శ్చే	క్కు-బాణంబులచే వధింపఁ బడి యొక
తే = పరు కియున్నాడు. మహాతే	గుహంబడియున్నాడు; మహాపరాక్ర
జాః= అధికమయినపరాక్రమముగల;	మశాలియగు కుముదుండు బాణంబుల
కుముదస్తు = కుముదుండును; సన్న్యాయ	చే గతప్రాణుడై నిశ్చిబ్బంబుగా ను
కైః=బాణములచేత; నిష్కూజః= ని	న్నాడు. అని, తాత్పర్యము.

అంగదో బహుభి శ్చిన్న శ్చరై రాసాద్య రాక్షసైః
పతితో రుధిరోద్ధారి శ్చితా నిపతితాంగదః. ౩౧

టీక॥ అంగదః=అంగదుండు; రాక్ష	వాడై; రుధిరోద్ధారి=నెత్తురుగ్రక్కు
సైః=రాక్షసులచేత; ఆసాద్య= పొం	దు; నిపతితాంగదః= పడినబాహువు
ది; బహుభి=పెక్కులయిన; శరైః=	రులుగలవాడై; శ్చితా=నేలయందు ;
బాణములచేత; చిన్న= నఱకంబడిన	పతితః=పడినాడు.

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౫౦౯

స ౩౧

అంగదుండు, రాక్షసులచేఁబెక్కఁగోఁగ, బాహువులు విడిపడ, మృత్యుం
బాణంబులం బ్రహరింపఁబడి, నెత్తుటం దై నేలంబడెను. అని, తాత్పర్యము.

హరయో మథితా నాగై రథజాణై స్తథా పరే

శాయితా మృదితాశ్చై వ్యవాఽయువేగై రివాంబుదాః. ౩౨

టీక॥ శాయితాః= పరుండియున్న; దితాః=త్రొక్కఁబడిరి-

హరయః=వానరులు; నాగైః=ఏనుఁ పరుండి సుఖంబుగా నిదురించుచు
గులచేత; మథితాః=త్రొక్కఁబడిరి. అ న్నవానరులు, కొందఱు, ఏనుఁగులచేఁ
థ=మఱియు; జాలైః=కపటములచేఁ ద్రొక్కఁబడిమృతమయిరి; కొందఱుక
త; మథితాః(ఆధ్యాత్మతము)=చంపఁ పటంబున వధింపఁబడిరి; కొందఱు,
బడినారు. తథా=అట్లు; అపరే=ఇత నాయువేగంబుల మేఘంబులువలె, గు
రులు; వాయువేగైః=వాయువేగము ణ్ణంబులచేఁ ద్రొక్కఁబడిమృతం బొం
లచేత; అంబుదాభవ= మేఘంబులువ దిరి. అని, తాత్పర్యము.
త; అన్వైశ్చ=గుఱ్ఱములచేఁగెను; మృ

ప్రహృతా శ్చపరే త్రస్తా హన్యమానా జఘన్యతః

అభిమ్రుతాస్తు రక్షోభి స్స్పృహంహో రవ మహాద్విపాః. ౩౩

టీక॥ అపరేచ= మఱికొందఱును; చున్నవారలయి; ప్రహృతాః=చంపఁ
త్రస్తాః=భయపడినవారలయి; అభిదు) బడిరి.

తాస్తు=పరుగై త్రినవారలయ్యు; సిం మఱికొందఱుభయంబునం బరుగై
హోః=సింహములచేత; మహాద్విపా త్తుడు, రాక్షసులు, సింహంబులు మహా
భవ=పెద్దయేనుఁగులువలె; రక్షోభిః= గజంబులం బోలె, వారివెంటందగిలి
రాక్షసులచేత; జఘన్యతః= పృష్ఠభా ప్రహరించివధించిరి.
గంబున; హన్యమానాః= కొట్టఁబడు అని, తాత్పర్యము.

సాగరే పతితాః కేచి తే-చి ద్గగన మాశ్రితాః

ఋతౌ వృతౌ నుపారూఢా వానరీం వృత్తి మాశ్రితాః. ౩౪

టీక॥ కేచిత్ = కొందఱు; సాగరే = ట్లను; ఉపారూఢాః = ఎక్కినవి.
సముద్రమునందు; పతితాః = పడిరి. కే కొందఱువానరులు, సముద్రంబునం
చిత్ = కొందఱు; గగనం = ఆకాశము బడిరి; కొండఱాకాశంబున కెగసి త
ను; శ్రితాః = పొందిరి. ఋతౌః = ఎ ప్పించుకొనిరి; భల్లుకంబులు కొన్ని
లు. గుబంటులు; వానరీం = వానరసం నిజంబగువానరస్వభావంబు నవలంబి
బంధినియును; వృత్తిం = స్వభావమును; చి, వృత్తుంబులనారోపించినవి.
ఆశ్రితాః = పొందినవై; వృత్తాః = చె లని, తాత్పర్యము.

సాగరస్య చ తీరేషు శైలేషు చ వనేషు చ

పింగళా స్తే విరూపాక్షే బహుభి బహవో హతాః. ౩౫

టీక॥ సాగరస్య = సముద్రమయై క్కండ్రచేత; హతాః = చంపంబడి
క్క; తీరేషు చ = తీరములయందును; నారు.
శైలేషు చ = పర్వతములయందును; వనే మఱియు, బెక్కండ్రురాక్షసులు
షు చ = అడవులయందును; లే = ఆ; పి సముద్రతీరప్రదేశంబునను, బహవంబు
గళాః = గోరోచనపువన్నెగల వానరు లయందును వనంబులయందును, వెదకివె
లు; బహవః = పెక్కండ్రు; విరూపా దకి, పెక్కండ్రువానరులంజంపిరి.
క్షేః = రాక్షసుల చేత; బహుభిః = అని, తాత్పర్యము.

ఏవం తవ హతో భర్తా ససైన్యో మమ సేనయా

క్షతజాద్రోం రజోధ్వస్త మిదం చాస్యాహృతం శిరిః. ౩౬

టీక॥ ఏవం = ఇట్లు; మమ = నాయొ తః = చంపంబడినాడు. క్షతజాద్రోం =
క్క; సేనయా = సేనచేత; ససైన్యో = నెత్తురుచేదడిసినదియు; రజోధ్వస్తం =
సైన్యముతోఁగూడిన; సః = అట్టి; లే = దుమ్ము చేదడిసినదియునగు; అస్య =
నీయొక్క; భర్తా = పెనిమిటి; హ ఈరామునియొక్క; ఇదం = ఈ; శిరశ్చ =

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౫౧౧

స ౩౧

తలయును; ఆహృతం—తేబడినది.

ఇట్లు, నా సైనికులు, సీభతను అత
ని సైన్యమునుంజంపిరి; నెత్తుటందడిసి, దు
మ్ము చేగప్పబడియున్న రామనిశిర
స్సును గూడఁదెచ్చియున్నారు.

అని, తాత్పర్యము.

రహస్యార్థము.—హతః(కిం)-
చంపబడినాఁడాయేమి? (శేషము, స
మాసము.)

అట్టమహాపరాక్రమశాలియగునీపె

నిమిటిని రామనిత్యుద్రులగునా సైనికులు
వధించిరనుటయెంతమాత్రమైనను నమ
దగినదా? ఇదియబద్ధము సంజహము
లేదు; అయితే, రాక్షసులు నన్నువంచిం
చుటకై, మాయాబలంబునఁగల్గించి,
రామనిశిరస్సునొకటిఁదీసికొని వచ్చియు
న్నారు; నమ్మకుము.

అని, తాత్పర్యము.

తతః పరమదుర్ధమో రావణో రాక్షసాధిపః

సీతాయా మపశ్యత్స్వంత్యాం రాక్షసీ మిద మబ్రవీత్. ౩౨

టిక్క|| తతః=అటుపిమ్మట; పరమదుర్ధ
మః=ఎంతమాత్రము ఎదిరింపఁగూడన
ట్టి; రాక్షసాధిపః=రాక్షసులకుఁబ్రభుం
డైన; రావణః=రావణుఁడు; సీతా
యాం=సీతాదేవి; ఉపశ్యత్స్వంత్యాం=
వినుచుండఁగా; రాక్షసీం=రాక్షస
స్త్రీని గూచి; ఇదిం=ఈమాటను; అ

బ్రవీత్=చెప్పెను.

అంతఁబరమదుర్ధముండగు రా
క్షసరాజుఁడు రావణుఁడు, సీతాదేవి
నుచుండ, సమీపంబుననున్ననొకరాక్ష
సినిజూచి, యిట్లుచెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

రాక్షసం క్రూరకర్మాణం విద్యుజ్జిహ్వం త్వ మానయ

యేన తద్రాఘవశిర స్సంగ్రామా త్వయ మాహృతమ్. ౩౩

టిక్క|| యేన=ఎవ్వనిచేత; సంగ్రా
మాత్=యుద్ధముననుండి; స్వయం=
తానె; తత్=ఆ; రాఘవశిరః=రామ

నితల; ఆహృతం=తేబడినదో; తం(అ
ధ్యాహృతము)=అట్టి; క్రూరకర్మా
ణం=క్రూరములయినకార్యములుగల;

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౩౧

రాక్షసం = రాక్షసుడైన ; విద్యజ్ఞానము. అని, రావణుడు , రాక్షసి
హృది. విద్యజ్ఞానము; త్వం = నీవు; ఆ తోచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
నయ-తోడ్పాటు-నరమ్ము.

యౌధరంగంబుననుండి , రాముని ముఁగడగురాక్షసుడు” అనుటచే, నీ
శిరస్సిచ్చుటకే చెచ్చిన క్రూరకముకం తాదేవీ, నమ్మవలదనిచెప్పినట్లు, సూ
డగు రాక్షసునివిద్యజ్ఞానము దోడ్పాటించిపంపిడినది.

రహస్యాథము. — “ కూరక

ముఁగడగురాక్షసుడు” అనుటచే, నీ
తాదేవీ, నమ్మవలదనిచెప్పినట్లు, సూ
చింపబడినది.

విద్యజ్ఞానము స్వతో గృహ్య తర స్తత్సత రాసనమ

[ప్రతాపం శిరసా కృత్వా రావణస్యాగ్రత స్థితః. ౩౧]

టీక|| తతః=అంత; విద్యజ్ఞానము= విద్యజ్ఞానము; సత రాసనం= విల్లు
తోఁగూడిన; తత్=ఆ; శిరః= తలను; శిర
గృహ్య (గృహీత్వా)=తీసికొని ; శిర
సా=తలచేత; ప్రతాపం=నమస్కార
రమును; కృత్వా = చేసిన; రావణ
స్య=రావణునియొక్క; అగ్రతః=ముం

దట; స్థితః=ఉన్నాడు.

అంత, విద్యజ్ఞానము, ఆరామ
శిరస్సునుధనుస్సునుదీసికొనివచ్చి, సా
స్థాంగముగనమస్కరించి, రావణుని
యెదుటనిలుచుండెను.

అని, తాత్పర్యము.

త మబ్రవి స్తతో రాజా రావణో రాక్షసం స్థితమ్

విద్యజ్ఞానం మహాదేహ్యం సమీపపరివర్తనమ్. ౪౦

టీక|| తతః=అంత; రాజా= రా
క్షసరాజుండగు; రావణః= రావణు
డు ; మహాదేహ్యం = పెద్దనాలుకగల
వాఁడును; సమీపపరివర్తనం = సమీ
పంబుననున్నవాఁడును; స్థితం=నిలుచు
న్నవాఁడునగు; రాక్షసం=రాక్షసుడైన

న; తం=ఆ; విద్యజ్ఞానం=విద్యజ్ఞానము
నిగూచి; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

అంత, రాక్షసరాజుండగురావణం
డు, పెద్దనాలుకగలదన సమీపంబునను
న్న విద్యజ్ఞానముంజూచి, యిట్లని, చె
ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము. ౫౧౩

స ౩౧

అగ్రతః కురు సీతాయా శ్రీఘ్రిం దాశరథే శ్శిరః
అవస్థాం పశ్యమాం భతుః కృపణా సాధు పశ్యతు. ౪౧

టీక॥ దాశరథే = రాముని యొక్క; గా; పశ్యతు = చూచుగాక.
శిరః = తలను; శ్రీఘ్రిం = శ్రీఘ్రిముగా; శ్రీఘ్రింబుననారామశిరస్సును, సీత
సీతాయాః = సీతయొక్క; అగ్రతః = ముందటనుంచుము; ఈదర్శిద్రురాలు,
ముందట; కురు = చేయుము. కృపణా = తనపెనిమిటికిఁ గడపటనెట్టియవస్థ వ
దర్శిద్రురాలగు సీత; భతుః = పెచ్చినదో చక్కఁగాఁజూచుగాక. అని,
నిమిటియొక్క; పశ్యమాం = కడపటిదైరావణుండు విద్యుజ్జిహ్వానితోఁ జెప్పె
న; అవస్థాం = అవస్థను; సాధు = చక్కఁను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్తంతు తద్రక్ష శ్శిరస్తప్త్రియదర్శనమ్
ఉప నిషిష్య సీతాయాః క్షిప్ర మంతరధీయత. ౪౨

టీక॥ తత్ = ఆ; రక్షః = విద్యుజ్జిధీయత = మఱుగు పడెను.
హ్వాదు; ఏవం = ఇట్లు; ఉక్తం = చెప్పబడినంతనే; తత్ = ఆ; సియదర్శనం = సంతోషకరంబగు చూచుటగల; ఆవిద్యుజ్జిహ్వాండు, రావణునిమా
శిరః = తలను; సీతాయాః = సీతయొటనుండి, చూపరులకుఁబ్రయోజుగల్గిం
క్క; ఉప = సమీపమునందు; నిషిష్య = చునట్టి యారామశిరంబును సీతాని
ఉంచి; క్షిప్రం = శ్రీఘ్రిముగా; అంతరధీయత = బోయెను. అని, తాత్పర్యము.

రావణశ్చాపి చిత్తేప భాస్వరం కామూకం మహత్
త్రిషు లోకేషు విభ్యాతం సీతా మిద మువాచ సః. ౪౩

టీక॥ సః = ఆ; రావణశ్చాపి = రావణుండును; త్రిషు = మూడైన; లోకే = కాశించుచున్నదియు; మహత్ = గొప్ప
మ = లోకములయందు; విభ్యాతం = దియునగు; కామూకం = ధనుస్సును;

చిత్తేప=ఈద్యైను. సీతాం=సీతాదే లం బ్రసిద్ధంబును దేజోవంతంబు నగు
పిసి; ఇదం=ఈమాటను; ఉవాచ=చె నామహాధనుస్సును, విద్యుజ్జిహ్వనిచేత
పెను. నుండితీసికొని, సీతాదేవింజూచి, యి
అంత, రావణుండు, ముల్లోకంబు ట్లనిచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇదంత తవ రామస్య కామూకం జ్యాసమాయుతమ్
ఇహ ప్రహస్తేనా నీతం హత్యా తం నిశిమానుషమ్. ౪౪

టీక|| తవ=నీయొక్క; రామస్య= తేలడినది.
రామునియొక్క; జ్యాసమాయుతం= మఱియుఁబ్రహస్తుండురాత్రికాలం
అల్లెత్రాటితోఁగూడిన; ఇదం = ఈ; బున, మనుష్యుండగు సీరామునివధించి,
కామూకంతు=ధనుస్సును; ప్రహస్తే యల్లెత్రాటితోఁగూడిన యతనిధనుస్సు
న=ప్రహస్తునిచేత; నిశి= రాత్రియం నుగూడనిచ్చటికిఁదెచ్చినాఁడు; ఇదిగో
దు; తం-ఆ; మానుషం=మనుష్యుని; హ చూడుము. అని, రావణుండు సీతాదే
త్యా=చంపి; ఇహ=ఇచ్చటికి; అనితం= వితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

స విద్యు జిహ్వేన సహేవ తచ్చిరో
ధనుశ్చ భూమా విసికీర్య రావణః
విదేహ రాజస్య సుతాం యశస్విసీం
తతో బ్రవీత్తాం భవ మే వశానుగా. ౪౫

టీక|| సః=ఆ; రావణః= రావణుఁ స్వీసీం=అధికమయినకీర్తిగల; తాం=
డు; విద్యుజిహ్వేనసహేవ (విద్యుజ్జి ఆ; విదేహ రాజస్య= జనకమహారాజు
హ్వేనసహేవ)= విద్యుజ్జిహ్వనితోఁ యొక్క; సుతాం = కొమార్తెయ
గూడన; తతో=ఆ; శిరో=తలను; ధను యినసీతాదేవినిగూచి; “మే=నాయొ
శ్చ=వింటి; భూమా= నేలయందు; క్క; వశానుగా= అధీనతననుసరించు
విసికీర్య=పడవై చి; తతః=అంత; యశ దానవు; భవ=అగుము. ” ఇతి(అధ్యా

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము. ౫౧౫

స ౩౨

<p>హృతము) - అని; అబ్రవీత్ - చెప్పెను. ఆరావణుండు, విద్యుజ్జహ్వండునుందానును, ఆరామునిశిరస్సునుధనుస్సునునేలంబదవైచి, యశస్సీవనియగు సీతాదేవింబాచి, “ఇంకనీవు నాయధీనురాలవగు” మని, చెప్పెను.</p> <p>అని, తాత్పర్యము.</p> <p>రహస్యాథకము. — మేం లక్ష్మీదేవీ! అవశానుగా, అ = విష్ణుదేవునియొక్క, వశానుగా = అధీనతనను సరించు</p>	<p>దానవు; భవ = అగుము. (శేషము, సమానము).</p> <p>లక్ష్మీదేవీ! నీవునారాయణావతారరూపుండగురామునింజేరఁగలవు. అని, రావణుండుచెప్పెను.</p> <p>అని, తాత్పర్యము.</p> <p>ఇచ్చట, ఈభావమునకు పిరుద్ధములయినయంశంబులు, రావణునిచే నితరరాక్షసమోహనాథకమయి చెప్పఁబడినవిగాఁజెలియునది.</p>
---	---

ఇత్యావే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, ఏకత్రింశస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టాథకము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రీ
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండైకత్రింశస్సర్గఃటీక,
ముగిసినది.

(౨)

ద్వాత్రింశస్సర్గః ప్రారంభః.

సా సీతా తచ్చిగో దృష్ట్వా తచ్చ కామూక ముత్తమమ్
సుగ్రీవప్రీతిసంసర్గ మాఖ్యాతంచ హనూమతా. ౧
నయనే ముఖవణ్ణంచ భతుః ప్రత్యదృశం ముఖమ్
కేశాన్ కేశాంతదేశంచ తంచ చూడామణిం శుభమ్. ౨
ఏతై స్సర్వై రభిజ్ఞానై రభిజ్ఞాయ సుదుఃఖితా
విజగహేథ కై కయీం కోశంతీ కురరీయథా. ౩

టీక॥ అధః=అంతః;సాః=అస్సీతాః
 సీతాః=తత్=అశిరః=తలను ; త
 త్=అధః=త్రమం=త్రేణ్యమున ; కా
 ముః=అధః=ధనుస్సును ; హస్తామ
 తాః=హస్తమంతునచేతః ; అభ్యాతం=
 దెచ్చబడిన;స్మగ్రీవప్రిసంసగః=సు
 గ్రీవులతో స్నేహసంబంధమును ; దృ
 ష్టాః=చూచినయనె=కండ్లను; ముఖ
 తాః=ముఖములగురంగును;
 కేవలం=వెండ్రుకలను ; కేశాంతదే
 వ=కలలబాటమును;తం=ఆ; శుభం=
 సుందరమున;హదామణిచ ; చూ
 కామణి;దృష్ట్యా(అభ్యాసృతము)=
 చూచివ్రేలి=ఈ;అభిజ్ఞానై=గులుతు
 లచేతః;సవ్యై=అప్రభు సేతను;తత్=
 దాని;భావం=పెనుబుట్టుకొరః ము
 ఖేన(అభ్యాసృతము)= ముఖముతో;

సదృశం=సరియయిన;ముఖం= మొగ
 మునుగా;అభిజ్ఞాయ=తెలిసికొని ; ము
 దుఃఖితా= మిక్కిలియుదుఃఖమునొం
 దినదై;కురీయథా=లేడివలె; క్రోశం
 త్=అజుచు; కై కేయాం=కై కేయ
 యివిజగహా=నిందించెను.
 అంత,నాసీతానేవి, అశిరస్సునుఉ
 త్రమంబగువాధనుస్సునుంజూచి , హ
 సమంతుండుచెప్పిన రామసుగ్రీవుల స
 బ్బంబునుందలంచుకొని , అకండ్లనుఆ
 యుఖవణంబును , ఆవెండ్రుకలనుఆ
 నెత్తిపైఅచూడామణినింజూచి, యాగు
 టుతులచేసెదిరామునితలవలెనేయున్న
 పనితెలిసికొని , పరమదుఃఖితయయి,
 లేడియుంటా నుచ్చైస్సర్వరంబునకో
 దనంబుసేయుచు , కై కేయినిందిం
 చెను. అని,తాత్పర్యము.

స కామా భవ కై కేయి హతోఽయం కులనందనః
 కుల ముత్సాదితం సర్వం త్వయా కలహశీలయా. ౪

టీక॥ కై కేయి= కై కేయా ! అ
 యం=ఈ;కులనందనః = రాముడు;
 హతోఽయం=చంపబడినాడు. స కామా=
 కోకిలతోఁగూడినదానవు;భవ= అగు
 ము.కలహశీలయా = కలహస్వభావు
 రాలవగు;త్వయా=నిచేత ; కులం=ర

ఘవంశము;సవణం = అంతయు;ఉ
 త్సాదితం=చంపజేయబడినది.
 కై కేయా ! నీకోరికయిడేటి
 నది ; కులనందనుండగురాముండుహ
 తుండయ్యె ; కలహకారిణివగునీవు ,
 రఘవంశమునంతయు నాశమునొందిం

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౫౧౭

స ౩౨

చితివి ; ఇంకభరతాదులు నవశ్యము | అని,తాత్పర్యము.
మృతులగుదురు.

ఆర్యేణ కింతే కైకేయి కృతం రామేణ విప్రియమ్
యన్మయా చీరవసన స్త్వయా ప్రస్థాపితో వసమ్. ౫

టీక|| కైకేయి=కైకేయా!యతో=మేణ=రామునిచేత;లే=నీకు;కృతం= ఏకారణమువలన;త్వయా=నీచేత; రా చేయబడినది?
మః(అధ్యాహృతము)=రాముడు; మ కైకేయా!నీవు,రాముని, నారచీర
యా(సహ)=నాతోఁగూడ ; చీరవస లుకట్టుకొనవొసంగి,నాతోఁగూడనడవి
నః = నాచీరలువస్త్రములుగాఁగల కింబంపితివే; సవలోకప్రియకారియ
వాఁడై;వసం=అడవినిగూచి; ప్రస్థా గురాముండునీకట్టి యపకారమునేమి
పితః=పంపబడెనో;తతో (అధ్యాహృ గావించెనె? అని , సీతాదేవివిలపిం
తము)=అట్టి;విప్రియం=అపకారము; చెను. అని,తాత్పర్యము.
కిం=ఏమి;ఆర్యేణ=పూజ్యుడగు; రా

ఏవ ముక్తావృతు వై దేహీ వేపమానా తపస్వినీ
జగామ జగతీం బాలా భిన్నాతు కదళీ యథా. ౬

టీక|| తపస్వినీ= శోచనీయయు; జగామ=పొందెను.
బాలా=చిన్నదియునగు;వై దేహీ= సీ శోచనీయయుబాలయునగు సీతా
తాదేవి;ఏవం=ఇట్లు;ఉక్తావృతు= చెప్పి దేవి,యిట్లువిలపించి, దుఃఖభయంబుల
నంతనె;వేపమానా=వడంకుచు ; భి వలన,గడగడవడంకుచు, ఛేదించబడిన
న్నా=నజకంబడిన;కదళీయథాతు=అ యరఁటిచెట్టువలెనేలంబడెను.
రఁటిచెట్టువలెనె;జగతీం = భూమిని; అని,తాత్పర్యము.

సా మహనాత్మా త్వమాశ్వస్య ప్రతిభ్యవ దేతనామ్
తచ్చిర స్సముపాఘాయ విలలాపాయ తేషణా. ౭

టీక॥ ఆయ లేక్షణా = నిడుపులయి మూర్కొని; విలలాప = విలపించెను.
 నకండ్లుగల; సా = ఆసీతాదేవి; ము విశాలంబులగు కండ్లుగలయాసీతా
 హూతాత్ = స్వల్పకాలమువలన; స దేవి, యంతంగొంతవడికిఁ దేటి సం
 మాశ్వస్య = ఊటడిల్లి; చేతనాం = సంచించి, యారామశిరస్సును మూ
 జ్ఞును; ప్రతిలభ్యచ = పొందియు; తత్ = రొగ్గనియిట్లు విలపించెను.
 ల; శిశుః = తలను; సముపాఘాయ = అని, తాత్పర్యము.

హ హతాస్తి మహాబాహూ వీరవ్రత మనువ్రత
 ఇమాం తే పశ్యమావస్థాం గతాస్తి విధవా కృతా.

టీక॥ హ = అయ్యో! మహాబా తా = తెలిసికొన్నదానను; అస్తి = అయి
 హూ = గొప్పచేతులుగలవాఁడా! వీర తిని. విధవా = విధవను; కృతా = చేయఁబ
 వ్రతం = వీరవ్రతమును, శత్రువుంజంప డినాను.
 క వెనుదీయననువ్రతముననుట; అనువ్ర అయ్యో! మహాబాహుఁడా! వీరవ్ర
 తం = అనుసరించినవాఁడా! హతా = చం తమునవలంబించియున్నవాఁడా! హ
 పఁబడినదానను; అస్తి = అయితిని. తనైతిని ; నీమరణావస్థంబూడఁబ్రతికి
 తే = నీయొక్క; ఇమాం = ఈ; పశ్యమా యుంటినే; విధవనైతిని.
 వస్థాం = మరణసంబంధియగుదశను; గ అని, తాత్పర్యము.

ప్రథమం మరణం నార్యా భర్తౌ నైవగుణ్య ముచ్యతే
 సువృత్త సాధువృత్తాయా స్సంవృత్త స్త్వం మమాగ్రతః.

టీక॥ సువృత్త = మంచియాచారము గినదిగాననుట; ఉచ్యతే = చెప్పఁబడుచు
 గలరాముఁడా! ప్రథమం = మొదట; భ స్తుది. త్వం = నీవు; సాధువృత్తాయాః =
 తుః = పెనిమిటియొక్క; మరణం = చా మంచియాచారముగల; మమ = నాయొ
 వు; నార్యాః = స్త్రీయొక్క; వైగుణ్యం = క్క; అగ్రతః = ముందట; సువృత్తః = మృ
 దుగుణముగా, దుగుణమువలనగలి తిఁబొందినావు.

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౫౯౯

స ౩౨

సదాచారసంపన్నుండవగు రాముఁ ట్లుగూడలేదే ; సదాచార సంపన్నున
డా! ప్రీదోషంబున, భరణముందుమర గునాముండటనీవుమృతఁబొందితివే; దీ
ణంబునొందుననిచెప్పఁబడియున్నది; అ నీకేమికారణము? అని, తాత్పర్యము.

దుఃఖాద్దుఃఖం ప్రపన్నాయా మగ్నాయా శ్శోకసాగరే
యో హి మా ముద్యత స్త్రాతుం స్సోపి త్వం వినిపాతితః. ౧౦

టీక॥ మమ(అర్థాహృతము)= నే తఁపియిత్పించితిహి; సఁఅట్టిత్వ
ను; దుఃఖాల్=దుఃఖముననుండి ; దుః మపి=నీవును; వినిపాతితోహి=చంప
ఖం=దుఃఖమును; ప్రపన్నాయాఁ=పొం బడినావుగదా!
దినదాననై; శోకసాగరే=దుఃఖసము నేను, దుఃఖమునొందిదుఃఖముద్రం
ద్రమునందు; మగ్నాయాఁ= మునిగి బునమునింగియుండఁగా, నిట్టిసమయం
యుండఁగా; యే=ఎవ్వఁడవు; మాం = బున, నన్నుఁగాపాడవచ్చినట్టి నీవుగూడ
నన్ను; త్రాతుం=రక్షించుటకు ; ఉద్య హఁసుండవైతివే! అని, తాత్పర్యము.

సా శ్వశ్రూ మమ కాసల్య త్వయా పుత్రేణ రాఘవ
వత్సనేవ యథా ధేను ర్వివత్సా వత్సలా కృతా. ౧౧

టీక॥ రాఘవ=రాముఁడా! మమ= దిగా; కృతా=చేయఁబడినది.
నాయొక్క; శ్వశ్రూఁ= అత్తయ్యి రాముఁడా! నాయత్తకొసల్య ,
న; సా=ఆ; కాసల్య=కొసల్య; వత్స దూడయందెఱపేమగల యావుదూడ
లా = దూడయందుఱపేమగల ; ధేను మృతఁబొందుటవలన మహా దుఃఖంబు
యథా= అపువలె; హతేన(అర్థా వొందునట్లు , పుత్రుండవునీవుమృతి
హృతము)=చంపఁబడిన; పుత్రేణ=కొ బొందుటవలన, బరమదుఃఖంబునొం
డకవయిన; త్వయా=నీచేత ; వత్సనే దునట్లు, గావింపఁబడినది.
కు=దూడచేతవలె; వివత్సా= చిడ్డలేని అని, తాత్పర్యము.

అదిష్టం దీఘా మాయస్తే యై రచింత్యపరాక్రమ

అన్యతం వచనం తేషా మల్పాయు రసి రాఘవ. ౧౨

టీక॥ అచింత్యపరాక్రమ = ఎన్న
రానిపరాక్రమముగల ; రాఘవ =
రాముడా! యైః = యెవ్వరిచేత ; అపరిమేయంబగుపరాక్రమముగల
తే=నీకు; దీఘం=దీఘమయిన; ఆ రాముడా! మన్నునీవు, బహుకాల
యైః=అయియున్న; ఆదిప్తం=చెప్పబడి ముజీవింతువనిచెప్పిన, జ్యోతిషేకులమా
నదో; తేషాం=వారలయొక్క ; వచ టియిప్పుడనశ్యమయినది ; నీవల్పాయు
నం=మాట ; అన్యతం=దబ్బుట. అ పుండవయితివి. అని, తాత్పర్యము.

అథవా సశ్యతి ప్రజ్ఞా ప్రాజ్ఞస్యాపి సత స్తవ

పచ త్యేవం యథా కాలో ధూతానాం ప్రభవో హ్యయమ్. ౧౩

టీక॥ అథవా=అటుకాదేని; కాలః= కాలము; యథా=ఎట్లు; ఏనం= ఈ
న్ను; పచతి=పాకమునొందించునో; త ముగానుండుటంజేసి, అదియెజ్యోతిశ్శా
థా(అధ్యాహృతము)=అట్లు ; తవ= ప్ర్రమునందుంబుండితులయినవారును ,
నీవిషయమునందు; ప్రాజ్ఞ స్యాపి=పం నీవిషయము, బుద్ధిభింశమునొందు
డితుండైనను; సతః=సత్యమనికీ; ప్ర నట్లుగావించియుండును; కాలమునను
జ్ఞా=బుద్ధి; శ్యతి=సంభించును. అయం = స్తభూతంబులకును గారణంబుగదా!
ఈకాలము; ధూతానాం=ప్రాణులకు; అదియేమిచేసిననుజేయవచ్చును.
ప్రభవోహి=కారణముగదా! అని, తాత్పర్యము.

అదృష్టం మృత్యు మాపన్నః కస్తా త్వం నయశాస్త్రవిత్
వ్యసనానా ముపాయజ్ఞః కుశలోహ్యసి వజ్రనే. ౧౪

టీక॥ నయశాస్త్రవిత్ = నీతిశా
స్త్రము దెలిసిన; త్వం=నీవు; కస్తాత్ = ఎందువలన; అదృష్టం = తెలియనట్లు
గా; మృత్యుం=మరణమును; ఆపన్నః=

పాందినావుఁడపాయజ్ఞఁ= ఉపాయం
బులఁదెలిసిననీవు ; వ్యసనానాం=కష్ట
ములయొక్కఁ;వజ్ర=నేపొంగొట్టుకొను
టయందు;కుశలః= సమర్థుండవు ; అ
సిహి=అగుదువుగాదా!

నీవు సమస్తోపాయంబులు దెలిసిన
వాడవు ! నీతిశాస్త్రజ్ఞుండవు;ఎట్టియ
పాయంబుల నేని, తొలఁగించుకొనసమ
ర్థుండవే;ఈవిధంబున, నేమటుపాటున
నెట్లుహతుండవైతివి?అని, తాత్పర్యము

తథా త్వం సంపరివృజ్య రాద్రయా తిన్మశంసయా

కాశరాత్ర్యా మయాఽచ్చిద్య హృతః కమలలోచన. ౧౫

టిక||కమలలోచన= తామరపూలు
వంటికండ్లుగలరాముడా ! మయా=
నాచేతః త్వం=నీవు;రాద్రయా= భ
యంకరయును; అతిన్మశంసయా=మి
క్కిలియుఁగూరుతానగు ; కాశరా
త్ర్యా=కాశరాత్రచేత ; ఆచ్చిద్య=
బలాతగ్గరించి;హృతః= అపహరింపఁ

బడివావు.
తామరపూలవంటి కండ్లుగల రా
ముడా! నేనువిశవసుగావలసినదానను
గావున, నానిమిత్తమయి, భయంకరా
కారయంత్రహరియునగు కాశరాత్ర
నిన్నుహరించియుండును.
అని, తాత్పర్యము.

ఉపశేషే సహదాహూ మాం విహాయ తపస్విసేమ

ప్రియామివ సమాశ్రిత్య సృథీచం పురుషవక్తభ. ౧౬

టిక|| పురుషవక్తభ=పురుషశ్రేష్ఠుల
డవును; సహదాహూ= సెదనచేతులు
గలవాడవునగు రాముడా! తపస్వి
సేమ=శోచనీయునగు; మాం=నన్ను; వి
హాయ=విడిచి; సృథీచం=ఘూమిని;ప్రి
యామివ= ప్రయురాలినవలె; సమా
శ్రిత్య=కత్తుగలిచుకొని; ఉపశేషే=

పరుండియున్నావు.
సహదాహుండవుపురుషశ్రేష్ఠుండ
వునగురాముడా! చిహ్నలేనిదానను
న్నువిడిచి ఘూమినింబ్రయురాలంబో
లె గత్తుగలిచుకొని పరు య
అని, తాత్పర్యము.

అర్చితం సతతం యత్త ద్గంధమాలైశ్చ మయా తవ
ఇదం తే మత్ప్రియం వీర ధనుః కాంచనభూషణమ్. ౧౭

టీక॥ వీర=పరాక్రమశాలివగురాముడా! యత్=ఏది; మయాసహ=నాతోఁగూడ; తవ(త్వయా)=నీచేత; గంధమాలైశ్చ=గంధములచేతనుబువ్వములచేతను; అర్చితం= పూజింపఁబడినదో; తత్=అట్టి; మత్ప్రియం=నాకుఁబ్రിയంబును; కాంచనభూషణం=బంగారమలంకారముగాఁ గలదియున	గు; ధనుః=విల్లు; ఇదం=ఇట్టిది; కాతం(అధ్యాహృతము)=అయినది. పరాక్రమశాలివగురాముడా! నీచేతనునాచేతనుంఁగూడ గంధమాల్యంబులభక్తిమెయింబూజింపఁ బడుచుండిన, నాకుఁబ్రിയంబును గాంచనాలంకృతంబునగుధనుస్సు, ఇప్పడిట్లయినచే! అని, తాత్పర్యము.
---	--

పితౄదశరథేన త్వం శ్వశురేణ మమా నఘ
సర్వైశ్చ పితౄభి స్సాధకం నూనం స్వగే సమాగతః. ౧౮

టీక॥ అనఘ=పాపరహితుండవగురాముడా! త్వం=నీవు; స్వగే=స్వగమునందు; మమ=నాయొక్క; శ్వశురేణ=మామయ్యను ; పితౄ=తండ్రియునగు; దశరథేన దశరథమహారాజుతోను; పితౄండులతో; సర్వైశ్చసాధకం=వఱియోనుం గూడ; సమాగతః=చేరితివి. నూనం=నిశ్చయము.	పాపరహితుండవగు రాముడా నీవు, స్వగంబున, నామామయ్యునితండ్రియునగుదశరథమహారాజుతోను, ఇంకనునీతాతలు మొదలగునందఱి పితరులతోనుంజేరియున్నావు; ఇదినిశ్చయము. అని, తాత్పర్యము.
--	---

దివి నక్షత్రధూత స్త్వం మహతఃకృతాం ప్రియమ్
పుణ్యం రాజహింసం త్వ మాత్మన స్సముపేక్షసే. ౧౯

టీక॥ త్వం=నీవు ; దివి=స్వగమునందు; నక్షత్రధూతః=నక్షత్రరూపుఁ

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. శ్లో॥

స ౩౨

డవై; త్వం=నీవు; మహాత్మ-మహాకృ
తాం(మహాకృతాం)=గొప్పకా
ర్యములజేయునట్టివారలకు; ప్రియం=
సంతోషకరంబును; పుణ్యం= పవిత్రము
నగు; ఆత్మనః=నీయొక్క; రాజహింస
శం=రాజహింసలవంశమును; సముపేక్ష
సే=చూచుచుందువు.

నీవు, స్వగళంబునవిమాన గతుండ
వై, ఇంతకుమున్నె స్వగళమునొంది
నవారలునుగొప్పకార్యములుసేయువా
రికెఁబియులునగునీవంశంబునం బుట్టిన,
యిట్వొక్కపుమున్నగుపుణ్య పురుషులం
బూచుచుందువు. అని, తాత్పర్యము.

కిం మాం న పేక్షసే రాజః కిం మాం న ప్రతిభాషసే

బాలాం బాల్యేన సంపాప్తాం భార్యాం మాం సహచారిణీమ్. ౨౦

టీక॥ రాజః = రాముఁడా! బా
లాం=చిన్నదానను; బాల్యేన=చిన్న
తనముచేతనె; సంపాప్తాం=పొందఁబ
డినదానను; భార్యాం=భార్యను; సహ
చారిణీం = కూడనుండు దాననగు;
మాం=నన్ను; మాం=నన్ను; కిం = ఎం
దుకు; నప్రేక్షసే=చూడవు? మాం= న
న్నుఁగూచి; కిం=ఎందుకు; నప్రతిభా
షసే=మాటలాడవు?

రాముఁడా! చిన్నదానను జిన్నత
నంబుననుండియేసియొద్దకు వచ్చినదాన
నుభార్యను నిన్నువిడువకనీతోఁగూడను
న్నదానను, అట్టి నేను, ఇట్లు, పెనువ
గలం బొందియుండఁగా, నన్నేలక
న్నెత్తిచూడవు? నాతో నేలమాట
లాడవు?

అని, తాత్పర్యము.

సంశ్రుతం గృహ్లాతా పాణిం చరిష్యామీతి యత్త్వయా

స్మరత స్తమకాతుశ్చ నయ మామపి దుఃఖితామ్. ౨౧

టీక॥ కాకుత్స్థ=రాముఁడా! మ
మ=నాయొక్క; పాణిం=హస్తమును;
గృహ్లాతా=గ్రహించునట్టి; త్వయా=

నీచేత; (సహ) చరిష్యామీతి=కూడ
నుండెదనని; యత్=ఏది; సంశ్రుతం=
ప్రతిజ్ఞచేయఁబడినదో; తత్=దాని;

స్థానం = తలంపుము. దుఃఖితాం = దుఃఖి
నొందిన; మామపి = నగ్నగూడ;
నాచ = లోకానిపొమ్ము.

రాముడా! నిపు వివాహంబున, నా
హస్తంబుగ్రహించుచువుడు, నాలోకా

డనుండెదనని ప్రతిజ్ఞ చేసితివే ; దానిని
ప్పుడుజ్ఞ పిక్షించెచ్చుకొనుము; దుఃఖితన
గునన్నునుదీసికొనిపొమ్ము.

అని, తాత్పర్యము.

కస్తాన్తా మపహాయ త్వం గతో గతిమతాం వర

అస్తా ల్లోకా దముం లోకం త్యక్త్వా మా మపి దుఃఖితామ్. ౨౨

టీక|| గతిమతాం = మంచిగతిగల
వారలలో ; వరండు త్రముండవగురా
ముడా! త్వం = నీవు; త్వం (అధ్యాహు
తము) = నిన్ను; త్యక్త్వా = విడిచి; దుఃఖి
తాం = దుఃఖమునొందిన; మామపి = న
న్నునుగూడ , మిక్కిలియుపయురాల
ననుట; మాం = నన్ను; అపహాయ = విడి
చి; కస్తాన్తా = ఎందువలన; అస్తాత్ = ఈ;
లోకాత్ = లోకముననుండి; అముం =

ఈ; లోకం = లోకమును; గతం = పొంది
నావు;

ఉత్తమగతిగలవారలలోను త్రముం
డవగురాముడా! నిన్ను విడిచియుండు
టచేఁబరమదుఃఖితనై యున్న పరమప్రి
యనగునన్నును, ఎట్లు విడిచి, యీలోకం
బుననుండి, పరలోకంబునకుఁబోతివి.

అని, తాత్పర్యము.

కల్యాణై రుచితం యత్త శ్చరీర్యక్తం మనైవ తు

క్రవ్యాదై స్త చ్చరీరం థే నూనం విపరీకృష్యతే. ౨౩

టీక|| కల్యాణై = మంగళపదార్థా
ములచేత; ఉచితం = తగియున్న ; య
త్తత్ = ఏదేహము; మనైవ తు = నా
చేతనె; పరిష్కృతం = కవుంగిలింపఁబడి
నదో; తత్ = అట్టి; తే = నీయొక్క; శ
రీరం = దేహము; క్రవ్యాదై = క్రూర

మృగములచేత; విపరీకృష్యతే = ఈడ్వం
బుచున్నది. నూనం = నిశ్చయము.

నేను మున్నుమంగళద్రవ్యంబులగు
చందనాదులతో నలంకరించి యేళరీ
రమునుగవుంగిలింపుచుంటినో, అ
ట్టినిశరీరమిప్పుడు నక్కలు మొదలగు

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౫౨౫

స ౩౨

వానిచేనాకషిణంపఁబడుచున్నది! అని, తాత్పర్యము.

అగ్నిష్టోమాదిభి ర్యజ్ఞై రిశవా నాస్తవక్షత్రైః

అగ్నిహోత్రేణ సంస్కారం కేన త్వంహి నలస్సగ్నః. ౨౪

టీక కేవలమందుచేత; త్వంహి =	రిమును; నలస్సగ్నః = పొందవు?
సీమత్రము; ఆస్తవక్షత్రైః = చాలిన	పూణకదములతో నగ్నిష్టోదిమా
దక్షిణలుగల; అగ్నిష్టోమాదిభిః = అగ్ని	యాగంబలుగావించి యాగియంబగున
ష్టోమము మొదగాఁగల; యజ్ఞైః =	గ్నిహోత్రంబుచే సంస్కారంబునొందఁ
యాగములచేత; ఇప్తవాన్ = యజించి	దగిననీవు; ఇట్లు, ఏయాగంబున నేనుగ
నవాండవై; అగ్నిహోత్రేణ = యాగ	మునైవ్యర్థముగా మృతినొందుటకే
యాగ్నిచేత; సంస్కారం = సంస్కా	మికారణము? అని, తాత్పర్యము.

ప్రవ్రజ్యా ముపపన్నానాం త్రయానాం మేక మాగతమ్

పరిప్రత్యతి కౌసల్యా లక్ష్మణం శోకలాంసా. ౨౫

టీక ప్రవ్రజ్యం = ప్రవాసము	ప్రవాసమునొందినమువ్వురిలోను,
ను; ఉపపన్నానాం = పొందిన; త్రయా	లక్ష్మణుండొక్కఁడెవచ్చుటంబుచి,
నాం = మువ్వురిలో; ఆగతం = వచ్చిన;	కౌసల్యాదేవి, పరిమదుఃఖితయ్యి, ల
ఏకం = ఒక్కఁడయిన; లక్ష్మణం = ల	క్ష్మణుని, “సీతాగాన లెక్కఁడ?” అ
క్ష్మణుని; కౌసల్యా = కౌసల్య;	అనియుగఁగలదు.
లసా = దుఃఖముననతిచపలయ్యి; పరి	అని, తాత్పర్యము.
ప్రత్యతి = అడుగఁగలదు.	

స తస్యాః పరిపృచ్ఛంత్యా వధం మిత్రబలస్య తే

తవ చాఖ్యా స్యతే నూనం నిశాయాం రాక్షసై ర్వధమ్. ౨౬

ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము:

స ౩౨

టీక॥ సః=అలక్ష్మణుడు ; పరిపూర్ణతే=చైత్యగలడు . నూనం = నిశ్చయము.
 గృహస్థాః=అడుగుడున్న;తస్యాః=ఆ
 కౌసల్యాదేవికి;నిశాయం=రాత్రియం అలక్ష్మణుడు, అట్లడుగుడున్నకౌ
 దు;గాక్షయైః=రాత్రిసులచేత; తే=నీ సల్యాదేవికి, రాత్రికాలంబునరాత్రిసు
 యొక్క;బ్రహ్మలక్ష్మ= మిత్రవైత్యము లువచ్చినిన్నునుసీమిత్రవైత్యంబునువధిం
 యొక్క;వధం=చంపుటను;తవ=నీయొ చిపోయిరనిచెప్పగలడు.
 క్క;వధంచ=చంపుటను ; ఆఖ్యాస్య అని,తాత్పర్యము.

సాత్వాం సుప్తం హతంశ్రుత్వా మాంచ రక్షో గృహంగతామ్
 హృదయేన విశీణేన స భవిష్యతి రాఘవ. ౨౭

టీక॥ రాఘవ=రాముడా! సా= తో; సభవిష్యతి=జీవింపజాలదు,
 ఆకౌసల్య;సుప్తం= నిదురించినవాడ రాముడా! ఆకౌసల్యాదేవి, నీవు
 వును; హతం= చంపబడినవాడవున నిదురించియుండునప్పుడుహతుండవగు
 గు;త్వాం=నిన్నును;రక్షోగృహం=రా టను నేనురాత్రిసగృహంబునం జిక్కి
 తునగృహమును; గతాం = పొందిన; యుండుటనువిని, హృదయంబుపగిలి ,
 మాంచ=నన్నును; శ్రుత్వా=విని ; వి మృతించును; ఎంతమాత్రముజీవిం
 దీణేన=పగిలిన; హృదయేన=గుండె జాలదు. అని,తాత్పర్యము.

మమ హేతో రనార్యాయా హ్యరహాః పార్థివాత్తజః
 రామ స్సాగర ముత్తీర్య సత్త్వవాక్ గోష్పదే హతః. ౨౮

టీక॥ అనార్యాయాః= దుష్టురాల డునగు; రామః = రాముడు; సాగ
 నగు; మమ హేతోః=నానిమి త్రమయి; రం=సముద్రమును; ఉత్తీర్య=దాటి;
 అనహాః= ఇట్టివధమునకుడగనివా గోష్పదే= గోవుయొక్క-పాదమంతటి
 డును; పార్థివాత్తజః= రాచకొమ స్థలమునందు;హతః=చంపబడినాడు.
 రుండును; సత్త్వవాక్= బలవంతుం దుష్టురాలనగునానిమి త్రమయి ,

యిట్టిదుష్టవధంబునకుఁ దగసివాఁడును సులసందఱంజరిపి , అల్పుండునుదుఃఖ
మహాబలశాలియు రాజపుత్రుండునగు బుండునగు, ప్రహస్తునిచేఁజచ్చినాఁడు.
రాముండు , ఖరాదిభయంకర రాక్ష అని, తాత్పర్యము.

అహం దాశరథి నోఢా మోహ త్వ కులపాంసనీ
ఆర్యపుత్రస్య రామస్య భార్య మృత్యు రజాయత. ౨౯

టీక॥ దాశరథి = రామునిచేత; త్వ = మరణముగలిగించునది; అజాయ
త్వకులపాంసనీ = తనకులమునుశెఱపు త = అయినది.
నట్టిఃఅహం = నేను; మోహతే = అజ్ఞా రాముండు; తనకులమునకునాశం
నమువలన; ఊఢా = వివాహముచేసికొ బుగల్గించుదాననని యెఱుంగకయజ్ఞా
నఁబడినాను. ఆర్యపుత్రస్య = పూజ్యు సంబున , నన్నువివాహమాడెను; అ
డగుదాశరథినికొడుకైన; రామస్య = ట్లురామునకు, భార్యయెమ్మత్యువయ్యె
రామునికి ; భార్య = పెండ్లామె; మృ ను. అని, తాత్పర్యము.

నూన మన్యాం మయా జాతిం వారితం దాన ము త్తమమ్
యాహ మజ్యే హ శోచామి భార్య సర్వాతిథి రపి. ౩౦

టీక॥ యా = ఏ; అహం = నేను ; న వారితం = అడ్డుగించఁబడినది.
వాతిథి = అందఱునుఅతఁడులు గాఁగ నేనుబూర్వజన్మంబున, నెవ్వరో
లరామునియొక్క; భార్యపి = భార్య కన్యాదానముసేయఁదలఁచిఉన్నాడు ,
నయినను; అద్య = ఇప్పుడు; ఇహ = ఈవి దానికి విఘ్నముగావించియుంచును ;
షయమయి; శోచామి = దుఃఖించుచు కావున నె, ఇట్టిపరమధర్మాత్ముండగు
న్నానో; తయా (అధ్యాహృతము) = రామునకుభార్యనయ్యె, సీభోగకాలం
అట్టిమయా = నాచేత; అన్యాం = ఇతరమ బుననీట్లురామవిరహంబనొంది , దుః
యిన; జాతిం = జన్మమునందు; తుత్తమం = ఖించుచున్నాను.
శ్రేష్ఠమయిన; దానం = కన్యాదానము; అని, తాత్పర్యము.

ప్రతివదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౩౨

సాధు పాతయ మాం ష్ట్రపం రామస్యో పరి రావణ
సమానయ పతిం పత్న్యా కురు కల్యాణ ముత్తమమ్. ౩౧

టీక॥ రావణ=రావణుడా ; ష్ట్ర	మంగళమును; కురు=చేయుము.
[పం=శీఘ్రముగా; మాం=నన్ను; రామ	రావణుడా! ఇంక శీఘ్రంబున , న
స్య=రామునియొక్క ; ఉపరి=మీదు	న్నను, రామునిపైఁబడవేయుము ; ఇ
గా; సాధు=చక్క-గా; పాతయ=ప	ట్లు , దంపతుల , నొక్కటిగాఁజే
డవేయుము. పతిం=పెండ్లిని ; ప	చిత్, యుత్తమంబగుమంగళముగావిం
త్న్యా=భార్యతో; సమానయ=చేర్చు	పుము. అని, తాత్పర్యము.
ము. ఉత్తమం. శ్రేష్ఠమయిన; కల్యాణం=	

శిరసామే శిరశ్చస్య కాయం కాయేన యోజయ
రావణా ను గమిష్యామి గతిం భర్తా మహాత్మనః. ౩౨

టీక॥ రావణ=రావణుడా! అస్య=	మి=వెంబడించెదను.
శిరః=తలతో; మే=నాయొక్క;	రావణుడా ! రాముని శిరస్సు
శిరశ్చ=తలను; కాయేన=దేహముతో;	తోనాశిరస్సును అతని దేహముతోనా చే
కాయం=దేహమును; యోజయ=చే	హమును జేపుము; మహాత్ముండగు పె
పుము. మహాత్మనిఁ= పూజ్యమయి	నిమిటితోననుగమనంబు గావించెదను.
నన్యభావముగల; భర్తా= పెండ్లి	అని, సీతాదేవి విలపించెను.
యొక్క; గతిం=పోకను; అనుగమిష్యా	అని, తాత్పర్యము.

ఇతి సా దుఃఖ సంశస్తా విలలా పాయతేక్షణా
భర్తా స్థిరో ధను ప్రత్ర సమీక్ష్యచ పునఃపునః. ౩౩

టీక॥ ఇతి=ఇట్లు ; ఆయతేక్షణా=	టియొక్క; శిరః=తలను; ధనుః = విల్లు
సమీ పులయింపఁబడుగల; సా=అసీతా	ను; పునఃపునశ్చ=మాటిమాటికినీ; సమీ
దేవి; త్ర=అచ్చట; భర్తా= పెండ్లి	క్ష్య=చూచి; దుఃఖసంశస్తా=దుఃఖముచే

మిక్కిలియుం దపించజేయఁ బడినదై;
విలలాపవిలపించెను.

ఇట్లు, వికారింబగుకండ్లుగల యానీ

తాదేవి, పెరిమిటిశిరస్సును భనుస్సునుం
జూచి, పరమదుఃఖితయై, విలపిం
చినది. అని, తాత్పర్యము.

ఏవం లాలప్య మానాయాం సీతాయాం తత్ర రాక్షసః

అభిచక్రామ భతాః ర వనీకన్థః కృతాంజలిః. ౩౪

టీక|| తత్ర=అచ్చట; ఏవం = ఇ
ట్లు; సీతాయాం=సీతాదేవి; లాలప్య
మానాయాం = మిక్కిలియువిలపించు
చుండగా; అనీకన్థః=ద్వారపాలకుఁడ
గు; రాక్షసః = రాక్షసుఁడు; కృతాం
జలిః = చేయఁబడినచేమీడ్పుగలవాఁ

డై; భతాః=ప్రభువున; అభిచక్రా
మ=పొందెను.
అప్యస, సీతాదేవియట్లులింపఁబ
డుండగా, ద్వారపాలకుఁడగురాక్ష
సుఁడు, చేమీడ్పుగించి, రాక్షసు
వాఁడగువచ్చెను. అని, తాత్పర్యము.

విజయ స్వాద్యై పుత్రేతి సోభిష్యా ప్రసాద్య చ

న్యవేదయ వసుప్రాప్తం ప్రహస్తం పహీనపటమ్. ౩౫

టీక|| సో=ఆరాక్షసుఁడు; అర్యభు
త్ర=రావణుడా! విజయస్వ=విజయము
నొందుము" ఇతి=అని; ఉక్త్వా(అర్థా
హృతము)-చెప్పి; అభివాద్య=వమస్క
రించి ; ప్రసాద్యచ = సంతోషపఱచి
యి; అనుప్రాప్తం=వచ్చిన; పహీ
నపటం= సేనానాయకుఁడగు; ప్రహ

స్తం=ప్రహస్తున; న్యవేదయతే = విన్న
వించెను,
అంత, నారాక్షసుండు "విజయము
" యనినవమస్కరించి, విజయంబు
గా, సేనానాయకుఁడగుప్రహస్తుండు
వచ్చియున్నాడనిచెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

అమాత్యై స్సహిత స్మరై వ్యః ప్రహస్త స్సముపథిః

తేన దర్శనకామేన వయం ప్రఫాపితాః ప్రభో. ౩౬

టీక॥ ప్రభో = నాయకుండవగు రాజు
 ణుడా! ప్రహస్తు = ప్రహస్తుడు ; అ
 మాత్ర్యే = మంత్రులతో; సర్వై = అం
 దతితో; సహితం = కూడినవాడై; సము
 పస్థితం = వచ్చినాడు. దశకనకామేన =
 దశకనమునుగోరునట్టి; తేన = ఆప్రహ
 స్తునిచేత ; వయం = మేము ; ప్రస్థాపి

తాః = సంపదించినాము.

రాక్షస రాజుండవగు రావణుం
 డా ! ప్రహస్తుడుమంత్రులనందఱు
 గూడి, వచ్చియున్నాడు; అతడుమీద
 శకనంబుగోరి నన్నుబంపినాడు.
 అని, తాత్పర్యము.

నూన మస్తి మహారాజ రాజభావా స్థ మ్యాత్మ

కించి దాత్యయికం కార్యం తేషాం త్వం దర్శనం కురు. ౩౧

టీక॥ మహారాజ = మహారాజా!
 రాజభావాత్ = రాజగుట వలన ;
 త్తమాన్వితం = తీవ్రతతోగూడిన ; కిం
 చిత్ = కొంచెము ; ఆత్యయికం = కష్ట
 మయిన; కార్యం = పని; అస్తి = కలదు.
 నూనం = నిశ్చయము . త్వం = నీవు; తే
 షాం = వారలయొక్క; దశకనం = చూ
 చుటను; కురు = చేయుము.

మహారాజుండవగు రావణుండా !
 గొప్పకార్యమొకటియున్నది; అదియి
 ప్పుడెచేయదగినదైనను, మీయాజ్ఞకొ
 ఱకుం గనిపెట్టియున్నారు; నీవువారల
 కు దర్శనంబొసంగుము. అని, యారా
 త్తసుండు రావణునకుంజెప్పెను.
 అని, తాత్పర్యము.

ఏత చ్చుత్వా దశగ్రీవో రాక్షసప్రతివేదితమ్

అశోకవనికాం త్యక్త్వా మంత్రినాం దర్శనం యయా. ౩౨

టీక॥ దశగ్రీవః = రావణుడు ; ఏత
 త్ = ఈ; రాక్షసప్రతివేదితం = రాక్ష
 సులచేతజెప్పబడినమాటను; శ్చుత్వా =
 విని; అశోకవనికాం = అశోకవనమును;

త్యక్త్వా = విడిచి; మంత్రినాం = మంత్రు
 లయొక్క; దశకనం = చూచుటను; య
 యా = పొందెను.
 రావణుండు, ఆ రాక్షసుండుజెప్పిన

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధ కాండము.

౫౩౧

స ౩౨

మాటనువిని , యశోకవనంబును విడి | అని, తాత్పర్యము.
చి, మంత్రులంజూడఁబోయెను.

సతు సర్వం సమర్థ్యేవ మంత్రిభిః కృత్య మాత్మనః
సభాం ప్రవిశ్య విదధే విదిత్వా రామవిక్రమమ్. ౩౯

టీక|| సతు=ఆరావణుండును; రామ ధే=చేసెను.
విక్రమం=రామునిపరాక్రమమును; విది అరావణుండు, రామపరాక్రమం
త్వా=తెలిసికొని; సభాం= సభను; బుఁదెలిసికొని, సభంబువేళించి, మం
ప్రవిశ్య=చొచ్చి; మంత్రిభిః=మంత్రు త్ప్రతిఁజక్కఁగా నాలోచించి, నిశ్చ
లతో; సమర్థ్యైవ= నిశ్చయించియె; యించి, కార్యమునంతయుఁ గావించె
ఆత్మనః=తనయొక్క; కృత్యం= కా ను. అని, తాత్పర్యము.
ర్యమును; సర్వం=అంతయును ; విద

అంతర్ధానంతు త చ్చీవం తచ్చ కామూక ముత్తమమ్
జగామ రావణస్త్వేవ నిర్యాణసమనంతరమ్. ౪౦

రావణస్య=రావణునియొక్క; ని పొందెను.
నిర్యాణసమనంతరమేవ = పోవుటకుఁ రావణుండుపోయినంతనె, ఆరా
బిమ్మటనె; తత్=ఆ; శీవం = తల ముసితలయును అధనుస్సును , అంత
యును; తత్=ఆ; ఉత్తమం=శ్రేష్ఠమయి ధానంబునొందినది.
స; కామూకంచ=విల్లును; అంతర్ధా అని, తాత్పర్యము.
నంతు=మఱుంగుపాటును; జగామ =

రాక్షసేంద్రస్తు తై సాధకం మంత్రిభిః కీమవిక్రమైః
సమర్థయామాస తదా రామకార్యవినిశ్చయమ్. ౪౧

టీక|| తదా=అప్పుడు; రాక్షసేంద్రస్తు = రాక్షసరాజుండగు రావణుండు

ను; భీమప్రమైః = భయంకరమయిన
పరాక్రమముగల; తైః=ఆ; ముత్రిభి
స్సార్థం=మంత్రులతోఁగూడ; రామ
కార్యవిశ్వయం= రామవిజయము
విజృంభణమునకు నిశ్చయమును; నమ
భయానాన=నిశ్చయించెను.

అప్పుడు, రాక్షసేశ్వరుడగు రా
వణుండు, భయంకర పరాక్రమముగ
మంత్రులతోఁగూడ నాలోచించి, రా
మునిగుఱించి చేయవలసిన కార్యము
ను నిశ్చయించెను. అని, తాత్పర్యము.

అవిదూరస్థితాన్ సర్వాన్ బలాధ్యక్షాన్ హితైషిణః
అబ్రవి తా-అసద్భక్తో రావణో రాక్షసాధిపః. ౪౨

టీక|| తా సద్భక్తః = అసద్భక్తులతోన చెప్పెను.

సావంశిక; రాక్షసాధిపః = రాక్షసు
రాజులకుఁ బుత్రులు; రావణః = రావ
ణుడు; అవిదూరస్థితాన్ = నమిషము
విదూరముననున్నవైన; హితైషిణః = మిత్రులగుఁడు; బలా
ధ్యక్షాన్ = సేనాధ్యక్షులను; స
ర్వాన్ = అందఱులను; అబ్రవీత్ =

వృత్త్య సమానుండును రాక్షసే
శ్వరుండునగు రావణుడు, తన సమీపం
బుననున్న తన మేలుగొర్రుఁబ్బి సేనాధ్య
క్షులంబులి, యిట్లని, చెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

శీఘ్రం ధేరినాచేన స్ఫుటకోణాహతేన మే

సమానయధ్వం సైన్యాం వక్తవ్యం న కారణమ్. ౪౩

టీక|| స్ఫుటకోణాహతేన = స్ఫుట
ముగా దండముచేఁగొట్టబడిన; ధేరినా
చేన = ధేరివ్వఁబడిన; శీఘ్రం = శీఘ్ర
ముగా; మే = నాయుని; సైన్యాని =
సైన్యములను; సమానయధ్వం = రావిం
పుడు; కారణంబు = కారణమును; నవ

క్తవ్యం = చెప్పఁబడఁగూడదు.
దృఢమయినదండముచేఁగొట్టఁబడిన
నా సైన్యముల నన్నింటిని రావింపుడు;
కారణమేమియుఁజెప్పవలదు. అని రా
వణుండు, సేనాధ్యక్షులతోఁజెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

తత స్తథేతి ప్రతిగృహ్య తద్వచో
బలాధిపాస్తే మహాదాత్తనో బలమ్
సమానయంత్రైవ సమాగమంచ తే
స్యవేయం భతకరి యుద్ధ కాంక్షిణి. ౪౪

టీక తతః=అంతః; తే=ఆ; బలాధి	చ్చటనుఃస్యవేదయంశ్చ=నెప్పిరియు.
పాః=సేనానాయకులు; స్తథేతి=అట్లే	అంతః, నాసేనానాయకులు, అట్లే
యని; తతో=ఆ; వచః=మఃటను; ప్రతిగృ	యని రావణునిమాటకియ్యకొని, తమవ
హ్య=అంగీకరించి; ఆత్మనః= తమయొ	శంబుననుండిన మహాసైన్యంబులరావిం
క్క; మహాత్=గొప్పదగు; బలం = సై	చిరి; అట్లు సైన్యంబులన్నియుసన్నద్ధము
న్యమును; సమానయంత్రైవ= రావిం	లయివచ్చియుండుటను, యుద్ధకామం
చిరియు. తే=ఆసేనానాయకులు; యు	డగురావణునకుంజెప్పిరి.
ద్ధకాంక్షిణి=యుద్ధమునుగోరునట్టి; భ	అని, తాత్పర్యము.
తకరి=రాజునందు; సమాగమం=వ	

ఇత్యాషేః, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, ద్వాత్రింశస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండద్వాత్రింశస్సర్గః
ముగిసినది.

అ.

త్రయస్త్రింశసకప్రారంభః.

సీతాంతు మోహితాం దృష్ట్వా సరమానామ రాక్షసీ
 ఆససాదా థ వై దేహీం ప్రియాం ప్రణయినీం సఖీమ్. ౧

టీక॥ అథ=అంత; సరమానామ=ససాద=చేరెను.
 సరమయనెడు; రాక్షసీ=రాక్షసస్త్రీ; అంత, విభీషణధార్యయగు సరమయ
 మోహితాం=మోహమునొందిన; సీ ను రాక్షసీ, సీతాదేవి మోహితయగు
 తాం=సీతను; దృష్ట్వా=చూచినంత టంబూచి, తనప్రియురాలును స్నేహిత
 నె; ప్రియాం=ప్రియురాలును; ప్రిణయి యును జెలిక తైయునగు సీతాదేవియొ
 నీం=స్నేహముగలదియు; సఖీం=చెలిక ద్దకుంబోయెను. అని, తాత్పర్యము.
 తైయునగు; వై దేహీం=సీతాదేవిని; ఆ

మోహితాం రాక్షసేంద్రేణ సీతాం పరమదుఃఖితామ్
 ఆశ్వాసయామాస తదా సరమా మృదుభాషిణీ. ౨

టీక॥ తదా=అప్పుడు; మృదుభాషి తాం=సీతాదేవిని; ఆశ్వాసయామా
 ణీ=మెత్తంగమాటలాడునట్టి; సర స=ఊటడించెను.
 మా=సరమ; రాక్షసేంద్రేణ=రాక్షసే సరమ, రాక్షసేశ్వరుండగు రావణ
 శ్వరుండగు రావణుంచేత; మోహి నిచేమోగపుచ్చుటచే పరమదుఃఖితయ
 తాం=మోహమునొందునట్లు చేయఁబ యియున్న సీతాదేవిని, మెత్తంగమాట
 డినదియు; పరమదుఃఖితాం=మిక్కిలి లసిట్లనియూటడించెను.
 యదుఃఖము నొందినదియునగు; సీ అని, తాత్పర్యము.

సాహిత్య కృతా మిత్రం సీతయా రక్ష్యమాణయా
 రక్షంతి రావణా దిష్టా సానుక్రోశా దృఢవ్రతా. ౩

టీక॥ తత్ర=అచ్చట; సానుక్రోశా=ద	స్నేహితురాలుగా; నృతాహి = చె
యతోఁగూడినదియు ; దృఢవ్రతా=దృ	యఁబడినదిగాదా!
ఢమైనవ్రతముగలదియునగు; సా=ఆసర	ఆసరము, దయగలదియు దృఢవ్రత
మ; రావణాదిప్రా=రావణునిచేనాడ్డా	యఁగావున, రావణజ్ఞుడే, సీతాదేవి
వింపఁబడినదై; రక్షంతీ=రక్షించుచు;	సరక్షించుచు, నాసీతాదేవి గుణంబు
రక్ష్యమాణయా=రక్షింపఁబడుచున్న;	లవలన, నావిడయందుమిఁగిలియున్న
సీతయా= సీతాదేవిచేత ; మిత్రం=	హమఁగలదయ్యెను. అని, తాత్పర్యము.

సా దదర్శ తత స్తీతాం సరమా నష్టచేతనామ్

ఉపావృత్యోస్థితాం ధ్వస్తాం బడబామివ పాంశులామ్.౪

టీక॥ తతః=అంత; సా=ఆ ; సర	దశా=చూచెను.
మా=సరమ; నష్టచేతనాం= పోయిన	అంత, నాసరమ, శ్రమనివారణార్థ
బుద్ధిగలదియు; ఉపావృత్య=పొరలి; ఉ	మయినేలంబొరలిదుమ్ముచేఁగప్పఁబడి
త్థితాం=లేచిన; ధ్వస్తాం=ఁడిన; పాం	యున్న యాఁడుగుఱ్ఱమువలె నున్నది
శులాం=దుమ్ముతోఁగూడిన ; బడబా	యు, నష్టసంజ్ఞయునగుసీతఁజూచెను.
మివ (స్థితాం)= ఆఁడుగుఱ్ఱమువలెను	అని, తాత్పర్యము.
న్నదియునగు; స్తీతాం=సీతాదేవిని; ద	

తాం సమాశ్వాసయామాస సభీష్నేహేన సువ్రతా

టీక॥ సువ్రతా= మంచివ్రతముగ	బడించెను.
లసరమ ; తాం=ఆసీతాదేవిని; సభీ	మంచివ్రతములుగల యాసరమ ,
ష్నేహేన = చైలికత్తెయందలిష్నేహ	సభీష్నేహంబున , నాసీతాదేవినుఱ
ముచేత; సమాశ్వాసయామాస= ఉ	డించెను. అని, తాత్పర్యము.

సమాశ్వసిహి వై దేహి మాఘా త్రే మనసోవ్యధా. ౫

టిక॥ వైదేహీ=సీతాదేవి! సమా
శ్వసిహీ=ఊటపిల్లము. తే=సీయొక్క;
మనసః=మనస్సనకు;వ్యధా = దుఃఖ
ము;మాధూత్=కలుగ రాదు.

సీతాదేవి! ఊటపిల్లము;మనం
బునకుదుఃఖంబుచెచ్చుకొనవలదు.
అని, తాత్పర్యము.

ఉక్తాయ ద్రావణేన త్వం ప్రత్యుక్తశ్చ స్వయం త్వయా
సభిన్నేహేన తద్భీరు మయా సర్వం ప్రతిశ్రుతమ్. ౬
లీనయా గహనే శూన్యే భయ మత్సృజ్య రావణాత్
తవ హేతో ర్విశాలాక్షి సహి మే జీవితం ప్రియమ్. ౭

టిక॥ విశాలాక్షి = వెడల్పులయిన
కండ్లుగల; భీరు = భయముగలసీతాదే
వీ!త్వం=నీవు;యత్=దేసిని ; రావణే
న=రావణునిచేత;ఉక్తాయ=చెప్పబడినా
వో;స్వయంచ=తానును; త్వయా=నీ
చేత;ప్రత్యుక్తశ్చ = బదులుచెప్పబడి
నాడో; తత్=అది;సర్వం = అంత
యు;సభిన్నేహేన=చెలికత్తెయందలి
స్నేహంబుచేత; రావణాత్=రావ
ణునివలన;భయం=భయమును;ఉత్సృ
జ్య=విడిచి; శూన్యే=నిజఁనమయిన;
గహనే=రహస్యప్రదేశమునందు; లీన
యా=దాగిన;మయా=నాచేత; ప్రతి
శ్రుతం=వినిపించినది . తవహేతోః=

నీనిమిత్తమయి;మే=నాకు ; జీవితం=
ప్రాణము ; ప్రియం=ఇష్టము; సహి=
కాదుగదా!

విశాలంబులగుకండ్లుగలదానవు భ
యపడుస్వభావము గలదానవునగు సీ
తాదేవి! నీతోరావణుండేమిచెప్పినా
డో, అందుకుబదులురావణునితోనీవే
మిచెప్పితవో, అదంతయు , నీపైస్నే
హంబున, రావణుభయంబునుంగూడ
విడిచి, నేనొకరహస్యప్రదేశంబున దా
గియుండి, వింటిని ; నీనిమిత్తమునేను
ద్రాగింబులైనను సరకుసేయను.

అని, తాత్పర్యము.

స సంభ్రాంతశ్చ నిమోగ్రితో యశ్చ తే రాక్షసాధిపః

తచ్చ మే విదితం సర్వ మభినవహ్రీమ్యు మైథిలి. ౮

టిక॥ మేధిని సీతాదేవీ! యత్యుతే=	యఁబడినది.
దేనిమిత్తమయి; సః= ఆ; రాక్షసాధిప	సీతాదేవీ! మఱియు, దేనిమిత్త
శ్చ=రాక్షసరాజుండగు రావణుడును ;	మయి, రాక్షసరాజుండగు రావణుం
సంభ్రాంతః= వేగిరి పాటునొందినవాఁ	డు, వేగిరి పాటునంబోయెనో, ఆకార
దైవిపాక్రితః=పీయినాఁడో; తచ్చ=	ణమునుగూడనేను చెలిసికొనివచ్చినా
అదియు; వే(మయా)=సఃచేత ; ఆధిని	ను. అని, తాత్పర్యము.
హృమ్భ్య=వెడలిపోయి; విదితం= తెలి	

న శక్యం సౌ ప్రికం కమః రామస్య విదితాత్మనః
వధశ్చ పురుషవ్యాఘ్రే తస్మి నైవోపపద్యతే. ౯

టిక॥ విదితాత్మనః= తెలియఁబడిన	వోపపద్యతే=సంగతమేకాదు.
యాత్మగల; రామస్య = రామునియొ	రాముండునమ స్తంబుడోసిన వాఁ
కట; సౌ ప్రికం=నిద్రయందుఁజేయఁబ	డు; అతని నిద్రాసమయంబున పోస
డిన; కమః=కార్యము, వధమనుట; న	ముచేఁ జంపనలపికాగు ; మఱియుఁ
శక్యం=అలవిగాదు. పురుషవ్యాఘ్రే=	బురుషశ్రేష్ఠుండగునతని వధించుటయె
పురుషశ్రేష్ఠుండగు; తస్మి=ఆరాము	యనంభావితము. అని, తాత్పర్యము.
నియందు; వధశ్చ=చంపుటయును; నై	

న త్వేవ వానరా హంతం శక్యః పాదపయోధినిః
సురా దేవవృక్షేణ స మేణ హి సురక్షితాః. ౧౦

టిక॥ పాదపయోధినిః= వృక్షము	లునగు; వానరాః= వానరులు; హం
లచేఁబోరువారును; దేవవృక్షేణ =	తుం=చంపుటకు; నశక్యావధానం= అ
దేవేంద్రునిచేత; సురాభవః= దేవ. లు	లవియేకారు.
వలె; రామేణ=రామునిచేత ; సురక్షి	దేవేంద్రునిచేత దేవతలుం
తాః= చక్కఁగారక్షింపఁబడినవార	రామునిచేఁ జక్కఁగా రక్షింపఁ

చున్నవారలునువృక్షంబులం బోదనట్టి నెంతమాత్రము శక్యముకాదు.
మహాబలశాలులునగు వానరులం జంప అని, తాత్పర్యము.

దీర్ఘవృత్తభుజ శ్రీమాన్ మహారస్మాః ప్రతాపవాన్
 ధన్వీ సంహననోపేతో ధర్మాత్మా భువి విశ్రుతః. ౧౦
 విక్రాంతో రక్షితా నిత్య మాత్మనశ్చ పరస్యచ
 లక్ష్మణేన సహ భ్రాత్రా కశలీ నయశాస్త్రవిత్. ౧౧
 హంతా పరబలైః పూనా మచిన్యబలపారుషః
 న హతో రాఘవ శ్రీమాన్ సీతే శత్రుగుణవాణః. ౧౨

టిక॥ నీ తే=నీ తాడేవీ! దీర్ఘవృత్తమును; కుశలీ = క్షేమముగలవాఁడును; న
 భుజి= నిడువులునుగుండములునుగుడేయశాస్త్రుఁడే = నీతిశాస్త్రముచెలిసి
 తులుగలవాఁడును; శ్రీమాన్ = అధికమనవాఁడును; పరబలౌఘానాం = శత్రు
 యునకాంతిగలవాఁడును ; మహారాజా = పెద్దతొమ్ముగలవాఁడును; ప్ర
 తాపవాన్ = అధికమయినపరాక్రమముగలవాఁడును; ధన్వీ = గొప్పవిల్లుగల
 వాఁడును; సంహననోపేతః = సుందరములయిన యేవయవములతోఁగూడిన
 వాఁడును; ధర్మాత్మా = ధర్మశాస్త్రభావుండును; భువి= భూమియందు; విశ్రు
 తః = ప్రసిద్ధుండును; విక్రాంతః = పరాక్రమించియున్నవాఁడును ; ఎ
 ల్లస్పదును; భ్రాత్రా = బ్రాతృఁడయిన; లక్ష్మణేర = లక్ష్మణునితో; ఆత్మనశ్చ = తనయొక్కయు ; పురస్కర = ఇతరుని
 యొక్కయు; రక్షితా = రక్షించువాఁడును; కుశలీ = క్షేమముగలవాఁడును; న
 యశాస్త్రుఁడే = నీతిశాస్త్రముచెలిసి
 నవాఁడును; పరబలౌఘానాం = శత్రు
 సైన్యములసమూహములయొక్క; హం
 తా = చంపువాఁడును; అచింత్యబలపా
 రుషః = ఎన్నరానిబలమునుబారుషము
 నుగలవాఁడును; శత్రునిబహుళః = శ
 త్రువులంజంపువాఁడును ; శ్రీమాన్ =
 జయలక్ష్మిగలవాఁడునగు ; రాఘవః =
 రాముఁడు; రహతః = చంపబడలేదు.
 నీ తాడేవీ ! దీర్ఘకాంబులునుగుండ
 ములునగుభుజములుగలవాఁడునుశ్రీమం
 తుండునుపిశాలవత్కుండును మహాపరా
 క్రమశాలియుధనధరుండును శోభనా
 వయవసన్నివేశుండును ధర్మాత్ముం
 డును గీతక మంతుండును బరాక్రమ
 వంతుండును దమ్ముండగు లక్ష్మణుని

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౫౩-

స ౩౩

గూడి సర్వకాల సర్వావస్థలయందు యుంబులగుబలపారుషంబులు గలవాఁ
నుదన్నరక్షించుకొనియిలరులనంగూడ డును, శత్రుసంహారకయు జయఃక్షీవి
రక్షించువాఁడును జేమవఁతుండునునీ రాజమానుండునగు, రాముండు, హ
రితాస్త్రంబుఁ జక్కఁగాఁజెలినవాఁ తుండుకాలేదు; అతనినెవ్వరునువధిం
డును శత్రునైన్యంబు లెంతయైనను ంజాలరు.
సరకుసేయక వధించువాఁడును అమే అని, తాత్పర్యము.

అయు క్షబుద్ధిక్యత్యేన సర్వభూతవిరోధినా

ఇయం ప్రయుక్తా రౌద్రేణ మాయా మాయావిదా త్వయి. ౧౪

టీక|| అయు క్షబుద్ధిక్యత్యేన=అయో త్వయి = నీయందు; ప్రయుక్తా=ప్ర
గ్యమగు బుద్ధివ్యాపారము గల వాఁడు యోగింపఁబడినది.
ను; సర్వభూతవిరోధినా = సమస్త దుష్టబుద్ధియు సమస్తభూత విరో
ధిభూతములకు శత్రువును; మాయావి ధియు మాయలం బండితుండును రౌ
ద్రా=మాయఁజెలిననవాఁడును; రౌద్రే ద్రుండునగు రావణుండు, నిన్నుభయ
ణ= భయంకరుండునగు రావణునచే పఱచుటకై యీమాయం గావించి
తే; ఇయం=ఈ; మాయా= మాయ; నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

శోకస్తే విగతస్సర్వః కల్యాణం త్వా ముపస్థితమ్

ధ్రువం త్వాం భజతే లక్ష్మీః ప్రియం ప్రీతికరం శృణు. ౧౫

టీక|| తే=నీయొక్క; శోకః= దుః ప్రియవాక్యమును; శృణు= వినుము.
ఖము; సర్వః=అంతయు; విగతః=పో నీదుఃఖంబంతయుఁ బోయినది ;
యినది. త్వాం=నిన్ను; కల్యాణం = మంగళమునిన్నుఁ బొందఁబోవు చున్న
మంగళము; ఉపస్థితం= పొందినది. ల ది; నీవింకలక్ష్మీం బొందఁగలవు; ఇది
క్ష్మీః=లక్ష్మీ; త్వాం=నిన్ను; భజతే = నిశ్చయము; సంతోష కరంబగు నాప్తి
పొందును. ధ్రువం= నిశ్చయము. ప్రీతి యవారత నాలకింపుము.
కరం=సంతోషకరమయిన; ప్రియం= అని, తాత్పర్యము.

ఉత్తర్య సాగరం రామ స్వహ వాసం సేనయా
సన్నివిష్ట స్వముద్రస్య తీర మసాద్య దక్షిణమ్. ౧౬

టిక రామః=రాముడు ; వాసర	సన్నివిష్టః=ఉన్నాడు.
సేనయాసహ = వాసర నైవ్యముతోఁ	రామండు, వాసర సేనతోఁగూడ
గూడ; సాగరం=సముద్రమును; ఉత్తీ	సముద్రంబుదాటివచ్చి, సముద్ర దక్షి
న్య=దాటి; సముద్రస్య= సముద్రము	తీరంబుననున్నాడు.
మోగి; దక్షిణం= దక్షిణదిక్కునను	అని, తాత్పర్యము.
న్న; సాగరం=గట్టును; ఆసాద్య=పోండి;	

కృష్ణో మే పరిపూర్ణాఞ్ఞః కాకుస్థస్య స్వహలక్ష్మణః
సహితై స్సాగరాంతస్థై ర్బలై స్తీతై రక్షితః. ౧౭

టిక పరిపూర్ణాఞ్ఞః = నిండిన	ములచేత; రక్షితః=రక్షించబడినవాఁ
పరిపూర్ణముగలవాడును; స్వహలక్ష్మ	డై; తీర్థహి=ఉన్నాడుగదా!
ణః=లక్ష్మణునితోఁ గూడిన వాడును	పూర్ణకాముండగు రాముని ల
గు; కాకుస్థస్య= రాముఁడు; మే(మ	క్ష్మణునితోఁగూడ, సేనబాచినాను ;
యా)=నాచేత; కృష్ణ = చూడబడి	అతండుసముద్రతీరంబునవాసర నైవ్యం
నాడు. సః=ఆ; సాగరాంతస్థై =	బులచేసురక్షితండైయున్నాడు.
సముద్రతీరంబుననున్న; బలై=నైవ్య	అని, తాత్పర్యము.

ఆసేన ప్రేషితా యేచ రాక్షసా లఘువిక్రమాః
రాఘవ స్తీర్ణా ఇత్యేవ ప్రవృత్తి స్తై రిహహృతా. ౧౮

టిక ఆసేన=ఈరావణుఁ	ల వారలచేత; రాఘవః=రాముఁడు; తీ
ర్ణువిక్రమాః=నిష్క్రమమున నడచుకల ;	ర్ణాఇత్యేవ=దాటినాడనియే; ప్రవృ
యావ; రాక్షసాశ్చ= రాక్షసులును;	త్తి=సమాచారము; ఇహ= ఇచ్చటి
ప్రేషితా=పంపబడినారో ; లై=	రీ; ఆహృతా=తేబడినది.

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౫౪౦

స ౩౩

ఈ రావణుండు , పంపినశిఖిగా టికసమాచారిముదెచ్చినారు.
మలగునారాక్షసులును, రాముండుస అని, తాత్పర్యము.
ముద్రంబుదాటివచ్చినాడనియేచచ్చ

స తాం శ్రుత్వా విశాలాక్షీ ప్రవృత్తిం రాక్షసాధిపః
ఏవ మంత్రయతే సర్వై స్సచివై స్సహ రావణః ౧౯

టిక||విశాలాక్షీ=వెడల్పులయిన క తే=అలాచించుచున్నాడు.
న్నులుగలసీతాదేవీ! రాక్షసాధిపః= విశాలంబులగుకన్నులుగలసీతాదే
రాక్షసులకుఁబ్రభువైన;సః=ఆ;ఏవః= పి!రాక్షసేశ్వరుండగునీరావణుండు,ఆ
ఈ;రావణః=రావణుండు ; తాం= సమాచారమువినియె,యిప్పుడు, మం
ఆ;ప్రవృత్తిం=సమాచారమును; శ్రు త్సరియందఱితోను, నాలోచించుచు
త్వా=విని; సచివైః= మంత్రులతో; న్నాడు.అని,సరమ, సీతతోఁజెప్పెను.
సర్వైః=అందఱితోను ; మంత్రయతే అని,తాత్పర్యము.

ఇతి బ్రువాణా సరమా రాక్షసీ సీతయాసహ
సర్వోద్యోగేన సైన్యానాం శబ్దం శుక్రావ భైరవమ్. ౨౦

టిక||ఇతి=ఇట్లు;బ్రువాణా=చెప్ప కలిగిన; భైరవం=భయంకరమయిన;
చున్న;సరమా=సరమయను ; రాక్ష శబ్దం=ధ్వనిని;శుక్రావ=వినెను.
సీ=రాక్షసస్త్రీ;సీతయాసహ = సీత సరమయాప్రకారింబునంజెప్పుచుం
తోఁగూడ;సైన్యానాం= సైనికులయొ డునప్పుడె, సీతతోఁగూడ,సైనికులుసే
కక; సర్వోద్యోగేన= సమస్తప్రయ యుప్రయత్నంబులంగలిగిన భయంకర
త్నముచేత;జనితం(అధ్యాత్మతము)= ధ్వనిని,వినెను. అని,తాత్పర్యము.

దండనిఘాతవాదిన్యా శ్చుత్వా భేర్యా మహాస్వవమ్
ఉవాచ సరమా సీతా మిదం మధురభాషిణీ- ౨౧

టీక॥ మధురభాషణీ = మనోహర	సీతనుగూచి; ఇదం=ఈమాటను; ఉ
ముగమాటలాడునట్టి; సరమా=స	వాచ=చెప్పెను.
రమ=;దండఃపూతవాచనైః= దం	అంతె, సరమ , దండ ఘాతంబున
డమునంగొట్టుటచేర్చునున్ను; భే	మోగుచున్న భేరిమహాధ్వనినివిని , సీ
ర్యాః=భేరియొక్క;మహాధ్వనం= మ	తాదేవింజాలి, మధురవచనంబుల,ని
హాధ్వనిని; శ్రుత్వా=విని ; సీతాం=	ట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

సన్నాహజనీ హ్యేషా శైరవా భీరు భరికా
భేరినాదంచ గల్గిం శృణు తోయదనిస్వనమ్. ౨౨

టీక॥ భీరు=భయపడుస్వభావము	భయపడుస్వభావముగల సీతాదే
గలసీతాదేవి! ఏషా=ఈ; శైరవా=భ	వీ! భయంకరముగా భేరిని వాయించుట
యంకరమయిన; భరికా=భేరి; సన్నా	నైఃకులసన్నద్ధులఁ గావించుటకుఁగదా!
హజనీహీ= సన్నాహంబుగల్గించున	అట్లుగంభీరంబుగా మేఘగజఁనంబువ
దిగదా! గల్గిం=గల్గిమును ; తో	లెఱ్ఱఁ గల్గునట్లు భేరీ వాయించఁ బడుచు
యదనిస్వనం = మేఘముయొక్కఁధ్వ	న్నిది ; వినుము.
నివంటిధ్వనిగలదియనగు ; భేరినాదం	అని, తాత్పర్యము.
చ=భేరిధ్వనిని; శృణు=వినుము.	

కల్ప్యంతే మత్తమాతంగా యుజ్యంతే రథవాజినః
హృవ్యంతే శుర గారూఢాః ప్రాసహస్తాః స్సహస్రశః. ౨౩

టీక॥ మత్తమాతంగా=మడించిన	ప్రాసహస్తాః= ఈతెలుచేతులంగల;
యేనుంగులు; కల్ప్యంతే = వీరకాటుప	శుర గారూఢాః=గుట్టముల నెక్కినవా
బడుచున్నవి. రథవాజినః= రథములును	రలు ; హృవ్యంతే= సంతోషించుచు
గుట్టములును; యుజ్యంతే= కూడఁబ	న్నారు.
డుచున్నవి. సహస్రశః = వేనవేలుగా;	మదపుటేనుంగుల నలంకరించుచు

న్నారు ; రథంబులకుగట్టంబులంగా స్తులయివేసవేలుగా , సంతోషంబునవి
య్యచున్నారు; గుట్టపువారిలుప్రాసహ జృంభించుచున్నారు. అని, తాత్పర్యము.

తత్రతత్ర చ సన్నద్ధా స్సంపతంతి పదాతయః

టీక తత్రతత్ర=అచ్చటచ్చట; ప	అచ్చటచ్చట, బదాఁనైన్యంబులు
దాతయశ్చ=కాలిబంటులును ; సన్న	సుసన్నద్ధంబులయగుంపులు చేరుచున్న
ద్ధాః=కవచమునుధరించినవారలయి; వి	, చూడము.
సంపతంతి=గుంపుచేరుచున్నారు.	అని, తాత్పర్యము.

ఆపూర్వంతే రాజమాగాఁ సైన్యైర్నై రద్భుతదర్శనైః. ౪౨

వేగవద్భి న్నదద్భిశ్చ తోయాఁమైరివ సాగఁః

టీక రాజమాగాఁ= రాజమా	చున్నవి.
గఁములు; వేగవద్భిః = వేగముగలవి	వేగవంతంబులునుసంహనాదంబులు
యు; నదద్భిశ్చ= ధ్వనించుచున్నవియు;	సేయుచున్నవియు. జూపరుల కాళ్ళ
అద్భుతదర్శనైః = ఆశ్చర్యకరమగు	ర్యంబుగలిగించునవియునగు నైన్యంబు
చూచుటగలవియునగు; సైన్యైః=సైన్య	లచే, జలసమూహంబులసముద్రంబువ
ములచేత; తోయాఁమైః=జలసమూహ	లె, రాజమా. గఁంబులునెడియున్నవి.
ములచేత; సాగరంబు = సముద్రమువ	అని, తాత్పర్యము.
లె; ఆపూర్వంతే = నిండింపఁబడు	

శస్త్రాఁశ్చాంచ ప్రసన్నానాం చమఁశాం వర్షశాం తథా. ౪౩

రథవాజిగజానాంచ భూషితానాంచ రక్షసామ్

ప్రభాం విస్ఫుజతాం పశ్య నానావశాం సమన్వితామ్. ౪౪

వనం నిర్దహతో ఘమే యథా రూపం విభావసోః

టీక ప్రభాం = కాంతిని; విస్ఫుజ	నిమలములయిన; శస్త్రాఁశ్చాంచ=అ
తాం=విడుచుచున్న; ప్రసన్నానాం=	యుధములయొక్కయొ; చమఁశాం=

<p>దాలువాలులయొక్క; తథా=అట్లు; వ మఁదొం=కవచములయొక్కయు; ర ధవాజిగజానాంచ= రథములయొక్క యు గుట్టములయొక్కయు నేనుంగుల యొక్కయు; ధూపితానాం=అలంక రింపఁబడిన; రక్షిసాంచ = రాక్షసుల యొక్కయు; సముత్థిశం=లేచిన; నా నావణంబు=నానావిధములయినరంగు లుగలకాంతిని; ఘోషే=ఎండకాలము నందు; వనం=ఆడవిని; నిద్రహతః = దహించుచున్న ; విభావసోః= అగ్ని</p>	<p>సామాత్రముయొక్క; రూపయథా= రూపమునువలె; పశ్య=చూడుము. నిమలంబులగునాయుధంబులుదా లువాలులం గవచంబులరథంబులుగు ట్టంబులు నేనుంగులు రాక్షసులధూప ణంబులు, ఇవి, యెంతయుఁగాంతితో వెలుంగుచున్నవి ; వీనికాంతినానావ ణమయి, యెండకాలంబుననడవినిద హించుకార్చిచ్చుకాంతియుంబోలె ను న్నది. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

ఘంటానాం శృణు నిఘోషం రథానాం శృణు నిస్సవమ్. ౨౭
హయానాం హేషమాదానాం శృణు తూర్యధ్వనిం యథా

<p>టీక ఘంటానాం = ఘంటలయొ క్క; నిఘోషం = ధ్వనిని; శృణు = విను ము. రథానాం=రథములయొక్క; నిస్స వం=ధ్వనిని; శృణు=వినుము. హేషమా దానాం=అటచుచున్న; హయానాం= గుట్టములయొక్క; తూర్యధ్వనిం య థా(స్థితం)=వాద్యధ్వనివలె నున్నట్టి;</p>	<p>హేషం(హేషం)=ధ్వనిని; శృణు= వినుము. వీనుంగులకుఁగట్టిన ఘంటలు మోర్చి గుచున్నవి; రథంబులుపోవుటచే గలు గుశబ్దమునువినుము; వాద్యధ్వనివలెను న్నగుట్టములయటపునువినుము. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

ఉద్యతాయుధహస్తానాం రాక్షసేంద్రానుయాయినామ్. ౨౮
సంభ్రామో రక్షసా మేషములో రోమహషణః

<p>టీక ఉద్యతాయుధహస్తానాం = ఎత్తిపట్టఁబడినయాయుధములు హస్త</p>	<p>ములందుఁగలవారలును; రాక్షసేంద్రా నుయాయినాం = రాక్షసరాజుండగు</p>
--	--

రావణుని వెంటచునట్టివారలునగుర
క్షసాం రాక్షసులయొక్కఁ; ఏషః=ఈ;
తుములం= దట్టమును ; రోమహర్ష
ణః=వెండుకలగగుపాకటు నొందిం
చునదియునగు; సంభ్రమః= సన్నా
హము; దృశ్యతే (అధ్యాహృతము)=
చూడఁబడుచున్నది.

రాక్షసరాజుండగు రావణుని భటు
లీ రాక్షసులు, ఆయుధంబులఁజైకైతి
పట్టుకొని, తుములంబుగనుజూపరులకుఁ
గగుపాకటుగల్గునట్లును, సన్నాహంబు
గావించుచున్నారచూడుము.
అని, తాత్పర్యము.

శ్రీ స్త్రావం భజతి శోకస్మీ రక్షసాం భయ మాగతమ్. ౨౯

టిక|| శోకస్మీ=దుఃఖమునుబోగొ
ట్టునట్టి; శ్రీ=లక్ష్మీ; త్వాం=నిన్ను; భజ
తి=పొందఁగలదు. రక్షసాం= రాక్షసు
లకు; భయం=భయము; ఆగతం=వచ్చి

నది.
ఇంక , సీదుఃఖంబుపోయినీకుజయ
లక్ష్మీ గలుగును; రాక్షసులకుభయంబు
వచ్చినది. అని, తాత్పర్యము.

రామః కమలపత్రాక్షౌ దైత్యానామివ వాసవః
వినిజిత్య జితక్రోధ స్త్రావచింత్యపరాక్రమః. 30
రావణం సమరే హత్వా భ్రాతౄ త్వార్థిగమివ్యథి

టిక|| కమలపత్రాక్షః = తామర
పూతేకులవంటికొండ్లుగలవాఁడును ;
జితక్రోధః= జయింపఁబడినకోపముగ
లవాఁడును; అచింత్యపరాక్రమః= ఎ
న్నరాని పరాక్రమముగలవాఁడును ;
భ్రాతౄ=పెరిమిటియునగు; రామః=
రాముఁడు; సమరే=యుద్ధమునందు ;
దైత్యానాం(దైత్యాన్)=దైత్యులను ;

వాసవభ్రాతౄ=దేవేంద్రుఁడువలె ; రావ
ణం=రావణుని; హత్వా=చంపి; వినిజి
త్య=జయించి; త్వాం= నిన్ను; అధి
గమివ్యః=తప్పకపొందును.
తామరపూతేకులంబొలె విశాల
సుందరంబులగు కన్నులుగలవాఁడును.
జితక్రోధుఁడునుఅచింత్య పరాక్రమం
డునగురాముండు దైత్యులజేవందుం

దుంబోలే, యద్ధంబున రావణుంజంపీ, దు. అని, తాత్పర్యము.
నిన్నుబొంబంగలండు; సంజేహములే

విక్రమివ్యతి రక్షస్సు భతా తే సహలక్ష్మణః. ౩౦
యథా శత్రుషు శత్రుఘ్నా విష్ణునా సహ వానవః

టీక॥ సహలక్ష్మణః = లక్ష్మణుని విక్రమివ్యతి = పరాక్రమింపంగలండు.
తోఁగూడిన; తే = నీయొక్క; భతా = దేవేంద్రుండు విష్ణువుం గూడి, శత్రు
పెరిమిటియగు రాముండ; రక్షస్సు = రా వులయందుంబరాక్రమించునట్లు, నీపె
క్షసులయందు; శత్రుషు = శత్రువులయం నిమిటి రాముండు లక్ష్మణుం గూడి రాక్ష
దు; విష్ణునా సహ = విష్ణువుతోఁగూడ; సులయందుంబరాక్రమింపంగలండు.
వాసవోయథా = దేవేంద్రుండువలె; వి అని, తాత్పర్యము.

ఆగతస్య హ్యే రామస్య త్ప్రేష మంకగతాం సతీమ్. ౩౨
అహం ద్రక్ష్యామి సిద్ధాధాణం త్వాం శత్రౌ వినిపాతితే

టీక॥ శత్రౌ = శత్రువు ; వినిపాతి నేను; త్ప్రేషం = శీఘ్రముగా ; ద్రక్ష్యామి
తే = చంపఁబడినవాఁడగుచుండగా; అ హి = చూడంగలనుగదా.
గతస్య = వచ్చిన ; రామస్య = రాముని శత్రువువధింపఁబడిన వెనుక, నీవునీ
యొక్క; అంకగతాం = తొడనుబొంది ధౌఢుకరాలవై రామునియంకంబునొం
నదానవును; సతీం = పతివ్రతవును ; సి దియున్ననిన్ను , నేనింక శీఘ్రంబునం
ద్ధాధాణం = ఈదేటిసప్రయోజనము జూడంగలను.
గలదానవునగు; త్వాం = నిన్ను; అహం = అని, తాత్పర్యము.

అశ్రూన్య నందజాని త్వం వత్కయివ్యసి శోభనే. ౩౩
సమాగమ్య పరివృజ్య తస్యో రసి మహారసః

టీక॥ శోభనే = మంగళరూపిణివగుసీతాదేవీ! త్వం = నీవు ; సమాగమ్య =

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౫౪

స 33

చేరి;పరివ్యజ్య=కవుఁగిలించుకొని; స్థిత
స్య(అధ్యాహ్వానము)=ఉన్న;మహా
రసః=విశాలమగుతొమ్ముగల;తస్య=
ఆరామునియొక్క;ఉరసి=తొమ్మున.
దు;ఆనందజాని=సంతోషమువలనంగ
లిగిన; అశూఁడి=కన్నీళ్లును;వళకాయ
వ్యతి=విడువఁగలవు.

మంగళరూపిణివగునీతాదేవీ!నీవిం
కశీఘ్రులుబుననె,నీతోఁజేరినిన్నుఁ గవుఁ
గిలించుకొఁయుండు విశాలవక్షుండుగ
రామునివక్షస్థలంబున నానంద బా
ష్పంబులవిడువఁగలవు.
అని,తాత్పర్యము.

అచిరాంత్యతే నీతే దేవితే జఘనం గతామ్. 3౪

ధృతా నేతాఁ బహూఁ మాసాఁ వేణీం రామోమహాబలిః

టీక॥దేవి=రాణివగు;నీతే=నీతా!
మహాబలిః=అధికమయిన బలముగల;
రామః=రామఁడు; ఏతాఁ=ఈ; బ
హూఁ=పెక్కులయిన; మాసాఁ=
మాసములను; ధృతాఁ=ధరింపఁబడి
నదియు; తే=నీయొక్క;జఘనం=పిలు
దును;గతాం=పోయినదియనగు; వే
ణీం=జడన;అచిరాంతే=శీఘ్రముగా;

మోక్ష్యతే (మోక్షయివ్యతి)= విడిపిం
పఁగలఁడు.
నీతాదేవీ!మహాబలుఁడగురాముం
డు,పెక్కు-మాసంబులనుండినీవుధరించి
యున్ననీపెనుకప్రేలాడుచుండునీతలజడ
ను,ఇంకశీఘ్రులుబుననెవిడిపించును.
అని,తాత్పర్యము.

తస్య దృష్ట్యా ముఖం దేవి పూర్ణచంద్ర మిహోదితమ్. ౩౫

మోక్ష్యసే శోకజం వారి సమోక మివ పన్నగీ

టీక॥ దేవి=నీతాదేవీ! ఉదితం=
ఉదయించిన; పూర్ణచంద్రమివ(స్థిత
తం)=నిండుచంద్రుండువలెనున్న; త
స్య=ఆరామునియొక్క;ముఖం మొ
గమును;దృష్ట్యా=చూచి;శోకజం=దుః
ఖమువలనంగలిగిన; వారి=జలమును;

పన్నగీ=అడఁసపకము; నిమోకమి
వ=కులుసుకుపలె;మోక్ష్యసే=విడువ
గలవు.
నీతాదేవీ!ఉదితంబగు పూర్ణచం
ద్రుంబోలినట్టి యారాముని ముఖంబు
బాచినంత నె,నీవు,సపకము కులుసు

విడుచునట్లు , దుఃఖమును విడువఁగలవు. అని, తాత్పర్యము.

రావణం సమరే మాత్యా నచిరాదేవ మైథిలి. ౩౬

త్వయా సమగ్రః ప్రియయా సుఖాహూతా లప్యతే సుఖమ్

టీక॥ మైథిలి=సీతాదేవీ ! సుఖా	ను; లప్యతే=పొందఁగలఁడు.
హాః= సుఖమునకుఁదగిన రాముఁడు;	సీతాదేవీ ! సుఖాహూతాండగురా
చిరాదేవ=శ్రీఘమున నె ; సమరే=	ముండు, ఇంక శ్రీఘంబున నె, యుద్ధంబున
యుద్ధమునందు ; రావణం=రావణు	రావణునివధించి, సంపూర్ణమనోర
హత్వా=చంపి; సమగ్రః= పూర్ణ	ధుండై, ప్రియరా లవగునిన్నుఁగూడి,
మనోరధుండై; ప్రియయా= ప్రియురా	సుఖంబువొందఁగలఁడు.
లవగు; త్వయా=నీతో; సుఖం=సుఖము	అని, తాత్పర్యము.

సమాగతా త్వం వీర్యేణ మోదిష్యసి మహాత్మనా. ౩౭

సువర్షేణ సమాయుక్తా యథా సస్యేన మేదిసి

టీక॥ త్వం=నీవు; మహాత్మనా= అధి	దిష్యసి=సంతోషింపఁగలవు.
కమునపరాక్రమముగల; రామేణ=	సస్యముతోఁగూడిన ధూమిమంచిన
రామునితో; సమాగతా= చేరినదాన	వకముచే నుల్లసిల్లునట్లు, నీవు , మహా
వై ; వీర్యేణ=పరాక్రమముచేత ; స	త్తుండగురామునిఁగూడి, యతనిపరా
స్యేన=పైరుతో; సమాయుక్తా=కూడి	క్రమంబు చేసెంతయు సంతోషింపఁగ
న; మేదిసి= ధూమి ; సువర్షేణయ	లవు. అని, తాత్పర్యము.
ధా=మంచినవకముచేతఁబోలె; మో	

గిరివర మభితో సువర్తమా

హయభవ మండల మూశు యః కరోతి. ౩౮

త మిహ శరణ మర్హ్యై హి దేవం

దివసకరం ప్రభవో హ్యయం ప్రజానామ్

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౫౪

స ౩౪

టీక॥యః=ఎవ్వఁడు;గిరివరం=మే	రిణముగదా!
రుపర్వతముయొక్క; అభితః=చుట్టు	ఎవ్వఁడు,పర్వతోత్తమమగుమేరుప
ను;అనువతఃమానః=తిరుగుచు;వా	ర్వతముచుట్టునుదిరుగుచు, గుఱ్ఱముంబో
యభవ=గుఱ్ఱమువలె; మండలం=మం	లెమండలగతింజేయుచున్నాఁడో, అ
డలగతిని; తనోతి=చేయుచున్నాఁ	ట్టిసూర్యుఁడప్పుడుశీఘ్రముగాశరణుపొం
డో; తం=అట్టి;దేవం=దేవుఁడయిన;	దుము;ఈదేవుండు సమస్తప్రజలకును
దివసకరం=సూర్యుని;శరణం=రక్షకు	గారణభూతుండుకావున, సమస్తశు
నిఁగా;అశు=శీఘ్రముగ; అఘ్యపై	భంబులనొసంగును.అనసరమ,సీతాదే
హి=పొందుము.అయం=ఇతఁడు; ప్ర	విఠొఁజెప్పెను.
జానాం=ప్రజలకు;ప్రభవోహి=కా	లని,తాత్పర్యము.

ఇత్యాషేః, శ్రీమద్రామాయణే, అదికాప్యే,
యుద్ధకాండే, త్రయస్త్రీంశస్సగః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రీ
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండత్రయస్త్రీంశస్సగఃటీక,
ముగిసినది.

ॐ

చతుస్త్రీంశస్సగః ప్రారంభః.

అథ తాం జాతసంతాపాం తేన వాక్యేన మోహితామ్
సరమా స్తోదయామాస పృథివీం ద్యౌరివాంభసా. ౧

టీక॥ అథ=అంత; జాతసంతాపాం = పుట్టినసంతాపముగలదియు;

మోహితం = మోహమునొందినది అచెను.
 యునగ; తాం = ఆసీతాదేవి ; సర అట్లు, సంతాపంబునొందినదియు మో
 మా = సరమ; తేన = ఆ; వాక్యేన = మా హితయునగుసీతాదేవి, సరమ, మధు
 టదేత; ద్యౌః = ఆకాశము ; పృథివీం = రవచనంబులచే, నాకాశముభూమినిజ
 ఛామిని; అంభసేవ = జలముచేతవ లంబులచేతఁజల్లఁజేయునట్లు , సంతో
 రె ; ఆప్లవయామాసం సంతోషప పపఱచెను. అని, తాత్పర్యము.

తత స్తస్యా హితం సఖ్యం చికిషణంతీ సభీవచః

ఉవాచ కాలే కాలజ్ఞా స్తీతపూర్వాభిషిణీ. ౨

టీక॥ తతః = అంత; కాలజ్ఞా = కా చి = మాటను; ఉవాచ = చెప్పెను.
 లమునెఱిగినదియు; స్తీతపూర్వాభి అంత, నేకాలంబుననేదీచేయవల
 ఛిషిణీ - చిటునగవుముందుగాఁగల్గు యునో, అదంతయుఁజక్కఁగాఁదెలి
 నట్లుమాటలాడునదియునగు ; సభి = సినదగునాసరమ , సీతాదేవిమిక్కిలి
 చెలియైనసరమ; తస్యా = ఆసీతాదే యుసంతోషముగల్గినట్లుచేసి తనస్నే
 వికి; హితం = మేలయిన ; సఖ్యం = స్నే హంబుఁబాపంగోరి, చిటునగవుముగం
 హకార్యమును ; చికిషణంతీ = చేయఁ బునందోఁప , సీతాదేవితో నిట్లని ,
 గోరుదు ; కాలే = కాలమునందు; వ చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఉత్సహాయ మహం గత్వా త్వద్వాక్య మసితేక్షణే

నివేద్య కుశలం రామే ప్రతిచ్ఛన్నా నివర్తితమ్. ౩

టీక॥ అసితేక్షణే నల్లనికండ్లు సీ యందు; నివేద్య = తెలిపి; నివర్తితమ్ =
 తాదేవి! అహం = నేను; ప్రతి = మఱలుటకు; ఉత్సహాయం = కోరు
 కప్పబడినదానై; గత్వా = పోయి; కు దును.
 శలం = తేమమును దెలుపునట్టి; త్వద్వా నల్లనికండ్లుగల సీతాదేవీనేను, ఎ
 క్యం = నీమాటను; రామే = రాముని వ్యరికిని దెలియ కుండునట్లు ; రాముని

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౫౫౦

స ౩౪

యొద్దకుఁబోయి, నీవుక్షేమంబుఁ జెప్పఁకో రెదను. అని, తాత్పర్యము.
మన్నావనిరామునకుఁజెప్పి, రావలెనని

నహి మే క్రమమాణాయా ని రాలంబే విహాయసి
సమథోఽగతిమన్వేతుం పవనో గరుడోపివా. ౪

టీక॥ నిరాలంబే=అధారములేని ; కాఁడుగదా!

విహాయసి=అకాశమునందు; క్రమమా నిరాధారంబగు నాకాశంబు నం
ణాయాః=పోవుచున్న; మే = నాయొ దునేనుబోవుచుండఁగా నాతో సరిగా
కరి; గతిం=గమనమును; అన్వేతుం= వడచుటకు , వాయుగరుత్మంతు లేని
చెంబడించుటకు; పవనః = వాయువు యు, సమధుఁలుకారు. అని, సరమసీ
గాని; గరుడోపివా = గరుత్మంతుఁడు తతోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
గాని; నసమథోపి= సమధుఁండు

ఏవం బ్రవాణాం తాం సీతా సరమాం వున రబ్రవీత్
మధురం శ్లక్ష్యయా వాచా పూర్వం శోకాభిపన్నయా. ౫

టీక॥ సీతా=సీతాదేవి; ఏవం= ఇ మఱల=అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

ట్లు; బ్రవాణాం=చెప్పుచున్న; తాం=ఆ; సీతాదేవి, ఇట్లు చెప్పుచున్నయాన
సరమాం= సరమనుగూచి ; పూ రమంబూచి, మున్నుదుఃఖంబునందొట్లు
వణం=మున్ను ; శోకాభిపన్నయా= పడుచుండియిప్పుడు మనోహరంబయి
దుఃఖముతోఁగూడినదియు; శ్లక్ష్యయా= యొప్పుచున్నవనంబున, నట్లుచెప్పె
మనోహరమునగు ; వాచా=మాటచే ను. అని, తాత్పర్యము.
త; మధురం=ఇంపగునట్లుగా; వునః=

సమథాఽగగనం గంతు మపి వాత్సవం రసాతలమ్
అవగచ్ఛన్య కఠోవ్యం కఠోవ్యం తే మదంతరే. ౬

టీక॥ త్వం=నీవు; గగనం=అకాశ భమునై నఁగాని; గంతుం=పోవుటకు;
మునుగాని; రసాతలమపివా= పాతా సమథాఽగ=శక్తురాలవు. మదంతరే=

నావిషయమందు; అకతకవ్యం = చేశంబునకుం గాని పోగలవు; సందియ
య రానిదానిని; కతకవ్యం = చేయఁదములేదు; నావిషయమయి మఱియెవ్వ
గినదానిని; అవగచ్ఛామి = ఎఱుంగురికినింజేయసలవిగానిదానింగూడ నీవు
దును. చేయఁగలవనినాకుం దెలియును.

నీవు, అకాశంబునకుం గాని పాతా అని, తాత్పర్యము.

మత్ప్రియం యదికతకవ్యం యదిబుద్ధి స్థిరా తవ
జ్ఞాతు మిచ్ఛామి తం గత్వా కింకరోతీతి రావణః. ౭

టీక॥ మత్ప్రియం = నాయిష్టము; క = ఎఱుంగుటకు; ఇచ్ఛామి = కోరుచున్నా
తకవ్యం = చేయఁబడవలసినదగుదను.
నేని; తవ = నీకు; బుద్ధిః = ఈతలంపు; నీకు, నాకోర్కె నెఱవేఱవలెనని
స్థిరాయది = నిలుకడయగునేని; తం = తలంపుస్థిరముగాఁగలదని, నీవురావ
ఆరావణుని; గత్వా = పొంది; రావణః = ణునియొద్దఁబోయి, యితం దేమి సేయు
రావణుండు; కిం = చేనిని; కరోతి = చేచున్నాఁడో తెలిసికొనిరమ్ము.
యుచున్నాడు? ఇతి = అని; జ్ఞాతుం = అని, తాత్పర్యము.

సహి మాయాబలః క్రూరో రావణ శత్రు రావణః

మాం మోహయతి దుష్టాత్మా పీతమాత్రేవ వారుణీ. ౮

టీక॥ మాయాబలః = మాయయెబలయతి = మోహింపఁజేయుచున్నాఁడు.
ముగాఁగలవాఁడును; క్రూరః = దయలే మాయాబలంబుగలవాఁడును నిదా
నివాఁడును; శత్రు రావణః = శత్రువుల యుండును శత్రువుల నేడ్పించువాఁడును
నేడ్పించువాఁడును; దుష్టాత్మా = దుష్ట దుష్టాత్ముండునగు నారావణుండు,
బుద్ధిగలవాఁడునగు; సః, రావణః = త్రాఁగఁబడిన మద్యంబువలె, నాళ్లు
రావణుండు; మాం = నన్ను; పీతమా మాటిమాటికి మోహంబు గల్గించుచు
తా = త్రాఁగఁబడినదిమాత్రమేయి న్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.
న; వారుణీవ = మద్యమువలె; మోహ

తజాపయతి మాం నిత్యం భత్సాపయతి చాసకృత్

రాక్షసీభి స్సఖేరాభి ర్యా మాం రక్షంతి నిత్యశః. ౯

టీక॥సః(అధ్యాహృతము)=ఆరా	అడుగట్లు చేయుచున్నాడు. అసకృత్ =
వణుడు; యాః=ఎవ్వరు; నిత్యశః =	పలుమాఱు; భత్సాపయతి=బెడరిం
ఎల్లప్పుడును; మాం=నన్ను; రక్షంతి=	చునట్లు చేయుచున్నాడు.
రక్షించుచున్నారో; తాభిః(అధ్యాహృ	ఆరావణుడు, నాకుఁగావలియుం
తము)=అ; సుఖేరాభిః=మిక్కిలియు	దురాక్షసప్త్రీలునన్ను భయంకరంబుల
భయంకరలయిన; రాక్షసీభిః=రాక్ష	గునానావిధచేష్టలచేతను మాటలచేత
సప్త్రీలచేత; మాం=నన్ను; నిత్యం=	సుభయపఱచునట్లు చేయుచున్నాడు.
ఎల్లప్పుడును; తజాపయతి=భయప	అని, తాత్పర్యము.

ఉద్విగ్నా శంకితాచాస్త్రి న స్వస్థంచ మనో మమ

తద్భయాచ్చాఽహ ముద్విగ్నా అశోకవనికాం గతా. ౧౦

టీక॥అహం (అధ్యాహృతము) =	చ్చ=అతనివలనిభయమువలననె; ఉద్వి
నేను; ఉద్విగ్నా = భయమునొందిన	గ్నా = భయమునొందినాను.
దానను; శంకితాచ=సంచేపామునొం	నేనుమిక్కిలియు భయంబు నొంది
దినదానను; అస్త్రి=అగుచున్నాను. మ	ప్రాణసంశయమునుబొంది యున్నా
మ=నాయొక్క; మనశ్చ=మనస్సును;	ను; నామనస్సుననునెప్పుదిలేదు ; ఈ
స్వస్థం=నెప్పుదియైనది; న=కాదు.	యశోకవనంబున, నారావణుని వలన
అశోకవనికాం = అశోకవనమును; గ	నెపరమభీతయయియున్నాను.
తా=బొందిన; అహం=నేను; తద్భయా	అని, తాత్పర్యము.

యదినామ కథా తస్య నిశ్చితం వాపి యద్భవేత్

నివేదయేథా స్మర్వం తత్ పరో మే స్యా దనుగ్రహః. ౧౧

టీక॥ తస్య = అతనియొక్క; కథాయదినామ = వృత్తాంతమందునేని ;

యత్=ఏది; నిశ్చితంవాపి = నిశ్చయించును.	గును.
పరిపాదించియు; భవేత్=అగునో; త	ఆరావణుండుమీసేయనిశ్చయించు
త్=దాని; సర్వం=అంతయు ; నివేద	నో, ఆవృత్తాంతమంతయునాకువచ్చి
యేథాః(యది)=తెల్పుచువేసి; మే=	చెప్పుచువేసి , నీయందునాకుమిగిలి
నాకు; పరః= అధికమయిన; అనుగ్ర	యంగృతజ్ఞతగలుగును. అని, సీతాదేవి,
హః=అనుగ్రహము; స్వాత్ = కలు	సరమతోజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

సా త్వేవం బ్రవతీం సీతాం సరమా వల్లభాపిణీ
ఉవాచ వదనం తస్యా స్మృతంతీ బాష్పవిక్లబమ్. ౧౨

టిక॥ వల్లభాపిణీ= మధురముగా	స్మృతంతీ = తాడుచు; ఉవాచ= చెప్పెను.
మాటలాడునట్టి; సా = ఆ; సరమా	మధురభాషిణియగునాసరమ, ఇ
తు = సరమమాత్రము; ఏవం=ఇట్లు;	ట్లు చెప్పుచున్నసీతాదేవింబాచి , కన్నీ
బ్రువతీం=చెప్పుచున్న; సీతాం= సీతా	ళ్లుకాలుచున్నయవిడ మొగమునుదడ
దేవినిగూచి; తస్యాః = ఆసీతాదేవి	వుచు , నిట్లనిచెప్పెను.
యొక్క; బాష్పవిక్లబం=కన్నీళ్లు చేర	అని, తాత్పర్యము.
లంతనొందిన; వదనం = ముఖమును ;	

ఏష తే యద్యభిప్రాయస్తదా గచ్ఛామి జానకి
గృహ్య శత్రో రభిప్రాయ మపావృత్తాంచ పశ్య మామ్. ౧౩

టిక॥ జానకి=సీతాదేవి! ఏషః=ఇ	మాంచ=నన్నును; పశ్య=చూడుము-
ది; తే=నీయొక్క ; అభిప్రాయోయ	సీతాదేవి! ఇది నీయభిప్రాయమగు
ది=అభిప్రాయమగునేని; తదా=అప్పు	నేని, నేనిప్పుడెపోయెదను; శత్రువుని
డు; గచ్ఛామి=పోవుచున్నాను	యభిప్రాయంబు దెలిసికొని శీఘ్రంబున
శత్రువుయొక్క; అభిప్రాయం= అభి	వచ్చెదంజూడుము. అని, సరమ, సీతా
ప్రాయమును; గృహ్య(గృహీత్వా)=	దేవితోజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
తెలిసికొని; ఉపావృత్తాం = వచ్చిన;	

ఏవ ముక్త్యా తతో గత్వా సమీపం తస్య రక్షసః
శుక్రావ కథితం తస్య రావణస్య సమంత్రణః. ౧౪

టీక॥సా(అధ్యాహృతము)=ఆసర	టను;శుదా)వ=విసేను.
మ;ఏవం=ఇట్లు;ఉక్త్యా=నెప్పి; తతః=	ఆసరమసీతాదేవితో నాప్రకారమునం
అంత;తస్య=ఆ;రక్షసః=రాక్షసుడగు	జెప్పి,యారావణు సమీపంబునకుఁబో
రావణునియొక్క; సమీపం= సమీప	యి,యతండునుమంత్రులును మాటలా
మును;గత్వా=పోంది ; సమంత్రణః=	డుకొనిసమాటలనన్నింటినినెను.
మంత్రులతోఁగూడిన;తస్య=ఆ;రావణ	అని,తాత్పర్యము.
స్య=రావణునియొక్క;కథితం= మా	

సా శ్రుత్వా నిశ్చయం తస్య నిశ్చయజ్ఞా దురాత్మనః
పునరేవా గమత్ప్రేమ శోకవసకాం తదా. ౧౫

టీక॥నిశ్చయజ్ఞా=నిశ్చయమునెఱిం	త్= వచ్చినది.
గినట్టి;సా=ఆసరమ;తదా= అప్పుడు;	నిశ్చయంబునెఱుంగుటయందుసమ
దురాత్మనః=దుష్టబుద్ధిగల;తస్య = ఆ	ధుఁకారాలగునాసరమ, దురాత్ముడగు
రావణునియొక్క; నిశ్చయం=నిశ్చయ	నారావణుండు గావించుకొన్న నిశ్చ
మును; శ్రుత్వా=విని;పునరేవ= మఱ	యంబుఁదెలిసికొని , మఱలశీఘ్రంబు
లనే;ప్రేమ=శీఘ్రము గా ; అశోకవసి	ననశోకవనంబునకువచ్చెను.
కాం=అశోకవనియునుగూచి; ఆగమ	అని,తాత్పర్యము.

సా ప్రవిష్టా పునస్తత్ర దదశే జనకాత్మజామ్
ప్రతీక్షమాణాం స్వామేవ భిష్టపద్మా మివ శ్రియమ్. ౧౬

టీక॥సా=ఆసరమ;ప్రవిష్టా=ప్రవే	ఎదురు చూచుచున్నదియు ; భిష్టప
శించినదై;పునః=మఱల;తత్ర=అచ్చట;	ద్దాం=వదలినకమలముగల; శ్రియమివ
స్వామేవ=తనైన; ప్రతీక్షమాణాం=	(స్థితాం)=లక్ష్మీవలె నున్నదియునగు;

జనకాత్మజాం = జనకమహారాజుకూఁ దియుఁబద్ధరూపమయినయాసనమును
తురయినసీతాదేవిని; దదర్శ = చూచెను. విడిచినమహాలక్ష్మీవలె నున్నదియునగు
ఆసరమయిట్లకోకవనంబుఁ బ్రవే జనకమహారాజపుత్రసీతాదేవిం బూచె
శించి, తనరాకకె యెదురుచూచుచున్న ను. అని, తాత్పర్యము.

తాంతు సీతా పునః ప్రాప్తాం సరమాం వల్లభాషిణీమ్

పరిష్వజ్యచ సుస్నిగ్ధం దదౌచ స్వయ మాసనమ్. ౧౭

టీక॥ సీతా = సీతాదేవి; పునః = మఱల; సరమాం = మమును; వదౌ = ఇచ్చెను.
ప్రాప్తాం = వచ్చిన; వల్లభాషిణీం = మ సీతాదేవి, మధురభాషిణియగునా
ధురముగామాటలాడునట్టి; తాం = ఆ; సరమపచ్చటంబూచి, పరమసంతో
సరమాంతు = సరమను; సుస్నిగ్ధం = మి పంబునొంది, సన్నేహంబుగానాబిడం
క్రిలియు స్నేహముతోఁ గూడునట్లు గవుఁగిలించుకొని, తానెసాదరంబుగా
గా; పరిష్వజ్యచ = కవుఁగిలించుకొన నాసనంబొసంగెను.
యు; స్వయంచ = తానె; ఆసనం = ఆస అని, తాత్పర్యము.

ఇహాసీనా సుఖం సర్వ మాఖ్యాహి మమ తత్త్వతః

క్రూరస్య నిశ్చయం తస్య రావణస్య దురాత్మనః. ౧౮

టీక॥ త్వం (అధ్యాహృతము) = నీ యాధాత్మకముచేత; ఆఖ్యాహి = చె
వు; ఇహ = ఇచ్చట; సుఖం = సుఖముగా; ప్పము.
అసీనా = కూర్చుండినదానవయి; నీవిచ్చటసుఖంబుగాఁ, గూర్చుండి,
క్రూరస్య = దయలేనివాఁడును; దురా నిదాయుండునుదురాత్ముండునగు రా
త్మనః = దుష్టుబుద్ధిగలవాఁడునగు; త వఖ్యానిశ్చయంబంతయునాకు యథా
స్య = ఆ; రావణస్య = రావణునియొ ఁకంబుగాఁజెప్పము. అని, సీతా
కూఁనిశ్చయం = నిశ్చయమును, సర్వం = దేవిసరమతోఁజెప్పెను.
అంతను; మమ = నాకు; తత్త్వతః = అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౫౫

స ౩౪

ఏవ ముక్తాతు సరమా సీతయా వేపమానయా

కథితం సర్వ మాచక్షే రావణస్య సమంత్రీణః ౧౯

టీక॥ సరమా=సరమ; వేపమాన	అంతయు; ఆచక్షే=చెప్పెను.
యా=వడుకుచున్న; సీతయా=సీతాదే	సరమయిట్లు భీతయగు సీతాదేవిచే
విచేత; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్తాతు=చెప్పె	ప్పినమాటనుఁగి, రావణుండును అతని
బడినదెనంతనె ; సమంత్రీణః = మం	మంతులును మాటలాడుకొనినమాట
త్రులతోఁగూడిన; రావణస్య = రావణ	లనంతయుఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
నియొక్క; కథితం=మాటను; సర్వం=	

జనన్యాయా రాక్షసేంద్రో వై స్వప్నోత్సౌఘం బృహద్వచః

అవిచ్ఛేదచ వై దేహీ మంత్రస్యైవైవ బోధితః ౨౦

టీక॥ వైదేహీ=సీతాదేవి! రాక్ష	గు; వచః=మాటను; బోధితః=బోధి
సేంద్రః= రాక్షసనాయకుండగురావ	వంబడినాఁడు.
ణుండు ; (“వై” అనునిపాతపూర్వ	సీతాదేవి ! రావణునితల్లిదైకని
తాదాకము); జనన్యాయా=తల్లిచేతను; మం	యు, అవిచ్ఛేదమధృద్ధమంత్రయ, నిన్ను
త్రవృద్ధి=మునులమంత్రయగు; అవిచ్ఛే	విడుచుటకై, రాక్షసేంద్రుఁడగురావ
నచ=అవిచ్ఛేదచేతను; స్వప్నోత్సౌఘం=	గాలికి, జాలమునఁ బోధించినారు.
నీవిడుదలకొఱకు ; బృహత్=గొప్పద	అని, తాత్పర్యము.

సీయతా మభినతశ్చత్య మనుజేంద్రాయ వైధిలీ

నిదర్శనం తే పర్యాప్తం జగత్తానే య దద్భుతమ్ ౨౧

టీక॥ అభినతశ్చత్య = పూజించి;	సస్థానమునందు; అద్భుతం= ఆశ్చర్యక
మనుజేంద్రాయ = నరేంద్రుండగురా	రమయినది; యతే (అస్తి)=ఏదిగలదో;
మనికొఱకు; వైధిలీ=సీతాదేవి; దీయ	తత్ (అధ్యాహృతము)= ఆ; దత్త
తాం=ఇవ్వఁబడుంగాక. జనస్థానే=జ	నం=దృష్టాంతము ; తే=నీకు; పర్యా

ప్రం=చాలినది.

నీవు, రామునకు సతాగ్రపూర్వక
కముగ నీతాదేవి నొసంగుము ; అట్లవ్వ
చేసి, నీకు నాశముగలుగుననుటకు , జని

స్థానమునందు రాముండును రాదీనమస్త

రాక్షసులంజంపుటయేనిదశకనము.
అని, తాత్పర్యము.

లంఘనంచ సముద్రస్య దర్శనంచ హనూమతః

వధంచ రక్షసాం యుద్ధే కః కుర్యాత్తానుషో భువి. ౨౨

టీక|| హనూమతః = హనుమంతుని
యొక్క; సముద్రస్య = సముద్రముయొ
క్క; లంఘనంచ = దాటుటను; దర్శనం
చ = సీతాదశకనమును; యుద్ధే = యుద్ధ
మునందు; రక్షసాం = రాక్షసులయొ
క్క; వధంచ = చంపుటను; భువి = భూమి
యందు; కః = వీ; మానుషః = పురుషు
డు; కుర్యాత్ = చేయును?

సముద్రంబు దాటుటయు లంకయుం

దు సీతాదేవినింబాచుటయు యుద్ధంబున
నొక్కండె పెక్కు రాక్షసులంజంపుట
యు, నీకార్యములను, హనుమంతుండొ
క్కఁడు గావించినాఁడుగదా! భూమం
జలంబున, మఱియే పురుషుండు చేయఁ
గలఁడు! అని, తల్లియునవిధుండును రా
వణునకుబోధించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

ఏవం స మంత్రివృత్తే శ్చ విధేన బహుభాషితః

న త్వా ముత్సహతే మోక్ష మథా మర్థపరోయథా. ౨౩

టీక|| సః = ఆ రావణుడు ; మంత్రి
వృత్తే = (బహువచన ప్రాజాఢక
కము) మునలిమంత్రి ; అవిధేన =
అవిధునిచేతను; ఏవం = ఇట్లు; బహు =
అధికముగా; భాషితః = చెప్పఁబడిన
వాఁడై; త్వాం = నిన్ను; అథకం = ధన
మును; అథకపరోయథా = ధనమునం

దాన క్రిగలవాఁడువలె; మోక్షం = విడు
చుటకు; నోత్సహతే = సమ్మతించఁడు.
ఇట్లు, తల్లియు మంత్రివృద్ధుండగున
విధుండును బెక్కుభాంగుల బోధించిన
ను, ఆ రావణుండు, ధనలుబ్ధుండు ధన
మునువిడువనట్లు , నిన్నువిడువనొల్లఁ
డయ్యె. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము. ౫౫

స ౩౪

నోత్సహ శ్యమ్యతో మోక్షం యుద్ధే త్వమితి మైథిలి
సామాత్యస్య నృశంసస్య నిశ్చయో హ్యేష వతఃతే. ౨౪

టీక॥ మైథిలి = సీతాదేవీ! సః(అనికే; ఇతి=అని; ఏషః=ఈ; నిశ్చయః= ధ్యాహృతము)=ఆరావణుడు ; యు నిశ్చయము;వతఃతేహి=ఉన్నదిగదా!
ద్ధే=యుద్ధమునందు;అమృతః=మృతి సీతాదేవీ! యుద్ధంబునమృతిఁబొం
బొందనివాడై ; త్వం=నిన్ను; మో దినంగాని, రావణుండునిన్ను విడువఁ
క్షుం=విడుచుటకు; నోత్సహతి=కోరఁ దు; ఇది, రావణుండును అతని మంత్రి
డు. సామాత్యస్య=మంత్రిలతోఁగూడి లునుజేసికొన్ననిశ్చయము.
న; నృశంసస్య=క్రూరుఁడగు రావణు అని,తాత్పర్యము.

తదేషా నిశ్చితా బుద్ధి మృత్యులోభా దుపస్థితా

టీక॥ తత్=అందువలన ; ఏషా=నది.
ఈ;నిశ్చితా=నిశ్చయింపఁబడిన ; బు ఆరావణునకేబుద్ధి , మరణముగలు
ద్ధిః=బుద్ధి; మృత్యులోభాత్=చావునం గుటకేకలిగినదిగానిచేటుగాదు.
దలియాశవలన ; ఉపస్థితా = కలిగి అని,తాత్పర్యము.

భయాన్న శక్త స్త్వాం మోక్ష మనిరస్తస్తు సంయుగే.౨౫
రాక్షసానాం చ సర్వేషా మాత్మనశ్చ వధేన హి

టీక॥ అయం (అధ్యాహృతము)=వలన;త్వం=నిన్ను;మోక్షం=విడుచు
ఈరావణుడు; సంయుగే=యుద్ధము టకు;నశక్తోహి=చాలఁడుగదా!
నందు; రాక్షసానాం=రాక్షసులయొ ఈరావణుండు, తానునురాక్షసు
క్క;సర్వేషాం=అందఱియొక్కయు; లందఱును మరణంబునొందకమునుపు,
ఆత్మనశ్చ=తనయొక్కయు; వధేన= కేవలభయంబున , నిన్నువిడువనొల్ల
చంపుటచేత ; అనిరస్తస్తు=నిరాకరిం కున్నాఁడు. అని,తాత్పర్యము.
శఁబదనివాడైయె;భయాత్=భయము

ప్రతిపగాంధ్రటికాతాత్పర్యసహితము.

స 38

నిహన్య రావణం సంఖ్యే సర్వధా నిశితై శ్వరైః. ౨౬
ప్రతివేష్యతి రామ స్త్వా మయోధ్యా మసి శేషతే

టిక అని శేషతే = సర్వనికండ్లుగలనీ	ను; ప్రతివేష్యతి = పొందింపగలడు.
తాదేవీ! రామః = రాముడు ; సర్వ	సర్వనికండ్లుగలనీ తాదేవీ! రాముం
ధా = అన్నివిధములను; రావణం = రా	ము, తప్పకయుద్ధమున తీర్ణబాణముల
వణు. స. ఖ్యే = యుద్ధమునందు ; నిశి	రావణునివధించి, నిన్నయోధ్యకుఁ దో
తైః = కణకులమున; శ్వరైః = బాణముల	డ్కొనిపోవును. అని, సరమ, నీ తాదేవి
చేత; హన్య = వధించి; త్వాం = నిన్ను;	కింజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
అయోధ్యాం = అయోధ్యాపట్టణము	

ఏతస్మి న్నంతరే శబ్దో భేరిశంఖసమాకులః. ౨౭
శ్రుతో వానర సైన్యానాం కంపయత్ ధరణీతలమ్

టిక ఏతస్మిన్ అంతరే = ఈనడుమ	విసంబడినది.
న; వానర సైన్యానాం = వానర సైన్యములయొక్క;	ఇట్లు సరమనీ తాదేవితోఁ జెప్పుచు
శ్రుతిశంఖసమాకులః = భే	డఁగానె, భేరిశంఖధ్వని సమన్వితంబగు
రీధ్వనుల చేతను శంఖధ్వనుల చేతను నిండి	వానర సైన్యముల సహనాదము, భూ
న; ధరణీతలం = భూమిని; కంపయత్ =	మింజలనంబునొందించుచు నతిభీకరంబు
కదలించుచున్న; శబ్దః = ధ్వని; శ్రుతో =	యివిసంబడినది. అని, తాత్పర్యము.

శ్రుత్వా తు తద్వానర సైన్యశబ్దం
లంకాగతా రాక్షసరాజభృత్యాః. ౨౮
సప్తాజసో దైన్యపరితచేష్టా
శ్చేయో న పా నృపస్య దోషైః

టిక లంకాగతాః = లంకాపురిని	క్షుశ్వరుండగు రావణునిభృత్యులు; త
బొందిన; రాక్షసరాజభృత్యాః = రా	ద్వానర సైన్యశబ్దం = ఆ వానర సైన్యముల

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము.

౫౬౦

స ౩౫

ధ్వని; శ్రుత్వాతు= విన్నంతనే; న
ప్రజాసం = సశించినకాంతిగల వారల
యి; దైన్యఃపరీతచేష్టాః= దైన్యముచేత
వ్యాపింపబడినచేష్టలుగలవారలయి; స్వ
పస్య= రాజైనరావణునియొక్క; దో
ష్టైః= దోషములచేత; శ్రేయః= మేలు
ను; సపశ్యంతి= చూడరైరి-

లంకయందుండు రావణునిసైన్య
లు, వానరసైన్య సింహనాదంబులువి
ని, రావణునిదోషంబులచే మనకుమర
ణంబుగలుగునుగానెమేలుగలుగదని, ని
శ్చయించి, భయంబుననష్టతేజులయిదీ
సులయియుండిరి. అని, తాత్పర్యము-

ఇత్యాక్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, చతుస్త్రింశస్సగళాః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రీ
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండచతుస్త్రింశస్సగళాటిక,
మొగిసినది.

౨౨

పంచత్రింశస్సగళప్రారంభః.

తేన శంఖవిమిశ్రేణ భేరిశబ్దేన రాఘవః
ఉపయాతి మహాబాహూ రామః పరపురంజయః. ౧

టీక|| మహాబాహూః= పెద్దచేతులు
గలవాఁడును; పరపురంజయః= శత్రు
వులపట్టణమునుజయించువాఁడును; రా
ఘవః= రఘువంశమునందుఁ బుట్టినవాఁ
డునగు; రామః= రాముఁడు; తేన =
అ; శంఖవిమిశ్రేణ= శంఖధ్వనితోఁ గూ

డిన; భేరిశబ్దేన = భేరిధ్వనిచేత; ఉప
యాతి(ఉపాయయా)= వచ్చినాఁడు.
అప్పుడుమహాబాహూండును శత్రు
పట్టణంబులజయించువాఁడునురఘువం
శమున నుద్భవించినవాఁడు నగు రా
ముండు, అట్లు శంఖధ్వనులతోను భేరి

౫౬౨ ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౩౫

భాంకారములతోనులంకాపురికే తెంచెను. అని, తాత్పర్యము.

తం నినాదం నిశమ్యథ రావణో రాక్షసేశ్వరః
ముహూతం ధ్యాన మాస్థాయ సచివా నభ్యుదైక్షత. ౨

టీక॥ అథ=అంత; రాక్షసేశ్వరః=	తులను; అభ్యుదైక్షత=చూచెను.
రాక్షసులకుఁబ్రభువైన; రావణః=రా	అంత, రాక్షసనాథుండగు రావ
వణుడు; తం=ఆ; నినాదం=ధ్వనిని ;	ణుండు, ఆరామనైన్యధ్వనిని విని, కొం
నిశమ్య=విని; ముహూతం=కొంచె	చెము సేపు ఆలోచించి, మంత్రులంబా
ముసేపు; ధ్యానం=ధ్యానమును; ఆస్థా	చెను. అని, తాత్పర్యము.
య=ఆవలంబించి; సచివా= మం	

అథ తా సచివాం స్తత్ర సర్వా నాభావ్య రావణః
సభాం సన్నాదయ్ సర్వా మిత్యువాచ మహాబలిః. ౩
జగత్సంతాపనః క్రూరో గర్హ యన్రాక్షసేశ్వరః

టీక॥ అథ=అంత; తత్ర=అచ్చట; మ	ను; ఆభావ్య=పిలిచి; ఇతి=ఇట్లుని; ఉ
హాబలిః=అధికమయిన బలముగలవాఁ	వాచ=చెప్పెను.
డును; జగత్సంతాపనః=జగత్తును మి	అంత, మహాబలశాలియు లోకంబు
క్రి-లియుఁ దపింపఁజేయువాఁడును ;	లఁదపింపఁజేయువాఁడును నిద-యుం
క్రూ-రిః=దయలేనివాఁడును; రాక్షసే	డును రాక్షసనాథుండు నగు రావణుం
శ్వరః=రాక్షసులకుఁబ్రభుండునగు; రా	డు, మంత్రులనందఱుంబిలిచి, నానావి
వణః=రావణుడు ; గర్హయ్=	ధంబులనిందించుచు. సభ యంతయుఁ
నిందించుచు; సర్వాం=సమస్తమయిన;	బ్రతిధ్వనిచెలంగ, నిట్లుచెప్పెను.
సభాం=సభను; సన్నాదయ్=	అని, తాత్పర్యము.
నింపఁజేయుచు; సచివా= మంత్రుల	

తరణం సాగరస్యాపి విక్రమం బలసంచయత్. ౪

యదుక్తవంతో రామస్య భవంతస్తన్తయా శ్రుతమ్

టీక॥ భవంతః = మీరలు; రామ వివరించెను.

స్య=రామునియొక్క; యత్=ఏ; సాగ మీరలు, రామునిదూతహనుమం
రస్య=సముద్రముయొక్క; తరణమ తుండుగావించినసముద్రతరణంబునుబ
పి=దాటుటను; విక్రమం = పరాక్ర రాక్రమంబునురామునిసైన్యంబును, చ
మమును; బలసంచయం= సైన్యసమూ కకాకానుగడించి, చెప్పినారు; అదం
హమును; ఉక్తవంతః = చెప్పినారో; యువిన్నాను. అని, తాత్పర్యము.
తత్=అది; మయా=నాచేతఃశ్రుతం=

భవత శ్చాప్యహం వేద్మి యథే సత్యపరాక్రమాన్. ౫
తూష్ణీ కా నీక్షతోఽన్యోన్యం విదిత్వా రామవిక్రమమ్

టీక॥ అహం=నేను; యథే=యు టుంగుదును.

ధమునందు; సత్యపరాక్రమాన్=సత్య యుద్ధంబునసత్యపరాక్రముల ర
పరాక్రమములుగలవారలును; రామ య్యురామునిపరాక్రమంబువిని, యొం
విక్రమం=రామునిపరాక్రమమును; వి డారులంజూచుకొనుచు నిరుత్సాహుల
దిత్వా=తెలిసి; అన్యోన్యం=ఒండొరు రయియున్నమిమ్ముఁగూడ నెఱుంగుదు
లను; ఈక్షతో=చూచుచున్నవారలును; ను. అని, రావణుండుచెప్పెను.
తూష్ణీకా=డిరకున్నవారలునగు; భ అని, తాత్పర్యము.
వతశ్చాపి=మిమ్మునుగూడ; వేద్మి=ఎ

తతస్తు సుమహాప్రాజ్ఞో మాల్యవా న్నామ రాక్షసః. ౬

రావణస్య వచ శ్రుత్వా మాతుః పైతామహోఽబ్రవీత్

టీక॥ తతస్తు=అంతను; మాతుః= డుననుట; సుమహాప్రాజ్ఞః= మిక్కిలి

తల్లి యొక్క; పైతామహః=తాతకొ యుంబండితుండునగు; మాల్యవాన్నా
డుకైనవాఁడును, పినతండ్రయినివాఁ సు=మాల్యవంతుండగుపేరుగల; రా

<p>క్షసః=రాక్షసుఁడు; రావణస్య=రా వణునియొక్క; వచః=మాటను; శ్రు త్వా=విని; అబ్రవీత్=చెప్పెను.</p>	<p>యునుమహాపండితుండునగుమాల్యవం తుండను రాక్షసుండు, రావణునిమాట లువిని, యిట్లనిచెప్పెను.</p>
<p>అంత , రావణునితల్లికిఁబినతండ్రి</p>	<p>అని, తాత్పర్యము.</p>

విద్యా స్వభివసీతో యో రాజా రాజ న్నయానుగః. ౭
స శాస్త్రి చిర మైశ్వర్య మరీంశ్చ కురుతే వశే

<p>టీక॥ రాజః= రాక్షసరాజుండవ గురావణుఁడా! యః=ఏ; రాజా= రా జుఁడు; విద్యాను=ఆస్వీక్షకీత్రయీవాతాః దంశనీతులను విద్యులయందు ; అభివసీ తః=విశిష్టతుండును; నయానుగః=నీతి శాస్త్రముననుసరించువాఁడునో; సః= ఆరాజు; చిరం=బహుకాలము ; ఐశ్వ ర్యం=దొరతనమును; శాస్త్రి=పాలించు ను. అరీంశ్చ=శత్రువులను; వశే=అధీనత</p>	<p>యందు; కురుతే=చేయును. రాక్షసరాజుండవ గురావణుఁడా! ఏరాజు, ఆస్వీక్షకీత్రయీవాతాః దండ నీతులనువిద్యులనునేచిఁగ నీతిశాస్త్రము ననుసరించినడచునో, అతండ్ఁ, బహుకా లమురాజ్యముఁబాలించును; అతండ్ఁ, శ త్రువులనందలనుజయించును. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

సందధానో హి కాలేన విగృహ్ణాం శ్చాభి సృహ. ౮
స్వపక్షవర్ధనం కువన్ నహ దైశ్వర్య మశ్నుతే

<p>టీక॥ సః(అధ్యాహృతము)=ఆరా జుఁడు; కాలేన=కాలముచేత; అభిసృహ= శత్రువులతోఁగూడ; సందధానః=సం ధిచేయుచు; విగృహ్ణాంశ్చ=యముసే యుచును; స్వపక్షవర్ధనం=తనపక్ష మునువృద్ధిబొందించుటను; కుర్వన్= చేయుచును; మహత్=గొప్పదగు; విశ్వ</p>	<p>ర్యం=సంపదను; అశ్నుతే= అనుభవిం చును. అట్టినీతిశాస్త్రాను వర్తయగు రా జు, కాలముననుసరించి, తనకుదౌర్బల్య ముగలుగుకాలంబున శత్రువులతోసం ధిచేయుచు, దనకుఁబ్రాబల్యంబును శ త్రునకుదౌర్బల్యంబునుగలుగుకాలం</p>
---	---

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము. ౫౬౫

స ౩౫

బునయుద్ధంబు సేయుచు, ఇట్లు స్వపక్షం | అపరిమితంబగునై శ్వర్ణింబు ననుభవిం
బువృద్ధిబొందించుచు, బహుకాలము | చను. అని, తాత్పర్యము.

హీయమానేన కథకవ్యో రాజ్ఞా సంధి స్సమేన చ. F

స శత్రు మవమన్యేత జ్యాయాఁ కపీత విగ్రహమ్

టీక హీయమానేన = ఊణించుచున్న	హం = యుద్ధమును; కుర్వీత = చేయవ
బలముగల; రాజ్ఞా = రాజుచేత ; సమే	లయును.
న = సమబలుండగు శత్రువుతో; ("చ" అ	తనబలముఊణించుచుండునప్పుడు,
నునది పొడవూర డౌఢము) సంధిః =	తనకు సమబలుండగు శత్రువుతో సంధి సే
సంధానము; కథకవ్యః = చేయఁబడ	యవలయును; తాను శత్రువుకన్న నధిక
వలసినది. సః = ఆ; జ్యాయాఁ = అధికుండ	బలుండగునేని, శత్రువుందరి సుగరించి
గువాఁడు; శత్రుం = శత్రువును ; అవమ	యతనితో యుద్ధము సేయవలయును.
న్యేత = తిరస్కరింపవలయును; విగ్ర	అని, తాత్పర్యము.

తస్త హ్యం రోచతే సంధి స్సహరామేణ రావణ. ౧౦

యదర్థ మధి యుక్తా స్త్వ సీతా తస్మై ప్రదీయతామ్

టీక రావణం = రావణుడా! తత్ =	ప్రదీయతాం = ఇవ్వఁబడుగాత.
అందువలన; రామేణ సహ = రాముని	రావణుడా! అట్లునీతిశాస్త్రము
తోఁగూడ; మహ్యం = నాకొఱకు; సం	నుడువుటంజేసి, బలవంతుండగు రాముని
ధిః = సంధి; రోచతే = రుచించుచున్న	తో సంధిగా వించుట నాయిష్టము ; రా
ది. యదర్థం = ఎవ్వతెకొఱకు ; అభి	మునకు మనయందు విరోధముగలుగుట
యుక్తాః = విరోధమును పొందినవారల	కుఁగారణభూతయై నసీతను , రా
ము; స్త్వ (స్త్వః) = అగుచున్నామో ;	మునకిచ్చి వేయదము.
సా (అధ్యాపృతము) = ఆ; సీతా = సీ	అని, తాత్పర్యము.
తాచేవి; తస్మై = ఆ రామునికొఱకు ;	

తస్య దేవపకాయ స్సవే గంధర్వాశ్చ జయైషిణః. ౧౧
విరోధం మాగమ స్తేన సంధి స్తే తేన రోచతామ్

టీక॥ దేవపకాయః=దేవఘటాలు ; తాం=రుచించుకగాక.

గంధర్వాశ్చ=గంధర్వులును; సర్వే =	దేవఘటాలు గంధర్వులు మున్నగు
అందఱును; తస్య=ఆ రామనియొక్క;	వారలందఱును రామునకుజయంబు గ
జయైషిణః=జయముఁగోరువారలు. తే	లుగవలెనని కోరుచున్నారు; కావున,
న=అతనితో; విరోధం=పగను; మా	నీవతనితో విరోధంబుపెట్టుకొనకుము;
గమః=పొడవకుము. తేన= అతనితో;	సంధిగావింపనియ్యకొనుము.
తే=నీకు; సంధిః=సంధానము; రోచ	అని, తాత్పర్యము.

అస్యజన్మగవాక్ పతౌ ద్వావేవ హి పితౌమహః. ౧౨
సురాణామసురాణాంచ ధర్మా ధర్మా తదాశ్రయా

టీక॥ ధగవాక్= అధికమయినమానముగాఁగలవి.

హత్త్యముగల; పితౌమహః=బ్రహ్మ	భగవంతుండగుబ్రహ్మ దేవుండు ,
దేవుండు; సురాణాం=దేవతలకును ;	సురలకును అసురులకును ,
అసురాణాంచ=అసురులకును; ద్వా=	ములంగల్పించెను. అట్లుధర్మమునుఅ
రెండయిన; పతౌవేవ=పక్షములనె ;	ధర్మమును, సురలను అసురులను, ఆ
అస్యజన్మహి=సృజించెనుగదా! ధర్మా	శ్రయించియుండును.
ధర్మా=ధర్మాధర్మములు; తదా	అని, తాత్పర్యము.
శ్రయా = సురాసురు లాశ్రయస్థా	

ధర్మోహి శ్రూయతే పక్షో హ్యమరాణాం మహత్తనామ్. ౧౩
అధర్మో రక్షసా పక్షో హ్యసురాణాం చ రావణ

టీక॥ రావణ= రావణుఁడా ! ధ	జ్యమయిన స్వభావముగల ; అమరా
మహి=ధర్మము; మహత్తనాం=పూ	ణాం=దేవతలయొక్క; పక్షః = పక్ష

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౫౬

స ౩౫

ముగా("హి" అనునదిపాదపూరణా	హి=పక్షముగదా!
థము); శ్రూయతేహి=వినిపించుచు	రావణుడా! అందు, మహాత్ములగు
న్నదిగదా. అధర్మ=అధర్మము; రక్ష	దేవతలపక్షముధర్మము; అసురరాక్ష
సాం=రాక్షసులయొక్కయ్య; అసురా	సులపక్షమధర్మము.
ణాంబ=అసురులయొక్కయ్య; పక్షో	అని, తాత్పర్యము.

ధర్మో వై గ్రసతే ధర్మం తతః కృతమభూద్యుగమ్. ౧౪
అధర్మో గ్రసతే ధర్మం తతస్త్రివ్యః ప్రవతతే

టీక॥ యదా(అధ్యాహృతము)=ఎప్పు	తః=అప్పుడు; తివ్యం=కలియుగము;
దు; ధర్మం=ధర్మము("వై" అనునదిపా	ప్రవతతే=కలుగును.
దపూరణాథము); అధర్మం=అధ	ఎప్పుడు, ధర్మమువలననధర్మమున
ర్మమును; గ్రసతే=మింగుచున్నదో;	కుంబరాజయముగలుగునో, అప్పుడుకృ
తతః=అప్పుడు; కృతం = కృతమును;	తయుగమందురు; ఎప్పుడు అధర్మమువ
యుగం=యుగము; అభూత్=అగును.	లనధర్మమునకుంబరా జయము గల్గు
యదా(అధ్యాహృతము)=ఎప్పుడు; అ	నో, అప్పుడు, కలియుగమని చెప్పదురు.
ధర్మం=అధర్మము; ధర్మం=ధర్మ	అని, తాత్పర్యము.
మును; గ్రసతే=మింగుచున్నదో ; త	

తత్త్వయా చరతా లోకాన్ ధర్మో వినిహతో మహన్. ౧౫
అధర్మః ప్రగృహీతశ్చ తేనాస్తద్భవినః పరే

టీక॥ తత్=అందువలన ; లో	తః=స్వీకరింపబడినది. తేన=అందుచేత;
కాన్=లోకములనుగూచి; చరతా=	పరే=శత్రువులు ; అస్త్యత్=మనకన్న
సంచరించుచున్న; త్వయా=నీచేత; మ	ను ; బవినః= అధికమయినబలముగల
హాన్=పూజ్యమయిన; ధర్మం=ధర్మ	వారలు.
ము; వినిహతః=కొట్టబడినది . అధ	నీవు దిగ్విజయాధర్మమయిలోకంబు
ర్మశ్చ= అధర్మమును ; ప్రగృహీ	లన్నియుండిరుగునప్పుడు , ధర్మంబు

నువిడిచి , యధర్మంబునుబరిగ్రహిం | రాముఁడు, మనకన్నబలవంతుఁడు.
చితిసి ; అందువలన, ధార్మికుఁడగు | అని, తాత్పర్యము.

స ప్రమాదా ద్వివృద్ధ స్తే ధర్మోఽభిగ్రసతే హి నః. ౧౬
వివర్థయతి పక్షంద సురాణాం సురభావనః

టీక || సః=ఆయధర్మము; తే=నీ | బొందించుచున్నదియు.
యొక్క; ప్రమాదాత్=ఏమటుపాటు | ఆయధర్మమును, నీవు, ప్రమాదం
వలన ; వివృద్ధః=వృద్ధిబొందినది. ధ | బునవృద్ధిబొందించుకొంటివి; కావున,
మః=ధర్మము; నః=మనలను; అభిగ్ర | ధర్మముమనలనశింపఁజేయుచున్నది,
సతేహి=మింగుచున్నదిగాదా ! సుర | మఱియునాధర్మముదేవతలకనుకూల
భావనః= దేవతలకనుకూలమయినధ | మయినదికావున , వారలపక్షమునకు
మఃము; సురాణాం=దేవతలయొక్క; | బలమునుగలిగించుచున్నది.
పక్షం=పక్షమును; వివర్థయతిచ=వృద్ధి | అని, తాత్పర్యము.

విషయేషు ప్రసక్తేన యత్కించితార్థా త్వయా. ౧౭
ఋషీణా మగ్నికల్పానా ముద్వేగో జనితో మహాన్

టీక || యత్కించితార్థాత్= | కలిగింపఁబడినది.
ఏదోయొక కారణమువలన; విషయేషు= | నీవు, దేవవలననో, విషయానక్తుండ
విషయములయందు ; ప్రసక్తేన=ఆస | నై, నిష్పవంటిమహాఘోరకు, మిక్కిలి
క్తుండవయిన; త్వయా=నీచేత; అగ్నిక | యుమనస్తాపంబుగావించితివి; అదంత
ల్పానాం=నిష్పవంటివారలయిన; ఋ | యుదేవతలకుబలమయినది.
షీణాం=ఋషులకు; మహా=గొప్ప | అని, తాత్పర్యము.
దగు; ఉద్వేగః=మనస్తాపము; జనితః=

తేషాం ప్రభావో దుర్ధవః ప్రదీప్తభవ పావకః. ౧౮

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము.

౫౬౯

స ౩౫

టీక॥ తేషాం=వారలయొక్క; ప్ర ఆమహాఘటప్రభావముమందుచున్న భావోపి=మహిమయు; ప్రదీప్తం=మం నిష్పవంటిది; దానికెదురులేదు. దుచున్న; పావకణ్ణవ=నిష్పవలె; దుర్ధవ అని, తాత్పర్యము. వణః=ఎదిరింప నలవిగానిది.

తపసా భావితాత్తానో ధర్మస్యానుగ్రహే రతాః
ముత్యై ర్యజ్ఞై ర్యజంత్యే తే నిత్యం తై స్తై ద్విజాతయః. ౧౯

టీక॥ ఏతే=ఈ; ద్విజాతయః=బ్రాహ్మణములచేత; యజంతి=దేవతలం వ్రాలులు; తపసా=తపస్సుచేత; భావితాత్తానః= భావించబడిన యాత్మ ఈయుషులు, ఎల్లప్పుడును దపస్సుగా గలవారలై; ధర్మస్య= ధర్మముయొ విండుచు బరమాత్మనుధ్యానించుచు, క్క; అనుగ్రహే= వృద్ధిబొందించుట ధర్మవృద్ధిచుండొనర్తులయి, నానావి యందు; రతాః=అనర్తులయి; నిత్యం= ధో త్రమయాగంబులచే దేవతలం బూ ఎల్లప్పుడును; ముత్యై ర్యః= ఉత్తమముల జింపుచుండెదరు. అని, తాత్పర్యము. యిన; తై స్తై=ఆయా; యజ్ఞైః=

జుహ్వ త్యగ్నీశ్చ విధివ ద్వేదాంశో చై రధీయతే
అభిధూయచ రిక్షాంసి బ్రహ్మఘోషా నుదీరయన్. ౨౦

టీక॥ ఏతే(అధ్యాహృతము)=ఈయు దీరయంతి=చెప్పుచున్నారు. షులు; విధివత్=యథాశాస్త్రముగా; మతీయసీయుషులు, యథావిధివ అగ్నీశ్చ=అగ్నులను; జుహ్వతి= వే గ్నులహోమమునేయుచుండెదరు; వే ల్చుచున్నారు. వేదాంశ్చ=వేదములను; దంబులంబరింపుచుండెదరు; రాక్షసు ఉద్యైః=గట్టిగా; అధీయతే=పఠింతు లందఱుఁబాటిపోవునట్లు, గట్టిగా వేద రు. రిక్షాంసి=రాక్షసులను; అభిధూయ పారాయణమునేయుచుండెదరు. చ = తిరస్కరించియు; బ్రహ్మఘోషా అని, తాత్పర్యము. మాణ=వేదధ్వనులను; ఉదీరయన్ (ఉ

దిశో విప్రద్రుతా స్సర్వే స్తన్నయిత్తు రివోష్ణగే

టీక॥ సర్వే=రాక్షసులందఱును; ఉ | రాక్షసులందఱు, గ్రీష్మ కాలంబునం
ష్ణగే=గ్రీష్మ కాలమునందు; స్తన్నయి | దుమేఘంబులంబోలేభయంబున, ది
త్తురివ=మేఘమువలె; దిశః=దిక్కుల | కులకుఁబాటుచున్నారు.
నుగూర్చి; విప్రద్రుతాః=పాటిపోయిరి. | అని, తాత్పర్యము.

ఋషీణా మగ్నికల్పనా మగ్ని హూత్రసముత్థితః. ౨౦

ఆదత్తే రక్షసాం తేజో ధూమో వ్యాప్య దిశో దశ

టీక॥ అగ్నికల్పనాం=నిష్పవంటి | స్సను; ఆదత్తే = గ్రహించుచున్నది.
వారలగు; ఋషీణాం = ఋషులయొ | మహాతపశ్శాసనలగుఋషులయొగ్ని
క్క; అగ్ని హూత్రసముత్థితః= అగ్ని | హూత్రములనుండి వెడలినధూమము, ద
హూత్రములనుండిలేచిన; ధూమః= | శదిశలువ్యాపించి, రాక్షసుల తేజస్సును
పొగ; దశ=పదియయిన; దిశః = ది | నశింపఁజేయుచున్నది.
క్కులను; వ్యాప్య = వ్యాపించి; రక్ష | అని, తాత్పర్యము.
సాం=రాక్షసులయొక్క; తేజః=తేజ

తేషు తేషుచ దేశేషు పుణ్యేష్వేవ దృఢవ్రతైః. ౨౧

చర్యమాణం తప స్త్రివం సంతాపయతి రాక్షసాన్

టీక॥ తేషు తేషు=అయా; పుణ్యేషు= | మిక్కిలియుఁడపింపఁజేయుచున్నది.
పవిత్రములయిన; దేశేషు=ప్రదేశము | ఆయ్యెపుణ్యస్థలములయందు, ఋ
లయందు; దృఢవ్రతైః=దృఢమయిన | షులుదృఢనియమంబునం గావించు న
నియమములుగలఋషులచేత; చర్యమా | ట్టిత్రవతపస్సులవలనరాక్షసులు మిక్కి
ణం=చేయఁబడుచున్న; త్రివం=తీర్థ | లియుఁడపించుచున్నారు.
మయిన; తపవచ=తపస్సునె; రాక్ష | అని, తాత్పర్యము.
సాన్=రాక్షసులను; సంతాపయతి=

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౫౩౦

స ౩౫

దేవదానవయశ్శేభ్యో గృహీతశ్చ వరస్త్వయా. ౨౩

<p>టీక॥త్వయా=నీచేత; దేవదానవ యశ్శేభ్యశ్చ=దేవతలవలనను దానవు లవలననుయత్తులవలననునె;వరః=వర ము;గృహీతః=పుచ్చుకొనఁబడినది.</p>	<p>నీవు, దేవదానవయత్తులు మున్నగు వారలవలన మరణము లేదని వరముఁ బొందినావు. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

మానుషా వానరా ఋతౌ గోలాంగూలా మహాబలాః

బలవంత ఇహాగమ్య గజఙ్ఞంతి దృఢవిక్రమాః. ౨౪

<p>టీక॥మహాబలాః=అధికమయినసే నగలవారలును;బలవంతః=అధికమయి నబలిమిగలవారలును; దృఢవిక్రమాః= దృఢమయిన పరాక్రమముగలవారలున గు;మానుషాః=మనుష్యులును ; వాన రాః=వానరులును; ఋతౌ=ఎలుఁ గుగొడ్డులును; గోలాంగూలాః=కొం డముచ్చులును;ఇహ=ఇచ్చటికి ; అగ</p>	<p>మ్య=వచ్చి;గజఙ్ఞంతి=అటచుచున్నా రు. ఇప్పుడు, బలవంతులును మహాపరా క్రమశాలులునుగుమనుష్యులును వానరు లునుఎలుఁగుగొడ్డులును గొండముచ్చు లునులంకకువచ్చి గజింఁచుచున్నారు! నీకువీరివలనఁజావులేనట్లు, వరింబులే దు. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

ఉత్పాతా వివిధా దృష్ట్వా ఘోరాః బహువిధాం స్తథా

వినాశ మనుపశ్యామి సర్వేషాం రక్షసా మహమ్. ౨౫

<p>టీక॥అహం=నేను; ఘోరాః = భయంకరములును;వివిధాః=దివ్యాం తరితృథామభేదములు గలదియు ; త థా=అట్లు; బహువిధాః = పెక్కు విధములయినవియునగు;ఉత్పాతాః = ఉత్పాతములను; దృష్ట్వా=చూచి; ర</p>	<p>క్షసాం = రాక్షసులయొక్క ; సర్వే షాం=అందఱియొక్కయు;వినాశం= నాశమును; అనుపశ్యామి=ఊహించు చున్నాను. నానావిధంబులగుదివ్యాంతరితృథా మోత్పాతంబులుపొడముటంజూడ, రా</p>
---	--

౫౭౨ ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౩౫

క్ష. సులకందబకునాశంబుగలుగుననితోచుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.

ఖరాభిస్తనితా ఘోరా మేఘాః ప్రతిభయంకరాః

శోణితేనాభి వషణంతి లంకా మష్టేన సర్వతః. ౨౬

టీక|| ఖరాభిస్తనితాః=తీక్ష్ణములయిన ధ్వని రుచేత; అభివషణంతి=కురియుచున్నవి.
గలవియు; ఘోరాః=విరూపములును; పక్వతరూపములును భయంకరము
ప్రతిభయంకరాః=భయంకరములున లునగు మేఘములు, అత్యుగ్రంబుగాగ
గు; మేఘాః=మబ్బులు; లంకాం=లంకను, జిణించుచు, లంకయంతయు, వేడినె
లంకయందనుట; సర్వతః=అంతటను; ఉత్తురునుగురియుచున్నవి.
ష్టేన=వేడియొన; శోణితేన=నెత్తు అని, తాత్పర్యము.

రుదతాం వాప.నానాంచ ప్రపతం త్యాసబిందవః

ధ్వజా ధ్వస్తా వివర్ణాశ్చ న ప్రభాంతి యథాపురా. ౨౭

టీక|| రుదతాం=వీడ్చుచున్న; వాతః=ప్రభాంతి=ప్రకాశింపకున్నవి.
హనానాం = గుఱ్ఱములుమున్నగువాని గుఱ్ఱములు నేనుంగులును, రోదనం
యొక్క; ఆస్రబిందవశ్చ=నెత్తురుబిం బుసేయుచు గన్పిల్లు విడుచుచున్నవి;
దువులును; ప్రపతంతి=పడుచున్నవి. ధ్వజంబులన్నియుం దుమ్ము దగిలివివర్ణం
ధ్వజాః=ఘోరములు; ధ్వస్తాః=దు బులయి మునుపటివలెఁ బ్రకాశింపకు
మ్ముదగిలినవై; వివర్ణాశ్చ=రంగుచెడి న్నవి. అని, తాత్పర్యము.
సవియువై; పురాయథా = మునుపువ

వ్యాధౌ గోమాయవో గృధ్రా వాశ్యంతవ స్తుజైరవమ్

ప్రవిశ్య లంకా మనిశం సమవాయాంశ్చ కుర్వతే. ౨౮

టీక|| వ్యాధౌ= దుష్టములయిన; గద్దలును; లంకాం= లంకాపట్టణమును;
గోమాయవః=నక్కలును; గృధ్రాః=ప్రవిశ్య=చొచ్చి; అనిశం=ఎల్లప్పుడును;

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము. ౫౭౩

స ౩౫

సుభైరవం = మిక్కిలియు భయంకి దుష్టములుగు నక్కటా గద్దలును,
రముగా; పాశ్యంతిద=అటచున్నవి లంకాపురింబ్రవేశించి, చుల్లస్సవను,
యు.సమవాయాంశ్య= గుంపులను; కు గుంపులుగుంపులుగాఁజేరి, భయంకర
ర్వతే=చేయుచున్నవి. ముగానటచున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

కాళికాః పాండరై ర్దంతైః ప్రహసం త్యగ్రత స్థితాః
స్త్రీయ స్వప్నేషు మష్టంత్యో గృహణి ప్రతాప్యచ. ౨౯

టీక|| స్వప్నేషు=కలయందు; కా తి=నవ్వచున్నారు.
ళికాః=నల్లని; స్త్రీయః=స్త్రీలు; ప్ర నల్లనిస్త్రీలు, జెవరింపుమాటలు
తిభావ్యచ= ప్రతికూలముగామాటలా చెప్పుచు, నిండ్లనుండుపదార్థముల
డియు; గృహణి=ఇండ్లను, ఇండ్లనుం దొంగిలించునట్లును, మఱియునెడుటని
దుపదార్థములననుట; ముష్టంత్యో = విచి, తెల్లనిపండ్లు తేటపడఁ, బకపక
దొంగిలించుచు; ఆగ్రత=నిడుట; స్థి నవ్వనట్లును, స్వప్నములుగలుగుచు
తాః=నిలిచినవారలయి; పాండరైః= న్నవి. అని, తాత్పర్యము.
లెల్లని; దంతైః=పండ్లతో; ప్రహసం

గృహణౌం బలికమాణీ శ్వనః పర్యుపభుంజతే
ఖరా గోష ప్రాయంతే మూషికా నకులై స్సహ. ౩౦

టీక|| గృహణౌం=ఇండ్లయొక్క; బ లోఁగూడ; పరిణంతే (అధ్యాహృత
లికమాణి = పూజాకార్యములను, ము)=ఉన్నవి,
పూజార్థమయియుంచుచుండు హవి పూజార్థమయి యిండ్లయందుండు
స్థులను; శ్వనః=కుక్కలు; పర్యుపభుం హవిస్సునుగుక్కలుపచ్చితినిపోవుచున్న
జతే=తినుచున్నవి; గోష=ఆవులయం వి; ఆవులయందుగాడిదలుఘటించు
దు; ఖరా = గాడిదలు; ప్రజాయం వి; పండ్లకొక్కలుముంగిసలతి గూడఁ
తే=పుట్టుచున్నవి. మూషికాః=పంది దిరుగుచున్నవి. అని, తాత్పర్యము.
కొక్కలు; నకులై స్సహ=ముంగిసల

మాజారా ద్వీపిభి స్సార్థం సూకరా శ్చనకై స్సహ
కిన్నరా రాక్షసై శ్చాపి సమీయు మానుషై స్సహ. ౩౦

టీక॥ మాజారాః=పిల్లులు; ద్వీ తోఁగూడను; సమీయుః (అధ్యాహృత
పిభిస్సార్థం=పులులతోఁగూడను; సూ ము)=చేరుచున్నారు.
క రాః=ఊరఁబండులు; శ్చనకైస్సహ=కు మాజారములు పులులతోఁ జేరి
క్కలతోఁగూడను; సమీయుః(అధ్యా యున్నవి; ఊరఁబండులుకుక్కలతోఁజే
హృతము)=చేరుచున్నవి. కిన్నరాః= రుచున్నవి; కిన్నరులును రాక్షసులును
కిన్నరులు; రాక్షసైశ్చాపి= రాక్షసుల నుమ్యలును ఒక్కటిగానున్నారు.
తోను; మానుషైస్సహ = మనుష్యుల అని, తాత్పర్యము.

పాండురార క్తపాదాశ్చ విహంగాః కాలచోడితాః
రాక్షసానాం వినాశాయ కపోతా విచరంతి చ. ౩౧

టీక॥ పాండురార క్తపాదాః=తె చ=తిరుగుచున్నవియు.
ల్లవియు నెఱ్ఱవియునైన పాదములు తెలుపు నెఱుపునుగలసిన రంగుగల
గల; కపోతాః = పావురములును; వి పాదములతోఁగూడిన పావురములు, వై
హంగాశ్చ= పక్షులును ; కాలచోడి వప్రేరితములయి , రాక్షసులవినా
తాః = నైవముచేఁజేరింపఁబడినవై, శంబుగలుగుననుచింపుచు , దిరు
రాక్షసానాం=రాక్షసులయొక్క; వి గుచున్నవి. అని, తాత్పర్యము.
నాశాయ=నాశముకొలుకు; విచరంతి

వీచీకూచీతి వాశ్యంత్య శ్శారికా వేత్తసు స్థితాః

టీక॥ వేత్తసు=ఇండ్లయందు ; స్థి ధ్యాహృతము)=ఉన్నవి.
తాః=ఉన్న ; శారికాః=గోరువంకపి ఇండ్లయందు మధురసల్లాపార్థమ
ట్టలు; వీచీకూచీతి = వీచీకూచియని; యిపెంపఁబడినగోరువంకలు , మధు
వాశ్యంత్యః=అలుచుచు; వతః=తే (అ రముగాఁగూయుటనువిడిచి, యిప్పుడు

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౫౭౫

స ౩౫

వీచీకూచియని, కూరధ్వనులంజేయుచున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

పతంతి గ్రథితా శ్చాపి నిర్జితాః కలహౌషిణః. ౩౩

పక్షిణశ్చ మృగా స్సర్వే ప్రత్యాదిత్యం రుదంతిచ

టీక॥ పక్షిణః = కాకులు మొదలగు పక్షులును; మృగాశ్చ = మృగములును; సర్వే = అన్నియు; నిర్జితాః = జయింపఁబడినవైనను; కలహౌషిణః = కలహముగోరినవై; గ్రథితాః = గుంపులు గట్టినవై; పతంతి = పరుగెత్తుచున్నవి. ఆదిత్యంప్రతి = సూర్యునిగూర్చి; రు	దంతిచ = ఏడ్చుచున్నవియు. పక్షులును మృగంబులును, ఒండొంటితోఁబోరుచు, సోలియు, మఱలఁగల హంబుఁగోరి, యొండొంటిపైకింబరుగెత్తుచున్నవి; మఱియు, సూర్యునింజూచి రోదనంబుఁజేయుచున్నవి. అని, తాత్పర్యము.
--	---

కరాళో వికలో ముండః పురుషః కృష్ణపింగళః. ౩౪

కాలో గృహణి సర్వేషాం కాలేకాలే న్వవేక్షతే

టీక॥ కరాళః = భయంకరుఁడును; వికలః = హీనాంగుఁడును; ముండః = జుట్టులేనివాఁడును; కృష్ణపింగళః = నలుపుసుగోరోజనమువంటి వన్నెయఁగలవాఁడునగు; పురుషః = పురుషరూపుఁడయిన; కాలః = మృత్యువు; సర్వేషాం = అందఱియొక్క; గృహణి = ఇండ్లను; కాలేకాలే = అయ్యైకాలమునందు ; అన్వ	వేక్షతే = చూచుచున్నాఁడు. భయంకరా కారుండును ముండిత శిరసుండును గృష్ణపింగళుండునగు పురుషునిరూపముధరించి, మృత్యువు, రాక్షసుల గృహములన్నియుఁ, బాతస్సాయంకాలములయందుఁ జూచుచున్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.
--	---

ఏతా న్యన్యాని దుష్టాని నిమిత్తా న్యతృతంతిచ. ౩౫

క్షాత్వా ప్రధార్య కార్యాణి క్రియతా మాయతిక్షమమ్

టీక॥ ఏతాని = ఇవియు; అన్యాని = ఇతరములయిన; దుష్టాని = దుష్టములయి	తనః నిమిత్తానిచ = నిమిత్తములును; ఉత్పతంతి = బ్రట్టుచున్నవి, క్షాత్వా = తెలిసి;
--	--

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౩౫

కావ్యము = పసులను; ప్రధార్య = నిశ్చయించి; అచ్యుతము = ముందు కనుకూలమగుట్లు; త్రియితాం = చేయబడునట్లుగా.

ఇవియు, నిరకను దుష్టనిమిత్తముల

నేకంబులును, బుట్టుచున్నవి; కాబట్టి చక్కగా నాలోచించి, నిశ్చయించి, ముందుకు బాధగలుగకుండునట్లు, చేయుము. అని, మాత్ర్యవంతుడు రావణునితో జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇదం వచ స్తత్ర నిశక్య మాత్ర్యవాక్
పరీత్య రక్షోధిపతే మనః పునః
అనుత్తమే ఘోరమపారుషో బలి
బధూవ తూష్టిం సమవేత్య రావణమ్

టీక|| అనుత్తమే = తమకన్న శ్రేష్ఠులులేనివారియందు; ఉత్తమపారుషః = శ్రేష్ఠమయిన పారుషముగలవాడును; బలి = అధికమయిన బలముగలవాడును; గుఃమాత్ర్యవాక్ = మాత్ర్యవంతుడు; తత్ర = అచ్చట; ఇదం = ఈ; వచః = మాటను; నిశక్య = వినిపించి; రావణం = రావణుని; సమవేత్య = చూచి; పునః = మఱి; లక్షరక్షోధిపతే = రాక్షసనాయకుండుగు రావణునియొక్క; మనః = మనస్సు

ను; పరీత్య = పరీక్షించి; తూష్టిం = ఊరక; బధూవ = అయ్యెను. ఉత్తములలో నుత్తమపారుషుండును బలవంతుండునగు నామాత్ర్యవంతుండు, ఇట్లు రావణునకుం జెప్పి, యతనిమొగంబుఁజూచి, యతనిమనంబుంజక్కఁగాఁబరీక్షించి, యతనికిఁ దనమాటయనిష్టముగాఁ దోచుటం దెలిసికొని, యంత నూరకుండెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాపే, శ్రీమద్రామాణే, ఆదికావ్యే,
యధకాండే, పంచత్రింశస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రీ
ఖ్యాఖ్యానంబునందు, యధకాండపంచత్రింశస్సర్గటీక,
ముగిసినది.

౫౭

వ ట్రిం శ స ర్గ ప్రా రం భః.

తత్తు మాల్వవతో వాక్యం హిత ముక్తం దశాననః
న మహాయతి దుష్టాత్మా కాలస్య వశ మాగతః. ౧

టీక॥దుష్టాత్మా=దుష్టబుద్ధిగల ; దశాననః=రావణుడు ; కాలస్య=మృత్యువుయొక్క ; వశం=అధీనతను ; ఆగతః=హొందినవాడై ; మాల్వవతః=మాల్వవంతునియొక్క ; ఉక్తం=చెప్పబడిన ; హితం=మేలుగల్గించునట్టి ; వాక్యం=	మాటను ; నమహాయతి=ఓర్వడయ్యె. దుష్టాత్ముండగురావణుండు, మృత్యువశంగతుండై, మాల్వవంతుండుచేప్పినహితవాక్యంబునుసహింపడయ్యె. అని, తాత్పర్యము-
---	--

స బద్ధ్యా భుక్కుటిం వక్త్రే క్రోధస్య వశ మాగతః
అమహా త్పరివృత్తాత్మా మాల్వవంత మథా బ్రవీత్. ౨

టీక॥అథ=అంతః ; సః=ఆరావణుడు ; క్రోధస్య=కోపముయొక్క ; వశం=అధీనతను ; ఆగతః=హొందినవాడై ; అమహాత్=కోపమువలన ; వక్త్రే=ముగమునందు ; భుక్కుటిం=బొమముడిని ; బద్ధ్యా=కట్టి ; పరివృత్తాత్మా=తిరుగుచున్నకండ్లుగలవాడై ; మాల్వవంతం=	మాల్వవంతునిగూచిః ; ఆబ్రవీత్=చెప్పెను. అంత, నారావణుండు, పరమకుపితుండై, కోపంబుచేముఖంబునబొమముడివడ, గుడ్లుగిరిగిరించిరుగ , నామాల్వవంతుంబాచి, యిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
--	---

హితబుద్ధ్యా య దహితం వచః పరుష ముచ్చతే
పరపక్షం ప్రవిశ్యైవ నైత చ్ఛ్రీతం గతం మమ. ౩

టీక॥పరపక్షం=శత్రుపక్షమును ; పరివశ్యైవ=ప్రవేశించియే ; హితబుద్ధ్యా=మేలనితెలిసికొనునబుద్ధిచేత ; అహితం=కీడుగల్గించునదియు ; పరు	
--	--

❧

❧

వం=కఠినంబునగు; యత్=ఏ;వచః=మాట; ఉచ్యతే = చెప్పఁబడుచున్నదో; ఏతత్=ఈమాట; మమ=నాయొక్క; శ్రోత్రం=చెవిని; నగతం=పొందినదికాదు.

శత్రువులపై స్నేహంబుచేత, నితనినై నహితంబుఁజెప్పినట్లు చెప్పిమోసపుచ్చవలయునని, యహితంబునుబరువంబునగుమాటఁజెప్పినావు; అయినను నేనుదానినివినను. అని, తాత్పర్యము.

మానుషం కృపణం రామ మేకం శాఖామృగాశ్రయమ్
సమథకం మన్యసే కేన త్యక్తం పిత్రా వనాలయమ్. ౪

టీక|| మానుషం=మనుష్యుఁడును; కృపణం=హీనుఁడును; ఏకం= ఏకాకియును; శాఖామృగాశ్రయం=కోతులెయాశ్రయముగాఁ గలవాఁడును; పిత్రా=తండ్రిచేత; త్యక్తం=విడవఁబడినవాఁడును; వనాలయం= అడవియొక్కానికొట్టుగాఁగలవాఁడు నగు; రామం=రాముని; కేన=చేనిచేత; సమ

థకం=సమధుఁనిగా; మన్యసే= తలంపుచున్నావు? మనుష్యుఁడును నీచుండును ఏకాకియునుగోతులు సహాయులుగాఁ గలవాఁడును దండ్రిచేవిడవఁబడినవాఁడును వనచరుండునగు రాముండు సమధుఁడనిచెప్పినావే; అందుకేమి కారణము? అని, తాత్పర్యము.

రక్షసా మీశ్వరం మాంచ దేవతానాం భయంకరమ్
హీనం మాం మన్యసే కేన హ్యహీనం సర్వవిక్రమైః. ౫

టీక|| రక్షసాం=రాక్షసులకు; ఈశ్వరం=ప్రభుండను; దేవతానాం=దేవతలకు; భయంకరం= భయమునేయువాడను; సర్వవిక్రమైః= సమస్తపరాక్రమములచేత; అహీనం= తక్కువకానివాడనగు; మాం=నన్ను; మాంచ=నన్నును; హీనం = తక్కువయిన

వానిగా; కేనహి = ఎందుచేత; మన్యసే=తలంపుచున్నావు? సమస్తరాక్షసులకుఁ బ్రభుండను సమస్తదేవతలకును భయంబు గల్గించువాడనుమహాపరాక్రమశాలినగు నేను దక్కువయనిచెప్పినావే; చేనిచేత? అని, తాత్పర్యము.

❧

❧

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధకాండము. ౫౭౯

స ౩౬

వీర ద్వేషేణ వా శంకే పక్షపాతేన వా రిపోః
త్వయాహం పరుషాన్యైః క్షోభితాః ప్రోత్సహనేన వా. ౬

టీక॥ వీర ద్వేషేణ = పరాక్రమవం దను.
తునియందలి ద్వేషముచేతనో; రిపోః = సజాతీయులలో వీరుండుండుటను
శత్రువుయొక్క; పక్షపాతేనవా = ప సహింపజాలమిచేతనో, శత్రుపక్ష
క్షుమువాండుటచేతనో; ప్రోత్సహనేనవా = శత్రువుయొక్క ప్రోత్సహ తాహముచేతనో, లేక, శత్రువులుప్రో
పటదుటచేతనో; త్వయా = నీచేత; అ త్సహ పటదుటచేతనో, నీవునన్న
హం = నేను; పరుషాని = కఠినవచనము ట్లుపరుషవచనంబులాడితివిగాని, దాని
లను; క్షోభితాః = చెప్పబడినాను. ఇతి (అ కీచేతెకారణములేదు.
ధ్యాహృతము) = అని; శంకే = తలంచె అని, తాత్పర్యము.

ప్రభవంతం పదస్థం హి పరుషం కోభిధాన్యతి
పండిత శ్శాస్త్రతత్త్వజ్ఞో వినా ప్రోత్సహనా రిపోః. ౭

టీక॥ రిపోః = శత్రువుయొక్క; ప్రోత్సహనాన్వితాః = పును?
టలేక; పండితః = పండితుండును; శా శత్రుప్రోత్సహములేకున్నచో,
స్త్రతత్త్వజ్ఞః = శాస్త్రసిద్ధాంతము బండితుండును శాస్త్రంబులు దెలిసిన
లఁదెలిసినవాండునగు; కః = ఎవ్వఁడు; వాండునగువాఁడెవ్వఁడు, రాజ్యాధి
ప్రభవంతం = ప్రభావముగలవాండు కారంబుననున్నవాండును నిగ్రహానుగ్ర
ను; పదస్థం = రాజ్యపదంబుననున్నవా హసమధుండునగురాజునుగూర్చి, ప
డునగువానిఁగూచి; పరుషం = క రుషవచనంబులాడును?
తినవచనమును; అభిధాన్యతిహి = చె అని, తాత్పర్యము.

అనీయద వనా త్సీతాం పక్షహీనా మివ శ్శీయమ్
కిమథం ప్రతిదాస్యామి రాక్షసస్య భయా దహమ్. ౮

౫౮౦ ప్రతిపదాంత్యటికాతాత్పర్యసహితము.

స ౩౬

టిక॥ అహం=నేను; వనాత్=అ

జలనిత్తును.

డవినుండి; పద్మహీనాం = కమలములే

నేను, బద్ధాసనంబులేనలక్ష్మీదేవి

ని; శ్రియమివ (స్థితాం)=లక్ష్మీవలెను

తెనున్న సీతాదేవిని వనంబుననుండి

న్న; సీతాం=సీతాదేవిని; అనియచ=

చ్చి, మఱలరామునకు భయపడి నే

తెచ్చియు; రాఘవస్య = రామునియొ

సేలయిత్తును.

కర; భయాత్=భయమువలన; కిమ

అని, తాత్పర్యము.

ర్థం=ఎందుకొఱకు; ప్రతిదాస్యామి=మ

వృతం వానరకోటిభి స్ససుగ్రీవం సలక్ష్మణమ్

పశ్యతై శ్చిదహోభి స్త్వం రాఘవం నిహతం మయా. ౯

టిక॥ త్వం=నీవు; వానరకోటిభిః=

టంబాడఁగలవు. అని, తాత్పర్యము.

వానరులకోటులచేత; వృతం = చుట్టఁ

రహస్యాథకము. — మయా= నా

బడినవాఁడును; ససుగ్రీవం = సుగ్రీవుని

చేత; నిహతం=(హనహింసాగత్యోఽ

తోఽగూడినవాఁడును; సలక్ష్మణం = ల

సుధాతువునంబుట్టినది)వచ్చిన; రాఘ

త్తుణునితోఁగూడినవాఁడునగు; రాఘ

వం=రాముని; పశ్య=చూడుము. శేష

వం=రాముని; మయా=నాచేత; తై

ముసమానము.

శ్చిత్=కొన్ని; అహోభిః= దినములచే

ఇంకఁగొన్ని దినంబులలోఁ నాకుఁ

త; నిహతం=చంపఁబడినవానిఁగా; ప

గా, సమస్తవానరవాహినీ సమేతంబు

శ్య=చూడుము.

గానుగ్రీవలక్ష్మణ సహితుండై వచ్చిన

ఇంకఁగొన్ని దినంబులలోనె, సమ

రాముంబూడఁగలవు.

స్తవానర సేనాసమేతుండగు రామునిను

అని, తాత్పర్యము.

గ్రీవలక్ష్మణులతోఁగూడ నేను వధించు

ద్వంద్వే యస్య నతిష్ఠంతి దైవతాస్యపి సంయుగే

స కస్తా ద్రావణో యుద్ధే భయ మాహరయిష్యతి. ౧౦

టిక॥ యస్య=ఎవ్వనియొక్క; ద్వంద్వే=ద్వంద్వమును; సంయుగే=యుద్ధ

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము. ౫౮౦

స ౩౬

మునందు; దైవతాస్యపి = దేవతలయి	పొందగలండు?
నను; సతిష్ఠంతి = నిలువరో; సః = అట్టి;	ఎవ్వనితో దేవతల గూఢిన్వంద్యయు
రావణః = రావణుడు; కస్తూత్ = ఎంగు	ధము సేయఁజాలరో, అట్టి నావణుడు,
వలన; యుద్ధే = యుద్ధమునందు ; భి	రాక్షయ్యులగున, నేలభయపడును!
యం = భయమును ; అహరయివ్యభి =	అని, తాత్పర్యము.

ద్విధా భక్త్యయ మశ్యేషం న సమేయంతు కస్యచిత్
ఏవ మే సహజో దోష స్వభావో దురతిక్రమః. ౧౦

టిక॥ ద్విధా = రెండువిధముల; భక్త్య	క్రియః = అతిక్రమింప నలవిగానది.
యమపి = భగ్నుడనైనగుదును; ఏవం	రాముండు బలవంతుండై యయిన
ఇట్లు; కస్యచిత్ = ఒకానొకకై నను;	ను, అతనిచేతగి శ్చేదమయినను బొందు
న సమేయంతు = వంగనుమాత్రమువంగ	దునుగాని, నే నెట్లువానికినివంగను; ఇది
ను. ఏవః = ఇది; మే = నాయొక్క; సహ	స్వభావమునంగల్గినదోషము; స్వభావ
జః = స్వాభావికమయిన; దోషః = దోష	మునువిడువనలవిగాదు.
ము. స్వభావః = స్వభావము ; దురతి	అని, తాత్పర్యము.

యది తావ త్సముద్యేతు సేతు ర్భృథో యదృచ్చయా
రామేణ విస్తయః కోత్ర యేనతే భయ మాగతమ్. ౧౧

టిక॥ రామేణ = రామునిచే ; సము	యః = ఆశ్చర్యము; కః = ఏది?
ద్రేతావత్ = స్వల్పమయిన సముద్రము	రాముండు సముద్రమునందు సేతు
నందు; యదృచ్చయా = డబ్బాటుచేత;	ప్రకట్టనాడనిగ దానిపు భయముఁబొం
సేతుః = కట్ట; బద్ధోయది = కట్టఁబడినద	దినావు! ఒకవేళసస్వల్పసముద్రమునం
గునేని; యేన = చేనిచేత; తే = నీకు;	దు డబ్బాటునరాముండు సేతువు గట్టి
భయం = భయము; ఆగతం = వచ్చిన	నను, అదియేమియాశ్చర్యము?
దో; అత్ర = ఈవిషయమునందు; విస్త	అని, తాత్పర్యము.

సతు తీర్త్యాగణవం రామ స్సహ వానర సేనయా
ప్రతిజానామి తే సత్యం న జీవన్ ప్రతియాస్యతి. ౧౩

టీక॥ స=ఆ; రామస్తు=రామండు మాత్రము; వానర సేనయాసహ=వానర సేనతోఁగూడ; అణవం=సముద్రమును; తీర్త్యా=దాటి; జీవన్=బ్రతికియున్నవాడై; నప్రతియాస్యతి=మఱిపోఁడు, తే=నీకొఱకు; సత్యం=సత్యముగా; ప్రతిజానామి=ప్రతిజ్ఞ చేసెదను.

రామండుమాత్రము, వానర సేనతోసముద్రంబుదాటివచ్చి, మఱలఁ బ్రాణంబుతోఁబోవుటలేదు; ఇది వాస్తవము; సత్యముచేతపథముచేసెదను. అని, రావణుండు మాత్రము

సతోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

రహస్యాంశము.—జీవన్=బ్రతికియున్నవాడై; ప్రతియాస్యతి=పోవును. సత్యం=సత్యము. న(సందేహః)=సందేహములేదు. తే=నీకొఱకు; ప్రతిజానామి=ప్రతిజ్ఞ చేసెదను.

రామండువానర సేనా సమేతంబుగ సముద్రంబుదాటివచ్చి, మఱలనుఖంబుననేపోవును; సత్యము; ఇందుకుసందేహములేదు. అని, రావణుండు మాత్రము

అని, తాత్పర్యము.

ఏవం బ్రవాణం సరభం రుప్తం విజ్ఞాయ రావణమ్

వీడితో మాల్యవాన్ వాక్యం నోస్తరం ప్రత్యపద్యత. ౧౪

టీక॥ మాల్యవాన్=మాల్యవంతుండు; ఏవం=ఇట్లు; బ్రవాణం=చెప్పచున్న; సరభం=చేగవంతుండగు; రావణం=రావణుని; రుప్తం=కోపించినవానిగా; విజ్ఞాయ=ఎఱింగి; వీడితే=నీగుపదినవాడై; ఉస్తరం=బదులయిన; వాక్యం=మాటను; నప్రత్యపద్య

త=పొందఁడయ్యె.

మాల్యవంతుండు, ఇట్లెఱిసంగఁ ఁబుసం జెప్పచున్న రావణుంజూచి యితండు కుపితుండయినాడని తెలిసికొని, బజ్జితుండై, బదులుచెప్పఁడయ్యె. అని, తాత్పర్యము.

జయాశిషాచ రాజానం వధ్ధయిత్యా యథోచితమ్
మాల్యవా నభ్యసుజ్ఞాతో జగామ స్వం నివేశనమ్. ౧౫

టీక॥ మాల్యవా = మాల్యవంతుండు; యథోచితం = యథాయోగముగా; జయాశిషా = “జయ” అనువాశీర్వచనముచేత; రాజానం = రాక్షసరాజుండగు రావణుని; వధ్ధయిత్యాచ = దీపించియు; అభ్యసుజ్ఞాతః = అనుజ్ఞావొందినవాడై; స్వం = తనదైన; నివేశనమ్ = మాల్యవంతుండు, యథాయోగముగా, రావణునకు, జయంబుగలుగని యాశీర్వదించి, తనయింటికిఁబోయెను. అని, తాత్పర్యము.

రావణస్తు సహమాత్యో మంత్రయిత్యా విమృశ్యచ
లంకాయా మతులాం గుప్తిం కారయామాస రాక్షసః. ౧౬

టీక॥ రాక్షసః = రాక్షసుండగు; రావణస్తు = రావణుండుమాత్రము; సహమాత్యః = మంత్రులతోఁగూడినవాడై; మంత్రయిత్యా = ఆలోచించి; విమృశ్యచ = విచారించియు; లంకాయాం = లంకాపురియందు; అతులాం = సరిలేని; గుప్తిం = రక్షణమును; కారయామాస = మాసంచేయించెను. అంత, రావణుండు, మంత్రులతోఁగూడవిమర్శకపూర్వకంబుగా నాలోచించి, లంకాపురికి, అసమానంబగుగుప్తికార్యంబుగావించెను. అని, తాత్పర్యము.

స వ్యాదిదేశే పూర్వస్యాం ప్రహస్తుం ద్వారి రాక్షసమ్
దక్షిణస్యాం మహావీర్యా మహాపార్శ్వ మహూదిరౌ. ౧౭

టీక॥ సః = ఆరావణుండు; పూర్వస్యాం = ప్రహస్తుండను; రాక్షసం = రాక్షస్యాం = తూర్పుదిక్కుననుండునట్టి; సుని; వ్యాదిదేశే = ఆజ్ఞాపించెను. దక్షిణద్వారి = ద్వారమునందు; ప్రహస్తుం = దక్షిణదిక్కునందలిద్వారము

నందు; మహాపీఠ్యా = అధికమయినపదులబహుస్తుంగాచియుండ నాజ్ఞాపించె
రాక్రమముగల; మహాపార్శ్వమహోను; దక్షిణపువాకిలియందు, మహాపరా
దరో = మహాపార్శ్వమహోదరుని; క్రమశాలలగు మహోదర మహా పా
వ్యాదిదేశ(అధ్యాహృతము) = ఆజ్ఞార్హులనుండ నానతిచ్చెను.
పించెను. అని, తాత్పర్యము.

ఆరావణుండు, తూర్పువాకిలియం

పశ్చిమాయా మధోద్వారి పుత్ర మింద్రజితం తథా
వ్యాదిదేశ మహామాయం బహుభీ రాక్షసై ర్వృతమ్. ౧౮

టీక॥ అధో = అంత; తథా = అట్లు; తం = ఇంద్రజిత్తును; వ్యాదిదేశ = ఆజ్ఞా
పశ్చిమాయాం = పడమటనుండునట్టి; పించెను.
ద్వారి = వాకిలియందు; మహామాయం = పశ్చిమద్వారంబున, మహామా
అధికమయినమాయగలవాఁడును; బయిండును అనేకరాక్షస పరివేష్టితం
బహుభీ = పెక్కుండ్రులు; రాక్షసై = డునగుతనకొడుకు నింద్రజిత్తునుగావలి
రాక్షసులచేత; వృతం = చుట్టబడినవా యుండనాజ్ఞాపించెను.
దును; పుత్రం = కొడుకునగు; ఇంద్రజి అని, తాత్పర్యము.

ఉత్తరస్యాం పుర ద్వారి వ్యాదిశ్య శుకసారణౌ
స్వయం చాత్ర భవిష్యామి మంత్రిణ స్తా సువాచ హ. ౧౯

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము) = ఆరా యంచ = నేనును; భవిష్యామి = ఉండె
వణుండు; ఉత్తరస్యాం = ఉత్తరపురి దను. ఇతి (అధ్యాహృతము) = అని;
కులసనుండునట్టి; పుర ద్వారి = పట్టణ తాన్ = ఆ; మంత్రిణః = మంత్రులనుగూ
ద్వారమునందు; శుకసారణౌ = శుక చిహ్నము; ఉవాచ = చెప్పెను ("హ" అనునది
సారణులను; వ్యాదిశ్య = ఆజ్ఞాపించి; ఆ పాదపూరణార్థము).
త్యై = ఈయుత్తరద్వారమునందు; స్వ ఆరావణుండు, ఉత్తరదిక్కునందలి

ద్వారంబునందు, శుకసారణులనుండఁ దనని, మంత్రులతోఁజెప్పెను.
డనియాజ్ఞాపించితానును అచ్చటనుండె అని, తాత్పర్యము.

రాక్షసంతు విరూపాక్షం మహావీర్యపరాక్రమమ్
మధ్యమే స్థాపయన్తుల్లే బహుభి స్సహ రాక్షసైః. ౨౦

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము) = ఆక్షసైస్సహ = రాక్షసులతోఁగూడ ; ఆ
రావణుండు; మధ్యమే = నడిమిదైన; గు
ల్లే = సేనాప్రదేశమునందు ; మహావీ
ర్యపరాక్రమం = అధికమయినబలము పరాక్రమశాలియగువిరూపాక్షుండను
నుబరాక్రమమునుగల; విరూపాక్షం = రాక్షసుని బహురాక్షససమేతృబుగా
విరూపాక్షుండను; రాక్షసంతు = రా
క్షసుని; బహుభిః = సెకరాండ్రయిన; రా

వీవం విధానం లంకాయాః కృత్వా రాక్షసపుంజః

కృతకృత్య మివాఽత్తానం మన్యతే కాలచోదితః. ౨౧

టీక॥ రాక్షసపుంజః = రాక్షస
శ్రేష్ఠుండగురావణుండు; వీవం = ఇట్లు;
లంకాయాః = లంకాపురికి ; విధా
నం = ఏర్పాటును; కృత్వా = చేసి; కా
లచోదితః = మృత్యుప్రేరితుండై; ఆత్మా
నం = తన్ను; కృతకృత్యమివ = కృతార్థ
నివలె; మన్యతే = తలంచుచున్నాఁడు.

రాక్షసశ్రేష్ఠుండగు రావణుండు,
ఇట్లు, లంకాపురికి గుప్తికమకానంవిధా
నంబుగావించి, మృత్యుచోదితుండై ,
తానంతవఱకుఁగృతార్థుండైసట్లు, త
లంచుకొనియుండెను.
అని, తాత్పర్యము.

విసజ్జయామాస తత స్సమంత్రితో

విధాన మాజ్ఞాప్య పురస్య పువరాలమ్

జయాశిషా మంత్రిగణేన పూజితో

వివేక చాంతః పుర మృద్ధిమ స్తహత్. ౨౨

టీక|| సః=ఆరావణుడు; పురస్య=తఃపురమును; వివేక=ప్రవేశించెను.
పట్టణమునకు; పుష్కలం = సమగ్రమ అంతనారావణుండు, లంకానగ
యిన; విధానం = రక్షణకార్యమును; రంబునకునమగ్రంబుగారక్షణసంవిధా
ఆజ్ఞాప్య=ఆజ్ఞాపించి; తతః = అంత; నంబుసేయనాజ్ఞాపించి, మంత్రులకు
మంత్రిణః= మంత్రులను; విసజయా సెలవేయ, వారలు “జయజయ” యని
మాస=విడిచెను. మంత్రిగణేన= మం రావణునకాశీర్వాదంబునొసంగి, త
త్రిసమాహముచేత; జయాశిషా “జ మయిండ్లకుంబోయిరి; రావణుండును,
యింపు” మనునాశీర్వాదనముచేత; పూజి నానావిధలక్ష్మీ విరాజమానంబగు నం
తః = పూజింపఁబడినవాడై; ఋద్ధి తఃపురంబునకుంబోయెను.
మత్ = సంపదగలదియు; మహత్ = అని, తాత్పర్యము.
గొప్పదియునగు; అంతఃపురంద= అం

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

యద్ధకాండే, షట్త్రింశస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, యద్ధకాండషట్త్రింశస్సర్గటిక,

ముగిసినది.

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము. ౫౮2

స 32

త్రైవి

సప్తత్రింశసర్గప్రారంభః.

సరవానరరాజౌ తౌ సచ వాయు సుతః కపిః
జాంబవా నృత్యరాజశ్చ రాక్షసశ్చ విభీషణః. ౧
అంగదో వాలిపుత్ర శ్చ సౌమిత్ర శ్చరభః కపిః
సుషేణ స్సహదాయాదో మైందో ద్వివిధ వీరచ. ౨
గజో గవాక్షః కుమదో నలో ధ పనసస్తథా
అమిత్ర విషయం ప్రాప్తా స్సమవేతా స్సమర్థయన్. ౩

టీక॥తౌ=ఆ; సరవానరరాజౌ =	గవాక్షుండును; కుమదః=కుముదుండు
మానుషేశ్వరుండగురాముండును వా	ను; నలః=నలుండును; అథ=ఇంక; పన
సరేశ్వరుండగుసుగ్రీవుండును; సః=ఆ;	సః=పనసుండును; తథా=అట్లు; అమి
వాయుసుతః=వాయువుకొడుకైన ;	త)విషయం = శత్రుదేశమును; ప్రా
కపిశ్చ=హనుమంతుండును; ఋత్యరా	ప్తాః = పొందినవారలయి ; సమవే
జః=ఎలుగుగొడ్డులకురాజయిన; జాం	తాః=చేరినవారలయి; సమర్థయన్ =
బవాంశ్చ=జాంబవంతుండును ; రాక్ష	ఆలోచించిరి.
సః=రాక్షసుండయిన; విభీషణశ్చ= వి	రామలక్ష్మణులునుసానరరాజుండ
భీషణుండును ; వాలిపుత్రః= వాలికొ	గు సుగ్రీవుండును వాయు పుత్రుండగు
డుకైన; అంగదశ్చ= అంగదుండును;	హనుమంతుండును ఋత్య రాజుండగు
సౌమిత్రః=లక్ష్మణుండును; శరభః =	జాంబవంతుండును విభీషణుండును వా
శరభుండగు ; కపిః=వానరుండును; స	లి కుమారుండగు నంగదుండును శర
హదాయాదః=బంధువులతోఁగూడిన;	భుండును బంధు సహితుండగు సుషే
సుషేణః=సుషేణుండును; మైందః =	ణుండును మైందుండును ద్వివిదుండును
మైందుండును; ద్వివిధవీరచ= ద్వివిధుం	గజుండును గవాక్షుండును కుముదుం
డును; గజః=గజుండును; గవాక్షః =	డునునలుండును బనసుండునువీరలుము

న్నగువానరవీరులు లంకాదీప్తపంబుఁజేరి | అలాచించిరి. అని, తాత్పర్యము.
నవీమృత్యు, నందఱుఁగూడియిట్లుని యా

ఇయం సా లక్ష్మ్యతే లంకా పురీ రావణపాలితా
సాఽ సురారగగంధవై రమ రైరపి దుజ్జయా. ౪

టీక|| రావణపాలితా = రావణుని జయింపనలవిగానిది.
చేఁబాలింపఁబడిన; ఇయం = ఈ; సా = ఇదిగో, రావణబాహుపాలితంబ
ఆలంకా = లంకాపురి; లక్ష్మ్యతే = చూ గులంకాపురియగుపడుచున్నది, ఆప
డఁబడుచున్నది. సా = ఆలంక; అసురార గట్టణము, సురాసురారగగంధర్వులకై
గగంధర్వైః = అసురులచేతను సప ననుజయింపవలవిగానిది.
మలచేతను గంధర్వులచేతను; అమ అని, తాత్పర్యము.
రై రపి = చేవతలచేతను; దుజ్జయా =

కార్యసిద్ధిం పురస్కృత్య మంత్ర యధ్వం వినిణాయే
నిత్యం సన్నిహితో హ్యత్ర రావణో రాక్షసాధిపః. ౫

టీక|| అత్ర = ఈలంకాపురియందు; మయి; మంత్రయధ్వం = అలాచిం
రాక్షసాధిపః = రాక్షసులకుఁబ్రధుండ పుండు.
గు; రావణః = రావణుండు; నిత్యం = ఎ ఇందు, రాక్షసేశ్వరుండగురావ
ల్ల పుడును; సన్నిహితోహి = ఉన్నాఁ ణుండు విడువక సన్నిహితుండై యు
డుగదా! కార్యసిద్ధిం = కార్యముయొ న్నాఁడు; కాఁబట్టి, మనకుం గార్యసిద్ధి
కరసిద్ధింబుటను; పురస్కృత్య = ముం యగునట్లు, చక్కఁగా నాలాచిం
దిడుకొని; వినిణాయే = నిశ్చయమిత్త పుండు. అని, తాత్పర్యము.

తథా తేషు బ్రువాణేషు రావణావరజోఽ బ్రవీత్
వాక్య మగ్రా పదవ త్పుష్కలార్థం విభీషణః. ౬

టీక|| తథా = అట్లు; తేషు = వారలు; బ్రువాణేషు = చెప్పుచుండఁగా; రావ

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౫౮౯

స 32

దౌవరజః= రావణునితమ్ముండయిన;	అట్లు , వారిలందఱుమాటలాడు
విభీషణః=విభీషణుడు; అగ్రావ్యపద	చుండగా , రావణునితమ్ముండగువిభీ
వత్= గ్రామ్యములుగానిపదములుగల	షణుడు, వారిలంజూచి, ఆగ్రామ్యం
దియు; ప్రపర-లాఠకం= ఆధికమయిన	బులగుపదంబులుగలదియునధికార్థంబు
యథాముగలదియునగు ; వాక్యం=	నగునీమటంజేప్పెను.
మాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.	అని, తాత్పర్యము.

అనల శ్చరభ శ్చైవ సంపాతి? ప్రభుస స్తథా
గత్వా లంకాం మమామాత్యోః పురీం పున రిహగతాః. 2

టీక॥ మమ=నాయొక్క ; అమా	నః=నాఱుల; ఇహ=ఇచ్చటికి; ఆగతాః=
త్యః=మంతులయిన; అలం = అ	వచ్చినారు.
నలుండును; శరభశ్చైవ = శరభుండు	నామంతులయిన యనలశరభసం
ను; సంపాతిః= సంపాతియును ; తే	పాతిప్రభునులునల్వరును, ఇప్పుడులం
థా=అట్లు; ప్రభుసః= ప్రభునుండును;	కాపురికింబోయి, చూచివచ్చినారు.
లంకాం=లంకయును ; పురీం= పట్ట	అని, తాత్పర్యము.
ణమునుగూర్చి ; గత్వా=పోయి; పు	

ఘాత్వా శకునయ స్సర్వే ప్రవిష్టాశ్చ రివో ర్భలమ్
విధానం విహితం యశ్చ తద్దృష్ట్వా సముపాగతాః. ౩

టీ॥ తే(అధ్యాపృతము)-ఆమంతులు;	సముపాగతాః=వచ్చినారు.
సర్వే=అందఱును; శకునయః= పక్షులు;	ఆయనలశరభసంపాతిప్రభునులు,
ఘాత్వా=అయి; రివోః= శత్రువుయొ	అందఱు, పక్షిరూపంబుదాల్చి, శత్రునై
కరః; బలం=నైశ్యమును; ప్రవిష్టాశ్చ=ప్ర	వ్యంబులుచూచి, యందుం జేయఁబడి
వేశించినవారలవై; యత్=ఏ; విధా	యుండునేపాటలునిర్మియుం జూచివ
నం=విపాటు; విహితం= చేయఁబడి	చ్చినారు. అని, తాత్పర్యము.
నదో; తత్=దానిని; దృష్ట్వా= చూచి;	

సంవిధానం యదా హుస్తే రావణస్య దురాత్మనః
రామ తద్రూపత స్సంస్వం యథా తస్మై న మే శృణు. ౯

టీక॥ రామ=రాముఁడా! తే=ఆయి బ్రువతః=చెప్పుచున్న; మే(మత్)=నా
సలశరభసంపాతిప్రభుసులు; యత్=వలన; శృణు=వినుము.
ఏ;దురాత్మనః=రుద్రబుద్ధిగల; రావణ రాముఁడా! వాగలు, దురాత్ముం
స్య=రావణునియొక్క; సంవిధానం=డగు రావణుఁడతఁడసంవిధానం బంత
ఏపాటును; ఆహుః=చెప్పుచున్నా యుఁజెప్పినారు; ఆసంగతియంతయుం
రో;తత్=దానిని; సంస్వం= అంతయు; జెప్పెదనువినుము. అని, తాత్పర్యము.
యథా తస్మై న=యాధాభ్యముచేత;

పూర్వం ప్రహస్త స్సబలో ద్వార మాసాద్య తివత్తి
దక్షిణంచ మహా వీర్యో మహాపాశ్వమహేనరౌ. ౧౦

టీక॥ ప్రహస్తః=ప్రహస్తుఁడు; సబ రుండును; ఆసాద్యతివత్తి(అధ్యాహృత
లః=సైన్యముతోఁగూడినవాఁడై ; పూ ము)=పొంది యున్నారు.
ర్వం=తూపుకదిలినందలి; ద్వార= ప్రహస్తుండు సైన్యసమేతుండైతూ
వాకిలిని; ఆసాద్య=పొంది; తివత్తి= ఉ పుకద్వారంబుననున్నాఁడు ; మహాప
న్నాఁడు. దక్షిణంచ=దక్షిణపువాకిలి రాక్రమశూలలగుమహేనర మహా
ని; మహావీర్యో= అధికమయినపరాక్ర పాశ్వలు,దక్షిణద్వారంబునం గాచి
మముగల ; మహాపాశ్వ మహేనర యున్నారు. అని, తాత్పర్యము.
రౌ= మహాపాశ్వమందునుమహేనర

ఇంద్రజి త్వగ్నిమద్వారం రాక్షసై ర్భహుభి ర్వృతః
పట్టిసాసిధను డ్మచ్చి శ్శూలముగ్ధర వాణిభిః. ౧౧
నానాప్రహరణై శ్శూరై రావృతో రావణౌ త్తజః

టీక॥ రావణాత్మజః=రావణునికొ సాసిధనుడ్మచ్చి=అడ్డకత్తులును శిడ్యము
డుకైన; ఇంద్రజిత్=ఇంద్రజిత్తు ; పట్టి లును ధనుస్సులునుగలవారలును ; శూ

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము. ౫౯౦

స 32

లముద్గరపాణిభిః = శూలములును ఇను
పగుడియలును శేతులంగలవారలు న
గు; రాక్షసైః = ప్రధానరాక్షసుల చే
త; బహుభిః = పెక్కుండ్రచేత; వృతః =
చుట్టబడినవాండ్రై; నానాపహరణైః =
నానావిధములయిన యాయుధములు గ
లవారలును; శూరైః = యుద్ధమునందు
భయములేనివారలునగు రాక్షసుల చే
త; ఆవృతః = చుట్టబడినవాండ్రై; పశ్చి
మద్వారం = పడమటివాకిలిని; ఆసా

ర్వతీప్రతి (అధ్యాహుతము) = పొంది
యున్నాడు.

రావణపుత్రుండగునిండ్రజిస్తు, అడ్డ
కత్తిఖడ్గముధనుస్సుశూలముముద్గరము
మొదలగునాయుధములం దాల్చిన ప్ర
ధానరాక్షసుల పెక్కుండ్రతోనునానా
విధాయుధపాణులును శూరులు నగు
రాక్షసభటులతోనుగూడి, పశ్చిమ
ద్వారంబుననున్నాడు.

అని, తాత్పర్యము.

రాక్షసానాం సహస్రైస్తు బహుభిశ్చస్త్రపాణిభిః. ౧౨
యుక్తః పరమసంవిగ్తో రాక్షసైర్బహుభిః పృతః
ఉత్తరం నగరద్వారం రావణస్స్వయ మాస్థితః. ౧౩

టీక॥ రావణః = రావణుడు; ప
రం = మిక్కిలియు; అసంవిగ్తో = సభిక
యుండై; శస్త్రపాణిభిః = ఆయుధము
లుచేతులంగల; బహుభిః = పెక్కులయి
న; రాక్షసానాం = రాక్షసులయొ
క్క; సహస్రైస్తు = వేలతోను; యు
క్తః = కూడినవాండ్రై; బహుభిః = పె
క్కుండ్రయిన; రాక్షసైః = ప్రధానరా
క్షసులచేత; వృతః = చుట్టబడినవాం

డ్రై; స్వయం = తానె; ఉత్తరం = ఉత్తర
దిక్కునందున్న; నగరద్వారం = పట్టణ
ద్వారమును; ఆస్థితః = అధిష్టించి
నాడు.

రావణుడు, నిర్భయుండై, యాయు
ధపాణులగు పెక్కువేల రాక్షసభటు
లును, పెక్కుండ్రప్రధానరాక్షసులు
నుగొలువఁ, దానెలంకయుత్తరద్వా
రంబుననున్నాడు. అని, తాత్పర్యము.

విరూపాక్షస్తు మహతా శూలఖడ్గధనుష్టతా
బలేన రాక్షసై స్సార్థం మధ్యమం గుల్మ మాస్థితః. ౧౪

టీక॥ విరూపాక్షస్త్రి = విరూపాక్షుండును; మహాతా = గొప్పదగు; శూలభిద్రువును; తా = శూలములును; భిద్రములును; భనుస్సులును; కల; బలేన = నైశ్యముతో; రాక్షసైస్సానకం = ప్రధానరాక్షసులతో; గూడ; మధ్యమం = నడిమిదైన; గుల్మం = సేనాప్రదేశము	ను; ఆస్థితః = అధిష్ఠించినాడు. విరూపాక్షుండు, శూలంబులును, భిద్రంబులును; భనుస్సులును ధరించియుండుగొప్పనైశ్యంబుతో; గూడి, పెక్కురాక్షసులుగోలువ, మధ్యమగుల్మంబుననున్నాడు. అని, తాత్పర్యము.
---	---

ఏతా సేవవిధాన్ గుల్మా లంకాయాం సముదీత్య తే మామకా స్థుచివా స్పర్శే పున శీఘ్ర మిహాగతాః. ౧౫

టీక॥ మామకాః = నావారలయిన; తే = ఆ; సచివాః = మంత్రులు; సర్వే = అందఱును; లంకాయాం = లంకాయందు; ఏతాన్ = ఈ; ఏవంవిధాన్ = ఇట్టి; గుల్మాన్ = సేనలను; సముదీత్య = చూచి; పునః = మఱల; శీఘ్రం = శీఘ్రముగా; ఇహ = ఇచ్చటికి; ఆగతాః = వచ్చినారు.	నామంత్రులు, అనలశరభసంపాతిశ్రవునులు, లంకాయందు, ఇట్లుసంవిధానంబునొందియున్న సేనలంబూచి, మఱలశీఘ్రంబుననిచ్చటికివచ్చినారు. అని, తాత్పర్యము.
--	--

గజానాంచ సహస్రంచ రథానా మయుతం పురే హయానా మయుతే ద్వేచ సాగ్రకోటిచ రక్షసామ్. ౧౬
విక్రాంతా బలవంత శ్చ సంయుగే ష్వాతతాయినః
ఇష్టా రాక్షసరాజస్య నిత్య మేతే నిశాచరాః. ౧౭

టీక॥ పురే = లంకాపట్టణమునందు; గజానాం = ఏనుంగులయొక్క; సహస్రం = స్రావం = వేయియును; రథానాం = రథములయొక్క; అయుతం = పదివేలు	ను; హయానాం = గుఱ్ఱములయొక్క; ద్వే = రెండైన; అయుతేచ = పదివేలును, ఇరువదివేలుననుట; రక్షసా = రాక్షసులయొక్క; సాగ్రకోటిచ = సమగ్ర
--	---

మయిన కోటియు ; విక్రాంతాః = పరాక్రమించినవారలును ; బలవంత శ్వ=అధికమయినబలముగలవారలును; సంయుగేషు=యుద్ధములందు; అతేతా యినః=కూరులునగు; ఏతే=ఈ; నిశాచరాః=రాక్షసులు; నిత్యం=ఎల్లప్పుడును; రాక్షసరాజస్య=రాక్షసేశ్వరుండగురావణునకు; ఇస్తాః=వియలు.

గజయోధులు వేపురును, రథికులు పదివేపురును, గుట్టువువారిలిరువది వేపురును, గాల్వరుకోటిమందియు, బరాక్రమవంతులునుబలవంతులును యుద్ధంబులం గూరులునుగూర్చిరాక్షసులు, రాక్షసరాజుండగురావణున కెల్లప్పుడునుసమీపముననుండి సేవనీయుచు బ్రయులై యుండువారలు. అని, తాత్పర్యము.

ఏకైకస్యాత్ర యుద్ధార్థే రాక్షసస్య విశాంపతే
పరివార స్సహస్రాక్షాం సహస్ర ముపశిష్యతే. ౧౮

టీక॥విశాం=మనుష్యులకు; పతే=ప్రభువయిన రాముడా! అత్ర=ఈరాక్షసులయందు; ఏకైకస్య=ఒకొక్క; రాక్షసస్య=రాక్షసులయొక్కయు; యుద్ధార్థే=యుద్ధమునమిత్తమయి; పరివారః=పరిజనము; సహస్రాక్షాం=వేలయొక్క, సహస్రం=వేయి, పదిలక్ష

లనుట; ఉపశిష్యతే=ఉన్నది. సశేంద్రుండవగు రాముడా! ఈరాక్షసులలోవాక్కొక రాక్షసునకు, యుద్ధముకొఱకుం బదిలక్షలరాక్షసులుగరిజనులున్నారు. అని, విభిషణుండు, రామునకుఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏతాం ప్రవృత్తిం లంకాయాం ముత్తమోక్తాం విభీషణః

ఏవ ముక్త్యా మహాబాహూ గాక్షసాం స్తా నదర్శయత్. ౧౯

టీక॥మహాబాహుః= పెద్దచేతులు గల; విభీషణః=విభీషణుండు; మంత్రి=ఈ; ప్రవృత్తిం=సమాచారమునుపదంబోక్తాం=మంత్రులచేఁజెప్పఁబడిన; లంకాయాం=లంకయందు (గల); ఏతాం=ఈ; ప్రవృత్తిం=సమాచారమునుపదంబు; ఇల్లు; ఉక్త్యా=చెప్పి; తాక్ష=ఆ; రాక్ష

సశేంద్రుండవగు రాముడా! ఈరాక్షసులలోవాక్కొక రాక్షసునకు, యుద్ధముకొఱకుం బదిలక్షలరాక్షసులుగరిజనులున్నారు. అని, విభిషణుండు, రామునకుఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

సాక్షి = రాక్షసులను; అదశకాయత = నకుమంత్రులు చెప్పినలంకా వృత్తాంత
చూపెను. మంత్రయు రామునకుఁజెప్పి, యంతనా
మహాబాహుండగువిభీషణుండు; త మంత్రులంజూపెను. అని, తాత్పర్యము.

లంకాయాం సచివై స్సర్వాం రామాను ప్రత్యవేదయత్

టీక|| సః (అధ్యాత్మతము) = అవిభీ త = చెప్పించెను.
షణుండు; సచివైః = మంత్రులచేత; లం అంత, నవ్యభీషణుండు; తనమంత్రు
కాయాం = లంకయందు (గల); స లచేతనుం గూడ నాలంకావృత్తాంతమం
ర్వాం = అంత సమాచారమును; రామా తయు రామునియెదుటఁజెప్పించెను.
య = రామునికొఱకు ; ప్రత్యవేదయత్ అని, తాత్పర్యము.

రామం కమలపత్రాక్ష మిద ముత్తర మబ్రవీత్. ౨౦

రావణౌవరజ శ్రీమాన్ రామప్రియచికిషయా

టీక|| శ్రీమాన్ = అధికమయిన కాం వీత్ = చెప్పెను.
తిగల; రావణౌవరజః = రావణుని త మఱి, శ్రీమంతుండగు రావణాను
మ్ముండగువిభీషణుండు ; రామప్రియ జుండు, విభీషణుండు, తామరపూఁతకు
చికిషయా = రామునకుఁబ్రിയంబున నుంఁబ్రవిశాలసుందరంబులగు నేత్రం
యనిర్భచేత ; కమలపత్రాక్షం = తా బులుగల రాముంజూచి, యామైఁజెప్పవ
మరపూఁతకులవంటి కండ్లుగల ; రా లసినమాటనిట్లుని చెప్పెను.
మం = రామునిగూచి; ఇదం = ఈ ; ఉ అని, తాత్పర్యము.
త్తరం = మైఁజెప్పవలసినమాటను; అబ్ర

కుచేరంతు యదా రామ రావణః ప్రత్యయధ్యత. ౨౧

పప్తి శ్శతసహస్రాణి తదా నిర్యాంతి రాక్షసాః

పరాక్రమేణ వీర్యేణ తేజసా సత్త్వగౌరవాత్. ౨౨

సదృశా యేత్ర దర్శేణ రావణస్య దురాత్మనః

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము. ౫౯౫

స 32

టీక॥ రామ= రాముడా ! రావణుని= రావణుడు; యదా=ఎప్పుడు; కుజేరంతు=కుజేరునిగూచియు; ప్రత్యయుధ్యత=యుద్ధముచేసెనో; తదా=అప్పుడు; అత్ర=ఈరాక్షసులందు; యే=ఏరాక్షసులు; పరాక్రమేణ=పరాక్రమముచేతను; వీర్యేణ=బలముచేత; తేజసా=కాంతిచేతను; సత్త్వగౌరవాత్=ధైర్యాశయమువలనను; దుష్టపేణ=గర్వముచేతను; మరాత్తనః=దుష్టబుద్ధిగల; రావణస్య=రావణుని; సదృశాః=సమానులొ; తే (అధ్యా

హృతము)= అట్టి; రాక్షసాః= రాక్షసులు; వస్త్రీ=అటువది; శతసహస్రాణి= లక్షలు; నిర్వాంతి=బయలు వెడలిరి.

రామడా! మున్నరావణుండు, కుజేరునతో యుద్ధముసేయఁబోయినప్పుడు, పరాక్రమంబునను బలంబునను దేజంబునను ధైర్యంబునను చక్షుంబునను దురాత్ముండగు రావణునకు సమానులయిన రాక్షసులఱువడిలక్షలమంది పోయిరి. అని, తాత్పర్యము.

అత్ర మన్యు సకతకవ్యో రోషయే త్వాం సభిషయే. ౨౩
సమభోకహ్యసి వీర్యేణ సురాణామపి నిగ్రహే

టీక॥ అత్ర=ఈవిషయమునందు; మన్యుః=కోపము; సకతకవ్యః=చేయఁబడవలసినదికాదు. త్వాం=నిన్ను; రోషయే=కోపమునొందించుచున్నాను. సభిషయే=భయమునొందింపలేదు. త్వం (అధ్యాహృతము)= నీవు; వీర్యేణ=పరాక్రమముచేత; సురాణామపి=దేవతలయొక్కయు; నిగ్రహేపి=నిగ్రహించుటయందును; సమభోకః=స

మధుకండపు; అసిహి=అగుచున్నావు గదా!

ఈవిషయమునందు నామీదఁగోపముసేయవలదు; నీకురోషముగలుగుటకు శెప్పుచున్నాను గాని భయముగలుగుటకుఁ గాదు; నీవు పరాక్రమంబున దేవతలనైన నిగ్రహింపఁజాలినవాడవు.

అని, తాత్పర్యము.

తద్భవాం శృతురంగేణ బలేన మహతా వృశః. ౨౪
పూర్వే దం వాసరానీకం నిమగ్ధివ్యసి రావణమ్

ప్రతిపదాంతర్గతకాతాత్పర్యసహితము.

స 32

టీక॥ తత్ = అందువలన; భవాన్ =	మణివ్యసి = మధింపఁగలవు.
నీవు; చతురంగేణ = నాలుగంగములు	నీవును, అనంతంబగుచతురంగబలం
గల; మహతా-గోప్యదగు; బలేన =	బుతోఁగూడియున్నావు ; కావున, నీ
నైన్యముచేత; వృతే = చుట్టఁబడినవాఁ	వానర నైన్యమును ఉచిత పూహంబు
డవు. ఇదం = ఈ; వానరాసికం = వా	లంబన్ని, రావణంబరిమార్చుము. అ
నర నైన్యమును; స్యాహ్య = పూహము	నివిధివణుండు, రామునితోఁజెప్పెను.
లుగాఁదీర్చి; రావణం = రావణుని ; ని	అని, తాత్పర్యము.

రావణావరజే వాక్య మేవం బ్రవతి రాఘవః. ౨౫
శత్రూణాం ప్రతిఘాతార్థ మిదం వచన మబ్రవీత్

టీక॥ రావణావరజే = రావణుని	మాటను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.
తమ్ముండగువిధివణుండు; ఏవం = ఇట్లు;	రావణునితమ్ముండగువిధివణుండు,
బ్రవతి = చెప్పుచుండఁగా; రాఘవః =	ఈప్రకారంబునం జెప్పుచుండగానే ,
రాముండు; శత్రూణాం = శత్రువుల	రాముండు , శత్రువధంబుపొందె ,
యొక్కఁ; ప్రతిఘాతార్థం = చంపుట	నిట్లుచెప్పెను.
కొఱకు ; ఇదం = ఈ; వచనం =	అని, తాత్పర్యము.

పూర్వద్వారేతు లంకాయా నీలో వానరపుంగవః. ౨౬
ప్రహస్తప్రతియోధా స్యా ద్వానరై ర్బహుభి ర్వృతః

టీక॥ వానరపుంగవః = వానరశ్రే	యృద్ధము సేయువాండు ; స్యాత్ = అ
ష్టుండగు; నీలో = నీలుండు; బహుభిః = పె	గును.
క్కింఁడయిన; వానరైః = వానరులచే	వానరశ్రేష్ఠుండగునీలుండు, పెక్కుం
త; వృతే = చుట్టఁబడినవాడై ; లంకా	డ్ర వానరులంకూడి, లంకచూపుకవా
యా = లంకాపురియొక్క ; పూర్వ	కిలియందుండి, ప్రహస్తునకుయుద్ధంబొ
ద్వారేతు = చూపుకవాకిలియందు;	సంగును. అని, తాత్పర్యము.
ప్రహస్తప్రతియోధా = ప్రహస్తునితో	

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధకాండము. ౫౭

స 32

అంగదో వాలిపుత్రస్తు బలేన మహాతావ్యతః. ౨౭
దక్షిణే బాధతాం ద్వారే మహాపార్శ్వమహోదరౌ

టిక్క వాలిపుత్రః = వాలికుమారుండ	బాధతాం = బాధించుచుండుగాక.
గు; అంగదస్తు = అంగదుండును; మహా	వాళికుమారుండగు సంగదుండు,
తా = గొప్పదగు; బలేన = నైస్యముచే	గొప్పనైస్యముచేసి, దక్షిణద్వారం
త; వృతః = చుట్టబడినవాడై; దక్షి	బనుండి, మహాపార్శ్వమహోదరు
ణే = దక్షిణపుదిక్కునందున్న; ద్వారే =	లతో యుద్ధమునెయ్యుగాక.
వాళియందు; మహాపార్శ్వమహోద	అని, తాత్పర్యము.
రౌ = మహాపార్శ్వమహోదరుని;	

హనుమాన్ పశ్యమద్వారం నిషిద్ధం పవనాన్తజః. ౨౮
ప్రవిశ త్వప్రమేయాత్ బహుభిః కపిభిర్వృతః

టిక్క అప్రమేయాత్ = కొలదిలే	మఠివాకిలిని; నిషిద్ధం = పీడించి; ప్రవిశ
నిబలముగల; పవనాన్తజః = వాయు	తు = ప్రవేశించుచుండుగాక.
కుమారుండగు; హనుమాన్ = హను	అప్రమేయబలసమన్వితుండగు వా
మంతుండు; బహుభిః = పెక్కుండ్రు	యులు ప్రవేశించున హనుమంతుండు, ప
న; కపిభిః = వానరులచేత; వృతః = చు	ట్టమద్వారంబనుండి, యుద్ధము చే
ట్టబడినవాడై; పశ్యమద్వారం = పడ	య్యుండుగాక. అని, తాత్పర్యము.

దైత్యదానవసంఘానా మృషీణాంచ మహాత్మనామ్. ౨౯
విప్రకారప్రియః క్షుద్రో వరదాన బలాన్వితః
పరిక్రామతి య స్సర్వా లోకాన్ సంతాపయన్ ప్రజాః. ౩౦
తస్యాహం రాక్షసేంద్రస్య స్వయమేవ వధే ధృతః

టిక్క యః = ఎవ్వండు; దైత్యదానవ	సమైక్యముగల యుద్ధసమూహములకును;
సంఘానాం = దైత్యులయొక్కయు దా	మహాత్మనాం = పూజ్యమయిన స్వభావ

౫౯౮

ముగల; ఋషీణాంచ=ఋషులకును;	దు;అహం=నేను;స్వయమేవ=నేనే;ధృ
విప్రకారప్రియః= అపకారమునందుఁ	తః=నిశ్చయించినాను.
బ్రీతిగలవాడై; త్సద్రః=చుట్టుండై;వ	ఎవ్వఁడుదైత్యులకునుదానవులకును
రదానబలాన్నితః=వరదానముచేఁగలి	మహాత్ములగుఋషులకును అపకారము
గినబలముతోఁగూడినవాడై; ప్రజాః=	సేయుచుత్సద్రవృత్తినవలంబించి వరబ
ప్రజలను;సంతాపయన్= తపింపఁజే	లగర్వితుండై, జనులంబిడింపుచు, సమ
యుచు;సర్వాన్= సమస్తములయిన;	స్త్రలోకంబులందిరుగుచున్నాఁడో, అట్టి
లోకాన్=లోకములను; పరిక్రామతి=	రాక్షసరాజుండగురావణుని, నేనెవ
సంచరించుచున్నాఁడో; తస్య= అట్టి;	ధింపనిశ్చయించినాను.
రాక్షసేంద్రస్య= రాక్షసేశ్వరుండగు	అని, తాత్పర్యము.
రావణునియొక్క;వధే= చంపుటయం	

ఉత్తరం సగరద్వార మహం సౌమిత్రిణా సహ. ౩౦

నిపీడ్యాభి ప్రవేశ్యౌమి సబలో యత్ర రావణః

టిక॥అహం=నేను; సౌమిత్రిణాస	ద్వారమును; నిపీడ్య=వీడించి; అభిప్ర
హ=లక్ష్యణునితోఁగూడ;యత్ర=ఎచ్చ	వేశ్యౌమి=ఋచ్చేదను.
ట;సబలో=సైన్యముతోఁగూడిన; రావ	అట్టిరావణుండుసైన్య సమేతుండై
ణః=రావణుండు; వతఃతే (అధ్యా	యెచ్చటనున్నాఁడో, ఆయుత్తరద్వా
హృతము)=ఉన్నాఁడో;తత్ (అధ్యా	రంబున, నేనునులక్ష్యణుండును, ఉండి,
హృతము)=అట్టి;ఉత్తరం = ఉత్తరది	యధముగావించెదము.
కుంబండున్న;సగరద్వారం = పట్టణ	అని, తాత్పర్యము.

వానరేంద్రశ్చ బలవా నృత్యరాజశ్చ వీర్యవా. ౩౨

రాక్షసేంద్రా నుజశ్చైవ గుల్లో భవతు మధ్యమః

టిక॥ బలవాన్= అధికమయినబల	దగుసుగ్రీవుండును;వీర్యవాన్= అధిక
ముగల;వానరేంద్రశ్చ= వానరరాజుం	మయినపరాక్రమముగల; ఋక్షరాజ

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము.

౫౯౯

స ౩౭

శ్రవ = ఎలుగుగొడ్డులరాజునిజాంబ
వంతుండును; రాక్షసేంద్రునిజుత్తై
వ = రాక్షసరాజుండగు రావణునిత
మ్ముండనివిభీషణుండును; మధ్యమః =
నడిమిదైన; గుల్మః = నైస్యము ; భవ
తు = అగు గాక.

బలవంతుండగుసుగ్రీవుండునుమహా
పరాక్రమశాలియుగు జాంబవంతుండు
నురావణానుజుండగువిభీషణుండును ,
మధ్యమగుల్మంబునలంకరింతురుగాక.
అని, తాత్పర్యము.

నచైవం మానుషం రూపం కాగ్యం హరిభి రాహవే. ౩౩

అతిక॥ హరిభిః = వానరులచేత; ఆహ
వే = యుద్ధమునందు; నీపం = ఇట్లు; మా
నుషం = మనుష్యసంబంధియగు ; రూ
పం = రూపము; కాగ్యం = చేయఁదగిన

వియుఁ గాదు.
వానరులు, ఇప్పుడుండనట్లు, యు
ద్ధంబునందు, మనుష్యరూపంబుధరించి
యుండరాదు. అని, తాత్పర్యము.

ఏషా భవతు సంజ్ఞా నో యుద్ధేన్ద్రిక్ వానరే బలే

వానరావీవ స శ్చిహ్నం స్వజనేన్ద్రిక్ భవిష్యతి. ౩౪

టీ॥ యుద్ధే = యుద్ధమునందు; అన్ద్రిక్ =
ఈ; వానరే = వానరసంబంధియగు; బ
లే = సేనయందు; ఏషా = ఈ; సంజ్ఞా =
గుఱుతు; భవతు = ఉండు గాక. స్వజ
నే = మనజనమునందు ; వానరావీవ =
వానరులెవరి; మనకు; చిహ్నం = గు

ఱుతు; భవిష్యతి = కాఁగలదు.
యుద్ధమునందు, మనవానరసైన్యం
బునందీసంకేతముండవలయును ; మన
జనము అని తెలియుటకు మనకు వానరు లె
గుఱుతుగనుండురుగాక.
అని, తాత్పర్యము.

వయంతు మానుషేజైవ సప్తయోత్సాహమహే పరాక్

అహ మేష సహధాత్రా లక్ష్మణేన మహాజనా. ౩౫

ఆత్మనా పంచమశ్చాయం గఖా మమ విభీషణః

టీక॥ మహాబసా = అధికమయిన
పరాక్రమముగల; భ్రాతృ = తమ్ము
డయిన; లక్ష్మణేనసహ = లక్ష్మణునితోఁ
గూడ; ఏషః = ఈ, అహం = నేనును; ఆ
త్మనా = తనచేత; పంచమః = ఐదవవాఁ
డైన; మమ = నాయొక్క; గఖా = స్నే
హితుఁడైన; అయం = ఈ; విభీషణశ్చ =
విభీషణుడును; వయం = మేము; సప్ర
తు = ఏడుగురుముమాత్రము; మానుషే
దైవ = మనుష్యరూపముచేతన; ప

రాజ్ = శత్రువులనుగూర్చి; యోతస్మి
మహే = యుద్ధముచేసెదము.
మహాపరాక్రమశాలియగు నాత
మ్ముండు లక్ష్మణుండును నేనును, నీలాం
గదహనుమత్సుగ్రీవులును, నాస్నేహి
తుండువిభీషణుండును, మేమేడ్వరము
మాత్రము, మనుష్యదేహంబున నెశత్రు
వులతో యుద్ధముచేసెదము. అని, రా
ముండు చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

స రామః కృత్యసిద్ధిర్థం మేవ ముక్త్వా విభీషణమ్. ౩౬

సువేలారోహణే బుద్ధిశ్చ కార మతిమాన్ మతిమ్

రమణీయతరం దృష్ట్వా సువేలస్య గి శే స్తటమ్. ౩౭

టీక॥ మతిమాన్ = అధికమయినబుద్ధి
గల; సః = ఆ; రామః = రాముఁడు ;
కృత్యసిద్ధిర్థం = కార్యసిద్ధికొఱకు;
విభీషణం = విభీషణునిగూర్చి; ఏవం = ఇ
ట్లు; ఉక్త్వా = చెప్పి; రమణీయతరం =
మిక్కిలియు సుందరమయిన ; సువేల
స్య = సువేలమను ; గి శే = పర్వతము
యొక్క; తటం = చటియను; దృష్ట్వా =
చూచి; సువేలారోహణే బుద్ధిః = సువే

లపర్వతముయొక్క యెక్కువ యందు
బుద్ధిగలవాఁడై; మతిం = బుద్ధిని; చకా
ర = చేసెను.
బుద్ధిమంతుండగు రాముండేట్లుకా
ర్యసిద్ధియగునట్లు, విభీషణునితోఁ జెప్పి,
సువేలపర్వతతటంబుమిక్కిలియు సుంద
రంబుగా నుండుటంజూచి, యపర్వతం
బుపై నారోహింపందలంచెను.
అని, తాత్పర్యము.

తతస్తు రామో మహతా బలేన
ప్రచ్ఛాద్య సర్వాం పృథివీం మహాత్మా
ప్రహృష్టరూపోఽ భిజగాను లంకాం
కృత్వా మతేనోఽ రివధే మహాత్మా. ౩౮

టీక|| తతస్తు=అంతను; మహాత్మా= లంకాం=లంకనుగూచిక; ఆభిజగాను= అధికమయినబుద్ధిగలవాఁడును; మహా పోయెను.
త్మా= అధికమయినచైతన్యముగలవాఁడు అంశ, మహాబుద్ధిశాలియుమహావై
నగు; సః=ఆరామండు; ప్రహృష్టరూ ర్యశాలియునగురాముండు, సమీపం
పః = అధికముగాసంతోషించినవాఁ తోషంబునొంది, అనంతంబగువానర
దై; మహతా=గొప్పదగు; బలేన= నై నైన్యంబు సువేలప్రాంతభూమియులత
న్యముచేత; సవాణం= సమస్తమయిన; యువ్యాపించి వెంబడింప, లంకమీది
పృథివీం=భూమిని; ప్రచ్ఛాద్య= కప్పి; కింటోయెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషేఽ, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, సప్తతింశస్సర్గః.
ఇది, స్వప్రాథకము.

ఇది, పరమాథకచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణౌద్ధి
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండసప్తతింశస్సర్గః అర్థక,
ముగిసినది.

అ

అష్టత్రంశసర్గప్రారంభః.

సతుశ్చత్వాసువేలస్యబుద్ధిమారోహణంప్రతి
లక్ష్మణానుగతోరామస్సగ్రీవమిదమబ్రవీత్. ౧
విభీషణంచధర్మజ్ఞమనురక్తంనిశాచరమ్
మంత్రజ్ఞంచవిధిజ్ఞంచశ్లత్త్వయాపరయాగిరా. ౨

టీక॥ లక్ష్మణానుగతో = లక్ష్మణుని	రమయిన; పరయా = ఉత్తమమగు ; గి
చేతవెంబడించబడిన; సః = ఆ; రామః =	రా = మాటచేత; ఇదం = దీని; అబ్రవీత్ =
రాముడు; సువేలస్య = సువేలపవళత	చెప్పెను.
ముయొక్క; ఆరోహణంప్రతి = ఎక్కు	లక్ష్మణసహితుండగురామందు ,
టనుగూచి; బుద్ధి = బుద్ధిని; శ్చత్వా	అట్లుసువేలపవళతంబు నారోహింపం
తు = చేసినంత; సుగ్రీవం = సుగ్రీవుని	దలంచి, సుగ్రీవుని, ధర్మజ్ఞపేత్రయు, దన
గూచియు; ధర్మజ్ఞం = ధర్మజ్ఞుడ	యందనురాగముగలవాఁడును ఆలోచ
లిసినవాఁడును; అనురక్తం = అనురాగ	నఁచెలిసినవాఁడును గార్యంబుల సమర్థం
ముగలవాఁడును; మంత్రజ్ఞంచ = ఆలో	చును రాక్షసుండగుటచే నచ్చటినిద్రం
చనఁచెలిసినవాఁడును; విధిజ్ఞంచ = కా	బులఁచెలిసినవాఁడునగువిభీషణునింబా
ర్యమలఁచెలిసినవాఁడును ; నిశాచ	చి, మధురవచనంబుననిట్లనిచెప్పెను.
రం = రాక్షసుండునగు; విభీషణంచ = వి	అని, తాత్పర్యము.
భీషణునిగూచియు; శ్లత్త్వయా = మధు	

సువేలం సాధుతైలేంద్రమిమం ధాతుశ్చై శ్రీతమ్
అధ్యారోహమహే సర్వే వత్స్యాయోత్ర నిశామిమామ్- ౩

టీక॥ వయం (అధ్యాయతము) = లేంద్రం = మంచిపర్వతములలో శ్రేష్ఠంబు
మనము; సర్వే = అందఱము; సాధుతై = ను; ధాతుశ్చై = ధాతువులనూలు

చేత; చితం= వ్యాపింపబడినదియన
గు; ఇమం=ఈ; సువేలం=సువేలపర్వ
తమును; అధ్యారోహమహే=ఎక్క
దము. అత్ర=ఈపర్వతమునందు; ఇ
మాం=ఈ; సకాం=రాత్రియంతయు;
వత్సాగ్రమః=ఉండము.

మనమందఱమును, నానావిధధా
తువులచేసలంకృతమయిపవనతోత్రమ
మయియున్నయీసువేలపవనమునా
రోహించి, యీరాత్రియంతయునిం
దునివసించుము. అని, తాత్పర్యము.

లంకాంచా లోక యిష్యామో నిలయం తస్య రక్షసః
యేన మే మరణాంతాయ హృతా భార్యా దురాత్మనా. ౪
యేన భర్త్యో న విజ్ఞాతో న శద్వృత్తం కులం తథా
రాక్షస్యా నీచయా బుద్ధ్యా యేన తద్గహీతం కృతమ్. ౫

టిక|| స రాష్ట్ర నా=దుష్టబుద్ధిగల ;
యేన=ఎవ్వనిచేత; మరణాంతాయ=మరిగి
నాపములయిన ఫలముకొఱకు ;
మే=నాయొకట; భార్యా=భార్య;
హతా=అపహరింపబడినదో; యే
న=ఎవ్వనిచేత; భర్తా=ధర్మము;
నవిజ్ఞాతః=తెలియబడలేదో; తత్=అ
ది; వృత్తం=ఆచారము; న(విజ్ఞాతం)-
తెలియబడలేదో; తథా=అట్లు; కు
లం=వంశము; నవిజ్ఞాతం (అధ్యాయ
తము)=తెలియబడలేదో; యేన=ఎవ్వ
నిచేత; రాక్షస్యా=రాక్షససంబంధి
యగు; నీచయా=నీచమయిన; బుద్ధ్యా
బుద్ధిచేత; గహీతం=నిందింపబడిన;

తత్=ఆకార్యము; కృతం=చేయబడి
నదో; తస్య=ఆట్టి; రక్షసః=రాక్షసుల
దైన రావణునియొక్క; నిలయం=ఉని
కొట్టయైన; లంకాంచ=లంకాపురికి; ఆ
లోకయిష్యామః=చూడము.

ఏదురాష్ట్రండుమరణంబు నొందు
టకై నాభార్యులనుహరించెనో, ఎవ్వం
డుధర్మముంబు చెలియక సదాచారంబు
విచారింపక కులంబుగణింపక, రాక్షస
సాధారణమయిన నీచబుద్ధిచే, నిందితం
బగుపరభార్యపహరింపబడు గావించె
నో, అట్టిరావణుని నీచాసత్థానమయిన
లంకాపురింగూడఱాతము.

అని, తాత్పర్యము.

తస్మిన్ మే వత్తే రోషః కీర్తితే రాక్షసాధమే
యస్యాపరాధా స్మితస్య వధం ద్రక్ష్యామి రక్షసామ్. ౬

టీక॥ యస్య=ఏనిచస్య=నీచునియొక్క;- అపరాధాత్=తప్పువలన; రక్షసాం=రాక్షసులయొక్క;- వధం=చంపుటను; ద్రక్ష్యామి=చూతునో; తస్మిన్=ఆ; రాక్షసాధమే=రాక్షసులలోఁ దక్కువయైన రావణుండు; కీర్తితే=చేప్పఁబడఁగా; మే=నాకు; రోషః=	కోపము; వత్తే=కలుగుచున్నది. రాక్షసాధముండగు నారావణుని పేరుచేప్పిన, నాకుమిక్కిలియొరోషము చుట్టుచున్నది ; అతనియొక్క-నీ యపరాధమువలన, నిప్పుడు రాక్షసులనందఱుంజంపవలసియున్నది. అని, తాత్పర్యము.
--	---

ఏకోహి కురుతే పాపం కాలపాశవశం గతః
నీచే నాత్మాపచారేణ కులం తేన వినశ్యతి. ౭

టీక॥ ఏకోహి=ఒక్కఁడై; కురుతే=శవశం గతః=మృత్యువుయొక్క;- త్రాటి యుధిం తనబొందినవాఁడై; పాపం=అకార్యమును; కురుతే=చేయుచున్నాఁడు. నీచేనఁజేసిచుండగు; తేన=అతనిచేత; ఆత్మాపచారేణ=తనయపరాధముచేత; కులం=కులము; వినశ్యతి=నశించుచున్నది.	ఒక్కఁడునూత్రమే, మృత్యువశం గతుండై, యకార్యంబుగావించును; నీచుండగునతనియపరాధంబుచే, నతనికులంబునంబుట్టినవారలందఱు, నాశంబుకొందుదురు. అని, రాముండుచేప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
---	--

ఏవం సమంత్రయన్వేష సక్రోధో రావణంప్రతి
రామ స్సృవేలం వాసాయ చిత్రసాను ముపారుహత్. ౮

టీక॥ రావణః=రాముఁ ఁవం=ఇట్లు; సమంత్రయన్వేష=చేప్పుచునే; రావణంప్రతి=రావణునిగూచి ; సక్రోధః=కోపముతోఁగూడినవాఁడై; వాసాయ=నివాసముకొఱకు; చిత్రసాను=నానావిధములయినచటియ	
---	--

శ్రీమద్రామాయణముః యుద్ధకాండము. ౫౦౫

స ౩౨

లుగల ; సువేలం = సువేలపవతలై , వితనానవగునువేలపవతం
మును; శిపాయహత్=ఎక్కెను. బనారోహించెను.

రాముండట్లుచెప్పచునే, రావణు అస, రాత్పర్యము.
ని మైంకలిగిన కోపముతోఁగూడినవాఁ

పుష్టతో లక్ష్మణుడై న మన్వగచ్ఛ త్సమహితః
సశరం చాప ముద్యమ్య సుమహ ద్విక్రమే రరిః F

టీక॥ లక్ష్మణుఁడై = లక్ష్మణుండును; పేలవ్వగచ్ఛత్ = వెంటడించెను.
సమహితః = ఎచ్చోకగలవాఁడై; పిక్ర లక్ష్మణుండును, బరాక్రమంబునవ
మే = పరాక్రమమునందు; రతః = ఆస లంబించి, బాణంబునుహాధనుస్సుంబ
కుండై; సుమహత్ = మిక్కిలియుగో ట్టుకొని, యెచ్చోకగలవాఁడై, రాము
ప్పదగు; సశరం = బాణముతోఁగూడిచ; న వెంటడింబోయెను.
చాపం = విల్లును; ఉద్యమ్య = డట్టుకొని; అస, రాత్పర్యము.
ఏనం = ఈ రాముని; పుష్టతః = వెనుక నుం

త మన్వరోహ త్సుగ్రీవ స్సామాశ్శ్య స్స విభీషణః

టీక॥ సామాశ్శ్యః = మంత్రలతోఁ చెను.
గూడినవాఁడును; సవిభీషణః = విభీష అంత, సుగ్రీవుండునుదనిమంత్రుల
ణునితోఁగూడినవాఁడునగు; సుగ్రీవః = సువిభీషణునిఁగూడి, లక్ష్మణుని వెంటడిం
సుగ్రీవుండు; తం = ఆలక్ష్మణుని ; అన్వ చియారోహించెను.
రోహత్ = వెంటడించియారోహిం అస, రాత్పర్యము.

హనుమా నంగరో నీలో మైందో ద్వివిధ ఏవచ. ౧౦
గజో గవాక్షో గవయ శ్చగభో గంధమాదసః
పనసః కుముదత్యైవ హరారంభశ్చ యూధవః. ౧౧
జాంబవాంశ్చ సుషేణశ్చ ఋషభశ్చ మహామతిః

దుర్ముఖశ్చ మహాతేజా స్తథా శతవలిః కపిః. ౧౨

ఏతే చాన్యేచ బహవో వానరా శ్రీఘ్నా గామినః

తే వాయువేగప్రవరాస్తం గిరిం గిరిచారిణః. ౧౩

అధ్యారోహంత శతశ స్సువేలం యత్ర రాఘవః

టీక|| హనుమాన్ = హనుమంతుం | హవః = పెక్కండును; తే = ఆ; వాయు
దును; అంగదః = అంగదుండును; నీలిః = నేగ్రవరాః = వాయువ్యయొక్క వేగం
నీలుండును; మైందః = మైందుండును; ద్వి
విదవీచ = ద్వివిదుః దును; గజః = గజం
దును; గవాక్షిః = గవాక్షుండును; గవ
యః = గవయుండును; శరభః = శరభుం
డును; గంధమాదనః = గంధమాదనుం
డును; పనసః = పనసుండును; కుమద
శ్రైః = కుమదుండును; హరః = హ
రుండును ; రంధః = రంధుండును ;
యావత్ = సేనా పతియను ;
జాంబవాంశ్చ = జాంబవంతుండున ; సు
షేణశ్చ = సుషేణుండును; మహామతిః =
అధికమయిబుద్ధిగల; ఋషభశ్చ = ఋ
షభుండును; మహాతేజాః = అధికమ
యినవరాక్రమముగల; దుర్ముఖశ్చ =
దుర్ముఖుండును; తథా = అట్లు; శతవ
లిః = శతవలియును ; కపిః = వానరుండు
ను; ఏతే = వీరులును; శ్రీఘ్నా = శ్రీ
ఘ్నముగాఁబోవువారలగు; అన్యే = ఇత
రులయిన; వానరాశ్చ = వానరులును; బ

హవః = పెక్కండును; తే = ఆ; వాయు
దును; అంగదః = అంగదుండును; నీలిః =
నేగ్రవరాః = వాయువ్యయొక్క వేగం
బువంటి వేగంబుగలగమనముగల ; గిరి
చారిణః = చానరులు; శతశః = నూలు
నూలుగా; యత్ర = ఎచ్చట; రాఘవః =
రాముండు; ఆరురోహ (అధ్యారోహం
ము) = ఎక్కెనో; తం = ఆ; సువేలం = సు
వేలమును; గిరిం = గిరిపర్వతమును; అధ్యారో
హంత = ఎక్కిరి.
హనుమంతుండునంగదుండు నీలుం
డుమైందుండుద్వివిదుండుగజండుగవా
క్షుండు గవయుండుశరభుండు గంధ
మాదనుండుబనసుండు కుమదుండు
హరుండురంధుండుజాంబవంతుండును
షేణుండుబుద్ధిమంతుండగు ఋషభుం
డుమహాతేజుండగుదుర్ముఖుండుశతవ
లియు, వీరులును, ఇంకనితరులు పెక్కం
డును, వాయువేగులగునాశానరులంద
రు, రామునివెంట, నాసువేలపర్వతంబు
నారోహించిరి. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధకాండము. ౬౦౬

స ౩౮

తే త్వదీక్షణ కాలేన గిరి మారుహ్య సర్వతః. ౧౪
దద్యశు శ్శిఖరే తస్య విషక్తా మివ థే పురీమ్

టీక॥ తేతు=ఆరామాదులును; అదీ	అంటుకొనియున్నట్లున్న; పురీం= లం
క్షణ=శీఘ్రమయిన; కాలేన= కాల	కాపట్టణమును; దద్యశుః=చూచిరి.
ముచేత; గిరిం=సువేలపర్వతమును; స	అంతనారామాదులు, శీఘ్రమున
ర్వతః=అంతయు; ఆరుహ్య = ఆరో	నె, యాసువేలపర్వతాధిపతులను నారో
హించి; తస్య = ఆత్రికూటపర్వతము	హించి, త్రికూటాధిపతులను నా
యొక్క; శిఖరే=శిఖరమునందు; థే=	రాశలముచేతలాడునట్లున్నలంకాపురి
ఆకాశమునందు; విషక్తామిద(స్థితాం)-	బాచిరి. అని, తాత్పర్యము.

తాం శుభాం ప్రవరద్వారాం ప్రాకారపరిశోధితామ్. ౧౫
లంకాం రాక్షససంపూర్ణాం దద్యశు మాణియుధపాః

టీక॥ హరియూధపాః = వానర	గు; తాం=ఆ; లంకాం= లంకాపురి
యూధపులు ; శుభాం=సుందరమయి	ని; దద్యశుః=చూచిరి.
నదియు; ప్రవరద్వారాం= శ్రేష్ఠముల	వానరవీరులందఱు, సుందరమును
యిన ద్వారములుగలదియు ; ప్రాకార	సుందరద్వారమును ప్రాకారాలంకృ
పరిశోధితాం=ప్రాకారములచేబ్రకా	తమును రాక్షసులచే నిండినదియు నగు
శించుచున్నదియు ; రాక్షస సంపూ	లంకాపురింజూచిరి. అని, తాత్పర్యము.
ర్ణాం = రాక్షసులచేనిండినదియున	

ప్రాకారచయసంస్తైశ్చ తదా నీలై నిశాచరైః. ౧౬
దద్యశు స్తే హరిశ్రేష్ఠాః ప్రాకార మపరం కృతం

టీక॥ తే=ఆ; హరిశ్రేష్ఠాః= వాన	రున్న; నీలై=నల్లని ; నిశాచరైశ్చ=
రోత్తములు; తదా=అప్పుడు; ప్రాకా	రాక్షసులచేతను; కృతం = చేయబడి
రచయసంస్తైః= కోటకొలుపులయం	న; అపరం= ఇతరమయిన ; ప్రాకా

౧౦౮ ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్య సహితము.

స ౩౮

ప్ర

ప్ర

రం=కోటను; దర్శకుః= చూచిరి.

అస్పృశు, నల్లని రాక్షసులు , కోట

కోట ఘటనుండుటవలన, రైడవప్రాకా

రముప నెనున్న యారాక్షసప జ్ఞీనిం

గూడ, నవ్వారో త్తములుచూచిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తే దృష్ట్వా వాసరా స్సర్వే రాక్షసాః యుద్ధకాంక్షిణిః. ౧౭

ముముచు ర్వివిధౌ న్నాదాం ప్రత్ర రామస్య పశ్యతః

టీక॥ తత్ర=అచ్చట; తే=ఆ; వాస
రాః=వానరులు; సర్వే = అందఱును;

రాక్షసాః=రాక్షసులను; దృష్ట్వా=

చూచి; యుద్ధకాంక్షిణిః=యుద్ధముగో

రువారలయి; రామస్య = రాముండు;

పశ్యతః = చూచుచుండఁగా ; వివి

ధాః = నానావిధములయిన ; సా

దాః=ధ్వనులను ; ముముచుః= విడి
చిరి.

అచ్చట, నావానరులందఱు, నారా

క్షసులంజూచి, యుద్ధంబు సేయునుత్స

కలయి , రాముండుచూచుచుండఁగా

నే, నానావిధంబులసంహనాదంబులు

గావించిరి. అని, తాత్పర్యము.

తతో స్త మగమ త్సూర్య స్సంధ్యయా ప్రతిరంజితః. ౧౮

పూర్ణచంద్ర ప్రదీప్తా చ త్తపా సమభివతతే

టీక॥ తతః=అంత; సూర్యః= సూ

ర్యుండు; సంధ్యయా=సంధ్యచేత; ప్ర

తిరంజితః= ఎఱ్ఱఁగాఁజేయుటడెవఁ

డై; అస్తం=అస్తమయమును ; అగ

మతే=పొందెను. పూర్ణచంద్ర ప్రదీ

ప్తా=నిండుచంద్రునిచేఁ బ్రకాశించుచు

న్న; త్తపాః=రాత్రియు; సమభి వ

తతే=వచ్చినది.

అంత, సూర్యుండు, సంధ్యారాగం

బునంబుల్ల వితుండై యస్తమించెను ;

రాత్రియు, బూర్ణచంద్రాలంకృత

యైపొడసూపినది.

అని, తాత్పర్యము.

తత స్స రామో హరివాహినీపతి

ర్విభీషణేన ప్రతిసంవ్య సత్కృతః. ౧౯

ప్ర

ప్ర

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము.

౬౦౯

స ౩౯

సలత్తుణో యూధపయూధసంవృత
స్సువేలపుష్పే న్యవస ద్యధాసుఖమ్

టీక॥ తతః=అంత ; హరివాహనీ	క; న్యవసత్=ఉండెను.
పతిః=వానరసేనానాయకుండగు;సః	అంత,వానరసేనా నాయకత్వంబు
ఆ; రామః=రాముండు; విభీషణేన =	నొందినయా రాముండు, విభీషణుండు
విభీషణునిచేత; ప్రతిసంద్య=పొగడి;స	నానావిధంబులంబూజింప,లక్ష్మణుని
తక్రతుః=పూజింపఁబడినవాడై; సల	గూడి,వానరవీరసమూహమునన్నిటం
త్తుణః=లక్ష్మణునితోఁగూడినవాడై; డై,యా రాత్రి, సువేల పర్వ	ననుభంబు గానివనించెను.
సువేలపుష్పే= సువేలపర్వతాగ్రమునం	
దు; యధాసుఖం=సుఖము నతిక్రమింప	అని, తాత్పర్యము.

ఇత్థాగ్నే, శ్రమవ్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, అష్టాంశస్సగతః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంశ
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండాష్టాంశస్సగతః,
మొగిసినది.

॥

ఏకో న త్రింశ స స్త ప్రా రం భః.

తాం రాత్రి ముషితా స్తత్ర సువేలే హరిపుంగవాః
లంకాయాం దదృశు ర్వీరా వనా న్యుపవనానిచ. ౧

టీక॥ వీరాః=పరాక్రమముగల;హరి	సువేలాగ్రమునందు;తాం= ఆ ; రా
పుంగవాః=వానరశ్రేష్ఠులు;తత్ర= ఆ	త్రిం=రాత్రియంతయు;మృతాః = వ

సించినవారలయి; లంకాయాం = లంకా మల్లు రాత్రియంతయు నాసువేలాయందు (గల); వనాని = వనములను; గ్రంబననుండి, తెల్లవాటిని వెనుక , లంకపవనానిచ = ఉద్యానవనములను ; ద కయందలివనంబులను ద్యానవనంబులం దృశుః = చూచిరి. అని, తాత్పర్యము.

పరాక్రమవంతులగు నావానరశ్రే

సమసౌమ్యాని రమ్యాణి విశాలా న్యాయతాని చ
దృష్టిరమ్యాణి తే దృష్ట్యా బహువు జాతవిస్తయాః. ౨

టీక॥ తే = ఆవానరులు ; సమసౌమ్యాని = ఎచ్చతక్కు-వలులేనివియు శాంతిగలవియు; రమ్యాణి = రమణీయములును; విశాలాని = వెడల్పులయినవియు; ఆనాయతానిచ = నిడుపులయినవియు; దృష్టిరమ్యాణి = కన్నులకురమణీయములునగు; వనానిచపవనానిచ(అధ్యాహృతము) = వనంబులను ఉపవనంబులను; దృష్ట్యా = చూచి ; జాతవిస్తయాః = కలిగినయాశ్చర్యముగలవారు; బహువుః = అయిరి. ఆవానరులు , మిట్టపల్లములులేనివియు; గూరమృగంబులులేనివియు విశాలంబులు నాయతంబులును గన్నులకుంబండువుగలిగించునవియురమణీయంబులునగునాలంకయందలి వనంబులనుపవనంబులనుం జూచి యాశ్చర్యంబునొందిరి. అని, తాత్పర్యము.

చంపకాశోక పున్నాగసాలతాలసమాకులా

తమాలవనసంధన్నా నాగమాలాసమావృతా. ౩

హింతాలై రజుకై నీకపై స్పృశసజ్జైశ్చ పుష్పితైః

తిలకైః కణికారైశ్చ పాటలైశ్చ సమంతతః. ౪

శుశుభే పుష్పితాగ్రైశ్చ లతాపరిగతై ర్ద్రుమైః

లంకాం బహువిధై ర్దీపై ర్భృగ్భేంద్ర స్యామరావతీ. ౫

విచిత్రకుసుమోపేతై రక్షకోమలపల్లవైః

కాడ్వలైశ్చ తథా నీపై శ్చిత్రాభి ర్వనరాజీభిః. ౬

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము. ౬౦౦

స ౩౯

౧౧

౧౧

టికలంకా=లంకాపురి; చంపకా
శోకపున్నాగసాలతాలసమాకులా =
సంపెంగచెట్లచేతను అశోకవృక్షముల
చేతను సురపొన్నచెట్ల చేతను మద్దిచె
ట్లచేతను తాటిచెట్లచేతను నిండినదై;
తమాలవనసంఘన్నా=వీరకటిచెట్లవన
ముచేంగప్పబడినదై; నాగమాలా స
మావృతా=నాగకేసర వృక్షములయొ
క్కొప్పజులచేంగప్పబడినదై; సమంత
తః=అంతట; హింతాతై=గిరికతాటి
చెట్లచేతను; అఞ్జనై= ఏనుమద్దిచె
ట్లచేతను; నీపైః=మంకెనచెట్లచేతను;
పుష్పితైః=పూచిన; సప్తపదైశ్చ=
ఏడాకులరంటిచెట్లచేతను; తిలకైః=బొ
ట్టుగుచెట్లచేతను; కణికారైశ్చ=
కొండగోంగుచెట్లచేతను; పాటలైశ్చ=
కలిగొట్టుచెట్లచేతను; పుష్పితాగ్రైః=
పూచినకొసలుగలవియు; లతాపరిగ
తైః=తీగలచేతఁజాట్టబడినవియు; బ
హువిధైః=పెక్కు విధములును; ది
వైశ్చ=శ్రేష్ఠములును; విచిత్రకుసుమో
పేతైః=నానావిధములయిన పుష్పము
లతోఁగూడినవియు; రక్తకోమలపల్ల
వైః=ఎఱ్ఱనివియులేతవియునగు చిగు
ళ్లుగలవియునగు; ద్రుమైః= వృక్షముల

చేతను; కాడ్వరైః= పచ్చికనేలలచేత
ను; తథా=అట్లు; నీపైః= జలప్రాయ
ప్రదేశములచేతను; చిత్రాభిః= అశ్వ
ర్యకరములయిన; వనరాజిభిః= వన
సమూహములచేతను; ఇంద్రస్య= దే
వేంద్రునియొక్క; ఆమరావతీవ= అ
మరావతీపురమువలె; శుశుభే= ప్రకా
శించెను.

ఆలంకాపురి, సంపెంగచెట్లును అశో
కవృక్షములునున్నాగ వృక్షములును
మద్దిచెట్లును తాటిచెట్లును దమాలవృక్ష
ములును ఏనుమద్దిచెట్లును బుప్పితంబు
లగునేడాకులరంటిచెట్లును బొట్టుగుచె
ట్లునుగొండగోంగుచెట్లును కలిగొట్టుచె
ట్లును, విచిత్రంబులగు పుష్పంబులగు
శిఖరంబులతోఁగూడినవియు లతావేష్టి
తంబులును దివ్యంబులును ఎఱ్ఱని కొ
మలంబులగు పల్లవ బులు గలవియున
గునానావిధ వృక్షంబులును, అచ్చిక
ధూమలును జలప్రాయ ప్రదేశంబులు
ను, జిత్రంబులగువనరాజులునుఁగల్గి, దే
వేంద్రునియమరావతీ పురంబులతోఁ
బ్రకాశించుచుండినది.

అని, తాత్పర్యము.

గంధాధ్య న్యభిరమ్యాణి పుష్పాణి ఫలవంతిచ

౧౧

౧౧

ధారయంత్యగమాస్తత్ర భూషణానీవ మానవాః. ౭

టీక త్ర=ఆవనంబులందు; మా	లను ; ధారయంతి = ధరించుచుండి
నవాః=మనుష్యులు ; భూషణానీవ=	నవి.
సోమ్ములంబోలె; అగమాః= వృక్షము	ఆవనంబునందలివృక్షములు, మను
ను, గంధాధ్యాని = మంచివాసనతోఁ	ఘ్యులుభూషణంబులుధరించునట్లు, మం
గూడినవియు; అధిరమ్యాణి = మిక్కిలి	చివాసనగలవియు రమణీయంబులు న
యమణీయంబులును; ఫలవంతివ= ఫ	గు పుష్పంబులను ఫలంబులను ధరించి
లములుగలవియునగు; పుష్పాణి= పూ	యండినవి. అని, తాత్పర్యము.

త చైత్రత రథసంకాశం మనోజ్ఞం నందనోపమమ్

జనం సర్వతుకం రమ్యం శుశుభే వట్టదాయతమ్. ౮

టీక సర్వతుకం= సమస్తములయి	లదిగాను; శుశుభే= ప్రకాశించినది.
నమునుపులుగలదియు; రమ్యం= సుందర	సమస్త ఋతుధర్మకంబులతోనుం
మును; మనోజ్ఞం = మనోహరమైనది	గూడినదియురమణీయంబును దుష్టదల
యు; వట్టదాయతం = తుష్టదలతోఁ	తోనొప్పుచున్నదియునగు , నాలంక
గూడినదియునగు; తత్ = ఆ; వనం= వ	యందలివనము , కుబేరుఁడైత్రరథవ
నము; చైత్రతరథసంకాశం= చైత్రరథవ	ననంబుమాడిచేవేంద్రునినందనవనం
నమునొసఁగిమానమునదిగాను ; నంద	బుకైవడింబ్రకాశించెను.
నోవనం= సుందరవనముతోఁబోల్కిగ	అని, తాత్పర్యము.

సత్యూహకోయష్టిమకైన్యత్యమానైశ్చ బహిఃభిః

రుతం సరభృతానాంచ శుశ్రువు వానసిర్భుకే. ౯

టీక తే (అధ్యాహృతము)= ఆ	ష్టిమకై= నీరుకోళ్లతోను, జీకుఁగొక్క
వానరులు; వానసిర్భుకే= వనమునంద	రిలతోను; నృత్యమానైః = ఆడుచు
లినెలయేలునందు ; సత్యూహకోయ	న్న; బహిఃభిశ్చ= నెమిళ్లతోను ; యు

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము. ౬౦

స ౩౯

తానాం (అధ్యాత్మతము) = కూడిన దు, నీమకోడులున జేకుంగొక్కరిలును
 ట్టి; పరభృతానాం = కోయిలలయు సరికొనము నేయుచుండు సేవిల్లినగో
 క్కురుతం = ధ్వని ; శుశ్రుషుః = యిలలును మధురముగాఁ గూయుచుం
 వినిరి. డ, నాధ్వనిలపెరి.

ఆవాసరులు , వనస్కురంబులు అ, తాస్త్వేను.

సత్యమ త్రవిహంగాని భ్రమరాచరతావ
 కోకిలాకులపండాని విహగాభిరుతానిచ. ౧౦
 భృంగరాజాభిగీతాని భ్రమరై స్సేవితావ
 కోదాలకవిఘ్నప్తాని సారసాభిరుతానిచ. ౧౧
 వివిశుస్తే శశస్తాని వనా స్త్యవవనానిచ
 హృష్టాః ప్రముదితా వీరా హరయః కామరూపిణి. ౧౨

టీక॥ తతః=అంత; వీరాః=పరాక్రమశాలులును; కామరూపిణి = భాగ్యధీనమగురూపముగలవారలనగు ; క్కు-గానములుగలవియు; భ్రమరైః=
 ట్టి; పరభృతానాం = కూడినవియు; కోదాలకవిఘ్నప్తాని = మంతుమైదలచేత; సేవితానిచ=సేవింపఁ
 తే=ఆ; హరయః=వాసరులు; హృష్టాః=గగుపాటలునొందినవారలయు; బడినవియు; కోదాలకవిఘ్నప్తాని = మం
 ప్తాః=గగుపాటలునొందినవారలయు; భిరుతానిచ=బెక్కురుపక్షులధ్వనులుగల
 ప్రముదితాః=సంతసించినవారలయు; వియునగు; తాని=ఆ; వనాః=వనము
 త్యమ త్రవిహంగాని = ఎల్లప్పుడును మలను; ఉపవనానిచ = ఉద్యానవనముల
 దించినపక్షులుగలవియు; భ్రమరాచరతానిచ=తుమ్మెదలచేసంచరింపఁబడిన అంత, బరాక్రమవంతులునుగామ
 తానిచ=తుమ్మెదలచేసంచరింపఁబడిన రూపులనగునావాసరులు, పరమసంత
 వియు; కోకిలాకులపండాని = కోయిల ష్టులయి, మేనంబులకలవొడమ , నెల్ల
 లచేసిండినవృక్షసమూహములు గలవి స్పృడును మదించియుండు పక్షులతోఁ
 యు ; విహగాభిరుతానిచ=పక్షులధ్వ గూడినవియు; కోయిలలచేసిండిన వృక్ష
 నులుగలవియు; భృంగరాజాభిగీతాని = ములుగలవియు , మధురంబుగాఁగూ
 తుమ్మెదలలో సుత్తమములగువానియు

ప్రతిపదాంగ్రుటికాతాత్పర్యసహితము.

స ౩౯

గాః=జింకలును; భీతాః= భయపడి
నవై; తేన=ఆ; శబ్దేన=ధ్వనిచేత; పితృ
స్తాః=మిక్కిలియుభయపడినవై; చశ=
పదియును; దిశః= దిక్కులనుగూర్చి;
జగ్ముః=పోయినవి.

లంకావనంబులనుండునట్టి, యెల్ల
గుబంటులునుసింహంబులునువ రాహం

బులును మహిషంబులును గజంబులును
జింకలును, అవాన్వసరుల భీకరాకారంబు
లంబూచుటచే భయపడియున్నవిగావు
న, వారలసింహుడంబులు విస్మయంతన
మఱియుభయపడి, దశదిశలకుంచాటిన
వి. అని, తాత్పర్యము.

శిఖరం త త్రికూటస్య ప్రాంశునైకం దివిస్సృశమ్
సమంతా శ్చుష్పసంఘన్నం మహారజతస్సన్నిభమ్. ౧౮
శతయోజనవిస్తీర్ణం విమలం చారుదర్శనమ్
శ్లక్ష్యం శ్రీమన్మహాచైవ దుష్ప్రపంచ శకునైరపి. ౧౯
మనసాపి దురారోహం కిం పునః కర్మణా జనైః ?

టిక|| ప్రాంశువ=ఉన్నతంబును; ఏ
కం=ఒక్కటియును; దివిస్సృశం=ఆ
కాశంబుఁ దాఁకు నదియు ; సమం
తాత్=అంతటను; శ్చుష్పసంఘన్నం =
పూలచేగప్పఁబడినదియు; మహారజత
స్సన్నిభం = బంగారముతోసమానమ
యినదియు; శతయోజనవిస్తీర్ణం =
సూఱుయోజనముల వెడల్పుగలదియు; వి
మలం=నిమగ్నమయినదియు; చారుద
ర్శనం = సుందరమయినచూచుటగలది
యు; శ్లక్ష్యం=రమణీయంబును; శ్రీమ
త్=అధికమయినకాంతిగలదియు; మహ
చైవ=గొప్పదియును; శకునైరపి=ప

ష్టలచేతనుంగూడ; దుష్ప్రపంచం=పొందఁ
గూడనదియునగు; త్రికూటస్య=త్రికూట
ముయొక్క; తత్=ఆ; శిఖరం=శిఖరము;
జనైః=జనులచేత; మనసాపి= మనస్సు
చేతనుంగూడ; దురారోహం= ఎక్క
గూడనిది. కర్మణా = కార్యముచేత;
దురారోహమితి (అధ్యాత్మతము)=
ఎక్కనలవిగానిదని ; కింపునః (వక్త
వ్యం)=చెప్పవలయునాయేమి?
ఉన్నతంబునుమధ్యమంబును నాకా
శంబుస్సృశించుచున్నట్లున్నదియునంత
టనుబుష్పవృతమయియుండునదియు
బంగారమువన్నెగలదియు సూఱుయో

జనంబులవైకొల్కముగలదియు, నిహ
లంబునునుండరంబునశ్రీమంతంబును
తుల్యైవ బొందనలవిగానిదియునగు
నాత్రికూటశిఖరమును, జనులకుమనస్సు

చేనైనబొందనలవిగాదు; ఇంకనది
పోలేరనిచెప్పినది?
అని, తాత్పర్యము.

నివిస్తా తత్ర శిఖరే లంకా రావణపాలితా. ౨౦
శతయోజనవిస్త్రీకాణ్ ల్రింశద్వ్యోజన మాయతా

టీక॥ రావణపాలితా=రావణుని
చేతఁబాలించబడినదై; శతయోజనవి
స్త్రీకాణ్= నూఱుయోజనములవెడల్పు
గలదియు ; ల్రింశద్వ్యోజనం= ముప్పది
యోజములు; ఆయతా= నిడువుగలది
యనగు; లంకా= లంకాపురము; త
త్ర=అది; శిఖరే=శృంగమునందు ; నివి

స్తా=ఉన్నది.
రావణబాహుపాలితంబున నూఱు
యోజనంబులనిడువును ముప్పదియోజ
నంబులవెడలుపునుగలదియునగు లంకా
పురియొకకూటశిఖరంబునున్నది.
అని, తాత్పర్యము.

సా పురీ గోపురై రుచ్చైః పాండురాంబుదసన్నిభైః. ౨౧
కాంచనేనచ సాలేన రాజతేనచ శోభితా

టీక॥ సా=అది; పురీ= లంకాపురి;
పాండురాంబుదసన్నిభైః= తెల్లనిమే
ఘంబులతోసమానమయిన; ఉచ్చైః=
ఉన్నతములగు; గోపురైః= పురద్వారములచేతను; కాంచనేన= బంగారు
వికారమయిన; సాలేన=ప్రాకారము
చేత; రాజతేనచ= వెండివికారమయి
నప్రాకారముచేతను; శోభితా= ప్ర

కాశించుచుండినది.
అలంకాపురి, తెల్లనిమేఘంబులచం
టియైత్యున్ననంబులగు పురద్వారంబు
లునుగాంచనేమయంబును ప్రాకారంబు
ను రాజతంబునుప్రాకారంబునం గల్గి
యెంతయునొప్పుచుండినది.
అని, తాత్పర్యము.

ప్రాసాదైశ్చ విమూలైశ్చ లంకా పరమధూషితా. ౨౨

ఘనైరివాఽతపాపాయే మధ్యమం వైష్ణవం పదమ్

టీక॥ అంకా=అంకాపురి; ప్రాసా కాశమువలె; పరమధూషితా=మిక్కి-
 వైశ్య=రాజగృహములచేతను; విమా లియునలంకృతమయినది.
 వైశ్య=విమానాకార గృహములచేత వర్షాకాలంబునమేఘంబులచేనాకా
 ను; అతపాపాయే = వర్షాకాలము శంబువలె, రాజగృహంబుల చేతను
 నందు; ఘనైః=మేఘములచేత; మధ్య విమానాకారగృహంబులచేతను అలం
 మం=నడిమిచైన; వైష్ణవం=విష్ణుసంబం కాపురియెంతయుం బ్రకాశించుచుండి
 ధియుగ; పదమివ=స్థానమయినయా నది. అని, తాత్పర్యము.

యస్యాం స్తంభసహస్రేణ ప్రాసాద స్సమలం కృతః. ౨౩

కైలాసశిఖరాకారో దృశ్యతే ఖ మివోల్లిఖక్

టీక॥ యస్యాం(తస్యాం)=అలంకా ల్లిఖిన్నివ==బిరయుచున్నట్లు; దృశ్య
 పురియందు; స్తంభసహస్రేణ=స్తం తే=చూడబడుచున్నది.
 భములవేయింటచేత; సమలంకృతః = అలంకాపురియందు, వేయి స్తంభ
 అలంకరింపబడినదియు; కైలాస శిఖ ములచేనలంకరింప బడినదియుం గై
 రాకారః = కైలాసపర్వతశృంగము లాసశిఖరంబువలె నత్యున్నతంబు నగు
 యొక్క యాకారమువంటి యాకారి చైత్యప్రాసాదమొకటి యాకాశంబు
 ముగలదియునగు; ప్రాసాదః= చైత్య వారయున్నచూపట్టుచుండినది.
 పాసాదము; ఖం=అకాశమును; ఉ అని, తాత్పర్యము.

చైత్య స్స రాక్షసేంద్రస్య బహువ పురభూషణమ్. ౨౪

శతేన రక్షసాం నిత్యం య స్సమగ్రేణ రక్షితే

టీక॥ యః=వీది; నిత్యం=ఎల్లప్పుడు సూటింటిచేత; రక్షితే=రక్షింపబడు
 ను; సమగ్రేణ= సంపూర్ణముయిన; చున్నదో; సః=ఆ; రాక్షసేంద్రస్య =
 రక్షసాం=రాక్షసులయొక్క; శతేన= రాక్షసరాజుండగు రావణునియొక్క;

శ్రీమద్రామాయణము*యద్ధకాండము.

౬౧౯

స ౩౯

చైత్యం = పట్టణమధ్యముననుండుప్రా
సాదము; పురధూవణం = పట్టణమున
కలంకారము; బహువ = అయినది.

దేసి, నెల్లప్పుడును నూలుగురు రా
క్షసులుగావలియుండి రక్షింపుచుండు

గా, అట్టిరాక్షసరాజుండగురావణుని
చైత్యప్రాసాదము, లంకాపురంబు
నకంఠియుధూవణమయి వెలుంగుదుం
డినది. అని, తాత్పర్యము.

మనోజ్ఞాం కాననవలం పవకలై రుపశోభితామ్. ౨౫

నానాధాతువిచిత్రైశ్చ ఉద్భానై రుపశోభితామ్

నానావిహగసంఘష్టాం నానామృగనిషేవితామ్. ౨౬

నానాకాననసంతానాం నానారాక్షససేవితామ్

తాం సమృద్ధాం సమృద్ధాథాం లక్ష్మీవాక్ లక్ష్మీకాగ్రజః. ౨౭

రావణస్య పురం రామో దదశక సహవానరైః

టీక॥ లక్ష్మీవాక్ = శ్రీమంతుండును;

లక్ష్మీకాగ్రజః = లక్ష్మణునియన్నయున

గ; రామః = రాముండు; వానరైస్స

హ = వానరులతోఁగూడ; మనోజ్ఞాం =

మనోహరమయినదియు; కాననవలం =

మంచియడవులుగలదియు; నానాధా

తువిచిత్రైః = నానావిధములయిన చై

రిక ధాతువులచే నానావణకములయి

న; పర్వతైశ్చ = కొండలచేతను; ఉప

శోభితాం = ప్రకాశించుచున్నదియు; ఉ

ద్భానైః = ఉపవనములచేత; ఉపశోభి

తాం = ప్రకాశించుచున్నదియు; నానా

విహగసంఘష్టాం = నానావిధపక్షుల

యొక్కభవనములుగలదియు; నానామృ

గనిషేవితాం = నానావిధమృగముల

చేసేవింపఁబడినదియు; నానాకానన

సంతానాం = నానావిధములయిన యి

డవులసమూహములుగలదియు; నానా

రాక్షససేవితాం = నానావిధరాక్షసు

లచేతనేవింపఁబడినదియు; సమృద్ధాం =

ఉన్నతమును; సమృద్ధాథాం = సమృ

ద్ధములయినద్రవ్యములు గలదియునగు;

తాం = ఆ; రావణస్య = రావణునియొ

క్క; పురం = లంకాపురిని; దదశక = చూ

చెను.

శ్రీమంతుండును లక్ష్మణుని యన్న

యువగురాముండు, వానరులతోఁగూ

డ, మనోహరంబును నానావిధధాతు

మండితంబులగుపర్వతంబులుగలదియు, నుద్యానవనాలంకృతంబును మధురంబుగాఁగూయుచుండునానావిధ పక్షులుగలదియునానావిధ మృగసేవితంబునునానావిధములయినయడవులు గలది

యు, నానావిధాకారులగురాక్షసుల చేసిందినదియు, సత్యన్నతంబునుసమృద్ధాభంబునగునారావణుని లంకాపురింజూఁచెను. అని, తాత్పర్యము.

తాం మహాగృహసంబాధాం దృష్ట్వా లక్ష్మణపూర్వజః. ౨౮
నగరీ మమర ప్రఖ్యో విస్తయం ప్రాప్య వీర్యవాన్

టీక॥ వీర్యవాన్ = అధికమయినపరాక్రమముగల; అమరప్రఖ్యః = దేవతతోసమానుఁడగు; లక్ష్మణపూర్వజః = లక్ష్మణునియన్నయైనరాముండు; మహాగృహసంబాధాం = పెద్దయిండ్ల చేతనిఱుచేసిన; తాం = అ; నగరీం = లంకాపురమును; దృష్ట్వా = చూచి; విస్త

యం = ఆశ్చర్యమును ; ప్రాప = పొందెను. పరాక్రమవంతుండును దేవసదృశుండునులక్ష్మణుఁగ్రంథునగురాముండు, ఉత్తమంబులగుగృహంబులచేసిందియున్నయాలంకాపురింజూచి, యాశ్చర్యంబునొందెను. అని, తాత్పర్యము.

తాం రత్నపూర్ణాం బహుసంవిధానాం
ప్రాసాదమాలాభిరలంకృతాంవ. ౨౯
పురీం మహాయంత్రకవాటముఖ్యాం
చగళ రామో మహతా బలేన

టీక॥ రామః = రాముండు ; మహతా = గొప్పవగు; బలేన = నైస్యముతో; సహితః (ఆధ్యాత్మతము) = కూడినవాఁడై; రత్నపూర్ణాం = శ్రేష్ఠవస్తువులచేసిందినదియు ; బహుసంవిధా

నాం = అధికమయినరత్నముగలదియు; ప్రాసాదమాలాభిః = రాజగృమలియొక్కపట్టులచేత ; అలంకృతాంవ = అలంకరింపఁబడినదియు ; మహాయంత్రకవాటముఖ్యాం = గొప్ప

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము. ౬౨౧

స రం

యంత్రములతోఁగూడినతలుపులలోను నానావిధ మయిన రిక్షణంబు గలది
త్రమములుగలదియునగు ; తాం=ఆ; యుం, దెక్కుప్రాసాదములచే నలం
పురీం=లంకాపట్టణమును ; దదశ్శ= కృతమును గొప్పయంత్ర కవాటంబుల
చూచెను. తోఁగూడినదియునగు నాలంకా నగర

రాముండు, అనంతవానరశివాపరి ముంబాచెను. అని, తాత్పర్యము.
వృతుండై, శ్రేష్ఠవస్తు పూణణంబును

ఇత్యాషేఁ, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికాశ్యే,

యుద్ధకాండే ; ఏకోనచత్వారింశస్సగళః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండైకోనచత్వారింశస్సగళటీక,

ముగిసినది.

ॐ

చ త్వారింశ సర్గ ప్రారంభః

తతో రామ స్సువేలాగ్రం యోజనద్వయమండలమ్

అరురోహ ససుగ్రీవో హరియాధపసంవృతః ౧

టీక తతః=అంత; రామః= రాముం	వ్యాయామముగలప్రదేశముగల; సువే
డు; ససుగ్రీవః = సుగ్రీవుఁతోఁగూడిన	లాగ్రం = సువేలపర్వతశిఖరమును; ఆ
వాండై; హరియాధపసంవృతః=వానర	రురోహ=ఎక్కిెను.
యాధపులచేఁజుట్టఁబడినవాండై; యో	అంత, రాముండు, సుగ్రీవుని, వానర
జనద్వయమండలం = ఆమడలరెండిటి	యాధపులనుం గూడి, రెండు యోజన

ములవై శౌల్యముగలనువేలపర్వత శిఖ | అని, తాత్పర్యము.
రంబునారోహించెను.

స్థిత్యా మహాతకం తలైవ దిశో దశ విలోకయన్
త్రికూటశిఖరే రమ్యే నిమిత్తాం విశ్వకర్మణా. ౨
దదశక లంకాం సున్యస్తాం రమ్యకాననశోభితామ్

టీక || రామః (అర్ధ్యాహృతము) = తః బ్రకాశించుచున్నదియు నగు; లం
రామండు; తలై వ = అచ్చటనె; ము కాం = లంకాపురమును; దదశక =
హాతకం = కొంచెము సేపు; స్థిత్యా = చూచెను.
ఉండి; దశ = పదియును; దిశః = దిక్కు- రామండు, సువేల శిఖరంబుననె
లను; విలోకయన్ = చూచుచు; విశ్వక కొంచెము సేపుండి, దశదిశలంబును
మణా - విశ్వకర్మణే; రమ్యే చుసుందరమయిన త్రికూటపర్వత శిఖ
సుందరమైన; త్రికూటశిఖరే = త్రికూట రంబున విశ్వకర్మణే దృఢంబుగా ని
పర్వతశిఖరమునందు; నిమిత్తాం = మితంబును రమణీయంబులగువనంబు
నిమిత్తంపఁబడినదియు; సున్యస్తాం = చ లతోఁగూడినదియునగు లంకాపురముం
కరకగానుంచఁబడినదియు; రమ్యకాన జూచెను. అని, తాత్పర్యము.
నశోభితాం = సుందరములగునడవులచే

తస్యాం గోపురశృంగస్థం రాక్షసేంద్రం దురాసదమ్. ౩
శ్వేతచామరపర్యంతం విజయచ్చత్రశోభితమ్
రక్తచందనసంలిప్తం రత్నాభరణఘాషితమ్. ౪
నీలజీమూతసంకాశం హేమసంఘాదితాంబరమ్
విరావతవిషాదాగ్రై రుత్కృష్ట కిణవక్షసమ్. ౫
శశలోహితరాగేణ సంవీతం రక్తవాససా
సంధ్యాతపేన సంవీతం మేఘరాశి మివాంబరే. ౬

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౬౨౩

స ౪౦

టిక॥ రామః(అధ్యాహృతము) = రాముండు; తస్యాం=అలంకాపురియందు; గోపురశృంగస్థం = గోపురశిఖరమునందున్నవాఁడును; దురాసదం = చైనకంగూడనివాఁడును ; శ్వేతచామరపర్యంతం= తెల్లనివింజామరలుపాగ్మ్యములందుగలవాఁడును; విజయచ్ఛత్రశోభితం=జయసూచకమయినగొడుగుచేత్రకాశించుచున్నవాఁడును ; రక్తచందనసంలిప్తం=ఎఱ్ఱనిచందనముచేతఁబూయఁబడినవాఁడును; రత్నాభరణభూషితం= రత్నమయమలమునసొమ్ములచేతనలంకరింపఁబడినవాఁడును ; నీలజీమాతసంకాశం=నల్లనిమేఘంబుతోనమానుండును ; హేమసంఛాదితాంబరం= బంగారముచేఁగఁపఱచినవస్త్రముగలవాఁడును ; ఐరావతవిషాదాగ్రై=ఐరావతముయొక్కకొమ్మలకొనలచేత; ఉత్కృష్టకీణవత్సనం= గీఱఁబడుటయొక్కకాయలుగలఘోమ్మగలవాఁడును; శశిహాసితరాగేణ=కుండేటినెత్తురుయొక్కయెఱ్ఱఁదనమువంటియెఱ్ఱఁదనముగల; రక్తవాససా=ఎఱ్ఱనివస్త్రముచేత; సంవీతం=చుట్టఁబడినవాఁడును; అంబరే=అకాశమునందు ;

సంధ్యాతపేన = సంధ్యాకాలమునందలియొడఁచేత; సంవీతం=చుట్టఁబడిన; మేఘరాశిమివ(స్థితం) = మేఘసమూహమువలెనున్నవాఁడునిగు; రాక్షసేంద్రం= రాక్షసేశ్వరుండగురావణుని ; దదశక(అధ్యాహృతము)=చూచెను. అంతే, రాముండు, అలంకాపురి గోపురశిఖరింబుననుండిన, దురాసదుండునుదెల్లనివింజామరలచేసిగుగ్గలంకులవీవఁబడుచున్నవాఁడును జయసూచకంబగుశ్వేతచ్ఛత్రమతోఁ గూడినవాఁడునురక్తచందనాలంకృతుండును రత్నమయంబులగుసొమ్ములం దొడుగుకొన్నవాఁడును, సూతనమేఘంబువలెనల్లనిమేనివాఁడును, బలుమాటువిరావతగజంబుతోయుద్ధముచేసియుండుటవలనదానిదంతంబులపోటులచేఁగలిగిన కాయలతోనొప్పుచున్నవత్సస్థలంబుగల వాఁడునుగుండేటిరక్తంబువలె మిక్కిలియునెఱ్ఱవైనబంగారుడరీవలువలంగట్టుకొన్నవాఁడగుటచే, సంధ్యారాగా వృతంబగుమేఘసమూహముంబోలెఁ జూపట్టుచున్నవాఁడునగు, రాక్షసనాథుని రావణునింగనెను. అని, తాత్పర్యము.

పశ్యతాం వానరేంద్రాదాం రాఘవస్యాపి పశ్యతః

౫

౫

దశకానా ద్రాక్ష సేంద్రస్య సుగ్రీవ స్సహసోత్థితః. ౩
క్రోధవేగేన సంయుక్త స్స త్వేనచ బలేనచ
అచలాగ్రాదధోత్థాయ పుష్పవే గోపురస్థలే. ౪

టీక॥ అథ=అంత ; వానరేంద్రా సా=తటాలును; ఉత్థితః=లేచినవాడై;
కొం=వానరశ్రేష్ఠులు; పశ్యతాం=చూ ఉత్తాయ=లేచి; గోపురస్థలే = గోపు
డుచుండగా; రాఘవస్యాపి= రాముం రప్రదేశమునందు; పుష్పవే=ఎగిరెను.
డును; పశ్యతః=చూచుచుండగా; సుగ్రీ అంత, వానరశ్రేష్ఠులును రాముండు
వః= సుగ్రీవుండు; రాక్షసేంద్రస్య=రా నుజూచుచుండగానే , సుగ్రీవుండు,
క్షసేవ్వకుండగు రావణునియొక్క ; ద రాక్షసరాజుండగు రావణుంజూచుటవ
శకానాత్=చూచుటవలన; క్రోధవేగే లనఁ, బరమకోపంబునొంది, బలధైర్యస
న=కోపవేగముతోను; సత్వేనచ= దై మ్మతుండై, సువేలపర్వతశిఖరంబున
ర్యముతోను; బలేనచ= బలముతోను ; నుండి, తత్త్వణంబున , యారావణుండు
సంయుక్తః=కూడినవాడై ; అచలా న్నగోపురంబుపైకెగిరెను.
గ్రాత్=పర్వతశిఖరముననుండి; సహ అని, తాత్పర్యము.

స్థిత్యా మహాతాపం సంప్రేక్ష్య నిభామే నాంతరాత్మనా
తృణీకృత్యచ త ద్రక్ష సోఽబ్రవీ త్పరుషం వచః. ౯

టీక॥ సః=ఆసుగ్రీవుండు; మహా తాపః=కొంచెముసేపు; స్థిత్యా = ఉం పైను.
డి; సంప్రేక్ష్య=చూచి; ర్భయేన= భ ఆసుగ్రీవుండు, కొంచెముసేపురా
యములేసి; అంతరాత్మనా = మనస్సు వణుంజూచుచుండి , నిర్భయంబుగా,
తో; తత్=ఆ; రక్షః = రాక్షసుండగు నారావణుండు దృణీకరించి, పరుషవచన
రావణుని; తృణీకృత్యచ= తృణముగా మునసిట్లుని చెప్పెను.
నెంచియు; పరుషం=కఠినమయిన ; వ అని, తాత్పర్యము.

లోకనాథస్య రామస్య సఖా దాసోస్తి రాక్షస

౫

౫

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధకాండము. ౬౨౫

స ౪౦

స మయా మోక్ష్యనేఁడ క్షణ్యం పార్థివం క్రన్య రేజసా. ౧౦

టీక॥ రావణ=రాక్షసుడగురావ	యా = నానేత; సమోక్ష్యనేఁడవం
ణుడా! అహం (అధ్యాత్మతమ) = నే	బడత.
ను; లోకనాథస్య = లోకంబలవంతు	ర వయిడా! నేన, లోకనాథుండ
భుండగు ; రామస్య = రామసియె	గు రామసియేమీరు. నను రాసుండ
క్క; సఖా = స్నేహితుండను; దానిం	ను; రాజశ్రేష్ఠుడగురావ నిదోబ
దాసుండను; అస్తి = అగుచున్నాను. అ	లంబున, నిర్మపప్రమనమిడులను. ౬
ద్య=ఇప్పుడు; త్వం = నీవు; పార్థివం	ని, సుగ్రీవుడురావణునితో జెప్పెను.
క్రన్య = రాజశ్రేష్ఠుడగురామసియె	అని, లాశ్చర్యము.
క్క; రేజసా = పరాక్రమముతో; మ	

ఇహ్యక్ష్యా సహసో త్వన్య ప్తన్యవే తస్య చాపి

అకృత్య మకటం చిత్రం పాతయిత్వా పత ద్భవి. ౧౧

టీక॥ సః (అధ్యాత్మతమ) = అ	డచిత్రాని; భువి = నేలయందు ; అపత
సుగ్రీవుడు; ఇతి = ఇట్లు; ఉక్త్వా = చెప్పి;	త్ = వ్రాలెను.
సహసా = వేగమున; ఉత్పత్య = ఎగిరి	అసుగ్రీవుండు, రావణునితో జె
తస్య = ఆ రావణునియొక్క; ఉపరిచ =	ప్పి, తటాకం పై కెగిరి, యుగసికిటంబు
మైకిని; పుప్లుజే = ఎగిరిను; చిత్రం = నా	నేలంబడుచిత్రని, క్రిందికి వ్రాలెను.
నావణమయిన; మకటం = కిరీటము	అని, లాశ్చర్యము.
ను; అకృత్య = ఈడ్చి; పాతయిత్వా = ప	

సమీక్ష్య తూణా మాయాంత మాబభాషే నిశాచరః

టీక॥ నిశాచరః = రాక్షసుడయిన	శ్రుని; సమీక్ష్య = చూచి; అబభాషే = చె
రావణుడు; తూణాం = శీఘ్రముగా; ప్పెను.	
అయాంతం = వచ్చుచున్న; తం = ఆసుగ్రీ	రావణుడు , అని వేగంబునందన

మీడికడరుడున్న సుగ్రీవులబాచి , యిట్లుని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

సుగ్రీవ స్తవ్యం పరోక్షం మే హీనగ్రీవో భవిష్యసి. ౧౨

టిక॥ త్వం=నీవు; మే=నాయొక్క; పరోక్షం=మఱుంగున; సుగ్రీవః=సుందరమగునకంఠముగలవాడవు. హీనగ్రీవః=విడువఁబడినకంఠముగలవాడవు; భవిష్యసి=కాఁగలవు.	కంఠముగలిగియుండువి; ఇప్పుడునానమక్షమునకువచ్చినావుకావున, నింకంగంఠములేనివాడవవుదువు. అని, రావణుండు, సుగ్రీవునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
--	--

నీవునాపరోక్షుంబున, సుందరమగు

ఇత్యుక్త్వా శ్థాయ తం ఓద్రం బాహుభ్యా మాక్షిపత్తలే
కంఠవత్తం సముత్థాయ బాహుభ్యా మాక్షిపద్ధరిః. ౧౩

టిక॥ సః (అధ్యాత్మతమ) = ఆ రావణుండు; ఇతి=ఇట్లు; ఉక్త్వా = చెప్పి; ఉత్థాయ=లేచి; ఓద్రం = శీఘ్రమున; బాహుభ్యాం=చేతులచేత; తం=ఆ సుగ్రీవుని; తలే = గోపురప్రదేశమునందు; ఆక్షిపత్ = త్రోసెను . హరిః = సుగ్రీవుండు; కంఠవత్ = చెండువలె; సముత్థాయ=ఎగిరి ; బాహుభ్యాం=	చేతులచేత; కంఠం=ఆ రావణుని; ఆక్షిపత్ = త్రోసెను. ఆ రావణుండు, ఇట్లుచెప్పి, శీఘ్రమునలేచి, యా సుగ్రీవునిఁజేతులతోనేలంబడద్రోసెను ; అంతనా సుగ్రీవుండు, చెండువలెఁదటాలున నెగిరి, రెండుచేతులచేతను, ఆ రావణుంబడద్రోసెను. అని, తాత్పర్యము.
---	--

పరస్పరం స్వేదవిదగ్ధగాతౌ)

పరస్పరం శోణితవిదగ్ధదేహౌ

పరస్పరం శ్చిష్టనిరుద్ధచేష్టౌ

పరస్పరం శాల్పలికింశుకాయథా. ౧౪

టిక॥ తా(అధ్యాత్మతమ)=ఆ సుగ్రీవ రావణులు; పరస్పరం= ఒండొరు

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధకాండము. ౬౨

స ౪౦

లున; స్వేదవిదగ్ధగతౌ = చెమటచేరి మృతము = ప్రకాశించిరి.
 మపవబడినదేహముగలవారలయి; పరి అరణ్యముగ్రీవులు, దేహమంత
 స్పరిం = బండ్లయలును; శోభితదిగ్ధచే యుజ్జెమటగాఁ, దేహమంతయునెత్తు
 హా = నెత్తుచేతఁ బూయఁబడినదే రువెల్లువలుగా, యుద్ధమునెయ్యచు,
 హముగలవారలయి; పరస్పరం = బండ్ల గొంతవలపుపరస్పర దృఢాభింగనంబు
 రులును; శ్లిష్ట'రద్ధచేష్టా = అలింగనము ఈ శ్లిష్టలయి, యంత విడివడుచుఁ బు
 లచేతనద్దగింపఁబడినకదలులు గలవా ప్పిరిఁబులగు శాల్మీకింతుకవృక్షంబు
 రలయి; పరస్పరం = బండ్లయలును; శౌ లుంబోలెఁబకాగించుచుండిరి.
 ల్పలికింతుకావివ = బూరుగుచెట్టును అని, తాత్పర్యము.
 మోదుగుచెట్టునువలె; రేడితుఁ (అర్థా)

మష్టిప్రహరైర్వ తలప్రహరై
 రరత్నిఘటైశ్చ కరాగ్రఘటైః
 తౌ చక్రతుర్యుద్ధ మసహ్యరూపం
 మహాబలౌ వానర రాక్షసేంద్రౌ

టిక|| మహాతౌ = అధికమయినవల వసహ్యమయిన; యుద్ధం = యుద్ధము
 ముగల; తౌ = ఆ; వానర రాక్షసేంద్రౌ = ను; చక్రతుః = చేసిరి.
 వానర రాజుండగుసుగ్రీవుండును రాక్ష మహాబలశాలులగు నాసుగ్రీవరావ
 సరాజుండగురావణుండును; మష్టిప్ర ణులు బండ్లయలవిడికిల్ల గుద్దుకొని
 హరైర్వ = విడివిడిచెట్లచేతను; తల నేను, నజచేతులం జఱచుకొనియు;
 ప్రహరైః = అజచేతులచెట్లచేతను; ఆ అజచేతులం బొడుచుకొనియు గోల్ల
 రత్నిఘటైశ్చ = మోచేయిచెట్లచే గీటుకొనియు, నెట్లునానావిధంబును,
 తను; కరాగ్రఘటైః = గోల్లగీటుటల భయంః ప్రకాశించునగు యుద్ధంబు
 చేతను; అసహ్యరూపం = విఘ్నవియు గావించిరి. అని, తాత్పర్యము.

కృత్వా నియుద్ధం భృశ ముగ్రచేగా

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౪౦

కాలం చిరం గోపురవేదిమధ్యే
ఉత్తిష్ట్య బాహ్యేష్య విసమ్య దేహా
పాదక్రమా ద్గోపురవేదిలగ్నా. ౧౫
అన్యోన్య మావిధ్య విలగ్న దేహా
తా శేతతు స్సాలసిఖాతమధ్యే

<p>టీక॥ ఉగ్రవేగః=భయంకరమయి దేహముగలవారలయి; సాలః భాతమ సవేగముగలయాసుగ్రీవరావణులు; గో పురవేదిమధ్యే=గోపురమునందలితిన్నె లనడుచునుచు; చిరం=అధికమయిన; కా లం=కాలమునందు; భృశం=చిక్కిరి యుచుండు = బాహుయద్ధమును; ఉత్తిష్ట్య=చేసి; ఉత్తిష్ట్య=ఎగురగొట్టు కొని; బాహ్యేష్య=ఈప్రక్కని; దేహా= దేహములను; విసమ్య=విడుచుకొని; పా దక్రమం=పాదస్వాసమువలన; గో పురవేదిలగ్నా=గోపురమునందలితిన్నె లతోసంబంధించినవారలయి ; అన్యో న్యం=ఒకరియొకరిను; ఆవిధ్య=కొట్టుకొ నియు; విలగ్న దేహా= సంబంధించిన</p>	<p>దేహముగలవారలయి; సాలః భాతమ సవేగముగలయాసుగ్రీవరావణులు; గో పురవేదిమధ్యే=గోపురమునందున, బహుకా లముబాహుయద్ధముగావించి, యొకరి నొకరుద్రోసికొనుచునుచున్నట్లుకొనుచు నందుకొనుచు గోపురవేదికలయందుం డుకొని, బహుకొని రుపచిత్తుకొనుచు చుకొని, ప్రాకారపరిఖలనడుమంబ డిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

ఉత్తేతతు ర్భూతల మస్త్వశంతౌ
స్థిత్యా మహూతకం త్వభిశ్వసంతౌ. ౧౬
అలింగ్య బాహ్యైవ బాహుయైశ్చై
స్సంయోజయమాసతు రాహవే తౌ

టీకా॥ అసుగ్రీవరావణులు; ఆహవే=యగ్గమునందు ; భూతలం =

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము. ౬౩౯

స ౪౦

నేలను, అస్పృశంతౌ = తాచనివారి
లయి; ఉశ్చేనతః = ఎగిరి . మహా
తాం = కొంచెము సేపు; స్థితా = ఉండి;
అభినశ్యంతౌ = నిట్టూర్పుకలుపుచు
చు; అలింగ్య = కవుగిలించుకొనియి; ఆ
వల్లభ = ఎగిరియి; బాహుయో =
చేతులనెడుపాశములచేతి; సంయుజ
యామాసతుః = చుట్టుకొనిరి.

యుద్ధంబున, రాక్షసీవరావణులు,
నేలనుండి యాకాశంబున కుద్గమించి
గుండెలగుండుపడవుండి, నిట్టూర్పుకలు
పుచుచు, పాశరహాసముఁగిలించుకొ
నియెగురుచు, బాహుపాశంబులఁబర
స్పృమింపఁచుటొనరి.
ఆని, తాత్పర్యము.

సంరంభశీతోబలసంప్రయక్తౌ
సంశేతు స్సంప్రతి యుద్ధమాగ్నేః ॥ ౧౭
కామాకామని వాచవ జాతచర్ప
గజేంద్రపోతావవ సంప్రయక్తౌ

టిక|| సంప్రతి = అప్పుడు; తౌ = ఆ
ధ్యాన్యులము = ఆనుగ్రీవరావణులు;
సంరంభశీతోబలసంప్రయక్తౌ = అభి
నివేశముగోసంభ్యాసముతోను బలను
తోను గూడినవారలయి; జాతచర్ప =
కలిగినగర్వములుగల; కామాకామనిహా
వివ = సైన్యపులులలోను వ్రములుగను న
వివలె; గజేంద్రపోతావ = ఏనుంగు
న్నలువలె; సంప్రయక్తౌ = సంబంధించి

వారలయి; యుద్ధమాగ్నేః = యుద్ధ
మాగళములచేత; సంశేతుః = సంధ
పించిరి.
అప్పుడు, ఆనుగ్రీవరావణులు, అభి
నివేశమున సంభ్యాసములంబున
ను, సైన్యపులులవలె ఏనుంగులైయుండు
తె, నానావిధ యుద్ధములకాఁబలం బె
నుంగిరి. అని, తాత్పర్యము.

సంహస్య చాపీద్యవ తా న్యరోభ్యా
నివేశతు వైక యుగపథ్యత్యామ్ ॥ ౧౮
ఉద్యవ్య చాన్యోన్య మధిక్షపంతౌ
సంచక్రమాతే బహుయుద్ధమాగ్నేః

టీక॥ తౌ = ఆసుగ్రీవరావణులు;	పెనుగొయ్యుద్ధమాగ్రములచేత; సంద
సంహార్య=కృంగిలిండుకొనియు; ఉరో	క్రమాతే=సంజరించిరి.
భ్యాం=వక్షస్థలములచేత; అపీడ్యచ =	ఆసుగ్రీవరావణులు, ఒకరినొకరు
కొట్టుకొని; యుగపత=ఏకకాలంబున;	కన్యకలిండుకొని, తొమ్ములచేఁగొ
ధరణ్యం=భూమియందు; నిపేతతుః=	ట్టుకొనియిద్దఱు నేకకాలంబుననేలంబ
పడిరి. (నై) అనునదిపాదపూరణార్థః	డిరి; అంతనొకరినొకరుపట్టుకొనియా
ము). ఉద్యమ్య=పట్టుకొనియు; అన్యో	క్షేపించికొనుచు, నిట్లునానావిధంబు
న్యం=బుండ్లయలను; అధిక్షేపంతౌ=ఆ	లుగయుద్ధంబుగావించిరి.
క్షేపించుచు; బహుయుద్ధమాగ్రే=	అని, తాత్పర్యము.

వ్యాయామశిక్షాబలసంప్రయుక్తా
 క్లమం న తౌ జగ్గతు రాశు పీఠౌ. ౧౮
 బాహుస్త్రమై ర్వారణవారణాభై
 నివారయంతౌ పరవారణాభౌ

టీక॥ వ్యాయామశిక్షాబలసంప్ర	గించుకొనుచును; ఆశు = శీఘ్రముగా;
యుక్తా = సాముయొక్కయభ్యాసము	క్లమం=అలసటను; నజగ్గతుః= పొంద
చేఁగలిగినబలముతోఁగూడినవారలును;	రైరి.
పీఠౌ=పరాక్రమశాలులును; పరవార	చక్కగాసాముచేసి యున్నవార
ణాభౌ = శ్రేష్ఠములయినయేనుంగుల	లుకావున, బరాక్రమవంతులునుమద
యొక్క-కాంతివంటి కాంతిగలవారిలు	వుపేనుంగులవంటివారలునగునాసుగ్రీ
నగు, తౌ=ఆసు గ్రీవ రావణులు; వారణ	వరావణులు, ఏనుంగులంగట్లు స్తంభం
వారణాభై= ఏనుంగులకట్టు స్తంభము	యలవంటి బాహువుల నొండొరులం
లయొక్క-కాంతివంటికాంతిగల ; బా	గొట్టుకొనుచున్నను, అలసటనొందరై
హుస్త్రమై = శత్రులలోను త్రమము	3. అని, తాత్పర్యము.
లగువానిచేత; వారయంతౌ అడ్డ	

చిరేణ కాలేనతు సంప్రయుక్తా
 సంజేరతు మౌండలమాగ్ర మాశు. ౨౦

శ్రీమద్రామాయణముః యుద్ధకాండము. ౬౩౦

స ౪౦

టీక॥ చిత్రేణ - అధికమయినకాలేన కాలముయుద్ధము సేయుచుండి, యంత, తు = కాలము చేతనె ; సంప్రయుక్త = మండలాదినానావిధమాగణంబుల, ద కలసి నసుగ్రీవరావణులు; అశు = శత్రు మతమయుద్ధప్రవసాధన చమత్కారం ముగా; మండలమాగణం = చక్రాకా బు లేటపడ, యుద్ధంబుగావించిరి. రమాగణమును; చేరతుం = పొందిరి. అని, తాత్పర్యము.

అసుగ్రీవరావణులు, ఇట్లు, బహు

తా పరస్పర మాసాద్య యత్తా వన్యోన్యసూదనే
మాజాలావివ భక్షాభేక వితస్థాతే ముహుర్ముహుః. ౨౦

టీక॥ తా = అసుగ్రీవరావణులు; ప హుః = పలుమాటు; వితస్థాతే = ఉండిరి. రస్పరం = ఒండొరులను; ఆసాద్య = పొం అసుగ్రీవరావణులు, ఒకరినొకరువ డి; అన్యోన్యసూదనే = ఒండొరులచంద్ర ధింపనాన క్తులయి, యాహరిమునకై టయందు; యత్తా = ఆసక్తులయి; భ పొంచియుండుపిల్లులువలె , నవ్వుడవ్వు ట్తాభేక = అహరిఃమిత్తము; మాజా ము, ఒకరిని చంబునొకరువెడకుదుండిరి. లావివ = పిల్లులువలె ; ముహుర్ముహు అని, తాత్పర్యము.

మండలాని విచిత్రాణి స్థానాని వివిధానిచ
గోమూత్రికాణి చిత్రాణి గతప్రత్యాగతానిచ. ౨౧
ఐరశ్చీవగతాన్యేవ తథా వక్రగతానిచ
పరిమోక్షం ప్రహరాణాం వజ్రణం పరిధానమ్. ౨౨
అభిద్రవణ మాస్థావ మాస్థానంబ సవిగ్రహమ్
పరావృత్త మపావృత్త మవద్రుత మవపుతమ్. ౨౩
ఉపన్యస్త మపన్యస్తం యుద్ధమాగణ విశాలదా
తా సం చేరతు రన్యోన్యం వానరేంద్రశ్చ రావణః. ౨౪

టీక॥ యుద్ధమాగణవిశాలదా = న; తా = అ; వానరేంద్రశ్చ = సుగ్రీవుఁ యుద్ధమాగణములందుఁ బండితులయి డును ; రావణశ్చ = రావణుండు

ను; విచిత్రాణి = నానావిధములగు; మం
డలాని = చక్రాకారగతులను ; వివి
ధాని = నానావిధములయిన; స్థానాని
చ = వైష్ణవవైశాఖమండలప్రత్యాశ్రీధా
లీధములను స్థానములను ; చిత్రాణి =
నానావిధములయిన; గోమూత్రాణి =
గోమూత్రమువంటి కుటిలగమనముల
ను; గతప్రత్యాగతానిచ = దగ్గిఁజకుంబో
వుటలను వెనుకకుంబోవుటలను; తిన్నీన
గతాన్యేవ = తిన్నగమనములను ; త
థా = అట్లు ; వక్రగతానిచ = స
వ్యాపనవ్యసంచారములను ; ప్రహ
రాణం = దెబ్బల యొక్క ; ప
మోక్షం = తప్పించుకొనుటను ; వజ
నం = విడుచుటను ; పరిధావనం = చు
ట్టుదిరుగుటను ; అభిద్రవణం = అభిము
ఖముగాఁబోవుటను ; ఆప్లావం = కొం
దెముపోవుటను ; సవిగ్రహం = నిభా
యతతోఁగూడిన ; ఆస్థానం = ఉండుట
ను ; పరావృత్తం = పరాబ్జులుండైపో
వుటను ; అపావృత్తం = వెనుకకుం
బోవుటను ; మృతం = శరీరమున
సంకోచి ; గోపోవుటను ; అవస్తు
తం = అధోముఖముగాఁ బోవుట
ను ; ఉపస్యస్తం = ఎదిరిచేయిపట్టు
కొనుటకై తనచేయిఁబట్టుకొనుటను ;
అపస్యస్తం = ఎదిరికేఁబట్టివృకుండుట

కై తనచేతినిముడుచుకొనుటను ; అన్యో
న్యం = ఒండొరులనుగూచి ; సంఘేర
తుః = కేసరి.
యద్ధమాగ్ధంబులం బండితులగునా
సుగ్రీవరావణులు, చక్రాకారగమనం
బులను వైష్ణవవైశాఖమండలప్రత్యాశ్రీ
ధాలీధములను స్థానములును, గోమూత్ర
మువంటి కుటిలగమనములును ఉపసర్వ
కాపసర్వములును దిర్ఘగమనములును
సవ్యాపనవ్యవక్రగమనములును ఎదిరిదె
బ్బలదప్పించుకొనుట తనదెబ్బనుదప్పిం
చుకొననెదిరికేదెలిసినప్పుడు దెబ్బనుప
సంహరించుట ఎదిరినిలుచుండగా న
తని చుట్టు దిరుగుట అభిముఖగమన
ము ఈషధగమనము శ్చాయన నెది
రిని నిగ్రహించి స్థిరంబుగా నుండుట
పరాబ్జుఖ గమనంబు నిలుచున్నట్లే
యిండి వెనుకకుం బోవుట శరీరసం
కోచంబున నెదిరిపట్టిన నుండి తప్పిం
చుకొనుట ఎదిరిని గాలం దన్నుటకై
అధోముఖంబుగా నెగురుట , ఎదిరి
చేయిఁబట్టుకొనుటకై తనచేయి చా
చుట , ఎదిరితనచేయిఁబట్టుకొన య
త్నించినప్పుడు తనచేయినిముడుచు కొ
నుట , ఈమాగమలన్నియుఁ బ్ర
యోగించుచు, యుద్ధంబుగావించిరి.
అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణముః యుద్ధకాండము. ౬౩౩

స ౪౦

వీతస్త్రి స్మంతరే రక్షో మాయాబల మథాత్మనః

ఆరబ్ధ ముపసంపేదే

టీక॥ అథ=అంత ; వీతస్త్రి అంత దే=ఆరంభించెను.

రే=ఈమధ్యమునందు; రక్షః= రాక్షసాంత, నట్లుపోరుచుండునప్పుడు, రా
మండగు రావణుడు; ఆత్మనః=తనయొక్క వణుండుసోలితనమాయాబలంబుచూ
కట; మాయాబలం = మాయాబలము పనారంభించెను. అని, తాత్పర్యము.
ను; ఆరబ్ధం=చేయుటకు ; ఉపసంపే

జ్ఞాత్వా తం వానరాధిపః. ౨౬

ఉత్పపాత తదా కాశం జితకాశీ జితక్లమః

టీక॥ జితకాశీ=జయముచేరి బ్రకా సమునుగూచి; ఉత్పపాత=ఎగిరెను.
శిండుచున్నవాడను; జితక్లమః = జయశాలియు శ్రమములేనివాడు
యింపఁబడినయలసటగలవాడను; వా నగుసుగ్రీవుండు, ఆ రావణునితలంపెఱిం
నరాధిపః= వానరరాజుండునగుసుగ్రీ గి, తటాలుననాకాశంబునకెగసెను.
వుండు; తం=ఆ రావణుని; జ్ఞాత్వా= ఎ అని, తాత్పర్యము.
ఁటింగి; తదా=అప్పుడు; ఆకాశం= ఆకా

రావణ స్థిత ఏవాత్ర హరిరాజేన వంచితః. ౨౭

టీక॥ రావణః=రావణుడు; హరి ఉండెను.
రాజేన= వానరేశ్వరుడగుసుగ్రీవునిచే రావణుండు , సుగ్రీవుండువలలవ
త; వంచితః= మోసపుచ్చబడినవాఁ యైనది మోసపోయిచ్చట నెయిండె
డై; అత్రైవ = ఇచ్చటనే; స్థితః = ను. అని, తాత్పర్యము.

అథ హరివరనాథః ప్రాహు సంగ్రామకీర్తి

నిశితరపతి మాజౌ దౌ త్వా శ్రే

గగన మతివిశాలం లంఘయిత్వా రుక్-సూను

హారివరగణమధ్యే రామపాశ్వర్యం జగము. ౨౮

<p>టీక అథ=అంత; అర్క-సూనుః = సూర్యునికొడుకైన; హరివరనాథః= వానరవరులకుఁబ్రభువగు సుగ్రీవుఁడు; నంగ్రామకీర్తిఁ=యుద్ధముచేఁ గలిగిన కీర్తిఁ; ప్రాప్య=పొంది; ఆజౌ= యుద్ధమునందు; నిశిచరపతిం= రాక్షసనాయకుండగు రావణుని; శ్రేణేణ = అలసటతో; యోజయిత్వా=కూడునట్లు చేసి; అతివిశాలం=మిక్కిలియు విశాలమయిన; గగనం= ఆకాశమును ; లంఘయి</p>	<p>త్వా=దాటి; హరివరగణమధ్యే= వానరశ్రేష్ఠులసమూహమునడుమ; రామపాశ్వర్యం=రామునిప్రకర-ను ; జగము=పొందెను. అంత, సూర్యపుత్రుండగుసుగ్రీవుండు, యుద్ధంబున, రాక్షసేశ్వరుండగు రావణునిసోలించికిర్తిఁవొంది, యతివిశాలంబగునాకాశంబునకు లంఘించి, వానరమధ్యంబున, రామునిపాశ్వర్యభాగంబుఁజేరెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

ఇతి స సవిత్సూను స్తత్ర తతర-మ కృత్వా

పవనగతి రసికం ప్రావిశ త్వంప్రహృష్టః

రఘువరస్సపసూనో వధ్ధయక్ యుద్ధహషణం

తరుమృగగణ ముత్త్యైః పూజ్యమానో హరీంద్రః. ౨౯

<p>టీక సవిత్సూనుః=సూర్యపుత్రుండగు; సః=ఆ; హరీంద్రః=వానరాధిపతియయినసుగ్రీవుఁడు; ఇతి=ఇట్లు; తత్ర=అచ్చట; తత్=ఆ; కమః=కార్యమును; కృత్వా=చేసి; సంప్రహృష్టః=మిక్కిలియు సంతసించినవాఁడై ; రఘువరస్సపసూనో = సువంశమునందుంబుట్టినవారలలో శ్రేష్ఠుఁడగుదశరథమహారాజుకొడుకైన రామునికి; యు</p>	<p>ద్ధహషణం = యుద్ధసంతోషమును; వధ్ధయక్=వృద్ధిబొందించుచు ; తరుమృగగణముత్త్యైః=వానరసమూహములోముఖ్యులయినవానరులచేత; పూజ్యమానః=పూజింపఁబడుచు; పవనగతిః=వాయువుయొక్క-గమనమువంటిగమనముగలవాఁడై; అసికం=సేనను; ప్రావిశత్=ప్రవేశించెను. సూర్యకుమారుండగునా సుగ్రీవుం</p>
---	--

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౬౩౫

స ౪౦

దు, అట్లు, రావణునితో యుద్ధంబు గాచు, వానరవీరులచేఁబూజ్యమానుండై
వించి, పరమసంతుష్టుండై, శ్రీరామున వాయువేగంబున, వానరసేనం బ్రవేశిం
కుయ్యుధోత్సాహంబు వృద్ధిబొందించు చెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాపే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, చత్వారింశస్సగః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రీ
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండ చత్వారింశస్సగటిక,
ముగిసినది.

॥

ఏక చ త్వారింశస్సగః ప్రారింభః.

అథ తస్మిన్నిమిత్తాని దృష్ట్వా లక్ష్మణపూర్వజః
సుగ్రీవం సంపరివృజ్య తదా వచన మబ్రవీత్. ౧

టిక॥ అథ = అంతః; తదా = అప్పుడు; మాటను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.	
లక్ష్మణపూర్వజః = లక్ష్మణుని యన్నయ	అంత, నప్పుడు, లక్ష్మణా గ్రజుండ
గురాముండు; తస్మిన్ = అసుగ్రీవునియం	గురాముండు, సుగ్రీవునియందు, యుద్ధ
దు; నిమిత్తాని = చిహ్నములను ; దృ	చిహ్నంబులంబూచి, యతనింగవ్రుగి
ష్ట్వా = చూచి; సుగ్రీవం = సుగ్రీవుని; సంప	రించుకొని, యిట్లుని, చెప్పెను.
రివృజ్య = కవుగిలించుకొని; వచనం =	అని, తాత్పర్యము,

అసమ్మత్యై మయాసార్థం తదిదం సాహసం కృతం
ఏవం సాహస కర్మాణి న కుర్వంతి జనేశ్వరా. ౨

టీ॥ త్వయా (అధ్యాత్మతము) నీచేతః మయాసార్థం నాతోగూడ; అసమ్మత్యై-

ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము:

స ౪౧

॥

॥

అలోచింపక; తత్=అట్టి; ఇదం=ఈ;	నీవు, నాతో నాలోచింపక, గొప్ప
సాహసం=తెగువపని; కృతం=చేయఁ	సాహసముగావించినావు; రాజులు,
బడినది. జనేశ్వరాః=రాజులు; ఏవం=	ఇట్లంతమాత్రము సాహస కార్యము
ఇట్లు; సాహసకమాణి=తెగువపను	లంజేయరు. అని, తాత్పర్యము.
లను; సకుర్వంతి=చేయరు.	

సంశయే స్థాప్య మాంచేదం బలంచ స విభీషణమ్
కష్టం కృతమిదం వీర సాహసం సాహసప్రియ. ౩

టీక॥ సాహసప్రియం= సాహసమిష్ట	దం=ఈ; సాహసం=తెగువ; కృతం=
ముగాఁగల; వీరం= పరాక్రమశాలివగు	చేయఁబడినది.
రాముఁడా ! త్వయా (అధ్యాత్మత	సాహసప్రియుండవువీరుండవునగు
ము)=నీచేత; మాంచ=నన్నును; సవిభీ	నుగ్రీవుఁడా! నీవు, నాకును విభీషణునకు
షణం=విభీషణునితోఁగూడిన; ఇదం=	ను ఈవానర సైన్యమునకంతయు గొ
ఈ; బలంచ=పైన్యమును; సంశయే=	ప్పసంజేహముగల్గునట్లుచేసి, యపా
సంచేహమునందు; స్థాప్య (స్థాపయి	యకరమయిన యీసాహస కార్యము
త్వా)=ఉంచి; కష్టం=కష్టమయిన; ఇ	గావించినావు. అని, తాత్పర్యము.

ఇదానీం మాకృధా వీర ఏవం విధ మచింతితమ్

టీక॥ వీరం= పరాక్రమశాలివగును	చేయకుము.
గ్రీవుఁడా! ఇదానీం=ఇప్పుడు; ఏవంవి	వీరుండవగునుగ్రీవుఁడా! ఇంక నై
ధం=ఇట్టిదానిని; అచింతితం= అలో	ననిట్టికార్యమును, అలోచింపక, గావిం
చింపఁబడకుండునట్లుగా; మాకృధాః=	పకుము. అని, తాత్పర్యము.

త్వయీ త్వమాపస్తే కిం కార్యం సీతయా మమ. ౪
భరతేన మహాబాహునా లక్ష్మణేన యవీయసా
శత్రుఘ్ననచ శత్రుఘ్న స్వశరీరేణవా వ్రునః. ౫

॥

॥

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము. ౬౩౭

స ౪౦

టిక్క మహాబాహు= పెద్దచేతులు	సుంగాని; పునః=ఇంక; స్వశరీరేణవా=
గలవాడవు; శత్రుఘ్న= శత్రువులఁజం	నాదేహముచేతనుంగాని; కార్యం=ప
వునట్టివాడవునగునుగ్రీవుడా! త్వయి=	ని; కిం=ఏమి?
నీవు; కించిత్ = దేనినైనను ; సమాప	మహాబాహుండవుశత్రువుల వధిం
న్నే=పొందినవాడవుకాఁగా; మమ=	చువాడవునగునుగ్రీవుడా! నీకు, ఏమై
నాకు; నీతయా=నీతచేఁగాని ; భరతే	నహనిగలుగునెడ, నీతతోఁగాని భరతు
న=భరతునిచేతగాని; యవీయసా=త	నితోఁగాని లక్ష్మణునితోఁగాని శత్రు
మ్ముండైన; లక్ష్మణేన=లక్ష్మణునిచేతఁ	ఘ్నునితోఁగాని నాదేహముతోఁగాని,
గాని; శత్రుఘ్ననచ= శత్రుఘ్నునిచేత	నాకేమికార్యము? అని, తాత్పర్యము.

త్వయిచా నాగతే పూర్వమితి మే నిశ్చితామతిః
జానతశ్చాపి తే వీర్యం మహేంద్ర వరుణోపమ. ౬

టిక్క మహేంద్రవరుణోపమ= శే	తః=బుద్ధి; ఇతి=ఇట్లు; నిశ్చితా= నిశ్చ
వేంద్రునితోను వరుణునితోనుబోలిగ	యమునొందినది.
లనుగ్రీవుడా! త్వయిచ=నీవును; అనా	దేవేంద్రవరుణుల పరాక్రమము
గతే = రానివాడవయియుండఁగా;	వంటిపరాక్రమముగలనుగ్రీవుడా! నీవు
పూర్వం=మున్ను; తే= నీయొక్క; ఏ	రాకమునుపు, నాకునిపరాక్రమముజెలి
ర్యం=పరాక్రమమును; జానతశ్చాపి=	సియున్నను, ఈప్రకారము నిశ్చయించి
తెలిసినవాడనైనను; మే=నాకు; మ	యుంటిని. అని, తాత్పర్యము.

హత్వాహం రావణం యుద్ధే సఫుత్ర బలవాహనమ్
అభిషిచ్యచ లంకాయాం విభీషణ మథాపిచ. ౭
భరతే రాజ్యమావేశ్య త్యక్త్యే దేహం మహాబల

టిక్క మహాబల = అధికమయినబల	ద్ధే=యుద్ధమునందు; సఫుత్రబలవాహ
ముగలనుగ్రీవుడా! అహం=నేను; యు	నం=కొడుకులతోనునైనన్యమతోను గు

జ్ఞములతోనుగూడుకొనిన; రావణం= నయ్యధంబున రావణునిపుత్రబంధు నై
రావణుని; హత్వా= చంపి ; లంకా= న్యసమేతంబుగావధించి, లంకయందు
యాం= లంకాపురియందు; విభీషణం= విభీషణుంబట్టాభిషిక్తుం గావించి , య
విభీషణుని; అభిషిచ్యచ = అభిషేకించి యోధ్యకుఁబోయి రాజ్యమును భరతు
య; ఆధాపిచ= అటుపెమ్మటను ; భర= నియధీనముఁజేసి, దేహంబువిడిచెదను.
తే= భరతునియందు; రాజ్యం= రాజ్య అని, యిట్లునిశ్చయించుకొని యుంటిని.
మును; ఆవేశ్య= ఉంచుచి; దేహం = దేహ అని, రాముండుసుగ్రీవునితోఁ జెప్పెను.
మును; త్యక్త్యే= విడువఁగలను. అని. తాత్పర్యము.

మహాబలుండవగు సుగ్రీవుడా! నే

తమేవం వాదినం రామం సుగ్రీవః ప్రత్యభాషత. ౮

టీక॥ సుగ్రీవః= సుగ్రీవుండ; వీవం= సుగ్రీవుండ, రాముండట్లు చెప్పినమా
వాదినం= ఇట్లు చెప్పుచున్న; తం= ఆ ; టనువిని, ఇట్లని, బదులు చెప్పెను.
రామం= రామునిగూర్చి; ప్రత్యభాష త= బదులు చెప్పెను.
త= బదులు చెప్పెను.

సుగ్రీవుండ, రాముండట్లు చెప్పినమా
టనువిని, ఇట్లని, బదులు చెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

తవ భార్యాప హతాఁరం దృష్ట్వా రాఘవ రావణమ్
మహాయామి కథం వీర జానన్ పౌరుష మాత్మనః. ౯

టీక॥ వీరం= పరాక్రమశాలివగు; రా= పువ= రాముడా! తవ= నీయొక్క; భా= ధా
ర్యాపహతాఁరం= భార్యనపహరించి నట్టి; రావణం= రావణుని ; దృష్ట్వా= చూచి; ఆత్మనః= నాయొక్క ; పౌరు= షం= పౌరుషమును; కథం= ఎట్లు ; మ
హాయామి= సహింతును?

పరాక్రమ వంతుండవగు రాముఁ డా! నీభార్యనపహరించినట్టి దుష్టుండ గురావణునిబాచి నేను పౌరుషంబుగ అవాఁడనై యుండి, యెట్లు సహింతును? అని, సుగ్రీవుండు రామునితోఁ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధకాండము.

౬౩౯

స ౪౧

ఇత్యేవం వాచినం వీర విభినన్య స రాఘవః
లత్క్షణం లత్క్షి సంపన్న విదంవచన మబ్రవీత్. ౧౦

టీక॥ సః=ఆ; రాఘవః=రాముడు; ఇత్యేవంవాచినం=అనియిట్లుచెప్పి	చనిం=మాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.
చున్నట్టి; వీరం=పరాక్రమశాలియుగు	అంత, రాముడు, సుగ్రీవునిమాట
సుగ్రీవుని; అభినంద్య=పొగడి; లత్క్షి	నుడిని, కాలమిమంతుడగు లత్క్షణం
సంపన్నం=కాంతితోఁగూడిన ; లత్క్ష	జూచి, యిట్లని, చెప్పెను.
ణం=లత్క్షణునిఁగూర్చి; ఇదం=ఈ;వ	అని, తాత్పర్యము.

పరిగృహ్యో దకం శీతం వనాసి ఫలవంతిచ
బలౌఘం సంవిభక్తేవం పూహ్య తిష్ఠేమ లత్క్షణ. ౧౧

టీక॥లత్క్షణం=లత్క్షణుఁడా! శీతం=దము.	
చల్లని; ఉదకం=జలమును; ఫలవంతి=ఫ	లత్క్షణుఁడా! మనము, చల్లనిజలం
లములుగల; వనాసిచ=వనములను; పరి	బునుమంచిఫలంబులతోఁగూడిన వనంబు
గృహ్య=గ్రహించి; ఇమం=ఈ; బలౌ	లుంకల ప్రదేశంబుఁజేరి, సైన్యంబుల
ఘం=సేనాసమూహమును ; సంవిభ	జక్ర-గావిభజించిపూహంబులుగాఁ
జ్య=చక్ర-గానేర్పఱచి; పూహ్య=	దీర్చుకొనియుండము.
పూహంబులుగాఁదీర్చి; తిష్ఠేమ=ఉం	అని, తాత్పర్యము.

లోకక్షయకరం భీమత భయం పశ్యా మ్మృతస్థితమ్
నిబహణం ప్రవీరాణాం మృతవానర రక్షసామ్. ౧౨

టీక॥ లోకక్షయకరం=లోకనాశ	వానరుల యొక్కయు రాక్షసులయు
మునుజేయునదియు; భీమం = భయం	క్కయు. నిబహణం=వధమును ; భ
కరమయినదియునగు; ప్రవీరాణాం =	యం=భయమును; ఉపస్థితం=సమీపిం
మిక్కిలియువీరులగు ; మృతవానర	చినదానిగా ; పశ్యామి = చూచు
క్షసాం = ఎఱుంగుగొడ్డులయొక్కయు	చున్నాను.

లోకనాశకరంబును భయంకరంబు	దుహితలగుదురనితోచుచున్నది.
నునగుభయంబొకటివాటిల్లి, ఋక్షవా	అని, తాత్పర్యము.
నరవీరులును రాక్షసవీరులును బెక్క-౦	

వాతాశ్వ పరుషా వాంతి కంపలేచ వసుంధరా
పర్వతాగ్రాణి వేపంతే పతంతి ధరణీరుహః. ౧౩

టీక॥ వాతాశ్వ=వాయువులును; ప	పతంతి=పడుచున్నవి.
రుషాః=కఠినములుగా; వాంతి=వీచు	వాయువులు పరుషముగా వీచుచు
చున్నవి. వసుంధరాచ=భూమియు ;	న్నవి; భూమికదలుచున్నది; పర్వతశి
కంపలే=వడంకుచున్నది. పర్వతాగ్రా	ఖరంబులు వడంకుచున్నవి ; వృక్షంబు
ణి=పర్వతశిఖరంబులు; వేపంతే=వడం	లువిడిగి పడుచున్నవి.
కుచున్నవి. ధరణీరుహః=వృక్షములు ;	అని, తాత్పర్యము.

మేఘాః క్రవ్యాదసంకాశాః పరుషాః పరుషస్వనాః
క్రూరాః క్రూరం ప్రవవృంతి మిశ్రం శోణితబిందుభిః. ౧౪

టీక॥ మేఘాః=మేఘములు; క్రవ్యాద	సినట్లుగా; ప్రవవృంతి = కురియు
సంకాశాః=మాంసభక్షకములగు డేగ	చున్నవి.
మొదలగుపక్షులతోసమానములయి; ప	మేఘములు, క్రూరపక్షులుంబోలె
రుషాః=కఠినములయిన ; పరుషస్వ	జూపట్టుచు, భయంకరంబుగా గర్జిం
నాః=భయంకరమయిన ధ్వనిగలవై ;	చుచుభయంకరంబులయి, మహాభయ
క్రూరాః=భయంకరములయి ; క్రూ	నూచకంబగునట్లుగా, నెత్తురు బిందువు
రం=భయంకరముగా ; శోణితబిందు	లతోవానగురియుచున్నవి.
భిః=నెత్తురుబిందువులతో; మిశ్రం=కల	అని, తాత్పర్యము.

రక్తచందన సంకాశా సంధ్యాపరమదారుణా
జ్వలచ్చ నిపత్యే త దాదిత్యా దగ్నిమండలమ్. ౧౫

శ్రీమద్రామాయణము*యంద్ధికాండము. ౬౪౧

స ౪౧

టీక॥ సంధ్యా=సంధ్య; ర క్తచంద్ర హమును; నిపతతి=పడుచున్నది.
 నసంకాశా=ఎట్టనిచందనముతోసమా సంధ్య, ఎట్టనిచందనంబుంబోలెగా
 నవయి; పరమదారుణా=మిక్కిలియు లచుమిక్కిలియుభయంకరంబులయు
 భయంకరమయి; వతకాలే(అధ్యాహ్నా న్నది; ఇదిగో, సూర్యమండలంబుననుం
 తము)=ఉన్నది. అచిత్యాత్=సూర్య డి, మండుచున్నయగ్నిఖండంబులు పడు
 నివలన; ఏతత్=ఈ; జ్వలత్=మండు చున్నవి. అని, తాత్పర్యము.
 చున్న; అగ్నిమండలంబ=అగ్నిసమూ

అదిత్య మభివాశ్యంతి జనయంతో మహాద్భయమ్
 దీనా దీనస్వరా ఘోరా అప్రశస్తా మృగద్విజాః. ౧౨

టీక॥ అప్రశస్తా=మంలినీకానివి నికేతురుగా ; వాశ్యంతి = అలచుచు
 యు; ఘోరా=భయంకరములనగు; న్నవి.
 మృగద్విజాః=మృగములునుపక్షియును; అమంగళికరంబులును భయంకరం
 దీనాః=దీనములయి; దీనస్వరాః=దీన బలునగమృగపక్షులు, దీనంబులయి,
 మయినధ్వనిగలవై; వహతే=అధికమ మహాభయంబుగలుగఁజేయుచు, దీన
 యన; భయం=భయమును; జనయం స్వరంబున, సూర్యునికెదురునిలుచుండి
 తః=కలిగించుచు; అదిత్యమభి=సూర్యు యుండుచున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

రజన్యా మప్రకాశశ్చ సంతాప యతి చంద్రమాః
 కృష్ణరక్తాంశు పర్యంతో యథా లోకస్య సంతయే. ౧౩

టీక॥ రజన్యా=రాత్రియందు; చం యందుగలవాడై; సంతాపయతి=తే
 ద్రమాః=చంద్రుడు; లోకస్య=లోక విమలజేయుచున్నాడు.
 మయొకటి; సంతయేయథా=వినాశ ప్రలయకాలమునందుంబోలె, రా
 మునందువలె; అప్రకాశః=కాంతిలేని త్రికాలంబునఁబండుకాంతిహీనుం
 వాడై; కృష్ణరక్తాంశుపర్యంతః=నల్లని డై, నలుపునెట్టి దనంబునుకొనయందుఁ
 వియునెట్లునివియుఁగిరిణంబులు కొనల గలవాడై, సంతాపంబు గలిగించుచు

న్నాడు. అని, తాత్పర్యము.

హృస్వో రూఠో ప్రశస్తశ్చ పరివేష స్సులోహితః

టిక పరివేషః = గాలిగుడి; (హ	ము) = ఉన్నది.
స్వః=కుటుచదిగాను; అప్రశస్తశ్చ = అ	చంద్రునిపరివేషము, హ్రస్వముగా
శుభకరముగాను; రూఠః = భయంకర	నుభయంకరముగాను రక్తవణిముగా
ముగాను; సులోహితః = మిక్కిలియునె	నుజూపట్టుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.
ఱిదిగాను; వత్తే (అధ్యాహృతి	

ఆదిత్య మండలే నీలం లక్ష్మ లక్ష్మణ దృశ్యతే. ౧౮

టిక లక్ష్మణ = లక్ష్మణుడా! ఆది	లక్ష్మణుడా! సూర్యమండలంబున
త్యమండలే = సూర్యమండలమునందు ;	నల్లనికలంకంబు కనుపట్టుచున్నది.
నీలం = నల్లని; లక్ష్మ = చిహ్నము; దృశ్య	అని, తాత్పర్యము.
తే = చూడబడుచున్నది.	

దృశ్యంతే న యథావచ్చ నక్షత్రాణ్యభి వత్తే
యుగాంతమివ లోకస్య పశ్య లక్ష్మణ శంసతి. ౧౯

టిక లక్ష్మణ = లక్ష్మణుడా! నక్ష	శ్య = చూడుము.
త్రాణిచ = నక్షత్రములును; యథావ	లక్ష్మణుడా! నక్షత్రంబులునుమలి
త్ = ఎప్పుడెప్పుడు; నదృశ్యంతే = చూడ	నంబులయియున్నవి ; ఈదునిమిత్తం
బడవు. లోకస్య = లోకముయొక్క; యు	బులన్నియు, లోకవినాశంబుం దెల్పుచు
గాంతం = ప్రలయమును; శంసతి = చె	ప్పవి. అని, తాత్పర్యము.
ప్పచున్నట్లు; అభివత్తే = ఉన్నది. ప	

కాకా శ్చేనా స్తథా గృధ్రా నీచైః పరిపతంతిచ
శివాశ్చ ప్య శివావాచః ప్రవదంతి మహాస్వనాః. ౨౦

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౬౪౩

స ౪౦

టిక్కాకాకాః=కాకులును; శ్యేనాః=	లగు; వాచః=మాటలను; ప్రవదంతి=చె
డేగలును; తథా=అట్లు; గృధ్రాః=గ	ప్పడున్నవి.
ద్ధలును; నీచైః= నీచపక్షులతో; పరిప	కాకులును డేగలునుగద్ధలును నీచప
తంతివ = చేరుచున్నవియు. శివాశ్వా	క్షులతోఁజేరియున్నవి;నక్కలును, పే
పి=నక్కలును; మహాస్వనాః= గొప్ప	రెలుంగుననమంగళధ్వనులు సేయుచు
ధ్వనిగలవై ; అశివాః=అమంగళకరము	న్నవి. అని,తాత్పర్యము.

షీప్ర మద్య దురాధర్షాం లంకాం రావణపాలితామ్
అభియామ జవేనై వ సర్వతో హరిభిర్వృతాః. ౨౦

టిక్కాషీప్రం= శీఘ్రముగా; సర్వ	పోవుదము.
తః=అంతటను; హరిభిః=వానరులచే	ఇంక,మనము , సమ స్తవానరులం
త;వృతాః=చుట్టఁబడినవారలమయి;అ	గూడి,యిప్పుడె,దురాధర్షాంబును రా
ద్యైవ=ఇప్పుడె; జవేన= వేగముచే	వణబాహురక్షితంబునగులంకావ్రునికిశీ
త; దురాధర్షాం= ఎదిరింపనలవిగా	ఘ్రింబునంబోవుదము.అని, రాముండు
నిదియు; రావణపాలితాం= రావణు	లత్తుణునితోఁజెప్పెను.
నిచేఁ బాలింపఁబడినదియు నగు; లం	అని,తాత్పర్యము.
కాం=లంకావ్రునిగూర్చి; అభియామ-	

ఇత్యైవం సంవదన్ వీరో లత్తుణం లత్తుణోగ్రజః
తస్మా దవాతర చ్చీఘ్రం పర్వతాగ్రా స్తహాబలః. ౨౧

టిక్కామహాబలః= అధికమయినబల	దః=చెప్పుచు;శీఘ్రం=శీఘ్రముగా;త
ముగల;లత్తుణోగ్రజః= లత్తుణునియ	స్థాల్=ఆ;పర్వతాగ్రాల్=పర్వత శిఖ
న్నయగు;వీరః= పరాక్రమశాలియయి	రముననుండి;అవాతరత్=దిగెను.
నరాముండు;ఇతి=అని;ఏవం=ఇట్లు; ల	అట్లు మహాబలుండును లత్తుణుని
త్తుణం=లత్తుణుని గూర్చి ; సంవ	యన్నయునగురాముండు , లత్తుణుని

౬౪౪ ప్రతిపదాండ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౪౦

తొండెప్పుడు, శిశుంబున, నాపర్వతశిఖ | అని, తాత్పర్యము:
రంబుననుండి, దిగెను.

అవతీర్యచ ధర్మాత్మా తస్మా జ్వైలా త్స రాఘవః
పరైః పరమదుర్ధక్షాం దదర్శ బల మాత్మనః. ౨౩

టీక॥ ధర్మాత్మా = ధర్మస్వభావుఁడు	చెను.
గుఃసః = ఆ; రాఘవః = రాముఁడు; తస్మా	ధర్మాత్ముఁడుగునారాముఁడు,
త్ = ఆ; జ్వైలాత్ = పర్వతముననుండి; ఆ	ఆపర్వతశిఖరంబుననుండిదిగి శత్రువుల
వతీర్యచ = దిగ్గియు; పరైః = శత్రువులచే	కుదుర్ధక్షాంబయివెలయుచున్న తన
త; పరమదుర్ధక్షాం = ఎంతయుత్రము	వానరసైన్యముఁబూచెను.
నెదిరింపనలవిగానట్టి; ఆత్మనః = తనయొ	అని, తాత్పర్యము.
క్క; బలం = సైన్యమును; దదర్శ = చూ	

సన్నహ్యతు ససుగ్రీవః కపిరాజ బలం మహాన్
కాలజ్ఞో రాఘవః కాలే సంయుగా యాభ్యుచోదయత్. ౨౪

టీక॥ కాలజ్ఞః = కాలముఁడెరిసిన	; చెను.
రాఘవః = రాముఁడు; ససుగ్రీవః = సుగ్రీ	వీడియేకాలంబునం జేయవలయు
వునితోఁగూడినవాఁడై; మహాత్ = గొ	నోయావివరంబునంతయుంజక్కఁగాఁ
ప్పదియగు; కపిరాజబలం = వానరా	డెరిసినట్టిరాముఁడు, సుగ్రీవునితోఁగూ
ఱుండగుసుగ్రీవునిసేనను; సన్నహ్యతు =	డ, నవ్వానర సేననంతయుఁబ్రోత్సహ
ప్రోత్సహపఱచియు; కాలే = యుక్త	పఱచి, యుక్తకాలంబున, యుద్ధంబున
కాలమునందు; సంయుగాయ = యుద్ధ	కాజ్ఞాపించెను. అని, తాత్పర్యము.
ముకొఱకు; అభ్యుచోదయత్ = ప్రేరిం	

తతః కాలే మహాబాహు ర్బలేవ మహతావృతః
ప్రస్థితః పురతోధన్వీ లంకా మధిమఖః పురీష్. ౨౫

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధకాండము.

౬౪౫

స ౪౦

టీక||తతః=అంతఃకాలే=ప్రాతః తః=బయలుదేఱు.

కాలమునందు; మహాబాహుః=పెద్దచేతులుగల; ధన్వీ=గొప్పధనుస్సుగల రాముండు; మహతా=గొప్పదగు; బలేన=సైన్యముచేత; వృతః=చుట్టబడినవాడై; లంకాం=లంకయను; పురీం=పట్టణమునుగూచి; పురతః=ముందఱు; ప్రస్థీ

అంతప్రాతఃకాలంబున, మహాబాహుండగురాముండు, ధనుర్ధరుండై, యసంఖ్యసైన్యంబు వెంబడింప, లంకానగరాభిముఖుండై, పోయెను. అని, తాత్పర్యము.

తం విభీషణసుగ్రీవౌ హనుమాన్ జాంబవా న్నరీః

ఋక్షరాజస్తథా సీలో లక్ష్మణశ్చ స్యాయుస్తథా. ౨౬

టీక||తదా=అప్పుడు; తం=ఆరాముని; విభీషణసుగ్రీవౌ=విభీషణుండును సుగ్రీవుండును; హనుమాన్=హనుమంతుండును; జాంబవాన్=జాంబవంతుండును; నరీః=నరుండును; తథా=అట్లు; ఋక్షరాజః=సుషేణుండును; సీలో=సీలుండును; లక్ష్మణశ్చ=

లక్ష్మణుండును; అన్వయుః=వెంబడించిరి. అప్పుడు, విభీషణుండును, సుగ్రీవుండును హనుమంతుండును జాంబవంతుండును నరుండును సుషేణుండును సీలుండును, లక్ష్మణుండును, రాముని వెంబడించిపోయిరి. అని, తాత్పర్యము,

తతః పశ్యాత్సుమహాతీ పృతన్దార్ష వనోరసాం

ప్రచ్ఛాద్య మహాతీం భూమి మనయాచి స్త రాఘవమ్. ౨౭

టీక||తతఃపశ్యాత్=అటుపిమ్మట; సుమహాతీ=మిక్కిలియుగొప్పదగు; ఋక్షవనోరసాం=ఎలుంగగొడ్డులయొక్కయు వానరలయొక్కయు; పృతనా=సేన; మహాతీం=అధికమయిన; భూమిం=భూమిని; ప్రచ్ఛాద్య=కప్పి;

రాఘవం=రాముని; అనుయాచిస్త=వెంబడించినది. అంత, ననంతంబగుఋక్షవానరసేన, యతివిస్త్రీకంబుగా భూమినాచ్ఛాదించి, రాముని వెంబడించిపోయినది. అని, తాత్పర్యము.

శైల శృంగాణి శతశః ప్రవృథాంశ్చ మహీరుహాన్
జగృహః కుంజరప్రఖ్యా వానరాః పరవారణాః. ౨౨

టీక॥ కుంజరప్రఖ్యాః = ఏనుంగుల జగృహః = పట్టుకొనిరి.
తోసమానులును; పరవారణాః = శత్రు ఏనుంగులంతటి దేహంబుగలవారలు
పులనడ్డగించువారలునగు; వానరాః = నుశత్రువులవారింపంజాలినవారలునగు
వానరులు; శతశః = నూలులునూలులు వానరులు, వేలకొలదిపర్వతశిఖరంబు
గా; శైలశృంగాణి = పర్వతశిఖరముల లనుగొప్పవృక్షంబులనుధరించిరి.
ను; ప్రవృథాన్ = మిగిలియుంబెరిగి అని, తాత్పర్యము.
న; మహీరుహంశ్చ = వృక్షములను;

తాతు దీక్షేణ కాలేన భౌతరా రామలక్ష్మణౌ
రావణస్య పురీం లంకా మాసేదతు రరిందమా. ౨౩

టీక॥ అరిందమా = శత్రువులనడం పొందిరి.
గఁద్రొక్కునట్టి; భౌతరా = తోఁబుట్టు శత్రువులనడంగ ద్రొక్కుంజాలినట్టి
పులగు; తౌ = ఆ; రామలక్ష్మణౌ = యారామలక్ష్మణులు, అట్లు, సేనాస
రామలక్ష్మణులును; దీక్షేణ = సిద్ధు హితులయిపోవుచు, దీక్షుకాలంబున
పైస; కాలేన = కాలముచేత; రావణ కు, రావణునిలంకాపురింజేరిరి.
స్య = రావణునియొక్క; పురీం = పట్టణంబు అని, తాత్పర్యము.
మయిన; లంకాం = లంకను; ఆసేదతు =

పతాక మాలినిం రమ్యా ముద్యానవరశోభితామ్
చిత్రవప్రాం సుదుష్ప్రా మన్వైప్రకారతోరణామ్. ౩౦
తాం సురైరపి దుర్ధవాం రామ వాక్య ప్రచోదితాః
యథానివేశం సంపీడ్య న్యవిశంత వనాకసః. ౩౧

టీక॥ వనాకసః = వానరులు; రామ ప్రేరింపఁబడినవారలయి; పతాకమాలి
వాక్యప్రచోదితాః = రామునిమాటచే నీం = ధ్వజములయొక్క పక్షిగలది

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము. ౬౪౭

స ౪౧

యురన్యూం=రిమణీయమును; ఉద్యా విడిసిరి.

నవరశోభితాం=ఉద్యానశ్రేష్ఠములచే

బ్రోకాశించుచున్నదియు; చిత్రవప్రాం=

నానావిధమయినకోటగలదియు; సుదు

ప్రాపాం=పొందఁగూడనిదియు; ఉచ్చైః

ప్రాకారతీరతాం=ఉన్నతములయిన

ప్రాకారములును బహిద్వాకరములు

సుగలదియు; సురైరపి=దేవతలచే నైన

ను; దుర్భాషాం=ఎదిరింపనలవి గాని

దియునగు; తాం=ఆలంకాపురిని ; య

ధానివేశం= తమతమస్థానముల నతిక్ర

మింపక; సంపీడ్య=పీడించి; న్యవిశంత=

అంతనావాసరులు, రామునియాజ్ఞం

జేసి, ధ్వజసమూహాలంకృతంబును, ర

మణీయంబును ఉద్యానవనంబుల నొప్పు

చున్నదియు నానావిధమయిన కోటగల

దియు, శత్రువులకుఁ బొందఁగూడ నిది

యు, ఉన్నతప్రాకారతీరణంబులు గ

లదియు, దేవతలకేనియెదిరింపనలవిగా

నిదియును గూలంకాపురిని , దమతమ

స్థానంబులనిగోధించి, విడిసిరి.

అని, తాత్పర్యము.

లంకాయా స్తూ త్తరద్వారం తై లశ్యంగ మివో న్మతమ

రామ స్సహానుజో ధన్వి జగోపచ రురోధచ. ౩౨

టీక॥ ధన్వి=గొప్పధనస్సుగల; రా

మః=రామండు; సహానుజః=తమ్ముని

తోఁగూడినవాఁడై ; తై లశ్యంగ మివ

(స్థితం)=పర్వతశిఖరమువలెనున్న; ఉ

న్నతం= పొడవయిన; లంకాయాః=

లంకయొక్క; ఉ త్తరద్వారంతు = ఉ

త్తరభ్రువాకిలిని; జగోపచ= రక్షించె

ను; రురోధచ=ఆడ్డగించెను.

రామండును లక్ష్మణసహితుడై ,

పర్వత శిఖరముం బోలె నయ్యున్నతం

బయినలంకాపురి యుత్తర ద్వారంబు

ను, నిరోధించెను. అని, తాత్పర్యము.

లంకా ముపనివిష్టశ్చ రామో దశరథాత్మజః

లక్ష్మణాను చరో వీరః పురీం రావణ పాలితామ్. ౩౩

ఉ త్తరద్వార మాసాద్య యత్ర తివ్రతి రావణః

టీక॥ వీరః=పరాక్రమకాలియు; లక్ష్మణానుచరః = లక్ష్మణుడువెంట

గించువాఁడు గాఁగలవాఁడును ; దశర
థాత్మజః=దశరథమహారాజుకొడుకు
నగు; రామః=రాముండు; యుత్ర=ఎ
చ్చి, రావణః=రావణుండు; ఉత్పత్తి=
ఉత్పాదనో; తతే(అధ్యాహృతము)=
అ; ఉత్తరద్వారం=ఉత్తరపువ్వాదిని;
అసాద్య=హంది; రానణపాలితాం=
రావణునిచేఁబాలింపఁబడిన; లంకాం=

లంకయును; పురీం=పట్టణమును ; ఉపని
విష్టశ్చ=సమీపించివిడిసెను.
పరాక్రమవంతుండును దశరథ మ
హారాజుపుత్రుండునగు రాముండు ల
క్ష్మణసహితుండై, రావణుండెచ్చట
నున్నాఁడో, అట్టిలంకాపురి యుత్తర
ద్వారంబున నెనిగొధించియుండెను.
అని, తాత్పర్యము.

నాన్యో రామాద్ధి తద్వారం సమర్థః పరిరక్షితుమ్. ౩౪

రావణాధిష్ఠితం భీమం వరుణేనేవ సాగరమ్

సాయుధై రాక్షసైర్భీమై రభిగుప్తం సమంతతః. ౩౫

లఘూనాం ప్రాసజననం పాతాళమివ దానవై :

టీక|| రావణాధిష్ఠితం=రావణునిచే
నధిష్ఠింపఁబడినదియు; వరుణేనేవ= వరు
ణునిచేత; అధిష్ఠితం (అధ్యాహృత
ము)=అధిష్ఠింపఁబడిన; సాగరమివ (స్థి
తం)=సముద్రమువలెనున్నదియు ; భీ
మం=భయంకరమయినదియు; సమంత
తః=అంతటను; సాయుధై= ఆయుధ
ములతోఁగూడినవారులును; భీమై= భ
యంకరులునగు; రాక్షసై= రాక్షసుల
చేత; అభిగుప్తం=రక్షింపఁబడినదియు;
దానవై=దానవులచేత; అభిగుప్తం(అ
ధ్యాహృతము)=రక్షింపఁబడిన ; పా
తాళమివ(స్థితం)= పాతాళమువలెను

న్నదియు; లఘూనాం=అల్పులకు; ప్రా
సజననం=భయమును బుట్టించునదియు
నగు; తతే=అ; ద్వారం= ఉత్తరద్వా
రమును; పరిరక్షితుం = రక్షించుటకు;
రామాత్=రామునికన్న; అన్యః= ఇత
రుండు; ససమర్థోహి= సమర్థుండు
గాఁడుగదా!

సాక్షాద్రావణాధిష్ఠితంబును వరు
ణాధిష్ఠితంబగుసముద్రంబువలె నున్నది
యు, భయంకరకారంబును, భయం
కరకారులును ఆయుధధారులునగు
రాక్షసులచేసురక్షితంబును దానవరక్షి
తంబగు పాతాళంబువలెనున్నదియు,

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౬౪౯

స ౪౧

నల్పులకుభయంకరంబునగు, నాయు ముందుదక్కఁగఁజూచి యెవ్వండును సమ
త్తరద్వారంబు నిరోధించుటకు, రా ఘంతుగాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

విస్మస్తాని చ యోధానాం బహూని వివిధానిచ. ౩౬
దదర్శా యుధజాలాని తత్రైవ కవచానిచ

టీక॥ రామః(అధ్యాత్మశము) = దదర్శ=చూచెను.
రామండు; తత్రైవ=అచ్చటనె; విస్మ స్తాని=ఉంచఁబడిన; యోధానాం=భి రామండాయు త్తరద్వారంబున,
టులయొక్క; బహూని=అనేకములు రాజసయోధులుంచుకొనిన, నానావి
ను; వివిధానిచ=నానావిధము లునగు; ఘటములగు పెక్కఁ యుధసమూహము
అయుధజాలానిచ = అయుధసమూ లను గవచంబులనుంబూచెను.
హములను; కవచానిచ=కవచములను; అని, తాత్పర్యము.

పూర్వంతు ద్వారమాసాద్య హరిచమూపః. ౩౭
అతిష్ఠ త్వహమైందేన ద్వివిదేనచ వీర్యవాన్

టీక॥ వీర్యవాన్ = అధికమయినప విదేనచసహ=ద్వివిదునితోనుం గూడ;
రాక్రమముగల; హరిచమూపః=వా అతిష్ఠతే=ఉంచెను.
నరసేనానాయకుండగు; నీలిం=నీలుం పరాక్రమవంతుండగువానరసేనా
డు; పూర్వం=తూర్పుదిక్కుననుండు నాయకుండునీలుండు, పూర్వద్వారం
నట్టి; ద్వారంతు=వాణిలిసే; ఆసాద్య = బున, మైందద్వివిదసహితుండై, నిలిచి
పొంది; మైందేన= మైందునితోను; ద్వి యుంచెను. అని, తాత్పర్యము.

అంగదో దక్షిణ ద్వారం జగ్రహ సుమహాబలిః. ౩౮
ఋషభేణ గవాక్షేణ గజేన గవయేనచ

టీక॥ సుమహాబలిః=మిక్కిలియైన దుండు; ఋషభేణ=ఋషభునితోను;
ధికమయినబలముగల; అంగదః=అంగ గవాక్షేణ=గవాక్షునితోను; గజేన=

గజానితోను; గవయేనచ = గవయుని
తోను; సహితః = కూడినవాడై; దక్షి
ణద్వారం = దక్షిణపువాకిలిని; జగ్రహ =
గ్రహించెను.

మహాబలుండగునంగదుండు, ఋష
భగవాతులను, గజగవయులనుంగూ
డి, దక్షిణద్వారంబున గాఢవియంఢ
ను. అని, తాత్పర్యము.

హనుమాన్ పశ్చిమద్వారం రరతు బలవాన్ కషిః ౩౯

ప్రమాధి ప్రఘసాభ్యాంచ వీరై రవైశ్చ సంగతః

టీక॥ బలవాన్ = అధికమయినబల
ముగల; హనుమాన్ = హనుమంతుండ
ను; కషిః = వానరుండు; ప్రమాధి ప్రఘసా
భ్యాంచ = ప్రమాధితోను ప్రఘసునితోను;
అవైశ్చ = ఇతరులయిన; వీరైశ్చ = వాన
రవీరులతోను; సంగతః = కూడినవా

డై; పశ్చిమద్వారం = పడమటివాకిలిని;
రరతు = రక్షించెను.
బలవంతుండగు హనుమంతుండు, ప్ర
మాధి ప్రఘసులుమున్నగువానర వీరు
తోఁగూడి, పడమటివాకిలిని రక్షించుచుం
డెను, అని, తాత్పర్యము.

మధ్యమే చ స్వయం గుత్తే సుగ్రీవ స్సమతివృత. ౪౦

సహసరై వ హారిశ్శేష్టై స్సపణశ్చ సహోపమైః

టీక॥ సుగ్రీవః = సుగ్రీవుండు ; స్వ
యం = తాను; సుపణశ్చ సహోపమైః =
గరుత్మంతునితోను వాయువుతోనుంబో
లి-గల; హారిశ్శేష్టైః = వానరశ్రేష్ఠుల
తో; సరై వ సహ = అందఱితోనుంగూ
డ; మధ్యమే = మధ్యమందునట్టి; గుత్తే =
సేనాభాగమునందు; సమతివృతః = ఉం
డెను.

సుగ్రీవుండు, గరుడానిల సమానుల
గువానరశ్రేష్ఠులంగూడి, బలవంతులగు
రావణేంద్రజిత్తులతోఁబోరు, రామహ
నుమంతుల కిర్వురమను గాకాక్షిన్యా
యంబున సాహాయ్యంబు గావించుట
కై, యుత్తరపశ్చిమద్వారంబులనడుమ
నుండెను. అని, తాత్పర్యము.

వానరాణాంతు పట్త్రింశ తోగ్రట్ట్యః ప్రఖ్యాతయాధపాః. ౪౧

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౬౫౦

స ౪౦

నివేద్యో పనివిష్టాశ్చ సుగ్రీవో యత్ర వానరః

టీక॥ యత్ర=ఎచ్చట; సుగ్రీవః=సుగ్రీవుండను; వానరః=వానరుడు; అవతత (అధ్యాహృతము)=ఉండెను; తత్ర (అధ్యాహృతము)=అచ్చట; ప్రఖ్యాతయూధపాః=ప్రసిద్ధులగు యూధపతులుగల; వానరాణాం=వానరులయొక్క; పట్టింశతోట్యస్తు=ముప్పయ్యాటుకోటులుమాత్రము ; నివే	ద్య=పీడించి; ఉపనివిష్టాశ్చ = విడిసి నియు. సుప్రసిద్ధులగు యూధ పతులతోఁ గూడిన, ముప్పదియఁ-టుకోటులు వానరులు, లంకాపురిని సోధించి, సుగ్రీవుండున్న స్థలమున నుండిరి. అని, తాత్పర్యము
--	---

శాసనేనతు రామస్య లక్ష్మణ స్సవివక్షణః ౪౧

ద్వారేద్వారే హరీణాంతు కోటింకోటిం న్యవేశయత్

టీక॥ రామస్య=రామనియుక్క ; శాసనేనతు=అజ్ఞ చేతనే; సవివక్షణః=వివక్షణులతోఁగూడిన; లక్ష్మణః=లక్ష్మణుడు; ద్వారేద్వారే=ప్రతిద్వారమునందు; హరీణాం=వానరులయొక్క; కోటింకోటింతు = కోటినికోటినిమా	త్రేము; న్యవేశయత్ = ఉంచెను. రామనియైన అంజనేని, లక్ష్మణుండును వివక్షణుండును, బ్రతిద్వారంబునను, గోటికోటివానరులవంతులని విరి. అని, తాత్పర్యము.
--	---

పశ్యేనతు రామస్య సుగ్రీవ స్సహ జాంబవాః ౪౨

అదూరా స్మధ్యమే గుత్త తస్థౌ బహు బలానుగః

టీక॥ రామస్య=రామనియుక్క; పశ్యేనతు=పశ్యమపాశ్చాత్ముననె; అదూరాత్=సమీపమున; మధ్యమే=నడిమియైన; గుత్త=సేనాప్రదేశమునందు; తస్థౌ=ఉండెను.	సహజాంబవాః-జాంబవంతులతోఁ గూడిన; సుగ్రీవః=సుగ్రీవుండు; బహుబలానుగః=అధికమయిన సైన్యము వెంబడిండు నదిగాఁగలవాఁడై; తస్థౌ=ఉండెను.
--	--

రామునకుఁ బశ్చిమపాశ్చ్యకంబున, ధ్యగుల్తంబుననుండెను.
సమీపంబుననె, సుగ్రీవుండు జాంబవం అని, తాత్పర్యము.
తుంగూడి, బహువైన్యసహితండై, మ

తేతు వానరశార్దూలా శ్యాశూలా ఇవ దంష్ట్రీణః, ౪౪
గృహీత్వా ద్రుమశైలాగ్రా హృష్టాయుధాయతస్థిరే

టీక॥ దంష్ట్రీణః=కోటలుగల; శార్దూలా ఇ యుద్ధముకొఱకు; తస్థిరే=ఉండిరి.
వ(స్థితాః)=పెద్దపులులువలెనున్న; తే= ఆవానరశ్రేష్ఠులు, పెద్దపులులం
ఆ; వానరశార్దూలాస్తు. వానరశ్రేష్ఠు బోలె, వృక్షంబులనుబర్వత శిఖరంబుల
లును; హృష్టాః=సంతసించినవారలయి; నుంబట్టుకొని, పరమసంతోషంబునయు
దుగ్ధమశైలాగ్రా (దుగ్ధమశైలాగ్రా ధ్యంబునకుఁగాచియుండిరి.
ణి)=వృక్షములనుబర్వత శిఖరములను; అని, తాత్పర్యము.
గృహీత్వా=పట్టుకొని; యుధాయ=

సర్వే వికృతలాంఘరా సర్వే దంష్ట్రానఖా యుధాః, ౪౫
సర్వే వికృతచిత్రాంగా సర్వేషా వికృతాననాః

టీక॥ తే(అధ్యాహృతము)=ఆవాన వారలునుగా; అవతంత (అధ్యా
రులు; సర్వే=అందఱును; వికృతలాం హృతము)=ఉండిరి.
గూలాః=పైకెత్తబడిన తోడకలుగల ఆవానరులుఅందఱును దోడకలంబై
వారలును; సర్వే=అందఱును; దంష్ట్రా కీనెత్తుకొని యుండువారలును అంద
నఖాయుధాః=దంతములును సఖము ఱును దంతసఖంబులెయాయుధంబులు
లునెయాయుధములుగాఁ గలవారలు గాఁ గలవారలుగాను అందఱును గో
ను; సర్వే=అందఱును; వికృతచిత్రాం పవిత్రారంబున నానావర్ణములయిన
గాః=కోపవికారముచే నానావర్ణ యవయవములుగలవారలుగాను అంద
ములయినయవయవము. గలవారలు ఱును వికృతంబులగు ముఖములుగలవా
ను; సర్వే=అందఱును; వికృతాననా రలుగాను, ఉండిరి. అని, తాత్పర్యము.
శ్చ=వికారమునొందిన ముఖములు గల

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము. ౬౫౩

స ౪౦

దశనాగబలాః కేచి తేహిచి ద్దశగుణోత్తరాః. ౪౬

కేచి న్నాగసహస్రస్య బహువు స్తుల్యవిక్రమాః

టీక॥ కేచిత్ = కొందఱువాసగులు; విక్రమాః = సమాసమయినపరాక్రమ
దశనాగబలాః = పదియేనుంగులబల ముగలవారలునుగా; బహువుః = ఉండిరి.
ముగలవారలును; కేచిత్ = కొందఱు; అవాసరులలోఁగొందఱు పదియే
దశగుణోత్తరాః = పదియంతలచేసరికి నుంగులబలముగలవారలును గొందఱు
లును, నూత్రునుంగులబలముగలవారి నూత్రునుంగులబలము గలవారలును,
లుననుట; కేచిత్ = కొందఱు; నాగస గొందఱు వేయేనుంగుల బలము గల
హస్రస్య = ఏనుంగులవేయింటికి; తుల్య వారలునుగానుండిరి. అని. తాత్పర్యము.

సంతిచాఘ బలాః కేచి తేహిచి చ్చత గుణోత్తరాః. ౪౭

అప్రమేయ బలాశ్చస్య తత్రాసక్ హరియూధపాః

టీక॥ తత్ర = అచ్చట; కేచిత్ = కొంద గాను; అసక్ = ఉండిరి.
లు; హరియూధపాః = వానరయూధ అవ్వసరి సేనయందు, కొందఱువా
వులు; ఓఘబలాః = ఓఘసంఖ్యగల యే నరవీరులు, ఓఘసంఖ్యకములగు సేనం
నుంగులబలముగలవారలు; సంతి = ఉ గులబలముగలవారలుగాను, గొంద
న్నారు. కేచిత్ = కొందఱు; శతగుణో అందుకునూఁజితలు బలముగలవారలు
త్తరాః = అందుకునూఁజితలచే సరికు నుకొందఱుప్రమేయబగుబలముగలవా
లుగాను; అస్యే = ఇతరులు; అప్రమేయబ రలుగానుండిరి.
లాశ్చ = కొలదిలేసేబలము గలవారలు అని, తాత్పర్యము.

అద్భుతశ్చ విచిత్రశ్చ టేయా మాసీ శ్శమాగమః. ౪౮

తత్ర వానరసైన్యానాం శలభానా మివాద్యమః

టీక॥ తత్ర = అచ్చట; వానరసైన్యా మః = కూడిక; శలభానాం = మిడుతల
నాం = వానరసైనికులయొక్క; సమాగ యొక్క; ఉద్యమభవ = ప్రయత్నమువ

తెఁబడుతశ్చ=అశ్చర్యకరముగాను; విగ్రహముగానుండుట, మిడుతలుగుంపుగ
చిత్రశ్చ=వానావిధముగాను; అసీత్=ట్టినట్లు, అశ్చర్యకరముగానుచిత్రము
ఉండెను. గాను ఉండినది.

అచ్చట, నవ్వానర నైసికులు, ఒక అని, తాత్పర్యము.

పరిపూర్ణా మివాకాశం సంభన్నేవచ మేదినీ. ౪౯

లంకా ముపనివిష్టే శ్చ సంపతద్భిశ్చ వానరైః

టీక॥ లంకాం = లంకను; ఉపనివిడినది.

ప్రేక్షి=సమీపించిడిసినవారలును; సం లంకచుట్టునువిడిసియున్న వారలు
పతద్భిశ్చ=వచ్చుచున్నవారలునగు; వా నువిడియనేతెంచుచున్న వారలునగున
నరైః=వానరులచేత; ఆకాశం= ఆక వ్యాసరాలచేత, భూమ్యాకాశంబులు
సము; పరిపూర్ణామివ(స్థితం) = నిండి రెండును, నిండినట్లుండినవి.
నట్లుండినది. మేదినీచ = భూమియు; అని, తాత్పర్యము.
సంభన్నేవ(స్థితా) = కప్పబడినట్లుం

శతం శత సహస్రాశాం పృథగ్గుణ వనాకసాను. ౫౦

లంకాద్వారా బృహదాజ్ఞు రన్యేయోద్ధుం సమంతతః

టీక॥ పృథక్=వేరుగా; ఋక్షవనౌ పాజ్ఞుః=పొందిరి.
కసాం=ఎలకుగొడ్డుల యొక్కయు మునుపుంచిననైవ్యముగాక, కోటి
వానరులయొక్కయు; శతసహస్రా ఋక్షవానరులు, ప్రతిలంకాద్వారంబు
శాం= లక్షలయొక్క; శతం=నూలు; నందునుంజేరియుండిరి; మఱియునితరు
లంకాద్వారాని = లంకాద్వారముల లు, అచ్చటచ్చటివారల సాహాయ్యమున
ను; ఉపాజగమ (అధ్యాహృతము)= కై, అంతటనుంచియుండిరి.
పొందినది. అన్యే=ఇతరులు; యోద్ధుం= అని, తాత్పర్యము.
పోరుటకు; సమంతతః=అంతటను; ఉ

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౬౫౫

స ౪౦

ఆవృతస్య గిరి స్సనైర్వై నైస్సమంతా వైవంగమైః. ౫౦

టీక సః=ఆ;గిరిః=త్రికూటపర్వతము;సమంతాః=అంతటను;త్రైః=ఆ; వంగమైః=వానరులచేత;ఆవృతః=కప్పబడినది.	అవానరులచే, నాత్రికూటపర్వతమంతయునాచ్ఛాదితమయియుండినది. అని, తాత్పర్యము.
--	--

అయుతానాం సహస్రం చ పురింతామభ్యవతేశత

టీక అయుతానాం=పదివేలయొక్క;సహస్రం=వేలయొక్క;తం=ఆ; పురిం=అంకాపురిని;అభ్యవతేశత=చుట్టయియుండినది.	నుటియు, గోగివానరులు, అంకాపురిచుట్టుంబరివేష్టించియుండిరి. అని, తాత్పర్యము.
---	---

వానరైర్బలవద్భిశ్చ బభూవ దుష్మపాణిభిః. ౫౧
సంవృతాసర్వతో లంకా దుష్పాప్రవేశాపి వాయునా

టీక లంకా=అంకాపురి;సర్వతః=అంతటను; బలవద్భిశ్చ=అధికమయిన బలముగలవారలును; దుష్మపాణిభిః=వృక్షములుచేతులందుగలవారలునగు; వానరైః=వానరులచేత; సంవృతా=చుట్టబడినదై; వాయునాపి=వాయువుచేతగూడ; దుష్పాప్రవేశా=ప్రవేశించి	పసలవిగానది; బభూవ=అయినది. అట్లు, బలవంతులగు వానరులు వృక్షహస్తలయి అంకాపురిచుట్టునునుట్టడించుటవలన, వాయువున కేనియునా అంకాపురిం బ్రవేశింప నలవి గాకుండినది. అని, తాత్పర్యము.
--	---

రాక్షసావిస్త్రయం జగ్తు స్సహసాభి నివీడితాః. ౫౩

వానరైః షేకఘనంకానై శృక్రతుల్య పరాక్రమైః

టీక||రాక్షసాః=రాక్షసులు; శక్రతుల్యపరాక్రమైః = చేపేదనైన పరా

క్రమముతో సమానమయిన పరాక్రమ పొందిరి,
ముగలవారలును ; మేఘసంకాశైః = అట్లు, మేఘంబులంతటి దేహములుగ
మేఘముతో సమానులునగు; వానరైః = లవారలును దేవేంద్రునంతటి పరాక్ర
వానరులచేత; సహసా = శీఘ్రమున ; మంబుగలవారలునగు వానరులు, అతి
అభిషిడితాః = పీడింపబడినవారల శీఘ్రంబునవచ్చి మట్టడించినందుకు, రా
యః విస్తయం = ఆశ్చర్యమును; జగ్తుః = తునులాశ్చర్యంబునొందిరి. అని, తా.

మహా శబ్దో భవత్రత్ర బలౌఘస్యాభి వత్తతః ౫౪
సాగరస్యేవ భిన్నస్య యథాస్యా త్వలిలస్వనః

టీక॥ త్ర = అచ్చట; భిన్నస్య = తెం
చుకొనిన; సాగరస్యేవ = సముద్రముయొ
క్కోవలె; అభివత్తతః (అభివత్తమా
నస్య) = వచ్చుచున్న; బలౌఘస్య = సేనా
సమూహముయొక్క; సలిలస్వనః = జ
లధ్వని; యథా = ఎట్లు; స్యాత్ = అగు
నో; తథా (అథాహృతము) = అట్లు;

మహా = గొప్పదగు; శబ్దః = ధ్వని; ఆ
భవత్ = కలిగినది.
అప్పుడచ్చట, అవానరసేన వచ్చు
చుండగా, సముద్రంబు దెంచుకొని ప్ర
వహించునప్పుడుంబోలె మహాధ్వనిగలి
గినది. అని, తాత్పర్యము.

తేన శబ్దేన మహతా సప్రాకారా సతౌరణా ౫౫
లంకా ప్రచలితా సర్వా సత్తైల వనకాననా

టీక॥ మహతా = గొప్పదగు; తేన =
ఆ; శబ్దేన = ధ్వనిచేత ; సప్రాకారా =
పాకారములతోఁగూడినదియు; సతౌ
రణా = బహిద్వాతములతోఁగూడిన
దియు; సత్తైలవనకానన = పర్వతముల
తోనువనములతోను అడవులతోనుం
డినదియునగు; లంకా = లంకాపురి ; స

ర్వా = అంతయు; ప్రచలితా = చలిం
చినది.
ఆమహాధ్వనికి , లంకాపురియంత
యు, బ్రాకారతౌరణపర్వతకానన స
హితంబుగాఁజలించినది.
అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౬౫

స ౪౦

రామలక్ష్మణగుప్తా సా సుగ్రీవేణ చ వాహినీ. ౫౬

బభూవ దుర్ధవ తరా సర్వైరపి సురాసురైః

<p>టీక రామలక్ష్మణగుప్తా = రామ లక్ష్మణులచేరక్షింపబడినదియు; సుగ్రీ వేణచ=సుగ్రీవుచేతను; గుప్తా (అధ్యా హృతము) = రక్షింపఁబడినదియునగు; సా=ఆ; వాహినీ = సేన; సురాసు రైః = దేవాసురులచేత; సర్వైరపి = అందఱిచేతన; దుర్ధవ తరా = ఎ</p>	<p>తమాత్రమెదిరింపనలవిగానిది; బభూ వ=అయినది. రామలక్ష్మణులచేతను సుగ్రీవునిచే తనురక్షింపఁబడుదున్నయావానర సేన సమస్త దేవాసురులకేని దేవీయాడన లవిగాకుండినది. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

రాఘవ స్సన్నివేత్తైర్గవ నైస్యం స్వం రక్షసాం వధే. ౫౭

సమృత్త్య మంత్రిధిస్సార్థం నిశ్చిత్య చ వునఃపునః

ఆనంతర్య విభిప్రేప్స్య క్రమయోగార్థం శత్రువితే. ౫౮

విభీషణస్యా నమతే రాజధర్మ మనుస్థరక్ష

అంగదం వాలితనయం సమాహూయే ద మబ్రవీత్. ౫౯

<p>టీక క్రమయోగార్థ శత్రువితే = క్రమముతోఁగూడిన సామాన్యపాయ ములయాధార్థ్యమందెసినట్టి ; రా ఘవః=రాముడు; రక్షసాం = రాక్ష సులయొక్క; వధే = చంపుటనిమిత్ర మయి; స్వం=తనదైన; నైస్యం = సేన ను; సన్నివేత్తైర్గవ=విడిసినంత నె; ఆనంత ర్యం=ఆవలఁజేయవలసినదాని ; అభి ప్రేప్స్యః=పొందఁగోరినవాఁడై ; మం త్రిధిస్సార్థం = మంత్రిలతోఁగూడ; స మృత్త్య=ఆలోచించి ; వునఃపునః=</p>	<p>మాటిమాటికి; నిశ్చిత్యం= నిశ్చయించి యు; రాజధర్మం = రాజధర్మము ను; అనుస్థరక్ష=తలంచుచు ; విభీషణ స్య=విభీషణునియొక్క ; అనుమతే= అనుజ్ఞ కాఁగా; వాలితనయం = వాలి కుమారుడగు; అంగదం = అంగదుని; సమాహూయ=పిలిచి; ఇదం = ఈ మాటను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను. అద్యైకాలంబునఁజేయవలసిన సా మాన్యపాయంబులక్రమంబు జెలిసిన ట్టిరాముడు , రాక్షసవధనిమిత్రమ</p>
---	---

యి, వానర నైవ్యమంతయు యుక్త
కృమంబునవిడియనియమించి, యంతస
నంతరకథావ్యంబుఁజేయఁగోరి, మం
త్రులతోఁజక్కఁగానాలోచించి, నిశ్చ

యించి, రాజధమఁబుడలంచి, విభీష
ణానుమతంబున, వాల్మీకిత్రుండగు నంగ
దుంబిలిచి, యిట్లుని, చెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

గత్వా సౌమ్య దశగ్రీవం బూరీహి మద్వచనా త్రాపే
లంఘయిత్వా పురీం లంకాం భయం త్యక్త్వా గతవ్యధః. ౬౦

టీక॥ సౌమ్య = శాంతుండవగు; క
పే = అంగదుఁడా! గతవ్యధః = పోయి
నశ్రమముగలవాఁడవై; భయం = భ
యమును; త్యక్త్వా = విడిచి; లంకాం =
లంకయును; పురీం = పట్టణమును; లం
ఘయిత్వా = దాటి; దశగ్రీవం = రావ
ణుని; గత్వా = పొంది; మద్వచనాత్ =

నామాటవలన; బూరీహి = చెప్పుము.
శాంతుండవగునంగదుఁడా! నీవుగ
తశ్రమముండవై భయంబువిడిచి, లంకా
ప్రాకారంబుదాటి, రావణునొద్దకు
పోయి, నేనుజెప్పినట్టి ప్రకారంబు
నంజెప్పుము. అని, తాత్పర్యము.

భీష్మశ్రీక గతైశ్వర్య ముమూషో నష్టచేతన
ఋషీణాం దేవతానాంచ గంధర్వాపురసాం తథా. ౬౧
నాగానా మథ యక్షాణాం రాక్షాంచ రజనీచర
యచ్చ పాపం కృతం మోహో దవలిప్తైర రాక్షస. ౬౨
నూన మద్య గతో దర్శ స్వయంభువర దానజః
యస్య దండధర స్తేహం దారాహరణకర్షితః. ౬౩
దండం ధారయమాణస్తు లంకాద్వారే వ్యవస్థితః

టీక॥ భీష్మశ్రీక = సశించినసంపదగ
లవాఁడవు; గతైశ్వర్యం = పోయినప్రభు
త్వముగలవాఁడవు; ముమూషో =
రావణోవువాఁడవు; నష్టచేతన = పో

యినతెలివిగలవాఁడవునగు; రజనీచర =
రాక్షసుఁడవగు; రాక్షస = రావణు
డా! అవలిప్తైర = గర్వితుండవగు; త్వ
యా (అధ్యాహృతము) = నీచేత; ఋ

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౬౪

స ౪౧

పీఠాం = ఋషులకును; దేవతానాం
 చ = దేవతలకును; తథా = అట్లు; గంధ
 ర్వాపురసాం = గంధర్వులకును అప్పర
 సలకును ; నాగానాం = సర్పములకు
 ను; అథ = మఱియు; యక్షాణాం = య
 క్షులకును; రాక్షాంశు = రాజులకును ;
 మోహతే = అజ్ఞానమువలన; యతే = ఏ;
 పాపంచ = పాపమును; కృతం = చేయఁ
 బడినదో; తస్యకారణభూతః (అధ్యా
 ప్యతము) = దానికిఁ గారణమయిన; స్వ
 యంభువరదానజః = బ్రహ్మదేవునివరి
 దానమువలనం గలిగిన; దర్శం = గవః
 ము; అద్య = ఇప్పుడు; గతః = పోయిన
 ది. నూనం = నిశ్చయము. యస్య = ఏ;
 తే = నీకు; దండధరః = శిక్షనుధరిం
 చునట్టి, శిక్షణజేయునట్టియనుట ; అ
 హం = నేను; దారాపారణకశితః =
 భార్యాపహరణముచేఁ గృశింపఁ జే

యఁబడినవాఁడనై; దండం = శిక్షను;
 ధారయమాణస్తే = చేయువాఁడనై
 యె; లంకాద్వారే = లంకానగరము
 యొక్క-వాకిలియందు; వ్యవస్థితః = ఉ
 న్నానో.
 నశించినసంపదగలవాఁడవు నన్నై-
 శ్వర్ముండవు మరణంబునొందఁ బోవు
 వాఁడవునవ్వజ్ఞానుండవునగు రావణు
 డా! నీవు, గర్వంబున, ఋషులకును దేవ
 తలకును గంధర్వులకును అచ్చరలకును నా
 గంబులకును యక్షులకును రాజులకును,
 ఏమియపకారంబు గావించినావో, దా
 నకంతయుంతయుఁ గారణమయిన బ్రహ్మ
 వరిగర్వమంతయునిష్పద నశించినది ;
 వాస్తవము; ఏలయన, దండధరుండనగు
 నేను, భార్యాపహరణకుపితుండవై, ని
 న్నుశిక్షించుటకు, లంకాద్వారంబునం
 గనపెట్టియున్నానే! అని, తాత్పర్యము.

పదవీం దేవతానాం చ మహాపీఠాం చ రాక్షస. ౬౪
 రాజపీఠాం చ సర్వేషాం గమిష్యసి మయా హతః

టీక॥ రాక్షస = రావణుడా! త్వం
 (అధ్యాప్యతము) = నీవు ; మయా =
 నాచేత; హతః = చంపఁబడినవాఁడనై ;
 దేవతానాం చ = దేవతలయొక్కయు;
 మహాపీఠాం చ = మహర్షులయొక్క-

యు; రాజపీఠాం చ = రాజుల
 యొక్కయు; సర్వేషాం = అందఱి
 యొక్కయు; పదవీం = లోకమును; గ
 మిష్యసి = పొందఁగలవు.
 రావణుడా! నీవు నాచే హతఁ డ

వై, గతపాపుడవై, దేవతలునుమహా | ముంబొందగలవు.
పుణులును రాజపుణులును బొందులోక | అని, తాత్పర్యము.

బలేన యేన వై సీతాం మాయయా రాక్షసాధమ. ౬౫
మా మతిక్రామయిత్వా త్వం హృతవాంస్త ద్విదశేయ

టీక|| రాక్షసాధమ = రాక్షసుల తవా = అపహరించితివో ; తత్ = ఆ
లోనధముడవగు రావణుడా! త్వం = బలమును; విదశేయ = చూపుము.
నీవు; యేన = ఏ; (“వై” అనునదిపాద రాక్షసాధముడవగు రాముడా! నీ
పూరణార్థము) బలేన = బలముచే వు, ఏబలంబున, మాయచేనన్న మోస
త; మాయయా = మాయచేత; మాం = వుచ్చి, సీతనుహరించి నావో, ఆబలమం
నన్ను; అతిక్రామయిత్వా = ఆవరికి తయిసిప్పుడు చూపుము.
బోసిచ్చి; సీతాం = సీతాదేవిని; హృ అని, తాత్పర్యము.

అరాక్షస మిమం లోకం కతాన్తి నిశితై శ్వరైః. ౬౬
నచే చ్చరణ మభ్యేషి మా ముపాదాయ మైథిలీమ్

టీక|| త్వం = నీవు; మైథిలీం = సీతను; త్వం = రాక్షసుడులేనిదానిగా ; క
ఉపాదాయ = తీసికొనివచ్చి; మాం = తాన్తి = చేసెదను.
నన్ను; శరణం = రక్షకునిగా ; నాభ్యే నీవు సీతనుదీసికొనివచ్చి సమర్పిం
పి చేత = పొందవేని ; నిశితైః = తిత్త చి , నన్ను శరణుపొందవేని, కలుకుబా
ములగు; శ్వరైః = బాణముల చేత; ఇ ణంబులనీ లోకంబునంతయున రాక్షసం
మం = ఈ; లోకం = లోకమును; అరా బుగావించెదను. అని, తాత్పర్యము.

ధర్మాత్తా రక్షసాం శ్రేష్ఠ స్సంప్రాప్త్యం విభీషణః. ౬౭
లంకై శ్వర్యం ధీవం శ్రీమా నయం పాప్రో హ్య కంటకమ్

టీక|| ధర్మాత్తా = ధర్మస్వభా వ్యం = ఉత్తముడనగు; అయం = ఈ; వి
వుండును; రక్షసాం = రాక్షసులలో; శ్రే భీషణః = విభీషణుడు; సంప్రాప్త్యః =

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము. ౬౬

స ౪౦

పొందినాఁడు. శ్రీమాన్ = కారతిమం
తుండగుఁడయిం = తాతండ; అకటకం =
శత్రువులు లేక; లంకైశ్వర్యం = లంకాధి
పత్యమును; ప్రాప్తః = పొందినాఁడు;
ధృవం = నిశ్చయము.

ధర్మస్వభావుండును రాక్షసశ్రే

ష్ఠుండునగు నీతిభీషణుడునన్ను శరణు
చొచ్చినాఁడు; శ్రీమంతుండగు నీతిభీష
ణుడ, అకటకటగులంకాధి పత్యం
లనొందగలఁడు; సంజహములేదు.

అని, తాత్పర్యము.

నహి రాజ్య మధర్మేణ భోక్తుం తుణమపి త్వయా. ౬౮
శక్యం మూఢుఁడనహాయేన పాపేనా విదితాస్తనా

టీక॥ మూఢుఁడనహాయేన = మూ
ఢుఁడునహాయలు గాఁగలవాఁడవును;
అవిదితాస్తనా = తెలియఁబడనవిని
స్మగలవాఁడవును; పాపేన = పా
పస్వభావుండవును; అధర్మేణ = ధర్మ
రహితుండవును; త్వయా = నీచేత;
రాజ్యం = రాజ్యమును; భోక్తుం = భు
జించుటకు; తుణమపి = తుణమున

ని; శక్యంహి = అలవిగాదుగదా!
మూఢులను సహాయులుగానుం
చుకొన్నవాఁడవు; పాపభూండువు; స్వాధీ
నముగా నెవనెస్మగలవాఁడవు; ధర్మర
హితుండవును; నీతిభీషణునినను, రా
జ్యంబుననుభవించుటలవిగాదు.
అని, తాత్పర్యము.

యుధ్యస్వ వా ధృతిం కృత్వా శౌర్య మాలంబ్య రాక్షస. ౬౯
మచ్చగై స్త్వం రణే శంతి స్తతః పూతో భవిష్యతి

టీక॥ రాక్షసం = రాక్షసుఁడా! ధృ
తిం = ధైర్యమును; కృత్వా = చేసి; శౌర్యం =
శౌర్యమును; ఆలంబ్య = ఆలంబించి;
యుధ్యస్వవా = యుద్ధముచేసిననుజేయు
ము. త్వం = నీవు; రణే = యుద్ధమునం
దు; మచ్చగైః = నాబాణములచేత;

శాంతిః = చల్లాజీనవాఁడవై; తతః =
అంతః పూతో = పరశుద్ధుండవు; భవిష్య
సి = కాగలవు.

రాక్షసుఁడా! ధైర్యశౌర్యములనవ
లంబించివచ్చియుద్ధముచేసినను జేయు
ము; నీవు, యుద్ధంబున, నాబాణంబుల

మృతుండచై గతపాపుండచై పరిశుద్ధుండవు కాంగలవు. అని, తాత్పర్యము.

యద్వా విశసి లోకాంస్త్రీ పక్షిభూతో మనోజవః. ౭౦
మమ చక్షు మృథం ప్రాప్య న జీవన్ ప్రతియాస్యసి

టీక॥ యద్వా=లేక; త్వం(అధ్యాపించి); జీవన్=బ్రతికినవాడనై; సప్ర
హృతము)=నీవు; పక్షిభూతః= పక్షి తియాస్యసి=మఱిపోఁజాలవు.
యయినవాడనై; మనోజవః= మనో అట్లుగాక, నీవుపక్షివై, మనోవే
వేగముగలవాడనై; త్రీ=మూడై గంబునముల్లోకంబులకుఁ బోయినను,
స; లోకాన్=లోకములను; విశసి=పోం నాయెదుటంబడిన పిమ్మటబ్రతికి పోఁ
దుదువు. మమ = నాయొక్క; చక్షు జాలవు. అని, తాత్పర్యము.
మృథం=నేత్రమాగమమును; ప్రాప్య=

బ్రవీమి త్వం హితం వాక్యం క్రియతా మాధ్వజదైహికమ్. ౧౭
సుదృష్టా క్రియతాం లంకా జీవితం తే మయి స్థితమ్

టీక॥ త్వం=నిన్నుఁగూచి; హి నీకుహితంబుఁజెప్పెదను వినుము ;
తం = మేలుగలిగించునట్టి; వాక్యం= ఇంక లోకంబరాక్షసంబు కాంగలదు
మాటను; బ్రవీమి = చెప్పుచున్నాను. గావున, నిప్పుడె, నీకునీవెయిదరక్రియం
బౌద్ధ్వజదైహికం = ఊర్ధ్వదేహక్రి గావిందుకొనుము; నీవింకఁజూడఁ బో
యి; క్రియతాం = జేయఁబడుఁగాక. వునదిలేదుకావున, నిప్పుడె, లంక సంత
లంకా = లంకాపురి; సుదృష్టా= త యుఁ జక్కఁగాఁ జూచుకొనుము; నీ
కక్కఁగాఁజూడఁబడినదిగా; క్రియతాం= పొగింబులునాచేతనున్నది. ఇట్లు రావ
జేయఁబడుఁగాక. తే = నీయొక్క; జీ వునితోఁజెప్పుము. అని, రాముండు, లం
వితం=ప్రాణము; మయి = నాయం గదునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
దు; స్థితం=ఉన్నది.

ఇత్యుక్త స్సతు తారేయో రామేనా క్లిప్తకర్మణా. ౭౨

జగామా కాశ మావిశ్య మూర్తిమానివ హవ్యవాట్

శ్రీమద్రామాం

టిక॥ సః=ఆ; తా రే
రావుతుండగునంగదుండ
కమణౌ = దుఃఖములే
గల; రావణం=రామునిచే
ట్లు; ఉక్తః=చెప్పబడినవా
శం=ఆకాశమును; ఆవిశ్య
చి; మూర్తిమాన్ =
ల; హవ్యవాడివ= అగ్నిపై

సోతిపత్య మహూతేన శ్రీమాన్
దద శాసీన మవ్యగ్రం రావణం సచివై స్స

టిక॥ శ్రీమాన్ = కాంతిమంతుండ	చెను.
గు; సః = ఆయంగదుండు; మహూ	శ్రీమంతుండగు నాయంగు
తేన=అల్ప కాలము చేత; రావణమం	మహూతకాలంబున రావణు
దిరం=రావణునిగృహమును; అతిపత్య=	హంబునొంది, యెచ్చట, జాగరూకు
పొంది; సచివై స్సహ= మంత్రులతో	దును మంత్రులతో కూర్చుండియున్న
కూడ; అసీనం=కూర్చుండినవాడును ;	వాడునగు రావణుంజూచెను.
అవ్యగ్రం=వీమటుపాటులేనివాడు న	అని, తాత్పర్యము-
గు; రావణం=రావణుని; దదశక=చూ	

తత ప్రస్థ్యా విదూరే స నిపత్య హరిభంగవః. ౭౪
దీప్తాగ్నిసదృశ ప్రస్థా వంగదః కనకాంగదః

టిక॥ తతః=అంత; కనకాంగదః=	సః=ఆ; అంగదః=అంగదుడు; తస్య=
బంగారుదాహులు గలవాడును; ఆ రావణునకు; ఆవిదూరే=సమీపము	
హరిభంగవః=వానశ్రేష్ఠుండునగు ; నిందు; నిపత్య=త్రాలి; దీప్తాగ్నిసదృ	

ప్రతిపదాంతర్గతకావ్యసహితము.

“వణునకు సమీపంబున వ్రా
ప్పయ్యి కైవడి, నిలుచుం
గాత్పర్యము.

తద్రామ వచనం సర్వ మన్యూనాధిక ముత్తమమ్, ౭౫
సామాత్యం శ్రావయామాస నివేద్యా త్సిన మాత్మనా

<p>టిక॥ సః(అధ్యాహృతము) - ఆ యంగదుండు; ఆత్మనా=తనచేత; ఆ త్మానం=తన్ను; నివేద్య=తెలిపి; సా మాత్యం=మంత్రులతోఁగూడిన రావణు ని; ఉత్తమం=శ్రేష్ఠమయిన; తత్=ఆ; రామవచనం = రామునివాక్యము; స ర్వం=అంతను; అన్యూనాధికం=తక్కు వయు నెచ్చును లేనట్లుగా ; శ్రావయా</p>	<p>మాస=వినునట్లుచేసెను. ఆయంగదుండు , మొదలఁచిన గునూరుండెల్లి , యంతమంత్రులహి తుండగు రావణునకు , రావణుండుచె ప్పినమాటల నన్నియు నెచ్చుతక్కువ లెంతమాత్రములేకుండునట్లుచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౬౬౫

స ౪౧

దూతోహం కోసలేంద్రస్య రామస్యా క్లిష్టకమణః ౨౬
వాలిపుత్రోంగదోనామ యది తే శ్రోత్ర మాగతః

టీక॥ అహం= నేను; కోసలేంద్ర	నానాయేమి.
స్య=కోసల దేశాధిపతియు; అక్లిష్టకర్ష	నేను, గోసలదేశాధిపతియునుబ
ణః=దుఃఖకరములుకానికార్యములుగల	రులకుదుఃఖకరములు కానికార్యములు
వాఁడునగు; రామస్య=రామునియొక్క;	గలవాఁడునగురామునిదూతను; వాలి
దూతః=దూతను. వాలిపుత్రః= వాలి	కుమారుండను ; అంగదుఁడని నాపే
కొడుకును. అంగదోనామ=అంగదుఁ	రు; నీవునువినియుండువు.
డనుపేరుగలవాఁడను. తే=నీయొక్క;	అని, తాత్పర్యము.
శ్రోత్రం=చెవిని; ఆగతోయది= పొంది	

అహ త్వం రాఘవో రామః కోసల్యానందవధశనః. ౨౭

టీక॥ కోసల్యానందవధశనః= కా	హంచెప్పడున్నాఁడు.
సల్యయొక్కసంతోషమును వృద్ధిబొం	కోసల్యాపుత్రుండును రఘువంశం
దించువాఁడును; రాఘవః= రఘువంశ	బునఁబుట్టినవాఁడునగురాముండునీతోఁ
మునందుఁబుట్టినవాఁడునగు; రామః=	శేషమన్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.
రాముండు; త్వం=నిన్నుగూచి; అ	

నివృత్య ప్రతియుధ్యస్య నృశంస పురుషో భవ

టీక॥ నృశంస= క్రూరుండవగురా	కూరుండవగు రావణుండా! పట్ట
వణుండా! నివృత్య= వెడలివచ్చి; ప్రతి	ఁబుననుండి వెడలివచ్చి యెదురునిలిచి,
యుధ్యస్య= ఎదిరించియుద్ధముసేయు	యుద్ధముసేయుము , పౌరుషంబువ
ము. పురుషః=పురుషుండవు; భవ=అ	హించుము. అని, తాత్పర్యము.
గుము.	

హంతాస్మి త్వం సహమాత్యం సప్రత్రక్షాతిచాంధవమ. ౨౮

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౪౧

టీక॥ సహమాత్యం = మంత్రులతోఁ దను.
 గూడినవాఁడవును; సపుత్రజ్ఞాతిచాంధ్ర నిన్నునీకొడుకులను దాయాదులను
 వంకొడుకులతోను జ్ఞాతులతోనుబం బంధువులను నీమంత్రులను, అందఱును,
 ధువులతోనుగూడిన వాఁడవు నగు, వధించెదను.
 త్వాం = నిన్ను; హంతాస్మి = వధించె అని, తాత్పర్యము.

నిరుద్విగ్నా శ్రుయో లోకా భవిష్యంతి హతే త్వయి

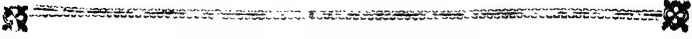
టీక॥ త్వయి = నీవు; హతే = చంపఁ నిన్నువధించినవిదప, ముల్లొకంబు
 బడఁగా; త్రేయః = మూడైన; లోలును నిర్భయంబులయి, సుఖంబునొం
 కాః = లోకములు; నిరుద్విగ్నాః = భదును.
 యములేనివి; భవిష్యంతి = కాఁగలవు. అని, తాత్పర్యము.

దేవదానవయత్యాణాం గంధర్వోరగరక్షసామ్. ౭౯
 శత్రుమద్యోద్ధరిష్యామి త్వా మృషీణాం చ కంటకమ్

టీక॥ దేవదానవయత్యాణాం = దే దించెదను.
 వతలకును దానవులకునుయత్సలకును ; దేవతలకును దానవులకునుయత్స
 గంధర్వోరగరక్షసాం = గంధర్వుల లకును గంధర్వులకును ఉరగములకును
 కును సహములకును రాక్షసులకును; రాక్షసులకును శత్రుండవుముషిబాధ
 శత్రుం = శత్రుండవును; మృషీణాం = మండవునగునిన్నిప్పుడువధించెదను.
 ముఖులకు; కంటకంచ = శత్రుండవున అని, తాత్పర్యము.
 గు; త్వాం = నిన్ను; ఉద్ధరిష్యామి = ఛే

విభీషణస్య చైశ్వర్యం భవిష్యతి హతే త్వయి. ౮౦
 సచే త్సత్కృత్యై దేహీం ప్రణిపత్య ప్రదాస్యసి

టీక॥ త్వం (అధ్యాహృతము) = నీవు; మసూరించి; వై దేహీం = నీతాదేవిని;
 సత్కృత్యై = పూజించి; ప్రణిపత్య = స|నప్రదాస్యసిచేత = ఇవ్వవేని; త్వయి = నీ

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధ కాండము. ౪౨

స రగ

పు; హతే = చంపబడఁగా; విభీషణ విభీషణునకు లంకాధిపత్యంబునొసంగ
స్య=విభీషణునకు; విశ్వర్యంబు=ప్రధు దను. అని, రాముండు చెప్పుమన్నాఁ
త్వమును; భవిష్యతి=కాఁగలదు. డు, అనియంగదుండు రావణునితోఁజె
నీవు, పూజించి, సీతను సమర్పించి, ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
నా పాదంబులంబడ వేసి, నిన్ను వధించి ,

ఇత్యేవం పరుషం వాక్యం బ్రవాణే హరిపుంగవే. ౮౧
అమషణవశ మాపన్నో నిశాచరగణేశ్వరః

టీక॥ ఇత్యేవం= అనియిట్లు; హరి వశం = కోపాధీనతను ; ఆపన్నః =
పుంగవే= వానరశ్రేష్ఠుండగునంగదుం పొందినాఁడు.
డు; పరుషం=కఠినమయిన; వాక్యం= వానరశ్రేష్ఠుండగునంగదుండు , ఇ
మాటను; బ్రవాణే=చెప్పుచుండఁగా; ట్లుపరుషవాక్యంబులాడ, రావణుండు,
నిశాచరగణేశ్వరః=రాక్షససమూహ కోపవివశుండయ్యెను.
నాయకుండగు రావణుండు ; అమషణ అని, తాత్పర్యము.

తత స్సరోషతామ్రాక్ష శృశాస సచివాం స్తథా. ౮౨
గృహ్యతా మేవ దుమేధా వధ్యతామితి చాసక్యత్

టీక॥ తతః=అంత; తదా=అప్పుడు; మా టు; శశాస=ఆజ్ఞాపించెను.
సః = ఆరావణుండు; రోషతామ్రా అంత, నారావణుండు , కోపంబు
క్షః=కోపముచే నెఱుఱున కండ్లుగల నఁ గన్నుల నెఱుఱదనంబుగదుర, మంత్రు
వాఁడై; సచివాక్=మంత్రులను ; దు లంబించి, “దుబుక్షద్ధియగునీయంగదుం
మేధాః=దుర్బుద్ధియగు; ఏషః= ఈ బట్టివధింపుఁడు” అని, పలుమాటలు, ఆ
తండు; గృహ్యతాం = పట్టుకొనఁబ జ్ఞాపించెను.
డుఁగాక. వధ్యతాం=చంపబడుఁ గా అని, తాత్పర్యము.
క. ” ఇతిచ=అనియు; అసక్యత్=పలు

రావణస్య వచ శ్చుత్వా దీప్తాగ్ని సమ తేజసః. ౮౩
జగృహు స్తం తతో ఘోరా శ్చత్వారో రజనీచరాః

టీక॥ రావణస్య = రావణునియొక్క; తం = ఆయంగదుని; జగృహుః =
కర; వచః = మాటను; శ్చుత్వా = విని; త = పట్టుకొనిరి.
తః = అంత; దీప్తాగ్ని సమ తేజసః = మం ఆ రావణుని జ్ఞానునిని, మండుచున్న
దుచున్నయిగ్నితో సమానమయిన కాం యిగ్ని ఘోరాత్రమువంటి భయంకరా
తిగల; ఘోరాః = భయంకరులయిన; రి కారులగునలుపురు రాక్షసులు, ఆయంగ
జనీచరాః = రాక్షసులు; చత్వారః = న దుంబట్టుకొనిరి. అని, తాత్పర్యము.

గ్రాహయామాస తారేయ స్వయమాత్మన మాత్మవాక్. ౮౪
బలం దర్శయితుం వీరో యాతుధానగణే తదా

టీక॥ తదా = అప్పుడు; ఆత్మవాక్ = పట్టుకుకొనెను; పట్టుపడెనుట.
దైర్యవంతుండును; వీరః = పరాక్రమశా అప్పుడు, దైర్యవంతుండును బరాక్రమ
లియునగు; తారేయః = అంగదుడు; వంతుండునగునంగదుండు, రాక్షసుల
యాతుధానగణే = రాక్షస సమూ కుండనబలంబుజూపుటకై, తానే, యా
హమునందు; బలం = బలమును ; దశరాక్షసులు తన్నుంబట్టుకొనుటకియ్యకొ
యితుం = చూపుటకు; స్వయం = తానే; నెను. అని, తాత్పర్యము.
ఆత్మనం = తన్ను; గ్రాహయామాస =

స తాన్ బాహుద్వయే సక్తా నాదాయ పతగానివ. ౮౫
ప్రాసాదం శైలసంకాశ ముత్పపాతాం గదస్తదా

టీక॥ తదా = అప్పుడు; సః = ఆ; రాక్షసులను; పతగానివ = పక్షులనుబో
అంగదః = అంగదుడు; బాహుద్వయే; ఆదాయ = తీసికొని; శైలసంకా
యే = చేతులరెండిటియందు ; స శం = పవతముతో సమానమయి
క్తా = అంటుకొనిన; తాన్ = ఆరా న; ప్రాసాదం = మేడనుగూచి; ఉత్ప

శ్రీ మద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౬౬

స ౪౧

పాత=ఎగిరెను.

అప్పుడు, ఆయంగదుండు , ఆరా
క్షునులను బక్షులంబోలె , రెండుచే

తులసిజికించుకొని , పవతాకారం
బగుప్రాసాదంబుపైకెగసెను.
అని, తాత్పర్యము.

తేంతరిత్రా ద్వినిధూతా స్తస్య వేగేన రాక్షసాః. ౮౬
ధూమా నిపతితా స్సర్వే రాక్షసేంద్రస్య షశ్యతః

టీక॥ తే=ఆ; రాక్షసాః=రాక్షసు
లు; సర్వే=అందఱును ; రాక్షసేంద్ర
స్య=రాక్షసేశ్వరుండగు రావణుండు ;
షశ్యతః=చూచుచుండగా; తస్య=ఆ
యంగదునియొక్క; వేగేన=వేగముచే
త; అంతరిత్రాత=ఆకాశముననుండి; ని
ధూతాః = విడిచింపబడిన వారల

యి; ధూమా=నేలయందునిపతితాః-
పడిరి.
ఆరాక్షునులందఱు, రాక్షసేశ్వరుం
డగు రావణుండు చూచుచుండగానే ,
ఆయంగదునివేగంబునకు , ఆకాశంబు
ననుండి నేలంబడిరి. అని, తాత్పర్యము.

తతః ప్రాసాదశిఖరం శైలశృంగ మివాన్మతమ్. ౮౭
దదశ్చ రాక్షసేంద్రస్య వాలిపుత్రః ప్రతాపవాన్

టీక॥ తతః=అంత; ప్రతాపవాన్ =
అధికమయినపరాక్రమముగల ; వాళి
పుత్రః= వాలికుమారుండగునంగదుం
డు; రాక్షసేంద్రస్య=రాక్షసేశ్వరుండ
గు రావణునియొక్క; శైలశృంగమివ=
పవతశిఖరమువలె; ఉన్నతం = పొడ
వైన; ప్రాసాదశిఖరం = రాజగృహ

మయొక్క శిఖరమును; దదశ్చ=చూ
చెను.
అంత మహాపరాక్రమ శాలియగు
వాలిపుత్రుండయినయంగదుండు , ప
వత శిఖరముంబోలె నత్యున్నతంబు
యిన రావణుని ప్రాసాదశిఖరముంబా
చెను. అని, తాత్పర్యము.

త త్వఫాల పదాక్రాంతం దశగ్రీవస్య షశ్యతః. ౮౮
పురా హిమవత శృంగం వజ్జితేవ విదారితమ్

టీక॥ దశగ్రీవస్య = రావణుడు, అప్రాసాదశిఖరము; పఫాల = పగి
పశ్యతః = చూచుచుండగా; పురా = లెను.
మున్నుఃపజ్జితా = ఇంద్రునిచేత; పి రావణుడు చూచుచుండగానే,
దారితం = పగులగొట్టబడిన; హిమ మున్నింద్రునిచే బగులగొట్టబడిన
వతః = హిమవత్పవతముయొక్క; హిమవచ్ఛిఖరముంబోలె, నాయంగదు
శృంగమివ = శిఖరమువలె; పదాక్రాం నిపాదాఘాతంబున, నాప్రాసాదశిఖ
తం = కాలిచేద్రొక్కబడిన; తత్ = రంబుపగిలెను. అని, తాత్పర్యము.

భక్త్యాప్రాసాదశిఖరం నామ విక్రావ్య చాత్తనః.౮౯
వినద్య సుమహానాద ముత్పపాత విహాయసమ్

టీక॥ సః (అధ్యాత్మతము) = ఆ ఎగిరెను.
యంగదుడు; ప్రాసాదశిఖరం = ప్రా ఆయంగదుడు, అట్లుప్రాసాదశిఖ
సాదశృంగమును; భక్త్యాప్రాసాదశిఖరం = విడిచి; ఆ కమునుబగులగొట్టి, తనపేరందలుకుం
త్తనః = తనయొక్క; రామ = పేరును; పి దెలియునట్లుచేసి, మహాధ్వని గల్గున
శ్రావ్యత = వినిపించియు; సుమహానా ట్లు సింహనాదంబుగావించి, యా
దం = మిక్కిలియునధికమయినధ్వనిగలు కాశంబునకెగరెను.
గునట్లుగా; వినద్య = అటచి; విహాయ అని, తాత్పర్యము.
సం = ఆకాశమునుగూచి; ఉత్పపాత =

వృధయౌ రాక్షసా న్వర్వా హషయంశ్చాపి వానరా.౯౦
స వానరాణాం మధ్యేతు రామపార్శ్వ ముపాగతః

టీక॥ సః = ఆయంగదు; రాక్ష యంశ్చాపి = సంతోషింపజేయుచును;
సా = రాక్షసులను; న్వర్వా = అం వానరాణాం = వానరులయొక్క;
దలు; వృధయౌ = దుఃఖింపజేయు మధ్యేతు = నడుమను; రామపా
రు; వానరా = వానరులను; హష ర్శ్వం = రామునిప్రక్కను; ఉపాగ

తః=పొందినాఁడు.

ఆముంగడుఁడు, అట్లు రాక్షసుల
కందఱునుదుఃఖింబుగలుగఁజేయుచు,
వానరులను సంతోషింపఁ జేయుచు

ను , వానరవధ్యంబున , రామపా
ర్శ్వంబుఁజేరెను.
అని, తాత్పర్యము.

రావణస్తు పరం చక్రే క్రోధం ప్రాసాదధర్షణాత్. ౯౦
వినాశం చాత్మనః పశ్యన్నిశ్శ్వాసపరమో భవత్

టీక॥ రావణస్తు= రావణుండును ;	వాఁడు; అభవత్=అయెను.
ప్రాసాదధర్షణాత్= ప్రాసాదంబు	రావణుండును, దన ప్రాసాదంబు
విఱుచుటవలన; పరం=అధికమయిన ;	నుబగులఁగొట్టుటకుఁ బరమ కోపంబు
క్రోధం=కోపమును; చక్రే= చేసెను.	వొంది, అందువలనఁదనకుఁజేటుగలుగు
ఆత్మనః=తనయొక్క; వినాశంచ= శీ	ననిసూచించఁబడుటంగని, వేఁడి నిట్టూ
డును; పశ్యన్=చూచుచు ; నిశ్శ్వాస	ర్వులువిడుచుచుండెను.
పరమః=అధికమయిన నిట్టూర్పు గల	అని, తాత్పర్యము.

రామస్తు బహుభి హ్మకష్టైః శిశనదద్భిః శ్లవంగమైః. ౯౧
వృతో రిభ్రవధాకాంక్షీ యుద్ధాయై వాభ్యవతతత

టీక॥ రామస్తు=రాముండును; హ్మ	యుండెను.
కష్టైః=సంతపించినవారలును ; నిశద	రాముండును, సంతప్తులయి సింహ
ద్భిః=ధ్వనించుచున్నవారలునగు ; బ	నాదంబులు సేయుచుండునట్టి పెక్కం
హుభిః= పెక్కండ్రయిన ; శ్లవంగ	జ్రవానరవీరులచేఁబరివేష్టితుండై , శ
మైః=వానరులచేత; వృతః=చుట్టఁబడిన	త్తువధంబుగోరుచుయుద్ధంబు కొఱకుఁ
వాఁడై; రిభ్రవధాకాంక్షీ = శత్రువధ	గాచియుండెను.
మునుగోరువాఁడై; యుద్ధాయై=యు	అని, తాత్పర్యము.
ద్ధముకొఱకే; అభ్యవతతత = కాచి	

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౪౧

సుషేణస్తు మహావీర్యో గిరికూటోపమో హరిః. ౯౩

బహుభి స్సంవృత స్తత్ర వానరైః కామరూపిభిః

టీక॥ మహావీర్యః = అధికమయినపరాక్రమముగలవాఁడును; గిరికూటోపమః = పర్వతశిఖరంబుతోఁబోలిగలవాఁడునగు; సుషేణః = సుషేణుఁడను; హరిస్తు = వానరుఁడును; తత్ర = అచ్చట; కామరూపిభిః = ఇచ్ఛాధీనమగు రూపముగల; బహుభిః = పెక్కుండ్రయిన; వానరైః = వానరులచేత; సంవృ

తః = పరివేష్టితుండై; అథూత్ (అధ్యాహృతము) = ఉండెను.

అష్టదచ్చట, మహాపరాక్రమ శాలియుఁబర్వతాకారుండునగు సుషేణుండు, కామరూపులగు పెక్కుండ్ర వానరులచేఁబరివేష్టితుండై, యుండెను.

అని, తాత్పర్యము.

చతుర్ద్వారాణి సర్వాణి సుగ్రీవవచనా త్కాపిః ౯౪
పర్యక్రామత దుర్ధమో నక్షత్రాణి వ చంద్రమాః

టీక॥ దుర్ధవః = ఎదిరింపనలవిగానట్టి; కపిః = సుషేణుండు; సుగ్రీవవచనాత్ = సుగ్రీవునిమాటవలన; చతుర్ద్వారాణి = నాలుగుద్వారంబులను; సర్వాణి = అన్నియు; నక్షత్రాణి = నక్షత్రములను; చంద్రమాశ్చ = చంద్రుండునై; పర్యక్రామత = తిరుగుచుం

డెను. దుర్ధవఁడుండగు సుషేణుండు, సుగ్రీవునానతింజేసి, చంద్రుండునక్షత్రంబులందిరుగుచుండునట్లు, అంకాద్వారంబులనాలుగింటనువిడువకతిరుగుచుండెను. అని, తాత్పర్యము.

తేషా మయోహణేశతం సమవేక్ష్య వనాకసామ్. ౯౫
అంకా ముపనివిష్టానాం సాగరం చాతివతఃతామ్
రాక్షసా విస్తయం జగ్తు స్త్రాసం జగ్తు స్తథాపరే. ౯౬
అపరే సమరోద్ధమాః ధృవః సేవ ప్రవేదిరే

టీక॥ లంకాం=లంకాపురిని; ఉప పొందిరి. అపరే=మఱికొందఱు ; సమ నివిష్టానాం = సమీపించివిడిసినవార రోధషాత్ = యుద్ధోత్సాహమువ లను; సాగరంచ = సముద్రమునుగూ లన; హవకమేవ = సంతోషమునే; ప్ర డ; అతివత్కతాం= అతిక్రమించినవా పేదిరే=పొందిరి.

రలునగు; తేషాం = ఆ; వనాకసాం= అట్లు లంకాపురిసమీపంబునవిడిసి వానరులయొక్క; అక్షౌహిణీశతం= సముద్రంబునుంగూడనతిక్రమించియుం అక్షౌహిణులనూటిటిని ; దృష్ట్వా= డు, నూటక్షౌహిణులవానర సేనంజూ చూచి; రాక్షసాః = రాక్షసులు; కేచి చి, రాక్షసులుకొందఱు , ఆశ్చర్యం త్ (అధ్యాహృతము)= కొందఱు; వి బునొందిరి, కొండలుభయపడిరి ; శూ స్తయం=ఆశ్చర్యమును; జగ్తుః= పొం రులగుమఱికొందఱు యుద్ధోత్సాహం దిరి. తథా=అట్లు; అపరే = మఱికొం బునంజేసి, సంతోషంబునొందిరి.

దఱు; త్రాసం=భయమును ; జగ్తుః= అని, తాత్పర్యము.

కృత్స్నంహి కపిభిర్వ్యాప్తం ప్రాకారపరిఖాంతరమ్. ౯౭
దద్యమా రాక్షసా దీనాః ప్రాకారం వానరీకృతమ్

టీక॥ రాక్షసాః = రాక్షసులు; దీ శమును; దద్యమా=చూచిరి.

నాః=దుఃఖతులయి; కపిభిః= వానరు రాక్షసులందఱు, దీనులయి, ప్రా లజేత; వ్యాప్తం=వ్యాపింపబడిన; కృ కారపరిఖలమధ్యప్రదేశంబుననంతయు త్స్నం = సమస్తమయిన ; వానరీకృ వానరులు వ్యాపించియుండుటంజేసి , తం=వానరమయుముగాఁ జేయఁబడిన; వానరమయప్రాకారంబుగాఁజూపట్టు పాకారం=ప్రాకారముగాను; ప్రా చున్న యాప్రాకారపరిఖమధ్యప్రదేశ కారపరిఖాంతరం= ప్రాకారమయొ మంబూచిరి. అని, తాత్పర్యము.

క్కయునగ జ్ఞయొక్కయుమధ్య ప్రదే

హాహాకారం ప్రకుర్వంతి రాక్షసా భయమోహితాః. ౯౮

టీక॥ రాక్షసాః = రాక్షసులు; భయమోహితాః= భయముచే మోహ

మునొందినవారలయి; హాహాకారం = హాహాయనుటను; ప్రకుర్వంతి = చేయుచుండిరి.	రాక్షసులందఱు, భయంబున, నొడలు దెలియక, హాహాకారంబులు గావించుచుండిరి. అని, తాత్పర్యము.
---	---

తస్మిన్ మహాభీషణకే ప్రవృత్తే
కోలాహలే రాక్షసరాజధాన్యామ్
ప్రగృహ్య రక్షాంసి మహాయుధాని
యగంతవాతాభవ సంవిచేరుః. ౯౯

టీ రాక్షస రాజధాన్యాం = రాక్షసుల యుగం - రాజధానియందు; మహాభీషణకే = గొప్పభయంకరమయిన; తస్మిన్ = ఆ; కోలాహలే = కోలాహలము; ప్రవృత్తే = కలుగఁగా; రక్షాంసి = రాక్షసులు; మహాయుధాని = గొప్పయాయుధములను; ప్రగృహ్య = పట్టుకొని; యగంతవాతాభవ = ప్రళయకాలవాయువులుం	బోలె; సంవిచేరుః = సంవరించిరి. రాక్షసుల రాజధానియగులంకాపురియందు, అట్టిమిక్కిలి భయంకరమయిన కోలాహలంబున, శూరులగు రాక్షసులు, మహాయుధంబులుధరించి, ప్రళయకాలవాయువులుంబోలె, సంవరించుచుండిరి. అని, తాత్పర్యము.
---	---

ఇత్యుషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, ఏకచత్వారింశస్సగః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానంబనందు, యుద్ధకాండైక చత్వారింశస్సర్గటీక, ముగిసినది.

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౬౭౫

స ౪౨

౨౨

ద్విచత్వారింశసఖప్రారంభః.

తతస్తే రాక్షసాస్తత్రగత్వా రావణమందీరమ్
న్యవేదయన్ పురీం రుద్ధాం రామేణ సహ వానరైః ౧

టీక॥ తతః=అంతః; తే=ఆ ; రాక్ష	బడినదాఁగా; న్యవేదయన్= తెలిపిరి.
సాః=రాక్షసులు; తత్ర=అప్పుడు; రా	అంతసప్పుడారాక్షసులు, రావణ
వణమందీరం=రావణుని గృహంబును;	నిగృహంబునకుఁబోయి, రాముండువా
గత్వా=పొంది; పురీం = లంకాపురిని;	నరులతోలంకాపురినంతయు ముట్టడిం
రామేణ=రామునిచేత; వానరైస్తహ=	చియున్నాఁడని, రావణునకుం దెల్పిరి.
వానరులతోఁగూడ; రుద్ధాం=అడ్డగింపఁ	అని, తాత్పర్యము.

రుద్ధాంతు సగరీం శ్రుత్వా జాతక్రోధో నిశాచరః
విధానం ద్విగుణం కృత్వా ప్రాసాదం సోధ్యరోహత. ౨

టీక॥ సః=ఆ; నిశాచరః = రాక్ష	సాదం = మేడను; ఆధ్యరోహత=ఎ
సుండగురావణుండు; సగరీం = లంకా	కెను.
పట్టణమును; రుద్ధాం= ముట్టడింపఁబడి	ఆరావణుండు, లంకానగరమును
నదాఁగా; శ్రుత్వాతు= విన్నంతనె;	వానరులు ముట్టడించుటను విని, పరమ
జాతక్రోధః = పుట్టినకోపముగలవాఁ	కోపమునొంది, రెండింతలుగానగరర
దై; ద్విగుణం = రెండింతలయిన; విధా	క్షుణసంవిధానంబుగావించి, ప్రాసా
నం=ఏపాఁటును; కృత్వా= చేసి; ప్రా	దంబుపైకెక్కెను. అని, తాత్పర్యము.

స దదర్శా వృతాం లంకాం సతై లవనకాననామ్
అసంఖ్యేయై హారికజై స్సర్వతో యుద్ధకాంక్షిభిః. ౩

టీక॥ సః=ఆరావణుండు; యుద్ధకాంక్షిభిః = యుద్ధమునుగోరునవియు.

౬౬౬ ప్రతిపగాంధ్ర టీకా తాత్పర్య సహితము.

స ౪౨

ను; అసంఖ్యేయై = లెక్క పెట్టనలవి	పురిని; దదశక = చూచెను.
గానట్టివియునగు; హరిగజై = వాన	అంత, రావణుండు , ప్రాసాదం
రసమూహముల చేత; సర్వతః = అంత	బుచ్చెనుండి , యుద్ధకాంతులగు లెక్క
టను; ఆవృతాం = ఆవరింపఁబడినది	లేనివానరులచే సంతటనుబరిచేష్టితంబ
యు; సశైలవనకాననాం = పవిత్రము	యియున్న, లంకాపురింజూచెను.
లతోను ననములతోను అడవులతోనుం	అని, తాత్పర్యము.
గూడినదీయునగు; లంకాం = లంకా	

స దృష్ట్యా వానరై స్సర్వాం వసుధాం కబళీకృతామ్
కథం శ్చపయితవ్యా స్స్మ్య రితి చింతా పరోధవత్. ౪

టిక॥ సః = ఆరావణుండు ; వాన	చింతాపరః = చింతాధీనుండు ; అభవ
రైః = వానరులచేత; కబళీకృతాం =	త్ = ఆయెను.
కప్పఁబడిన; సర్వం = సమస్తమయిన; వ	ఆ రావణుండు, వానరులు, భూమి
సుధాం = భూమిని = దృష్ట్యా = చూచి;	సంతయు నాచ్ఛాదించియుండుటంబూ
కథం = ఎట్లు; శ్చపయితవ్యాః = నశింపఁ	చి, వీరలనెట్లువధింతునని, చింతనొందె
జేయఁబడవలసినవారలు; ఇతి = అని;	ను. అని, తాత్పర్యము.

స చింతయిత్వా సుచిరం ధ్యాయమాంబు రావణః
రాఘవం హరియాధాంశ్చ దదర్శా యతలోచనః. ౫

టిక॥ సః = ఆ; రావణః = రావణుం	దర్శ = చూచెను.
డు; సుచిరం = బహుకాలము; చింతయి	ఆ రావణుండట్లుబహుకాలముచిం
త్వా = ఆలోచించి; ధ్యాయం = ధ్యాయము	తించి ధ్యాయంబవలంబించి, యాశ్చర్యం
ను; ఆలంబ్య = ఆవలంబించి; ఆయత	బున దీఘకములయినకండ్లతో, రాము
లోచనః = నిడువులయినకండ్లలవార	నివానరసమూహములనుం జూచెను.
డై; రాఘవం = రాముని హరియా	అని, తాత్పర్యము.
ధాంశ్చ = వానరసమూహములను; ద	

శ్రీ మద్రామాయణము యుద్ధకాండము.

స ౪౨

రాఘవ స్వహస్తైస్యేన మదితోనామ పుష్పవే
లంకాం దదర్శ గుప్తాంవై సర్వతో రాక్షసై ర్వృతాః. ౬

<p>టీక॥ రాఘవః = రాముడు; మది తః = సంతుష్టుడై, (“నామ” యనున దివాక్యాలంకారార్థము;) నైస్యేన సహ = నైస్యముతోఁగూడ; పుష్పవే = వేగమునఁబోయెను. సర్వతః = అంత టను; రాక్షసైః = రాక్షసులచేత; వృ తాః = చుట్టఁబడినదియు; గుప్తాః = క్షీంపబడినదియునగు (“వై” అనునది</p>	<p>హృదపూరణార్థము;) లంకాం = లం కాపురిని; దదర్శ = చూచెను, రాముండు, సంతుష్టుండై, నైస్యం బుతోఁగూడవేగంబునఁ బ్రాకార సమీ పంబునకుఁబోయి; సమస్తభాగంబుల రాక్షసులచేఁ బరివృతంబయి, సుర క్షితంబై యున్న లంకాపురిం జూచె ను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

దృష్ట్వా దాశరథి లంకాం చిత్రధ్వజపతాంసీమ్
జగమ సహసా సీతాం దూయమానేన చేతసా. ౭

<p>టీక॥ దాశరథిః = రాముడు; చిత్ర ధ్వజపతాంసీం = నానావర్ణములగు వట్టిటె కెక్కిములును రాజచిహ్నముల తోఁగూడినటె కెక్కిములునుంగల; లం కాం = లంకాపురిని; దృష్ట్వా = చూచి; సహసా = శీఘ్రంబున; దూయమానే న = పరితపించుచున్న; చేతసా = మన</p>	<p>స్స చేతః, సీతాం = సీతాదేవిని; జగమ = పోదెను. రాముండు, చిత్రధ్వజంబులతోనా ప్పుచున్నయాలంకారముంజూచి, మ నంబున సీతాదేవిందలంచి, మిక్కిలియు దుఃఖితుండయ్యెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

అత్ర సా మృగశాబాక్షీ మత్క్రతే జనకాత్మజా
పీడ్యతే శోకసంతప్తా కృతా స్థండిలకాయినీ. ౮

<p>టీక॥ అత్ర = ఈలంకానగరమునం దు; మృగశాబాక్షీ = బింకపిల్లలయొ</p>	<p>క్క-కండ్లవంటికండ్లుగలదియు; జనకా త్మజా = జనకముహూరాజుకూతురున</p>
--	---

౧౭౨ ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౪౨

౧౭౨

౧౭౨

గు; సా=అసీతాదేవి; సుత్రా=నా నిమిత్తమయి; శోకసంతప్తా=దుఃఖముచేమిక్కిలియుం దపింపఁజేయఁబడినదై; కృశా=కృశించినదై; స్తండిలశాయినీ=నేలయందుఁబరుండినదై; పీడ్యతే=పీడింపఁబడుచున్నది.

ఈలంకానగరంబుననేకదా! జిం

కపిల్లలకండ్లవంటికండ్లుగలదియు జనకమహారాజుహఁతురువైన యాసీతాదేవి, రాక్షసపీడితయయి, నానిమిత్తము పరమదుఃఖితయై యుపవాసంబులచేఁగృశించి, నానావిధంబుగాఁగవ్వపడుచున్నది. అని, రామండుదుఃఖించెను.

అని, తాత్పర్యము.

పీడ్యమానాం స ధర్మాత్మా వై దేహీ మనుచింతయన్
క్షీప్ర మాజ్ఞాపయామాస వానరాన్ ద్విషతాం వధే. ౯

టీక॥ ధర్మాత్మా=ధర్మస్వభావుండగు; సః=ఆరాముఁడు; పీడ్యమానాం=పీడింపఁబడుచున్న; వై దేహీ=సీతను; అనుచింతయన్ = చింతించుచు; ద్విషతాం = శత్రువులయొక్క; వధే=చంపుటనిమిత్తమయి; వానరాన్ = వానరులను; క్షీప్రం = శీఘ్రముగా; ఆ

జ్ఞాపయామాస=ఆజ్ఞాపించెను.

ధర్మాత్ముండగు నారామండు, అట్లు రాక్షసులచేఁబీడింపఁ బడుచున్న సీతాదేవిందలంచుకొని, రోషంబినుమడింపఁగా, వానరులశీఘ్రంబునశత్రువధంబుగా వింపుఁడనియాజ్ఞాపించెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్తేతు వచనే రామేణా స్లిష్టకర్మణా

సంఘర్షమాణౌః స్లవగా స్సింహనాదై రనాదయన్. ౧౦

టీక॥ అస్లిష్టకర్మణా = దుఃఖకరములుకానికార్యములుగల; రామేణా=రామునిచేత; ఏవం=ఇట్లు; వచనే=మాట; ఉక్తేతు=చెప్పఁబడినదికాఁగానే; స్లవగా=వానరులు; సంఘర్షమాణౌ=

ఒకరితో నొకరుపోటిగలవారలయి; సింహనాదై=సింహనాదములచేత; అనాదయన్=ధ్వనింపఁజేసిరి.

పరులకుదుఃఖకరంబులుకానికార్యములుగల రామం డట్లాజ్ఞాపింపఁగా

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము. ౬౭౯

స ౪౨

నే, వానరులూకరిముందొకరు పోటితో గావించిరి. అని, తాత్పర్యము.
యుద్ధసన్నద్ధులయి, సింహనాదంబులు

శిఖరై ర్వికిరామైనాంలంకాం ముష్టిభిరేవ వా
ఇతి స్త దధిరే సర్వే మనాంసి హరియాధపాః. ౧౧

టీక||హరియాధపాః= వానరశ్రేణునదిపాదపూరణార్థము) మనాం
ప్థలు; సర్వే=అందఱును ; “ఏనాం= సి=తలంపులను; దధిరే=ధరించిరి.
ఈ; లంకాం=లంకను; శిఖరైః= పర్వత వానరశ్రేష్ఠులు, “ఈలంకను బర్వత
శిఖరములచేతఁగాని; ముష్టిభిరేవవా=పి శిఖరంబులచేఁ గానిపిడికిళ్ల చేఁగానిచూ
డికిళ్ల చేతఁగాని; వికిరామ = చూడాణముగావించెదము” అని , తలంపునా
ముగావించెదము” ఇతి=అని; (“స్త” అనిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఉద్యమ్య గిరిశృంగాణి శిఖరాణి మహంతిచ
తరూంశ్చ త్పాట్వ వివిధాం స్థివంతి హరియాధపాః. ౧౨

టీక||హరియాధపాః= వానరశ్రేణికి; తివ్రంతి=ఉండిరి.
ప్థలు; గిరిశృంగాణి= పర్వతశిఖరముల వానరశ్రేష్ఠులు, పర్వతశిఖరంబుల
ను; మహంతి=గొప్పవగు; శిఖరాణిచ= నుబర్వతఖండములనునానావిధ వృక్షం
పర్వతఖండములను; ఉద్యమ్య=ఎత్తుకొ
ని; వివిధాం=నానావిధములయిన; త యుండిరి. అని, తాత్పర్యము.
రూంశ్చ=వృక్షములను; ఉత్పాట్వ=పె

ప్రేక్షతో రాక్షసేంద్రస్య తాన్యనీకాని భాగశః
రాఘవప్రియకామాథకం లంకా మారురుహు స్తదా. ౧౩

టీక||తదా=అప్పుడు; తాని=ఆ; అ రాక్షసేశ్వరుండగురావణుండు; ప్రే
నీకాని=నైన్యములు; రాక్షసేంద్రస్య=క్షతః(ప్రేక్షమాణస్య)=చూచుచుండఁ

గా; రాఘవప్రియకామాక్షం = రా
మునిసంతోషంబును కోరిక నిమిత్తము
యి; భాగశః = భాగములు భాగములు
గా; లంకాం = లంకను ; ఆరురుహుః =
ఎక్కిరి.

అప్పుడు, రాక్షసాధిపతియగు రావ

ణుండు చూచుచుండగానే, యావానర
సైన్యంబులంతయు, రామునకుసంతో
షంబుగలుగుటకై, భాగంబులు భాగంబు
లుగా, లంకాప్రాకారంబునారోపిం
చిరి. అని, తాత్పర్యము.

తే తామ్రవక్త్రా హేమాభా రామాక్షే త్యక్తజీవితాః
లంకా మే వాభ్యవతంత సాలతాల శిలాయుధాః. ౧౮

టీక॥ తామ్రవక్త్రాః = ఎఱ్ఱనిముఖ
ముగలవారలును; హేమాభాః = బం
గారముయొక్క కాంతివంటికాంతిగల
వారలును; రామాక్షే = రామునినిమి
త్తమయి; త్యక్తజీవితాః = విడువఁబడి
నప్రాణములుగలవారలునగు; తే = ఆ
వానరులు; సాలతాలశిలాయుధాః =
సాలవృక్షములును తాటిచెట్లును తాళ్లు
ను ఆయుధములు గాఁగలవారలయి; లం

కామేవ = లంకాపురినిగూచియె;
అభ్యవతంత = ఎదుర్కొనిపోయిరి.
ఎఱ్ఱనిమొగంబులుగలవారలును రా
మునిమిత్తమయి ప్రాణంబులనైనను వి
డువనిశ్చయించినవారలునగు నావాన
రులు, సాలవృక్షంబులను దాలవృక్షం
బులను శిలలను, ఆయుధంబులుగాఁగొని,
లంకాపురిపైకిఁబోయిరి.
అని, తాత్పర్యము.

తే దుఃప్రేః పర్వతాశ్చ మష్టిభిశ్చ స్థవంగమాః
ప్రాకారాగ్రాణ్యరణ్యాని మమంధుస్తోరణానిచ. ౧౯

టీక॥ తే = ఆ; స్థవంగమాః = వానరు
లు; దుఃప్రేః = పర్వతములచేతను; పర్వతా
శ్చ = పర్వతశిఖరములచేతను; ము
ష్టిభిశ్చ = పిడికిళ్లచేతను; ప్రాకారాగ్రా
ణి = ప్రాకారశిఖరములను; అరణ్యాని =

అడవులను; తోరణానిచ = బహిద్వార్త
రములను; మమంధుః = నలియఁగొట్టిరి.
ఆవానరులు, పర్వతశిఖరములతో
గొట్టియుఁబిడికిళ్లంబొడిచియు, నాలం
కాప్రాకారంబులను అరణ్యంబులను

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౬౮౧

స ౪౨

బురద్వారంబులను బూణకంబుగావింపసాగిరి. అని, తాత్పర్యము.

పరిభాః పూరయంతి స్త్ర ప్రసన్నసలిలాయతాః

పాంసుభిః పర్వతానైశ్చ తృణైః కాష్ఠైశ్చ వానరాః. ౧౬

టీక॥ వానరాః=వానరులు; పాం	భాః=అగడ్తలను; పూరయంతిస్త్ర=
సుభిః=పరాగంబులచేతను; పర్వతా	నిండించిరి.
నైశ్చ=పర్వతశిఖరములచేతను; తృ	వానరులు, మట్టిపోసియుంబర్వతశి
ణైః=పచ్చికలచేతను; కాష్ఠైశ్చ=క	ఖరంబులనుదృఢకాష్ఠంబులనువై చియు
ట్టెలచేతను; ప్రసన్నసలిలాయతాః=	నిమలజలంబులతోఁగూడిన యగడ్తల
నిమలమయినజలముతోఁగూడిన; పరి	ను, బూడ్చిరి. అని, తాత్పర్యము.

తత స్సహస్రయాధాశ్చ కోటియాధాశ్చ వానరాః

కోటిశతయతాశ్చాన్యే లంకా మారుదుహుస్తదా. ౧౭

టీక॥ తతః=అంతఃతదా = అప్పు	లంకను; ఆరుదుహుః=ఎక్కిరి.
దుఃసహస్రయాధాశ్చ= వేయువాన	అంత, వానరులుకొందఱువేయి
రులగుంపుగలవారలును; కోటియా	మందివానరులతోనుగొందఱు కోటివా
ధాశ్చ= కోటివానరులగుంపుగలవార	నరులతోనుమఱికొందఱు నూఱుకోటు
లునగు; వానరాః=వానరులును; కోటి	లవానరులతోనుంకూడి, లంకాప్రాకా
శతయతాః= నూఱుకోటులతోఁగూ	రమునారోహించిరి.
డిన; అన్యేత = ఇతరులును; లంకాం=	అని, తాత్పర్యము.

కాంచనాని ప్రమత్నంత స్తోరదాని ప్లవంగమాః

నైలాసశిఖరాభాని గోభురాణి ప్రమత్తత. ౧౮

ఆప్లవంతః ప్లవంతశ్చ గజకంతశ్చ ప్లవంగమాః

లంకాం తా మభిధావంతి మహావారణస్సన్నిభాః. ౧౯

టీక॥ స్లవంగమాః = వానరులు; కాంచనాని = బంగారువికారములయిన; శోరణాని = ద్వారములను; ప్రమథ్నంతః = విటుచుచును; కైలాసశిఖరాభాని = కైలాసపర్వతముయొక్క కాంతివంటికాంతిగల ; గోవురాణి = గోవురములను; ప్రమథ్యచ = విడిచియు; ఆస్లవంతః = వచ్చుచును; స్లవంతశ్చ = పోవుచును; గజాంతశ్చ = అజుచును; మహావారణసన్నిభాః = పెద్దయేనుగులతోసమానులగు ; స్లవంగ

మాః = వానరులు; తాం = ఆ; లంకాం = లంకాపురినిగూర్చి; అభిధావంతి = పరుగెత్తిరి.

మత్తగజంబులంతటివానరులు, బంగారు పురద్వారంబులం బగులంగొట్టుచు, కైలాసశిఖరంబువంటిగోపురంబులంబూణంబు సేయుచు, నిటునటుగంతులుజేయుచు, సింహనాదంబులుసేయుచు, లంకపైకిఁబోయిరి.

అని, తాత్పర్యము.

జయత్యతి బలో రామో లక్ష్మణశ్చ మహాబలిః

రాజా జయతి సుగ్రీవో రాఘవేనాభిపాలితః. ౨౦

టీక॥ అతిబలిః = అధికమయినబలముగల; రామః = రాముడు; జయతి = సర్వోత్కృష్టతగ్రహణంబుననున్నాడు. మహాబలిః = అధికమయినబలముగల; లక్ష్మణశ్చ = లక్ష్మణుడును; జయతి (అధ్యాహృతము) = సర్వోత్కృష్టతగ్రహణంబుననున్నాడు. రాజా = రాజయిన; సుగ్రీవః = సుగ్రీవుడు; రాఘవేన = రామునిచేత; అభిపాలితః = పాలింపబడిన

వాడై; జయతి = సర్వోత్కృష్టతగ్రహణంబుననున్నాడు.

మహాబలుండగు రాముండును బలవంతుండగు లక్ష్మణుండును సర్వోత్కృష్టతగ్రహణంబుననున్నారు ! వానర రాజుండగు సుగ్రీవుండు, రామునిచేసురక్షితుండై, సర్వోత్కృష్టతగ్రహణంబున నున్నాడు!

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యేవం శూషయంతశ్చ గజాంతశ్చ స్లవంగమాః

అభ్యధావంత లంకాయాః ప్రాకారం కామరూపిణి. ౨౧

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము. ౬౮౩

స ౪౨

టీ||కామరూపిణి=ఇచ్చాదీనమగురూర్వి; అభ్యధావంత=పరుగై త్తిరి.
పముగల; స్థవంగమా=వానరులు; ఇ కామరూపులగు వానరులు, ఇట్లు
త్యేవం=అనియిట్లు; ఘోషయంతశ్చ= ధ్వంపించుచు సింహనాదంబు సేయుచు,
అటచుచును; గజఁతశ్చ=సింహ నా లంకాప్రాకారంబు మీదికిఁబోయిరి.
దముసేయుచును; లంకాయా= లంక అని, తాత్పర్యము.
యొక్క; ప్రాకారం = ప్రహరినిగూ

వీర బాహు సుబాహుశ్చ నలశ్చ వనగోచరః
నిషీడ్యోపనివిష్టా స్తై ప్రాకారం హరియూధపాః. ౨౨

టీ||వీర బాహుః = వీర బాహువు ధించి; ఉపనివిష్టాః=విడిసిరి.
ను; సుబాహుశ్చ= సుబాహువును; స అందు, వీర బాహువును సుబాహు
లః=నలుండను; వనగోచరశ్చ= వా వును నలుండును నీవానరోత్తములు,
నరుండును; తే=ఆప్రసిద్ధులగు; హరి లంకాప్రాకారంబును బీడింపుచు, విడి
యూధపాః=వానరయూధపులు; పా సి. అని, తాత్పర్యము.
కారం=ప్రాకారమును; నిషీడ్య=నిరో

ఏతస్మిన్నంతరే చక్రు స్కంధావారనివేశనమ్

టీ||ఏతస్మిన్ అంతరే = ఈమధ్య ఈమధ్యంబున, దండునుదగిన స్థలం
ముందు; స్కంధావారనివేశనం=దం బున, విడియఁజేసికొనిరి.
డుయొక్క-విడియఁజేయుటను; చక్రః= అని, తాత్పర్యము.
చేసిరి.

పూర్వద్వారంతు కుముదః కోటిభి ర్దశభి ర్వృతః. ౨౩
ఆవృత్య బలవాంస్తప్తా హరిభి జితకాశిభిః

టీ||బలవాన్ = అధికమయినబల శిభిః=జయముచేఁబ్రకాశించునట్టి; హరి
ముగల; కుముదః=కుముదుండు; జితకా భిః=వానరుల చేత; దశభిః= పదియయి

ప్రతిపదాంతరీకృతాత్పర్యసహితము.

౪౪౨

స;కోటిః=కోటులచేత;వృతః=చుట్టబడినవాడై ; పూర్వద్వారంతః=తూర్పువాకిలినిమాత్రము; ఆవృత్య=ఆవరించి;తస్మా=డిండిను.
బలవంతుండగుమమదుండు, జయ

కొలులగుపదికోటులవానరులచేఁ బరివృతుండై, యానగంధావారిమునందరిరూపులద్వారంబుననుండెను.
అని, తాత్పర్యము.

సాహాయ్యార్థకంతు తస్యైవ నివిష్టః ప్రఘసో హరిః. ౨౪
పనసశ్చ మహాబాహు ర్వానరై స్పృహభి ర్వృతః

టీః || ప్రఘసః=ప్రఘనుండను ; హరిః=వానరుండును;మహాబాహుః=పెద్దచేతులుగల;పనసశ్చ=పనసుండును;బహుభిః=పెక్కుండ్రయిన;వానరైః=వానరులచే;వృతః=చుట్టబడినవాడై;తస్య=ఆకుముదునియొక్క ; సాహాయ్యార్థకమేవ=తోడ్పాటుకొఱకే;నివి

ష్టః=విడిసివాడు.
ప్రఘనుండునుమహాబాహుండగుపనసుండును, బెక్కువానరులం గూడి, యాకుముదునకిసహాయులయి, పూర్వద్వారంబుననె, యుండి.
అని, తాత్పర్యము.

దక్షిణద్వార మాగత్య వీర శ్చతవలిః కపిః. ౨౫
ఆవృత్య బలవాంస్తస్థా వింశత్యా కోటిభి ర్వృతః

టీక||బలవాన్=అధికమయిన బలముగల;వీరః=పరాక్రమశాలియగు;శ్చతవలిః=శతవలియను;కపిః=వానరుడు;వింశత్యా=ఇరువదియయిన;కోటిభిః=కోటులచేత;వృతః=చుట్టబడినవాడై;దక్షిణద్వారం=దక్షిణవాకిలిని;ఆగత్య=పోండి;ఆవృత వరించి;

తస్థా=నిలిచెను.
మహాబలపరాక్రమశాలియగు శతవలి, ఇరువదికోటులవానరులతోఁ గూడినవాడై, యానగంధావారి దక్షిణద్వారంబునావరించినిలిచెను.
అని, తాత్పర్యము.

సుషేణః పశ్చిమద్వారం గతస్తారాపితా హరిః. ౨౬

శ్రీమద్రామాయణముఃయుద్ధకాండము. ౬౫౫

స ౪౨

ఆవృత్య బలవాం స్తస్థౌ పప్తికోటిభి రావృతః

టిక్క బలవాక్ = అధికమయినబలముగల; తారాపితా = తారయొక్క	వరించి; తస్థౌ = నిలిచెను.
తండ్రియగు; సుషేణః = సుషేణుండను;	బలవంతుండగు తారాజనకుండయి
హరిః = వానరుడు; పప్తికోటిభిః = అ	నసుషేణుండు, అటువదికోటుల వాన
ఋవదికోటుల చేత; ఆవృతః = చుట్టబడి	గులతోఁగూడి, స్కంధావార పశ్చిమ
నవాఁడై; పశ్చిమ ద్వారం = పడమటివాకి	ద్వారంబునావరించినిలిచెను.
లిసి; గతః = పొందినవాఁడై; ఆవృత్య = ఆ	అని, తాత్పర్యము.

ఉత్తరం ద్వార మాసాద్య రామ సౌమిత్రణా సహ. ౨౭
ఆవృత్య బలవాం స్తస్థౌ సుగ్రీవశ్చ హరీశ్వరః

టిక్క బలవాక్ = అధికమయిన బలముగల; రామః = రాముండు ; సౌమిత్ర	శ్చ = సుగ్రీవుండును; తస్థౌ (అధ్యాహృ
ణాసహ = లక్ష్మణునితోఁ గూడినవాఁ	తము) = నిలిచెను.
డై; ఉత్తరం = ఉత్తరదిక్కుననుండు;	బలవంతుండగు రాముండు, లక్ష్మణ
ద్వారం = వాకిలి; ఆసాద్య = పొంది; ఆ	సహితుండై, స్కంధావారోత్తరద్వారంబుననుండెను; వానర రాజుండగు సు
వృత్య = ఆవరించి; తస్థౌ = నిలిచెను. హ	గ్రీవుండును చెయుండెను.
రీశ్వరః = వానర రాజుండగు ; సుగ్రీవ	అని, తాత్పర్యము.

గోలాంగూలో మహాకాయో గవాత్సో భీమదశకం. ౨౮
వృతః కోట్యా మహవీర్య స్తస్థౌ రామస్య పాశ్వకతః

టిక్క మహాకాయః = గొప్పదే	ప్రముగలవాఁడునగు; గవాత్సః = గవా
హముగలవాఁడును ; భీమదశకం =	త్తుండను; గోలాంగూలః = కొండము
భయంకరమయిన చూచుటగలవాఁడు	చ్చు; కోట్యా = కోటిచేత; వృతః = చు
ను; మహవీర్యః = అధికమయినపరా	ట్టబడినవాఁడై; రామస్య = రాముని

యొక్క; పార్శ్వతః = ప్రక్క-ను; త
స్థా = నిలిచెను.
మహాకాయుండును జూపరులకుభ
యంబు గలిగించువాడును మహాపరా

క్రమశాలియునగునాత్మండు, కోటి
గోలాంగూలంబులచేఁ బరివృతుండై,
రాముని పార్శ్వభాగంబుననిలిచెను.
అని, తాత్పర్యము.

ఋత్యైశాం భీమవేగానాం ధూమ్ర శృత్రునిబహణః. ౨౯
వృతః కోట్యా మహావీర్య స్తస్థౌ రామస్య పాశ్వతః

టీక॥ మహావీర్యః = అధికమయిన
పరాక్రమముగలవాఁడును ; శత్రునిబ
హణః = శత్రువులంజంపునఁడున
గుఁధూమ్రః = ధూమ్రుండు; భీమవేగా
నాం = భయంకరమయినవేగముగల;
ఋత్యైశాం = ఎటుఁగుగొడ్డులయొ
క్క; కోట్యా = కోటిచేత; వృతః = చు
ట్టబడినవాఁడై; రామస్య = రామః

యొక్క; పార్శ్వతః = ప్రక్క-ను; త
స్థా = నిలిచెను.
మహాపరాక్రమశాలియుశత్రుధ్వం
సకుండునగుధూమ్రుండు, కోటిభల్లూ
కంబులంగూడి, రాముని పార్శ్వ
భాగంబుననుండెను.
అని, తాత్పర్యము.

సన్నద్ధస్త మహావీర్యో గదాపాణి ర్విభీషణః. ౩౦
వృశో యత్రైస్తు సచివై స్తస్థౌ తత్ర మహాబలః

టీక॥ మహావీర్యః = అధికమయినప
రాక్రమముగలవాఁడును; మహాబలః =
అధికమయినబలముగలవాఁడునగు; వి
భీషణస్త్రు = విభీషణుండును; సన్నద్ధః = కవ
చముగలవాఁడై; గదాపాణిః = గదచే
తంగలవాఁడై; యత్రై = సిద్ధులయిన;
సచివైస్తు = మంత్రులతోను; వృతః = చు

ట్టబడినవాఁడై; తత్ర = అచ్చట; త
స్థా = ఉండెను.
మహాపరాక్రమశాలియు మహాబ
లుండునగు విభీషణుండు, కవచంబుదొ
డిగి, గదాపాణియై, యున్నద్ధసన్న
ద్ధులయినమంత్రులంగూడి, రామునితోఁ
గూడనుండెను. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణముః యుద్ధకాండము.

౬౮౩

స ౪౨

గజో గవాక్షో గవయ శ్వరభో గంధమాదనః ౩౦

సమంతా త్పరిధావంతో రరతు హారివాహినీమ్

టీక॥ గజః=గజుండును; గవాక్షః=	గజుండును గవయుండును గవా
గవాక్షుండును; శరభః=శరభుండును;	క్షుండును శరభుండును గంధ మాద
గంధమాదనః = గంధమాదనుండును;	నుండును, సమ స్తప్రదేశంబులందీగు
సమంతాత్ = అంతటను; పరిధావం	చు, వానర సేననంతయురక్షింపు చుం
తః= తీరుగుచు; హారివాహినీం=వా	డిరి. అని, తాత్పర్యము.
నరసేనను; రరతుః=రక్షించిరి.	

తతః కోపపరీతాత్తా రావణో రాక్షసేశ్వరః ౩౧

నిర్వాణం సర్వసైన్యానాం దుిత మాజ్ఞాపయత్తదా

టీక॥ తతః=అంత; తదా=అప్పు	వెడలుటను; ఆజ్ఞాపయత్ = ఆజ్ఞాపిం
దు; రాక్షసేశ్వరః= రాక్షసులకుఁ బ్ర	చెను.
ఘండగు; రావణః=రావణుండు; కో	అంత, రాక్షసరాజుండగు రావణుం
పపరీతాత్తా= కోపముచేవ్వాపింపఁబ	డు, వానర సేనాసన్నివేశ క్రమంబు
దినమనస్సుగలవాఁడై; ద్రుతం=శీఘ్ర)	తయుంజూచి, పరమకుపితుండై, తన
ముగా; సర్వసైన్యానాం=సమస్తసై	సేనలన్నియు యుద్ధంబునకు వెడలనా
న్యకులయొక్క; నిర్వాణం= బయలు	జ్ఞాపించెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏత చ్ఛ్చిత్వా తతో వాక్యం రావణస్య ముఖోద్గతమ్. ౩౩

సహసా భీమనిఘోష ముద్ఘోషం రజనీవరైః

టీక॥ రావణస్య = రావణునియొ	రాక్షసులచేత; సహసా=శీఘ్రంబున; భీ
క్క; ముఖోద్గతం=నోటనుండి వెడలిన;	మనిఘోషం=భయంకరమయినధ్వని
ఏతత్=ఈ; వాక్యం=మాటను; శు)	గలుగునట్లు; ఉద్ఘోషం=అలచుటయయి
త్వా=విని; తతః=అంత; రజనీవరైః=	నది.

రావణబనిముఖంబుననుండి వెడలిన భయంకరధ్వనిగలుగునట్లు, సింహనా
యాజ్ఞనువిన్నంతనే, రాక్షసులందఱు, దంబులుగావించిరి. అని, తాత్పర్యము.

శతః ప్రచోదితా శ్వశ్వశృంధపాండరపుష్కరాః. ౩౪

హేమకోదాహతా భీమా రాక్షసానాం సమంతతః

టీక|| శతః=అంతటను; సమంతతః= బడినవై; హేమకోదాహతాః=బంగా
అంతటను; భీమాః = భయంకరముల రువాదనదండముచేఁగొట్టబడినవి.
యన; చంద్రపాండరపుష్కరాః= చంద్ర అంతః, జంద్రబింబమువలె శుభ్ర
దుర్నివలెఁ దెల్లవైనముఖములుగల; రా ములయినముఖములుగల భయంకరధ్వ
క్షసానాం= రాక్షసులయొక్క; భే నులగుభేరులను, బంగారుదండములచే
ర్యః=భేరులు; ప్రచోదితాః= ప్రేరింపఁ వాయించిరి. అని, తాత్పర్యము.

వినేదుశ్చ మహాఘోషా శృంఖా శ్శతసహస్రశః. ౩౫

రాక్షసానాం సుఘోరాశౌ ముఖమారుతస్ఫూరితాః

టీక|| శతసహస్రశః= లక్షలులక్ష గాలిచేనూఁదఁబడినవై; వినేదుః= ధ్వ
లుగా; మహాఘోషాః= అధికమయిన నించిరి.
ధ్వనిగల; శంఖాశ్చ= శంఖములును; సు భయంకరాకారులగురాక్షసులు,
ఘోరాశౌ= మిక్కిలియుభయంక లక్షలులక్షలుగా, మహాధ్వనులగు, శం
రులగు; రాక్షసానాం= రాక్షసులయొ ఖంబులఁబూరించిరి.
క్క; ముఖమారుతస్ఫూరితాః= నోటి అని, తాత్పర్యము.

తే బభు శ్శుభనీలాంగా స్సశంఖా రజనీచరాః. ౩౬

విద్యున్నండలసన్నద్ధా స్సబలాకా ఇవాంబుదాః

టీక|| శుభనీలాంగాః = మంగళశక్త సశంఖాః = శంఖముతోఁగూడినవార
రమయినవల్లనిచేహముగలవారలును; లునగు; తే=ఆ; రజనీచరాః = రాక్ష

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౬౮౯

స ౪౨

<p>సులుఁవిద్యున్తంజలసన్నద్ధాఁ = మెఱ పులసమూహములతోఁగూడినవియు ; సబలాకాఁ = కొంగలతోఁగూడినవి యునగు; అంబుదాభవ = మేఘములు వలె; బభుఁ = ప్రకాశించిరి.</p>	<p>ఆభరణభూషితులై నల్లని దేహ ముతో శంఖంబులుధరించియున్నయా రాక్షసులు మెఱపులతోఁగూడినమేఘం బులకై వడింబకాశించిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

సిష్టశంతి తతస్సైన్యా హృష్టారావణ చోదితాః. ౩౭

సమయే పూర్వమాణస్య వేగాభవ మహోదధేః

<p>టీక తతః = అంత; రావణచోది తాః = రావణునిచే నాజ్ఞాపింపఁబడిన; సైన్యాః = సైనికులు; హృష్టాః = సంత సించినవారలయి; సమయే = ప్రళయ కాలమునందు; పూర్వమాణస్య = నిం పఁబడుచున్న; మహోదధేః = మహా</p>	<p>సముద్రమయొక్క; వేగాభవ = ప్రవా హములువలె; సిష్టశంతి = వెడలిరి. అంత, రావణుని పనువున, సైనికు లుసంతోషులయి, ప్రళయ కాలంబున మహాసముద్ర ప్రవాహంబులుం బోలె బయలుదేలిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

తతో వానరసైన్యేన ముక్తో నాద స్సమంతతః. ౩౮

మలయః పూరితో యేన ససానుప్రస్థకందరః

<p>టీక తతః = అంత; యేన = చేనిచే త; ససానుప్రస్థకందరః = చటియలతో ను నెత్తములతోను గుహలతోనుం గూడిన; మలయః = త్రికూటపర్వతము; పూరితః = నింపఁబడినదో; సః (అధ్యా హృతము) = అట్టి; నాదః = సింహనాద ము; సమంతతః = అంతటను; వానరసై</p>	<p>న్యేన = వానరసేనచేత; ముక్తః = విడు వఁబడినది. అంత, వానరులు, త్రికూట పర్వత మునంతయువ్యాపించునట్లు, భయంక రమయిన, సింహనాదంబు గావించిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

శంఖదుంధుభిసంఘుప్త స్సింహనాద స్తరస్త్రి నామ్. ౩౯

౬౦ ప్రతిపదాంతర్యటికాతాత్పర్యసహితము.

స ౪౨

పృథివీం చాంతరిక్షంచ సాగరం చైవ నాదయక్

టిక శంఖదుందుభిసంఘష్టః=శంఖములయొక్కయుభేరులయొక్కయుద్వ	యుడు;ఉదఘాత (అధ్యావృతము)-పుట్టెను.
నితోఽగూడిన;తరస్త్వినాం=బలవంతులయొక్క;సింహనాదః= సింహనాదము;పృథివీం=భూమి;అంతరిక్షంచ= గూడి, భూమ్యాకాశంబుల సంతయు	బలవంతులగువానర రాక్షసుల సింహనాదంబు, శంఖదుందుభిద్వనులతోఁగూడి, భూమ్యాకాశంబుల సంతయు
అకాశమును;నాదయక్= ధ్వనింపఁజే	వ్యాపించినది. అని, తాత్పర్యము.

గజానాం బృంహితై స్సాధకం హయానాం హేషితైరపి. ౪౦
రథానాం సేమిఖేషైశ్చ రక్షసాం నదనస్వనః

టిక రక్షసాం=రాక్షసులయొక్క;నదనస్వనః = సింహనాదధ్వని;గజానాం=ఏనుగులయొక్క;బృంహితైః= అతిపులఁగు;హయానాం= గుఱ్ఱంబులయొక్క;హేషితైరపి= అతిపులఁగు;రథానాం=రథములయొక్క; సేమిఖేషైశ్చసాధకం= కడకంటికమ్ముల	ధ్వనులతోనుగూడ;రేజే(అధ్యావృతము)=ప్రకాశించెను. రాక్షసులసింహనాదములును గజ బృంహితంబులును గుఱ్ఱంబుల హేషాధ్వనులునురథంబుల సేమిధ్వనులును,ఒండొంటింగలసి, చెలంగుచుండినవి. అని, తాత్పర్యము.
---	--

ఏతస్త్రిన్నంతరేఘోర స్సంగ్రామ స్సమవతత. ౪౧
రక్షసాం వానరాణాంచ యథాదేవాసురే పురా

టిక ఏతస్త్రిక్షాంతరే = ఈమధ్యమునందు; పురా=మున్ను; దేవాసురేయథా=దేవాసుర విమునందు వలె; రక్షసాం= రాక్షసులకును; వానరాణాంచ=వానరులకును; ఘోరః =	భయంకరమగు; సంగ్రామః = యుద్ధము; సమవతతత=కలిగెను. ఇంతలో మున్ను దేవాసురులకుంబోలె, రాక్షసులకును వానరులకును భయంకరంబగు యుద్ధంబు, అరబ్ధ మ
---	---

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము. ౬౦

స ౪౨

యినది. అని, తాత్పర్యము.

తే గదాభిః ప్రదీప్తాభి శ్శక్తిశూలపరశ్వధైః. ౪౨

నిజఘ్నూర్వానరాః ఘోరాః కథయంత స్సవిత్రమాన్

టీక|| ఘోరాః = భయంకరులగు; రులను; నిజఘ్నూః = కొట్టిరి.

తే = ఆ రాక్షసులు; స్సవిత్రమాన్ = త భయంకరాకారులగు రాక్షసులు, మపరాక్రమములను; కథయంతః = చె తమపరాక్రమంబుల నుగ్గడించు కొను ప్పడు; ప్రదీప్తాభిః = ప్రకాశించుచున్న; చు, గదలచేతను శక్తులచేతను, శూ గదాభిః = గదలచేతను; శక్తిశూలపరి లంబులచేతను గొడ్డల్లచేతను, వానరు శ్వధైః = ఈ పైలచేతను శూలముల చే లంబువారింబిరి. అని, తాత్పర్యము. తనుగొడ్డల్లచేతను; వానరాన్ = వాన

రాజా జయతి సుగ్రీవ ఇతి శబ్దో మహా నభూత్. ౪౩

టీక|| “రాజా = రాజయిన; సుగ్రీ వః = సుగ్రీవుడు; జయతి = సర్వోత్కృష్ట- “వానర రాజుండగు సుగ్రీవుండు, స ర్వోత్కృష్టఁడై యున్నాఁడు” అని మ షంబుననున్నాఁడు” ఇతి = అను; మ హా = గొప్పదగు; శబ్దః = ధ్వని; అ పాఠ్యని, వానర సేనలోఁ జెలంగుచుం డినది. భూత్ = కలిగినది. అని, తాత్పర్యము.

రాజన్ జయజయేత్యుక్త్వా స్వస్వనామ కథాం తతః

తథా వృత్తే మహాకాయాః పర్వతాగై శ్చ వానరాః. ౪౪

నిజఘ్నూ స్రాని రక్షాంసి నఖైర్దళంతై శ్చ చేరితాః

టీక|| మహాకాయాః = పెద్ద చేహము | రరాజుండవగు సుగ్రీవుఁడా! జయజయ- గల; వానరాః = వానరులు; చేరితాః = సర్వోత్కృష్టఁడవై యుండుము సర్వో చేగముగలవారిలయి; “రాజన్ = వాన ర్కృష్టఁడవై యుండుము.” ఇతి = అను;

౬౦౨ ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౪౨

<p>ఉక్త్యా=చెప్పి=తతః=అంతః; స్వస్వనా మకథాం=తమతమపేరును వృత్తాంత మును; ఉక్త్యా=చెప్పి=తథా= అట్లు; వృక్షైః=వృక్షములచేతను; పర్వతా గైశ్చ=పర్వతశిఖరములచేతను; స ప్తైః=గోళ్లచేతను; సంతైశ్చ=దంతము లచేతను; తాని=ఆ; రక్షాంసి=రాక్షసు లను; నిజఘ్నైః=కోట్టిరి.</p>	<p>మహాకాయులగువానరులు, “వా నారాజా! సర్వోత్కృష్టమణున నందు ము” అసయుష్వోషింపుచు, తమతమవృ త్తాంతంబులనుగడింపుచు, వృక్షంబుల చేతనుపర్వతశిఖర. బులచేతను దంతం బులచేతనునఖంబులచేతను రాక్షసులం బ్రహ్మరించిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

రాక్షసాస్త్రవ పరే భీమాః ప్రాకారస్థా మహీగతాః. ౪౫
భిండివాలైశ్చ ఖడ్గైశ్చ శూలైశ్చైవ వ్యధారయత్

<p>టీక భీమాః = భయంకరులును; ప్రాకారస్థాః=హలములచేతను; వ్యధార ప్రాకారస్థాః=ప్రాకారంబున నున్న వారలునగు; అపరే=గ్రీతరులమనః రా క్షసాస్త్ర= రాక్షసులును; మహీగ తాః= భూమినిబొందినట్టి వానరుల ను; భిండివాలైశ్చ=విడిచివారుగుదియ లచేతను; ఖడ్గైశ్చ=కత్తులచేతను; శూ</p>	<p>యత్=చేపించి. భయంకరులగుమణికోందలు రాక్షసు లుప్రాకారముపైనుండి, భిండివాలంబు లచేతనుఖడ్గ బులచేతను నేలనున్నవాన రులంబ్రహ్మరించిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

వానరాశ్చాపి సంక్రద్ధాః ప్రాకారస్థా మహీగతాః. ౪౬
రాక్షసాన్ పాతయామాసు స్సమాప్తుశ్చ వైవంగమాః

<p>టీక మహీగతాః=భూమిని బొంది నట్టి; వైవంగమాః=ఎగురుటచే బోవు నట్టి; వానరాశ్చాపి=వానరులును; సం క్రద్ధాః=కోపంబునొందినవారలయి;</p>	<p>సమాప్తుశ్చ=ఎరిరి; ప్రాకారస్థాః= ప్రాకారముననున్న; రాక్షసాన్=రా క్షసులను; పాతయామాసుః=పడఁద్రో సిరి.</p>
---	---

శ్రీమద్రామాయణము*యథాకాండము.

౬౯౩

స ౪౨

కిందనున్నవానరులు, క్రద్ధులయి, సులంబడఁద్రోసిరి. అని, తాత్పర్యము.
పైకెగిరి ప్రాకారంబుపైనున్న రాక్ష

స సప్రహర స్తముతో మాంసశోణితకర్దమః. ౪౩
రక్షసాం వానరాణాంచ నలఘ్నవాద్యుతోపమః

టీక సః=అర్కక్షసాం= రాక్షసః	సంఘాత=అయినది.
యొక్కయు;వానరాణాంచ=వానరు	అప్పుడు రాక్షసవానరులకుం గలి
లయొక్కయు;తుమలః=దొమ్మిదై	గినదొమ్మియి ధము సెప్పురున మాంస
న;సప్రహరః=యధము; మాంసశో	నానుబరదగా, నెలతయువాచ్చర్యక
ణితకర్దమః=సెప్పురును మాంసమును	గలయియుండెనది.
బురదగాఁగలదియు; ఆద్యుతోపమః=	అని, తాత్పర్యము.
ఆశ్చర్యకరమతోఁ బోల్కొంగలదియు :	

ఇత్యాషేక, శ్రీమద్రామాయణే, అదికాష్టే,
యథాకాండే, ద్విచత్వారింశస్సర్గః.
ఇది, స్వస్తార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రీ
వ్యాఖ్యానంబునందు, యథాకాండ ద్విచత్వారింశస్సర్గటీక,
ముగిసెనది.

అ

త్రి చ త్వా రిం శ స గ క శ్రా రం భః.

యధ్యతాంతు తత స్తేషాం వానరాణాం మహాత్మనామ్

రక్షసాం సంబధూవాథ బలకోప స్సుదారుణః. ౧

టీక॥ తతః=అంతః, మహాత్మనాం=	మగు; కోపః=కోపము; సంబధూవ=
అధికమయినబలముగలవారలగు ; తే	కలిగినది.
షాం=ఆ; వానరాణాం = వానరులు;	అంత, మహాబలశాలులగువానరు
యధ్యతాం = యధ్యతుసేయుచుం	లపైదురులేక యధ్యంబుసేయుచుండు
డఁగా; అథ=అంత; రక్షసాం = రాక్ష	బంజూచి, రాక్షసులుసహింపంజాల
సులయొక్క; బల (బలస్య)= సేనకు;	క, మిక్కిలియుఁగోపంబునొందిరి.
సుదారుణః = మిక్కిలియు, భయంకర	అని, తాత్పర్యము.

తే హయైః కాంచనాపీడై ధ్వజైశ్చాగ్ని శిఖోపమైః

రథై శ్చాద్యసంకాతైః కవచైశ్చ మనోరమైః. ౨

నిర్భయా రాక్షసవ్యాఘ్రా నాదయంతో దిశోదశ

రాక్షసా భీమకమాణో రావణస్య జయైషిణః. ౩

టీక॥ రావణస్య = రావణునియొ	ఖోపమైః = నిప్పువ్యాళలతోఁబోలి
క్క; జయైషిణః = జయంబుగోరువార	గల; ధ్వజైశ్చ = పైకెగుములతోను; ఆ
లును; భీమకమాణః = భయంకరమ	దిత్యసంకాతైః = సూర్యునితోసమాన
యినకార్యముగలవారిలును ; రాక్షస	ములగు; రథైశ్చ = రథములతోను; మ
వ్యాఘ్రాః = రాక్షసశ్రేష్ఠులనగు; తే=	నోరమైః = సుందరములగు ; కవచైః =
ఆ; రాక్షసాః = రాక్షసులు; కాంచనా	కవచములతోను; సహితాః (అధ్యా
పీడైః = బంగారుశిగోభూషణముగ	హృతము) = కూడినవారలై; దశ = పది
ల; హయైః = గుఱ్ఱములతోను ; అగ్నిశి	యయిన; దిశః = దిక్కులను; నాదయం

శ్రీ మద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౬౯౫

స ౪౩

తః-ధ్వనింపఁజేయుచు;నిర్వయుః=వె
డలిరి.

రావణుఁడెఱుంగుఁగోరువారలు
నభయంకరకమఁజునగు రాక్షసోత్త
ములు, బంగారుశేఖరంబులతోవొప్ప
చున్నగుఱుంబులను అగ్నిజ్వాలలుఁబో

లెవెలుంగుచుండుధ్వజంబులతోను, సూ
ర్యబింబమువలెఁ దేజరిల్లుచుండు రథం
బులతోను సుందరంబులగు కవచంబుల
తోనుంగూడి, దశదిశలునుసండునట్లు
సింహనాదంబులు సేయుచు, యుద్ధంబు
నకు వెడలిరి. అని, తాత్పర్యము.

వానరాణా మపి చమూ బృహతీ జయమిచ్ఛతామ్
అభ్యధావత తాం సేనాం రక్షసాం కామరూపిణామ్. ౪

టీక||వానరాణాం=వానరులయొక్క;
బృహతీ=గొప్పదగు;చమూర
పి=సేనయు; జయం=గెల్పును; ఇచ్ఛ
తాం=కోరుచున్న; కామరూపిణాం=
ఇచ్ఛార్థినమగు రూపముగల; రక్ష
సాం=రాక్షసులయొక్క; తాం=ఆ;

సేనాం=సేనను; అభ్యధావత=ఎదు
రొగ్గినిపరుగై త్రినది.
అంతవానరులు, జయంబుఁ గోరి
వచ్చిన కామరూపులగు రాక్షసులపైకి,
యథ్ధోత్సహంబుననడిరి.
అని, తాత్పర్యము.

వీతస్త్రి స్వంతరే తేషా మన్యోన్య మభిధావతామ్
రక్షసాం వానరాణాంచ ద్వంద్వయుద్ధ మవతఃత. ౫

టీక|వీతస్త్రి అంతరే=ఈమధ్యము
నందు; అన్యోన్యం=ఒండురులను; అభి
ధావతాం=ఎదురొగ్గి పరుగెత్తుచు
న్న; తేషాం=ఆ; రక్షసాం=రాక్షసులకు
ను; వానరాణాంచ = వానరులకును;
ద్వంద్వయుద్ధం=ఇద్దఱొకరితోనొకరు

చేయుయుద్ధము; అవతఃత=కలిగినది.
ఇంతలోనట్లు, రాక్షసులును వాన
రులును; ఒండురులమీదికిం గవియు
డు, నప్పకెరుగెలంకులవారికిని ద్వంద్వ
యుద్ధంబుగలిగినది. అని, తాత్పర్యము.

అంగ దేనేంద్రజితృధాం వాలిపుత్రేణ రాక్షసః

అయుధ్యత మహాతేజా ప్రస్థంబకేణ యథాంతకః. ౬

టిక॥ మహాతేజాః = అధికమయిన పరాక్రమముగల ; రాక్షసః = రాక్షసుల డైవః ఇంద్రజిత్ = ఇంద్రజిత్తు; వాలిపుత్రేణ = వాలికొమ్మకైన; అంగశపసాధ్వం = అంగదుతోడగూడ; త్ర్యంబకేణ = ఈశ్వరుతో, అంతకోయథా =	మృత్యువువలె; అయుధ్యత = యుద్ధము చేసెను. మహాతేజుండగునింద్రజిత్తు, వాలికుమారుండగునంగదునితో, ముక్కలటితో మృత్యువువలెనునట్లు, యుద్ధముగావించెను. అని, తాత్పర్యము.
--	--

ప్రజంఘేనచ సంపాతి నిశ్శ్యం దుమకవణో రణే
జంబుమాలిన మార్బ్బో హనుమానపి వానరః. ౭

టిక॥ శ్యం = ఎల్లప్పుడును; రణే = యుద్ధమునందు; దుమకవణః = సహింపనలవిగానివాండగు ; సంపాతిశ్య = సంపాతియు; ప్రజంఘేన = ప్రజంఘునితో; అయుధ్యత (అధ్యాహృతము) = పోరెను. వానరః = వానరులైన; హనుమానపి = హనుమంతుడును; జంబుమాలినం = జంబుమాలియును రాక్షసునిగూ	చి; యోధుఁ (అధ్యాహృతము) = పోరుటకు; అరబ్బి = అరంభించినాడు. యుద్ధంబున, శత్రువులకునహింపనలవిగానట్టివిధులనుచిత్తుండగుసంపాతి, ప్రజంఘునితోఁబోరెను ; హనుమంతుండు జంబుమాలితో యుద్ధంబు గావించెను. అని, తాత్పర్యము.
---	--

సంగత స్సుమహాక్రోధో రాక్షసో రావణానుజః
సమరే తీక్ష్ణవేగేన మిత్రఘ్నేన విభీషణః. ౮

టిక॥ సుమహాక్రోధః = మిక్కిలియు నధికమయినకోపముగలవాండగు; రావణానుజః = రావణుని తమ్ముడును; రాక్షసః = రాక్షసుడునగు; విభీషణః =	విభీషణుండు; సమరే = యుద్ధమునందు; తీక్ష్ణవేగేన = అధికమయిన వేగముగల; మిత్రఘ్నేన = మిత్రఘ్నునితో ; సంగతః = సంబంధించెను.
---	--

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౮౩

స ౪౩

మహాకోవుండగురావణునితమ్ముఁ త్రప్పుండనురాక్షసునితో యుద్ధముచే
దువిధిపణుండు, మహావేగుండయిన మి సెను. అని, తాత్పర్యము.

తపసేన గజస్సార్ధం రాక్షసేన మహాబలః
నికుంభేన మహాతేజా నీలోపి సమయుద్ధతః ॥

టీక॥ మహాబలః— అధికమయినబలమును; నికుంభేన = నికుంభునితో; సమ
లముగల; గజః=గజుండు; తపసేన= త యుద్ధతః=పోరెను.
పనుండను; రాక్షసేన=రాక్షసునితో; మహాబలుండగుగజుండు, తపనుండ
అయుద్ధత (అధ్యాహృతము)= యు సురాక్షసునితోఁబోరెను; మహాతేజాం
ద్ధముచేసెను. మహాతేజాః = అధికమ డగనీలుండు, నికుంభునితోఁగూడయు
యినపరాక్రమముగల; నీలోపి= నీలుం ధముగావించెను. అని, తాత్పర్యము.

వానరేంద్రస్తు సుగ్రీవః ప్రభుసేన సమాగతః
సంగత స్సమరే శ్రీమాన్ విరూపాక్షేణ లక్ష్మణః ॥ ౧౦

టీక॥ వానరేంద్రః= వానరరాజుం చెను.
డగు; సుగ్రీవస్తు = సుగ్రీవుండును; ప్రభు వానరరాజుండగుసుగ్రీవుండు, ప్ర
సేన=ప్రభుసునితో; సమాగతః= సు ఘనుండనురాక్షసుఁడైకడరెను ; శ్రీ
బంధించెను. శ్రీమాన్=కాంతిమంతుం మంభుండగులక్ష్మణుండు , విరూపా
డగు; లక్ష్మణః=లక్ష్మణుండు; సమరే= ట్సునితోయుద్ధముగావించెను,
యుద్ధమునందు; విరూపాక్షేణ = వి అని, తాత్పర్యము.
రూపాక్షునితో; సంగతః= సంబంధించెను.

అగ్నికేతుశ్చ దుర్ధమో రశ్మికేతుశ్చ రాక్షసః
సుప్తఘ్నో యజ్ఞకోపశ్చ రామేణ సహ సంగతాః ॥ ౧౧

టీక॥ దుర్ధమః = విదిరింపనలవి రశ్మికేతుః = రశ్మికేతువను; రాక్షస
గాని; అగ్నికేతుశ్చ=అగ్నికేతుండును; శ్చ=రాక్షసుండును; సుప్తఘ్నః= సు

<p>ప్రస్తుండును; యజ్ఞకోపశ్చ = యజ్ఞ కోవుడును; రామేణసహ = రామని తోఁగూడ; సుగతాః = సుబంధించిరి. దుర్ధమకాండగునన్ని కేతుండును ర</p>	<p>శ్చి కేతుండును సుప్రస్తుండును యజ్ఞ కోవుండును, రామునితో యుద్ధంబుగా వించిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

వజ్రముష్టిస్తు మైంచేన ద్వివిచే నాశనిప్రభః

రాక్షసాభ్యాం సుఘారాభ్యాం కపిముఖ్యా సమాగతౌ. ౧౨

<p>టీక వజ్రముష్టిస్తు = వజ్రముష్టియు; మైంచేన = మైందునితోను; అశనిప్రభః = అ శనిప్రభుండు; ద్వివిచేన = ద్వివిచునితోను; ఏవం (అధ్యాత్మతము) = ఇట్లు; సుఘా రాభ్యాం = మిక్కిలియుభయంకరులయి న; రాక్షసాభ్యాం = రాక్షసులు; కపి ముఖ్యా = వానరశ్రేష్ఠులు; సమాగ</p>	<p>తౌ = సుబంధించినారు. వజ్రముష్టియును రాక్షసుండు మైందు నితోను అశనిప్రభుండును వాఁడు ద్వివి చునితోను, ఇట్లు మైందద్వివిచులు, భ యంకరాకారులగు నిద్రతి రాక్షసుల తోఁబోరిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

ఏరః ప్రతపనో ఘోరో రాక్షసో రణదుర్ధరః

సమరే తీక్ష్ణవేగేన నశేన సమయుధ్యత. ౧౩

<p>టీక ఏరః = పరాక్రమశాలియు; ఘోరః = భయంకరుండును; రణదు ర్ధరః = యుద్ధమునందునిగ్రహింప నల విగానివాఁడునగు; ప్రతపనః = ప్రతప నుండను; రాక్షసః = రాక్షసుండు; సమ రే = యుద్ధమునందు; తీక్ష్ణవేగేన = తీవ్ర మయిన వేగముగల; నశేన = నశుని</p>	<p>తో; సమయుధ్యత = పోరెను, పరాక్రమవంతుండును భయంకరా కారుండును యుద్ధంబున నెదిరింప నల విగానివాఁడునగు ప్రతపనుండను వాఁ డు, యుద్ధమునందీక్షప్రతావుండగునలు నితో యుద్ధముగావించెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

ధమకస్య పుత్రో బలవాన్ సుషేణఇతి విశ్రుతః

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

స ౪౩

సవిద్యున్నాలినా సాధక మయ్యుద్ధత మహాకపిః. ౧౪

టీక॥ బలవాక్ = అధికమయినబలముగలవాఁడును; ధర్మశ్శ్ర = ధర్మశ్శ్రుతి = విద్యున్నా లితోఁగూడ ; అయ్యుద్ధత = పోరాడును. నియోక్తః ; భుత్రః = కొడుకునగు; బలవంతుండగు ధర్మశ్శ్రుతిని; సుషేణాభి = సుషేణుండని; నసుషేణుండను వానరశ్రేష్ఠుండు, విప్రుతః = ప్రసిద్ధుడైన; మహాకపిః = యుద్ధున్నా లితో యుద్ధముగావించెను. పెద్దవానరుండు ; విద్యున్నా లినా సా అని, తాత్పర్యము.

వానరా శ్చాపరే భీమా రాక్షసై రపరై స్సహ

ద్వంద్వం సమీయృ ర్బహుధా యుద్ధాయ బహుభి స్సహ. ౧౫

టీక॥ భీమాః = భయంకరులగు; అద్వంద్వయుద్ధమును; సమీయః = పోపరే = ఇతరులయిన; వానరాశ్చ = వాదించును; అపరైః = ఇతరులయిన; రాక్షసైః = రాక్షసులతోఁగూడ ; రులుపెక్కొందు, రాక్షసుల పెక్కొందు; బహుభిస్సహ = పెక్కొండ్రతోఁగూడ; ద్రతో, నానావిధంబుల, ద్వంద్వయుద్ధంబుగావించిరి. బహుధా = పెక్కొంధములుగా; యుద్ధాయ = పోరుటకొఱకు; ద్వంద్వం = అని, తాత్పర్యము.

తత్రాసీ త్సుమహా ద్యుద్ధం తుమలిం రోమహర్షణమ్

రక్షసాం వానరాణాం చ వీరాణాం జయ విచ్ఛతామ్. ౧౬

టీక॥ ద్రా = అప్పుడు; వీరాణాం = పుష్కరిముఖములును; జయం = గెలుపు; విక్రేలియుగొప్పదియు; రోమహర్షణం = వెండ్రుకలగు పాకటునొండఁజేయునదియు; తుమలిం = దొడ్డియును; రక్షసాం = రాక్షసులకును; వానరాణాం = వానరులకును ; సుమహత్ = విగినది.

౧౦౦ ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్య సహితము.

స ౪౩

అప్పుడు, మహాప రాక్రమశాలులు	అంబగుతుములయ్యుద్ధముగలిగినది.
నుజయంబుగోరువారలునగు, నారాక్ష	అని, తాత్పర్యము.
సులకునువాసులకును, రోమహర్ష	

హరిరాక్షసదేహేభ్యః ప్రభూతాః కేశశాద్వలాః
శరీరసంఘటవహః ప్రసుస్రు శ్శోణితాపగాః. ౧౭

టీక హరిరాక్షసదేహేభ్యః=వా	వహించినవి.
నమలయొక్కయు రాక్షసుల యొక్కయు	అయ్యుద్ధంబున, వావర రాక్షసదే
యేహములనుండి; ప్రభూతాః=వి	హంబులనుండి, వెండ్రుకలె పచ్చికలు
స్త్రీణాములును; కేశశాద్వలాః=వెం	గాంగలవియు దేహవయవములె కా
దుకలెపచ్చికలుగాంగలవియు; శరీర	ష్టములుగాంగలవియునగువిస్త్రీణంబు
సంఘటవహః=దేహములెకాష్టసంచ	లయినర క్తనదులు, ప్రవహించినవి.
యములుగాంగలవియునగు; శోణితాప	అని, తాత్పర్యము.
గాః=నెత్తురు పేటలు; ప్రసుస్రు=ప్ర	

అజఘానేంద్ర జిత్రుద్ధో వశ్రేణేవ శతక్రతుః
అంగదం గదయా వీరం శత్రునైస్యవిదారణమ్. ౧౮

టీక ఇంద్రజిత్=ఇంద్రజిత్తు; కుదః=	అంగదు; తాడయామాన=కొట్టెను.
కోపించినవాడై; గదయా=గదచేత;	ఇంద్రజిత్తు, కుర్ధుండై, దేవేంద్రుని
శతక్రతుః=దేవేంద్రుండు; వశ్రేణేవ=	వజ్రాయుధంబుతో సమానంబయినగద
వజ్రాయుధముచేతవలె; వీరం=పరా	చే, బరాక్రమవంతుండును శత్రునైస్యం
ప్రమశాలియు; శత్రునైస్యవిదారణం=	బలసంహరించువాడగు నంగదుం
శత్రునైస్యములఘేపించునట్టి; అంగదం=	బ్రహ్మించెను. అని, తాత్పర్యము.

తస్య కాంచనచిత్రాంగం రథం సాశ్వం ససారథిమ్
జఘాన సమరే శ్రీమా నంగదో వేగవా నూపిః. ౧౯

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము. ౩౦౧

స ౪౩

<p>టీక॥ శ్రీమాన్ = కాంక్షిమంతుండు సు; వేగవాన్ = అధికమయిన వేగముగల వాఁడునగు; కః = వానరుఁడైన; అంగ డి = అంగదుండు; సమరే = యుద్ధమునం దు; తస్య = ఆయింద్రజిత్తుయొక్క; కాం జీవిత్రాంగం = బంగారముచేఁ జిత్త ములై నయవయవములుగలదియు; సా శ్వం = గుఱ్ఱములతోఁ గూడినదియు ; స</p>	<p>సారథి = సారథిశోఁ గూడినదిగలన గు; రథం = రథమును; జఘాన = కొ ట్టెను. అంత, శ్రీమంతుండును మహావేగం మనగునంగదుండు; కాంచనాలంకృతం బగువాయింద్రజిత్తురథంబును, సారథి శోను గుఱ్ఱంబులతోను గూడ సగ్గుగా విందెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

సంపాతిస్తు త్రిభి బాణైః ప్రజంఘేన హనూహతః
 నిజఘానాశ్వకణేన ప్రజంఘం రణమూర్ధనః ౨౦

<p>టీక॥ సంపాతిస్తు = సంపాతియొ; త్రిభిః = మూఁడైన; బాణైః = బాణముల చేత; ప్రజంఘేన = ప్రజంఘునిచేత; హ నూహతః = కొట్టబడినవాఁడై ; రణ మూర్ధనః = యుద్ధముశిరస్సునందు; ఆ శ్వకణేన = ఇనుపదీచెట్టుచేత; ప్రజం</p>	<p>ఘం = ప్రజంఘుఁ; జఘాన = వధించెను. ప్రజంఘుండు, సంపాతిని, మూఁడ మ్ములనోప్పింప, నానెండు, యుద్ధమధ్యం బున, నశ్వకణావృక్షంబుచే, ప్రజం ఘునవధించెను. అని, తాత్పర్యము; ప్రజంఘం = ప్రజంఘుఁ; జఘాన = వధించెను. ప్రజంఘుండు, సంపాతిని, మూఁడ మ్ములనోప్పింప, నానెండు, యుద్ధమధ్యం బున, నశ్వకణావృక్షంబుచే, ప్రజం ఘునవధించెను. అని, తాత్పర్యము;</p>
---	--

జంబుమాలీ రథస్థస్తు రథశక్త్యా మహాబలః
 విభేద నమశ్శ్రద్ధో హనూమతం స్తనాంతరే ౨౧

<p>టీక॥ మహాబలః = అధికమయినబ లముగల; జంబుమాలీతు = జంబుమ లియు; రథస్థః = రథంబుననున్నవాఁ డైన; సమరే = యుద్ధమునందు; శ్రద్ధం = కోపించినవాఁడై; రథశక్త్యా = రథము</p>	<p>సమంధుశక్తిచేత ; హనూమతం = హనుమంతుని; స్తనాంతరే = వక్షస్థన లయనందు; విభేద = భేదించెను. మహాబలుండగు జంబుమాలి రథగ శుండై , యుద్ధంబునంగోపించి, రథ</p>
---	--

౧౦౦ ప్రతిపదాంతర్యటికాతాత్పర్యసహితము.

స ౪౩

శక్తిగొని, హనుమంతునివత్సస్థలం
బునంబ్రహరించెను.

అని, తాత్పర్యము.

తస్య తం రథమాస్థాయ హనుమా న్నారూతాత్మజః
ప్రమమాథ తలేనాశు సహ తేనైవ రక్షసా. ౨౨

టీక॥ మారుతాత్మజః = వాయు
దేవునికుమారుండగు; హనుమాన్ =
హనుమంతుడు; తేన = ఆ; రక్షసాస
హైవ = ఇంబుమాలితోఁగూడనై; త
స్య = అజంబుమాలియొక్క; తం = ఆ;
రథం = రథమును; అస్థాయ = అధిష్ఠిం

చి; ఆశు = శీఘ్రముగా; తలేన = అటచే
తిచేత; ప్రమమాథ = చఱచెను.
వాయు కుమారుండగు హనుమం
తుండు, శీఘ్రమున, నాజంబుమాలి
రథంబుమీఁదికుటికి, యతనినటచేతంజ
జచెను. అని, తాత్పర్యము.

నదన్ ప్రతపనో ఘోరో నశం సో ఘ్నవ్యధావత

టీక॥ ఘోరః = భయంకరుండగు;
సః = ఆ; ప్రతపనోపి = ప్రతపనుండును;
నదన్ = గజిండుచు; నశం = నశుని; అ
వ్యధావత = తఱిమెను.

భయంక రాకారుండగు నాప్రతప
నుండు, గజిండుచు, నశునిపైకిఁ గవిసె
ను. అని, తాత్పర్యము.

నశః ప్రతపనస్యాశు పాతయామాస చక్షుషీ. ౨౩

భిన్నగాత్ర శ్చరై స్తీక్తైః షీప్రహస్తేన రక్షసా

టీక॥ నశః = నశుండు; షీప్రహస్తే
న = శీఘ్రముగఁజేయునట్టిచేతులుగల; ర
క్షసా = ప్రతిపదనిచేతి; తీక్తైః = కఱకు
లయిన; శరైః = బాణములచేత; భిన్న
గాత్రః = ఛేదించబడిన దేహముగలవాఁ

డై; ఆశు = శీఘ్రముగా; ప్రతపనస్య =
ప్రతపనునియొక్క; చక్షుషీ = కన్నుల
ను; పాతయామాస = పడఁద్రోసెను.
అతిశీఘ్రముగా బాణంబులు ప్ర
యోగించునట్టిప్రతపనుండు, నలునిఁది

క్షృదాణంబులనొంప , నవ్వానరవీరుం | అని, తాత్పర్యము.
దు, ప్రతపసుని కన్నులంబెఱికివైచెను.

గ్రసంత మివ నైన్యాని ప్రఘసం వానరాధిపః. ౨౪
సుగ్రీవ స్సప్తపణేన నివిక భేద జఘానచ

టీక॥వానరాధిపః= వానరరాజుండు; జఘానచ=వధించెను.
జగు; సుగ్రీవః = సుగ్రీవుండు ; నై వానరరాజుండు సుగ్రీవుండు, నై
న్యాని = నైన్యములను; గ్రసంతమివ న్యంబునంతయు మ్రొంగునట్లు నోరు దె
(స్థితం)=మ్రొంగునట్లున్న; ప్రఘసం = అచుకొనివచ్చుచున్న ప్రఘసుని, సప్తప
ప్రఘసుని; సప్తపణేన = వీడాకుల లకవృక్షంబునంబ్రహరించవధించెను.
యరఁటిచెట్టుచేత; నిర్విభేద=భేదించె అని, తాత్పర్యము.

అగ్నికేతుశ్చ దుర్ధమో రశ్మికేతుశ్చ రాక్షసః. ౨౫
సుప్తఘ్నాయజ్ఞకోపశ్చ రామం నిర్విభిదు శ్శరైః

టీక॥దుర్ధమః = ఎదిరింపనలవి భేదించిరి.
గానట్టి; అగ్నికేతుశ్చ = అగ్నికేతువు దుర్ధమఁడగు నగ్నికేతుండును
ను; రశ్మికేతుః=రశ్మికేతుండను; రాక్ష రశ్మికేతుండును సుప్తఘ్నుండును య
సశ్చ=రాక్షసుండును; సుప్తఘ్నః = జ్ఞకోవుండును, రామునిపై, నానావి
సుప్తఘ్నుండును ; యజ్ఞకోపశ్చ = ధదాణంబులంబ్రయోగించిరి.
యజ్ఞకోవుండును; రామం=రాముని; అని, తాత్పర్యము.
శరైః=దాణములచేత; నిర్విభిదుః =

వేషాం చతుర్దాం రామస్తు శిరాసి నిశితై శ్శరైః. ౨౬
క్రుద్ధ శ్చతుర్భి శ్చిచ్ఛేద ఘౌరై రగ్నిభోపమైః

టీక॥రామస్తు=రాముండును; ఘౌ మైః= నిష్పక్వాలలతోఁ బోల్కొగలవి
రైః=భయంకరములును; అగ్నిభోప యునగు; చతుర్భిః=నాలుగునగు; ని

నిత్యైః=తీర్థములగు; కైః= బాణముల
చేత; తేషాం=ఆచారములకొరకునట
రియొక్క; శిరాంసి=తలలను; చిచ్ఛేద=
నటకము.

రాముండు, అగ్నిజ్వాలలవలెటి నా
బుగుకిబకుబాణంబుల, అనన్వరిరాడు
సులలిరి స్సులలబ్రదుంచెను.
అని, తాత్పర్యము.

వజ్రమష్టిస్తు మైందేన మష్టిసా సహతో రణే. ౨౭
పపాత సరిథ స్సాశ్వః పురాట్టభవ భూతే

టీక|| వజ్రమష్టిస్తు=వజ్రమష్టియు;
రణే=యుద్ధమునందు; మైందేన= మైం
దునిచేత; మష్టిరా=పిడికలిచేత; సహ
తః=చంపలబడినవాడై; సరిథః= రిథ
ముతోఁగూడినవాడై; రాశ్వః= గుట్ట
ములతోఁగూడినవాడై; పురాట్టభవ=

పట్టణముయొక్క కోటబురుజువలె; భూ
తలే=నేలయందు, పపాత=పడెను.
వజ్రమష్టి, యుద్ధంబున మైందుని
చేఁబిడికిటంబాడువలె బడినవాడై, ర
థాశ్వంబులతోఁగూడఁ, గోటబురుజు
కై వడి నేలం గూలెను. అని, తాత్పర్యము.

నికుంభస్తు రిణే నీలం నీలాంజన చయప్రభమ్. ౨౮
నివిభేద శక్తైస్తీక్ష్ణైః కరై మేఘ మివాంశుమాన్

టీక|| నికుంభస్తు = నికుంభండు
ను; రిణే=యుద్ధమునందు; నీలాంజనచ
యప్రభం=నల్లనికాటుకలసముహమా
యొక్క కాంతివంటికాంతిగల; నీలం= నీ
లుని; తీక్ష్ణైః = కఠకులయిన; కరైః=
బాణములచేత; కరైః = కిరణములచే
త; అంశుమాన్=సూర్యుండు; మేఘు

వ=మేఘమునువలె; నిచ్చిభేద = భేదిం
చెను.
సూర్యుండుకిరణంబుల మేఘంబును
భేదించునట్లు, నికుంభండు, కాటు
కవలెనల్లనైననీలుని, కఠకుబాణంబుల
వొంచెను. అని, తాత్పర్యము.

పున శ్వరశతేనాథ ష్టిప్రహస్తా నికాచరః. ౨౯
విభేద సమరేనీలం నికుంభః ప్రజహాసవ

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౩౦౫

స ౪౩

టీక॥ ఓప్రహస్తః = శీఘ్రముగాఁ ద = భేదించెను ప్రజహానచ = న
జేయునట్టిచేతులుగల;నిశాచరః = రా వ్వెను.
క్షుశుండగు;నికుంభః = నికుంభుడు;అ శీఘ్రముగాబాణంబులు ప్రయోగిం
ధ = అంత;పునః = మఱల;సమరే = యు చునట్టినికుంభుండు,మఱల, నూలుబా
ద్ధమునందు;శరశతేన = బాణములనూ ణంబులనీలుంబ్రహరించి,నవ్వెను.
ఊటిచేత ; నీలం = నీలుని ; విధే అని,తాత్పర్యము.

తస్యైవ రథచక్రేణ నీలోవిష్టు రివాహవే. ౩౦

శిరశ్చిచ్ఛేద సమరే నికుంభస్యచ సారథేః

టీక॥ నీలః = నీలుండు;ఆహవే = డౌధము) సారథేః = సారథియొ
యుద్ధమునందు;విష్టురివ = విష్టుడేవుం కల;శిరః = తలను;చిచ్ఛేద = భేదించెను.
డువలె;తస్య = అనికుంభునియొక్క; నీలుండు,యుద్ధంబున, విష్టుడేవుం
రథచక్రేణ = రథచక్రముచేత; సమరే = డుంబోలె,అనికుంభునిరథచక్రముం గొ
యుద్ధమునందు;నికుంభస్య = నికుంభు ని,సారథిశిరంబుడెగవేసెను.
నియొక్క ; (“చ”అనునదిపాదపూర అని,తాత్పర్యము.

వజ్రాశనిసమస్తస్మ్యో ద్వివిదో ప్యశనిప్రభమ్. ౩౧

జఘాన గిరిశృంగేణ మిషతాం సర్వ రక్షసామ్

టీక॥ వజ్రాశనిసమస్తస్మ్యః = వ న = కొల్పెను.
జ్రముతోను బిడుగుతోను సమానమ వజ్రాశనులతోసమానమైనదేహముగ
యినతాంకుటగల ; ద్వివిదోపి = ద్వివి లద్వివిదుండును,రాక్షసులందఱుచూచు
దుండును; సర్వరక్షసాం = సమస్తరా చుండగా,యుద్ధంబున, నశనిప్రభునిఁబ
క్షులును; మిషతాం = చూచుచుండఁ ర్వతశిఖరంబునంబ్రహరించెను.
గా; అశనిప్రభం = అశనిప్రభుని ; గిరి అని,తాత్పర్యము.
శృంగేణ = పర్వతశిఖరముచేత ; జఘా

ద్వివిధం వానరేంద్రంతు నగయోధిన మాహవే. ౩౨

శరై రశని సంకాశై స్సవివ్యాధా శనిప్రభః

టీక॥ సః=ఆ; అశనిప్రభస్తు=అశనిన; శరైః=బాణములచేత; వివ్యానిప్రభుఁడును; ఆహవే=యుద్ధమునంధ=కొట్టెను.
దు; నగయోధినం=పర్వతములచేయు అశనిప్రభుండు, పవనాతంబులచే
ద్ధముసేయునట్టి; వానరేంద్రం=వానర బోరుచున్నవానరోత్తముఁడగుద్వివిదు
శ్రేష్ఠుఁడయిన; ద్వివిధం=ద్వివిధుని; అ నిబిడుగులంబోసకఱకు బాణంబులనొం
శనిసంకాశైః=పిడుగుతోనమానముల చేసె. అని, తాత్పర్యము.

న శరై రతి విధాంగో ద్వివిధః క్రోధమూర్ఛితః. ౩౩

సాలేన స రథం సాశ్వం నిజఘానా శనిప్రభమ్

టీక॥ సః=ఆ; ద్వివిధః=ద్వివిధుఁడు; గూడినవాఁడునగు; అశనిప్రభం=అశనిప్రభుని; నిజఘానం=వధించెను.
గః=మిక్కిలియొ నొచ్చినచేహముగల ఆద్వివిధుండు, బాణంబులచేమిక్కి
వాఁడై; క్రోధమూర్ఛితః=కోపముచేలియు నొచ్చి పరమకుపితుండై, సాల
వ్యాపింపఁబడినవాఁడై; సాలేన=మద్ది వృక్షంబున, నాయశని ప్రభుని రథా
చెట్టుచేత; సరథం=రథముతోఁ గూడి శ్వంబులతోఁగూడవధించెను.
నవాఁడును; సాశ్వం=గుఱ్ఱంబులతోఁ అని, తాత్పర్యము.

విద్యువ్రాలీ రథస్థస్తు శరైః కాంచన భూషణైః. ౩౪

సుషేణం తాడయామాస ననాదచ ముహుర్ముహుః

టీక॥ రథస్థః=రథంబుననున్న; విద్యుషేణుని; తాడయామాస=కొట్టెను.
వ్రాలీ=విద్యువ్రాలి; కాంచనభూముహుర్ముహుః=పలుమాఱు; ననా
దశైః=బంగారుఅలంకారముగాఁగల; దచ=అటచెను.
శరైః=బాణములచేత; సుషేణం=సు విద్యువ్రాలి, రథగతుండై, కాంచ

నాలంకృతంబులగు బాణంబులనుపేదలుగావించెను.
ఋంబహరించి పలుమాటుసింహనా | అని, తాత్పర్యము.

తం రథస్థ మథోద్భవ్వా సుషేణో వానరోత్తమః. ౩౫
గిరిశృంగేణ మహతా రథమాశు న్యపాతయత్

టీక|| అథో=అంత ; వానరోత్త దోసెను.
మః=వానరశ్రేష్ఠుండగు; సుషేణః=సు అంత, వానరశ్రేష్ఠుండగు సుషేణుం
షేణుండు; రథస్థః = రథముననున్న; డు, తానుక్రిందనుండుటయు జంబుమా
తం=ఆవిద్యున్నాల్ని; దృష్వా=చూచి; లిరథంబుపైనుండుటయుంబూచి, పెద్ది
మహతా=గొప్పదగు; గిరిశృంగేణ=ప పర్వతంబువేసి , శీఘ్రంబునరథంబును
ర్వతశిఖరముచేత; రథం=రథమును; ఆ నుగ్గుగావించెను. అని, తాత్పర్యము.
శు=శీఘ్రముగా; న్యపాతయత్ = పడ

లాఘవేనతు సంయుక్తో విద్యున్నావీ నిశాచరః. ౩౬
అపక్రవ్య రథాత్కూణం గదాపాణిః షీతాస్థితః

టీక|| లాఘవేన=చురుకైనతో; సం తః=నిలిచినాడు.
యుక్తః = కూడినవాడగు; నిశాచ రి=ఆవిద్యున్నాల్నిమిక్కిలియు లాఘవం
రః=రాక్షసుండయిన; విద్యున్నావీతు= బుగలవాడు , కావున , గదచేతం
విద్యున్నాయొక్క; కూణం = శీఘ్రము గొని , రథంబుననుండి , శీఘ్రంబున
గా; రథాత్ = రథముననుండి; అపక్ర నేలకు లంఘించెను.
వ్య=డిగ్గి; గదాపాణిః = గదహస్తము అని, తాత్పర్యము.
నంగలవాడై; షీతా = నేలయందు; స్థి

తతః క్రోధ సమావిష్ట స్సుషేణో హరిభంగవః. ౩౭
శిలాం సుమహతీం గృహ్య నిశాచర మభిద్రవత్

ప్రతిపదాంతర్యుత్పత్తినిరూపము.

స ౪౩

టీక॥ తతః=అంతఃపరిభ్రమం=	నిశాచరం=రాక్షసుడైనవిద్యుత్తాలి;
వానరశ్రేష్ఠుండగు; సుషేణః= సుషే	అభిద్రవత్(అభ్యుద్రవత్)= తఱిమెను.
ణుండు; క్రోధసమావిప్లవఃకోపముచే	అంత,వానరశ్రేష్ఠుండగుసుషేణం
నావేశింపఁబడినవాడై; సుమహతీం=	డు, కుపితుండై, పెద్దతొయియొకటి
మిక్కిలియుగొప్పదగు; శిలాం = తా	గ్రహించి, విద్యుత్తాలిందఱిమెను.
యిని; గృహ్య(గృహీత్వా)=తీసికొని;	అని,తాత్పర్యము.

త మా పతం తం గదయా విద్యుత్తాలీ నిశాచరః. ౩౨
వక్షస్యభి జఘానాశు సుషేణం హరిసత్తమం

టీక॥ నిశాచరః= రాక్షసుడైన;	అంత,విద్యుత్తాలి, వానరశ్రేష్ఠం
విద్యుత్తాలీ= విద్యుత్తాలి;అపతంతం=వ	డగు సుషేణుండు పెనుతొయిచేతం
చ్చుచున్న;తం=ఆ;హరిసత్తమం= వా	గొనివచ్చుటంజూచి, యతః తొమ్ము
నరశ్రేష్ఠుండగు;సుషేణం = సుషేణ	మైగదచేగొట్టెను.
ని;ఆశు = శీఘ్రముగా; గదయా =	అని,తాత్పర్యము.
గదచేత; వక్షసి = తొమ్మునందు;	
అభిజఘాన= కొట్టెను.	

గదాప్రహారం తం ఘోర మచింత్య ప్లవగోత్తమః. ౩౩
తా శిలాం పాతయామాస తస్మోరిసి మహామృథే

టీక॥ప్లవగోత్తమః= వానరశ్రేష్ఠం	తాం=ఆ; శిలాం=తొయిని; పాత
డగుసుషేణుండు;తం=ఆ; ఘోరం=	యామాస=పడవేసెను.
భయంకరమయిన;గదాప్రహారం=గద	వానరశ్రేష్ఠుండగునాసుషేణుండు
చేతనయినదెబ్బను;అచింత్య(అచింత	ఆగదాప్రహారమునుసరకుసేయక, వి
యిత్యా)=సరకుసేయక; మహామృ	ద్యుత్తాలివక్షస్థులంబుమై, నాశిలంబడ
థే=మహాయుద్ధమునందు; తస్య=ఆవి	వేసెను.అని,తాత్పర్యము.
ద్యుత్తాలియొక్క;ఉరిసి= తొమ్మునందు;	

శ్రీ మద్రామాయణము యుద్ధకాండము. ౨౦

స ౪౩

శిలావ్రహ్మరాధి హానో విద్యున్వాలీ నిశాచరః. ౪౦

సప్తిష్ట హృదయో భూమా గతాను సకపపాలకా

టీక॥ విద్యున్వాలీ=విద్యున్వాలీయని;	లుగలవాడై; నిపపాత = పడెను.
నిశాచరః=రాక్షసుడు; శిలావ్రహ్మరా	“హ” అనునదిపాదపూరితార్థము.
ధిహతః=తాతదెబ్బకే గొట్టఁ బడిన	విద్యున్వాలి, యశిలావ్రహ్మరంబున,
వాడై; సప్తిష్టహృదయః=పిసుకఁబడిన	వత్సస్థులమంతయుఁబ్రాణముగా, గ
టొమ్ముగలవాడై; భూమా = నేల	తప్రాణుండై, నేలంబడెను.
యందు; గతానుః= పోయినప్రాణము	అని, తాత్పర్యము.

ఏవంతై ర్వానరై శ్శూరై శ్శూరై స్తే రజనీచరాః. ౪౧

ద్వంద్వే విమృదితా సత్ర దైత్యా ఇవ దివాః సైః

టీక॥ ఏవం=ఇట్లు; శూరైః=శూ	దైత్యా ఇవ=అసురులువలె ; విమృది
రులగు; త్రైః=ఆ; వానరైః=వానరుల	తాః=నలవఁబడిరి.
చేత; శూరైః=శూరులగు; తే=ఆ ;	ఇట్లు, శూరులగు వానరులు, శూ
రజనీచరైః= రాక్షసులు; త్రైః=ఆ;	రులగునారాక్షసులను , దేవతలను
ద్వంద్వే = ద్వంద్వయుద్ధమునందు; ది	లంబోలె, నాద్వంద్వయుద్ధంబునవధిం
వాకసైః(దివాకోభిః)= దేవతలచేస;	చిరి. అని, తాత్పర్యము.

భగ్నైః ఖడ్గై గదాభిశ్చ శక్తితోమర ప్వయైః. ౪౨

అపవిధైశ్చ భిన్నైశ్చ రథై స్సాంగ్రామి కైహయైః

సహతైః కుంజరైః సై స్తథావాసర రాక్షసైః. ౪౩

చక్రాక్షయగ దండైశ్చ భగ్నైః పరణి సంశ్రితైః

బధూవా యోధనం ఘోరం గోమాయు గణసంకులమ్. ౪౪

టీక॥ ఆయోధనం= యుద్ధము; భగ్నైః=విరిగిన; ఖడ్గైః=కత్తులచేతను;

గదాభిశ్చ = గదలచేతను; శక్తితోమరపట్టినైః = శక్తులచేతను తోమరములచేతను అడ్డకత్తులచేతను; అపవద్ధైః = విఠిగిన; రథైశ్చ = రథములచేతను; భిన్నైః = విఠిగిన; సాంగ్రామికైః = యుద్ధమునందుసమర్థములగు; హయైః = గుఱ్ఱములచేతను; సిహతైః = చంపబడిన; మత్తైః = మడించిన; కుంజరైః = ఏనుగులచేతను; తథా = అట్లు; వానరరాక్షసైః = వానరులచేతను రాక్షసుల చేతను; భగ్నైః = విఠినవియు; భ్రాణి సంగ్రహితైః = భూమినిబొందినవియునగు; చక్రాక్షయగదండైశ్చ = చక్రములచేతను బండికన్నులచేతను కాండలచేతను; ఘో

రం = భయంకరముగాను; గోమాయుగణసంకులం = నక్కలసమూహముచే నిండినదిగాను; బభూవ = అయినది. అప్పుడుయుద్ధభూమి, తునిసిపడిన ఖడ్గంబులచేతనుగదలచేతను శక్తులచేతనుదోమరంబులచేతను పట్టినంబులచేతను, విఠిగిపడినరథంబులచేతను యుద్ధయోగ్యంబులగుగుఱ్ఱంబులచేతను, నిహతంబులగుమత్తగజుంబులచేతను హతులగువానరరాక్షసులచేతను, విఠిగినేలంబడినబండిచక్రంబులచేతను గన్నులచేతనుగాండలచేతను భయంకరంబై భక్షణార్థమయి సంచరించు నక్కలతోఁగూడినదై, యుండినది. అని, తాత్పర్యము.

కబంధాని సముత్పేతు దీక్షు వానరరక్షసామ్

విమదే తుములే తస్మిన్ దేవాసురరణోపమే. ౪౫

టీక॥ దేవాసురరణోపమే = దేవాసురయుద్ధముతోఁ బోలికల; తస్మిన్ = ఆ; తుములే = దొమ్మియయిన; విమదే = యుద్ధమునందు; వానరరక్షసాం = వానరులయొక్కయు రాక్షసులయుక్కలయు; కబంధాని = మొండెము

లు; దీక్షు = దిక్కులయందు; సముత్పేతుః = ఎగిరినవి. దేవాసురయుద్ధంబుతోసమాన మయినయాదొమ్మియుద్ధమునందు, వానరరాక్షసులమొండెములుదిక్కులం నెదరించుచుండినవి. అని, తాత్పర్యము.

విదార్యమాణౌ హరిపుంగవై స్తదా

నిశాచరా శ్శోణితద్గిత్రాః

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము. ౭౦౦

స ౪౪

పునస్సు యుద్ధం తరసా సమాస్థితా
దివాకరస్యా స్తమయాభి కాంక్షిణి. ౪౭

<p>టీక॥ తదా = అప్పుడు; నిశాచరాః=రాక్షసులు; హరిపుంగవైః= వానరశ్రేష్ఠులచేత ; విదార్యమాణాః= చీల్చబడుచున్నవారలయి; శోణితక్షగాత్రాః = నెత్తురుచేబూయబడిన దేహముగలవారలయి ; దివాకరస్య= సూర్యునియొక్క ; అస్తమయాభికాంక్షిణి= అస్తమయమునగోరువారలై; పునః=మఱియ; తరసా = బలముచేత;</p>	<p>సుయుద్ధం=మంచియుద్ధమును ; సమాస్థితాః=పొందిరి. అప్పుడు, రాక్షసులు , వానరవీరులచేవధింపబడి , నెత్తురువెల్లువలయినదేహముగలవారలయ్యు , తమకుబలకరంబగు సూర్యాస్తమయంబు రాంగోరి, బలంబునవలంబించి , యుద్ధంబు సేయుచుండిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

ఇత్యాపి, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, త్రిచత్వారింశస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రీ
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండ త్రిచత్వారింశస్సర్గటీక,
ముగిసినది.

॥౨॥

చ తు శ్చ త్వారింశస్సర్గః ప్రారంభః.

యుద్ధతా మేవ తేషాంతు తదా వానరరక్షసామ్
రవిరస్తం గతో రాత్రిః ప్రవృత్తా ప్రాణహరిణీ. ౧

టీక॥ తదా=అప్పుడు; తేషాం=ఆ; వానరరక్షసాం= వానరులును రాక్షసు

లును; యుద్ధతాంతు (యుద్ధమానా	చినది.
నాం)=యుద్ధము సేయుచుండఁగానే;	అప్పుడు, అవానర రాక్షసులు, అ
రవి=సూర్యుఁడు; అస్తం=అస్తమయ	ట్లుయుద్ధము సేయుచుండఁగానే, సూ
మును; గతః=పొందినాడు. (పాణహా	ర్యుండస్తంగతుండయ్యె; అంతవానర
రిణీ=పాణంబులహరించునట్టి ; రా	(పాణహారిణియగురాత్రి)యువచ్చినది.
త్రిః=రాత్రి; ప్రవృత్తా = సంభవించి	అని, తాత్పర్యము.

అన్యోన్యం బద్ధవై రాణాం ఘోరాణాం జయ మిచ్ఛతామ్
సంప్రవృత్తం నిశాయుద్ధం తదా వానర రాక్షసామ్. ౨

టీక॥ తదా=అప్పుడు; అన్యోన్యం=	రాత్రియుద్ధము; సంప్రవృత్తం=జరగి
పరస్పరము ; బద్ధవై రాణాం=కట్టబ	నది.
డిన వైరముగలవారులును ; ఘోరా	అప్పుడు , పరస్పరముబద్ధవైరులును
ణాం=భయంకరులును; జయం = గె	భయంకరాకారులును జయాభి లాభ
లువును; ఇచ్ఛతాం= కోరుచున్నవార	లునగు నావానర రాక్షసులకు, రాత్రి
లునగు ; వానరరక్షసాం= వానరుల	యుద్ధంబు, గలిగినది.
కును రాక్షసులకును ; నిశాయుద్ధం =	అని, తాత్పర్యము.

రాక్షసో నీతి హరయో హరిశ్చ నీతి రాక్షసాః
అన్యోన్యం సమరే జఘ్ను స్తస్మిం స్తమసిదారుణే. ౩

టీక॥ దారుణే=భయంకరమయిన;	ఒండొరులను; జఘ్నుః=కొట్టిరి.
తస్మిన్=ఆ; తమసి=చీకటియందు; స	భయంకరంబగునాయంధకారంబు
మరే=యుద్ధమునందు; హరయః= వా	నందు, వానరులు, రాక్షసుండని వానరు
నరులు; రాక్షసః=రాక్షసుండవు; అనీ	ని, రాక్షసులువానరుండని రాక్షసుని, ఇ
తి=అగుచున్నావనియు ; రాక్షసాః=	ట్లుగన్ను జెలియక, ఒండొరులం గొట్టు
రాక్షసులు; హరిః=వానరుండవు; అనీతి	కొనిరి. అని, తాత్పర్యము.
త=అగుచున్నావనియు; అన్యోన్యం=	

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము. ౭౧౩

స ౪౪

జహి దారయ దైహీతి కథం విద్రవ సీతవ
ఏవం సుతుమల శృట్ట స్తస్మిం స్తమసి శుశ్రువే. ౪

టీక|| జహి = వధింపుము; ఇతి (అస్మిన్చీకటియందు; శుశ్రువే = వివరించి
ధ్యాన్యతము) = అనియు; దారయ = నది.
చీల్చుము. ఇతి (అధ్యాన్యతము) = వధింపుము; చీల్చివేయుము; పోవ
అనియు; ఏతి = రమ్ము. ఇతి = అనియు; లదురమ్ము; ఏలపరుగలైదపు; ఇట్లు,
కథం = ఎట్లు; విద్రవసి = పరుగెత్తుచు ఆయంధకారమునందు, దుములంబు
న్నాహి; ఇతి = అనియు; ఏవం = ఇట్లు; గానువాక్యసంవిధినిది.
సుతుమలః = మిగిలినవియొమ్మియు అని, తాత్పర్యము.
యిన; శృట్టః = ధ్వని; తస్మిన్ = ఆ; శుశ్రు

కాళాః కాంచనసన్నాహః స్తస్మిం స్తమసి రాక్షసాః
సంప్రాద్యశ్యంశ శైలేంద్రా దీప్తావధివనా ఇవ. ౫

టీక|| తస్మిన్ = ఆ; తమసి = చీకటి
యందు; కాళాః = నల్లనివాండ్రును; ఆయంధకారంబున, నల్లనిమేను
కాంచనసన్నాహః = బంగారుకవచ దుగురొనియున్నవారలునగు రాక్షసు
ముగలవారలునగు; రాక్షసాః = రాక్ష
సులు; దీప్తావధివనాః = జ్వలించుచు శించుచుండునోషధుల వనముగలవాఁ
న్నయోషధులవనముగల; శైలేంద్రా పర్వతంబులమాడించు బాపట్టుచుండి.
ఇవ = పవిత్రతశేషములువలె; సంప్రా అని, తాత్పర్యము.
ద్యశ్యంత = చూడబడిరి.

తస్మిం స్తమసి దుష్పారే రాక్షసాః క్రోధమూర్ఛితాః
పరిహేతు మాహావేగా భక్షయంతః ప్లవంగమాన్. ౬

టీక|| దుష్పారే = దాటనలవిగానట్టి; తస్మిన్ = ఆ; తమసి = చీకటియందు;

ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౪౪

రాక్షసాః = రాక్షసులు; క్రోధమూర్ఖాః
తాః = కోపముచే వ్యాపింపబడినవార
లయి; మహావేగాః = అధికమయినబల
ముగలవారలయి; స్థవంగమాన్ = వా
నరులను; భక్షయంతః = భక్షింపుచు; ప
రిషేతుః = సంవరించిరి.

అనంతరబగునాయుధకారంబున,
రాక్షసులు, పరమకుపితులయి మహావే
గంబున, వానరులభక్షించుచు, యుద్ధ
భూమినివిహరింపుచుండిరి.
అని, తాత్పర్యము.

తే హయాన్ కాంచనాపీడాన్ ధ్వజాం శృంగ్విశోపమాన్
అప్లుత్య దశనైః శీఘ్రైః భీషకోపా వ్యదారయన్. ౭

టీక॥ తే = ఆవానరులు ; భీషకో
పాః = భయంకరమగుకోపము గలవా
రలయి; అప్లుత్య = ఎగిరి ; కాంచనాపీ
డాన్ = బంగారు శిరోభూషణముగా
గల; హయాన్ = గుఱ్ఱములను ; అగ్నిశి
ఖోపమాన్ = నిప్పుజ్వాలలతోఁ బోలి
గల; ధ్వజాంశ్చ = పైకెగ్గములను ; శీ
ఘ్రైః = కఱకులయిన; దశనైః = దంతము

లచేత; వ్యదారయన్ = చీల్చిరి.
ఆవానరులు, మహాకోపంబునొంది,
యాకాశంబునకుదగ్గమించి, తీక్షణదంతం
బుల, బంగారుశిరోభూషణంబులు గల
గుఱ్ఱంబులను, అగ్నిజ్వాలలువలెఁ బ్రకా
శించుచున్నధ్వజంబులను, జీలిచివేసిరి.
అని, తాత్పర్యము.

వానరా బలిన్ యుద్ధేఽయోభయన్ రాక్షసీంవమూష్

టీక॥ బలిన్ = అధికమయినబలముగ
ల; వానరాః = వానరులు; యుద్ధే =
యుద్ధమునందు; రాక్షసీం = రాక్షససం
బంధినియగు; చమూం = సేనను; అయో

భయన్ = కలఁతపెట్టిరి.
బలవంతులగు వానరులు, యుద్ధం
బున రాక్షససేననునానావిధంబులంగ
లంచిరి. అని, తాత్పర్యము.

కుంజరాన్ కుంజరారూఢాన్ పతాకాధ్వజినో రథాన్. ౮
చక్రఖశ్చ దదంతుశ్చ దశనైః క్రోధమూర్ఖితాః

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౭౧౫

స ౪౪

టీక॥ తే(అధ్యాహృతము) = ఆవా	శ్వ = ఆకాశించిరియు, దదంశుశ్వ =
నరులు; క్రోధమూర్ఛితాః = కోపము	గొఱికిరియు.
చేవ్యాపింపఁబడిన వారలయి ; కుంజ	వానరులు, క్రోధమూర్ఛితులయి,
రాజ్య = ఏనుంగులను; కంఠరారూఢాః =	యేనుంగులను ఏనుంగులపైఁగూర్చుండి
ఏనుంగులనాశోహించినవారలను ; ప	నవారలను ధ్వజములుగట్టియున్నరథం
తాకాధ్వజినః = చిహ్నములువాసిన	బులను, ఈప్తివేసి, దఱతంబులం గొఱికి,
పైకై-ములునువట్టిపైకై-ములును గ	నాశంబునొందించిరి.
ల; రథాః = రథములను; చకఘట	అని, తాత్పర్యము.

లక్ష్మణశ్చాపి రామశ్చ శరై రాశీవియోపమైః. ౯
దృశ్యాదృశ్యాని రక్షాంసి ప్రవరాణి నిజఘ్నతుః

టీక॥ లక్ష్మణశ్చాపి = లక్ష్మణుండును;	ఘ్నతుః = వధించిరి.
రామశ్చ = రాముండును ; ఆశీవియోప	రాముండునులక్ష్మణుండును , అ
మైః = క్రూరసంహారములతోఁ బోలె	ప్పుడు , దృశ్యులయియున్నవారలను
గల; శరైః = బాణములచేత ; ప్రవరా	అదృశ్యులయిన వారలనుగ నరాక్షసు
ణి = ఉత్తములుగ; దృశ్యాదృశ్యాని =	లఁ బెక్కఁగఁడఁ, దీక్షిబాణఁబులవధిం
చూడఁదగినవారలను చూడఁదగినవార	చిరి. అని, తాత్పర్యము.
లునగు; రక్షాంసి = రాక్షసులను; నిజ	

తురంగఖరవిధ్వస్తం రథనేమిసమస్థితమ్. ౧౦
రురోధ కణినేత్రాణి యుధ్యతాం ధరణీరజః

టీక॥ తురంగఖరవిధ్వస్తం = గు	తాం = యుద్ధమునేయు వారలయొ
ఱుబులయొక్క గిట్టలచేఁ బూడితం	క్కఁ; కణినేత్రాణి = చెవులనుగన్చు
బును; రథనేమిసమస్థితం = రథములచక్ర	లను; రురోధ = అడ్డుగించెను.
ములయందులచేలేచినదియు నగు ; ధ	అప్పుడు, గుఱుబులత్రొక్కఁడుచేఁ
రణీరజః = ధూమిపరాగము; యుధ్య	బూడితంబయి , రథచక్రంబులచేఁ

జైకీలేచినపరాగము , యుద్ధము సేరించినది. అని, తాత్పర్యము.
యు వారిలచెవులను గన్నులను నావ

వతమానే మహాఘోరే సంగ్రామే రోమహర్షణే. ౧౧
రుధిరోదా మహాఘోరా నద్య స్త్రో ప్రసుస్రువుః

టీక॥ మహాఘోరే = మహాభయంకరమును; రోమహర్షణే = వెండుకలగ	ప్ర = ప్రవహించినవి.
గుపాటునొందించునదియునగు; సంగ్రామే = యుద్ధము; వతమానే = జరుగుచుండగా; త్రో = ఆయుధభూమి	అట్లుచూపరులకు రోమహర్షణంబుగా మహాభయంకరంబుగా , యుద్ధముజరగుచుండగా, నాయుద్ధభూమి
యందు; మహాఘోరా = మహాభయంకరములయిన; రుధిరోదా = నెత్తురెడలముగాఁగల; నద్య = నదులు; ప్రసుస్రువుః	యందు, మహాభయంకరములగు రక్తనదులు ప్రవహించినవి.
	అని, తాత్పర్యము.

తతో ఖేరీమృదంగానాం పణవానాం చ నిస్సవః. ౧౨
శంఖవేణుస్వనోన్మిత్ర స్సంబధూవా ద్భుతోపమః

టీక॥ తతో = అంత; శంఖవేణుస్వనోన్మిత్రః = శంఖములయొక్కయుఁబిల్లంగ్రోవులయొక్కయు ధ్వనులతోఁగలసిన ; ఖేరీమృదంగానాం = ఖేరులయొక్కయు మృదంగంబులయొక్కయు; పణవానాం = పణవములనువాద్యవిశేషములయొక్కయు; నిస్సవః = ధ్వని ; అద్భుతోప	మః = ఆశ్చర్యముతోఁబోలి గలదిగా; సంబధూవా = కలిగినది. అంత, ఖేరీమృదంగపణవధ్వనులను శంఖవేణురావంబులును ఒక్కటిగాఁగలసి, యాశ్చర్యకరంబుగా వినవచ్చినవి. అని, తాత్పర్యము.
--	--

మాతానాం స్తనమానానాం రాక్షసానాం చ నిస్సవః. ౧౩

శ్రీమ ద్రామానామము*యుద్ధకాండము. ౭౦౭

స ౪౪

శస్త్రానాం వానరాణాం చ సంభూతా తిదారుణః

టీక॥ మాతానాం=కోట్టబడినవా	దారుణః=మిక్కిలియుద్ధయంతరము ;
రలును; ప్రసమానానాం=గజిండుచు	సంభూత=అయినది.
న్నవారలునగు; రాక్షసానాం=రా	బండ్లయలం జక్క-గాఁబ్రహరించు
క్షసులయొక్కయు; శస్త్రానాం=హిం	కొని, గజిండుచున్నవానర రాక్షసుల
సింపఁబడినవారలును; ప్రసమానానాం	గజాఁధ్వనులు , అతిభయంకరంబు
(అధ్యాత్మశము) = గజిండుచున్న	గానవచ్చుచుండినవి.
వారలునగు; వానరాణాం=వానరు	అని, తాత్పర్యము.
లయొక్కయు; సిస్సన్వసః=ధ్వని; అతి	

హతై ర్వాసరవీరైశ్చ శక్తిశూలపరశ్వధైః ౧౪
 సిహతైః పర్వతాగ్రైశ్చ రాక్షసైః కామరూపిభిః
 శస్త్రపుష్పైః పహరాచ త్రాసినీ ద్యుద్ధమేచ్ఛి. ౧౫
 దుష్టేయూ దునికవేశాచ శోణితాస్మావకదక మా

టీక॥ శక్తిశూలపరశ్వధైః= శక్తి	ప్రసరింపఁ గూడనియు; శోణితాస్మా
లచేతనుశూలముల చేతను గొడ్డల్ల చేసె	వకదకమా= నెత్తునుకాంటుచేబురిది
ను; హతైః=చంపఁబడిన ; వానర	గలదీయు; ఆనీత=అయినది.
రైశ్చ = వాసరవీరులచేతను ; పర్వ	అచ్చటనప్పుడు వాసరవీరులుశక్తి
తాగ్రైః=పర్వతశిఖరములచేత; సిహ	శూలపరశ్వధాద్యాయుధంబుల హతు
తైః=వధింపఁబడిన; కామరూపిభిః =	లగుటవలననురాక్షసులుపహతశిఖరం
ఇచ్ఛాధీనమగురాపముగల; రాక్షసైః	బులహతులగుటవలనను, ఆయుధధూ
రాక్షసులచేతను; త్రాసినీ=అప్పుడు; యు	లు , యయ్యాయుధంబులచేతనుబహత
ద్ధమేచ్ఛి=యుద్ధభూమి; శస్త్రపుష్పైః	శిఖరంబులనుండెరానిన పుష్పంబులచే
పహరాచ = ఆయుధములునుబూలున	శనిఅచ్ఛాదితమయి నెత్తునునేదడుపఁ
బలిగాఁగలదియు; దుష్టేయూ = ఎ	బడిబురిదిగానుండుటచేత దుష్ప్రవేశ
టుంగనలవిగానిదియు; దునికవేశాచ=	మయియుండినది. అని, తాత్పర్యము.

ప్రతివగాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౪౪

సా బభూవ నికా ఘోరా హరిరాక్షసహరిణీ. ౧౬

కాళ రాత్రీవ భూతానాం సర్వేషాం దురతిక్రమా

టీక॥ ఘోరా=భయంకరమును; హరి

రాక్షసహరిణీ=వానరులను రాక్షసుల

నుహరించునదియునగు; సా=ఆ ; ని

కా=రాత్రి; కాళ రాత్రీవ = కాళరా

త్రివలె; సర్వేషాం= సమస్తములయి

న; భూతానాం=ప్రాణులకును; దుర

తిక్రమా=దాటవలవిగానిది ; బభూ

వ=అయినది.

భయంకరమును, తానర రాక్షసుల

పాణలు హరించునదియునగు నా

రాత్రి, కాళరాత్రియుంటే, సమస్త

భూతంబులకును, ఇంక నెట్లు తెల్ల వా

లుననునట్లు, భయంబుగల్గించినది.

అని, తాత్పర్యము.

తత స్తే రాక్షసా స్తత్ర తస్మిం స్తమసి దారుణే. ౧౭

రామ మేవాభ్య వతంత సంస్పృష్టా శ్వరవృష్టిభిః

టీక॥ తతః=అంత; తత్ర=అచ్చము; అభ్యవతంత = వచ్చిరి.

దారుణే=భయంకరమయిన; తస్మిం=

ఆ; తమసి=చీకటియందు; తే=ఆ; రా

క్షసాః=రాక్షసులు; శ్వరవృష్టిభిః= బా

ణవషణ్ములతో; సంస్పృష్టాః=చేరినవా

రలై; రామమేవ= రామునిగూర్చియె;

అంతనప్పుడుభయంకరంబగు నాయం

ధకారంబున, నామేటిరాక్షసులు, బా

ణవషణ్ములు గురిపించుచు, రాముని

పైకడరిరి. అని, తాత్పర్యము.

తేషా మాపత తాం శబ్దః క్రుద్ధానా మపి గజః తామ్. ౧౮

ఉద్వతః ఇవ సప్తానాం సముద్రాణాం ప్రశుశ్రువే

టీక॥ ఆపత తాం=వచ్చుచున్నవార

లును; క్రుద్ధానామపి=కోపించినవారలు

ను; గజః తాం=గజించుచున్న వార

లునగు; తేషాం= ఆ రాక్షసులయొక్క;

శబ్దః=ధ్వని; ఉద్వతః= ప్రళయమునం

దు; సప్తానాం= ఏడైన ; సముద్రా

ణాం=సముద్రములయొక్క-వలె; ప్ర

శుశ్రువే=నినుబడినది.

ఆ రాక్షసులు క్రుద్ధులయి గజించు

చు రామునిపైకడరగా, నాధ్వని, మహా

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౭౧౯

స ౪౪

ప్రళయంబుననుప్పొంగు సప్తసముద్రం నవచ్చినది. అని, తాత్పర్యము.
బులశబ్దముంబోలె, భయంకరంబై, వి

తేహం రామ శ్వరైః పద్భిష్టజ్ఞాన నిశాచరా. ౧౯
నిమేషాంతరమాత్రేణ శితై రగ్నిభోపమైః

టీక॥ రామః=రాముడు; నిమేషాంతరమాత్రేణ=తొప్పపాటుంత మాత్రముచేతనె; తేహం= ఆరాక్షసులలో; నిశాచరా=రాక్షసులన; పట్= ఆరాక్షసులలోనాటుగురను, తీక్ష్ణములుగురను; శితైః=తీక్ష్ణములగు; అగ్నిభిః=నిప్పుకొలలతోఁబోల్కొగల; పద్భిః=అటును; శ్వరైః=బాణములచేత; జ్ఞాన=కొట్టెను.	వద్భిః=అటును; శ్వరైః=బాణములచేత; జ్ఞాన=కొట్టెను.
రాముడు, ఒక్కతొప్పపాటున, ఆరాక్షసులలోనాటుగురను, తీక్ష్ణములుగు నగ్నికొలలవంటి యాటుబాణంబుల, నొప్పించెను. అని, తాత్పర్యము.	

యమశత్రుశ్చ దుర్ధవో మహాపాశ్వర మహాదరౌ. ౨౦
వజ్రదంష్ట్రౌ మహాకాయ స్తావోభా శుకసారణౌ
తేతు రామేణ బాణౌష్టైః సువే మమకసు తాడితాః. ౨౧
యుద్ధా దపస్య తాస్త్రత సావశేషా యువోభవత

టీక॥ దుర్ధవః = ఎదిరింపనలవిగాని; యమశత్రుశ్చ = యమశత్రుఁడును; మహాపాశ్వర మహాదరౌ = మహాపాశ్వరంబును మహాదరుండును; మహాకాయః = పెద్దదేహముగల ; వజ్రదంష్ట్రౌ = వజ్రదంష్ట్రుండును; తౌ = ఆ; శుకసారణౌ = శుకుండును సారణంబును; ఉభౌ = ఇద్దఱును; తేతు = ఆరాక్షసులుమాత్రము; సర్వే = అందఱును; రామేణ = రామునిచేత; మమకసు = జీవస్థానములయందు; బాణౌష్టైః = బాణములచేత; తాడితాః = కొట్టఁబడినవారలై; తాస్త్రత = అప్పుడు; యుద్ధాత్ = యుద్ధంబుననుండి; అపస్యతాః = తొలంగిన వారలయి; సావశేషాయుషః = మిగతతోఁగూడిన యాయుస్సుగలవారలు; అభవత్ = అయిరి.	మేణ=రామునిచేత; మమకసు=జీవస్థానములయందు; బాణౌష్టైః=బాణములచేత; తాడితాః= కొట్టఁబడినవారలై; తాస్త్రత=అప్పుడు; యుద్ధాత్=యుద్ధంబుననుండి; అపస్యతాః=తొలంగిన వారలయి; సావశేషాయుషః=మిగతతోఁగూడిన యాయుస్సుగలవారలు; అభవత్=అయిరి.
దుర్ధవః=అందఱును; రామేణ=రామునిచేత; మమకసు=జీవస్థానములయందు; బాణౌష్టైః=బాణములచేత; తాడితాః= కొట్టఁబడినవారలై; తాస్త్రత=అప్పుడు; యుద్ధాత్=యుద్ధంబుననుండి; అపస్యతాః=తొలంగిన వారలయి; సావశేషాయుషః=మిగతతోఁగూడిన యాయుస్సుగలవారలు; అభవత్=అయిరి.	

దుర్ధవః=అందఱును; రామేణ=రామునిచేత; మమకసు=జీవస్థానములయందు; బాణౌష్టైః=బాణములచేత; తాడితాః= కొట్టఁబడినవారలై; తాస్త్రత=అప్పుడు; యుద్ధాత్=యుద్ధంబుననుండి; అపస్యతాః=తొలంగిన వారలయి; సావశేషాయుషః=మిగతతోఁగూడిన యాయుస్సుగలవారలు; అభవత్=అయిరి.

మహాపాశువులందును మహాదరుందు
నుమహాకాయుండగు వజ్రవంస్తుండు
ను ఆ గావణుడేను ద్రోణ ద్వార రత్నదా
భకమయినయు ద్దులగు నాశుక సారణు
లిద్దఱును , ఈ రాక్షసులగుణులును ,

రామునిజేతజీవస్థానంబులందు, దీక్ష
బాణంబులందాడితులయి, యంతయు
ధ్రువసుండిదొలంగి, కొంతయాయు
యుస్సున దట్టించుకొనెరి.
అని, తాత్పర్యము.

తత్ర కాంచనచిత్రాంజై శ్చరై రగ్నిభోపమైః. ౨౨

దిశ స్వకార విమలాః ప్రదిశశ్చ మహాబలిః

టీక॥ మహాబలిః—అధికమయినబల
ముగలరాముండు ; తత్ర = అన్యఁడు; నుగా; చకార=చేసెను.
కాంచనచిత్రాంజై = బంగారముచే
జిత్రములయినయాకారముగలవియు .
అగ్నిభోపమైః = అగ్నిజ్వాలలతోఁబో
లిగలవియునగు; శరైః = బాణముల
చేత; దిశః = దిక్కులను ; ప్రదిశశ్చ =

ప్రదిక్కులను; విమలాః = స్వచ్ఛముల
నుగా; చకార=చేసెను.
మహాబలుండగురాముండు, అంధ
కారంబున, గాంచనాలంకృతంబులగు
నగ్నిజ్వాలలవంటిబాణంబులచే దిక్కు
లందునువిదిక్కులందునువెలుతురుగలు
గఁజేసెను. అని, తాత్పర్యము.

యేత్వన్యే రాక్షసాభిమా రామస్యాభిముఖే స్థితాః. ౨౩

తేషి నస్తా సమాసాద్య పతంగా ఇవ పాపకమ్

టీక॥ అన్యే = ఇతరులయిన; భీ
మాః = భయంకరులగు; యే = ఏ; రా
క్షసాః = రాక్షసులు; రామస్య = రా
మునియొక్క; అభిముఖే = ఎదుటను;
స్థితాః = నిలిచినారో; తేషి = వారలు
ను; పాపకం = అగ్నిశూత్రమును;
సమాసాద్య = పొంది; పతంగా ఇవ =

మిడుతలువలె; నస్తాః = నశించినారు.
మఱియునికనుభయంకరాకారుల
గు రాక్షసులెవ్వరెవ్వరు రామునకభి
ముఖంబుగానిలిచిరో , వారలందఱు,
నగ్నిశూత్రంబునంబడినమిడుతలనూ
డిగి, నాశంబునొందిరి.
అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము. ౨౨౧

స ౪౪

సువణఁపుంథై విశశ్తే స్సంపతన్ధి స్సహస్రశః. ౨౪
బభూవ రజనీ చిత్రా ఖన్యోతై రివ శారదీ

టీక సహస్రశః=వేసవేలుగా;సం	మయినది; బభూవ=అయినది.
పతన్ధి=వచ్చుచున్న; సువణఁపుం	వేసవేలుగాబంగారుపింజలుగల
థై=బంగారువికారములయినపింజలు	బాణములు ప్రయోగింపఁబడుచుండు
గల; విశిథై=బాణములచేత; రజ	టంజేసి, మిడుగుఱుఁబురువులతోఁ
నీ=రాత్రి; ఖన్యోతై=మిడుగుఱుఁ	గూడినశరద్రాత్రికైవడి, నారాత్రి
బురువులచేత; శారదీవ=శరదృతువు	యెంతయునొప్పుచుండినది.
నందలిరాత్రివలె; చిత్రా=చిత్రవణఁ	అని, తాత్పర్యము.

రాక్షసానాంద సిన్దై హారిణౌ ఖాసీ సిస్సవైః. ౨౫
సా బభూవ సిశా ఘోరా ఘాయో ఘోరతరా తవా

టీక ఘోరా = భయంకరమయి	వ=అయినది.
న; సా=ఆ; సిశా=రాత్రి; రాక్షసా	మొదిలె భయంకరమయియుండు
నాం=రాక్షసులయొక్క; సిన్దైశ్చ=	నారాత్రి, వానరరాక్షసులు సేయు
ధ్వసులచేతను; హారిణౌ=వానరుల	చుండుసహనాదంబులచే, మఱియు
యొక్క; సిస్సవై శ్చాపి=ధ్వసులచేత	భయంకరముగానుండినది.
ను; ఘాయో=మఱియు; ఘోరతరా=	అని, తాత్పర్యము.
మిక్కిలియుభయంకరమయినది;బభూ	

తేనశద్దేన మహతా ప్రవృద్ధేన సమంతతః. ౨౬
త్రికూటః కందరాకీణః ప్రవ్యాహర దివాచలః

టీక మహతా= గొప్పదియు;న	న=ధ్వనిచేత;కందరాకీణః=గుహ
మంతతః=అంతటను;ప్రవృద్ధేన=వృ	లచేవ్యాప్తమయిన;త్రికూటః=త్రికూ
ద్ధిబొందినదియునగు;తేన=ఆశద్దే	టమను;అచలః=పవకతము; ప్రవ్యా

హరదివ=మాటలాడునట్లుండినది.

అంతటనువ్యాపించి వృద్ధిబొందిన
యాధ్వనిచేతఁ, జెక్కు-గుహలతోఁగూ

డిన ప్రకూటపవళతము , ప్రతిధ్వను
లుసేయుచు, మాటలాడినట్లు చూపట్టి
నది. అని, తాత్పర్యము.

గోలాంగూలా మహాకాయా స్తమసా తుల్యవర్చసః. ౨౭

సంపరిష్వజ్య బాహుభ్యాం భక్షయన్ రజనీచరాన్

టీక॥ మహాకాయాః=పెద్దశరీరము త్క్షయన్)=భక్షించిరి.

గలవారలును; తమసా=చీకటితో; తు
ల్యవర్చసః=సమానమయినకాంతిగల
వారలును; గోలాంగూలాః=కొండము
చ్చులు; రజనీచరాన్ = రాక్షసులును;
బాహుభ్యాం=చేతులచేత; సంపరిష్వ
జ్య=కవుఁగిలించుకొని; భక్షయన్ (అభ

మహాకాయులును, అంధకారంబు
వలెనల్లని మేనుగలవారలునగుగోలాం
గూలంబులు, రాక్షసులఁజేతులంగవుఁ
గిలించుకొని, భక్షింపసాగిరి.
అని, తాత్పర్యము.

అంగదస్తు రణే శత్రుం నిహంతుం సముపస్థితః. ౨౮

రావణించ జఘానాశు సారథించ హయా నపి

టీక॥ అంగదస్తు=అంగదుఁడును; ర
ణే=యుద్ధమునందు; శత్రుం=శత్రువై
న; రావణించ=రావణునితోడవై న
యింద్రజిత్తును; నిహంతుం=వధించుట
కు; సముపస్థితః= ఉపక్రమించినవాఁ
డై; ఆశు=శిఘ్రముగా; సారథించ=

సారథిని; హయానపి= గుఱ్ఱములనుం
గూడ; నిజఘాన=చంపెను.
అంగదుఁడు, యుద్ధంబునఁదనప్రతి
వీరుండగునింద్రజిత్తును పధింపఁదలంపు
గొని, సారథినిగుఱ్ఱంబులనుంగూడవధిం
చెను. అని, తాత్పర్యము.

వతమానే తదాఘోరే సంగ్రామే భృశదారుణే. ౨౯

ఇంద్రజిత్తు రథం త్యక్త్వా హతాశ్వో హతసారథిః

అంగ దేన మహాకాయ స్తత్రైవాంత రధీయత. ౩౦

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౭౨౩

స ౪౪

టీక॥ తదా=అప్పుడు; ఘోరే=భయంకరమును; భృశదారుణే=మిక్కిలియభయంకరమునగు; సంగ్రామే=యుద్ధము; వతఃమానే=జరుగుచుండగా; మహాకాయః=పెద్దశరీరముగల; ఇంద్రజిత్తు=ఇంద్రజిత్తుమాత్రము; అంగదేన=అంగదునిచేత; హతాశ్వః=చంపకదీనసారథిగలవాడై; రథం=రథమును; త్యక్త్వా=విడిచి; తత్రైవ=

అచ్చటనే ; అంతరధీమత = మఱుగుపాటునొందెను.
అప్పుడట్లు, మహాభయంకరంబుగ యుద్ధంబు జరుగుచుండగా నేమహాకాయుండగునింద్రజిత్తుమాత్రము, అంగదుండుగుట్టుంబులను సారథినింజంపినందున, రథంబును విడిచి, అచ్చటనేయంతర్ధానంబునొందెను. అని, తాత్పర్యము.

తతఃసర్వ వాలిపుత్రస్య సర్వే దేవా స్సహషిఃభిః

తుష్టువుః పూజ నాహాస్య తౌహోభౌ రామలక్ష్మణౌ. ౩౧

టీక॥ ఋషిభిస్సహ=ఋషులతోఁ గూడ; దేవాః = దేవతలు; సర్వాః=అందఱును; తౌ = ఆ; రామలక్ష్మణౌ = రామలక్ష్మణులు; ఉభౌచ= ఇద్దఱును; పూజనాహాస్య = పూజించుటకుఁ దగిన; వాలిపుత్రస్య = వాలికొడుకైన యంగదునియొక్క; తతః= అక్కడనున్న;

కార్యమును; తుష్టువుః=పొగడిరి. దేవతలునుఋషులును రామలక్ష్మణులిద్దఱును, బూజాహుతిండుగునంగదుండు గావించిన యాకార్యమునకు మెచ్చుకొనిప్రస్తుతించిరి. అని, తాత్పర్యము.

ప్రభావం సర్వధూతాని విదు రింద్ర జితౌ యుధి

తేనతేతం మహాత్మానం తుష్టా దృష్ట్వా ప్రధర్షితమ్. ౩౨

టీక॥ సర్వధూతాని = సమస్తధూతులు; యుధి= యుద్ధమునందు; ఇంద్రజితః=ఇంద్రజిత్తుయొక్క; ప్రభావం=ప్రభావమును; విదుః = ఎఱుంగుతం = జయింపఁబడినవానిఁగా; దృ

గుదురు. తేన=అందుచేత; తే = వారలు; తం=ఆ; మహాత్మానం= మహాపరాక్రమశాలియగునింద్రజిత్తును; ప్రధర్షితమ్ = విమంసించఁబడినవానిఁగా; దృ

ప్రస్థా = చూచి; తుప్తాః = సంతోషించి.

సమస్తహతంబులకును, యుద్ధంబుననిండజిత్తుప్రభావంబు దెలియును;

కావున, వారలు, అట్టిమహాపరాక్రమశాలియగు నిండ్రజిత్తు యుద్ధంబునఁ బరాజయంబునొందుటంబూచి, సంతోషమునొందిరి. అని, తాత్పర్యము.

తతః ప్రహృష్టాః కపయ స్ససుగ్రీవవిభీషణాః

సాధుసార్వత్రి నేదుశ్చ దృష్ట్వా శత్రుం ప్రధర్షితమ్. ౩౩

టీక॥ తతః = అంతః; శత్రుం = శత్రువు = అటచిరియు.

త్రువైనయిండ్రజిత్తును; ప్రధర్షితం = జయింపఁబడినవానిగా; దృష్ట్వా = చూచి; ససుగ్రీవవిభీషణాః = సుగ్రీవునితో నువిభీషణునితోనుంగూడిన; కపయః = వానరులు; ప్రహృష్టాః = సంతసించిరి.

సాధుసార్వత్రి = బలేబలేయని; నేదు

అంత, సుగ్రీవుండును విభీషణుండును వానరులును, ఇండ్రజిత్తుపరాజయంబు నొందుటంబూచి, పరమసంతోషంబునొంది, యంగదుని సాధువాదంబులంబ్రశంసించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

ఇండ్రజిత్తు తదా తేన నిజితో భీమకర్మణా

సంయుగే వాలిపుత్రేణ క్రోధం చక్రే సుదారుణమ్. ౩౪

టీక॥ ఇండ్రజిత్తు = ఇండ్రజిత్తును; తదా = అప్పుడు; సంయుగే = యుద్ధమునందు; భీమకర్మణా = భయంకరమయినకార్యముగల; తేన = ఆ; వాలిపుత్రేణ = వాలికొడుకయిన యంగదునిచేత; నిజితః = జయింపఁబడినవాడై; సుదారుణం = మిక్కిలియు భయంకరమగు;

క్రోధం = కోపమును; చక్రే = చేసెను.

అంత, నిండ్రజిత్తు, అట్లుభయంకరపరాక్రమండుగునంగదునిచేయుద్ధంబునఁ బరాజయంబునొంది, దారుణంబగుకోపంబునవలంబించెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఏతస్మిన్నంతరే రామో వానరాణాం నాక్యమబ్రవీత్

శ్రీమద్రామాయణము*యుదకాండము. ౭౨౫

స ౪౪

టిక్కవీతస్మిన్నంతరే- ఈమధ్యము నందు; రామః=రాముడు; వానరాః= వానరులనుగూచి; వాక్యం = మాట ను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

ఈమధ్యమున , రాముండువానరులంబొచ్చి, యిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

సర్వే భవంత స్త్రివంతు కపిరాజేన సంగతాః. ౩౫

టిక్కభవంతః=మీరలు; సర్వే=అందఱును; కపిరాజేన= వానరేశ్వరుండగు సుగ్రీవునితో; సంగతాః= చేరినవారలయి; త్రివంతు=ఉండుడు.

మీరందఱు వానర రాజుండగు సుగ్రీవుఁతోఁగూడ జాత్ర చేసిన నందుఁడు. అని, తాత్పర్యము.

స బ్రహ్మ తాద త్వర సై శ్లోక్యం బాధతే భృశమ్
భవతా మథ సిద్ధిర్ధృఢం కాలేన స సమాగతః. ౩౬

టిక్కసః=అయింద్రజిత్తు ; బ్రహ్మతా=బ్రహ్మ చేవునిచేత; దత్వరః= ఇవ్వఁబడినవరముగలవాడై ; సై శ్లోక్యం=ముల్లంకంబులను; భృశం=మిక్కిలియు; బాధతే= బాధించుచున్నాఁడు. సః=అయింద్రజిత్తు; భవతాం=మీయొక్క; అథ సిద్ధిర్ధృఢం=కార్యసిద్ధికొఱకు; కాలేన= మృత్యువు చేత; సమాగ

తః=వచ్చినాఁడు. అయింద్రజిత్తు బ్రహ్మవలనవరంబు నొందిమంల్లంకంబులనుమిక్కిలియు బాధించుండు; ఇప్పుడతనికిమృత్యునన్ని హితమగుటవలన, సతనివధించుటయను మీకార్యము సిద్ధించుటకై వచ్చినాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

అద్యైవ త్షమితవ్యం మే భవంతో విగతజ్వరాః

టిక్క అద్యైవ=ఇప్పుడే; మే=నాకొఱకు; త్షమితవ్యం=ఓవఁబడవలసి

నది. భవంతః=మీరలు; విగతజ్వరాః= పోయినజ్వరముగలవారలు.

ఇప్పుడుమాత్రము, మీరునాకుఁగా ములేదు; అని, తాత్పర్యము.
నోచి యుండవలసినది; మీకేమిభయము

సోతధానగతః పాపా రావణీ రణకర్కశః. ౩౭
అదృశ్యో నిశితాఙ్ బాణాఙ్ ముమోచాశ్చ సవదాసః

టీక॥ పాపం=పాపాత్ముండును; లునగు; బాణాఙ్=బాణములను; ము
రణకర్కశః=యుద్ధంబునందుగట్టివాఁడును; మోచ=విడిచెను.
దునగు; రావణిః=రావణునికొడుకై పాపాత్ముండును యుద్ధమునందు
న; సః=అయింద్రజిత్తు; అంతధాన సమధునందునగునాయుంద్రజిత్తు, అం
గతః=అంతధానవిద్యనుబొందినవాఁ తధానవిద్యచేనదృశ్యుండై, పిదుగు
డై; అదృశ్యః=చూడఁదగనివాడై; అ లవంతిత్తిదాణంబులఁబ్రయోగించెను.
శసవదాసః=పిదుగుయొక్క కాంతివల అని, తాత్పర్యము.
టికాంతిగలవియు; నిశితాఙ్=తీక్షణము.

స రామం లక్ష్మణం దైవ ఘోరై నాఙ్ గమయై శ్వరైః. ౩౮
బిభేద సమరేత్రుద్ధ స్సర్వ గాత్రేషు రాక్షసః

టీక॥ సః=ఆ; రాక్షసః= ఇంద్రజిత్తులచేత; బిభేద=భేదించెను.
త్తు; సమరే=యుద్ధమునందు; కుద్ధః= అయింద్రజిత్తు, యుద్ధంబునంగోపిం
కోపించినవాడై; రామం= రాముని; చి, రామలక్ష్మణుల పైరాపాదమస్త
లక్ష్మణం దైవ=లక్ష్మణుని; సర్వ గాత్రే కంబు, భయంకరంబులగు, నాగమయ
షు=సమస్తాదయవములందును; ఘో బాణంబులఁబ్రయోగించెను.
రైః=భయంకరములగు; నాగమయైః అని, తాత్పర్యము.
సపాకారములయిన; శ్వరైః=బాణ

మాయయా సంవృత ప్రత్ర మోహయన్ రాఘవో యుధి. ౩౯
అదృశ్య స్సర్వభూతానాం కూటయోధీ నిశాదరః
బలంధ శరబంధేన భ్రాతరౌ రామలక్ష్మణౌ. ౪౦

టీక తత్ర=అప్పుడు ; కూటయో	రామలక్ష్మణౌ = రామలక్ష్మణులను
ధీ = కపటముచేటోరునట్టి; నిశాచ	శరబంధేన= బాణములనుత్రాటిచేత;
రః=రాక్షసుడు; యుధి = యుద్ధము	బబంధ=కట్టెను.
నందు; మాయయా=మాయచేత; సం	అప్పుడు , కపటమునయుద్ధముసే
వృతః=కప్పబడినవాడై; సవకఘా	యునట్టియాయుధజిత్తు , మాయన
తానాం = సమస్తఘాతంబులకును;	వలచించి , సమస్తఘాతంబులకున
అదృశ్యః=చూడఁగూడనివాడై; మో	దృశ్యుండై , వానరులనందఱుమోహం
హయక్ = మోహమునొందఁజేయు	ఁబఁపించుచు , రామలక్ష్మణులనిద్ద
చు; రాఘవౌ = రఘువంశమునందుఁబు	లను, నాబాణంబులచేబంధించెను.
ట్టిన, భ్రాతృ = అన్నదమ్ములయిన;	అని, తాత్పర్యము.

తా తేన పురుషవ్యాఘ్రా క్రుద్ధేనాశీవిషై శ్చరైః

సహసా నిహతౌ పీరా తదా ప్రైక్షంత వానరాః. ౪౦

టీక వానరాః = వానరులు; త	రుషశ్రేష్ఠులయిన; తౌ= ఆరామలక్ష్మ
దా=అప్పుడు; క్రుద్ధేన= కోపమునొం	ణులను; ప్రైక్షంత=చూచిరి.
దిన; తేన=ఆయింద్రజిత్తుచేత ; ఆశీవి	అంత , నట్లుక్రుద్ధుండగు నింద్రజి
ప్రైః=సపకరూపములయిన ; శరైః=	త్తుచే నాగబాణంబుల బంధింపబడిప
బాణములచేత; సహసా = శీఘ్రము	రవశులయి యున్న పురుషశ్రేష్ఠులును
న; నిహతౌ=కోట్టబడిన; పీరా= పరా	వీరులునగు, రామలక్ష్మణులను, వానరు
క్రమశాలులగు; పురుషవ్యాఘ్రా = పు	లుచూచిరి. అని, తాత్పర్యము.

ప్రకాశరూపస్తు యదా నశక్త

స్త్రీబాధితుం రాక్షసరాజపుత్రః

మాయాం ప్రయోక్తుం సముపా జగామ

బబంధ తౌ రాజసుతౌ మహాత్మా. ౪౧

టీక మహాత్మా = అధికమయి	ఆరంభించెను. తో=ఆ; రాజసుతో=
న పరాక్రమముగల; రాక్షసరాజపు	రాజకోమరులగురామలక్ష్మణులను; బ
ప్రశం = రాక్షస రాజుండగు రావణు	బంధంకట్టెను.
నికొమ్మకైనయింద్రజిత్తు; యదా =	మహాపరాక్రమశాలియగు, రాక్ష
ఎప్పుడు; ప్రకాశరూపస్థు = ఎదుటనున్న	సేశ్వరసుతుండింద్రజిత్తు, స్పష్టముగా
రూపముగలవాండ్రయ్యె; తో= ఆ రామ	యెదుటనిలిచిరామలక్ష్మణుల బాధింప
లక్ష్మణులను; బాధితుం = బాధించుట	నశక్తుండయ్యెగావునమాయ నవలం
కు; సశక్తః = సమర్థుండు కాండయ్యె	బించి, యదృశ్యరూపుండైయుండి, యా
నో; శదా (అధ్యాహృతము) = అప్పుడు;	రామలక్ష్మణులనాగబాణంబులబంధిం
మాయాం = మాయను; ప్రయోక్తుం =	చెను. అని, తాత్పర్యము.
ప్రయోగించుటకు; సముపాజగామ =	

ఇత్యాపేక్ష, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

యుద్ధకాండే, చతుశ్చత్వారింశస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమాంశచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండచతుశ్చత్వారింశస్సర్గటిక,

ముగిసినది.

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధకాండము. ౭౨

స ౪౫

శ్లో

పంచదత్వారింశసగప్రారంభః.

సతస్యగతిమన్విచ్ఛక్ రాజపుత్రః ప్రతాపవాక్
దిదేశా తిబల రామో దశవానరయూధపాక్. ౧

టీక॥ రాజపుత్రః = రాజకొమరుం	పాక్ = వానరశ్రేష్ఠులను; దశ = పదిమం
దును; ప్రతాపవాక్ = అధికమయినప	దిన; దిదేశ = ఆజ్ఞాపించెను.
రాక్రమముగలవాఁడును; అతిబలః = అ	రాజకొమరుండును మహాపరాక్ర
ధికమయినబలముగలవాఁడునగు; సః =	మశాలియుమహాబలుండునగు రాముం
ఆ; రామః = రాముఁడు; తస్య = ఆయింద	డు, ఆయిందజితైందున్నాఁడో తెలి
జిత్రయొక్క; గతిం = స్థానమును; అన్వి	యఁగోరి, పదుగురవానరయూధపుల
చ్ఛక్ = కోరినవాఁడై; వానరయూధ	కాజ్ఞాపించెను. అని, తాత్పర్యము.

ద్వాసుషేణస్య దాయాదౌ నీలంచ ప్లవగవకభమ్
అంగదం వాలిపుత్రంచ శరభంచ తరస్త్వివమ్. ౨
వినతం జాంబవంతంచ సానుప్రస్థం మహాబలమ్
ఋషభం చవకభస్కంధ మాదిదేశ పరంతపః. ౩

టీక॥ పరంతపః = శత్రువులదపిం	నతం = వినతుని; జాంబవంతంచ = జాం
పంచేయనట్టిరాముండు; సుషేణస్య =	బవంతుని; మహాబలం = అధికమయి
సుషేణునియొక్క; దాయాదౌ = కొడు	రబలముగల; సానుప్రస్థంచ = సాను
కులను; ద్వా = ఇద్దఁలు; ప్లవగవకభం =	ప్రస్థుని; ఋషభం = ఋషభుని; ఋష
వానరశ్రేష్ఠుండగు; నీలంచ = నీలుని;	భస్కంధం = ఋషభస్కంధుని; అది
వాలిపుత్రం = వాలికొడుకైన; అంగ	దేశ = ఆజ్ఞాపించెను.
దంచ = అంగదుని; తరస్త్వివం = బల	శత్రువులదపించఁ జేయునట్టి
వంతుండగు; శరభంచ = శరభుని; ని	రాముండు, సుషేణుని కొడుకుఁడై

౧౩౦ ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౪౫

ఋను వాసరో త్రముండగు నీలుండునం	ఋనువధుండును ఋనుభస్కంధుండును
గడుండును బలవంతుండగుశరభుండు	నీపదీమందిని, ఇంద్రజిత్తుప్థానంచారసి
ను వినతుండునుజాంబవంతుండును మ	రండనియాజ్ఞాపించెను.
హా బలశాలియగు సానుప్రస్తుండును	అని, తాత్పర్యము.

తే సంప్రహృష్టా హరయో భీమా నద్యమ్య పాదపాఠా
ఆకాశం వివిశు స్సవే మాగమాణా దిశో దశ. ౪

టీక॥ తే=ఆ;హరయః = వానరు	చిరి.
లు;సర్వే=అందఱును;భీమా = భ	ఆవానరులందఱును బరమ సంతో
యంకరములయిన;పాదపాఠా = వృ	షంబునొంది, మహావృక్షంబులం గొ
క్షములను;ద్యమ్య=పట్టుకొని; దశ=	ని, దశదిశలందునింద్రజిత్తును వెదకుడు,
పదియయిన;దిశః = దిక్కులను;మా	నాకాశంబునకుద్గమించిరి.
గమాణాః = వెదకుడు;ఆకాశం=	అని, తాత్పర్యము.
ఆకాశమును ; వివిశుః = ప్రవేశిం	

తేషాం వేగవతాం వేగ మిషుభి ర్వేగవ త్తరైః
అస్త్రవి త్వరమాస్త్రైః వారయామాస రావణిః. ౫

టీక॥ అస్త్రవిత్=అస్త్రంబులందెలి	రులయొక్క;వేగం=వేగమును ; వార
సిన;రావణిః=ఇంద్రజిత్తు;పరమాస్త్రై	యామాస=అడ్డుగించెను.
ః=బ్రహ్మస్త్రముచేత; వేగవ త్తరైః=	పరమాస్త్రవేత్తయగునింద్రజిత్తు,
మిక్కిలియునధికమయినవేగముగల;ఇ	బ్రహ్మాస్త్రాభిమంత్రితంబులగు బాణంబు
షుభిః=బాణములచేత;వేగవ తాం=అ	ల, వేగవంతులగునావానరులవేగంబు ని
ధికమయినవేగముగల; తేషాం=ఆవాన	వారిం చెను. అని, తాత్పర్యము.

తం భీమవేగా హరయో నారాచైః క్షతవిగ్రహః
అంధకారే న దద్యతు మేకహై స్సూర్య మివావృతమ్. ౬

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. 230

స ౪౫

టీక॥ భీమవేగాః = భయంకరమయి
నవేగముగల; హరయః = వానరులు; నా
రాచైః = బాణములచేత ; క్షతవిగ్ర
హః = గాయములుచేయఁబడినశరీరము
లుగలవారలయి; అంధకారే = అంధకా
రమునందు; తం = ఆయింద్రజిత్తును; మే
ష్టైః = మేఘములచేత; ఆవృతం = కప్ప

బడిన; సూర్యమివ = సూర్యునిబోలె; న
దదృశుః = చూడరైరి.
భయంకరవేగులగు నావానరులు,
బాణంబులభిన్నగాత్రులయి, క్షేపూ
వృతుండగుసూర్యుండుంబోలెనంధకా
రంబుననున్నయింద్రజిత్తుంగనరైరి.
అని, తాత్పర్యము.

రామలక్ష్మణయో రేవ సర్వదేహభిద శ్చరాన్
భృశ మావేశయామాస రావణి స్సమితింజయః. 2

టీక॥ సమితింజయః = యుద్ధమునం
దుజయించునట్టి; రావణి = రావణుని
కొడుకైనయింద్రజిత్తు ; రామలక్ష్మణ
యో రేవ = రామలక్ష్మణులయందే; స
ర్వదేహభిదః = సమస్తదేహమును భేదిం
చునట్టి; శరాన్ = బాణములను; భృశం =

మిక్కిలియియ; ఆవేశయామాస = ఉంచెను
జయశాలియగునాయింద్రజిత్తు, స
మస్తావయవంబులను భేదించునట్టికలకు
బాణంబులమీఁదనారామలక్ష్మణులనె,
యెచ్చుగాఁబ్రయోగించెను.
అని, తాత్పర్యము.

నిరంతరశరీరా తా భ్రాతరా రామలక్ష్మణౌ
క్రుద్ధే నేంద్రజితా శీరా పన్నై శ్చరతాం గతైః. ౩

టీక॥ క్రుద్ధేన = కోపించిన ; ఇంద్రజి
తా = ఇంద్రజిత్తుచేత; శరతాం = బా
ణత్వమును; గతైః = పొందిన; పన్నైః =
సర్పములచేత; పీరా = పరాక్రమశా
లులును; భ్రాతరా = అన్నదమ్ములున
గు; తా = ఆ; రామలక్ష్మణౌ = రామ

లక్ష్మణులు; నిరంతరశరీరా = సందులేని
దేహముగలవారుగా ; కృతా (ఆ
ధ్యాహృతము) = చేయఁబడినారు.
అట్టింద్రజిత్తుక్రుద్ధుండై, పరాక్రమ
వంతులగు నారామలక్ష్మణులపై, బా
ణాకారములగు సర్పములను, దేహము

లందునుదిమోపనైన నవకాశములేన | అని, తాత్పర్యము.
ట్లు, ప్రయోగించెను.

తయోః త్తతజమాగేణ సుసాగ్రీవ రుధిరం బహు
తా వృధావ ప్రకాశేతే వృష్టితా వివ కింశుకా. ౯

టీక॥ తయోః = ఆరామలక్ష్మణుల | తే; ప్రకాశేతే = ప్రకాశింపుచుండిరి.
యందు; త్తతజమాగేణ = గాయము | ఆరామలక్ష్మణుల దేహంబు లం
జేంగలిగినమాగేణముచేత; బహు = అ | దుండి, యధికముగా నెత్తురుగా జినది;
ధికమయిన; రుధిరం = నెత్తురు; సుసా | అప్పుడు వారలిరువురు , వృష్టితంబుల
వ = కాయెను. తా = ఆరామలక్ష్మణు | గు పరాశవృక్షముల మాడింగ బ్రకా
లు; ఉధావ = ఇద్దఱును; వృష్టితా = పూ | శించిరి. అని, తాత్పర్యము.
చిన; కింశుకావివ = మోదుగుచెట్లువ

తతః పర్యంతరక్తాయో భిన్నాంజనచయోపమః
రావణి ర్భ్రాతరా వాక్య మంతథానగతోబ్రవీత్. ౧౦

టీక॥ తతః = అంత; పర్యంతరక్త | చిః; వాక్యం = మాటను; అబ్రవీత్ = చె
తః = కొనలయందెట్లనైన కన్నులుగ | పెను.
లవాడును; భిన్నాంజనచయోపమః = అంతఁ , గాటుకరాశియుంబోలె
పగిలినకాటుకల సమాహముతోఁబో | నీలవణుండగునాయుండ్రజిత్తు , అం
లిగలవాడునగు; రావణి = ఇం | తథాన గతుండైయె , కోపంబునఁ
ద్రజిత్తు; అంతథానగతః = మఱుంగు | గనుంగొనల నెట్లందనంబుగదుర, రామ
పాటునుబొందినవాడై; భ్రాతరౌ = లక్ష్మణులంజూచి, యిట్లనిచెప్పెను.
అన్నదమ్ములగు రామలక్ష్మణులనుగూ | అని, తాత్పర్యము.

యుధ్యమాన సుహృత్త్య శక్రోపి త్రిదశేశ్వరః
ద్రష్టు మాసాదితుం వాపి నశక్తః కిం పున ర్యువామ్. ౧౧

టీక॥ అనాలక్ష్మ్యం=అంత ధాన్యమును బొంది; యుద్ధమానం=పోరుచున్న; మాం(అధ్యాహృతము)= నన్ను; ధృష్టుం=చూచుటకుఁగాని; అసాదితుంవా= సమీపించుటకుఁగాని; తిదశేశ్వరః= దేవతలకుఁబ్రభుడైన; శక్రోపి = ఇంద్రుడైనను; నశక్తః = సమర్థుఁడగుడు. యువాం=మీరు; కింభునః =	చెప్పనే? నేనంత ధాన్యమునొంది యుద్ధము నేయుచుండఁగా, దేవనాథుండగునిం ద్రుఁడుగు డ, నన్నుబొచుటకుఁగాని సమీపించుటకుఁగాని, శక్తుండుగాఁడు; ఇంకమీసంగతిచెప్పనే? అని, తాత్పర్యము.
---	---

ప్రావృతా విభుజాలేన రాఘవౌ కంకపత్రికౌ
ఏష రోషపరీతాత్మా నయామి యమసాదనమ్. ౧౨

టీక॥ రాఘవౌ = రామలక్ష్మణులారా! కంకపత్రికౌ = కంకపక్షితౌ కుంభుగల; ఇభుజాలేన = బాణసమూహముచేత; ప్రావృతౌ = కప్పబడిన; యువాం(అధ్యాహృతము)= మిమ్ము; రోషపరీతాత్మా=కోపముచేత వ్యాపింపబడినమనస్సుగల; ఏషః=ఈనేను; యమసాదనం=యమనిగృహమును ; నయామి=పొందించెదను.	రామలక్ష్మణులారా! ఇష్టమీరులు, కంకపత్రవంతములగు బాణంబుల రాపాదమస్తము నావృత్తులై యున్నారగుదా! ఇంకనిష్పదై, మిమ్ములయ మెళురికింబంపెదను; నాకోపమువ్యర్థముగాదు. అనియింద్రజిత్తు, రామలక్ష్మణులతోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
---	---

ఏష ముక్తాతు ధర్మజ్ఞౌ భారతరా రామలక్ష్మణౌ
నివిభేద శీలై ర్బాణైః ప్రజహవక ననాదచ. ౧౩

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము) = అయింద్రజిత్తు; ఏషం=ఇట్లు; ఉక్తాతు= చెప్పినంతనె; ధర్మజ్ఞౌ=ధర్మముచె	లిసిన; భారతరా=అన్నదమ్ములగు; రామలక్ష్మణౌ=రామలక్ష్మణులను; శీలైః=ప్రీక్ష్మములగు; బాణైః=బాణములచేత;
--	--

నిర్విభేద=భేదించెను. ప్రజహవచ=

సంతోషించెను. ననాదచ=అటచెను.
అయింద్రజిత్తు, ఈప్రకారమునందె
ప్పి, ధర్మజ్ఞులగు నారామ లక్ష్మణుల

ను దీక్షబాణంబుల నొప్పించి, సంతో
షంబున, సింహనాదంబు గావించెను.
అని, తాత్పర్యము.

భిన్నాంజనచయశ్యామో విష్ణోర్వ విభ్రలం ధనుః

ధూయోధూయ శ్వరాక్ ఘోరాక్ విససజ్జ మహమ్మథే. ౧౪

టీక॥ భిన్నాంజనచయశ్యామః=పగి
లినకాటుకవలె నల్లవైన యింద్రజిత్తు;
మహమ్మథే=మహాయుద్ధంబునందు; వి
భ్రలం=వికాలమగు; ధనుః=వింటిని; వి
ష్ణోర్వ=సారించి; ధూయో ధూ
యః=మాటిమాటికి; ఘోరాక్=భ
యంకరములయిన; శ్వరాక్=బాణం

బులను; విససజ్జ=విడిచెను.
పగిలినకాటుకరాశివలె నల్లవైన
యింద్రజిత్తు, అమృతహాయుద్ధంబున, వి
కాలంబగు ధనువునుసారించి, మాటి
మాటికి, తీక్షణంబులగుబాణంబులం బ్ర
యోగించెను. అని, తాత్పర్యము.

తతో మమకసు మమజ్ఞో మజ్జయక్ నిశితాక్ శరాక్

రామలక్ష్మణయోర్వీరో ననాదచ మహుముహూః. ౧౫

టీక॥ తతో=అంత; వీరః = పరా
క్రమశాలియు; మమకజ్ఞః = జీవస్థా
నంబులు దెలిసినవాడునగు నింద్రజిత్తు;
రామలక్ష్మణయోః = రామలక్ష్మణు
లయొక్క; మమకసు = జీవస్థానముల
యందు; నిశితాక్ = తీక్షణములయిన;
బాణాక్=బాణములను; మజ్జయక్=
మునిగించుచు; ముహుముహూః=

మాటిమాటికి; ననాదచ=అటచెను.
అంతఁ, బరాక్రమవంతుండుగుజీ
వస్థానంబులు చక్కఁగాఁ దెలిసినవాఁ
డునగు నింద్రజిత్తు, రామలక్ష్మణుల
మమకస్థానములందీక్షబాణంబులు చొ
ప్పించి, మాటిమాటికి సింహనాదంబులు
గావించెను. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధకాండము. 23x

స ౪౫

బద్ధాతు శరబంధేన తా వృథా రణమూర్ధని
నిమేషాంతరమాత్రేణ న శేకతు రుదీక్షితమ్. ౧౬

టీక॥ తా= ఆరామలక్ష్మణులు; ఉ	తుం=చూచుటకు; న శేకు=చాలరైరి.
భా=ఇద్దఱును; రణమూర్ధని= యు	ఆరామలక్ష్మణులు, అట్లు శరబంధం
ద్ధాగ్రమునందు; శరబంధేన=బాణబం	బునబద్ధులయి, తుణమాత్రంబునఁ, జూ
ధముచేత; బద్ధాతు=కట్టబడినవారల	దుటకుఁగూడనశక్తులయిరి.
యినంతనె; నిమేషాంతరమాత్రేణ=ని	అని, తాత్పర్యము.
మేషావకాశమాత్రముచేతనె; ఉదీక్షి	

తతో విభిన్నస్వర్యాగౌ శరశల్కాచితా వృథా
ధ్వజావివ మహేంద్రస్య రజ్జుముక్తా ప్రకంపితౌ. ౧౭
తా సంప్రచలితౌ పీఠౌ మమకథేదేన కర్మితౌ
నిపేతతు మహాహ్వాసౌ జగత్కృం జగత్పతి. ౧౮

టీక॥ తతః=అంత; పీఠౌ=పరాక్ర	దలింపఁ బడినవియు నగు ; మహేం
మశాలులును; జగత్పతి=ధూమిక బ్ర	ద్రస్య=ఇంద్రునియొక్క; ధ్వజావివ=
భువులును; మహాహ్వాసౌ=పెద్దవిల్లుగ	పైకెక్కిములువలె; జగత్కృం= ధూమి
లవారలునగు; తా=ఆరామలక్ష్మణులు;	యందు; నిపేతతుః=పడిరి.
ఉభా=ఇద్దఱును; విభిన్నస్వర్యాగౌ=	అంత, మహాధనుర్ధరులును మహావీ
భేదింపఁబడినసమస్తములయిన యవ	రులును భూపతులునగునా రామలక్ష్మణ
యవములుగలవారలయి; శరశల్కాచి	లిర్వురును, భిన్నస్వర్యయవులై, బా
తా=బాణంబులమేకులచే వ్యాపింపఁబ	ణపూర్ణదేహులయి, మమకథానంబు
డినవారలయి; సంప్రచలితౌ= చలించి	లభిస్తులగుటంజేసిమిక్కిలియు నొచ్చి,
నవారలయి; మమకథేదేన=జీవస్థానం	చలనంబునొంది, రజ్జుముక్తంబులగు నిం
బులభేదించుటచేత; కర్మితౌ=కృతంపఁ	దగ్గి ధ్వజంబులకై వడి, నేలంబడిరి.
శయింపడినవారలై; రజ్జుముక్తా= త్రా	అని, తాత్పర్యము.
టిచేవిడువఁబడినవియు; ప్రకంపితౌ=క	

ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౪౫

తా వీరశయనే పీఠా శయానా రుధిరోషితౌ
శరవేష్టితసర్వాంగా వార్తా పరమపీడితౌ. ౧౯

టీక|| పీఠా = పరాక్రమశాలులగు; బడినవారలయి; అసక్ (అధ్యాపృత
తా = ఆరామలక్ష్మణులు; వీరశయ ము) = ఉండిరి.
నే = యుద్ధభూమియందు; శయానా = పరాక్రమవంతులగునారామలక్ష్మ
పరుండియున్నవారలయి; రుధిరోషి ణులు, నెత్తుటందోగుచు, సమస్తా
తా = నెత్తురుచేదడుపడబడినవారల వయవంబులందును బాణంబుల బద్ధుల
యి; శరవేష్టితసర్వాంగా = బాణము యి, పరమపీడితులయి యాతుకల
లచేగన్పడ బడిన సమస్తావయవములు యి, యుద్ధభూమియందుశయనించి
గలవారలై; అతౌ = దుఃఖితులయి; యుండిరి. అని, తాత్పర్యము.
పరమపీడితౌ = మిక్కిలియుచికింప

న హ్య విధం తయో గాత్రే బధూ వాంగుళ మంతరమ్
నాన్విన్నం న చాస్తబ్ధ మాకరాగ్రా దజిహ్వాగైః. ౨౦

టీక|| అకరాగ్రాత్ = చేతులకొన అస్తబ్ధంచ = నిశ్చలముకానిదియు; న =
మొదలుకొని; తయోః = ఆరామలక్ష్మ లేదు.
ణులయొక్క; గాత్రే = దేహమునందు; ఆరామలక్ష్మణుల దేహమునందు,
అంగుళం = అంగుళ ప్రమాణమయిన; ఆపాదమస్తకము, బాణంబుల విధంబు
అంతరం = అవకాశమును; అజిహ్వాగైః = గానిదియుభిన్నంబుగానిదియ నిశ్చలము
బాణములచేత; అవిధం = కొట్టబడని గానిదియు, నంగుళప్రమాణప్రచేశంబు
ది; నబధూవహి = లేదుగదా! అనిభి సులేదు. అని, తాత్పర్యము.
న్నం = భేదంపడబడినది; న = లేదు.

తాతూ గ్రూరేణ నిహతౌ రక్షపా కామరూపితౌ

అస్యక్ సుస్రవతు స్తీవ్రం జలం ప్రస్రవణావివ. ౨౧

టీక॥ తౌతు = ఆ రామలక్ష్మణులును;	మునువలె; సుప్రవతుఁ = స్రవించిరి.
కామరూపిణౌ = ఇచ్ఛార్థిసమగురూఢ	అట్లు కామరూపియుఁ గ్రూరుండున
ముగలవాఁడును; క్రూరణ = కఠినుఁడు	గునిందజిత్తుచేఁగొట్టుబడినరామలక్ష్మ
నగు; రక్షసా = ఇంద్రజిత్తుచేత ; సహ	ణులదేహంబులనుండి , సెలయేఱుల
తౌ = కొట్టుబడినవారలై; తీవ్రం = తీ	నుండి జలముగాఁబునట్లు , ఎచ్చుగానె
క్షముగా; అస్పృక్ = రక్తమును; ప్రస	త్తురుగాఁజినది. అని, తాత్పర్యము.
వణౌ = సెలయేఱులు; జలమివ = జల	

పపాత ప్రథమం రామో విద్ధో వమకుసు మార్గతైః
క్రోధా దింద్రజితా యేన పురా శక్రో విజితః. ౨౨

టీక॥ రామః = రాముఁడు; యే	రామః = రాముఁడు ; పపాత =
న = ఎవ్వఁడేతః; పురా = మున్నుఁ	పడెను.
క్రొ = ఇంద్రుఁడు; విజితః = బయింపం	మందు దేవేంద్రునిం గూడ జయిం
బడినాఁడో; తేన (అధ్యాహృతము) =	చినట్టి విహాపరాక్రమకాలియగు నిం
అట్టి; ఇంద్రజితా = ఇంద్రజిత్తుచేత;	ద్రజిత్తుచేఁగోపంబున, బాణంబులచే
క్రోధాత్ = కోపమువలన; మార్గ	దీప స్థానంబులందు విధుండై, మొద
తైః = బాణములచేత; వమకుసు = జీ	ట, రాముండు నేలంబడెను.
వస్థానములయందు; విధః = కొట్టుబ	అని, తాత్పర్యము.
డినవాఁడై ; ప్రథమం = మొదట;	

రుక్మపుత్రైః ప్రసన్నాగైః రణోగతిభి రాశుకైః
నారాచై రథనారాచై ర్భుజై రుజలికై రపి. ౨౩
వివ్యాధ వశ్శదంతైశ్చ సింహదంష్ట్రైశ్చ సైభా

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము) = ఆ	నిమలమలయిన కొనలు గలవియు;
యింద్రజిత్తు; రుక్మపుత్రైః = బంగ	రణోగతిభిః = దుమ్ముయొక్క గతివంటి
రుపింజలుగలవియు ; ప్రసన్నాగైః =	గతిగలవియునగు; ఆశుకైః = బాణ

॥

॥

ములచేతను; నారాచైః = వంకరలేక
గుండ్రములైన కొనలుగల బాణముల
చేతను; భల్లైః = గొడ్డలివంటికొన
గలబాణములచేతను; అంజలికైపి =
చేమోడ్చువంటి యగ్రములుగల బాణ
ములచేతను; వత్సదంతైశ్చ = వత్సదం
తములను బాణములచేతను; సింహదం
ష్ట్రైః = సింహములకోటలవంటిబా
ణములచేతను; శధా = అట్లు; త్సైః =
అర్థదండ్రాకారములగు బాణములచే
తను; వివ్యాధః = నొప్పించెను.

అయింద్రజీత్తు, బంగారుపింజలు
గలవియు స్వచ్ఛములగు కొనలుగలవి
యు వాయువగోడ్ధాశంబగు దుమ్ము
కైవడిసాంద్రముగాఁబఱుతెంచునవియు
నగునారాచంబులును అర్థానారాచం
బులును భల్లంబులును అంజలికంబులు
ను, వత్సదంతములును, సింహదంష్ట్రం
బులును అర్థాచంద్రాకారబాణంబులు
ను మొదలగునానావిధబాణంబుల, రా
ముని నొప్పించెను.

అని, తాత్పర్యము.

స వీరశయనే శిశ్యే విద్య మాదాయ కామూకమ్. ౨౪

భిన్నముష్టి పరీక్షాహం త్రిణతం రుక్త ధూషితమ్

టీక॥ సః = ఆరాముఁడు; భిన్నము
ష్టిపరీక్షాహం = భేదిల్లినపిడికిలివిస్తార
ముగలదియు; త్రిణతం = మూడిటవంగిన
దియు; రుక్త ధూషితం = బంగారము
చేనలంకరింపఁబడినదియు; విద్యం = నా
రిలేనిదియునగు; కామూకం = ధను
స్సును; ఆదాయ = గ్రహించి; వీరశ

యనే = యుద్ధధూమియందు; శిశ్యే =
పరుండెను.

ఆరాముఁడు, శిథిలముష్టి బంధం
బును మధ్యంబుననుబాశ్వకంబులనువం
గినదియుఁ గాంచనాలంకృతంబునగుధ
నువునవలంబించి, యుద్ధధూమింబరుం
డెను. అని, తాత్పర్యము.

బాణపాతాంతరే రామం పతితు పురుషషణ్ణమ్. ౨౫

స తత్ర లక్ష్మణో దృష్ట్వా నిగాళో జీవితే ౨ భవత్

టీక॥ తత్ర = అచ్చట; సః = ఆ; లక్ష్మ
ణః = లక్ష్మణుఁడు; బాణపాతాంతరే =

బాణశయ్యనడుము; పతితం = పడిన; పు
రుషషణ్ణం = పురుషశ్రేష్ఠుండగు; రా

॥

॥

మం=రాముని; దృష్ట్యా=చూచి ; జీవి	గమయతల్పంబునంబరుండినపురుషోత్త
తే=బ్రతుకునందు; నిరాశః=ఆశలేని	ముండగు రాముంజూచి, లక్ష్మణుండు
వాడు; అభవత్=అయ్యెను.	బ్రతుకుపై నానవిడిచెను.
అంత, నయ్యుద్ధభూమియందు, చా	అని, తాత్పర్యము.

రామం కమలపత్రాక్షం శరబంధపరిక్షతమ్. ౨౬

శుశోచ భ్రాతరం దృష్ట్యా పతితం ధరణీతలే

టీక సః(అధ్యాహృతము) = ఆల	దృష్ట్యా=చూచి; శుశోచ=దుఃఖించెను.
క్ష్మణుండు; శరబంధపరిక్షతం= బాణ	లక్ష్మణుండు, అట్లు తనయన్నకమ
బంధముచేగానినవాడును ; ధరణీత	లపత్రాక్షుండగు రాముండు, బాణబం
లే=భూతలమునందు; పతితం= పడిన	ధంబుననొచ్చి, భూమింబడుటను జూ
వాడునగు; కమలపత్రాక్షం=తామర	చి, మిక్కిలియు దుఃఖమునొందెను.
పూతేకులవంటి కన్నులుగల ; భ్రాత	అని, తాత్పర్యము.
రం=అన్నయగు; రామం = రాముని;	

హరయశ్చాపి తం దృష్ట్యా సంతాపం పరమంగతాః. ౨౭

టీక హరయశ్చాపి= వానరులును; నారు.	
తం=ఆరాముని; దృష్ట్యా=చూచి; పర	వానరులును, అట్లు రాముండు నే
మం= మిక్కిలియు సధికమయిన; సం	లంబడియుండుటనజూచి, పరమ దుః
తాపం=దుఃఖమును; గతాః= పొండి	భుతులయిరి. అని, తాత్పర్యము.

బద్ధాతు పీఠా పలితౌ శయానౌ

తౌ వానరా స్సంపరివార్య తస్యః

సమాగతౌ వాయు సుతప్రముఖ్య

విషాద మౌతాః పరమంచ జగ్ముః. ౨౮

టీక॥ వాయునుతప్రముఖ్యాః=హ చిరి. ఆతాః=పీడితులయి; పరమం= నుమంతుఁడు మొదలు గాఁగల ; వాన మిక్కిలియునధికమైన ; విషాదం=దుః రాః=వానరులు; సమాగతాః=వచ్చి ఖమును; జగ్తుశ్చ=పొందిరియు. నవారలయి; బద్ధాతు= నాగపాశము హనుమంతుఁడు మొదలు గాఁగల లచేఁగట్టఁబడినవారలును; పతితౌ=ప యావానరులందఱుంజేరి, అట్లు నాగపా డినవారలు; శయానౌ=పరుండియు శబద్ధులయినేలంబడిపరుండియున్నరా న్నవారలునగు; ఓరౌ=పరాక్రమవం మలత్తులుబంబరివేష్టించినిలుచుండి, తులయిన; తౌ=ఆరామలత్తులులను; యాతులయి, మిక్కిలియుదుఃఖింబు సంపరివార్య=చట్టుకొని; తస్థః=నిలి వొందిరి. అన, తాత్పర్యము.

ఇత్యాపే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

యుద్ధకాండే, పంచవత్వారింశస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండపంచవత్వారింశసర్గటీక,

ముగిసినది.

అ

వట్టత్వారింశసగ్ ప్రారంభః.

తతో ద్యాం పృథీవీం చైవ వీక్షమాణా వనోకసః

దదృశు స్సంతతౌ బాణే ధృగ్రాకారామలత్త్వణౌ. ౧

టీక॥ తతో=అంతః; వనోకసః=వానః కులము; దదృశుః=చూచిరి.

రులు; ద్యాం=ఆకాశమున; పృథీవీం=	అంతః, వానరులు, ఆకాశంబున భూ
వ=భూమిని; వీక్షమాణాః=చూచుచు;	మినింబుచుచు, సట్లు, బాణంబులవద్దల
బాణేః=బాణములచేత ; సంతతౌ=	యినెలంబునుండియున్న రామలత్త్వణ
వ్యాపింపఁబడిన; ధృగ్రాకారా = అన్నర	లంగరి. అని, తాత్పర్యము.
మ్ములగు; రామలత్త్వణౌ = రామలత్త్వ	

వృక్షేషు వోపరతే దేవే కృతకర్మణి రాక్షసే

అజగామాథ తం దేశం ససుగ్రీవో విభీషణః. ౨

టీక॥ వృక్షాః=వృక్షించి; దేవభవ-	ప్రదేశమున; అజగామః=వచ్చెను.
మేఘమువలె; కృతకర్మణి=చేయఁబడి	వృక్షించినటులు చేయుట కైవడి, వా
నకర్మముగల; రాక్షసే= ఇంద్రజిత్తు;	యంద్రజిత్తుకాగ్గంబుగావించి, యు
ఉపరతే=విరమింపఁగా; అథ= అంత;	పమించిన వెనుక, రామండున్న స్థలం
ససుగ్రీవః=సుగ్రీవునితోఁగూడిన; విభీష	ణునకు విభీషణుండు, సుగ్రీవునితోఁగూ
ణః=విభీషణుండు; తం=ఆ; దేశం=	దేశమైనది. అని, తాత్పర్యము.

నీలద్వీపిద మైందాశ్వసుషేణుముదాంగదాః

తూణాం హనుమతాసార్థా వన్వశోచం త రాఘవౌ. ౩

టీక॥ నీలద్వీపిదమైందాశ్వ=నీలండు	ముదాంగదాః=సుషేణుండును గు
నుద్వీపిండుండును మైందుండును; సుషేణ	ముదుండును అంగదుండును; హనుమతా

౧౪౨ ప్రతిపగాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౪౬

సాధకం=హనుమంతునితోఁగూడఁతూ
 గణం=శీఘ్రముగా; రాఘవౌ=రామల
 త్కృణులనుగూచిఁ; అన్వశోచంత=దుః
 ఖించిరి.

దుండునుమైందుండును సుషేణుండును
 గుముదుండును నంగదుండును రామల
 త్కృణులంజూచి, మిక్కిలియు దుఃఖించి
 రి. అని, తాత్పర్యము.

హనుమంతుండుననీలుండును ద్వివి

అచేష్టా మందనిశ్శ్వాసౌ శోణితౌఘపరిప్లుతౌ
 శరజాలాచితౌ స్తబ్ధౌ శయానౌ శరతల్పయోః, ౪
 నిశ్శ్వసంతౌ యథా సర్వౌ నిశ్చేష్టౌ మందవిక్రమా
 రుధిరసావదిగ్ధాం గౌ తాపనీయా వివ ధ్వజౌ.౫

టీక॥ తౌ (అధ్యాహృతము)= అ
 రామలత్కృణులు; అచేష్టా = చేష్టలు
 లేనివారలయి ; మందనిశ్శ్వాసౌ =
 కొంచెమునిట్టూపుకలు గలవారలయి;
 శోణితౌఘపరిప్లుతౌ = నెత్తురు వెల్లువ
 జేడదుపంబడినవారలయి; శరజాలా
 చితౌ = బాణసమూహముచేవ్యాపిం
 పబడినవారలయి; స్తబ్ధౌ = నిశ్చలల
 యి; శరతల్పయోః = బాణములపా
 ద్మలందు; శయానౌ = పరుండినవార
 లయి; సహాయథా = సహకములు
 వలె; నిశ్శ్వసంతౌ = నిట్టూపుకలుపు
 చ్చుచున్నవారలయి; నిశ్చేష్టౌ = చే
 ళ్లులేనివారలయి ; విక్రమా=
 స్వల్పమయిన పరాక్రమముగల వార
 లయి; రుధిరసావదిగ్ధాం గౌ = నెత్తు

రు కాటుబడేఁ బూయఁబడిన దేహ
 ముగలవారలయి; తాపనీయా = బం
 గారువికారములయిన ; ధ్వజావివ=
 పెత్తె-ములువలె, అస్తాం (అధ్యాహృ
 తము)=ఉండిరి.

ఆ రామలత్కృణులు, నిశ్చేష్టులయి,
 కొంతసేపు మెల్లఁగానిట్టూపుకలు పు
 చ్చుచు, నెత్తురు జేడదుపంబడి , బాణ
 సమూహావృతదేహులయి ; నిశ్చలు
 లయి బాణతల్పంబులంబరుండి , కొం
 తసేపు సహకములుంబోలె వేడినిట్టూ
 పుకలుపుచ్చుచు, బరాక్రమ హీనుల
 యి , బంగారుధ్వజంబుల కైవడిఁ,
 బూపట్టు చుండిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తా వీరశయనే వీరా శయానా మందచేష్టితా
యూధపై స్తైః పరివృతా బాష్పవ్యాకులలోచనైః ౬
రాఘవా పతతా దృష్ట్వా శరజాలసమావృతా
బభూవు వ్యధితా స్సర్వే వానరా స్సంభీషణాః ౭

టీక||వీరశయనే = యుద్ధభూమి
యందు; శయానా = పరుండియున్నవా
రలును; వీరా = పరాక్రమవంతులును;
మందచేష్టితా = స్వల్పములయినచేష్టలు
గలవారలును; బాష్పవ్యాకుల లోచ
నైః = కన్నీళ్ల చేసిందిన కన్నులుగల ;
తైః = ఆ; యూధపైః = వానర యూధ
నాయకులచేత; పరివృతా = చుట్టబడిన
వారలును; పతతా = పడినవారలును; శర
జాలసమావృతా = బాణసమాహము
చేఁజుట్టబడినవారలునగు; తైః = ఆ; రా
ఘవా = రామలక్ష్మణులును; దృష్ట్వా =
చూచి; సంభీషణాః = సంభీషణునితోఁగూ

డిన; వానరాః = వానరులు; సర్వే = అం
దఱును; వ్యధితాః = దుఃఖితులు; బభూ
వుః = అయిరి.

యుద్ధభూమియందు శయించియు
న్నవారలును బరాక్రమశాలులును స్వ
ల్పముగాఁగాళ్లుఁజేతులాడించు వారలు
ను, గన్నులనిండఁగన్నీళ్లతోనున్న వాన
రయూధపులచేఁబరిచేష్టితులును బాణస
మూహముచేఁగప్పబడి యున్నవార
లునగు నారామలక్ష్మణులంజూచి, విభీ
షణుండును వానరులనందఱును దుఃఖ
ితులయిరి. అని, తాత్పర్యము.

అంతరిక్షం నిరీక్షంతో దిశ స్సర్వాశ్చ వానరాః
నచైనం మాయయా చ్ఛన్నం దదృశూ రావణం రణే. ౮

టీక||నిరీక్షే = యుద్ధమునందు ; వాన
రాః = వానరులు; అంతరిక్షం = ఆకాశ
మును; సర్వాః = సమస్తములయిన; ది
శః = దిక్కులను; నిరీక్షంతః = చూచు
చు; మాయయా = మాయచేత; ఛ
న్నం = కప్పబడిన; ఏనం = ఈ ; రావ

ణం = ఇంద్రజిత్తును; నదదృశుశ్చ = చూ
డనేలేదు.

యుద్ధంబున, నావానరులు, ఆకా
శంబును సమస్తదిక్కులనువేదకినను ,
మాయా సహితుండగు నింద్ర జిత్తుం
బుడఁజాలరైరి. అని, తాత్పర్యము.

తం తు మాయాప్రతిచ్ఛన్నం మాయాదైవ విభీషణః
విక్షమాణో దదర్శాన భ్రాతృః పుత్ర మవస్థితమ్. ౯

టీక॥ అప్ర = అంతః; విభీషణః = విభీషణుడు; మాయాదైవ = మాయ చేసినదైవము; మాయాదైవ = మాయ చేసినదైవము; విక్షమాణః = చూచుచు; మాయాప్రతిచ్ఛన్నం = మాయ చేతఁగఁపఱచినవాడును; అవస్థితం = ఉన్నవాఁడును; భ్రాతృః = స్వయ్యుగి; పుత్రం = కొడుకైన; తంతు = అయిద్రబిత్తును; ద	వశక = చూచెను. ఆత, విభీషణుండు, మాయాతిరోహితులం గనుంగొనునట్టిమాయనవలంబించిచూచి, మాయాచ్ఛాదితుండుగనయ్యింద్రజిత్తుంటాఁడెను. అని, తాత్పర్యము.
--	---

త మద్రతిమక మాణా మద్రతివ్వం ద్వ మాహవే
దదర్శంతహీకలం ఏవం ర వానా ద్విభీషణః. ౧౦
తేజసః యశసాచైవ విక్రమేణచ సంయుతమ్

టీక॥ విభీషణః = విభీషణుండు; అప్రతిమక మాణాం = సరిలేనికార్యములుగలవాఁడును; ఆహవే = యుద్ధమునందు; వరదానాత్ = వరదానమువలన; అంతః హీతం = మఱుగుపడినవాఁడును; విరం = పరాక్రమశాలియు; తేజసా = తేజతోను; యశసాచైవ = కీర్తితోను; విక్రమేణచ = పరాక్రమముతోను; సంయుతం = కూడినవాఁడును; తం = ఆ	యింద్రజిత్తును; వశక = చూచెను. విభీషణుండు, అప్రతిమ కమాండునుయుద్ధంబున నెదురులేనివాఁడును వరదానమహిమవలనసంతహీతుండును బరాక్రమవంతుండును దేజంబుతోను గీర్తితోను బరాక్రమంబుతోనుంగూడినవాఁడునగునాయింద్రజిత్తుం ఁడెను. అని, తాత్పర్యము.
---	---

ఇంద్రజిత్వాత్తనః కమ తా శయానా సమీక్యచ. ౧౧
ఉవాచ పరమహీతో హవయక్ సర్వవైరృతాక్

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

280

స ౪౬

టీక॥ ఇంద్రజిత్తు = ఇంద్రజిత్తు	వ=చెప్పెను.
సఃఅత్తసః = తనయొక్క ; కమః =	ఇంద్రజిత్తు, తనప్రభావంబుననా
కార్యమును; శయానౌ = పరుండియు	రామలక్ష్మణులట్లు, పరుండియుండటం
స్సః; తేద=ఆ రామలక్ష్మణులను ; సమీ	భూచి, పరమసంతోషుండై, సమస్త
త్వ్యవ=చూచియు; పరమప్రీతిః = మి	రాక్షసుల సంతోషింపజేయుచు, ని
క్కిలియునునొప్పుండై ; సహనైర్మ	ట్లని, చెప్పెను.
తా=సమస్తరాక్షసులను ; హావః	అని, తాత్పర్యము.
యః=సంతోషింపజేయుచు ; ఉవా	

దూషణస్యచ హంతారౌ ఖరస్యచ మహాబలౌ. ౧౭

సాదితౌ మహానైర్భ్రాతౌ భ్రాతౌ రామలక్ష్మణౌ

టీక॥ దూషణస్యచ = దూషణ	దూషణమలచేత; సాదితౌ = సాదితౌ
నిముక్కయు; ఖరస్యచ=ఖరునిముక్క	నొందింపజేసినారు.
యు; హంతారౌ = చంపినవారలును;	దూషణుని ఖరుని వధించిన వ
మహాబలౌ = అధికమియినబలముగల	లును మహాబలవంతులునును రామ
వారలునగు; భ్రాతౌ = అన్నదమ్ము	లులు, హాదూషణులనాశముగొ
లులు; రామలక్ష్మణౌ = రామలక్ష్మ	రు; మామండ్రు. అని, తాత్పర్యము.
ణులు; మహానైః = నానైన ; బ్రాతౌ =	

సేమా మోక్షయిషం శక్యా చేనన్తా దిభుబంధ హంతౌ. ౧౮

సర్వైరిపి సమాగమ్య సర్వీసంప్రే స్ఫురాన్మృతైః

టీక॥ సర్వీసంప్రేః = ఋషిస	త్=ఈ; ఇమబంధను
మాహములతోఁ గూడిన ; సురాసు	భమననుండి; మోక్షయి = విడి
ర్వైః=సురాసులచేత ; సర్వైరిపి=	పించుటకు; సశక్యః = అలస
అందఱిచేతను; సమాగమ్య = వచ్చి;	రలుకారు.
ఇమా = ఈ రామలక్ష్మణులు; ఏతస్తా	ఋషులును చేవతలకుఁ జేరినంద

ఊనాకూటిగావచ్చినను, ఈ రామలక్ష్మణులను, నాగపాశబంధముననుండి విడిపించనలవిగాదు. అని, తాత్పర్యము.

యత్యుతే చింతయానస్య శోకాతకార్య పితృ మృత్యుం. ౧౪
అస్పృష్ట్య శయనం గాత్రైః స్త్రియామా యాతి శర్వరీ

టీక|| యత్యుతే = ఎవ్వనిమిత్రమయి; చింతయానస్య = ఆలోచించుచున్నట్టి; శోకాతకార్య = దుఃఖవీడితుండగు; మృత్యుం = నాయొక్క పితరుని శత్రుత్వము; గాత్రైః = అవయవములచేత; శయనం = పాస్పన; అస్పృష్ట్య = తాళకక; స్త్రియామా = మూలములములుగల; శయనం = శయనము; యాతి = కడచుచున్నదో.

వీరామునిమిత్రమయినాతండ్రి రామముని, చింతించుచు, దుఃఖపీడితుడై, సతిరాత్రయందును, నిత్యకృష్ణలబల నొకమాముగడచిపోగా, శరీర మూలముల నొకప్పుడును శయనముచేయకయే, చింతాకాలముండై ప్రొద్దుగడచునో. అని, తాత్పర్యము.

కృత్యే యత్యుతే లంకా నదీ వహాన్ స్వీకృతులా. ౧౫
సోమం మూలహారో నభాన్ స్వీకృతులా నిహతో మయా

టీక|| యత్యుతే = ఎవ్వనిమిత్రమయి; కృత్యే = సమస్తమయిన; ఇయం = ఈ; లంకా = లంకాపురి; పాశు = వహాన్ అవునందు; నదీవ = నదీవలె; అమలా = కలగినవో, దుఃఖితమయ్యెనో; నా = అట్టి; అయం = ఈ; సహా = అంబటియొక్కయు; మూలహారః = మూలమునుహ

రించునట్టి; అభాన్ = అనభాకరుండగురాముడు; మయా = నాచేత; నిహతో = వధించబడినాడు. వటియనెవ్వనిమిత్రమయి, లంకాపురి యందలి జనంబులన్నియు, వహాన్ అవునందు నదీజలంబులంబోలెనాకులంబులయ్యెనో, అట్టిమనకందఱకును మూలతోనాశంబు గలిగించు

<p>టీక॥ అమిత్రఘ్నః = శత్రువులంజం జేసెను. పునర్జన్మముగఁ జేయు; నీలం = నీలుని; నవ భీష్మముగఁ జేసెనతఁ; అమాత్యః = కొ ట్టి; తథా = అట్లు; మైందంబు = మైందు ని; ద్వివిధముగఁ ద్వివిధముగఁ బ్రతిష్ఠింపఁ మూడుమూడు; ప్రవేశమునఁ = ఉత్త మబాణములఁ; తతాపః = తపింపఁ</p>	<p>శత్రుసంహారయగునింద్రజిత్తు, నీ లునిదొమ్మదిబాణంబులనొప్పించి, మైం దద్వివిధులవేర్వేరుమూడుమూడుకల మబాణంబులనొప్పించెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

అమితం మహేష్వానో విధ్వా చాతేన వహసి. ౧౦
 అమితో వేగవతో విసనజః శరాక్షరశః

<p>టీక॥ అమితాశ్వనః = పెద్దకల్లుగల యింద్రజిత్తు; అంబవంతం = అంబ వంతుని; చాతేన = బకబాణముచేత; వి వహసి = అొమ్ముచేయు; విధ్వా = కొట్టి; వేగవతో = అధికమున వేగముగల; హ నూమనః = హనుమునకు; దశ = పది; శరాక్షర = బాణముల; విసనజః = విడి</p>	<p>జెను. మహాశ్వనఁడుండగు ఇంద్రజిత్తు, అంబవంతుని నొక్క బాణంబుననే సే, వేగవంతుండగు హనుమంతునిపై బకబాణంబులఁ బ్రయోగించెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

గవాక్షి శరభం చైవ ద్వా వ్యమితతేజసా. ౨౦
 ద్వాభ్యాం ద్వాభ్యాం మహావేగో వివ్యాధ యథి రావణిః

<p>టీక॥ యుధిః = యుద్ధంబునందు; మ హావేగః = అధికమయిన వేగముగల; గా వాక్షి = ఇంద్రజిత్తు; అమితతేజసా = కొ లదితేజముగల; గవాక్షుఁడై వ = గవాక్షునిఁ; భంచెవ = శరభుని; ద్వావహి = అడ్డుటను; ద్వాభ్యాం ద్వా</p>	<p>భ్యాం = రెండురెండు; శరాభ్యాం = బాణములచేత; వివ్యాధ = కొట్టెను. యుద్ధంబున, మహావేగుండగు ఇంద్రజి త్తు, అమితపరాక్రమశాలులగు గవాక్ష శరభునిద్దటను, రెండేసిబాణంబులనా ప్పించెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

గోలాంగూలేశ్వరిం శైవ వాళిత్ర మథాం గదమ్. ౨౦
వివ్యాధ బహుభి ర్బృహత్ స్వరమాణో థ రావణిః

టీక|| అథ=అంత; రావణిః= భార్య; కౌశ్యేయః.
బీత్తు; త్వరమాణిః= వేగపడుచు; గోలాంగూలేశ్వరిం శైవ వాళిత్ర మథాం గదమ్, మఱ
లాంగూలేశ్వరిం శైవ= కౌశ్యేయశ్వరిం శైవ వాళిత్ర మథాం గదమ్ గదాను
కుంబ్రభువై సుగవాత్యః కౌశ్యేయః అథ= వాళిత్ర మథాం గదమ్ గదాను
వాళిత్ర= వాళిత్ర మథాం గదమ్ గదాను, బెక్కు బా
దం= అంగము; బహుభిః= బహుభువై సుగవాత్యః అస, తాత్పర్యము.
యనః బాహుభిః= బాహుభువై సుగవాత్యః వివ్యాధ

తా నదయిత్వా బాణౌ ఘై స్త్రాసయిత్వాచ వానరాః. ౨౨
ప్రజహస మహాబాహు ర్వచనం చేద మబ్రవీత్

టీక|| మహాసత్త్వః= అధికమయిన; బాణౌ= భేదించి; వానరాః= అశ్వములు.
స పరాశ్రమమగల మహాబాహుః; బాణౌ= మహా పరాశ్రమముగలయు మహాబ
వాణ= అధికమయిన బాణముగలవాడు; వానరాః= అశ్వములను నాయించి బీత్తు, అట్టాయు
డునగు; సః=ఆ; రావణిః= భార్య; దంబున, నవ్యాచారములన్ని, నన్ని
త్వత్ర= ఆయుధమునంద; తాణ= బాళిత్ర మథాం గదమ్ గదాను
అ; వానరాః= వానరశ్రేష్ఠులను; అచి, సుహృదలగు గామి చెను.
గ్నిభోపమైః= అగ్నిత్వాలలతోటా అస, తాత్పర్యము.
ల్కిగల; శరైః= బాణములచేత; ౪

తా నదయిత్వా బాణౌ ఘై స్త్రాసయిత్వాచ వానరాః. ౨౩
ప్రజహస మహాబాహు ర్వచనం చేద మబ్రవీత్

టీక|| మహాబాహుః= పెద్దచేతు; రాణ= వానరులను; బాణౌ ఘైః=
బాణములయందబీత్తు; తాణ= ఆ; వానరాః= వానరమహాబాహులచేత; అదకయి

<p>త్వా = పీడించి ; త్రాసయిత్వాచ = భయపఱచియు; ప్రజహాస = నవ్వెను. ఇవం = ఈ; వచనంచ = మాటను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.</p>	<p>ట్లు వానరవీరుల బాణంబులనొప్పించి యందఱును భయపడునట్లు గావించి, సంతోషాతిశయంబునం బకపక నవ్వుచుండోడి రాక్షసులంజూచి, యిట్లనిచె మహాబాహుండగునింబ్రజిత్తు, అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

శరబంధేన ఘోరేణ మయా బధ్ధే చ కూమారేః ౨౪
సహితౌ భ్రాతౌ శౌ నికామయత రాక్షసాః

<p>టీక॥ రాక్షసాః = రాక్షసులారా ; చమూముఖే = సేనాముఖమునందు ; మయా = నాచేతః ఘోరేణ = భయంకరమున; శరబంధేన = బాణబంధముచేత; బధ్ధా = కట్టుబడిన; సహితౌ = కూడిన; ఏతౌ = ఈ; భ్రాతౌ = అన్నదమ్ములు; గు రామలక్ష్మణులను ; నికామయత =</p>	<p>చూడుడు. రాక్షసులారా! సైనికులందఱుంజూచుచుండ, భయంకరంబగు బాణపాశంబున నాచేబంధింపఁబడియీ రామలక్ష్మణులు సేలంబడియున్నారూచూడుడు. అని, యింబ్రజిత్తు రాక్షసులతోఁ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

ఏవ ముక్తాస్తు తే సర్వే రాక్షసాః కూటయోధినః ౨౫
పరం విస్తయ మాజగ్న్యః కర్మణా తేన హషితాః

<p>టీక॥ కూటయోధినః = కపటముచేతః బోరునట్టి; తే = ఆ; రాక్షసాః = రాక్షసులు; సర్వే = అందఱును; ఏవం = ఇట్లు; ఉక్తాస్తు = చెప్పఁబడినవారలయినంతన; తేన = ఆ; కర్మణా = కార్యముచేత; హషితాః = సంతోషింపఁజేయఁబడినవారలయి; పరం = అధికమయిన;</p>	<p>విస్తయం = ఆశ్చర్యమును ; అజగ్న్యః = పొందిరి. కపటయోధులగు నారాక్షసులందఱును, ఇంద్రజిత్తుమాటనువిని, యింద్రజిత్తు గావించిన కార్యమునకుఁబరమసంతోషులయి, మిక్కిలియు నాశ్చర్యంబునొందిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము. ౧౫౦

స ౪౬

విసేదుశ్చ మహానాదాన్ స్వతో జలదోషమాః. ౧౬

హతో రామ ఇతి జ్ఞాత్వా రావణిం సమపూజయన్

టీక॥ జలదోషమాః = వేళుముల తోబోలి-గలరాక్షసులు; రామః = రాముడు; హతో = వధింపబడినాడు. ఇతి=అని; జ్ఞాత్వా = తెలిసికొని; సర్వతః = అంతటను; మహానాదాన్ = పెద్దధ్వనులను; విసేదుశ్చ = అలచిరియు; దేసిరనుట. రావణిం = రావణుని.	ద్రోజితును; సమపూజయన్ = పూజించుచున్నాను; పేళుకారులగురాక్షసులు, రాముండుహతుండయ్యెననంతలంచుకొని, అంతటనుమహాధ్వనిగలుగ నట్లునింహనాడంటు సేయించు, నింద్రజిత్తుంబూజించిరి. అని, తాత్పర్యము.
--	--

నిష్పందౌతు తదా దృష్ట్వా తా ఉభౌ రామంత్తుతౌ. ౧౭

వసుధాయాం నిరుచ్ఛాస్సౌ హతా విత్త్యుయన్యత

టీక॥ తదా=అప్పుడు; నిరుచ్ఛాస్సౌ (అచ్ఛాతి=వధింపబడినారని; అన్వయస్యత=హృతము)= ఆయింద్రజిత్తు; వసుధాయాం=భూమియందు; నిష్పందౌతు= నిశ్చలులును; నిరుచ్ఛాస్సౌ= కత్తిరామ్మిలును; తా=ఆ; ఉభౌ=రెండు; రామంత్తుతౌ=రామలక్ష్మణులను; దృష్ట్వా=చూచి; హతావిత్త్యుయన్యత=అని, తాత్పర్యము.	తదా=అప్పుడు; నిరుచ్ఛాస్సౌ= అచ్ఛాతి=వధింపబడినారని; అన్వయస్యత=హృతము)= ఆయింద్రజిత్తు; వసుధాయాం=భూమియందు; నిష్పందౌతు= నిశ్చలులును; నిరుచ్ఛాస్సౌ= కత్తిరామ్మిలును; తా=ఆ; ఉభౌ=రెండు; రామంత్తుతౌ=రామలక్ష్మణులను; దృష్ట్వా=చూచి; హతావిత్త్యుయన్యత=అని, తాత్పర్యము.
---	--

హషేకాణ శు సమావిప్య ఇంద్రజిత్ తస్మై తిలజయః. ౧౮

ప్రవీచేత పురిం లంకాం హషణయన్ స్వ రాక్షసాన్

టీక॥ సమితింజయః = యుద్ధంబు నందుజయించునట్టి; ఇంద్రజిత్తు = ఇంద్రజిత్తును; హషేకాణ = సంశోషము	చేత; సమావిప్య = ఆవేరింపబడినవాడై; సర్వరాక్షసాన్ = సమస్తరాక్షసులను; హషణయన్ = సంశోషించజే
--	---

యముడు; అంకాం=అంకయను; పురిం=	శిసులకందఱునుసంతోషంబు గలిగిం
పట్టమును; ప్రవివేశ=ప్రవేశించెను.	చును, అంకాపురింబ్రవేశించెను.
యొద్దంబునబలశాలియగు సింద్రజి	అని, తాత్పర్యము.
త్తును, పరిమసంతోషంబునొంది, రా	

రామ లక్ష్మణయో ద్భృష్టౌ శరీరే సాయకై శ్చితే. ౨౯
సర్వాణి ఛాంగోపాంగాని సుగ్రీవం భయ మావిశత్

టీక॥ రామలక్ష్మణయో= రామల	పాంగంబులను; శ్చష్టౌ=చూచి; సుగ్రీ
త్మణులయొక్క; సాయకై=బాణము	వం=సుగ్రీవుని; భయం=భయము; అవి
లచేత; చితే=వ్యాపింపబడిన; శరీరే=	శతే=పొందెను.
దేహములను; సాయకై=చితాని (అ	రామలక్ష్మణులదేహములుఅపాద
ర్భాహృతము)=బాణములచే వ్యాపిం	మస్తకమును, బాణములుముగా నుం
పబడిన; సర్వాణి=సమస్తములయిన;	డటంబూచి, సుగ్రీవుండుభయమునొం
అంగోపాంగాని= అంగములను ఉ	డెను. అని, తాత్పర్యము.

త మువాచ పరిత్రస్తం వానరేంద్రం విభీషణః. ౩౦
స బాహ్వవదనం దీనం శోకవ్యాకులలోచనమ్

టీక॥ విభీషణః=విభీషణుడు; పరిత్ర	నాథుండగుసుగ్రీవునిగూచి; ఉవాచ=
స్తం=భయమునొందినవాడను ; స	చెప్పెను.
బాహ్వవదనం=కన్నీళ్లు తోఁగూడిన మొ	భీతుండైదుఃఖితుండైగన్నులనీళ్లుగా
గముగలవాడను; దీనం = గర్వంబుడి	అవెలవెలంబోవుచున్నవానరరాజుండ
గినవాడను; శోకవ్యాకులలోచనం=	గుసుగ్రీవుంబూచి, విభీషణుం, డీట్లని, చె
దుఃఖముచేఁగలంగినకన్నులగలవాడు	ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
నగు; తం=ఆ; వానరేంద్రం = వానర	

అలం త్రాసేన సుగ్రీవ బాహ్వవేగో నిగృహ్యతామ్, ౩౧

ఏవంప్రాయాణి యుద్ధాని విజయో నాస్తి వైష్టికః

టీక॥ సుగ్రీవ=సుగ్రీవుడా! త్రాయః=గల్వు; నాస్తి=లేదు.
సేన=భయము శేత; అలం = చాల సుగ్రీవుడా! భయంబువడలుము;
ను. బాప్యవేగః = కన్నీళ్లువేగము; నిగృ కన్నీళ్లువిడువకుము; యుద్ధంబులన్నియు
హ్యతాం=నిలువబడుగాక. యుద్ధా నిట్టివే; సర్వకాలంబులందును జయమే
ని=యుద్ధములు; ఏవంప్రాయాణి= ఇ గలుగదు. అని, తాత్పర్యము.
ట్టివి. వైష్టికః = నియతమయిన; విజ

సశేషభాగ్యతా స్తాకం యది సీత భవిష్యతి. ౩౨
మోహ మేతా ప్రహస్యేతే న హత్తానా మహంబలౌ

టీక॥ వీర=పరాక్రమశాలినిగు సు రామలక్ష్మణులు; మోహం=మూర్ఖ
గ్రీవుడా! అస్తాకం= మనకు; సశేష ను; ప్రహస్యేతే=విడువంగలరు.
భాగ్యతా = మిగతతోఁగూడినభాగ్య పీరుండవగుసుగ్రీవుడా! మనకు భా
ముగలుగుట; భవిష్యతియది=కలదేని; గ్యశేషంబుగలదేని, మహత్తులును
మహత్తానా=అధికమయినప్రభావము హంబలశాలులునగునీరామలక్ష్మణులు,
గలవారలును; మహంబలౌ = అధికమ మూఁఁజేయంగలరు.
యినబలముగలవారలునగు; ఏతా=ఈ అని, తాత్పర్యము.

పర్యవస్థాపయా త్తాన మనాథం మాంచ వానర. ౩౩
సశ్యధమాకభియక్తానాం నాస్తి మృత్యుకృతం భయమ్

టీక॥ వానర=సుగ్రీవుడా! అత్తా ధమాకముతోఁగూడినవారలకు; మృ
నం=నిన్నును; అనాథం= నాథుఁడవలే త్యుక్తతం=మృత్యువుచేఁజేయఁబడిన;
ని; మాంచ = నన్నును; పర్యవస్థాప భయం=భయము; నాస్తి=లేదు.
య=నిశ్చలనిగాఁజేసికొనుము. సత్య సుగ్రీవుడా! నీవుచైర్యంబువహించి,
ధమాకభియక్తానాం= సత్యముతోను చి, నాకునుచైర్యంబుగలిగింపుము; స

శృంబునుధమశంబునునవలంబించియు గదు. అని; విభీషణుడునుగ్రీవునకుఁజె
న్నమహాత్ములకుమృత్యు భయంబుగలు పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్త్యా తత స్తస్య జలక్లిన్నేన పాణినా. ౩౪

సుగ్రీవస్య శుభే నేత్రే ప్రమమాజక విభీషణః

టీక॥ విభీషణః = విభీషణుడు; ఏ గళకరములగు; నేత్రే = కన్నులను; ప్ర
వం = ఇట్లు; ఉక్త్యా = నెప్పి; తతః = అంత; మమాజక = తుడిచెను.
జలక్లిన్నేన = నీటి దోడడువలదిన; పా విభీషణుండిట్లునుగ్రీవునకుఁజెప్పి,
ణినా = హస్తముచేత; తస్య = ఆ; సు యంతఃజేతనీళ్లుదీసికొని, యానుగ్రీవుని
గ్రీవస్య = సుగ్రీవునియొక్క; శుభే = మం కన్నులందుడిచెను. అని, తాత్పర్యము.

తత స్సలిల మదాణు విద్యయా పరిజప్యత. ౩౫

సుగ్రీవ నేత్రే ధమాత్తా స మమాజక విభీషణః

టీక॥ తతః = అంత; సః = ఆ; ధమాత్తా జక = తుడిచెను.
త్తా = ధమాత్తస్వభావుడగు; విభీషణః = అంతధమాత్తుండగు విభీషణుం
విభీషణుడు; సలిలం = జలమును; ఆదా డు, మఱలజలంబుదీసికొని, మాయా
య = గ్రహించి; విద్యయా = మంత్రము మోహనివారకంబగువిద్యచేసభిమంత్రిం
చేత; పరిజప్యత = జపించియు; సుగ్రీవ చి, దానిచే సుగ్రీవునికన్నులందుడిచెను.
నేత్రే = సుగ్రీవునికన్నులను; మమా అని, తాత్పర్యము.

ప్రమృజ్య వదనం తస్య కపి రాజస్య ధీమతః. ౩౬

అబ్రవీ తాఁలసంప్రాప్త పసంధీమ మిదం వచః

టీక॥ సః (అధ్యాత్మతము) = ఆవిభీ ఖమును; ప్రమృజ్య = తుడిచి; కాలసంప్రా
ణుడు; ధీమతః = అధికమయిన బుద్ధిగ త్తం = కాలముచేతఁబొందఁబడిన; ఇ
; తస్య = ఆ; కపి రాజస్య = వానరేశ్వ దం = ఈ; వచః = మాటను; అసంధీ
డగుసుగ్రీవునియొక్క; వదనం = ము మం = తొట్టుపాటులేనట్లుగా; అబ్ర

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౭౫౫

స ౪౬

పీఠం=చెప్పెను.

అవిభీషణుడు, ఇట్లుబుద్ధిపఠతుండగువానర రాజుడైనసుగ్రీవుని ముఖంబునుదుడిచి, యక్కాలంబునకుఁదగినట్లు

గాఁ,దొట్టువడక, దృఢంబులగు వాక్యంబులఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

న కాలః కపిరాజేంద్ర వై క్షబ్ధ మనువతి తుమ్. ౩౭

అతిస్నేహాప్య కాలేస్త్విక్ వరణాయో పకల్పతే

టీక||కపిరాజేంద్ర=వానర రాజుగ్రేవుండ! వైక్షబ్ధం=అత్యైర్మను; అనువతితుం=అనుసరించుట; అయం (అధ్యాహృతము)=ఇది; కాలః=కాలము; నఁకాదు. అస్త్విక్=ఈ; అకాలే=అసమయమునందు; అతిస్నేహాపి=అధిక స్నేహమును; వరణాయ =

చావుకొఁజకు; ఉపకల్పతే = అగుచున్నది. వానర రాజుండవగుసుగ్రీవుండ! అత్యైర్మపడుటకీడికాలముకాదు; ఇట్టికాలంబులనధిక స్నేహంబును నుంచుకొనరాదు ; అదిగూడవరణమునకుఁ గారణమగును. అని, తాత్పర్యము.

తస్మా దుత్సృజ్య వైక్షబ్ధం సవకార్యవినాశనమ్. ౩౮

హిశం రామపురోగాణాం నైన్యానా మనుచిన్యతామ్

టీక||తస్మాత్=అందువలన; సర్వకార్యవినాశనం = సమస్తకార్యముల నశింపఁజేయునట్టి; వైక్షబ్ధం=అత్యైర్మమును; ఉత్సృజ్య=విడిచి; రామపురోగాణాం = రాముఁడుమందు నడచువాఁడుగాఁగల; నైన్యానాం= నైస్యములయొక్క; హిశం=మేలు; అనుచిం

న్యతాం=అలోచింపబడఁగాక. అందువలన సమస్తకార్యములను జెఱచునట్టి, యత్యైర్మబునువిడిచి, రామునివెంటివచ్చిన వానర నైస్యంబులకుమేలుగలుగునాలోచనంజేయుము. అని, తాత్పర్యము.

అథవా రక్షతాం రామో యావత్సంజ్ఞావిపర్యయః. ౩౯

౧౫౬ ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౪౬

లబ్ధసంక్షౌహి కావత్స్థా భయం నో వ్యపనేవ్యతః

టీక॥ అథవా=అటుగాదేని ; రా	మనయొక్కఁ; భయం=భయమును ;
మః=రాముఁడు; యావత్=ఎంతవఱకు;	వ్యపనేవ్యతః=పోఁగొట్టఁగలరు.
సంజ్ఞావిపర్యయః=తెలిపిలేమియో; తా	అటుగాదేని, రాముండు మూర్ఛ చే
వత్(అధ్యాహృతము)=అంతవఱకు ;	టువఱకు, నతనిరక్షింపుఁడు; రామల
రత్యుతాం=రక్షింపఁబడుఁగాక. కా	త్మణులు, మూర్ఛచేతినంతనె మనభ
కుత్స్థా=రామలత్మణులు; లబ్ధసంక్షౌ=	యముంబోఁగొట్టఁగలరు.
పొందఁబడిన తెలివిగలవారలయి; నః=	అని, తాత్పర్యము.

నైత త్రింశన రామస్య నచ రామో ముమూషతి. ౪౦
న హ్యేనం హస్యతే లక్ష్మీ దుర్బలాభా యా గతాయుషామ్

టీక॥ ఏతత్=ఇది; రామస్య=రాము	గదా!
ని; నకించన=కొంచమేనిగాదు . రా	దీనివలన రామన కేమియ పాయము
మః=రాముఁడు; సముమూషతి=చా	లేదు; రామునకుఁ బాణభయము నెం
వఁడు. యా=ఏది; గతాయుషాం=పో	తమాత్రములేదు; ఏదిచావఁబోవువా
యిన యాయుస్సుగలవారలకు; దుర్బ	లకుండదో అట్టికాంతి రాముని విడు
భా=పొందఁగూడనిదో; సా(అధ్యా	చకున్నది; చూచుము.
హృతము)=ఆ; లక్ష్మీ=కాంతి; ఏనం=	అని, తాత్పర్యము.
ఈ రాముని; నహస్యతేహి=విడువదు	

తస్మా దాశ్వాసయా జ్ఞానం బం చాశ్వాసయ స్వకమ్. ౪౧
యావ తాగ్ర్యాణి సర్వాణి పున స్సంస్థాపయామ్యహమ్

టీక॥ తస్మాత్=అందువలన; యా	ణి=పనులను; పునః=మఱల ; సంస్థా
వత్=ఎంతలోపల; అహం=నేను; స	పయామి=స్థాపించుచున్నానో ; తా
వాణి=నమస్తములయిన; కాగ్ర్యా	వత్(అధ్యాహృతము)=అంతలోపల;

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౭౫౭

స ౪౬

<p>అత్మానం=నిన్నును; ఆశ్వానయ=ఊరి నెల్ల మఱలఁజక్కఁ పఱచునంతలోపల, లకించుకొనము; స్వకం=నీదైనఁబలం నీవు, స్తోంబు చెచ్చుకొని, నీనైన్యం చ=నైన్యమును; ఆశ్వానయ = ఊరి యను నాశ్వాసీపుము. డింపుము.</p>	<p>అని, తాత్పర్యము.</p>
--	-------------------------

అందువలన, నేను జేయవలసిన దా

ఏతేహి పుల్లనయనా స్తోనా దాగతసాధ్వసాః. ౪౨

కణేకణేక ప్రకథితా పారయో హరిసత్తమ

<p>టీక॥ హరిసత్తమ = వానరశ్రేష్ఠుఁడవగుసుగ్రీవుఁడా! ఏతే = ఈ; హరియః=వానరులు; త్రాసాత్=భయమువలన; పుల్లనయనాః = వికసించినకన్నులుగల; సాధ్వసాః= పొందఁబడిన భయవికారముగలవారలయి; కణేకకణేక = ప్రతిదేవియందన; ప్రకథ</p>	<p>తాహి=చెప్పకొనుచున్నారగుదా! ఈవానరులు, భయంబునవేడల్పులయినకన్నులతో వికృతాంగులయి, పాలిపోయియున్నారనిచెవిలో నొకరు గుసగుసలాడుకొనుచున్నారు; చూడుము. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

మాంతు దృష్ట్వా ప్రధావంత మనీకం సంప్రమాషిణుమ్. ౪౩

త్యజంతు మాంతు స్తోనం భుక్తపూర్వా మివ స్రజమ్

<p>టీక॥ హరియః=వానరులు; అనీకం=నైన్యమును; సంప్రమాషిణుం=సంతోషపఱచుటకు; ప్రధావంతం=పరుగెత్తుచున్న; మాం=నన్ను; దృష్ట్వా=చూచి సంతనె; త్రాసం=భయమును; భుక్తపూర్వాం=మున్ననుభవించఁబడిన; స్రజమివ=పుష్పమాలికనుకలె; త్యజంతు=</p>	<p>విడుతురుగాక. నేను, నలుప్రక్కలం దిరుగుచునైన్యమునుసంతోషపఱచుప, వానరులందఱు, తొలివాడుధరించినపుష్పమాలికను బాటవైచునట్లుభయమునువిడుతురుగాక. అని, విభీషణుండుసుగ్రీవుతోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౪౬

సమాశ్వాస్యతు సుగ్రీవం రాక్షసేంద్రో విభీషణః ౪౪
విద్రుతం వానరానీకం త త్సమాశ్వాసయ త్పునః

టీక || రాక్షసేంద్రః = రాక్షసు సమాశ్వాసయత్ = ఊహించెను.
లక్ష్యభుండగు ; విభీషణః = విభీష రాక్షసరాజుండగు విభీషణుండు,
ణుండు; సుగ్రీవం = శుగ్రీవుని; సమా అట్లుసుగ్రీవునాశ్వాసించి , యంత, భ
శ్వాస్యతు = ఊహించినంతనె; పునః = యంబున నబదుదున్న వానర సైన్యము
మఱి; విద్రుతం = పాతిన; తత్ = ఆ; నాశ్వాసించెను. అని, తాత్పర్యము.
వానరానీకం = వానర సైన్యమును;

ఇంద్రజిత్తు మహామాయ స్సన్వసైన్యసమావృతః ౪౫
వివేక నగరీం లంకాం పితరంచా భ్యుపాగమత్

టీక || మహామాయః = అధికమ తరంచ = తండ్రిని ; అభ్యుపాగమత్ =
యనమాయగల; ఇంద్రజిత్తు = ఇంద్ర హించెను.
జిత్తును; సన్వసైన్యసమావృతః = స మహామాయుండగునింద్రజిత్తు, స
మస్తసైన్యములచేతను జాట్టబడినవాఁ మస్తసైన్యంబులంగూడి , లంకాపురిం
దై; లంకాం = లంకయును; నగరీం = ప ద్రవేశించి , తండ్రి సమ్ముఖ మునకుఁ
ట్టణమును; వివేక = ప్రవేశించెను. పి బోయెను. అని, తాత్పర్యము.

తత్ర రావణ మాసీన మభివాద్య కృతాంజలిః ౪౬
అచచక్షే ప్రియం పిత్రే నిహతౌ రామలక్ష్మణౌ

టీక || సః (అధ్యావృతము) = ఆ మిలక్ష్మణౌ = రామలక్ష్మణులు ; ని
యంద్రజిత్తు; తత్ర = అచ్చట; కృతాం హతౌ = వధించబడినారు. ప్రియం =
జలిః = చేయఁబడిన చేమొద్దుగలవాఁ సంహోషకరంబగునీమాటను ; అచచ
దై; అసీనం = కూర్చుండియున్న; రా డే = చేప్పెను.
వణం = రావణుని; అభివాద్య = నమ లంత నయ్యింద్రజిత్తు , నభయం
సూరించి; పిత్రే = తండ్రికొఱకు; రా దుఁగుచుండెడియున్న తండ్రికినమస్క-

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము. ౭౫

స ౪౬

రించి, చేతులు మొగుడుకొని, “రావణుండు! అని, తాత్పర్యము. మలత్తలుల వధించితిని” అనునీతియ

ఉత్పపాత తతో హృష్టః పుత్రం పరివస్వజే. ౪౭
రావణో రక్షసాం మధ్యే శ్రుత్వా శక్రూ నిపాతతా

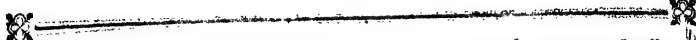
టీక॥ గావణి=రావణుడు; రక్షసాం=రాక్షసులయొక్క; మధ్యే=నిడుమ; శక్రూ=శక్రువులను; నిపాతతా=వధింపబడిన వారలనుగా; శ్రుత్వా=విని; తతో=అంత; హృష్టః=సంతోషించినవాడై; ఉత్పపాత=లేచెను. పుత్రం=కొడుకును; పరివస్వజే=పరమ సంతప్తుడై, యాననంబు ననుండిలేచి, కొడుకునుగ్రహించుకొనెను- అని, తాత్పర్యము.

ఉపాఘ్నాయ స మూర్ధ్ధ్వం ప్రవచ్ఛ ప్రీతమానసః. ౪౮

టీక॥ సః=ఆరావణుడు; ప్రీతమానసః=సంతోషించినమనస్సుగలవాడై; మూర్ధ్ధ్వం=తలయందు; ప్రవచ్ఛ=ఈయంద్రజిత్తును; ఉపాఘ్నాయ=మూర్ధ్ధ్వం=తలయందు; ప్రవచ్ఛ=అడిగెను.

పృచ్ఛతే యథాపృతం పితౄ సర్వం స్యవేదయత్
యథా తా శరబంధేన నిశ్చేష్టా నిప్రభౌ కృతా. ౪౯

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము)=ఆరావణుడు; పృచ్ఛతే=అడుగుచున్న; పితౄ=తండ్రికొఱకు; యథా=ఎట్లు; శరబంధముచేత; నిశ్చేష్టా=చేష్టలు లేనివారలుగాను; నిప్రభౌ=కాంతిలే

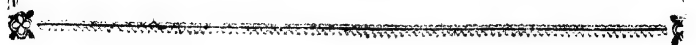

<p>నివారలునుగాను; కృతౌ = చేయఁబడి నాగో; తథా(అధ్యాహృతము) = అ ట్లు; యథావృత్తం = జరిగినదానివలె మింపక; సవకంచ = సమస్తమును; న్యవేదయత్ = చెప్పెను.</p>	<p>అయింద్రజిత్తు, తానురామలక్ష్మి బాధాపాశంబుల బంధించి, నిశ్చే ష్టులుగానునిష్ప్రభులుగానుశేసినది మొ దలుగాజరిగినసమాచారమునంతయుఁ దండికిఁ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

స హవకవేగానుగతాంతరాత్మా
శ్రుత్వా వచస్తస్య మహారథస్య
జపశా జ్వరం దాశరథే స్వముద్ధితం
ప్రహృవ్య వాచా భిన్నంద మ్రతమ్. ౫౦

<p>టీక సః = ఆరావణుడు; మహారథ స్య = తన్నునుసారధినిగొట్టుంబులను గా పాడుకొనుచుఁ బదునొకండువేలమంది విలుకాండ్రతోఁబోరునట్టి; తస్య = ఆ యింద్రజిత్తుయొక్క; వచః = మాటను; శ్రుత్వా = విని; హవకవేగానుగతాంత రాత్మా = సంతోషాతి శయముచేతఁ బొందఁబడినమనస్సుగలవాఁడై; దాశర థే = రామునివలన; సమస్తము = మ్రట్టి న; జ్వరం = సంతాపమును; జపశా = వి</p>	<p>డిచెను. ప్రహృవ్య = సంతోషించి; వా చా = మాటచేత; మ్రతం = కొడుకును; అభిననంద = పొగడెను. ఆరావణుడు, తన్నునుసారధిని గొ ట్టుంబులనుగాపాడు కొనుచుఁ బదునొ కండువేలమందివిలుకాండ్రతోఁ బోరం జాలినయింద్రజిత్తుచెప్పిన మాటనువిని, సంతోషుండై రామభయంబువలనంగలి గినసంతాపమును విడిచి, కొడుకునుఎం తయు మెచ్చుకొనెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

ఇత్యా షేఁ, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, షట్పత్వారింశస్సగణః.
ఇది, స్పష్టార్థము.
ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండషట్పత్వారింశస్సర్గటిక,
ముగిసినది.

౫౫

సప్తచత్వారింశసగ్గప్రారంభః.

ప్రతిప్రవిష్టే లంకాంతు కృతార్థే రావణాత్మశే
రాఘవం పరివార్యాతా రరక్షు ర్వానరక్షభాః. ౧
హనుమా నంగదో నీల స్సుషేణః కుముదో నలః
గజో గవాక్షో గవయ శ్వరభో గంధమాదనః. ౨
జాంబవా నృపభస్కంధో రంభ శ్శతవలిః పృథుః

టీక॥ కృతార్థే = ఈజేతినప్రయో
జనముగల; రావణాత్మశే = రావణుని
కొడుకై నయింద్రజిత్తు; లంకా = లం
కాపట్టణమును; ప్రతిప్రవిష్టేతు = మఱ
లఁబ్రవేశింపఁగానే; హనుమా = హ
నుమంతుండును; అంగదః = అంగదు
డును; నీలః = నీలుండును; సుషేణః = సు
షేణుండును; కుముదః = కుముదుండు
ను; నలః = నలుండును; గజః = గజుండు
ను; గవాక్షః = గవాక్షుండును; గవ
యః = గవయుండును; శ్వరభః = శ్వరభుం
డును; గంధమాదనః = గంధమాదనుం
డును; జాంబవా = జాంబవంతుండు
ను; ఋషభస్కంధః = ఋషభస్కం
ధుండును; రంభః = రంభుండును; శత
వలిః = శతవలియును; పృథుః = పృథు

డును; వానరక్షభాః = ఈవానరో
త్తములు; ఆతాః = దుఃఖితులయి;
రాఘవం = రాముని; పరివార్య = చుట్టు
కొని; రరక్షుః = రక్షించిరి.

అట్లంద్రజిత్తుకృతార్థుఁడయి మ
ఱలలంకాపురింబ్రవేశించినవెనుక, హ
నుమంతుండును నంగదుండును నీలుండు
ను సుషేణుండును కుముదుండును న
లుండును గజుండును గవాక్షుండును
గవయుండును శ్వరభుండును గంధమా
దనుండును జాంబవంతుండును ఋష
భస్కంధుండును రంభుండును శతవలి
యుంబృథువుననునీవానరోత్తములు,
దుఃఖితులయి రామునింబరివేష్టించి, కా
చియుండిరి. అని, తాత్పర్యము.

పూర్వానీకాశ్చ యత్రాశ్చ ద్రుమా నాదాయ సర్వతః. ౩

ప్ర తిషదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౪౭

వీక్షమాణా దిశ స్సర్వా స్తీర్య గూర్హ్వంవ వానరాః
తృణేష్వపిచ చేష్టత్సు రాక్షసా ఇతి మేనిరే. ౪

టీక వానరాః=వానరులు ; ద్రు	లు;చేష్టస్వపిచ=కదలినను; రాక్షసా ఇ
మాన్=వృక్షములను; ఆదాయ = గ్ర	తి=రాక్షసులని; మేనిరే=తలంచిరి.
హించి; సర్వతః=అంతటను; పూర్వా	ఆవానరులు, వృక్షములుచేతంబు
నీకాశ్చ=పూర్వాములు గాఁ దీర్పఁబడి	ని, నేనలను పూర్వ గుంబు గాఁ దీర్చి, సిద్ధ
న సైన్యములుగలవారలునై; యతాశ్చ=	లయి, నాలుగు దిక్కులను నిలుచుండి, స
సిద్ధులునై; సర్వాః=సమస్తములయిన;	మస్తదిక్కులను పర్యగూర్హ్వః ప్రదేశ
దిశః=దిక్కులను; తీర్మాన్=అడ్డుముగా	ములనుం జూచుచు, దృఢంబు గద
ను; గూర్హ్వంవ=పైగాను; వీక్షమా	లినను, రాక్షసులువచ్చిగని, తలంచుచు,
ణాః=చూచుచు; తృణేషు=గడ్డిరోచ	కాగ్ర తృణోనుండిరి. అని, తాత్పర్యము.

రావణశ్చాపి సంహృష్టో విస్మయేన్ద్రజితం సుతమ్
ఆజహావ తత స్సీతారక్షణీ రాక్షసీ స్తదా. ౫

టీక తతః=అంత; రావణశ్చాపి=	స్త్రీలను; ఆజహావ=పిలిచెను.
రావణుడును; సంహృష్టః=సంతో	అంత, నప్పుడు, రావణుడుసంతోషం
షించినవాడై; సుతం=కొడుకైన ;	బున, ఇంద్రజిత్తునుబంపి, నీతకుఁగావలి
ఇంద్రజితం=ఇంద్రజిత్తును; విస్మయః=	యున్న రాక్షసులంబిలిపించెను.
విడిచి; తదా=అప్పుడు; సీతారక్షణీః=	అని, తాత్పర్యము.
నీతసుగతుండుచున్న; రాక్షసీ=రాక్షస	

రాక్షస్య ప్రీజటా చైవ శాసనా త్సముప స్థితాః

టీక రాక్షస్య = రాక్షసస్త్రీ	శాసనాత్ = ఆజ్ఞవలన ; సముపస్థి
లును; ప్రీజటాచైవ = ప్రీజటయును;	తాః=వచ్చినారు.

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౭౬౩

స ౪౭

అంతః, ద్విజట మెదలుగా నాకు, వచ్చిరి. అని, తాత్పర్యము.
రాక్షసస్త్రీలందఱు, రావణుని జ్ఞాపకము

తా డేవాచ తతో హృష్టిః రాక్షసీ రాక్షసాధిపః. ౬

టీక॥ తతః = అంతః; రాక్షసాధి	అంతః, రాక్షసరాజుండగు రావ
పః = రాక్షసేశ్వరుండగు రావణుడు;	ణుడు, సంతోషంబున, నారాక్ష
హృష్టః = సంతోషించినవాడై; తాః =	సస్త్రీలంబొది, యిట్లుని, చెప్పెను.
ఆ; రాక్షసీః = రాక్షసస్త్రీలనుగూ	అని, తాత్పర్యము.
చిః; డేవాచ = చెప్పెను.	

హతా విందతి తా ఖ్యాత వై దేహ్య రామలక్ష్మణౌ
పుష్పకంఠ సమారోహ్య ద్భూయద్ధ్వం హతౌ రణే. ౭

టీక॥ వై దేహ్యః = సేతకు; ఇంద్ర ని	పుండు.
తా = ఇంద్రజిత్తుచేత; రామలక్ష్మ	ఇంద్రజిత్తుచే రామలక్ష్మణులు హ
ణౌ = రామలక్ష్మణులను; హతౌ =	తులయి రసనీతాదేవికింజెప్పెడు; అని
చంపవడినవారిలనుగా; ఆఖ్యాతః = చె	డను బుష్పకంబుపై నెక్కించుకొని పో
ప్పెడు. పుష్పకంఠః = పుష్పవిమాన	యి, యుద్ధంబున హతులయి పడియు
మును; సమారోహ్య = ఎక్కించి; రణే =	న్న రామలక్ష్మణులంబొవుండు.
యుద్ధమునందు; హతౌ = చంపబడిన	అని, తాత్పర్యము.
రామలక్ష్మణులను; ద్భూయద్ధ్వం = చూ	

యదాశ్రయా దవష్టభా నేయం మా ముపతిష్ఠతి
సోస్యా భర్తా సహభ్రాత్రా శిహతో రణమూఢః. ౮

టీక॥ యదాశ్రయాత్ = ఎవ్వరిపై	ర్వించినదై; మాం = నన్ను; నోపతిష్ఠతి =
పువలసి; భయం = ఈసీత; అవష్టభా = X	పొందకున్నదో; సః = అట్టి; అస్యాః =

ఈసీతయొక్క; భర్తా = పెనిమిటియ
గురాముండు; రణమూర్ధాని = యుద్ధా
గ్రమునందు; నిహతః = వధింపబడినా
డు.

యొనాకువశ్యగాకుండినదో, అట్టి
యాబిడ పెనిమిటియగురాముండు, యు
ద్ధంబుననిహతుండయ్యె.
అని, తాత్పర్యము.

ఎవ్వనియాశ్రయంబున, నీసీతగర్విత

నిర్విశంకా నిరుద్విగ్నా నిరపేక్షాచ మైథిలీ

మా ముపస్థాస్యతే సీతా సర్వాభరణభూషితా. ౯

టీక॥ మైథిలీ = మిథిలయందుంబు
ట్టిన; సీతా = సీత; నిర్విశంకా = విచా
రములేనదై; నిరుద్విగ్నా = దుఃఖము
లేనదై; నిరపేక్షా = ఆశలేనదై; సర్వా
భరణభూషితా = సమస్త భూషణ
ముల చేతను అలంకరింపఁ బడినదై;
మాం = నన్ను; ఉపస్థాస్యతే = పొందఁ

గలదు.
ఇంక, సీత, నిర్విచారయి,
దుఃఖమునువిడిచి, రాముండు వచ్చు
నను నాశనుంగూడవదలి, సమస్తాభ
రణంబులునుదాల్చి, నన్నుబొందఁగ
లదు. అని, తాత్పర్యము.

అగ్ర కాలవశం ప్రాప్తం రణే రామం సలత్కణమ్

అవేక్ష్య వినివృత్తాశా నాన్యంగత మపశ్యత్. ౧౦

నిరపేక్షా విశాలాక్షీ మా ముపస్థాస్యతే స్వయమ్

టీక॥ అన్యంగ = నాకన్ననితరమయి
న; గతిం = ప్రాప్త్యస్థానమయిన రాము
ని; నాపశ్యత్ = చూడకుండనట్టి; విశా
లాక్షీ = వెడల్పులయినకన్నులుగలసీత;
అగ్ర = ఇప్పుడు; రణే = యుద్ధమునం
దు; కాలవశం = పృథ్విభ్రయొక్క
యధీతను; ప్రాప్తం = పొందిన; సలత్క

ణం = లత్కణునితోఁగూడియున్న; రా
మం = రాముని; అవేక్ష్య = చూచి; వినివృ
త్తాశా = విడిచినయాశగలదై; నిరపే
క్షా = చేతయపేక్షలేనదై; స్వయం =
తానె; మాం = నన్ను; ఉపస్థాస్యతే =
పొందఁగలదు.

నన్నుగ నైత్తిచూడక రామునేయా

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము. ౭౬౫

స ౪౭

త్రయించియుండువికలాక్షయుగుసీత,
యిష్టదుయుద్ధంబునలత్తుణునితోఁగూ.
డనిహతుండైరామనింజూచి, యాన
వదలి, ఇతరాపేక్షవిడిచి, తనకుఁదానె

న్నబొందఁగలదు, అని, రావణుండు,
రాక్షసస్త్రీలతోఁజెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

తస్య త ద్వచనం శ్రుత్వా రావణస్య దురాత్మనః. ౧౧
రాక్షస్య స్తా స్తథేత్యుక్త్వా జగ్తు వై యత్ర పుష్పకమ్

టిక॥తా=అ; రాక్షస్య= రాక్షస
స్త్రీలు; దురాత్మనః=దుష్టబుద్ధిగల; త
స్య=అ; రావణస్య = రావణునియొ
క్క; వచనం=మాటను; శ్రుత్వా= వి
ని; తథేతి=అట్లేయి; యత్ర= ఎచ్చట;
పుష్పకం=పుష్పకవిమానమొ; తత్ర(అ
ధ్యాహృతము)=ఎచ్చటికి; జగ్తుః =

పోయిరి ("వై" అనునది పాదపూరణౌ
భాము).
ఆ రాక్షసస్త్రీలు, దురాత్ముండగు
రావణునాజ్ఞ నుపేసి, అట్లేయనిచెప్పి, పు
ష్పకవిమానంబున్నచోటకుం బోయిరి.
అని, తాత్పర్యము.

తతః పుష్పక మనాయ రాక్షస్యో రావణాజ్ఞయా. ౧౨
అశోకవనికాస్తాం తాం మైథిలీం సముపానయన్

టి॥తతః=అంత; రాక్షస్య=రాక్షసస్త్రీ
లు; రావణాజ్ఞయా=రావణునియాజ్ఞ
చేత; పుష్పకం=పుష్పకవిమానమును; అ
నాయ = గ్రహించి; అశోకవనికా
స్తాం=అశోకవనమునందున్న; తాం=
ఆ; మైథిలీం=సీతను; సముపానయన్ =

హందించిరి.
అంత, రాక్షసస్త్రీలు, రావణుని
నిరూపించుచు, పుష్పకవిమానంబున
కొని, యశోకవనంబుననున్న
గర్గుంబోయిరి.
అని, తాత్పర్యము,

తా మోదాయ తు రాక్షస్యో భర్తృశోకపరాజితామ్. ౧౩
సీతా మారోపయామాసు ర్విమానం పుష్పకం తదా

టీక॥ తదా = అప్పుడు; రాక్షస్యః = మును; ఆరోపయామానుః = ఎక్కిరి	
రాక్షసస్త్రీలు; భర్తృశోక పరాజి చిరి.	
తాం = పెనినుటిదుఃఖముచే లోఁగొనఁ	అప్పుడు, రాక్షసస్త్రీలు, భర్తృ
బడిన; తాం = ఆ; నీతాం = నీతను ;	దుఃఖంబునఁగృహించియున్ననీతను, బట్టి,
ఆదాయతు = తీసికొనంతనె; పుష్ప	యాపుష్పకవిమానంబుపై నెక్కిరించిరి.
కం = పుష్పకమును; విమానం = విమాన	అని, తాత్పర్యము.

తతః పుష్పక మారోప్య నీతాం ప్రజటయా సహ. ౧౮
జగ్తు దేశకాయతుం తస్యై రాక్షసోఽ రామలక్ష్మణౌ

టీక॥ తతః = అంత; రాక్షస్యః = రా	యతుం = చూపుటకు; జగ్తుః = పోయిరి.
క్షసస్త్రీలు; నీతాం = నీతను; చ్చిజట	అంతనారాక్షసాంగనలట్లు నీతనుప్రి
యాసహ = ప్రజటతోఁగూడ; పుష్ప	జటతోఁగూడఁ బుష్పకంబుపై నెక్కిరి
కం = పుష్పకవిమానమును; ఆరోప్య =	చి, యావిడకు రామలక్ష్మణులంజూ
ఎక్కిరించి; తస్యై = ఆనీతకొఱకు; రా	వుటకై, తీసికొనిపోయిరి.
మలక్ష్మణౌ = రామలక్ష్మణులను; దేశక	అని, తాత్పర్యము.

రావణోకార యల్లంకాం పతాకా ధ్వజమాలిసీమ్ ౧౯

టీక॥ రావణః = రావణుడు; లం	కారయత్ = చేయించెను.
కాం = లంకను; పతాకాధ్వజమాలి	రావణుడు, సంతోషంబున, లం
సీం = రాజచిహ్నములు వ్రాసినపె	కయంతయు, ధ్వజంబునైత్తించి, య
క్కెములయొక్కయు వట్టిపెక్కెము	లంకారముగావించెను.
లయొక్కయుపట్టిగలదాఁగా; అ	అని, తాత్పర్యము.

ప్రాఘోషయత హృష్టశ్చ లంకాయాం రాక్షసేశ్వరః

టీక॥ రాక్షసేశ్వరః = రాక్షసులకుఁబ్రభువైనరావణుడు; హృష్టః =

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౭౬౩

స ౪౭

సంతోషించినవాడై; లంకాయందు; లంకయందు; ప్రాశ్నాపయత = చాటించెను.

రాక్షస రాజులకు రావణుడు,

సంతోషాతిశయంబున, లంకయంతయునట్టిసి, చాటించెను. అని, తాత్పర్యము.

రాఘవో లక్ష్మణశ్చైవ హతా విద్రజితా రణే. ౧౬

టీక|| రాఘవః=రామంబున; లక్ష్మణశ్చ=లక్ష్మణుడైవ=లక్ష్మణుండును; రణే=యుద్ధమునందు; ఇంద్రజితా=ఇంద్రజిత్తుచేత; హతా=చంపబడినారు.

ఇంద్రజిత్తు రామలక్ష్మణుల నిర్బంధమున యుద్ధంబున వధించెను. అని, తాత్పర్యము.

విమానేనాపి సీతా తు గత్వా త్రిజటయాసహ దదశక వానరాణాంతు సర్వం సైవ్యం నిపాతనమ్. ౧౭

టీక|| సీతాపితు=సీతయు; విమానేన=విమానముచేత; త్రిజటయాసహ=త్రిజటతోఁగూడ; గత్వా=పోయి; నిపాతనమ్=వధింపబడిన; సర్వం=సమస్తమయిన; వానరాణాం=వానరులయొక్క; సైవ్యంతు=సైవ్యమును; దదశక=చూ

చెను. సీతత్రిజటతోఁగూడ, నప్పుప్పురి విమానమువారోసింపబడియి, నెలంబడియున్న వానిని సైవ్యమునఁజేయించుచుచెను. అని, తాత్పర్యము.

ప్రహృష్ట మనసశ్చాపి దదశక వివతాశనాత్ వానరాంశ్చాపి దుఃఖితాత్ రామలక్ష్మణపార్శ్వతః. ౧౮

టీక|| సా(అధ్యాహృతము)=ఆసీత; ప్రహృష్టమనసః=సంతోషమునాం దినమనస్సుగల; పిశితాశనాంశ్చాపి=రాక్షసులను; రామలక్ష్మణపార్శ్వతః=రా

మలక్ష్మణుల పార్శ్వంబున; దుఃఖితాత్=దుఃఖముచేఁబడింపబడిన; వానరాంశ్చాపి=వానరులను; దదర్శ=చూచెను.

ప్రతివగాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౪౭

అసీత, రాక్షసులు పరిమనంతోషం | యియ్యందుటయ్యంగనెను.
బునొందియ్యందుటయ్య, వానరులు రా | అని, తాత్పర్యము-
మలత్త్వములసమీపంబున దుఃఖాతుల

తతస్సీతా దదర్శౌచా శయానౌ శరతల్పయోః
లత్త్వం బాపి తామంత విసంజ్ఞౌ శరపీఠే. ౧౯
విధ్వస్తకవచా వీరౌ విప్రవిధ్వస్తరాసనౌ
సాయక్తే శ్చిన్నసర్వాంగౌ శరస్తంబమయా ఓతౌ. ౨౦

టీక తతః=అంత; సీతా=సీత; ఓ	ఋని; రామంచ=రాముని; ఉభౌ = ఇ
తా=ధూమియందు; శరతల్పయోః=	ద్వయము; వదనం=చూచెను.
బాణముల పాన్పునందు ; శయానౌ=	అంత, సీతా దేవి, ధూమియందు
పరుండినవారలును; విసంజ్ఞౌ = తెలి	బాణతల్పంబులంబరుండియున్నవారలు
విలేనివారలును; శరపీఠే = బాణ	ను, మూఁఁగొందియున్నవారలును,
ములచేట్టిపరిపండినవారలును; విధ్వ	బాణపీఠితులును, జినిగిపోయినకవచ
స్తకవచా = నాశమనొందిన కవచ	ములుగలవారలును, ధనుస్సుజాతివిడిచి
ముగలవారలును; వీరౌ = పరాక్రమ	యున్నవారలును, బాణంబుచేసేవావ
శాలులును; సాయక్తే = బాణముల	ఋవములందును గాయములుగలిగియు
చేత; శ్చిన్నసర్వాంగౌ = భేదింపబ	న్నవారలును, బాణమయ దేహులయ
డిన సమస్తావయవములును గలవారి	మాపట్టుచున్నవారలును, పరాక్రమవం
లును; శరస్తంబమయా = బాణసమూ	తులునగురామలక్ష్మణులనిద్వయంబు
హమయులునగు; లత్త్వం బాపి=లత్త్	చెను-అని, తాత్పర్యము-

తౌ దృశ్యౌ భారతౌ తత్ర వీరౌ సౌ పురుషవక్షభౌ
శం పుండరీకాక్షౌ కుమారావివ పావకీ. ౨౧
శరతల్పగతౌ వీరౌ తథాఘాతౌ సరరక్షభౌ
దుఃఖాతౌ సుధృశం సీతౌ సుచిరం విలలాప మా. ౨౨

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౭౬

స ౪౭

టీక॥సా=ఆ; సీతా=సీతాదేవి; త
త్రే=అచ్చట; శయానో=పరుండియ
న్నవారలును; వీరో=పరాక్రమశాలు
లును; పురుషవళభౌ=పురుషశ్రేష్ఠుల
ను; పుండరీకాక్షౌ=తెల్లదాసరపూ
లవంటికన్నులుగలవారలును; వీరో=
పరాక్రమశాలులునగు; పావనీ=అగ్ని
శుభాత్రునిపుత్రులగు; కుమారాపి
వ(స్థితౌ)=సూరివశిష్ఠులువలెనున్న
వారలును; శరతల్పగతౌ=బాణముల
పాన్నునుబొందినవారలును; తథాధూ
తౌ=అట్లయినవారలును; సరవళభౌ=
మనుష్యశ్రేష్ఠులునగు; తో=ఆ; భౌత
రౌ=అన్నదమ్ములయినరావలత్తులు
లను; రృష్ట్యా=చూచి; దుఃఖాత్=

దుఃఖముచేచిపితయయి; సుస్థవం=
మిఠిలియునధికముగా; సుచిరం=బ
హుకాలము; విలలాపం=విలపించెను.
("హ"అనునదిపాదపూరణార్థము.)
అసీతాదేవి, అచ్చటనేలంబయిండి
యున్నవారలును పరాక్రమశాలులును
బురుషోత్తములును పుండరీకంబులం
బోలెవిశాలనుండరంబులగుకన్నులుగల
వారలును అగ్నిపుత్రులగుసూరివశిష్ఠా
శులుంబోలెనున్నవారలును బాణతల్ప
గతులును అట్టమొరవస్థవొందియున్న
వారలునగునారావలత్తులుంబూచి,
పరమదుఃఖతయయి, మిఠిలియుండెద
కాలమువిలపించెను.
అని, తాత్పర్యము.

భతాకర మననద్యుంగీ లక్ష్మణుల దానిచేక్షణౌ
ప్రేక్ష్య పాంసుషు వేష్టంతౌ రురౌద జనకాత్మజా. ౨౩

టీక॥ అననద్యుంగీ = నిందింప
రానియవయవములుగలదియు; అనితే
క్షణౌ=నల్లనికన్నులుగలదియునగు; జ
నకాత్మజా=జనకమహారాజు కూతు
రయినసీతాదేవి; పాంసుషు = పరా
గములందు; వేష్టంతౌ=పొరలుచున్న;
భతాకరం=పెనుమిటిని; లక్ష్మణంచ=
లక్ష్మణుని; ప్రేక్ష్య=చూచి; రురౌద=

నీచును.
నిందింపనలవిగాని యుత్తమలక్షణ
విశిష్టములగునవయవములుగలదియున
ల్లనికన్నులుగలదియునగుసీతాదేవి, త
నపెనుమిటిరాముండును లక్ష్మణుడు,
నేలంబరాగంబులం బొరలుచుండుటం
జూచి, పరమదుఃఖతయయి, రౌదనంబు
గావించెను. అని, తాత్పర్యము.

౧౧౦ ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౪౭

సా బాష్పశోకాభిహతా సమీక్ష్య
తా భ్రాతరా దేవసమప్రభావా
వితర్కయంతీ సిద్ధనం తయో స్సా
దుఃఖాయితా వాక్య వివరం జగద. ౨౪

టీక॥ సా = ఆసీత; బాష్పశోకాభిహతా = సీమించు; దుఃఖాయితా = దుఃఖం
భిహతా = కన్నీళ్లు చేతనుదుఃఖముచే చినదై; ఇదం = ఈ; వాక్యం = మాట
తను గొట్టబడినదై ; దేవసమప్రభావా = ను; జగద = పలికెను.
వా = దేవతలతో సమానమయిన ప్ర ఆసీత, కన్నులసిగ్గుగాలు , దేవత
భావముగల; తా = ఆ; భ్రాతరా = అ బుంబోలెమహాప్రభావులగు నారామ
న్నదమ్ములగు రామలక్ష్మణులను ; స లక్ష్మణులఁజూచి , మృతఁబొందిరిని
మీక్ష్య = చూచి; సా = ఆసీతాదేవి; త తలంచి , పరమదుఃఖిరయ్యి, యి
యోః = ఆరామలక్ష్మణులయొక్క; ట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
సిద్ధనం = చావును; వితర్కయంతీ = యి

ఇత్యాపేక, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యద్ధకాండే నస్తవ త్పాద శస్సగణః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థవంధికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, యద్ధకాండే నస్తవ త్పాద శస్సగణః,
ముగిసినది.

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము. 220

స ౪౮

త్రై

అష్టదత్వారింశసగళప్రారంభః.

భూతారం నిహతం దృష్ట్వా లక్ష్మణంచ మహాబలమ్
విలంప భృశం నీరాకరుణం శోకకర్షితాః ౧

టీక॥ నీరా = నీర; భూతారం = గుచర్లుగా; విలంప = విలపించెను.

దెనిమిటిని; మహాబలం = అధికమయి	శీత, తన దెనిమిదియు మహాబలం
నబలముగల; లక్ష్మణంచ = లక్ష్మణము	దగులత్తుండమను నిహత లయియుం
నిహతం = వధింపబడిన వానిగా	జుటంటి, పరమ దుఃఖితయయి,
దృష్ట్వా = చూచి; శోకకర్షితా = దుఃఖ	కావేశమున, స్తబ్ధి, విలపించెను.
ఖముచేగృహింపబడినవై ; భృశం =	అశ్వి, తాత్పర్యము.
మిక్కిలియు; కరుణం = దుఃఖముగల	

ఉడు లక్షణానో యే మాం పుత్రిన్య విప్రవతి చ
తే ద్య సర్వే హతే రామే హానోఽన్యతదాదిసః ౨

టీక॥ లక్షణానం = సామ్యుద్రికలనం	హతే = నధింపబడగా; అన్యతదాది
ముగల ; సామ్యుద్రికలక్షణము = దెలిసి	నం = అబద్ధముఁజెప్పవారిలు.
నట్టియనట; యే = ఎవ్వరు; మాం = న	సామ్యుద్రికలక్షణము దెలిసినవారిలె
న్ను; పుత్రిణీ = కొడుకులదనియు; అ	వ్వగు, మున్నునన్ను బుత్రవతి యని
విధవేతివ = విధవగానదనియు ; ఉ	రువిధవగానదనియుఁజెప్పిరోవారలం
దుః = చెప్పిరో; తే = ఆ; జ్ఞానసః = లక్షణ	దభిప్రమ గామండు నిహతుండు గా
జ్ఞానముగలవారలు; సర్వే = అ. వఱును;	గానబద్ధముఁజెప్పవారలయిరి.
అద్య = ఇప్పుడు; రామే = రాముడు ;	అని, తాత్పర్యము.

యజ్ఞానో మహిషీం యే మా మాదుః పర్శ్నంచ సత్రిణి

తే ద్య సర్వే హతే రామే జ్ఞానినో ౭ నృతవాదినః. ౩

టీక॥ యే = ఎవ్వరు; మాం = న	మాండు; హతే = వధించడం గా; ఆస్మ
న్ను; యజ్ఞసః = యాగములు చేసిన	తవాదినః = అబద్ధముల జెప్పవారిలు.
వానియొక్క; మహిషీం = రాణిని గాను;	మున్నెవ్వరు, నాభతకయశ్వమే
సత్రిణి = బహుదినములు చేయవల	థ యాగంబులు సేయును సత్త్రంబులు
సిన యాగములు చేయునట్టి వానియొ	గావించుననుచు జెప్పిరో, అట్టిమహా
క్క; పత్నీం = భార్యను గాను; ఊహి =	త్తులందఱు, నిష్పడురాముండునిహ
చెప్పిరో; తే = ఆ; జ్ఞానినః = సాముద్ర	తుండుండుగా, నబద్ధముల జెప్పవార
కజ్ఞానముగలవారిలు; సర్వే = అంద	లయిరి. అని, తాత్పర్యము.
ఱును; అద్య = ఇప్పుడు; రామే = రా	

ఊహి స్వంత్రవణే యే మాం ద్విజాని కాతాంతికా శ్శుభామ్
తే ద్య సర్వే హతే రామే జ్ఞానినో నృతవాదినః. ౪

టీక॥ యే = ఏ; కాతాంతికాం =	దం గా; ఆస్మతవాదినః = అబద్ధముల జె
ప్ర్యోతిశ్శాస్త్రముల జెలిసి నట్టి; ద్విజాని =	ప్పవారిలు.
విద్యుని; సంత్రవణే = సన్నిధియందు;	మున్నుప్ర్యోతిశ్శాస్త్రవేత్తలగు బ్రా
మాం = నన్ను; శుభాం = మంగళకరిణ	
గా; ఊహి = చెప్పిరో; తే = ఆ; జ్ఞాని	గలికరియని చెప్పిరో, ఇప్పుడు రాముం
నః = ప్ర్యోతిశ్శాస్త్రజ్ఞానముగలవారి	డుహతుడయిన పిమ్మట, వారలందఱు
లు; సర్వే = అందఱును; అద్య = ఇప్పుడు;	నబద్ధముల జెప్పవారిలు.
రామే = రాముడు; హతే = చంపబ	అని, తాత్పర్యము.

వీరపాథికవపత్నీ త్వం యే భగ్యేతిద మాం విదుః

తే ద్య సర్వే హతే రామే జ్ఞానినో నృతవాదినః. ౫

టీక॥ యే = ఎవ్వరు; త్వం = నీవు; వీరపాథికవపత్నీ = పరాక్రమవంతుడగు

రాజునకు భార్యవనియు; ధన్యేతివ=పుణ్యవంతురాలవనియు; మాం=సన్న; విదుం=ఎటింగిరో; తే=అ; జ్ఞానం=జ్యోతిశ్శాస్త్రజ్ఞానముగలవారిలు; సర్వే=అందఱును; అద్య=ఇప్పుడు; రామే=రాముడు; హతే=వధింపఁబడఁగా; అన్యతవాదినం=అబద్ధముఁజెప్పవారిలు.

ఎవ్వరు, నన్నుజూచి, నీవుచుహంసరాక్షిమశాలియుగురాజునకు భార్యపుగాఁగఁవనియుధన్యరాలవనియుం జెప్పిగో, అజ్యోతిశ్శాస్త్రవేత్తలందఱు నీప్పుడు, రాముండహతుం డగుటవలన, సజగదులు జెప్పవారలయిరి.
అన్యతాత్మ్యము.

ఇమాని ఖలు పద్మాని పాదయోగైశ్చైవ ప్రీయైః
అధిరాశ్యే క్షిప్యంతే సర్వేషాం పశ్యమాం.

టీక॥ యై=ఏవర్షములతో; సహితాః(అధ్యాహృతము)=కూడిన; ప్రీయైః=ప్రీతిలు; సర్వేషాం=మనస్సులకుఁబ్రభువులయిన; పశ్యమాం=ఇతలతోఁగూడ; అధిరాశ్యే=సామాజ్యమునందు; అధిక్షిప్యంతే=అధిపేక్షింపఁబడుదురో; అని (అధ్యాహృతము)=అట్టి; ఇమాని=ఈపద్మా

ని=కమలములు; పాదయోగి=పాదములయందు; పృశ్యంతే (అధ్యాహృతము)=ఖలు=చూడఁబడుచున్నవిగాఁ! ఏవియున్నచోస్త్రీలుమహారాజులగుపాదములతోఁగూడ సామాజ్యపత్నాధిపి కులగుదురో, అట్టిపద్మరేఖలు, రాపాదములెన్నఁడుగాఁజూపట్టుచున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

వైధవ్యం యంతః ప్రై నాకస్యో లక్షణే గృహ్యదులభాః
నాత్మనస్తాని పశ్యమి పశ్యంత హతలక్షణాః.

టీక॥ నాశ్యో = స్త్రీలు; యంతః=ఏ; లక్షణే = లక్షణములచేత; భాగ్యదులభాః = దులభమయినభాగ్యముగలవారిలు; వైధవ్యం = విధవాత్వమును; యంతః = పొందుచున్న

గో, హతలక్షణా= కొట్టుబడినలక్షణములగల; అహం (అధ్యాహృతము)=నేను; పశ్యంతి= చూచుచున్నదాననై; అత్మనః=నాకు; తాని = అలక్షణములను; పశ్యమి=చూడను.

ఏలక్షణములున్న స్త్రీనిభాగ్యలేవు, అయితే, నాకుంగలశుభలక్షణమువైభవ్యమునొందుచురో, అట్టి యములన్నియు, వ్యర్థములయినవి. దుష్టలక్షణములు లేనివెదకినను నాకు అని, తాత్పర్యము.

సత్యవామాని పద్మాని స్త్రీహా ముక్తాని లక్షణేః
తాత్పర్యనిహితే రామే వితథాని భవంతి మే. ౮

టీక|| స్త్రీహాం = స్త్రీలకు; పద్మాని = పద్మలేఖలు; సత్యవామాని = సత్యములైన సభలములుగలవిగా; లక్షణేః = శాస్త్రములచేత; పద్మాని = చెప్పబడిన వి.తాని = అవి; అవ్యక్తాః = స్పష్టము; రామే = రాముడు; నిహితే = చిహ్నముగా; మే = నాకు; వితథాని = వ్యర్థములు; భవంతి = అని, తాత్పర్యము.

కేశాన్మాత్సృజ్యమా నీలా భుక్తా చానంగతే నమ
వృత్తే చా రోమశే జంఘే దంతా శ్చవిరళా మమ. ౯

టీక|| మమ = నాయొక్క; కేశాః = కాళ్లు. వెండ్రుకలు; నూత్నాః = సన్నవియు; సమాః = ఎచ్చతక్కువలలేనివియు; నీలాః = నల్లనివియు; భుక్తాద = కనుబొమలును; అనంగతే = సంబంధించినవికావు, మమ = నాయొక్క; జంఘే = పిక్కలు; వృత్తే = గుండ్రములును; అరోమశే చ = వెండ్రుకలులేనివియు; దంతాశ్చ = దంతములును; అవిరళాః = సందుగలవి కావు. నాతలవృత్తులు నూత్నములయినను నూత్నములైనవి; నాకనుబొమలుబొండాంతో సంబంధించకున్నవి; పిక్కలునుగుండ్రములయినవెండ్రుకలులేకున్నవి; నాపండ్లువిరళములుగా కదటముగా నొండొంటిగలసియున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

శంఖే నేత్రేః శా పాదౌ గుల్ఫా పూరూద మే చితౌ

అనువృత్తసఖా స్మిద్ధా స్వచూ శ్చౌగలయౌ మమ. ౧౦

టీక|| మే=నాయొక్క; శంఖే=క
న్నులకు సమీపముననున్న లలాటప్రదేశ
ములును ; చిత్రే(అధ్యాహ్నాశయి=బ
లిసియున్నవి; నేత్రే=చేతులు. చిత్రే(అ
ధ్యాహ్నతమ)= బలిసియున్నవి. క
రా=చేతులు; చితౌ(అధ్యాహ్నతమ)=
బలిసియున్నవి. పాదౌ=అడుగులు ;
చితౌ(అధ్యాహ్నతమ)=బలిసియున్న
వి. గుల్ఫా=చీచుండలును; చితౌ (అ
ధ్యాహ్నతమ)= బలిసియున్నవి. ఊ
రూచ=తొడలును; చితౌ= బలిసియు
న్నవి. మమ = నాయొక్క; అంగుళ

యః=దేవుడు; అనువృత్తసఖా= గుం
డములయిన గోళ్లుగలవయ్యు; స్మిద్ధాః=
నునుపుగలవయ్యు; సమాశ్చ=హస్తము
నకనురూపమయినవయ్యు.

నాకన్నులకుఁబాశ్చికంబుననుండు,
లలాట ప్రదేశంబులును నేత్రములును
హస్తములును పాదములును జీలమండ
లును పొడలును బలిసియున్నవి; నాయొం
గుళ్లును; గుల్ఫములును సఖములతో
వాపుచున్నవి. అంగుళము,
యన్నవి. అంగుళము,

స్తనౌ చా విరిశౌ పీనౌ మమేమా మగ్నయాచకౌ

మగ్నా చో శ్వంగి నాభిః పాశ్చికరసాశ్చ మే చితౌ. ౧౧

టీక|| మమ=నాయొక్క ; భిమాన
ఈ; స్తనౌ=స్తనములును; అవిరిశౌ=
సందులేనివియు; పీనౌ= బలిసినవియు;
మగ్నయాచకౌ = మునిగినయగ్రము
లుగలవియు. నాభిశ్చ=బొడ్డును; మ
గ్నా=లోతైనదియు; ఉత్పంగిశ్చ= ఉ
న్నతములయిన పాశ్చికములు గలది
యు; మే=నాయొక్క; పాశ్చికరసాశ్చ

శ్చ=చేతులును అవిరిశ్చను; చితౌ=
బలిసినవి.

నాస్తనములును బొడ్డు మొదలైనవి
నొంగిచేయువల్ల ముగ్ధముగాను స్తనములుగ
లిగిచక్కఁగా బలిసియున్నవి ; నానా
భియుమిరిగియులోతుంగలిగి యున్న
తమలగు పాశ్చికములతో వాపుచున్న
ది ; నాపాశ్చికములును అొమ్మును

మాంసలములు గానున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

మయ వణోక చణికిభో మృదూ స్వంగరుహణిచ

ప్రతిష్ఠితం ద్వాదశభి మూక మూచు శ్శుభలక్షణమ్, ౧౨

టీక మమ = నాయుకర్క; పణికి =	మమ = చెప్పిరి.
రంగు; మణికిభి = రత్నముతో సమా-	నా మేనిరంగురత్నముంబోలె స్నిగ్ధ
నమయినది. అంగరుహణిచ = వెండ్రుక	ముగానున్నది; నామేనివెండ్రుకలు మృ
లును; మృదూని = మెత్తనివి. మాం =	దులములుగానున్నవి; శాస్త్రజ్ఞులు,
నన్ను; ద్వాదశభి = పండ్రెండవచేత;	సిపాదంబులపడివెల్లులెండు పాద
ప్రతిష్ఠితం = భూమియందాసినదాని	తలంబును సేలనానియుండుటవలన,
గాను; శుభలక్షణం = మంగళకరము	నన్ను శుభలక్షణములుగలదానిగానె
లయినలక్షణములుగలదానిగాను; టి	ప్పిరి. అని, తాత్పర్యము.

సమగ్రయవ మచ్చిద్రం పాణిపాదంచ వణకవత్

మందస్తి తే త్యేవ చ మాం కన్యాలక్షణినో ద్విజాః, ౧౩

టీక మమ (అధ్యాహృతము) =	నననియె; ఊడు; (అధ్యాహృతము) =
నాయుకర్క; పాణిపాదంచ = అణచే	చెప్పిరి.
తులును అణకాల్లును; సమగ్రయవం =	నా హస్తంబులును బాదంబులును
తక్కువలేని యువాకార శేఖలవియు;	బూణమయిన యువాకార శేఖతో
అచ్చిద్రం = వ్రేల్లునందులేనివియు; వ	నింపుచు వ్రేల్లనెంతమాత్రము సందు
ణకవత్ = కాంతిగలవియు. కన్యాల	లేనవైకాంతిమంతంబులయి యున్నవి;
క్షణిని = కన్యాలక్షణములు దెలిసిన;	కన్యాలక్షణము దెలిసిన బ్రాహ్మణులు,
ద్విజాః = బ్రాహ్మణులు; మాం = నన్ను;	నన్ను ఎల్లప్పుడును జిటునవ్వుగలదానవ
మందస్తి తే త్యేవ చ = చిటునగవుగలదా	ని, చెప్పిరి. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము# యుద్ధకాండము. ౭౭౭

సర్గం

అధిరాశ్యే భిషేకో వే బాహ్మణైః పరినా సహ
కృతాంతకుశలై రుత్తం తస్యస్వం వితథ్యతమ్. ౧౭

టిక కృతాంతకుశలైః=బోధిశక్తి స్వం=అంతయు; వితథ్యతమ్=స్వతః	
ప్రమునంబు సవధుః లయిన; బ్రా	ముగాంచుచుండినది.
హ్మణైః=బ్రాహ్మణులచేత; వే=నా	బోధిశక్తి ప్రమునంబు సవధుకల
కు; పరినా(పత్నా) సహ=సేమిం	గబ్రాహ్మణులు, నాకుఁబెదిరినో
తోఁగూడ; అధిరాశ్యే = సామాన్య	గాన, సామాన్యపక్షానిషేధంబు గ
మనంబు; అధిషేకః = వ్యూహమీక	లుగఁబెప్పించివ్వవలయున్నదా
ము; ఇతి(అర్థాప్యతము)=అని; ఉ	పమునది. అని తాత్పర్యము.
త్తం=తెప్పుబడినది. ఇతి(అని);	

శాధయిత్వా బరస్తానం ప్రహృన్తి ముపలభ్యత
సత్త్వా సాగర మధోధ్యం భాగ్యం నోష్వదేహతా. ౧౮

టిక భాతకా=అన్నదమ్మలగురాసు	అన్నదమ్మలగు రామలక్ష్మణులు,
లక్ష్మణులు; జనస్థానం=జనస్థానమును;	జనస్థానమునందునుచేరి, సేవకుఁగా
శాధయిత్వా=వెదకి; ప్రహృన్తి=సహ	సహచారమునందుఁబెదిరినది, అని
చారమును; ఉపలభ్యత=పొందియి;	భ్యంబగు విధి నముద్రమునం గూడ
అతోధ్యం= కలఁతఁపెట్టరాని; సాగ	రానిచేత, యెట్లుకాలి యంతమా
రం=సముద్రమును; శీర్వాణ=దాటి;	శీర్షమున యొ యింద్రునివైయుదే
నోష్వదే = ఎద్దుకాలియంతమాత్రము	కాదనినది. అని తాత్పర్యము
సంగుహతా=వధింపఁబడినారు.	

నను వారు మాగ్నేయ మైఁగి నం వాయు మనద
అస్త్రం బ్రహ్మణి శైచైవ రాధస్త్రా ప్రత్యవ్యతామ్. ౧౯

టిక||రాధువా=రామలక్ష్మణులు; వాయుం= వాయుతాస్త్రమున; ఆగ్నే

యం=ఆగ్నేయాస్త్రమును; వింద్రం= వింద్రాస్త్రమును; వామవ్యవేపచ= వాయువ్యాస్త్రమును; బ్రహ్మశిరః= బ్రహ్మశిరస్సును; అస్త్రంనైవ= అస్త్రమును; ప్రత్యక్షద్యతాం (ప్రత్యక్షద్యతాం) నను=పొందిరే.

రామలక్ష్మణులు, వారుచాస్త్రము నాగ్నేయాస్త్రము నైంద్రాస్త్రమును వాయువ్యాస్త్రమును బ్రహ్మశిరోనామ కాస్త్రమునుఁబొందియుండిరే! ఆయిస్త్రంబులన్నియునిప్పుడెప్పటికిఁబోయి నవి? అని, తాత్పర్యము.

అద్యక్షమానేన రణే మాయయా వాసనోపమా మను నాథా వనాధాయః సమాతౌ రామలక్ష్మణౌ. ౧౭

టీక|| అనాథాయాః= నాథుండులే నట్టి; మను= నాయొక్క; నాథౌ= నాథులును; వాసనోపమా= ఇంద్రునితోఁబోలి-గలవారలనగు; రామలక్ష్మణౌ= రామలక్ష్మణులు; రణే= యుద్ధమునందు; అద్యక్షమానేన = చూడఁబడకు న్నట్టియింద్రజిత్తుచేత; మాయయా=

మాయచేత; నిహతౌ = వధింపఁబడి నారు. ఇంద్రజిత్తుయొద్దంబున మాయచే నద్యక్షుండై, కంటంబున, దేవేంద్రసమానులగు రామలక్ష్మణుల వధించినాడ; నేననాథనై అని, తాత్పర్యము.

సహి దృష్టిపథం ప్రాప్య రాఘవస్య రణే రివుః జీవన్ ప్రతినివ తేత యద్యపి స్యాన్మనో జవః. ౧౮

టీక|| రివుః= శత్రువు; మనోజవః= మనోవేగముగలవాఁడు; యద్యపి స్యాత్= అయినను; రణే= యుద్ధమునందు; రాఘవస్య= రామునియొక్క; దృష్టిపథం= చూపుయొక్క మార్గమును; ప్రాప్య= పొంది; జీవన్= బ్రతికినవాఁ

డైననువ తేతహి= మఱుఁబడుగదా! మనోవేగముగలవాఁడైనను శత్రువు యొద్దంబున రామునికంటంబడి, మఱుఁచాగ్రాముతో నావలికిఁబోఁజాలఁడు. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౭౭

సం ౭౭

న కాలస్యా తి భారో స్తి కృతాంతశ్చ సుదుఃఖః
యత్ర రామ స్సహభాగితా శేతే యుధి నిపాతితః. ౧౯

టీక॥ యత్ర = ఎందువలన; రామః=రామఁడు; భాగితాసహ = తమ్ముఁడైనలక్ష్మణునితోఁగూడ ; యుధి=యుద్ధమునందు; నిపాతితః = పడఁద్రోయఁబడినవాఁడై; శేతే = పరుడియున్నాఁడో; తతః (అధ్యాత్మతము)=అందువలన; కాలస్యః = కాలమునకు; అతిభారః=అశక్యము; సాగ్ధి=తేదు.కృతాంతశ్చ = దైవమునంత్రము;	ము; సుదుఃఖః= ఎంతమాత్రముజయింపనలవిగానిది- మహాపరాక్రమశాలియుగు రామండుగూడఁడమ్మునితోఁగూడయుద్ధమున హతుఁడై , సేలంబగుండి యున్నాఁడు, కావున, గాలమునకశక్యమేదియు లేదు; దైవమునకేదునులేదు. అని, తాత్పర్యము.
--	---

న శోచామి తథా రామం లక్ష్మణం చ సహచరం
సాత్తానం జననిరాపి యథా శ్వశ్రుం తపస్వినీమ్. ౨౦

టీక॥ తపస్వినీం = శోచనీయయగు; శ్వశ్రుం = అత్తయైనకౌసల్యనుగూచి; యథా = ఎట్లో; తథా = అట్లు; రామం = రామనిగూచియ; మహాబలం = అధికమయినబలముగల; లక్ష్మణం చ = లక్ష్మణునిగూచియు; నశోచామి = దుఃఖింపను . ఆత్తానం = వ్రునిగాని, తలంబుకొన్నను, అంత దుఃఖి నన్నుగూచిగాని; జననిరాపి = త	ల్లినిగూచిగానిన (శోచామి)= దుఃఖింపను. శోచనీయయగు సాయతపశోనల్యనుదలంబుకొన్న సాతుడుగియుగలుగునట్లు , రామనిగానిమహాబలంబగులక్ష్మణునిగాని , నన్నుగానినాత వ్రునిగాని, తలంబుకొన్నను, అంత దుఃఖిముగలుగదు. అని, తాత్పర్యము.
--	---

సా నచింతయ తే నిత్యం సమాప్తవత మాగతమ్
కదా ద్రక్ష్యామి సీతాం చ లక్ష్మణం చ సరాశువమ్. ౨౧

టీక॥ సా = ఆకాశల్యఃసమాప్త	మను.
వ్రతం = ముగింపబడిన వ్రతముగల	ఆకాశల్య “ పదునాలుగు సం
వాఁడును; ఆగతం = వచ్చినవాఁడన	వత్సర. బలను వసంబునం గడపి నీ
గు; సరాఘవం = రామునితోఁగూడిన;	త లక్ష్యం సహి... యువచ్చినరా
లక్ష్యం = లక్ష్యము; సీతావ =	ముని , ఎక్కడ చూడెవడు? ” అ
సీతను; కదా = ఎప్పుడు; ద్రక్ష్యమి =	ని, మెల్లప్పుడునుగోరుచుండును , అని
చూడగలను; ఇతి (అర్థావ్యుత్తము) =	సీత, బిలిచినది. అని, తాత్పర్యము.
అని; ఆనంతరయతే = తలంచుచుం	

పరిశేషయమానాం తాం రాక్షసీ త్రిజటా బ్రవీత్

టీక॥ త్రిజటా = త్రిజటయను ; రా	అట్లుదుఃఖించుచున్న సీతయూచి ,
క్షసీ = రాక్షసి; పరిశేషయమానాం =	త్రిజటయను రాక్షసి, యిట్లని, చెప్పెను.
దుఃఖించుచున్న; తాం = ఆసీతనుగూ	అని, తాత్పర్యము.
చి; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.	

మా విషాదం కృథా జేవి భతాకాయం తవ జీవతి. ౨౨

టీక॥ జేవి = ఆహ్వానించుట; విషాదం = దుః	అహ్వా! నీ ప్రదుఃఖంపవలదు; నీభ
ఖమును; మాకృథా = చేయవలదు. అ	తాబ్రతియున్నాను.
యం = ఈ; తవ = నీయొక్క; భర్తా =	అని, తాత్పర్యము.
పెండ్లిమి; జీవతి = బ్రతికియున్నాను.	

కారణానివ పశ్యమి మహంతి నదృశానివ

యథే మా జీవతో జేవి భాతరా రామలక్షణౌ. ౨౩

టీక॥ జేవి = ఆహ్వానించుట; యథా = ఎ	ద్రస్తు లయిన; రామలక్షణౌ = రామ
ట్లు; ఇమా = ఈ; భాతరా = అన్న	లక్ష్యములు; జీవతి = బ్రతికియున్నా

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౭౦౧

స ౪౮

రో; తథా(అధ్యాహృతము)=అస్మి;
మహాంతి=గొప్పవియు; సదృశానిద=అనురూపములగు; కారణానిద=కారణములనుగూడ; పశ్యామి = చూచుచున్నాను.

అమ్మా! ఈ రామలక్ష్మణు లిద్దఱు సుబ్రహ్మణ్యునిన్నారనుటకుం దగినకారణములనుగూడ నాకగపడుచున్నది.
అని, తాత్పర్యము.

స మీ కోపవర్తమాన హాహా వర్తి త్వకానిద భవంతి యుధి యోధానాం ముఖాని సిహంతే పతో. ౨౮

టీక|| పతో(పత్యై)=నాశము; సహంతే=వధింపబడంగా; యుధి=యోధమునందు; యోధానాం=భటులయొక్క; ముఖాని=ముఖములు; కోపవర్తమానః; కోపముచేత వ్యాపింపబడినవియు; హాహాపర్యుత్సవకానిద=సంతోషము చేర్చునన్నములైనవియు; సభవంతి

హి=కావుగదా! నాధుండుహతుడగునేని, యుద్ధంబునయోధులముఖములు, ఇట్లు, కోపంబుతో గుడినవిగాఁగాని సంతృప్తములుగాఁగాని, కాఁజాలవు.
అని, తాత్పర్యము.

ఇహ విమానం వై దేహీ పుష్పకం నామ నామతః దివ్యం త్వం ధారయే హైవం యశ్చేతో గతజీవితో. ౨౯

టీక|| వైదేహీ = సీతాదేవి! ఏ తో = ఈ రామలక్ష్మణులు; గతజీవితాయది = బోయినప్రాణముగలవారలగుదురేని; నామతః = పేరుచేత; పుష్పకంనామ = పుష్పకమని ప్రసిద్ధమయినది; దివ్యం = స్వర్గమునందుంబుట్టినది; ఇదం = ఈ; విమానం = విమానము

మగ్నివం=ఇట్లు, త్వం=నిన్ను; సభాగతే=గతించు.
సీతాదేవి! మఱియునీ రామలక్ష్మణులు మృతిబొందియున్నచో, స్వర్గంబునం బుట్టిన యీ పుష్పకవిమానమున్నిట్లువహింపదు.
అని, తాత్పర్యము.

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము:

స ౪౮

హతపీఠప్రధానా హి హతోత్సాహో నిరుద్యమా

సేనా భిమతి సంఖ్యేషు హతకణ్ఠో వ నా జకలే. ౨౬

టీక|| హతపీఠప్రధానాం చంపబడుచుండును.

దీప్రధానవీరుడుగల; సేనా = సేన;
హతోత్సాహో = కొట్టుబడిన యుత్సాహముగలదై; నిరుద్యమా = ప్రయత్నము లేనిదై; సంఖ్యేషు = యుద్ధములందు; జలే = జలమునందు; హతకణ్ఠో = చంపబడిన యోధునిదవువాడుగల; నారివ = ఓడవలె; భిమతి = భీమించుచు

సేనానాథుడు చంపబడునని, యుట్టినై న్యమునిరుత్సాహమును బ్రయత్నంబు లేనిదియై, జలంబులకణధారుండు లేనియోధునిది, యుద్ధంబుల దిక్కులేకతిరుగుడునొందియుండును. తస్మాత్ తాత్పర్యము.

ఇయం భువ రసంభ్రాంతా నిరుద్విగ్నా తరస్వీన్

సేనా రక్షితి కాకుత్స్థే మయా ప్రిత్యా నివేదితా. ౨౭

టీక|| ఇయం = ఈ; సేనాభువం = వానరసేనయో; అసంభ్రాంతా = తోట్రుపాటులేనిదై; నిరుద్విగ్నా = భయములేనిదై; తరస్వీన్ = బలముగలదై; ప్రిత్యా = సంతోషముచేత; మయా = నాచేత; నివేదితా = చెప్పబడిన; కాకుత్స్థే = రామల

క్షుణ్ణులను; రక్షితి = రక్షించుచున్నది. ఈవానరసేనయట్లులేదు; ఇది, తోట్రుపడక భయమునొందక, నేనుబ్రతికియున్నారనిచెప్పిన యీరామ లక్షుణ్ణులు, సంతోషంబున జాగ్రత్తతో రక్షింపుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.

సాత్వం భవ సువిస్రభా అనుమానైః స్ఫుభోదయైః

అనాతా పశ్య కాకుత్స్థే స్నేహో దత్త ద్భవీమితే. ౨౮

టీక|| సా = అట్టి; త్వం = నీవు; సుభోదయైః = సుఖిరములయినపుట్టు

కల; అనుమానైః = చిహ్నములచేత; స్ఫుభోదయైః = సుఖిరములయినపుట్టుత; సువిస్రభా = విక్రీలయు నమ్మకము

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౭౮౩

స ౪౮

గలదానవు;భవ=అగుము. అహతౌ= వధింపఁబడకున్నట్టి;కాకుత్స్థ= రామలక్ష్మణులను; పశ్య = చూడుము. స్నేహాత్=చెలివివలన;ఏతత్= దీని; తే=నీకు;బ్రవీమి=చెప్పెదను.

అట్లు, అనాయాసముగాఁ జెలియఁదగినయాచిహ్నుములచేత , నీవు

రామలక్ష్మణులు జీవించి యున్నారని స్వస్థముగా నుండుము ; రామలక్ష్మణులు బ్రతికియున్నారు చూడుము ; నీయిందలి స్నేహంబున , నీకింతదూరముచెప్పచున్నాను.

అని,తాత్పర్యము.

అన్యతం నోక్తపూర్వం మే నచవక్ష్యే కదాచన
చారిత్రసుఖశీలత్వా శ్చవిష్టాసి షనో మమ. ౨౯

టీక||మే(మయా)=నాచేత ; అన్యతం=అబద్ధము;నోక్తపూర్వం=మందు చెప్పఁబడినదిగాదు.కదాచన = ఏకానాకష్టమును; నచవక్ష్యేచ=చెప్పను.చారిత్రసుఖశీలత్వాత్= పాతివ్రత్యముచే సుఖకరమయినస్వభావము గలుగుటవలన;మమ=నాయొక్క;మనః=మనస్సు

ను;ప్రవిష్టా=ప్రవేశించినదానవు; అసి=అగుచున్నావు.
నేనిదిహరికన్యతోనబద్ధముఁ జేసినది లేదు;ఇంకనుంశెప్పను;నీవుపాతివ్రత్యంబుతోనొప్పుచున్న స్వభావంబుగలదానవగుటచేత,నీయందునాకుమిక్కిలియుమక్కువగలిగినది. అని,తాత్పర్యము.

నేమా శక్యోరణే శేతుం సేంద్రైరపి సురాసురైః

టీక||ఇమా=ఈరామలక్ష్మణులు ; రణే=యుద్ధమునందు;సేంద్రైః= ఇంద్రునితోఁగూడిన;సురాసురైరపి= సురలచేతనునసురులచేతను ; శేతుం=జయించుటకు;నశక్యో=అలవిగారు.

యుద్ధంబున దేవేంద్రునితోఁ గూడి నసురాసురులచైనను, రామ లక్ష్మణులంజయింపనలవిగాదు.
అని,తాత్పర్యము.

తా దృశం దర్శనం దృష్ట్వా మయా చావేదితం తవ. ౩౦

౧౦౪ ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౪౨

టీక॥ తాదృశం = అట్టి; దర్శనం = చూపును; దృష్ట్యా = చూచి; మయా = నా చేత; తపః = నీకును; ఆవేదితం = తెల్పబడినది.

బ్రతికియుండుటకు సూచకంబు లగుటకు లంబులంబూచి, నీకుఁజెప్పితిని. అని, తాత్పర్యము.

ఇదంచ సుమహ చ్చిహ్నం శనైః పశ్యన్వ మైథిలి

టీక॥ మైథిలి = సీతా! సుమహత్ = మిక్కిలియుగొప్పదగు; భవం = ఈ; చిహ్నం = గుఱుతును; శనైః = మెల్లగా; పశ్యన్వ = చూచుము.

సీతాదేవి! గొప్పదియిది యొక్కటి యున్నది; ఈచిహ్నముంబాడుము. అని, తాత్పర్యము.

నిస్సంజ్ఞా వశ్యభావతా నై వలక్ష్మీ ద్వియుజ్యతే. ౩౦

టీక॥ ఏతే = ఈ రామలక్ష్మణులు; ఉభౌ = ఇద్దఱును; నిస్సంజ్ఞావపి = తెలివి లేనివారలయినను; లక్ష్మీ = కాంతి; నైవ వియుజ్యతే = విడువక నేయున్నది.

ఈ రామలక్ష్మణులు, మూర్ఖులొంది యున్నను, వీరలముఖకాంతియెంతమాత్రముతఱుగకున్నది. అని, తాత్పర్యము.

ప్రాచ్యేణ గతసత్త్వానాం పురుషాణాం గతాయుషామ్ దృశ్యమానేషు వక్త్రేషు పరం భవతి నై కృతమ్. ౩౧

టీక॥ ప్రాచ్యేణ = తఱచుగా; గతాయుషాం = పోయినయాయుస్సు గలవారలును; గతసత్త్వానాం = పోయినప్రాణములుగలవారలనగు; పురుషాణాం = పురుషులయొక్క; వక్త్రేషు = ముఖములు; దృశ్యమానేషు = చూడబడుచుండగా; పరం = అధిక

మయిన; నైకృతం = వికారము; భవతి = అగుచున్నది. తఱచుగా, మృతిబొందినవారల ముఖములం బూడఁగా, నవిమిక్కిలియు వికారముగలిగియుండును. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము. ౩౦౫

స ౪౮

త్యజ శోకంచ మోహంచ దుఃఖంచ జనకాత్మజే
రామలక్ష్మణయో రథే నాద్య శక్య మజీవితుమ్. ౩౩

టీక॥ జనకాత్మజే=సీతాదేవీ! ఆ	లవిగాదు.
శ్మయ=భయము; రామలక్ష్మణయోః=రా	సీతాదేవీ! నీవు రామలక్ష్మణులనిమి
మలక్ష్మణులయొక్క; అథే=నిమిత్త	త్తమయి, యిట్లు మూఁఁగ నొందుచు
మయి; శోకంచ=దుఃఖవికారమును;	దుఃఖింపకుము; రామలక్ష్మణులు బ్రతికి
మోహంచ=మూర్ఛను; దుఃఖంచ=మ	యున్నారనుటకు సంజయము లేదు. ఆ
రోవ్యధను; త్యజ=విడుపుము. అజీవి	ని, త్రిజట, సీతతోఁజెప్పెను.
తుం=బ్రతుకకుండుటకు; శక్యం=ఆ	అని, తాత్పర్యము.

శ్రుత్వా తు వచనం తస్యా స్సీతా సురసుతోపమా
కృతాంజలి రువాచేద మేవ మన్వీతి మైథిలీ. ౩౪

టీక॥ సురసుతోపమా= దేవకన్యక	శ్మయం=భయము; ఉవాచ=చెప్పెను.
తోఁబోలికల; మైథిలీ= మిథిలయుం	దేవకన్యక సమానురాలగు సీతా
దుం బుట్టిన; సీతా=సీత; తస్యాః=ఆ	దేవి, యీ త్రిజట చెప్పిన మాటను విని,
త్రిజటయొక్క; వచనం=మాటను; శ్రు	చే మోహిల్గి లించి, నీవు చెప్పినట్లే, రా
త్వాతు=విన్నుంతనె; కృతాంజలిః=	మలక్ష్మణులు జీవించి యేయండుగా
చేయఁబడినచే మోక్షుగలఁడై; ఏవం=	క, యని చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
ఇట్లు; అస్తు=అగుఁగాక; ఇతి=అని ;	

విమానం పుష్పకం తత్తు సన్నివత్యక్ మనోజవమ్
చీనా త్రిజటయా సీతా లంకా మేవ ప్రవేసితా. ౩౫

టీక॥ త్రిజటయా=త్రిజటచేత; త	ల; పుష్పకం = పుష్పకమును; విమా
త్=ఆ; మనోజవం= మనోవేగముగ	నం=విమానమును; సన్నివత్యక్తుం=

మఱించియు; దీనా = దుఃఖితురాల
గు; సీతా = సీతాదేవి; లంకామేవ =
లంకాపురినే; ప్రవేశితా = ప్రవేశించున
యఁబడినది.

అంతః ద్రిజట, మనోవేగంబుతోఁ

గూడియున్న యాపుష్పకవిమానంబును
మఱించి, దీనురాలగు సీతాదేవినిలం
కాపురికిం దీసికొనిపోయెను.

అని, తాత్పర్యము.

తతః త్రిజటయాసార్థం పుష్పకా దవరుహ్య సా
అశోకవనికామేవ రాక్షసీభిః ప్రవేశితా. ౩౬

టీక॥ తతః = అంతఃసా = అసీతః; ప్రవేశించునయఁబడినది.

త్రిజటయాసార్థం = త్రిజటతోఁగూ
డ; పుష్పకాత్ = పుష్పకవిమానంబు
ననుండి; అవరుహ్య = దిగ్గి; రాక్షసీ
భిః = రాక్షసస్త్రీలచేత; అశోకవనికా
మేవ = అశోకవనమునే; ప్రవేశితా =

అంత, రాక్షసస్త్రీలు, సీతనుత్రి
జటతోఁగూడ, బుష్పకవిమానంబున
నుండిదింపి, అశోకవనముఁజేర్చిరి.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రవిశ్య సీతా బహువృక్షమండాం
తాం రాక్షసేంద్రస్య విహారభూమిమ్
సంప్రేక్ష్య సంచిత్త్య చ రాజపుత్రౌ
పరం విషాదం సముపాజగామ. ౩౭

టీక॥ సీతా = సీతాదేవి; బహు
వృక్షమండాం = అధికమయినవృక్షస
మూహములుగల; రాక్షసేంద్రస్య =
రాక్షసేశ్వరుండగు రావణసియొక్క;
విహారభూమిం = విహారస్థానమయిన;
తాం = ఆయశోకవనికను; ప్రవిశ్య =
ప్రవేశించి; రాజపుత్రౌ = రాచకొ

మరులగు రామలక్ష్మణులను; సంప్రే
క్ష్య = చూచియు; సంచిత్త్య చ = తలం
చియు; పరం = అధికమయిన; విషా
దం = దుఃఖమును; సముపాజగామ =
పొందెను.

సీతాదేవి, పెక్కువృక్షములతోఁ
గూడినదియు రాక్షసరాజుండగు రావ

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధకాండము.

౭౦౭

స ౪౯

ఋషి విహరస్థానమునగు నశోకవనికనుఖంబునొందినది.
బ్రవేశించి, రావణాసురులగు రామలలిత, తాత్పర్యము.
త్వంబులం దలంచుకొని, పరమ దుః

ఇత్యాపే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, అష్టచత్వారింశస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండాష్టచత్వారింశస్సర్గటీక,
ముగిసినది.

ॐ

దీ శో న పం చా శ స గ క ప్రా రం భః.

ఘోరేణ శరబంధేన బద్ధా దశరథాత్మజౌ
నిశ్చ్యసంతౌ యథా నాగౌ శయానౌ రుధిరోక్షితౌ. ౧
సర్వే తే వానరశ్రేష్ఠా స్ససుగ్రీవా మహాబలాః
పరివార్య మహాత్మానౌ తస్థు శ్లోకపరిప్లుతాః. ౨

టీక|| మహాబలాః=అధికమయినబల సహములువలె ; నిశ్చ్యసంతౌ=ని
ముగల; ససుగ్రీవాః=సుగ్రీవునితోఁగూ ట్టూవులవుచ్చుచున్నవారలును ; శ
డిన; తే=ఆ; వానరశ్రేష్ఠాః= వానరో యానౌ=పరుండియున్నవారలును; రుధి
త్తములు; సర్వే=అందఱును ; ఘోరే రోక్షితౌ=నెత్తురుచేదడుపఁబడినవార
ణ = భయంకరమయిన; శరబంధే లును; మహాత్మానౌ = అధికమయినప్ర
న = బాణబంధముచేత; బద్ధాః=బంధ వముగలవారలునగు; దశరథాత్మ
ధింపఁబడినవారలును; నాగౌయథా= జౌ=దశరథునికొడుకులయిన రామల

క్షణులను; పరివ్యాసం = పరివేష్టించి; శోకపరిప్లుతాః = దుఃఖముచేడబడినవా రలయి; తస్యః = ఉండిరి.

సుగ్రీవుండు మొదలు గాఁగలమహాబలశాలులగు నావానరోత్తములందఱును, భయంకరంబగు నాగపాశంబుచే బ

ద్ధులును, సహములుంబోలె నిట్టువులువుచ్చుచున్నవారలును, నెత్తుటందోఁగి భూమింబరుండియున్నవారలునగుమహాత్ములనారామలక్ష్యణులంబరివేష్టించి, దుఃఖితులయియుండిరి.

అని, తాత్పర్యము.

ఏతస్మిన్నంతరే రామః ప్రత్యబుధ్యత ఏర్వవాక్
స్థిరత్వాత్ సత్త్వయోగాచ్చ తరై స్సందానితోపి సక. ౩

టీక॥ ఏతస్మిన్నంతరే = ఈనడుమను; ఏర్వవాక్ = అధికమయినపరాక్రమముగల; రామః = రాముఁడు; తరైః = బాణములచేత; సందానితోపి = బద్ధుడైనను; స్థిరత్వాత్ = ధీరుఁడగుటవలనను; సత్త్వయోగాచ్చ = బలముతోటిసంబంధమువలనను; ప్రత్యబుధ్య

త = మేలుకొనెను. ఇంతలో, ఏర్వవంతుండగురాముండు, బాణపాశంబులబద్ధుండైయున్నను, ధీరుండగుటవలననుబలవంతుండగుటవలనను, చూర్పడెత్తును. అని, తాత్పర్యము.

తతో దృష్ట్యా సరుధిరం విష్ణుం గాఢ మపితమ
భ్రాతరం దీనవదనం పర్యదేవయ దాతురం. ౪

టీక॥ తతో = అంత; సః (అధ్యాహుతము) = ఆరాముఁడు; సరుధిరం = నెత్తురుతోఁగూడినవాఁడును; విష్ణుం = దుఃఖితుండును; గాఢం = గట్టిగా; అపితం = బాణములచేఁబొడువబడినవాఁడును; దీనవదనం = గవళముడిగినముఖముగలవాఁడునగు; భ్రాతరం = త

మ్ము; దృష్ట్యా = చూచి; ఆతురం = దుఃఖితుండై; పర్యదేవయత్ = విలపించెను. అంత, నారాముండు, నెత్తురుగాఢదుఃఖితుండై గాఢంబుగా బాణములచేబాధితుండై దీనవదనం దైయున్నతమ్మునిలక్ష్యణుంబూచి, దుఃఖింబున, నిట్లని, విలపించెను. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

20

స ౪౯

కిన్న మే సీతయా కార్యం కిం కార్యం జీవితేన వా
శయానం యోధ్య పశ్యమి భ్రాతరం యుధి నిజితమ్. ౫

టీక॥ యుః=ఎవ్వఁడను; అన్యః= ఇన్పు	తఁగాని; కింకార్యం=ఏమి కార్యము?
దుఃయుధి=యుద్ధమునందు; నిజితం=	నాతన్నుండు, యుద్ధంబు నిజిత
జయింపఁబడినవాఁడును; శయానం=	తుండై నలంబడిపొరలుచుండుటం జూ
పరుండియున్నవాఁడునగు; భ్రాతరం=	డఁగఁబడినదియొక, నాకు సీతతో నేమి
తమ్ముని; పశ్యామి= చూచుచున్నానో;	కార్యము? నాప్రాణముతోఁగూని నా
తస్య(అధ్యాత్మతము)=అట్టిమే=నా	కిలెమిప్రయోజనము?
కు; సీతయా=సీతచేత; కిన్న కార్యం=ని	అని, తాత్పర్యము.
మికార్యము; జీవితేన వా=పాఁగిముచే	

శక్యా సీతాసమా నాని మర్త్యలోకే విచిన్వతా
న లక్ష్మణసమో భ్రాతా సచివ స్సాంశరాయికః. ౬

టీక॥ మర్త్యలోకే= ధూలోకము	నుండైన; భ్రాతా=తన్నుండు; న (శ
నందు; విచిన్వతా=వెదకుచున్న; మ	శ్యో)=అలవి గాఁడు.
యా(అధ్యాత్మతము)=నాచేత; సీ	ధూలోకంబున వెదకినచో, సీతకు
తాసమా= సీతతో సమానమయిన ;	సరియైన వనితను సుపాదించవచ్చు
నాని=(స్త్రీ); ప్రాప్తుం (అధ్యాత్మత	నా; యుద్ధంబున సమఘండును సహ
ము)=పొందుటకు; శక్యా= అలఁగ	యుండునగు లక్ష్మణునితో సమానుడ
గును. సచివః= సహాయుండును; సాంశ	గుతన్నుని మాత్రము పొందనలవి గాదు.
రాయికః=యుద్ధంబున సమఘండు న	అని, తాత్పర్యము.
గు; లక్ష్మణసమః= లక్ష్మణునితో సమా	

పరిత్యక్త్య మృహం ప్రాణం వానరాణాంతు పశ్యతామ్
యది పంచత్వ మాపన్న స్సుమిత్రానందవధానః. ౭

టీక|| సుమిత్రానందవధానః = సు
మిత్రయొక్క సంతోషమును వృద్ధిచూప
దించునట్టి, లక్షణుండు; పంచత్వం =
మరణమును; ఆపన్నోయది = పొందిన
వాండగు నేని; అహం = నేను; వానరా
దౌం = వానరులు; పశ్యతాంతు = చూ
చుచుండఁగానే; ప్రాణం = ప్రాణము

ను; పరిత్యజ్యామి = విడిచెను.
సుమిత్రకూడిమి కొమరుండగు లక్ష
ణుండు, మరణమునొందు నేని, నేను,
ఈ వానరులు చూచుచుండగానే, ప్రా
ణంబులు విడిచెదను.
అని, తాత్పర్యము.

కిన్న వత్స్యామి కౌసల్యాం మాతరం కిన్న కైకయామ్.

టీక|| మాతరం = తల్లి యయిన; కౌ
సల్యాం = కౌసల్యను గూచి; కిన్న = వీ
మి; వత్స్యామి = చెప్పగలను? కైక
యాం = కైకయిన గూచి; కిన్న (వ

త్స్యామి) = వీమి చెప్పగలను?
నేను; అయోధ్యకుఁబోయి, నా త
ల్లి కౌసల్యకేమి చెప్పుదును? కైకేయి
కేమి చెప్పుదును. అని, తాత్పర్యము.

కథ మంబాం సుమిత్రాంచ పుత్రదశానలాలసామ్. ౮
వివత్సాం వేపమానాంచ క్రోశంతీం కురరీ మివ
కథ మాశ్వాసయిష్యామి యది యాస్యామి తం వినా. ౯

టీక|| తం వినా = ఆలక్ష్యంబు లేక;
యాస్యామి యది = పోవుదు నేని; కథం = ఎ
ట్లు; పుత్రదశానలాలసాం = కొడుకును
చూడుటయందధికేచ్ఛగలదియును; వివ
త్సాం = విడిచినదూడగలదియు; వేప
మానాంచ = వడంకుచున్నదియు; కురరీ
మివ = లేడివలె; క్రోశంతీం = విల
పించుచున్నదియునగు; అంబాం = తల్లి
యగు; సుమిత్రాం = సుమిత్రను; కథం =

ఎట్లు = ఆశ్వాసయిష్యామి = ఊహింపఁ
గలను?
లక్ష్యంబు లేక, నేను మాత్రమ
యోధ్యకుఁబోదు నేని, పుత్రదశానలా
లనయుదూడను విడచిన లేడివలె విలపిం
చుచున్నదియునగు తల్లి యయిన సుమి
త్ర నెట్టులాశ్వాసింపఁగలను?
అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౭౯

స ౪౯

కథంవత్సామి శత్రుఘ్నం భరతంచ యశస్వినమ్

టీక|| శత్రుఘ్నం = శత్రుఘ్నునిగూర్చి వ్యంగలన? శత్రుఘ్నునితోమహాయశుండగుభరి
చిఁచెను; యశస్వినం = అధికమయిన శత్రునితోనువీమిచెప్పెదను?
నకీర్తిగల; భరతంచ = భరతునిగూర్చి
చిఁచెను; కథం = ఎట్లు; వత్సామి = చె
అని, తాత్పర్యము.

మయా సహ వనం యతో వినా తేనా గతః పునః. ౧౦
ఉపాలంభం న శత్ర్యైమి సోధం బత సుమిత్రయా

టీక|| యః (అధ్యాహృతము) = ఎ భం = కిరసారమును; సోధం = స
వ్వడు; మయాసహ = నాతోగూర్చి హించుటకు; నశత్ర్యైమి = బాలను. బ
డ; వనం = అడవిని; యతః = పొంది తం = అయ్యో!
నాఁడో; తేనావినా = అతనివిడిచి; పు “సతోగూడ వనంబునకు వచ్చిన
నః = మఱి; అగతః = వచ్చినాఁడు. వాని లత్తుణుని విడిచివచ్చినావే” అ
ఇతి (అధ్యాహృతము) = అని; సుమి ని, సుమిత్రనన్నుడప్పుచెప్పెను; అ
త్రయా = సుమిత్రచేత; కృతం (అధ్యా య్యో! దానిసేనహింపఁజాలను.
హృతము) = చేయఁబడిన; ఉపాలం అని, తాత్పర్యము.

ఇహైవ దేహం త్యక్త్యామి సహి జీవిత ముత్సహే. ౧౧

టీక|| ఇహైవ = ఇచ్చటనే; దే నేనింకజీవింపఁజాలను; ఇచ్చటనే
హం = దేహమును; త్యక్త్యామి = విడి ప్రాణంబులు విడిచెదను.
చెదను. జీవితం = బ్రతుకుటకు; సో అని, తాత్పర్యము.
త్సహేహి = కోరనుగదా!

ధి క్షాం దుష్కృతకర్మాణ మనార్యం యత్యతే హ్యసౌ
లక్ష్మణః పతిత శ్శేతే శరతల్పే గతాసువత్. ౧౨

టీక|| యత్యతేహి = ఎవ్వనిని ఇం = లక్ష్మణుడు; శరతల్పే = బాణ
మిత్రమయ్యే = అసౌ = ఈ; లక్ష్మ ములపాన్పునందు; పతితః = పడినవాఁ

దై: గతానువత్ = పోయినప్రాణములుగలవాడవలె; శేతే = పరుండియున్నాడో ; తం (అధ్యాత్మతము) = అట్టి; దుష్కర్మములను సాపకముకలదను; అన్యోన్యమున గు; మాం = నన్ను గూచి; ధికే = బడి	హింపబడుటయగుంగాక. ఎవ్వనిమిత్రమయి, యీలక్ష్యము ; బాణతల్పంబున చచ్చినట్లుపడియున్నాడో , అట్టి పాపకముకలదును పుండనగు నేనుదహింపబడుదునుగాక. అని, తాత్పర్యము,
--	--

శ్వం నిశ్వం నవిపణ్ణం మా మాశ్వానయసి లక్ష్యణ
గతాను నాద్య శక్తోషి మా మాతా మభిభాషితుమ్. ౧౩

టీక లక్ష్యణ = లక్ష్యణుడా! నం = అట్టి; త్వం = నీవు; విపణ్ణం = దుఃఖితుండనగు; మాం = నన్ను; ఆశ్వానయసి = ఊహింపువు. అద్య = ఇప్పుడు; గతాను = పోయినప్రాణముగలవాడవై ; సుం = దుఃఖితుండగు; మాం = నన్ను గూచి; అభిభాషితుం = చెప్పటకు ;	నశక్తోషి = చాలవు. లక్ష్యణుడా! నేనుదుఃఖితుండ నగుదునేని , నీవునన్నాశ్వానింపుచుందువు; ఇంకనీవు, మరణంబునొందినపిదప, నేనెంత దుఃఖితుండనై నను , నన్నాశ్వానింపజాలవుగాదా! అని, తాత్పర్యము.
--	---

యే నాద్య సహతా యుద్ధే రాక్షసా వినిపాతితాః
తస్యా మేవ ఓతా వీర స్స శేతే నిహతః పరైః. ౧౪

టీక అద్య = ఇప్పుడు; యేన = ఎవ్వనిచేత; యుద్ధే = యుద్ధమునందు; రాక్షసాః = రాక్షసులు; సహతాః = చంపబడినవారలయి; వినిపాతితాః = పడచోరైబడినారో; సః = అట్టి; వీరః = పరాక్రమశాలినులు; తస్యాం = వారి; పరైః = వేరవః సహమియందే; పరైః =	శత్రువులచేత; నిహతః = వధింపబడినవారై; శేతే = పరుండియున్నాడు. ఎప్పుడు, ఇప్పుడు , యుద్ధంబున రాక్షసులవధించిపడచోసెనో, అట్టి వీరుండగులక్ష్యణుడు, అచ్చటనే శత్రువులచే నిహతుండై ; పరుండి యున్నాడు! అని, తాత్పర్యము.
---	---

శయాన శ్శతతేస్త్రిక్ స్వశోణితపరిప్లుతః

శరజాలై శ్చిత్ భాతి భాసరౌ స్త మివ వ్రజక్. ౧౫

టీక॥ అస్త్రిక్ = ఈ; శరతతే = బా	ఇవ = సూర్యుడువలె; భాతి = ప్రకా
ణములపాన్పునందు; శయానః = పరుం	శించుచున్నాడు.
డియున్నవాడును ; స్వశోణితపరిప్లు	ఈలత్తు ణుండిట్లు , బాణములపా
తః = తన నెత్తురుచేదడుపఁబడినవాడు	న్పునంబరుండి, నెత్తురు వెల్లువలుగాఁగా
ను; శరజాలై = బాణసమూహముల	లు, బాణములు దేహమంతయుఁ గు
చేత; చితః = వ్యాపింపఁబడినవాడున	చ్చుకొనియుండ, విసజ్జుండైయుండుటం
గు; అయం (అధ్యాహృతము) = ఈల	జేసి, అ స్తమయమునొంద సూర్యునిప
త్తు ణుండు; అస్తం = అస్తమయము	గిదిశాంతుండైయున్నాడు.
ను; వ్రజక్ = పొందుచున్న; భాసరౌ	అని, తాత్పర్యము.

బాణాభిహతమమత్వా న్నశకో త్యభిభాషితుమ్

రుజా చా బ్రువతో ప్యస్య దృష్టిరాగేణ సూచ్యతే. ౧౬

టీక॥ అయం (అధ్యాహృతము) =	సందలిక్రేమచేత; సూచ్యతే = తెలుపఁ
ఈలత్తు ణుండు; బాణాభిహత మమత్	బడుచున్నది.
త్వాత్ = బాణములచేఁగొట్టఁబడిన జీ	జీవస్థానంబులం దంతటను బాణం
వస్థానములుగలవాఁడగుటవలన ; అభి	బులంబ్రహరింపఁబడియుండుటవలన ,
భాషితుం = మాటలాడుటకు; నశకో	నీలత్తు ణుండు మాటలాడఁ జాలను
తి = చాలఁడు. అబ్రువతోపి = చెప్పనివాఁ	న్నాడు; ఇతండు చెప్పకపోయినను ,
డైనను; అస్య = ఈలత్తు ణునియొక్క; రు	ఇతనిచూపువలననె, యితనిబాధ తెలి
జాత = బాధయు; దృష్టి రాగేణ = చూపు	యవచ్చుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.

యథైవ మాం వనం యాంత మనుయాతో మహాద్యుతిః

అహ మప్యను యాస్యామి తథైవైవం యమక్షయమ్. ౧౭

టీక॥ యథైవ = ఎట్లే; మహాద్య	లక్ష్మణుని; అనుయాస్యాయి = వెంటడిం
తి = అధికమయినకాంతిగల లక్ష్మణు	చెదను-
డు; వసం = అడవిని; యాంతం = పొందు	మహాతేజుండగు సీలక్ష్మణుండు నే
చున్న; మాం = నన్ను; అనుయాతః =	నువనంబునకువచ్చు నప్పుడు నన్నెట్లు
వెంటడించివాడో; తథైవ = అట్లే; ఆ	వెంటడించినచ్చివాడో, అట్లే, నేను
హనుషి = నేనును; యమత్తయం = య	ను, యమునియొద్దకుఁబోవు సీలక్ష్మణు
మునిగృహమును; యాంతం (అధ్యా	ని వెంటడించిపోయెదను.
హృతము) = పొందుచున్న; వీనం = ఈ	అని, తాత్పర్యము.

ఇష్టబంధుజనో నిత్యం మాంచ నిత్య మనువ్రతః
ఇహామద్య గతోవస్తా మమాఽ నార్యస్య దుఃఖకాయైః ౧౮

టీక॥ నిత్యం = ఎల్లప్పుడును ; ఇష్ట	దు; ఇహం = ఈ; అవస్తాం = అవస్థను;
బంధుజనః = ప్రియులయినబంధుజనులు	గతః = పోయినాడు.
గలవాఁడును; నిత్యం = ఎల్లప్పుడును;	ఎల్లప్పుడును బంధుజనులయందుఁబ్ర
మాంచ = నన్నును; అనువ్రతః = అనుస	తిగలవాఁడును ఎల్లప్పుడును నన్నును
రించినవాఁడునగు; అయం (అధ్యాహ్న	రించుచుండువాఁడు నగు సీలక్ష్మణుం
తము) = ఈలక్ష్మణుఁడు; అనార్యస్య =	డు, దుష్టుఁడనగు నాయక్రమములచేత, ని
దుష్టుఁడనగు; మమ = నాయొక్క ; దు	ష్టుడిమరవస్థంబొందినాడు.
ర్శకాయైః = అక్రమములచేత; అద్య = ఇప్ప	అని, తాత్పర్యము.

సురుష్టేనాపి వీరేణ లక్ష్మణేన న సస్త్రరే
పరుషం విప్రియం వాపి శ్రావితం న కదాచన ౧౯

టీక॥ సురుష్టేనాపి = మిక్కిలియొం	యంవాపి = అప్రియమయినమాటగాని;
గోపించినవాఁడైనను; వీరేణ = పరాక్ర	నశ్రావితం = వినిపించబడినదిగాదు. న
మవంతుఁడగు; లక్ష్మణేన = లక్ష్మణునిచే	సస్త్రరే = స్త్రరింపను.
త; పరుషం = కఠినవచనముగాని; విప్రి	వీరుండగు సీలక్ష్మణుం డెంతకోపము

శ్రీమద్రామాయణము*యద్ధకాండము. ౭౯౫

స ౪౯

నొందినను, నాయెదుటఁ బరుషముగాఁ దు; అట్లు పలికినట్లునాకఁ జ్ఞ ప్రియులేదు.
గానియప్రియముగాఁగాని పలికినదిలే అని, తాత్పర్యము.

విససజైకవేగిన పంచదాణశతాని యః

ఇవ్వస్తే) వ్యధికస్తస్మా తాతః వీర్యాచ్చ లక్ష్మణః. ౨౦

టీక॥ యః=ఎవ్వఁడు; ఏకవేగెన= గుటచే, నేకప్రయత్నంబున నయిదు
ఒక్కటెవేగముచేత; పంచ=అయిదై వందలదాణంబులఁబ్రయోగించునో, అ
న; దాణశతాని=దాణములనులఁను; ట్టికాతఃవీర్యనికన్నను, దాణములువి
విససజః= విడిచెనో; ఇవ్వస్తే) య= ముచుటయందు, లక్ష్మణుండధికుఁడు; అ
బాణాస్త్రములయందు; తస్మాత్=అ; త్మణుండురెండు చేతులుగలవాఁడైన
కారవీర్యాచ్చ=కాతఃవీర్యనికన్నను; ను, వేయిచేతులుగలకాతఃవీర్యుం డ
లక్ష్మణః=లక్ష్మణుఁడు; అధికః = ఎ యిదువందల దాణంబులవిడుచునంత
చైవనవాఁడు. కాలములోనంతకన్ననెచ్చుదాణంబుల

ఎవ్వఁడు, వేయిచేతులుగలవాఁడ విడుచును. అని, తాత్పర్యము.

అస్త్వై రస్త్రాణి యో హన్యా చ్చక్రస్యాపి మహాత్మనః

సోయ ముర్వాణి హత శ్శతే మహాపాశయనోచితః. ౨౧

టీక॥ యః=ఎవ్వఁడు; అస్త్వై) = బడినవాఁడై; ఉర్వాణి=ధూమయం
దాణములచేత; మహాత్మనః= అధికమ దు; శేతే=పగుండియున్నాఁడు.
యినపరాక్రమముగల; శక్రస్య=ఇ. ఎవ్వఁడు, దాణంబుల, మహాపరాక్రమ
ద్రుసియొక్క; అస్త్రాణ్యపి= ఆయుధ శాలియగు సింధ్రుని దాణంబులనుగూడ
ములనైనను; హన్యాత్=కొట్టఁజాల వ్యథఁములు సేయఁజాలనో, అట్టియు
నో; సః=అట్టి; మహాపాశయనోచి త్తమశయనంబునం బరుండఁదగినయీ
తః=శ్రేష్ఠమయినపాన్పునకుఁదగిన; అ లక్ష్మణుండు, హతుఁడై, నేలంబరు
యం=ఈలక్ష్మణుఁడు; హతః=కొట్టఁ డియున్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

౧౯౬ ప్రతిపరాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౪౯

యస్తయా నకృతో రాజా రాక్షసానాం విభీషణః

తచ్ఛ మిథ్యా ప్రలప్తం మాం ప్రథత్యతి న సంశయః. ౨౨

టీక॥ మయా = నా చేత; విభీషణః = సంశయము; న = లేదు.

విభీషణుడు; రాక్షసానాం = రాక్షస
లకు; రాజా = రాజుగా; నకృత (ఇతి) నేను, విభీషణుని రాక్షస రాజుగా
యత్ = చేయబడలేదనునది యేదిగల జేయ నైతినిగాదా! మున్ననేనతనిని,
దో; తత్ = ఆ; మిథ్యా ప్రలప్తం = అ న్నురాక్షస రాజుగా వించెదనని చెప్పిన
బద్ధపుమాటయను; మాం = నన్ను; య సత్యవచనము గూడనన్ను దహింపఁ
ప్రథత్యతి = దహింపఁగలదు. సంశయః = గలదు; ఇందుకు సందియము లేదు.
అని, తాత్పర్యము.

అస్మిన్ మహూతే సుగ్రీవ ప్రతియాతు మితో హాసి

మత్వా హీనం మయా రాజన్ రావణో భిద్రవే దృశీ. ౨౩

టీక॥ సుగ్రీవ = సుగ్రీవుఁడా! త్వం (అ ము) = నిన్ను; మయా = నా చేత; హీనం =
ధృహృతము) = నీవు; అస్మిన్ = ఈ; ము విడువఁబడినవానిగా; మత్వా = తలఁ
హూతే = మహూతే మునందు; ఇ చి; అభిద్రవేత్ = తఱుమును.
తః = ఇచ్చటనుండి; ప్రతియాతుం = మఱి వానర రాజుండవగు సుగ్రీవుఁడా! నీ
లుటకు; అహాసి = తగుదువు. రాజన్ = విప్పుడెయిచ్చటనుండికి పిరింధకుఁ బా
వానర రాజుండవగు సుగ్రీవుఁడా! బలీ = మ్ము; నేను లేకుండుటనుబాచి, బలవం
అధికమయిన బలముగల; రావణః = తుండగు రావణుండు, నిన్ను దఱిమి కొ
రావణుండు; త్వం (అధృహృత ట్టును. అని, తాత్పర్యము.

అంగదంతు పురస్కృత్య సనైస్య ససమృజ్జవః

సాగరం తర సుగ్రీవ సీలేనచ సలేనచ. ౨౪

టీక॥ సుగ్రీవ = సుగ్రీవుఁడా! అంగదం కొని; సనైస్య = సైన్యముతోఁగూడిన
తు = అంగదుని; పురస్కృత్య = ముప్పిడి వాడవై; ససమృజ్జవః = స్నేహితుల

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౭౯౭

స ౪౯

తోఁగూడినవాఁడవై ; నీలేనచ = నీలుని సైన్యంబులతోను స్నేహితులతోనుం
తోను; నలేనచ(నహ) = నలునితోనుఁ గూడి, నీలుండునలుండుమున్నగువానర
గూడ; సాగరం = సముద్రమును; తర = వీరులుగొలువ, సముద్రంబుదాటుము.
దాటుము. అని, తాత్పర్యము.

సుగ్రీవుఁడా! నీవంక గునిఁ దోడ్పా

కృతం హనుమతా కార్యం య దన్యై ర్దుష్కరం రణే
ఋక్షరాజేన తుష్యామి గోలాంగులాధిపేన చ. ౨౫

టీక|| యతే = ఏది; అన్యైః = ఇతరు యనిచేతను; తుష్యామి = సంతసించె
లచేత; దుష్కరం = చేయనలవిగాని దను.
దో; తత్(అథ్యాహృతము) = అట్టి; హనుమంతుండు, యుద్ధంబున, నిత
కార్యం = పని; రణే = యుద్ధమునందు ; రులకుఁజేయనలవిగాని కార్యముఁ గా
హనుమతా = హనుమంతునిచేత; కృ వించివాఁడు; ఋక్షరాజుండుగ జాం
తం = చేయఁబడినది . ఋక్షరాజేన = బవంతుండును గోలాంగుల నాథుండు
ఎలుఁగుబంటులకుఁ బ్రభువయినజాంబ గుగవాత్తుండును జక్కఁగా యుద్ధం
వంతునిచేతను ; గోలాంగులాధిపేన యిగావించినందుకు సంతోషించి నా
చ = కొండముచ్చలకుఁబ్రభువైన గవా ను. అని, తాత్పర్యము.

అంగదేన కృతం కర్మ మైందేన ద్వివిచేనచ
యుద్ధం కేసరిణా సంఖ్యే ఘోరం సంపాతినా కృతమ్. ౨౬

టీక|| సంఖ్యే = యుద్ధమునందు; అ రం = భయంకరమయిన ; యుద్ధం =
గదేన = అంగదునిచేతను; మైందేన = యుద్ధము; కృతం = చేయఁబడినది.
మైందునిచేతను ; ద్వివిచేనచ = ద్వివిదు అంగదుండును మైందుండును ద్వివి
నిచేతను; కర్మ = కార్యము; కృతం = దుండును యుద్ధంబునమిక్కిలియుఁ గ
చేయఁబడినది. కేసరిణా = కేసరిచేత వ్వపడిరి; కేసరియుసంపాతియుననువా
ను; సంపాతినా = సంపాతిచేతను; ఘో నరవీరులును, భయంకరముగా యుద్ధ

ముగావించిరి. అని, తాత్పర్యము.

గవయేన గవాక్షేణ శరభేణ గజేనచ

అన్యైశ్చ హరిభి ర్యుద్ధం మదధే త్యక్తజీవితైః. ౨౭

టీక॥ మదధే = నానిమిత్తము; కృతం (అధ్యాహృతము) = చేయఁబడి
త్యక్తజీవితైః = విడువఁబడిన ప్రాణము నది.

లుగల; గవయేన = గవయనిచేతను; గ గవయుండును గవాక్షుండును శర
వాక్షేణ = గవాక్షునిచేతను; శరభేణ = భుండును గజుండును మఱియు నితరుల
శరభునిచేతను; గజేనచ = గజునిచేత గువాననవీరులును నానిమిత్తముపా
ను; అన్యైశ్చ = ఇతరులయిన; హరిభిశ్చ = గములయందాసవిడిచి, చక్కగాయు
వానరులచేతను; యుద్ధం = యుద్ధము; ధంబుగావించిరి. అని, తాత్పర్యము.

న చాత్మక్రమితుం శక్యం దైవం సుగ్రీవ మానుషైః

టీక॥ సుగ్రీవ = సుగ్రీవుఁడా! మాను సుగ్రీవుఁడా! ఎంతప్రయత్నముచేసి
మై = మనుష్యులచేత; దైవం = దైవము; సనేమి? మనుష్యులకు, దైవమునతిక్ర
అతిక్రమితుం = దాఁటుటకు; నశక్యంచ = మింపనలవిగాదుగదా!
అలవిగానేకాదు. అని, తాత్పర్యము.

యత్తు శక్యం వయస్యేన సుహృదాచ పరితప. ౨౮

కృతం సుగ్రీవ తత్స్వం భవతాఽ ధమభీరుణా

టీక॥ పరితప = శత్రువులందఱింపఁ వియగునో; అధమభీరుణా = అధ
జేయునట్టి; సుగ్రీవ = సుగ్రీవుఁడా! వయ మఁమువలనభయపడునట్టి; భవతా =
స్నేహ = మిత్రుఁడును; సుహృదాచ = నిచేత; పత్ = అది; సర్వం = అంతయు;
మంచిమనస్సుగలవాఁడునగు వానిచేత; కృతం = చేయఁబడినది.
యత్తు = ఎంతమాత్రము; కర్తుం (అధ్యా శత్రువులందఱింపఁ జేయునట్టిసుగ్రీ
హృతము) = చేయుటకు; శక్యం = అల వుఁడా! స్నేహితుండును సుహృదుం

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౧౯౯

సర్గ

దునగువానిచే నంతమాత్రముచేయక శక్తివంశనలేక గావించినావు.
 కృపపునో, నీవు ధామిక కుండవు కావున అని, తాత్పర్యము.
 నధమకమునకు భయపడి, యదంతయు

మిత్రకార్యం కృత మిదం భవచ్ఛి రావనరక్షభాః. ౨౯
 అనుజ్ఞాతా మయా సర్వే యథేష్టం గంతు మహాభ

టిక|| వానరక్షభాః = వానర శ్రేణి అహాభ = తగుదురు.
 పృథ్వీరా! భవచ్ఛి = మీ చేత; ఇవం = వానర శ్రేణులారా! మీరు శక్తివం
 ఈ; మిత్రకార్యం = స్నేహితుని కార్య చనలేక, మీ స్నేహితుని కార్యముగా
 ము; కృతం = చేయబడినది. మయా = వించినారు; ఇంక మీ కంబోనన జ్ఞానా
 నాచేత; యాయం (అధ్యాత్మతము) = సంగితిని; యథేష్టము గాబోడు. అని,
 మీరలు; సర్వే = అందఱును; అనుజ్ఞా రాముడు, చెప్పెను.
 తాః = అనుమతింపబడినారు. యథే అని, తాత్పర్యము.
 ష్టం = కోరినట్లు; గంతుం = పోవుటకు;

శుశ్రువు సస్య తే సర్వే వానరాః పరిచేవనమ్. ౩౦
 వతాయాంచక్రు రశ్రూణి నేత్రైః కృష్ణేత రేక్షణాః

టిక|| తే = ఆ; వానరాః = వానరు వతాయాంచక్రుః = ప్రవతించు శే
 లు; సర్వే = అందఱును; సస్య = ఆరా సిరి.
 మునియొక్క; పరిచేవనం = ఏడ్పును; ఆవానరులందఱును, రామునివి
 శుశ్రువుః = వినిరి. కృష్ణేత రేక్షణాః = లాపంబునిని, దుఃఖంబునఁగన్నులనె
 ఎఱ్ఱనికన్నులుగలవారలై; నేత్రైః = ట్టండనంబుగదురఁగన్నీళ్లు గార్చిరి.
 కన్నులచేత; అశ్రూణి = కన్నీళ్లును; అని, తాత్పర్యము.

తత స్సర్వాణ్య నీకాని స్థాపయిత్వా విభీషణః. ౩౧
 అజగామ గదాపాణి స్త్వరితో యత్ర రాఘవః

టీక॥ తతః = అంతఃవిభీషణః - వేగిరపడినవాడై; అజగామ = వచ్చెను.
 విభీషణుడు; గదాపాణిః = గదచే అంత , విభీషణుండు, గదాపా
 తంగలవాడై; సర్వాణి = సమస్తము జేయై , వానర సైన్యంబుల నన్నింటి
 లయిన; అసికాని = సైన్యములను; నిలవరించి , వేగంబున రాముం
 ధాపయిత్వా = నిలిపి; రాఘవః = రా డున్నచోటికివచ్చెను.
 ముండు; యత్ర = ఎచ్చటనో; తత్ర (అ అని, తాత్పర్యము.
 ధ్యాహృతము) = అచ్చటికి; త్వరితః =

తం దృష్ట్వా త్వరితం యాంతం నీలాంజనవయోపమమ్. ౩౨

వానరా దుద్రువు స్సర్వే మన్యమానాస్తు రావణిమ్

టీక॥ వానరాః = వానరులు; స త్రై యై ; దుద్రువుః = పాటిరి.
 వేగంబున; త్వరితం = వేగము వానరులందఱు , నట్లుగదాపాణి
 గా; గాంతం = పోవుచున్న ; నీలాంజ యయివచ్చుచున్న కాటుకవలెనల్లని
 నవయోపమం = నల్ల నీకాటుక రాసి దేహముగలవిభీషణునిఁజూచి, యింద్ర
 తోఁబోలి-గల; తం = అవిభీషణుని; దృ జిత్తనితలంచి, భయంబునంచాటిరి.
 ష్ట్వా = చూచి; రావణిం = ఇంద్రజిత్తును అని, తాత్పర్యము.
 గా; మన్యమానాస్తు = తలంచినవార

ఇత్యాహే, శ్రీమద్రామాయణే, అదికావ్యే,

యుద్ధకాండే, ఏకోనపంచాశస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర)

వ్యాఖ్యానంబునందు , యుద్ధకాండైకోనపంచాశస్సర్గటిక,
 ముగిసినది.

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము: ౮౦౦

స ౫౦

(ప్ర)

పంచాశసగప్రారంభః.

అథోవాచ మహాలేజా హరిరాజో మహాబలః

కిమియం వృధితా సేనా మూఢనాతేవ నా జలే. ౧

టీక|| అభ=అంత; మహాలేజాః = వృధితా=అకలమయినది? ఇతి(అథ్యా
అధికమయిన పరాక్రమము గలవాఁడు హృతము)=అని; ఉవాచ= చెప్పెను.
ను; మహాబలః=అధికమయినబలముగ అంత. మహాలేజాండునుమహాబల
లవాఁడునగు; హరిరాజః = వానరుల శాలియునగువానర రాజుఁడు సుగ్రీవుం
కుంబ్రభవయినసుగ్రీవుఁడు; “కిం=ఎం దు, వానరులంబూచి, “జలంబులనె
దుకు; ఇయం=ఈ; సేనా=దండు; జ దురుగాలిచేఁగొట్టుటడినయొడపగిదిని
లే=జలమునందు; మూఢనారా=విరు సేనవ్యాకలమయియున్నదేలే” అని,
ద్ధమయిన గాలిగల; నౌరవ=ఓడవలె; యడిగను. అని, తాత్పర్యము.

సుగ్రీవస్య వచ శ్చుత్వా వాలిపుత్రం గవోబ్రవీత్

టీక|| సుగ్రీవస్య=సుగ్రీవునియొక్క; సుగ్రీవుండుచెప్పినదివిని, వాలికుమా
వచః=మాటను; శ్రుత్వా=విని; వాలి రుండగునంగదుం, డిట్లని, చెప్పెను.
పుత్రః=వాలికుమారుండగు; అంగదః= అని, తాత్పర్యము.
అంగదుండు; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

న త్వం పశ్యసి రామంచ లక్ష్మణంచ మహాబలమ్- ౨

శరజాలాచితో వీరా వృథా దశరథాత్మజౌ

శరతల్పే మహత్తానా శయానా రుధిరోక్షితౌ. ౩

టీక|| త్వం=నీవు; శరజాలాచితౌ= బడినవారలును; వీరా= పరాక్రమవం
బాణములనమూహములచే వ్యాపించు తులును; శరతల్పే= బాణములపాన్పు

నందు; శయానా = పరుండియున్నవా	వా యేమి?
రలును; రుధిరోక్షితా = నెత్తురుజేడ	దశరథపుత్రులగుమహాత్ములు రామ
దుపలబడినవారలును; దశరథాత్మజౌ =	లక్ష్మణుడై యును, జేహమంతయుచా
దశరథుఁడొడువలనగు; రామం = రా	ణంబులుగుచ్చుకొని, చాణతల్పంబునం
ముని; మహాబలం = అధికమయినబలము	బరుండినెత్తుట దోఁచున్నారే ; నీవు
గల; లక్ష్మణంచ = లక్ష్మణుని; ఉభౌ =	చూడకున్నావా యేమి?
ఇద్దఱును ; నవశ్యసి = చూడకున్నా	అని, తాత్పర్యము.

అథాబ్రవీ ద్వానశేంద్ర స్సుగ్రీవః పుత్ర మంగదమ్

టీక అథ = అంత; వానశేంద్రః =	అంత, వానరరాజుండగు సుగ్రీవుం
వానశేష్యుండగు; సుగ్రీవః = సుగ్రీవుం	డు, తనపుత్రుండయిన మంగదుండూ
డు; పుత్రం = కొడుకైన; అంగదం =	చి, యిట్లని, చెప్పెను.
అంగదునిగూర్చి; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.	అని, తాత్పర్యము.

నానిమిత్త మివం మన్యే భవేత్త్యం భయేన తు. ౪

టీక ఇవం = దీని; అనిమిత్తం = కార	ణముచేసి దానిఁగా; నమన్యే = తలం
గుముగానిదానిఁగా; నమన్యే = తలం	బయలుఁగారిండు; ఇప్పుడుగలిగిన భ
వను. భయేనతు = మడియొకభయము	యమునక. మఱియొక కారణము గూడ
చేతన; భవేత్త్యం = ఉండుటకాదలసే	నుండవలయును.
నది.	అని, తాత్పర్యము.

విజ్ఞానవచనా హ్యేతే త్యక్తప్రహరణా దిశః

ప్రపలాయంతి హరయి స్త్రాసా దుత్ఫల్లలోచనాః. ౫

టీక ఏ = ఈ; హరయి = వానరు	ణాః = విడువఁబడినయాయుధములు గ
లు; విజ్ఞానవచనాః = దుఃఖమునొందిన	లవారలయి; త్రాసాత్ = భయమువల
నుభవులుగలవారలయి; త్యక్తప్రహర	న; ఉత్ఫల్లలోచనాః = వికసించినకన్నులు

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౮౦౩

స ౫౦

గలవారలయి ; దిశః = దిక్కులను
గూచిః; ప్రపలాయంతిహి = పరుగె
త్తుచున్నారగుదా!

ఈవానరులు, పరమదుఃఖితులయి,

భయంబునఁగన్నులువికసింప, నాయం.
ధంబులుపాటించైచి, దిక్కులనుబరుగె
త్తుచున్నారుచూడుము.

అని, తాత్పర్యము.

అన్యోన్యస్య న లజ్జంతే నసరీక్షంతి పృథ్వః

విప్రకషణంతి చాన్యోన్యం పతితం లంఘంతి చ. ౬

టీక॥ ఏతే(అధ్యాత్మతము) = ఈ
వానరులు; అన్యోన్యస్య(అన్యోన్యం) =
ఒండొరులంగూచిః; నలజ్జంతే = సిగ్గున
డరు. పృథ్వః = వెనుకను; నసరీక్షంతి =
చూడరు. అన్యోన్యం = ఒండొరులను;
విప్రకషణంతి = ఈడ్చుకొనుచు ను
న్నారు. పతితం = పడినవాని; లంఘ
యంతి = దాటుచున్నారును.

ఈవానరులు, ఒకరినిజూచియొకరై
వనుసిగ్గుపడక, వెనుకకుఁ దిరిగిచూడక,
శీఘ్రముగాఁబోవుటవై యొండొరుల
లాగికొనుచు, నేలంబుకెనవానిలఁగిం
చుచు, దాటుచున్నారు; చూడుము. అ
ని, సుగ్రీవుండంగదునితోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఏతస్మిన్నంతరే వీరో గదాపాణి ర్విభీషణః

సుగ్రీవం వధాయామాస రాఘవంచ నిరైక్షత. ౭

టీక॥ ఏతస్మిన్నంతరే = ఈమధ్య
మునందు; వీరః = పరాక్రమశాలియు;
గదాపాణిః = గదచేతంగలవాఁడు
నగు; విభీషణః = విభీషణుఁడు; సుగ్రీ
వం = సుగ్రీవుని; వధాయామాస = ఆశీ
ర్వదించెను. రాఘవంచ = రామని; ని

రైక్షత = చూచెను.
ఇంతలోపల, మహాపరాక్రమశాలి
యగు విభీషణుండు గదాపాణియొక
ఁబ్బి, సుగ్రీవునాశీర్వదించి, రాముంజూ
చెను. అని, తాత్పర్యము.

విభీషణం తం సుగ్రీవో దృష్ట్వా వానరభీషణమ్

ఋక్షరాజం సమీపస్థం జాంబవంత మువాచహ. ౮

టిక్క|| సుగ్రీవః=సుగ్రీవుడు; తం = ("హ" అనునది పాదపూరణము.)
 ఆ; విభీషణం=విభీషణుని; వానర భీ సుగ్రీవుడు, విభీషణుని జూచియె
 వణం=వానరులకు భయము గలిగించు వానరులట్లు భయపడు చున్నారని తెలి
 వానిం గా; దృష్ట్యా = చూచి; సమీప నికొని, తనచేంగటనున్న భిల్లూకరా
 స్థం=సమీపముననున్న; ఋక్ష రాజం= బుండగుజాంబవంతులబాచి, యిట్లుని,
 ఎల్లగుబంటులకుఁ బ్రభువయిన జాం చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
 బవంతునిగూర్చి; ఉవాచ = చెప్పెను.

విభీషణో యం సంప్రాప్తో యం దృష్ట్యా వానరషణభాః
 విద్రవంతి పరిత్రస్తా రావణాత్పజశంకయా. ౯

టిక్క|| వానరషణభాః= వానరషణి అయిం=ఈ; విభీషణః=విభీషణుడు;
 భువ; యం=ఎప్పుడో; దృష్ట్యా= చూ సంప్రాప్తః=వచ్చినాడు.
 చి; రావణాత్పజశంకయా= రావణుని ఇవిగో విభీషణుడు వచ్చినాడు; వా
 నికొడుకైన యింద్రజిత్తునందేహము నరవీరులు, ఇతనింజూచియె యింద్రజి
 చేత; పరిత్రస్తాః = భయపడినవారల త్తనిసందేహించి, భయముపడి, పరుగె
 యి; విద్రవంతి= పరుగెత్తుచున్నారో; త్తుచున్నారు. అని, తాత్పర్యము.

శీఘ్ర మేతాన్ సుసంత్రస్తాన్ బహుధా విప్రధావితాన్
 పర్యవస్థాపయ్యా ఖ్యాపి విభీషణ ముపస్థితమ్. ౧౦

టిక్క|| సుసంత్రస్తాన్=మిక్కిలియు యం=విభీషణుని; ఉపస్థితం=వచ్చినవా
 భయపడినవారలును; బహుధా= పె సంగ; ఆఖ్యాపి=చెప్పెను.
 కుల-విధములను; విప్రధావితాన్= ప నీవు, పరమభీతులయినానానిధములం
 రుగెత్తుచున్నవారలునగు; ఏతాన్=ఈ బరుగెత్తుచున్న యీ వానరవీరులనంద
 వానరవీరులను; శీఘ్రం=శీఘ్రముగా; ప టను, శీఘ్రముగానిలువరించి, "విభీష
 ర్యవస్థాపయ= నిలువరింపుము. విభీష ణుడువచ్చినాడు. ఇంద్రజిత్తుగాఁడని

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౮౦౫

స ౫౦

వీరలకుఁ జెప్పము. అని, సుగ్రీవుండు, | అని, తాత్పర్యము,
జాంబవంతునితోఁజెప్పెను.

సుగ్రీవేద్రేవ ముక్తస్తు జాంబవా నృక్షపాథివః
వానరాన్ సాంత్వయామాస సన్నిరుక్త్య ప్రధావతః. ౧౧

టీక|| ఋషపార్థివః = ఎలుఁగుబం | ధ్య = అడ్డగించి; సాంత్వయామాసః = ఊ
టులకురాజయిన; జాంబవాన్ = జాం | అడించెను.
బవంతుండు; సుగ్రీవేణ = సుగ్రీవునిచే | భల్లూకరాజుండగు జాంబవంతుం
త; ఏవం = ఇట్లు; ఉక్తస్తు = చెప్పబడిన | డు, సుగ్రీవునిమాటనువిని, పరుగెత్తుచు
వాడైనంతసేపు ప్రధావతః = పరుగెత్తు | న్నవానరులను మఱలించి, వారలనందఱ
చున్న; వానరాన్ = వానరులను; సన్నిరు | నాశ్వాసించెను. అని, తాత్పర్యము.

తేనీవృత్తాః పునస్సవే వానరాస్త్యక్తసంధ్రమాః
ఋగ్రాజవచ శ్రుత్వా తంచ దృష్ట్వా విభీషణమ్. ౧౨

టీక|| తే = ఆ; వానరాః = వానరులు; | తోటుపాటుగలవారలయి; నివృత్తాః =
ఋగ్రాజవచః = ఎలుఁగుబంటులకుఁ | మఱలినారు.
బ్రహ్మవంతునిజాంబవంతుని మాటను; | ఆవానరులందఱును భల్లూకరాజుం
శ్రుత్వా = విని; తంచ = ఆ; విభీషణంచ = | డగుజాంబవంతునిమాటనువిని విభీషణు
విభీషణుని; దృష్ట్వా = చూచి; పునః = మ | రించి, మఱలభయించువిడిచి, మఱలి
లు; స్త్యక్తసంధ్రమాః = విడువబడిన | వచ్చిరి. అని, తాత్పర్యము.

విభీషణస్తు రామస్య దృష్ట్వా గాత్రం శరైశ్చితవ
లక్ష్మణస్యచ ధర్మాత్తా బధూవ వ్యధితేంద్రియః. ౧౩

టీక|| ధర్మాత్తా = ధర్మశాస్త్రభా | రామస్య = రామునియొక్కయ; ల
పుడగు; విభీషణస్తు = విభీషణుఁడును; | త్మణస్యచ = లక్ష్మణునియొక్కయ;

గాత్రం = దేహమును; శరైః = బాణములచేత; చితం = వ్యాపింపఁబడినదానగా; దృష్ట్యా = చూచి; వ్యధితేంద్రియః = దుఃఖితమలయినయింద్రియములుగలవాఁడు; బధూవ = అయ్యెను.

ధమాకత్తుండగువిభీషణుండు, రామలక్ష్మణులదేహములంతయు బాణంబులుగ్రుచ్చుకొనియుండుటనుజూచి, పరమదుఃఖితుండయ్యెను. అని, తాత్పర్యము.

జల్గిన్నేన హస్తేన తయో శ్చేత్రే ప్రమృజ్యచ శోకసంప్రీతితమనా రురోద విలలాపచ. ౧౪

టీక|| స(అర్థాహృతము) = అవిధముగా; జల్గిన్నేన = నీటిచేతదీసిన; హస్తేన = చేతిచేత; తయోః = ఆరామలక్ష్మణులయొక్క; శ్చేత్రే = ములను; ప్రమృజ్యచ = తుడిచియు; శోకసంప్రీతితమనా = దుఃఖముచేతఁ బీడింపఁబడినమనస్సుగలవాఁడయి; రురోద = ఏ

ద్యెను; విలలాపచ = విలపించెను. అంత, విభీషణుండు, చేతనేళ్లు దీసికొని, యారామలక్ష్మణులకన్నులందుండిచి, పరమదుఃఖితుండై, రోదనంబు సేయుచు నట్లని విలపించెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇమా తౌ సత్త్వసంపన్నౌ విక్రాంతౌ ప్రియసంయుగౌ ఇమా మవస్థాం గమిత్వా రాక్షసైః కూటయోధిభిః. ౧౫

టీక|| సత్త్వసంపన్నౌ = బలముతోఁ గూడినవారలను; విక్రాంతౌ = పరాక్రమముగలవారలను; ప్రియసంయుగౌ = ఇష్టమయినయృద్ధముగల వారలునగు; తౌ = ఆ; ఇమా = ఈరామలక్ష్మణులు; కూటయోధిభిః = కపటముచేబోరునట్టి; రాక్షసైః = రాక్షసులచేత; ఇమాం = ఈ. అవస్థాం = అవస్థను; గమిత్వా = పొ

డింపఁబడినారు. ఈరామలక్ష్మణులు, బలవంతులును పరాక్రమవంతులును యుద్ధప్రియులును అయినను, ఈరాక్షసులకపటముతో యుద్ధముసేయువారలు, కావున, నిట్టిదురవస్థబొందిరి. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము. ౮౦

స ౫౦

భ్రాతృః పుత్రేణ మే తేన దుష్టుత్రేణ దురాత్మనా
రాక్షస్యా జిహ్వయా బుద్ధ్యా చాలితా వృణఃక్రమా. ౧౬

టీక॥ ఋజువిక్రమా = కపటములే	పుచ్చబడిరి.
నిపరాక్రమముగల రామలక్ష్మణులు ;	నిష్కపటముగా యుద్ధమునేయు
మే = నాయొక్క ; భ్రాతృః = అన్న	పట్టియారామలక్ష్మణులను, దుమాక
యొక్క ; పుత్రేణ = కొడుకును ; దుష్టుత్రే	గుకాండును కల్గి కడుపు చెఱవఁబట్టిన
ణ = దుష్టపుత్రుండును ; దురాత్మనా =	వాండును నాయన్నకొడుకునగు నింద్ర
దుష్టబుద్ధిగలవాడనగు ; తేన = అయిం	జిత్తు, రాక్షససాధారణమయిన కటిల
ద్రజిత్తుచేత ; రాక్షస్యా = రాక్షససం	బుద్ధిచే, మోసపుచ్చెను.
బంధియయిన ; జిహ్వయా = కుటిలమయి	అని, తాత్పర్యము.
న ; బుద్ధ్యా = బుద్ధిచేత ; చాలితా = మోస	

శరై రిమా వలం విద్ధా రుధిరేణ సముక్షితౌ
వసుధాయా విమా సుప్తౌ దృశ్యేతే శల్యకావివ. ౧౭

టీక॥ ఇమా = ఈరామలక్ష్మణు	వలె ; దృశ్యేతే = చూడఁబడుచు
లు ; శరైః = బాణములచేత ; అలం = చ	న్నారు.
క్కరిగా ; విద్ధా = కొట్టుబడినవారల	నెత్తుట దొంగుచు భూమింబరుం
యి ; రుధిరేణ = నెత్తురుచేత ; సముక్షి	డియున్న ఈరామలక్ష్మణులు , దే
తా = తడుపఁబడినవారలయి ; స్త్రః (అ	హమంతయు బాణములు గ్రచ్చుకొని
ధ్యాహృతము) = ఉన్నారు. ఇమా =	నిండి యుండుటంజేసి, నెలమైనదురిం
ఈరామలక్ష్మణులు ; వసుధాయాం =	చుచుండు ముండలపండులంబోలె జూ
భూమియందు ; సుప్తౌ = నిదురించి	పట్టుచున్నారు. అని, తాత్పర్యము.
న ; శల్యకావివ = ముండలపండులు	

యయో వీశోర్య ముపాశ్రిత్య ప్రతిష్ఠాకాంక్షితా మయా
తా వృథా దేహనాశాయ ప్రసుప్తౌ పురుషవక్షభౌ. ౧౮

టీక॥ యయోః = ఎవ్వరియొక్క;	దురించివారు.
ఏవ్యో = పరాక్రమమును; అతిత్య =	నేనెవ్వరిపరాక్రమంబు నాశ్రయించి
అశ్రయించి; మయా = నాచేత; ప్ర	చి ప్రతిష్ఠబొందవలయునని యుంటి
తిష్ఠా = ప్రతిష్ఠ; కాంక్షితా = కోరి	నో, అట్టిపురుషోత్తములగు రామల
బడినదో; తా = అట్టి; పురుషపథా =	త్వణులిద్దఱు, నేలంబరుడి, మృ
పురుషశ్రేష్ఠులగురామలత్వణులు ; ఉ	పేబొందునట్లున్నారు.
థా = ఇద్దఱును; దేహనాశాయ = దే	అని, తాత్పర్యము.
హమునశించుటకొఱకు; పసుప్తా = స	

జీవ స్వద్య విపన్నోస్తీ సప్త రాజ్యపనోరథః

ప్రాప్త ప్రతిజ్ఞ శ్రీ రిపు స్స కామో రావణి కృతః, ౧౯

టీక॥ అహం (అధ్యాత్మతము) =	కోకాతోఁగూడినవాఁడునుగా; కృతః =
నేను; సప్తరాజ్యపనోరథః = పోయి	చేయఁబడినాఁడు.
సరాజ్యమునందలి కోర్కెగలవాఁడనై;	నాకు, రాజ్యంబునొరవలెనను
జీవకో = బ్రహ్మమున్నవాఁడనై; అ	కోకోయఁ బోయినది ; ఇంద్రబ్రహ్మ
ద్య = ఇష్టము; విపన్నో = అపదనిబొం	యున్న, మిక్కిలియు నాపదకలుగును;
దినవాఁడను; అస్తీ = అగుచున్నాను.	నాశత్రువు రావణుండు, తనవ్రతిన
రిపుః = శత్రువయిన; రావణి = రా	ను గోకించి నెఱచేడుకొనెను, అ
వణుండు; ప్రాప్తప్రతిజ్ఞః = పొందఁ	ని, విభీషణుండు విలపించెను.
బడినవ్రతినగలవాఁడును ; సకామః =	అని, తాత్పర్యము.

వీవం విలపమానం తం పరివృజ్య విభీషణమ్

సుగ్రీవ స్సవ్యసంహస్తో హరిరాజో బ్రవీ దిదమ్, ౨౦

టీక॥ సవ్యసంహస్తః = అధికము	సుగ్రీవుండు; వీవం = ఇట్లు; విలపమా
యినవ్యైముగలవాఁడును ; హరిరా	నం = విలపించుచున్న; తం = అవిభీష
జః = వాసరరాజుండునగు; సుగ్రీవః =	ణం = విభీషణుని; పరివృజ్య = కవుఁగిలిండు

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౮౦౯

స ౫౦

కొని; ఇనం=ఈమాటను; అటవీల్=గ్రీవుండు, ఇట్లు, విలపించుచున్న విభీషణుంగవులించుకొని, యిట్లని, చెప్పి ధైర్యశాలియగువానరరాజుండును. అని, తాత్పర్యము.

రాజ్యం ప్రాప్యసి ధర్మజ్ఞు లంకాయాం నాత్రసంశయః
రావణ స్సహస్రత్రేణ సేహ కామ మవాప్స్యతే. ౨౦

టీక॥ ధర్మజ్ఞు=ధర్మమునెట్టిది మం=కోరికని; నావాప్స్యతే=పొందజాలడు.
నవాండవగు విభీషణుడా! లంకాయాం=లంకాపురియందు; రాజ్యం=ధర్మవేత్తవగువిభీషణుడా! నీవు దొరతనమును; ప్రాప్యసి=పొందగల లంకారాజ్యంబునొందగలవు; ఈవిషయమునందుసందేహములేదు; రావణుండును అతని కొడుకును, గృతకృత్యులకాజులరు. అని, తాత్పర్యము.
పు. ఆత్ర=ఈవిషయమునందు; సంశయః=సందేహము; న=లేదు ఇహ=ఇప్పుడు; రావణః=రావణుండు; పుత్రేణసహ = కొడుకుతోఁగూడ; కా

న రుజాపీడితా వేతా వృథా రాఘవలక్ష్మణౌ
త్యక్త్యా మోహం వధిష్యే తే సగణం రావణం రణే. ౨౧

టీక॥ ఏతౌ=ఈ; రాఘవలక్ష్మణౌ=చంద్రులరు.
రామలక్ష్మణులు; ఉభౌ=ఇద్దఱును; రుజాపీడితౌ=రోగముచేఁ బీడింపఁబడిన యిహునిగలుగుదు ; వీరలు , మూర్ఖులవారలు; న=కారు. మోహం=మూర్ఖతెఱి , యుద్ధంబున రాక్షససమేతంబును; త్యక్త్యా=విడిచి; రణే = యుద్ధము గారావణునివధింపగలరు. అని, సుగ్రీవండువిభీషణునితోఁజెప్పెను.
నందు; సగణం= సమూహముతోఁగూడ; రావణం=రావణుని; వధిష్యే= అని, తాత్పర్యము.

సమేవం సాంత్యయిత్యాతు సమాశ్వాస్యచ రాక్షసమ్

సుషేణం శ్వశురం పాశ్వే సుగ్రీవస్త మువాచహ. ౨౩

టిక॥ సుగ్రీవః = సుగ్రీవుడు; తం =	చ = చెప్పెను “హ” అనునది పాదపూ
ఆ; రాక్షసం = రాక్షసుడైన పిభీషణు	రశౌభకము.
సః పవం = ఇట్లు; పాంత్వయితావతు =	సుగ్రీవుండు, ఇట్లు పిభీషణుని మృ
ఉబడించెయు; సమాశ్వాస్యతు = ఆ	దువచనంబులనాశ్వాసించి, తననమి
శ్వాసించెయు; పాశ్వే = ప్రక్కను;	పంబుననున్న మామనుసుషేణుంజూచి,
శ్వశురం = మామయగు; తం = ఆ; సు	యిట్లు, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
షేణం = సుషేణుని గూచిక; ఉవా	

సహ శూరై హా రిగ్జై లబ్ధసంజ్ఞా వరిందమా

గచ్ఛత్వం భ్రాతృరాగృహ్య కిష్కింధాం రామలక్ష్మణౌ. ౨౪

టిక॥ స్వం = నీళ్లు; శూరైః = యు	ధాం = కిష్కింధనుగూచిక; గచ్ఛ =
చ్ఛమునందుభయములేనట్టి; హారిగ్జై	పొమ్ము.
స్సహ = వానిరి సమాహములతోఁగూ	నీవు, శత్రువులనడంగఁద్రొక్కఁగా
డ; లబ్ధసంజ్ఞా = పొందఁబడిన తెలివిగల;	నినయీ రామలక్ష్మణులు మూర్ఖుడేటి
రామరామా = శత్రువులనడంగఁద్రొక్క	పడవవీరలందీసికొని, శూరులగువానఁ
నట్టి; భ్రాతృరా = అన్నదమ్ములగు; రా	వీరుల కొందఱితోఁగూడఁగి కిష్కింధకు
మలక్ష్మణౌ = రామలక్ష్మణులను; గృ	హమ్ము. అని, తాత్పర్యము.
హ్య(గృహీత్వా) = తీసికొని; కిష్కిం	

అహంతు రావణం హత్వా సహభ్రుతం సంధాధవమ్

శ్రీరామో నూనయిష్యామి శత్రో నష్టామివ శ్రియమ్. ౨౫

టిక॥ అహంతు = నేనుమాత్రము;	లతోఁగూడినవాడునగు; రావణ
సహభ్రుతం = కొడుకులతోఁగూడి	రావణుని; హత్వా = చంపి; మైథిలీ
నవాడును; సంధాధవం = బంధువు	నీతాడేని; శత్రుః = ఇంద్రుండు

శ్రీ మద్రామాయణము#యుద్ధకాండము.

౪౧౧

స ౫౦

ప్రాం=పోయిన; శ్రియమివ = రాజ్య రావణునివధించి, దేవేంద్రుండునశం
లక్ష్మీనివలె; ఆనయిష్యామి = తెచ్చె చినరాజ్యలక్ష్మింబోలె, నీ...చె నచె
దను. చెప్పదను. అని, తాత్పర్యము.

నేను , బుత్రబంధుసమేతంబుగా

శ్రుత్యైత ద్వాపరేంద్రస్య సుషేణో వాక్య మప్రివీణ్

టీక || సుషేణః = సుషేణుడు; బ్రవీణ్=చెప్పెను.
వానరేంద్రస్య= వానరనాథుండగుసు సుషేణుడువానరరాజుడగుసు
గ్రీవునియొక్క;వీతత్ = ఈమాటను; గ్రీవుండు చెప్పినమాటనువిని , యిట్లు
శ్రుత్వా=నిని;వాక్యం = మాటను;అనిచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

దైవాసురం మహద్భక్త మనుభూతం సుదారుణమ్. ౨౬

టీక|| దైవాసురం = దేవాసురసం తం=అనుభవింపబడినది.
బంధియగు; సుదారుణం = మిక్కిలి- మున్నుమహాభయంకరమగు దేవా
యభయంకరమగు; మహత్ = గొ సుర యుద్ధంబుచేసె జూచియున్నా
ప్పదగు;యద్ధం=యుద్ధము ; మయా ను. అని, తాత్పర్యము.
(అధ్యాహృతము)=నాచేత;అనుభూ

తదా స్త దానవా దేవాః శరసంస్పృశకోవిదాః

నిజఘ్నశ్చస్త్రవిదుష శ్చాదయంతో ముహుర్ముహుః. ౨౭

టీక|| తదా=అప్పుడు("స్త" అను దానవాః= దానవులు; ముహుర్ముహుః
నదిపాదపూరణార్థము); శరసంస్పృ హుః=మాటిమాటికి; ఛాదయంతః=
శ్శకోవిదాః=బాణములప్రయోగించు కప్పడు;దేవాః=దేవతలను;నిజఘ్నః=
టయందుబండితులును;శస్త్రవిదుషః= కొట్టిరి.
ఆయుధములయందుబండితులునగు ; అప్పుడు, బాణములప్రయోగించు

౧౦౨ ప్రతిపదాంతరీకౌతాత్పర్యసహితము.

స ౫౦

టయందుఁబంపితులును, ఆయుధవిద్యా దేవతలనుజక్కఁగాఁబ్రహరించిరి.
కుశలునగు ననురులు, మాయచేసి, అని, తాత్పర్యము.

తా నాతాఁ న్నప్తసంజ్ఞాంశ్చ పరాసూంశ్చ బృహస్పతిః
విద్యాభి ముక్తయైక్తాభి రోషధీభి శ్చికిత్సతి. ౨౨

టీక బృహస్పతిః=బృహస్పతి; ఆ	లచేతను; చికిత్సతి=చికిత్సచేసెను.
తాఁక=పీడితులును; నప్తసంజ్ఞాంశ్చ=	అట్లుచేవతలు, కొందఱుబాగుపీడితు
పోయినతెలివిగలవారలను; పరాసూం	లునుగొందఱుమూర్ఖులునుగొందఱు
శ్చ=పోయినప్రాణములుగల వారలను	మృతులునై యుండ, బృహస్పతిమృత
గు; తాఁక=ఆదేవతలను; మంత్రయు	నఁజీవనమున్నగువిద్యలచేతనుమూలిక
క్తాభిః=మంత్రములతోఁగూడిన; విద్యా	లచేతను వారలకుఁజికిత్సచేసెను.
భిః=విద్యలచేతను; రోషధీశ్చ=యూరి	అని, తాత్పర్యము.

తా న్యౌషధాన్యా నయితుం ష్ఠీరోదం యాంతు సాగరమ్
జవేన వానరా శ్శ్రుం సంపాతిషససాదయః. ౨౩

టీక సంపాతిషససాదయః=సం	సాగరం=సముద్రమునుగూచి; యాం
పాతియుంబససుండును మొదలుగాఁగ	తు=పోవుదురుగాక.
ల; వానరాః=వానరులు; జవేన=జేగ	అయ్యౌషధంబులందెచ్చుటకై, సం
ముచేత; శ్శ్రుం=శ్రుముగా; తాని=	పాతియుంబససుండును మున్నగువాన
ఆ; ఔషధాని=ఔషధములను; ఆన	రులు, వేగంబునష్ఠీరసముద్రంబునకుఁ
యితుం(అనేతుం)=తోడ్పరిగవచ్చు	బోవుదురుగాక. అని, తాత్పర్యము.
టకు; ష్ఠీరోదం=పాలెజలముగాఁగల;	

హరయస్తు విజానంతి పార్వతీ స్తా మహాశధీః

టీక హరయస్తు=వానరులుమా	ట్టిన; తాఁక=ఆ; మహాశధీః=మహ
త్రము; పార్వతీః=కొండలందుఁబ	మూలికలను; విజానంతి=ఎఱుంగుదురు

శ్రీమద్రామాయణము# యుద్ధకాండము. ౪౧౩

స ౨౦

వానరులకుమాత్రము , పవకతం | జేలియును. అని, తాత్పర్యము.
బుల సంఘవట్టి యావహకావధులు

సంజీవకరణీం దివ్యాం విశల్క్యాం దేవనిమితామ్. ౩౦

టీక|| దివ్యాం = స్వర్గమునందు | గాక.
బట్టిన; సంజీవకరణీం = సంజీవకరణీం జేరించే నిమిత్తంపఱచినవగు సం
జేయనిమూలికను; దేవనిమితాం = దేవకరణి విశల్కకరణి యనునీరెండు
కవతలచేనిమిత్తంపఱచిన; విశల్క్యాం = మూలికలందేవనిమితామ్.
విశల్కకరణి యనుమూలికను; అనయం | అని, తాత్పర్యము.
తు (అధ్యాహృతము) = తేత్తును

చంద్రశ్చ నామద్రోణశ్చ శ్రీగోచే సాగరోత్తమే
అమృతం యత్ర మధితం తత్ర తే పరమావధిః. ౩౧

టీక|| సాగరోత్తమే = సముద్రశ్రేష్ఠయు విశల్కకరణియు; స్త్రో(అధ్యాహృ
మగు; శ్రీగోచే = శ్రీరసముద్రమునందు; తమ) = ఉత్పన్నవి.
యత్ర = అచ్చట; అమృతం = అమృతము; సముద్రశ్రేష్ఠమగు శ్రీరసముద్రము
మధితం = చిలువబడినదో; తత్ర (అ సందు, మున్నదేవతలమృతము మధించి
ధ్యాహృతము) = అచ్చట; చంద్రశ్చ = వస్త్రలంబున, జంద్రపర్వతమనియు ద్రో
చంద్రపర్వత మనియు; ద్రోణశ్చనా గపర్వతమనియు రెండుపర్వతంబులు
ను = ద్రోణపర్వతమనియు; స్త్రో(అధ్యా న్నవి; ఆపర్వతములందు, సంజీవకరణి
హృతము) = కలవు. తత్ర = ఆపర్వతము యు విశల్కకరణియునను నావహకావ
లందు; తే = ఆ; పరమావధిః = ఉత్తమ ధులున్నవి.
ములగుమూలిక లయిన సంజీవ కరణి | అని, తాత్పర్యము.

తే తత్ర నిహితే జ్వలైః పర్వతే పరమావధి

ప్రతిపచంద్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౫౦

త మాగత మభిప్రేయే నాగాస్తే విప్రదుద్రావుః
యైస్తా సత్పురుషౌ బద్ధా శరభూనై మహాబలా. ౩౨

టీక॥ శరభూనై = బాణములయి	మద్రావుః = పాతినవి.
స; యైః = ఏనపకములచేత ; మహాబ	ఇంద్రజిత్తు బాణరూపము లందున
తా = అధికమున బలముగల; తా = ఆ;	యేనపకములచే మహాబలశాలిలగు
సత్పురుషౌ = రామలక్ష్మణులు; బద్ధా =	రామలక్ష్మణులనుబంధించెను, ఆసర్ప
బంధింపఁబడినాగా; తే = ఆ; నాగాః =	మలస్మియు, గరుత్మంతుండు వచ్చుటం
సపకములు, ఆగతం = వచ్చిన; కం = ఆ	చూచి, భయంబునందాజ్ఞపి.
గరుత్మంతుని; అభిప్రేయే - చూచి, విః	ఆని, రాత్పర్యము.

తత స్సపకాః కాక్ష్మణ్య దృష్ట్యా ప్రత్యభినందితః
విమమశ్శచ పాణిభ్యాం ముఖే చంద్రసమద్రభే ౩౩

టీక॥ తతః = అంగ; సుపకాః = గ	తడవెను.
రుత్మంతుండు; కాక్ష్మణ్యం = రామలక్ష్మ	అంత, గరుత్మంతుండు, రామల
ణులను; దృష్ట్యా = చూచి ; ప్రత్యభినం	క్ష్మణులంజూచి, వారలచేఁబూజితం
దితః = పూజింపఁబడినవాడై ; పాణి	డై, తనరెండుచేతులతోను, జంద్రపం
భ్యాం = చేతులచేత; చంద్రసమద్రభే =	బసమానంబులగువారలముఖంబులంద
చంద్రునితో సమానమయినకాంతిగల;	డవెను. ఆని, తాత్పర్యము.
ముఖే = ముఖములన; విమమశ్శచ =	

వైసతేయేన సంస్పృష్టా స్తయో స్సంయరుహు ర్వృణాః
సువశ్శేచ తనూ స్థిగ్ధే తయో రాశు బహువతుః. ౩౪

టీక॥ తయోః = అరామలక్ష్మణు	హుః = మెలిచినవి, సరియైనవ
లయొక్క; వైసాః = గాయములు;	నుట. తయోః = అరామలక్ష్మణులయొ
వైసతేయేన = గరుత్మంతునిచేత ; సం	క్రూ; తనూచ = చేహములును ; ఆశు =
స్పృష్టాః = తాఁడెఁబడినవైసంయరు	శీఘ్రముగా; సువశ్శేచ = మంచిరంగు

శ్రీమద్రామాయణము*యద్ధకాండము: ౮౧౩

స ౫౦

గలవియు;స్నిగ్ధ = సునుపైనపెయు ; మనఁదలి గాయములన్నియు మాసి
బహువతుఁ = అయ్యెను. నవి ; వారలచేహములును , శీఘ్రం
గరుత్మంతుండు , హస్తంబులం బున,మంచిరంగుగలవియు స్నిగ్ధంబులు
దడవుటచే , నారామలక్ష్మణులచేహ నయినవి. అని,తాత్పర్యము.

తేజో వీర్యం బలం చౌఽఽ ఉత్సాహశ్చ మహాగుణః
ప్రదర్శనంచ బుద్ధిశ్చ స్త్యతిశ్చ ద్విగుణం తయోః. ౮౦

టీక||తయోః = ఆరామలక్ష్మణుల విస్మయబరాక్రమమును బలంబునుగాం
యొక్క;తేజః = పరులనోడించుశక్తి తియునుత్సాహంబునసూక్ష్మార్థపరి
యోవీర్యం=పరాక్రమమును;బలంచ= జ్ఞానంబునుబుద్ధియుస్త్యతియు,మున్ను
బలమును;ఓజశ్చ=కాంతియు; మహాగు న్నదానికన్నరెండింతలయినవి.
ణః=అధికమయినగుణముగల ; ఉత్సా అని,తాత్పర్యము.
హశ్చ=ఉత్సాహమును;ప్రదర్శనంచ= ఈశ్లోకంబున , “ప్రదర్శనంచబు
సూక్ష్మార్థమనబూచుకీర్తియు ; బుద్ధిశ్చ” అనుస్థలంబుననుండునట్టి,“ధి”అ
ద్ధిశ్చ= వివేకమును;స్త్యతిశ్చ=జ్ఞప్తియు నునకురముచే, గాయత్రిపదునేడవయ
ను; సర్వం(అధ్యాహృతము) = అంత శీరముగ్రహింపఁబడినది.పదియాలువే
యు; ద్విగుణం=రెండింతలు;అసీత్(అ లశ్లోకంబు లయినవి. ఇంకఁబదునేడవ
సీత్(అధ్యాహృతము) = అయినది. శ్లోకసహస్రంబారంభింపఁబడినది.
అంత, నారామలక్ష్మణులకుఁ, చే

తా పుష్టాభ్య మహావీర్యా గరుడో వాసవోపమా
ఉభౌ తౌ సస్వజే హృష్టౌ రామ శ్చైవ మువాచ హ. ౮౧

టీక|| గరుడః=గరుత్మంతుండు; మ రామలక్ష్మణులను;ఉష్టాభ్య=లేపి;హృ
హావీర్యా= అధికమయినపరాక్రమము ష్టే=సంతసించిన; తౌ=ఆరామలక్ష్మ
గలవారలును; వాసవోపమా=ఇంద్రు ణులను; ఉభౌ=ఇద్దఱును ; సస్వజే=క
నితోఁబోలి-గలవారలునగు; తౌ=ఆ వుఁగిలించికొనెను. రామశ్చ=రాముం

॥

॥

దును ; ఏనం=ఈగరుత్మంతునిగూర్చి; మలత్తులులను లేవనెత్తి , పరమసం
 ఉవాచ=చెప్పెను ("హ"అనునదిపా తుష్టులయినను వారిలం గవుఁగిలిం
 కపూరణార్థము). చుకొనెను;అంత, రాముండు , గరు
 గరుత్మంతుండు , మహాపరాక్రమశా త్మంతుంబాచి,యిట్లని,చెప్పెను.
 లులునుచేవేంద్రసమానులునగు నారా అని,తాత్పర్యము.

భవత్ప్రసాదా ద్వ్యసనం రావణిప్రభవం మహత్
 ఆవా మిహ వ్యతిక్రాంతౌ పూర్వవ ద్భవన్తా కృతౌ. ౪౨

టీక॥ ఆవాం = మేము; భవత్ప్రయినబలముగలవారలమును;కృతౌ=చే
 సాచాత్ = నీయనుగ్రహము వలన; యుఁబడినాము.
 రావణిప్రభవం = ఇంద్రజిత్తుకారణ మీయనుగ్రహంబున , మాకిప్పుడిం
 నుగాఁగల; మహత్ = గొప్పదగు; ద్రజిత్తువలనం గలిగిన మహావ్యసనంబు
 వ్యసనం=కష్టమును;ఇహ = ఇప్పుడు; గడచినది ; మఱియుమునుపటివలె బ
 వ్యతిక్రాంతౌ=కడచినాము . పూర్వ లవంతులమునైతిమి. అని,తాత్పర్యము.
 వత్=మున్నువలె;బలిన్తా = అధికప

యథా తాతం దశరథం యథాజం చ పితామహమ్
 తథా భవంత మాసాద్య హృదయం మే ప్రసీదతి. ౪౩

టీక॥ తాతం = తండ్రియగు;దశ మే=నాయొక్క; హృదయం = మన
 రథం=దశరథుని ; ఆసాద్య (అధ్యాస్య;ప్రసీదతి=ప్రసన్నమగుచున్నది.
 హృతము)=పొంది;యథా=ఎట్లో; నాతండ్రియగు దశరథ మహారా
 పితామహం=తాతయగు ; అజంచ= జను నాతాతయగు నజమహారాజును
 అజని; ఆసాద్య (అధ్యాహృతము)= జూచినట్లు , నిన్నుఁజూడఁగా , నా
 పొంది;యథా=ఎట్లో;భవంతం = ని మనస్సు మిక్కిలియుఁ బ్రసన్నమగుచు
 ఆసాద్య=పొంది;తథా = అట్లు; న్నది. అని,తాత్పర్యము.

కో భవా రూపసంపన్నో దివ్యస్రగగులేపనః

॥

॥

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము.

౮౧౯

స ౫౦

వసానో విరజే వస్త్రే) దివ్యాభరణధూషితః. ౪౩

<p>టీక॥ రూపసంపన్నః = రూపము తోఁగూడినవాఁడవును ; దివ్యస్రగసు లేపనః = శ్రేష్ఠములయినబువ్వమాలి కలును మైశ్రాంతయు గలవాఁడవును; విరజే = నిమలములయిన; వస్త్రే = వస్త్రములను; వసానః = కట్టుకొన్న వాఁడవును ; దివ్యాభరణధూషితః = శ్రేష్ఠములయినయాభరణములచే నలం కరింపఁబడినవాఁడవునగు; భవాన్ = నీవు; కః = ఎవ్వఁడవు?</p>	<p>రూపవంతుండవైదివ్యంబులగు పు ష్పమాలికలు దాల్చి సుగంధానులేప నంబుఁ బూసికొని , నిమలంబులగు వస్త్రంబులంగట్టుకొని, దివ్యాభరణం బులుధరించి, చూపరులకెంతయు నా శ్చర్యంబు గలిగించుచున్నావు ; నీవె వ్వండవు ? అని , రాముండు గరు త్తుంతుతోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

త మువాచ మహాతేజా వై నశేయో మహాబలః
పత్రిరాజః ప్రీతాత్మా హవకపర్యాకులేక్షణి. ౪౪

<p>టీక॥ మహాతేజాః = అధికమయిన కాంతిగలవాఁడును; మహాబలః = అధిక మయినబలముగలవాఁడును; పత్రిరా జః = పక్షిలకుఁబ్రభుండునగు; వై నశే యః = గరుత్తుంతుండు; ప్రీతాత్మా = సం తసించినమనస్సుగలవాఁడై; హవకప ర్యాకులేక్షణి = సంతోషంబునంగలంగి</p>	<p>నకన్నులుగలవాఁడై; తం = ఆరాముని గూచి; ఉవాచ = చెప్పెను. మహాతేజుండునుమహాబలుండునగు పక్షిరాజుఁడైనగరుత్తుంతుండు , రా ముంబూచి, పరమసంతుష్టుఁడై, కన్నుల నానందబాష్పంబులు గాఱునిట్లని, చెప్పె ను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

అహం సఖా తే కాకుత్స్థస్త్రియః ప్రాణో బహిశ్చరః
గరుత్మా నిహ సంప్రాప్తో యువాభ్యాం సాహ్యకారణాత్. ౪౬

టీక॥ కాకుత్స్థః = రాముఁడా ! అహం = నేను; తే = నీయొకఁడు; సఖా = స్నే

హితుండను. ప్రయోగంబును. బహిశ్చరి=బయటదిగున్నట్టి; ప్రాణి=పాణిమునుగున్నాక=గనున్నతంబును; యువాభ్యాం=మీరొకరు; సాహ్యకారణాత్=సాహాయ్యమువల్లముయి, సంప్రాప్త=వచ్చి నాది.	రామందా! నేనునీకు స్నేహితుండనుబ్రయుండను బహిశ్చరంబగుప్రాణంబువంటివాండను; నాపేరు గరుత్మంతుండందురు; మీకుసాహాయ్యంబుసేయుటకై యిచ్చుటకేవచ్చి నాను. అని, తాత్పర్యము.
---	--

అనుగావా మహావీర్యా దానవా వా మహాబలాః
సురాభ్యాపి సగంధ ద్వాః పునఃస్కృత్య శతక్రతుమ్. ౪౭
నేమం మోక్షయితం శక్తా శ్వరబంధం సుదారుణమ్
మాయా బలా దింద్రజితౌ నిమిశతం క్రూరకమకాం. ౪౮

టీకామహావీర్యా=ఆధికమయినవరాక్రమముగల; అనుగావా=అనుగులుగాని; మహాబలాః=ఆధికమయినబలముగల; దానవావా=దానవులుగాని; శతక్రతుం=శతేంద్రుని. పునఃస్కృత్య=మున్సిడితొన; సగంధ ద్వాః=గంధర్వులతోఁగూడిన; సురాభ్యాపి=దేవతలునుగాని; క్రూరకమకాం=క్రూరమయినకార్యముగల; ఇంద్రజితౌ=ఇంద్రజిత్తుచేత; మాయాబలాత్=మాయాబలమువలన; నిమిశతం=నిమిశంపంబైనదియు; సుదారుణం=మిక్కిలియు భయంకరి	మనగు; ఇమం=ఈ; శ్వరబంధం = బాగబంధమున; మోక్షయితం= విడిపించుటకు; శక్తాః= చాలినవారలుకారు. క్రూర కమకాండగు ఇంద్రజిత్తుచే నిమిశంపంబైన మహా భయంకరం బయిన యీ దానవాశంబుల విడిపించుటకు, మహా పరాక్రమశాలులగు నసురులచేఁగాని మహాబలశాలులగు దానవులచేఁగాని, మహేంద్ర సహితులగు దేవగంధర్వులచేఁగాని, యలవిగాదు. అని, తాత్పర్యము.
--	---

ఏతే నాగాః కాద్రవేయాస్తీక్ష్ణదంష్ట్రాః విషోబ్ధాః
రక్షోమాయాప్రభావేన శరాధూత్వా త్వదాశ్రితాః. ౪౯

శ్రీమద్రామాయణము* యుద్ధకాండము. ౮౨౧

స ౫౦

టీక॥ ఏతే-ఇవి; తీవ్రదంష్ట్రాః = రాః=బాణములుగా; భూత్వా = అ
కటకులయినకోటలుగలవియిం ; విషో యుగ్యవాత్రీతాః=స్పృహించినవి.
లృతాః=విషముచేసితశయించినవియిం ఇవి, తీవ్రదంష్ట్రములును మహావి
నగు; కాద్రవేయాః=కరుణకొడుగ షములనగుకడుపునంబట్టినవకము
లగు; రాగాః= సవకములు; సర్వోమా యః ఇంద్రజిత్తుమాయాప్రభావంబునం
యాప్రభావేన= రాక్షసుండగునంద్రజిత్తునగు, బాహుపరిబలించి, చిన్నబొం
త్తుయొక్కమాయాప్రభావముచేత; స దినః. అని, తాత్పర్యము.

సభాగ్యశ్శాసిత ధర్మజ్ఞ రామ సత్యపరాక్రమ
లక్ష్మణేన సహభాత్రా సమనో విభ్రాతానాం. ౫౦

టీక॥ ధర్మజ్ఞ=ధర్మమునెఱింగి నచు) సత్యః సభాగ్యశ్చ=భాగ్యము
నవాడవున; సత్యపరాక్రమ=విజ్ఞానోగూడినవాడవున; అని = అగు
లమనందును వ్యభిచముకాని పరాక్రమ చున్నావు.
ముగలవాడవునగు; రామ=రామం ధర్మజ్ఞుండవు, సత్యపరాక్రమండ
డా! సమరే=యుద్ధమునందు ; రిభ వ్రనగురాముడా! యుద్ధంబునశత్రువు
ఘాతినా=శత్రువునుజంపునట్టి ; భా) నువధి. చునట్టితమ్ముండులక్ష్మణుండు
త్రా=తమ్ముండయి; లక్ష్మణేనసహ= నునీవునుభాగ్యవంతులరు, కావునమీకే
లక్ష్మణునితోఁగూడ; త్వం (అధ్యాహు) మిఁగుఱయములేదు. అని, తాత్పర్యము.

ఇమం శ్రుత్వాతు వృత్తాంతం త్వరమాణో హమాగతః
సహసా యువయోగ్నేహ తృణితృషనుపాలయత్. ౫౧

టీక॥ అహం=నేను; ఇమం=ఈ ; వ; సఖిత్వం=స్నేహితుండగుటను; అ
వృత్తాంతం = సమాచారమును; శ్రు) నుపాలయత్ = పాలించుచు ; సహ
త్వాతు=చిన్నంతనె; త్వరమాణః=వేగ సా=వేగంబున; ఆగతః=వచ్చినాను.
రపడుచున్నవాడనై; యువయోః = నేను, ఇట్లుమీరలింద్రజిత్తుచే నాగ
మియొక్క; స్నేహాత్=స్నేహమువల పాశంబులబంధింపఁబడియుండుటనువి

న్నంతనె, మీయందలిన్నేహంబున, మిచ్చితిని. అని, తాత్పర్యము.

త్రధమకంబేర్పడ, వేగంబుననిచ్చటకేవ

మోక్షితౌచ మహాఘోరా దస్తాత్సాయకబంధనాత్

అప్రమాదశ్చ కథవోయ్యయవాభ్యాం నిత్యమేవహి. ౫౨

టీక|| మయా(అధ్యాహృతము) = పాటులేమియు; కథవ్యం = చేయఁబ
నాచేత; యువాం(అధ్యాహృతము) = డవలసినది.

మీరలు; మహాఘోరాత్ = మహాభయంకరంబగునాగ
కరమయిన; అస్తాత్ = ఈ; సాయక
బంధనాత్ = బాణబంధముననుండి; మో
క్షితౌచ = విడిపింపఁబడినవారలును.

యవాభ్యాం = మీచేత; నిత్యమేవ = ఎ
ల్లప్పుడునే; అప్రమాదశ్చ = ఏమఱు

అట్లు, మహాభయంకరంబగునాగ
పాశబంధంబుననుండి, మిమ్ము విడిపిం
చితిని; మీరలీయద్ధంబున నెంతమాత్ర
మేనియేమఱుపాటు నొందఁగూడదు.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రకృత్యా రాక్షసా స్సర్వే సంగ్రామే కూటయోధినః

శూరాణాం శుద్ధభావానాం భవతా మాజ్ఞవం బలమ్. ౫౩

టీక|| రాక్షసాః = రాక్షసులు; స
టములేకుండుట; బలం = బలము.

వే = అందఱును; ప్రకృత్యా = స్వ
భావముచేత; సంగ్రామే = యుద్ధము
నందు; కూటయోధినః = కపటముచే
బోరువారలు. శూరాణాం = యుద్ధ
మునందుభయములేనట్టి; శుద్ధభావా
నాం = పరిశుద్ధమయినహృదయము
గల; భవతాం = మీకు; ఆజ్ఞవం = కప

రాక్షసులందఱు, యుద్ధంబునఁగ
పటముగాఁబోరువారలు; వారలస్వ
భావమేయిది; శూరులరుసునిమలమ
మయిన మనస్సుగలవారలునగు మీరు,
ఎంతమాత్రము కపటము లేనివారలు;
అదియేమీకుబలము. అని, తాత్పర్యము.

తన్నవిశ్వసితవ్యం వో రాక్షసానాం రణాజిరే

ఏతేనై వోపమానేన నిత్యం జిహ్వా హి రాక్షసాః. ౫౪

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము. ౮౨౩

స ౫౦

టీక॥ టీల్ = అందువలన; రిణాజి హి = కటిలులు గదా!
 రే = యుద్ధభూమియందు; రాక్షసా అందువలన, మీరలు, యుద్ధంబు
 నాం = రాక్షసులవిషయమయి; పః = న, రాక్షసులనెంతమాత్రమునమ్మ
 మీకు; నవిశ్వసితవ్యం = నమ్ముటకూ వలదు; ఈపదశ్చనముచేతనేరాక్ష
 డదు. ఏలేన = ఈ; ఉపమానేనైవ = సుల నమ్మరాదని తెలియవచ్చినది గ
 నదశ్చనముచేతనే; నిశ్యం = ఎల్లప్పు డా! అని, గరుత్మంతుండు, రా
 డును; రాక్షసాం = రాక్షసులు; జిహ్వా మునితోఁబెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవముక్త్యా తతో రామం సుపణా స్సహహాబలః
 పరివ్వజ్య సుహృత్ స్నిగ్ధ మాప్రప్టు ముపచక్ర మే. ౫౫

టీక॥ సుమహాబలః = మిక్కిలియొ వ్రుగిలించుకొనె; ఆప్రప్టుం = పీడుకొ
 నధికమయినబలముగలవాఁడును; సు నుటకు; ఉపచక్ర మే = ఆరంభించెను.
 హృత్ = స్నేహితుండునగు; సుప మహాబలశాలియగు గరుత్మంతుం
 ణాం = గరుత్మంతుండు; రామం = రా డు, రామునితోఁసిప్రకారముచెప్పి, రా
 మునిగూర్చి; ఏవం = ఇట్లు; ఉక్త్యా = ముని సస్నేహంబుగాఁ గవ్రుగిలించు
 చెప్పి; తతః = అంత; స్నిగ్ధం = స్నేహం కొని, యంతఁబోయివచ్చెదననిచెప్ప
 బుతోఁగూడునట్లుగా; పరివ్వజ్య = క నారంభించెను. అని, తాత్పర్యము.

సఖే రాఘవ ధర్మజ్ఞ రిపూణా మపి వత్సల
 అభ్యనుజ్ఞాతు మిచ్ఛామి గమిష్యామి యథా గతమ్. ౫౬

టీక॥ సఖే = చెలికాండవును; ధ అభ్యనుజ్ఞాతుం = అనుమతించుటకు; ఇచ్ఛా
 మజ్ఞ = ధర్మమునెఱింగినవాఁడవు మి = కోరుచున్నాను. యథా గతం = వ
 ను; రిపూణామపి = శత్రువులవిషయ చ్చినట్లు; గమిష్యామి = పోయెదను.
 మయిగూడ; వత్సల = అధికప్రేమగల నాచెలికాండపుధర్మంబుఁదెలిసిన
 వాఁడవునగు; రాఘవ = రాముఁడా! అ వాఁడవుశత్రువులయందుఁగూడనధికము

గాఁ బ్రేమగలవాడవునగురాముఁడా! యును. అని, తాత్పర్యము.
నాకినుమతియొసంగుము; నేనుబోవలె

నచ కౌతూహలం కార్యం సభిత్వంప్రతి రాఘవ
కృతకర్మా రణే వీర సభిత్వ మను వేత్స్యసి. ౫౭

టీక|| రాఘవ = రాముఁడా! సభి చెలికాడగుటను; అనువేత్స్యసి = తె
త్వంప్రతి = చెలిమినిగూచి; కౌతూ లియఁగలవు.
హలంచ = తెలియుపేషకయు; నకా పరాక్రమశాలివగురాముఁడా! నే
ర్యం = చేయఁదగినదికాదు. వీర = ప మనీకెట్లున్నేహితుడనై తినినియిప్పుడ
రాక్రమశాలివగురాముఁడా! రణే = మగవలదు; యుద్ధంబునఁగృతకృత్యం
యుద్ధమునందు; కృతకర్మా = చేయఁ డనై చెలిమిగలిగినసంగతిం దెలిసికొనఁ
బడినకార్యముగలవాడనై; సభిత్వం = గలవు. అని, తాత్పర్యము.

బాలవృద్ధావశేషాంతు లంకాం కృత్వా శరోమిఁభిః
రావణంచ రిపుంహత్వా సీతాం సముపలస్యసి. ౫౮

టీక|| శరోమిఁభిః = బాణపరంపర; త్వాచ = చంపియు; సీతాం = సీతాదేవి
లచేత; లంకాం = లంకను; బాలవృ ని; సముపలస్యసి = పొందఁగలవు.
ద్ధావశేషాంతు = బాటరుసుముసలివా బాణపలంపరలచేలంకయందుబాల
రలునెమిగతగాఁ గలదానిఁగా; కృ వృద్ధులుమాత్రముమిగులునట్లుచేసి, శ
త్వాతు = చేసియు; రిపుం = శత్రువయి త్రుండగు రావణునివధించి, సీతంబాం
న; రావణం = రావణం = రావణుని; హ వఁగలవు. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యేవ ముక్త్యా వచనం సుపణా శ్శీఘ్రవిక్రమః
రామంచ విరుజం కృత్వా మధ్యే తేషాం వనాకసామ్. ౫౯
ప్రదక్షిణం తతః కృత్వా పరివృజ్యచ వీర్యవాణ
జగామాకాశ మవిశ్య సుపణాః పవనో యథా. ౬౦

శ్రీమద్రామాయణము*యుద్ధకాండము: ౮౨౫

స ౫౦

టీక|| వీర్యవాక్ = అధికమయిన పయథా = వాయు శుభతే; ఆకాశం = ఆ
రాక్రమముగల; శీఘ్రవిక్రమః = శీఘ్ర) కాశమును; ఆవిశ్య = ప్రవేశించి; జగా
మయిన నడకగల; సుపరాణః = గరుత్మం మ = పోయెను.
తుండు; ఇశ్యేవం = అనియిట్లు; వచ మహాపరాక్రమశాలియు శీఘ్ర)ము
నం = మాటను; ఉక్త్వా = చెప్పి; రామం న నడచువాఁడునగు గరుత్మంతుండు,
చ = రాముని; విరుజం = బాధలేనివా ఈప్రకారమును జెప్పి, రామలక్ష్మణు
నంగా; వృత్వా = చేసి; తతః = అంత; ల నీరోగులుగాఁజేసి, ఆవానరులన
తేహం = ఆ; వనౌకసాం = వానరుల మమనారామలక్ష్మణులకుఁ బ్రదక్షిణం
యొక్క; పుధ్ధే = నడుచును; ప్రదక్షిణం బుగావించి, వారిలంగవ్రంగించుకొ
ణం = ప్రదక్షిణమును; వృత్వా = చేసి; రి, వాయువునంబోలె, సాకాశమా
పరివృజ్యచ = కవ్రంగించుకొనియె; గఁబునంబోయెను.
సుపరాణః = గరుత్మంతుండు; పవనో అని, తాత్పర్యము.

విరుజౌ రాఘవౌ దష్ట్యా తతో వానరయాధపాః

సింహనాదాం స్తదా నేదు లాంగూలాక్ దుధువు స్తదా.౬౦

టీక|| తతః = అంత; తదా = అప్పు న; దుధువు = విడిలించిరి
దు; వానరయాధపాః = వానరశ్రే అతనప్పుడు, వానరవీరులు, రా
మలు; విరుజౌ = రోగములేనట్టి; రా మలక్ష్మణులేమియు శ్రమంబులేక సుఖ
ఘవౌ = రామలక్ష్మణులను; దృష్ట్వా శరీరులుగా నుండుటంజూచి, పరమ
చూచి; తదా = అప్పుడు; సింహనా సంతోషంబున, సింహనాదంబులుసే
దాక్ = సింహనాదంబులను; నేదుః = యుచు, లాంగూలంబులువిడిలించిరి.
అబచిరి. లాంగూలాక్ = తోకల అని, తాత్పర్యము.

తతో భేరీ స్సమాజఘ్ను మ్కడంగాం శ్చౌ పృనాదయక్

దధ్దు శ్శంఖాక్ సంప్రహృష్టాః క్షేరోత్పపి యథా పురమ్.౬౧

టీక|| తతః = అంత; వానరాః (అఘ్యాహృతము) = వానరులు; యథాపు

౧౨౬ ప్రతిపదాంతరీతికాతాత్పర్యసహితము.

స ౫౦

రం=మునుపటివలె; సంప్రకృష్టాః=	దంబులును జేసిరి.
సంతోషించినవారలయి; భేరిః= భేరుల	అంత, వానరు, లెప్పటియట్లు , సం
ల; సమాజస్నుః=కొట్టిరి. మృదంగాం	తుష్టులయి భేరులు వాయించిరి; మృదం
శ్చాపి=మద్యభోజన; అనాదయః= వా	గంబులను వాయించిరి ; శంఖంబుల
యించిరి. శంఖాః=శంఖములను; ద	బూరించిరి ; సింహనాదంబులుగావి
ధ్వః=ఊడిరి. శ్వేతశంఖాః=సింహనా	చిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఆస్థానాస్థానా విక్రంతా వానరా నగయోధినః
ద్రుమా నుత్పాట్య వివిధాం స్థస్థ శ్శతసహస్రశః. ౬౩

టీక॥ నగయోధినః= వృక్షములచే	తలులతులుగా; తస్థః=నిలిచిరి.
బోరునట్టి; వానరాః = వానరులు; వి	వృక్షములం బోరునట్టి వానరులు,
క్రంతాః = పరాక్రమించినవారలై;	పరాక్రమగవితులయి , మాటిమా
ఆస్థానాస్థానా = భుజంబులఁజూచి	టికిభుజంబులనాస్థానించుచు, నానా
చూచి; వివిధాః = నానావిధములయి	విధంబులగువృక్షంబులం బెకలించి, వా
న; ద్రుమాః = వృక్షములను; ఉత్పా	నింశేతనిడుకొని యుద్ధంబునకు సన్నద్ధ
ట్య=పెల్లగించి; శతసహస్రశః = ల	లయనిలిచిరి. అని, తాత్పర్యము.

విస్మయంతో మహానాదాం స్త్రాసయంతో నిశాచరాః
లంకాద్వారా న్యపాజగ్న్య ర్యోద్ధకామాః స్థ వంగమాః. ౬౪

టీక॥ స్థవంగమాః = వానరులు;	పాజగ్న్యః=పొందిరి.
మహానాదాః = మహాధ్వనులను; వి	వానరులు మహాధ్వని గలుగునట్లు
స్మయంతః=విడుచుచు ; నిశాచరాః=	సింహనాదంబులు సేయుచు , రాక్ష
రాక్షసులను; త్రాసయంతః = భయ	సులకు భయంబుగలిగించుచు ; యు
పించుచు; ముద్ధకామాః = యుద్ధం	ద్ధంబుసేయనుత్సాహంబునెలంగ, లం
కు సేయఁగోరువారలయి; లంకాద్వ	కాద్వారంబులనరికట్టిరి.
రాజాః = లంకాపట్టణద్వారములను; ఉ	అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధకాండము. ౮౨౭

స ౫౦

తతస్తు భీమ స్తుములో నినాదో
 బహువ కాఖామ్యగయాధపానామ్
 త్వియే నిదాఘస్య యథా ఘనానాం
 నాద స్సుభీమో నదతాం సశీధే. ౬౫

టీక॥ తతస్తు=అంతను; సశీధే=అ	ములః = దొమ్మిగాను; బహువ =
ధకరాత్రమునందు ; నదతాం=అటు	ఉండినది.
చున్న; కాఖామ్యగయాధపానాం =	అంత, నధకరాత్రంబున , సేవా
వానరశ్రేష్ఠులయొక్క; నినాదః= ధ్వ	నాదంబులు సేయుచుండు నావానరచీ
ని; నిదాఘస్య=గ్రీష్మతుఫానులయొక్క ;	రులధ్వని, వక్షతుఫానునందుగజిండు
త్వియే=నాశమునందు; ఘనానాం=మే	నట్టి మేఘంబులమహద్ధ్వనివలె , నతిశ
ఘములయొక్క; సుభీమః=మిక్కిలియు	యంకరంబుగా, వినవచ్చుచుండినది.
భయంకరమయిన; నాదోయథా=ధ్వ	అని, తాత్పర్యము.
నివలె; భీమః=భయంకరముగాను; త	

ఇత్యాపే, శ్రీమద్రామాయణే, అనికావ్యే,
 యుద్ధకాండే, పంచాశస్సగళః.
 ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర)
 వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండపంచాశస్సగళీక,
 ముగిసినది.

(అ)

ఏ క పం చా శ స గ క ప్రా రు భః.

తేషాం సుతుములం శబ్దా వానరాణాం తస్మిన్విరామ
నవకతాం రాక్షసై స్సాగ్రం తదా శుశ్రావ రావణః. ౧

టీక॥ తదా=అప్పుడు; రావణః=లియదొమ్మియైన; శబ్దా=ధ్వని; రావణుడు; రాక్షసై స్సాగ్రం=రా శుశ్రావఃవిశన. త్సులతోఁగూడ; నవకతాం=అతడు అప్పుడు, బలవంతలగురావానరు చున్న; తస్మిన్విరామ=ఆధికమయినబ లట్లుసేంహనాదంబు సేయుచుండనా లముగల; తేషాం=ఆ; వానరాణాం= ధ్వని, రావణుండును రాక్షసులును వానరులయొక్క; సుతుములం=మిక్కి నిరి. అని, తాత్పర్యము.

స్నిగ్ధగంధీరసంఘాతం శ్రుత్వా స నివదం భృశమ్
సచివానాం తత స్తేషాం మధ్యే వచన మబ్రవీత్. ౨

టీక॥ సః=ఆరావణుడు; భృశం=కఠః; మధ్యే=నడుమనందు; వచనం= మిక్కిలియు; స్నిగ్ధగంధీరసంఘాతం= మాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను. సునపైవదియు గంధీరమయినదియు న ఆరావణుండు, స్నిగ్ధంబును గంధీ గు ధ్వనిగల; నివదం= సింహనాదంబు గలబునగు నాధ్వనినివిని, మంత్రులనడు ను; శ్రుత్వా=విని; తతః=అంత; తేషాం, వారలఁజూచి, యిట్లుని, చెప్పెను. షాం=ఆ; సచివానాం= మంత్రులయొ అని, తాత్పర్యము.

యథా సౌ సంప్రహృష్టానాం వానరాణాం సమత్థిః
బహుశాం సుమహానాదో మేఘానామివ గజకతామ్. ౩
వ్యక్తం సుమహతీ ప్రీతి రేతేషాం నాగ్ర సంశయః

శ్రీమద్రామాయణము యుద్ధకాండము.

౪౨౯

స ౫౦

టిక||యథా=ఎట్లు; సంప్రహృష్టా (అధ్యాహృతము) = కలిగినది. వ్య
నాం = మిక్కిలియు సంశయించిన; బ
హూనాం = పెక్కుండైన; వానరా
కాం = వానరులయొక్క; అసౌ =
ఈ; సుమహానాదః = మిక్కిలియుగొ
ప్పదగు స్వర; గజకతాం = గజకంచుచు
న్న; మేఘరామివ = మేఘములయొ
క్కవలె; సమస్థితః = లేచినదో; తథా
(అధ్యాహృతము) = అట్లు; ఏతేషాం =
వీరిలకు; సమహాతీ = మిక్కిలియునధి
మయిన; ప్రీతిః = సంతోషము; ఆసీత్

క్రం = స్పష్టము. అతః = ఈవిషయము
వలన; సంశయ = సంశేపము; న =
లేదు.
ఈవానరులు పెక్కుండ్రుకెరి, మ
హామేఘులు గజకంచునట్లు, సీంహ
రావంబుల సేయుచున్నారుకావున, వీ
రింకఁ బ్రీతిసంతోషంబుగలిగినట్లున్న
ది; ఇది స్పష్టము; ఇందుకు సంశేపము
లేదు. అన, తాత్పర్యము.

తథాహి విభ్రుతై ర్నాదై శ్చక్షుభే వరుశాలయః ౪

టిక||తథాహి=అదియు క్తమె. విభ్ర
తైః=పెద్దవగు; నాదైః=ధ్వనులచేత; త
వరుశాలయః=సముద్రము; చక్షుభే=
కలంగినది. అదియు క్తమె; అమృతా ధ్వనులచే
తనె సముద్రంబునుక్షోభంబు వొంది
నది; చూడఁడు. అని, తాత్పర్యము.

తాత బద్ధా శరై ర్ప్రీత్యై ర్భారా రామలక్ష్మణౌ
అయంచ సుమహాన్నాద శృంకాం జనయతీవ మే ౫

టిక||భారా= అన్నదమ్ములగు; యతే (అధ్యాహృతము) = వినఁబడుచు
రా=ఆ; రామలక్ష్మణౌ తాత=రామలక్ష్మ
ణులును; ప్రీత్యైః=కలకులయిన; శరైః=
దాణములచేత; బద్ధా= కట్టఁబడినారు.
అయంచ=ఈ; సుమహాక= మిక్కిలియు
గొప్పదగు; నాదశ్చ=ధ్వనియును; శ్రా
యతే (అధ్యాహృతము) = వినఁబడుచు
న్నది. మే=నాకు; శంకాం = సంశేప
మును; జనయతి=కలిగించుచున్నది. “
వ” అనునది వాక్యాలంకారాధికము.
అచ్చట, వారామలక్ష్మణులను దీక్ష
దాణంబులబద్ధులయియున్నారు; ఈమ

॥

హర్షనియువినవచ్చుచున్నది; కావున,
నాకుసంకేహము గానున్నది.

అని, తాత్పర్యము.

ఏతత్తు వచనం చోక్త్యా మంత్రితో రాక్షసేశ్వరః

ఉవాచ నైర్మతాం సత్ర సమీపపరివర్తినః. ౬

టీక॥ రాక్షసేశ్వరః = రాక్షసుల సమూహి; ఉవాచ = చెప్పెను.
కుంభ్రుండుగు రాక్షసుడు ; మంత్రితః = రాక్షసరాజుండగు రాక్షసుడు , దీ
గః = మంత్రులనుగూర్చి; ఏతత్ = ప్రకారమున మంత్రులతో చెప్పి , య
ఈ; వచనంతు = మాటను మాత్రము; చ్చట సమీపంబునంగాలియుండు రా
ఉక్త్యాను = చెప్పినంత నెంత్ర = అచ్చ క్రిసులంజూచి, యిట్లుని , యాజ్ఞాపించె
ట; సమీపపరివర్తినః = సమీపంబున ను. అని, తాత్పర్యము.
నుండునట్టి; నైర్మతాం = రాక్షసుల

జ్ఞాయతాం తూణ్ మేతేషాం సర్వేషాం వనచారిణామ్

శోకకాలే సమత్పన్నే హర్షకారణ మధిగమః. ౭

టీక॥ ఏతేషాం = ఈ; వనచారి గాక.
ణాం = వానరులకు; సర్వేషాం = అల ఇప్పుడు మఃఖంబునకుం గలముగా
దణకును; శోకకాలే = దుఃఖకాలము; పుండగా , నీవానరులందఱు సంతో
సమత్పన్నే = పుట్టిననైయుండగా; పంటతో నుండుటకుం గారణమేమోశీ
ఉత్థితం = లేచిన; హర్షకారణం = ఘ్రీంబుచనారనిరడు . అని , రావ
సంతోషకారణము; తూణ్ = శీఘ్ర గుండు రాక్షసులకాజ్ఞాపించెను.
ముగా; జ్ఞాయతాం = తెలియబడు అని, తాత్పర్యము.

తథోక్తాస్తేన సంభాంతాః ప్రాకార మధిగమ్య తే

దద్యుః పాలితాం సేనాం సుగ్రీవేణ మహర్షనా. ౮

టీక॥ తే = ఆ రాక్షసులు; తేన = ఆ రాక్షసునిచేత; తథా = అట్లు ; ఉక్తాః =

శ్రీమద్రామాయణముః యుద్ధకాండము. ౪౩౧

స ౫౧

చెప్పఁబడినవారలయి; సలభాంతాః=	న; వద్యతుః=చూచిరి.
తొట్టిపడినవారలయి; ప్రాకారం=	ఆరాక్షసులు, రావణున జనుని,
హాని; అధిరుహ్య=ఎక్కి ; మహత్	సంభ్రాంతలయి, ప్రాకారంబునానొ
నా=అధికమున పరాక్రమముగల;	హించి, మహత్తుండగుసుగ్రీవునిచేరి
సుగ్రీవేణ=సుగ్రీవునిచేత; పాలితాం=	పాలితంబగువానరసేనంబొచిరి.
పాలింపఁబడిన; సేనాం = వానరసేన	అని, తాత్పర్యము.

తౌచ మక్తా సుఘోరేణ శరబంధేన రాఘవా
సమర్థితౌ మహాభాగా విషేదుః ప్రేక్ష్య రాక్షసాః ౯

టీక॥ రాక్షసాః=రాక్షసులు ; సు	ఖలను; ప్రేక్ష్య=చూచి; విషేదుః=దుః
ఘోరేణ = మిక్కిలియుభయంకరమ	ఖించిరి.
యిన; శరబంధేన=బాణబంధముచేత ;	రాక్షసులు, మహాభయంకరంబగు
మక్తా=విడువఁబడినవారలు; సమ	దాణపాశబంధంబువదలిసుఖంబున ను
ర్థితౌ=లేచినవారలు; మహాభాగా=	న్నమహాభాగులగు రామలక్ష్మణులనుం
పూజ్యమయిన భాగ్యముగలవారలు న	జూచి, దుఃఖంబునొందిరి.
గు; తౌ=ఆ; రాఘవాచ = రామలక్ష్మ	అని, తాత్పర్యము.

సంత్రస్తహృదయా స్సర్వే ప్రాకారాః పరుహ్య తే
వివర్ణవదనా ఘోరా రాక్షసేంద్రముఃస్థితాః ౧౦

టీక॥ ఘోరాః= భయంకరుల	సేంద్రం=రాక్షసరాజుండగు రావణు
గు ; తే=ఆరాక్షసులు; సర్వే=అంబ	ని; ఉపస్థితాః=పొందిరి.
యును; సంత్రస్తహృదయాః = భయ	భయంకరాకారులగు నారాక్షసు
యనొందినమనస్సుగలవారలయి; ప్రా	లు, భయంబునొంది , ప్రాకారంబున
కారాత్=ప్రాకారముననుండి; అవరు	నుండిదిగి, ముఖంబులు వెలవెలంబోవ,
హ్య=దిగి; వివర్ణవదనాః = దుఃఖము	రాక్షసరాజుండగు రావణునిద్దమఁబో
వొందినమనస్సుగలవారలయి ; రాక్ష	యిరి. అని, తాత్పర్యము.

త దక్షిణం దీపముఖా రావణస్య నిశాచరాః

కృష్ణిం నివేదయామసు ర్యథావ ద్వాక్యకోవిదాః. ౧౧

టీక॥ వాక్యకోవిదాః=మాటలయొ

దయామానుః=చెప్పిరి.

దుఃఖంబడితులగు; నిశాచరాః = రాక్ష

మాటలయందుఁబడితులగువారా

సులు; దీపముఖాః= దుఃఖమునొందిన

క్షుసులు, అట్లు రామలక్ష్మణులునాగ పా

ముఖముగలవారలయి ; తత్=ఆ; అ

శబంధము క్తులయియుండు సమాచార

ప్రియం=ఆప్తమున; కృష్ణిం=నవ

ముసంతయు, రావణునికుఁదెప్పిరి.

ప్రమాన; యథావత్= యథాక్రమ

అ; తాత్పర్యము.

ముగా; రావణస్య=రావణునకు; ఆ

యా తా విద్రబితా యథే భ్రాతరా రామలక్ష్మణౌ

నిబద్ధా శరబంధేన సప్రకంపభుజౌ స్పృతౌ. ౧౨

విముక్తా శరబంధేన తౌ దృశ్యేతే రణాజితే

పాశానివ గజౌ ఛిత్వా గజేంద్రసమక్రమా. ౧౩

టీక॥ యా=ఏ; భ్రాతరా = అన్న

క్తా = విడువబడినవారలయి ; పా

దమ్ములయిన; రామలక్ష్మణౌ = రామ

శాక=త్రాళ్లన; ఛిత్వా = తెంపుకొ

లక్ష్మణులు; యుధే= యుద్ధమునందు;

నిఃస్థితౌ(అధ్యాహృతము) = ఉన్న; గ

ఇంద్రజితౌ=ఇంద్రజిత్తుచేత ; శరబం

జావివ=ఏనుంగులువలె; దృశ్యేతే=చూ

ధేన=బాగుబంధముచేత; నిబద్ధౌ = క

డబడుచున్నారు.

ట్టబడిన వారలయి ; నిప్రకంపభు

ఇంద్రజిత్తు, ఎవ్వరిని, యుద్ధంబున

జౌ= కదలింపుజములుగలవారలుగా;

నాగపాశంబులబంధించి, ఇట్లునటుఁజే

కృతౌ=చేయఁబడినారో; గజేంద్రసమ

తులం గదలింపఁజాలనట్లుగావించినాఁ

విక్రమా= గజశ్రేష్ఠములతోసమానమై

దో, యారామలక్ష్మణులిప్పుడు అనా

నపరాక్రమముగల; తౌ=ఆ రామలక్ష్మ

గపాశబంధంబుల వదలిండుకొని, క

ణులు; రణాజితే=యుద్ధధూమియందు;

ట్టుత్రాళ్లంచెంచుకొన్న మదపుటెనుం

శరబంధేన=బాగుబంధముచేత; విము

గుల పగిడి , యుద్ధధూమి యందు

వెలుంగుచున్నారు. అని, రాక్షసులు రావణునితోఁజెప్పిరి. అని, తాత్పర్యము.

తచ్చుత్వా వచనం తేషాం రాక్షసేంద్రో మహాబలిః
చింతాశోకసమాక్రాంతో విషణ్ణవదనో బ్రవీత్. ౧౪

<p>టీక॥ మహాబలిః = అధికమయినబలముగల; రాక్షసేంద్రః = రాక్షసేశ్వరుండగు రావణుండు; తేషాం = ఆరాక్షసులయొక్క; తత్ = ఆ; వచనం = మాటను; శ్రుత్వా = విని; చింతాశోకసమాక్రాంతః = చింతచేతను దుఃఖముచేతను ఆక్రమింపఁబడినవాడై; విష</p>	<p>వదనః = వెలవెలఁబోయినముఖముగలవాడై; బ్రవీత్ = చెప్పెను. మహాబలశాలియగు రాక్షసరాజుడైన రావణుండు, ఆ రాక్షసులమాటను విని, పరమదుఃఖితుండై, ముఖమువెలవెలఁబోవ, నిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

ఘోరై దక్షతవరై ర్బద్ధా శరై రాశీవిషోపమైః
అమోఘై సూర్యసంకాతైః ప్రమథ్యైః ద్రజితా యుధి. ౧౫

<p>టీక॥ ఇంద్రజితా = ఇంద్రజిత్తుచేత; యుధి = యుద్ధమునందు; ఘోరైః = భయంకరములును; దక్షతవరైః = ఇవ్వఁబడినవరములుగలవియును; అశీవిషోపమైః = సపకములతోఁబోలిగలవియు; అమోఘైః = వ్యభాములుకానివియు; సూర్యసంకాతైః = సూర్యునితోసమానములునగు; శరైః = బాణములచేత; ప్రమథ్య = బలాత్కరించి; తా (అధ్యాహృతము) = ఆరా</p>	<p>మలక్ష్మణులు; బద్ధా = బంధింపబడినారు. ఇంద్రజిత్తు, యుద్ధంబున, భయంకరంబులును వరబలంబున సంపాదించఁబడినవియు తీక్షణవిషంబులగు సపకములవంటివియు, నమోఘంబులును సూర్య సమానములునగు బాణంబుల, నారామలక్ష్మణులబంధించినాడు. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

త దస్త్రబంధ మాసాద్య యది ముక్తా రిభూ మమ

సంశయస్థ మిదం సర్వ మనుపశ్యా మ్యహం బలమ్. ౧౬

టిక మమ=నాయొక్క;రిపూ= శ	నున్నదానికా;అనుపశ్యామి=ఉహించుచున్నాను.
తుప్రళయిన రామలక్ష్మణులు;తే=అ	
ట్టి;అస్త్రబంధం=బాణబంధమున; ఆ	నాశత్రువులయిన యారామలక్ష్మణులు;అట్టిబాణబంధమునుబొందియువి
సాద్య=పొంది;మక్తాయది= విడువఁబ	ముక్తులయినయెడ, నీరాక్షసేనకంత
దినవారలగుదురే;అహం=నేను; ఇ	యంద్రాణసంతయముగలిగినట్లు, నా
దం=ఈ;బలం=నైస్యమున; సర్వం=	మందొందుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.
అంతను;సంశయస్థం= సంశయమున	

నిష్ఫలాః ఖలు సంవృతా శ్వరా వాసుకీలేజసః

అద తం యైస్తు సంగ్రామే రిపూణాం మమ జీవితమ్. ౧౭

టిక యైస్తు= ఏబాణములచేతనే;	బాణములు;నిష్ఫలాః=ఫలములేనివిగా;
సంగ్రామే=యుద్ధంబునందు ; మమ=	సంవృతాఃఖలు=అయినవిగాదా!
నాయొక్క;రిపూణాం=శత్రువులయొ	మున్నకెక్కరామాటక యుద్ధంబు
క్క;జీవితం=ప్రాణము;అద తం= (౫	వనాశత్రువులప్రాణంబులుగొన్నట్టివా
హింపఁబడినదో; తే (అధ్యాత్మత	సుకీసమానలేజంబులగుబాణంబులు, ని
ము)=అట్టి;వాసుకీలేజసః=వాసుకీయొ	ష్ఠలంబులయినవిగాదా! అని, రావణుం
క్క లేజస్సువంటిలేజస్సుగల; శరాః=	డు, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్త్యాను సక్రద్ధో నిశ్చ్యస స్మరగో యథా

అబ్రవీ ద్రక్షసాం వధ్యే ధూమాశ్చం నామ రాక్షసమ్. ౧౮

టిక సః(అధ్యాత్మతము)= ఆరా	శ్చ్యస=నిట్టూర్పులువుచ్చుడు; రక్ష
వణుడు; ఏవ=ఇట్లు; ఉక్త్యాను=చె	సాం=రాక్షసులయొక్క; మధ్యే= స
ప్పినంతనె;సక్రద్ధః = కోపించినవా	దుమునందు; ధూమాశ్చంనామ=ధూ
డై; ఉరగోయథా= సర్పమువలె; ని	మాగ్నుండని ప్రసిద్ధుడయిన; రాక్ష

శ్రీ మద్రామాయణము యుద్ధకాండము. ౧౩౫

స ౫౧

సం=రాక్షసునిగూర్చి; అబ్రహీం=చె వేడిగట్టూర్పులుపుచ్చుచు, రాక్షసము
పెరును. శృంగున, ధూమ్రాక్షుండను రాక్షసుం
రావణుండు, ఈప్రకారమునం జె జూచి, యిట్లుచి, చెప్పెను.
ప్పి, పరమకుపితుండై, సర్వముంబోలె అని, తాత్పర్యము.

బలేన మహతా యుక్తో రక్షసాం భీమవిక్రమ
స్త్వం వధాయా భిర్యహి రామస్య సహ వానరైః. ౧౪

టి॥ భీమవిక్రమ=భయంకరవయస్కులతోఁబడు; అభిర్యహి=వెడలుము.
నపరాక్రమముగల ధూమ్రాక్షుండ! భయంకర పరాక్రమంబగు ధూ
త్వం=నీవు; మహతా=గొప్పదగ; ని మాక్షుండ! నీవుగొప్పరాక్షసశేనం
క్షసాం=రాక్షసులయొక్క; బలేన= బాటి, వానరులతోఁగూడరామింక
నైవ్యముతో; యుక్త=కూడినవాడై; భిమబాము. అని, రావణుండు,
వానరైస్సహ=వానరులతోఁగూడ, ధూమ్రాక్షునకాల్పాపించెను.
మస్య=రామునియొక్క; వధాయ=చు అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్తస్తు ధూమ్రాక్షో రాక్షసేంద్రగ భీమతా
కృత్వా ప్రణామం సంహృష్టో నిజగమ స్మరాలయాత్. ౧౫

టి॥ ధూమ్రాక్షుఁ-ధూమ్రాక్షుఁడని. వెడలెను.
దు; భీమతా=బుద్ధిమంతుండగ; రాక్ష ధూమ్రాక్షుండు బుద్ధిమంతుండగు
సేంద్రేణ=రాక్షసేశ్వరుండగు రావణు రాక్షసరాజుండైన రావణునియొద్ద
నిజేత; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్తస్తు=చెప్పఁ నుచి, పరిమనంతస్తుండై, రావణున
బడినవాడై; ప్రణామం=నమస్కారిం కనమస్కరించి, రాజసదనంబుననుం
మును; కృత్వా=చేసి; స్మరాలయాత్ = డివెడలెను. అని, తాత్పర్యము.
రాజగృహముననుండి; నిజగమ =

అభిషక్రాప్య తద్వారం బలాధ్యక్ష మవాత మా

ప్రతిపగాంధ్రటికాతాత్పర్యసహితము.

స ౫౧

త్వరయస్వ బలం తూణం కిం చిరేణ యయుత్సరతః. ౨౧

<p>టిక॥ స॥ (అధ్యాహృతము) = అధూ మాత్ముడు; తద్వారం = అరాజగ్య హముయొక్క ద్వారమును; అభిసం- న్య = వెడలి; బలాధ్యక్షం = సేనాధ్య క్షునిగూచి; యయుత్సరతః = యుద్ధ ము సేయఁగోరిన; మమ (అధ్యాహృత ము) = నాయొక్క; బలం = సేనను; త్వర యస్వ = వేగిరవలయును. చిరేణ = ఆల</p>	<p>స్వముచేత; కిం = ఎందుకు; ఇతి (అధ్యా హృతము) = అని; ఉవాచ = చెప్పెను. “హ” అనునది పాదపూరణార్థము. “సేయ్యుద్ధంబు సేయఁ గోరియు న్నాను; నానైన్యమునంతయు శీఘ్రం బున నాయత్తంబుగావింపుము; ఆల స్యంబు సేయవలదు” అని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

ధూమాక్రమవచనం శ్రుత్వా బలాధ్యక్షో బలానుగః
బల ముద్యోజయామాస రావణస్యాజ్ఞయా ద్రుతమ్. ౨౨

<p>టిక॥ బలానుగః = నైన్యమును వెంబ డించునట్టి; బలాధ్యక్షం = సేనాధ్యక్షుం డు; రావణస్య = రావణునియొక్క; అజ్ఞయా = అజ్ఞ చేత; ధూమాక్రమ వచనం = ధూమాక్రమమటను; శ్రు త్వా = విని; ద్రుతం = శీఘ్రముగా; బ లం = సేనను; ఉద్యోజయామాస = కూ</p>	<p>ర్పెను. నైన్యము వెంబడి నుండునట్టి సేనా ధ్యక్షుండు, ధూమాక్రమంబు రావణు నియజ్ఞ చొప్పునంజెప్పినమాటనువిని, శీఘ్రంబున నైన్యంబు నంతయు నాయ త్తంబుగావించెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

తే బద్ధఘంటా బలిన్ ఘోరరూపా నిశాచరాః
విగజఙమానా స్సంహృష్టా ధూమాక్రమం పర్యవారయన్. ౨౩
వివిధాయుధహస్తాశ్చ శూలముద్గరపాణయః

<p>టిక॥ బద్ధఘంటాః = కట్టబడిన గంటలు గలవారలును; ఘోరరూ ముగలవారలునగు; తే = ఆ; నిశాచ</p>	<p>రాః = భయంకరమయినయాకార ముగలవారలునగు; తే = ఆ; నిశాచ</p>
---	---

శ్రీమద్రామాయణముః యుద్ధకాండము. ౪౩

స ౫౦

రాః = రాక్షసులు; వివిధాయుధహస్తాశ్చ = నానావిధములయిన యాయుధములు చేతులంగలవారలునై; శూలముగర్గరపాణయః = శూలములు ముగ్ధరములును నేతులంగలవారలై; విగజమానాః = గజేందుచున్నవారలయి; సంహృష్టాః = మిక్కిలియుగంఠనిందినవారలై; ధూమాక్షం = ధూమాక్షుః; పర్యవారయన్ = చుట్టిరి.

శౌర్యాత్సయ జ్ఞాపనార్థమయిన హనునగటలుకట్టుకొని యుడువారలును భయంకరాకారులనగు నారాక్షసులు, శూలంబులు ముగ్ధరంబులు మున్నగు నానావిధాయుధంబులు దాల్చి, పరమసంతోషంబున గజేందు, ధూమాక్షుల బరివేష్టిచిరి. అని, తాత్పర్యము.

గదాభిః పట్టినై దళంజై రాయనై మకసనై భృకశమ్. ౨౪
కంఠేః స్థిండివాలైశ్చ భల్లైః ప్రానైః పరిశ్వరైః
స్యాయా రాక్షసా దిగ్భ్యో నదళంతో జలదా యథా. ౨౫

టీక॥ రాక్షసాః = రాక్షసులు; గదాభిః = గదలతోను; ఆయనైః = ఇనుముతోఁజేయఁబడిన; దండైః = కత్తిలతోను; ముననైః = రోఃశ్లతోను; పరిశ్వైః = ఇనుపగుడియలతోను; భిండివాలైశ్చ = విడిచివాటుగుడియలతోను; భల్లైః = బల్లెములతోను; ప్రానైః = ఈఁటెలతోను; పరిశ్వరైః = గొడ్డళ్లతోను; యుక్తాః (అధ్యాహ్వానము) = కూడినవారలయి; దిగ్భ్యః = దిక్కులనుండి; జలదా యథా = మేఘం

బులుంబోలె; భృశం = మిక్కిలియు; నదళంతః = అణచుచు; స్యాయః = వెచ్చలిరి. రాక్షసులు, గదలుంబట్టిసంబులునాయుధవంజములు ముసలంబులుంబరిఘంబులు భిండివాలంబులు బల్లెములు నీ ఁటెలు గొడ్డళ్లు మున్నగు నాయుధములధరించి, మేఘులుంబొలె గజేంచుచు, నలుదిక్కులనుండియు, వెచ్చలిరి. అని, తాత్పర్యము.

రథైః కవచినస్తస్యై భవజైశ్చ సమలంకృతైః
సువర్ణకాలవిహితైః ఖనైశ్చ వివిధాననైః. ౨౬

టీక॥ అస్యేషు=ఇతరులయిన రాక్షసులు; కవచినః=కవచములు గలవారలై;	చేత; నిర్వయుః (అధ్యాహృతము) = వెడలిరి.
ధ్వజైః= పైకె-ములచేతను; విధానైః=నానావిధములయినముఖములుగల;	మఱికొందఱు రాక్షసులు, కవచధారులయి, ధ్వజాలంకృతంబులుననానా
ఖరైశ్చ=గాడిదలచేతను; సములకృతైః=అంకరంపుబడినవియు; సువణజాలవిహితైః=బంగారుకీటిలతోఁగూడినవియునగు;	విధముఖంబులుగల గాడిదలతోఁగూడినవియు బంగారుకీటిలతో నొప్పుచున్నవియునగురథులపై, వెడలిరి.
రథైః=రథములతోఁగూడినవియునగు; రథైః=రథములతోఁగూడినవియునగు;	అని, తాత్పర్యము.

హయైః పరమశ్రేష్ఠైశ్చ గజేంద్రైశ్చ మదోత్కృతైః
నిర్వయుః రాక్షసవ్యాఘ్రా వ్యాఘ్రైశ్చ దురాసదాః. ౨౧

టీక॥ వ్యాఘ్రైశ్చ=పెద్దపులులు; వతః=దురాసదాః=చేనకనలవిగానట్టి; రాక్షసవ్యాఘ్రైః=రాక్షసశ్రేష్ఠులు; పరమశ్రేష్ఠైః=మిక్కిలియొకప్పుడుముగాఁబోవునట్టి; హయైః=గజములచేతను; మదోత్కృతైః=మదముచేఁబట్టవలచిగానట్టి; గజేంద్రైశ్చ=గజ	శ్రేష్ఠములచేతను; నిర్వయుః = వెడలిరి. పెద్దపులులుం బోతఁ, జెనకరాని రాక్షసోత్తములు, మహావేగంబులగు గజంబుల నారోహించి గొందఱును, కొందఱుచదపుటేసుంగుల నారోహించియు, వెడలిరి. అని, తాత్పర్యము.
--	---

వృకసింహముఖై ర్యుక్తం ఖరైః కనకధూషణైః
ఆరురోహ రథం దివ్యం ధూమ్రాక్షః ఖరనిస్వనః. ౨౨

టీక॥ ఖరనిస్వనః=ఉగ్రమయినవకం తధ్వనిగల; ధూమ్రాక్షః=ధూమ్రాక్షుండ; కనకధూషణైః=బంగారలంకారముగల; వృకసింహముఖైః=తోడఁజేర్చులయొక్కయు సింహములయొక్కయుముఖమువంటిముఖగల;	ఖరైః = గాడిదలతో; యుక్తం= కూడిన; దివ్యం=శ్రేష్ఠముగు; రథం = రథమును; ఆరురోహ=ఎక్కె-ను.
భయంకరమయిన ధ్వనిగలధూ	

శ్రీమద్రామాయణముః యుద్ధకాండము.

౪౩౯

స ౫౦

మౌక్తుండు, బంగారుతో నలంకిరింపఁ దీదలు గట్టిప దివ్యంబగురథమునాహు బడిన తోఁడేర్ల వంటిముఖంబులునుసరిం హించెను. అని, తాత్పర్యము.
హముల వంటిముఖంబులును గలగా

స నిర్యాతో మహావీర్యో ధూమాగ్రో రాక్షసై స్వైః
ప్రహసన్ శశ్విమద్వారం హనుమాన్ యశ్ర యూధమః ౨౯
రథప్రవర మాస్థాయ ఖరయః క్తం ఖరస్వనమ్

టీక॥ మహావీర్యం = అధికమయిన ప	ధూమాగ్రము) = అట్టి; శశ్విమద్వా
రాక్రమముగల; సః = ఆ; ధూమా	రిం = పడవవివాకిటి; గూర్చి; నిర్యా
క్షిః = ధూమా తుండు; ఖరయ క్తం =	తః = వెడలెను.
గాడిదలతోఁగూడినదియ; ఖరస్వనం =	మహాపరాక్రమశాలియగు సాధూ
భయంకరమయినధ్వనిగలదియనగు ;	మౌక్తుండు, భయంకరమగు ధ్వని
రథప్రవరం = రథశ్రేష్ఠమును; అస్థా	గలదియఁ గాడిదలు గట్టినదియ నగు ది
య = అధిష్ఠించి; రాక్షసైః = రాక్షసుల	వ్యరథంబునాగోహించి, రథస్థుల
చేత; వృతః = చుట్టుబడినవాడై ; ప్ర	వృతుండై, పకపకనవ్వుచు, హనుమం
హసన్ = నవ్వుచు; యూధమః = యూ	తుండు. దునెట్టి, లంకా పశ్చిమ ద్వారం
ధనాధుండగు; హనుమాన్ = హనుమం	బునకుఁబోయెను. అని, తాత్పర్యము.
తుండు; యశ్ర = ఎచ్చటనో; తత్ (అ	

[ప్రయాంతం తు మహాఘోరం రాక్షసం భీమకైవమ్. ౩౦

అ. తరిక్షగతా ఘోరా శృకురాః ప్రసృవాంశ్చ ౩౧

టీక॥ ప్రయాంతం = పోవుచున్న;	రాః = భయంకరమలయిన; శకునాః =
మహాఘోరం = మహాభయంకరుండు	పక్షులు; ప్రత్యవారియన్ = అడ్డగించి
ను; భీమవిక్రమమ్ = భయంకరమయి	నవి.
నపరాక్రమముగలవాఁడునగు ; రాక్ష	అట్లుబయలుదేరిపోవుచున్న మహా
సంతు = రాక్షసునిఁగూడ; అంతరిక్షగ	భయంకరుండును భయంకర పరాక్ర
తాః = అంతరిక్షమునుబొందిన ; ఘో	ముండునగు ధూమాగ్రుని రథంబునక

జ్ఞముగా , దునిమి త్రసూచకంబుల | అని, తాత్పర్యము.
గుణయంతరపక్షులుఁబడినవి.

రథశీషే మహాభీమా గృధ్రశ్చ నిపపాత హ. ౩౦

ధ్వజాగ్రే గ్రథితాశ్చైవ నిపేతుః కుణపాశనాః

టీక మహాభీమః = మహాభయంకర	శ్చైవ = చానినవియునైః నిపేతుః = ప
మగు; గృధ్రశ్చ = గర్హయాను ; రథశీ	డినవి.
షే = రథశిరస్సునందు; నిపపాత = ప	రథశిరస్సునందు మహాభయంకరం
డెను ("హ " అనునదిపాదపూరణా	బగుగృధ్రంబొకటివాలినది, శవములం
థము) కుణపాశనాః = శవములెయ	దిననట్టి ధయంకరపక్షులు , ధ్వజంబు
హారముగాఁగలపక్షులు; ధ్వజాగ్రే = బై	మైవాలియిచ్చునుండి నేలమైబడినవి.
కైముయొక్కకొనయందు; గ్రథితా	అని, తాత్పర్యము.

రుధిరాద్ధోః మహాశ్వేతః కబంధః పతితో భువి. ౩౧

విస్వరంహో త్సృజన్నాదం ధూమాగ్రీక్షస్య సమీపతః

టీక ధూమాగ్రీక్షస్య = ధూమాగ్రీక్ష	భువి = నేలయందు ; పతితః =
నియొక్క; సమీపతః = సమీపమునందు;	పడెను.
రుధిరార్ధః = నెత్తురుచేడడిసినదియు;	నెత్తుటండడిసినదియుఁడెల్లనిదియుఁ
మహా = గొప్పదియు; శ్వేతః = లెల్ల	నగుగొప్పమొండెమొకటి, వికృతధ్వని
నిదియునగు; కబంధః = మొండెము; వి	గారోదనంబునేయుచు, ధూమాగ్రీక్ష
స్వరం = వికృతధ్వనిగలుగునట్లుగా; నా	నకుసమీపంబుగానేలంబడినది.
దం = ధ్వనిని; ఉత్సృజన్ = విడుచుచు;	అని, తాత్పర్యము.

వవహ రుధిరం దేవ స్సంచల చ మేఘి. ౩౩

ప్రతిలోమం వహ వాయు నిఘాతసమనిస్సవనః

